Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXII

1

ianuarie-februarie

1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » parait 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 50.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

1–XXXII–1981
ianuarie–februarie

SUMAR

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE

CRONICĂ

ANDREI AVRAM

ALTERNANȚE FONOLOGICE SEMIAUTOMATE

1. Se știe că variabilitatea semnificantului unui morfem se manifestă sub două aspecte net diferite[1].

Pe de o parte, ea derivă din faptul că unitățile fonologice se realizează în vorbire ca variante (combinatorii sau facultative) între care există deosebiri de ordin pur fonetic. De exemplu, fonemul /a/, care constituie, în limba română, semnificantul morfemului *-a*, sufix al conjugării I, se realizează ca [a], [ȧ] (vocală anterioară) și [å] (vocală posterioară și labializată)[2] în formele de infinitiv *lăsa*, respectiv, *tăia*, *ploua*. Admițînd că în componența unui semnificant intră unu sau mai multe foneme (nu sunete), putem spune chiar că, de fapt, în aceste forme semnificantul sufixului este același, din punct de vedere strict lingvistic (nu și fizic însă)[3].

Pe de altă parte, unui morfem dat pot să-i corespundă două sau mai multe alomorfe, iar acestea, prin definiție, au structuri fonologice diferite. De exemplu, morfemul radical al substantivului *mare* are două alomorfe : unul apare în *mare*, *marea*, celălalt în forme ca *mări*, *mările*. Aici avem a face cu o a l t e r n a n ț ă f o n o l o g i c ă ; termenul a l t e r n a n ț ă f o n e t i c ă , folosit adesea, ar fi potrivit mai curînd pentru a desemna fenomene cum este cel ilustrat de exemplu precedent : alternanța [a] ~ [ȧ] ~ [å] este formată din s u n e t e diferite care reprezintă însă același f o n e m .

Alternanța din *mare* — *mări* nu este condiționată exclusiv de contextul fonic (fonologic și, implicit, fonetic). Altfel spus, dacă se consideră că aspectul „de bază" al semnificantului morfemului în discuție este /mar/, faptul că în pluralul *mări* se produce „înlocuirea" lui /a/ cu /ă/ nu este determinat exclusiv de natura fonologică a semnificantului scris *i* și independent de natura semantică (semnificatul) morfemului precedent ; dovada ne este oferită de existența pluralului *mari* al adjectivului *mare*, unde /a/ apare în același context fonologic ca și /ă/ din *mări* și ca și vocalele /i/, /e/, /o/ din *miri*, *meri*, *mori*. De remarcat, totodată, că în contextul /m...re/ vocala accentuată poate fi nu numai /a/, ci și /i/, /e/, /o/, /u/ sau /ă/ : *mire*, *mere*, *more*, *mure*, *măre*. Este evident că [a] din *mare* și [ă] din *mări* reprezintă foneme distincte și că, așa cum am afirmat mai sus, în cele două forme avem a face cu două alomorfe ale radicalului substantivului *mare* : /mar/ și /măr/. Vocalele [a], [ȧ] și [å] din *lăsa*, *tăia*, *ploua* corespund însă unui singur alomorf, /a/.

[1] Vezi, printre altele, Jerzy Kuryłowicz, *Allophones et allomorphs*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, [București], 1958, p. 495.

[2] De fapt, este vorba de nuanțe vocalice mai puțin diferite între ele decît ar rezulta din notația fonetică folosită ; acest lucru nu prezintă însă importanță.

[3] Cf. *La Linguistique. Guide Alphabétique.* Sous la direction d'André Martinet, avec la collaboration de Jeanne Martinet et Henriette Walter, [Paris, 1969], p. 390.

2. La prima vedere, din cele arătate în paragraful anterior ar rezulta că prezența unei condiționări extrafonologice (semnificatul morfemului avut în vedere sau/și cel al unuia dintre morfemele cu care primul se combină) în a m b i i membri ai unei perechi de forme este indispensabilă pentru identificarea a două alomorfe distincte ale aceluiași morfem; în absența unei astfel de condiționări variația semnificantului unui morfem ar fi pur fonetică și deci alternanța constituită din două s u n e t e (sau grupuri de sunete) diferite nu ar fi, în același timp, o alternanță f o n o l o g i c ă.

Vom încerca să arătăm, în rîndurile următoare, că, în anumite situații, două alomorfe ale aceluiași morfem pot fi diferențiate exclusiv printr-o alternanță fonologică formată din termeni dintre care unul apare „în mod automat", în sensul că se deosebește de celălalt printr-o trăsătură[4] care nu depinde de nici un factor extrafonologic.

3. Conform unei concepții destul de răspîndite (adoptată și aici)[5], în contextele în care o opoziție se neutralizează apare o unitate fonologică diferită de fiecare dintre termenii acestei opoziții. De exemplu, elementul final al prefixului rom. *des-/dez-* din cuvintele *despărți* și *dezbate* nu este /s/ în primul caz și /z/ în celălalt, ci arhifonemul /S/ în ambele cazuri[6]. Tot așa, la finala cuvintelor rusești *rot* [rot] „gură" și *rod* [rot] „gen" avem a face cu arhifonemul /T/, întrucît în limba rusă opoziția /t/ : /d/ se neutralizează înainte de pauză.

Dat fiind că înainte de vocală surdele se opun sonorelor, atît în română, cît și în rusă (ca și în numeroase alte limbi), înseamnă că în forme ca rom. *dezarma*, rus. *roda* [roda] (genitivul sg. al lui *rod)* apar fonemele fonologic sonore /z/, respectiv, /d/. Rezultă, după părerea noastră, că în rom. *dezarma* și *despărți* apar două alomorfe distincte ale prefixului *des-/dez* și că în rus. *roda* și *rod* apar două alomorfe ale morfemului radical : /dez/ și /deS/, respectiv, /rod/ și /roT/.

4. Dacă se admite — conform interpretării susținute de unii lingviști — că [z] din *dezarma* și [s] din *despărți* sînt realizări ale aceluiași f o n e m, lucrurile sînt simple (de precizat că, în această ipoteză, fonemul în discuție ar fi /z/, nu /s/, căci realizarea lui /z/ ca [s] înainte de o consoană surdă ar putea fi explicată, spre deosebire de sonorizarea lui /s/ înainte de vocală, unde trăsăturile fonetice „surd" și „sonor" au valoare distinctivă) : este clar că fiind realizări ale aceleiași succesiuni de foneme, /dez/, [dez] și [des] nu pot să reprezinte două alomorfe. Pe de altă parte, dacă se admite că în *dezarma* apare /z/, iar în *despărți* apare /s/, alternanța are ca termeni două f o n e m e diferite, iar /dez/ și /des/ sînt, se înțelege, alomorfe distincte.

[4] Eventual, mai multe.

[5] Vezi, pentru ansamblul problemei, Niels Davidsen-Nielsen, *Neutralization and Archiphoneme. Two Phonological Concepts and Their History*, Copenhaga, 1978.

[6] După părerea altor lingviști am avea a face cu alternanța f o n o l o g i c ă /s/~/z/, care ar fi, în același timp, a u t o m a t ă, respectiv, ar fi automată alternanța alomorfelor /des/ și /dez/, căci prezența fricativei surde înainte de /p/ și a corespondentei ei sonore înainte de /b/ este condiționată exclusiv de contextul fonic (cf. *dospi* și *izbi*, *spor* și *zbor* etc.). Cf. Rulon S. Wells, *Automatic Alternation*, în „Language" XXV (1949), 2, p. 100—101 : „given that a morpheme has, say, two alternants A and B, their alternation is automatic if the environments in which A occurs, and those in which B occurs can each be characterized in purely phonemic terms".

Problema devine mai complicată — cel puțin în aparență — dacă se consideră că unitatea fonologică de la finala prefixului din cuvinte ca *despărți* nu este un fonem, ci a r h i f o n e m u l /S/, fricativă dentală nici surdă, nici sonoră, din punct de vedere fonologic[7].

De observat, în primul rînd, că fricativa dentală urmată de /p/ (și de celelalte consoane fonologic surde) nu poate fi, în română, decît surdă, indiferent de contextul morfologic în care apare acest grup consonantic. De asemenea, în rusă oclusiva dentală este surdă înainte de pauză în toate cuvintele, indiferent de natura morfemului final[8].

În al doilea rînd, este importantă constatarea că între un arhifonem și fiecare dintre termenii opoziției corespunzătoare[9] există relații de alt tip decît cele dintre două foneme oarecare : prin definiție, acești termeni sînt excluși din pozițiile în care apare arhifonemul — și viceversa. Așadar /S/ din *despărți* (și din *dezbate, dezgoli* etc., căci și aici opoziția de sonoritate se neutralizează) și /z/ din *dezarma* sînt în d i s t r i b u ț i e c o m p l e m e n t a r ă , întocmai ca variantele fonemului /a/ din *lăsa, tăia, ploua*.

5. Faptele expuse mai sus ar putea lăsa să se creadă că, întrucît alternanței fonetice [z] $\sim$ [s] din *dezarma — despărți*, de exemplu, nu-i corespunde o alternanță f o n e m a t i c ă, /dez/ și /deS/ nu sînt alomorfe distincte. Într-adevăr, interpretări de genul acesta au fost propuse de unii lingviști ; vom menționa aici doar părerea lui J. W. F. Mulder asupra formelor de plural ale substantivelor englezești, în care consoanele [z] și [s] au o situație asemănătoare cu cea a fricativelor dentale din prefixul românesc *des-/dez-*.

Consoanele finale din formele engl. *eggs* „ouă" și *sacks* „saci" sînt diferențiate prin trăsături fonetice care, fiind impuse de contextul fonic (consoanele precedente), nu sînt distinctive, ceea ce justifică interpretarea reflectată de transcrierea fonologică /gS/, /kS/ a grupurilor realizate ca [gz], respectiv, [ks]. După unele consoane însă [z] se opune lui [s] (opoziția /z/ : /s/ nu se neutralizează), așa încît, de exemplu, elementul final al grupului [lz] din *ells* „coți" nu este arhifonemul /S/, ci fonemul /z/ (cf. adverbul *else*, cu [s], care corespunde fonemului /s/). Propunînd aceste interpretări, autorul citat consideră că „because /S/ represents both /s/ and /z/, however, /S/ and /z/ are not allomorphs in respect to each other"[10].

După părerea noastră afirmația reprodusă în rîndurile precedente nu este compatibilă cu admiterea noțiunii de arhifonem și deci cu interpretarea consoanelor finale din *eggs, sacks* ca realizări ale arhifonemului /S/. Arhifonemul „reprezintă", într-un anumit sens, pe /z/ (și pe /s/), dar el n u e s t e i d e n t i c cu fricativa fonologic sonoră din *ells*. Această non-identitate — pe plan f o n o l o g i c (pe plan fonetic morfemul *-s*

[7] Am adus argumente în favoarea acestei interpretări în articolul *Neutralizarea și alternanțele fonologice*, publicat în FD III, [1961], p. 7—12.

[8] Vezi, pentru teorie. J. Kuryłowicz, *The Notion of Morpho(pho)neme*, în *Directions for Historical Linguistics*. Edited by W. P. Lehmann and Yakov Malkiel, Austin și Londra, [1968], p. 68—69.

[9] Sau ai opozițiilor corespunzătoare (de exemplu, în rusă, în unele contexte se neutralizează atît opoziția „surd : sonor", cît și opoziția „palatalizat : nepalatalizat").

[10] J. W. F. Mulder, *Sets and Relations in Phonology. An Axiomatic Approach to the Description of Speech*, Oxford, 1968, p. 196.

se realizează la fel în formele *eggs* și *ells)* — este suficientă pentru a putea să susținem că /S/ și /z/ sînt alomorfe distincte, deși neutralizarea care duce la degajarea unității /S/ în *eggs* (ca și în *sacks)* este un fenomen condiționat exclusiv de contextul fonic.

6. Nu se poate nega că alternanțele /S/ ~ /z/ din rom. *despărți (dezbate* etc.) — *dezarma*, /T/ ~ /d/ din rus. *rod* — *roda*, /S/ ~ /z/ din engl. *eggs (sacks* etc.) — *ells* prezintă o asemănare cu alternanța pur fonetică din rom. *lăs*[a] — *tăi*[ȧ] — *plou*[å] : termenii notați /S/ și /T/ în exemplele noastre posedă o caracteristică — „indiferența" față de sonoritate — corespunzătoare unor proprietăți fonetice impuse de contextul fonic.

Olga Akhmanova[11] consideră că segmentele [s] și [z] (la care adaugă pe [iz]) din formele de plural englezești sînt termeni ai unei alternanțe a u t o m a t e („when sounds are substituted by other sounds in certain phonetic environments"). Pentru a desemna alternanțele de tipul celei din rus. *roda* — *rod* [rot] autoarea folosește termenul a l t e r n a n ț ă i r e v e r s i b i l ă (irreversibile alternantion); fenomenul numit astfel (și discutat fără a se face apel la noțiunea de arhifonem) este definit ca "an alternantion which does not automatically work both ways"[12]. Într-adevăr, [d] prevocalic devine, în mod automat [t] înainte de pauză, dar nu și invers : de exemplu, lui [t] final din *rot* [rot] îi corespunde [t], nu [d], în forma de genitiv *rta*.

În conformitate cu analiza pe care am acceptat-o mai sus, în engleză este automată alternanța fonetică din *sacks* — *eggs*, dar nu și cea pusă în lumină prin compararea lui *sacks* cu *ells* (în amîndouă cazurile sunetul [s] alternează cu sunetul [z]; din punct de vedere fonologic însă numai în ultima pereche de forme avem a face cu o alternanță : /S/ ~ /z/). Dacă sîntem de acord să numim a u t o m a t e alternanțele fonetice [a] ~ [ȧ] ~ [å] din *lăsa—tăia—ploua* (cele trei sunete sînt variante ale aceluiași fonem, /a/), [s] ~ [z] din *despărți* — *dezbate* (cele două fricative sînt variante ale aceluiași arhifonem, /S/) etc., alternanțele care nu se produc automat în ambele sensuri pot fi numite s e m i a u t o m a t e . Așadar, pe plan fonologic, alternanțele în care un termen este un arhifonem iar celălalt termen[13] este unul dintre fonemele pe care cel dintîi le „reprezintă" sînt alternanțe semiautomate.

Iunie 1980

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

[11] *Phonology, Morphonology, Morphology*, Haga, Paris, 1971, p. 71.
[12] *Ibidem*, p. 74.
[13] Alternanțele formate din mai mult de doi termeni pot fi „descompuse" în alternanțe binare.

PAULA DIACONESCU

MODALITĂȚI NARATIVE ALE SUGESTIEI LA M. SADOVEANU

Farmecul vechilor întîmplări în opera lui M. Sadoveanu provine din angrenajul de voci prin care se realizează o istorisire („tehnică polifonică''), din expresia ei elegant poetică, dar și din înțelesul tulbure și adînc al acestor neliniștitoare întîmplări, care trăiesc în amintire.

Lirismul povestirilor sadoveniene a fost descoperit mai ales la nivelul expresiei sau al unor paralelisme (*om-natură*) în alcătuirea unui enunț. Dar pentru clarificarea sensului poeziei în proza lui M. Sadoveanu este nevoie, pe lîngă descompunerea și apoi reconstituirea prin analiză a enunțului, **de revelarea metaforei textului în totalitatea lui.**

Printre alții, esteticianul Mikel Dufrenne precizează că mesajul unei opere nu constă numai în conținutul de idei și de afecte (ceea ce putem numi **semnificația** textului), ci și în ceea ce acest conținut sugerează, în modul în care incită imaginația, lăsîndu-ne atrași la participarea unui gînd nespus, dar revelat, al autorului. Este ceea ce putem numi **semnificarea** textului. Diversele științe (lingvistica, stilistica, retorica, poetica, semiotica) ale textului nu oferă încă metode precise și sigure în detectarea unor trăsături ale lui de expresie sau de construcție prin care să putem pătrunde cel de-al doilea aspect al mesajului. Oare intrăm, aici, cu exclusivitate în zona intuirilor valorilor textului?

În cele ce urmează stăruim asupra unor modalități narative în proza lui M. Sadoveanu cu efect de a transforma întregul text (evenimentul narat) într-o metaforă. Considerăm astfel că prin analiza noastră oferim și răspunsul întrebării de mai sus. Cheia ce ne-o încredințează scriitorul pentru înțelegerea concepției și viziunii sale artistice care-i străbat narațiunea o aflăm în text.

Procedeul la care mai întîi ne referim privește o tehnică narativă specială : înfățișarea de acțiuni succesive, izolate prin timpul cînd se petrec, dar legate laolaltă prin același moment (iterativ) și cadru comun. Se creează astfel în ansamblul episoadelor unei povestiri efectul unei unități de atmosferă, care dobîndește valori simbolice.

Vom ilustra această tehnică narativă printr-un fragment (cap. XV) din *Cocostîrcul albastru*, text la care se aplică în continuare analiza noastră.

Eroii (autorul-narator și luntrașul, „soț de călătorie'' — al doilea povestitor, prin tehnica „povestirii în povestire'') se află într-un „amurg de april'' „în nemărginirea apelor, a pădurilor și a stufurilor", îndreptați spre un sat căruia „turcii, stăpînitorii de ieri, îi ziceau, ca și altor stejărișuri din cotloanele Dunării, Caraorman, — codru negru''. Deci în fapt numele satului rămîne o taină de deslușit. „Vechea așezare de pescari dobrogeni avea biserică — lucru rar în aceste sălbăticii și singurătăți''. Un alt element de sugestie (biserica) : un sat uitat de oameni, dar ocrotit poate de Dumnezeu. La „vuietul melodios'' al clopotului din turla

bisericii, luntrașul începe să istorisească o întîmplare, „ca și cum clopotul l-ar fi îndemnat". Am precizat, deci, pînă aici, momentul („amurg de april") și cadrul („între cer și apă", „spre Caraorman") în care se află povestitor și ascultător, precum și amănuntul (vuietul clopotului cu„mlădieri de cîntec") care declanșează celui de-al doilea povestitor o amintire și istorisirea unei întîmplări.

Identificăm în continuare o **reconstrucție** a întîmplărilor prin tehnica „povestirii în povestire". Sînt aduse pe prim plan personaje-umbre. Istorisirea unei întîmplări de demult începe cu precizarea momentului cînd evenimentul evocat s-a petrecut : „Era într-o noapte de Înviere, în bisericuța ticsită de lume". Cadrul (bisericuța), în care Dămian Gălățan (personaj implicat în evenimentele evocate prin povestire) apare pentru prima dată este, de asemenea, semnificativ. Aici își întîlnește el dușmanul, pe Sava, fugit din Caraorman de cincisprezece ani, și „văzu în urmă întîmplarea cea veche". „Noaptea aceea a Învierii", „bisericuța" au rezonanță profundă în tălmăcirea gîndului la un act de răzbunare care poate avea un sfîrșit tragic. Atunci și acolo oamenii află parcă dezlegarea unor fapte care se înfiripă în gîndul lor : „Privirile lui i le cerea cineva. Privea într-acolo de-o vreme, fără să-și fi dat socoteală ... Ce zice popa? Popa cetește dintr-o carte groasă. Dar dascălul ce cîntă? Acesta cîntă în limba noastră dobrogeană, celalalt răspunde rusește, pentru cămășile roșii și bărbile bălăi din biserică... Și el de ce se uită cu atîta stăruință înspre icoana mirată a lui sfîntul Nicolai? De ce se uită? De ce se uită? se întreba bătrînul Dămian".

„Și, deodată, un fulger îl orbi : cînd sîngele năvălit de la inimă se alină, văzu limpede și-nspre icoană, între oameni — și-n urmă, în pîcla trecutului. Văzu limpede în îmbulzeala de oameni pe Sava, fugit din Caraorman acu cincisprezece ani. Văzu în urmă, ca-n vîrtej de sînge, întîmplarea cea veche". Urmează episodul cu întîmplări de demult. „/.../ Și Sava, jignit de semeția lui, îl înfruntă, îl hărțuia — pînă ce-ndrăzni să-i calce și pragul, cînd era femeia singură și omul ei pe baltă... După ce zdrobi pe muiere, Dămian cuteză să iasă în uliță și s-apuce de piept pe Arnăutu... Dar chiar în noaptea aceea Sava îl călcă hoțește cu tovarăși plătiți — îl legă în pat, și-l bătu, și-l crestă cu iataganul, de i-a făcut trupul ca o rană vie... A fost să moară." „În ziua cînd a ieșit la soare, află vestea rea : Sava fugise." „Ș-acum, deodată, iată-l, în noaptea Învierii, între oameni, lîngă icoana lui Sfîntu Nicolai ! Ce caută? A venit să mai vadă o dată locul vicleniilor și răutăților lui? A venit să dezgroape de lîngă scorbura unei sălcii o oală de galbeni? Crede că năpăștile s-au uitat, că urile s-au potolit ? Nu știe el că în inima omului aprig răzbunarea mugește ca inorogul în pustie?"

„Ușile altarului se dădură în lături. Preotul ieși cu făclia aprinsă și rosti c-o voce blîndă și frățească :

— Fraților, Hristos a înviat !

Dămian Gălățanu tresări și oftă ca trezit dintr-o visare. Apoi, cu cotul, își ghionti pe rînd feciorii și le șopti, tulburat :

— Veniți după mine !"

Așadar, în momentul cînd asistă la slujba de Înviere și vede pe Sava, bătrînul Dămian este purtat cu gîndul la o întîmplare petrecută mai demult („tehnică a acțiunilor suprapuse") și caută să-și explice motivul

venirii duşmanului său în acea noapte din nou între oameni. Secvenţele se împletesc într-o osmoză perfectă prin alternarea stilului narativ propriu-zis cu stilul indirect liber. Prezentarea de acţiuni suprapuse (slujba din biserică şi întîmplarea trăită prin aducerea aminte de Dămian, poreclit Şapte-ochi) are o valoare simbolică, aici ca şi în alte povestiri. Acţiunile suprapuse, cu efect de răsfrîngere, de oglindire, continuă neîntrerupt pînă la sfîrşitul povestirii : „Luminile Învierii se înşirară între cer şi apă şi-ntre ţărmurii tăcuţi. Luntrea lui Şapte-ochi zbura spre larg cătră o nălucă stingheră, rătăcită spre pustiul ascunzişurilor... Undeva, lopătînd lin pe sub sălcii, trecînd din umbră pe dîrele de aur ale lunii şi intrînd iar în umbră — ruşii începură a cînta izbînda Răstignitului : Hristos a înviat din morţi/Cu moartea pre moarte călcînd...".

Povestirea nu precizează făptuitorii omorului din noaptea Învierii, săvîrşit „între cer şi apă", motivează doar actul prin evocarea faptelor săvîrşite mai de demult de cel care sfîrşeşte tragic. Iar dialogul de la sfîrşitul povestirii, care restabileşte legătura dintre cei doi călători (luntraşul-povestitor şi autorul-auditor) pare a menţine taina :

„— Pe străin l-au omorît, vra să zică, Şapte-ochi şi feciorii lui?

Omul îmi răspunse liniştit :

— Aşa se zice, dar nu se ştie.

— Bine, dar nu s-a cercetat, nu s-a aflat nimic?

— Cine să cerceteze? adăogi filosofic luntraşul. N-a cercetat nimeni. Judecata asta a văzut-o numai Dumnezeu, care vede toate."

Procedeele narative menţionate (acţiuni suprapuse, acţiuni izolate în timp dar legate laolaltă prin acelaşi moment şi cadru comun, alunecare subtilă de la idee la fapte efective, mediu de realitate ultrafiltrat, desprins parcă de contingent, ambiguizare a semnificaţiei etc.) sînt, în povestirile lui M. Sadoveanu, elemente de sugestie : întîmplările nu sînt simple întîmplări ; sînt acte prin care se săvîrşesc rituri străvechi, adeseori cu referire la un mit. Răsfrîngerea mitului în realitate şi a realităţii în mit, răsfrîngere în sufletul autorului-narator însuşi, constituie una din laturile esenţiale ale semnificării vechilor întîmplări în povestirile lui M. Sadoveanu.

Mai 1980

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

I. FISCHER

ACCENTUAREA ÎMPRUMUTURILOR LEXICALE ÎN VERSIFICAȚIA LUI GRIGORE ALEXANDRESCU

Încercarea de față a fost determinată de un dublu impuls : cel dintîi, apologetic, era de a-l „absolvi" pe Alexandrescu de păcatul stîngăciei ritmice, de care e acuzat încă din 1838 ; cel de al doilea, metodologic, urmărea utilizarea unui criteriu obiectiv și sustras abordării „impresioniste" în scopul descrierii limbii literare din secolul trecut[1].

Criticile aduse lui Gr. Alexandrescu de contemporanii săi, în special de Eliade (*Critică literară*, în „Curierul de ambe sexe", I, p. 238–252) și de Bolintineanu (*Poezia română în diverse epoce*, în „Albina Pindului", 1868, p. 136–137), porneau de la neînțelegerea sistemului lui modern de versificație, mult mai bogat și mai liber decît sistemul tradițional iambotrohaic, la care se refereau (și pe care îl practicau, cel puțin la începutul carierei lor) cei doi scriitori amintiți[2]. În secolul nostru, criticile sînt mai puțin precis și mai puțin tehnic formulate, reducîndu-se mai degrabă la afirmații cu caracter general. Bănuind că o parte din impresia de aritmie pe care o poate produce unul sau altul din versurile lui Alexandrescu pornește de la lectura eronată, modernizată, a acestora (bănuială confirmată cu prisosință de lecturile radiofonice ale poeziilor, și nu numai ale lui Alexandrescu), am început „reabilitarea" poetului indicînd, în subsolul edițiilor noastre, accentuarea cuvintelor dificile (deseori cu explicații etimologice). O centralizare și o clasificare etimologică și istorică a tuturor acestor observații ni s-a părut a prezenta un oarecare interes. Adunarea exhaustivă a materialului[3] ne-a arătat însă că încadrarea cazurilor izolate trebuie lărgită, că accentuarea nu e decît un aspect al asimilării împrumuturilor lexicale, al includerii lor în tipare morfologice (și, deci, fonetice), preexistente sau nou create. De aceea vom începe expunerea cu aceste tipare și numai la sfîrșit vom aborda situațiile izolate din punct de vedere morfologic.

Stabilirea accentuării cuvintelor cu ajutorul versificației se lovește uneori de dificultăți izvorîte din însăși libertatea schemelor metrice ale

[1] Cf. încercările noastre precedente subordonate aceluiași scop : *Aspecte ale evoluției morfologiei românești literare în variantele poeziilor lui Gr. Alexandrescu*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 281–290 ; *Un phénomène de l'histoire du roumain littéraire du XIXe siècle: la réduction de l'emploi de l'infinitif*, în *Mélanges A. Lombard*, Lund, 1969, p. 83–86 (în colaborare cu Laura Vasiliu) ; *Grigore Alexandrescu traducător, probleme lingvistice*, în SCL XXIV (1973), nr. 5, p. 519–527.

[2] Vezi, în acest sens, maniera în care Eliade traduce *Le désespoir* al lui Lamartine și schema lamartiniană a strofelor *Rugăciunii* lui Alexandrescu, comparate de noi în Gr. Alexandrescu, *Opere* I, București, 1957, p. 451 ; cf. și L. Gáldi, *Introducere în istoria versului românesc*, București, 1971, p. 176–183.

[3] Ediția utilizată este cea apărută în colecția „Scriitori români", București, 1972. Trimiterile se fac la pagini (prima cifră) și la numărul versului (a doua cifră). Variantele se folosesc sistematic numai pentru pasajele suprimate în textul definitiv (în acest caz, prima cifră e pagina volumului, a doua versul după care urmează omisiunea, a treia numărul versului din pasajul omis).

lui Alexandrescu ; în cazurile dificile, am comparat schema versului conținînd cuvîntul în discuție cu cea a versului cu care rimează, dat fiind frecventul lor paralelism; uneori nici această metodă nu duce la rezultate neîndoielnice; aceste situații vor fi semnalate de fiecare dată, chiar atunci cînd probabilitatea unei anumite accentuări se sprijină pe preponderența ei numerică (măsură de prevedere dictată de existența unor ezitări, chiar în aceeași poezie, la mică distanță).

Înainte de a prezenta materialul în ordinea anunțată mai sus, sînt necesare cîteva precizări privind etimologiile împrumuturilor lexicale, prin excelență „multiple" (după termenul fericit propus de Al. Graur, „încrucișate", după J. Vendryes), și aspectul lor formal. În cazul împrumuturilor culte, livrești, de care ne ocupăm aici, indiciile fonetice și morfologice sînt de cele mai multe ori insuficiente pentru a permite determinarea precisă a căii de pătrundere a unui cuvînt, deoarece vorbitorul bilingv stabilește ușor echivalențe între limba care oferă și cea care primește împrumutul, ceea ce îi permite nu numai încadrarea unui cuvînt într-un anumit tipar, dar și modificarea conștientă a acestuia, cînd norma (sau moda, luată drept normă) îl determină să abandoneze o sursă perimată în favoarea alteia. Același tipar poate asimila termeni de origine diversă, iar același cuvînt poate apărea, chiar la același autor, de la o ediție la alta, sub forme diferite : etimologia nu este numai multiplă, ci, în cronologie, succesivă[4]. Astfel, cuvîntul de origine grecească *eho* apare sub această formă, la genul feminin (conformîndu-se modelului grecesc), în 68,7, ediția 1838, dar trece la masculin-neutru, după model francez, în 1842 și în edițiile următoare; în 48, 50, unde ediția 1847 este cea dintîi, fonetismul este în întregime francez, *eco* (detalii la p. 22); pentru același cuvînt, așadar, Alexandrescu a abandonat, în decursul unui deceniu, modelul grecesc pentru cel francez. Accentuarea poate oferi informații utile în asemenea cazuri : cuvîntul *monarh* (209, 10), accentuat pe ultima silabă poate fi considerat de origine franceză, chiar dacă *-h-* ne îndreaptă spre modelul grecesc, cunoscut fără îndoială de Alexandrescu (μόναρχος); acolo unde lipsește și modelul secundar grecesc, forma este în întregime franceză : Alexandrescu scrie *ierarșie, arșitectură)*. Din considerentele expuse aici rezultă și o consecință practică : cînd vom defini tiparele bine reprezentate (fie moștenite, fie recente), vom porni, din rațiuni de comoditate, de la etimonul latin al sufixului.

Din discuție vor fi de la început eliminate calcurile și calcurile parțiale (de tip *provedință, pronume)* a căror accentuare e în mod obligatoriu cea a cuvintelor românești luate ca model, verbele (inclusiv formele nominale : *aspirare, încoronare, salutare, abandonat, meritat, protejat)*, cu accentuarea determinată în general de tipul flexionar, și, evident, monosilabele (chiar dacă unele forme cazuale sînt polisilabice); cu monosilabele se asimilează disilabele cu tema în „muta cum liquida", deoarece alomorful *-u* nu e decît o realizare a „arhimorfemului" {U} (realizat ca Ø în celelalte poziții)[5] : *monstru, sacru, sceptru, simplu, templu, tigru, titlu*.

I. Prima categorie o constituie cuvintele încadrate cu ușurință în tipuri morfologice moștenite.

[4] Cf. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962, p. 114–123.

[5] Vezi, în acest sens, A. Avram, în RRL XX (1969), nr. 4, p. 446–447. Cf. Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 43–44.

-tas (*-tatis*) >*-táte* (fr. *-té*, it. *-tà*) : *capacitate*, *egalitate*, *libertate*, *personalitate* (cu sensul 'referire la o persoană anume', 105, 98), *probitate*, *simplicitate* (şi formaţia românească *simplitate*, mai frecventă), *societate*, *vanitate*, *varietate*, *zeitate* (65, 275) ; tot aici se încadrează *virtute* (lat. *uirtus*, *-tutis*, fr. *vertu*, it. *virtù*).

-tura, *-sura* > *-túră*, *-sură* (fr. *-ture*, *-sure*, it. *-tura*, *-sura*) şi -ura> *-ură* (fr. *-ure*, it. *-ura*) : *cenzură*, *figură*, *literatură*, *miniatură*, *natură*.

-itia > *éţe* (numai în împrumuturi din fr. *-esse*) : *basete* (209, 16 ; 233, 38), *nobleţe*, *tandreţe* (pl. ! 273, 36).

-osus> *-ós* (fr. *eux*, it. *-oso*) : *fabulos*, *faimos* (de la *faimă*, după *fameux*), *graţios*, *melodios*, *misterios*, *monstruos*, *pompos*, *religios*, *serios*, *virtuos*, *viţios*, *zelos*.

-atus (participiul conjugării I, cu substantivizări masculine)> *-át* (fr.*-é* şi *-at*, it. *-ato*) : *amploaiat* (139, 42 etc.), *candidat*, *civilizat*, *delicat*, *deputat*, *şcelerat* (92, 49) ; o substantivizare feminină : *armată*.

-aticus > *átec* (fr.*-atique*, it. *-atico*) : *fanatecă* (209, 11).

II. A doua categorie de formaţii lipsită de dificultăţi de accentuare e cea a cuvintelor cu sufixe de origine străină pentru care încadrarea s-a făcut fără ezitări (la unele ezitările apar ulterior, sub influenţa curentului latinist).

-tio *(-tionis)*, -sio >*´ţie*, *´sie*, *´zie* (fr. *-tion*, *-sion*, it. *-zione*, *-sione*) : *comisie*, *condiţie*, *constituţie*, *convulsie*, *declamaţie*, *distracţie*, *generaţie*, *iluzie*, *impresie*, *instituţie*, *intenţie*, *misie*, *naţie*, *observaţie*, *pretenţie*, *protecţie*, *provizie ;* un cuvînt nu a fost asimilat grupului, *pension*, un al doilea provine dintr-o formă franceză moştenită, cu sufixul irecognoscibil, *rezon*.

-entia şi -antia >*-énţă*, *-ánţă* (fr. *-ence*, *-ance*, it. *-enza*, *-anza*) *;* nu toate au un model latin, ci sînt formate în limbile romanice : *alianţă*, *cadenţă*, *concurenţă*, *ecselenţă*, *eleganţă*, *elocuenţă*, *speranţă ;* o adaptare la un sufix moştenit : *sentinţă* (229, 8).

-mentum >*-mént* (fr. *-ment*, it. *-mento*) *:* *compliment*, *departament*, *element*, *monument*, *pergament*, *Regulament*, *sentiment* (cu calchieri ale bazei, *simţiment*).

fr. -age >*-áj* (it. *-aggio*) *:* *atelaj*, *curaj* (şi *coragi(u)*, *coraj*), *spionaj ;* un cuvînt în *-agiu :* *omagiu* (268, 31).

-alis (adjectiv, cu diverse substantivări) >*-ál* (fr. *-al*, *-el*, it. *-ale*) *:* *actual*, *capital*, *capitală*, *colosal*, *constituţional* (185, 63), *criminal*, *fatal*, *feodal*, *general*, *infernal*, *liberal* (subst.), *medical*, *moral* (subst.), *natural*, *oriental*, *rival*, *semnal* (calc), *tribunal ;* un derivat românesc : *mormîntal* (173, 32).

-aris şi -arius (adjective cu substantivizări) >*-ár* (fr. *-aire*, rar *-ier*, it. *-are* şi *-ario*) *:* *ereditar* (184, 55, cu ritmul neclar), *extraordinar*, *imaginar*, *literar*, *particular*, *popular*, *secretar*.

-ātus *(-us)* şi -ātum *(-i ;* de fapt substantivizarea neutră a sufixului de participiu) >*-át* (fr. *-at* şi *-é*, it. *-áto*) *:* *atestat*, *rezultat*, *rigat* (>gr. ρηγάτον, analizabil datorită existenţei cuvîntului *riga*), *senat*, *tractat*.

-ismus, -asmus (<gr. -ισμός, -ασμός, cu o accentuare imposibilă în româneşte, decît dacă se menţinea silaba finală ; modelul grecesc e însă real pentru *entusiasm*, după cum rezultă din scrierea consecventă a primului *-s-*, niciodată *-z-*) >*-ísm*, *-ásm* (fr. *-isme*, *-asme*, it. *-ismo*, *-asmo*) *:* *despotism*, *egoism*, *entusiasm*, *eroism*, *iezuitism*.

III. Pentru unele sufixe, locul accentului e ezitant, chiar dacă există un model moştenit; cauza rezidă în pluralitatea căilor de pătrundere și gradul diferit al posibilității de analiză.

-tor (*-toris*) >*-tor*[6] (fr. *-teur*, it. *-tore*); accentuarea pe ultima silabă apare fără excepție acolo unde vocala care precede sufixul este *-a-* (cea mai apropiată de formațiile moștenite sau de cele create pe teren românesc — un exemplu din acestea îl oferă Alexandrescu: *triumfător*, 399, 41, 6 —): *creator*, *orator*, *reformator*, *senator*; pentru celelalte accentuarea pe ultima concurează cu cea pe silaba penultimă, după modelul nominativului latin sau german; cu certitudine paroxitone: *protector* (16, 18, 184, 49; cu adjectivul neutru plural asimilat oxitonelor: *protectoare*, 65, 273), *redactor* (240,21; 241, 28); o ezitare explicabilă prin tendința lui Alexandrescu în ultima lui perioadă de a folosi redundant pronumele subiect e ilustrată de transformările suferite de versul 189, 29: în prima publicare (1857) suna:

De ești executórul înaltelor decrete,

iar în ediția din 1863 devine:

De ești tu execútor înaltelor decrete;

un loc aparte îl ocupă substantivul neanalizabil *doctor*: în fixarea accentului intervine preexistența unui împrumut mai vechi (sec. XVI), prin filieră slavă, *dóhtor (dóftor)*, care reușește să impună accentuarea pe prima silabă și împrumutului recent; nu e exclus însă să fi existat o concurență între cele două accentuări posibile; la Alexandrescu, *dóctor* e neîndoielnic în 226, 4 (*Un doctor vestit venise*, rimînd cu *Cărui vederea slăbise*), 226, 14, 238, 24; neclară e accentuarea în 161, 8 (*Ce doctor așa mare poate să se găsească*, unde paralelismul primului emistih cu cel al versului următor pare să sugereze accentuarea pe finală: *De a ta nebunie să te tămăduiască*), 226, 20 (*Doctorul le ia, se duce, și ca să vă povestesc*, rimînd cu *Inel de formă antică, vechi suvenir părintesc*) și 279, 11 (*Doctor șarlatan, / Ministru dușman*); trebuie arătat că accentuarea pe finală nu e o certitudine, ci numai o posibilitate, supusă unor verificări în alte texte (menționăm că unul din exemple provine din aceeași fabulă unde se găsesc două din paroxitonele certe, *Șarlatanul și bolnavul*).

´icus (<gr. -ικός, adj. cu substantivizări) >*-ic* (fr. *-ique*, it. *´ico*, germ. adj. *´isch*, subst. *´icus*, apoi *´iker*); prima adaptare a acestui sufix era *-icésc*[7], apropiată accentual de modelul grecesc; prin abandonarea sufixului *-esc*, accentuarea formațiilor rămîne fără un model unic și clar; nu e exclus de aceea ca paroxitonia să se datoreze nu numai modelului latino-italo-german, ci și unei eventuale apropieri de *´nic*; accentuare certă pe silaba presufixală (adjective): *electrică* (acordat numai cu *scînteie*, 19, 19; 44, 27; 277, 16), *eroic* (267, 4), *fantasmagoric* (209, 5), *magic* (21, 50), *omiopatic* (209, 17; fonetismul duce indubitabil la un original grecesc, cu adaptare accentuală), *osianic* (13, 20), *politic* (183, 13; pl. 227, 31); (subst, masc.) *critic* (104, 91), *politic* (243, 38), (fem.) *logică* (215, 4; *loghica*, în ediția 1832), *politică* (23, 41; 122, 23); accentuare certă pe

[6] Nu discutăm aici originea sufixului moștenit (dacă rom. *-tor* provine din *-tor(em)* sau *-torius*); pentru vorbitorii cultivați, identificarea sufixului latin și romanic de nume de agent cu rom. *-tor* era evidentă.

[7] Cf. Fulvia Ciobanu, *Sufixul adjectival* -icesc, în SMFC I (1959), p. 101—116; N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 123—124.

sufix : (numai substantive) *eretic* (279, 9, *Şi de eretici*, rimînd cu *Rude şi amici)*, *satiric* (271, 6, *Care se crede şi satiric*, rimînd cu *Vopsele multe nu voi să stric)* ; accentuare nesigură : (adj.) *eroic* (208, 93, *Lăsă o labă în mîna eroicului Sion*, rimînd cu *Spun că şi chiar comandirul, faimosul acel Rozon;* accentuarea *eróicului* este însă aproape certă, dacă ţinem seama de echivalenţa metrică între al doilea emistih al celor două versuri (cu accent secundar pe *-lui) :*

92 *faimosul acel Rozon*
∪ — ∪ ∪ — ∪ —
93 *eroicului Sion*
∪ — ∪ ∪ — ∪ —);

prozaic (96, 25, *Prozaice umilinţe nu poci a le înfrunta*, rimînd cu *Tu vezi vremile de astăzi. Te-ntreb dacă muza ta ;* accentuarea *prozáice* ar putea fi asigurată, dacă acceptăm echivalenţa celui de al doilea picior al versurilor, peon III, cu accent secundar pe *u-*, în 25, peon I în 26 :

25 *Prozaice umilinţe*
∪ —/∪/∪ — ∪/— ∪
26 *Tu vezi vremile de astăzi*
∪ —/— ∪ ∪ ∪/— ∪);

(subst.) *public* (94, 84, *Rîdem de unii cîţiva şi publicul de noi toţi*, rimînd cu *Ne credem pe cît putem ai lui Apolon nepoţi ;* pentru asigurarea accentuării *públicul*, trebuie să admitem în primul vers accentul secundar pe *lui* şi accentuarea franceză a lui *Apolón*, iar în al doilea accent secundar pe *de :*

83 *ai lui Apolon nepoţi*
∪ — ∪ ∪ — ∪ —
84 *şi publicul de noi toţi*
∪ — ∪ ∪ — ∪ —).

-or *(-óris)*>*-ór*, *-óră*, *-oáre* (fr. *-eur* şi *-our*, în *amour*, it. *-óre) ;* rom. *-oare* reprezintă încadrarea în tiparul moştenit) : *amór*, *colóră* (45, 4 ; cu pluralul *colóre*, 9, 60 ; 33, 43 ; 59, 32 ; pl. *coloáre*, 194, 8), *favór* (9, 62 ; 45, 14 ; 82, 26 ; 122, 7 ; 215, 23 ; 275, 72), *onoare* (207, 87 ; în „România literară" din 1855, redacţia a înlocuit *onoare* prin *mult onor) ;* nesiguranţa formei sufixului nu implică, după cum se poate observa, accentuarea, care coincide cu a cazurilor oblice latine.

În sufixul românesc *-íe* se întîlnesc mai multe sufixe latine şi greceşti, cu diverşi descendenţi romanici : lat. *-ia*, gr. -ία, gr. -εια (fr. *-ie*, it. *-ía) ;* forma românească moştenită fiind *-íe*, predomină această accentuare la cuvintele clar analizabile — se poate cita şi o formaţie românească de la un împrumut : *amicie*, 194, 24 — (chiar dacă cuvîntul de bază nu e folosit) : *autonomíe* (184, 59), *filosofie* (154, 21 ; *-s-*, care nu e numai grafic, trimite şi la modelul grecesc), *jaluzie* (82, 25), *modestie* (81, 15), *tiranie* (8, 31 etc.) ; aceeaşi accentuare o au şi cuvintele analizabile prin raportare la alt derivat al aceleiaşi baze : ca şi în grupul precedent, coincidenţa cu accentuarea franceză şi greacă sprijină fixarea accentului : *armonie*, *cochetărie* (adaptare a fr. *coquetterie)*, *ironie*, *melancolie* (*-c-* trimite la modelul francez, ca, de altfel, şi sensul), *melodie*. La unele cuvinte neanalizabile (sau insuficient de clar analizabile), originea franceză sau coin-

cidența accentului francez cu cel grecesc impune paroxitonia : *agonie*, *calomnia* (42, 39), *elegie* (-*ğ*- îndreaptă spre un model romanic), *fisionomie* (pl., 126, 28 ; din fr. *physionomie ;* sensul ‘arta de a judeca pe cineva după înfățișare’ și -*s*- denotă prezența modelului grecesc φυσιογνωμονία ; dealtfel, în ediția 1838 se citește *fisiognomii)*, *himie* (109, 102, gr. χημεία și χυμεία), *ipocrisie* (53, 33 ; 367, 24, 8 cu -*s*- după modelul grecesc), *litargie* (252, 29, exemplu clar al încrucișării modelelor : -*i*- din gr. ληθαργία -*ğ*- după model romanic, fr. *léthargie* etc.), *manie* (105, 95), *poezie*, *reverie* (47, titlu și 5). Într-un caz de non-coincidență dintre accentuarea greacă și franceză, modelul francez se impune : *energie* (9, 66, fr. *énergie*, însă gr. ἐνέργεια ; pentru rom. *enérghie*, vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 198). Accentuarea pe silaba presufixală, după model latino-italian, se impune în primul rînd acolo unde cuvîntul francez corespunzător nu e format cu sufixul -*ie : glorie*, *grație*, *istorie* (116, 39 ; 179, 31 ; 389, 81, 1 ; pentru accentuarea *istoríe*, cf. DA, s.u.), *linie* (224, 23, sens militar ; pare o încrucișare între fr. *ligne* și lat. -it. *linea ;* cf. însă și germ. *Linie*, rus. *linija)*. Există cîteva cuvinte unde franceza are sufixul -*ie*, dar accentul atestat de Alexandrescu se află pe silaba presufixală ; în aceste situații, modelele nu sînt unice: pot fi atribuite modelului latino-italian: *académie*(226,8),*furie* (211, 6, pl., ‘divinități malefice’), *patrie* (103, 47 ; 179, 26 ; 145, 15), *tragédie* (98, 17 ; 111, 30) ; de origine rusească sînt termenii militari[8] : *armie* (183, 19 ; 224, 23 ; 225, 31), *artilerie* (224, 24 ; 225, 45), *cavalerie (ibid.)*, *infanterie (ibid.)*.

Fr. -ée >-*ée* (cu pl. -*ei) : epopee* (18, 46), *idee* (scris uneori și pronunțat totdeauna *ideie*, 58, 19 ; 106, 17 : 233, 45 ; 399, 41, 1) ; pluralul *pansele* (200, 34) duce la o dată mai veche a împrumutului (nimic în DLR) și la originea neogreacă (πανσές ; cf. Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 50).

-ium >*´iu*, pl. *´iuri* (it. *´io) ;* fără ezitări de accentuare : *consiliuri* (245, 27), *sacrificiuri* (179, 19), *spațiuri* (26, 30), *vițiu* (202, 31 ; 225, 48) ; cu pl. *´ii* : *caprișii* (102, 14 ; 129, 20 ; cu -*t*- pentru it. -*cc*-, adaptare sau intermediar neogrec, καπρίτσο) ; singurul cuvînt unde franceza ar fi putut impune accentuarea pe sufix, *geniu* (fr. *génie)*, este asimilat cu primul grup (neutru cu pl. *´iuri*, deși lat. *genius :* 14, 21 ; 48, 28 ; 91, 33 ; 98, 2).

-*ma* (<gr. -μα) >-*mă* (neutru în lat. și gr., trecut în rom. la feminin, datorită terminației și a unor feminine franceze ; fr. -*me*, it. -*ma) : climă* (72, 34 ; 89, 45 ; 209, 6 ; fără model francez), *diplóme* (pl. 226, 8 ; accentuat, cum e de așteptat, după toate modelele ; retragerea accentului e ulterioară, consemnată de Tiktin în 1906), *emblemă* (28, 8, cu grafia *amblemă* în 1838 și 1842, ceea ce indică originea franceză), *fantomă* (10, 10 ; 10, 13 ; 12, 62 ; 44, 34 ; 89, 43 ; 109, 116 ; 254,16 ; din fr. *fantôme*, provenit din lat.-gr. *phantasma ;* deci fără model grecesc, deși în ultimul pasaj ediția 1838 are *fandomă*, datorită atracției altor cuvinte din aceeași familie, *fandasie*, *fandosi*, și cunoașterii modelului grec), *poemă* (18, 46), *programă* (184, 38) ; singura accentuare greacă, împotriva modelului latino-romanic, în afară de *climă*, unde nu exista alegere, e *diá-*

[8] Cf. Iorgu Iordan, *Influențe rusești asupra limbii române*, București, 1949, p. 7–8.

demă (18, 65; de observat însă că vocalismul este romanic); vezi şi, mai jos, *panórama*.

IV. Ne vom ocupa acum de cuvintele mai mult sau mai puţin izolate, încercînd o clasificare după modelele accentuale (ţinînd însă seama de faptul că acestea nu coincid totdeauna cu tratamentul vocalismului şi al consonantismului). Eliminăm, de data aceasta, ca neconcludente, disilabele de declinarea I şi a III-a (terminate în vocală), deoarece sînt în mod obligatoriu paroxitone la nominativ: *artă, barcă, crimă, cupă, damă, formă, hartă, liră, mantă, mască, muză, nimfă, odă, plantă, proză, rimă, rolă, roză, scenă, sferă, trupă;* (masc.) *riga;* (decl. a III-a) *conte, duce, rege.*

1. Model romanic general (franceza, italiana şi, cînd e cazul, latina au accentul pe aceeaşi silabă). Considerînd franceza drept model principal, nu vom ţine seama de detalii fonetice şi morfologice străine accentuării, cu atît mai mult cu cît vorbitorul îşi putea stabili singur echivalenţele: *nobil*, de exemplu, poate proveni direct din fr. *noble*, chiar dacă *-i-* e latino-italian, deoarece sufixul e uşor recognoscibil; n-am inclus însă franceza printre etimoanele formale ale cuvîntului *fabulă*, deoarece aici găsirea echivalenţei nu poate fi obţinută automat: pornind de la *noble* > *nobil, fable* şi, de exemplu, *affable*, nu pot fi transpuse corect fără cunoaşterea originii latine. Ordinea înşirării e, în întreg acest capitol, cea alfabetică a sfîrşitului de cuvînt, aptă să scoată în evidenţă tipurile de accentuare; vom semnala prin spaţiere situaţiile unde accentuarea nu coincide cu cea actuală sau unde în uzul actual sînt de semnalat dublete accentuale (ezitările lui Alexandrescu au fost grupate separat): *pleiadă* (181, 11, fr. *pléiade*, it. *pleiáde), ghirlandă* (107, 25; 196, 7, fr. *guirlande*, it. *ghirlanda), bagatelă* (102, 20, fr. *bagatelle*, it. *bagatella), idile* (pl. 108, 60, fr. *idylle*, it. *idillio*, lat. *idyllium), coloană* (9, 70; 71, fr. *colonne*, it. *colonna), arenă* (201, 6, fr. *harène*, it. *arena*, lat. *harena), sirenă* (347, 20, 15, fr. *sirène*, it. *sirena*, lat. *sirēna), doctrină* (102, 9, fr. *doctrine*, it. *dottrina*, lat. *doctrīna), ruine* (numai pl. 66, 1; 81, 20; 169, 1, fr. *ruine*, lat. *ruīna), atmosferă* (15, 53; 19, 15, fr. *atmosphère*, it. *atmosfera*, lat. *atmosphaera), auroră* (tetrasilab, 48, 51 etc., fr. *aurore*, it. *aurora*, lat *aurōra), contesă* (pl. 113, 109, fr. *contesse*, it. *contessa), recompensă* (211, 18, fr. *récompense*, it. *ricompensa), cometă* (188, 1; fr. *comète*, it. *cometa*, dar *comet*, 24, 52, după gr. κομήτης, masc.), *planete* (pl., 252, 38, fr. *planète*, it. *pianeta), gazete* (pl. 184, 48, fr. *gazette*, it. *gazzetta), arhivă* (205,2; 206,28, fr. *archive*, fem., cu *-h-* după gr. ἀρχεῖον, neutru; it. *archivio), cauză* (trisilab, 180, 44, fr. *cause*, it. *causa*, lat. *causa), proverb* (95, 1, fr. *proverbe*, it. *proverbio*, lat. *prouerbium;* cf., mai sus, *-iu), a n t í c* (178,1; 188,18; 206,33; 226,19; 267,14, fr. *antique*, it. *antiquo*, lat. *antīquus), acorduri* (pl. 80, 44, fr. *accord*, it. *accordo), familie* (258, 41, fr. *famille*, it. *famiglia*, lat. *familia), monarh* (209, 10, fr. *monarque*, it. *monarca; -h-* după gr. μόναρχος), *metaluri* (pl. 102, 23, fr. *métal*, it. *metallo*, lat. *metallum), model* (9, 61; 209, 1, fr. *modèle*, it. *modello), duel* (273, 46, fr. *duel*, it. *duello*, lat. *duellum), amabil* (fem. 193, 9, fr. *aimable*, it. *amabile*, lat. *amabilis), nobil* (11,39; 106, 20; 108, 86; 180, 48, fr. *noble*, it. *nobile*, lat. *nobilis), exil* (9, 71, fr. *exil*, it. *esilio*, lat. *exilium), azil* (9, 56; 14, 33; 52, 1 etc., fr. *asile*, it. *asilo*, lat. *asȳlus), monopol* (15, 65, fr. *monopole*, it. *monopolio*, lat. *monopolium), volcan* (199, 19, fr. *volcan*, it. *vulcano), veteran* (pl., 49, 19, fr. *vétéran*, it. *vete-*

rano, lat. *ueterānus)*, *tiran* (160, 22, etc., fr. *tyran*, it. *tiranno*, lat. *tyrannus)*, *meschin* (180, 45, fr. *mesquin*, it. *meschino)*, *destin* (179, 23, fr. *destin*, it. *destino)*, *divin* (182, 18 ; 266, 25, fr. *divin*, it. *divino*, lat. *diuīnus)*, *legioane* (numai pl., 10, 18 ; 267, 10, fr. *légion*, lat. *legio*, *-ōnis*, it. *legione*, influențat și de împrumutul vechi *lighioane ;* pentru împrumuturile din fr. tipul flexionar se regăsește, de exemplu, în *ocazion*, *ocazioane*, *rezon*, *rezoane)*, *batalion* (pl. 21, 61, fr. *bataillon*, it. *battaglione)*, *modern* (fem. 184, 52, fr. *moderne*, it. *moderno*, lat. *modernus)*, *intern* (178, 13, fr. *interne*, it. *interno*, lat. *internus)*, *liber* (191, 38, fr. *libre*, it. *libero*, lat. *liber)*, *emisfer* (87, 34, fr. *hémisphère*, masc., it. *emisfero*, lat. *hemisphaerium)*, *mister* (48,30 ; 198, 6, fr. *mystère*, it. *mistero*, lat. *mysterium)*, *minister* (264, 30, fr. *ministère* ; cf., cu alt sens, it. *ministero*, lat. *ministerium)*, *delir* (76, 33, fr. *délire*, it. *delirio*, lat. *delirium)*, *tricolór* (adj., 19,6 ; 263, 4, fr. *tricolore*, it. *tricolore)*, *c a s t ó r* (236, 11 și 21, fr. *castor*, it. *castóro*, dar. lat. *castor*, *-oris*, gr. κάστωρ ; oxiton încă în DA, 1928), *tezaur* (472, 15, 3, cu varianta, în ms., *tresauru-*, de origine franceză, fr. *trésor*, it. *tesoro*, lat. *thesaurus)*, *paradis* (206, 38, fr. *paradis*, it. *paradiso*, lat. *paradīsus)*, *colos* (pl. *colosuri* 17, 39, fr. *colosse*, it. *colosso*, lat. *colossus)*, *univers* (188, 12, fr. *univers*, it. *universo*, lat. *uniuersum)*, *soldat* (107, 29 etc., fr. *soldat*, it. *soldato)*, *dialect* (94, 90, fr. *dialecte*, lat. *dialectus*, cf. it. *dialetto)*, *respect* (90, 14 etc., fr. *respect*, lat. *respectus*, cf. it. *rispetto)*, *instinct* (14, 20 etc., fr. *instinct*, lat. *instinctus*, cf. it. *istinto)*, *bilet* (90,4 ; 152, 11, fr. *billet*, it. *biglietto)*, *poet* (90, 5 etc., fr. *poète*, it., lat. *poeta)*, *decret* (189, 29, fr. *décret*, it. *decreto*, lat. *decretum)*, *favorit*, (98, 1 ; 117, 15, fr. *favori*, fem. *favorite*, it. *favorito)*, *pedant* (fem. 113, 103, fr. *pédant*, it. *pedante)*, *elefant* (117, 5 etc., fr. *éléphant*, it. *elefante*, lat. *elephantus* și *elephas*, *-antis)*, *prezident* (244, 12, fr. *président*, it. *presidente*, lat. *praesidens*, *-entis)*, *urgent* (fem., 454, 6, fr. *urgent*, it. *urgente*, lat. *urgensentis*), *talent* (80, 46 ; 112, 71, fr. *talent*, it. *talento*, lat. *talentum)*, *torent* (14,34 ; 251, 17, fr. *torrent*, it. *torrente*, lat. *torrens*, *-entis)*, *idiot* (110, 18, fr. *idiot*, it. *idiota*, lat., cu alt sens, *idiōta)*, *patriot* (183,7 etc., fr. *patriote*, it. *patriota*, lat. *patriōta)*, *complot* (54,15 ; 472, 15, 5, fr. *complot*, it. *complotto)*, *concert* (63, 204, fr. *concert*, it. *concerto)*, *minut* (27, 58 etc., fr. *minute*, it. *minuto*, lat. *minūtum)*, *artiste* (240, 3, fr. *artiste*, it. *artista*, lat. *artista)*, *exemplu* (101, 104 etc., fr. *exemple*, lat. *exemplum*, cf. it. *esempio)*, *eroi* (numai pl. 12, 62 ; 52, 3 etc., fr. *héros*, it. *eroe*, lat. *heros*, *-ōis)*, *amfiteatru* (pl. 17, 28, fr. *amphithéâtre*, it. *amfiteatro*, lat. *amphitheātrum)*, *ministru* (117, 16 etc., fr. *ministre*, it. *ministro*, lat. *minister)*, *ilustru* (179, 32 etc., fr. *illustre*, it. *illustre*, lat. *illustris)*, *abuz* (93, 51 etc., fr. *abus*, it. *abuso*, lat. *abūsus)*.

2. Model francez. Grupăm aici cuvintele a căror accentuare diferă de cea italiană sau latină și cele a căror formă presupune o origine franceză aproape exclusivă : *fanfaronadă* (23, 41 etc., fr. *fanfaronade)*, *paradă* (86, 17, fr. *parade)*, *ambasadă* (225, 38, fr. *ambassade*), *piramidă* (13, 15 etc., fr. *piramide*, dar it. *pirámide)*, *e p ó h ă* (371, 0,1, fr. *époque*, dar it. *época*, gr. ἐποχή, de unde provine însă *-h-*), *busólă* (89, 35, fr. *bussole*, dar it. *bússola)*, *madamă* (144, 63, fr. *madame)*, *o r i g í n ă* (7,14 ; 267, 5, fr. *origine*, dar. it. *orígine*, lat. *origo*, *-inis)*, *armură* (11, 21 etc., fr. *armure)*, *lornetă* (112, 59 și 66, fr. *lorgnette)*, *trompetă* (186, 2, fr. *trompette)*, *egretă* (pl. 19,16, fr. *aigrette)*, *suită* (trisilab, 94, 94, fr. *suite)*,

balanță (266, 26, fr. *balance*), *deviză* (186, 11, fr. *devise*), *druizi* (pl. 53, 26, fr. *druide*, dar lat. *drúides*), *astrolog* (189, 36, fr. *astrologue*, dar it. *astrólogo*, lat. *astrologus*), *solemnel* (fem., 203, 40, fr. *solennel*), *cadril* (pl. 75, 7, fr. *quadrille*), *l e g i t í m* (268, 27, fr. *légitime*, dar it. *legítimo*, lat. *legitimus*; retragerea accentului e recentă și negeneralizată), *ocean* (trisilab 56, 36, fr. *océan*, dar it. *océano*, lat. *océanus*), *șarlatan* (279, 11 etc., fr. *charlatan*), *spion* (447, 0, 4, fr. *espion*), *pavilón* (91, 35; 272, 25, fr. *pavillon*), *d e m ó n* (44, 30, fr. *démon*, dar it. *démone*, lat. *daemon, -monis*; concurează un mai vechi *démon*, de origine greco-slavă), *fanfaron* (113, 113, fr. *fanfaron*), *monoton* (fem., fr. *monotone*, dar it. *monótono*, lat. *monotonus*), *orizon* (22, 6, etc., fr. *horizon*, dar gr. ὁρίζων), *suveran* (264, 28, fr. *souverain*), *b a r b á r* (14,35; 16,20, 17, 33, fr. *barbare*, dar it. *bárbaro*, lat. *barbarus*), *dosar* (205, 14, fr. *dossier*; cf. *particular* <*particulier*), *tartar* ('tătar' 8, 45, fr. *tartare*, dar. it. *tártaro*), *prosper* (fem. 206, 34, fr. *prospère*, dar it. *próspero*, lat. *prosperus*), *suvenir* (16, 2 etc., fr. *souvenir*), *c a r a c t é r* (276, 78, fr. *caractère*, lat. *character, -ēris*, gr. χαρακτήρ, dar it. *caráttere*), *ofís* (185, 74, fr. *office*), *derviș* (133, 2, fr. *derviche*), *amploaiat* (96,45; 138, 42, fr. *employé*), *aristocrat* (108, 73, fr. *aristocrate*, gr. ἀριστοκράτης), *buchet* (46, 24 etc., fr. *bouquet*; cf. și rus *buket*), *objet* (și *object*, *obiect*, 108, 78 etc., fr. *objet* și lat. *obiectum*), *sujet* (97, 55 etc., fr. *sujet*), *schelet* (8, 42 etc., fr. *squelette*, dar it. *schéletro*; diverse forme românești la N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 274), *portret* (240, 2 etc., fr. *portrait*), *ipocrit* (125, 40, fr. *hypocrite*, dar. it. *ipócrito*), *diamant* (234, 15, fr. *diamant*), *d e s p ó t* (8, 28 etc., fr. *despote*, gr. δεσπότης, dar it. *déspota*), *cadavru* (15, 51, fr. *cadavre*), *extaz* (14, 25 etc., fr. *extase*, dar it. *éstasi*), *jaluz* (45, 18, fr. *jaloux*).

3. Model latino-italian. Existînd coincidență între locul accentului italian și cel al etimonului latin, am grupat împreună, indiferent de deosebirile de detaliu, cuvintele de ambele origini, cînd accentul era diferit de cel francez (sau cînd în franceză cuvîntul nu exista sau avea un aspect fonetic depărtat de cel românesc); apropierea mai mare de modelul latin decît de cel italian caracterizează de cele mai multe ori împrumuturile mai vechi: *fábrică* (90, 4, lat. *fabrica*, it. *fabbrica*, dar. fr. *fabrique*; după DA, din primii ani ai secolului al XIX-lea), *fabulă* (100, 78 etc., lat. *fabula*, cf. it. *favola*), *regulă* (128, 25 etc., lat. *regula*, it. *regola*; atestat începînd cu sfîrșitul sec. XVII, cf. DLR s.u), *insulă* (193, 10, lat. *insula*, it. *isola*; sub această formă, din primele decenii ale secolului — cf. N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 224), *acvilă* (178, 2, lat.-it. *aquila*), *cameră* (185, 69 'adunare', 205, 20 'încăpere', lat.-it. *camera*; nici o atestare în DA!), *literă* (47,8; 205, 12, lat. *littera*, it. *lettera*; de la S. Micu, după DA), *s á t i r ă* (105, 126; 114, 122, it. (lat.) *satira*, gr. σάτιρα), *purpură* (17, 29, lat. *purpura*, it. *porpora*), *státuă* (209, 23; 48, 52, lat.-it. *statua*), *amic* (195, 13 etc., lat. *amicus*, it. *amico*), *palid* (26, 36 etc., lat. *pallidus*, it. *pallido*), *angel* (194, 1, lat. *angelus*, it. *angelo*), *oracol* (21, 51, it. *oracolo*, lat. *oraculum*), *secol* (172, 4 etc., it. *secolo*, lat. *saeculum*), *ridicol* (subst. 225, 49, it. *ridicolo*, lat. *ridiculus*), *pópol* (178,9; 268, 27, it. *popolo*, lat. *populus*), *proconsol* (209, 1, it. *-console*, lat. *-consul*), *bálsam* (35, 38, lat. *balsamum*, gr. βάλσαμον, it. *balsamo*; din sec. XVII, după DA), *termen* (189, 30 'răgaz', *termin* în „Concordia", it. *termine*, lat. *terminus* și *termen, -inis*; același etimon ca *termin* de mai jos), *rubin* (226, 18, it. *rubino*, gr. ῥουμπίνι), *ordin*

(224, 21 etc., 'poruncă', it. *ordine*, lat. *ordo, -inis* 'orînduire etc.'), *termin* (93, 71, *termeni* în ediţia 1863; 109, 102, *termen* în ediţia 1863, 'cuvînt'; vezi mai sus, *termen ;* evoluţia formei la N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 289), *etern* (171, 58 etc., lat. *aeternus*, it. *eterno), guvern* (185, 62 şi 63, it. *governo*, cu *-u-* după fr.; verbul e atestat cu acest vocalism, 231, 3 etc.), *azur* (170, 26, it. *azzuro), interes* (21, 53 etc., it. *interesse), contract* (472, 15, 1, lat. *contractus*, it. *contratto ;* atestat începînd cu Gh. Şincai, după DA), *defect* (113, 111 etc., lat. *defectus* 'defecţiune, revoltă', cf. it. *difetto ;* traduce prin apropiere paronimică, fr. *défaut*, cu altă etimologie), *perfect* (adj. 197, 7, lat. *perfectus*, it. *perfetto ;* atestat din primul deceniu al secolului, după DLR), *merit* (266, 22 etc., lat. *meritum*, it. *merito ;* atestat începînd cu Budai-Deleanu, după DLR), *spirit* (195,7 etc.; înlocuieşte sistematic *duh* în ediţia din 1863; lat. *spiritus*, it. *spirito), muzicant* (adj. fem. 188, 19, it. *musicante), romanţ* (108, 70, it. *romanzo).*

4. Model grecesc. Din numeroase exemple citate mai sus s-a putut vedea că modelul formal grecesc exista, secundar şi subiacent, chiar şi atunci cînd modelul predominant era diferit; acest fapt atestă, pe de o parte, persistenţa cunoaşterii limbii greceşti şi, pe de alta, abandonarea treptată a cuvintelor de origine greacă; înlocuirea era deseori facilitată de caracterul lor „internaţional", trecerea la noul model neimplicînd decît modernizarea unor detalii. Vom reuni aici cuvintele în care accentuarea, coroborată uneori de alte elemente fonetice sau de încadrarea morfologică, presupune un model grecesc. Nu rareori, trebuie adăugat, locul accentului grecesc coincide, datorită regulilor de accentuare specifice, cu cel francez sau italo-latin: *monedă* (81, 10, gr. μονέδα), *filomelă* (217,1; 218,25; 221,9; 365, 25, 13, ediţia 1832: *filomilă ;* gr. φιλομήλη, fr. *philomèle), porfíră* (30, 22, gr. πορφύρα), *m u r m ú r ă* (42, 45; 48, 27; 175,17; 254, 9; pluralul *murmúre* poate fi în egală măsură şi de la *murmúr*: 14, 26; *murmúr*: 107, 50; 198, 2; gr. μουρμούρα, fr. *murmure), papagal* (221, 3, gr. παπαγάλλος, it. *papagallo), c r í s t a l* (69, 27, gr. κρύσταλλος), *idol* (21, 50, împrumut vechi, sl. *idolŭ*, gr. εἴδωλον), *iconom* (183, 13, gr. οἰκονόμος; sensul e modern, derivat regresiv din *economie politică*: *Ca un iconom politic*[...] *am îmbogăţit eu statul), epítrop* ('tutore' 240, 8, gr. ἐπίτροπος), *m á r t i r* (17, 24, gr. μάρτυρος), *palat* (8, 45 etc., gr. παλάτι).

5. Model rusesc. La termenii militari amintiţi mai sus, se adaugă, din acelaşi domeniu: *cazarmă* (269, 11, rus. *kazarma), cavaler* (179, 29, rus. *kavaler), ofiţer* (267, 15, rus. *oficer), comandir* (207, 92, rus. *komandir).*

6. Alte origini sau origine neclară: *amoréz* (85, 75, fr. *amoureux*, prin intermediar? explicaţie neconvingătoare în DA), *candelă* (16, 10 etc., împrumut vechi, originea primă fiind lat. *candēla ;* dintre intermediarele posibile, numai sîrbo-croata are accentul pe prima silabă, dar vocalismul *-i-* în cea de a doua), *clavir* (80, 43, germ. *Klavier), curtezan* (123, 27 etc., fr. *courtizan*, it. *cortigiano*, prin intermediar grecesc?), *oranză* (pl. 175, 14) şi *oranz*(pl. 175, 4; explicaţie plauzibilă în DLR: fr. *orange* + *naramză), pardós* (135, 2, gr. πάρδος, cu deplasare obscură a accentului; accentuarea v. sl. *pardosŭ* şi a eventualelor corespondente în limbile slave actuale nu ne este cunoscută), *scópos* (350, 49, 27, gr. σκοπός; „mit dunkler Tonverschiebung", Tiktin, s.u. *scop), silitra* (19, 14, împrumut vechi, originea primă fiind lat. *sal nitri*; nici unul din intermediarele slave posibile nu are vocalismul românesc al primei silabe; posibilă asimilare pe teren

românesc), *stindard* (266, 37, fr. *étendard*, it. *stendardo*, prin intermediar grecesc ?).

7. Accentuare ezitantă. Grupăm aici cuvintele cu accentuări diferite în opera lui Alexandrescu ; nu e vorba de o repartiţie cronologică, ci mai degrabă de o utilizare liberă, în scopuri metrice, a posibilităţii de a utiliza mai multe modele coexistente[9] ; includem de asemenea cuvintele cu accentuare, măcar în unele pasaje, incertă : *íntrigă* (178, 17) şi *i n t r í g ă* (265,13 ; 472,15, 14 ; fr. *intrigue*, it. *intrígo ;* retragerea accentului greu explicabilă[10]), *símbol* (179, 27 : *simbol sacru pe pămînt*, emistih rimînd cu *către leagănul cel sfînt)* şi *simból* (16, 19 : *simbol al biruinţei*, rimînd cu *nădejde-a suferinţei* ; 247, 9 : *Ca simbol sînt de credinţă*, vers stîngaci din decembrie 1862, rimînd cu *Porţi la piept o cruciuliţă ;* prima accentuare e latino-italiană, coroborată de cea greacă, lat. *symbolum*, it. *simbolo*, gr. σύμβολον, cea de a doua reprezintă fr. *symbole)*, *vízită* (158, 11, neclar, emistihurile paralele neavînd aceeaşi schemă : *Pentru vizita aceasta*, paralel cu *Le spuse că se crede ;* 158, 14, neclar: *Vizita să le-ntoarcă după a sa datorie*, rimînd cu un vers scurt, *La dumnealor să vie ;* 257, 25 : *Căci vizita lupească*, rimînd cu *Nu vrea s-o priimească)* şi *v i z í t a* (226, 22 : *la orice vizită nouă*, rimînd cu *Luă cîte unul-două ;* prima accentuare e italiană, *visita*, cea de a doua franceză, *visite)*, *z é f i r* (30, 9 ; 67, 22 ; 177, 2 ; 194, 10, neclar, într-un vers stîngaci, de după 1861 : *Zefirii numele-ţi spun*, rimînd cu *Te-ncunjor, te încunun ;* 207, 63, într-o parodie epică : *Şi zefirii răcoroşi*, rimînd cu *La drepţi sau necredincioşi ;* 251, 9) şi *zefír* (67, 25, la trei versuri după *zéfirii*, aici articulat ; 69, 49, de asemenea articulat ; 79, 7, neclar : *Dar plîngi! Zefirul astfel fără cuvînt suspină*, rimînd cu un vers cu schemă diferită, *Tu n-ai deşărtat cupa ce încă este plină ;* 170, 33, articulat ; 256, 7, articulat : *ca zefirul de uşor*, rimînd cu emistihul *mă jucam încetişor ;* prima accentuare reprezintă lat. *zephyrus*, it. *zeffiro*, gr. ζέφυρος, cea de a doua fr. *zéphyre ;* trebuie observat că accentuarea pe a doua silabă e limitată exclusiv la singularul articulat, trisilab şi fără „armonie vocalică", accentul contribuind aşadar la o echilibrare ritmică ; se observă de asemenea caracterul aproape formular, probabil tradiţional, al contextelor : zefirii sînt *uşori*, de două ori, *răcoroşi*, de două ori, *suspină*, de trei ori).

V. Împrumuturi neadaptate („Fremdwörter"). Datorită caracterului lor particular (interjecţii, nume care desemnează obiecte unice sau posedă o finală neobişnuită în româneşte), unele cuvinte nu se supun flexiunii şi sînt incluse în text în forma lor originară. Din franceză : *caró (110*, 9, fr. *carreau) ;* din italiană, exclusiv interjecţii, mai vechi : *adío* (interjecţie cu substantivizări, 73, 13 etc., it. *addio ;* în DA prima atestare e din Alexandrescu), *brávo* (261, 5, it. *bravo*, dar oxiton în fr. ; de la sfîrşitul sec. XVIII, după DA) ; din latineşte : *ad-hóc* (183, 3), *labárum* (16, 19 : *Labarum vechi al luptei*, paralel cu *Protector al durerei* şi, v. 16, *Şi ochii-mi s-aţintară ;* lat. *labarum* 'steag imperial', cuvînt obscur, accentuat după toate probabilităţile pe prima silabă, gr. λάβαρον) ; din greceşte : *ehó* (se comportă adesea ca un nume propriu ; feminin : 68, 7, ediţia 1838 ;

[9] Cf. şi S. Puşcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj — Bucureşti, 1937, p. 236 ; cf. id., *Limba română*, II, Bucureşti, 1959, p. 65—68.

[10] Caz similar cu rom. *síncer*, amintit de S. Puşcariu, *ibid.* Despre întreaga problemă a retragerii accentului în împrumuturile lexicale (fenomen relativ recent în româneşte), cf. Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, 2, Bucureşti, 1978, p. 160—161.

217, 5, toate ediţiile, acordul adj. *răscîntătoare* nemaifiind înţeles şi trecut asupra subst. *filomela* ; gen nedeterminabil : 69, 39 ; 69, 51 ; 252, 28 ; modelul grecesc este abandonat în favoarea celui francez, ceea ce nu modifică accentul, ci numai genul şi consoana : în 48, 50, cu gen nedeterminat, ediţia 1847 scrie *eco*, cea din 1863, cu litere latine, *echo* ; în 68, 7, adjectivul acordat cu *eho* este *deşarta* în 1838, *deşărtul* în celelalte ediţii), *panórama* (nearticulat : 41, 14, gr. πανόραμα : *Panorama de umbre*, paralel cu *Sînt stavile zadarnici* ; greşit în DLR).

VI. Ultima categorie de care ne ocupăm o constituie numele proprii. Problemele nu sînt esenţial diferite de cele ale apelativelor ; se observă însă, prin forţa lucrurilor, un mai mare număr de împrumuturi neadaptate (antroponime masculine) şi predominanţa clară a modelului francez ; aceasta se reflectă nu numai în forma franceză a unor nume latine *(Oras = Horace 'Horaţiu')*, italiene *(Torcato = Torquato)* şi chiar greceşti *(Omer = Homère)*, dar şi în interpretarea unor finale franceze din care rezultă că Alexandrescu nu a avut în vedere şi alt model, în speţă cel al limbii de origine : *Vezuvul = Vésuve*, dar it. *Vesuvio*, lat. *Vesuuius*, *Sofoclu = Sophocle*, dar gr. Σοφοκλῆς. Singurele tipuri morfologice clare sînt numele în *-ia* şi cele, de origine greacă, în *-on* ; vom începe cu acestea şi nu vom separa decît subsidiar antroponimele (inclusiv teonimele) de toponime.

-ia (pentru apelative, vezi mai sus, p.15—16) ; accentuate pe sufix (model francez, coincizînd cu cel grecesc)[11] : *D a c í a* (dat. 11,24 ; 20, 28), *L i v o n í a* (390, 86, 3 şi 12) *S c h i t í a* (gen. 435, 39), *S i b e r í a* (gen. 210, 39 ; 435, 1, 3, acelaşi text) ; *Atalía* (111, 31), *E m i l í e* (voc. 33, 300) ; accentuate pe silaba presufixală (model italo-latin coincizînd cu cel slav) : *Asia* (20, 37), *Transilvánia* (10, 16, neclar ; dar fără posibilitatea accentuării pe sufix : *Transilvania-l aude*, paralel cu *Oştiri, taberi fără număr)*, *Vineţia* (474, 28), *Cintia* (175, 12 : *l-a Cintiei grădine*, paralel cu *acestor golfuri line)* ; accentuare ezitantă : *G r e c í a* (18, 66 : *Grecía e datoare*, paralel cu *în vremi de apăsare* ; 89, 48, rimînd cu *bucuria)* şi *Grécia* (16, 4 şi 22 ; 17, 38 ; 97, 57 ; 184, 52 ; 202, 24, neclar, peon II paralel cu peon IV : *În Grecia-ncîntată*, rimînd cu *Cum triumfa odată)*. *I t a l í a* (267, 6, cu regim de nume comun, nearticulat şi determinat de un adjectiv : *O nouă Italíe în juru-ţi se formă)* şi *Itália* (267, 1, în aceeaşi poezie : *Itália de secoli*, paralel cu *Dar cel atotputinte)*. Se observă că (exceptînd *Cintiei)* numele recente, sau recent intrate în circulaţie, au accentul pe sufix ; *Transilvánia* e format după model latin fără influenţă franceză, şi pronunţat ca atare de ardelenii înşişi.

-on (<fr. *-on*, gr. -ων) modelul accentual francez, oxiton, nu coincide cu cel grecesc) ; oxitone : *Ratón* (125, 1 ; 205, 18, din fr. *rat + -on)*, *Rozón* (205, 15 şi 22 ; 206, 53 ; 207, 92, format de la *a roade*, după *Raton)* ; paroxitone : *Apólon* (66,4 ; 106,10 ; 273, 40, gr. 'Απόλλων ; un singur exemplu cu posibilă accentuare după model francez, 94, 83, discutat mai sus, p. 15), *Mémnon* (48, 52, gr. Μέμνων), *Plúton* (365, 25, 18, gr. Πλούτων), *Sólon* (89, 44, gr. Σόλων). Se observă că accentuarea franceză este certă numai în numele de origine franceză ; personajele mitologiei şi istoriei greceşti erau dinainte cunoscute în forma lor grecească.

[11] Cf. W. Draeger, *Bemerkungen zu den Ländernamen in den Schriften Constantin (Dinicu) Golescus*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, 1958, p. 255—264, în special p. 259—263.

Discutăm în continuare numele de origine străină nesufixate şi începem cu toponimele (inclusiv cele mitice); ordinea e, din nou, cea alfabetică a sfîrşitului de cuvînt: *Európa* (184, 32, fr. *Europe*, lat.-it. *Europa;* gr. Ευρώπη, cu *Ev-*, dar cu acelaşi loc al accentului, a fost substituit prin numele modern), *Palmírii* (gen. 169, 12, fr. *Palmyre*, lat. *Palmȳra*, gr. Παλμύρα; numele a fost cunoscut prin intermediul relatărilor de călătorie franceze, în special Volney), *Termopíle* (18, 64, fr. *Thermopyles*, gr. Θερμοπύλαι; modelul grecesc este plauzibil, dată fiind celebritatea localităţii), *Neápol* (trisilab, 175, 2, gr. Νεάπολις, dar fr. *Naples*, it. *Napoli)*, *Capitól* (17, 30, fr. *Capitole*, lat. *Capitolium*; cert model francez), *Edém* (195, 10, gr. Εδέμ, împrumut vechi), *Vitleém* (179, 28, cu toate variantele posibile: *Betleem* în „Concordia" din 1857 şi în „Revista română" din 1861, *Vitleim* în „Reforma" din 1861; forma din text, compromis între cea tradiţională, greco-slavă, şi cea franceză, e a ediţiei din 1863 şi a „Independenţei" din 1861; fr. *Béthléem*, gr. Βεθλεήμ), *Turín* (articulat 267, 13, fr. *Turin*, dar it. *Toríno)*, *Tartár* (212, 34, fr. *Tartare*, dar gr. Τάρταρος; cf. mai sus *barbár*, *tartár)*, *Olímp* (articulat, 17, 33, fr. *Olympe*, lat. *Olympus*, dar gr. Ὄλυμπος), *Parnás* (17,33; 272, 26 etc., articulat şi nearticulat, fr. *Parnasse*, lat. *Parnassus*, it. *Parnasso*, dar gr Παρνασσός; sursa primă şi şcolară a lui Alexandrescu trebuie să fi fost cea franceză: numele apare în primul vers al *Artei poetice* a lui Boileau), *Tibru* (gen. 11, 22; 107, 50, fr. *Tibre*, dar it. *Tevere)*, *Vezúvul* (175, 6, fr. *Vésuve*, dar it. *Vesuvio)*. Antroponime şi teonime: *Leonída* (18, 64, gr. Λεωνίδας), *Merópa* (111, 31, fr. *Mérope*, gr. Μερόπη; fiind vorba însă de numele unei tragedii voltairiene traduse de Alexandrescu, modelul francez e indubitabil), *Vénerii* (gen. 175, 13, *Vinerii* în ediţiile 1832 şi 1842; lat. *Venus*, *Veneris*, it. *Vénere)*, *Elíza* (diverse forme cazuale 68, 1 etc., fr. *Élise)*, *Aróld* (17, 45, fr. — din engl. — *Harold*, cunoscut prn intermediul lui Lamartine), *Antónie* (39, 11, numele triumvirului, existent în onomastica românească), *Prócnii* (gen. 364, 25, 5, gr. Πρόκνη; nu ştim pentru ce formă de nominativ va fi optat Alexandrescu), *Bóţari* (17, 39, gr. Μπότσαρης), *Miauli* (17, 39, gr. Μιαούλης), *Istraíl* (9, 72, vechi împrumut grecoslav, cu epenteză populară), *Virgíl* (175, 12, fr. *Virgile*, it. *Virgilio*; model morfologic francez, fonetic italian, ca *Cintiei* din acelaşi vers), *Ahíl* (115, 5, fr. *Achille*, gr. Ἀχιλλεύς; morfologie franceză şi fonetică grecească), *Eschíl* (202, 23, scris *Escil*, ceea ce reprezintă, în trecerea de la alfabetul cirilic la cel latin, *Eskil;* fr. *Eschyle*, pronunţat azi *Ešil*, dar nu ne pare exclusă cea transcrisă de Alexandrescu, cu atît mai mult cu cît, în acelaşi vers apare *Sofoclu*, cu certă origine franceză, gr. Σοφοκλῆς, dar it. *Éschilo*, lat. *Aeschylus)*, *Cárol*(390, 86, 4, neclar: la *Carol fiind trimes*, paralel cu *ca un deputat ales;* deşi pasajul parafrazează pe Voltaire, unde numele are forma Charles, modelul este grecesc, Κάρολος), *Patcúl* (389, 86,1 şi 9, fr. *Patkul)*, *Cáin* (211, 11, vechi împrumut greco-slav, ca orice nume biblic), *Rasín* (=*Racine*, 92, 41), *Boaló (=Boileau*, trisilab, 90, 10; 100, 65), *Rusó (Rousseau*, 92, 42), *Torquato* (95, 14, scris *Torcato* în ediţiile din 1842 şi 1847; accentuarea neclară: *Dar a lui Torquato soartă*, cu trei cuvinte proclitice la începutul versului, care ar cere un accent cît mai retras la cuvîntul ortotonic, deci *Torquáto*, după originalul italian; dar emistihul paralel e foarte clar constituit din doi ana-

peşti şi un troheu, *Să-i urmez este alt lucru*, ceea ce ar obliga la accentuarea franceză pe finală, sprijinită şi de pronunţarea franceză a lui *qu*, vizibilă în grafia ediţiilor în alfabet cirilic), *Cérber* (365, 25, 19, lat. *Cerberus*, it. *Cérbero*, gr. Κέρβερος ; nu e vorba, fără îndoială, de un împrumut latin sau italian, ci de „romanizarea" formei greceşti), *Omér* (= fr. *Homère*, 17, 40, dar gr. Ὅμηρος), *Voltér* (= *Voltaire ;* vocativ trisilab 91, 26 ; nom. 163, V, 4 ; 163, 7), *V i c t ó r* (267, 4, fr. *Victor*, deşi e vorba de it. *Vittorio)*, *Orás* (= *Horace*, 90, 1, numele lat. *Horatius)*, *P a r í s* (46, 23 : *Ca Paris cu poama acea fabuloasă*, rimînd cu *Hotărîi buchetul la cea mai frumoasă*, fr. *Pâris*, dar. gr. Πάρις), *Ipocrát* (209, 20 ; 226, 16, fr. *Hippocrate*, gr. Ἱπποκράτης ; desigur din fr.), *Don Chişót* (= fr. *Don Quichotte*, 108, 80, formă quasi-generală pînă spre mijlocul secolului nostru), *Orfeu* (365, 25, 17, gr. Ὀρφεύς, fr. *Orphée ;* desigur adaptarea numelui francez), *Proteu* (212, 27, fr. *Protée*. gr. Πρωτεύς ; aceeaşi situaţie ca precedentul), *Sofóclu* (202, 23, fr. *Sophocle*, dar. lat. *Sophocles*, it. *Sófocle*, gr. Σοφοκλῆς ; cf., mai sus, *cadavru)*, *Fénix* (254,11, fr. *Phénix*, gr. φοῖνιξ ; vocalism francez, accentuare grecească).

La sfîrşitul acestei lungi şi fastidioase înşirări, nu se pot trage concluzii propriu-zise, fiind vorba nu de o demonstraţie, ci de constatarea şi prezentarea (cu eventuale explicaţii) a unor stări de fapt bazate pe un „corpus" apt să surprindă un aspect particular al etapei 1830 –1860 din evoluţia limbii literare. Opera lui Alexandrescu, poet cultivat, preocupat de chestiunile lingvistice, sub aspectul lor stilistic, cunoscător atît al limbii greceşti, sursă de împrumuturi pentru generaţiile precedente, cît şi al celei franceze, către care se îndrepta în vremea sa cultura românească (italiana, model secundar pentru ambele etape, îi era mai puţin cunoscută) oferă pentru această perioadă un material deosebit de reprezentativ. Pentru împrumuturile lexicale, discutate în paginile de faţă, importanţa poeziei lui Alexandrescu se dovedeşte cu atît mai mare cu cît modernitatea stilului său şi adeziunea deliberată la tendinţa de încadrare în cultura europeană îl determină nu numai să nu evite cuvintele noi, ci să le şi caute (cu toată diminuarea, după 1860, a discernămîntului său, latinizarea ediţiei din 1863 se înscrie în aceeaşi tendinţă constantă). Poezia lui Alexandrescu este astfel expresia, cea mai realizată literar, a limbii majorităţii intelectualilor români din ambele principate, angrenată în procesul de unificare lingvistică şi culturală, componentă esenţială a celei politice (cu care se încheie, încununînd-o, etapa studiată aici). Asistăm, după cum s-a văzut, nu la înlăturarea modelului grecesc, ci la înglobarea elementului grec în noile tipare franceze, acestea fiind, la rîndul lor, „retuşate" de ceea ce ar putea fi numit, cu prudenţă, modelul italo-latin ; în foarte numeroase cazuri nu pare a fi, în realitate, vorba decît de o „românizare" a modelului francez, de o adaptare la structura fono-morfologică românească şi la tradiţiile culturale româneşti ; prin îmbinarea imaginii sonore cu cea grafică se obţine şi un echilibru fonologic (fr. *ž* sau *s* devin rom. *ǧ* şi *č)*, şi apropierea cuvintelor franceze de un model general romanic. În esenţă, împrumuturile nu sînt decît în mică măsură orale, caracterul lor predominant fiind cel scris, livresc.

Septembrie 1980

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Edgar Quinet 7

SCL, an XXXII, nr. 1, p. 11–24, Bucureşti, 1981

MIHAI GAIȚĂ

SENSURI, CONCEPTE ȘI „TABLOURI STRUCTURALE"

1. Dispus să conceapă sensurile cuvintelor descriptive* ca **entități** în drepturile lor proprii, semanticianul acordă în mod dezinvolt integritate și autonomie existențială sensului unui astfel de cuvînt. Referirea la sensuri ca entități individuale abstracte se face în mod uzual prin intermediul formulării metalinguale **sensul cuvîntului α**. Indiferent dacă este înțeles ca „île flottante de l'esprit" (într-o exprimare ironică a lui Quine din Quine (1962, p. 140)) sau ca un *locus* distinct într-un lexicon semantic ideal, sensul unui cuvînt descriptiv are statutul unui tot abstract în virtutea căruia poate fi determinată denotația acestui cuvînt. Ghidîndu-ne după modul în care este compusă în mod curent definiția semantică a unui cuvînt, putem susține că sensul unui cuvînt descriptiv este o e n t i t a t e s t r u c t u r a t ă cuprinzînd **toate** notele conceptului asociat cu acest cuvînt dispuse (de preferință) ierarhic, în ordinea descrescătoare a relevanței acestora. Am putea spune, în consecință, că prin formularea **sensul cuvîntului α** desemnăm colecția tuturor notelor conceptului asociat (în practica lingvistică) cu cuvîntul **α**. Problema pe care ne-o punem este dacă în construcția semantică a enunțurilor în care apare, ca un constituent, **α**, intervine, în calitate de sens al lui **α**, o entitate abstractă unică de genul „colecția **tuturor** notelor conceptului asociat cu cuvîntul **α**".

Să denumim „conceptualizare standard" activitatea semantică îndeplinită de vorbitorul ideal care manipulează, ca sensuri, entități de genul tocmai caracterizat. Bucurîndu-se de omnisciență conceptuală, vorbitorul ideal știe să pună în corespondență orice colecție compusă din **toate** notele unui concept cu obiectul sau cu mulțimea de obiecte la care se aplică în mod apropriat cuvîntul cu care este asociată colecția de note dată. Vorbitorul ideal este purtătorul exemplar al unor teorii bine diferențiate despre orice gen de obiecte ale lumii, deoarece cunoașterea **tuturor** notelor conceptului cu care este asociat un cuvînt ca *rocă* nu este ceva diferit de cunoașterea **sub toate aspectele** a rocilor. Cu toate acestea, un astfel de vorbitor s-ar afla în situația absurdă că, subînțelegînd o dată cu rostirea cuvîntului *rocă* colecția exhaustivă de note ale conceptului „rocă" (adică toate caracteristicile, atît cele observate cît și cele inferate, ale rocilor), n-ar putea construi nici un enunț i n f o r m a t i v despre roci. Rostirea repetată a cuvîntului **rocă** în toate circumstanțele în care pot fi observate roci ar fi suficientă pentru a epuiza tot ceea ce s-ar putea spune cu sens despre roci.

* Cuvintele descriptive (numite de logicieni „termeni conceptuali") sînt cuvinte ca substantivele comune, verbele, unele adjective și unele adverbe care denotă obiecte (sau mulțimi de obiecte) în virtutea unor concepte, iar nu în virtutea unor funcții de denumire.

Este evident că deoarece comportă completitudine și rigiditate conceptuală, vorbirea holofrastică a celui care experimentează conceptualizarea standard descrie o stare **unică** a cunoașterii lumii, pusă sub „specia eternității"; din acest motiv este neîndoielnic că această vorbire nu se conformează necesităților și scopurilor comunicării efective. Un limbaj adecvat pentru comunicarea efectivă dintre oameni trebuie să fie **informativ**, adică să poată conecta mai multe stări ale informației cu privire la lume (vezi Cooper (1978), p. 79—82) și să participe la producerea unor schimbări semnificative în această informație.

2. Atunci cînd ne-am referit la situația imaginară în care vorbitorul (ideal) nu **poate** construi un enunț informativ despre roci, am avut în vedere următorul fapt: dat fiind că cuvîntul *rocă* ar fi utilizat în virtutea **tuturor** notelor conceptului de „rocă", adică în virtutea **tuturor** atributelor rocilor, orice predicație despre roci ar fi semantic superfluă și, în consecință, suprimabilă. Cuvîntul *rocă* utilizat în aceste condiții ideale ar putea să exprime într-un mod sintetic și exhaustiv ceea ce, în condiții normale de utilizare a limbajului, este exprimat într-un mod analitic și concertat de mulțimea enunțurilor cu sens despre roci. Împrumutînd o formulare din Thom ((1972), p. 336—338), am putea identifica colecția **tuturor** notelor conceptului „rocă" cu s p e c t r u l v e r b a l (și a t r i b u t i v) al substantivului *rocă*, adică cu mulțimea verbelor și a atributelor admise structural de acest substantiv. Această terminologie are darul de a sugera o mutare de accent de pe înțelegerea sensurilor ca agregate imuabile de note ale unui concept (sau de atribute) pe o înțelegere funcțională, neentitaristă, a sensurilor.

3. Presupunerea că **sensul cuvîntului (descriptiv)** α este colecția tuturor notelor conceptului cu care este asociat α este legată, de obicei, de o presupunere analoagă implicită în teoria denotării: aceea potrivit căreia cuvîntul α denotă obiectul α **sub toate aspectele**. Avînd de caracterizat semantic cuvîntul *copil* din enunțul (pe care să ne imaginăm că îl utilizăm chiar acum) *Aud un plînset de copil*, în virtutea presupunerilor de mai sus ar trebui remarcate fapte ca următoarele:

1. sensul substantivului *copil* utilizat de noi este (conform oricărei definiții corespunzătoare dintr-un dicționar al românei) colecția atributelor comune tuturor copiilor sau colecția atributelor „copilului generic";
2. denotația cuvîntului *copil* este copilul al cărui plînset îl aud acum, dar acest copil **împreună cu** întreaga sa configurație fizică și psihică și cu întreaga sa biografie (pe scurt, acest copil **sub toate aspectele**).

Punînd între paranteze, pentru simplificarea lucrurilor, verbul *aud*, problema pe care ne-o punem acum este dacă prin acest enunț oferim o informație cu privire la un copil văzut **sub toate aspectele** surprins într-o ipostază particulară (cînd plînge într-un interval determinat de timp) sau o informație cu privire la o **ipostază** particulară în care este „surprins" un copil nedefinit sub nici un alt aspect.

Să remarcăm mai întîi, că în enunțul menționat prepoziția *de*, care funcționează ca un translativ în sensul lui Tesnière (v. Tesnière (1959), p. 361 sqq.), mută cuvîntul *copil* din clasa substantivului în clasa adjectivului, conferindu-i în acest mod „sensul" 'care provine de la un copil'. Această transformare coincide cu ceea ce în termenii ipotezei perspectivei funcționale asupra enunțului s-ar putea numi fixarea statutelor

de **Topic** și **Comment** la constituenții *plînset* și, respectiv, *(de) copil*. O proprietate generală importantă a acestui tip de construcție este că, în urma confruntării constituenților pentru dobîndirea statutului privilegiat de **Topic**, are loc d i s t r u c ț i a (sau e s t o m p a r e a) s e m a n t i c ă a unuia dintre constituenți (v. și Thom (1973), p. 243). În aceste condiții am putea considera că substantivul *copil* din construcția *plînset de copil*, „învins" în confruntarea pentru dobîndirea statutului de **Topic**, este deposedat de caracteristicile sale semantice fundamentale și joacă rolul unui simplu „apendice" semantic pe lîngă *plînset*. Astfel, în primul rînd, în loc să exprime colecția **tuturor** atributelor copilului generic, substantivul *copil* nu face decît să indice un punct posibil din spectrul actanțial al lui *plînset*. În al doilea rînd, în loc să denote un copil **sub toate aspectele**, indică un actor posibil pentru un plînset determinat, nereținînd nimic din configurația fizică și psihică și din biografia unui copil. (Afirmînd, așadar, (metaforic) despre substantivul *copil* că este un simplu „apendice" semantic pe lîngă *plînset* nu afirmăm că el este facultativ sub aspect semantic și suprimabil ca neinformativ.)

4. Remarcile de mai sus ne permit, probabil, să sugerăm că structurile lingvistice ale unei limbi naturale sînt astfel încît aranjamentele, diferențierile, estompările, focalizările etc. semantice la care sînt supuși constituenții lor prin a c ț i u n e r e c i p r o c ă sînt totdeauna **în act**, iar nu **în forță**. Declarînd cuiva *Am întîlnit un om chiuind*, nu informăm cu siguranță despre întîlnirea cu o „ființă superioară, care se deosebește de celelalte viețuitoare prin faptul că posedă facultatea de a gîndi și a vorbi și capacitatea de a crea unelte pe care le folosește în procesul muncii sociale" (cf. DLR (1969), p. 195). Nu trebuie să ne așteptăm niciodată la realizarea a ceva de genul **sensul cuvîntului** α în vreuna din indefinit de multele și variatele utilizări ale lui α în vorbirea practică. Referindu-se de fiecare dată la anumite aspecte sau la anumite ipostaze ale lucrurilor, iar nu la lucruri privite concomitent sub toate aspectele, vorbitorul obișnuit construiește descrieri totdeauna locale și incomplete ale faptelor lumii, bazate pe „concepte" totdeauna incomplete. Numai că această incompletitudine conceptuală a cuvintelor descriptive, departe de a fi o deficiență a limbilor naturale, este o condiție *sine qua non* a informativității limbajului și, prin aceasta, a comunicării efective dintre oameni.

5. În exprimarea lingvistică a unui gînd, cuvintele descriptive ale limbajului nu se orînduiesc ca vehicole ale unor concepte elaborate anterior complet și o dată pentru totdeauna. Habitudinile uzului lingvistic care susțin un cuvînt descriptiv în memoria unei colectivități de vorbitori se cristalizează în structuri lingvistice, nu în concepte. Faptul că din enunțul *Giuseppe avea o sobă desenată* (pe perete) (refăcut după povestirea despre Burattino a lui Alexei Tolstoi) nu putem infera enunțul *Giuseppe avea o sobă* se explică mai curînd prin presiunea structurilor lingvistice în care este implicat cuvîntul *desenat(ă)* (structuri apropriate pentru vorbirea despre reprezentări iconice, iar nu pentru vorbirea despre obiecte), decît prin faptul că proprietatea (?) „desenat" nu este inclusă, ca notă, în conceptul de „sobă". Enunțuri cu adevărat semnificative cu privire la sobe ar putea fi construite numai pornind de la spectrul verbal și atributiv al cuvîntului *sobă*, adică de la mulțimea verbelor și a adjectivelor admise în mod genuin (= prin habitudinile uzului lingvistic) de

cuvîntul *sobă*; fără îndoială că ceea ce avea Giuseppe nu era atît o s o b ă desenată, cît un d e s e n reprezentînd o sobă.

O modalitate naturală de a oferi un răspuns (fie și parțial) la întrebarea „care este sensul cuvîntului descriptiv α?" evitînd referirea la insulele plutitoare ale spiritului ar fi, prin urmare, furnizarea **tabloului structural** al lui α: spectrul verbal și atributiv (dacă α este un substantiv); spectrul actanțial și adverbial (dacă α este un verb); spectrul substantival (dacă α este un adjectiv calificativ, cu excepția adjectivelor evaluative ca *bun*, *adevărat* etc.); spectrul verbal (dacă α este un adverb calificativ pentru acțiuni, evenimente etc., cu excepția adverbelor evaluative ca *bine*, *rău* etc.). A reconstitui tabloul structural al lui α înseamnă a descrie familia modurilor în care α poate fi utilizat semnificativ. Dacă în reconstituirea tabloului structural al substantivului *om* nu vom întîlni nimic de genul „ființă superioară, care...", aceasta este din cauză că sensul este «en dernière analyse la raison d'être de la structure» și că «le **plan structural** est celui dans lequel s'élabore l'expression linguistique de la pensée» (Tesnière, *op. cit.*, p. 40). Din acest motiv, ar fi cu totul lipsit de sens să ne întrebăm care este **sensul** (unic, întreg și autonom) al unui cuvînt descriptiv abstras din toate structurile lingvistice care îi conferă **sensurile**.

BIBLIOGRAFIE

1. Cooper (1978): W. S. Cooper, *Foundations of Logico-Linguistics, a Unified Theory of Information, Language and Logic*, Dordrecht: Holland / Boston: U.S.A.

2. DLR (1969): (Colectiv de autori), *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VII, partea a 2-a, Litera O, București.

3. Quine (1962): W. v. Quine, *Le Mythe de la signification*, în « La Philosophie analytique », Cahiers de Royaumont, Paris, p. 139–187.

4. Tesnière (1959): L. Tesnière, *Eléments de syntaxe structurale*, Paris.

5. Thom (1972): R. Thom, *Stabilité structurelle et morphogénèse*, Reading (Massachusetts).

6. Thom (1973): R. Thom, *Sur la typologie des langues naturelles: essai d'interprétation psycho-linguistique*, in M. Gross, M. Halle, M.-P. Schützenberger (eds.), *The Formal Analysis of Natural Languages, Proceedings of the First International Conference*, Haga — Paris, p. 233 — 248.

Mai 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

MARIA ILIESCU

DIN NOU ÎN LEGĂTURĂ CU ORIGINEA PRONUMELUI DEMONSTRATIV DACOROMÂN *ĂLA*

Într-un articol din 1968[1] am emis ipoteza că *ăl* (respectiv *ăla*) ca pronume demonstrativ nu este moștenit, ci apare ca o formație analogică pentru echilibrarea sistemului *acest — acel*
ăst — ăl.

Argumentele invocate au fost următoarele : **1.** ILLE, avînd în latina tîrzie atît funcție de pronume personal, cît și de articol, trebuia să se poată distinge de acestea ca pronume demonstrativ. **2.** Avînd în vedere această situație, ILLE pronume demonstrativ s-a transmis limbilor romanice întărit prin ECCE sau ECCU. ILLE necompus cu valoare de pronume demonstrativ nu a fost moștenit de nici o limbă romanică. **3.** *Ăl* nu e atestat în textele din secolul al XVI-lea. 4. ILLE pronume demonstrativ nu a fost moștenit de către dialectele suddunărene.

Împotriva argumentelor de mai sus s-au adus următoarele obiecții :

În legătură cu **1.**, G. Ivănescu [2] arată că „păstrarea lui ILLE ca demonstrativ în română este explicabilă prin faptul că ILLE, ca articol definit fiind enclitic, lăsa posibilitatea unui ILLE demonstrativ proclitic". Împotriva lui ILLE proclitic în acest caz pledează fonetismul *ăl*. După cum s-a arătat (cf. CDDE 532), *ăl* a apărut în contexte de tipul **omulu el bun*, iar *e* aton a trecut la *ă* sub influența lui *-u* precedent.

În legătură cu **2.** observația (făcută de Al. Niculescu [3] și reluată de G. Ivănescu, *loc. cit*) că ILLE necompus cu ECCE s-a păstrat sporadic în cîteva dialecte italiene de sud e justă. Ar fi însă de remarcat că **a)** toate exemplele date de Rohlfs [4] (după AIS harta 826) sînt adjectivele de identificare și nu pronominale deictice, deși Rohlfs vorbește de „pronome-dimostrativo" ; **b)** formele *ḍḍi* <ILLI, *ḍḍu* <ILLUM din Sicilia, asemănătoare cu cele din sudul Italiei, sînt interpretate de Rohlfs ca „riduzione di *chiḍḍu* nel significato di « quello » (p. 208), ceea ce semnalează și Al. Niculescu (*op. cit.*, p. 218) ; **c)** dacă însă s-ar găsi în Italia meridională descendenți ai lui ILLE și cu funcție pronominală, aceasta ar arăta că, contrar celor afirmate de G. Ivănescu, nu există o legătură directă între ILLE pronume demonstrativ necompus și articolul postpus (cf. supra **1.**).

Împotriva argumentului invocat la **3.** se arată de către Al. Niculescu (*op. cit.*, p. 223) și de către Florica Dimitrescu că „absența unui fapt de limbă din textele scrise nu poate fi, din punct de vedere metodic, un argu-

[1] *În legătură cu originea demonstrativului dacoromânesc ăl*, în LR XVI (1967), p. 167—168.
[2] Istoria limbii române, Iași, 1980, p. 148.
[3] *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, II, București, 1978, p. 218.
[4] *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti, Morfologia*, vol. II, Torino, 1968, p. 209.

ment împotriva existenței sale reale în limbă"[5]. Această afirmație este însă valabilă numai cu anumite restricții. Absența din texte poate fi considerată nerelevantă dacă ea e singurul element invocat și, mai ales, dacă e vorba de moneme lexicale. În cazul de față lipsa totală din textele secolului al XVI-lea al unui monem gramatical (ținînd seama și de apariția în aceleași texte a presupusei perechi a lui *ăl*, adică *ăst*) este un incontestabil argument cumulativ.

Argumentul de la punctul **4.** nu a fost contestat.

Ca argument nou, pozitiv, pentru originea latină a pronumelui *ăla* mai sînt invocate de Al. Niculescu (*op. cit.*, p. 221) : „funcțiile nominalizante ale descendenților lat. ILLE, care dovedesc proveniența latinească și transmiterea directă a demonstrativelor *ăl/a*, *ăi/ai*, *ăle/ale*".

În primul rînd, metodologic, afirmația nu e corectă, căci o f u n c ț i e nu demonstrează moștenirea f o r m e i care o exprimă. Se știe că aceeași funcție poate fi realizată de forme diferite[6]. În al doilea rînd funcțiile nominalizante corespund lui ILLE articol, despre care nu a fost vorba în nota mea din 1968.

O funcție intermediară între articol și adjectiv demonstrativ are ILLE și în contextele invocate pentru explicarea fonetică a lui $e > ă$. În secvențele de tip **omulu el (> ăl) bun* este vorba, în mod evident, de o identificare nelocală, în care opoziția dintre termenul de apropiere și de depărtare este irelevantă. În legătură cu această funcție a lui ILLE, D. Găzdaru[7] arată că ea „ilustrează foarte bine una din etapele... prin care a trecut demonstrativul din punct de vedere al înțelesului pînă să ajungă articol". Etapele acestea (după P. A. Geijer) erau : 1. demonstrativ puternic ; 2. determinativ ; 3. anaforic ; 4. articol propriu-zis.

Dealtfel, S. Pușcariu în Dicționarul Academiei s.v. afirmă, pe deplin justificat, că „și *ăst* se va fi folosit mai ales în funcție determinativă", în timp ce *acesta* „iaca ăsta" se va fi întrebuințat mai ales în funcție demonstrativă. În ce privește această funcție determinativă a lui ILLE, româna nu e izolată. Cum arată și H. Lausberg[8], ea este curentă în Romania, fiind prezentă în vechea franceză, catalană, spaniolă și portugheză.

În sfîrșit, un argument neinvocat pînă acum pentru apariția tîrzie și analogică a pronumelui și adjectivului demonstrativ *ăl(a)* este și inegala sa repartiție în cadrul dialectelor românești. El apare numai în subdialectul muntean și bănățean, parțial în Transilvania[9]. Remarcabil este însă faptul că *ăl(a)* nu e prezent decît acolo unde fonetic pronumele de apropiere se

[5] *Istoria limbii române*, București, 1978 (lucrare colectivă), p. 277.

[6] Vezi și observațiile critice ale lui Povl Skårup, *Les descendants romans du latin ille*, în *Problemes de linguistique roumaine* (=„Revue romane" (1970), 4), p. 54.

[7] *Descendenții demonstrativului ILLE în limba română*, Iași, 1923, p. 148.

[8] *Romanische Sprachwissenschaft* III *Formenlehre*, Berlin — New York, 1972, p. 144 : „so ist denn einfaches ILLE als Determinativum im Roman. durchaus lebendig".

[9] Vezi Matilda Caragiu Marioțeanu — Ștefan Giosu — Liliana Ionescu-Ruxăndoiu — Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977 : Subdialectul moldovean (p. 140—141) : m. *(a)iesta*, *(a)ista* (cu diferite variante) față de *(a)sela* (cu diferite variante) ; *ăsta* specific dialectelor de sud tinde să se generalizeze azi. Subdialectul bănățean (p. 151) : *ăsta — ăla* (cu variante) ; subdialectul crișean (p. 157) : *aiesta — acela* (cu variante) ; subdialectul muntean (p. 166) : *ăsta — ăla* (cu variante). Pentru formele analogice din Oltenia vezi Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie română*, București, 1961, p. 80. Subdialectul maramureșean (p. 161) : *aiesta — acala*. Pentru situația dialectală diacronică vezi Ion Gheție — Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 235—237.

realizează ca *ăst*. Acolo unde apare forma *aiesta* (și variante) pentru pronumele de apropiere, cel de depărtare provine din ECCE + ILLE (*acela*, *acala*). Aceste subdialecte prezintă deci un sistem șchiop din punct de vedere etimologic (ISTE față de ECCE ILLE) : este sistemul inițial din latina tîrzie. *Ăla* apare acolo unde a fost atras prin analogie. Dealtfel H. Lausberg [10], fără să cunoască, probabil, amănuntele istoriei pronumelui demonstrativ românesc, admițînd că și pronumele demonstrativ ILLE a fost moștenit, explică acest fenomen prin analogie [11].

Așa stînd lucrurile, reluînd cele spuse în articolul din 1968, se poate emite următoarea ipoteză :

În limba română ILLE ca formă fonetică, s-a păstrat **a)** ca pronume personal accentuat *(el)*; **b)** ca articol în funcție de identificare netă; **c)** ca determinativ cu funcție intermediară între articol și adjectiv demonstrativ în poziția S + Art. + ILLE + Adj.

Ulterior, din cauza analogiei cu *ăst*, care apărea și el în această distribuție, dar și ca adjectiv și pronume demonstrativ, *ăl* a început să fie folosit în aceleași funcții, acolo unde ISTE a luat forma fonetică *ăst*.

I	*acest(a)* pron. și adj. dem.	*acel(a)* pron. și adj. dem.
	—	*ăl* determinativ
	ăst(a) pron. și adj. dem.	—
II	*acest(a)* pron. și adj. dem.	*acel(a)* pron. și adj. dem.
	ăst determinativ	*ăl* determinativ
	ăst(a) pron. și adj. dem.	—
III	*acest(a)* pron. și adj. dem.	*acel(a)* pron. și adj. dem.
	ăst determinativ	*ăl* determinativ
	ăst(a) pron. și adj. dem.	*ăl(a)* pron. și adj. dem.

Mai 1980

Universitatea din Craiova
Craiova, Cuza-Vodă 13

[10] *Op. cit.*, p. 144 : „Im Rm, lebt sogar einfaches ILLE *(ăl)* als Demonstrativpronomen fort : wahrscheinlich wurde hier durch das nebeneinander von ISTU *(ăst)* und ECCU ISTE *(acest)* auch ILLU *(ăl)* neben ECCU ILLU *(acel)* am Leben erhalten".

[11] Și Găzdaru *(loc. cit.)* vorbește de puternica influență exercitată de pronumele *acel* asupra lui *ăl*.

EMIL IONESCU

OBSERVAŢII REFERITOARE LA ARBITRARUL SEMNULUI LINGVISTIC

Teoria saussuriană concepe semnul lingvistic ca avînd o structură biplană : el este un concept (semnificat) reunit cu o imagine acustică (semnificant).

Primul principiu pe care-l extrage Saussure din această organizare a semnului este principiul arbitrarului. El este formulat în felul următor : « nous voulons dire qu'il (semnificantul, subl. ns.E.I.) est *immotivé*, c'est-à-dire arbitraire par rapport au signifié avec lequel il n'a aucune attache naturelle dans la réalité » (Saussure, 1978, p. 101). Ca un corelat al faptului că între semnificant şi semnificat nu este nici o legătură naturală, Saussure vorbeşte totodată despre caracterul **convenţional** al semnului lingvistic : « ... tout moyen d'expression reçu dans une société repose en principe sur une habitude collective ou, ce qui revient au même sur la convention » (ibidem).

Principiul arbitrarului este rediscutat de Benveniste. Constatînd că nici un concept (semnificat) nu poate fi gîndit independent de o imagine acustică (semnificant), lingvistul francez ajunge la concluzia că semnificatul şi semnificantul se află într-un raport de necesitate. Problema arbitrarului este astfel transferată în planul raportului semn (semnificant + semnificat) — obiect : « L'arbitraire n'existe ici aussi que par rapport au phénomène ou à l'objet materiel et n'intervient pas dans la constitution propre du signe » (Benveniste, 1966, p. 53).

Vom încerca în continuare ca, ţinînd seama de cele prezentate mai sus cu privire la semnul lingvistic, să analizăm concepţiile privitoare la obiectivele unei teorii semantice, urmărind două dintre principalele teorii semantice afirmate în lingvistica modernă : semantica structurală — aşa cum apare ea prezentată de către Greimas, 1966 — şi semantica transformaţională — prezentată în Katz şi Fodor, 1964, p. 479—518.
Pornind de la asumarea concepţiei lui Benveniste asupra raportului semnificant — semnificat, Greimas îşi întemeiază concepţia despre obiectivele unei teorii semantice pe noţiunea de „închidere a universului semantic" (« clôture de l'univers sémantique » — Greimas, 1966, p. 13). Definită în termenii unei anume circularităţi — analiza semnificaţiei este dezvoltată, de asemenea, într-o limbă naturală — această noţiune are următoarea consecinţă : « La reconnaissance de la clôture de l'univers sémantique, implique à son tour le rejet des conceptions linguistiques qui définissent la signification, comme la relation entre *les signes* et les *choses* et notamment le refus d'accepter la dimension supplémentaire du réferent ... » (*ibidem*, p. 13).
Teoria semantică transformaţională porneşte de la existenţa unui corpus de formative lexicale ce alcătuiesc lexiconul limbii supuse analizei. Descrierea semantică se realizează cu ajutorul mărcilor gramaticale, al mărcilor

semantice şi al mărcilor distinctive: "The semantic markers and distinguishers are used as the means by which we can decompose the meaning of a lexical item (on one sense) *into its atomic concepts* (subl. ns. E.I.), thus enabling us to exhibit the semantic structure *in* a dictionary entry and the semantic relations *between* dictionary entries" — Katz — Fodor, 1964, p. 496).

După cum se observă, analiza semantică devine, în aceste condiţii, o analiză a conceptelor, ceea ce, mai departe, dovedeşte că teoria semantică transformaţională nu este interesată de studierea raportului semn —obiect. Citatele anterioare, deşi succinte, permit stabilirea unor apropieri între cele două tipuri de teorie semantică. Aceste apropieri ar putea fi formulate în următoarele puncte:

1. ambele teorii îşi propun să dea o analiză semantică a **semnificatului** (chiar dacă termenul nu apare în semantica transformaţională);

2. ambele teorii resping, într-o manieră declarată sau implicită, ideea unei semantici orientate spre analiza raportului semn — obiect.

După cum se observă, cele două note comune ale ambelor teorii semantice par, cel puţin la prima vedere, să-şi găsească originea în concepţia saussuriană asupra semnului şi în observaţiile lui E. Benveniste. Pentru a putea vedea dacă această influenţă are realmente loc, se pune problema de a şti dacă cel puţin una dintre trăsăturile semnului lingvistic — caracterul arbitrar, de pildă — poate fi preluată de către un alt tip de teorie semantică decît tipul prezentat mai sus. Răspunsul la această problemă ar permite, în acelaşi timp, determinarea raporturilor exacte stabilite între o anume concepţie asupra semnului şi o anume concepţie privitoare la obiectivele unei teorii semantice. A spune că un alt tip de semantică poate relua principiul arbitrarului — aşa cum am văzut că îl înţelege E. Benveniste — înseamnă, în principiu, a spune că:

1. arbitrarul semnului este integrabil în respectivul tip de teorie semantică, sau (ceea ce este acelaşi lucru) că:

2. în momentul în care principiul arbitrarului este integrat în teoria semantică, mecanismele proprii sistemului nu îşi modifică modul de funcţionare.

Avînd în vedere aceste repere, vom trece la construirea unui limbaj artificial dotat cu o anumită semantică (şi sintaxă). Limbajul este format din variabile individuale (x, y, z) şi predicate ('AB', 'CL' şi 'AN'). El mai conţine cele două tipuri de cuantificări — universal (x) (...x...) şi existenţial $(\exists x)$ (...x...) — şi conectorii uzuali: negaţia ($\sim$), conjuncţia ($\wedge$), disjuncţia ($\vee$), implicaţia ($\supset$) şi echivalenţa ($\equiv$).

Prin regulile de desemnare RD1 — RD3 asociem predicatelor următoarele semnificaţii:

RD1 : CL = „cal" RD3 : AN = „animat"

RD2 : AB = „arbore"

La aceste reguli de desemnare se adaugă regulile uzuale sintactice. Regulile de adevăr cuprind reguli de adevăr pentru propoziţii atomice şi pentru conectorii care leagă propoziţii atomice. Limbajul mai cuprinde

o categorie de propoziţii, denumite postulate de sens, pe baza cărora se fixează conceptul de analiticitate. Postulatele de sens sînt următoarele:

PS 1 (x) (CLX ⊃ ANX) (pentru orice x, dacă x este CL atunci x este AN)

PS 2 (x) (ABX ⊃ ANX) (pentru orice x, dacă x este arbore atunci x nu este animat)

Orice propoziţie care este identică cu unul dintre postulatele PS1 — PS2 sau care decurge logic din clasa acestor postulate este A — adevărată. Orice propoziţie care este sau implică negaţia unuia din aceste postulate este A — falsă. O propoziţie care nu este nici A — adevărată şi nici A — falsă este factuală.

Fixată pe aceste coordonate generale, semantica limbajului constă în a determina valoarea de adevăr a propoziţiilor luate în consideraţie. Între aceste coordonate, cercetarea poate opta pentru analiza intensională sau extensională a propoziţiilor, poate stabili definiţii de sinonimie etc.

Revenind, din perspectiva limbajului construit — care reprezintă un segment de limbă naturală — şi din perspectiva semanticii acestui limbaj, la problema pe care o avem în vedere, constatăm că:

(i) principiul arbitrarului este integrat în teoria semantică adoptată;

(ii) integrarea acestui principiu nu produce nici o modificare a mecanismelor proprii sistemului.

Faptul că principiul arbitrarului se integrează în semantica limbajului expus mai sus este observabil prin aceea că simbolurile elementare sînt alese printr-un simplu act de decizie; într-adevăr, nimic nu ne împiedică să adoptăm în locul variabilelor individuale simbolizate prin literele x, y, z alte simboluri, după cum nimic nu ne împiedică să alegem în locul predicatelor 'AB', 'CL', 'AN' alte reprezentări. Singura restricţie care limitează libertatea de operaţie cu simbolurile unui limbaj formal este posterioară actului propriu-zis al alegerii şi constă în faptul următor: simbolurile primesc prin reguli de denotaţie o anume semnificaţie şi, în aceste condiţii, nu este posibilă utilizarea lor în afara semnificaţiei fixate; totodată, în situaţia în care se introduc simboluri noi, cu scopul de a substitui alte simboluri, trebuie să se formuleze reguli explicite de substituţie.

După cum se poate observa, aceste reguli nu sînt însă altceva decît echivalentul regulii sau convenţiei de care Saussure amintea mai înainte: într-adevăr, atît în limbajul natural, cît şi în limbajele formalizate, încălcarea acestor reguli (sau convenţii) de către cineva care se foloseşte de respectivele limbaje are exact aceleaşi consecinţe: eliminarea posibilităţii de a înţelege ceea ce se spune prin expresiile limbii. Faptul că în limba naturală mai pot exista şi alte consecinţe ale încălcării acestor reguli se datorează caracterului mai complex al acesteia. Acest lucru reprezintă însă o altă problemă şi nu afectează cu nimic analogia de situaţie existentă între limbile naturale şi limbajele formalizate din punctul de vedere al celor două principii corelative: arbitrarul şi convenţionalul.

În ceea ce priveşte faptul că principiul arbitrarului se integrează fără a produce modificări ale semanticii propuse, lucrul acesta poate fi observat din aceea că o serie de concepte-cheie ale acestei semantici — intensionalitatea, extensionalitatea, analiticitatea, izomorfismul intensional etc. — rămîn aşa cum au fost definite în teoriile clasice (cf. Carnap,

1972) şi sînt utilizabile în aceleaşi condiţii în care au fost utilizate pentru prima dată.

Date fiind concluziile de sub (i) — (ii), se poate spune că a admite ideea arbitrarului pentru semnele lingvistice nu exclude **de fapt** posibilitatea de a adopta o semantică a limbilor naturale bazată pe categoria valorii de adevăr.

Răspunsul pe care l-am obţinut la întrebarea formulată mai sus, ne permite să analizăm două categorii de fapte deosebite ; el ne permite, în primul rînd, să stabilim, aşa cum am subliniat şi mai înainte, poziţia exactă a principiului arbitrarului în raport cu concepţiile referitoare la obiectivele unei teorii semantice. Totodată, el ne permite să stabilim şi raporturile mai generale dintre o anume concepţie asupra semnului şi o anume concepţie despre rolul unei teorii semantice. În ceea ce priveşte problema particulară a arbitrarului semnului, va trebui să constatăm că ea este neutră în privinţa concepţiilor despre obiectivele unei teorii semantice. Principiul arbitrarului nu oferă nici un fel de acoperire pentru a justifica o anumită opţiune teoretică. Nu la fel stau lucrurile cu problema mai generală privind raportul dintre o anume concepţie asupra semnului şi concepţia privind obiectivele unei teorii semantice. Faptul că semnul lingvistic este biplan şi că îşi conţine propria semnificaţie pare să fie decisiv pentru ideea că semantica unei limbi naturale nu trebuie să includă şi teoria referinţei (a se vedea Greimas, 1966). În ceea ce priveşte semantica transformaţională, nici ea nu refuză principial acastă idee, fapt care se reflectă în însăşi procedura de analiză („structura conceptuală a unui formativ", „conceptele atomice" sînt termeni cu referinţă clară la preluarea concepţiei mentaliste saussuriene). Rezultă, aşadar, că o asemenea concepţie asupra structurii semnului determină o anumită concepţie privitoare la obiectivele unei teorii semantice. Acest fapt ne permite să formulăm o ultimă concluzie referitoare la acurateţea metodologică a unei teorii : orice teorie semantică trebuie să pornească de la o definiţie explicită a semnului, la care trebuie să se raporteze ca la un concept central.

REFERINŢE

BENVENISTE, 1966	Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966.
CARNAP, 1972	Rudolf Carnap, *Semnificaţie şi necesitate*, Cluj, 1972.
GREIMAS, 1966	Algirdas Julien Greimas, *Sémantique structurale*, Paris, 1966.
KATZ – FODOR, 1964	F. J. Katz & Jerry A. Fodor, *The Structure of a Semantic Theory*, în F. A. Fodor & J.J. Katz (eds.), *The Structure of Language*, New Jersey, 1965.
SAUSSURE, 1978	Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, Paris, 1978.

Mai 1980

Şcoala generală nr. 10
Bucureşti, Aleea Argeşelu 7

ECATERINA MIHĂILĂ

STILISTICA FUNCȚIONALĂ ȘI TAXONOMIA TEXTELOR

În mai multe lucrări[1], acad. Ion Coteanu a fundamentat stilistica funcțională a limbii române, deschizînd astfel calea unor modalități deosebit de fructuoase în cercetarea diferitelor tipuri de limbaje, precum și a stilurilor individuale (idiostiluri).

Atît din abordarea teoretică, cît și din analiza practică pe care a făcut-o unor limbaje, se desprinde ideea că organizarea în **text** a mesajului este o **problemă de stilistică**[2].

În cele ce urmează, propunem o discuție privind taxonomia textelor, în corelație directă cu schema generală a ierarhiei limbajelor dată în cartea sa, *Stilistica funcțională a limbii române*[3].

Pornind de la o înțelegere cuprinzătoare, care ține seama de toate cele trei dimensiuni ale semnului, semantică, sintactică și pragmatică, vom defini **textul**[4] (semn complex) **ca o secvență de propoziții (fraze) cu semnificație suprasegmentală (globală), organizare transfrastică și semnificanță epistemologică, axiologică sau praxiologică.**

Semnificația globală configurează dimensiunea semantică a textului. Semnificația unui text nu este egală cu semnificația fiecărui element în parte și nici cu suma semnificațiilor elementelor constitutive. **Semnificația textului este de alt ordin.**

Ordonarea suprafrastică configurează dimensiunea sintactică a textului. Regulile de organizare a elementelor textului sînt mai generale decît regulile gramaticale propriu-zise. Ele sînt, de asemenea, de un alt ordin. De aceea, se poate vorbi de o **gramatică a textului**, deosebită de gramatica propoziției sau a frazei.

În sfîrșit, **semnificanța** configurează dimensiunea pragmatică a textului, care, în ultimă instanță, îi determină ordonarea transfrastică și semnificația globală. Termenul „semnificanță" a fost introdus de către Charles Morris în cartea *Signification and Significance. A Study of the Relations of Signs and Values* (1964)[5], ca interpretare semiotică a valorii. Un semn interesează nu numai pentru semnificația pe care o are,

[1] I. Coteanu, *Considerații asupra structurii stilistice a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, București, 1962, vol. IV, 59—87 ; I. Coteanu, *Posibilitatea și limitele formalizării în stilistică*, în *Probleme de lingvistică generală*, București, 1967, 167—173 ; I. Coteanu, *Idiostilul*, în *Sistemele limbii*, București, 1970, 35—61 ; I. Coteanu, *Stilul ca deviere*, în SCL XXII (1971), nr. 3, 235—247 ; I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973 ; I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II. *Vocabularul*, București, 1976.

[2] Vezi și I. Coteanu, *Ipoteze pentru o sintaxă a textului*, în SCL XXIX (1978), nr. 2, 115—124.

[3] P. 50.

[4] Diferite modalități de definire și interpretare a textului pot fi găsite în János S. Petőfi (ed.), *Text vs Sentence. Basic Questions of Text Linguistics*, Hamburg, 1979.

[5] Vezi și Charles Morris, *Writings on the general theory of signs*, Haga — Paris, 1971, 401—466.

ci și pentru „importanța" sa teoretică, artistică, etică, practică etc. Semnificanța apare, de asemenea, mai ales începînd cu un anumit grad de complexitate a semnelor, care, pentru limbajul natural, este textul. Semnele simple pot avea și ele semnificanță, dar, în acest caz, complexitatea este implicată într-o „istorie" a semnului, într-un **subtext**. O astfel de semnificanță poate fi sesizată numai dacă este cunoscut subtextul.

În continuare, aducem în discuție cîteva posibile criterii de clasificare a textelor.

O taxonomie a gradelor de textualitate o poate oferi modelarea relațiilor semantice și sintactice, caracterizate prin **coerență** și **coeziune** [6], cu ajutorul teoriei grafurilor. Astfel, S. Marcus arată că tipul de graf asociat unui șir finit de componente: cuvinte, propoziții, complex de propoziții etc. indică puterea și orientarea relațiilor de dependență dintre aceste componente, ceea ce face posibilă delimitarea dintre **propoziție** (căreia i se asociază un **graf arbore cu rădăcină**) și **text** (căruia i se asociază un **graf conex**) [7] și chiar stabilirea unei „proprietăți textuale care se poate prezenta în forme și grade diferite" [8]. Considerăm că formele și gradele diferite ale proprietății textuale pot constitui o tipologie a textelor.

O altă posibilă taxonomie a textelor este sugerată de **interpretarea laticeală** a textului. W. Marciszewski[9], definind textul ca 1) o mulțime de propoziții, 2) o mulțime ordonată de propoziții, 3) ordonarea fiind de tip laticeal[10], stabilește următoarele relații de ordonare (la care autorul consideră că pot fi adăugate și altele): **consecutivă, narativă, inductivă** și **dialogică**. Fiecărui tip de ordonare i se asociază, corespunzător, un anumit tip de relații laticeale. Considerăm că aceste tipuri de relații pot constitui, de asemenea, clase de texte.

În termenii semanticii logice, E. Vasiliu [11] stabilește trei grade de coerență a textului. **Coerența (1)**, definită prin **consistență** [12], este con-

[6] Vezi diferența dintre **coerență** (globalitatea relațiilor semantice) și **coeziune** (globalitatea relațiilor sintactice) făcută de Solomon Marcus în *Textual cohesion and textual coherence*, RRL XXV (1980), nr. 2, 101–112, unde se găsește și bibliografia problemei.

[7] Se numește *graf* orice pereche de forma $(\mathbf{X}, \Gamma)$, unde **X** este o mulțime finită nevidă, iar Γ o aplicație a lui **X** în mulțimea tuturor părților lui **X**. Elementele lui **X** se vor numi **puncte** sau **vîrfuri**. Un **graf** este **conex** dacă pentru orice pereche de vîrfuri distincte există un lanț plecînd de la un vîrf la celălalt. Un **ciclu** este un lanț finit care pleacă din vîrful **x** și ajunge tot în vîrful **x**. Un **arbore** este un graf finit conex, fără cicluri și care are cel puțin două vîrfuri. Pentru un graf **G** se numește **rădăcină** un vîrf $\mathbf{a} \in \mathbf{X}$ cu proprietatea că pentru orice alt vîrf $\mathbf{x} \in \mathbf{X}$ există un drum în graf de la **a** la **x** (după Claude Berge, *Teoria grafurilor și aplicațiile ei*, București, 1969).

[8] S. Marcus, idem, 110.

[9] Witold Marciszewski, *A lattice-theoretical approach to the text structure study*, în J. S. Petöfi (ed.), *Text vs Sentence*, 391–404.

[10] O mulțime S este numită **latice** în raport cu operațiile $\vee$ (numită reuniune) și $\bullet$ (numită intersecție), dacă sînt satisfăcute următoarele condiții, pentru orice $a, b \in \mathbf{S}$:

(1) $a \vee a = a$; $a \bullet a = a$

(2) $a \vee b = b \vee a$; $a \bullet b = b \bullet a$

(3) $a \vee (b \vee c) = (a \vee b) \vee c$; $a \bullet (b \bullet c) = (a \bullet b) \bullet c$

(4) $a \bullet (a \vee b) = a$; $a \vee (a \bullet b) = a$

(W. Marciszewski, idem, 401).

[11] Emanuel Vasiliu, *On some meaning of „coherence"*, în J. S. Petöfi (ed.), *Text vs Sentence*, 450–466.

[12] O mulțime S de propoziții este **consistentă** dacă: (i) pentru orice propoziție s aparținînd lui S este exclus ca amîndouă s și *non* s să aparțină lui S și (ii) dacă $s_1, s_2, \ldots, s_n$ aparțin lui S și conjuncția s_1 și $s_2, \ldots,$ și s_n implică s_{n+1}, atunci s_{n+1} aparține lui S(E. Vasiliu, idem, 451).

diția de textualitate. **Coerența (2)** postulează realizarea în timp a predicatelor[13]. În sfîrșit, **coerența (3)** postulează o conexiune de înțeles și ne interesează cel mai mult pentru discuția de față. **Coerența (3)** aparține nivelului pragmatic de descriere a textului, vizînd condițiile de folosire a semnelor. Ea se caracterizează printr-un anumit **grad de așteptare** *(degree of expectation)*, ceea ce presupune o alegere, pe care vorbitorul o consideră adecvată, între două sau mai multe conexiuni posibile. Tocmai pentru că vizează condițiile de folosire a semnelor, **coerența (3)**, deci **gradul de așteptare**, ar putea constitui un criteriu de taxonomie a textelor.

Dealtfel, unii autori, de exemplu Cesare Segre[14], consideră că tipurile de text formează un număr limitat de clase, care pot fi definite în relație cu situația pragmatică[15].

În cele ce urmează, vom lua în considerare un criteriu pragmatic de clasificare a textelor, și anume, **semnificanța**. Corespunzător celor trei mari domenii de semnificanță, textele pot fi **științifice, artistice** și **practice**. Pentru textele științifice luăm ca prototip *textul* **matematic**, pentru cele artistice, **textul poetic** și pentru cele practice, **conversația** ca act de vorbire[16]. Iată cum se configurează aceste trei tipuri de text, ținînd seama de ordonarea suprafrastică și de semnificația suprasegmentală:

Tipuri de text	Semnificanță	Ordonare suprafrastică	Semnificație suprasegmentală (globală)
matematic	epistemologică	consecutivă (inferență)	axiomatic-deductivă
poetic	axiologică	figuri globale	imaginativ-simbolică
conversație	praxiologică	dialogică	tematică

În realitate, fiecărui domeniu (epistemologic, axiologic, praxiologic) îi corespunde o varietate mult mai mare de tipuri de texte. Astfel, domeniului epistemologic îi corespund trei tipuri principale diferite de text: **deductiv, inductiv** și **descriptiv (descriptiv-taxonomic** și **descriptiv-narativ)**.

De asemenea, textul artistic are trei variante: **textul poetic**, cel mai reprezentativ, deoarece are o semnificanță axiologică pură, **textul narativ-literar** și **textul dramatic**. Textul narativ literar are trăsături comune (o primă ordonare, temporală, a elementelor) cu textul narativ istoric, iar textul dramatic are trăsături comune (o primă ordonare, dialogică, a elementelor) cu textul de conversație. Ordonarea transfrastică în figuri textuale și semnificația generală imaginativ-simbolică le încadrează, însă, în tipul de text artistic. Figurile textuale sînt izomorfe figurilor prozo-

[13] Două predicate specifice P, Q, dacă sînt amîndouă realizate, sînt realizate într-o ordine temporală specifică (E. Vasiliu, idem, 454).

[14] Cesare Segre, *The Nature of the Text*, în J. S. Petöfi, idem, 86.

[15] Vezi și Carmen Vlad, *Premise ale elaborării unei tipologii textuale*, în CL XXII (1977), nr. 1, 49–53.

[16] Vezi J. L. Austin, *How to do Things with Words*, Oxford, 1962.

dice, semantice și gramaticale; deci și la nivelul textului se produce o organizare în concordanță cu organizarea celorlalte nivele. În acest fel se creează o matrice formală, o izotopie a formelor, asemănătoare izotopiei semantice, care poate fi regăsită la fiecare nivel în parte, inclusiv la cel al textului. Această matrice formală poate fi mai ușor detectată în cazul textului poetic, și mai greu, tocmai din cauza imixtiunii unor ordonări de altă natură, respectiv temporală și dialogică, în cazul textului narativ și dramatic. Cît privește semnificația globală, imaginativ-simbolică, aceasta creează spațiul referențial, „al lumilor posibile", propriu domeniului artistic.

Pentru domeniul praxiologic mai amintim tipurile de **text normativ** (de folosire, de comportare etc.), **administrativ**, **publicitar** și **politic**.

În plus, tipurile de text se diversifică și mai mult dacă ținem seama de interferența dintre cele trei domenii: epistemologic, axiologic și praxiologic. Astfel, există o serie întreagă de **discipline interpretative** care se caracterizează printr-un nivel de **prezentare** sau de **descriere** a faptelor (evenimentelor) și un nivel de **apreciere valorică** a lor (adevărat/fals, bine/rău etc.). Textul corespunzător unor astfel de discipline are o structură compozită. În el pot fi cu ușurință detectate două tipuri diferite de reguli textuale: unul pentru **nivelul ontologic** (al faptelor) și altul pentru **nivelul axiologic** (al interpretării). Ceea ce omogenizează textul este semnificația globală către care converg toate procedeele de ordonare din cele două nivele[17].

De asemenea, un domeniu de interferență este **textul tehnic**, care are, deopotrivă, semnificanță științifică și semnificanță practică. Și de data aceasta se realizează o structură compozită: **text științific** și **practic-prescriptiv**. De la caz la caz, ponderea mai mare o are fie semnificanța științifică, fie cea practică.

O situație specială o prezintă domeniul axiologic. Sînt tipuri de text care mediază valoarea și, în același timp, reprezintă o valoare. Este cazul textului artistic. În schimb, există texte care mediază valori (științifice, practice, existențiale, morale, artistice, sacre), fără ca textele în sine să reprezinte o valoare. Astfel sînt textele de prezentare a importanței unei descoperiri științifice sau a unei inovații tehnice, textele de critică literară și de artă, textele de cult etc. Și în cazul acesta un singur text reprezintă o îmbinare de două sau mai multe tipuri de text. Cu cît ponderea subiectivității în stabilirea relației valorice este mai mare (de exemplu, valorile artistice, valorile sacre), cu atît mai mult sînt folosite procedee de persuasiune împrumutate din limbajul literar. Dar, pentru susținerea punctelor de vedere, în cazul criticii literare și de artă, nu sînt neglijate nici argumentele privind descrierea și funcționalitatea obiectului artistic, organizate în text științific. În schimb, textele de prezentare a descoperirilor științifice și a realizărilor tehnice sînt, mai ales, de tip descriptiv, uneori îmbinat cu tipul de text publicitar. De cele mai multe ori, importanța științifică sau practică se impune prin simpla lor prezentare.

[17] Vezi, pentru mai multe detalii, E. Mihăilă, *Cîteva observații asupra textului narativ*, în SCL XXXI (1980), nr. 4, 425–430.

O atenție deosebită merită tipurile de text folosite în filozofie. Statutul acestei discipline și modificarea lui în timp conferă textelor filozofice fie o semnificanță științifică, fie una axiologică, fie una practică, fie o îmbinare a acestora. Rînd pe rînd, diferite discipline ale filozofiei s-au constituit ca științe autonome; acestea ilustrează tipul de text științific. Fiind o **concepție** despre lume, filozofia are însă o semnificanță, prin excelență, axiologică, folosind tipurile de text care mediază valorile (științifice — căci are un puternic fundament teoretic —, morale, existențiale etc.).

În concluzie, putem spune că, de cele mai multe ori, un text este o concatenare de texte de tipuri diferite. Ponderea fiecărui tip, succesiunea lor, incluziunea unui tip de text în altul, procedeele de conexiune dintre tipuri pot constitui, la rîndul lor, criterii de subclasificare a textelor.

Două sînt ideile pe care dorim să le desprindem din această discuție privind taxonomia textelor.

1. Textul este o problemă de **uz** a limbii, regulile de generare a textului privesc, însă, **sistemul.**

Sistemul limbii cuprinde nu numai acele reguli de combinare a semnelor care exprimă raporturile mai profunde dintre semne și referenți, semne și emițător, semne și destinatar, semne și semne, ci și acele reguli de combinare a semnelor în structuri de ordin superior, care exprimă raportul dintre mesaj și domeniile de activitate umană deja constituite: *științific*, *artistic* și *practic*. Aceste domenii nu se manifestă numai în forma limbajului natural, ci și în alte forme de limbaj (artificial, plastic etc.) și chiar în alte modalități de exprimare, de exemplu, prin acțiuni de altă natură decît actele de limbaj. De aceea există reguli de emitere a mesajelor verbale în concordanță cu celelalte forme de realizare a activității științifice, artistice și practice. Avînd un caracter atît de general, aceste reguli comune nu se pot manifesta decît începînd cu un anumit nivel de complexitate. În cazul limbajului natural, ele sînt relevate mai ales și, în anumite cazuri, numai de nivelul textului, adică de un nivel superior de organizare a semnelor.

Raportul dintre mesaj și domeniile **științific**, **artistic** și **practic** nu se confundă cu raportul dintre emițător și mesaj; el este mult mai general și apare sub forma unor exigențe de care emițătorul trebuie să țină seama.

2. Textul exprimă dimensiunea pragmatică a mesajului; de aceea, se asociază în mod natural diferitelor tipuri de limbaje funcționale și diferitelor stiluri individuale. Principalele tipuri de text se corelează perfect cu schema ierarhiei limbajelor din *Stilistica funcțională a limbii române*: fiecărui tip de limbaj îi corespunde un anumit tip de organizare textuală. Corelația este posibilă deoarece și schema de clasificare a limbajelor, ca și aceea a textelor, este foarte generală. Dacă în clasificarea stilurilor intervin însă criterii mai numeroase, ca, de exemplu, în ecologia stilistică din *Retorica generală*[18] de la Liège (criteriul **timp**→caracteristica

[18] J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klinkenberg, P. Minguet, F. Pire, H. Trinon, *Retorică generală*, București, 1974, 222.

arhaic; criteriul **loc** → caracteristica **dialectal**; criteriul **poziție socială** → caracteristica **argou** etc.), atunci corespondența nu mai este biunivocă. Astfel, tipul de **limbaj argotic** se poate organiza în **text de conversație** și în **text artistic**, dar mai puțin, probabil deloc, în **text științific**.

După cum este și firesc, **tipul de limbaj** este o noțiune mult mai generală decît **tipul de text**. În cazul limbajului, caracteristicile tipului se manifestă și la nivel subtextual și chiar la nivel minimal. Important este că particularitățile textuale, ca și cele subtextuale și minimale, se subordonează deopotrivă **funcției lingvistice ca raport dintre schema generală a limbii și o schemă particulară de utilizare a ei** [19].

Mai 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[19] I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, 8, 15, 48, 83, 189.

ADRIANA MITESCU

TIMPUL ȘI STRUCTURA POETICĂ

Ce este timpul poetic sau timpul estetic? Pentru a răspunde trebuie să vedem cum schimbă o „structură poetică" percepția umană naturală a timpului, sau mai exact *cum* transformă o structură poetică timpul natural ireversibil și unidimensional în *alt* timp, reversibil și multiplu. Putem denumi acest timp specific care se manifestă numai în experiența estetică *timp negativ*.

Deci distingem un timp cronologic, liniar, continuu și un timp negativ, circular, discontinuu. Timpul negativ se manifestă la nivelul expresiei lingvistice sustrasă cauzalității, astfel încît structura poetică poate fi dilatată *ad infinitum* dincolo de limitele organizării textuale. Un text imaginist sau suprarealist și îndeosebi experiențele recente de poezie concretă ne obligă să citim textul numai retrospectiv, astfel că mobilitatea lecturii orientată de la stînga la dreapta și de la dreapta la stînga, de sus în jos și de jos în sus este o calitate necesară și nu accidentală. Această mișcare a receptării semantice dezvoltă o posibilă politemporalitate a structurii poetice. Structura poetică are propria sa temporalitate și spre deosebire de poezia clasică, unde organizarea strofică pune în evidență cum încep, se dezvoltă și sfîrșesc ideea poetică și, implicit, timpul poetic, un text simbolist, ermetic sau suprarealist, abandonînd treptat descrierea de conținut, se manifestă ca o continuă combinare a semnificanților care necesită o desfășurare în timp.

Ceea ce caracterizează un poem ca poem este o capacitate temporală imanentă, pe de o parte a limbajului și pe de altă parte a textului/discursului liric dat și totodată stabilirea relațiilor de echivalență între planul fonologic și cel morfologic (ex. silaba, ritmul, rima). Specific poeticității este paralelismul categoriilor sintactice superficiale sau raporturilor semantice care dezvoltă un timp iconic, ca și actualizarea relațiilor anaforice ale discursului liric.

Dacă interpretăm poeticitatea ca un transfer semantic trăit, ca o dezvoltare și combinare mentală a sensurilor, aceasta se impune ca o relație pre- și super-temporală între semnificanți, deoarece în poezie avem de-a face numai cu echivalența structurilor sintactice de suprafață, căci paralelismul, așa cum a fost definit de Jakobson, nu există și la nivelul structurii de adîncime. Această mișcare sintactică și semantică de suprafață dezvoltă un timp textual în opoziție cu viziunea structuralistă a unui text static. Temporalitatea non-identică a structurii poetice datorată permanentei mișcări semantice ne face să interpretăm textul ca **altul său** (în terminologia lui Hegel). Tocmai această non-identitate a timpului intern al structurii poetice ne garantează că textul nu se epuizează prin el însuși. Prin modalitatea lecturii tabulare Grupul M are iluzia că „fixează" multiplicitatea temporală a structurii poetice. În realitate putem actualiza numai unul dintre posibilii timpi-trăire. Dar dacă timpul structurii poetice — datorat în primul rînd comunicării lingvis-

tice ca atare, care posedă o desfășurare temporală, și în al doilea rînd strategiei stilistice a manipulării timpului lingvistic natural dilatîndu-l, comprimîndu-l, schimbîndu-i orientarea etc. — deschide în subiect o politemporalitate, trebuie să observăm că timpul individual introduce în obiect, deci în structura temporală dată, un timp variabil și contradictoriu. Dimensiunea temporală a structurii poetice se definește ca un timp specific limbajului, diferit de timpul în muzică, în pictură, artă figurativă cinetică, balet, etc.

Să reținem dimensiunile temporale identificate pînă acum 1) timpul natural al percepției umane; 2) aparenta atemporalitate a structurii poetice; 3) timpul dezvoltat pe axa sintagmatică în procesul lecturii; 4) timpul negativ al lecturii poli-semantice; 5) timpul fragmentar al percepției estetice. Este de asemenea și un timp derivat din plăcerea estetică de a găsi apropierea sau depărtarea între reprezentarea lingvistică și lucruri, pe care l-am putea numi timp al sensului sau timp al referenței. Metafora sau imaginea din poezia ermetică și suprarealistă se bazează pe producerea instantanee a unui timp semantic mental. Fără timpul trăit al cititorului, care pune în act structura poetică, aceasta este organizată ca un sistem de paralelisme între planul sonor și sintactic, autorul avînd libertatea jocului pe cele două nivele, astfel că ritmul sintactic nu coincide întotdeauna cu ritmul metric principal.

Să reținem distincția pe care o introducem între **timp** și **temporalitate**: timpul ca „posibilitate" a structurii poetice este univoc (ex. metrul), iar temporalitatea se manifestă ca act, ca sincronie, ca mișcare și schimbare (ex. tipurile de îmbogățire formală a poeziei). Un rol esențial îl are varietatea formelor metrice și combinarea diferită a acestora. De pildă, Eminescu cînd utilizează hexametrul în *Mitologicale* sau Rimbaud cînd utilizează alexandrinul în *Voyelles* ne lasă impresia că au abandonat monotonia ritmică a acestora. Structura poetică implică o articulare foarte strînsă a celor două nivele distincte — sonor și sintactico-semantic —, astfel încît putem descoperi nodurile temporale privind foarte de aproape suprafața materiei fonice din care apoi extragem toate datele privitoare la conținut.

Trecerea de la timpul atemporal al textului la timpul individual spontan amintește de durata bergsoniană care a fost definită în opoziție polemică cu timpul mecanico-cauzal din științele naturii. Faimoasa experiență subiectivă bergsoniană a timpului este însă inutilizabilă nu numai în procesul percepției estetice, dar și în studierea strategiei stilistice de manipulare a modalităților de perturbare a temporalității comunicării lingvistice naturale. De fapt, *temps-durée* reprezintă suspendarea timpului atît cronometric, cît și subiectiv, pentru că, prin fiecare scintilație de trăire care anulează trecutul și totodată prezentul, timpul nu mai poate fi un fluid continuu, nu mai poate înainta, fiind oprit și imobilizat de subiectul însuși.

Structura poetică este organizată pe un nucleu temporal sau mai exact pe un sistem de indicatori temporali aflați în vecinătatea altor elemente amorfe, în așa fel încît aparent timpul lingvistic al structurii poetice se constituie din momente învecinate asimptotic cu nimicul. Tocmai această interrelație dintre elementele marcate temporal și cele nemarcate ne dau impresia unui fluid desfășurat în timp. Actualizarea

introduce în sincronie acele elemente amorfe din punct de vedere temporal, realizîndu-se astfel integrarea estetică a structurii poetice, deoarece prin modificarea timpului fragmentar cu care este dotată structura în nodurile temporale create, de ex. verbele, adverbele de timp, conjuncţiile, semnele ortografice etc., se obţine iluzia unui timp unitar armonic. În mod paradoxal acest timp armonic se bazează pe contradicţia, sau mai exact pe discrepanţa între strategia ordonării vectorilor spaţio-temporali ai textului şi elementele lăsate în dezordine fără o orientare semantică riguroasă, asupra cărora se exercită sensul temporal cu cea mai mare putere de iradiere. Privitor la armonia operei de artă, ceea ce poate fi valabil şi pentru noţiunea timpului armonic, Adorno spunea că „fără memoria contradicţiei şi a non-identităţii armonia ar fi irelevantă din punct de vedere estetic".

Este un fapt cunoscut că, pentru a deveni o sintagmă poetică, o frază dată trebuie să se supună unei organizări specifice enunţată de Jakobson, şi anume să stabilească raporturi de echivalenţă sau raporturi paradigmatice între diferitele puncte ale secvenţei. Astfel, devine evident cum se constituie orientarea temporală dominantă, fie prin simetrie, fie prin perturbarea acesteia, datorită introducerii unei variaţii sintactice sau morfologice. În *Lacustră*, de pildă, cele două planuri ale realităţii: una senzorială şi alta imaginativă a unui coşmar se întrepătrund, se substituie şi se identifică prin utilizarea invariabilă a verbelor la prezent,pers. 1, singular — ex. *aud, sunt singur, mă duce-un gînd, dorm, tresar, mi se pare, mă găsesc, simt*. Pe de altă parte putem observa în prima şi ultima strofă frecvenţa aliteraţiilor şi para-aliteraţiilor bimembre sau trimembre, plasate în poziţie finală sau iniţială, cu maximă varietate a implicaţiilor morfosintactice, ex. verb + substantiv, verb + adjectiv + prepoziţie, substantiv + adjectiv.

> De-atîtea nopţi au*d* *p*lou*înd*,
> Au*d* materia *p*l*îngînd*...
> *S*unt singur, şi mă duce-un g*înd*
> *S*pre *l*ocuinţele *l*acustre.

Reţinem şi un efect iconic al aliteraţiilor datorită conexiunii semantice, ex. repetiţia dentalei *d* în „plouînd", „plîngînd", „gînd" sau a consoanei fricative *s* în „sunt", „singur", „spre". Cele două consoane dentale reprezintă categorii fonetice diverse : *d* oclusivă sonoră susţinută de nazala anterioară din marca de gerunziu *înd* şi *s* fricativă continuă, surdă, astfel că primul tip de aliteraţie este rezonant, iar al doilea este surd. Pe plan sincronic această mişcare de acumulare a aliteraţiilor ca un fluviu lung şi ondulat este întreruptă în strofele următoare, astfel că golul exprimat de poet la nivel lexical poate fi identificat şi la nivel fonetic. Ultima strofă reface echilibrul aliteraţiilor, ceea ce ne dă impresia unui timp circular.

Dar funcţia poetică aşa cum este enunţată de Jakobson nu ne spune nimic despre similitudinea între sunet şi sens care are consecinţe semnificative din perspectiva strategiei stilistice. Poemul *Stalactită* de L. Blaga este construit pe artificiile grafice ale cratimei plasată înainte de verb : „şi stropi de pace — cad necontenit" sau după verb : „şi împietresc — în mine", astfel că verbul dobîndeşte categoria aspectului. În al doilea exem-

plu este evidentă extinderea sememului „imobilitate", „eternitate" derivat din sensul cuvîntului *piatră*. Pe de altă parte utilizarea cratimei poate avea rolul de a izola două sintagme echivalente din punct de vedere morfosintactic (substantiv masculin plural + atribut substantival), ex. „picuri de lumină" și „stropi de pace". Impresia unei temporalități infinite o avem și atunci cînd cratima apare după o repetiție care în mod neașteptat este lipsită de continuitatea liniară, fiind tăiată de organizarea pe verticală a cuvintelor:

Lin
Lin
Lin — picuri de lumină

Să observăm repetiția consoanei inițiale *l* prelungită ca un ecou și după cratimă în cuvîntul „lumină", care reapare încă o dată pe plan mental datorită poziției sintactice paralele cu termenul „pace". Dealtfel, grupul de sunete „in" din repetiția „lin" reapare după cratimă în cuvîntul „lumină", ca și în sintagma care ocupă în vers aceeași poziție finală „în mine". În analogie cu faimoasele anagrame ale lui Saussure, putem vorbi de cuvîntul temă „lin" inclus într-un alt cuvînt temă „lumină", identificate cu eul liric pus sub semnul unei lente încremeniri comparată cu formarea unei stalactite.

Dar mai importante în procesul percepției temporale ni se par elementele amorfe care nu au o determinare temporală specială. În poezia cu formă fixă, ex. sonetul, gazelul, madrigalul etc., și în poezia simbolistă — refrenul, leit-motivul, repetițiile — este mult mai vizibilă tensiunea între elementele primordiale și acest „nimic" imanent a cărui determinare temporală este în creștere, comparativ cu organizarea tot mai riguroasă a structurii poetice. Tocmai prin intermediul acestor elemente amorfe din punct de vedere temporal obținem integrarea timpului iconic al textului, ex. *Rar* de G. Bacovia. Și nu întîmplător, după simbolism, bazat pe legile temporale muzicale, expresionismul, avangarda, suprarealismul abandonează organizarea poetică pe baza relațiilor de echivalență (de identitate sau contrast), întorcîndu-se la elementele informe, prelingvistice și pre-articulatorii. Aceste texte, ca și cele de poezie concretă și vizuală derutează prin indeterminarea lor, datorită absenței parametrilor interni spațio-temporali și totodată pentru că sintaxa este mult mai puțin codificată ca în textul poetic tradițional. În aceste exemple textul există numai la nivelul fonologic și al spațiului tipografic. Poeticitatea modernă exprimă o aporie estetică, deoarece conține nu numai contradicția dintre **cum apare** opera și ce **este**, deci între aparență și esență, ci încearcă să rezolve această contradicție, pe de o parte prin revolta împotriva suprafeței temporale întreținută de semnificant, și pe de altă parte prin intenția de a substitui opera de artă, deci rezultatul final al creației cu un proces de producere continuă a discursului liric, ceea ce înseamnă o altă dimensiune temporală în neîntreruptă mișcare. Acest caracter al suprafeței, al simultaneității semantice, specifică experiențelor de poezie vizuală, ex. poezia concretă braziliană, „poemul mecanic" de P. Garnier, „typoems" de Hansjorg Mayer, poezia dactilografică, poemul afiș etc., care perturbă succesiunea comunicării discursive, ridică o dificilă între-

bare cu privire la natura artei, și anume aceea dacă arta există în măsura în care își transcende timpul potențial al propriei structuri pentru a și-l asuma în procesul actualizării. Timpul într-o poezie vizuală este un timp circular, pentru că putem începe contemplarea suprafeței textuale dintr-un punct arbitrar ales fără o ordine dinainte stabilită. În acest caz timpul estetic este timpul devenirii, al generării continue a structurii poetice. Competența estetică a temporalității a sedimentat în cititor anumite strategii stilistice care pot fi recunoscute sau memorizate. Scopul experiențelor de avangardă și neo-avangardă este în mod vădit acela de a transforma timpul lingvistic în forma sa negativă, încercînd să codifice reprezentarea începutului, a dilatării sau suspendării timpului, așa cum se poate vedea și din analizele lui Max Bense (*Testi visivi* în ***Estetica*** și *Teoria testuale della poesia* în *Linguaggio e civiltà*). Numai timpul lingvistic poate media timpul posibil dezvoltat de structura poetică și timpul subiectului determinat de situarea lui ,,eu'' în cadrul expresiei lingvistice. Experiențele recente speculează această lege a timpului interior dînd iluzia nontemporalității, a tăcerii, a evadării din timp sau a eliberării unui continuum temporal.

Mai 1980

Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu"
București, Republicii 73

DAN MUNTEANU

PRONUMELE PERSONAL ÎN PAPIAMENTU

0. Aşa cum am mai arătat, idiomul papiamentu este o creolă descendentă directă a spaniolei vorbite în Curazao în perioada Conchistei. În condiţiile contactului cu alte limbi, spaniola de aici a suferit un proces complex de transformări datorate, în primul rînd evoluţiei sale interne şi, în al doilea rînd, influenţei limbilor cu care a intrat în contact : idiomuri africane, portugheza, olandeza şi engleza.

0.1. Este un fapt binecunoscut că, datorită contactului între două sau mai multe limbi, se produce o influenţare reciprocă a acestora şi iau naştere fenomene de interferenţă (cf. Weinreich, *Lang. Contact*, p. 1). Coexistenţa unor sisteme lingvistice duce, în mod necesar, la o slăbire a normelor şi a tradiţiilor lingvistice, la ceea ce a fost denumită situaţie periferică a sistemelor lingvistice. În astfel de condiţii are loc o slăbire a normei şi o evoluţie radicală a tendinţelor interne ale limbii. Ea îşi simplifică sistemul şi păstrează doar părţile sale cele mai puternice, adoptînd, însă, şi elemente ale unei structuri străine, în măsura în care ele corespund tendinţelor sale de dezvoltare. Influenţa unei limbi asupra alteia variază însă în raport cu gradul de cultură şi civilizaţie pe care le poartă această limbă. Factorul hotărîtor care determină o limbă să împrumute elementele altei limbi nu este superioritatea sistemului lingvistic în sine, ci gradul ridicat de cultură a cărei purtătoare este limba din care se împrumută (cf. Coteanu, *Langues mixtes*, p. 130). Deci, în procesul de formare a idiomurilor creole, trebuie să acceptăm că limba europeană de cultură (limbă mamă) evoluează în condiţiile contactului cu limbile africane, şi acceptă elemente ale acestora în măsura în care ele corespund tendinţelor interne de evoluţie ale limbii mamă. Acesta considerăm că este cazul spaniolei vorbite în Curazao, care sfîrşeşte prin a se creoliza şi a se transforma în idiomul papiamentu.

0.2. Un argument hotărîtor în sprijinul afirmaţiei noastre îl constituie faptul că cea mai mare parte a fenomenelor din papiamentu îşi găsesc corespondente în varietăţile diatopice (mai ales americane) ale spaniolei.

1.0. Vom încerca să ilustrăm cele afirmate mai sus arătînd cum s-a organizat pronumele personal în papiamentu.

1.1. Formele pronumelui personal sînt : *mi*, *bo*, *e (el)*, *nos*, *boso (bosanan)*, *nan*. La acestea trebuie adăugate cuvintele *Señor*, *Señora*, *Señorita* cu pluralele respective, precum şi *Meneer*, *Mevrown*, *Juffrouw*, *Pastoor*, *Frater*, *Dokter*, *Zuster* (din spaniolă şi olandeză), folosite ca pronume de politeţe pentru persoana a II-a. Din aceeaşi categorie mai fac parte *Shon* (o formă a sp. *señor)* şi *mosa* (<sp. *moza)*, care sînt în prezent pe cale de dispariţie (cf. Goilo, *Gramatica*, p. 62).

Pronumele *bo* se foloseşte doar în vorbirea familială, pentru a se adresa unor persoane cu care cel ce vorbeşte se află în relaţii foarte strînse sau pentru a se adresa subalternilor (cf. Goilo, *Gramatica*, p. 62 ; Lenz, *Papiamento*, p. 111).

Observăm că persoana a III-a are o singură formă pentru masculin și feminin : *e, el*, respectiv *nan*, distincția de gen nefăcîndu-se nici măcar în cadrul animatelor.

Persoana I și a II-a prezintă și formele emfatice *ami, abo* folosite pentru a atrage atenția în mod deosebit asupra persoanei. Ex. : *Ami, no abo* „Eu, nu tu". Lenz (*Papiamento*, p. 110) menționează, de asemenea, o formă emfatică *ele* pentru persoana a III-a și o formă slabă *le* (cf. Rona, *Elementos*). Ex. : *Mi no a bisa ele* „Nu i-am spus lui". Tot Lenz (*loc. cit.*) menționează că s-a păstrat persoana a II-a singular din spaniolă *tu* ca vocativ în expresii injurioase ca : *Bai for di mi, tu muher infiel!* „Pleacă departe de mine, tu, femeie necredincioasă!", *Pasa bai, tu bestia mahos!* „Pleacă, animal urît !" ș.a. Nu am întîlnit această formă în celelalte lucrări consultate ; credem că este vorba de o formă arhaică, ieșită din uz ; Lenz a întîlnit-o numai în scrieri de la începutul secolului. În sfîrșit, el înregistrează și forma *nosos*, considerată variantă dialectală a lui *nos* (cf. Lenz, *Papiamento*, p. 112).

Pronumele personale, ca și substantivul se combină cu o serie de prepoziții pentru a exprima relațiile sintactice corespunzătoare cazurilor. Pronumele personale rămîn invariabile în urma combinării cu prepozițiile *cu, di, den, pa, riba, sin*. Singura excepție o reprezintă persoana a III-a singular, care se contopește cu prepoziția *di: dje*. Ex. : *e sombré dje* „pălăria lui", după modelul *de* + *el* > *del*.

1.2. Una dintre problemele care au suscitat discuții în rîndurile specialiștilor în legătură cu pronumele personale a fost și continuă să fie originea acestora. Aproape toți autorii consultați sînt de părere că pronumele personal este de origine iberică (spaniolă sau portugheză), cu excepția persoanei a III-a plural, de origine africană (cf. Lenz, *Papiamento*, p. 186). Mai recent, Rona (*Elementos*) afirmă că pronumele personale din papiamentu sînt africane.

Comparația cu limbile africane este interesantă. Credem, însă, că existența unor forme de pronume asemănătoare într-o serie de limbi de pe coasta Guineei nu trebuie să conducă în mod necesar la concluzia că pronumele personal din papiamentu este de origine africană. Rona (*Elementos*) consideră că sistemul pronumelui personal din papiamentu este incoerent dacă îl considerăm de origine spaniolă, deoarece persoana I are la bază o formă a unui caz oblic, iar celelalte sînt formate de la nominativ. Credem că existența unor pronume asemănătoare în limbile africane a dus la alegerea de către vorbitorii africani a unor forme din paradigma pronumelui spaniol pe care le puteau asocia cu cele din limbile lor materne. Astfel : *mi* (<sp. *mi*), *bo* (<sp. *vos*), *e, el* (<sp. *él, ella*), *nos* (<sp. *nosotros*), *boso, bosonan* (<sp. *vosotros*). În ceea ce privește persoana a II-a, credem că originea sa trebuie pusă în legătură cu fenomenul cunoscut sub numele de *voseo*, răspîndit într-o mare arie geografică din America (cf. *Esbozo*, p. 345–346 ; Zamora Vicente, *Dialectología*$_2$, p. 400 și urm. ; Rosario, *Esp. Amér.*, p. 151 și urm.). Fenomenul era în plină înflorire în spaniola secolului al XVI-lea atît în Spania, cît și în America. La răspîndirea lui în America, după părerea lui Cuervo (*Amér.*, p. 77) a contribuit și faptul că în Spania *vos* se folosea pentru a se adresa către inferiori ; or, în America, orice spaniol se considera nobil și superior autohtonilor, deci îi trata cu pronumele *vos*. Sub influența normei literare din

metropolă, folosirea lui *vos* şi-a restrîns aria. Fenomenul este în plin proces de desfăşurare în prezent. Nu trebuie să uităm, însă, că tînăra limbă care se forma în Antilele Olandeze în secolul al XVI-lea — al XVII-lea a fost izolată de metropolă în prima jumătate a secolului al XVII-lea (cf. Lenz, *Papiamento*, p. 47). Pentru persoana a III-a plural s-a apelat la limbile africane, pentru că forma corespunzătoare din spaniolă, prin modificările fonetice obişnuite (căderea silabei finale), s-ar fi confundat cu singularul.

În privinţa formelor emfatice *ami*, *abo*, procedeul există şi în alte limbi creole şi trebuie considerat de origine africană. Întîlnim forme ca *amí*, *abó* în creola portugheză din São Tomé şi Cabo Verde sau *avlà* în creola franceză (cf. Lenz, *Papiamento*, p. 185 ; 187).

În sfîrşit, existenţa unor formule de adresare pentru persoana a II-a, cu funcţia unor pronume de politeţe, poate fi pusă în legătură cu folosirea în varietăţile spaniolei — mai ales americane şi în vorbirea populară — a unor formule asemănătoare : *ño*, *ña* (<*señor*, *señora*), *señá* (<*señora*), *misia*, *misiá* (<*mi señora*) etc. (cf. Zamora Vicente, *Dialectología*$_2$, p. 440).

ABREVIERI

Coteanu, *Langues mixtes*	Coteanu, Ion, *À propos des langues mixtes (sur l'istro-roumain)*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII*[e] *Congrès International des Linguistes*, Bucureşti, 1957.
Cuervo, *Amér.*	Cuervo, Rufino José, *El castellano en América*, Buenos-Aires, 1947.
Esbozo	Real Academia Española, *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, Madrid, 1973.
Goilo, *Gramatica*	Goilo, E. R., *Gramatica papiamentu*, Curaçao, 1953.
Lenz, *Papiamento*	Lenz, R., *El Papiamento, la lengua criolla de Curazao. La gramática más sencilla*, Santiago de Chile, 1928.
Rona, *Elementos*	Rona, José Pedro, *Elementos españoles, portugueses y africanos en el papiamento*, în „Watapana" III (1971), nº 3, extras fără număr de pagină.
Rosario, *Esp. Amér.*	Rosario, Rubén del, *El español de América*, Sharon Connecticut, 1970.
Weinreich, *Lang. Contact*	Weinreich, Uriel, *Languages in Contact. Findings and Problems*, New York, 1953.
Zamora Vicente, *Dialectología*$_2$	Zamora Vicente, Alonso, *Dialectología española*, 2ª ed. muy aumentada, Madrid, 1967.

Mai 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ALEXANDRA NICOLESCU

MIJLOACE LEXICALE DE EXPRIMARE A CATEGORIEI DETERMINĂRII/NEDETERMINĂRII ÎN LIMBA RUSĂ

1. Categoria determinării/nedeterminării (opoziția determinat/nedeterminat) este specifică pentru substantivele din limbile în care există articol ca parte de vorbire.

În lingvistica sovietică din ultimii ani[1] se abordează tot mai mult problema unor categorii considerate mult timp extralingvistice în limba rusă, deoarece aceasta nu posedă mijloace proprii pentru exprimarea lor. Aceste categorii sînt cunoscute în terminologia lingvistică rusă sub numele de categorii semantico-funcționale (care corespund universaliilor semantico-gramaticale). După cum se arată într-o serie de lucrări, aceste categorii se organizează într-un cîmp care are în centru o concentrare maximă, o utilizare regulată a unor mijloace ale limbii, iar la periferie se caracterizează printr-o folosire neregulată, accidentală a acestor mijloace sau a altora. Din acest punct de vedere, categoriile gramaticale sînt considerate un caz particular de categorie semantico-funcțională, care are în centru un nucleu format din mijloacele sale proprii de exprimare.

Categoria determinării/nedeterminării a fost citată de multe ori în diferite lucrări ca un exemplu tipic de categorie semantico-funcțională pentru limba rusă, în care nu există articol, iar pentru exprimarea acestei categorii se folosesc diferite mijloace lexicale, morfologice și sintactice. În limba rusă în centrul cîmpului acestei categorii se situează mijloacele lexicale, iar cele sintactice și morfologice se află spre periferia cîmpului. Se poate observa o gradualitate în exprimarea acestei categorii. De exemplu :

Он читает какой-то роман Толстого. (1)
Он читает роман Толстого. (2)
Он читает этот роман Толстого. (3)

În cazurile (1) și (3), substantivul *роман* este nedeterminat, respectiv determinat, cu ajutorul unor mijloace lexicale. Dacă traducem aceste exemple în diferite limbi în care există articol, pentru propoziția (1) substantivul se va traduce cu articol nehotărît (rom. *un roman*, fr. *un roman*, sp. *una novela*, engl. *a novel)*, iar propoziția (3) cu articol hotărît (rom. *romanul*, fr. *le roman*, sp. *la novela*, engl. *the novel)*. Exemplul (2), în care poziția în remă (mijloc sintactic de exprimare a nedeterminării) este unica indicație privind caracterul acestui substantiv, nedeterminarea este foarte slabă. Dealtfel, acest exemplu se poate traduce și cu articol

[1] А. А. Бондарко, *Грамматическая категория и контекст*, Ленинград, 1971; А. А. Бондарко, *Теория морфологических категорий*, Москва, 1976; И. И. Ревзин, *Анкета по определенности-неопределенности* în vol. «Балканский лингвистический сборник», Москва, 1977.

hotărît şi cu articol nehotărît, propoziţia prin ea însăşi dîndu-ne prea puţine indicaţii cu privire la categoria determinării/nedeterminării (rom. *un roman al lui Tolstoi* sau *romanul lui Tolstoi*, fr. *un roman de Tolstoï* sau *le roman de Tolstoï*, sp. *una novela de Tolstoi* sau *la novela de Tolstoi*, engl. *a Tolstoy's novel* sau *the Tolstoy's novel*). După cum se poate observa şi din acest exemplu, spre deosebire de celelalte categorii ale substantivului, care în limba rusă se exprimă la nivelul cuvîntului, categoria determinării/nedeterminării se poate exprima la nivelul combinaţiilor de cuvinte, al sintagmelor, dar caracteristică pentru limba rusă este exprimarea ei la nivelul textului.

2. După cum am ramarcat, pentru redarea opoziţiei determinat/nedeterminat substantivele din limba rusă sînt de cele mai multe ori însoţite de mijloace lexicale, ele fiind acelea care arată cel mai precis determinarea, respectiv nedeterminarea substantivului.

2.1. Unul din mijloacele lexicale cele mai frecvente care se folosesc pentru exprimarea determinării substantivului îl reprezintă adjectivele demonstrative, care însoţesc de cele mai multe ori un substantiv ce se reia în text. În acest sens, cel mai des întîlnită este perechea *этот-тот* (*Какой-то шаг отделял его от цели и ... он сделал* **этот шаг**; *увидев девочку, он спросил* **эту девочку** /К. Федин, Рисунок с Ленина/).

Pronumele determinative (după terminologia gramaticilor ruse) au şi ele o funcţie asemănătoare atunci cînd prin sensul lor se referă la o totalitate, la toate elementele unei mulţimi (*весь*, *всякий*, *каждый*), de exemplu: **Все ученики** *вошли в класс.* Există însă pronume determinative (*любой*, *иной*), care prin sensul lor indică alegerea unui reprezentant oarecare dintr-o mulţime, exprimînd astfel nedeterminarea substantivului (*Возьми* **любую книгу**). Este interesant cazul pronumelui determinativ *другой*, care exprimă determinarea atunci cînd are sensul de 'celălalt' (*Он снял с полки два пояса, один надел сам, а* **другой пояс** *стал надевать Антону.* /Г. Николаева, Гибель командира/) şi nedeterminarea cînd are sensul 'alt' (*Старший лейтенант разрешил бойцам спать по очереди, один боец спит, а* **другой боец** *дежурит.*/К. Симонов, Пехотинцы/). În limbile cu articol, în această situaţie, pe lîngă substantivul determinat se foloseşte un anumit echivalent (rom. *celălalt.* fr. *l'autre*, sp. *el otro*, engl. *the other*), iar substantivul nedeterminat este însoţit de un altul (rom. *alt*, fr. *un autre*, sp. *otro*, engl. *another*). După cum se vede, în aceste limbi se realizează opoziţia articol hotărît/articol nehotărît sau se folosesc forme specifice care exprimă opoziţia determinat/nedeterminat.

Adjectivele posesive (*мой*, *твой* etc.) exprimă şi ele determinarea (*Расставаясь со своими спутниками Лонсевиль узнал* **их имена.** /К. Паустовский, Судьба Шарля Лонсевиля/; ... *и водка как будто прояснила* **мою память.** /Н. Тихонов, Кавалькада/). În limba rusă există o serie de construcţii care exprimă, de fapt, situaţii asemănătoare. Este vorba de aşa-numitele construcţii cu determinant „subiectiv" de tipul *у меня* (*у тебя* etc.), care se pot reda şi sub forma *мой* (*твой* etc.)+ substantiv (*у меня в комнате=в моей комнате*). În acest caz substantivul este determinat. În unele limbi cu articol, în care există construcţii asemănătoare, în acest caz se pot folosi ambele forme de exprimare (rom. *la mine în cameră* sau *în camera mea*, fr. *chez moi dans la chambre* sau *dans ma chambre*), iar în altele este posibilă numai varianta cu adjectiv posesiv (sp. *en mi cuarto*, engl. *in my room*).

Determinarea substantivului se realizează şi cu ajutorul unor adjective cu sens determinativ *(данный, настоящий,ближайший)* (cf. ... *пригласить в* **ближайшее воскресенье** *к себе на бал.* /К. Паустовский, Судьба Шарля Лонсевиля/), precum şi al unor adjective derivate de la nume proprii *(ахметский дом, наташина книга).*

Numeralele ordinale reprezintă un alt mijloc lexical de exprimare a determinării *(На* **первый спектакль** *собралось едва ли пятьдесят человек.* /И. Бабель, Ди Гроссо/; *На одной стоянке к нам присоединился* **пятый спутник.** /Н. Тихонов, Кавалькада/).

2.2. Substantivele nedeterminate în limba rusă sînt de cele mai multe ori însoţite de adjective nehotărîte *(какой-то, какой-нибудь, некий, некоторый).* Ele indică o alegere întîmplătoare *(Я слышал* **какое-то имя** ... ; *Мы поднялись по* **каким-то улочкам.** /Н. Тихонов, Кавалькада/).

Dintre mijloacele lexicale care se folosesc pentru exprimarea nedeterminării, cel mai apropiat de articolul din alte limbi este numeralul *один* (uneori în construcţia *один из*)*: Сергея познакомили с* **одним немцем.** /К. Федин, Рисунок с Ленина/; **Один из всадников** *был плотный пожилой человек.* /Н. Тихонов, Кавалькада/.

Alături de adjective care prin sensul lor conferă substantivului însoţit valoarea ,,determinat'', există şi adjective de tipul *неизвестный, новый,* care prin semantica lor acordă substantivului statut de nedeterminat *(...* **новые мысли** *волновали его; вошел в комнату* **неизвестный человек.** /К. Паустовский, Рисунок с Ленина/).

3. Categoria determinării/nedeterminării se mai poate exprima în limba rusă şi cu ajutorul unor mijloace morfologice sau sintactice[2]. Ne limităm să amintim unele situaţii :

a. Cazul acuzativ al substantivului *(ждать поезд, купить молоко)* indică determinarea, în timp ce cazul genitiv (*ждать поезда, купить молока*) indică nedeterminarea.

b. Forma obişnuită a cazului genitiv *(стакан чая, пачка сахара)* indică un substantiv determinat, iar genitivul partitiv *(стакан чаю, пачка сахару)* un substantiv nedeterminat.

c. Acordul unuia dintre substantive din construcţia N_1 Cop N_1 arată că acesta este determinat (în *кабинет был большая комната, кабинет* este substantivul determinat şi în *кабинет была большая комната, комната* este substantivul determinat).

d. De cele mai multe ori substantivul situat la începutul unei propoziţii este determinat (**Старик** *сидел на скамейке)*, iar cînd este aşezat la sfîrşitul ei este nedeterminat *(На скамейке сидел* **старик).**

La nivelul textului, mijloacele lexicale, morfologice şi sintactice utilizate pentru exprimarea categoriei determinării/nedeterminării pot coexista, combinîndu-se în diferite moduri, aceste cazuri necesitînd o cercetare mai amănunţită.

Mai 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[2] Vezi, printre altele, И. И. Ревзин, *Об одном случае связи согласования с определенностью в славянских языках*, în «Советское славяноведение», 1969, nr. 3; И. И. Ревзин, *Некоторые средства выражения противопоставления по определенности в современном русском языке*, în vol. «Проблемы грамматического моделирования», Москва, 1973.

LAURENȚIU NICULESCU

DOMENIUL CONCEPTULUI DE STIL DE ACȚIUNE

Rîndurile de mai jos încearcă să generalizeze o anumită concepție asupra stilului pentru forme de manifestare nelingvistice, justificarea acestui demers fiind dată pe de o parte de faptul că stilistica folosește de multe ori concepte mai generale decît cele care i-ar fi strict necesare, pe de altă parte deoarece exprimarea prin fapte de limbă nu este altceva decît un mod particular de acțiune[1].

Ne vom folosi în continuare de concepția pe care și-au exprimat-o asupra stilului autori ca J. Marouzeau, Paul L. Garvin și Roman Jakobson[2].

Să acceptăm că ceea ce este comun în concepția autorilor citați este că privesc stilul ca pe un fapt de alegere dintr-o clasă de echivalență.

În ceea ce privește teoria acțiunii, vom apela la descrierea făcută de G. H. von Wright în *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*[3]. Pentru o mai clară expunere vom da mai jos conceptele fundamentale ale teoriei acțiunii după G. H. von Wright.

Acțiunea trebuie văzută ca o trecere de la o stare de lucruri (lume posibilă, descripție de stare) la o altă stare de lucruri datorată unui agent. Descrierea stării de lucruri este alcătuită din propoziții logice non-contradictorii. Numărul de propoziții care alcătuiesc o stare dă **lărgimea stării**. O propoziție poate fi deci considerată ca descrierea unei stări de lungime n = 1.

Trecerea de la o stare la alta este marcată prin conectorul T care se citește „și imediat după aceea" („and next"). În stînga acestui conector se află descrierea stării prezente, iar în dreapta lui descrierea stării imediat următoare. Conectorul T poate interveni într-o expresie de un număr nelimitat de ori, numărul ocurențelor lui T arătînd numărul de momente considerate, sau **lungimea istoriei** lumii respective.

Prezența agentului este marcată prin conectorul I, de asemenea un conector binar, care are în stînga descrierea stării așa cum este dacă agentul intervine, iar în dreapta descrierea stării așa cum ar fi fost dacă agentul n-ar fi intervenit. Numărul de conectori I care pot intra într-o TI-expresie (expresie formată cu ajutorul unor descrieri de stare și a celor

[1] Împărtășim aici o opinie exprimată de B. Russel și care a fost dezvoltată de J. L. Austin *(How to Do Things with Words)* și J. R. Searle *(Speech Acts)*.

[2] Pentru selecția acestor autori, precum și a altora care au contribuit la dezvoltarea conceptului de stil ca alegere a faptelor de limbă, trimitem la Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 54 și urm.

[3] G. H. von Wright, *An Essay in Deontic Logic and the General Theory Of Action*, în „Acta Philosophica Fennica" (1968), p. 37—81. Ne referim aici la capitolul II, *Elements of a Logic of Action*, și la capitolul III, *The Deontic Logic of Action*, traduse în vol. *Norme, valori, acțiune, Teorie și metodă în științele sociale*, București, 1979, p. 139—185, sub titlul *Logica deontică și teoria generală a acțiunii*.

doi conectori) este egal cu numărul de conectori M dacă acțiunea se petrece într-un univers determinist[4].

Cel de-al treilea conector este M, care prefixează descrierile unor acțiuni (TI-expresii) și arată că acțiunea este posibilă atît din punctul de vedere al agentului, adică este **uman posibilă**, cît și din punctul de vedere al spațiului fizic în care se desfășoară, adică este **fizic posibilă**. Posibilitatea aceasta este numită **posibilitate naturală**. Nu intră în discuție expresii ca '∼M...' sau 'M∼...'[5].

Forma generală a unei TIM-expresii este următoarea: 'M(-T((-I-)T T((-I-)...))...)' unde spațiile goale se completează cu descrieri de stare, iar punctele semnifică un număr de paranteze relativ la numărul de conectori I care apar în expresie.

Fie μ numărul de descrieri de stare care satisfac expresia respectivă (= pentru care expresia este adevărată). Valoarea numerică a fracției $\frac{\mu - 1}{2^n - 1}$ va da gradul de libertate a agentului. Cu cît descrierile de stare care satisfac funcția (= expresia) sînt mai multe, cu atît agentul este mai liber, cu cît descrierile de stare care satisfac funcția sînt mai puține, cu atît agentul este mai puțin liber. Cazurile limită sînt: $\mu = 2^n$ pentru care valoarea fracției este 1 și $\mu = 1$ pentru care valoarea fracției este 0. Aceastea sînt cazul de **omnipotență**, respectiv cazul de **neputință**.

Pentru nevoile demersului vom introduce un nou concept, și anume conceptul de **curs al acțiunii**, concept a cărui justificare va apărea mai jos. Prin **curs al acțiunii** înțelegem felul cum se petrece o acțiune din aproape în aproape, sau **istoria unei acțiuni** date. Se observă că acțiunea și cursul acțiunii sînt identice numai pentru cazul limită în care acțiunea are o istorie de lungime 1.

Vom căuta restricțiile care să definească o clasă în cadrul căreia cursurile acțiunilor să fie comparabile, iar acțiunile să fie echivalente. Se pune problema descrierii acelei clase în termenii teoriei generale a acțiunii.

În primul rînd trebuie să cerem, pentru ca acțiunile să fie echivalente, ca ele să se poată petrece în același context, deci dacă un agent are de ales între două căi de acțiune, faptul apare datorită coexistenței căilor de acțiune. Deci, TIM— **expresiile acțiunilor respective trebuie să fie echivalente**.

Nu este însă suficient ca TIM-expresiile să fie echivalente, deoarece astfel se include cazul în care două TIM-expresii sînt ambele false. Acest caz trebuie exclus din două motive: a) nu este interesant să comparăm două acțiuni imposibile; b) se permite astfel echivalarea unei acțiuni fizic imposibile cu o acțiune uman imposibilă[6].

Apare așadar necesitatea de a introduce și restricția ca **toate** TIM— **expresiile să fie adevărate**.

[4] Un spațiu în care existența unei stări imediat următoare poate fi prezisă în mod univoc, deci în care nu se admite nici o alternativă în descrierea stării din dreapta conectorului I.

[5] Cf. infra.

[6] În cazul în care cele două argumente sînt considerate insuficiente, restricția (ii) poate fi eliminată, ea aducînd destul de puțin setului de restricții. În continuare, este posibil să nu se mai țină seamă de restricția (ii), așa cum sugerează prof. Em Vasiliu.

Nici în acest fel nu am ajuns la o listă completă a condițiilor în care se pot compara două acțiuni, respectiv cursurile acestora.

Intuitiv, este evident că trebuie să considerăm și restricția ca stările de lucruri inițiale (asupra cărora se exercită acțiunile) să fie echivalente. Această restricție înseamnă ca stările de lucruri din stînga primului conector T să fie identice pentru toate descrierile acțiunilor considerate.

În sfîrșit, mai este necesar și ca stările de lucruri care rezultă din acțiunile respective să fie identice, ceea ce impune ca descrierile de stare din stînga ultimului conector I să fie identice pentru toate expresiile acțiunilor considerate.

Pe scurt, fiind date două TIM-expresii ale unor acțiuni, ME_i și ME_j, acțiunile sînt echivalente, iar parcursurile (căile) lor sînt comparabile dacă și numai dacă: (i) $ME_i \equiv ME_j$; (ii) ME_i și ME_j sînt ambele adevărate ; (iii) prima descriere de stare din E_i este identică cu prima descriere de stare din E_j ; (iv) starea finală din E_i este identică cu starea finală din E_j.

După cum se observă, condiția (i) și condiția (ii) se referă la TIM-expresii, în timp ce condițiile (iii) și (iv) se referă la TI-expresii. Diferența dintre o TIM-expresie și o TI-expresie este că o TIM-expresie arată că acțiunea descrisă este posibilă (imposibilă, necesară), în timp ce o TI-expresie este indiferentă la calificarea acțiunii descrise ca posibilă (imposibilă, necesară).

Expresiile acțiunilor care satisfac condițiile (i)—(iv) alcătuiesc o clasă de echivalență, $\mathcal{A}$. Se poate spune că acțiunile ale căror expresii îndeplinesc condițiile (i)—(iv) au în comun o parte identică, dar au și o parte neidentică, ceva care ne ajută să le diferențiem. Ceea ce diferențiază expresiile acestor acțiuni și deci acțiunile este tocmai **calea de acțiune**. De fapt, TI-expresiile acțiunilor din clasa $\mathcal{A}$ sînt expresiile **căilor de acțiune,** deoarece acțiunea este aceeași.

Pare interesant pentru esența felului cum este înțeles stilul de către autorii citați că dacă am lua un set de restricții mai tari decît (i)—(iv), acest concept de stil ar rămîne fără acoperire, după cum dacă am lua un set de restricții mai slabe, conceptul de stil s-ar extinde. Stilul astfel înțeles vine să rafineze proba comutării folosită în lingvistică[7].

Apare relativ la clasa $\mathcal{A}$ un nou concept de libertate, pe care îl vom numi **libertate stilistică**. Această libertate se referă la posibilitatea agentului de alegere între mai multe căi de acțiune pentru a îndeplini o acțiune dată.

Dacă clasa $\mathcal{A}$ are un singur membru, aceasta înseamnă că nu există decît un curs posibil al acțiunii, prin urmare agentul este neputincios în ceea ce privește alegerea. Cu cît clasa $\mathcal{A}$ are mai mulți membri, cu atît agentul are o libertate mai mare de a alege un anumit parcurs. De fapt, pentru a îndeplini acțiunea dată, agentul este obligat să opteze pentru un anume curs al acțiunii.

O comparație între conceptul de libertate de acțiune și conceptul de libertate stilistică nu se poate face din două motive: a) conceptul de libertate de acțiune este mai puțin restrictiv în sensul că nu este relativ

[7] Cu alte cuvinte, dacă se introduce și criteriul stilistic, limba este total lipsită de sinonimie (= comutarea devine imposibilă). Este demonstrația pe care o face Ion Coteanu în *Limba română contemporană*, II, p. 75—78.

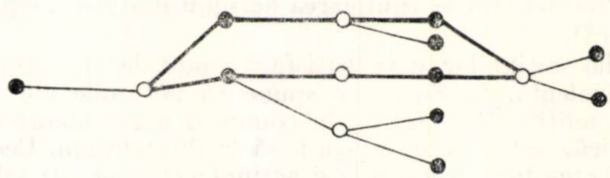
la restricțiile (i)–(iv); b) conceptul de libertate de acțiune este mai restrictiv deoarece impune istorii de lungimi egale prin înlocuirea în aceeași expresie, în timp ce libertatea stilistică include și posibilitatea agentului de a opta pentru căi de acțiune de lungimi diferite.

Revenind la clasa $\mathcal{A}$, aceasta poate fi privită ca o clasă care cuprinde disjuncțiile exclusive[8] ale tuturor căilor de acțiune posibile.

Se observă că, în practică, alegerea unei căi de acțiune în condițiile în care toate căile de acțiune sînt în mod egal posibile, stilul de acțiune al agentului se descrie ca o raportare a căii de acțiune alese la disjuncția tuturor căilor de acțiune posibile, deci raportarea căii de acțiune alese de agent, E_a la clasa $E_1 AE_2 A \ldots AE_n$ care cuprinde prin definiție pe E_a (= calea aleasă de agent).

Spunem deci că domeniul conceptului de stil de acțiune este domeniul TIM-expresiilor acelor acțiuni, expresii care îndeplinesc condițiile (i)–(iv) și rezultă din compararea căii de acțiune alese de agent cu toate celelalte căi posibile.

Vom reprezenta conceptul de stil de acțiune într-un univers determinist pe un arbore al vieții astfel:

Cerculețele pline arată stările succesive ale lumii, cerculețele albe arată stările care ar fi dacă agentul nu ar interveni. Liniile mai groase reprezintă căi de acțiune echivalente și disjuncte.

Odată stabilit domeniul conceptului de stil de acțiune, acesta poate fi descris mai în detaliu. Este evident că dacă agentul are la dispoziție mai multe căi, stilul lui poate fi descris mai rafinat. Se pot lua o serie de constante ale stilului (lungimea istoriei căii alese în raport cu lungimea medie a căilor din clasa $\mathcal{A}$, eficiența acțiunii – în ce măsură agentul intervine direct și în ce măsură el favorizează numai schimbări, măsura în care în acțiune intervin diverse subacțiuni parazitare, care îndepărtează de la scopul propus etc.).

Se poate face o interpretare a stilului acordînd modalizatorului M o interpretare deontică, caz în care descrierile de stare vor fi interpretate ca secvențe ale limbajului natural. Stilul lingvistic va fi posibilitatea agen-

[8] Definim disjuncția exclusivă astfel:

p	q	pAq
1	1	0
1	0	1
0	1	1
0	0	0

(p și q sînt variabile propoziționale).

tului (= vorbitorului) de a alege între căile pe care limba i le pune la dispoziție pentru a face o acțiune anume (= pentru a transmite un anumit conținut propozițional[9]). Firește, se pot da restricții atît în privința posibilităților lingvistice ale agentului, cît și în privința contextului social al comunicării[10].

Trecînd de la sistemul alethic la sistemul deontic și invers realizăm un concept unitar de stil, o teorie mai generală a stilului, ceea ce ar permite dezvoltarea unor idei ale școlii analitice engleze[11], integrînd printr-o descriere unitară pragmatica și lingvistica.

De asemenea, apare posibilitatea de a vorbi despre un stil în acțiunea socială în aceiași termeni în care vorbim despre stil în folosirea unui limbaj.

În sfîrșit, despre conceptul de stil de acțiune acceptat se poate vorbi, în urma disocierii între **acțiune** și **cale de acțiune**, deci despre un sistem rafinat de logică deontică care ar acorda o oarecare independență **căii de acțiune** față de **acțiune**. Această disociere este, după cum pare evident, de origine platonică și poate duce la formulări de felul: „Dacă pentru realizarea unei acțiuni există o singură cale, această cale este obligatorie dacă acțiunea trebuie îndeplinită".

Apare astfel posibilitatea de a valoriza în mod oarecum independent realizarea unei acțiuni de drumul ales pentru a o realiza, ceea ce poate avea aplicații în justiție, putînd în principiu să stabilească răspunderea cuiva care are de îndeplinit un ordin (= trebuie să facă o acțiune) prin care încalcă cel puțin o lege din spațiul deontic în care se petrece acțiunea. Se deschide deci posibilitatea de a stabili răspunderea pentru luarea unei inițiative în mod diferențiat față de răspunderea pentru realizarea unei inițiative.

Mai 1980

Școala generală nr. 110
București, Aleea Argeșelu 7

[9] Poziția complementară, exprimarea unui conținut propozițional în funcție de posibilitățile limbii se află la C. E. Shannon și W. Weaver, *The Mathematichal Theory of Communication*, Urbana, 1949, p. 15 și urm.

[10] Adică se pot introduce restricțiile date de stilistica funcțională a limbii respective.

[11] Cf. nota 1.

LIVIU ONU

SUBSTITUIRI LEXICALE DETERMINATE CONTEXTUAL

1.0. Studiile de critică textuală și edițiile științifice publicate în ultimul secol au scos cu prisosință în lumină tipurile fundamentale de modificări pe care le suferă, pe plan lingvistic și stilistic, textele, în tradiția lor manuscrisă : modernizări, literarizări, adaptări la structuri dialectale sau populare, arhaizări, denaturări, tendințe de clarificare a unor „locuri'' dificile sau a unor construcții mai puțin obișnuite pentru copist etc.[1] Nu sînt rare cazurile cînd, într-una și aceeași versiune, se suprapun, preluate din copii anterioare, două sau mai multe asemenea tendințe. Astfel, singura versiune manuscrisă păstrată a traducerii românești din jumătatea a doua a sec. al XVII-lea a *Istoriilor* lui Herodot, versiunea așa-numită de la Coșula, datînd de la începutul sec. al XIX-lea[2], cumulează tendințe lingvistice contradictorii, rezultat al unor stratificări în tradiția manuscrisă a traducerii.

1.1. Așa cum ni s-a transmis, textul conține o serie întreagă de substituiri lexicale stranii, care nu au nici o motivare logică. E vorba, pe de o parte, de nume proprii de persoană sau de loc, iar pe de alta de vocabular comun.

Examinînd substituirile respective într-un context mai larg și raportîndu-le și la originalul grecesc[3], constatăm că o motivare a procedeului totuși există . . ., și anume, adesea pe baza unei paronimii, mai apropiate sau mai îndepărtate[4], în momente de atenție slăbită, copistul recurge la sau se lasă influențat de un termen întîlnit de el de obicei în vecinătate, termen enunțat o dată, de două ori sau de mai multe ori, înainte sau după, ori înainte și după termenul pe care, ilogic, îl substituie.

Prin exemplele pe care le vom da, urmărim să ilustrăm un procedeu mai puțin cercetat în tradiția manuscrisă românească[5].

[1] Nu ne referim aici la modificările de fond cum sînt : rezumarea, amplificarea, interpolarea, amputarea etc. a unui text.

[2] Vezi : *1645. Herodot.* Traducere românească publicată după manuscrisul găsit la mănăstirea Coșula de N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1909. Manuscrisul respectiv se păstrează la Biblioteca Academiei R. S. România, sub cota : ms. rom. 3 499. Datarea traducerii românești și identificarea traducătorului sînt încă probleme deschise. Cu privire la necesitatea unei ediții științifice a textului, vezi articolele noastre : *Critică textuală și lexicografie*, în SCL XXIX (1978), nr. 5, p. 589—592 (cu o bibliografie minimală) ; *Alte emendări la versiunea de la Coșula a „Istoriilor'' lui Herodot*, în SCL XXIX (1978), nr. 6, p. 675—679 ; *Cazuri de „hapax legomenon'' sau simple inadvertențe?* în SCL XXXI (1980), nr. 4, p. 449—452.

[3] Vezi : Hérodote, *Histoires.* Texte établi et traduit par Ph.— E. Legrand. Livre I— IX. Paris, 1932—1958 (Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé). Cf. și traducerea românească modernă : Herodot, *Istorii* [Studiu introductiv de Adelina Piatkowski. Traducere, notițe istorice și note de Adelina Piatkowski și Felicia Vanț-Ștef]. Vol. I—II. București, 1961—1964.

[4] Cf. Theodor Hristea, *Paronimia și atracția paronimică în limba română (cu referire specială la opera lui I. L. Caragiale)*, în LL (1978), nr. 1, p. 22—33.

[5] Cf. Louis Havet, *Manuel de critique verbale appliquée aux textes latins*, Paris, 1911, p. 129—155 (cap. *L'influence du contexte*).

2.0. N a t u r a termenilor în competiţie (termenul substituit — termenul care substituie).

2.1. Observăm că substituirea se petrece, în marea majoritate a cazurilor, între termeni din aceeaşi categorie morfolexicală şi, adesea, din acelaşi cîmp semantic. Iată un caz de substituire a unui nume propriu de persoană *(Otaspis)* printr-un alt nume propriu de persoană *(Otanis)*: *Şi le era hatman* Otaspis *a lui Artaheu* (VII 63)[6]. De unde a luat copistul pe *Otanis* (vezi ms. cit., f. 214 r.) ?... Din partea finală a § precedent (f. 213 v.) ! Numele personajului a stăruit în mintea copistului şi, din neatenţie, în condiţiile unei paronimii, în momentul transcrierii numelui hatmanului din citatul de mai sus, în loc de *Otaspis*, copistul a scris *Otanis*[7].

2.2. Mai rar termenii în competiţie aparţin unor cîmpuri semantice diferite. Pentru exemplificare, cităm o frază în care s.m. pl. *măgari*, consemnat — la început — corect, e înlocuit, a doua oară, prin s.m. pl. *megareani* (= megarieni, adică locuitori ai oraşului Megara) (ms. cit., f. 247 v.) : *Iar Mardonie trimisă călărimea la drumul cela, şi prinsără 500 de măgari încărcaţi cu bucate, viind în oaste grecească, şi, aşa, fără de milă, îi omorea, şi pre oameni cîţi era, şi pre* măgari (IX 39) ! E interesant de relevat că, în reproducerea secvenţei *500 de măgari*, din fraza citată, copistul scrisese iniţial, în loc de *măgari*, *megareani*, pe care, apoi, îl corectează în forma *măgari* (dîndu-şi seama de eroarea comisă). Cu toate acestea, în finalul frazei, copistul scrie *megareani* (în loc de *măgari)*, pe care nu-l mai corectează. Şi aici, paronimia, care a favorizat substituirea, este evidentă. Despre *megareani* a fost vorba ceva mai înainte : în § § 21 şi 28 ale aceleiaşi cărţi şi în cîteva locuri din cartea a VIII-a[8].

3. Categoriile m o r f o l e x i c a l e cărora le aparţin termenii substituiţi, respectiv substituţii lor, sînt mai ales substantivul (substantivul comun ; substantivul propriu : n. pers. şi n. top.), apoi, în ordine descrescîndă : verbul ; adverbul şi prepoziţia.

4.1. Cu privire la poziţia termenului substituit faţă de termenul care influenţează, cu alte cuvinte : cu privire la d i r e c ţ i a i n f l u e n ţ e i, menţionăm că, în majoritatea cazurilor, influenţa se exercită de la stînga la dreapta, deci dintr-un context dat asupra contextului următor. Toate exemplele pe care le-am dat pînă acum (§ § **2.1.** —**2.2.**) sînt de acest tip.

[6] Citatele din versiunea de la Coşula sînt reproduse cu emendările noastre. Asupra celor mai importante emendări vom atrage atenţia cînd va fi cazul. Dintre aceste emendări fac parte şi termenii culeşi cu caractere drepte. Indicaţiile de tipul „VII 63" înseamnă : cartea (cifra romană) şi paragraful (cifra arabă) din textul lui Herodot.

[7] Alte exemple : **1.** *Iară Crisos, preste doi ani, tot avia jale mare* pentru *ficiorul său*(I 46). În locul prep. *pentru*, ms. cit., f. 10 r., conţine lecţiunea greşită *preste*, formă preluată din prima parte a frazei. **2.** *Iar Dimochidis zisă: într-adins îl dăruiaşti cu 2 părechi de lucruri răli, pentru căci l*-au lecuit? (III 130). Sub influenţa lui *dăruiaşti*, din prima parte a frazei, şi a lui *Şi-l dărui*, din fraza precedentă, copistul substituie predicatul ultimei propoziţii, *(l-)au lecuit*, prin *(l-)au dăruit* (ms. cit., f. 109 v).

[8] Alte exemple : **1.** *Şi acesta înpărat* înpărţi *tot pămîntul eghiptenilor, şi le-au dat tot pămînt în 4 muchi* (II 109). Ms. cit., f. 67 r., în locul lui *înpărţi* (vb.) conţine lecţiunea greşită *înpărăţi* (vb.), creată sub atracţia s.m. *înpărat*, enunţat imediat înainte. **2.** *Ce tot făcea pre sfatul celor mulţi, ca să să bată pre marea, zicînd cum, la* Evvia, *nu era acolo să prăvască înpăratul* (VIII 69). Substituirea n. top. *Evvia* (= Eubeea) prin n. pers. *Artemisiia* (ms. cit., f. 248 r.) îşi are explicaţia în faptul că acest personaj feminin, regină în Halicarnas, a fost pomenit cu două fraze înainte. Numele Eubeii apare în *Istoriile* lui Herodot de mai multe ori (în cărţile I, IV—VIII).

4.2. Într-o serie ceva mai redusă de situații, substituirile se fac sub influența unui context ce urmează, deci de la dreapta la stînga. Iată cîteva cazuri concludente : *Iar după cum zicu laconi⟨i⟩, Licurgos, fiind epitrop lui* Leovotes, *nepotul său, carile era înpărat laconilor, de la Crit să fie adus acest obiceiu* (I 65). Aici, în locul n. pers. *Leovotes* (= Leobotes), de care va mai fi vorba o singură dată, mult mai tîrziu (VII 204), ms. cit., f. 13 v., oferă n. pers. *Mitrovatis*. Dat fiind că despre *Mitrovatis* (= Mitrobates) se va relata peste două cărți (III 120, 126, 127), înseamnă că, transcriind cartea I, copistul a fost obsedat, la un moment dat, de un personaj care va apărea în *Istorii* la o apreciabilă distanță[9]. În fraza : *Iar avînd ei multe praznici, voi să arăt* pre *cel mai mare ce au ei preste toate* (II 40), copistul intervine, înlocuind prep. *pre* cu prep. *preste* (ms. cit., f. 59 v.), prin atracție din partea lui *preste* din partea a doua a enunțului citat. Deoarece *preste* este incompatibil cu funcția de morfem al complementului direct în acuzativ, considerăm că *preste* (din construcția manuscrisă *preste cel mai mare)* trebuie emendat cu *pre*, ca mai sus, sau — eventual — cu *spre*[10]. Relevăm că, aici, versiunea românească este o parafrazare a originalului grecesc ; textul grecesc este structurat altfel și nu poate constitui un argument în problema ce ne interesează.

4.3. Și aici, uneori, termenii în competiție, deși de aceeași categorie morfolexicală, aparțin unor cîmpuri semantice diferite. Iată un exemplu : *Această parte de oaste între această parte de locu au fost orînduită. Iar [alte] 2* părți, *una, cé mare, ci era înpărat Idanthirs, și a treia, ci era înpărat Taxachis, să adunară într-un locu [...] Și să apropieră cale de o zi de perși...* (IV 120). În ms. cit., f. 138 r., textul se prezintă denaturat, prin substituirea s.f. pl. *părți* cu s.f. pl. *înpărății*. Desigur, *părți* a devenit *înpărății* sub influența regresivă a s.m. *înpărat*, care apare, în continuare, în aceeași frază, de două ori.

4.4. Toate cazurile de substituiri lexicale „motivate" contextual de la dreapta la stînga ne demonstrează, fără tăgadă, două lucruri : 1. că, încă înainte de a începe transcrierea *Istoriilor*, un anumit copist le citise cu atenție și reținuse o serie de nume proprii (de persoană și de loc) și de nume comune, și 2. că, adesea, înainte de a copia o frază sau o secvență mai dezvoltată, o citea, reproducînd-o apoi, probabil din memorie, cu o atenție ceva mai redusă.

5. De mai multe ori, substituirile lexicale sînt condiționate de termeni care încadrează, la mică distanță sau la distanțe variabile, termenul substituit. Iată, întîi, exemple de substituiri de nume proprii de persoană : *Iar* Apriis, *auzind acesta lucru, au trimis pre un om de folos din eghipteni, carile îi zicé Patarvimis, poroncindu-i să-l aducă viu pre Amasis* (II 162). Ms. cit., f. 78 v., prezintă substituirea lui *Apriis* cu *Amasis*. De Amasis, regele Egiptului, succesor al lui Apries *(= Apriis)*, a mai fost vorba, pînă la această frază, de mai multe ori, în cărțile I și II (de cîteva ori, chiar în partea de pînă aici a § 162), e vorba și în partea finală a frazei citate de noi și va mai fi vorba în cartea a III-a. Înlocuirea

[9] Cazuri asemănătoare : Leontiad←*Leonid* (VII 233 : ms. cit., f. 236 v.) ; Crisos←*Chiros* (I 35 : ms. cit., f. 8 r.) etc.

[10] Vezi Liviu Onu, *L'origine de l'accusatif roumain avec* p(r)e, în volumul colectiv *Recueil d'études romanes*, Bucarest, 1959, p. 204—205.

operată de copist nu are nici o rațiune[11]. Ea se datorește unei confuzii a copistului, căruia numele lui Amasis i se întipărise ceva mai bine în minte (Apries e pomenit abia începînd cu II 161). Confuzia a fost favorizată de faptul că amîndouă personajele au fost regi, de prezența alternativă a numelor lor în text și de o anumită paronimie (*A*p*r*i*s* : *A*m*a*s*i*s*)[12].

În aceeași ordine de idei, am întîlnit și cîteva substituiri de substantive (etnonime) și o substituire verbală. Astfel, ms. cit. prezintă, în 9 locuri (6 — în cartea V, § § 79 —82, 84, 89 = f. 169 r.—v. ; 3 — în cartea VI, § 49 = f. 187 r.), substituirea s.m. pl. *eghiniteni* (= egineți, locuitori ai insulei Egina), cu s.m. pl. *eghipteni*. Despre egipteni e vorba în toate cărțile *Istoriilor*, în afară de cartea a V-a, iar despre egineți se vorbește în cărțile II, III, V—IX[13].

Deoarece, după cum am văzut în § **4.2.—4.4.**, substituirile determinate contextual de la dreapta la stînga sînt o realitate în ms. examinat de noi, trebuie să admitem că în exemplele citate în § de față **(5)** e foarte probabil ca atracția sau determinarea să nu fie numai unilaterală (de la stînga la dreapta), ci bilaterală sau multilaterală (și de la stînga, și de la dreapta).

6. După cum am văzut, ceea ce este comun tuturor acestor substituiri lexicale determinate contextual este faptul că termenii în competiție aparțin aceleiași categorii morfolexicale (mai frecvent, substantivul; rar, verbul; sporadic, adverbul și prepoziția).

Sub raportul sensului lexical al termenilor, predominantă este identitatea cîmpului semantic. Într-un număr redus de cazuri, cei doi termeni în competiție aparțin unor cîmpuri semantice diferite (vezi : *măgari — megareani*, *Evvia — Artemisiia* etc.).

În marea majoritate a situațiilor, sub presiunea contextului, de obicei din imediată apropiere, mai rar la distanță, se produce un fel de „asimilare" lexicală progresivă, regresivă sau concentrică, comparabilă binecunoscutei asimilări din fonetică. Adesea, această „asimilare" lexicală are caracterul unei atracții paronimice.

Exemplele analizate (inclusiv cele pe care nu le-am citat ; în total : 45) ne arată că cele mai frecvente cazuri (cam 50%) sînt cele în care substituirea pornește de la stînga la dreapta ; pe locul al doilea stau substituirile concentrice, iar relativ rare sînt substituirile regresive[14].

Nici una dintre substituirile respective nu reprezintă vreo corecțiune a traducerii. Nu avem a face nici cu tendința de modernizare, de literarizare sau de explicitare a textului originar al traducerii. Totalitatea substituirilor lexicale de care am vorbit aici este rezultatul unor confuzii în mintea unui anumit copist. Încît, editorul unui text cu asemenea substituiri este obligat să emendeze textul (operație relativ mai ușoară cînd textul este o traducere) sau, cel puțin, să atragă atenția asupra locurilor confuze.

[11] Un caz asemănător : Artafernis←*Ipias* (V 96 : ms. cit. f. 172 r.).

[12] Confuzia este agravată și de faptul că, în finalul frazei, copistul a substituit, „corectînd" greșit originalul, construcția *pre Amasis* cu *la Amasis*.

[13] Un alt exemplu : vioți←*thivi* (VI 109 : ms. cit., f. 192 v.). Pentru substituirea verbală, vezi *ștíți*→vom fi←*știm* din IX 46 (ms. cit., f. 268 v. : *vom ști*).

[14] Cf. Louis Havet, *op. cit.*, p. 137 (§ 494).

Cît despre identificarea „autorului'' substituirilor lexicale determinate contextual, examinate de noi în versiunea de la Coşula a *Istoriilor* lui Herodot, apreciem că e vorba de ultimul copist, adică tocmai de realizatorul ms.rom. 3 499 de la Biblioteca Academiei. În scrisul său, acest copist este de o neglijenţă exemplară : confuziile, omisiunile şi reduplicările de litere abundă. Asemenea confuzii la nivelul grafiei (care au şi implicaţii în structura fonetică şi morfologică a textului) constituie pentru noi un argument peremptoriu. Ele sînt perfect comparabile cu confuziile la nivel lexical şi, datorită aceluiaşi tip de discontinuitate a atenţiei, nu pot avea decît un autor comun. Trebuie să ne consolăm cu faptul că, de regulă, persoanele cu un orizont cultural şi lingvistic foarte redus, au totuşi calitatea, atunci cînd transcriu o anumită lucrare şi cînd nu comit inadvertenţe ca cele indicate aici mai sus, de a reproduce textul, în general, cel puţin la nivel sintactic şi morfologic, cu fidelitate.

Mai 1980

Facultatea de limba şi
literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

I. PĂTRUŢ

REFERITOR LA VECHIMEA ATESTĂRII ROMÂNILOR

Una dintre cele mai vechi atestări ale românilor în izvoarele istorice este cea care consemnează prezenţa lor (sub numele de „vlahi") în apropierea lacului Prespa, la anul 976. La această dată, Georgios Kedrenos — care în partea finală a cronicii sale îl copiază pe Ioannes Skylitzes — relatează că, între Kastoria şi Prespa, nişte „vlahi călători" l-au ucis pe David[1], fratele lui Samoil (în lucrările de istorie şi lingvistică numele lui apare şi sub forma Samuil), ţar al primului stat bulgar (a cărui existenţă a încetat în urma înfrîngerii ultimelor rezistenţe bulgare de către bizantini, la anul 1018).

Evenimentul consemnat în cronica amintită trebuie pus în legătură cu un fapt important privitor la scrierea veche slavă chirilică. David din cronica lui Kedrenos este acelaşi care apare şi în cunoscuta inscripţie funerară a ţarului Samoil, din anul 993 (descoperită în anul 1899, în satul Gherman, pe ţărmul răsăritean al lacului Prespa[2]), considerată mult timp ca cel mai vechi text slav chirilic datat[3].

În textul (în parte reconstituit, dat fiind că un colţ, din dreapta, al pietrei, lipseşte) care interesează aici[4] se spune că Samoil (scris самоиль), robul lui Dumnezeu, a pus această inscripţie în amintirea tatălui său,

[1] Vezi H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966, p. 164, unde se găseşte şi citatul respectiv din cronica lui Kedrenos (autorul redă numele sub forma Cedrenus), precum şi indicaţii bibliografice. Menţionez că Th. Capidan vede în relatarea lui Kedrenos prima atestare a aromânilor (*Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 7).

[2] Asupra inscripţiei s-au publicat, îndată după descoperirea ei, cîteva articole, dintre care trei (semnate de F. I. Uspenskij, T. D. Florinskij şi L. Miletič) în „Izvestija Russkogo archeologičeskogo instituta v Konstantinopole" (tom IV, Sofia, 1899, p. 1—20), iar două în „Archiv für slavische Philologie", XXI, 1899 : C. Jireček, *Die kyrillische Inschrift vom Jahre 993* (p. 543—551) ; V. Jagić, *Zur Paläographie der Inschrift* (p. 551—557), cu fotocopia inscripţiei, la p. 555. Inscripţia e reprodusă în numeroase lucrări : St. Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris, 1929, p. 26 ; A. M. Seliščev, *Staroslavjanskij jazyk*, partea I, Moscova, 1941, p. 75 — etc. ; Vezi şi Iv. Gošev, *Starobălgarski glagoličeski i kirilski nadpisi ot IX i X v.*, Sofia, 1961, p. 67 (cu indicaţii bibliografice).

[3] În anul 1950, s-a descoperit în Dobrogea o inscripţie slavă chirilică, cea mai veche pînă acum, purtînd data 6451, respectiv 943 (vezi D. P. Bogdan, *Dobrudžanskaja nadpiš 943 goda*, în „Romanoslavica", I, 1958, p. 88—104 ; fotocopia la p. 89); vezi Pandele Olteanu ş.a., *Slava veche şi slavona românească*, Bucureşti, 1975, p. 33—34. În Dobrogea au fost descoperite şi alte inscripţii slave din jurul secolului al X-lea (vezi G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 78 şi urm. — cu bibliografie). Mai vechi decît inscripţia ţarului Samoil sînt considerate şi cîteva inscripţii de la Preslav (unele fragmentare) (vezi Pandele Olteanu ş.a., *op. cit.*, p. 33—34).

[4] Textul, constînd din 11 rînduri, este scurt. La C. Jireček se găseşte traducerea în latină (*art. cit.*, p. 543); vezi şi A. Leskien, *Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache*, ed. II şi III, Heidelberg, 1919, p. XLV—XLVI.

[Ni]kola[5], a mamei sale [Ripsimia][6] şi a fratelui său *Dav*[*i*]*d* (scris ДАВДЪ), în anul de la facerea lumii 6501 (resp. 993).

După cucerirea Bulgariei răsăritene de către bizantini, Bulgaria apuseană (la vest de rîul Iskăr) a fost împărțită între cei patru fii ai lui Nikola : Samoil — care a primit Macedonia sudică, cu capitala Prespa —, David, Moise şi Aron[7]. Prin urmare, David era asociat la domnie lui Samoil şi celorlalți doi frați.

F.I. Uspenskij (în articolul menționat mai sus) consideră — pe drept cuvînt — surprinzător faptul că, deşi la anul (consemnat în inscripție) 993 nici ceilalți doi frați ai lui Samoil, Moise şi Aron, nu mai erau în viață, numele lor nu apare alături de cel al lui David[8].

Într-adevăr, la anul 976, într-o expediție, moare Moise[9]; în acelaşi an, conform relatării cronicii, este ucis David, cel mai în vîrstă dintre frați[10]; al treilea, Aron, nu mai era în viață la anul 991, cînd împăratul bizantin Vasile al II-lea a reînceput atacul împotriva bulgarilor[11].

Se pare că omiterea numelor celor doi frați nu este întîmplătoare. Aron a fost ucis din ordinul fratelui său Samoil, fiind învinuit de unele legături suspecte cu bizantinii[12]. Probabil că nici relațiile dintre Samoil şi Moise nu au fost prea bune.

Adaug, în încheiere, că se susține că moartea lui David a fost pusă la cale de bizantini[13].

Iată deci că inscripția, care, deşi şi-a pierdut primatul vechimii, dar îşi păstrează, bineînțeles, valoarea paleografică, cîştigă în importanță prin corelarea ei cu un moment din istoria românilor.

Iunie 1980

Institutul de lingvistică
Cluj-Napoca, Emil Racoviță 21

[5] C. Jireček informează (*art. cit.*, p. 544) că F. I. Uspenskij (probabil în articolul menționat mai sus, de care nu dispun) consideră că Nikola este numele monahal al unuia Šišman; în *Istorija Bolgarii* (tom I, Moscova, 1954) Nikola e numit „influentul boier (rus. „кmеt', komit ") al Macedoniei" (p. 92, cf. p. 94).

[6] Numele a fost reconstituit, la început, sub forma *Maria* (vezi C. Jireček, *art. cit.*, p. 543; A. Leskien, *op. cit.*, p. XLVI); pe urmă, pe baza cronicii lui I. Skylitzes, s-a impus forma *Ripsimia*.

[7] *Istorija Bolgarii*, I, p. 94.

[8] Apud C. Jireček, *art. cit.*, p. 544.

[9] *Istorija Bolgarii*, I, p. 94.

[10] *Ibidem*.

[11] *Ibidem*, p. 95.

[12] *Ibidem*.

[13] În *Istorija Bolgarii*, I, p. 94, se spune că el a fost omorît de „ucigaşi plătiți".

NICOLAE SARAMANDU

UN PARADOX SOCIOLINGVISTIC: GENERAȚIA DE VORBITORI

În monografia consacrată graiului din Țara Hațegului, Ovid Densusianu constata, în legătură cu tratamentul dentalelor *t*, *d* urmate de *e*, *i*, că „în regiunea [...] apuseană, pe lîngă *t'e*, *d'e*; *t'i*, *d'i*, găsim fazele mai nouă *tśe*, *dźe*; *tśi*, *dźi*"[1], precizînd că „prin mai multe sate așezate la apus de Hațeg (Făcădin, Tuștea, Densuș, Ștei, Peșteana, Totești, Lunca-Cernei, Meria) pronunțarea aceasta se aude mai des în vorbirea celor tineri, pe cînd în vorbirea celor bătrîni se păstrează *t'e*, *d'e* etc."[2] și că „*tś*, *dź* sînt în graiul din Țara Hațegului o infiltrațiune din Bănat"[3].

Revenind, după aproape o jumătate de secol, într-unul din satele studiate de Ovid Densusianu, la Meria, B. Cazacu observa că „în stadiul actual, situația se prezintă exact invers în raport cu constatările lui Ov. Densusianu, în sensul că, la vorbitorii din generația mai în vîrstă (atît bărbați, cît și femei), este aproape generală pronunțarea cu *ć*, *đ*, iar la cei tineri pronunțarea cu *t'* sau *tˇ* (ușor palatalizat), uneori chiar cu *t*, și pronunțarea cu *d'* sau *dˇ* (ușor palatalizat), uneori chiar cu *d*"[4]. Explicația dată acestei „inversări" a situației este următoarea: „După cum era și de așteptat, pronunțarea cu *ć*, *đ* din vorbirea tinerilor în epoca în care Ov. Densusianu și-a făcut cercetarea s-a generalizat și a devenit pronunțarea curentă a generației mai în vîrstă de astăzi"[5]. În continuare, autorul studiului adaugă: „Paralel cu acest fenomen, în graiul actualei generații tinere a început să se răspîndească, prin influența școlii, a armatei etc., o pronunțare mai apropiată (uneori chiar identică) de aceea din limba comună (*t'*, *tˇ* sau *t* și *d'*, *dˇ* sau *d*)"[6].

Constatările făcute de cei doi lingviști pun în discuție cîteva chestiuni de sociolingvistică referitoare la g e n e r a ț i a d e v o r b i t o r i, cum sînt:

— transmiterea schimbării lingvistice în proximitate geografică prin generația tînără de vorbitori;

— fidelitatea[7] generației de vorbitori față de schimbarea lingvistică;

[1] Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 32.

[2] *Op. cit.*, *loc. cit.*

[3] *Ibidem.*

[4] B. Cazacu, *Procesul de diferențiere în graiul unei comune (Meria — reg. Hunedoara)*, în vol. *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 103.

[5] *Op. cit.*, *loc. cit.*

[6] *Op. cit.*, p. 103—104.

[7] Termenul de **fidelitate lingvistică** (engl. *language loyalty*) apare la U. Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems*, New York, 1953; cf. și John J. Gumperz, *The Speech Community*, în *Language in Social Groups*, Stanford, California, 1971, p. 114—128.

— modificarea sensului schimbării prin „reorientarea" isoglosei[8], în urma influenţei recente exercitate de limba literară asupra tinerilor vorbitori.

În cele ce urmează ne propunem să readucem în discuţie, pe baza unor date noi, aceste probleme legate de transmiterea schimbării lingvistice prin generaţiile de vorbitori şi să tratăm două aspecte complementare :

— fidelitatea generaţiei de vorbitori faţă de comunitatea lingvistică, mai exact spus faţă de norma lingvistică a comunităţii ;

— adaptarea rostirii generaţiei de vorbitori la rostirea altor generaţii, ca manifestare a adaptării vorbirii la partener.

Ocupîndu-ne, cu alt prilej, de variabila lingvistică /ţ/ — /ţ'/ în graiul din Oltenia[9], am constatat că între elevi (media de vîrstă : 11 ani) şi tineri (media de vîrstă : 19 ani) diferenţa de rostire este mai pronunţată decît cea dintre tineri şi generaţia mijlocie (media de vîrstă : 39 de ani) ; vorbirea tinerilor de 19 ani este mai apropiată de vorbirea generaţiei mijlocii şi chiar de a generaţiei vîrstnice (media de vîrstă : 67 de ani) decît de vorbirea copiilor de vîrstă şcolară[10]. Rezultă că receptivitatea la schimbarea lingvistică, precum şi „viteza" de transmitere a acesteia sînt invers proporţionale cu vîrsta, că vorbitorii devin mai puţin receptivi la schimbare odată cu înaintarea în vîrstă.

Pentru a verifica aceste constatări, am continuat cercetarea variabilei /ţ/ — /ţ'/ : pe de o parte, am comparat vorbirea generaţiei mijlocii actuale cu vorbirea generaţiei mijlocii de acum trei decenii şi, pe de altă parte, am analizat vorbirea elevilor.

Variabila lingvistică /ţ/ — /ţ'/ la generaţia mijlocie

Am urmărit variabila /ţ/ — /ţ'/ în localităţile din Oltenia pentru care există atestări atît în culegerea de texte dialectale a lui E. Petrovici[11] (anchete din perioada 1933—1936) cît şi în volumul *Texte dialectale. Oltenia*[12] (anchete din perioada 1963—1965)[13]. Media de vîrstă a subiecţilor din cele două anchete este foarte apropiată : 52,6 ani în textele lui E. Petrovici şi 54,2 ani în culegerea recentă[14]. Rezultatele obţinute apar în tabelul următor :

Petrovici, *TD*		*TD. Oltenia*	
/ţ/	/ţ'/	/ţ/	/ţ'/
86	9	75	7
90,5%	9,5%	91,7%	8,3%

[8] Pentru fenomenul de „reorientare" a isoglosei sub influenţa limbii literare, cf. Nicolae Saramandu, *Arii fonologice şi zone dialectale de tranziţie (pe baza NALR. Oltenia, vol. I—II)*, SCL XXVI (1975), p. 119—130 (şi bibliografia citată).

[9] Nicolae Saramandu, *Deux types de variables sociolinguistiques*, RRL XXII (1977), p. 315—319.

[10] *Op. cit.*, p. 316.

[11] Emil Petrovici, *Texte dialectale*, Sibiu-Leipzig, 1943.

[12] *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967.

[13] Este vorba de localităţile : Peştişani, Strehaia, Balş, Grădiştea şi Izbiceni. Pentru Măceşu de Jos, localitate anchetată de E. Petrovici, nu am găsit atestări pentru variabila /ţ/—/ţ'/ la generaţiile mijlocie şi vîrstnică în volumul *Texte dialectale. Oltenia*.

[14] Pentru volumul *Texte dialectale. Oltenia*, am luat în consideraţie subiecţii cu siglele V, VII (femei) şi VI, VIII (bărbaţi).

După cum se poate observa, la un interval de timp de trei decenii, situația rostirilor cu /ț/ și /ț'/ a rămas aproape neschimbată ; un procentaj ceva mai ridicat de rostiri cu /ț/ apare în volumul de *Texte dialectale. Oltenia* : 91,7% față de 90,5% în textele culese de E. Petrovici. Avînd în vedere faptul că, în graiul din Oltenia, rostirea cu /ț/ a reprezentat în trecut inovația lingvistică[15], observăm că ea s-a transmis în cele trei decenii într-un ritm foarte lent (progresul realizat este de numai 1, 2 procente). Această constatare pune în evidență fidelitatea generației de vorbitori față de norma lingvistică a comunității. Situația semnalată aici se deosebește de cea prezentată la începutul expunerii, referitoare la palatalizarea dentalelor *t, d* urmate de *e, i* în graiul din Meria, unde, la un interval de timp de aproape o jumătate de secol, tinerii aveau o rostire total diferită : cu dentalele palatalizate la începutul secolului, cu dentalele nepalatalizate în deceniul al șaselea[16].

Dacă reținem dintre subiecții anchetați pentru volumul de *Texte dialectale. Oltenia* numai pe cei din generația vîrstnică, obținem o medie de vîrstă de 64,2 ani și un procentaj de 96,5 % (56 de exemple din 58) al rostirilor cu /ț/, care este superior celui de 91,7% înregistrat la generația mijlocie. Această comparație relevă încă o dată ritmul lent în care se transmite schimbarea lingvistică și se produce „reorientarea" isoglosei fonologice (în urma reintroducerii lui /ț'/ și, implicit, a refacerii opoziției /ț/ — /ț'/ la vorbitorii tineri, sub influența exercitată de limba literară).

Variabila lingvistică /ț/ — /ț'/ la copii de vîrstă școlară

În cadrul „generației" de elevi (media de vîrstă : 11 ani), am disociat cele trei grupe de vîrstă întîlnite mai frecvent în volumul de *Texte dialectale. Oltenia* (copii de 10 ani, de 11 ani și de 12 ani) și am urmărit procentajul realizat de rostirile cu /ț/ și /ț'/. Rezultatele apar în tabelul care urmează :

vîrsta	/ț/	/ț'/	ț(%)	ț'(%)
10 ani	13	20	39,4%	60,6%
11 ani	40	26	60,6%	39,4%
12 ani	57	22	72,1%	27,9%
total	110	68	61,8%	38,2%

Tabelul pune în evidență diferențe mari de rostire între elevi de vîrste foarte apropiate : procentajul realizat, de pildă, de /ț'/ este de 60,6% la copiii de 10 ani, de 39,4% la copiii de 11 ani și de 27,9% la copiii de 12 ani. Aceasta arată că, spre deosebire de alte generații de vorbitori,

[15] Pierderea diferenței dintre /ț/ și /ț'/ constituie o inovație a graiurilor dacoromâne nord-vestice (care s-a transmis și în cea mai mare parte din Oltenia), în timp ce păstrarea ei în graiurile sud-estice (sau muntenești) este un fenomen de conservare. Faptul că limba literară a impus ca normă rostirea muntenească a făcut ca, în graiurile oltenești actuale, inovația să fie reprezentată de refacerea opoziției /ț/ — /ț'/, prin reintroducerea lui /ț'/, ceea ce a determinat „reorientarea" isoglosei fonologice.

[16] Fenomenul palatalizării dentalelor în graiul din Meria este un exemplu elocvent de felul în care, odată cu avansarea în vîrstă, rostirea generației de vorbitori devine tot mai conservatoare.

elevii sînt mult mai receptivi la schimbarea lingvistică. După cum se observă, însă, rostirea cu /ţ'/, care, în cazul elevilor, reprezintă inovaţia datorată influenţei limbii literare exercitate în şcoală, înregistrează o descreştere accentuată într-un interval de timp de numai doi ani. În felul acesta, prin adaptarea vorbirii la partener, rostirea copiilor de vîrstă şcolară se apropie de rostirea persoanelor mai în vîrstă.

Pe baza exemplelor discutate, putem afirma că schimbarea lingvistică se transmite prin generaţia de vorbitori nu în mod mecanic, ci printr-un proces de permanentă adaptare sau acomodare a rostirii la rostirea celorlalte generaţii. Aceasta este forma de manifestare, la nivelul comunităţii lingvistice, a adaptării vorbirii la partener. „Viteza" de transmitere a schimbării diferă de la o generaţie la alta, fiind mai mare la generaţiile tinere de vorbitori.

Am constatat, de asemenea, că schimbarea lingvistică nu poate fi ataşată de o anumită generaţie, că nu se generalizează de-a lungul unei singure generaţii de vorbitori. De asemenea, „reorientarea" isoglosei nu se încheie în cursul unei generaţii de vorbitori.

În încheierea expunerii, observăm că termenul „generaţie de vorbitori" conţine un paradox : pe de o parte, prin „generaţia de vorbitori" se transmite schimbarea lingvistică şi, pe de altă parte, se asigură continuitatea comunicării la nivelul comunităţii. În asemenea împrejurări, ne putem întreba care este utilitatea acestui concept în studierea variaţiei lingvistice. Avînd în vedere faptul că schimbarea se transmite permanent, cu o intensitate diferită de către vorbitori de vîrste diferite şi în funcţie de natura variabilei lingvistice (asistăm, adesea, la „reorientarea" isoglosei sub influenţa limbii literare), considerăm că, în studiul variaţiei lingvistice, factorul de variabilitate „generaţie" trebuie înlocuit cu cel de „vîrstă".

Mai 1980

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

MIRCEA SECHE

„TRANSFERUL" TERMINOLOGIEI ZOOLOGICE ROMÂNEȘTI LA DENUMIREA UNOR PLANTE

1. Cine parcurge cu oarecare stăruință vocabularele botanice românești (începînd de la *Plantele cunoscute de poporul român. Vocabular botanic*, București, 1906, de Z. C. Panțu și pînă la *Dicționarul etnobotanic*..., București, 1968, sub redacția lui Al. Borza) surprinde un fenomen lexico-semantic pregnant : numeroase denumiri compuse de plante sînt formate pe baza unor termeni zoologici[1].

2. Acest „transfer" terminologic și semantic din regnul animal în cel vegetal se realizează în limba română pe două căi : atît prin îmbogățirea semantică (cu valori din domeniul botanicii) a unor termeni unici cu sens primordial zoologic (v. *capriță-Atriplex litoralis-* sau *gușter-Scrophularia nodosa)*, cît și prin folosirea terminologiei zoologice la constituirea unor compuse lexicale cu sens global botanic (v. *piciorul-cocoșului*, specii de *Ranunculus)*. Productivitatea excepțională a acestui din urmă tip de „transfer" semantic — singurul de care ne ocupăm în cele ce urmează — impune stabilirea unei sumare tipologii a fenomenului.

2.1. Majoritatea covîrșitoare a numelor compuse de plante care și-au împrumutat (integral ori parțial) elementele alcătuitoare din sfera zoologicului, a „animatului"[2], urmează schema semantică : organ anatomic + nume de ființă (în genitiv), de tipul *barba-boierului* (specii de *Ajuga* și *Nigella)*, *brînca-mîții (Antennaria dioica)*, *capul-ariciului (Echium rubrum)*, *ochii-păsăruicii (Myosotis palustris* și *silvatica)*, *părul-ciutei (Rhamnus cathartica)* etc.

2.2. Schema inversă aceleia de la **2.1.** apare extrem de rar, cu al doilea termen al compusului apozițional *(baba-ureche — Peziza aurantia)*.

2.3. O serie de nume compuse de plante sînt alcătuite dintr-un termen zoologic (substantiv) urmat de un adjectiv indicînd proveniența *(capră nemțească = Caltha palustris)*, aspectul *(șopîrliță-albă = Parnassia palustris)*, calitatea *(doamnă-mare = Atropa belladona)* etc.

2.4. Al patrulea tip de structură semantică întîlnit la aceste compuse urmează schema : nume de ființă + un determinativ indicînd mediul de viață, evident înrudită cu aceea de la **2.3.** *(broasca-apei*, denumind 6 varietăți acvatice de *Potamogeton)*.

2.5. În cîteva cazuri, compusul este rezultatul însumării (prin coordonare) a două nume de ființă : *sor-cu-frate* (varietăți de *Melampyrum)*.

2.6. Alte compuse-nume de plante sînt formate dintr-o noțiune fiziologică + un nume de ființă (în genitiv) : *asuda-calului (Ononis arven-*

[1] Am dat noțiunii de „zoologic" (și „zoologie") un sens extrem de larg, înglobînd în ea atît numele de ființe (inclusiv denumirile de persoane, în ipostaze generale ori speciale), cît și terminologia anatomică, morfologică, fiziologică, embriologică și ecologică, parte integrantă a terminologiei zoologice (v. *Zoologia*, manual pentru clasa a IX-a, București, 1962, p. 3—4).

[2] Cam 80% din total, potrivit inventarului extras din Al. Borza, *op. cit.*, p. 201 ș. urm.

sis), *bășina-calului* (*Globaria gigantea*), *lacrima-miresei* (*Briza media*). În aceeași clasă am încadra compusele în care denumirea cu sens fiziologic este înlocuită cu una avînd un sens mai „spiritual", legată de sentimente (v. *mila-Domnului* — *Ajuga laxmanni* și *Gratiola officinalis*).

2.7. Relativ numeroase nume compuse de plante urmează modelul: nume de produs animal + nume de ființă (în genitiv); la Al. Borza[3] figurează, de exemplu, 15 varietăți de *Euphorbia* cu denumirea *laptele-cîinelui*, 8 cu denumirea *laptele-cucului*, 4 cu denumirea *laptele-lupului*; în același izvor[4] apare înregistrat compusul *mierea-ursului*, denumind 7 varietăți de plante din 4 specii diferite. Îmbinarea semantică ilogică a termenilor componenți la majoritatea compuselor aparținînd acestei structuri se explică, măcar în parte, prin caracterul necomestibil al plantelor aici în discuție.

2.8. O schemă oarecum productivă[5] pentru compusele de acest tip o reprezintă îmbinarea: nume de obiect + nume de ființă (în genitiv): *brîul-Maicii-Domnului* (*Phalaris arundinacea*), *pita-vacii* (*Clitopilus prunulus*), *rochița-rîndunicii* (*Convolvulus arvensis*).

2.9. În sfîrșit, o serie de nume compuse de plante au apărut prin îmbinarea unor nume de ființe cu nume botanice: *împărăteasa-buruienilor* (*Atropa belladona*), *mama-secării* (*Claviceps purpurea*).

3. Cercetarea exhaustivă a inventarului de nume de plante pe care ni-l oferă Al. Borza în lucrarea citată, cel mai bogat de care dispunem pînă în prezent, ne conduce, în privința compuselor amintite mai sus, către o serie de concluzii de natură cantitativă și calitativă.

3.1. Prin cele aproape 1000 de nume compuse de plante provenite din terminologia zoologică (în sensul larg atribuit domeniului de noi), „transferul" semantic aici în discuție se dovedește un mijloc extrem de productiv de formare a cuvintelor în limba română, chiar dacă într-un domeniu limitat.

3.2. Varietatea tipologică a acestor compuse urmează modalitățile generale de compunere din limba română, cu unele preferințe specifice nete, arătate la **2.1.**

3.3. Cele aproape 1000 de compuse lexicale denumesc însă doar circa 300 de plante individuale, fapt care ne arată că sinonimia în interiorul microsistemului terminologic este foarte bogată.

3.4. Deoarece în numeroase cazuri această sinonimie se realizează prin substituția unui singur termen al compusului (v. *laptele-cîinelui* = *laptele-cucului* = *laptele-păsării* = *Euphorbia helioscopia*), putem vorbi de o „stabilitate în varietate" la nivelul expresiei, în jurul unui invariant (de regulă nume de ființă propriu-zis) pivotînd două sau mai multe variabile lexicale.

3.5. Mai pregnantă ne apare însă, la aceste compuse, tendința (semantic opusă aceleia de la **3.4.**) „varietății în stabilitate": pe un termen-

[3] *Op. cit.*, p. 249.
[4] P. 259.
[5] În nici un caz „foarte" productivă, cum o consideră — din punctul de vedere al formării cuvintelor — Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, *Compunerea*, (București), 1970, p. 70.

cheie cu sens primordial anatomic se „grefează" termeni variabili (de regulă nume de ființă propriu-zise) care determină compusului cu sens botanic rezultat diferența specifică. Inventarul lucrării lui Al. Borza ne oferă 63 de nume compuse de plante pe schema *barbă* + nume de ființă, 100 pe schema *coadă* + nume de ființă, 80 pe schema *limbă* + nume de ființă, 75 pe schema *ochi (ochișor)* + nume de ființă, circa trei sferturi din denumirile compuse existente în cadrul fiecărei scheme citate reprezentînd realități botanice diferite (prin varietate, gen, familie).

3.6. Tipul de compunere discutat este prin excelență popular[6], vechimea și natura populară a fenomenului fiind dovedibile prin analiza elementelor lexicale componente, ca și prin atestările documentare.

3.7. A fost demonstrat și caracterul metaforic al fenomenului[7], încadrabil în tipul de transfer „animat pentru inanimat"[8], dacă admitem că flora aparține sferei inanimatului. Credem însă că în mecanismul producerii fenomenului a contat în mod decisiv, cel puțin inițial, analogia strict fizică pe care se baza metafora, ușor sesizabilă și adesea cu suport real evident (v. descrierea din Z.C. Panțu, *op. cit.*, a unor nume de plante ca *pletele-muierii, talpa-gîștei)*, analogie explicabilă și prin caracterul așa-zicînd utilitar al domeniului.

3.8. Nu ne este cunoscută nici o încercare de explicare a apariției fenomenului în limba română. Faptul că el s-a produs și în numeroase alte limbi, romanice și neromanice[9], nu ne dă dreptul să-l explicăm din asemenea surse externe, cel puțin în mod general. În ceea ce ne privește, ni se pare în afară de orice îndoială că apariția fenomenului este prin excelență consecința unei stări de lucruri interne existente în raportul dintre obiecte și denumirea lor : varietatea extraordinară a florei spontane pe teritoriul dacoromân n-a avut, la un moment dat, deplină „acoperire" în vocabular ; dificultatea a fost rezolvată prin mijloace lexicale interne și în mod am spune structural, printr-un transfer masiv (în formule combinatorii cu valori semantice noi) din terminologia zoologică, domeniu cu care flora alcătuiește, în realitatea obiectivă, o singură mare unitate. Cît despre sensul aproape univoc al opțiunii populare, în favoarea zoologicului, el reflectă, credem, optica justificată a superiorității animalului (cu tot ce ține de el) față de mediul său nemijlocit de viață.

3.9. Chiar dacă acest mod de compunere poate fi considerat puțin productiv în limba literară[10], el a ajuns să se consacre net în ea, căci a fost preluat ca atare, din sfera limbajului popular, de reprezentanții limbajului științific. Orice terminologie științifică utilizată de profesioniștii unui domeniu aparține implicit limbii literare. Cum numeroase compuse-nume de plante cu elemente componente „transferate" din reg-

[6] Idem, p. 43, 67, 69.

[7] Idem, p. 43 ș. urm.

[8] I. Coteanu și A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, București, 1975, p. 53—54.

[9] Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, *op. cit.*, p. 102 ; I. Coteanu și A. Bidu-Vrănceanu, *op. cit.*, p. 53—54.

[10] Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan, *op. cit.*, p. 67.

nul animal au devenit termeni ştiinţifici supraordonaţi, acceptaţi şi folosiţi ca atare de botanişti, compunerea de acest tip se dovedeşte pregnantă (cantitativ vorbind) chiar la nivelul limbii literare. Un singur exemplu în sprijinul afirmaţiei noastre ni se pare suficient : pentru formaţiile lexicale de tipul de la **2.1.**, la numai zece serii de compuse înregistrate de lucrarea lui Al. Borza *(barbă, brîncă, coadă, gură, labă, limbă, ochi, păr, picior, talpă* + un nume de fiinţă), din totalul de 451 de denumiri botanice, 114 sînt considerate supraordonate, adică aparţin terminologiei ştiinţifice a domeniului. Faptul că imensa majoritate a acestor compuse denumesc plante spontane, de importanţă economică minoră, nu le privează, bineînţeles, de calitatea apartenenţei la limba literară.

Mai 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

CARMEN VLAD

STRUCTURA FUNCȚIONALĂ A TEXTULUI

1. Dacă acordăm **textului statut** de **unitate a comunicării verbale, care reunește în sine atît produsul (discursul), cît și actul verbal** (cf. Vlad, 1977 (a), 50 ; *idem* (b), 252), atunci problema funcției sau a funcțiilor textuale nu mai poate fi redusă la „tradiționalele" **funcții ale vorbirii** (manifestate și detectabile intratextual), ci necesită corelarea cu **funcția socială** sau rolul social al textului. Ideea mai poate fi formulată și astfel : considerînd **textul** (la orice grad de abstractizare ne-am plasa) ca produs al vorbirii și mijloc al interacțiunii comunicative, **funcția** textului global (considerat ca element fundamental al sistemului comunicativ verbal) nu reprezintă altceva decît expresia unei **anumite configurații** a funcțiilor vorbirii dirijată de **scopul interacțiunii sociale** într-o situație dată. Deci **structura funcțională a textului** este dublu condiționată : ea depinde, pe de-o parte, de ansamblul (universal sau nu) al **funcțiilor vorbirii**, iar pe de altă parte de **intenția care generează interacțiunea verbală** avînd rol determinant în dispunerea într-o anumită ierarhie a funcțiilor verbale.

Ceea ce am afirmat aici reprezintă concluziile la care am ajuns examinînd cele mai reprezentative contribuții în problema **funcției**. Este vorba, de fapt, de trei moduri de abordare care nu numai că nu se exclud ci sînt, dimpotrivă, **complementare** : o interpretare **lingvistică**, una **sociolingvistică** și a treia **socioculturală**. Caracterul complementar al relației dintre cele trei moduri de abordare credem că poate fi susținut și prin natura lingvistică, socială și culturală a entității căreia i se aplică, **textul**.

2. Examinarea de către Roman Jakobson (1964) a **funcțiilor vorbirii**, l-a condus la cunoscuta soluție în care sînt cuprinse șase funcții **(expresivă, conativă, referențială, metalingvistică, poetică** și **fatică)** corespunzătoare unui inventar de șase factori **(emițător, receptor, referent, cod, mesaj** și **canal)**. Despre funcții s-a spus că reprezintă „o interpretare a factorilor actului verbal în termenii motivului sau ai scopului" (Hymes, 1975, 59). Nu vom face aici critica concepției jakobsoniene, ci vom exprima doar cîteva întrebări la care ea nu poate răspunde satisfăcător : a) în expresia „centrarea asupra factorului x determină funcția x'", cine este cel care se orientează (=„centrează") în mod expres asupra unui factor : emițătorul, receptorul sau observatorul (lingvistul)? b) ce mijloace practice, operaționale se pot utiliza pentru stabilirea **ierarhiei** funcțiilor într-o realizare verbală? c) sînt epuizate sau nu toate posibilitățile funcționale prin cele șase funcții? Cu toate rezervele sau obiecțiile exprimate (cf. discuțiile ample ale lui Hymes, 1975, 59—67 sau Ervin-Tripp, 1975, 161—179) contribuția lui Jakobson rămîne esențială, iar reexaminarea ei din perspectiva unor rezultate mai recente în studiul vorbirii devine obligatorie. Dealtfel au fost deja semnalate adaosuri necesare : s-a amintit importanța includerii **funcției mitice** (cf. Golaszewska, 1966, 252—255) și s-a demonstrat convingător (credem) utilitatea distingerii *referentului* **(subiectul vorbirii) de situație** (sau **cadru)** (cf. Ervin-Tripp, 1975, 170—173 ;

Fishman, 1975, 154–156). Dealtfel, includerea, alături de ceilalţi factori, a **situaţiei**, ca o unitate culturală dependentă de: **loc, timp** şi **comportament de rol**, s-a produs în momentul în care a încetat să se mai discute despre vorbire, **în general**, şi s-a trecut la studiul aspectelor ei concrete, adică la **evenimentele verbale**, cu toate componentele lor.

3. Din perspectivă sociolingvistică, *funcţia* (sau intenţia) „este o parte a constelaţiei de trăsături sociale'' care poate genera interacţiunea verbală (Ervin-Tripp, 1975, 175), iar obligaţia cercetătorului este aceea de a căuta şi de a pune în evidenţă **reguli sistematice** prin care trăsături formale ale interacţiunii intră în corelaţie cu semnificaţii sociale. Evident, pentru situaţiile de **vorbire** (în sensul cel mai strict al termenului, implicînd caracterul **oral**) de care s-a interesat pînă acum sociolingvistica, complexitatea fenomenelor este mai mare, dificultatea de a surprinde anumite regularităţi e produsă de fluiditatea şi mobilitatea situaţiilor concrete în care, concomitent, pot să apară mai multe schimbări a mai multor factori. Tocmai de aici s-au născut, pentru domeniul sociolingvisticii, numeroase întrebări referitoare la descoperirea **modalităţilor practice de investigare**, capabile să surprindă, să înregistreze şi să sistematizeze materialul faptic, fără a altera sau a influenţa desfăşurarea firească a procesului vorbirii.

3.1. Pentru domeniul **cercetărilor textuale** sociolingvistica oferă o serie de indicaţii preţioase. Considerăm importante doar două observaţii. Mai întîi: dacă textul **încetează a mai fi tratat ca o entitate abstractă**, golită de relaţiile sale cu un **sistem exterior**, nelingvistic, atunci, în mod obligatoriu, aspectele sociale şi culturale îşi au locul şi valoarea lor exactă în orice descriere. În al doilea rînd, credem că nici sociolingvistica nu se va putea dispensa în evoluţia ei viitoare de numeroase soluţii şi rezultate ale **teoriilor textului**, cum ar fi, de pildă, analiza presupoziţiilor şi a implicaţiilor, construirea structurilor semantice globale (de adîncime), problemele modalizării şi, cu siguranţă, şi altele. Toate acestea ar putea conduce la prelucrarea şi sistematizarea mai rapidă a mulţimii de date extrase din investigarea vorbirii în toată complexitatea ei. Dealtfel valoarea **practică** a unei **gramatici textuale** se confirmă şi în măsura în care descrierile lingvistice ale structurilor textuale „pot conduce la înţelegerea **funcţiilor textuale în diferitele sisteme ale interacţiunii comunicative în societate**'' (s.n., C.V.) (Dijk, 1972, 156). Ideea **funcţiei** înţeleasă ca **finalitate** sau **scop social** (cf. Garvin, 1969, 287–290) se poate „descoperi'' şi la Petöfi, în strînsă legătură cu determinarea domeniului con-textual al unei teorii a textului. Iată ce afirmă autorul: „Diagrama comunicaţională poate servi ca punct de plecare pentru evaluarea domeniului contextual al teoriei în care putem plasa, una după alta, textele cu diferite 'funcţii' (de exemplu, textele comunicării curente, textele care urmăresc înregistrarea şi mijlocirea cunoştinţelor ştiinţifice, la înregistrarea normelor unei societăţi date, texte ce servesc scopurilor diferitelor religii şi ideologii, texte pentru comunicarea artistică etc.)'' (cf. 1973, 38).

3.2. În continuare vom insista ceva mai mult asupra opiniei lui J. Lotman în problema **funcţiei**. Procedăm astfel pentru că, fiind foarte dens şi original, studiul „Textul şi funcţia'' (1974, p. 80–92) pretinde precizarea cîtorva noţiuni şi clarificarea unora dintre aserţiunile autorului.

În viziunea lui Lotman conceptul de **funcție** are la bază două categorii de relații: relația **text-cultură**, adică proiectarea textului într-un sistem cultural și relația dintre **semnificația infratextuală** (general-verbală) și **cea textuală** (= semnificația ca text cultural determinată de „capacitatea suplimentară de expresie").

3.2.1. Socotind **cultura** „o noțiune sintetică, a cărei definire, chiar operațională, se izbește de însemnate dificultăți" (p. 80), calea de acces la delimitarea trăsăturilor ei o constituie **textul**, „un obiect concret dispunînd de propriile sale indicii **lăuntrice** (s.a. — I.L.), care nu pot fi deduse decît din el însuși" (p. 81). Pentru importanța lui în studiul culturii, **textul**, la rîndul său, trebuie cercetat cu toată atenția, pentru a i se surprinde caracteristicile și sistemul de funcționare într-o perioadă sau alta. Categoria care exprimă „relația reciprocă dintre sistem, realizarea lui și cuplul emițător-receptor al textului" (Lotman, 1974, 80) este tocmai **funcția**. Deși nu se afirmă în mod explicit, ni se pare că este evident **caracterul istoric al funcției culturale** a textului, alături de cel social. Dealtfel întreaga discuție, cu tot materialul său ilustrativ (aparținînd culturii ruse), este structurată în deplină concordanță cu o înțelegere **diacronică a culturii**, ca rezultat al succesiunii stadiilor relativ distincte în evoluția unui sistem. Am accentuat asupra acestui aspect pentru că reprezintă un punct în care **funcția** textului ca o categorie lingvistică se diferențiază de **funcția culturală** a acestuia. Deosebirea e dată de caracterul universal sau general al funcțiilor vorbirii (materializate în texte) și caracterul particular (în **timp** și **spațiu**) al funcțiilor culturii pentru care sînt produse textele. Nu e greu de observat, chiar pornind de la definiție, cît de complexă și dificilă devine cercetarea funcțiilor culturale ale textelor și cît de mare este pericolul de a cădea într-un cerc vicios în domeniul studierii culturii. Întrucît scopul nostru nu a fost decît de a semnala cîteva probleme și nu de a le rezolva, comentariile se pot opri aici.

3.2.2. Dar este important de menționat mai întîi că orice cercetare interesată de aspecte ale culturii implică cu necesitate **studiul semiotic al textelor**. Iar în al doilea rînd, ca un revers a ceea ce s-a subliniat, **studiul semiotic al textelor** trebuie astfel orientat încît să fie capabil să servească cercetarea culturii. Punctul de convergență al celor două demersuri considerăm că îl constituie tocmai **funcția socială a textului,** fie ca generator al interacțiunii comunicative verbale, fie ca o componentă a unui complex de necesități (specifice unei colectivități) ce se cer satisfăcute.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

DIJK, 1972 — Teun A. van Dijk, *Models for Text Grammars*, in R. J. Bogdan and I. Nüniluoto (eds.), *Logic, Language, and Probability*, Haga, p. 145—180.

ERVIN-TRIPP, 1975 — Susan M. Ervin-Tripp, *Sociolingvistică*, în vol. *Sociolingvistica. Orientări actuale* (sub redacția : Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, D. Chițoran), București, p. 161—179.

FISHMAN, 1975 Joshua A. Fishman, *Sociologia limbii : O ştiinţă socială interdisciplinară pentru studiul limbii în societate*, în vol. *Sociolingvistica. Orientări actuale*, Bucureşti, p. 146–161.

GARVIN, 1969 P. L. Garvin, *The rôle of function in linguistic theory*, în *Actes du Xe Congres International des Linguistes*, Bucureşti, p. 287–290.

GOLASZEWSKA, 1966 Maria Golaszewska, *Le rôle du langage dans la compréhension d'une œuvre d'art*, în « *Le langage* ». *Actes du XIIIe Congrès des Sociétés de Philosophie de langue française*, Geneva, p. 252–255.

HYMES, 1975 Dell Hymes, *Etnografia vorbirii*, în vol. *Sociolingvistica. Orientări actuale*, Bucureşti, p. 51–67.

JAKOBSON, 1964 Roman Jakobson, *Lingvistică şi poetică*, în vol. *Probleme de stilistică*, p. 83–125.

LOTMAN, 1974 I. M. Lotman, *Studii de tipologie a culturii*, Bucureşti.

PETÖFI, 1973 János S. Petöfi, *Text-Grammars, Text-Theory and the Theory of Literature*, în „Poetics" 7, p. 36–76.

VLAD, 1977 (a) Carmen Vlad, *Premise ale elaborării unei tipologii textuale*, în CL XXII, nr. 1, p. 49–53.

IDEM (b) *Conceptul de 'text'*, în CL XXII, nr. 2, 251–254.

Iulie 1980

Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, Horea 31

VASILE BREBAN, **Dicţionar al limbii române contemporane de uz curent**, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1980, 680 p.

Recenta apariţie lexicografică semnată de Vasile Breban, *Dicţionar al limbii române contemporane de uz curent*, constituie un nou succes al Editurii ştiinţifice şi enciclopedice şi răspunde cerinţelor unui larg cerc de cititori.

Lucrarea cuprinde partea cea mai însemnată şi cea mai reprezentativă a lexicului limbii române actuale : vocabularul comun, precum şi termeni din toate sferele de activitate. Inventarul de cuvinte atinge cifra de 3 000 ; el a fost întocmit pe baza diferitelor dicţionare de specialitate, apărute în ultima vreme, precum şi a unui bogat material extras din lucrări şi publicaţii actuale din diverse domenii ale ştiinţei, tehnicii, literaturii, artei, presei etc. Reflectînd epoca contemporană, în care se acordă un larg spaţiu ştiinţei şi tehnicii, *Dicţionarul* a manifestat o mare receptivitate faţă de terminologia tehnico-ştiinţifică, fapt care imprimă lucrării un evident caracter u t i l i t a r şi m o d e r n.

Pronunţata trăsătură practică a lucrării este asigurată şi de atenta şi permanenta preocupare a autorului de a include, într-un spaţiu relativ restrîns, un cît mai bogat volum de informaţii, obiectiv important realizat prin limitarea definiţiilor şi a explicaţiilor date cuvintelor la strictul necesar şi prin renunţarea la înregistrarea unor derivate mai puţin folosite sau al căror înţeles poate fi uşor recunoscut de cititori din definiţiile cuvintelor-bază. Au fost lăsate la o parte locuţiunile şi expresiile cu sens figurat, autorul păstrîndu-le numai pe acelea foarte cunoscute şi specifice limbii române.

Tehnica folosită în elaborarea articolelor este s i m p l ă, c l a r ă, a c c e s i b i l ă, cel care consultă lucrarea putînd urmări cu uşurinţă structura oricărui cuvînt, fără a avea nevoie de lămuriri speciale în acest scop.

Caracterul deschis al vocabularului, precum şi vastitatea terminologiilor speciale sînt c e i d o i f a c t o r i d e t e r m i n a n ţ i care au făcut ca lexicul să se îmbogăţească, să se reînnoiască necontenit, să se diversifice şi să se specializeze, de-a lungul timpului, şi în special, în ultima vreme, prin adoptarea unor cuvinte de circulaţie internaţională, frecvente în disciplinele ştiinţifice şi tehnice şi — într-o importantă măsură — şi în literatura artistică, în politică, artă etc. Sectorul neologic (reprezentat atît prin împrumuturi, cît şi prin formaţiile interne noi derivate sau compuse pe teren propriu din materialul limbii) a dus la o creştere excepţională a vocabularului. În această situaţie, realizarea unui dicţionar uzual, capabil să surprindă această bogăţie lexicală, s-o înregistreze şi să o pună la dispoziţia păturilor largi de cititori este un lucru lăudabil şi necesar.

Ca orice apariţie editorială lexicografică, *Dicţionarul limbii române contemporane de uz curent* a fost bine primit de cititori, el propunîndu-şi să îndeplinească rolul de informare, de explicare şi de recomandare a formelor corecte de folosire a lexicului românesc. În definiţii lapidare sînt date lămuriri asupra cuvintelor înregistrate, metodologia utilizată diferenţiindu-se în mod sensibil de aceea a DEX-ului sau a *Micului dicţionar enciclopedic*, precum şi a altor dicţionare explicative apărute în ultimele decenii, tocmai prin elaborarea unor definiţii care cuprind numai datele esenţiale ale noţiunilor respective, scuturate de detalieri enciclopedice şi de elemente prea speciale. Deşi nu-i putem face o vină autorului (care nu şi-a propus acest lucru), ne exprimăm regretul că nu au fost indicate şi etimologiile cuvintelor, cu atît mai mult cu cît operaţia ar fi fost relativ simplă, dacă ar fi folosit drept izvor etimologiile DEX-ului, al cărui repertoriu de cuvinte

mult mai bogat (aproape 60 000 de cuvinte) cuprinde și cuvintele înregistrate de dicționarul de care ne ocupăm. De asemenea, nu ar fi fost rău dacă lucrarea ar fi manifestat mai consecvent interesul pentru caracterul normativ (pronunțări, forme flexionare care se abat de la regulile generale, silabație, variante fonetice și lexicale etc.). Un fapt pozitiv este tratarea instrumentelor gramaticale (prepoziții, conjuncții, adverbe) în scheme foarte concentrate, ceea ce ușurează mult consultarea respectivelor cuvinte; la fel s-a procedat în cazul verbelor copulative și auxiliare *(a fi, a avea, a părea, a voi, a vrea)*.

Absența unor termeni, mai mult sau mai puțin uzuali, este surprinzătoare și neplăcută, mai ales în condițiile în care, pe de o parte, titlul *Dicționarului* („de uz curent") obliga la înregistrarea unor astfel de cuvinte, iar, pe de altă parte, criticile aduse DEX-ului pentru unele omisiuni din inventarul său lexical puteau fi avute în vedere tocmai pentru a se evita repetarea unor asemenea erori.

Dăm mai jos cîteva exemple (cele mai multe absente și din DEX: *design, designer, dezinsecție, fair-play, foen* (pentru uscat părul), *folc, frizer* (la aparatele de răcit, frigidere), *hipyy, iahting, ioghist, marcofilie, maximafilie, pesticid, piroman, play-beak, poncho, pop, porno, preselecta, recamier, spray, suspense, tracologie, tranzistoriza, traul-ling* (metodă de pescuit industrial), *veioză, vernisa* etc.

Dicționarul limbii române contemporane este o lucrare lexicografică meritorie, un util instrument de lucru, maniabil și accesibil, bine documentat științific, elaborat cu reală competență și prezentat într-o frumoasă ținută tehnică. În plus, el mai are meritul că suplinește *Dicționarul limbii române pentru elevi*, lucrare a cărei apariție a fost de multă vreme anunțată de Editura didactică și pedagogică și care este așteptată cu nerăbdare de beneficiarii ei — elevii — și, nu numai de ei.

Octombrie 1980

LUIZA SECHE
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

Т.В. ЦИВЬЯН, Синтаксическая структура балканского языкового союза, Moscova, „Nauka" 1979 (Akad.Nauk S.S.S.R., Inst. slavjanovedenja i balkanistiki), 1979, 298 (—302) p.

Cunoscută prin valoroase cercetări asupra morfosintaxei limbilor balcanice[1], autoarea abordează, cu curaj și cu pricepere, unul dintre aspectele cele mai disputate ale uniunii lingvistice balcanice (ULB): structura sintactică.

Întemeindu-se pe bibliografia la zi a studiilor privitoare la lingvistica balcanică, pe cunoașterea limbilor balcanice, ca și pe o bogată bibliografie relativă la sintaxa acestor limbi, Tatiana Țivian descrie, întîi, sistemul sintactic al fiecărei limbi balcanice în parte, mai precis al limbilor: neogreacă (p. 1f —55), albaneză (p. 56—103), română (p. 104—153), bulgară (p. 154—201), macedoneană (p. 202—212). În alegerea metodei de descriere, autoarea mărturisește că a folosit metoda propusă de T. I. Elizarenkova și V. N. Toporov în studiul lor *Jazyk pali* [= Limba pali] (Moscova, 1965, ed. II, 1976) și aplicată și în cîteva monografii lingvistice recente (I. N. Toporov, 1973; V. V. Vertogradova, 1978), și anume: examinarea modului de realizare a structurii unui număr determinat de unități sintactice minimale (numite „construcții sintactice elementare" [CSE]), de la cele mai banale la cele mai tipice (ex.: nume + adj., vb. + infinitiv, prep. + adv. etc.).

Ca material de bază sînt luate limbile literare în variantele lor scrise. Prin faptul că sistemul limbii literare, pentru ULB, este, în principiu, nu îndeajuns de fixat, autoarea recunoaște că a fost constrînsă uneori la schematism, iar alteori la prezentarea unui număr mai mare de variante decît într-o

[1] Amintim aici volumul: T. V. Civ'jan, *Imja suščestvitel'noe v balkanskix jazykax. K strukturno-tipologičeskoj xarakteristike balkanskogo jazykovogo sojuza* [Substantivul în limbile balcanice. Cu privire la caracterizarea structural-tipologică a uniunii lingvistice balcanice], Moscova, 1965.

limbă cu o normă literară prelucrată „definitiv" (p. 9).

Lista CSE, stabilită convențional de T. Țivian, prezintă unele diferențe numerice de la o limbă la alta (23 CSE pentru albaneză, 23 pentru bulgară, 22 pentru macedoneană, 25 pentru neogreacă și 26 pentru română).

În partea a doua a studiului (p. 213—264), prin suprapunerea descrierilor parțiale, autoarea obține 21 CSE comune tuturor limbilor balcanice, considerînd astfel că ceea ce a rezultat este structura sintactică a ULB.

Prin conținutul lor, principiile enunțate în introducere (p. 3—15), ca și observațiile de lingvistică generală cuprinse în capitolul final al cărții (p. 264—295) prezintă un interes deosebit, atît pentru balcanistică, precum și pentru lingvistica generală. Ne mulțumim să semnalăm, în continuare, principalele probleme ridicate, oprindu-ne asupra cîtorva dintre ele.

Astfel, T. Țivian abordează teoria contactelor lingvistice în raport cu noțiunea de „uniune lingvistică" (p. 266—274), iar, în acest context, atrage atenția asupra specificității balcanismelor și asupra măsurii în care și alte limbi ar putea fi considerate că fac parte din ULB (p. 268—272). Apoi, modelul sintactic al ULB, stabilit de autoare, este considerat în perspectivă istorică (p. 275—279). Autoarea distinge aici o serie de tendințe centrifuge și de tendințe centripete.

Structura sintactică a ULB este apreciată de T. Țivian ca un punct de plecare pentru o viitoare descriere sistematică a gramaticii ULB. În concepția autoarei, „gramatica ULB corespunde modelului unei metalimbi oarecare, înzestrat cu indicarea regulilor de trecere la fiecare dintre limbile date" (p. 6). Pentru realizarea obiectivului propus, nu trebuie să pierdem din vedere că „nivelul sintactic permite, cu cea mai mare ușurință, să unim planul sintagmatic (textul) cu cel paradigmatic (sistemul) și realizează în modul cel mai evident « coordonarea pe verticală » a tuturor nivelelor limbii — de la cel fonologic și morfologic, care servesc pentru el în calitate de constituenți, pînă la nivelul semantic, al cărui constituent devine el însuși. Construirea unei gramatici generale balcanice presupune determinarea unui anumit nucleu gramatical, comun tuturor limbilor balcanice și corespunzător modelului de limbă-intermediar" (p. 7). În vederea redactării unei gramatici balcanice, autoarea consideră că e necesară o descriere corectă a materialului, ceea ce înseamnă respectarea principiilor omogenității, plenitudinii și al economiei. „Specificul sistemului ULB se întemeiază, după T. Țivian, pe m o n t a j u l, pe combinarea elementelor. Cea mai mare parte a acestora este de-a dreptul banală. În același timp însă, elementele respective, în echilibrul lor dinamic, alcătuiesc ceva calitativ nou, propriu ULB și numai ei" (p. 8).

Cercetarea tipologică a structurii sintactice a ULB a permis autoarei să facă unele considerații privind structura intimă a ULB. Astfel, autoarea opinează că „mecanismul ULB este întemeiat pe simbioza s i m i l i t u d i n i i și n e s i m i l i t u d i n i i limbilor balcanice. Probabil aici trebuie căutat, parțial, răspunsul la întrebarea de ce limbile balcanice n-au elaborat o lingua franca în sensul restrîns al termenului", zice ea (p. 266).

Cu un deosebit simț al măsurii, T. Țivian constată că, pe plan lingvistic, se poate spune că „acțiunea proceselor balcanice este îndreptată spre elaborarea u n e i s i n g u r e s t r u c t u r i, iar nu a u n e i s i n g u r e l i m b i" (p. 266).

După părerea autoarei, la baza ULB trebuie pus modelul „comunicațional" (despre care, vezi p. 279—290). Prima caracteristică fundamentală a modelului „comunicațional" este tendința spre agramatism (p. 281).

Supraevaluînd elementele comune din limbile balcanice, T. Țivian apreciază că modelul ULB reflectă un mod propriu de a gîndi, de a se exprima, de a concepe universul și că putem vorbi de un model balcanic al universului (p. 283), ceea ce rămîne totuși de demonstrat.

După ce se încearcă o raportare a modelului lingvistic al ULB la modelul lingvistic indo-european (p. 291—292), expunerea se încheie cu originale considerații asupra interferenței nivelelor limbii în contextul ULB (p. 292—294). În concluziile cărții sale, referindu-se la limbile balcanice, T. Țivian subli-

niază faptul că „individualitatea şi independenţa [acestora] se dezvoltă deosebit de creator pe baza unităţii de profunzime" şi că trebuie să se renunţe categoric la „încercările de a introduce ULB în cadrul impropriu al unui nelimitat determinism" (p. 295).

Cum se poate lesne observa din succinta noastră prezentare, avem a face cu o originală cercetare tipologică ce interesează direct limba română. Implicaţiile de lingvistică generală dau prilej autoarei să facă nu mai puţin interesante observaţii demne de reţinut.

Printre meritele lucrării Tatianei Ţivian este, desigur, şi documentarea multilaterală şi aprofundată pentru fiecare limbă balcanică în parte. Relevăm, aici, utilizarea celor mai importante cercetări de sintaxă transformaţională a limbii române (E. Vasiliu — Sanda Golopenţia-Eretescu, 1969, ed. II, 1972; Gabriela Pană-Dindelegan, 1974), precum şi a altor sinteze sau monografii (de ex. : Paula Diaconescu, Valeria Guţu-Romalo etc.) şi a unui număr impresionant de cercetări speciale privitoare la structura morfo-sintactică a limbii române.

Tocmai datorită caracterului original al studiului Tatianei Ţivian, nu putem trece cu vederea peste unele inadvertenţe. Ne referim la exemplificările din limba română şi la erorile de tipar.

Astfel, într-o serie de cazuri întîlnim clasări inadecvate, datorită unor construcţii eronate sau analizate nepotrivit de autoare. De pildă, pentru mdelul „adv. + nume (caz oblic") se dau următoarele trei exemple : *afară hotarelor* „вне пределов", *aidoma celeia* „точь в точь (как) та" şi *asemenea cînelui* „подобно собаке" (p. 113). Este adevărat că *afară* e adverb, dar o construcţie de tipul *afară hotarelor* nu e corectă (corect : *în afara hotarelor*, unde *în afara* e locuţiune prepoziţională). Celelalte două construcţii sînt corecte, dar *aidoma* şi *asemenea*, al căror sens lexical fundamental este cel adverbial, sînt folosite aici în funcţie prepoziţională (aşa se explică regimul lor cazual), întocmai ca *de-a lungul, de-a latul* etc. Deci, modelul sintactic indicat de autoare trebuie scos din inventar; citatele corespund modelului anterior : „prep. + nume (caz oblic)".

Pentru modelul „nume + adj." se dă şi exemplul : *bună ziuă* „добрый день" (p. 114). Autoarea nu are în vedere structura *bună zi* (din construcţii ca : *într-o bună zi, ce bună zi*...), deoarece, la p. 143, ea repetă eroarea cu precizarea că e vorba de salut ! Salutul este însă *bună ziua*, construcţie eliptică în care *bună* este nume predicativ !

Alteori, erorile de construcţie nu afectează totuşi clasificările şi aprecierile autoarei. Astfel, se ştie că acuzativul numelor de persoană după interjecţia *iată* (folosită cu valoare predicativă) se construieşte în mai multe feluri, în funcţie de natura morfolexicală a numelui respectiv : *iată un om, iată omul* (substantive comune) ; *iată* (sau *iată-l) pe omul nostru* sau *iată omul nostru* (substantive comune însoţite de un determinant) ; *iată* (sau *iată-l) pe Popescu* (substantive proprii) ; *iată-l pe el* sau *iată-l* (pronume personale) etc. Deci, *iată pe el* „вот он" (p. 120) nu e o construcţie corectă în limba română. Tot aşa, nu sînt admise în limba literară construcţii ca : *mersul înainte* **a** *societăţii* (p. 127) (corect : **al**), *casă* **al** *domnului, casa este* **al** *domnului* (p. 148) (corect : **a**), *negru ca tăciune* (p. 149) (corect : *tăciune***le** sau **un** *tăciune), moare pentru că* **are** *foame* (p. 151) corect : ... *pentru că*-**i e** [sau : **este**] *foame* etc.

Operînd cu un număr mare de exemple extrase din limbi diferite, este oarecum explicabil faptul că, la tipar, în cartea pe care o recenzăm, s-au strecurat unele inadvertenţe. Astfel, în limba română nu sînt admise construcţiile (între paranteze vom da forma corectă după abrevierea „cor.") : *a urî copii* (cor. : *copiii*) „ненавидеть детей" (p. 112) ; *a două* (cor. : *doua) zi* (p. 114) ; *formurile* (cor. : *formulele) iniţiale* „начальные формулы" (p. 127) ; *îi* (cor. : *îl) credeau plecat* „считали, что он уехал" (p. 131) ; *aleargă ca săgeată* (cor. : *săgeata)* (p. 149) etc.

Bogat în fapte şi în idei, folosind o metodă originală de investigaţie, studiul Tatianei Ţivian invită la aprofundarea problemelor, la delimitări mai pregnante, îndeosebi între aşa-numitele balcanisme şi tipologia limbilor romanice, a limbilor slave, a limbilor germanice şi a altor limbi indo-europene, sau între bal-

canisme și ceea ce se înțelege prin universaliile limbii. Ne întrebăm, de exemplu : de ce o serie de modele sintactice existente în toate limbile romanice, inclusiv în limba română (de ex. : nume + nume [caz oblic] ; verb + nume [caz oblic] ; prep. + nume [sau pronume] ; nume + adj. ; nume [nominat.] + verb ; verb + adv. etc. etc.), trebuie considerate ca balcanisme în limba română? Asemenea construcții sînt comune și limbilor slave, precum și altor limbi indo-europene. Dat fiind numărul mare al construcțiilor de felul celor citate, apreciem că e cazul să se discute ponderea modelelor într-adevăr balcanice ale sintaxei limbii române în contextul modelelor sintactice nebalcanice (moștenite din latină, împrumutate din alte limbi, inovații pe teren românesc etc.), să se discute legitimitatea considerării structurii sintactice românești drept o structură lingvistică balcanică și, în ultimă instanță, să se rediscute legitimitatea încadrării limbii române, sub raport tipologic, printre limbile balcanice.

Cu toate problemele pe care le lasă deschise, în ansamblu, avem a face cu o interesantă încercare de stabilire a tipologiei structurii sintactice a limbilor balcanice concepută prin prisma gramaticii „uniunii lingvistice balcanice".

Octombrie 1980

LIVIU ONU

Facultatea de limba și literatura română

București, Edgar Quinet 5—7

EUGENIO COSERIU, **Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje**. Estudios de historia de la lingüística. Madrid, Editorial Gredos, 1977, 372 p. (= **Biblioteca Romanica Hispanica**)

Sub acest titlu sînt reunite și prezentate în limba spaniolă, în colecția dirijată de Damaso Alonso, douăsprezece studii de istorie a lingvisticii publicate de autor între anii 1953 și 1972 în volume omagiale sau periodice. Articolele sînt grupate nu în ordinea cronologică a apariției lor, ci în aceea a temei sau autorului avut în vedere. Se începe astfel cu studiul despre arbitrarul semnului, (p. 13—61) apărut în 1967 în „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literatur", urmat de două articole (p. 62—85 și 86—102) privitoare la Juan Vives (autor din sec. XV—XVI) apărute în 1971 în *Festschrift Walter Mönch* și *Interlinguistica. Festschrift Wandruszka*; se continuă (p. 103—116) cu articolul de observații asupra metodei etimologice a lui Giambullari (contemporan cu Vives) publicat în 1972 în *Homenaje a Antonio Tovar*. Studiul referitor la Adam Smith (p. 117—130) pune în lumină rolul lui de precursor al lui W. Aug. Schlegel și W. von Humboldt în problemele de tipologie; el a apărut în germană în 1968 în *Wortbildung, Syntax und Morphologie. Festschrift Hans Marchand.*

Urmează (p. 131—137) un articol apărut în 1967 în „Zeitschrift für französische Sprache und Literatur" despre François Thurot, traducătorul în franceză al lucrării lui James Harris, *Hermes* și ale cărui observații pe marginea acestei lucrări pot fi reunite într-o doctrină proprie. Lui W. von Humboldt îi este dedicată (p. 138—141) o recenzie publicată în 1954 asupra unor studii humboldtiene despre Spania și America, în care se întrevăd germeni ai lingvisticii moderne, precum și un studiu întins (p. 142—184), apărut în 1972 în „Beiträge zur vergleichenden Literaturgeschichte" referitor la tipologia lingvistică a lui Humboldt. Articolul despre Heyse (p. 185—199) inclus în 1967 în volumul *To Honor Roman Jakobson* pune în lumină folosirea intuitivă de către autorul german a unor principii de semantică structurală. El este urmat (p. 200—250) de traducerea studiului privitor la G. von der Gabelentz și lingvistica sincronică din „Word", 1967. Articolul despre Amado Alonso (p. 251—263) a fost publicat în 1963 în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias", la un an de la moartea lingvistului spaniol. Ultimul articol (p. 264—364), care prezintă pe larg liniile generale ale dezvoltării lingvisticii ibero-americane între anii 1940 și 1965, constituie versiunea originală a textului englez inclus în vol. IV din *Current Trends in Linguistics.*

Reunite în volum, articolele și studiile citate reliefează mai pregnant strădania constantă a autorului, evidentă și din alte lucrări, de a descoperi în lingvistica tradițională punctul de plecare al unor teorii sau metode ale lingvisticii moderne: arbitrarul semnului lingvistic, cîmpurile lexicale, tipologia lingvistică, abordarea sincronică, teoria traducerii.

LUCIA WALD

La grammatica. Aspetti teorici e didattici, 2 vol., Roma, Bulzoni, 1979, 618 p.

Volumele, apărute sub îngrijirea lui Federico Albano Leoni și M. Rosaria Pigliasco, reunesc actele celui de-al IX-lea Congres internațional organizat la Roma (31 mai — 2 iunie 1975) de către Societatea de lingvistică italiană. În conformitate cu obiectivul major al forului organizator — studiul limbii italiene și al didacticii sale în virtutea relațiilor dintre cercetare și exigențele concrete ale învățămîntului —, comunicările prezentate sînt grupate în trei mari secțiuni; I. *Le grammatiche;* II. *La didattica;* III. *Alcuni problemi.*

Partea I, consacrată problemelor teoretice şi metodologice ale cercetării gramaticale, prezintă un interes deosebit pentru cei atraşi de „istoria contemporană" a lingvisticii. Orientările supuse discuţiei (Giulianella Ruggiero, *Le grammatiche categoriali;* Alessandro Duranti, *Superficialmente profondi* ***versus*** *profondamente superficiali;* Franco Lo Piparo, *Le operazioni empiriche e politiche del grammatico formale ovvero sulla natura tautologica e circolare dei giudizi di grammaticalità)* sînt prezentate cu obiectivitate, evidenţiindu-se punctele viabile şi, mai ales, limitele fiecăreia.

Partea secundă, *La didattica,* include comunicări referitoare atît la practica procesului de învăţămînt (Cristiano Castelfranchi ş.a., *I giudizi del parlante nell'educazione linguistica;* Michele Famiglietti, *Esame della lingua su base percettiva e riflessi didattici* ş.a.), cît şi la structura manualelor de gramatică italiană (studiată ca limbă maternă sau ca limbă străină) destinate şcolilor de diverse grade. În ambele cazuri este urmărit cu prioritate modul în care o serie de achiziţii ale cercetării moderne sînt fructificate în procesul de învăţămînt. Se relevă (de cele mai multe ori pe baza unor analize şi comparaţii minuţioase) că cele mai multe manuale sînt încă alcătuite pe baze empirice, autorii comunicărilor pledînd pentru asigurarea unei (unor) baze teoretice riguroase care să le confere coerenţă şi eficienţă sporită (semnalăm, în acest sens, contribuţiile lui Miklós Fogarasi, *Sulla propria 'Grammatica italiana del Novecento. Sistemazione descrittiva.' Criteri informatori dell'opera* şi Tullio de Mauro ş.a., *Grammatiche a confronto delle congiunzioni italiane).*

Pentru italienişti, un interes aparte prezintă a treia (şi cea mai bogată, ocupînd întregul volum II) secţiune, în care sînt grupate comunicări pe teme mai specifice şi mai specializate de gramatică italiană, unele cu interesante observaţii din perspectivă contrastivă (Gustav Ineichen, *La descrizione della relativa. Un problema di grammatica contrastiva;* Luise F. Pusch, *Il gerundio come atribuzione di peso (Gewichtung). Una ricerca contrastiva su italiano e tedesco;* Graziella da Forno, *L'articolo in inglese e in italiano).* În ciuda carenţelor gramaticii generative, subliniate cu convingere la Congresul Societăţii de lingvistică italiană, multe din cele mai captivante comunicări se înscriu în cadrul acestei teorii, în special sub aspectele ei cele mai noi (precum aşa-numita teorie standard extinsă : M. Francesca van Tiel — di Maio, *Una proposta per la sintassi dell'italiano: V-Raising* sau semantica generativă : Mario Saltarelli, *Il ruolo delle relazioni grammaticali in sintassi).*

JANA BALACCIU

ANGEL RAIMUNDO FERNÁNDEZ GONZÁLES, SALVADOR HERVÁS, VALERIO BÁEZ, **Introducción a la semántica,** S. A. Madrid, Ediciones Cátedra, 1977, 252 p.

Introducerea în semantică pe care o prezentăm este o operă colectivă concepută mai ales pentru a răspunde exigenţelor din învăţămîntul universitar. Autorii s-au străduit să prezinte problemele esenţiale ale disciplinei, atît din punct de vedere sincronic, cît şi diacronic — abordînd, în mod critic, ideile şi metodele principalelor şcoli lingvistice care s-au ocupat de stilistică.

După tabla de materii şi o scurtă introducere în care se arată scopul şi conţinutul lucrării, urmează tratarea propriu-zisă a subiectului, care este structurată în trei părţi : partea I, *Introducción histórica y temas fundamentales de semántica* (p. 13—113), divizată în zece capitole, se deschide cu un scurt istoric al semanticii de la vechii gramatici greci şi latini pînă în zilele noastre. Celelalte capitole se ocupă de semne şi simboluri, de semnificaţia cuvîntului, de sinonimie, omonimie şi polisemie, de schimbările semantice şi de figurile de stil etc.

Partea a II-a, *Semántica estructural* (p. 117—175), împărţită în 12 capitole, este o expunere a teoriei structuraliste, din perspectiva căreia se descriu unităţile comunicării, semnul lingvistic, relaţiile dintre lexicologie şi semantică, unităţile lexicale şi cîmpurile

semantice, interacţiunile lexicului cu grupurile umane, clasele lexicale privite din variate puncte de vedere etc.

Partea a III-a (p. 177—252), *Descripción lingüística y semántica en la gramática generativa y en estructuralismo funcionalista europeo (La escuela de Praga)*, structurată în trei subdiviziuni, pe lîngă problemele expuse în titlu (semantica în gramatica generativă şi în şcoala structuralistă de la Praga) se încheie cu un capitol-anexă (al treilea) care abordează unele aspecte ale investigaţiei actuale în semantică, insistîndu-se în special asupra teoriei lui E. Coseriu (semantica lexicală) şi a lui Ju. D. Apresjan (semantica propoziţiei). De o utilitate incontestabilă pentru studenţi, cartea se adresează, în aceeaşi măsură, cercetătorilor care se ocupă de semantică, precum şi celor interesaţi de problemele lexicului în general.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

BORIS OGIBENIN-GERARD GENOT, **Eléments d'une théorie de la narrativité.** Università di Urbino, 49 p. (= **Documents de travail et pré-publications**, 58—59 [nov.-dic.], 1976, serie B)

Lucrarea celor doi semioticieni se înscrie în linia noilor cercetări vizînd domeniul naratologiei, domeniu analizat pe larg prin studiile formaliştilor ruşi şi ale lui A. J. Greimas, Tzv. Todorov, G. Genette, Cl. Lévi-Strauss, Cl. Bremond, R. Barthes ş.a. Studiul cuprinde trei secţiuni şi anume : o parte cvasi-teoretică, în care cîteva principii enunţate de B. Ogibenin sînt confruntate cu o analiză a lui Bachelard la un fragment din „Cîntecele lui Maldoror", o parte aplicativă cuprinzînd trei analize ale unor texte în proză baudelairiene, şi o altă parte teoretică în care se găsesc definiţiile celor mai importante concepte aparţinînd teoriei.

Noţiunea centrală a studiului este aceea de **narativitate**. Pentru a vedea în ce măsură acestui concept îi corespunde o realitate, aşadar în ce măsură el este un concept operaţional şi explicativ, va trebui să expunem principalele teze ale demersului.

În concepţia celor doi cercetători, a construi o povestire presupune în prealabil o intenţie de comunicare (dimensiunea pragmatică a actului povestirii), intenţie a cărei specificitate se reflectă în realizarea unui program sau proiect pe care naratorul urmează să-l parcurgă (sau să-l execute). Acel care vrea să construiască o povestire se foloseşte de un univers de obiecte, prezentat de cei doi cercetători ca fiind neînchis şi neorganizat, simbolizat prin U_{ex}, şi numit „trans-narativ" (*hors-narratif*, p. 38). Un anumit sistem semiotic acestui domeniu produce o organizare a obiectelor în paradigme sau, altfel spus, produce o taxinomie. Se creează astfel un alt domeniu (U_s) care devine o imagine pentru U_{ex}. În mod uzual, taxinomia este rezultatul cercetărilor ştiinţifice asupra diverselor domenii ale realităţii ; din această cauză, ea este o taxinomie general acceptată (sau aproape general acceptată) şi comună. Pornind de la acest domeniu, naratorul va construi un domeniu nou, $U_{s'}$ care este rezultatul aplicării unei taxinomii specifice asupra domeniului $U_{s'}$. $U_{s'}$ reprezintă reorganizarea seriilor paradigmatice din $U_{s'}$. Principiile acestei reorganizări se găsesc în ceea ce G. Genot numeşte **semantica textuală** (p. 3).

Descrierea în comprehensiune (sau ceea ce în semantica lui Carnap este numit **intensiune**) a paradigmelor din U_s asigură posibilitatea combinării elementelor paradigmatice. Domeniul acestei descrieri este numit de către cei doi cercetători **universul sintactic** (U_{st}) şi constituie împreună cu U_s şi $U_{s'}$ domeniile prenarative (p. 4).

Prin atribuirea unei proprietăţi unui element paradigmatic, sau prin stabilirea unor relaţii între două sau mai multe elemente se ajunge la constituirea unei **situaţii**(S. K. Šaumjan). Situaţiile aflate în legătură şi condiţionare reciprocă (mai precis, formînd o suită implicativă) se transformă în **unităţi narative.** Această sintaxă implicativă a unităţilor narative formează domeniul propriu-zis narativ sau al povestirii *(récit)*. În afară de această serie implicativă, mai poate exista o serie

de unități narative aflate în succesiune nonimplicativă, caracterizată prin faptul că poate înregistra recurențe ale aceleiași unități, recurențe datorate constrîngerilor exercitate de către planul expresiei (= planul limbii naturale în care este dezvoltată narațiunea), și deci de către constrîngerile sintaxei limbii naturale (numită de către autori **sintaxă discursivă**). În felul acesta se poate stabili deosebirea dintre **povestire** *(récit)* — caracterizată prin sintaxa narativă a unităților narative aflate în serie implicativă — și **discurs** *(discours)* — care este realizarea de suprafață a povestirii — caracterizat prin totalitatea seriilor de unități narative așa cum apar (repetîndu-se sau nu) în dezvoltarea narațiunii pe care o avem în față (pentru determinarea structurii discursului are importanță ordinea lineară a narațiunii, sau ceea ce autorii denumesc **topologia** scriiturii). Față de **povestire** și **discurs**, **textul** este acel **aparat combinatorial** care înregistrează totalitatea unităților narative și a relațiilor dintre ele, neluînd în seamă redundanța specifică discursului. Unitățile narative și relațiile dintre ele sînt reprezentabile într-un graf general. Fiind un aparat combinatorial, textul funcționează deci ca un limbaj restrîns, ca un *cod* în care povestirea este singurul **mesaj**. Dat fiind faptul că planul expresiei este la rîndul lui un plan cu reguli proprii, el nu constituie o încarnare pasivă a povestirii, ci oferă posibilități pentru alte trasee narative (influențînd așadar domeniul narațiunii). Aceste alte trasee narative, neexploatate de fapt de către sintaxa narativă, pot fi reprezentate printr-un graf total care delimitează și definește textul în calitatea lui de graf general (p. 43). Sînt de remarcat în această sinteză teoretico-aplicativă mai multe lucruri. Dincolo de cîteva inconsecvențe de terminologie (**sintactic** și **sintagmatic** par a avea aceeași semnificație, ceea ce ar presupune renunțarea la unul din termeni ; domeniul numit de autori **sintactic** pare a fi dimpotrivă semantic, deoarece problema valențelor combinatorii ale elementelor paradigmatice constituie, după cîte înțelegem, analogul restricțiilor selective din semantica transformațională), dincolo așadar de aceste inconsecvențe, cercetarea își propune să fructifice într-un tot sugestiile avansate în ultima vreme în teoria narațiunii. Deosebirea dintre povestire și discurs accentuează și continuă distincția fabulă-subiect (Tomașevski) pe care o sistematizează. Ideea traseelor narative neexploatate (posibilitățile narative) este empiric prezentată de Bremond *(Logique du récit)*. Analiza narațiunii și teoria grafurilor a fost exploatată de către Pierre Maranda în volumul *Sémiotique narrative et textuelle*, în timp ce o schiță de pragmatică a textului narativ există la Siegfried Schmidt (același volum). În acest context, este de remarcat efortul de sistematizare a sugestiilor, de introducere a conceptului de **narativitate**, destinat să semnifice nu o caracteristică a unui anumit tip de texte, ci un complex de etape și reguli de funcționare ale unui mecanism specific. Îndepărtînd nuanța peiorativă, se poate spune că lucrarea celor doi semioticieni este un exemeplu de cercetare bazată pe principiile eclectismului.

EMIL IONESCU

ELISEO VERON, **La semiosis sociale**, 23 p. (= **Documents de travail et pré-publications**, Centro Internazionale di Semiotica e di Linguistica, Università di Urbino, numero 64, maggio 1977, serie C)

Punctul de plecare al lucrării prezentate mai jos (fragment dintr-o carte apărută în 1977, *Production de sens* este ideea, esențială și problematică, după formularea autorului (p. 1), a determinării sociale a sensului, idee ale cărei consecințe teoretice sînt explorate în continuare.

Sesizînd neajunsurile definiției binare a semnului lingvistic[1], autorul cercetează comi parativ două demersuri care i se par maprofitabile pentru rezolvarea problemei —

[1] Pentru discuția deficiențelor teoriei binare a semnului lingvistic, cf. Em. Vasiliu, *Semn, sens, referință*, PLG VII (1977), p. 105—115, mai ales p. 105—107.

distincția fregeeană sens/denotație[2], coroborată cu **semnul** pentru a alcătui un model ternar și distincția tripartită peirceană dintre **semn, obiect** și **interpretant**[3].

La Frege, nici unul dintre cei trei termeni nu trimite la subiectivitatea individuală, acestui domeniu fiindu-i rezervat termenul de 'reprezentare' (*Vorstellung*)[4], ci la ceva de ordin **trans-subiectiv, punînd problema socialului** (p. 6); întrebarea care se pune e de a ști **cum** se produce în mod social acest fenomen (p. 7.).

În cazul lui Peirce, nu se poate afirma că se dau răspunsuri la aceste întrebări ci, mai curînd, că pot fi găsite sugestii care să ducă la rezolvarea problemelor respective.

Există două principii privind natura socială a „dispozitivului ternar al sensului" : 1° deconstrucția poziției subiectului în raport cu sensul, oricare dintre aceste trei poziții (semn, obiect, interpretant) **putînd** fi ocupată de un subiect, dar neimplicîndu-l **în mod necesar** (p. 11) și 2° analiza peirceană a gîndirii ca semiosis infinit prin care realul este cunoscut și această cunoaștere transmisă conform unui 'contract social' (p. 12–16).

În secțiunea a II-a, luînd ca premisă necesară a analizării sensului ca **proces** analiza urmelor pe care acesta le lasă în **produs** (sau **discursuri**), autorul propune aplicarea unui model economic[5] comportînd trei tipuri de condiții, referitoare la producție, circulație și consum (denumit 'recunoaștere' atît pentru a evita conotațiile economice, cît și prin analogie cu procesul lingvistic de recepție a mesajului) (p. 16–18).

Nivelul **produsului** permite lectura în două direcții, fiecare cu gramatica ei : a **producerii** (ordinea 'ideologicului' — componentele cognitive ale discursurilor) și a **recunoașterii** (ordinea 'puterii', a componentei practice, a efectelor produse de discursuri) (p. 19–20) ; o posibilă greșeală asupra căreia se atrage atenția (p. 20) este ipostazierea celor două componente, care trimit doar la **dimensiuni ale analizei**, nu la **lucruri existente**. Circulația (nivelul produsului) nu are urme pornind de la care să se stabilească o gramatică, acest nivel putînd fi determinat doar ca deviere (*écart*) față de celelalte două (p. 21).

În final (p. 22), acest proces este prezentat sub forma unei diagrame care conține elementele producerii sensului și ale trecerii de la un discurs la altul.

ROMULUS BUCUR

LEONARD R. PALMER, **Descriptive and Comparative Linguistics. A Critical Introduction**, Londra, Faber and Faber, 1978, 430 p. (= **Studies in General Linguistics** Edited by L.R. Palmer and G. C. Lepschy)

Introducerile în lingvistica descriptivă și/ sau istorică nu lipsesc din literatura de specialitate (deși numărul celor apărute în ultimii douăzeci de ani este relativ mic), dar puține lucrări acordă o atenție egală celor două ramuri ale studiului limbii. De aceea este foarte lăudabilă inițiativa editurii londoneze „Faber and Faber" de a republica, într-o ediție accesibilă și cu micile modificări impuse de trecerea anilor, o carte care, la prima ei apariție

[2] Cf. G. Frege, *Sens și semnificație*, în vol. *Logică și filozofie* [Materialismul dialectic și științele moderne, XI], București, 1966, p. 54–79.

[3] Pentru opera peirceană, a se vedea ediția îngrijită de Justus Buchler, *Philosophical Writings of Peirce*, New York, 1955, în special capitolele 7, *Logic as Semiotic: The Theory of Signs*, p. 98–119 și 18, *Pragmatism in Retrospect: A Last Formulation*, p. 269–289.

[4] La p. 5, nota 6, autorul explicitează o modificare terminologică – utilizarea lui 'reprezentare' în sensul de Bedeutung, modificare pe care o semnalăm pentru a preveni eventualele neînțelegeri asupra terminologiei autorului.

[5] După cum ni se atrage atenția (p. 17–18, nota 34), modelul nu este economic **în sine**, ci doar aplicat mai frecvent fenomenelor economice.

în 1972, s-a bucurat de o foarte bună primire din partea publicului și a criticii. Lucrarea lui L. R. Palmer se adresează în primul rînd studenților și cercetătorilor tineri și urmărește să le ofere posibilitatea de a se orienta rapid și sigur în multiplele probleme care fac astăzi parte din domeniul lingvisticii și în hățișul tot mai des al bibliografiei de specialitate. Pornind de la constatarea că lingvistica structurală, în ciuda impresionantei proliferări de școli și de curente și cu toate spectaculoasele răsturnări de poziții din ultimele două decenii, n-a reușit decît în mică măsură să cîștige inimile specialiștilor crescuți la marea școală a lingvisticii istorice, autorul își propune să prezinte metodele specifice fiecărei ramuri împreună cu principalele rezultate la care a dus aplicarea lor, într-o sinteză critică, realizată cu imparțialitate și competență.

Prima parte a lucrării, dedicată cum e și firesc lingvisticii descriptive, trece în revistă principalele capitole ale acestei discipline : fonetica și fonologia, morfologia și sintaxa. Secțiuni separate sînt consacrate domeniilor care au concentrat în cel mai înalt grad atenția cercetătorilor în ultimii ani, gramatica transformațională și semantica. Nu sînt omise decît lingvistica matematică și teoria traducerii automate, pentru care cititorului i se recomandă manuale speciale. În cadrul fiecărui capitol, efortul autorului urmărește două obiective esențiale : 1) să clarifice principiile de bază care explică demersurile cercetării și rezultatele ei și 2) să ilustreze cu exemple sugestive expunerea pentru a o feri de monotonie și ariditate.

Partea a doua a lucrării, dedicată lingvisticii istorice, abordează o gamă largă de probleme, începînd cu schimbările fonetice și încheind cu modificările care intervin în lexic (aceste modificări constituie obiectul principal al ultimelor două capitole, care se ocupă de stabilirea etimologiei cuvintelor și de raportul dintre limbă și cultură). Capitole speciale analizează problema analogiei și a presiunii sistemului, istoria scrierii și dialectologia. Un mare număr de exemple, alese din foarte multe limbi (cele care țin de istoria limbii engleze sînt, desigur, preponderente), ilustrează diferitele tipuri de schimbări studiate, făcînd din ansamblul acestor capitole o lectură atrăgătoare, pe alocuri chiar pasionantă. Două apendice de utilitate discutabilă (o prezentare a limbilor indo-europene care ocupă 9 pagini și un fel de schiță a corespondențelor fonetice dintre ele prezentată drept „A Specimen of the Comparative Method", care ocupă un spațiu încă și mai mic), împreună cu o bibliografie critică și cu doi indici încheie această valoroasă lucrare.

LIANA LUPAȘ

HENRY&RENÉE KAHANE, ROBERTA ASH, **Linguistic Evidence in Historical Reconstruction**, în **Linguistic Method. Essays in Honor of Herbert Penzl** (= **Janua Linguarum**, Series Maior, 79), Haga, 1979, p. 67–121

În ultimele decenii, lucrările care își propun să reconstituie preistoria unor popoare sau perioadele obscure din istoria lor recurg tot mai des la informații de natură lingvistică. Multă vreme, istoricii au folosit, din ansamblul materialului lingvistic, mai ales pe cel onomastic, dar treptat au fost atrase în discuție și alte compartimente ale limbii. Studiul pe care îl prezentăm urmărește să analizeze și să grupeze tipologic diferitele categorii de date lingvistice care, oglindind evenimente istorice, pot contribui la cunoașterea lor. Autorii examinează rînd pe rînd concluziile de ordin istoric care se pot desprinde din situații ca generalizarea unei limbi comune pe un teritoriu inițial fragmentat în dialecte, apariția diglossiei și a unor particularități de limbaj caracteristice claselor dominante (pronumele de politețe, anumite trăsături fonetice etc.), evoluția limbii populațiilor dislocate din aria lor geografică proprie, menținerea unor trăsături aparținînd substratului, asimilarea diferitelor straturi de împrumuturi străine și altele. Deosebit de interesante sînt secțiunile consacrate limbilor pidgin, dialectologiei și onomasticii. Chiar dacă unele distincții nu par întotdeauna prea clare (există, de pildă,

două secțiuni diferite intitulate „Linguistic Geography" și, respectiv, „Dialectology"), clasificarea propusă de autori este interesantă și scoate în evidență în chip pregnant varietatea fenomenelor lingvistice care pot reflecta evenimente istorice. Expunerea autorilor nu se oprește la prezentarea unor scheme abstracte, ci ilustrează fiecare afirmație cu numeroase exemple concrete, alese din cele mai felurite zone geografice și acoperind întreaga perioadă de timp care desparte antichitatea clasică de zilele noastre. Mozaicul viu colorat al acestor „cazuri' (o mențiune specială se cuvine celor care privesc relațiile Bizanțului cu restul lumii mediteraneene) constituie o lectură deodebit de atrăgătoare și de instructivă, chiar dacă, ici și colo, se pot releva și teorii puțin convingătoare (vezi, de pildă, la p. 100, concluziile lui C. Battisti privind caracterul neindo-european al limbii ilire sau, la p. 105, etimologia propusă de F. Ribezzo pentru numele etnic *Ausones*). O bibliografie bogată și deosebit de utilă încheie această valoroasă lucrare.

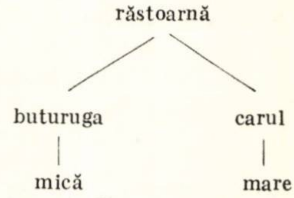
LIANA LUPAȘ

EUGENIO COSERIU, **Un précurseur méconnu de la syntaxe structurale : H. Tiktin**, în *Recherches de linguistique. Hommage à Maurice Leroy*, Éditions de l'Université de Bruxelles, 1980, p. 48—62

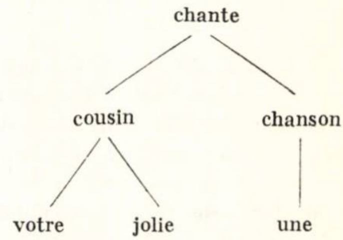
În studiul de față, cunoscutul lingvist E. Coseriu încearcă să demonstreze legătura dintre concepția lui Tiktin cu privire la reprezentările grafice ale conexiunilor și determinările sintactice din interiorul unor propoziții și fraze („sinteza figurată"), expusă în *Gramatica română* (Iași, 1891—1893) și cea a lui Tesnière din *Éléments de syntaxe structurale* (Paris, 1959).

Între concepțiile celor doi lingviști, după E. Coseriu, există o analogie aproape perfectă, deoarece punctul de plecare în analiza propusă de ei este verbul, așezat în partea superioară a reprezentării grafice, a cărei idee de bază fiind ordinea **determinant — determinat**, primul notat totdeauna sub cel de-al doilea, ca în exemplele :

Buturuga mică răstoarnă carul mare :

Votre jolie cousine chante une chanson :

Pare totuși curios că pentru Tiktin, chiar și un adverb ca *nu* reprezintă un determinant al verbului.

Ceea ce deosebește însă pe cei doi lingviști este, între altele, faptul că Tiktin nu separă ca Tesnière articolul nehotărît de substantiv sau pronumele reflexiv de verb.

E. Coseriu întreprinde o interesantă incursiune în istoria sintaxei structurale, ajungînd la concluzia că arborele genealogic al celor care au elaborat și îmbunătățit această concepție pornește de la lucrările lui Billroth (1832), după care urmează Ellendt (1838), Kern (1883) și Tiktin (1893) ; în lucrările lui Kern vor mai găsi un punct de plecare Beekman, Fry și, în sfîrșit, Tesnière.

Din păcate, nu e ușor de demonstrat că Tiktin a cunoscut lucrările lui Franz Kern ; nu poate fi ignorată nici posibilitatea ca lingvistul român să fi elaborat ideea despre **sinteza figurată** independent de alții. Dealtfel în *Prefața* la prima ediție a *Gramaticii române* din 1891, Tiktin amintește doar de Ch. Delon, Diez, Heyse, Ed. Sievers, ca „autorități recunoscute", pe care i-a folosit în redactarea lucrării sale.

Dar Tiktin nu este probabil numai un precursor al sintaxei structurale. Deși s-a

ocupat prea puțin de problemele teoretice ale limbii, Tiktin poate fi socotit un premergător al onomasiologiei și al teoriei „cîmpurilor semantice" a lui J. Trier[1].

I. Rizescu

RODICA BOGZA IRIMIE, **Sistemul supranumelor la românii din Ungaria**, Budapesta, Tankönyvkiadó, 1979, 85 p.

Lucrarea Rodicăi Bogza Irimie a apărut la Budapesta în cadrul Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria. Este o cercetare monografică întocmită pe baza materialului înregistrat de autoare prin anchete directe efectuate în cinci sate ale regiunilor Békes și Hajdú-Bihar (Aletea, Apateu, Bedeu, Micherechi și Săcal) printre locuitorii de origine română.

Într-o scurtă **Introducere** (p. 9—13) sînt prezentate unele aspecte generale ale antroponimiei, în strînsă legătură cu scopul studiului propus. Importanța acestei cercetări rezidă în faptul că sistemul supranumelor la românii din Ungaria este un domeniu necercetat pînă acum.

Analiza materialului se realizează în trei capitole. Primul, intitulat **Supranumele în sistemul românesc de denominație**(p.15—38), cuprinde, în primul rînd, probleme referitoare la supranume (de exemplu necesitatea distingerii poreclei de supranume). Fixarea categoriilor de nume propriu de persoană, a formulelor de denominație, a tipurilor de supranume la populația de origine românească din localitățile anchetate sau ononimia onomastică sînt alte probleme cărora le este consacrat acest capitol.

Autoarea constată, pe baza materialului pe care îl are la dispoziție, că sistemul popular de denominație la românii din Ungaria păstrează structura formulelor antroponimice populare din satele muntenești și transilvănene. Numărul mare al supranumelor, determinat de necesitățile locale de identificare și individualizare, a dus la apariția omonimiei onomastice. Pentru rezolvarea acestor situații s-a recurs la mijloace fonetice, derivative și combinatorii. Din punct de vedere tipologic, autoarea deosebește trei tipuri fundamentale de formule onomastice neoficiale : tipul I este format din unul sau mai multe nume de persoană ; tipul II conține de obicei o poreclă (rareori două) ; tipul III este un tip mixt, în care se combină nume tradiționale de persoană cu porecle. Se impune constatarea că tipurile fundamentale de supranume sînt în esență aceleași atît cînd sînt formate cu material lingvistic românesc, cît și atunci cînd sînt formate cu material lingvistic maghiar.

Deosebirile constatate între cele cinci comune în privința conservării sistemului de denominație sau al elementului lexical (românesc sau maghiar) folosit, sînt determinate de numărul locuitorilor care vorbesc limba română din fiecare comună.

În capitolul al II-lea este analizat **procesul sociolingvistic de aplicare a supranumelor** (p. 39—54). Pe lîngă mărturiile directe (nu totdeauna acceptate de autoare), rețin atenția și schimbările semantice produse în trecerea de la apelativ la nume propriu. Autoarea nu se oprește numai asupra direcției metaforice, recunoscută pînă acum, ci acordă o importanță deosebită și direcției metonimice, asupra căreia specialiștii s-au oprit mai puțin, dar pe care a impus-o materialul concret cercetat. Se remarcă varietatea mijloacelor de formare a supranumelor.

Ultimul capitol este consacrat unor **considerații lingvistice** (p. 55—66) de natură fonetică, morfologică și lexicală, prezentînd un incontestabil interes atît pentru istoria limbii, cît și pentru dialectologie. Se pot releva, de exemplu, menținerea anumitor forme lexicale de origine latină, dispărute pe cea mai mare parte a teritoriului de limbă română, specificul lexical al unei populații bilingve sau trilingve, procedee de sufixare a termenilor străini cu ajutorul elementelor românești și altele.

Un **indice al supranumelor** (pentru fiecare sat în parte), bibliografia și rezumatul lucrării

[1] Vezi LR XVII (1968), nr. 1, p. 14.

(în limbile franceză și maghiară) încheie volumul.

Lucrarea prezentată aici reține atenția cercetătorilor mai ales prin inedítul și bogăția materialului înregistrat și prin evidențierea caracteristicilor specifice supranumelor folosite astăzi de românii din Ungaria.

LUCREȚIA MAREȘ

LUIS FLÓREZ, **Apuntes de español**, Bogotá, 1977, 229 p. (=**Publicaciones del Instituto Caro y Cuervo**. Series minor XXXI)

Volumul cuprinde o serie de articole pe teme de limbă cu caracter normativ, destinate marelui public și apărute în presa cotidiană bogotană între 1967 și 1975. Culegerea continuă, astfel, volumul *Temas del castellano* (Bogotá, ed. I, 1958, ed. II, 1967) al aceluiași autor, care reunea articole de același tip publicate în perioada 1954—1966. Scopul acestor articole a fost, așa după cum arată autorul, că i s-a cerut „să combată deformările tot mai frecvente și mai intolerabile" și să „încerce să conserve limba [spaniolă], acesta fiind unul dintre aspectele esențiale ale naționalității" (p. 7).

Volumul grupează note și însemnări mergînd de la simpla tendință de evitare a hiatului în vorbirea populară și colocvială din Columbia sau de la pronunțarea corectă a unor cuvinte (pronunțare greșită, hipercorectitudine), pînă la considerații asupra predării gramaticii, gramatica tradițională, structurală, generativă și transformațională. Articolele sînt grupate în cîteva secțiuni mari : *Pronunție, Ortografie, Gramatică, Lexic* (ultimele două cele mai bogate în economia volumului), *Influențe străine, Vorbirea la radio și televiziune, Predarea limbii și a gramaticii.*

În ciuda caracterului prin excelență prac tic al acestei lucrări, notele și însemnările autorului sînt deosebit de prețioase, deoarece consemnează fapte de limbă, situația actuală a spaniolei vorbite în Columbia, reprezentînd un material interesant și util pentru cei ce se ocupă de spaniola vorbită în America în aspectele ei caracteristice, particulare în raport cu spaniola peninsulară.

DAN MUNTEANU

SHIRLEY L. ARORA, **Proverbial Comparisons and Related Expressions in Spanish. Recorded in Los Angeles, California**, Berkeley—Los Angeles — London, University of California Press, 1977, 521 p.

Lucrarea pe care o prezentăm este o cercetare a proverbelor care constituie comparații și a expresiilor comparative cu caracter de proverb din spaniola vorbită în Los Angeles, interesînd prin urmare atît lingvistica hispanică, sub diferite aspecte — cel al dialectologiei, al studiului frazeologiei și al limbii colocviale —, cît și fo clorul.

Ampla *Introducere* (p. 1—36) dă precizări legate de obiectivul urmărit, de caracteristicile materialului și de metoda folosită în culegerea, organizarea și prezentarea acestuia.

Autoarea distinge următoarele tipuri de comparații : 1. *tan* + Adj. + *como* + Subst. (tipul cel mai productiv), ex. : *tan flaco como un alambre ;* 2. expresii echivalente, ex. : *es (está) tan flaco que parece un alambre, está hecho un alambre* ; 3. *tan* + Adj. + *que* + formulă, ex. : *es tan flaco que, cuando se pone al sol, se le hace un radio X* ; 4. construcții eliptice, ex. : *no tiene donde caerse muerto* (< *es tan pobre que no tiene donde caerse muerto)* și 5. alte formule : *capaz de, como para*, ex. : *capaz [por lo feo] de quitar el hipo, una cara [de fea] como para quitar el hipo.*

Analizîndu-se în continuare termenii de bază ai comparațiilor — adjectivul și substantivul —, se constată că adjectivele care apar sînt, toate, calificative, adesea formînd serii de antonime (*bueno — malo)* și, uneori, repetîndu-se *(tan flaco, tan flaco)*, și că substantivele aparțin, prin conținutul lor semantic, următoarelor sfere : animate (oameni, animale), neanimate, abstracte, plante, forțe ale naturii.

Materialul a fost cules prin anchete efectuate cu 517 subiecţi, vorbitori de limbă spaniolă din Los Angeles care provin din toate zonele hispanice.

Lista care constituie corpul lucrării (p. 37—480) are următoarea structură : sub cuvîntul titlu, dat în ordine alfabetică, reprezentînd termenul de bază al expresiei, sînt grupate toate comparaţiile şi traducerea lor în engleză. Urmează precizarea ţării şi a numărului corespunzător subiectului (lista subiecţilor, pe ţări, figurează în *Apendice)*. În continuare se dau date asupra atestării în diferite zone de limbă spaniolă. Cînd este cazul, se fac referiri comparative şi la alte limbi romanice (mai ales portugheză, dar şi franceză, italiană) şi la engleză.

Se cuvine să remarcăm foarte marea bogăţie şi varietate a comparaţiilor prezentate. Unele au o frecvenţă deosebită (cea mai frecventă, *más viejo que Matusalén*, apare de 28 de ori). Multe comparaţii vădesc originalitate şi inventivitate, spirit viu de observaţie, umor, ironie, afectivitate, trăsături caracteristice limbajului popular în general.

Proverbial Comparisons and Related Expressions in Spanish, de S. Arora, reprezintă o contribuţie interesantă şi valoroasă la cercetarea unor aspecte frazeologice care ilustrează grăitor creativitatea şi marea forţă expresivă a limbii spaniole.

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

FERNANDO VENÂNCIO PEIXOTO DA FONSECA, **Historia e situação da língua portuguesa no mundo**, Lisboa, Colégio Militar, 1979, 33 p.

Lucrarea de faţă îşi propune ca, sub forma unei succinte prezentări, să constribuie la informarea şi difuzarea cunoştinţelor ştiinţifice cu privire la istoria limbii portugheze şi la situaţia actuală a acestei limbi pe glob.

Prima şi cea mai extinsă parte se referă la principalele perioade şi probleme ale formării şi dezvoltării istorice a limbii portugheze. Sînt trecute în revistă cele mai însemnate documente şi opere literare din istoria culturii portugheze, subliniindu-se faptele caracteristice diferitelor faze lingvistice.

În continuare este prezentată componenţa pe origini a vocabularului portughez : elementele din limbile peninsulare prelatine (basca, celta, ligura), elementul latin, cel germanic (vizigot), cel arab, apoi elementele romanice (spaniolă, catalană, provensală, franceză, italiană), elementul englez şi, la urmă, împrumuturile din diferite alte limbi (asiatice, africane, indigene americane).

O concisă expunere a trăsăturilor generale specifice fiecăruia din dialectele actuale ale limbii portugheze, care pune în evidenţă cele trei mari zone : de nord (Minho, Douro, Trás-os-Montes), centrală (Beiras) şi de sud (Estremadura, Ribatejo, Alentejo şi Algarve), este urmată de consideraţiile finale privitoare la situaţia de astăzi a limbii portugheze în lume, cu date statistice asupra numărului de vorbitori. Se dau şi precizări legate de limbile creole portugheze şi de iudeoportugheză, idiom în prezent dispărut.

În harta din apendice figurează ariile de limbă portugheză de pe glob, indicîndu-se expasiunea acestei limbi în trecut şi situaţia ei actuală.

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

MANFRED STADELMANN, **Orts- und Richtungsadverbien bei Siedlungsbezeichnungen. Verbreitung und Funktion in oberdeutschen Mundarten, untersucht an Tonbandaufnahmen und Erhebungen der Tübinger Arbeitsstelle**, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1978, 391 p. (=**Idiomatica**, Veröffentlichungen der Tübinger Arbeitsstelle ,,Sprachein Südwestdeutschland", Band 6)

Cel de-al şaselea volum al seriei IDIOMATICA — serie ce îşi propune ca, printr-o suită de monografii sintactice, să realizeze o gramatică a limbii vorbite în Germania de

sud-vest[1] — tratează o temă strict delimitată : adverbele locale (AL) — expresii ale noţiunilor „(în) sus", „(în) jos", „afară", „înăuntru" etc. — care „întăresc" un circumstanţial de loc prepoziţional exprimat printr-un toponim (nume de localitate, de regiune, de ţară etc.). Construcţiile de tipul : *Sie ist noch nie in Wien d r u n t e n gewesen* „n-a fost încă j o s la Viena", deşi nu fac parte din fenomenele „lingvistic necesare"[2], se dovedesc pertinente pentru descrierea sintactică a limbii vorbite, în special la nivelul ei dialectal.

Autorul îşi propune — pe lîngă amănunţita descriere semantică şi morfosintactică a adverbelor în chestiune — a) integrarea acestora în sistemul mai larg al exprimării locului şi a direcţiei în limba vorbită), b) interpretarea psiholingvistică a procedeului întăririi adverbiale a circumstanţialului, c) motivarea extralingvistică a criteriilor concrete de selectare a adverbului.

Studiul se încadrează, în principiu, în tiparele metodologice ale seriei IDIOMATICA : cercetarea, cu caracter strict sincronic, se bazează pe material excerptat din texte (dialectale) spontane, înregistrate pe bandă de magnetofon, precum şi pe rezultatele unor anchete speciale cu chestionar ; în interpretarea materialului, un rol important îi revine statisticii, ale cărei rezultate — înfăţişate în 45 de tabele şi ilustrate de 77 de scheme şi diagrame, precum şi de o parte din cele 32 de hărţi — sînt comentate cu remarcabilă subtilitate din punct de vedere (psiho)lingvistic. Variabilelor sociolingvistice li se acordă o atenţie relativ redusă în comparaţie cu celelalte volume ale seriei, principalul criteriu pentru explicarea realităţii lingvistice constituindu-l referentul geografic şi antropogeografic.

Volumul este structurat în 6 capitole : I „Obiectul cercetării" (p. 17—24) ; II „Zonele cercetate" (p. 25—37) (geografie fizică, umană şi lingvistică) ; III „Materialul şi metoda" (p. 39—67) ; IV „Denumiri ale locului şi ale direcţiei ca elemente ale unei gramatici a limbii vorbite" (p. 71—142), cuprinzînd 1. „Lexiconul AL", 2. „Analiza formală a AL în perspectiva geografiei lingvistice", 3. „Contextul sintactic" ; V „Ocurenţa şi funcţia AL" (p. 143—309), cu subcapitolele : 1. „Teoria utilizării AL", 2. „Frecvenţa AL", 3. „Indicaţii locale întărite şi neîntărite", 4. „Indicaţiile locale în interacţiunea dintre gîndire, limbă şi realitate", 5. „Marcarea adverbială a raportului dintre localităţi privită ca normă" ; VI „Analiza semantică a adverbelor de direcţie" (p. 311—383), cuprinzînd 1. „Conţinutul semnificativ al adverbelor de direcţie ca obiect al cercetării" şi 2. „Descrierea semantică prin intermediul trăsăturilor care motivează denumirea" (trăsături semnificative ale realităţii geografice).

Din analiza amănunţită, întreprinsă din unghiuri variate, a unui sector lingvistic strict delimitat şi bogat documentat, se desprind numeroase concluzii particulare,precum şi unele cu caracter general. Remarcăm, dintre acestea : organizarea în sisteme a AL de întărire ; caracterul normat — în domeniul unei micro-zone g e o g r a f i c e — al interpretării relaţiilor spaţiale dintre două localităţi (zone, ţări) : „Este mai corect să vorbim despre o valabilitate normativă de grup a diferitelor sisteme de referinţă în spaţiu, decît despre o viziune egocentrică asupra lumii, proprie individului naiv" (p. 224) ; cu cît limitele şi reperele geografice sînt mai evidente, cu atît norma funcţională este mai rigidă ; întărirea adverbială a circumstanţialelor locale prepoziţionale poate fi considerată un fenomen propriu nivelului dialectal al comunicării, în măsura în care este „expresia unei forme de viaţă fixate local şi orientate spre un spaţiu restrîns, al cărei domeniu este, în acelaşi timp, dialectul ca formă de comunicare lingvistică cu rază de valabilitate minimă" (207).

Este regretabil că aceste concluzii originale şi interesante nu sînt grupate într-un

[1] Despre structura seriei, vezi Arno Ruoff, *Grundlagen und Methoden der Untersuchung gesprochener Sprache*, Tübingen, 1973 (recenzată în SCL XXVIII (1977), 3, p. 307—309).

[2] Pentru definiţia termenului, vezi Ruoff, *op. cit.*, p. 220.

capitol final — reproş ce poate fi făcut şi altor volume din serie. Se simte, de asemenea, lipsa unui indice, insuficient compensată de sumarul foarte amănunţit.

MAGDALENA VULPE

G. A. WILKES, **A Dictionary of Australian Colloquialisms**, Sidney University Press, 1978, XII + 370 p.

Dicţionarul de faţă s-a născut din necesitatea de a explica diferite cuvinte şi expresii des folosite în vocabularul familiar, neliterar, al englezei australiene şi care nu sînt înregistrate în dicţionarele limbii engleze. Deoarece graniţa dintre termenul australian şi cel britanic, ca şi cea dintre termenul familiar şi cel literar este uneori mobilă şi greu de trasat, autorul şi-a propus să introducă în dicţionar cîteva categorii de cuvinte bine delimitate.

În primul rînd, este vorba de expresii indigene, legate de toponime şi antroponime australiene, de flora şi fauna ţării, de folclor.

A doua categorie include cuvinte de origine britanică, care fie că au suferit schimbări semantice, fie că au supravieţuit aici, după ce au dispărut sau au devenit învechite în Anglia. Termenii înregistraţi în această categorie au dobîndit sensuri particulare, necunoscute de altă comunitate lingvistică.

În număr mai redus, apar şi termeni australieni care pot fi găsiţi, cu acelaşi sens şi în alte comunităţi lingvistice, dar a căror origine este incertă, fără să se poată stabili dacă au pornit din Australia şi au fost asimilaţi de vorbitorii de limbă engleză din alte regiuni, sau invers.

Alcătuit pe principii istorice, dicţionarul încearcă să stabilească istoria fiecărui termen, aducînd exemple din diferite perioade de timp, deşi prima atestare nu este întotdeauana foarte sigură, după cum recunoaşte autorul în introducere.

Pentru traducătorul unui text din literatura australiană, ca şi pentru cercetătorul idiomului australian, dicţionarul poate constitui un util instrument de lucru. Ar fi fost însă necesar ca termenii să fie însoţiţi şi de transcrierea fonetică, întrucît fiind voba de cuvinte necunoscute, de multe ori, pronunţia acestora rămîne la latitudinea cititorului.

PAULA ŞENDREA

MARGARETA OLSSON, **Intelligibility. An evaluation of some features of English produced by Swedish 14-year-olds**, 1977, XI+ 254 p. (= **Acta Universitatis Gothoburgensis. Gothenburg Studies in English** 40)

Atenţia acordată în ultimele decenii eficienţei predării limbilor străine — cu tot cortegiul de probleme psihopedagogice şi lingvistice pe care îl implică actul complex de învăţare a unei a doua limbi — explică interesul cercetătorilor faţă de aspectele variate pe care le implică această sferă a comportamentului uman.

Lucrarea Margaretei Olsson îmbogăţeşte literatura de specialitate cu un studiu dedicat analizei erorilor. Acest studiu se încadrează în curentul care ia în discuţie **efectul** erorilor şi nu **cauza** lor. Mai precis, autoarea şi-a propus ca pe baza unui corpus de enunţuri orale şi scrise ce deviază de la norma de corectitudine, din punctul de vedere al gramaticii şi al vocabularului, să schiţeze efectul lor asupra transmiterii mesajului (a „inteligibilităţii" acestuia).

Corpusul folosit în lucrare îl constituie enunţuri în limba engleză emise de subiecţi în vîrstă de 14 ani a căror limbă maternă este suedeza. Decodarea enunţurilor s-a făcut cu ajutorul a 513 informatori a căror limbă maternă este engleza. Concluziile studiului se bazează pe un număr de 11 828 de reacţii ale acestor informatori la enunţurile din corpus, folosite în cadrul testelor de „inteligibilitate".

Urmărind să depisteze factorii care influenţează pozitiv sau negativ decodarea corectă a mesajului, Margareta Olsson propune un model ipotetic de apreciere a gradului de inteligibilitate a enunţurilor deviate,

pe care îl confruntă apoi cu rezultatele investigaţiilor empirice obţinute în cadrul testelor.

Se porneşte de la ideea de bază că inteligiblitatea unui enunţ deviat este influenţată de măsura în care interpretări neintenţionate intră în competiţie cu interpretarea dorită de emiţătorul mesajului. Stabilirea însă, prin criterii predominant subiective, a gradului de „plauzibilitate" al unei anumite interpretări o duce pe autoarea studiului, inevitabil, către scepticismul lui C. E. Osgood, după care „nici unul dintre noi nu este foarte aproape de înţelegrea modului în care oamenii creează şi înţeleg propoziţiile" (p. 144).

Prin bogăţia de date (inclusiv o bibliografie de peste 80 de titluri) şi caracterul sistematic al abordării, lucrarea se impune, în pofida acestei note de scepticism, atenţiei psiholingviştilor şi lingviştilor — acestora din urmă servindu-le ca bază de discuţie pentru încercarea de a trasa criterii mai puţin subiective de apreciere a gradului în care enunţurile deviază de la normă.

ILINCA CONSTANTINESCU

HUNGARO-SLAVICA 1978, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1978, 402 p.

Sub acest titlu sînt reunite contribuţiile slaviştilor maghiari, pregătite pentru al VIII-lea Congres internaţional al slaviştilor (Zagreb, 3—9 septembrie 1978). Din cele 34 de comunicări incluse în volum, aparţinînd unor lingvişti, istorici şi literaţi, 15 sînt consacrate problemelor de lingvistică şi pot fi grupate în trei mari categorii : 1) lingvistică generală şi slavistică maghiară ; 2) influenţe reciproce între limba maghiară şi limbile slave ; 3) istoria, frazeologia, stilistica şi sintaxa limbilor slave.

Din lucrările privind teoria limbii atrag atenţia prin problematica abordată : *Chestiuni de tipologie diacronică şi gramatică slavă comparată* de Lászlo Dezsö (p. 9—16), în care autorul analizează tipurile complexe de structuri ale propoziţiei în diferite limbi înrudite, şi *Limba şi categoria timpului* de Jozsef Dombrovszky (p. 17—23), o dezbatere avînd ca bază cunoscuta dihotomie saussuriană *langue-parole*.

Probleme speciale de dialectologie slavă şi lexicologie sînt ilustrate în cîteva comunicări subordonate temei generale privind relaţiile limbilor slave cu alte limbi, de exemplu : *Împrumuturi semantice sîrbocroate din maghiară* de L. Hadrovics (p. 59—69), *Contribuţii la studiul graiurilor slovene din Ungaria* de P. Király (p. 125—140), *Despre graiurile sîrbocroate din Ungaria* de P. Stepanović (p. 273—279), *Adjectivele deverbale în -(a)ci în sîrbocroată* de I. Nyomárkay (p. 231—235), *Despre statutul funcţional al lexicului de origine străină din limba rusă contemporană* de M. Peter (p. 243—255).

Aspectele legate de studiul frazeologiei fac obiectul a două comunicări interesante : *Din probemele frazeologiei slave comparate* de K. Morvay (p. 223—229) şi *Determinarea dominanţei sinonimelor frazeologice în limba rusă contemporană* de B. Tatár (p. 339—351). În aceasta din urmă sînt analizate probleme atît teoretice, cît şi aplicative : lămurirea sensului şi relaţiilor sinonimice ale diverselor unităţi frazeologice, formarea seriilor sinonimice, determinarea factorilor care servesc la delimitarea trăsăturilor dominante ale sinonimelor frazeologice.

Semnalăm, în încheiere, o scurtă expunere asupra realizărilor slaviştilor maghiari, intitulată *100 de ani de slavistică maghiară* (1849—1945) de I. Póth (p. 257—264).

Beneficiind de condiţii grafice excelente, culegerea prezentată aici sumar constituie o bogată şi utilă sursă de informaţii pentru specialiştii interesaţi de stadiul actual al cercetărilor în slavistică.

V. NESTORESCU

PIERRE JANTON, **Einführung in die Esperantologie**, traducere din franceză de Günther Becker şi Maria Becker-Meisberger, Hildesheim — New York, Georg Olms Verlag, 1978, 104 p.

Lucrarea lui Pierre Janton, purtînd în original titlul *L'esperanto* (Presses Universitaires de France, Paris), prezintă într-o formă clară şi succintă variatele implicaţii (sociologice, psihologice, culturale şi lingvistice) ale esperantologiei. Un scurt istoric al limbilor construite şi clasificarea lor permite înţelegerea locului limbii esperanto în cadrul interlingvisticii şi definirea ei ca limbă mixtă (cu derivare parţial schematică — parţial naturală). Sînt oferite apoi date utile privind constituirea, de către L. L. Zamenhof, a acestei limbi, precum şi evoluţia mişcării esperantiste în principalele ei etape pînă în prezent.

O treime din lucrare este dedicată descrierii limbii, mai întîi sub forma celor 16 reguli fundamentale stabilite de creatorul ei, apoi ca analiză ierarhică pe nivele : fonematic, morfematic, lexical ; fondul lexical e discutat atît sub aspectul etimologic, cît şi prin trăsăturile care-l deosebesc, în favoarea lui, de cel al limbilor naturale (monomorfism şi integritate a temei în cadrul flexiunii). Urmează o prezentare a claselor de morfeme, a flexiunii nominale şi verbale, precum şi a tipurilor de formare a cuvintelor. Capitolul de morfosintaxă tratează tipurile de enunţuri, acordul, funcţia cazurilor şi a formelor verbale, tranzitivitatea, negaţia şi interogaţia, topica. Analiza lingvistică, caracterizată prin rigoare şi precizie, utilizează o terminologie modernă, care pune în lumină inventarul şi structura fundamentală a limbii esperanto.

Sînt evidenţiate apoi capacităţile expresive ale limbii care au făcut posibilă utilizarea ei în literatură. Cititorul află date interesante asupra traducerilor în esperanto din operele clasice şi moderne aparţinînd unor culturi foarte diferite şi adesea greu accesibile în original, precum şi asupra literaturii compusă în limba esperanto.

Ultima parte a lucrării conţine numeroase date privind dezvoltarea mişcării esperantiste (asociaţii naţionale şi internaţionale, congrese, activităţi culturale, forme de învăţare).

Lucrarea lui Pierre Janton, prima de acest gen în limba germană, ilustrează în mod convingător vitalitatea limbii esperanto şi crescînda ei audienţă în numeroase ţări din toate continentele.

LUCIA WALD

Al XVI-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanice (Palma de Mallorca, 5–12 aprilie 1980)

Desfășurarea lucrărilor acestei reuniuni științifice nu s-a deosebit prin nimic esențial de predecesoarele ei în ce privește tematica și organizarea propriu-zisă. Au fost ședințe plenare cu rapoarte, neînsoțite de discuții, și ședințe de comunicări în secții, cu program de lucru atît dimineața, cît și după-amiază. În detalii, unele foarte importante, am constatat destule noutăți, în măsura în care pot aprecia just situația prin raportare la cele cunoscute de mine la congresele precedente.

O primă constatare, cea mai interesantă dintre toate, este superioritatea, din punct de vedere teoretic, a temelor dezbătute la mesele rotunde față de cele care au fost studiate în rapoartele susținute la ședințele plenare. În adevăr, „Limbă și societate" sau „Selecție lexicală în cadrul Romaniei" (pe bază de cuvinte latinești moștenite) sînt probleme care, oricîtă osteneală și pricepere ar dovedi autorii respectivi, nu pot căpăta soluții cu adevărat noi și originale, și aceasta, din cauză că ele au fost dezbătute, într-un fel sau altul, vreme îndelungată.

Un raport cu idei foarte noi — adaug, foarte noi pentru mine — a fost al profesorului francez Robert Martin : „De la semantică la pragmatică. Teorie și ilustrări". Autorul a urmărit de aproape influența pe care o exercită asupra vorbitorului, înainte de a da expresie ideilor și sentimentelor sale, mediul înconjurător privit sub toate aspectele lui, de fapt, condițiile extralingvistice de orice fel, cărora li s-a dat, pînă nu demult, prea puțin atenție. Este drept că această influență se exercită asupra „vorbirii" (*parole*, în termeni saussurieni), dar, dată fiind unitatea indisolubilă dintre vorbire și „limbă" *(langue)*, aceasta ajunge să se lase influențată. Raportul a cîștigat enorm în interes prin faptul că ingeniozitatea, rară, a autorului, a fost ajutată de o prezentare specific franțuzească, vreau să spun logică și clară.

Mai interesante decît unele rapoarte, la care nu mă opresc, au fost „mesele rotunde", și aceasta, din cauza problemelor supuse discuției, toate cu conținut, în primul rînd, teoretic. Păcat numai că au fost programate în aceleași zile și la aceleași ore, cîte două astfel de „mese", ceea ce a silit pe congresiștii care ar fi vrut să participe la toate, să „aleagă", cu riscul, cel puțin în principiu, de a nu face totdeauna cea mai bună alegere. (Mă refer la calitatea celor care au prezentat tema de bază.)

Cea mai interesantă prin marea importanță teoretică a temei supuse discuției mi s-a părut cea de joi, 10 aprilie ; a fost vorba de ceea ce aș numi, destul de aproximativ, dar nu prea departe de adevăr, „viitorul limbilor romanice". Această idee a ieșit clar la iveală mai ales din raportul suplimentar al profesoarei Rebecca Posner (Anglia). Reproduc aici întocmai rezumatul alcătuit de autoarea însăși : „Este posibil să considerăm limbile romanice ca dialecte sincronice ale unei singure supra-limbi, în măsura în care ele lasă să se întrevadă forme subiacente identice, care rezumă alternanțele morfonologice identificate la nivelul fonetic și care sînt supuse unor reguli fonologice cu realizări fonetice diferite. Aceste forme nu sînt identice cu proto-formele reconstruite de comparatiști. Romanitatea morfonologică a limbilor actuale depinde în mare parte de reținerea apofoniei paradigmelor verbale și nominale și de uzajul împrumuturilor din latină și din alte limbi romanice. Un efect al creolizării este « deromanizarea » morfonologică și sintactică". Ultima frază arată clar că ideea de bază a autoarei este o nouă creolizare a limbilor romanice, la alt nivel și în alte condiții (arătate explicit în textul prezentat) decît prima, care a dus la diversificarea latinei populare în idiomurile romanice bine cunoscute. Rebecca Posner dă termenului creolizare un sens strict obiectiv, dacă pot spune așa, acela de modificare profundă și de durată pînă și a sistemului lingvistic romanic. În această

accepţie el mi se pare protrivit, căci corespunde unei situaţii reale. Mijloacele de comunicare între oameni existente astăzi duc la un contact spiritual şi, deci, lingvistic din ce în ce mai dezvoltat şi cu rezultate decisive asupra vieţii popoarelor sub toate aspectele ei. În intervenţia mea, am insistat asupra fenomenului de decreolizare, însuşindu-mi ideea Ioanei Vintilă-Rădulescu (la ea am întîlnit-o prima dată), care, pornind de la modul cum evoluează vorbirea copiilor, pe măsură ce ei cresc şi se lasă, prin forţa lucrurilor, influenţaţi de aceea a membrilor adulţi ai familiei şi apoi de şcoală, radio etc., ajung să folosească o limbă corectă, adică „decreolizată". Exact la fel cum latina populară şi-a pierdut de-a lungul secolelor caracterul „creol" şi s-a transformat în limbi romanice literare la aceeaşi înălţime ca latina clasică în comparaţie cu aspectul ei vorbit de masele populaţiilor autohtone cucerite de romani în diversele provincii ale imperiului. Ceva asemănător se va întîmpla şi cu limbile romanice privite din punctul de vedere al „creolismului" lor actual. Cum anume, nu mă încumet să afirm. În orice caz de o ... primejduire a lor nu poate fi vorba. Fenomenul se va opri, ca să zic aşa, la un moment dat, aşa cum s-a oprit la începuturile lor, şi tot cu ajutorul răspîndirii culturii în conformitate cu progresul general al omenirii.

Aş mai aminti, cu totul din fugă, alte două „mese rotunde", cu teme actuale şi care nu-şi vor pierde prea curînd actualitatea. Ele sînt „Dincolo de structuralism", cu rapoarte individuale susţinute de Eugenio Coseriu, B. Pottier şi S. Serrano (Barcelona) şi „Sociolingvistica şi lingvistica romanică", ai cărei raportori au fost M. Alinei (Utrecht), Aracil (Barcelona), B. Schlieben-Lange (Frankfurt a.M.) şi A. Varvaro (Napoli). Formula „Dincolo de structuralism" au interpretat-o participanţii la discuţii foarte diferit de la unul la altul. În general, unii au susţinut întoarcerea, parţială, cel puţin, la lingvistica tradiţională, alţii dimpotrivă, depăşirea structuralismului, prin transformaţionalism, sub diversele lui forme. A doua masă rotundă amintită mai înainte a stîrnit discuţii mai puţine şi, în general, destul de unitare ca puncte de vedere. Nimeni nu poate combate ideea de bază, care a fost nu numai susţinută, ci şi aplicată, cu bune rezultate şi înainte de apariţia denumirii actuale, că limba e un produs social şi trebuie studiat ca atare.

În încheiere, îmi permit să spun cîteva lucruri care ne interesează foarte direct pe noi românii. Unul, în strînsă legătură cu congresul, a cărui şedinţă de sîmbătă, 12 aprilie, a fost consacrată prezentării de lucrări în curs de elaborare. Am vorbit şi eu despre activitatea lingviştilor români în faţa unui public îmbucurător de numeros, dovadă, cred eu, a interesului pentru munca ştiinţifică a romaniştilor noştri. Participarea românilor la acest congres, deşi foarte modestă, cantitativ vorbind, s-a desfăşurat, în linii mari, cît se poate de satisfăcător. Afară de comunicări, în rîndul cărora pot aminti pe a lui Ramón Cerdá, profesor la Universitatea din Barcelona ; deşi autorul e catalan, a folosit, în comunicare, limba noastră nu numai ca temă, ci şi ca prezentare, căci o cunoaşte bine, prin soţia sa română. În sfîrşit— e un fel de a vorbi — în locul lui Marius Sala, al cărui mandat de consilier al biroului Societăţii de lingvistică romanică expira, a fost aleasă Maria Iliescu. Aceasta înseamnă că lingvistica românească şi-a păstrat pentru alţi şase ani poziţia în conducerea acestui organ ştiinţiţic internaţional. Preşedinte activ este acum, în urma alegerii efectuate acolo, Eugen Coseriu, şi el român. Alt fapt, acesta foarte important din punctul de vedere al studiului limbii române în Spania, a fost întîlnirea mea cu unii membri ai catedrei de Filologie romanică a Universităţii „Complutense" din Madrid, al cărei şef este profesorul A. Zamora Vicente, secretar perpetuu al Academiei Regale Spaniole. A fost şi el prezent la reuniune şi, în introducerea de rigoare a consfătuirii, a spus unele lucruri despre lingvistica românească, pe care o consideră foarte vie şi cu rezultate frumoase în ce priveşte activitatea ei. Are ca asistentă pentru limba noastră pe Eugenia Popeangă, licenţiată în limba şi literatura spaniolă de la universitatea bucureşteană. Româna se predă şi la o Şcoală superioară de ziaristică din Madrid de către Ana-Maria Diaconescu, şi ea tot hispanistă de-a noastră. În felul acesta avem motive serioase să fim mulţumiţi, ca specialişti şi ca români, că,

după atîta vreme, graiul nostru național se bucură, în capitala Spaniei, de interesul și atenția pe care o merită, zic eu, din belșug.

În încheiere, mai amintesc întîlnirea mea cu Manuel Alvar și colaboratorii lui la Institutul „Miguel de Cervantes", în același scop ca și cea amintită mai înainte : luarea de contact din partea unor lingviști spanioli cu confrații lor români prin informațiile date de mine despre munca lor actuală, urmată, în aceeași seară, de participarea mea la ședința Academiei Regale Spaniole, al cărei membru corespondent sînt.

Iunie 1980

IORGU IORDAN
București, Sofia 21

Al IV-lea Colocviu internațional al „Atlasului limbilor Europei" (ALE) și a XIII-a ședință anuală a Redacției ALE (Amsterdam, 22–25 aprilie 1980)

Între 22 și 25 aprilie 1980 s-au desfășurat la Amsterdam al IV-lea Colocviu internațional al „Atlasului limbilor Europei" (Atlas Linguarum Europae — ALE) și a XIII-a ședință anuală a Redacției ALE. Au luat parte peste 50 de lingviști din majoritatea țărilor europene : A. Weijnen (Olanda), președintele Redacției ALE, J. Kruijsen (Olanda), secretarul general al Redacției ALE, J. Allières (Franța), P. Andersen (Danemarca), R. D. Clement (Scoția), N. Contossopoulos (Grecia), R. Grosse (R.D.G.), R. Hildebrandt (R.F.G.), T. Itkonen (Finlanda), V. V. Ivanov (U.R.S.S.), P. Ivić (R. S. F. Iugoslavia), L G. Larsson (Suedia), J. Lechanteur (Belgia), Jan Petr (Cehoslovacia), W. Putschke (R.F.G.), E. Schüle (Elveția), B. A. Serebrennikov (U.R.S.S.), M. Szymczak (Polonia), G. Tuaillon (Franța), G. Vitorino (Portugalia), M. Alinei (Olanda) și alții.

Cele două reuniuni au avut un pronunțat caracter tehnic, de lucru, fiind consacrate, în principal, definitivării primului volum de hărți lexicale, care va apărea în 1981. Participanților le-a fost prezentat cel dintîi set de 12 hărți, cartografiate automat la Institutul de dialectologie din Marburg (R.F.Germania) ; două dintre ele au fost redactate, în vederea imprimării, de membri ai Comitetului Național Român pentru ALE (harta „il danse" de către prof. B. Cazacu, membru al Redacției ALE, și harta „cigogne" de către prof. V. Arvinte). Hărțile sînt însoțite de lista completă a formelor lexicale înregistrate în limbile europene, redată în alfabetul latin, și de un comentariu lingvistic.

În cadrul Colocviului și al ședinței Redacției ALE s-au luat, cu acordul tuturor participanților, o serie de hotărîri, care se întemeiază pe experiența acumulată pînă în prezent în elaborarea hărților lexicale. S-a stabilit, astfel, ca principiul de bază în clasificarea și cartografierea datelor să fie cel etimologic ; conform acestui principiu, termenii care provin din același etimon sînt reprezentați pe hartă printr-un semn de bază. În cazul împrumuturilor, se păstrează semnul și i se adaugă simboluri grafice suplimentare. Adoptarea principiului etimologic în elaborarea hărților lexicale corespunde scopului atlasului, care este acela de a evidenția, la nivel european, unitățile lingvistice mari (genetice, tipologice) și nu de a înregistra varietatea fonetică (aceasta fiind sarcina atlaselor naționale).

Analizarea materialului lexical la nivel european a relevat posibilitatea elaborării, în afara hărților etimologice, care sînt hărți de inventar, a unor hărți structurale și de motivație (de exemplu, marcarea unor opoziții graduale de tipul „flaque d'eau" — „étang" — „lac", urmărirea raportului dintre verb și nume în perechi de termeni ca *fulgera-fulger*, *trăsni-trăsnet*, *tuna-tunet* sau a motivației în denumirea unor noțiuni ca „lăcustă", „curcubeu" etc.).

Ţara noastră este reprezentată pe hărţile ALE printr-un material lexical bogat (prelucrat, într-o primă fază, de comitetul naţional ; preşedinte : acad. I. Coteanu), care pune în evidenţă atît romanitatea limbii române cît şi unitatea ei dialectală ; apar, totodată, date referitoare la graiurile naţionalităţilor conlocuitoare.

Rod al unei exemplare colaborări internaţionale, primele hărţi lingvistice europene constituie o premieră ştiinţifică, dublată de una de ordin tehnic : cartografierea automată a datelor dialectale. Ele marchează, în acelaşi timp, o nouă etapă în dezvoltarea geografiei lingvistice, cu implicaţii importante pentru alte discipline (istoria limbilor europene, tipologia lingvistică, teoria limbilor în contact etc.).

Iunie 1980

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

Al VII-lea Congres al Asociaţiei Internaţionale a Hispaniştilor (Veneţia, 25–30 august 1980)

Între 25 şi 30 august 1980 s-a desfăşurat la Veneţia cel de-al şaptelea Congres al Asociaţiei Internaţionale a Hispaniştilor (AIH). Cei peste 625 de participanţi la acestă importantă manifestare ştiinţifică au fost găzduiţi în fastuoasele săli ale Fundaţiei Cini, pe insula San Giorgio, unde s-au ţinut toate lucrările congresului, cu excepţia şedinţei inaugurale, care a avut loc în Sala de festivităţi a Palatului Dogilor, şi de a patra şedinţă plenară, ţinută la Bologna, în Palatul Podestà, cu prilejul excursiei organizate în acest oraş.

La şedinţa inaugurală, Pierre Vilar, de la Universitatea Paris I, a vorbit despre „Stat şi naţiune în Spania contemporană". Temele celorlalte şedinţe plenare au fost următoarele : „Virtutea moderaţiei în *Nuvelele exemplare* ale lui Cervantes" (Bruce Wardropper, de la Universitatea Duke din Durham), „Care este literatura pe care o iniţiază José Martí?" (Roberto Fernández Retamar, de la Universitatea din Havana), „Colegiul Spaniei de la Bologna şi literatura spaniolă" (Rinaldo Froldi, de la Universitatea din Bologna), „Cititori şi ascultători: răspîndirea orală a literaturii în Secolul de Aur" (Margit Frenk, de la Colegiul din Mexic) şi „Lexicografia spaniolă şi Atlasul lingvistic" (Manuel Alvar, de la Universitatea Complutense din Madrid).

Pe lîngă aceste şedinţe plenare, au avut loc nouă sesiuni de comunicări, pe secţii, în care s-au prezentat aproape 200 de lucrări, grupate în jurul cîtorva mari centre de interes, precum literatura Secolului de Aur, literatura secolului al XVIII-lea, narativa hispano-americană contemporană, analiza textuală, tehnici poetice, analiza limbajului literar şi altele. În ce priveşte comunicările de lingvistică propriu-zisă, acestea au fost puţine la număr, ceea ce însă nu le scade valoarea. S-au remarcat, în mod special, comunicările ţinute de : Juan M. Lope Blanch, de la Universitatea Naţională din Mexic, despre „Structura clausulei în două opere medievale", Alessandro Finzi, de la Universitatea din Palermo, despre „Analiza prin computer a asociaţiilor lexicale, ca un nou instrument critic", José Luis Rivarola, de la Universitatea Catolică din Perú, despre „Parataxa şi hipotaxa concesivă şi restrictivă în spaniolă", Alberto Zuluaga, de la Universitatea din Tübingen, despre „Distincţia limbă vorbită/limbă scrisă în cadrul verbului spaniol", Erica C. García, de la Universitatea din Leida, despre „Caracterul evident nereflexiv al lui *sí*", José Manuel García de la Torre, de la Universitatea din Amsterdam despre „Limba în Spania în ultimii ani", precum şi comunicarea lui Raquel Sajoń de Cuello de la Universitatea La Plata din Buenos Aires despre „Originile posibile ale iudeospaniolei".

Au avut loc, de asemenea, trei sesiuni consacrate întîlnirilor între specialiști în diverse teme, precum studiile galdosiene, literatura marginală, secolul al XIX-lea în Spania, teorie literară etc. Lingvisticii — și științelor „tangente" — i-au fost consacrate trei reuniuni, și anume : o reuniune propriu-zisă a lingviștilor, prezidată de Harri Meier și de Giuseppe Tavani (în care s-au discutat, între altele, proiectele cîtorva dicționare de americanisme în lucru, precum și primul dicționar de gesturi hispanice, prezentat foarte sugestiv de Giovanni Mei Zilio), o reuniune axată pe teme de filologie și comentariu de texte (co-președinți : Daniel Devoto și Margherita Morreale), precum și o „secție specială" de informatică și filologie hispanică, condusă de Hans Flasche și Giovanni Mei Zilio (în care s-au discutat cele mai recente tehnici de lucru în domeniul lingvisticii „computaționale").

În ce privește participarea românească la acest congres, ea a fost mai restrînsă decît în alți ani, constînd practic doar din două comunicări : cea a conf. dr. Paul Alexandru Georgescu, de la Catedra de spaniolă a Universității din București, care a vorbit despre „Numenofania în opera lui Ernesto Sábato : structură și procedee" și cea a Domniței Dumitrescu, lector la aceeași catedră, care a analizat „traducerile" efectuate de Miron Radu Paraschivescu din opera lui Federico García Lorca. Tot o participare românească de prestigiu, poate fi socotită însă și comunicarea Olgăi Tudorică Impey, de la Universitatea Indiana—Bloomington, despre „Poezia ca sinteză în *Siervo libre de amor*".

În cadrul adunării generale a membrilor Asociației Internaționale a Hispaniștilor — adunarea care are loc o dată la trei ani, după congrese — s-au efectuat o serie de modificări în componența Juntei directive. Astfel, ca nou președinte al AIH a fost ales Juan López Morillas, de la Universitatea Texas-Austin, iar ca secretar a fost ales Gustav Siebenmann, de la Universitatea St. Gallen (Elveția). Iar printre membri nou aleși, pe o perioadă de șase ani, se numără, de pildă, Matyas Horany, de la Universitatea din Budapesta.

În concluzie, un congres bogat și fructuos, al cărui succes se datorează, în cea mai mare măsură, organizatorilor săi, în frunte cu Franco Meregalli, Giuseppe Bellini și întregul colectiv de hispaniști ai Universității din Veneția.

Septembrie 1980

DOMNIȚA DUMITRESCU
Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7—13

De la *Societatea de studii clasice*

În anul 1979—1980, s-au ținut următoarele comunicări de lingvistică, filologie și discipline conexe.

La București : Stela Petecel, *G. Coșbuc, traducător al „Eneidei"* (decembrie 1979) ; Gabriela Creția, *Lat. dignus : funcționalitatea semantică și stilistică* (februarie 1980) ; David Popescu, *Stilul lui Salvian* (aprilie 1980) ; Ioan Piso, *Inscripția latină tîrzie de la Gornea* (mai 1980). La Cluj - Napoca : Ioan Piso, *Două inscripții votive din Apulum* (februarie 1980) ; V. Diaconu, *Etnografia și studiile clasice* (martie 1980) ; Frieda Edelstein, *Acuzativul dimensiunii* (mai 1980). La Iași : A. Vraciu, A. Rados, *Bilingvism la nivelul limbii literare neogrecești* (noiembrie 1979) ; Mihaela Paraschiv, *Teorii moderne și studiul sintaxei latine* (martie 1980). La Craiova : Em. Burețea, *Diminutivele în toponimie și unele aspecte ale etimologiei toponimice* (octombrie 1979) ; Sanda Stavrescu, *Combinări preferențiale ale adjectivelor latinești în* -icus (noiembrie1979) ; Katalin Dumitrașcu, *Ideile lingvistice ale lui August Treboniu Laurian* (ianuarie 1980) ; Maria Simion, *Conceptul de „eloquentia" la Cicero* (martie 1980). La Brașov : L. Andrei, *Continuitatea*

poporului român (februarie 1980); Silvia Andrei, *Valoarea educativă a limbilor clasice* (martie 1980); Magdalena Kiss, *Studiul gramaticii române în lumina gramaticii latine* (mai 1980); I. Fischer, *Caracteristicile latinei dunărene* (iulie 1980).

În zilele de 31 mai şi 1 iunie 1980 s-a desfăşurat la Iaşi sesiunea pe ţară a Societăţii, cu tema generală „Antichitatea şi moştenirea ei spirituală", tema lingvistică fiind „Perioada tîrzie a celor două limbi clasice, influenţe reciproce".În cadrul acestei teme, depăşit uneori, au fost prezentate comunicările : I. Fischer, *Din problematica împrumuturilor greceşti în latină*; Luminiţa Fassel *Cantitate şi calitate vocalică în limba latină*; C Frîncu, *Numele de plante dacice la Dioscoride*; D. Moldovanu, *Rolul influenţei clasice în diferenţierea stilistică a prozei româneşti vechi*; S. Sluşanschi, *Observaţii asupra limbii lui D. Cantemir:* Mihaela Paraschiv, *Limba documentelor latine din Moldova*; P. Zugun, *Un precursor al fonologiei : Quintilian*; D. Nica, *Categoriile lui Aristotel şi categoriile gramaticii*; Gh. Ivănescu, *Daco-moesica, thracica, romãna şi albaneza*; A. Vraciu, *Stadiul actual al cercetării limbii traco-dacice şi a urmelor ei în limba română*; Maria Iliescu, *Sistemul adjectivelor de vîrstă în latina tîrzie*; V. Arvinte, *Originile sufixului* -esc *şi* -eşte ; R. I. Paul, *Un „protocronism" logico-lingvistic în limba română.* Alte comunicări au avut de asemenea implicaţii lingvistice : Gabriela Creţia, *Trei interpretări vergiliene*; N. A. Ursu, *Prima traducere românească din Epictet (1779)*; L. Wald, *Raportul dintre* signum *şi* denotatum *la Augustin*; Elena Popescu, *Criteriile delimitării genurilor literare*; N. Baran, *Citate latineşti în opera lui Eminescu*; M. Dinu, *Continuitatea daco-romană la nord de Dunăre în izvoarele literare din secolul al V-lea*; S. Sanie, *Romanitatea în zona Carpaţilor de est*; Vl. Iliescu, *Observaţii despre romanitatea dunăreană în jurul anului 600*

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adresée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

ALBANIE, **Ndermarrja e Librit Tiranë**, Rruga Konferenca a Pezës, Tiranë ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon & Sagner**, Postfach 68, 8 München 34 ;
ETATS-UNITS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue, New York, N.Y.10003 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, Höchstädtplatz 3, 1200 Wien ;
BELGIQUE, **Du monde entier**, 162 rue du Midi, Bruxelles ;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci**, rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
GRANDE-BRETAGNE, **Grant & Culter LTD.**, 11 Buckingham Street, Strand, London ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, **VTO Hemus**, Sofia, 6 Rousky Blvd. ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications**, Import Corporation, P.O.B. 88 — Beijing ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian ;
ESPAGNE, **Miessner Libreros**, José Ortega y Gasset 14, Madrid ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, SF.00101 Helsinki, 10, Keskuskatu 1, Box 12 ;
FRANCE, **Libraire Hachette**, 58 rue Jean Bleuzen 92170 F — Vanves ;
GRÈCE, **Endohora Co. LTD.**, 62 Solonos Ste., Athens 135 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura**, Fö Utca 32, Budapest 1 ;
ISRAËL, **Lepac LTD.**, 15 Rambam St., Tel-Aviv ;
ITALIE, **Librerie Ledi**, Piazza Cadrona 9, Milano 20123;
JAPON, **Nisso Tosho LTD.**, 1—5—16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112 ;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg**, Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N.V.**, Lange Voorhout 9—11, Haga, Box 269 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars Polona Ruch**, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;
SUÈDE, **Intercom Export-Import**, Olofström 1, Box 193 ;
SUISSE, **Libraire Rousseau**, Rue J.J. Rousseau 36, Genève ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **V/O Mejdunarodnaya kniga**, Moskva G.200 ;
RÉPUBLIQUE DEMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, 32 Hai Ba Trung, Hanoi ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, V Misica 1.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1980 (XXXI)

5

OMAGIU ACADEMICIANULUI ION COTEANU

I. P. „Informația" c. 2769

Lei 20

1

STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXXII • 1981

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXII

2

martie-aprilie

1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacţie : Adresse du comité de rédaction :

Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue „Studii şi cercetări lingvistice" paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 50.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Studii și cercetări LINGVISTICE

BUCUREȘTI 1 SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

2-XXXII-1981
martie—aprilie

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE

REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

NARCISA FORĂSCU

OBSERVAȚII ASUPRA UNEI POSIBILE „SINTAXE" A FORMULEI SEMICE

Pornind de la constatarea că, în interiorul formulei semice, trăsăturile minimale de conținut nu sînt independente, libere de orice relații, se propune o modalitate de interpretare a acestor relații prin adaptarea la studiul sensului a metodelor utilizate de sintaxa frazei.

0.1. Definirea unităților și precizarea metodelor interesează orice disciplină riguros științifică. În cadrul semanticii moderne, analiza componențială a permis crearea condițiilor de realizare a unei descrieri riguroase, mai ales prin transferul metodelor aplicate în fonologia și morfologia structurală [1], cu adaptările de rigoare impuse de specificul studierii sensului. Chiar în aceste condiții, semantica structurală are încă de întîmpinat o serie de dificultăți obiective, relevate mai ales în practica analizelor concrete, dificultăți determinate atît de faptul că se operează cu unități de semnificație, cît și de structurarea diferită a celor două planuri (expresie și conținut) [2].

De aceea, orice încercare de a completa teoria în funcție de problemele ce se relevă în analiza practică poate prezenta interes, contribuind la elucidarea unor aspecte rămase încă neclare.

0.2. Ținînd seama de faptul că semantica structurală se caracterizează, în general, prin transfer metodologic, obiectivul lucrării de față este de a pune în evidență atît consecințele pe care le-ar avea încercarea de a urmări acest transfer dintr-o altă perspectivă — cea a sintaxei —, cît și repercusiunile aplicării metodelor din sintaxa modernă asupra interpretării formulelor semice, de unde se pot desprinde unele sugestii privind tipurile de trăsături.

Această încercare prezintă interes sub două aspecte : în primul rînd, ar dovedi aplicabilitatea metodei la diferite nivele ale limbii, punînd în evidență, în funcție de modificările care se impun, diferențele de structurare ; în al doilea rînd, trebuie precizat că aplicarea principiilor sintaxei nu este interesantă ca scop în sine, ci numai în măsura în care poate contribui la elucidarea unor aspecte neclarificate încă ale analizei semantice [3] și, prin aceasta, la îmbogățirea teoriei, pe baza căreia descrierile practice ulterioare să evite arbitrarul, să dobîndească rigurozitate.

1.0. În diferite lucrări care și-au propus analiza semantică a unui material lingvistic concret, încercarea de a degaja trăsăturile minimale

[1] Pentru problema transferului metodologic, vezi Coseriu (1964), p. 151, Vasiliu (1977), p. 538—539, Bidu-Vrănceanu (1980).

[2] Vezi Coseriu (1964), Bidu-Vrănceanu (1980).

[3] Dificultatea de a opera cu unități de semnificație, cît și imperfecțiunile metodologice lasă încă în umbră unele aspecte.

de conţinut a avut ca punct de plecare fie opoziţiile succesive operate la nivelul unei paradigme lexico-semantice (delimitate lingvistic sau extralingvistic)[4], fie definiţia lexicografică[5].

1.1. Pornind de la premisa că definiţiile de dicţionar oferă date care, sintetizate şi interpretate, pot constitui un punct de plecare în analiza semică, apare problema alegerii unui limbaj convenabil al descrierii, care să pună de acord datele oferite de definiţie cu exigenţele analizei componenţiale[6].

1.1.1. Definiţiile de dicţionar care, la un anumit nivel, descriu cu mijloace lexicografice sensul cuvîntului, au un **conţinut (sensul)** şi o **formă internă de organizare** (o ordine obligatorie de ierarhizare a elementelor — domeniul de referinţă, genul proxim, diferenţa specifică).

Dacă elementele care alcătuiesc **conţinutul** definiţiei pot fi abstractizate, interpretate şi transpuse în limbajul unei descrieri semantice[7], se impune ca şi **forma** acesteia să-şi găsească un corespondent în structurarea internă a formulei componentelor de sens.

1.1.2. Se pune deci problema construirii unui limbaj al descrierii semantice care să dispună de : **un vocabular** (inventar de seme) şi o **sintaxă** (reguli interne de ordonare a semelor în cadrul formulei componenţiale). Acest limbaj ar conţine prin urmare un număr de trăsături semantice şi un număr de reguli de ierarhizare cu ajutorul cărora se pot alcătui expresii analoge celor din limbajul natural (de exemplu definiţiilor lexicografice). Trebuie precizat că accepţiile termenilor folosiţi — **vocabular** şi **sintaxă** — diferă de accepţiile curente, amîndoi referindu-se la **metalimbaj** (inventar de seme şi, respectiv, reguli de ordonare a acestora).

1.2. Alcătuirea inventarului de seme (vocabularul semanticii) implică numeroase probleme teoretice şi practice[8], lăsînd loc unei anumite doze de arbitrar şi unor interpretări, aspecte la care nu ne propunem să ne oprim în studiul de faţă.

1.3. Acceptarea ideii de existenţă a unei „sintaxe" a semelor poate părea bizară, dacă ţinem seama că la nivelul formulei componenţiale se operează nu cu unităţi de **expresie**, ci de **conţinut**, ceea ce ar justifica mai degrabă apelul la incluziuni logice.

Definind însă sintaxa, în sens mai larg, ca **un ansamblu de reguli care guvernează combinarea unor entităţi de expresie sau de conţinut**, se poate admite că, **în limitele analizei semice**, sintaxa este aceea care dă seama de **relaţiile** dintre trăsături, de caracterul ordonat, ierarhizat al formulei componenţiale.

[4] Vezi Mounin (1965-a) (1965-b), Lounsbury (1966), Coteanu, Bidu-Vrănceanu (1975).

[5] Vezi Forăscu (1978), p. 52—71. Indiferent de modalitatea de abordare şi de scopul analizei, opoziţiile succesive între termeni şi datele oferite de definiţia lexicografică, aspecte complementare, nu reprezintă decît punctul de plecare, întrucît descrierea semantică îşi propune să pună în evidenţă **relaţiile** dintre termeni la nivel **lingvistic**.

[6] Pentru această problemă, vezi P. M. Lavorel (1975), p. 46 ş.urm.

[7] Vezi Alinei (1974).

[8] Printre acestea s-ar putea aminti, de exemplu, **formularea** trăsăturilor, demonstrarea caracterului lor **minimal**, dificultatea de a dovedi nivelul la care ele sînt (sau încetează a fi) **distinctive**, problema gradului diferit de generalitate a semelor etc.

1.4.1. Observația este sugerată de numeroase analize efectuate pe material concret de limbă, cu care ocazie se remarcă faptul că trăsăturile nu sînt independente, libere de orice relații, ci „se referă" unele la altele [9]; cu alte cuvinte, formula semică nu reprezintă un ansamblu neordonat de elemente : între acestea se constată relații care fac ca setul de trăsături să definească corect și complet sensul cuvîntului în discuție. De exemplu, în ansamblul de seme /adjectival/, /inteligență/, /apreciere în plus/, /nemarcat gradual/ care caracterizează adjectivul românesc DEȘTEPT, „simțim" că trăsătura /apreciere în plus/ „se referă la" /inteligență/, iar /nemarcat gradual/ determină setul de trăsături (/inteligență/, /apreciere în plus/); de asemenea, în cazul adjectivului ȘCHIOP, trăsătura /nonfuncționalitate/ se referă la /picior/.

1.4.2. Această observație duce la concluzia că, în interiorul formulei semice, între componente se manifestă anumite **relații**, comparabile cu cele puse în evidență de sintaxa frazei și identificabile, eventual, prin aceeași metodă, adaptată la specificul impus de operarea cu unități de conținut.

Determinarea unor asemenea relații prezintă interes în măsura în care, pe această bază, s-ar putea desprinde unele concluzii privind statutul semelor în cadrul descrierii, adică o tipologie a acestora.

1.5. O primă problemă este aceea de a stabili care trăsături „se referă la" (modifică pe) altele și, respectiv, care sînt „determinate", cu alte cuvinte, care seme au calitatea de **centru** și care au calitatea de **modificator**.

1.5.1. Aceasta presupune stabilirea unor criterii de decizie care, prin analogie cu metodele aplicate de sintaxa frazei, ar putea să fie constituite de proba **omisiunii**. Dacă o trăsătură poate fi omisă (substituită cu zero), aceasta este o dovadă a caracterului său de **modificator** (dependent); semele care se află în această situație presupun în mod necesar existența altor seme (centru), prezența lor este **condiționată** de prezența altor trăsături ; dimpotrivă, dacă o trăsătură nu admite proba omisiunii, ci numai substituția cu o alta de același tip, ea este **centru** (independentă). Semele **centru** se caracterizează prin aceea că prezența lor nu este **condiționată** de existența altor trăsături, ci ele **sînt selectate** de semele dependente. Astfel, de exemplu, trăsătura /nelimitat/ modifică (determină) setul de trăsături (/extensiune/, /temporal/) care caracterizează adjectivul românesc ETERN ; de asemenea, /grad maxim/ modifică trăsătura /intensitate/ în descrierea adjectivului VIOLENT.

1.5.2. Cele afirmate mai sus ridică unele probleme de principiu care se impun a fi discutate. În primul rînd s-ar putea presupune că, în cazul substituirii cu zero a semelor dependente, semele **centru** sînt capabile să definească **singure** sensul în discuție. Evident, o asemenea interpretare trebuie respinsă, întrucît în formula componențială reprezentînd **setul minim de trăsături** necesare pentru descrierea unui sens semele

[9] Faptul trebuie remarcat cu atît mai mult, cu cît aceasta reprezintă o caracteristică a semanticii, spre deosebire de fonologie, unde trăsăturile distinctive ale unui fonem nu se intercondiționează, nu se determină reciproc.

centru nu sînt suficiente [10]; ele intră în **combinaţii libere** cu semele dependente. Prin urmare, ceea ce este valabil pentru **clasa** trăsăturilor centru nu este valabil pentru **reprezentanţii** ei. Făcînd o analogie cu categoria, morfemelor independente, putem afirma că semele centru se află în situaţia morfemelor radical de tipul *şcoal-*, *mes-* care, deşi sînt independente, întrucît nu presupun prezenţa altor morfeme, nu apar niciodată singure, ci numai în combinaţie cu morfemele dependente *-ă*, *-e*.

1.5.3. Ţinînd seama de faptul că între trăsăturile **centru** şi cele **modificatoare** se observă diferite tipuri de relaţii, pe care le vom discuta mai jos, continuînd analogia cu sintaxa, apare problema **formei de manifestare** a relaţiilor dintre seme. Întrucît se operează cu unităţi de conţinut, chestiunea manifestării formale a relaţiilor se pune altfel decît în cazul sintaxei frazei. Un indiciu al existenţei unei forme interne a formulei semice ar putea fi considerată ordinea obligatorie a semelor. Dar, cum relaţiile care se manifestă la nivelul formulei componentelor de sens sînt mai complexe, se impune adoptarea unor simboluri (**operatori sintactici**) care să le noteze. Pe măsură ce se va trece la discutarea tipurilor de relaţii, se vor propune şi simbolurile prin care acestea sînt reprezentate.

2.0. Din examinarea a numeroase situaţii concrete, principalele tipuri de relaţii par a fi următoarele:

2.1. Relaţia de determinare unilaterală reprezentată de situaţiile în care prezenţa unei trăsături presupune pe cea formulată anterior. De exemplu, trăsătura /grad foarte mare/ nu poate apărea decît cu semul /eficacitate/ în conţinutul adjectivului TARE „cu efect puternic" (din sintagmele *medicament tare, otravă tare)*; semul /grad nedefinit/ presupune trăsătura /concentrare/ în definirea sensului lui ATENT, iar trăsătura /nonfuncţionalitate/ se referă la /mînă/ în conţinutul adjectivului CIUNG.

Notînd dependenţa prin operatorul →, formula semică a adjectivelor de mai sus va apărea astfel:

TARE = /eficacitate/ ←/grad foarte mare/

ATENT = /concentrare/ ←/grad nedefinit/

CIUNG = /mînă/ ←nonfuncţionalitate/

2.2. Relaţia de determinare bilaterală este reprezentată de situaţiile în care nici unul din cele două seme nu poate fi omis, deoarece ele **se presupun reciproc** în descrierea conţinutului semantic al cuvîntului în discuţie. De exemplu, trăsătura /extensiune/ presupune pe /vertical/ şi invers, în sensul adjectivului ÎNALT; aceeaşi trăsătură presupune pe /orizontal/ şi invers în sensul lui LUNG sau pe /pluridimensional/, în cazul lui MARE. De observat că /extensiune/ intră în relaţie de determinare bilaterală de fiecare dată cu o altă trăsătură pentru a descrie sensul mai multor adjective, ceea ce ne determină să nu vorbim despre solidaritate în acest caz şi nici despre incluziuni logice.

[10] În cazul omiterii semelor dependente, semele centru rămase ar putea caracteriza cel mult **arhisememul**, unitatea supraordonată termenilor paradigmei.

Pentru notarea relației de determinare bilaterală, utilizăm operatorul ↔ și, în acest caz, formulele semice ale adjectivelor discutate se pot reprezenta astfel:

ÎNALT = /extensiune/ ↔ /vertical/
LUNG = /extensiune/ ↔ /orizontal/
MARE = /extensiune/ ↔ /pluridimensional/

2.3. Relația de determinare complexă este reprezentată de cazurile în care o trăsătură se referă la (modifică) **un set de trăsături**, presupunînd existența tuturor semelor care alcătuiesc acest set. De exemplu, trăsătura /nelimitat/ se referă la (/extensiune/ ↔ /temporal/) în descrierea conținutului adjectivului ETERN; de asemenea, /momentan/ determină setul de trăsături (/dezechilibru/ ↔ / psihic/) în cazul lui BUIMAC. Formula componentelor de sens a adjectivelor discutate ar putea fi prezentată astfel:

ETERN = (/extensiune/ ↔ /temporal/) ←/nelimitat/
BUIMAC = (/dezechilibru/ ↔ /psihic/) ←/momentan/

2.4. Relația de coordonare este reprezentată de cazurile cînd între trăsături nu există nici un fel de relație de determinare, nici una dintre ele nu o presupune în mod necesar pe cealaltă. De exemplu, trăsătura /caracteristică adjectivală/ se află în raport de coordonare (notat simbolic prin operatorul ,) cu trăsătura /autenticitate/, în cazul adjectivului VERITABIL sau cu /stabilitate/ în cazul lui INVARIABIL. Formulele semice ale acestor adjective se pot reprezenta astfel:

VERITABIL = /caracteristică adjectivală/, /autenticitate/
INVARIABIL = /caracteristică adjectivală/, /stabilitate/

Pentru cazurile cînd cuvintele definite sînt substantive, trăsăturile /autenticitate/ și /stabilitate/ vor intra în raport de coordonare cu semul /substantival/. Întrucît cercetarea materialului are un caracter limitat, o generalizare privind tipurile de trăsături care apar în relație de coordonare este prematură. Ceea ce se poate afirma deocamdată este că un asemenea tip de relație se constată între semul de categorizare gramaticală și setul de seme care descriu propriu-zis sensul cuvîntului.

2.5. Trebuie semnalat că, spre deosebire de relațiile sintactice din cadrul frazei, în formula semică nu se înregistrează relații de echivalență pentru că, prin definiție, formula semică conține numărul **minim** de elemente necesare pentru descrierea unui sens; de aceea, o informație semantică nu este dată de două ori, nu se constată elemente redundante, ceea ce exclude posibilitatea relațiilor de echivalență [11] la acest nivel.

2.6. Incompatibilități. Indiferent de partea de vorbire analizată, între trăsături apar uneori relații de **incompatibilitate**, seme a căror coexistență este exclusă.

Deși caracterul neexhaustiv al cercetării face imposibile afirmații categorice în această privință, din investigarea materialului concret se pot desprinde unele observații privitoare la cazurile în care se constată incompatibilități:

[11] Spre deosebire de definiția lexicografică, în care unele informații sînt redundante, iar altele lipsesc.

a) Apariția unui sem care indică o însușire negradabilă, ca de exemplu /autenticitate/, /viabilitate/, /posibilitate/ exclude apariția în aceeași formulă semică a unui sem gradual.

b) De asemenea, sînt incompatibile diferitele valori ale aceleiași trăsături (valoarea pozitivă și negativă a semului /apreciere/, valorile /grad mic/, /grad mare/, /grad maxim/ ale semului /gradual/) : un cuvînt caracterizat prin trăsătura /nemarcat gradual/ nu poate fi, în același timp, caracterizat prin /grad maxim/ ; dacă în formula semică a unui cuvînt apare trăsătura /apreciere în plus/, aceasta exclude semul /apreciere în minus/ [12].

c) Prezența unei trăsături care indică o însușire absolută, de exemplu /viabilitate/ este incompatibilă cu prezența semului /apreciere în plus (minus)/ care presupune că aprecierea se face în raport cu un punct fix, considerat a fi gradul normal de manifestare a însușirii.

d) Sînt incompatibile între ele, de asemenea, semele de categorizare gramaticală (cele care stabilesc apartenența cuvîntului la o parte de vorbire) : într-o formulă semică nu apare decît un singur sem de categorizare gramaticală (/adjectival/, /substantival/, /verbal/).

2.7. În funcție de tipurile de relații delimitate mai sus și de numărul elementelor care alcătuiesc formulele componențiale, rezultă structuri mai mult sau mai puțin complexe, ansambluri ordonate de seme care descriu conținutul semantic al cuvintelor în discuție.

(I)

CIUNG = /adjectival/, (/mînă/ ← /nonfuncționalitate/)

(II)

DEȘTEPT = /adjectival/, (/inteligență/ ← /apreciere în plus/) ← /nemarcat gradual/

DEȘTEPTĂCIUNE = /substantival/, (/inteligență/ ← /apreciere în plus/) ← /nemarcat gradual/

PUTERNIC = /adjectival/, (/intensitate/ ← /apreciere în plus/) ← /nemarcat gradual/

VIOLENT = /adjectival/, (/intensitate/ ← /apreciere în plus/) ← /grad maxim/

VIOLENȚĂ = /substantival/, (/intensitate/ ← /apreciere în plus/) ← /grad maxim/

(III)

ÎNALT = /adjectival/, [(/extensiune/ ↔ /vertical/) ← / apreciere în plus] ← /nemarcat gradual/

ÎNĂLȚIME = /substantival/, [(/extensiune/ ↔ /vertical/) ← /apreciere în plus/] ← /nemarcat gradual/

LUNG = /adjectival/, [(/extensiune/ ↔ /orizontal/) ← /apreciere în plus/] ← /nemarcat gradual/

LUNGIME = /substantival/, [(/extensiune/ ↔ /orizontal/) ← /apreciere în plus/] ← /nemarcat gradual/

ETERN = /adjectival/, [(/extensiune/ ↔ /temporal/) ← /nelimitat/]

ETERNITATE = /substantival/, [(/extensiune/ ↔ /temporal/) ← /nelimitat/]

[12] Pentru delimitarea și formularea trăsăturilor, vezi Forăscu (1978), p. 52 și urm.

MARE = /adjectival/, [(/extensiune/ ↔ /pluridimensional/) ← /apreciere în plus/] ← /nemarcat gradual/

(IV)

BUIMAC = /adjectival/, {[(/dezechilibru/ ↔ /psihic/) ← /momentan/] ← ← /cauzat de emotivitate (sau de factori fizici)/} ← /nemarcat gradual/

BUIMĂCEALĂ = /substantival/, {[(/dezechilibru/ ↔ /psihic/) ← /momentan/] ← /cauzat de emotivitate (sau de factori fizici)/} ← /nemarcat gradual/

(V)

DOGORITOR = /adjectival/, [(/ temperatură / ← /apreciere în plus/) ← /grad maxim/], /emanaţie (de căldură)/

DOGOARE = /substantival/, [(/temperatură/ ← /apreciere în plus/) ← /grad maxim/], /emanaţie (de căldură)/

A DOGORI = /verbal/, [(/temperatură/ ← /apreciere în plus/) ← /grad maxim/], /emanaţie (de căldură)/

2.8. După cum se poate observa din structurile prezentate mai sus, în principiu, nu există diferenţe fundamentale între formulele componenţiale ale diferitelor părţi de vorbire. Considerăm totuşi că aceasta este o observaţie provizorie, întrucît caracterul limitat al cercetării (în special pentru substantive şi verbe) nu poate da seama, deocamdată, în ce măsură apartenenţa cuvîntului la o parte de vorbire sau la alta condiţionează regulile de analiză semică.

Adoptarea unui mod de a prezenta formula semică altfel decît prin enumerarea trăsăturilor nu reprezintă o simplă modalitate grafică, ci este o posibilitate care sugerează caracterul ordonat, ierarhizat al acesteia, contribuind la o cît mai mare rigurozitate a cercetării, prin înlăturarea, pe cît posibil, a interpretărilor arbitrare.

3.1. Contribuţia sintaxei semelor se referă, deocamdată, la interpretarea cazurilor concrete analizate, iar constatările făcute privesc statutul şi relaţiile dintre trăsături **numai la nivelul formulei semice considerată izolat**, fără a urmări relaţiile paradigmatice în care pot intra termenii discutaţi, deci fără a întreprinde o analiză relaţională.

3.2. Observaţiile făcute la acest nivel îşi dovedesc utilitatea prin faptul că pun în evidenţă anumite **reguli**, criterii de ordonare a formulei componenţiale. Totodată, în funcţie de concluziile ce se desprind de aici, se poate trece după aceea la un nivel mai complex al analizei, urmărind dacă statutul unei trăsături se menţine sau se modifică în funcţie de relaţiile paradigmatice în care intră termenii analizaţi.

Transferul în semantica structurală al metodelor aplicate în sintaxa frazei devine astfel interesant în măsura în care, pe această bază, se pot desprinde unele concluzii privind tipurile de seme şi se pot clarifica unele aspecte, confuze încă în acest tip de descriere. În felul acesta se porneşte de la teorie la analiza practică şi se ajunge înapoi la teorie, pe baza observaţiilor care reies din materialul concret.

Chiar dacă prin contribuţia adusă de aplicarea principiilor sintaxei nu se rezolvă toate problemele descrierii structurale a sensului, ciclul teorie — practică — teorie sugerează unele piste posibile de investigare.

BIBLIOGRAFIE

Alinei, M. (1974) *La struttura del lessico*, Edizione il Mulino, 1974.

Bidu-Vrănceanu, A. (1980) *Paradigmatic și sintagmatic în semantică*, în LR XXIX (1980), nr. 1, p. 3–10.

Coseriu, E. (1964) *Pour une sémantique diachronique structurale*, « Travaux de linguistique et de littérature », 1964, II, 1.

Coteanu, I — Bidu-Vrănceanu, A. (1975) *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, București, 1975.

Forăscu, N. (1978) *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane — Sinonimia adjectivală*, București, 1978.

Lavorel, P. M. (1975) *Eléments pour un calcul du sens. Documents de linguistique quantitative*, nr. 27, Service de l'Université Pierre et Marie Curie, 1975.

Lounsbury, G. F. (1966) *Analyse structurale des termes de parenté*, « Langages » 1966.

Mounin, G. (1965-a) *Essais sur la structuration du lexique de l'habitation*, « Cahiers de lexicologie » VI, 1965, nr. 1, p. 9 ș.u.

Mounin, G. (1965-b) *Un champ sémantique : la dénomination des animaux domestiques*, « La linguistique", PUF, 1965, nr. 1, p. 1 ș.u.

Vasiliu, Em. (1977) Recenzie la A. Bidu-Vrănceanu, *Systématique de noms de couleurs* (1977), în LLII, p. 534–540.

Observations sur une possible « syntaxe » de la formule sémique

(Résumé)

L'objectif du travail est de relever aussi bien les conséquences qu'amènerait la tentative d'examiner le transfert méthodologique d'une perspective différente — la perspective de la syntaxe — que les effets de l'application des principes de la syntaxe moderne sur l'interprétation de la formule sémique, avec les adaptations requises par la spécificité de l'étude du sens.

On part de la prémisse que le language sémantique doit disposer d'un **vocabulaire** (inventaire de sèmes) et d'une **syntaxe** (règles d'agencement des sèmes dans le cadre de la formule componentielle). A l'aide de ce vocabulaire et d'un certain nombre de règles de hiérarchisation des traits sémantiques, on peut formuler des expressions analogues à celles d'une langue naturelle.

Les observations faites sur de nombreux exemples concrets conduisent à la conclusion que les relations qui se manifestent dans le cadre de la formule sémique sont comparables à celles que met en évidence la syntaxe de la phrase. On observe qu'il y a des **sèmes modificateurs** (remplaçables par zéro, dont la présence est conditionnée par la présence d'autres sèmes) et des **sèmes centre** (qui n'admettent pas l'omission). Pour noter les relations entre les traits sémantiques, on propose une série d'**opérateurs syntaxiques**. Les principaux types de relations syntaxiques entre les sèmes sont les suivants : (a) **la relation de détermination unilaterale** (dans les situations où la présence d'un trait suppose celle d'un trait formulé antérieurement), (b) **la relation de détermination bilatérale** (dans le cas où les deux sèmes se présupposent réciproquement), (c), **la relation de détermination complexe** (dans les situations où un trait sémantique détermine un faisceau de sèmes), (d) **la relation de non-dépendance** (situation) où les traits sémantiques ne contractent aucune relation de détermination), (e) **la relation d'incompatibilité**. A l'aide des types de relations délimités, on met en évidence des structures plus ou moins complexes, des ensembles ordonnés de sèmes qui représentent le contenu des termes.

Le degré de coplexité des structures est conditionné par les types de relations mises en valeur à l'intérieur d'une formule sémique et par le nombre des traits qui fournissent la description du sens.

Decembrie 1979

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5— 7

SMARANDA VULTUR

DRAMATIC ȘI NARATIV ÎN DISCURSUL COPILULUI *

Studiul de față își propune să releve, dintr-o perspectivă preponderent pragmatică, unele aspecte generale ale constituirii textelor (monologuri sau dialoguri) create spontan de doi copii în situația de joc. Ne-a interesat în special interacțiunea dintre emergența textului și cea a jocului, dintre real și fictiv și, în legătură cu acestea, statutul scindat al subiectului enunțător, în calitatea sa de actor al jocului, dar și de narator-comentator al acțiunii jucate, pe de o parte, iar pe de altă parte, ca participant la o complicată relație intersubiectivă : cu un interlocutor real sau fictiv, dar și cu alți subiecți imaginari care servesc drept suporturi ale proiectării eului. În privința dialogurilor am ținut să subliniem caracterul lor neomogen sub raport tematic, alternanța secvențelor conversaționale propriu-zise, ce implică între altele și o structură de poziții reciproce, cu secvențe în care se negociază condițiile acestor schimburi ; secvențe metadiscursive, de control al codului, dar și al modului de respectare a convențiilor odată acceptate ca matrici ale interacțiunii verbale și non-verbale.

PRELIMINARII PRAGMATICE

Abordînd discursul copilului din perspectivă pragmatică, trebuie să ținem cont de situația complexă din care îl extragem din necesități metodologice și anume situația de joc [1], care nu se reduce la textul (textele) pe care îl (le) supunem analizei : copilul se mișcă în timp ce vorbește, gesticulează, manipulează obiecte, impregnează textul de elemente sonore nonverbale, fredonează melodii sau cîntă, aflîndu-se într-o relație continuă cu diferitele elemente ambientale, fapt ce stimulează acțiunea sau interacțiunea verbală. Copilul își construiește astfel discursul ca o relație complexă cu sine, cu ceilalți și cu obiectele prezente, dar și cu experiențele sale lingvistice sau faptice anterioare. Mai multe scene și evenimente trăite în mod real sînt retrăite în situația de joc, sub forma simulacrului, adică „a unui act fără obiect real deși realizat după imaginea unui (unor) act(e) adevărat(e)" [2], în care „imitația s-a concretizat ca o putere latentă, un dinamism productiv, un model în posibilitate" [3], copilul asumîndu-și un contract de enunțare de tipul celui care fondează discursul fictional. Chiar și atunci cînd copilul vorbește singur, această asumare

[1] Observațiile care urmează au la bază un corpus de texte create în mod spontan doi copii în situația de joc și înregistrate pe o perioadă de 3 ani și jumătate. Corpus texte cuprinde texte monologate, în care cîte unul dintre copii vorbește singur în tim joacă și texte dialogate, cînd cei doi copii se joacă împreună. Copiii sînt frați și M = băiat) și au fost urmăriți de către mamă, unul de la 2,5 la 5 ani, altu la 3 ani, în situații de joc, care sînt menționate de obicei în paranteză, la încep Înregistrarea s-a făcut prin scris. Textele date în anexă au fost alese de noi considerat semnificative pentru aspectele discutate în prezentul studiu.

[2] Henri Wallon, *Evoluția psihologică a copilului*, București, 1975, p. 118

[3] Henri Wallon, *De la act la gîndire*, București, 1964, p. 231.

se face prin raportare la un destinatar imaginat ca martor al acţiunilor sale verbale şi non-verbale [4] (cf. textul A). În timp ce narează *in praesentia* acţiunile şi se constituie ca personaj al jocului şi ca locutor al textului, copilul face apel între altele şi la ce anume cere de la sine acest destinatar, un fel de alt eu cu rol de instanţă cenzuratoare.

În constituirea rolului său copilul mai ţine cont şi de alte cîteva importante elemente [5], ca, de exemplu, reprezentările schematice pe care şi le-a constituit despre anumite roluri acţionale şi raportul acestora cu cele lingvistice, verbale. Confruntat cu ele în viaţa cotidiană, copilul urmăreşte să se identifice cu ele [6] făcînd experienţa, fără îndoială neliniştitoare, a desprinderii de eul propriu, dar în acelaşi timp supunîndu-se unui principiu căruia folosirea limbajului l-a obligat încă de la început să i se supună : acela al convenţiei, al sensului prestabilit, fixat **de** şi **în** limbă. Experienţa aceasta are însă, aşa cum numeroşi cercetători au arătat, un rol important în structurarea eului şi în delimitarea sa de ceilalţi. Ea îşi are rădăcinile în poziţia intermediară a limbajului, aservit în acelaşi timp adevărului subiectiv şi schimbului social, aflîndu-se deci simultan subordonat individului şi codului, silit să împace tendinţe contradictorii, cu riscul incomunicabilităţii pe de o parte, cu cel al alienării în limbaj pe de altă parte [7]. Copilul pare a intui încă de la început acest conflict şi credem că în această intuiţie îşi află explicaţia faptul că, uneori, întrerupe lanţul narării faptelor pe care le face şi le descrie simultan, pentru a părăsi poziţia de comentator al acestor fapte în favoarea celei de personaj jucat, interpretat, poziţie pe care, pentru a o autentifica (într-un decor real care este doar suportul celui imaginat, descris, pus în scenă), vorbeşte aşa cum trebuie să vorbească cineva care se află în situaţia imaginată, comentînd adesea trăirile sale rezultate din identificarea totală cu rolul. Procesul de iluzionare este împins în aceste cazuri la extrem. Ţipetele de plăcere, interjecţiile care însoţesc această participare, ca şi lanţurile de cuvinte „fără sens", cu valoare de index pentru situaţia înscenată (aflîndu-se deci într-o relaţie de contiguitate cu ea) sînt semnele oboselii de a se supune convenţiei unui rol, deci de a-l întemeia conform contractului ficţional angajat, şi ale dorinţei ca, prin identificare cu rolul, să se abandoneze impulsurilor, trăirilor proprii pe care situaţia imaginată le-a evocat, i le-a readus în memorie sau i-a permis să le elibereze [8].

[4] „Oricare dintre formele de monolog sînt ulterioare pe plan ontogenetic apariţiei dialogului şi poartă în ele caracteristicile vorbirii dialogate" : Tatiana Slama Cazacu, *Dialogul la copii*, Bucureşti, 1961, p. 33.

[5] Asupra acestui aspect revenim mai detaliat în capitolul : *Modelul narativ şi modelul dramatic.*

[6] La baza imitaţiilor, arată Wallon, stă „dorinţa sa de participare care se transformă repede în dorinţă de substituire", cf. *Evoluţia psihologică a copilului*, p. 113.

[7] Pentru analiza minuţioasă a acestui aspect cf. Roland Gori, *Entre cri et langage: l'acte de parole*, în vol. *Psychanalyse et langage*, Paris, 1977, p. 70—101, în special p. 72.

[8] Wallon vorbeşte de un fel de „condensatori ai unor stări sau etape afective" *(lucr. cit.*, 1975, p. 128), care se reactualizează în joc. Se poate vorbi în legătură cu relaţia metonimică instaurată de o „sugestie de racursi, de un telescopaj între două acţiuni distincte", aici, aceea de a imagina acţiuni şi aceea de a face acţiuni : cf. Guy Rosolato, citat de J. Pierre Richard, *Connaisance du « Riz »* în « Poétique » (1978), nr. 34, p. 209.

Un fapt cu semnificaţie asemănătoare îl constituie probabil şi apariţia unor secvenţe în care copilul pare a trăi cu frenezie [9] satisfacţia producerii de nonsensuri în raport cu uzul comun al limbajului, ca un mod de a se sustrage normelor şi de a face loc — după ce anterior a resimţit insatisfacţia de a se fi abandonat celorlalţi, de a se fi înstrăinat de sine — manifestării libere a dorinţelor sale, aşa-numitei „ancorări corporale a vorbirii" [10]. Textul său tinde în astfel de momente să se reflecte pe sine, accentul cade pe sintaxa textului, pe activitatea de structurare a acestuia şi nu pe corespondenţa cu o situaţie.

Intervine activ şi masiv uneori în producerea discursului un alt element la care se raportează copilul ca subiect enunţător: totalitatea textelor care i s-au povestit sau citit. Sînt reţinute fragmente, uneori uşor recognoscibile, inserate în alte întreguri [11], marcate de o profundă intertextualitate. Uneori astfel de texte (cf. în anexă partea finală a textului D) devin, prin dezvăluirea mecanismului de generare a unui tip de discurs, forme parodice (fără vreo intenţie a copilului în acest sens).

Probabil că nonsensul experimentat de copil în astfel de texte este şi un mod de eliberare, prin experimentare, de angoasa nonsensurilor cu care este confruntat permanent în această perioadă în care limbajul este în curs de achiziţionare [12]. Semnificativ de pildă e textul (de la 2 : 9 ani) ce vizează două situaţii pe care copilul nu le stăpîneşte decît foarte vag, aceea de *a scrie* şi aceea de *a citi*: I : 2 : 9 ani (se joacă cu un creion, apoi desenează o floare) „Să vezi ce scriu acum" (se preface că citeşte) „Cîmpul, iarba mare creşte fagi ... că mămica dă o frunză mică, mică, mică şi o pară cu o frunzică stă singură în pom şi ea, dacă mămicuţa i-e frică şi-n pădure vine alt copil, un pong, două pongi, să mă joc şi s-a jucat cu pongile, că un cal vedea şi s-a dus repede la mama vacilor".

Impactul textelor auzite de către copil asupra jocului şi textului pe care-l construieşte este evident şi în reprezentările pe care copilul şi le face despre anumite roluri al căror suport îl constituie adesea personaje împrumutate direct din poveşti. Faptul este mai pregnant relevat în textele dialogate din corpusul avut în vedere de noi (în anexă textul E). Aceste texte au un statut pragmatic diferit de cel al textelor monologate, prin actualizarea reală a rolului destinatarului, care participă la joc şi e partener de dialogare.

De aici un sistem întreg de relaţii posibile între cei doi interlocutori, în funcţie de vîrstă şi de sex, de experienţa lingvistică acumulată şi de tipul de **agent** (conservator, creator, sabotor, distrugător) şi **supraagent**

[9] În timp ce creează astfel de texte, mişcările copilului devin mai violente şi dezordonate, sare, ţipă, cîntă, dansează, se învîrteşte, are aerul că trage pe sfoară pe cineva.

[10] Didier Anzieu, *Pour une psycholinguistique psychanalytique*, în vol. *Psychanalyse et langage*, Paris, 1977, p. 3.

[11] Psihologii au arătat că frazele receptate anterior de copil revin în discursul său prezent „sub formă de grupuri mnezice reţinute mai mult sau mai puţin izolat, sau cel puţin neavînd cu realitatea decît raporturi **nesigure** şi **globale** (subl.ns.). Între ele ca şi între grupurile din care sînt desprinse legăturile rămîn mult timp mai puternice decît referirea lor exactă la obiecte" : H. Wallon, *lucr. cit.*, 1975, p. 126.

[12] Înţelegînd prin achiziţionare nu doar etapa în care este descoperit mecanismul de generare a limbajului, încheiată aproximativ în jurul vîrstei de 1 ;6 ani, odată cu rostirea primelor propoziţii, ci o perioadă îndelungată de învăţare în care copilul se familiarizează cu pra-

semiotic (executor, promulgător, reformator, anulator) pe care îl reprezintă interlocutorii [13], de situația mobilă a dialogului în timpul căruia fiecare participant își asumă sau e învestit de interlocutor cu diferite roluri pe care le acceptă sau le refuză; pe care le acceptă prin acțiuni, dar nu le recunoaște ca roluri lingvistice, sau invers (repetă mecanic ce i s-a spus de către interlocutor să spună fără a intui comportamentul — gesturi, acțiuni — adecvat situației, rolului în care actul enunțării l-a transpus).

Situația jocului în doi ca formă de cooperare este prin ea însăși generatoare de dialog [14] și de o multitudine de poziții reciproce ale vorbitorilor menite să exprime și să mijlocească acțiunea [15].

Diferența de vîrstă între parteneri (2 ani) creează un element de continuitate între dialogurile copiilor urmăriți de noi la diferite intervale în timp și permite analiza lor fie separată, fie ca o conversație deschisă, organizată după modelul unui text pluriliniar [16]. Dacă optăm pentru această din urmă alternativă, putem studia, ca un aspect pragmatic important, modalitățile prin care cei doi interlocutori s-au modelat unul pe altul ca rezultat al interacțiunii verbale. Această interacțiune se realizează ca un demers complex în care sînt antrenate între altele: 1) stabilirea rolurilor; 2) stabilirea elementelor de decor (prin convenție între cei doi, obiectele încetează să fie ceea ce sînt pentru ca, motivat prin analogie cu cele necesare în joc sau arbitrar, să devină altele); 3) schimb de replici în virtutea rolurilor stabilite; 4) stabilirea prin consens sau prin dominarea unuia dintre parteneri de către celălalt a ceea ce trebuie spus într-un anumit rol, urmată de rostirea replicii indicate (executarea ordinului) sau refuzul enunțării ei (neacceptarea relației de dominare); 5) discuții metalingvistice de control al codului. Aceste elemente se succed de obicei într-o ordine imprevizibilă, neregulată și asimetrică (conform textelor D și E). Centrale rămîn ca aspecte de studiat, în legătură cu relațiile ce se stabilesc între interlocutori, gradul de participare la instaurarea convenției și gradul de supunere la convenția odată instaurată. Aceste două elemente pot influența structura liniară a dialogului sau desfășurarea lui pe mai multe paliere. Uneori unul din copii părăsește brusc rolul din scena constituită prin coparticipare, pentru o altă alternativă, sau în consens cu rolul stabilit introduce un monolog dialogat cu o persoană imaginară, jucîndu-și pe cont propriu rolul său. Textul dialogat incorporează astfel un nou dialog, multiplicîndu-și etajările.

Tendința de a se sustrage normelor prestabilite, convenției intrate în vigoare prin situația de joc, este de obicei mai pregnantă la copilul mai mic, deși o anumită labilitate în acest sens se observă și la cel mare.

xis-ul lingvistic, devine conștient de valoarea instrumentală a limbajului, interiorizează sistemul de norme care leagă între ele anumite enunțuri cu anumite situații de enunțare, ca și pe cel care dirijează acțiunile într-un ansamblu socio-cultural moștenit prin tradiție și într-unul în continuă prefacere, marcat de istorie.

[13] Sanda Golopenția-Eretescu, *Quatre sémiotiques possibles,* în RRL (1979), nr. 5, p. 446—448.

[14] Tatiana Slama-Cazacu, *lucr. cit.*, p. 91 „Accentul pus pe conduita copiilor în activitățile care cer cooperare face să se dezvolte dialogul și invers favorizarea apariției dialogului provoacă și înlesnește cooperarea".

[15] Idem, p. 144.

[16] Roland Harweg, *Bifurcations de textes* în „Semiotica" (1972), nr. 5, p. 41—59.

Tot la copilul mai mic se observă şi o tendinţă mai accentuată de a identifica imaginarul cu realul, rolul jucat cu persoana evocată de rol. El sancţionează în consecinţă orice încălcare a reprezentării pe care şi-a constituit-o anterior despre personajul întruchipat (atît în legătură cu acţiunile, cît şi cu vorbele acestuia), jucat, interpretat de el sau de celălalt (cf. textul E). Adevărul său subiectiv este astfel pentru el mai important şi manifestă un anumit conservatorism faţă de modelul anterior constituit. Adeseori confundă pe „a se spune că este" cu „a fi", tributar fiind unei conştiinţe mitice asupra limbajului, bazată pe identificarea numelui cu obiectul [17]. Este vorba şi de un conflict între acceptarea statutului fictiv al jocului şi realitatea imediată, concretă a jocului, la care, participînd, copilul aderă spontan, asemănător cu conflictul în actul receptării ficţiunii între „receptarea ei ca atare, pe baza unui contract ficţional anterior sau prin încălcarea acestuia, prin iluzionare, prin identificare : „identificarea *cu* în loc de identificarea *ca*" [18].

Copilul mai mare este mai dispus să accepte ficţiunea şi un set de convenţii care o instaurează, şi, deci, mai apt să distingă între el şi ceilalţi ca obiecte distanţate de el, dar şi ca subiecte în corpul cărora poate „intra" sau cărora le poate da corp printr-o acţiune de identificare şi asumare a limbajului lor. Situaţia de joc este locul privilegiat al acestei asumări şi parte constitutivă a acestuia, căci jocul este jucat şi trăit ca o realitate dinamică, în care copilul face în acelaşi timp experienţa gravitării spre tipuri diferite de discurs, pe care le descoperă în practica limbajului, din necesităţi de realizare a comunicării cu ceilalţi, dar şi experienţa necesităţii de a conserva adevărul subiectiv, trăirile individuale, reflectîndu-se în limbaj. Limbajul îl ajută ca înglobînd alteritatea să se delimiteze mai precis pe sine [19].

Imbricarea modalităţilor discursive la care recurge copilul — modelul dramatic şi cel narativ — constituie un cîmp de studiu interesant pentru a releva raportul dintre diferitele acţiuni pe care el le execută prin vorbire, traversînd spaţiul permanent dedublat al jocului. Aşa ar fi raportul dintre *a descrie* şi *a povesti, a spune* şi *a fi, a face* şi *a fi, a spune* şi *a face, a face* şi *a se preface, a fi* şi *a părea, a fi* şi *a nu fi*. În legătură cu ele o deosebită atenţie merită relaţiile intersubiective : raportul dintre eul real şi cel fictiv, dintre eu şi tu, dintre eul vorbitor şi cel ascultător, dintre eul vorbitor şi cel care acţionează sau este obiect, beneficiar al acţiunii, dintre eu şi el [20], problematică pe care am schiţat-o doar în cele de mai sus.

[17] M. Lotman, B.A. Uspenski, *Mythe, Nom, Culture*, în *Travaux sur les systèmes des signes*, Bruxelles, 1976, p. 18—40.

[18] Rainer Warning, *Pour une pragmatique du discours fictionnel*, în «Poétique» (1979), nr. 39, p. 336.

[19] „Prin raport cu mecanismul rolului social, jocul rolului fictiv poate fi considerat ca un soi de iniţiere reflexivă într-un comportament de bază al oricărui proces de socializare", căci „identificarea cu anumite modele în maniera jocului este întotdeauna în acelaşi timp egală cu a le înregistra ca fiind „jucate" : R. Warning, *art. cit.*, p. 336.

[20] „În joc obiectul e întotdeauna subiectul «toujours ailleurs, toujours fuyant» : Y. Ehrmann, în *Jeu, Enciclopedia Universalis*, Paris, p. 456.

MODELUL DRAMATIC ŞI MODELUL NARATIV

Jocul simbolic, care este predominant în activitatea copilului de 2—5 ani [21], debordează adesea cadrele imitaţiei, „conduita de reprezentare fiind aici mai importantă decît cea de reproducere" [22]; copilul încearcă nu doar să imite (proces de acomodare), ci să şi joace, să reprezinte un model (proces de asimilare). Din acest principiu fundamental, care dirijează jocul copilului în perioada la care se raportează textele înregistrate de noi, decurg o serie de particularităţi ale acestor texte.

Copilul care se joacă şi vorbeşte este în acelaşi timp actorul şi spectatorul reprezentării sale, al înscenării sale, el joacă pe altul pentru a se regăsi pe sine printre ceilalţi. Aşa cum se întîmplă uneori şi în discursul ficţional, în discursul copilului situaţia externă de comunicare (producere-receptare a textului) este înglobată în cea internă. Copilul, spectator al jocului propriu este în calitatea sa de producător al discursului şi lector al textelor anterior ascultate, pe care le modifică, le deformează, le sintetizează, restituindu-le printr-un substitut simbolic (jocul), construit simultan cu monologul său dialogat, în care sînt activate adesea procedee asemănătoare cu cele de condensare, deplasare şi dramatizare proprii visului [23].

Punerea în scenă în jocul copilului nu se face însă ca în teatru, pornind adică de la un text anterior stabilit căruia regizorul îi activează parţial resursele semnificative. Vizualizarea, re-prezentarea în spectacol a textului dramatic se face întotdeauna printr-o acţiune transformatoare în diferite grade a textului pus în scenă, rezultat al lecturii textului, dar şi al producerii de sensuri noi, în prelungire sau în opoziţie (la modul parodic, polemic, de ex.) cu această lectură. Textul piesei este faţă de spectacol un pre-text. Pentru copil punerea în scenă este simultană producerii textului, jocul său este limbaj şi acţiune şi un întreg arsenal de mişcări, gesturi, mimică, dans, vine să transforme discursul său într-un obiect (proces) semiotic cu mai multe paliere. Textele care însoţesc studiul nostru înregistrează doar parţial aceste multiple niveluri şi credem că doar o înregistrare filmată ar putea restitui fidel acest tip de discurs [24]. Simultaneitatea înscenării şi a producerii textului face ca acesta din urmă să capete corp pe măsură ce se naşte, să fie reprezentat în timpul constituirii, enunţării lui. Să nu uităm că în calitatea sa de **actor**, copilul nu joacă un rol atribuit lui de un autor: el este autor şi creator al rolului în timp ce joacă rolurile „celorlalţi".

S-a vorbit în cazul monologului de un limbaj interior actualizat [25], care se reinteriorizează pe măsură ce copilul se socializează. Observaţiile noastre confirmă această supoziţie, textele punînd în acelaşi timp în lumină, frapant, că este vorba nu de o experienţă marginală pentru copil,

[21] J. Piaget, B. Inhelder, *Psihologia copilului*, Bucureşti, p. 50—54.

[22] J. Chateau, citat din Jacques Henriot, *Le jeu*, Paris, 1969, p. 36.

[23] S. Freud, *Le rève et son interprétation*, Paris, 1925.

[24] Transcrierea „spectacolului" jucat de copil ridică probleme deosebite, cum ar fi cea a raporturilor dintre discursul scris şi cel oral, de care nu ne ocupăm aici, dar referitor la care am trimite, pentru o amplă prezentare a lor, la studiul lui Ph. Lejeune *Ça s'est fait comme ça*, în « Poétique » (1978) nr. 35, p. 269—304.

[25] Tatiana Slama Cazacu, *lucr. cit.*, 1961, p. 12 şi urm.

ci fundamentală atît în ce priveşte intuirea conflictului dintre subiectivitate şi obiectivitate, dintre individual şi normativ, dintre continuu şi discontinuu, pe care folosirea limbajului îl reactualizează permanent, cît şi în ceea ce priveşte delimitarea obiectului de semn, ca obiect „prezent" (prin evocarea de către semn) şi „absent" din acest semn.

★

Cînd copilul, jucîndu-se, spune „eu mănînc", „eu dorm" etc., se priveşte pe sine atît în rolul celui **ipostaziat** în acţiunea de a mînca, a dormi, cît şi în rolul de comentator. Scindarea aceasta se observă mai clar atunci cînd în mod neaşteptat vorbeşte despre sine la persoana a III-a, numindu-se cu rolul celui pe care-l interpretează („bebeluşul doarme", „Ioana în avion") sau situînd acţiunea mimată sub semnul unei acţiuni arhetipale („Asta-i jucatu", „Asta-i dansatu", „Asta-i zburatu"). Interesant de remarcat este faptul că simpla mimare a acţiunii respective nu i se pare copilului suficientă şi că el apelează la vorbire, pentru a-i da „autenticitate", ca şi cînd vorba ar avea o putere de actualizare, de vizualizare mai puternică decît gesturile. Dealtfel evoluţia copilului este marcată, se pare, tocmai de această deplasare de la gest spre semn. „Gestul – spune Wallon – precedă cuvîntul, pe urmă este însoţit de acesta, pentru ca, în sfîrşit, să fie absorbit mai mult sau mai puţin de cuvînt" [26].

În timpul jocului, copilul este comentator al acţiunilor inventate, mimate, puse în scenă. Aceste puneri în scenă se reduc uneori la acţiunile pe care simulează că le face, le vizualizează într-o singură secvenţă („Mănînc, Am mîncat", „Dorm, Am dormit"; „Sar, Am sărit"), ipostaziind acţiunea respectivă, în sensul că reduce înlănţuirea de acte pe care le presupune această acţiune la unul singur, care, prin convenţia codului gestual, o evocă. Adesea, ca în exemplele de mai sus, acţiunea e prezentată în cele 2 ipostaze temporale ale verbului : prezentul (copilul descrie ce „face") şi trecutul pentru a marca încheierea acţiunii şi a „secvenţei" respective, procedînd analitic acolo unde limba română procedează sintetic, neactualizînd diferenţele de aspect. Alteori, punerea în scenă a copilului capătă dimensiuni mai ample : sînt precizate elemente de decor, acţiunea e detaliată, comentată în succesiunea actelor care o compun şi, uneori, în mod brusc, copilul încetează să mai descrie pentru a se identifica cu rolul personajului imaginat şi a vorbi „ca şi cînd ar fi" acesta (introducînd uneori şi dialoguri cu altul în naraţiunea inventată şi povestită). În aceste momente copilul îşi comentează trăirile sale de participant la rol ca şi cum nu el ar fi inventat scena („Ce bine e !", „Ce bine, ce frumos e !", „Ce frig mi-e !" (cf. textul A).

Care este sintaxa acestor puneri în scenă, cum se leagă între ele şi care este aspectul de suprafaţă al textului? Acestea sînt, dealtfel, elementele care diferenţiază textele monologate între ele. De obicei, ele nu au coerenţa unei naraţiuni obişnuite în care unui predicat de bază i se atribuie o suită de transformări. Fiind legat de joc, textul este, ca şi acesta, supus digresiunilor în orice moment al său [27], neavînd un singur centru, ci deplasîndu-se continuu între mai multe. Elementele care diri-

[26] H. Wallon, *Evoluţia psihologică a copilului*, p. 124.
[27] J. Henriot, *lucr. cit.*, p. 32 : „apoteoza jocului este negarea jocului".

jează înlănţuirea evenimentelor descrise şi jucate, a punerilor în scenă (de o secvenţă sau mai multe secvenţe) sînt dependente simultan de situaţia imaginată în joc, deci motivate în interiorul ficţiunii, cît şi de cea exterioară jocului. Perceperea de către copii a unor obiecte din jur (din locul în care se joacă) poate duce la o tranziţie bruscă spre o secvenţă nouă, care e înglobată în nararea faptelor inventate, secvenţă evocată în mintea copilului de obiectul respectiv (jucăria uneori) şi asimilată textului, dirijînd pe o porţiune mai scurtă sau mai lungă „evoluţia" acestuia. Puterea de analogie a copilului duce la metamorfozări ale obiectului cu care se joacă, pe baza unor alternări continue între ficţiune şi observaţie ca şi între axa contiguităţii şi cea a substituţiei [28]. „Ideea metamorfozelor succesive ale obiectului nu numai că nu este redusă prin contactul cu realitatea — arăta Wallon — dar mai curînd îşi găseşte baza în această realitate" [29], căci „observaţiile copilului nu sînt lipsite de ficţiuni, dar şi ficţiunile sale sînt saturate de observaţie" [30]. Iată, de pildă, un scurt comentariu la 2 ; 8 ani : I. (se joacă stînd pe *o pernă* care se află pe *un cearşaf* întins pe jos) : „Stă pe *barcă* bebeluşul, stă *pe pernă* bebeluşul. Uite cum *pluteşte!* Stau pe o *apă albă.* Sînt o *lebădă.* Uite cum *plutesc pe apa asta albă!*"

Despre aceeaşi oscilaţie între fictiv şi real vorbeşte şi alternarea între prezentarea acţiunilor o dată ca şi cînd ar fi ale persoanei întîi (ale locutorului) şi alteori ca şi cînd ar fi ale unei a treia persoane, ceea ce marchează posibilităţile de scindare ale vorbitorului între o funcţie de comentator al acţiunilor realizate ca personaj fictiv al jocului, prin identificare cu personajul jucat, şi o alta de distanţare de acesta (spectator al propriului joc).

Înlănţuirea scenelor în textul monologat este „perturbată" şi de intruziunea unor fragmente din scene reale, trăite anterior de copil şi care, întretăiate în memoria sa, contaminate printr-un detaliu sau printr-un mod de participare afectivă similară la desfăşurarea lor, revin în text, animînd punerea în scenă a copilului.

Un impact asemănător îl au asupra textului copilului şi textele poveştilor ascultate. Copilul introduce în receptarea poveştilor o perspectivă identificatoare, în care caracterul iluzoriu al ficţiunii nu e încă îndeajuns sesizat. „Povestirea e pentru copil — spunea K. Stierle — locul privilegiat al concretizărilor preconceptuale ale unor experienţe elementare ca teama, speranţa, fericirea, nefericirea, misterul, straniul" [31]. Această experienţă a iluziei e reeditată de copil în joc şi mai mult chiar decît pentru textul literar se poate spune despre textele copiilor că în ele „închiderea" (la clôture) ficţiunii nu e cea a unei experienţe sistematice, ci cea a unei figurări concrete ca echivalent al experienţei" [32].

Succesiunea scenelor în textul produs de copil nu urmăreşte astfel o finalitate precisă. Ea se face cu multiple reveniri, reluări şi textul creşte cînd din alte texte, cînd din realitatea concretă în care copilul se mişcă,

[28] Pentru o mai amplă analiză a acestui aspect cf. S. Vultur, *Le jeu-langage et action*, RRL XXV (1980), nr. 5, p. 641–646.
[29] H. Wallon, *lucr. cit.*, 1975, p. 125 ; cf. şi p. 130–131, 140–142.
[30] Idem, *ibidem*, p. 54.
[31] Karlheinz Stierle, *Réception et fiction*, « Poétique » (1979), nr. 39, p. 300.
[32] Idem, *ibidem*, p. 304.

se joacă, însceneazā. Se confirmă mai mult ca oriunde, credem, în aceste texte, posibilitatea ca într-o scriitură să găsim înscrise „senzațiile corporale, afectele și reprezentările mentale ale unui narator" [33]. Experiența narațiunii este făcută de copil la modul complex în care e definită ea de către Didier Anzieu : „acesta este *récit*-ul : nu a povesti un eveniment, ci a reda ritmul, viteza, lentoarea, meandrele, tăieturile, izbucnirile cu care un eveniment (exterior sau interior) a fost trăit sau retrăit de una sau mai multe conștiințe" [34].

În ceea ce privește dialogurile înregistrate, nici acestea nu reproduc întocmai, nu sînt copiate după o situație dată, trăită anterior de copil, nu se reduc la „jucarea" unui dialog într-o situație fixă de roluri. În acest caz înscenarea copilului ar fi mai apropiată de lectura regizorului asupra unui text dramatic decît este ea în realitate. Copiii suprapun în dialogul lor cu alt copil, în timp ce se joacă, mai multe situații de enunțare experimentate sau sesizate anterior. Ei nu le memorează și nu le actualizează pur și simplu în noi dialoguri, ci creează, pornind de la o lectură de tip intertextual.

Așa se explică de ce atunci cînd i se cere, în situație experimentală, să dialogheze pe o temă dată (de ex. „La doctor"), dialogul copilului pare mai sărac în date decît atunci cînd conversează jucîndu-se și își desfășoară toate posibilitățile de dialogare. Dialogul **spontan** al copiilor în situația de joc este adesea foarte lung și foarte bogat în elemente care ne obligă să luăm în considerare nu doar punerea în scenă a unor roluri și capacitatea copilului de a le reprezenta prin acțiune și limbaj, ci și activitatea metadiscursivă a interlocutorilor — copii, legată de stabilirea condițiilor în care va avea loc dialogul (rol, decor, „indicații regizorale"), ca și, uneori, activitatea metalingvistică (expresie a unei receptări active, creatoare a codului pe care îl folosesc). Dialogul lor nu se desfășoară liniar pe o singură temă, așa cum nu se întîmplă nici în conversațiile adulților.

Gradul de dispersare al textului nu mai este însă controlat dintr-un singur centru, ca în monolog, ci se află supus cooperării prin joc a participanților.

Copilul **negociază** [35] cu altul nu doar convenția care dă regulile constitutive ale jocului, ci și pe cea implicată de dialog, colaborînd cu un altul la actualizarea acestor convenții. De aceea, dialogul se desfășoară mai puțin aleatoriu, dar nu mai puțin mobil, căci este marcat și de influențarea reciprocă a interlocutorilor prin interacțiunea reală și verbală. În ciuda faptului că prezența a doi locutori care își distribuie alternativ funcțiile de vorbitor și ascultător se află la baza modelului dramatic de enunțare, dialogul copiilor se află mai departe de atributele spectacolului dramatic decît textul monolog (cu structură dialogată). Pentru că, în dialog, libertatea de identificare cu un rol exterior situației reale a partenerilor se află sub controlul „celuilalt" și supusă statutului contractual al jocului. Reflectarea narcisică într-un rol imaginat

[33] Didier Anzieu, *Les traces du corps dans l'écriture : une étude psychanalytique du style narratif*, în *Psychanalyse et langage*, Paris, 1977, p. 180.

[34] Idem, *ibidem*, p. 180.

[35] Asupra caracterului *negociat* al dialogului și al jocului la copii revenim din perspectiva unei semiotici a normei în studiul *A convinge sau a obliga?* (sub tipar).

este „tulburată" de statutul real al copilului care dialoghează, situație ce îl distrage de la proiecția imaginară în altul și îl obligă să se modeleze, să se adapteze la contextul comunicării. Imaginea „celuilalt", a „altuia", a diferenței deci, este prezentă astfel în dialog nu doar ca o virtualitate ce îi modelează acțiunile verbale și nonverbale, ci devine o prezență activă cu care trebuie să coopereze [36].

ANEXĂ

Textul A

I : 2 ; 10 ani (iunie 1977)

Stai că-ți pun și rochia asta elegantă cu care am mers eu la bal atunci *(se joacă cu o fața de pernă brodată)*. Ordine să fie aici la mine-n casă! Hai la plajă, mama, tata! *(Eu intervin: „Noi ne-am prăjit prea tare")* De ce ne-am prăjit? Hai că e o plajă foarte rece, e o plajă așa de curată, uite vezi ... și-atunci te-ntinzi așa cu capul, pe burtă, te odihnești. Stai, că nu trebuie ăsta. Hai să-l aranjez, trebuie să pun cearceaful. Mama, hai, că tu nu ești prăjită! *(continuă să vorbească în șoaptă un timp, apoi din nou cu voce tare:)* Le limpezesc să nu fie murdare și le spăl acuma *(fața de pernă = cearșaf)*. Îmbolnăvită ce ești! Tu limpezești șorțulețul bine. Acum îl limpezesc cu apă caldă și pe urmă îl pun pe bară. Uite, vezi ce murdar iese de pe el. Cînd te scoli, mama și cu tata, mergem la plajă că eu iau un colac de la o tanti și mă duc la mare și înot să nu cad în mare. Tu cînd intri în mare să te ții de mine, că marea e mare, mare de tot și poți să cazi și tata nu te ține că tata-i mai mare decît mine și eu nu cad în marea aia că mă țin de colac. Te iau cu mingea lu tata și la mare tu ai un vaporaș și eu am altul și eu am un vaporaș cu verde și cu galben. Ia mingea și vaporul că eu nu știu să înot și tata știe să înoate și tata are un colac și tu ai un colac și cînd intrăm în mare pe tine te ajut să înoți că tu nu știi să înoți. Cînd a fost tata mic a intrat în mare și i-a fost frică că a căzut odată. Să te ții strîns de mine, așa strîns să te ții. Îl umfl și-mi leg colacul și mergem și tu ai un avion și tata are un avion și eu am un avion și mergem. Tata, mergem acum la mare! Și tu iei colacul și eu îmi iau vaporul meu și tu iei vaporul tău și după aia înotăm, da? Că eu mă duc în camera cealaltă! *(transfer brusc la locul real al jocului)* După ce te duc la mare, dacă ești cuminte te duc și la teatru de păpuși. Tata își ia mingea. Poftim tata mingea ta, poftim mama mingea ta, și eu am mingea mea. Mingea o pun într-o plasă. Stai să-ți pun mingea ta că tu n-ai deloc minge și cred că ai pierdut-o. Mama, asta e mingea ta, bine? *(are în mînă un semn de carte)* și asta-i mingea lu tata! I-am dat și lu tata și ție o minge și ai destule mingi aici în casă. Știi că eu înot și fac baie și eu nu mai sînt cu colac. Îl țiu deasupra mea. Uite, vezi, m-am udat peste tot! *(se tăvălește pe covor)*. Ce stau pe plajă! Ce mă-mping cu

[36] Tatiana Slama-Cazacu, *lucr. cit.*, p. 127.

colacul şi ce-mi place! Vezi ce-mi place la mare? Ce mă spăl la mare! Ce bine este! Ce grozav e! Că eu mă pun pe burtă şi înot! Stau cu capu-n pernă şi mă limpezesc la soare. Stai că eu înot, vezi? Sar de pe margine în apă şi nu mă mai văd. În apă cu prosopul după mine, cu colacul. A fost, aşa bine ai sărit! Îmi pun colacul aşa. Vino şi tu aici lîngă mine să sari tu. Eu te ţin şi pe tine ca să sari în mare. Faci un pas şi ai fugit! Acum eu fac. Mi-am pierdut colacul. A ce-mi place marea! Mă fac baie! Stai că-mi iau şi mingea! Uite ai văzut ce-a zburat? Ştii de ce-mi pun ăsta la gît? *(un fular)* Ca să nu-mi fie frig în mare, să nu răcesc. Ştii că fac gimnastică? Ăsta meu e un fular şi eu îmi pun colacul pe cap, îmi pun un batic aici pe mine, mi-l leg ca să nu-mi vie rece din aer, frigul. Ţi-l dau jos că nu-i al tău, că-i al meu. Ştii că acum e tîrziu şi trebuie să mergem! Bine? mergem la o fetiţă, la o colegă a mea. Să spui „bună ziua", „bună seara"! Ştii că nu mergem la mare, că bate vîntul .... Mama mergem la un butuc şi pe tine nu te luăm că noi mergem cu maşina. Mama te duc pe tine un pic la şcoală să te-nvăţ cum să citeşti, să dai foile aşa, una lîngă alta.

Textul B

M: 2; 9 ani (septembrie 1979) (se joacă singur — a fost în urmă cu două luni cu trenul la mare pentru prima dată)

Şi merg cu trenu la mare. Merge trenu singurel. Am mîinile murdare. Şi acum cu mîinile murdare. Acum strîng şi acum pun pe lipici *(Eu intervin: ce faci tu?)* — Mă joc de-a trenu. Eu sînt o babă, eu sînt un moş care stăteam. Am ajuns la mare, gata! Şi ne-a dat o cameră. Pleacă trenu şi-mi iau papucii şi la cameră pun covoru pe care se mănîncă. Aşa frumos am mîncat în tren. Să scutur la mare covoru, să stăm pe plajă. Eu ţin de două colţuri şi Ioana cînd vine *(nu asistă la joc)* să ţină şi ea de două colţuri. Şi-acuma, .. pleacă trenu acum. Pe covor am pus ceva. Pun aici copiii. Eu sînt băiat că merg pe stradă cu căciule şi cu mîini murdare. Şi-acum ne-a dat cameră să vedem marea. Acum am ajuns la mare. Am pus covoru aşa frumos şi-acum pleacă trenu. Eu sînt nenea conductorul. Cum merge nenea conductoru? Nenea conductoru are cămaşă. Duc trenu la mare. Bu-u-u buuum! Eu sînt ..., nenea conductoru merge cu trenu. Întorc pe-aici cu spatele *(împinge fotoliul cu rotile, care e trenul)*. Nenea conductoru vine cu trenu la mare. Nenea conductoru dă hainele jos *(de pe fotoliu)* şi-acum să nu pleacă trenu!
Şi-acum scot asta *(o parte a fotoliului se poate demonta)*. Nenea conductoru vrea să vadă ce-i la tren. Mă uit la tren, la reparaţii! Vrea să vadă nenea conductoru ce-i la tren să meargă. E stricat. Îl duc la reparat. Îl punem aşa, îl scoatem şi mergem cu el pînă la Reşiţa. Acolo e un domn de conductor. Nenea conductoru pleacă cu trenu la mare: Buum, buuum. E stricat trenu! Bag io ... maşina, trenu în garaj şi mă duc la nenea în casă. Aici e casa, acolo afară *(vorbeşte în şoaptă cîteva minute, apoi continuă:)* Aici nu merge. Aici nu a mers o dată. Am pus un lipici. Mulţumesc tren, l-ai reparat. Vin mîine pe la tine, nene, că mîine e reparat trenu c-acum e tot stricat.

Textul C

I : 4 ; 5 ani ; M : 2 ; 5 ani (aprilie 1979)
I : *(se preface că citește dintr-o carte)*

Am o gîscă și o pisică și o floare. Toți copiii aplaudă și nu știi tu poezia și a cules un buchet de flori și l-a dus la mămica și atunci să-ți mai spun : „Scufița Roșie a luat flori și Scufița Roșie a dus la mama ei în loc să se ducă mai repede, că vine lupu și-l bag eu în foc și era mort pe stradă. Și atunci a venit vînătoru și l-a împușcat cu frunza. Frunza-n foaie s-a dus la apă să se spele pe mînuțe să se ducă la masă *(cîntă pe melodia de la Melc, Melc, Codobelc) (cîntă apoi:)* Frunza-n foaie saie sare, Frunza-n foaie saie sare, Frunza-n foaie sare, sare.

Ăsta-i împăratu Cioc Albastru, împăratu Creastă Albastră peste munți sare ca un cocoș-

M : Peste munți mama vine acasă și de-o oră nu vine acasă că stă la facultate și aici se desenează ca să fie mai frumos.

I : Jucării pentru copii, fetițe, mașini pentru locul plin, elefanți.

M : Mama mi-i dor de tine *(încep să se joace cu cuburile).*

M : Nu-ți place ? N-am făcut acum, am început să fac. Mașina asta merge cu spatele *(făcută din cuburi).*

I : De ce ?

M : Așa, c-așa doresc eu.

I : Te duci acasă ? Îți faci mașina ?

M : M-am stricat mașina *(s-au răsturnat cuburile).*

I : Face-ți alta ! Eu fac un autobuz și-i arăt lu mama.

M : I, im, m . . . . .

I : Cine vrea 3 lei ? Cine vrea jucării să-i fac ? Vrei să-ți fac jucării ? Hai că-ți fac ! Frumoase-ți fac !

M : Asta-i fultulița mea ca s-o-nțep pe Ioana. Uite-o albă ! *(un corp format din cuburi albe asamblate).*

I : Eu desenez un copil.

M : Eu desenez o copilă.

I : Asta-i o balerină *(din cuburi).* La, la, la, la, la, și cîntăreața și cîntărețu și artiștii și artista. Cum se spune la cățel în engleză ?

M : —

I : Dog ! Cum se spune la pisică în engleză ?

M : Mîță.

I : Cum se spune la vulpe în engleză ?

M : —

I : Fox.

M : *(continuă să asambleze cuburi)* Mama să nu mă strici asta. Să o-nghijești. Asta nu-i lîngă mine, vreau să stea aproape de mine. Vreau să stea aproape de lîngă mine. Mama uite s-a scos *(a ieșit cubul din celălalt).* L-am pus și pe măturică și pe ursuleț. Ursuleț te calcă mașina. Stai aici băgat în cuibu tău.

Tu-tu mergem Mama ți-aduc nisip. Uite ce nisip ți-am adus ! Uite acolo ! Uite ce nisip ți-am adus ! Aici stă la volan și aci stă la volan. Să-l punem și pe bebeluș și deschidem mașina. Oh ! Tanti ! . .

Mama știi cum e dansatu ? Așa-i că este așa ? Rotunda !

Textul D

I : 4 ; 5 ani ; M : 2 ; 5 ani (mai 1979)

M : Acum eu mă duc la ţară !

I : La Asia ?

M : Nu mă duc la Asia ! Mă duc la ţară *(= la sat)*.

I : U ; U ; U ; U *(face ca trenu)* Eu l-am lăsat acolo pe linia de tren. Ai grijă că te calcă trenu ! Eu sînt trenu ! Aici nu-i linie ! Aici e garaju. Tot ăsta mare e linia şi tot ăsta puţin . . . Vrei să te duci şi tu cu trenu ăsta ? Să-mi spui cînd vrei să te duci că atunci mă opresc !

M : Vin !

I : Aşa ! Ioana înainte ! Eu sînt locomotiva ! SşS ; S ; SU !U !U ! Hai ţine-te aşa ? Ci, ŞI, Şi A ! Sacu la moară *(îl ia în spate, cad amîndoi. Ioana ia o batistă şi 2 perne apoi spune :)* Eu mă spăl pe cap şi-mi las asta pe păr să nu-mi fie păru ud. Îmi usuc păru. Pun aşa, o pun perniţa asta aici *(întinde şi batista pe care o ia de pe cap în faţa ei)*. Să nu mă pătez şi-mi pun farfuria aici. Acum iau perniţa. Acum mă culc, ştii ? Acum fac baie, mă spăl pe păr. Mihai pleci de la mămicuţa ! *(Mihai a venit spre mine şi şi-a pus capul în poală spunînd : să nu pleci la facultate să stai cu mine !)* Pot să mă duc şi eu la tine ? Mămicuţă eu vreau să pun capu aici *(la mine în poală)*. Stau ca să mă vedeţi. *(Se ridică, apoi :)* Mă duc la concert să cînt.

M : Şi eu mă pun ghetele şi mă duc la concert. Mă duc la concerta. Eu mă-mbrac frumos şi mă duc la facultate.

I : Am o boneţică legată *(îşi pune batista din nou pe cap)*. Vreau să fac batistă frumoasă lu Ioana. Mă duc la nea-nea-nea-la-la-lai-lai *(imită dansul oşencelor cîntînd, cu batista pe cap)* . . . Aşa ! şi baticu să-l pun pe cap şi mă frig la cap. Uite-mi pun o boneţică pe cap. Îmi fac boneţica asta bună să-mi intre pe cap, să nu-mi fie prea mare *(cîntă :)* Bună seara dragii mei şi cu cîntec şi flăcăi Hi, li, li, li, lao, lai, lai *(fragment din cîntec învăţat la grădiniţă ; îl cîntă uşor modificat)* Tata eisenbahn. Da viel schöner ; Ein, viel. Tata eisenbahn. Asta înseamnă că noaptea tata nu te lasă la fotbal, sărumîna. Guten Morgen ! Ceru e ca luna / şi cu(vîntul)(?) bate şi lumina aprinsă, dar pe noaptea mare / Ulii zboară tare / De toate felurile cît hora străluceşte / Frumos te duci la el / Hora străluceşte / Soarele străluceşte / Copilul se înalţă / Fetele dorm / Faceţi un cerc mare / dar voie bună / măru aspru nu e / pentru că casa se înalţă / ca voia bună / lumină, voie bună, soare / te dezbraci şi faci baie la bazin vara / Dar cu voie bună trebuie să te mai întîmpli ceva / Mămica nu trebuie să o superi, voie bună şi la mare / Am văzut la teatru / cîntă : Wir spielen, wir spielen *(cîntec învăţat la grădiniţă)* voie bună, mare, lumină, / ochişorii străluceşte / o gîndeşte lumea / cîntecu e mare / hora e frumoasă mă duc la horă / tu eşti mai frumoasă / Dar voie bună / Sînt la mare / culeg floricele / *(Se opreşte apoi cîntă :)* Bună seara domnu Bacio, Bună seara domnu Basilio !

Textul E

I : 4 ; 9 ani ; M : 2 ;9 ani (se joacă cu o umbrelă, se ascund pe rînd sub ea)

M : Mă plouă !
I : Lasă să te plouă că şi pe mine mă plouă. O prindem pe ..... Ne jucăm de-a căţeluşu !
M : Tu eşti iepuraşu ? da !
I : *(se ascunde sub umbrelă)* Da tu credeai că nu e nimeni !
M : Hai să mă uit în căsuţă, să văd cine-i în căsuţa asta ?
I : O vrăjitoare !
M : Mă laşi în căsuţa ta ?
I : Tu spuneai : „Cine stă lîngă umbrela aia culcat ?"
M : Cine stă lîngă umbrela aia culcat ?
I : Tu sunai !
M : Cine-i aici ?
I : Vrăjitoarea !
M : Plec de-aici ! Eu eram căţeluşu tău şi tu erai mama mea. Cine-i în căsuţa aia cu picior şi cu papuci ?
I : Vrăjitoarea şi vrăjitoriu şi cu lupu ca să te mănînce pe tine !
M : Da Ioana-i vrăjitoarea ! Mă joc cu tine ! *(e speriat)*
I : Sună !
M : Ţing ! Ţing !
I : Eu mă uitam pe geam, da ? Tu mă vedeai că ieşeam în curte.
M : Cine-i în căsuţă ? Vrăjitoarea ?
I : Da vrăjitoarea ! Că te mănîncă pe tine ! cri-cri-cri !
M : Da de ce făceai cri-cri dacă eşti vrăjitoare ?
I : Aşa ca să nu ştii tu ! Acum tu erai greieraşu ! *(îl lasă pe el sub umbrelă)* Da să nu te văd eu ! Culcă-te ! Pune capul jos ! Eu sunam. Mi-era frică !
M : Nu te speria că-i greieraşul.
I : Uite-te pe geam. Stai să-ţi arăt pe unde-i geamu !
M : Eu mă uit pe gemuţu ăsta !
I : Cri-cri-cri ! *(îi indică ce să spună)*
M : Cri-cri-cri !
I : Tu te duceai în casă !
M : E greieraşu !
I : Eu mă culcam lîngă casa ta. Eu sunam. Tu deschideai !
M : Am deschis ! Nu mai suna !
I : *(cîntă)* îm, îm, îm ..... Acum tu mă vedeai da ? Da ?
M : Da
I : „E vrăjitoarea" spuneai !
M : E vrăjitoarea !
I : Da tu închide uşa ! Te culcai ! Hai culcă-te ! Da tu nu mă vedeai ! Spune vrăjitoarea !
M : Vrăjitoarea !
I : Tu nu te uitai !
M : Ba da ! că vrăjitoarele se uită cu ocheanu !
I : Tu nu spuneai că eşti vrăjitoarea, că-i secret.

M : E greieraşul! Gri, gri, gri! *(Se învîrt amîndoi şi cîntă) (Tata vine cu intenţia de a le lua umbrela)*: „De ce nu ne mai laşi umbrela? De ce o astingi?" *(După ce o primesc înapoi:)*
I : Tu spuneai „Cine-i lumina aia?"
M : Cine-i lumina aia?
I : Vrăjitoarea!
M : Cine-i în căsuţa aia?
I : Vrăjitoarea! ca să te mînănce! Dacă mai întrebi o dată, te mănîncă! Dacă faci aşa să ştii că-i vrăjitorul!
M : *(speriat)* Cine-i în căsuţa aia? *(plîngăreţ)*: Greieraşu?
I : Nimeni! Asta-i o bucată de zahăr *(aluzie la Hänsel şi Gretel, cf. şi replica lui M)*.
M : Vreau să mănînc şi eu o bucată din căsuţa asta.
I : Da, tu nu spuneai! Spuneai „mi frică! mi frică e Baba Cloanţa".
M : Mi frică, o, Baba Cloanţa! Cine-i în căsuţa aia luminoasă?
I : Acum eu mai luam zahăr de la munte! Nu te speria! Nu te luam pe tine!
M : Tu numai te prefăceai, nu mă mîncai. Vreau să vin şi eu la tine să mănînc zahăr.
I : Nu!
M : Mi frică!
I : Te mănînc dacă spui mi frică!
M : Eu eram cîine lup!
I : Nu! erai broscuţa şi săreai în apă!
M : Dar broscuţa nu are papuci.
I : Eşti o gîză, bine?
M : Da! Gîz, gîz, gîz!

Dramatique et narratif dans le discours de l'enfant

(Résumé)

À travers un corpus de textes sous formes de monologues et dialogues — dont l'annexe nous offre quelques échantillons — textes qui appartiennent à deux enfants (I = fillette, M = garçon) poursuivis pendant 3 1/2 ans (de 2 ans à 5 ; 06 ans) ; nous essayons d'envisager la relation qui s'instaure entre la situation discursive (le jeu) et l'interchange verbal, entre le réel et la fiction. Cette dualité initiale du discours de l'enfant détermine dans les textes monologues une oscillation du sujet énonciateur entre le statut de narrateur — commentateur et celui de témoin et d'acteur de son discours. Les séquences qui décrivent les actions réelles ou imaginées, entrelacées selon une motivation intra- ou extratextuelle alternent avec celles qui résultent d'une projection intégrale dans le personnage « interprété » et avec celles à valeur métatextuelle. D'une manière analogue les textes-dialogues ont une structure complexe, relevant le caractère *négocié* de la conversation et de l'interaction liée au jeu. C'est pourquoi ces dialogues manquent d'unité sous rapport thématique. Les éléments imprévisibles de la situation de jeu peuvent influencer le trajet du dialogue ainsi que le comportement des partenaires par rapport aux conventions multiples qui marquent l'émergence du discours et dont l'instauration, l'action et l'effet occupent souvent une partie importante dans l'échange verbal.

Februarie 1980

Universitatea Timişoara
Bd. V. Pârvan 4

I. I. RUSSU

ILIRII. OBÎRȘIA ȘI SEMNIFICAȚIA ETNONIMULUI

Pornind de la analiza atestărilor grecești și latine ale etnonimului *Illyrioi (Illyrii)* — pentru care nu s-a dat încă o soluție etimologică valabilă —, ca și de la extensiunea lui teritorială în zona de nord-vest a Peninsulei Balcanice, autorul consideră că el conține (potrivit mai ales descrierilor lăsate de autorii greci) în esență noțiunea primară generică de „oameni, grup social-etnic distins, primitor, ospitalier" și ca atare avea la bază un arhetip indo-european de forma **sel-l-ur-* cu analogii mai apropiate în greaca antică; radicalul avea forma **sel-* „a fi prielnic, bine dispus, favorabil". Prin evoluție fonetică de tip elenic (la fel ca etnonimul *Thraces*, în situație identică), baza indo-europeană de mai sus a ajuns la forma **Illur-*, *Illyrioi*, nume purtat inițial de un singur clan din zona Adriaticii, cunoscut de greci prin contacte directe în Epir și sudul Dalmației. Etnonimul s-a extins treptat în epoca elenistică și romană asupra unui grup numeros de clanuri vorbind o limbă de tip *satem* în spațiul dintre Epir, Peninsula Istria, rîul Drava, Dunăre și Margus (Morava) în provincia romană *Illyricum*, avînd în centru Dalmatia.

Unul dintre importantele popoare antice, dispărut ca atare la sfîrșitul antichității romane zise tîrzii, după ce a jucat un rol istoric și cultural în propria sa patrie și în lumea greco-romană (Imperiul roman timpuriu, sec. I—IV e.n.), ca și în provincia Dacia veacurilor II—III, este reprezentat de i l i r i i din zona de nord-vest a Peninsulei Balcanice [1]. *Illyrioi (Illyrii)* și *Illyria* sînt noțiuni etno-geografice și lingvistice de accepțiune și extensiune variate în diverse perioade istorice. În antichitatea clasică greco-romană, *Illyrii* erau o serie de numeroase triburi (clanuri) înrudite în primul rînd sub raportul limbii lor indo-europene de tip zis *satem* (ca traco-daca, baltica, slava, indo-iraniana ș.a.), al antroponimiei, culturii materiale și spirituale, fiecare din aceste triburi-grupe „naționale" avînd însă un etnonim deosebit; ele locuiau înșiruite în spațiul dinaric dintre Epir, Peninsula Istria (ocupată de veneți), linia Drava — Dunăre, pînă la vest de Margus (Morava) și poate mai la nord. Aspectul caracteristic, esențial în structurile și dezvoltarea social-politică a populațiilor de limbă și cultură iliră era diviziunea în formații tribale mai mărunte, cu n u m e etnice-tribale și alcătuiri statale (ori prestatale, uniuni de triburi) deosebite, deci cu vechi tradiții și istorie proprie, „tri-

[1] Despre iliri în ansamblu: Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*. Band I: Einleitung, Wörterbuch der illyrischen Sprachreste. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommision, Linguistische Abteilung, XV. Wien, 1957; Band II: Etymologisches Wörterbuch des Illyrischen, Grammatik der illyrischen Sprache, 1959 (citat în continuare: *Sprache)*. Recenzie critică în „Cercetări de lingvistică" (Cluj), V 1960, p. 166—176, relevînd erori și lipsuri în bibliografie, confuzii în publicații epigrafice (multe copiate de A.M. cu greșeli cu tot din repertoriile eronate ale lui H. Krahe), confuzii, nume fictive, eterogene etc.; I.I. Russu, *Illirii. Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, București, 1969 (Biblioteca Istorică, XVII), 302 p. (citată: *Illirii)*, cu bibliografia istorică, arheologică și filologic-lingvistică.

bală" (sau de uniuni) pînă la desfiinţarea lor şi înglobarea în provincia Illyricum, apoi Dalmatia şi Pannonia ale Imperiului Romei.

Cele mai importante triburi din marea comunitate ilină erau : *Abroi, Amantes, Ardiaei, Autariatae, Breuci, Daesitiates, Dardani, Dassaretae, Daversi, Delmatae, Deramistae, Dexaroi, Dindari, Ditiones, Docleatae, Galabrioi, Glinditiones, Grabaei, Iapudes, Labeatae, Liburni, Maezei, Narestini, Parthini, Penestae, Pirustae, Pleraioi, Sardeates, Sassaei, Scirtari, Separi, Taulanti* ş.a. ; alături, peste Adriatica, grupele ilire din sud-estul Italiei *(Apuli, Messapi, Salentini* etc.) ; lista etnonimelor ilire, aproape completă în monografia noastră *Illirii* (1969), p. 30, pare a se ridica la vreo 100. Semnificativ şi deloc neglijabil este faptul că mai tîrziu, sub ocupaţia romană, persoanele din diferite triburi ale „Illyriei" utilizau nu determinativul general de „popor" *Illyrius* (nu se menţionează vreun „natione Illyrius" în inscripţiile din Imperiu), ci pe acela deosebit, mai precis şi limitat tribal, adică vechile clanuri, „natione Breucus, Delmata, Deramista, Ditio, Maezeius" etc., sau după regiuni (provincia) Dalmatia, Pannonia, Moesia (Superior ; cf. *Illirii*, p. 28). Etnonimul generic *Illyrii* era sau a devenit cu timpul nume de ansamblu al marii grupe de triburi ; dar într-o perioadă de tranziţie exista şi o grupă — care, din cauza echivocurilor, a dat nu puţină bătaie de cap „ilirologilor" în ultimele decenii — de aşa-numiţi „Illyrii proprie dicti" (Plinius, *Naturalis Historia*, III, 144 „eo namque tractu [dintre Epidaurum şi Lissus] fuere Labeatae, Endirudini, Sasaei, Grabaei proprieque dicti Illyrii et Taulanti et Pyraei"), „proprie Illyrii" (Pomponius Mela, II, 55—56 „Partheni et Dasaretae prima eius tenent, sequentia Taulantii, Encheleae, Phaeaces dein sunt quos proprie Illyrios vocant, tum Piraei et Liburni et Histria"). Asemenea noţiune cam vagă, chiar echivocă, ar fi desemnat o uniune de triburi ce se întindea din centrul coastei dalmatine pînă în Epir, de unde s-a extins mereu mai spre nord şi vest odată cu expansiunea romană (încheiată brusc şi brutal prin constituirea provinciei *Illyricum* ce s-a divizat apoi în două mai mici : Dalmatia prevalent ilirică şi Pannonia celtică în nordul şi vestul ei) asupra altor triburi înrudite în primul rînd prin limbă şi antroponimie — exact ca la traci ori, cum a remarcat în concluzie „ilirologul" croat A. Mayer [2], ca la slavi — ; sau poate mai simplu „proprie dicti Illyrii ar fi fost locuitorii din preajma oraşului Scodra, unde se afla centrul statului iliric al lui Gentius", cum considera cu vreo două decenii în urmă istoricul ungaro-german G. Alföldy (Heidelberg ; cf. *Illirii*, p. 27).

Cum s-a observat mai demult şi este deci evident, avem o d u b l ă e t n o n i m i e la „iliri" : *a)* pe de o parte, chiar acest nume de ansamblu (al „poporului" în general, precum s-ar spune în termeni actuali), *b)* pe de alta, o lungă serie de nume „parţiale" purtate de variate clanuri, multitudinea seminţiilor care aveau conştiinţa apartenenţei împreună (prin limbă, cultură materială şi spirituală, religie etc.), cu toate că adesea erau în conflicte dure şi îndelungate lupte între ele ; situaţie social-politică

[2] *Sprache*, I, p. 107 : „der Name Illyrier haftete also ursprünglich einem Stammesverband an, der sich von der mitteldalmatischen Küste bis Epirus erstreckte, aber er griff, durch geschichtliche Ereignisse veranlaßt, immer weiter nach Norden und Osten auf andere verwandte Stämme über, ein Vorgang, der in der Völkergeschichte nicht vereinzelt dasteht und z.B. bei den Slawen viele Analoga findet".

Harta nr. 1

ce nu era mult diferită la traco-daci, care la fel aveau pe de o parte etnonimul de ansamblu *T h r a x*, *Thraex*, ce apare încă în epopeile homerice (Θρᾷξ, Θραικη etc.), devenit nume etnic-național (de „popor") și extins asupra triburilor indo-europene dintre Marea Egee și Dunăre, apoi și mai la nord, pe de alta tocmai aceste numeroase triburi-clanuri de aceeași limbă unitară, cultură omogenă. S-a recunoscut mai demult de vechii tracologi din veacul al XIX-lea că etnonimul *Thraex* (*Thrax*)

nu era un cuvînt-nume din limba tracilor înșiși (cum arată chiar fonetismul lui discordant față de criteriile interne ale limbii trace, adică aspirata tenuă *th-* ce nu există în sistemul fonetic indo-european al traco-dacilor), ci trebuie considerat un cuvînt grecesc ori cel puțin cu fonetism elenic, de dată foarte veche, probabil din baza indo-europeană **dhrē-ik-* a rădăcinii **dher-* ,,a ține, a susține, a ține împreună, a fi tare(?)'', preconizată în 1894 de W. Tomaschek și destul de potrivită pentru indicarea și caracterizarea puterii și coeziunii unei viguroase comunități etnice cum apăreau tracii în ochii grecilor în perioada arhaică-eroică. Exact ca la iliri, singuraticele grupe de ,,traci'' aveau nume tribale distincte : *Agriani*, *Astai*, *Benni*, *Berecyntae*, *Bessi*, *Bithyni*, *Celegerri*, *Daci*, *Getae*, *Mygdones*, *Odrysae*, *Sapaei*, *Terizi* ș.a., probabil în număr de vreo 100 (cf. monografia noastră *Limba traco-dacilor*, ed. II, 1967, p. 21—22). În asemenea condiții și relații, este evident că dubla etnonimie constatată la iliri și la traci (ca și la alte grupe etnice de ,,indo-europeni'' în antichitate : greci-helleni, germani, slavi etc., și în epoca modernă) are o semnificație onomatologic-lingvistică, etnologică și cultural-istorică deosebită în ce privește mai întîi raporturile culturale și economice dintre lumea și limba elenică pe de o parte și pe de alta grupele de populații ce au venit în contact încă din perioada pre- și protoistorică cu grecii în zona Mării Ionice și a Mării Adriatice la vest, în Egeea și Marea Neagră la est de Hellada clasică ; atare contacte au fost rezultatul migrațiilor grecești spre nord-vest și nord-est (în cursul marii ,,expansiuni coloniale'') și respectiv al pătrunderilor ilire și trace în spațiul cultural-etnic elenic ; deci un străvechi și îndelung proces de influențare mutuală, de osmoză cultural-lingvistică și social-economică.

Dacă analogic și pe cale comparativă etnonimul *Thraces*, *Thraek-* este de considerat ca ,,netracic'' și cu certitudine grecesc (cel puțin sub raport fonetic), în aceeași situație trebuie socotit *a priori* etnonimul *Illyrioi*, *Illyrii*, ce apare mai întîi la greci și în limba greacă. Obîrșia lui etimologică este greu, chiar imposibil de identificat în sărăcăcioasele fragmente ale limbii și onomasticii ,,naționale'' a ilirilor (grupate alfabetic ultima dată în monografia *Illirii*, 1969, p. 122—266, cu unele soluții sau încercări etimologice), între care nu e de găsit vreun element sau silabă ce să ajute la explicarea și încadrarea în domeniul indo-european a etnonimului, să i se explice adică geneza și semnificația reală, din perioada primitivă cînd s-a constituit limbajul și sistemul onomastic al fiecărei grupe etno-lingvistice.

În perioada istorică tîrzie (sec. V—IV î.e.n.), cînd este atestat etnonimul tuturor ilirilor, el apare în forme destul de unitare și uniforme : *Illyr-*, *Hil-*, ce nu pot să fie cele etimologice, fiind evoluate și alterate față de baza arhaică indo-europeană. Toate formele și variantele sub care e atestat etnonimul în texte literare și epigrafice grecești și romane sînt înșirate cu rigoare și acribie filologică în *Sprache*, I, p. 164—171, unde se relatează și părerile unor scriitori, respectiv navigatori antici cu privire la structurile sociale, mentalitatea și felul de viață ilire. De relevat în primul rînd prezentarea și descrierea frumoasă, făcută prin optica preocupărilor moralizante ale unor antici, idealizînd așa-numitele ,,popoare ale naturii (Naturvölker)'' în relațiile social-economice din faza finală a comunei primitive ; astfel, Scymnos descrie pe iliri ca ,,foarte

evlavioşi-cucernici şi drepţi, ospitalieri, ducînd o viaţă curată şi cinstită (etc.)" [3]. Aceasta ar fi imaginea idilică a unei societăţi paşnice şi primitoare, ce ar fi stîrnit primilor greci colonizatori numai sentimente de admiraţie şi simpatie, care dealtfel nu sînt dezminţite ori anulate de alte indicaţii, nefavorabile, ale textelor antice din vremea expansiunii romane în „Illyria", unde armatele Romei au întîmpinat în chip firesc o dîrză rezistenţă pe mare şi mai ales pe uscat în avansarea lor prădalnică spre Dunărea de mijloc; sînt bine cunoscute textele literare-istorice care descriu pe „duşmanii" iliri ca neciopliţi, cruzi, grosolani, porniţi pe furturi şi piraterie, „cele mai sălbatice neamuri de oameni" [4]. Asemenea aprecieri erau evident exprimate de adversarii romani care au pătruns cu forţa, prin fier şi foc în marea şi teritoriul „naţional" iliric; sursele lor istorice nu pot să vorbească decît prin optica şi interesul statului roman, punct de vedere ce nu putea să fie favorabil sau măgulitor pentru rezistenţii iliri cotropiţi şi anexaţi; dar este sigur că nici aceştia (mai înapoiaţi pe linia evoluţiei culturale) nu puteau să aibă nişte păreri mai bune despre etica şi practica politică în acţiunile militare ale Republicii romane împotriva lor ca şi a celorlalte popoare şi triburi din întreg bazinul Mării Mediterane. Cu deosebirea că ilirii (ca tracii şi alţii) nu au lăsat scrieri istorice sau literare unde să fie caracterizaţi, din punctul lor de vedere, cuceritorii romani. Pe de altă parte, aceştia din urmă cunoşteau foarte bine şi recunoşteau deschis calităţile de excelenţi războinici, bravura şi dispreţul faţă de moarte al ilirilor; femeile încă luptau alături de bărbaţi în situaţii desperate, spre a se apăra de atacurile romane ce urmăreau şi au realizat subjugarea lor, trib după trib, vale după vale şi după deal şi munte. Istoriografia modernă încă a recunoscut, mai obiectiv, calităţile ilirilor de „oameni sobri", trăind o viaţă socială-familială ordonată, „neînfricaţi, mîndri, dar prea puţin înclinaţi [explicabil în mediul şi nivelul social-economic patriarhal din spaţiul dinaric] spre dezvoltarea vieţii civile" — în epoca preromană —, fiind „mai mult păstori decît plugari", cum îi prezintă istoriograful Romei [5].

Imaginea primară şi cea mai apropiată de realitate asupra societăţii „ilirice" cu care au ajuns în contact grecii din perioada arhaică în Epir, în Marea Ionică şi în Adriatica nu putea să fie decît cea trasată vag şi generic de Pseudo-Scymnos şi reconstituită de Th. Mommsen în linii foarte generale, adică nişte calităţi fizice sau morale pozitive, cum ar fi: distincţie, bunătate, forţă, vitejie, glorie, ospitalitate etc., mai ales în cazurile cînd numele tribale şi le atribuie chiar comunitatea populară respectivă. Din vastul domeniu al etnonimiei indo-europene este suficient a se cita în acest sens nume cu semnificaţie cunoscută şi etimologie evidentă: *Arya* „nobilii", *Eran*, *Iran*; celţii *Galatae* „vitejii, puternicii";

[3] Pseudo-Scymnos 423 (după Ephoros) θεοσεβεῖς δ'αὐτοὺς ἄγαν καὶ σφόδρα δικαίους φασὶ καὶ φιλοξένους, κοινωνικὴν διάθησιν ἠγαπηκότας εἶναι βίον δηλοῦν τε κοσμιώτατον.

[4] „Illyrii Liburnique et Istri gentes ferae et magna ex parte latrociniis maritimis infames", Liv. X 2, 4; „ferocissimae gentes", XXXVIII 17, 16; Strabo, VII 314, IV 207; Appianus, Illyr. 18; „Pannonii şi alţi barbari trăiesc din furturi", Cassius Dio, LV 34 etc.

[5] Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, ed. VI, vol. V (1909), p. 182 „es ist ein kräftiger Schlag südländischer Art, sehr verschieden von den Kelten und mehr noch von den Germanen, nüchterne, mässige, unerschrockene, stolze Leute, vortreffliche Soldaten, aber bürgerlicher Entwicklung wenig zugänglich, mehr Hirten als Ackerbauer".

germanicii *Nervii* „puternicii", *Sciri* și *Chatii* „străluciții"; la traci *Dioi* „divinii", *Trausi* „puternicii, viguroșii", *Berecyntae* „luminații, străluciții", *Costobocii* „străluciții" ș.a.m.d.; din triburile ilire: *Abroi* „vitejii", *Autariatae* „norocoșii, bogații", *Daesitiates* „arătoșii, distinșii", *Dardani, Dardi* „cei tari", *Dindari, Ditiones, Dostoneis, Grabaei* ș.a. conțin numai noțiuni morale elevate, selecte (cf. *Ilirii*, p. 93–94).

Dacă în perioada arhaică, ilirii înșiși – la fel ca cei mai mulți, dacă nu chiar toți „indo-europenii" – își confecționau nume proprii pline de virtuți și elogii, nu vedem pentru ce grecii ar fi dat vreun nume cu nuanță peiorativă primelor triburi de „iliri" cu care au venit în contacte pașnice pe teritoriul Albaniei actuale ori prin Marea Ionică și ostroavele Adriaticii. Vreo legătură între etnonimul *Illyr-* și *Hylleis* nume de „tribus" (phyle) doriană greacă – sugestie a unora, acceptată ca ceva sigur de alți eruditi moderni – nu are nici o valoare mai ales din considerații fonetice, avînd comun numai dubla consoană *-ll-*, iar de o înrudire pe cale indo-europeană nu poate să fie vorba între *Illyr-* și *Hylleis*. Cea mai veche atestare epigrafică a etnonimului este în *Inscriptiones Graecae*², I 239 Ιλλυριος, la fel ca în toți autorii istoriografi, geografi, etnologi, poeți (Ps. Scylax, Herodot, Thucydides, Arrian, Strabo, Appian, Pseudo-Scymnos, Pausanias, Cassius Dio, Steph. Byzant. etc.); *Illyrii* în autorii romani (Livius, Plinius, Florus, Mela etc.); dar apare și cu un singur *-l-* în Grecia: [---]*p. l(iberta) Hiluria* / [---Π]ΟΠΛΙΟΥ ΙΛΥΡΙ[Α], la Argos (Argolis). Nu lipsesc nici alte atestări cu aspirata inițială H- (spiritul aspru în grafia greacă): *Hillyricum*, CIL, III 1741 („provinciae Superioris Hillyrici") la Epidaurum în Dalmatia; *in Hiluricum* (scris IN HILVRIOVM) CIL, III 1854 la Narona în Dalmatia; Solinus, 1, 49; 23, 15; *Hilurica* și la Plaut (Trin. 852 *Hilurica facta videtur hominis*; Men. 255, cu primul *i* scurt din considerații metrice). La Delfi apare și forma Ιλλυρα (Griechische Dialektinschr. II 1810, 5; 1854, 6; 2014, 2; 2046, 2); *Ilurica* în Dalmatia: *Publiciae Iluricae* (PVBLICIAE ILVRICAE), CIL, III 8441 Narona; *Illyrica* (--- M. Illyrica Iulio Diadumeno marito pientissimo ---), CIL, III 14275, 1 Salona. Cu un singur *-l-* apare în unele texte epigrafice tîrzii ca o grafie provincială „vulgară" (de ex. AL(a] N(umeri) ILYR pe o cărămidă ștampilată din Brîncovenești, jud. Mureș (CIL, III 8074, 7 = SCIVA, 28, 1977, p. 94, fig. 1). Ca o zonă geografică și administrativă de mare importanță, *Illyricum* este, în chip firesc, foarte frecvent menționat în Imperiul roman și mai tîrziu. O grafie „romanizată" retrograd cu *-nl-* este rară (vreo patru exemple): la Roma *Inlyricum* (qui quondam situs est prata per Inlyrici litora Danuvii), ILS, 2167 (= Bullet. Commiss. Roma, 1884, p. 13); în Dacia se cunoaște din sec. III e.n. forma ALAE INLYRI (N + L ligatură, Ala Inlyricorum) tot la Brîncovenești, SCIVA, 28, 1977, p. 96–99, fig. 2 foto și desen. Alte două exemple epigrafice romane cam tîrzii „per Italiam ac Inlyricum", din a. 362–365, CIL, V 8987 (= ILS, 755); „praefecto praetorio Italiae Africae et Inlyrici", la a. 438, CIL, XIV 2165 (= ILS, 1283). Explicația formei aberante, de aspect „arhaizant" este simplă: analogia cu apelativele romano-latine avînd același fonetism și scrise uneori alternativ cu *-ll-* și cu *-nl-* *illudo* / *inludo*, *illuceo* / *inluceo*, *illustris* / *inlustris* etc. În etnonimul *Illyri* dubla consoană nu poate să provină din asimilarea vreunui grup consonantic *-nl-* de dată veche sau recentă din simpla cauză

că rădăcina i.-e. ce stă la baza etnonimului nostru era de forma **sel-*. Ţara lor se cheamă în greceşte şi în latină *Illyris* (Ps.-Scymn. 415 ; Strab., Ptolem. ; Mela I 18 etc.) ca şi *Illyria* (Steph. Byzant. ş.a.), iar *Illyricum* s-a perpetuat pînă în Evul Mediu şi (în chip evocator) în epoca modernă (*Sprache*, p. 164–165).

Neputînd fi de obîrşie ilira ca un etnonim „naţional" din limba proprie (în nici un caz nu cu fonetism iliric), obscurul etnonim trebuie să conţină oricum o noţiune care să caracterizeze comunitatea populară numai în sens pozitiv, chiar laudativ dacă se poate, nicidecum să exprime, scoţînd în relief, vreo trăsătură negativă, o scădere fizică sau morală ; deci despre comunitatea etnic-socială nu era de dorit şi nu era admisibil decît să „se audă de bine". Pe atare linie de principiu, trebuie observat că dintre grupele-familii lexicale-etimologice indo-europene nici o bază începînd cu vocala *i-*, *ei-* (chiar *-ai*) urmată de elementul consonantic *-l-* nu poate fi luată în considerare spre formarea unui etnonim onorabil, potrivit unei comunităţi sociale ce se respectă şi vrea să fie respectată de vecini ; nici grecii nu puteau să aplice unui neam de oameni ce li se prezentau dintru-nceput ca „blajini, evlavioşi, ospitalieri" vreun apelativ -atribut înjositor, neonorabil. Dacă avem în vedere criteriile foneticii istorice general elenice, singura rădăcină i.-e. ce poate fi avută aici în vedere este **sel-* „a fi prielnic, de bună dispoziţie, teafăr", cu numeroşi reprezentanţi în greacă, de ex. ἵλημι (**si-slēmi*) „a fi favorabil, ἵλα-μαι, ἱλαρός „vesel, bucuros", din *ἑλαρός (**sel-*) şi ἱλάειρα din *ἑλάειρα, ἵλεος, ἵλλαος „favorabil, milostiv" ; în germanică **sal-* v.nord. *seljask* „selig werden", got. *sēls* „gut, tauglich", v.nord. *sǿell* „glücklich", ags. *gesǣlig* etc. ; lat. *sōlor*, -ārī „trösten, lindern, beschwichtigen", *solus*, *solidus*, *salvus* etc. (A. Walde — J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlin—Leipzig, II 1927, p. 506–50 , nr. 6 ; A. Walde—J. B. Hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, ed. III, Heidelberg, II 1954, p. 556). Etnonimul *Illyr-* avea deci la bază un indo-european **sel(l)-ur-*, eventual **sel-v-* ori **sel-i̯-*, dacă dubla *-ll-* intervocalică provine din asimilarea unui grup consonantic şi nu era o simplă dublare fonetică printr-o pronunţare mai „apăsată" a lui *-l-* intervocalic ce apare de fapt scris şi simplu în unele forme *Hilur-*, *Ilur-*, care s-ar putea să nu fi fost „defective", ci chiar autentice şi etimologice.

Evoluţia fonetică a unei atare baze indo-europene nu putea să fie „ilirică", întrucît ilira este un idiom *satem* care (dealtfel ca şi cele centum occidentale : italica, germanica ş.a.) păstrează intactă consoana primară *s* în orice poziţie, nu o „aspiră" ca greaca, unde asemenea proces este curent, iar alternarea vocalică *e/i* nu e o raritate, constatată chiar în derivatele rădăcinii **sel-* de mai sus. Formele paralele *Il(l)yr-* şi *Hilur-* pot să fie o rămăşiţă a vechiului „spirit aspru" grecesc sau ceva analog cu peninsula *Istria/Histria* în vestul Illyriei sau la gurile Dunării în Dobrogea *Istros — Histria* etc. Din această tîlcuire şi din analogiile citate rezultă că numele etnic de ansamblu al blajinilor iliri, pioşi, cinstiţi, ospitalieri, este o veche creaţie a limbii greceşti ; sau dacă totuşi poate fi considerat în esenţă de obîrşie ilira, era un apelativ-atribut **Sel(l)-ur-* evoluat oricum în perioada arhaică numai după criteriile fonetice ale limbii elenice, indiferent dacă el indica numai un trib învecinat cu grecii care ar fi preluat

numele din partea acestora. Mai probabil apare însă că navigatorii greci luînd calea Mării spre nord și nord-vest au fost cei care au numit pe primii localnici întîlniți printre ostroave și pe malul Dalmației (populații de limbă indo-europeană *satem)* cu adjectivul-atribut **Sel(l)-u-ri*, *Illyrioi*, care cu timpul — cum s-a arătat mai sus și se arătase anterior — a fost extins asupra întregii grupe de triburi indo-europene, înrudite în special lingvistic, dintre Epir, Peninsula Istria și Drava—Dunăre—Margus, clanuri care ajung (la fel ca tracii) să aibă cîte două etnonime de obîrșii și forme diverse: unul ancestral și specific, tribal *(Abroi*, *Ardiaei*, *Autariatae*, *Breuci* etc.), purtat de fiecare din ele, al doilea comun și de ansamblu, *Illyrii*, format de greci și generalizat în cursul veacurilor asupra tuturor triburilor, mai ales prin expansiunea romană din Adriatica prin zona dinarică spre Dunărea de mijloc.

Al doilea etnonim este evident produsul unei conviețuiri și „colaborări iliro-elenice" prin relații străvechi ce se pierd în comuna primitivă și în negura basmelor care au înflorit în lumea grecească. Legende cam tîrzii ale mitografilor greci, amplificate probabil și de fantezia vreunor elemente mai cultivate, a păturii aristocratice tribale și a patrioților din Illyria, s-au străduit că încadreze acest important grup de triburi indo-europene numite Illyrioi în marea familie arhaică a elenismului: au confecționat deci un „eponim" strămoș al tuturor clanurilor, pe nume Illyrios, care — spre a se integra mai ușor și direct în sistemul mitografic al Greciei — a fost declarat „fiu al lui Cadmos și Harmoniei", în chip de șarpe vindecător și proroc, un duh htonian binefăcător; sau a fost prefăcut în fiu al lui Polyphemos și al nereidei Galateea etc., ca atare „frate" al lui Keltos și Galas-Galates, al „strămoșului" Galatae-lor" ș.a. *(Sprache*, p. 170—171; *Illirii*, p. 26—27). Asemenea construcții genealogice legendare (pretinzînd a se referi la realități istorice și etnologice), chiar dacă apar învelite în mantia basmelor contradictorii confecționate de „erudiții" greci, constituie și ele un semnificativ și grăitor document al străvechii colaborări pașnice și amicale între neamurile „ilire" și vecinii lor, oaspeți colonizatori greci ai insulelor Adriaticii (aici ar putea să fie plasate îndepărtatele „ostroave ale fericiților" mitologiei grecești, Μακάρων Νῆσοι) și ai coastelor dalmatine, anterior cu mult începuturilor expansiunii militare și politice romane la sfîrșitul veacului al III-lea î.e.n.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1863 sqq.
ILS *Inscriptiones Latinae Selectae* (H. Dessau), Berlin, I, 1892, II, 1902, III, 1916.
SCIVA „Studii și cercetări de istorie veche și arheologice", București.

Les Illyriens. Origine et sens de l'ethnonyme

(Résumé)

Le nom ethnique Ἰλλύριοι en grec, *Illyrii* en latin, désignait un groupe de tribus indo-européennes parlant une langue unitaire (dans ses lignes générales) du type *satem*; ils peuplaient la zone dinarique du nord-ouest de la Péninsule Balkanique, d'où ils se répandirent

aussi en Italie et dans lea provinces de l'Empire, surtout en Dacie. Leur territoire s'appelait *Illyris*, *Illyria*, et plus tard *Illyricum*. Les tribus-clans avaient chacune un nom tribal différent. Tous ces ethnonymes étaient d'origine indigène ; pour la plupart, ils contenaient une signification positive morale ou physique.

L'ensemble de ces ethnies avaient la conscience de leur unité de langue, d'anthroponymie et de culture. Comme tribus-clans elles portaient donc des noms tribaux, mai comme « peuple » ils s'appelaient *Illyrii*, ethnonyme à étymologie obscure : c'est un mot d'origine indo-européenne, étranger à la communauté sociale et linguistique respective, ou tout au moins de phonétisme grec, comme c'est aussi le cas du nom des *Thraces*, un contenu sémantique moral ou politique positif. Les navigateurs grecs de la mer Ionienne et de l'Adriatique ont connu à l'époque archaïque les peuplades « illyriennes » comme des « gens pieux et justes, corrects et très hospitaliers ».

Notre examen comparatif des possibilités du lexique « indo-européen » nous a montré qu'il n'existe aucun élément qui puisse justifier selon les critères « illyriens » l'ethnonyme *Illyrioi* ; par conséquent, nous sommes arrivée à conclure que cette « doublure » ethnonymique *Illyrioi — Illyricum* doit recevoir une solution indo-européenne. *Illyrioi* est un nom de forme g r e c q u e, à savoir la base **sel(l)-ur-*, avec l'aspiration du *s-* et l'*e* teinté en *i*, ayant la signification primaire « les gais, joyeux, accueillants, hospitaliers », etc., de la racine i.-e. **sel-* « être propice, favorable, heureux ».

L'auteur relève la valeur ethnologique exceptionnelle que présente l'étude de l'onomastique générale des peuples de langue indo-européenne et l'importance linguistique et historique primaire de ce système archaïque pour la genèse des tribus et des peuples indo-européens.

Februarie 1980 *Cluj-Napoca, Prahova 11*

SCL, an XXXII, nr. 2, p. 135–143, Bucureşti, 1981

LUCIA DJAMO-DIACONIȚĂ

ELEMENTE ROMÂNEȘTI ÎN MANUSCRISUL SLAVON MISCELANEU DE LA PRAGA (IX F 10)*

Din numeroasele probleme ridicate de limba manuscrisului miscelaneu de la Praga, autoarea se limitează la două: 1. datarea — problemă controversată de specialiști — și conchide că a fost scris între anii 1390—1410 și 2. originea scriptorului. Prezența unor trăsături românești infiltrate în textul slavon care reprezintă „substratul popular românesc" duc la concluzia că scriptorul — traducător sau copist — era un cărturar român trilingv.

Manuscrisul slavon miscelaneu din colecția Muzeului național din Praga (cota IX F 10) — provenit din biblioteca marelui slavist P.J. Šafařík — este unul dintre cele mai interesante manuscrise ale epocii atît prin conținutul său, cît și prin trăsăturile limbii în care este scris.

Datorită cuprinsului său bogat și variat, sbornicul a reținut atenția unui șir de specialiști. P. J. Šafařík are meritul de a-l fi semnalat, de a-i fi consacrat primul studiu și de a fi publicat fragmentul de text referitor la medicina populară[1]. Ulterior, manuscrisul a fost cercetat de V. Jagić[2], A. I. Iațimirski[3] și alții[4].

Manuscrisul, care este incomplet (îi lipsește sfîrșitul și unele file din interior, iar altele se păstrează numai fragmentar), cuprinde 191 file numerotate (filele 188—191 sînt albe) și este pe hîrtie, în semiunciala chirilică măruntă, dimensiuni 21,5 × 14 cm, legătură din secolul al XIX-lea din piele neagră.

Sbornicul cuprinde două însemnări: 1. (f.86) se arată că în anul 1686 în ziua de 23 august nemții au luat Budimul și 2. însemnare din anul 1686, în care se afirmă că manuscrisul a aparținut preotului Theodor din Belgrad și l-a dat lui Theofan din Hopovo, călugăr la Hodoș[5]. În continuare, însemnarea se referă la cutremure și la știri politice.

* Mulțumim, și pe această cale, conducerii Bibliotecii Academiei R. S. România și secției Relații externe pentru marea bunăvoință de a ne pune la dispoziție microfilmul acestui manuscris.

[1] P. J. Šafařík, *Serbische Lesekörner oder historisch-kritische Beleuchtung der serbischen Mundart*, Pesta, 1833, p. 129—130, publică fragmentul intitulat *Aus dem medizinischen Gemengsel der Handschrift um 1390*.

[2] V. Jagić, în *Opisi i izvodi iz nekoliko južno-slovinskih rukopisa*, XVI, *Srednovječni liekovi, gatanja e vračanja*, „Starine" X, studiază manuscrisul și publică fragmentul consacrat corpului omenesc și leacurilor populare (p. 81—126).

[3] A. I. Iațimirski, în *Описание южнословянских и русских рукописей заграничних библиотек*, t.I, *Вена, Берлин, Дрезден, Мюних, Прага, Любляна*. Petrograd, 1921, p. 780—786, prezintă o descriere amănunțită a manuscrisului.

[4] Bibliografia completă se găsește la J. Vašica, J. Vajs, *Soupis staroslovanských rukopisů narodniho musea v Praze*, Praga, 1957, p. 212—219.

[5] După lectura lui P. J. Šafařík, la care ne raliem, în text este Хоꙋⷣошꙋ мнїхꙋ „călugărului de la Hodoș". De aceeași părere este și V. Jagić, care publică și textul integral al însemnării *(op. cit.*, p. 82). A.I. Iațimirski *(op. cit.)* consideră că numai printr-o lectură ero-

Sbornicul este însoțit de un foarte interesant și documentat conspect (în manuscris) redactat de P.J. Šafařík în anul 1830. În acest conspect, între alte informații referitoare la modul deficitar în care s-a făcut ultima compactare a miscelaneului, se afirmă că, la legare, s-au înlăturat următoarele însemnări: 1) сию книгꙋ подарова(х) исакꙋ цветковичꙋ и за болшее вероıатие по(д)писꙋю своею рꙋкою 1736 ген. 25 Ісаїа антонови(ч) (Această carte am dăruit-o lui Isac Țvetcovici și pentru mai mare întărire semnez cu mîna mea. 1736, ianuarie 25. Isaia Antonovici) (pe prima filă) și 2. 1742 лѣта ꙋ м (rupt) сеи писменикь кь намь изь монастира Ходоша кь заıамь донешень георгїје черноевїчь (1742 anul) (Acest text ne-a fost adus cu împrumut de la mănăstirea Hodoș. Gheorghie Cernoievici) (pe ultima filă a sbornicului). Această însemnare [6] ni se pare deosebit de grăitoare, constituind dovada că în anul 1742 manuscrisul făcea parte din bunurile mănăstirii Hodoș.

Partea cea mai cunoscută din acest miscelaneu o constituie fragmentele de mare circulație în evul mediu ca: lecebnicul, gromovnicul și zodiacul.

Din multitudinea de probleme pe care le ridică acest manuscris deosebit de interesant — care ne dă o imagine a preocupărilor cărturarilor epocii în care a fost scris —, ne vom strădui să elucidăm sau să proiectăm mai multă lumină asupra următoarelor două:

I. Datarea și

II. Originea scriptorului care l-a copiat sau mediul lingvistic în care a fost copiat.

I. Deoarece data copierii acestui sbornic este controversată — variind între anii 1390 și secolul al XVI-lea —, ne propunem datarea, firește aproximativă, pe baza trăsăturilor limbii în care este scris.

Părerile divergente referitoare la datarea manuscrisului sînt următoarele:

1. P. J. Šafařík, bazîndu-se pe faptul că la f. 182 se menționează crugul lunii anul 6898 (1390), îl consideră scris la această dată[7]. Fr. Miklosich *(Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, p. XIV) și A. I. Iațimirski *(op. cit.*, p. 780) aderă la această părere.

2. V. Jagić consideră că argumentul lui P. J. Šafařík nu este destul de puternic și datează sbornicul în prima, dacă nu chiar în a doua jumătate a secolului al XV-lea, afirmînd că nu poate fi mai nou *(op. cit.*, p. 82). În același studiu, Jagić afirmă că este posibil ca el să fie din secolul al XIV-lea *(ibidem*, p. 84). J. Vašica, J. Vajs îl datează în secolul al XV-lea, fără alte precizări *(op. cit.*, p. 212).

3. M. Speranski afirmă că aparține secolului al XVI-lea, fără temei științific.

nată s-a dat acestui manuscris denumirea „de la Hodoș'' și afirmă că nu ar fi ш, ci м scris ca ш. Afirmația lui Iațimirski nu se poate susține deoarece analiza grafiei însemnării arată că ш este scris mai mult cursiv și nu poate fi interpretat ca м.

[6] J. Vašica, J. Vajs *(op. cit.*, p. 218), care prezintă conspectul lui P. J. Šafařík și redau fragmente din acest conspect, nu menționează nimic despre însemnările atît de importante care s-au tăiat la legarea sbornicului.

[7] În catalogul lui P. J. Šafařík, printr-o eroare, apare anul 1690.

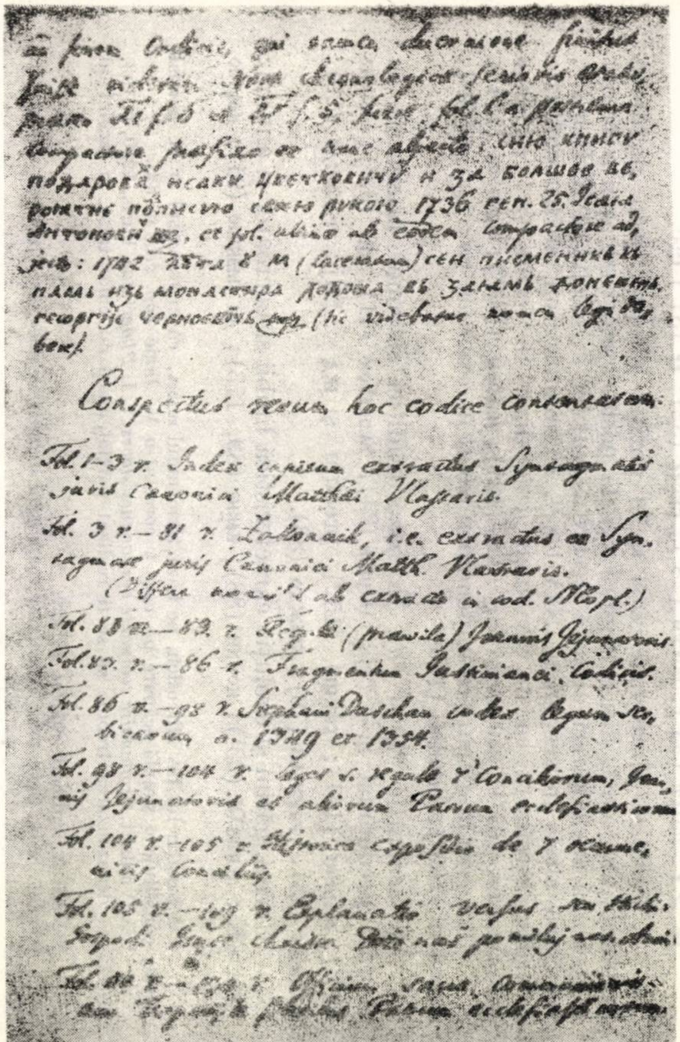

Fig. 1 – Conspectul lui P. J. Šafařík

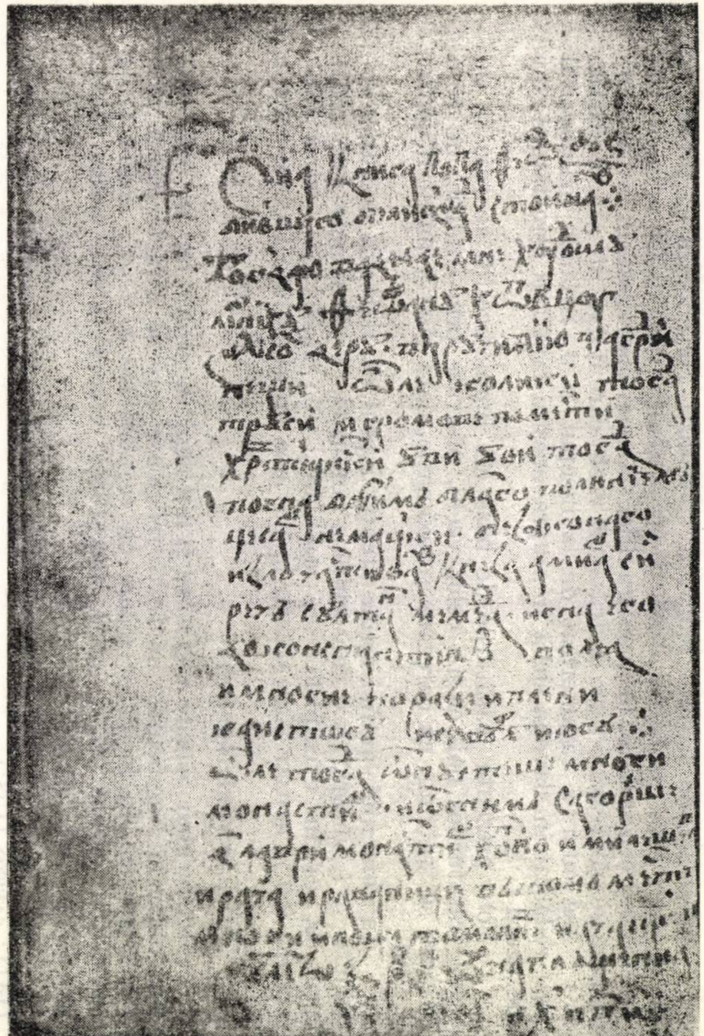

Fig. 2 – Însemnare din anul 1688

Acestea fiind părerile emise de specialiști, considerăm că problema nu-și poate afla rezolvarea decît pe baza analizei lingvistice a manuscrisului, cu precizarea că, în baza tradiției slavonei bisericești, în limba sbornicului se păstrează o serie de trăsături vechi care îi dau un aspect arhaic.

Așa cum l-a caracterizat de la început P. J. Šafařík, manuscrisul este redactat în slavona sîrbă și asupra acestui fapt toți cercetătorii sînt de acord [8].

Vom prezenta trăsăturile de bază ale limbii acestui sbornic și, pe baza trăsăturilor noi, ca și a celor vechi, păstrate prin tradiție, ne vom strădui să stabilim, cu oarecare aproximație, data cînd a putut fi copiat textul.

În **domeniul grafiei** reține atenția faptul că, datorită evoluției vocalei ы > *i*, uneori, ca o consecință a confuziei, *i* etimologic este redat prin ы, ca în exemplele: ѡт ныХ (18ᵛ, 19); вꙑны (56); вꙑнꙋ (68), оубꙑти (69ᵛ); изꙑдет (72ᵛ) și chiar în cuvinte împrumutate Хꙑротонисѹемꙑи (81).

În **domeniul foneticii**:

1. **Vocalele nazale** ѫ și ѧ, ca și diftongii ѭ și ѩ [9] nu se păstrează nici chiar în fragmentele de texte religioase care se caracterizează prin forme arhaice. În locul lor găsim cu regularitate ѫ > оу: лꙋкавѣ (15); моꙋж (29); мꙋчень (67ᵛ); дрꙋгꙋ женꙋ (98ᵛ); сꙋботꙋ (150); врачꙋ (144); ранꙋ (152, 156ᵛ) etc.

ѭ > ю: своею (13ᵛ); женою (13ᵛ); волею (14ᵛ); мащеХою (41); своѩ (141); слѣпꙋю (153ᵛ).

ѧ > е: пеτꙑ (37); петькь (78); гредꙋ (95) etc.

ѩ > е: прїет (23ᵛ); поети (28ᵛ); своее (32); ее (37ᵛ) etc.

2. **Vocalele ultrascurte** ъ și ь, în poziție intensă, prin pierderea înmuierii, au coincis într-o singură vocală posterioară, care apoi a trecut în *a*. După unele păreri, această trecere a avut loc în secolul al XIII-lea [10], iar după altele în secolul al XIV-lea [11]. În manuscrisul nostru confuzia ierurilor se reflectă ca un fenomen generalizat în forme ca: тъмницꙋ (53); мꙋчень (67ᵛ); боꙋдеть (78)ᵛ въса (127); имать (135ᵛ); криновь (154ᵛ).

Trecerea în *a* apare ca un fenomen izolat în exemple ca: лагати (69ᵛ); сатворит (169ᵛ); снѣжана (180).

3. **Grupurile** **tj* **și** **dj*. În baza tradiției slavonei bisericești, în sbornic predomină щ < *tj: дьщерь (24); мащеХою (41); що (92ᵛ); мощно (99ᵛ); бащине (141); свѣщꙋ (152), precum și жд < *dj: такожде (29); прѣжде (43); тоуждн (70); коеждо (83).

Uneori, găsim și evoluția caracteristică limbii sîrbocroate, și anume: *tj > K: макюХꙋ (25ᵛ); коуки (88); векю (89, 173); да плакаю (91); коукю

[8] Afirmația lui Fr. Miklosich, pe baza termenului волось, că manuscrisul ar fi parțial rusesc constituie o simplă scăpare pe care a corectat-o V. Jagić *(op. cit.*, p. 82).

[9] A. Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*, t. I, *Phonétique*, Paris, 1950, p. 153, afirmă că denazalizarea trebuie să se fi realizat parțial, dacă nu chiar total, în secolul al X-lea.

[10] Vezi A. Vaillant, *ibidem*, p. 129.

[11] Vezi S. B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave*, traducere și note de G. Mihăilă, București, 1965, p. 229.

(93v); лекю (157); врекю (172v). Tot rareori se întîlneşte şi *dj > г : о мегıаХ ... за мегıе (92); тъгıе (95v); догıе (95); тъга (177, 178).

4. **Prefixul** къ- > ъ- apare limitat la cîţiva termeni: оуець (23, 30, 70); ънца (29v); оунцем (61v); оузмет (91v).

5. Ca trăsătură dialectală relevăm **reducerea grupului consonantic** *st* > *s* atît în poziţie finală, cît şi în interiorul cuvintelor, totdeauna cu suprascrierea lui *s*. Pentru a da o imagine mai clară, vom scrie între paranteze consoana *s* suprascrisă. Astfel găsim: че(с) (48); старо(с) (63v, 141, 144); радо(с) (126, 132, 133, 133v, 175, 175v, 177); ревно(с) (143v); Хытро(с) (167) etc. Se ştie că în textele slavone, adeseori, consoana finală este suprascrisă; suprascrierea lui *s* este o dovadă că, după reducerea grupului consonantic, *s* era considerat în poziţie finală. În interiorul cuvintelor, fenomenul se limitează la adjectivul достоин cu derivatele sale şi substantivul постник. Prezentăm cîteva exemple: до(с)инь (54v, 114, 167v); до(с)ины(м) (33, 113, 114); недо(с)инѣ (113v, 119v, 122v); по(с)ника ... по(с)ник (20).

În **domeniul morfologiei** relevăm, mai întîi, consecvenţa cu care se păstrează formele numărului dual[12] atît la flexiunea nominală, cît şi la cea verbală, în special în formule juridice stereotipe din Pravila lui Matei Vlastaris. De pildă: двѣма братома „cu doi fraţi" (25v, 30, 30v, 35); двѣ сестрѣ „două surori" (30); съ двѣма сестрама „cu două surori" (41); ногама и рѫкама „cu cele două mîini şi cele două picioare" (160); се свадита два „se sfădesc doi" (95v), два бѫдета „vor fi doi" (51) etc.

DECLINAREA NOMINALĂ

1. **Substantivul.** Referitor la flexiunea substantivelor feminine, precizăm că unele forme cazuale, cum ar fi genitivul şi acuzativul singular sau nominativul şi acuzativul plural, sînt strîns legate de denazalizarea vocalelor nazale: арвънъ „arvuna" (11v); главъ „capul" (17v); трапезе „mese" (39v); книге „cărţi" (94); сестрою „cu sora" (82); тъщею „cu soacra" (74); красотою „cu frumuseţea" (108) etc.

Ca trăsătură de limbă nouă menţionăm formarea instrumentalului singular cu desinenţa -ом[13], care apare frecvent în fragmentul de medicină populară şi mai rar în alte fragmente. De pildă: съ прикıωм „cu zestrea" (86); правдωм „cu dreptate" (88); съ водомь „cu apă" (157, 160, 161, 161v, 162); кръпом „cu cîrpa" (151, 157); под корωм „sub piele" (160); съ смолом „cu smoală" (156) etc.

La substantivele masculine se reflectă în text următoarele 3 trăsături noi:

A. Formarea nominativului şi acuzativului plural cu desinenţa ıе[14]: монастырıе „mănăstiri" (14); соудıе „judecători" (51, 91v, 94, 96, 97v); снопıе „snopi" (85); калогерıе „călugări" (88); татıе „hoţi" (97v).

[12] A. Belić, *Историја српскохрватског језика* cartea a II-a, partea I, Belgrad, 1965, p. 61, afirmă că de abia în jurul mijlocului secolului al XIV-lea şi, pe alocuri poate mai timpuriu, în locul formelor de dual au început să apară cele de plural.

[13] A. Belić, *op. cit.*, p. 41, prezintă exemple din secolul al XIII-lea.

[14] A. Belić, *ibidem*, p. 13, atestă fenomenul în secolul al XIV-lea.

B. Formarea genitivului plural cu desinența — ен[15]: безаконен „a nelegiuirilor" (116); родителен „de la părinți" (64, 136, 164). Tot aici menționăm și neutre care primesc aceeași desinență: ѿт дѣтен „dintre copii" (55ᵛ, 63ᵛ, 64, 64ᵛ, 72ᵛ).

C. Instrumentalul plural este format cu desinența — ми, trăsătură care în slavona sîrbă își face apariția începînd cu secolul al XIII-lea[16]. În sbornicul nostru găsim exemple ca: епискоупми „cu episcopii" (14); зоубми „cu dinții" (139); precizăm că fenomenul nu apare frecvent.

2. **Adjectivul.** La adjectivele feminine, ca trăsătură nouă, menționăm formarea instrumentalului singular cu desinența -ом ca și la substantive: съ водом стоуденом „cu apă rece" (155ᵛ).

La cele masculine, genitivul și acuzativul singular se prezintă în -га, în locul formei slave vechi în -го: старѣега „pe cel bătrîn" (91); кон малога прьста „lîngă degetul cel mic" (161, 162ᵛ); за чюждега мужа „pentru un bărbat străin" (139ᵛ) etc.

3. **Pronumele.** La cele masculine, genitivul și acuzativul singular se termină în -а, în locul lui -о din slava veche, particularitate despre care Daničić afirmă că apare în sîrbă din cea mai veche perioadă[17]. Această particularitate este deosebit de bine reprezentată în miscelaneul nostru nu numai în forma enclitică га (83ᵛ, 89, 90, 90ᵛ, 91, 93, 93ᵛ, 94ᵛ, 173, 173ᵛ etc.), ci și la alte pronume, ca: своега „al său" (89); кога „pe care" (91ᵛ); всакога „pe oricare" (94, 96); никога „pe nimeni" (97ᵛ). ничиега „al nimănui" (94ᵛ).

4. **Numeralul** ordinal prezintă aceeași trăsătură pentru cazurile genitiv și acuzativ singular masculin: седмога „pe cel de-al șaptelea" (93).

5. **Verbul.** În sbornic se oglindesc următoarele trăsături specifice slavonei sîrbești:

A. Absența desinenței -тъ[18] la formele persoanei a III-a singular și plural ale indicativului prezent și ale conjunctivului. Formele cu păstrarea desinenței, care sînt predominante, coexistă cu acestea. Astfel, pentru singular se întîlnesc exemple ca: бое се „se teme" (69); се ѡбрѣте „se află" (93ᵛ); пише „scrie" (95); да платн „să plătească" (93); да греде „să vină" (95), iar pentru plural exemplificăm cu: не имаю „nu au" (89); да работаю „să lucreze" (91); да продаю и коупую „să vîndă și să cumpere" (95); кон гредоу . . . да греду „cei care vin. să vină" (95).

Tot aici menționăm și formele noi ale verbului auxiliar быти: да е свободнь „să fie liber" (89); се е разболель „s-a îmbolnăvit" (150ᵛ). Cea mai mare frecvență o înregistrează соу „sînt" (88ᵛ, 89, 91, 92ᵛ etc.); се су постригли „s-au tuns" (88).

B. Indicativul prezent persoana I plural apare format cu desinența -ми: имами „avem" (113ᵛ, 169); прѣдами „dăm" (169ᵛ).

[15] Daničić, *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVI вијека*, Belgrad, 1874, p. 74–76, prezintă exemple din secolul al XIV-lea.

[16] Vezi Daničić, *ibidem*, p. 113.

[17] Daničić, *op. cit.*, p. 57.

[18] A. Belić, *op. cit.*, p. 58, afirmă că această trăsătură apare în textele sîrbești începînd cu secolul al XII-lea.

C. Indicativul prezent persoana I plural apare alcătuit cu desinența -мо[19] caracteristică limbii sîrbocroate contemporane: идємо ... что сътворимо...да съкриємо „mergem ... ce facem ... să ascundem" (173).

Analiza trăsăturilor fonetice şi morfologice ale sbornicului ne dovedeşte că limba lui se caracterizează prin numeroase forme arhaice ce se împletesc cu anumite trăsături specifice slavonei sîrbe care, conform atestărilor celor mai buni specialişti ai istoriei limbii sîrbocroate, şi-au făcut apariţia între secolele al XII-lea şi al XIV-lea. Pentru a putea stabili perioada în care a fost scris sbornicul trebuie să luăm în consideraţie faptul, deosebit de important, că manuscrisul nu este un text religios — caracterizat prin arhaism — ci un text laic, care, ca orice text laic, este mai receptiv faţă de inovaţiile din limbă. Dealtfel, cum este şi firesc, inovaţiile din limbă nu se prezintă uniform în textul nostru: inexistente în fragmentele legate de cult cum ar fi prezentarea soboarelor ecumenice sau explicarea unor rugăciuni, ele se fac mai mult simţite în fragmentul consacrat medicinei populare, în horoscop, trepetnic şi gromovnic.

Luînd în consideraţie aspectele limbii sbornicului, credem că nu greşim afirmînd că a putut fi scris între anii 1390 şi prima decadă a secolului al XV-lea. Această datare o corelăm şi cu tabelul astronomic al ciclului lunii pe anii 1390—1408, căci nu poate fi ignorat faptul că astfel de tabele prezentau interes pentru perioada respectivă şi nu pentru perioade mai îndepărtate în trecut. Trăsăturile de limbă pledează în favoarea acestei ipoteze care confirmă afirmaţia lui P. J. Šafařík, cu deosebirea că nu stabilim anul, ci ne încadrăm într-o perioadă de 2 decenii.

II. Problema originii scriptorului căruia îi datorăm acest miscelaneu atît de interesant şi de valoros ne vom strădui să o rezolvăm tot prin analiza limbii manuscrisului. Sbornicul este o copie după o traducere din limba greacă sau poate chiar traducerea unui sbornic grecesc. Textul după care s-a făcut traducerea şi-a lăsat amprenta mai ales în lexic, fapt relevat magistral de V. Jagić *(op. cit.*, p. 83—87) cu referire la *lecebnic*.

Dată fiind complexitatea trăsăturilor limbii sbornicului de care ne ocupăm, referitor la scriptor (traducător sau copist) se pot emite 3 ipoteze: 1. scriptorul a putut fi un cărturar grec cunoscător de slavonă; 2. un cărturar sîrb (vorbitor nativ al limbii) şi 3. un cărturar care a învăţat atît limba greacă, cît şi sîrba în şcoală.

1. În *Sintagma lui Matei Vlastaris* şi, mai ales, în *lecebnic* se găsesc numeroşi termeni greceşti despre care V. Jagić afirmă că au rămas netraduşi fie pentru că traducătorul nu a ştiut să-i traducă, fie pentru că i-a considerat termeni tehnici care, în mod obişnuit, nu se traduc *(op. cit.*, p. 83). Dintre cele 2 ipoteze emise de V. Jagić cu referire la prezenţa unui şir de termeni greceşti, considerăm că prima este mai plauzibilă, mai cu seamă că există şi alte dovezi că scriptorul avea dificultăţi în mînuirea limbii greceşti. Fenomenul apare evident în troparele scrise în limba greacă cu caractere chirilice (p. 170ᵛ—171). Mai întîi menţionăm faptul că scriptorul, în dorinţa de a scrie hipercorect, a introdus ierur finale la termeni greceşti ca: єнь (170ᵛ, 171), тонь (171); генєань (171); Христонь (171); литургусь (171); тинь (171ᵛ) etc.; izolat chiar şi în interiorul cuvintelor: филаньтропє (170ᵛ). Este greu de conceput ca un cărturar grec

[19] Daničić, *op. cit.*, p. 287, se referă la o primă atestare din secolul al XII-lea.

scriind tropare grecești cu caractere chirilice să introducă ierurile finale, care chiar în cuvintele slave se păstrează numai parțial ca trăsătură arhaică, deoarece ca valoare fonetică dispăruseră cu mult înainte.

O altă remarcă se referă la faptul că scriptorul care scrie adeseori corect ѳ, uneori scrie т în locul lui ѳ. Astfel, pe lîngă grafii ca : аѳанатоү .. ѳеѡс (170^{v}), тȣ ѳеȣ (171) ; ѳеѡс (171) ; ѳтеѡокѡн анѳропинс (171^{v}) găsim și антропонь (171) ; филаньтропѥ (170^{v}) ; агатѡн (170^{v}) ; теѡтокон (171^{v}) ; тимїатирїѡ (171^{v}) ; партенѡн (171^{v}). Este greu de presupus că un grec ar fi putut reda pe ѳ grecesc prin т, dat fiind faptul că în greacă deosebirea dintre cele două sunete era netă. Dar o astfel de „scăpare" se poate explica mai ușor ivită de sub pana unui cărturar care a învățat greaca în școală, dar în a cărui limbă maternă nu există fonemul ѳ, ci numai т.

Mai menționăm faptul că termenul *aliluia*, care se repetă după fiecare tropar, nu este redat conform foneticii grecești, ci ca în slavonă, cu intercalarea consoanei *g* dar, ca în limba greacă, cu dublu *l* : аллилȣгїа (171). Obișnuit, cuvîntul apare prescurtat cu suprascrierea consoanei *g*.

Cele arătate mai sus constituie, credem, un argument că nu poate fi acceptată ipoteza că scriptorul manuscrisului ar fi putut fi un cărturar grec.

2. Analiza formelor redacției sîrbești din acest manuscris, în care predomină trăsăturile arhaice, pledează în favoarea ipotezei că scriptorul care l-a copiat nu putea fi un vorbitor nativ de limbă sîrbă, deoarece un cărturar sîrb care știe foarte bine ce largă circulație aveau în evul mediu rețetele de medicină populară, horoscopul, trepetnicul sau gromovnicul, în scopul de a le face mai accesibile, s-ar fi lăsat mai mult influențat de limba vie.

Faptul că în sbornic sînt predominante trăsăturile arhaice ne determină să afirmăm că scriptorul era un cărturar care a învățat limba într-o școală de slavonie în care se punea accentul pe formele vechi, pe tradiția slavonei bisericești ca limbă de vehiculare a culturii medievale.

3. În sprijinul ipotezei că scriptorul miscelaneului era un cărturar care a învățat atît greaca, cît și slavona în școală vine faptul că în manuscris se găsesc unele trăsături de limbă — nerelevate de acei care l-au studiat pînă acuma — care nu-și găsesc explicația nici în limba sîrbă (nici în bulgară), ci numai ca izvorîte de sub pana unui cărturar român bilingv sau trilingv.

Problema elementelor românești cuprinse în limba documentelor slavo-române a stat în centrul atenției unor cercetători români (B. P. Hasdeu, Ovid Densusianu, I. Bogdan, Gh. Ghibănescu, L. Djamo-Diaconiță, G. Mihăilă și alții) și străini (A. I. Iațimirski), care au relevat importanța acestora pentru cunoașterea unor forme de limbă română. Alte texte, cum ar fi, de pildă, sbornicele, nu s-au bucurat de aceeași atenție deși, după părerea noastră, prezintă cel puțin aceeași valoare, dacă luăm în considerație faptul că scriptorul copia sbornicul tot după un sbornic slav și nu i se relata conținutul sau dicta cuprinsul documentului în limba română.

Trăsăturile românești infiltrate în miscelaneul de care ne ocupăm apar, îndeosebi, în rețetele medicale și în zodiac. Fără a fi deosebit de numeroase, considerăm că este necesar să le relevăm pentru valoarea lor probatorie în favoarea ipotezei că grămăticul a fost un cărturar român.

Nu vom prezenta o inventariere exhaustivă — dealtfel o parte a textului este deteriorată și ilizibilă —, ci ne vom opri la cele care ni se par mai elocvente, deoarece reprezintă „substratul popular românesc".

1. Pronumele românesc *ei* — genitiv-dativul singular al pronumelui personal feminin *ea* — se întîlnește de cîteva ori ca atribut cu valoare de posesiv în contexte ca: ѡт рѡдител ѥи много бл(д)ть прїемлет „de la părinții ei va primi multă binefacere" (136); оубитькь еи бѫдет или къ челѩди... „paguba ei va fi sau la slugi..." (136); положи къ главѣ еи...въ кръвотеченїе еи „așază pe capul ei... în (timpul) periodului ei" (149); вь имѣ еи [20] „în numele ei" (140, 170).

Această particularitate se întîlnește adeseori în limba documentelor slavo-române începînd cu anul 1480 [21], ca și în varianta slavonă a „*Învățăturilor*" *lui Neagoe Basarab*.

Forma sîrbească veche a genitivului singular al pronumelui она apare frecvent în grafia ее în contexte ca: цѣнѫ ее „prețul ei" (17ᵛ); женоу оуица ее „pe soția unchiului ei" (29ᵛ) etc.

2. Sub influența limbii române, ca și în alte texte slavo-române, apare postpunerea adjectivului epitet, plasat în imediata apropiere a determinantului [22]. Această trăsătură apare adeseori în zodiac și gromovnic, uneori alături de topica obișnuită a antepunerii adjectivului. Iată cîteva exemple: ѡт звѣрїи дивныихъ „de la fiarele sălbatice" (178); зима добра...зима люта „iarnă bună ... iarnă cruntă" (179ᵛ); вѣтри силны „vînturi puternice" (180); зима зла, пролѣтїе дьждевно...жетва соухa „iarnă rea, primăvară ploioasă ... recoltă uscată" (180); зима лъка, пролѣтїе вѣтръно...есень добра „iarnă ușoară, primăvară vîntoasă ... toamnă bună" (180ᵛ) etc.

3. Schimbarea genului unui substantiv după genul cuvîntului corespunzător din limba română: закон „lege". În toate limbile slave termenul закон are aceeași structură fonetică și este substantiv de genul masculin. Sub influența limbii române, în care corespondentul său *lege* (< lat. *lex*, *legis*) este de genul feminin, găsim: законь полагает новаа „așază legea cea nouă" (47), context în care adjectivul determinat новаа este indiciu indiscutabil că substantivul este considerat de genul feminin. Lipsa de acord între determinat și determinant nu se poate explica decît ca apărută din gîndirea românească a unui traducător sau copist bilingv. Această trăsătură apare frecvent în documentele slavo-române începînd cu ultimul sfert al secolului al XV-lea.

4. Construcții prepoziționale slave calchiate după limba română. Gîndirea românească și-a pus pecetea și pe unele construcții nefirești limbii sîrbe, și anume:

[20] Dativul еи — complement indirect — apare de mai multe ori în sbornic în formulări ca: да възвратит се еи все „să i se restituie ei totul" (84) sau рьци еи „spune-i" (148ᵛ), dar nu ne referim la acestea care ar putea fi interpretate și ca forme arhaice slave vechi, deși este evident că Sbornicul nu cuprinde astfel de forme arhaice și ele nu se pot explica decît ca „românisme".

[21] Vezi Lucia Djamo-Diaconiță, *Aspects de l'influence du roumain dans la langue des chartes slavo-roumaines rédigées en Valachie aux XVᵉ—XVIᵉ siècles (Le pronom)*, în „Revue des études sud-est européennes" XIV (1976), nr. 1, p. 103—105.

[22] A. Vaillant, *op. cit.*, t. II, partea a II-a, Paris, 1958, p. 496, afirmă: « La place de l'adjectif épithète est normalement avant le substantif », iar limba sîrbă se caracterizează prin antepunerea adjectivului.

a) Prepoziția по calchiază prepoziția românească *pe* care introduce complementul circumstanțial de mod, formînd locuțiuni adverbiale modale ca: *pe știute, pe neștiute*. De pildă: аще и по невѣдѣнии быс „dacă a fost pe neștiute" (39ᵛ); иже бо по оувѣдѣнїи прилеже грѣсѣ „acela care comite păcatul pe știute" (40); аще по невѣдѣнїи, ѡперет ее антимисъ „dacă (a fost) pe neștiute, se spală antimisul" (100ᵛ).

b) Prepoziția къ calchiază prepoziția românească *în* care introduce complementul circumstanțial de mod, formînd locuțiuni adverbiale modale ca *în neștire*. Această calchiere apare în contexte ca: нелѣпотни бракъ къ невѣдѣнии „căsătoria nelegiuită (care s-a făcut) în neștire" (39ᵛ); иже къ невѣдѣнїи бывшѹ бракѹ... и къ невѣдѣнїи сы „căsătoria care a fost (făcută) în neștire ... și fiind în neștire" (41).

Menționăm faptul că pentru a reda ideea de *pe neștiute, în neștire*, copistul folosește pe aceeași pagină cele două calchieri după limba română alături de construcția sîrbească cu prepoziția радн: къ невѣдѣнн... ...по невѣдѣнїю...рад(и) невѣдѣнїа (39ᵛ).

În limba sîrbă, această idee se redă fie cu ajutorul prepoziției ради, ca mai sus, fie fără prepoziție, ca în exemplele: не вѣдѹще „pe neștiute" (43) sau аще невѣдѣнїем се бѹдет „dacă aceasta va fi pe neștiute" (103).

Tot sub influența limbii române, prepoziția на calchiază prepoziția *pe* spre a reda noțiunea *zilnic, în fiecare zi*. Nici în limba sîrbă și nici în bulgară nu se folosește nici o prepoziție pentru a reda această noțiune: în sîrbă se spune *свакоᴦ дана*, iar în bulgară *всеки ден*.

În manuscris, această calchiere se întîlnește în Pravila sfîntului Ioan на къждо днь... на всакы днь „în orice zi ... în fiecare zi" (81ᵛ), precum și în Pravila celor 7 soboare: на къждо днь по·р҃·метанїи „în orice zi cîte 100 de mătănii" (102); на конждо днь „în orice zi" (104).

Aceste calchieri, după părerea noastră, au o valoare deosebită dacă luăm în considerație faptul că apar într-un text juridic, chiar în formule juridice stereotipe.

5. Sintagme slavone calchiate după cele românești. Sub influența limbii române, ca și în documente, se întîlnesc expresii românești calchiate în limba slavonă [23].

soră de mamă. Pentru a reda noțiunea de soră vitregă, născută din căsătorie diferită a mamei (sau tatălui), în limba română se folosește expresia *soră de mamă*, calchiere care apare în *Sintagma lui Matei Vlastaris*: иже съ сестрою своею ѡт матере или ѿца ѡскврънсе „cel care se pîngărește cu sora sa de mamă sau (de) tată" (40ᵛ). În limba sîrbă noțiunea aceasta se redă prin termenul *полусестра*, care în traducere „ad litteram" este „(pe) jumătate soră", iar în bulgară *сестра по маика* „soră după mamă", cu prepoziția по, și nu cu ѡт, care corespunde prepoziției românești *de*.

migdale amare. Ca medicament preventiv pentru evitarea îmbătării, în *lecebnic* se recomandă да изгризѹет, на чте срдце, коупоусна корень

[23] Vezi și Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, IV, V, VI, București, 1966, p. 188–189.

или мигдали горкы пет[24], „să ronţăie, pe stomacul gol, rădăcină de varză sau cinci migdale amare" (157ᵛ). Termenul мигдалъ, pe care Miklosich îl atestă într-un manuscris din secolul al XVI-lea, nu este înregistrat de Daničić în dicţionarul său. În sîrbocroată pentru acest fruct se foloseşte cuvîntul бадем; în bulgară, pe lîngă бадем, se folosesc şi termenii миндал şi мигдал, dar sintagma noastră nu este cunoscută. În limba greacă modernă există termenul compus τό πικρομύγδαλο(ν), dar acesta nu este înregistrat de Fr. Du Cange (*Glossarium ad scriptores mediae et infimae grecitatis*), în care găsim termenii πικρν şi πικρὸν (*s.v.*). În miscelaneul nostru această sintagmă nu poate fi interpretată ca trăsătură a limbii greceşti, deoarece se ştie că limba greacă, ca şi limbile slave, se caracterizează prin aceeaşi topică, şi anume: adjectivul precede substantivul, fapt care se reflectă şi în termenul compus. Dacă ar fi fost element grecesc sau sîrbesc ar fi trebuit să fie горкы мигдали.

bube dulci. În fragmentul de medicină populară, printre altele, găsim şi titlul: ѡт сладка стр8пїа еже по главѣ „de bube dulci (care sînt) pe cap" (157). Fr. Miklosich, înregistrînd termenul стр8пїе ca sinonim al substantivului рана, redă şi sintagma din manuscrisul nostru (s.v.). În *Rječnik*, la termenul стр8п se prezintă şi această sintagmă ca unică atestare. Sintagma nu este menţionată în alte dicţionare şi ambele exemple sînt din manuscrisul nostru. Este de presupus că nici V. Jagić nu a cunoscut sintagma, deoarece în studiul consacrat lecebnicului traduce titlul „o strupima na glavi" (pentru bubele de pe cap) (p. 90) fără nici o explicaţie.

În domeniul lexicului relevăm cîţiva termeni româneşti:

aer. Termenul bisericesc prin care se denumesc: 1. acoperămînt de stofă sau de pînză pentru vasele liturgice şi 2. epitaf (cuvînt de origine greacă) apare în sbornic în 2 variante grafice, în următoarele contexte: или чстные покровце, или глюемы аерь „sau cinstitele procoviţe sau numitul aer" (59); ѡт покровьць или аерь „din procoviţe sau aer" (101ᵛ); аерь, прѣстоль мои „aer, pristolul meu" (130ᵛ). Cuvîntul *aer* (<lat. *aer*, *aeris*), prin care se desemna noţiunea de văzduh, atmosferă, se intîlneşte în gromovnic în acest context: аще възгръмит растоущи лоу(н), метежь аїероу „dacă tună cînd creşte luna, atmosfera (este) confuză" (179ᵛ). În dicţionarele slave vechi, ca şi în cele slavone, termenul este înregistrat numai cu acest al doilea sens, primul fiind total necunoscut limbilor slave.

birciu. Termenul vechi românesc prin care se denumea strîngătorul de impozit, de tribut — ulterior înlocuit de *birar* — este alcătuit din *bir* (<magh. *bér*) cu sufixul slav —чин. Cuvîntul бирь a făcut parte din patrimoniul lexical al limbii sîrbe, fiind atestat în *Monumenta serbica* (Daničić, *Рјечник s.v.*), dar derivatul бирчин, -чинѧ nu figurează decît în dicţionarul lui Fr. Miklosich (*Lexicon*, s.v.) şi numai cu referire la documentele slavo-române publicate de I. Venelin[25]. Cuvîntul care

[24] V. Jagić, în studiul consacrat leacurilor populare, scrie мигдалы грькы (p. 85), dar în fragmentul publicat este scris corect мигдали горкы (p. 108), fără nici o explicaţie referitoare a această sintagmă.

[25] Iurii Venelin, *Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты*, St. Petersburg, 1840.

se întîlneşte frecvent în documente începînd cu anul 1489 [26], în sbornicul nostru apare în *Sintagma lui Matei Vlastaris*: рекше ѡт бирчїе црскаго „adecă de la birciii ţarului" (11ᵛ); аще съборныихъ истезатель, рекше бирчїи „dacă cei care strîng (biruri) trimişi de sobor, adecă birciii" (12). În ambele contexte, cuvîntul este precedat de рекше „adecă", ceea ce, după părerea noastră, constituie un indiciu că termenul nu era cunoscut slavonei sîrbe şi traducătorul sau copistul a considerat util să-l explice.

felie. Cuvîntul românesc (< gr. φελί) apare astfel într-o reţetă de medicină populară: рѣже фелїе чиста хлѣба полагай на скорїю „taie o felie de pîine curată (şi) aşaz-o pe scorie" (155). Vrednic de relevat ni se pare faptul că Fr. Miklosich, înregistrînd termenul фелия, precizează „sensus nobis ignotus" şi redă contextul din manuscrisul nostru (*Lexicon*, s.v.). De asemenea, cuvîntul figurează şi în *Rječnik* (*s.v.*) şi tot cu unica atestare din sbornicul pe care îl prezentăm. V. Jagić consideră фелїа neogrec φελι şi-l traduce „komadić; ein Schnitt" [27]. Dacă am admite că termenul este slav terminat în -ıa (după afirmaţia lui Fr. Miklosich), atunci acuzativul singular trebuia să fie în -ю. Ipoteza că termenul este neogrec de asemenea nu explică acuzativul singular în -е. Este evident că unica explicaţie valabilă rămîne forma românească a cuvîntului cu funcţie de complement direct în formă nearticulată, exact ca în limba română contemporană.

gută. Cuvîntul românesc (<lat. *gutta*) apare în aceste 2 contexte: 1. кто имат гоуты или ксеропон „cine are gută sau podagră" (160) şi 2. аще ли ѡттечеть гꙋта по чланоѣхъ „dacă guta se scurge prin membre" (160ᵛ). Daničić înregistrează cuvîntul гꙋты (deşi se ştie că în limba sîrbă nu există substantive terminate în -ы) şi unica atestare este din miscelaneul nostru. Textul nu lasă nici un dubiu că termenul este românesc: în primul exemplu, forma гꙋты este acuzativul singular nearticulat cu funcţie de complement direct, iar în al doilea nominativul articulat, ca subiect al propoziţiei. Ni se pare că nu este lipsit de interes faptul că scriptorul, după ce a scris гꙋты, a simţit nevoia să explice denumirea bolii prin corespondentul său din greacă.

glistir. Cu sensul de „clismă", forma veche românească cu *g* a cuvîntului de origine greacă apare în această indicaţie medicală: твори же семꙋ глистирь съ оукропомь „fă-i şi clismă cu mărar" (162). Termenul nu apare în textele sîrbeşti nici cu *g*, nici cu *k* şi nu este înregistrat în dicţionare. Cu aceeaşi structură fonetică, cuvîntul face parte şi din lexicul dialectului aromân, fiind o dovadă în plus a originii româneşti.

lună (<lat. *luna*) [28] desemnează în limba română 2 noţiuni: 1. astru, satelit al pămîntului şi 2. intervalul de timp egal cu aproximativ a douăsprezecea parte dintr-un an. În limba sîrbă modernă, pentru ambele noţiuni se foloseşte месец, dar în textele vechi pentru astru se folosea şi

[26] G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sfîrşitul sec. X — începutul sec. XVI)*, Bucureşti, 1974, p. 76.

[27] V. Jagić, *op. cit.*, p. 84.

[28] G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 117, arată că cea mai veche atestare cunoscută pînă acuma a acestui cuvînt este onomasticul feminin *Luna*, care apare într-un document din anul 1467.

лѹна [29], ca şi în bulgară. În sbornic, termenul se foloseşte pentru ambele noţiuni:

1. *astru*. În gromovnic, copistul scrie de 11 ori *luna* în acest context: аще възгръмит растѹщи лѹнѣ „dacă tună cînd luna este în creştere" (179—179)v. În acest text pentru noţiunea de timp găsim м҃сца.

2. *intervalul de timp*. În fragmentul de medicină populară scrie: аще кто боудет болнь, въпроси когда се е разболель, въ кои д҃нь лу(н) и како ес име болещомѹ съчьти име болещом(ѹ) и колико има(т) лѹна „dacă cineva va fi bolnav, întreabă-l cînd s-a-mbolnăvit, în ce zi a lunii şi cum (care) este numele celui care boleşte şi cît are luna (data)" (150v). Exemplele prezentate, după părerea noastră, sînt concludente şi nu puteau să apară decît de sub pana unui cărturar român. Precizăm că în alte manuscrise slavo-române pentru astru se foloseşte cuvîntul лѹна, iar pentru noţiunea de timp мѣсец. Astfel, în Pravila lui Matei Vlastaris, scrisă în anul 1472 de ieromonahul Ghervasie pentru mănăstirea Neamţ (mss. slav nr. 131 din depozitul Academiei R.S.R.), găsim: кржзи лѹнни „crugurile lunii" (142v); лѹннаго движенїа „mişcarea (rotaţia) lunii" (144), dar pentru noţiunea de timp м҃сца (142).

ridiche. Substantivul românesc în forma populară *rădiche* (< lat. *radicula*), din care s-a derivat şi un adjectiv posesiv, apare în *lecebnic* în următoarele contexte: ръдькboѵ растльци полагаи връхѹ болѣзни ... сѣме ръдькбено вари с водомь „piseează ridiche (şi) pune-o pe locul bolnav ... fierbe cu apă sămînţă de ridiche" (160); ръдькбено сѣме напои его съ ѡцтѡм „bea sămînţă de ridiche cu oţet" (153v). Termenul nu este cunoscut limbilor slave de sud. Pentru denumirea acestei plante, sîrba modernă are ретква, iar bulgara ряпа. Fr. Miklosich *(Lexicon*, s.v.) înregistrează cuvîntul ръдъкы pe care îl traduce „lactuca" şi prezintă 2 atestări: prima din sbornicul nostru (160), iar a doua se referă la alţi termeni редковь şi ретька *(Lexicon*, s.v.). Deci singura atestare a termenului aparţine manuscrisului pe care îl prezentăm. În continuare, Fr. Miklosich, după ce prezintă diverse forme din limbile slave, se referă şi la românescul ръдикъ, pe care îl explică din lat. *radix*.

spovedanie, articulat *spovedania*. Termenul românesc (<slav vechi исповѣданїе) apare în următorul context: и споведанїа оуставиль еси с҃пенїи „şi spovedania ne-ai lăsat-o (spre) mîntuire" (119). Chiar dacă и nu ar fi conjuncţie — deşi această lectură a scrierii continue ni se pare mai potrivită —, termenul mai are particularităţi româneşti:

1. ѣ > е deşi în text în cuvinte slave ѣ se păstrează cu consecvenţă, precum reiese din următoarele exemple: ти приношѹ исповѣданїе „ţi-aduc spovedanie" (118), исповѣданїе „spovedanie" (130); nu numai la substantiv ci ѣ se păstrează şi la verbul alcătuit din acelaşi radical: исповѣдаю „mărturisesc" (123); вѣрѹю, г҃и, и исповѣдаю „cred, Doamne, şi mărturisesc" (126).

2. Forma споѣданїа în -ıа este acuzativul singular feminin, în forma articulată, în funcţie de complementul direct.

[29] Daničić prezintă o singură atestare a acestei forme în *Monumenta serbica*.

În slava veche, ca și în slavona sîrbă, pentru această noțiune au existat 2 termeni: neutrul испоκѣданиѥ și femininul испоκѣдь, dar forma din sbornicul nostru nu se poate explica din nici unul din acești termeni, deoarece atît la un tip de declinare, cît și la celălalt (în slava veche, ca și în sîrbă) acuzativul este la fel cu nominativul, precum apare și la f. 118 și 130 și nu în -їа. Așadar, sub influența limbii materne, alături de formele slavone, scriptorului i-a scăpat și una românească, chiar într-un text religios care, prin definiție, este arhaizant.

Aspectele prezentate mai sus ni se par concludente spre a putea afirma — și, credem, fără a greși — că grămăticul care a tradus sau a copiat sbornicul a fost un cărturar român trilingv, a cărui limbă maternă și-a lăsat amprenta în acest prețios manuscris. Miscelaneul — cel mai vechi manuscris slavo-român cu un astfel de conținut — cuprinde prima atestare a unor termeni sau sintagme românești și este o pagină necunoscută a culturii noastre vechi.

ABREVIERI

Daničić — Đjuro Daničić, *Rječnik iz književnih starina srpskih*, I—III, Graz, 1962, în *Editiones monumentorum slavicorum veteris dialecti*.

Miklosich, *Lexicon* — Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1962—1965.

Rječnik — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svjet izdaje Jugoslovenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1880.

Éléments roumains dans le manuscrit slavon miscellanée de Prague (IX F 10)

(Résumé)

Le manuscrit slavon miscellanée de Prague — particulièrement intéressant tant par son contenu que par la langue dans laquelle il est écrit — soulève une série de problèmes dont l'auteur se limite à en élucider les deux suivants :

1. L'établissement de la date — problème controversé par les chercheurs qui se sont occupés de ce manuscrit.

2. L'origine du scribe qui l'a copié ou le milieu linguistique dans lequel il a été copié.

1. L'analyse linguistique plaide en faveur de l'hypothèse que le texte a pu être écrit entre les années 1390 et 1410.

2. Quelques traits roumains infiltrés dans le texte slavon — tel le pronom personnel *ei*, la postposition de l'adjectif épithète, le changement du genre de certains substantifs slaves selon le genre du mot correspondant en roumain, prépositions slaves calquées d'après la langue roumaine, syntagmes roumaines et éléments lexicaux roumains — qui représentent le « substratum populaire roumain » conduisent à la conclusion que le scribe était un érudit roumain trilingue.

Ce miscellanée — l'un des plus anciens manuscrits avec un tel contenu — contient aussi la première attestation de traits propres à la langue roumaine.

Decembrie 1980 *București, Șos. Iancului 53*

MARIN Z. MOCANU

DOUĂ TIPURI DE ADAPTARE A NEOLOGISMELOR LATINO-ROMANICE ATESTATE ÎN „FOLETUL NOVEL"

Autorul propune o nouă explicație pentru forma sub care au fost adaptate la sistemul limbii române neologismele latino-romanice în *∠(ț)ie* și *-ălui (-elui, -ului)*.

În cadrul procesului de pătrundere a împrumuturilor latine și romanice în limba română, este necesar să se examineze și problema adaptării elementelor neologice.

Din acest punct de vedere prezintă interes datele oferite de colecția de calendare cunoscute sub numele de *Foletul Novel* [1], elaborate de Ioan Romanul (Ion Frâncul), probabil secretarul de origine italiană Giovanni Candido Romano, angajat de Constantin Brîncoveanu pentru a traduce și compila „prognosticele" din cele peste 20 de almanahuri și calendare astrologice sosite la curte între anii 1693 și 1704 [2].

Studiul FN permite consemnarea unui mare număr de împrumuturi latino-romanice, mai ales italiene (adesea ca primă atestare), chiar dacă cele mai multe dintre acestea nu vor supraviețui și vor fi reintroduse în secolele următoare. Calendarele brîncovenești, avînd o circulație restrînsă, nu au putut impune tipare de adaptare, dar reprezintă o verigă importantă în înțelegerea procesului de lungă durată al constituirii normelor de adaptare a neologismelor provenite din surse occidentale (uneori prin intermediari neromanici) la finele secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

Relevante în acest sens sînt următoarele două aspecte din FN: modelul de adaptare a substantivelor feminine cu finala *∠(ț)ie*; încadrarea morfologică a verbelor neologice, cu ajutorul sufixului verbal *-ălui (-elui, -ului)*.

SUBSTANTIVELE FEMNINIE ÎN *∠(ț)ie*

Limba română posedă un număr mare de substantive feminine de origine latino-romanică cu finalele *∠(ț)ie* și *-(ț)iúne* [3], unele prezentînd forme alternante, cu oscilații pînă în zilele noastre [4].

[1] Ele au fost publicate integral de Emil Vîrtosu, *Foletul Novel, calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693–1704*, București, 1942, lucrare pentru care se folosește sigla FN.

[2] Vezi M. Ruffini, *L'influsso italiano in Valacchia nell'epoca di Constantino-Vodă Brâncoveanu (1688–1714)*, München, 1974, capitolul *I calendari di Giovanni Candido Romano*, p. 77–135.

[3] Vezi *Dicționar invers*, București, 1957, unde sînt înregistrate circa 1 500 de formații în *-ie* și aproape 1 000 în *-iune*.

[4] Nu punem în discuție derivatele în *-ciune* recomandate de latiniștii analogiști, în special de A. Pumnul.

În timp ce variantele lungi reprezintă reflexul în limba română al lat. *-(t)ionem*, fr. *-(t)ion*, it. *-(z)ione* şi s-au impus începînd din deceniul al IV-lea al secolului al XIX-lea prin latinişti şi prin contactul cu franceza şi italiana în „epoca romanizantă extremă" [5], formaţiile în *⊥(ţ)ie* sînt mai vechi şi controversate în privinţa originii.

Opinia larg răspîndită este aceea că variantele în *⊥(ţ)ie* sînt de origine rusă şi au pătruns în prima parte a secolului al XIX-lea prin terminologia administrativă, juridică şi militară [6]. Luîndu-se în considerare neologisme de acelaşi fel atestate în Transilvania secolului al XVIII-lea, cînd influenţa rusă nu s-a putut exercita, s-a ajuns la concluzia că formaţiile în *⊥(ţ)ie* au origine multiplă [7] şi că s-a format o normă de adaptare a acestora pe baza împrumuturilor intrate din rusă în Moldova şi în Muntenia şi direct din latină în Transilvania [8].

Formele consemnate în *Foletul Novel* probează o vechime şi mai mare a neologismelor cu finala scurtă şi pun sub semnul întrebării originea lor rusească şi în afara Transilvaniei. În FN se înregistrează : *confederaţie* (161) [9] — *comfederaţie* (162), *coniuncţion* [10] (121) — *coniunţie* „adecă împreunare" (126), *constelaţie* (24, 163, 165) — *costelaţie* (68) — *custelaţie* (158, 159), *despoziţie* „dispunere a stelelor" (158, 159) — *despozeţie* (156), *elecţie* „alegere" (72), *expediţie* (72, 125, 128, 160), *facţie* „sentinelă" (140), *figuraţie* (50), *intenţie* (16), *invenţie* (105), *obstenaţie* „încăpăţînare" (15), *opinie* (152), *pretenţie* (96, 99, 103, 154) — *pretensie* (24, 92), *propoziţie* „propunere" (36, 41, 66, 72, 76, 86) — *proposiţie* (66), *rebelie* (7, 19, 158, 167, 169) — *răbelie* (161, 166, 171).

Pornind de la aceste exemple — atestate într-o lucrare în care se pun la tot pasul probleme de „românizare" a împrumuturilor —, se poate presupune că în limba română exista încă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea modelul de adaptare a substantivelor feminine (provenite din latină şi italiană) cu terminaţia scurtă *⊥(ţ)ie*. Modelul (identic cu cel întîlnit în limbile vecine pentru aceeaşi categorie de împrumuturi latino-romanice) a fost creat pe baza formei de nominativ (cu finala *-(t)io*) a cuvintelor latine corespunzătoare şi era susţinut de prezenţa lui *⊥ie*, în diverse contexte derivative, în împrumuturile din alte limbi romanice şi neromanice (în special limbile slave şi neogreaca) [11].

[5] M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, I, Bucureşti, 1966, p. 97.

[6] Vezi Iorgu Iordan, *Influenţe ruseşti asupra limbii române*, Seria C, Tomul I, Memoriul 4, Bucureşti, 1950, p. 7 şi urm. ; idem, *Un dicţionar de neologisme din anul 1862*, în SCL I (1950), 1, p. 64—66 ; idem, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 314 ; Al. Rosetti — B. Cazacu — L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I, Bucureşti, 1971, p. 583—584.

[7] Cf. G. Ivănescu şi L. Leonte, *Fonetica şi morfologia neologismelor române de origine latină şi romanică*, în SCŞt., Filologie, VII (1956), 2, p. 13. Vezi şi G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 627, care observă : „Neologismele de origine latină în *-ione* n-au căpătat la el [Clain] forma *-ione*, pe care le-o dădea în acelaşi timp Ianache Văcărescul, ci au rămas cu cea veche, de origine latină-polonă şi latină-maghiară, în *-ie* (cf. mai vechiul *oraţie*)".

[8] Cf. R. Todoran, *Contribuţii la studiul terminologiei juridico-administrative româneşti din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea*, în CILRL III (1962), p. 131—133.

[9] În paranteză se notează pagina din FN, ediţia Em. Vîrtosu.

[10] Este singurul substantiv care apare cu finală lungă.

[11] Să se vadă : *(e)lefterie, ipopsie, melanholie* ş.a. în FN, toate provenite din neogreacă, precum şi *armistiţie, audienţie*, de origine latină. Cf. diversele situaţii de acest fel în *Finala neaccentuată* **-ie** *a substantivelor româneşti* de Magdalena Popescu-Marin, în SCL XX (1969), nr. 4, p. 385—397.

Existenţa tiparului creat în limba română este confirmată de formele care apar la cronicarii munteni din epoca brîncovenească *(confermaţie, coronaţie, obligaţie, oraţie, predicaţie, protecţie)* şi la D. Cantemir *(affectaţie, condiţie, continuaţie, disputaţie, effecaţie, interecţie, oraţie, pretenţie, propoziţie)*, ale cărui opere sînt bine cunoscute şi în Transilvania către finele secolului al XVIII-lea [12].

Aceeaşi structură au şi neologismele înregistrate în Transilvania, începînd din 1770, la S. Micu, Gh. Şincai, A. Aaron, R. Tempea, P. Iorgovici, I. B.-Deleanu *(addiţie, comunicaţie, soluţie, visitaţie* etc.), deşi la Şincai apar şi formaţii în *-iúne (abbreviaţiune)*. În Muntenia şi Moldova sînt frecvente pînă la jumătatea secolului al XIX-lea împrumuturile în *∠(ţ)ie (approssimaţie, reclamaţie* etc.), dar pentru unele sînt prezente şi dubletele cu finală lungă [13].

Rezultă că primele neologisme latine şi romanice de tipul discutat circulă în toate provinciile româneşti, începînd de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, cu finala scurtă *∠(ţ)ie*, ilustrînd o acţiune conştientă de unificare a limbii române literare [14]. Contribuţia limbii ruse în această privinţă se reduce la aceea de a fi acţionat în concordanţă cu norma prestabilită. Ulterior, mai ales după 1830, datorită tendinţelor latinizante şi difuzării mai largi a limbii latine şi potrivit modelelor oferite de limbile franceză şi italiană, s-au impus variantele lungi, uneori în alternanţă sau în paralel cu formaţiile scurte.

VERBELE NEOLOGICE CU SUFIXUL *-ălui*

Încadrarea verbelor neologice cu sufixul *-ălui* prezintă o situaţie diferită, în sensul că tiparul de adaptare creat nu se dovedeşte viabil, nefiind confirmat de evoluţia limbii române literare. Încercarea făcută atestă însă, ca şi în cazul substantivelor feminine cu finala *∠(ţ)ie*, existenţa în epoca respectivă a unui „circuit interzonal al culturii româneşti" [15].

În FN apar următoarele verbe [16] de provenienţă latino-romanică cu sufixul verbal *-ălui (-elui, -ului)* [17]: *asistălui* (it., lat. *assistere*), *consetului* (it. *conseto*), *propăzălui* (fr. *proposer* sau derivat regresiv de la *propoziţie* „propunere"), *publicălui* (lat. *publicare*, it. *pubblicare*), *sustentului* (lat. *sustinere*, it. *sostenere*), înregistrate cîte o dată, *bunbărdălui* (it. *bombardare*), înregistrat de două ori în aceeaşi variantă, *necontentălui — necontentelui* (it. *contentare*, cu prefixul românesc de origine slavă

[12] Vezi Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, Bucureşti, 1978, capitolul *Neologismele de tipul -(ţ)ie/-(ţ)iune*, p. 116—122, unde se arată că, la cronicarii munteni şi la D. Cantemir, rom. *-ie* corespunde în procesul de adaptare lat. *-ium, -io, -ia* şi *-ius* (nume proprii) şi că în baza unui „circuit cultural intraromân" variantele de tipul *-(ţ)ie* au trecut şi în Transilvania.

[13] Vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962.

[14] Cf. I. Gheţie, *Istoria limbii române literare, Privire sintetică*, Bucureşti, 1978, p. 123.

[15] Vezi Al. Niculescu, *op. cit.*, p. 99—115 şi 122.

[16] Unele sînt prezentate cu formele de participiu folosite adjectival: *necontentăluit — necontenteluit, propăzăluit*.

[17] Există şi verbe fără acest sufix: *arma — înarma* (it. *armare*), *asecura* (it. *assicurare* şi arh. *assecurare*) şi *înbunbărda* (it. *bombardare*), încadrate la conjugarea I după tiparul tradiţional şi după modelul limbii latine sau italiene.

ne-), de două ori în două variante, *expedălui — expedelui* (lat. *expedire)*, de patru ori în două variante, paralel cu *spedelui-spedului* (it. *spedire)*, de opt ori în două variante, *defendălui-defendelui-dăfendelui-defendului-decfendelui-decăndălui-fendelui* (lat. *defendere*, it. *difendere)*, de zece ori în șapte variante, și *trăctălui*[18]*—trăptălui-traptălui*[19] (lat. *tractare*[20]), de 13 ori în trei variante[21]. De observat că nu se pot stabili relații între conjugarea verbelor și structura fonetică a formantului verbal.

Limba română literară n-a acceptat nici una din aceste formații greoaie, neconforme cu sistemul verbal moștenit din latină, chiar dacă ele și altele asemănătoare au circulat în secolele următoare[22]. S-au impus formele fără sufixul *-ălui*, adaptate după conjugarea latină sau romanică și în concordanță cu sistemul derivativ românesc. Astfel, formele devenite literare sînt: *asista, bombarda, expedia, propune, publica, susține, trata.* Din motive diverse, *consetelui, defendelui, necontentelui* și *spedelui* nu s-au fixat în limbă.

În legătură cu vechimea verbelor de acest tip în limba română și repartizarea geografică a sufixului *-ălui*, trebuie subliniate două fapte importante:

a) sufixul *-ălui*, cu variantele menționate, este caracteristic Transilvaniei și a fost folosit pentru transpunerea în română a verbelor latine, pătrunse prin filieră maghiară sau direct, pe baza tiparului creat: *alegălui, apelălui, arestălui, autenticălui, comendălui, confiscălui, contradicălui, disputului, exțipălui, practicălui, prescribălui, pretendălui, producălui, protestălui, provocălui, publicălui, revocălui* etc.[23];

b) există un paralelism între formațiile cu acest sufix și cele de mai tîrziu cu sufixul neogrecesc *-isi*[24], în sensul că verbelor formate în Transilvania cu *-ălui*, atașat unor teme de origine latină, le corespund în Moldova și Țara Românească verbe cu finala *-isi*, inițial împrumuturi neogrecești și apoi formații pe teren românesc de la teme romanice, ca urmare a gradului ridicat de productivitate a sufixului; paralelismul este susținut de exemple ca: *administrelui — epitropisi, suspendălui — caterisi*, într-o primă fază, și apoi *comunicarisi, corespondului — corespondarisi, cuștălui (cuștului) — costisi, dictălui — dictarisi, pretendălui — pretendarisi, publicului — publicarisi, recomandălui — recomandarisi* etc.[25]

[18] La cronicarii munteni este atestat *tractelui.*

[19] *Trăptălui* și *traptălui* consemnează fonetisme vechi românești, aplicate mai tîrziu de analogiști multor neologisme latino-romanice pătrunse în limba română.

[20] Deși forma corespunzătoare din italiană *(trattare)* nu este legată de formele înregistrate, ea trebuie invocată pentru *trătători* (it. *trattatori)* din FN și pentru *trata* fixat mai tîrziu în limba română.

[21] Cf. M. Ruffini, *L'influsso*, p. 104—105, unde se discută aceste verbe, cu excepția lui *propăzălui.*

[22] La Cantemir apar *explicui, informăluire, pretendelui*, iar la N.A. Ursu, în *FT ecvalui, gargarizălui, probălui*, cele mai multe verbe neologice fiind derivate însă cu sufixul ngr. corespunzător *(aplicarisi, atacarisi, cultivarisi, curarisi, formarisi, gangrenisi, haracterisi, somarisi, sumarisi, tra(c)tarisi* etc.).

[23] Vezi R. Todoran, *art. cit.*, p. 125—127.

[24] Tentativa de adaptare a unor verbe latino-romanice cu ajutorul sufixului neogrecesc *-isi (-arisi* și *-erisi)*, devenit productiv mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea, s-a soldat cu aceleași efecte negative.

[25] Cf. L. Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939, p. 82—85; vezi și p. 81, unde se arată că paralelismul derivativ este dublat de un paralelism lexical: *cfitanție — poliță, individum — ipochimen, informație — pliroforie* etc.

În acelaşi timp, se consemnează apariţia sporadică a unor verbe în *-ălui* în afara Transilvaniei: *pretendelui* (1729, Oltenia)[26], *poblicului* şi *probălui* (D. Golescu), *respectălui* (A. Pann).

În aceste condiţii, încadrarea istorică şi teritorială a verbelor în *-ălui* din FN devine extrem de dificilă, dată fiind vechimea atestării şi prezenţa într-o zonă în care asemenea forme de adaptare nu sînt obişnuite. Raportarea lor la contextul social-cultural şi lingvistic al epocii oferă singura soluţie care poate fi luată în considerare, anume aceea că autorul calendarelor brîncoveneşti, secretar la Curtea Domnească, a cunoscut modelul creat pentru verbele latine în Transilvania — fie prin contact direct (călătorii, primirea solilor etc.), fie indirect (corespondenţă oficială şi personală) — şi a încercat să-l aplice verbelor neologice întîlnite în almanahurile traduse din italiană. Noutatea procedeului determină mare inconsecvenţă în folosirea formelor sufixate înregistrate în FN, iar caracterul său regional şi neconform cu sistemul tradiţional explică eşecul tentativei.

Deux types d'adaptation des néologismes latins et romans attestés dans « Foletul Novel »

(*Résumé*)

S'appuyant sur les données fournies par *Foletul Novel*, l'auteur considère que les néologismes latins et romans de la langue roumaine du type *⊥(ţ)ie* ne s'expliquent pas d'une manière satisfaisante par l'influence du russe du début du XIXe siècle. Le modèle d'adaptation des substantifs féminins ayant cette terminaison a été créé, à partir de la fin du XVIIe siècle et au cours du siècle suivant, d'après la forme de nominatif des mots latins correspondants, soutenue par la présence de *-ie* dans les emprunts d'autres langues romanes et non romanes.

La tentative d'adaptation de certains verbes d'origine latine et romane par le suffixe *-ălui (-elui, -ului)* — d'après le modèle établi en Transylvanie pour la transposition des verbes latins entrés par filière hongroise — a échoué, le modèle latin et roman ou la tradition ayant prévalu.

Mai 1980

Institutul de învăţămînt superior
Piteşti, Gh. Doja 41

[26] *Ibidem*, p. 85.

POEMUL CA EXPERIMENT SEMANTIC

I. CONCEPȚIA FREGEANĂ ASUPRA SEMANTICII POEZIEI

Dificultățile privind stabilirea condițiilor unei interpretări riguroase a poeziei în afara disciplinei semanticii și necesitatea practică a unei tratări semantice **unitare** a tuturor eșantioanelor de limbă naturală ne determină să credem că a înțelege într-o măsură satisfăcătoare sub raport rațional limbajul unui poem înseamnă a stăpîni o teorie semantică a acestui limbaj. Dacă sîntem dispuși să acceptăm faptul că înțelegerea limbajului poeziei este posibilă și că, prin urmare, vorbitorii unei limbi **pot** construi și manipula teorii semantice pentru limbajele poeziei scrise în limba lor (sau în alte limbi însușite de ei), nu avem nici un motiv să ne îndoim că poezia reprezintă o parte proprie a oricărei instituții lingvistice.

Orice mod de a contesta caracterul instituțional-lingvistic al limbajelor poeziei provine dintr-o atitudine sceptică cu privire la posibilitatea de a construi teorii semantice pentru atari limbaje. Exacerbînd dimensiunea ficțională (non-descriptivă) a limbajului poeziei, putem presupune că expresiile acestui (tip de) limbaj nu comportă **denotații.** Avînd în vedere dimensiunea emotivă a limbajului poeziei, putem presupune că expresiile aparținînd acestui tip de limbaj, deși comportă **sensuri,** exprimă aceste sensuri în variate moduri idiosincratice sau pur idiolectale. Neconectate într-un mod sistematic și regulat cu sensuri și neconectate deloc cu denotații, expresiile limbajului poeziei se dovedesc refractare la o caracterizare semantică riguroasă. Gottlob Frege, autorul argumentului schițat *, sugerează că entitățile cu care sînt asociate în mod tipic expresiile unui poem sînt reprezentările psihice.

Diferența dintre sensuri și reprezentări rezidă în faptul că primele sînt intersubiective, iar ultimele pur subiective. Diferența dintre denotații și reprezentări rezidă în faptul că, în vreme ce denotațiile sînt ori „obiecte perceptibile prin intermediul simțurilor", [ori obiecte abstracte inferate ipotetico-deductiv], reprezentările sînt simple „tablouri interioare" constituite din „amintirea impresiilor sensibile" și a unor „acțiuni interne sau externe la care ne livrăm" în raport cu lumea. O comparație a lui Frege relevă cu și mai multă elocvență aceste diferențe : observînd luna cu telescopul, am putea compara luna însăși, ca astru ceresc, cu denotația, imaginea reală produsă în lunetă de obiectiv cu sensul, și imaginea retiniană a unui observator cu reprezentarea. În virtutea acestor diferențe, putem admite, odată cu Frege, că „mai mulți indivizi sesizează același sens, dar nu pot avea aceeași reprezentare". Din cauză că reprezentările sînt „tablouri interioare" iar „legătura dintre reprezentări și cuvinte este nesigură", sîntem obligați să recunoaștem că, aflați în fața unui poem, nu putem niciodată accede la colecția de reprezentări conectate de poet cu cuvintele și cu expresiile utilizate de el. Postulînd, ca Frege, „o oarecare afinitate între reprezentările umane", în absența căreia întreaga artă ar rămîne incomprehensibilă, nu facem decît să înlocuim problema semantică a **înțelegerii** cu problema psihologică a **intropatiei.** Dacă sensurile expresiilor unui poem sînt într-adevăr dominate de reprezentări, nu încape îndoială că poemul considerat nu ar putea fi înțeles de altcineva în afară de experimentatorul însuși al reprezentărilor.

Fundătura la care ne pare a conduce doctrina fregeană a limbajului poeziei își are, cu siguranță, originea în inconsistența noțiunii de „reprezentare" și în caracterul obscur al relației

---

* Toate citatele din I indicate prin semnele „ " sînt extrase din Frege (1952).

dintre expresii și reprezentări. Preluată necritic din psihologia introspecționistă, noțiunea de „reprezentare" comprimă la Frege două ipoteze care se resping categoric :

— pe de o parte, distincte de sensuri, reprezentările sînt „tablouri interioare" **inexpresibile**;

— pe de altă parte, **există** limbaje ale căror expresii sînt purtătoare de reprezentări, un exemplu apropriat (și caracterizat ca atare) fiind tocmai limbajul poeziei. Or este desigur evident, că cine admite inexpresibilitatea reprezentărilor nu poate admite, concomitent, posibilitatea vreunui limbaj ale cărui expresii sînt conectate cu reprezentări. În aceeași ordine de idei, rămîne complet opacă noțiunea de « expresie susceptibilă să informeze despre reprezentările cuiva ».

Dacă prin « reprezentări » convenim să înțelegem **modurile** idiosincratice în care concep vorbitorii obiectele experienței lor și dacă găsim de cuviință că ele sînt entități comparabile cu sensurile și cu denotațiile, aceste moduri ne pot interesa în analiza limbajului numai în măsura în care sînt reflectate și discriminabile **în** limbaj. La întrebarea « care sînt indicatorii lingvistici ai vorbirii despre reprezentări ? » pe care, în alți termeni, și-a pus-o, Frege răspunde într-un mod extrem de bizar. Dacă vorbitorii au intenția să vorbească despre obiectele experienței lor așa cum și le reprezintă prin „tablouri interioare", iar nu așa cum sînt ele în fapt, ei ar trebui, în opinia lui Frege, să prefixeze la expresiile descriptive ale limbajului turnura „reprezentarea mea despre ...". Cum, prin forța lucrurilor, vorbirea empirică în ansamblul ei nu se poate raporta la obiecte a ș a c u m s î n t e l e î n f a p t, ar rezulta că **toate** enunțurile din vorbirea empirică trebuie să fie agrementate cu expresia „reprezentarea mea despre ...", care ar deveni, datorită universalității uzului ei, superfluă și neinformativă. Frege se ferește să facă o asemenea generalizare, dar sugerează că este necesar să subînțelegem, cel puțin în raport cu fiecare enunț din textele de poezie, declarația de idiosincrazie „reprezentarea mea despre ...".

II. TRANSMUTAȚIA CRITERIILOR

1. Afirmația, curentă de la Frege încoace, că expresiile unui poem sînt dotate cu sensuri (și lipsite de denotații) nu trebuie luată *ad litteram*. Postulînd intersubiectivitatea sensurilor, postulăm implicit faptul că există un acord intersubiectiv între procedurile de a calcula sensul expresiilor complexe pornind de la sensurile constituenților acestora (= principiul compoziționalismului al lui Frege) ca și între modurile de a efectua derivări semantice și inferențe. Pare, totuși, greu de acceptat că sensul expresiei nervaliene *le soleil noir de la mélancolie* poate fi obținut cunoscînd definițiile semantice ale cuvintelor *soleil, noir, mélancolie* și rolurile semantice ale cuvintelor *le* și *de la*. Un mod de a ne dispensa de principiul compoziționalismului în forma sa originală (cel puțin în analiza limbajului poeziei) conservînd presupunerea că există un acord intersubiectiv între procedurile de a calcula sensul expresiilor complexe constă în considerarea poemelor ca (rezultate ale unor) e x p e r i m e n t e s e m a n t i c e.

Dacă prin « criteriile de utilizare a unei expresii » înțelegem caracteristicile sau proprietățile unui tip de obiecte care justifică aplicarea, în actele de referire la acest tip, a unui anumit cuvînt descriptiv și nu a altora (v. Wittgenstein (1958), în special p. 8—9 și 24—25 ; v., de asemenea, Wellman (1967)), am putea numi **experiment semantic** orice schimbare sistematică a criteriilor de utilizare a cuvintelor și a expresiilor. Înlocuind vorbirea despre păsări cu vorbirea despre părțile păsărilor, vorbirea despre arbori cu vorbirea despre arbori pictați, vorbirea despre peisajele subacvatice cu vorbirea despre peisajele selenare sau vorbirea despre uzine cu vorbirea despre moschei etc. efectuăm diverse tipuri de experiment semantic. Am putea, în același spirit, aprecia că un copil care desemnează prin expresia *cîine mare* un cal extinde criteriile de utilizare a cuvîntului *cîine* (pentru că ignoră fie cuvîntul *cal*, fie criteriile de utili-

zare a cuvîntului *cal*). Ceea ce este, în acest caz, un simplu accident în însuşirea limbajului poate dobîndi statutul unei tehnici în cazurile în care modificarea criteriilor de utilizare a expresiilor se face conştient, sistematic, şi în virtutea unor finalităţi semiotice precise. Faptul că prin ucenicia noastră lingvistică sîntem, în multe cazuri, extrem de familiarizaţi cu criteriile tradiţionale de utilizare a expresiilor, ca şi faptul că interesele imediate ale comunicării ne obligă, ca vorbitori, să respectăm cu fidelitate, şi într-un mod în parte automat, aceste criterii, nu ne pot împiedica să concepem anumite moduri posibile de a utiliza limbajul care ar putea să rezulte în urma unor schimbări sistematice ale criteriilor. Habitudinile noastre de vorbire nu sînt **singurele** moduri de a vorbi despre lucrurile şi faptele lumii, deoarece criteriile de utilizare a expresiilor stabilite şi menţinute prin tradiţie în comunitatea noastră lingvistică nu au un caracter necesar.

Poetul este prin excelenţă autor de experimente semantice sau de moduri posibile de a vorbi despre lucrurile şi faptele lumii. Dacă culegerile de exerciţii şi precepte tehnice privind compoziţia unui poem ar fi concepute asemănător cu manualele de desen de tipul celui intitulat *How to Draw Birds* al lui Raymond Sheppard, acestea ar trebui să cuprindă rubrici de genul *Cum să vorbim despre păsări*. Or a şti să vorbeşti despre păsări nu înseamnă nicidecum a stăpîni vreun mod ideal, unic şi canonic de a vorbi despre păsări, ci a stăpîni o familie de moduri posibile de a vorbi despre păsări. O tehnică simplă de a obţine moduri neconvenţionale de a vorbi despre (un tip de) obiecte constă în redistribuirea a ceea ce Russell (1967) numea *the ranges of significance* la expresiile limbajului. Întrucît faptul că un cuvînt ca *pasăre* serveşte în mod curent pentru a desemna păsări este un fapt contingent al uzului lingvistic, iar nu un fapt necesar, putem experimenta limbaje în care acestui cuvînt i se atribuie un alt domeniu de semnificaţie, în vreme ce domeniul său obişnuit de semnificaţie este preluat de un alt cuvînt (sau de o expresie). Dacă proprietatea de a zbura contează ca proprietate **criterială** în a stabili că ceva este o pasăre, prin slăbirea sau eliminarea altor criterii relevante am putea extinde domeniul de semnificaţie al cuvîntului *pasăre* la toate zburătoarele cunoscute şi, din aproape în aproape, la toate obiectele care se deplasează prin aer în moduri similare cu zborul. Verosimilitatea unui atare experiment este întărită de constatarea că anumite tipuri de accident semantico-pragmatic petrecute în istoria unei limbi au avut aceleaşi consecinţe. Este vorba în particular de accidentele la care sînt expuse numele clasificatoare, adică numele de genuri şi specii naturale implicate în sistemele de clasificare populară. Nedistingînd net între proprietăţile criteriale şi cele necriteriale ale liliecilor, vorbitorul de limbă română a extins domeniul de semnificaţie al cuvîntului *pasăre* pentru a cuprinde şi liliecii. Ucenicia privind aplicativitatea unei expresii descriptive la un tip apropriat de obiecte vizează în primul rînd formarea şi rafinarea capacităţii noastre de a decide între proprietăţile criteriale şi cele necriteriale în virtutea cărora poate fi utilizată acea expresie ; această capacitate de decizie nu trebuie, probabil, ignorată în încercările de a defini competenţa semantică a vorbitorului. Posibilitatea de a determina în istoria unei limbi accidente semantico-pragmatice de tipul menţionat ne permite să remarcăm că criteriile de utilizare a expresiilor fluctuează, din diverse cauze, în timp. Wittgenstein (1953, § 79) atrage atenţia asupra faptului că nici expresiile limbajului ştiinţific nu se bucură de criterii imuabile de utilizare, atîta timp cît „what to-day counts as an observed concomitant of a phenomenon will to-morrow be used to define it". Dacă luăm în considerare şi adeseori foarte accentuatele diferenţe dintre idiolecte în ceea ce priveşte măsura în care sînt stăpînite şi modurile în care sînt manipulate criteriile, şi dacă găsim de cuviinţă că aceste criterii intervin într-un mod fundamental în mecanismul vorbirii noastre, nu este greu să conştientizăm vagul conceptelor noastre de instituţie lingvistică, legislaţie lingvistică, normă a limbii.

Rostul acestor ultime consideraţii a fost de a indica faptul că ceea ce am convenit să numim **experiment semantic** este în firea limbii şi se înrudeşte cu fenomene lingvistice naturale, neprovocate metodic. Din această perspectivă se poate aprecia că experimentul semantic

care se află la baza unui poem nu reprezintă o abatere frauduloasă de la habitudinile noastre de a vorbi, ci o abatere tolerabilă și, în anumite privințe pe care le vom examina în continuare, constructivă.

2. Modificarea criteriilor de utilizare a expresiilor, ca proces semantic fundamental în compunerea unui poem, are cîteva efecte destul de ușor de determinat asupra sintaxei sensurilor. Principiul compoziționalismului (în forma sa originală) nu-și păstrează valabilitatea în analiza enunțurilor unui poem în primul rînd din cauză că nu toți constituenții acestor enunțuri sînt utilizați genuin, adică în virtutea criteriilor normale. În distingerea utilizărilor genuine de cele negenuine ale unui cuvînt, contemplarea definiției semantice a cuvîntului luat izolat este irelevantă. Proba caracterului genuin sau negenuin al utilizării unei expresii nu se poate face, prin forța lucrurilor, nici prin inspectarea empirică a circumstanțelor utilizării. Relevantă în caracterizarea utilizării unui cuvînt ca genuină sau negenuină este confruntarea criteriilor normale ale utilizării acelui cuvînt (date, în condiții ideale, de definiția semantică a cuvîntului) cu criteriile normale ale cuvintelor din context cu care cuvîntul considerat stabilește conexiuni de sens. Procedînd la o atare confruntare vom remarca, de exemplu, că sensul unei expresii ca *moscheea cu furnal roșu* nu rezultă compozițional din sensurile cuvintelor constitutive deoarece fie cuvîntul *moscheea*, fie cuvîntul *furnal* este utilizat negenuin. Atîta timp cît nu știm dacă expresia considerată face parte dintr-un discurs despre o uzină sau dintr-un discurs despre o moschee, nu vom putea decide ce sens îi atribuim. Confruntarea dintre conexiunile contextuale de sens în care este angajat cuvîntul *moscheea* cu conexiunile contextuale de sens în care este angajat cuvîntul *furnal* ne poate conduce la precizarea universului discursului. Dacă, de exemplu, contextul în care este inserată expresia supusă analizei ne furnizează cuvintele *derviș* sau *muezin*, cu care *moschee* contractează conexiuni de sens, putem decide că ne aflăm în prezența unui discurs despre o moschee și că, în acest caz, cuvîntul *moschee* este utilizat genuin. Întrucît cuvîntul *furnal* nu se integrează într-un mod apropriat sub aspectul sensului într-un discurs despre o moschee, el poate fi considerat ca utilizat negenuin. Dacă, în schimb, contextul în care este inserată expresia ne furnizează cuvintele *cuvă* sau *minereu*, cu care cuvîntul *furnal* contractează conexiuni de sens, putem decide că ne aflăm în prezența unui discurs despre o uzină și că, în acest caz, cuvîntul *furnal* este utilizat genuin. Întrucît cuvîntul *moschee* nu se integrează într-un mod apropriat sub aspectul sensului într-un discurs despre o uzină, el poate fi considerat ca utilizat negenuin.

În primul caz am putea admite că cuvîntul *furnal* este utilizat în virtutea unora dintre criteriile normale de utilizare (sau în virtutea unei părți a definiției semantice) a cuvîntului *minaret*. În al doilea caz am putea admite că cuvîntul *moschee* este utilizat în virtutea unora dintre criteriile normale de utilizare (sau în virtutea unei părți a definiției semantice) a cuvîntului *uzină*. Ar fi, totuși, nejustificat ca pe această bază să decretăm sinonimia, fie și numai locală, a cuvintelor *moschee* și *uzină*, pe de o parte, și *furnal* și *minaret* pe de altă parte. Afirmînd o relație de reprezentare semantică (experimentală) între sensurile 'moschee' și 'uzină' înseamnă, în fapt, mult mai puțin decît a afirma o relație de reprezentare semiotică între cuvintele *moschee* și *uzină*. (Într-o relație de reprezentare semiotică, termenii relației ar trebui să fie astfel încît să poată fi substituiți unul prin celălalt deopotrivă **salva veritate** și **salva significatione** în toate contextele.) Faptul că sensurile 'moschee' și 'uzină' se pot reprezenta unul pe celălalt la nivelul unui experiment semantic particular (iar nu la nivelul **limbii**) constituie un alt mod de a spune că, la nivelul limbii, criteriile normale de utilizare a cuvîntului *moschee* sînt compatibile cu criteriile normale de utilizare a cuvîntului *uzină*. Descriind un experiment semantic ideal, iar nu un fragment al lumii, poemul poate fi privit ca structurat d i r e c t î n l i m b a j u l s e n s u r i l o r. Din acest motiv ar fi, poate, convenabil să spunem că, *moschee* și *furnal* din expresia luată în discuție țin locul, într-un poem ipotetic, formativelor 'moschee' și 'furnal' din limbajul sensurilor.

Experimentele semantice de genul celor ilustrate de poezie nu restructurează într-un mod aberant lexiconul semantic al unei limbi și sistemele de derivare semantică (și de inferență) subiacente în raport cu acest lexicon. Experimentele semantice ale poeziei se aseamănă, în ultimă analiză, cu cele ale științei, prin aceea că furnizează moduri posibile de a conecta limbajul cu obiectele și cu faptele lumii, precum și modalități de a adapta limbajul la vorbirea despre obiecte și fapte posibile, ca și despre obiectele și stările „interstițiale" (construite intensional) despre care nu sîntem obișnuiți să vorbim în comunicarea cotidiană. (Nu sîntem, de exemplu, obișnuiți să vorbim în conversațiile noastre, din motive care țin de capacitatea noastră de a imagina fapte posibile, dar și de dotarea noastră semiotică și de rigorile și servituțile conversației, despre lucruri ca grupurile apei și clăile de fire stîngi (Ion Barbu) sau cărăruia pe care a săpat-o în noi vederea unei flori de păducel ori a unei biserici (Proust).) Așa cum a remarcat Barbilian în legătură cu Rimbaud, « en choisissant comme domaine de ses opérations poétiques les points critiques d'une nature complétée par l'adjonction de certaines existences idéales, Rimbaud (. . .) fait acte d'homme de science. Car le savant — le mathématicien notamment — dans ses recherches les plus subtiles, procède aussi par l'adjonction aux données de quantités transcendantes. Que font tous ces « limbes », ces « aurores qui chargent ces forêts », ces « fleurs d'eau pour verres », sinon étendre le réel jusqu'à quelque chose de plus significatif, par l'absorbtion d'états ou d'êtres imaginaires ? » (Ion Barbu (1968), p. 110—111).

III. «ALCHIMIE DU VERBE»

1. « Alchimie du verbe » este, după cum se știe, numele pe care l-a acordat Arthur Rimbaud metodei sale poetice în « Une Saison en Enfer ». Metoda rimbaldiană se înrudește într-un mod evident cu concepția poemului ca experiment semantic : « Je m'habituai à l'hallucination simple : je voyais très franchement une mosquée à la place d'une usine, une école de tambours faite par des anges, des calèches sur les routes du ciel, un salon au fond d'un lac. (. . .) Puis j'expliquai mes sophismes magiques avec l'hallucination des mots ! » (Rimbaud (1972), p. 108). Într-o halucinație vizuală poate fi confundat un minaret cu un furnal. Într-o halucinație verbală poate fi confundat cuvîntul *minaret* cu cuvîntul *furnal*, confuzie care poate avea drept consecință intervertirea criteriilor normale de utilizare a celor două cuvinte. Dacă ne-am decide să raportăm conținutul uneia dintre experiențele noastre normale utilizînd cuvîntul *moschee* acolo unde normele criteriale ne-ar cere utilizarea cuvîntului *uzină*, construind, de exemplu, expresia *moscheea cu furnal roșu*, în loc să raportăm un fapt existent, am efectua o i l u z i e s e m a n t i c ă. Producerea iluziilor semantice se bazează esențial pe „halucinarea cuvintelor". Orice cuvînt descriptiv poate fi „halucinat", utilizîndu-l ca descripție identificatoare pentru alte tipuri de obiecte decît tipul asociat cu acest cuvînt, prin criteriile normale, ca domeniu de semnificație al său. Discursul care rezultă din confuzia deliberată a criteriilor normale nu este în mod automat dezarticulat sub raport logic dacă această confuzie este sistematică, în particular dacă cuvintele aparținînd aceleiași categorii sînt „halucinate" în același mod.

Totuși, dacă experimentul semantic implicat în producerea unui poem ar fi complet, adică dacă modificarea, chiar sistematică, a criteriilor ar afecta *toți* constituenții expresiilor, inclusiv cuvintele nedescriptive, ca prepozițiile și conjuncțiile, el ar conduce la un *monstrum linguae* incomprehensibil. Aceasta din cauză că în cazul unui experiment semantic complet separarea utilizărilor genuine de utilizările negenuine ale constituenților unei expresii complexe ar fi imposibil de efectuat, iar calcularea sensului acestei expresii ar deveni iluzorie. Trebuie, prin urmare, să admitem că textul unui poem este inteligibil și, implicit, caracterizabil într-un mod riguros sub raport semantic numai dacă în compoziția lui se află cuvinte descriptive în utilizare genuină implicate în conexiuni de sens normale, determinabile contextual. Admițînd

denivelarea genuin/negenuin a uzului lingvistic, o problemă dificilă pentru semantician este dacă sensul unei expresii complexe dintr-un poem rezultă compozițional din sensurile constituenților utilizați genuin și ale constituenților ascunși în spatele constituenților utilizați negenuin. Părerea noastră este că pentru interpretarea corectă a unei expresii complexe dintr-un poem cunoașterea sensului constituenților în utilizare genuină și a sensului constituenților ascunși în spatele constituenților utilizați negenuin nu este suficientă. Readucînd în discuție expresia poetică ipotetică *moscheea cu furnal roșu*, vom aprecia că interpretarea 'moschee cu minaret roșu' atribuită expresiei cînd aceasta este inserată într-un discurs despre o moschee, și interpretarea 'uzină cu furnal roșu', atribuită expresiei cînd este inserată într-un discurs despre o uzină, nu epuizează conținutul acestei expresii. La drept vorbind, am face o simplificare grosieră dacă am crede că un poem s-ar putea prezenta ca un discurs despre o moschee sau ca un discurs despre o uzină. Pentru a prelua un termen rimbaldian, am putea spune că un poem informează mai degrabă despre **limburi** decît despre stări de lucruri stabile. Un discurs despre limburi ar fi un discurs susceptibil să ne informeze concomitent despre o moschee cu minaret roșu și despre o uzină cu furnal roșu. Dacă ceea ce au în comun o moschee cu minaret roșu și o uzină cu furnal roșu este un limb, atunci cu siguranță că expresia *moscheea cu furnal roșu* este conectată cu acest limb, iar nu cu vreunul dintre sensurile 'moschee cu minaret roșu' și 'uzină cu furnal roșu'. Analog, cînd Rimbaud pretinde că ar fi văzut un salon pe fundul unui lac, trebuie să-l suspectăm că utilizează cel puțin una dintre expresiile *je voyais*, *un salon* sau *au fond d'un lac* negenuin și recalcitrant în raport cu criteriile normale de utilizare. Orice cunoscător al limbajului rimbaldian știe că trebuie să raporteze verbul *voir* la maxima morală « il faut être *voyant*, se faire *voyant* ». A vedea un salon pe fundul unui lac înseamnă a vedea, ca « voyant », iar nu ca simplu contemplator, un limb. La rîndul său, moscheea cu furnal roșu nu este altceva decît un limb descris cu cuvinte „halucinate". Expresia *moscheea cu furnal roșu* nu exprimă, probabil, altceva decît un „sofism magic" întemeiat pe judecăți de asemănare de genul:

a. Orice moschee este u n f e l d e uzină.
b. Orice minaret este un f e l d e furnal.
c. Orice uzină este u n f e l d e moschee.
d. Orice furnal este u n f e l d e minaret.

Transpuse în modul formal al discursului, aceste judecăți ar lua probabil forma unor reguli de d e s i g n a r e p o s i b i l ă:

a'. *Moschee* este o descripție posibilă pentru uzină.
b'. *Minaret* este o descripție posibilă pentru furnal.
c'. *Uzină* este o descripție posibilă pentru moschee.
d'. *Furnal* este o descripție posibilă pentru minaret.

A fi « voyant » înseamnă a fi capabil să vezi în locul unei uzine sau al unei moschei limbul care rezultă din amalgamarea „alchimică" a caracteristicilor unei uzine cu caracteristicile unei moschei. A fi un p o e t v o y a n t înseamnă a ști să operezi cu criteriile de utilizare a cuvintelor descriptive astfel încît din suprapunerile sau din excluderile parțiale ale acestora să rezulte sensuri noi, neconectate în mod strict cu nici unul dintre cuvintele existente în limbă. Din aceste motive, cuvintele și expresiile unui poem trebuie privite ca utilizate, așa cum sugerează Rimbaud — un extrem de lucid experimentator în domeniul „alchimiei verbului" — l i t t é r a l e m e n t e t d a n s t o u s l e s s e n s. Spunem, de aceea, că în compoziția sensului expresiei *moscheea cu furnal roșu* nu intervin în mod strict literal nici sensurile cuvintelor *moschee* și *uzină*, nici sensurile cuvintelor *furnal* și *minaret*. Sîntem, mai degrabă, îndreptățiți să spunem că în sensul exprimat de această expresie intervin fie judecăți de asemănare de genul celor menționate mai sus, fie sensurile unor constructe hibride ca *moschee-uzină* (sau *uzină-moschee*) și *furnal-minaret* (sau *minaret-furnal*).

Acest mod de a vedea lucrurile are avantajul de a conserva raţionalitatea poeziei şi, din alt unghi, inteligibilitatea ei pe temeiuri semantice, iar nu psihologice, şi de a evita opinia curentă potrivit căreia poeţii sînt autori de erori categoriale şi de nonsensuri. Înlocuind reprezentările fregeene cu „limburile" lui Rimbaud facem, în fapt, un progres de la poezia interpretării la interpretarea poeziei, deoarece în problema poeziei (în mod paradoxal?) Frege s-a dovedit mai degrabă poet, iar Rimbaud mai degrabă savant. Dacă reprezentările fregeene sînt entităţi psihice cu un statut existenţial discutabil, „limburile" lui Rimbaud sînt entităţi semantice în drepturile lor proprii, rezultînd din experimentarea ideală a limbajului.

2. Susţinînd că obiectele cu care sînt conectate expresiile descriptive ale unui poem sînt, în virtutea experimentării ideale a limbajului, obiecte **posibile**, nu susţinem concomitent că acestea sînt exact acele (tipuri de) obiecte posibile care ar putea intra în domeniile de semnificaţie atribuite expresiilor atunci cînd ar fi utilizate, în vorbirea curentă, în contexte opace referenţial. Reamintim că în astfel de contexte (în general, uzuri nedeclarative ale limbajului), expresiile descriptive denotă sensurile înseşi pe care în contexte obişnuite le **exprimă**, sensuri care ar putea fi privite în mod rezonabil ca obiecte posibile. Dacă acceptăm că poemul rezultă dintr-un experiment semantic bazat, în esenţă, pe rearanjări ale criteriilor de utilizare a expresiilor şi, în ultimă instanţă, pe «conceptual overlaps», putem considera că obiectele denotate de expresiile unui poem sînt o b i e c t e c o n s t r u i t e i n t e n s i o n a l pornind de la sensuri obişnuite. Spunem, în acest spirit, că denotaţia expresiei *moscheea cu furnal roşu* nu este, simplu, o „moschee posibilă", ci — dacă textul învecinat permite determinarea paradigmelor *moschee / uzină* şi *furnal / minaret* — limbul „moschee—uzină".

Opoziţia transparent/opac rămîne, bineînţeles, în vigoare în interpretarea enunţurilor unui poem. Într-un context ca *Îmi amintesc moscheea cu furnal roşu*, expresia discutată se asociază, datorită acţiunii modificatoare a verbului *a-şi aminti*, cu o formaţiune semantică de un nivel încă mai ridicat (în ierarhia sensurilor) decît „moschee-uzină", chiar dacă *a-şi aminti* poate alterna, la rîndul său, cu alte verbe psihologice. În acest punct ne despărţim sensibil de cercetători ca van Dijk (vezi van Dijk (1972), p. 237), care interpretează **despre** enunţurile unui poem ca guvernate de un operator semantic modaloid ca Irr [...] (= ireal).

3. Am putea defini poemul ca un limbaj care informează despre „starea ideală a lumii" (Hegel (1966), p. 104) într-o **formă ideală de activitate lingvistică.** Wittgenstein ne previne „do not forget that a poem, even though it is composed within language of information, is not used in the language-game of giving information" (Wittgenstein (1967), p. 29). Din faptul că un poem nu poate fi utilizat într-un joc de limbaj al raportării nu trebuie, totuşi, să înţelegem că poemul este *simpliciter* neinformativ. Numai că informînd despre „starea ideală a lumii" sau despre universurile construite intensional ale „limburilor", un poem nu poate fi nici utilizat, nici interpretat ca informare despre istoria reală a lumii. Chiar dacă poate îmbrăca forma unei colecţii de enunţuri declarative, poemul nu constituie o suită de declaraţii. Enunţurile unui poem sînt utilizate, pentru a folosi o expresie din Küng (1977), **playfully**, ca spusele actorului într-o reprezentaţie teatrală, ca şi cum ar fi declarate fără a fi, în fapt, declarate.

Analog, dacă se prezintă *prima facie* ca o suită de enunţuri interogative, imperative, rogative sau imprecative etc., poemul nu constituie o colecţie de întrebări, imperaţii, rugăminţi sau imprecaţii etc. Nivelul la care se pot stabili net diferenţele dintre vorbirea cotidiană şi limbajul poeziei este nivelul enunţării, al uzului lingvistic. Enunţurile unui poem trebuie, în consecinţă, interpretate ca e n u n ţ a t e î n m o d f i c t i v, tocmai fiindcă sînt produse în forme **ideale** de activitate lingvistică. Ne putem întreba, de asemenea, dacă singurul sens în care putem vorbi cu justeţe despre „ficţionalitatea" unui poem nu este legat de caracterul fictiv al criteriilor de utilizare a expresiilor. Dacă lucrurile stau astfel, atunci nu încape îndoială că problema (tradiţional estetică) a raportului dintre real şi ficţiune este o problemă lingvistică, a relaţiei dintre descrierea realului şi construcţia **lingvistică** a ficţiunii.

4. La întrebarea « în ce măsură sînt necesare pentru om experimentele semantice de genul poeziei? » trebuie să răspundă estetica, nu semantica. Semantica poate numai să simuleze metodologic tehnicile specifice de manipulare a expresiilor a căror aplicare are drept rezultat în poezie anularea funcției centrale a limbajului : funcția descriptivă. Din aceste motive, semantica poate, totuși, servi la clarificarea problemei dacă poezia descrie lumea. O estetică a poeziei orientată semantic, care identifică construcția estetică cu anumite tipuri de experiment semantic la care este supusă materia lingvistică a unei limbi naturale poate demonstra efectiv că poezia nu este descriptivă. Noțiunea de « experiment semantic » ne permite să sesizăm limbaje potențiale care nu se realizează la nivelul utilizării curente a limbajului, dar care se pot realiza, în variate moduri, în vorbirea copilului, în poezie și, pe baze diferite, dar cu rezultate comparabile, în discursul bolnavului deficient semantic și/sau pragmatic.

Experimentele semantice exploatează vecinătățile semantice ale expresiilor, înrudirile uitate sau neevidente dintre sensuri, interstițiile limbajului nostru. (Un tablou al tipurilor mai importante de atari experimente ne-ar putea facilita înțelegerea limbajului ca spațiu semantic compact, lipsit de lacune.) În sfîrșit, probabil că semnificația estetică a unui poem provine din iluzia că interstițiile limbajului sînt interstiții ale lumii înseși.

BIBLIOGRAFIE

Barbu, Ion (1968) Barbu, Ion, *Rimbaud*, în volumul *Pagini de proză*, București.

Dijk (1972) Dijk, T. A. van, *Some Aspects of Text Grammars*, Haga.

Frege (1952) Frege, G., *On Sense and Reference*, in P. T. Geach and M. Black (eds.), *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, Oxford, p. 56–78.

Hegel (1966) Hegel, G.W. F, *Prelegeri de estetică*, vol. I, trad. D. D. Roșca, București.

Küng (1977) Küng, G., *The Meaning of the Quantifiers in the Logic of Lesniewski*, în „Studia Logica" XXXVI, nr. 4, p. 309–322.

Rimbaud (1972) Rimbaud, A., *Œeuvres complètes*, Paris.

Russell (1967) Russell, B., *On Denoting*, in I. M. Copi and J. A. Gould (eds.), *Contemporary Readings in Logical Theory*, New York, p. 93–105.

Wellman (1967) Wellman, C., *Wittgenstein's Conception of a Criterion*, în H. Morick (ed.), *Wittgenstein and the Problem of Other Minds*, New York, Toronto etc., p. 154–169.

Wittgenstein (1953) Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations*, transl. by G. E. M. Anscombe, New York.

Wittgenstein (1958) Wittgenstein, L., *The Blue and Brown Books*, Oxford.

Wittgenstein (1967) Wittgenstein, L., *Zettel*, ed. by G. E. M. Anscombe and G. H. von Wright, Berkeley and Los Angeles.

Mai 1980

MIHAI GAIȚĂ

Institutul de lingvistică

București, Spiru Haret 12

DESPRE PREDICA ROMÂNEASCĂ ȚINUTĂ LA ROMA ÎN 1608 DE FRANCISCUS LOVAS — NOTE LINGVISTICE

I

După cîte știm, despre predica românească ținută la Roma în anul 1608 de maghiarul Franciscus Lovas există numai articolul lui Claudiu Isopescu, publicat în „Codrul Cosminului" în anul 1927 [1], care este însă un studiu foarte incomplet din anumite puncte de vedere, așa cum vom releva în cele ce urmează.

În mod deliberat nu vom lua în considerare problemele privitoare la codicele care conține predica și la împrejurarea istorică în care ea s-a ținut, pentru faptul că în partea introductivă a articolului sus-menționat aceste aspecte au fost exhaustiv descrise. În contribuția noastră ne vom opri numai asupra aspectului lingvistic al acestui scurt text, pe care îl putem număra printre cele mai vechi monumente de limbă română scrise cu litere latine, fiind, după cîte știm, posterior numai următoarelor texte : *Cartea de cîntece* (1570—1573), *Tatăl nostru* al lui Luca Stroici (1593), și *Tatăl nostru* publicat de Hieronimus Megiser [2].

Considerațiile pe care le vom face în rîndurile de față ne-au fost sugerate de o afirmație a lui Carlo Tagliavini, care, referindu-se la articolul lui Isopescu, a relevat că „il commento dell'editore è, per la parte linguistica, assolutamente inservibile, in quanto l'Isopescu scambia delle particolarità ortografiche per fonetiche" [3].

Dar, înainte de a trece la examinarea textului, ni se pare potrivit să ne oprim pe scurt asupra unei afirmații a lui Isopescu, care, cu toate că aici nu ne interesează direct, are o importanță deosebită. Vorbind despre însemnătatea acestui manuscris, Isopescu declară că aceasta constă „în faptul că la Roma s-a ținut în limba noastră o predică la începutul veacului al XVII-lea, cînd de orașul etern [Roma] nu ne lega nici conștiința latinității neamului nostru . . ." (p. 282), și, mai departe, „această predică românească este importantă prin faptul că a fost ținută și scrisă la Roma, cu care n-aveam atunci ca neam nici o legătură, fie politică, fie culturală, fie religioasă . . ." (p. 283).

Este cunoscut faptul că la începutul secolului al XVII-lea între Principatele Române și Roma nu erau încă strînse relații politice diplomatice, ori raporturi culturale, avînd în vedere împrejurările istorice particulare în care se găseau în acea epocă țările române. Ar fi, însă, desigur, exagerat a crede că lipsa aceasta ar fi comportat și absența totală a oricărei legături spirituale și religioase cu Roma, în ciuda „conștiinței latinității" a românilor. La poporul român ideea latinității și, prin urmare, a identității sale etnice nu s-a despărțit niciodată de ideea de Roma. În această privință ne limităm să amintim conținutul corespondenței dintre papa Innocenzo al III-lea și Ioniță cel Frumos, dintre Clemente al VI-lea și Alexandru Basarab sau declarațiile lui Francesco della Valle [4] și ale lui Giovanni Botero [5]. În special în ceea ce

[1] C. Isopescu, *O predică românească ținută în Roma la 1608*, în „Codrul Cosminului", Buletinul Institutului de istorie și limbă, Cernăuți, anul II și III (1927), p. 277—284.

[2] Cf. L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1895, p. 14.

[3] C. Tagliavini, *Alcuni manoscritti romeni sconosciuti di missionari cattolici italiani in Moldavia (sec. XVIII)*, în „Studi Rumeni" IV (1929—1930), nr. 4, p. 44.

[4] Cf. C. Tagliavini, *Civiltà italiana nel mondo. In Romania*, Roma, 1940, p. 47.

[5] În lucrarea *Relazioni universali*, Roma, 1591, cf. C. Isopescu, *Notizie intorno ai romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la section historique", Académie Roumaine, t. XVI (1929), p. 15. Pentru detalii cu privire la acest argument, vezi A.

privește raporturile religioase dintre români și Roma, stabilite mai ales prin intermediul misionarilor italieni înainte de secolul al XVII-lea, avem o serie de știri și de date istorice care contrazic opinia lui Isopescu [6].

II

Trecînd la examenul lingvistic al textului, trebuie să remarcăm înainte de toate că Lovas, mai mult decît alții care au scris românește cu litere latine, a întîmpinat multe greutăți pentru a reda grafic anumite sunete, dar, cum vom releva mai departe, el a rezolvat această problemă într-un mod destul de coerent și satisfăcător, cu toate că în soluțiile sale nu lipsesc nesiguranțe și imprecizii ortografice.

Vocalele *[ă]* și *[î]*, ca și în alte texte anterioare și posterioare scrise cu litere latine (cf., de ex., *Tatăl nostru* al lui Luca Stroici, *Cartea de cîntece*, *Anonymus Caransebesiensis* etc.), sînt redate prin *e* : pentru [ă] vezi *fecut*, 5 ; *perintele*, 8 ; *rei*, 2 ; *emperec̦zia*, 8 ; iar pentru *[î]* : *enfocat*, 4 ; *cuuentul*, 7 ; *kend*, 7 ; *szempt (= sînt)*, 17 etc. Foarte ciudată este în această privință explicația dată de Isopescu : „întrebuințarea lui *e* în loc de *ă* și *î* . . ., nu ne miră deloc la ungurul Lovas, care desigur nici nu va fi putut pronunța *ă* și *î* . . .” (p. 283). Aici, ca și în alte cazuri, Isopescu face confuzie între fonetică și redare grafică.

După lectura lui Isopescu, ar rezulta că manuscrisul prezintă un *ŏ* în loc de *-u* final în formele următoare : *szaŏ*, 5 ; *ieraŏ*, 6 ; *leszaŏ*, 6 ; *pouezluiaö*, 6 ; *aŏ*, 14 ; *naŏ*, 14 ; și, în poziție internă, numai în *bŏne*, 15. În realitate, cu toate că în cazurile sus-numite grafia este puțin clară, la un examen atent rezultă că nu e vorba de *ŏ*, ci de *ŭ*.

În ceea ce privește consoanele, remarcăm că velara surdă *[k]*, ca și în alte texte anterioare și posterioare, este redată prin *k* : *ke*, 4 ; *kari*, 5 ; *kuuentul*, 15 ; *prorokul*, 17 etc. După Isopescu, în trei cazuri *[k]* ar fi redat prin *c* : *enfocat*, 4 ; *fecut*, 5 ; *szcriptura*, 11 ; dar, în realitate, numai în această formă din urmă găsim *c*, poate sub influența ortografiei italiene.

Folosirea digramei *cz* pentru a reda africata prepalatală surdă *[č]* : *niczi*, 9 ; *czine*, 10 ; *dzicze*, 12, 17 etc. trebuie să fie pusă în legătură cu influența maghiară, ca și în *Cartea de cîntece*. După modelul ortografiei italiene, africata prepalatală sonoră *[ğ]* este redată prin *g(+ i, e)* : *legie*, 15.

Distincția dintre fricativa dentală *[s]* și fricativa prepalatală *[ș]* (care în alte texte posterioare, ca *Lexiconul Marsilianum* și *Manuscrisul lui Silvestro Amelio* [7], este imposibilă din cauza identității redării grafice a acestor sunete) în textul lui Lovas este foarte clară : *[s]* este redat prin *sz*, digramă maghiară : *szaŭ*, 5 ; *szei*, 5 ; *szupt*, 7 ; *szempt*, 17 ; *szuent*, 17, pe cînd *[ș]* este redat prin *s* : *asa (= așa)*, 3 ; *si (= și)*, 4, 16 ; *sti*, 13. Numai în trei cazuri, și totdeauna în poziție preconsonantică, găsim *[s]* redat prin *z* : *odrazle*, 6 ; *pouezluiaŭ*, 6 ; *pouezluitor*, 10 ; după cîte știm, folosirea acestui grafem pentru a reda un *[s]* nu se găsește în alte

Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în „Ephemeris dacoromana”, 1 (1923), p. 338 și urm. ; G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972 ; A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972 ; G. Bonfante, *L'idea dell'origine latina del romeno nei diplomi e negli scrittori dal sec. VII al sec. XVIII*, în *Studi romeni*, Roma, 1973, p. 307—348.

[6] Cf. N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor, I—II (Acte relative la istoria cultului catolic în principate . . . cu o prefață despre propaganda catolică pînă la 1500)*, București, 1901, și id., *Istoria bisericii românești și vieții religioase a Românilor*, I—II, Vălenii-de-Munte, 1908—1909. Pentru istoria misiunilor catolice în secolul al XVII-lea, cf. B. Morariu, *La missione dei frati Minori Conventuali in Moldavia e Valacchia nel suo primo periodo, 1623—1650*, Roma, 1962.

[7] La Amelio, *[s]* și *[ș]* sînt redate la fel, prin *sz* : *szyngele*, 21ᵛ/3 ; *sztrembul*, 18ᵛ/3 ; *szy*, 9ʳ/12 ; *asze*, 10ʳ/6 etc., cf. O. Densusianu, *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio*, în „Grai

texte scrise cu litere latine. În poziție preconsonantică manuscrisul are și grafemul *s* pentru *[s]* în *nostru*, 8, și *vostra*, 14, poate sub influența ortografiei italiene.

Africata dentală surdă *[ţ]* este redată prin digrama maghiară *cz*, ca și în *Cartea de cîntece: czara*, 3 ; *emperezcia*, 8 ; numai în cîte un caz prin *c: szocia*, poate sub influență polonă [8], și prin *tz: dereptz*, 16, care, după cîte știm, nu figurează în nici un text anterior scris cu litere latine.

Cu privire la *cz* = *ţ*, Isopescu spune : ,,Dintre particularitățile fonetice [!] vom releva următoarele : *cz*<*ţ* (de ex. *czara, emperezcia, niczi, dzicze)*", p. 283. Făcînd abstracție de faptul că nu e vorba aici de ,,particularități fonetice", ci numai de probleme grafice, nu se înțelege de ce în exemplificare Isopescu introduce și formele *niczi (= nici)*, și *dzicze (= zice)*!

Încheind observațiile noastre asupra ortografiei, remarcăm folosirea lui *u* în loc de *v*, pe care o întîlnim și în *Cartea de cîntece* și în alte texte posterioare : *ureme*, 3 ; *uenin*, 4 ; *poueztuitor*, 10 ; *szuente*, 13 etc.

Din cele ce am spus rezultă că în sistemul ortografic al lui Lovas sînt prezente două componente : una maghiară, care a avut probabil ca model *Cartea de cîntece*, și una italiană, care a fost folosită pentru prima dată de însuși Lovas [9]. Din punct de vedere ortografic textul lui Lovas este mai coerent decît alte texte, chiar posterioare, în care varietatea redării grafice împiedică adesea distincția dintre faptele fonetice și cele grafice.

III

Printre particularitățile fonetice ale textului, Isopescu semnalează ,,intercalarea lui *e* și *i* între 2 consoane (de ex. *szipini, derept)*", p. 238. În ceea ce privește fonetismul *derept*, e cunoscut că nu e vorba de o ,,intercalare" a unei vocale, ci de un fonetism etimologic (<lat. *directus*, DEX, sau **derectus*, Pușcariu, *Et. Wb.r.Spr*, 550 [10], Cioranescu, DER, 3058 [11]), frecvent atestat în multe texte din secolele trecute [12] și folosit astăzi în Banat și în partea de vest a Transilvaniei [13]. Referitor la *szipini (= spini)*, nu putem spune dacă anaptixa vocalei redă un fonetism arhaic sau dialectal — despre care nu avem nici o atestare — sau dacă e vorba de o problemă de grafie.

Pe lîngă aceasta, Isopescu semnalează patru cazuri de ,,omisiuni de litere (de ex. la : *Domne, szocia, omeni, nostre)*", p. 283. Nu luăm în considerare în prezent forma *szocia*, despre care vom vorbi mai departe, și ne oprim puțin la : *omeni (= oameni), nostre (= noastră)* și *Domne (= doamne)*. Faptul că în multe texte din secolul al XVI-lea diftongul *oa* e redat prin *o*, sub influența grafiei chirilice, așa cum a remarcat și Rosetti [14], nu este suficient pentru a ne gîndi

și suflet", I (1923—1924), 2, p. 286—311 ; G. Piccillo, *Il manoscritto romeno di Silvestro Amelio (1719) — Osservazioni linguistiche*, în SCL XXXI (1980), 1, p. 11—30 ; pentru grafii analoage care se găsesc în *Lexiconul Marsilianum*, vezi C. Tagliavini, *Il ,,Lexicon Marsilianum", Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*, București, 1930, p. 58.

[8] Cf. R. Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere latine în limba română*, Focșani, 1889, p. 24.

[9] Este de remarcat, totuși, că unele semne ale ortografiei italiene se întîlnesc și în *Tatăl nostru* al lui Luca Stroici, cf. *Crestomație romanică*, întocmită sub conducerea acad. Iorgu Iordan, I, București, 1962, p. 190.

[10] S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905.

[11] Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, La Laguna, 1958—1966.

[12] Cf. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, ed. îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu și I. Șerb, București, 1975, p. 470 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 462, 485.

[13] Cf. I. Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 98—101 ; și I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 110—111.

[14] Al. Rosetti, ILR, p. 455.

că în aceste forme *o* în loc de *oa* este un fapt de grafie[15]; sîntem convinşi, dimpotrivă, că în *omeni, nostre, Domne* e redată monoftongarea dialectală a diftongului, atestată în mai multe regiuni dacoromâne. Într-un text scris cu litere latine, influenţa ortografiei chirilice nu putea fi puternică, şi autorul nu ar fi întîmpinat nici o dificultate pentru a scrie *oa*, în loc de *o*, dacă aceasta ar fi fost pronunţarea adevărată în formele sus-numite[16].

Ca şi în alte texte din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, provenite din diferite regiuni dacoromâne, remarcăm păstrarea africatei *dz* (<lat. *d* + *e, i*), în loc de *z*: *astedz*, 7; *dzicze*, 17[17]. Prezenţa acestui fenomen — neatestată, după cîte ştim, în sudul Transilvaniei — ar putea fi un indiciu pentru identificarea aproximativă a regiunii de origine a autorului.

Textul prezintă şi fonetismul etimologic *[sv]*, care mai tîrziu a fost înlocuit de *[sf]* în cuvinte de origine slavă: *szuent*, 16; *suente*, 16.

În *szempt* (= *sînt*), remarcăm trecerea lui *[n]* la *[m]* pentru diferenţiere consonantică. Această evoluţie este frecvent atestată şi în texte provenite din Moldova, Oltenia şi Transilvania[18].

IV

În ceea ce priveşte morfologia, relevăm un fenomen care ni se pare de o oarecare însemnătate: trecerea lui *a* la *ă* la pluralul substantivelor feminine în *-i*: *czara*, 3 / *czerile*, 14. E vorba de o trecere, aşa cum a remarcat Philippide, pe care nu o întîlnim în multe texte vechi, ca de ex. în *Codicele Voroneţean* şi în *Psaltirea Scheiană*, dar care se găseşte în alte texte, ca de ex. în *Palia de la Orăştie*[19]. Prezenţa acestui fenomen într-un text din 1608 credem că are importanţă cu privire la cronologia alternanţei *a/ă* la pluralul femininelor în *-i*.

În ceea ce priveşte pe *Domne* = *Domnule*, e vorba de forma veche a vocativului singular în *-e*, despre care avem numeroase atestări în textele din secolul al XVI-lea[20], de ex. în *Molitvenicul Marţian*[21], în *Evangheliarul* lui Coresi (1561).

Am spus deja că printre aşa-zisele cazuri de „omisiuni de litere", Isopescu citează şi *szocia*, care ar fi, după el, o formă redusă a cuvîntului *societatea* („*sti bine szocia nostre, kare*

[15] Pentru *o* = *oa* sau *o* în texte vechi cu litere latine, vezi *Crestomaţie romanică*, I, cit., p. 180.

[16] Cf. G. Weigand, punctele 103 (102), în „Körös und Maros Dialecte", în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache" IV, p. 178, 231, 235, 239; *Micul Atlas lingvistic român*, partea I, vol. I, Cluj, 1938, h. 26, 197 şi vol. II, h. 242, 270, 294, 369 etc. Despre monoftongarea lui *oa*, cf. L. Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, Bucureşti, 1973, p. 164–165.

[17] Cf. I. Gheţie, *Baza dialectală*, cit., p. 146; id., *Gr. sec. XVI*, p. 188–190; L. Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme*, cit., p. 166.

[18] Cf. Fl. Dimitrescu, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1967, p. 32; M. Sala, *Contribuţii la fonetica istorică a limbii române*, Bucureşti, 1970, p. 19. În ceea ce priveşte apariţia în cadrul formei citate a consoanei *-p-*, credem că ne aflăm în faţa unei confuzii cu forma omonimă **simpt* „sfînt". Aceasta din urmă, considerată neatestată de lucrările consacrate foneticii istorice a limbii române (cf. Fl. Dimitrescu, *Introducere*, cit., p. 134, şi O. Nandriş, *Phonétique historique du roumain*, Paris, 1963, p. 153), exista probabil în unele din graiurile române, chiar în secolul al XVII-lea. Ne determină să afirmăm aceasta prezenţa formei *simpt* (= *sînt*) şi în *Catechismul creştinesc* al lui Vito Piluzio (1677), cf. G. Piccillo, *Note sulla „lingua valacha" del Katekismo kriistinesko di Vito Piluzio*, în SCL XXX (1979), 1, p. 43.

[19] Al. Philippide, *Originea românilor. II. Ce spun limbile română şi albaneză*, Iaşi, 1927, p. 21: „Fenomenul măcar că de relativ recentă dată, căci în vechea română se găsesc numeroase probe de lipsa lui ... În *Praxiul de la Voroneţ* şi în *Psaltirea Scheiană* nu există, pe cît am putut constata, nici un exemplu de sing. *a* pl. *ă*, ci numai sing. *a*, pl. *a*". Despre acest fenomen, cf. şi T. Cipariu, *Principia de limba şi de scriptura*, Blasiu, 1866, p. 122, şi A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI*e *siècle*, Paris, 1926, p. 82–84; Dagmar Falk, *O problemă de morfologie română*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 227–232.

[20] Cf. exemplele date de O. Densusianu, HLR, p. 499, şi Al. Rosetti, ILR, p. 529.

[21] N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc*, în „Dacoromania", II (1922), p. 254–326.

aũ emblat czerile lumi"). Socotim această explicaţie inadmisibilă, pentru faptul că forma *societate* este un împrumut recent din franceză, *société* [22], şi nu avem nici un element pentru a ne gîndi că acest cuvînt ar fi fost împrumutat în româneşte la începutul secolului al XVII-lea! Putem, dimpotrivă, afirma că forma *szocia* corespunde cuvîntului *soţie* cu valoarea arhaică de „societate", despre care avem o atestare la *Anonymus Caransebesiensis* [23]: *soczie = societas*.

Printre particularităţile morfologice remarcate, sumar, de Isopescu (p. 283), este şi folosirea genitivului articulat în *-i* (*= ii*) în loc de *-iei*: *lumi*, 14, despre care avem alte atestări în textele secolului al XVI-lea, de ex. în *Psaltirea Scheiană* şi în *Codicele Voroneţean* [24].

Pe lîngă aceste fenomene pe care le găsim în textele epocii, Isopescu a relevat faptul că predica lui Lovas conţine unele forme şi construcţii italieneşti: *czara frenzaske asa betute* **da** *omeni sztrembi*, 3–4; *ku kuuent enfocat* **da** *uenin*, 4; *kuuentul szuentul* **del uangelo**, 7; **Henrico quarto**, 9; **da douer** *dzicze*, 17. Prezenţa acestor inadvertenţe pe care nu le întîlnim nici în scrierile misionarilor italieni trimişi în ţările române în secolele trecute pune unele întrebări despre locul de origine şi formaţia culturală a lui Lovas. Presupunînd că el era originar din Transilvania şi că făcuse studiile într-o şcoală din această regiune, aşa cum crede Isopescu, ar fi mai puţin probabil a atribui prezenţa acestor forme italiene unei cunoaşteri superficiale a limbii române. Dacă acceptăm ipoteza lui Isopescu, după care Lovas ar fi fost trimis la Roma pentru a-şi completa studiile religioase, n-am putea crede, în nici un caz, că o şedere mai îndelungată în Italia l-ar fi putut influenţa în aşa fel încît să fi ajuns la aceste inadvertenţe lingvistice. Putem presupune, deci, că autorul a folosit deliberat aceste forme italiene, poate şi cu convingerea, oarecum ciudată, de a atribui predicii sale o înfăţişare mai literară şi mai preţioasă.

În partea finală a articolului său, Isopescu remarcă: „Observînd mai de aproape formele gramaticale din această predică vom constata că limba manuscrisului nostru este mai nouă decît aceea a textelor anterioare" (p. 283). În realitate, din cele ce am spus mai sus rezultă că, din multe puncte de vedere, limba acestui manuscris nu este diferită de aceea a textelor anterioare. Fenomenele fonetice şi morfologice pe care le-am remarcat se întîlnesc şi în textele din secolul al XVI-lea.

Septembrie 1980

GIUSEPPE PICCILLO
Università di Catania

[22] F. Marcu, C. Maneca, *Dicţionar de neologisme*, Bucureşti, 1978.

[23] G. Creţu, *Anonymus Caransebesiensis, Dictionarium Valachico-latinum (sec. XVII), cel mai vechiu dicţionariu al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universităţii din Pesta*, în „Revista Tinerimea Română" I (1898), p. 370.

[24] O. Densusianu, HLR, p. 507; Al. Rosetti, ILR, p. 531.

DESPRE AȘA-NUMITELE FORMAȚII PREMORFOLOGICE DIN LIMBA ROMÂNĂ VECHE

1. Studiile consacrate sintaxei vechi românești și în special sintaxei textelor elaborate în secolul al XVI-lea au atras atenția asupra unei anomalii topice constînd în separarea componentelor grupului verbal sau ale celui nominal [1], prin inserția unuia sau a mai multor cuvinte. Iată cîteva exemple : *să ne* **prentru iale** *ispăsim (Textele măhăcene), n-ați* **nece dinioară** *cetit* (Coresi, *Tetraevanghelul), nu te vor* **morții** *lăuda (Psaltirea Hurmuzaki), foarte* **era** *amară (Palia de la Orăștie)* [2]. După părerea cercetătorilor care s-au ocupat de vechea sintaxă românească, în situații de felul celor înșirate mai sus avem a face cu dislocarea grupului verbal sau a celui nominal [3]. E de prisos să insistăm asupra faptului că formații de acest fel nu se întîlnesc în sintaxa românească modernă. Gramatica contemporană limitează posibilitățile de inserție în grupul verbal la numai cinci adverbe *(și, mai, tot, cam* și *prea)* și la formele atone ale pronumelor personale și reflexive [4].

Pentru a explica aceste dislocări, s-a invocat înrîurirea sintaxei slavone sau a celei maghiare, urmată fidel de traducătorii primelor noastre texte [5]. Construcțiile au fost considerate „neromânești" [6] sau „cu totul nenaturale" [7]. Așa cum s-a arătat nu demult, într-o serie de situații „originalele (slav și, respectiv, maghiar) nu explică procedeul sintactic „străin" din versiunile românești". Exemple similare se pot întîlni în prefețele și epilogurile unor tipărituri, ca și în documente, așadar în texte originale, în care influența străină nu poate fi decît foarte greu sau chiar deloc întîlnită [8].

2. Într-o lucrare de curînd apărută, Dragoș Moldovanu reia problema dislocărilor sintactice din limba noastră veche [9]. La capătul unei demonstrații riguroase și convingătoare, întemeiată pe parcurgerea unui bogat material de limbă din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, autorul ajunge la concluzia că în situații de felul celor amintite mai sus nu avem a face cu dislocări, ci cu ilustrarea unei „norme" a limbii vechi, care admitea într-o măsură sensibil mai mare decît astăzi inserția unor cuvinte în grupul verbal și în cel nominal, amîndouă lipsite

[1] Folosim termenii **grup verbal** și **grup nominal** în accepția lui Dragoș Moldovanu din articolul *Formațiile premorfologice din limba română veche*, publicat în *Anuar de lingvistică și teorie literară*, XXVI (1977—1978), Iași, p. 45—70 (auxiliarele + verbul, conjuncția *să* a conjunctivului + verbul, prepoziția *a* a infinitivului + verbul, respectiv adverb de comparație + + adjectiv sau adverb — vezi p. 46, 65), care a constituit punctul de plecare al contribuției noastre. Pentru alte accepții ale acestor termeni, cf., de exemplu, Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București, 1974, p. 9.

[2] Vezi și Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 412—413, 415, 416.

[3] Vezi, pentru aceasta, sursele indicate de Dragoș Moldovanu în *op. cit.*, p. 45—46, 67 ; vezi și O. Densusianu, *op. cit.*, p. 412.

[4] *Gramatica limbii române*, București, 1966, I, p. 139, 153 și II, p. 449.

[5] Opinie împărtășită de autori ca P. V. Haneș, Al. Rosetti, P. Olteanu, pentru care vezi Dragoș Moldovanu, *op. cit.*, p. 45—46, 63—64.

[6] O. Densusianu, *Evoluția estetică a limbii române*, [curs litografiat], București, 1929—1930, p. 115.

[7] N. Drăganu, *Două manuscripte vechi : Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*, București, 1914, p. 138.

[8] Ion Gheție, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, 1978, p. 90.

[9] Articolul citat mai sus, nota 1.

de coeziunea ce le caracterizează astăzi. Întemeindu-se şi pe o bogată exemplificare din limbile romanice vechi, Dragoş Moldovanu distinge mai multe faze ale evoluţiei acestor aşa-numite formaţii premorfologice. Departe de a fi reflexul sintaxei limbilor slave sau a limbii maghiare, ele sînt specifice sistemului sintactic românesc vechi, reprezentînd „modalităţi de funcţionare ale *tipului* romanic"[10]. Textele literare din secolul al XVI-lea şi din prima jumătate a celui următor păstrează urme ale celei mai îndepărtate faze, dinainte de 1500, în care elementele incidente puteau proveni din orice clasă lexicală. În cele mai vechi texte româneşti, formaţiile premorfologice sînt deja net depăşite de cele sintetice. Ulterior, libertatea de a se folosi de ele a scăzut şi mai mult, ajungîndu-se ca în zilele noastre gramatica să îngăduie dislocarea grupului verbal numai prin cele cinci adverbe amintite mai sus şi prin formele atone ale pronumelor personale şi reflexive.

3. Întemeiată pe un material documentar bogat şi bine ales şi beneficiind de o argumentare riguroasă, teoria lui Dragoş Moldovanu ridică un singur, dar legitim semn de întrebare. Am văzut mai sus că, în secolul al XVI-lea, formaţiile premorfologice se găsesc deja într-o fază de declin accentuat, ele fiind, aşa cum însuşi autorul le socoteşte, „arhaice" şi „periferice"[11]. Avînd o răspîndire limitată, ar fi fost normal ca fenomenul să se întîlnească în circulaţie locală prin unele graiuri, aşa cum se întîmplă în situaţii similare în zilele noastre. Ne-am aştepta, prin urmare, să întîlnim formaţiile premorfologice mai cu seamă în textele neliterare (scrisori, însemnări, documente de tot felul), care au darul de a reflecta mai fidel limba populară din diversele puncte ale Dacoromaniei, şi în mult mai mică măsură în scrierile literare. Or, exemplele recoltate de Dragoş Moldovanu reflectă o situaţie diametral opusă: marea majoritate a formaţiilor premorfologice provine din texte culte şi numai o mică parte din documente. În materialul lingvistic abundent prezentat de Dragoş Moldovanu îşi găsesc locul abia 12 ocurenţe notate în texte neliterare (documente şi scrisori), dintre care 3 aparţin secolului al XVI-lea. Pentru a ne convinge singuri de extinderea fenomenului, am parcurs integral ediţia *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*[12], care reuneşte toate textele neliterare care ne-au parvenit dinainte de 1601 şi am descoperit un număr de 6 formaţii premorfologice (dintre care două citate şi de Dragoş Moldovanu[13]): *cum au* **ei** *lăsat* (documentul nr. XXX, p. 125), *am fost* **într-aceaea vreame** *lăsat* (documentul nr. LXXXVIII, p. 180), *de-ai hi* **domiata** *sîrguit să fii* **pînă acmu** *venit* (documentul nr. XCIII, p. 184); *foarte* **se strîngu turci** *mulţi* (documentul nr. XVIII *, p. 111), *vodă foarte* **m-au pripit** *tare* (documentul nr. XXV, p. 120). Alte trei situaţii au fost lăsate deoparte, întrucît cuvîntul introdus în grupul verbal este adverbul *şi*, a cărui inserţie este admisă şi astăzi. Examinînd cele cinci documente sub raportul grafiei şi al manierei de a construi frazele, am ajuns la concluzia că ultimele patru (nr. LXXXVIII, XCIII, XXV, XVIII*) au fost scrise de persoane instruite, deprinse să folosească curent scrierea, desigur nu numai pentru scurte însemnări neliterare[14]. Faptul ne permite să presupunem că formaţiile premorfologice nu provin, în aceste cazuri, din vorbirea populară, ci sînt consecinţa cunoaşterii de către scribi a scrisului literar, care apela destul de des la asemenea construcţii sintactice.

4. După cum se vede, avem motive să credem că formaţiile premorfologice nu provin din vorbirea curentă a secolului al XVI-lea. Cum se explică, în acest caz, prezenţa lor în cele

[10] *Ibidem*, p. 54.

[11] *Ibidem*, p. 53, 57, 63, 65.

[12] *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Alexandru Mareş şi Alexandra Roman-Moraru, introducere de Alexandru Mareş, Bucureşti, 1979.

[13] Al treilea exemplu citat de Dragoş Moldovanu ca datînd din secolul al XVI-lea provine dintr-un document care este, de fapt, o copie tîrzie.

[14] Vezi, pentru aceasta, şi unele aprecieri făcute de Al. Mareş în *Introducere* la ediţia citată, p. 30–32, cu privire la emitenţii şi scribii acestor documente.

mai vechi texte româneşti? Explicaţia prin imitarea sintaxei slavone sau maghiare este exclusă (ca şi orientarea, cu totul improbabilă, după sintaxa latină sau greacă). În această situaţie, sîntem siliţi să considerăm aceste formaţii drept relicte dintr-o perioadă anterioară secolului al XVI-lea, cînd ele aveau, desigur, o răspîndire reală în limba vorbită. Un asemenea mod de a privi lucrurile ar avea două consecinţe din cele mai importante. Întîi, ne-ar obliga să plasăm originile scrierii româneşti înainte de 1500, şi nu numai originile scrierii în general, ci şi epoca de început a scrisului **literar** românesc. În al doilea rînd, ar face plauzibilă ipoteza că folosirea lor **în secolul al XVI-lea** este expresia unui manierism sintactic, care tindea să confere o structură aparte, opusă limbii vorbite, mesajului literar. Aşa-numitele dislocări nu mărturisesc, prin urmare, despre caracterul recent al limbii literare în secolul al XVI-lea, ele nu sînt consecinţa unei lipse de tradiţie literară, ci dovedesc tocmai existenţa unei asemenea tradiţii.

Octombrie 1980

ION GHEŢIE şi FLORENTINA ZGRAON

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

NOI LUCRĂRI ROMÂNEȘTI CONSACRATE LIMBILOR IBERO-ROMANICE

Sînt cunoscute preocupările susținute ale școlii de lingvistică din țara noastră pentru studierea și aprofundarea diferitelor aspecte ale lingvisticii hispanice. Pe lîngă lucrarea consacrată indigenismelor lexicale din spaniola americană *, cea dedicată lexicului spaniolei americane elaborată de același colectiv (aflată sub tipar la Institutul „Caro y Cuerro" din Bogotá), pe lîngă o serie de studii, articole și teze de doctorat ce tratează probleme ale limbilor creole cu bază iberică, pe lîngă *Dicționarul fundamental al spaniolei americane*, în curs de elaborare la Institutul de lingvistică din București, și pe lîngă alte lucrări cu caracter didactic și practic (cursuri universitare, gramatici școlare, dicționare bilingve sau consacrate unor dificultăți ale limbii spaniole) **, în ultima vreme au văzut lumina tiparului alte trei lucrări românești care completează sfera acestor preocupări. Toate cele trei lucrări au caracter didactic și reprezintă, fiecare în parte, o premieră în materie.

Prima (în ordinea apariției) este lucrarea Mariei Theban, *Português contemporâneo. Morfologia*, publicată de Universitatea din București în 1979. Volumul a fost elaborat de autoare în cadrul Institutului de lingvistică și se înscrie într-un plan de cercetare mai amplu, menit să ofere specialiștilor și celor ce doresc să se familiarizeze cu limbile romanice prezentări ample consacrate idiomurilor romanice mai puțin cunoscute sau studiate la noi în țară. Lucrarea este destinată în principal studenților de la facultățile de filologie care studiază limba portugheză. Avînd în vedere acest scop, autoarea a elaborat ceea ce se poate numi o morfologie tradițională, bazîndu-se pe cele mai recente studii de gramatică portugheză și braziliană, prezentînd, în ordine, toate părțile de vorbire. În cadrul fiecărui capitol se prezintă toate aspectele de ordin morfologic : gen, număr, grade de comparație, mod, diateză, persoană. Totodată, sînt studiate modificările fonologice datorate flexiunii, valorile semantice, poziția fiecărei părți de vorbire. De remarcat că, atunci cînd este cazul, autoarea face referiri la portugheza braziliană (ca atunci cînd prezintă formulele de adresare) sau menționează unele tendințe actuale ale limbii (tendința de reducere a sistemului pronumelor demonstrative). Deși nu se ocupă de sintaxă, în unele cazuri autoarea menționează funcțiile sintactice ale unor părți de vorbire (funcțiile substantivului în propoziție, rolul conjuncțiilor în frază) atunci cînd acest lucru contribuie la o mai clară prezentare a respectivelor categorii. Fidelă scopului propus, acela de a oferi un curs de morfologie a limbii portugheze, cu o bogată bibliografie, lucrarea Mariei Theban, prima gramatică portugheză elaborată la noi în țară, este o lucrare valoroasă și un util instrument de lucru.

În cadrul aceluiași plan mai vast de cercetare și prezentare a limbilor romanice se înscrie și lucrarea Lilianei Macarie, *Limba catalană. Fonologie— Morfologie— Vocabular*, publicată de Universitatea din București în 1980. De astă dată, ne aflăm în fața unei adevărate monografii a limbii catalane, prima publicată la noi în țară. Destinată tot studenților și celor ce doresc să se familiarizeze cu idiomurile romanice mai puțin cunoscute la noi, lucrarea Lilianei Macarie tratează, într-un stil concis și clar, toate aspectele atît lingvistice, cît și extralingvistice, privind limba catalană. O interesantă și amplă introducere prezintă locul catalanei în cadrul limbilor romanice, teritoriul unde se vorbește, aspectul dialectal, istoria și periodizarea limbii și literaturii

* Marius Sala, Dan Munteanu, Valeria Neagu, Tudora Șandru-Olteanu, *El léxico indigena del español americano*, București, 1977.

** Domnița Dumitrescu, Cristina Hăulică, Sarmiza Leahu, Doina Maria Păcurariu, Mariana Papadopol, Florența Sădeanu, *Studii de sintaxă a limbii spaniole*, Universitatea din București, 1979 ; Ileana Scipione, *Dicționar de dificultăți ale limbii spaniole*, București, 1979 (prezentate de noi în SCL XXXI (1980), nr. 3, p. 321—322) ; Constantin Duhăneanu, Dan Munteanu, *Gramatica limbii spaniole*, București, 1980 ; Al. Calciu, Constantin Duhăneanu, Dan Munteanu, *Dicționar român-spaniol*, București, 1980.

catalane (cu o minuţioasă trecere în revistă o momentelor şi personalităţilor celor mai importante din lingvistica şi literatura catalană), limba literară şi limbajul colocvial, precum şi aspecte ale bilingvismului catalano-spaniol. După introducere, urmează trei mari capitole, aşa cum arată şi titlul lucrării. În cadrul *Fonologiei* sînt studiate detaliat vocalismul, cu seriile fonemelor vocalice (palatală, velară şi medială), semivocalele şi semiconsoanele şi consonantismul, cu descrierea fiecărui fonem în parte. *Morfologia* este concepută, de fapt, ca morfosintaxă, şi cuprinde pe de o parte flexiunea nominală şi, pe de altă parte, flexiunea verbală, cu un subcapitol separat : *Construcţii sintagmatice. Auxiliare.* Sînt studiate timpurile compuse, construcţiile perifrastice, diateza pasivă, iregularităţile din paradigmă, caracteristicile tematice, aspecte privind ortografia, accentul prozodic sau relaţia fonem-flexiune. În ordine, sînt apoi prezentate flexiunea pronominală, articolul, adverbul, prepoziţia, conjuncţia. Toate problemele tratate se referă la aspectul sincronic, la sistemul lingvistic catalan contemporan, aşa cum, dealtfel, anunţă autoarea încă din „Cuvîntul înainte". Capitolul de vocabular se deschide însă cu o scurtă schiţă istorică, dat fiind faptul că principalele aspecte ale lexicului catalan — „originea, modul de formare şi elementele constitutive" — sînt condiţionate de factorii istorici care au concurat la formarea acestui idiom. Sînt analizate, pe scurt, substratul, elementul latin şi influenţele arabă, germanică şi, mai tîrziu, provensală, franceză, italiană, engleză şi în special spaniolă. În cadrul vocabularului este tratată şi formarea cuvintelor, cu un indice de sufixe şi prefixe. Lucrarea este nu numai o valoroasă contribuţie teoretică la bogata bibliografie a limbii catalane (în afara prezentării riguros ştiinţifice a materialului, fiecare capitol este însoţit de bogate şi amănunţite note, iar volumul se încheie cu o bibliografie impresionantă), ci şi un instrument practic de lucru. Fără să se vrea un manual de învăţare a limbii catalane, lucrarea conţine aspecte cu aplicabilitate practică interesante, precum şi foarte numeroase exemplificări însoţite de echivalenţele în limba română.

Cea de-a treia lucrare pe care ne propunem să o semnalăm este semnată de Domniţa Dumitrescu şi se intitulează *Îndreptar pentru traducerea din limba română în limba spaniolă* (Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1980). Lucrarea are un caracter didactic declarat şi completează, într-un anumit sens, o lucrare anterioară a autoarei, *Gramatica limbii spaniole prin exerciţii structurale* (Bucureşti, 1976) *. Nu putem să nu subliniem contribuţiile teoretice ale autoarei cuprinse într-o primă parte a lucrării, ce ocupă aproape jumătate din volum. În această primă parte, *Dificultăţi în traducerea din limba română în limba spaniolă*, Domniţa Dumitrescu se ocupă de dificultăţile de ordin lexico-semantic (interferenţe cu limba de bază, interferenţe cu alte limbi sau în sistemul limbii ţintă, „falşii prieteni"), precum şi de dificultăţile de ordin morfo-sintactic, în cadrul cărora, cele mai interesante aspecte sînt interferenţele cu limba-bază, adevărate probleme-cheie pentru vorbitorul de limbă romanică ce se ocupă de spaniolă. Iată cîteva dintre ele : genul şi numărul substantivului, determinarea prin articol, pronumele de politeţe, neutrul pronominal şi forma *lo*, perifraze modal-aspectuale, adverbe care „nu se traduc", impersonalul. Partea a doua a lucrării cuprinde texte româneşti în proză (Ana Blandiana, Geo Bogza, Pavel Dan, Emil Gîrleanu, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, Radu Tudoran), însoţite de traduceri-model ale autoarei în limba spaniolă, cu bogate şi interesante comentarii lingvistice şi stilistice, precum şi fragmente de texte dialogate (I. L. Caragiale, Paul Everac, Al. Kiriţescu, Horia Lovinescu, Camil Petrescu, Mihail Sebastian, Romulus Vulpescu), însoţite de asemenea de traducerile-model ale autoarei, dar fără comentarii. Lucrarea, deosebit de originală, este foarte interesantă din punct de vedere al consideraţiilor teoretice şi al comentariilor la traduceri, fiind de o neîndoielnică utilitate practică.

Decembrie 1980

DAN MUNTEANU
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

* Prezentată de noi în SCL XXVII (1976), nr. 5, p. 550–552.

AL. ANDRIESCU, Limba presei românești în secolul al XIX-lea, Iași, Editura Junimea, 1979, 204 p.

Cercetarea diferitelor texte literare, din diverse epoci, ne dă posibilitatea să înțelegem cum au apărut stilurile funcționale ale limbii literare (stilul beletristic, administrativ, științific, publicistic) și cum s-au dezvoltat ele, influențîndu-se reciproc. Se știe că istoria limbii române literare este strîns legată de istoria socială, politică și culturală a societății românești. Astfel, referindu-ne la stilul publicistic, odată cu apariția presei românești („Curierul românesc" al lui I. Heliade Rădulescu, la București, în 1829, „Albina românească" a lui Gh. Asachi, la Iași, în același an și „Gazeta de Transilvania" a lui Gh. Bariț, în 1838, la Brașov), se constată o îmbogățire a limbii literare, îndeosebi în ceea ce privește lexicul și frazeologia și o intensificare a procesului de răspîndire și de impunere a formelor de exprimare literare.

Examinării atente a modului în care apare și se dezvoltă presa românească în secolul al XIX-lea, a contribuției ei la evoluția și modernizarea limbii literare din veacul trecut îi este consacrată lucrarea, cu caracter de sinteză, a profesorului ieșean Alexandru Andriescu, *Limba presei românești în secolul al XIX-lea.*

În primul capitol al lucrării, *Stilul publicistic: privire generală* (p. 5—11), autorul definește această varietate funcțională a limbii literare, precizînd anumite particularități ale ei (terminologie și frazeologie specifice, cultivare a exprimării retorice în anumite momente etc.); totodată el subliniază importanța cercetării textelor publicistice pentru istoria limbii române literare: „presa reflectă mai bine decît orice document de epocă, text literar, științific, administrativ sau de altă natură, frămîntările extraordinare care s-au petrecut în limba română literară în secolul al XIX-lea" (p. 10). Autorul examinează aspectul lingvistic al materialelor din presa epocii, în perspectiva teoriei stilurilor funcționale ale limbii, avînd la bază finalitatea mesajelor, și anume i n f o r m a r e a d e s t i n a t a r u l u i (a cititorului). Fără îndoială că scopul informativ al presei — unul dintre factorii de seamă ai comunicării cu masele largi și ai popularizării în rîndurile acesteia a realizărilor din diverse sectoare ale vieții comunității — este preponderent. Aș considera că e necesar să subliniem, de asemenea, o altă trăsătură a mesajelor din presă: folosirea diverselor mijloace verbale în vederea c o n v i n g e r i i c i t i t o r i l o r, fapt care are urmări evidente asupra limbii și a stilului articolelor; astfel funcția propagandistică, pe plan politic, are implicații stilistice: utilizarea unor forme declarative, uneori lozincarde de exprimare — de unde coloratura retorică a unor enunțuri, subliniate și de autor (vezi, de ex. p. 129 și urm., p. 150 și urm.)[1]. Varietatea trăsăturilor stilistice ale limbii textelor din acest domeniu este complexă, ținînd seama de mulțimea și mai ales de diversitatea faptelor comunicate prin presă. Autorul a făcut efortul lăudabil de a încerca să le reunească, să le înfățișeze și să le explice în capitolele următoare ale lucrării.

Al doilea capitol, mai amplu, *Presa românească în secolul al XIX-lea* (p. 12—83), oferă cititorului datele contextului social-cultural al epocii, necesare studierii și înțelegerii faptelor lingvistice și stilistice. Este pusă în lumină una dintre trăsăturile caracteristice ale ziarelor și publicațiilor periodice din acea vreme, anume preocuparea pentru „prelucrarea limbii" (p. 26), arătîndu-se spațiul

[1] Ar fi interesant să se urmărească folosirea timpurilor verbale în paginile aceluiași ziar (utilizarea, cu precădere, a prezentului și viitorului indicativ, alături de conjunctivul hortativ și de imperativ în articolele de fond, față de întrebuințarea altor moduri și timpuri în alte rubrici ale jurnalului).

acordat „dezbaterilor filologice" (p. 52 și urm.); de asemenea, se evidențiază rolul presei ca „factor de cimentare a conștiinței naționale" (p. 61—63) și ca mijloc excelent „de difuzare a terminologiei științifice și tehnice în domenii din cele mai variate" (p. 72).

În următoarele capitole, autorul prezintă, pe baza unui material relativ bogat, *Limba presei Românești* (sic!) *în perioada 1829—1860* (p. 84—132) și *Limba presei Românești* (sic!) *în perioada 1860—1900* (p. 133—193)[2]. După 1860, datorită „înmulțirii speciilor gazetărești" (articole de fond, foiletoane, cronici etc.), deosebirile dintre stilul publicistic și celelalte stiluri — arată autorul — se înmulțesc. Capitolul consacrat limbii presei în perioada 1860—1890 se deschide cu o constatare generalizatoare justă. Autorul observă „în presa din ultimele patru decenii ale secolului trecut, în special către sfîrșitul lui, *un progres evident în răspîndirea unor norme unice, fonetice și gramaticale*" (subl. ns., p. 133); se examinează, în continuare, modul în care se desfășoară acest proces în diverse compartimente ale limbii. Concluzii parțiale judicioase subliniază prezentarea faptelor; astfel, se remarcă, în comparație cu perioada 1829—1960, „accentuarea tendinței de limitare a fonetismelor regionale" (p. 144), persistența unor forme morfologice, arhaice și regionale (care sînt, totuși, în descreștere față de perioada anterioară), dificultățile referitoare la adaptarea morfologică a neologismelor, ca și răspîndirea unor forme (de ex., a derivatelor în *-mente: fatalmente, sicuramente* etc.). În sintaxă, se constată tendințe modernizatoare (caracteristice, în general, limbii literare a epocii), de cultivare a construcțiilor și a frazeologiei retorice (repetiții, antiteze, propoziții interogative, exclamative, imprecații etc.). Corectarea acestei note retorice, dominantă în publicistica vremii, a fost adusă, după cum arată Al. Andriescu, de scriitorii clasici (în special de M. Eminescu și I. L. Caragiale). În sfîrșit, în domeniul lexicului, se arată rolul important pe care l-au avut publicațiile periodice în impunerea neologismelor în limba epocii: „Presa rămîne, în continuare, un factor hotărîtor în difuzarea neologismelor, în special a termenilor politici noi, în rîndurile largi ale cititorilor" (p. 165—166). La sfîrșitul celei de-a doua perioade (1860—1900) — demonstrează convingător autorul — „stilul publicistic se diferențiază tranșant de stilul științific și de stilul administrativ, care folosesc izvoare lexicale mult mai limitate. Această bogăție lexicală apropie stilul publicistic de cel beletristic, de care se deosebește însă prin utilizarea mai largă a neologismelor și prin modul în care solicită, în imagini și îmbinări frazeologice specifice, întregul material lexical folosit" (p. 193). Sînt interesante aici și referirile la unele texte beletristice apărute în diferite publicații periodice ale vremii. Surprinde oarecum, din acest punct de vedere, faptul că Al. Andriescu nu se referă la „Convorbiri literare" (este drept — revistă, nu ziar), care a avut un rol important în dezbaterile asupra limbii, în special prin contribuțiile lui Titu Maiorescu și Iacob Negruzzi, în impunerea normelor limbii literare și în precizarea direcțiilor ei de dezvoltare.

Din păcate, în această interesantă și cuprinzătoare prezentare au scăpat unele afirmații care dezorientează și care se cuvin corectate într-o nouă ediție; dintre acestea spicuim cîteva, ca exemplele de la p. 137:

— Între formele care atestă „prefacerea lui *ea* în *a*, după *j, s, ș, z, ț*, consoane rostite dur în Moldova", este menționat, de două ori, *samă*; se știe însă că aceasta este forma etimologică (magh. *szám*) și că formele cu diftongul *ea* au fost refăcute prin analogie (după exemple de tipul *seară: sară*).

— Într-o categorie similară, se pot cita exemplele date de autor pentru „trecerea lui *e*>*ă*, după *p*": *părechi, păreche* (cuvîntul derivă din lat. *paricula*>v. rom. și reg. *păreche*>*pereche*, prin asimilare regresivă); la fel „trecerea lui *e*>*ă*, după *r*, în special în poziție finală", ilustrată prin prep. *cătră* (este și aici un exemplu de cronologie fonetică „à rebours": de fapt, *cătră* este forma etimologică originară, care derivă din lat. *contra*, cu trecerea obișnuită a lui *a* aton

[2] Evidentă „scăpare" la corectură, în ambele titluri; la *Sumar*, ortografia este corectă: „...presei *românești*" (p. 204).

la *ă* (fonetismul cuvîntului se explică prin poziţia lui atonă în frază); forma *către* este ulterioară şi analogică cu alte prepoziţii, ca *între*<lat. *inter*). Nejustificată este şi menţionarea, în acelaşi sens, a lui *răpide* (termenul derivă din lat. *rapidus*, cf. şi dubletul etimologic, neol. *rapid*)[3].

Cartea se încheie cu cîteva consideraţii finale, grupate într-un capitol al cărui titlu este împrumutat din publicistica lui M. Eminescu, *Icoane vechi şi icoane nouă*. Autorul insistă aici asupra rolului important pe care l-a avut marele poet în „limpezirea limbajului gazetăresc din care dispar ecourile întîrziate ale latinismului, italienismului şi franţuzismului" (p. 202).

Lucrare utilă nu numai unui public mai larg, cultivat, ci chiar şi specialiştilor, contribuţia lui Al. Andriescu ar fi avut de cîştigat prin adăugarea unui indice de cuvinte şi prin eliminarea anumitor inadvertenţe privind unele fapte de istorie a limbii.

B. CAZACU

Decembrie 1980

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

[3] Cf. discuţia la Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 1968, p. 308—311.

MIRCEA HOMORODEAN, Vechea vatră a Sarmisegetusei în lumina toponimiei, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, 264 p.

În spiritul bunei tradiţii a şcolii clujene de onomastică, *Vechea vatră a Sarmisegetusei în lumina toponimiei* este o lucrare al cărei scop, „prin excelenţă istoric" — după cum precizează chiar autorul —, este acela de a dezvălui, cu ajutorul numelor de locuri, „crîmpeie din trecutul social şi lingvistic al unuia dintre ţinuturile cu cele mai pregnante semnificaţii privind istoria românilor" (p. 39). Sînt elocvente în acest sens şi titlurile celor cinci capitole: *Oamenii din partea locului*; *Evoluţia aşezărilor*; *Străvechi îndeletniciri*; *Mentalitatea geografică populară*; *Graiul*.

Opţiunea lui Mircea Homorodean pentru toponimia văii Rîului Grădiştii, de la vărsarea în Mureş, la nord de Orăştie, pînă la izvoarele sale din Munţii Orăştiei, este determinată, pe de o parte, de dimensiunile trecutului istoric al ţinutului în care s-a aflat Sarmisegetusa, capitala Daciei în vremea lui Decebal, iar pe de altă parte, de afirmaţiile potrivit cărora vreme de aproape o mie de ani, pînă la colonizarea saşilor, zona a fost total depopulată, iar românii, menţionaţi prima dată în documentele privitoare la scaunul săsesc al Orăştiei la anul 1464, s-au aşezat aici abia în secolul al XV-lea (cf. p. 56). Considerînd, pe bună dreptate, că „o atare interpretare a datelor sau mai degrabă a lacunelor documentare (într-adevăr — precizăm noi — din antichitate şi pînă în anul 1224 menţiunile istorice scrise privind ţinutul Rîului Grădiştii lipsesc cu desăvîrşire) este cît se poate de greşită" (p. 57), autorul face, pe întreg parcursul studiului de care ne ocupăm, o demonstraţie riguros ştiinţifică şi — trebuie neapărat să subliniem — convingătoare asupra valorii de izvoare istorice a numelor de locuri. Succesul unei asemenea dificile întreprinderi este asigurat, într-o apreciabilă măsură, încă din faza constituirii corpusului de nume de locuri ce urmează a fi cercetat. Culese prin anchete minuţioase de teren în cele 15 localităţi de pe valea Rîului Grădiştii (oraşul Orăştie şi satele Căstău, Beriu, Sereca, Orăştioara de Jos, Bucium, Orăştioara de Sus, Ludeşti, Ludeşti-Deal, Costeşti, Costeşti-Deal, Grădiştea Muncelului, Măgureni, Luncani, Romos) sau excerptate din documente istorice (în bună parte inedite) ori surse cartografice, cele peste 1 300 de toponime satisfac întru totul criteriile, absolut necesare, ale autenticităţii şi corectitudinii. Nu putem să nu remarcăm atenţia pe care o acordă autorul tuturor amănuntelor legate atît de fiecare toponim (de la aspectul formal al numelui propriu pînă la semnificaţiile apela-

tivului-bază în zona cercetată şi în afara ei, adeseori în întreaga arie romanică), cît şi de locul pe care acesta îl desemnează (dimensiune, formă, importanţă social-economică, relaţii de proprietate etc.).

Stabilirea originii numelor de locuri face posibilă, în special în primul capitol al lucrării, afirmarea unor ipoteze privind istoricul populaţiilor din valea Rîului Grădiştii. Se impune, în primul rînd, concluzia potrivit căreia „structura în majoritate românească a toponimiei locale dovedeşte numărul mare şi vechimea apreciabilă a populaţiei româneşti în partea locului" (p. 60). Este într-adevăr elocvent faptul că „numele de altă origine — maghiară şi săsească — reprezintă doar 1% din totalul de peste 1 300 de nume de locuri" (p. 59). Deşi posibilitatea păstrării unor elemente străvechi în toponimia împrejurimilor Sarmisegetusei nu este exclusă, „recunoaşterea unor asemenea nume, dacice, ca şi romane — declară autorul — ne-a fost imposibilă, cel puţin pînă acum, din lipsa unor dovezi mai concludente, istorice şi, îndeosebi, lingvistice" (p. 51); în consecinţă, probante pentru istorie rămîn toponimele româneşti (ele reprezentînd, după cum am văzut, marea majoritate) şi relaţiile care se pot stabili între acestea şi toponimele maghiare şi săseşti. Creaţiile româneşti sînt împărţite în două grupe: nume formate pe baza unor termeni comuni sau nume de persoană proprii limbii române şi derivate româneşti de la nume de locuri de altă origine. În prima grupă, de care autorul se ocupă mai ales în capitolele următoare, intră o mare parte a numelor de localităţi (Beriu, Sereca, Bucium, Ludeşti, Costeşti, Putinei, Grădişte, Luncani, Măgureni), numele de ape (în cea mai mare parte), de dealuri şi munţi, ca şi cele ale accidentelor de teren. Derivate româneşti de la formaţii străine sînt numele *Şibişel* (derivat diminutival cu suf. *-el* de la *Şebeş*<magh. *sebes* „repede", un alt nume, neatestat, al Rîului Grădiştii), *Căltăbăşel* (format cu acelaşi sufix de la o formă mai veche, cu *-h*, a numelui de origine săsească pronunţat astăzi *Căltăbău*<germ. săs. *kalt* „rece" + *Bach* „pîrîu"; gîrlă"), precum şi *Orăştie* şi *Orăştioara*, formate însă într-un mod oarecum diferit. Considerînd nesatisfăcătoare explicaţiile date de G. Kisch şi E. Petrovici (<magh. **Városd*, **Várasd* — forme presupuse deci) şi completate de N. Drăganu (care explică prezenţa lui *-t-*, în loc de *-d-*, în forma românească ca datorîndu-se unui intermediar săsesc), Mircea Homorodean propune — şi susţine printr-o argumentaţie bogată, riguroasă şi convingătoare — o nouă etimologie. De la forma populară *Oraş*, prin care este desemnată şi astăzi Orăştia de către locuitorii din amonte de Orăştioara de Jos (sat la 10—15 km de centrul urban), s-a format pe teren românesc, prin derivare cu suf. *-cior*, *-cioară*, *Orăştioara*, numele aşezării care ulterior s-a despărţit în actualele sate Orăştioara de Jos şi Orăştioara de Sus, dar şi al întregii zone din afara scaunului săsesc. Cînd cele două sate în discuţie s-au diferenţiat, locuitorii au creat o nouă formă, *Orăştie*, prin derivare regresivă de la diminutivul Orăştioara, cu care s-a numit şi se numeşte şi astăzi cea mai mare dintre Orăştioare (cea de Sus); cînd legătura etimologică dintre *Oraş* şi *Orăştioara* n-a mai fost sesizată, locuitorii din centrul urban au refăcut şi ei o formă *Orăştie*, pentru a diferenţia numele oraşului de cel al ţinutului şi satelor vecine — Orăştioarele. Formele pe care se bazează demonstraţia sînt atestate şi documentar: *Oraş* (prima atestare, *Waras*, la anul 1224), *Orăştioara* (*Warastywar*, la anul 1464). În ceea ce priveşte primul nume avem de-a face cu reflexul românesc al magh. *Város*, cel mai vechi nume atestat al centrului scaunului săsesc de odinioară; acesta nu provine însă din termenul comun *város* „oraş", ci, precizează autorul, este „o formă simplificată (prin excluderea determinatului) din *Városvize* ... numele maghiar al Rîului Grădiştii" (p. 67). Cum *Városvize* (avînd în componenţa sa o formă adjectivală maghiară mai veche, *város* „cu cetate" <*vár* + suf. *-os*, + *viz* „apă; rîu") este identic din punctul de vedere al semnificaţiei cu corespondentul său românesc, M. Homorodean conchide că numele maghiar „este o traducere oficială a numirii româneşti mai vechi, *Rîul Grădiştii*" (p. 67). Şi în cazul hidronimului *Cucuiş* este foarte posibil să avem de-a face cu o traducere a unui nume românesc mai vechi; forma

actuală provine din magh. *Kökényes(patak)* „(pîrîul) cu porumbari, cu arbuști spinoși”, a cărui semnificație este similară nu numai cu aceea a numelui românesc *Fața cu Spini* (coasta de pe partea dreaptă a pîrîului), dar și cu cea a numelui de origine săsească *Bruma* — pădure situată într-un cot al aceluiași pîrîu (cf. formele săsești *Breomarn, Brumer* etc., „variante” ale germ. *Brombeere)*. Printre numele preluate din maghiară (*Șebeș*, păstrat numai în derivatul *Șibișel; Șumuștău*, explicat prin magh. *som/fa/* „corn” + suf. *-os* + *tó* „lac” ; *Șeușa*, al cărui etimon este magh. *sós* „sărat” ; *Roampoș* <magh. *Rampas* „cu rampă”), un caz interesant îl reprezintă *Belegarde* (numele unui hotar vecin cu o enclavă a comitatului Alba în teritoriul scaunului săsesc), „care trădează împrumutul succesiv din română în maghiară și din maghiară în română a unei forme *Bălgrade* (pl. lui *Bălgrad*, numele popular al orașului Alba Iulia”, p. 70).

Faptele pe care le-am evidențiat mai sus îi permit autorului încă două concluzii istorice de reală valoare : 1. „Toponimele de altă origine, cele create de români de la astfel de toponime sau de la diverse nume etnice, ca și toponimele trecute succesiv de la o populație la alta dovedesc conviețuirea de-a lungul veacurilor dintre români și alte populații (îndeosebi maghiari și sași), relațiile sociale și lingvistice strînse dintre români și aceste populații pe teritoriul fostului scaun săsesc al Orăștiei” (p. 79) ; 2. „Traducerea unor importante toponime românești în maghiară (îndeosebi pe cale oficială) și în săsește dovedește că, pe valea Rîului Grădiștii, populația românească a fost nu numai mai numeroasă, ci și mai veche decît maghiarii și sașii” (p. 80).

Trecînd peste problemele privind evoluția așezărilor și unele străvechi îndeletniciri de pe valea Rîului Grădiștii (capitolele al doilea și al treilea), ne vom opri asupra a ceea ce autorul numește „mentalitatea geografică populară” (adică „modul în care o anumită populație își reprezintă mediul geografic înconjurător și, implicit, criteriile după care această populație denumește diversele locuri”, p. 117), abordată în cel mai întins și consistent capitol al lucrării. Pornind de la ideea că „în mentalitatea geografică populară un loc preponderent îl ocupă omul și activitatea sa social-economică (fapt oglindit în numirea locurilor mai întîi după antroponime sau termeni legați de activitatea social-economică) și că doar „în subsidiar” locurile se numesc după particularitățile lor fizice sau naturale” (p. 117), autorul aprofundează în capitolul în discuție modalitatea de reprezentare a mediului sub aspectul lui fizic propriu-zis. Clasificate după modul de reprezentare descriptiv sau explicativ în **topografice** și **mitologice**, numele de locuri sînt supuse unei analize riguroase, complexe, minuțioase și de mare finețe ; problemele privind aspectul formal al toponimului, structura semantică a apelativului de bază și evoluția acestuia, originea și răspîndirea termenului, corespondentele în alte limbi se înlănțuie în veritabile micro-monografii ale fiecărui nume. Capacitatea de sinteză a autorului se remarcă în observațiile finale ale capitolului, care, prin caracterul lor general, teoretic, suscită interesul toponomaștilor, dar, într-o mai mare măsură probabil, și pe acela al lexicologilor : „... elementele topice în discuție reprezintă semantisme populare, diferite ca domenii, dar și ca vechime — ne referim, îndeosebi, la cele care au putut să apară în alte limbi, ca latina sau slava — și arie de răspîndire” (p. 187) ; „... în procesul semantic al creării termenilor geografici populari se are în vedere în primul rînd nu dimensiunea, ci forma elementelor geografice” (p. 187) ; în cadrul terminologiei geografice populare este posibilă „relevarea unei tipologii destul de precise” (p. 187) : de exemplu, termeni care exprimă noțiuni generale, mai ales sub aspectul dimensiunii și termeni, mult mai numeroși, care exprimă noțiuni particulare, sub aspectul formei ; „... termenii geografici populari nu sînt decît rezultatul evoluției semantice îndelungate a unor termeni comuni de largă răspîndire” (p. 191) etc.

Ultimul capitol, *Graiul*, este dedicat toponimelor care, din punct de vedere lexical, gramatical și fonetic, prezintă un mai mare interes lingvistic, contribuția autorului remarcîndu-se mai ales în ceea ce privește relevarea unor termeni comuni mai puțin cunos-

cuţi, neatestaţi încă sau cu sensuri rar întîlnite.

Esenţiale şi decisive în aprecierea lucrărilor de tipul aceleia de care ne ocupăm aici rămîn două aspecte : pe de o parte, corectitudinea etimologiilor toponimice, iar pe de altă parte, capacitatea cercetătorului de a sesiza nu numai elementele cu semnificaţie în plan istoric, ci şi limitele acesteia, dincolo de care orice interpretare devine abuzivă sau fără susţinere. Din ambele puncte de vedere, *Vechea vatră a Sarmisegetusei în lumina toponimiei* poate fi considerată o reuşită. M. Homorodean acordă o atenţie cu totul remarcabilă etimologiei şi nu omite nimic din ceea ce l-ar putea duce la rezultate corecte din punct de vedere ştiinţific. Adăugînd şi capacitatea remarcabilă de a sesiza faptele cu semnificaţie istorică, putem conchide că autorul oferă un model necesar mai ales în momentul în care toponimia atrage mulţi amatori — şi de ce să nu recunoaştem deschis — cu totul neavizaţi.

Cîteva observaţii cu caracter general, determinate de însăşi bogăţia de idei a lucrării. Mai puţin susţinută de fapte ni se pare afirmaţia de la p. 88 : „Este fără îndoială că vechea împărţire în două micro-regiuni administrative a văii Rîului Grădiştii ... relevată de documente, dar şi de toponimie, continuă o împărţire şi mai veche, datînd de dinaintea aşezării maghiarilor şi saşilor". La p. 192 se susţine că „răspîndirea atît în zona muntoasă cît şi în zonele de deal şi cîmpie a unora şi aceloraşi termeni şi nume ... dovedeşte că una şi aceeaşi populaţie, românească, a cunoscut şi stăpînit, simultan şi din vechime, întreg teritoriul intra- şi extracarpatic" ; nu s-ar putea ajunge la acelaşi rezultat — ne întrebăm noi — şi prin expansiunea unei populaţii într-o direcţie sau în alta ?

O discuţie mai largă ar comporta şi ideea conform căreia, în mentalitatea geografică populară, locurile se numesc după particularităţile lor fizice numai „în subsidiar". Afirmaţia rămîne valabilă numai precizîndu-se locul şi timpul în care funcţionează o atare mentalitate, întrucît, după părerea noastră, terminologia geografică de care uzează o colectivitate este determinată şi de aspectul mediului înconjurător ; pe de altă parte, mentalitatea geografică este în continuă schimbare, ea reflectînd evoluţia unei civilizaţii.

Şi cîteva lucruri de amănunt (*viz* din *Városvize* este determinat, nu determinant, v.p. 67 ; *Vaideei*, după părerea noastră, nu face parte — sau cel puţin nu în toate cazurile — din grupa toponimelor provenite din porecle colective cu o accentuată notă ironică, v.p. 101 etc.), care nu umbresc cu nimic valoarea lucrării lui M. Homorodean.

Prin rezultate, concepţie, metodă şi nivelul elevat al redactării *Vechea vatră a Sarmisegetusei în lumina toponimiei* se înscrie, cu siguranţă, printre studiile de referinţă din toponimia românească.

Decembrie 1980

CHRISTIAN IONESCU
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

NICOLAS RUWET, **Problems in French Syntax. Transformational-Generative Studies**, translated by Sheila M. Robins, Londra, Longman Group Ltd, 1976, 307 p.

Publicată iniţial sub titlul *Théorie syntaxique et syntaxe du Français*, Paris, 1972, lucrarea de faţă se adresează deopotrivă specialistului în sintaxa limbii franceze şi transformaţionalistului preocupat de justificarea empirică a regulilor sintactice. Cartea reflectă stadiul căutărilor post-chomskiene în domeniul sintaxei din perioada 1965—1972.

Pentru cititorul care priveşte mai degrabă din exterior evoluţia metodologică a gramaticii generativ-transformaţionale, capitolul introductiv, *Some recent developments in generative theory*, schiţează o imagine comprehensivă asupra destinului ideilor fundamentale din *Aspects*.

Mutaţiile metodologice asupra cărora se îndreaptă atenţia lui R. sînt cele impuse de clarificarea relaţiei sintaxă/semantică. Confruntările de opinii care au determinat scindarea comunităţii transformaţionaliste în două

grupări, cea a promotorilor semanticii generative (Lakoff, Ross, McCawley, Bach etc.) și cea a promotorilor teoriei interpretative (Chomsky, Jackendoff, Dougherty etc.), ca şi unele tentative de reinstaurare teoretică (Fillmore cu teoria cazurilor ; Gruber cu teoria lexiconului) au condus la o înțelegere deosebit de elastică a relației sintaxă/semantică :

— unele aspecte ale reprezentării semantice sînt determinate de structura profundă ;

— altele exclusiv de structura de suprafață ;

— altele, în fine, deopotrivă de structura profundă și de structura de suprafață (p. 32).

Una dintre consecințele importante ale acestor confruntări pe calea formalizării teoriei lingvistice este, indiscutabil, considerarea structurilor profunde ca (un fel de) forme logice ale structurilor de suprafață. Astfel stînd lucrurile, componentul de bază devine o variantă a logicii predicatelor în care S-urile sînt enunțuri, V-urile sînt predicate, iar NP-urile sînt argumente ale predicatelor. R. discută detaliat noțiuni și probleme ca relațiile tematice, coreferențialitatea, caracterul specific sau non-specific al expresiilor nominale, expresiile nominale generice, opacitatea referențială etc. Deoarece unele dintre aceste noțiuni și probleme au fost abordate (sau au primit pînă la acea dată soluții) atît din unghiul semanticii generative, cît și din unghiul teoriei interpretative, autorul separă într-un mod convingător, de pe o poziție de neutralitate, cazurile în care trebuie preferată o abordare sau cealaltă. De fapt, meritul principal al lui R. în acest capitol este tocmai acela de a fi reușit simularea unui « transformaționalism fără partizani » ca linie de conduită profesională capabilă să permită cîntărirea justă atît a cuceririlor, cît și a deficiențelor și a „restanțelor" explicative ale teoriei transformaționale.

Capitolul 2, *The syntax of the pronoun* **en** *and the 'subject-raising' transformation*, pune în discuție statutul sintactic al pronumelor clitice franțuzești. Întrucît aceste pronume ocupă pozițiile obișnuite ale expresiilor nominale (subiect, obiect direct și obiect indirect), regulile care guvernează apariția expresiilor nominale sînt aplicate și pronumelor ca *en*. R. depistează o particularitate importantă, care-l diferențiază pe *en* față de clasa tuturor celorlalte pronume clitice : secvența *de NP*, care-i corespunde în structura profundă, poate apărea fie în stînga, fie în dreapta verbului. Autorul se ocupă de cazurile în care *en* își are originea într-un complement al subiectului (ca în *la préface en est trop flatteuse)* și examinează posibilitățile de apariție corectă a lui *en* în astfel de cazuri. R. remarcă posibilitatea de a determina în franceză o categorie de verbe (foarte eterogenă sub raport semantic) care, atunci cînd au un complement infinitival, comportă următoarea proprietate : dacă subiectul lor include un complement de forma *de NP*, și dacă se înlocuiește acest complement prin *en*, enunțurile obținute sînt negramaticale în cazurile în care *en* precedă verbul, dar gramaticale dacă *en* "jumps over the main verb and is attached to the infinitival complement" (p. 39).

Descriind distribuția și ambiguitățile sintactice determinate de *en* (trebuie remarcată bogăția și buna alegere a materialului lingvistic ilustrativ), R. face o pledoarie activă pentru modelul transformațional, capabil să explice, prin intermediul unor reguli extrem de simple, eșantioane ample din textura unei limbi naturale.

În cap. 3, *Neutral and middle pronominal constructions*, R. examinează posibilitatea de a divide clasa construcțiilor pronominale în două subclase : unele care pot fi tratate în termeni de transformări (cele identificate ca *middle constructions)* și altele analizabile în termeni de reguli de redundanță lexicală *(neutral constructions)*. Autorul argumentează că anumite verbe non-pronominale, considerate în mod curent medii, se comportă ca neutrele și delimitează fragmentul de sintaxă franceză expus la ambiguități mediu/neutru (p. 118—120). Capitolul este dedicat în cea mai mare parte ambiguităților pronominal/tranzitiv și ambiguităților din sfera pronominalului, ca în cazul enunțului *Les enfants, ça se lave en dix minutes*, care admite natural o interpretare medie, una reflexivă și una reciprocă (p. 91).

În cap. 4, *Factitive constructions*, R. propune introducerea în lexicon a verbelor ca intran-

zitive, urmînd ca uzurile tranzitive ale lor să fie descrise prin regulile de redundanță. În concepția autorului, configurația de trăsături care reprezintă un verb ca *réunir* în lexicon va justifica construcții ca *l'équipe se réunit*, în vreme ce regulile de redundanță vor justifica construcții ca *l'entraîneur a réuni l'équipe*. R. oferă analize paralele pentru construcțiile tranzitive simple și pentru cele complexe de forma *faire* + V, identificînd diferențele dintre cele două tipuri la nivelul restricțiilor de subcategorizare strictă. El susține că analiza care conectează tranzitivele simple cu tranzitivele de forma *faire* + V prin intermediul regulilor de redundanță este preferabilă sub raport teoretic unei analize care le derivă transformațional pe cele dintîi din ultimele prin FAIRE-SUBSTITUTION. Ambiguitățile enunțurilor cu *faire* + V provin din faptul că subiectul construcției factitive admite în majoritatea cazurilor atît interpretări agentive (pentru *Pierre a fait pleurer Marie*: « Pierre a sciemment fait pleurer Marie », cît și interpretări non-agentive (în cazul nostru, « le comportement (l'attitude) de Pierre a fait pleurer Marie », p. 152).

Cap. 5, *On a class of 'psychological verbs'*, pornește de la observația că, în vreme ce verbe ca *mépriser*, *aimer*, *détester*, *déplorer* etc. cer subiecte umane și nu impun restricții selective asupra obiectului, verbe ca *dégoûter*, *amuser*, *agacer*, *ennuyer*, *impressionner* etc. cer obiecte exclusiv umane și nu impun restricții asupra subiectului. Sub raport semantic, există un paralelism perfect între relația dintre verbe ca *mépriser* și obiectul lor, pe de o parte, și relația dintre verbe ca *dégoûter* și subiectul lor, pe de altă parte, cf., de exemplu, *Pierre méprise l'argent* / *L'argent dégoûte Pierre*. R. expune două metode de descriere a asimetriei sintactice și a analogiei semantice dintre clasele menționate de verbe : o analiză în termenii transformării PSYCH-MOVEMENT (Postal) și o analiză în termenii conceptului de „funcții tematice" (Gruber, Jackendoff). (Într-un sistem coerent de funcții tematice, aceste funcții rafinează idei tradiționale ca „agent", „pacient", „beneficiarul acțiunii" etc. și sînt legate de relațiile gramaticale prin reguli de proiecție.) R. alege această a doua alternativă, explicînd asimetriile *mépriser* etc. / *dégoûter* etc. prin distribuția contrastivă a funcțiilor 'locație' și 'temă'.

În ultimul capitol, *How to deal with syntactic irregularities : constraints on transformations or perceptual strategies?* sînt discutate principalele dificultăți privind stabilirea unor constrîngeri universale asupra transformărilor. Deoarece constrîngerile asupra transformărilor sînt impuse de precizarea, totdeauna dificilă, a raportului sintaxă/semantică, stabilirea lor cere deopotrivă cutezanță teoretică și precauții. R. formulează o strategie perceptuală generală (p. 288) care, în concepția sa, atribuie un grad considerabil de realitate psihologică noțiunii de „structură profundă".

Cartea prezintă gramatica generativ-transformațională ca pe un domeniu al căutărilor permanente și al soluțiilor totdeauna perfectibile, în care anumite progrese locale impun, sub rațiuni empirice apropriate, revizuiri în miezul teoriei, în teoria centrală (la R. teoria standard extinsă). Autorul pare angajat să urmeze și să susțină pe coordonate noi calea ortodoxă a sintaxei chomskiene, aceea care, proclamînd autonomia sintaxei față de semantică, pune în mod sistematic între paranteze informația semantică susceptibilă să intervină, ca un auxiliar, în stabilirea distincțiilor sintactice. Atunci cînd argumentația sintactică îi pare totuși insuficientă, neconvingătoare, sau lipsește, pur și simplu, pentru moment, R. recurge, fie și aluziv, la caracterizări semantice de genul "the middle construction cannot be employed to indicate a particular event taking place at a point in time ; instead it can have habitual, normative or generic implications" (p. 88).

Prin rezultatele, toate remarcabile, obținute în domeniul sintaxei limbii franceze, ca și prin inovațiile metodologice pe care le sugerează în multe puncte ale teoriei generale, R. se înscrie, mai ales datorită cărții prezentate mai sus, în prima linie a transformaționalismului european.

Septembrie 1980

MIHAI GAIȚĂ
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

Problemy vnutrenej i vnešnej lingvistiki, Moscova, Nauka, 1978, 192 p.

Volumul editat de I. S. Stepanov reprezintă o culegere de studii lingvistice semnate de tineri cercetători, care sînt grupate în funcţie de nivelele de analiză a limbii: semantică şi sintaxă, fonologie şi morfologie, sociolingvistică.

După cum afirmă redactorul responsabil al culegerii, scopul principal este de a găsi „calea de trecere de la partea formală a limbii la semantica ei şi de la aceasta din urmă la aspectul extralingvistic".

Articolele incluse în volum sînt structurate în funcţie de apartenenţa problemei cercetate la una din cele două categorii mari anunţate în titlu: probleme legate de factorii interni ai limbii şi de factorii extralingvistici. Primul grupaj de articole cuprinde probleme legate de semantică, sintaxă, fonologie şi morfologie. Un al doilea subcapitol tratează o serie de probleme legate de trecerea la realitatea extralingvistică, ca de exemplu cele legate de elementele limbii concrete în sistemele informaţionale. În sfîrşit, ultima categorie de articole se ocupă de influenţa masivă a factorului social asupra unor aspecte de natură lingvistică (diferenţieri dialectale datorate unor fenomene sociale, apariţia stilului ştiinţific ca urmare a cuceririlor revoluţiei tehnico-ştiinţifice, structurarea socioprofesională a limbii etc.).

Cu scopul analizei în profunzime a problemelor vom investiga numai o parte a volumului, aceea legată de realitatea extralingvistică şi de sociolingvistică.

Numele propriu este legat în evoluţia sa, spune cercetătorul I. P. Bahtian, de diferenţierea culturală şi socială a limbii, urmînd-o îndeaproape. În esenţa sa antroponimul rămîne însă o secvenţă a limbii, căreia îi este caracteristică o serie de legi lingvistice (flexiune, context, constituenţi semantici etc.). I. P. Bahtian subordonează în întregime aspectul formal şi de conţinut al antroponimului realităţii sociolingvistice, fără să-şi menţină punctul de vedere expus în titlu, şi anume o cercetare a antroponimiei prin metoda sociolingvistică. Categoriile antroponimice propuse sînt valabile pentru o perioadă mult mai veche, înainte de secolul al XIX-lea, perioadă în care ele puteau fi considerate formule antroponimice oficiale. Dat fiind aceasta, se putea evidenţia pe plan diacronic raportul oficial/neoficial în tot corpusul antroponimic. Oarecum neclar se tratează problemele care reies din studiul *Observaţii asupra sistemului antroponimic românesc* al lui Christian Ionescu, în LR V (1976), care spune din capul locului că se ocupă numai de sistemul antroponimic actual (p. 522) şi că formula antroponimică neoficială propusă de el este valabilă pentru antroponimia românească, neextinzîndu-se, aşa cum afirmă I. P. Bahtian, la numele de persoane româneşti de răsărit (p. 158), categorie etnică neclară. Se produce, de aceea, în articolul lui I. P. Bahtian o ambiguitate care nu are nici o legătură cu rigorile metodei ştiinţifice (confuzii la nivelul antroponimiei diacronice şi sincronice, neclarităţi în sfera semantică a unor termeni, cum ar fi „ţăranii români de răsărit", în care nu se ştie dacă au fost incluşi şi ţăranii români propriu-zişi, deşi exemplele citate din studiul lui Christian Ionescu sînt româneşti. Aşa se face că, deşi concluziile autorului sovietic se referă la „sistemul antroponimic neoficial tradiţional român de răsărit", nu se pomeneşte nimic de „formula antroponimică neoficială românească", cu toate că raţionamentele, simbolurile şi schemele preluate de la Christian Ionescu sînt bazate pe material antroponimic concret românesc.

În structura limbii problema împrumuturilor lexicale e destul de dificilă, deoarece periodizarea lor, deşi urmăreşte fluxul etapelor social-culturale, nu se încadrează perfect în tiparele acestora. De aceea considerăm că este oarecum riscant să se afirme, aşa cum face T. I. Romandaş în articolul său, că există o dată precisă de cînd se poate vorbi de un stil ştiinţific în limba literară moldovenească. Numeroasele exemple lexicale, care formează scheletul deducţiilor sale, nu sînt structurate riguros ştiinţific. Considerăm că multe din aceste exemple, citate ca fiind alcătuite sub influenţa unui model productiv rusesc cu *inter-*, pot fi rediscutate. Dacă limba mol-

dovenească a luat din limba rusă cuvîntul *internaţional* (deşi ne îndoim, deoarece termenul corespunzător международный e format cu un sufix mult mai uzitat în limba rusă), atunci acesta a fost preluat integral, după cum sporadic e posibil să fi fost preluaţi termenii *interstelar*, *interviziune*, *interguvernamental*. Este greu de crezut că modelul cu *inter-*, foarte productiv în limbile romanice, ar fi fost preluat de limba moldovenească din rusă pe baza unor termeni şi ei împrumutaţi din repertoriul lingvistic internaţional, avînd o frecvenţă foarte redusă pe teren slav.

Una din tendinţele majore ale limbii este legată de problema diferenţierii ei terminologice. Abordată şi în acest volum, dar numai pe baza materialului lingvistic rusesc, de către T.P. Kolbasova, problema detaliază aspecte ale terminologiei militare contemporane din limba rusă. Aceasta ocupă un loc special în cadrul diferenţierii profesionale a lexicului, afirmă autorul, deoarece lexicul general militar a devenit un bun al maselor largi, fiind inclus astfel în procesul general al comunicării. Cum multe limbaje ştiinţifice achiziţionează, nemijlocit sau nu, din alt domeniu, atunci relaţia directă cu realitatea militară se exprimă în componenţa şi complexitatea terminologiei militare. Realitatea terminologică militară este tratată în strînsă legătură cu necesitatea generală de exprimare clară şi cît mai economică a limbii. Aceasta se exprimă prin relaţiile sistemice dintre termenii diferitelor sfere militare, ca forme ale realităţii socioprofesionale. Ca orice sistem terminologic, terminologia militară este condiţionată şi de factori extralingvistici, de obiectul, scopurile şi sarcinile comunicării. Structura acestui microsistem al vocabularului este determinată de acceptarea unităţilor lingvistice la diferite nivele : termenii care se bucură de două aspecte ale valorilor individuale şi generale gramaticale, complexele de termeni şi termenii simbol. Vocabularul militar, spune în continuare autorul, ca subsistem depinde de caracteristicile componentelor numelui care exprimă noţiunile de bază ale sferei militare, complexele de cuvinte auxiliare, combinaţii de cuvinte la diferite nivele lexicale.

Reţinem ca valabile încercările de structurare pe nivele a subsistemelor terminologice, de rupere a barierelor dintre ele, încercările de gradare a abstractizării terminologice, în care fiecare termen în structura propusă apare ca un simbol grafic. Această gradare, valabilă, credem, pentru orice subsistem terminologic, reduce vocabularul general la nişte scheme structurate pe nivele.

O ultimă problemă abordată în volum, de care ne vom ocupa aici, este aceea a diferenţierii sociale a lexicului dialectal. Acest proces arată toate transformările care au loc în viaţa socială şi legătura structurii lingvistice cu realitatea extralingvistică. Faptul îndeobşte acceptat, I. S. Trifonova îl pune la baza conceptului de diferenţiere a lexicului dialectal şi se încearcă o teoretizare a celor două tipuri de variabilităţi : aceea a straturilor şi cea situaţională, prin variabilitate a straturilor înţelegînd existenţa diferenţierilor de limbă care există între reprezentanţii diferitelor straturi sociale, aşa că straturile lingvistice apar în strînsă legătură cu realitatea socială. Autoarea aduce în discuţie în continuare noţiuni ale sociolingvisticii : actualizarea socială a limbii, sistemul sociocomunicativ, indicatorul social al limbii etc., oferind o adevărată micromonografie socială a unei zone lexicale, la care întîlnim chiar şi grupe sociale de actualizare a lexicului, a mecanizatorilor şi constructorilor rurali, a specialiştilor cu înaltă calificare din sectorul agricol etc.

Considerăm, în final, că acest ultim capitol analizat de noi trece cu vederea aspectele pur lingvistice care pot interesa mai mult pe un specialist în materie. De aceea, pentru utilitatea generală, dar şi pentru economia volumului, acest capitol putea fi simţitor redus prin condensare, dacă nu prin eliminarea unor părţi : problema stilului ştiinţific, mai puţin legată de sociolingvistică, putea constitui obiectul unui capitol separat, iar antroponimia, aşa cum a fost tratată, este departe de a fi determinată printr-o metodă sociolingvistică.

Iunie 1980

ADRIAN REZEANU

Institutul de lingvistică

Bucureşti, Spiru Haret 12

Български етимологичен речник, tomul III, fasc. 19–20 крескутри, Sofia, 1980, 160 p.

Început în 1963, prezentul dicționar etimologic bulgar a ajuns aproape la jumătate. Elaborat de un colectiv de cercetători, în cadrul Institutului de limba bulgară, el cuprinde lexicul comun și cel de nume proprii, reproduce exemple paralele din toate limbile slave și consemnează împrumutarea cuvîntului bulgar discutat în alte limbi. La toponime autorii iau în considerare izvoarele scrise și cele orale. Pentru stabilirea etimoanelor, ei examinează în mod critic părerile și ipotezele exprimate pînă acum, reținînd pe cele mai plauzibile.

Articolul кръст „cruce" conține șapte pagini, bogăția și varietatea materialului rămînînd o trăsătură permanentă și îmbucurătoare. Constatăm că neologismele au pătruns în primul rînd prin filieră rusă, germană și franceză sau română, mai rar prin engleză, italiană sau spaniolă.

Din limba română sînt citate în fascicula de față următoarele reflexe: *acuma* (кума), *creț* (крес, крецав, крецалия, креца), *curcă* (куркой), *curier* (куриер) și *curvar* (курвар).

Termenul pentru noțiunea „creștin" a pătruns la slavi prin intermediul limbii latine, în cadrul civilizației bizantine, nu al celei grecești, cum ne-am aștepta la prima vedere. Influența bizantină și neogreacă este mai puternică decît în limba română. Același lucru poate fi spus și despre influența turcă. Stranie apare afirmația de la p. 139 că v. bulg. купа provine din n.gr. κούπα, iar acesta din lat. *cup(p)a*; de fapt, în literatura greacă există în această privință o continuitate neîntreruptă din greaca antică pînă în neogreacă, pornind de la latinul *cup(p)a*.

Constatăm în ansamblu tendința legitimă de a valorifica moștenirea tracă sau protobulgară în onomastică, dar nu distingem destul de clar granițele dintre elementele vechi, medii și neogrecești, o trăsătură comună și lingvisticii românești.

Delimitarea elementelor romanice din sud-estul Europei de cele românești nu este totdeauna ușoară.

Înregistrarea sistematică a toponimiei de origine turcă din operele sau hărțile mai vechi facilitează orientarea și aduce servicii științei, deoarece multe toponime turcești erau uneori traduceri ale unor termeni mai vechi, azi dispăruți.

Prototipurile terminologiei moderne trebuie rînduite în funcție de probabilitatea sau apropierea lor mai mare sau mai mică, de pildă кресчендо, întîi lat. și it. *crescendo*, apoi rus крещендо; криза, întîi rom. *criză*, scr. криза, apoi fr. *crise*, germ. *Krise*; критика, întîi lat. *critica*, rus критика, apoi fr. *critique*, germ. *Kritik*; куриер, întîi ngr. κουριέρης, rom. *curier*, apoi it. *corriere*, germ. *Kurier*.

Decembrie 1980

H. Mihăescu

București, Moise Nicoară 21

K. ΛΑΓΚΙΤΣΗ, Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς νεοελληνικῆς, A–K, I. G. Vasileiou, Atena, 1978, 453p.

Mai bogat și mai variat decît dicționarul etimologic al lui N.P. Andriotis (1967), singurul existent pînă acum, prezentul volum cuprinde lexicul cult *(katharevusa)* și popular *(demotike)* și este destinat în primul rînd învățămîntului de toate gradele și publicului larg din Grecia actuală.

În discutarea materialului el face o distincție în ceea ce privește vechimea și răspîndirea geografică, folosind sigle ca VG = vechi grecesc, MG = mediu grecesc, NP = neogrecesc popular și NC = neogrecesc cult, ceea ce contribuie la economisirea spațiului grafic.

Împrumuturile medievale provin în cea mai mare parte din italiană, cele din timpul ocupației otomane din turcă, iar cele din

epoca modernă din franceză. Influența spaniolă, germană și rusă a rămas sporadică.

Autorul nu reușește să distingă totdeauna în mod corect termenii de origină latină din epoca bizantină de cei din italiană, de exemplu, βέργα nu provine din italiană, ci din latina populară *(verga)*, fiind atestat fără întrerupere încă din secolul al VI-lea ; κάβα, καβάλλα și κάππα, de asemenea ; κούρτη reprezintă varianta latină *curtis*, păstrată și în română, nu forma italiană *corte*. Următoarele elemente sînt considerate de origine românească sau aromânească : βαλαόρα „loc în pădure", absent la Papahagi, cf. *Valaoritis ;* γκούσα, *gușă ;* γουστέρα, *gușter ;* δρακούλα, *Draculea :* ζουλάπι, arom. *zulape*, alb. *zullap* „fiară sălbatecă" ; κλαπάτσα, arom. *gălbadză, gălbeață* „maladie des moutons" ; κολάστρα, arom. *culastră*, dacorom. *corastă*. Termenul βογιάρος „boier" a pătruns mai degrabă prin filieră bulgară sau română decît prin rusă, cum crede autorul. Bizantinul κοντόσταβλος este un împrumut din vestul romanic în epoca cruciadelor, nu reflexul direct al latinului *comes stabuli*. Instrument didactic succint și util, dicționarul de față nu poate avea pretenția de a fi în același timp și un instrument satisfăcător și sigur pentru cercetarea științifică : de aceea așteptăm cu interes dicționarul etimologic proiectat de profesorul Demetrios Georgacas de la Universitatea statului american Nord Dakota, care s-a dovedit totdeauna foarte bine documentat în cercetările sale de filologie bizantină; neogreacă și sud-est europeană.

Decembrie 1980 H. MIHĂESCU

București, Moise Nicoară 21

Dictionaries and their Users. Papers from the B.A.A.L. Seminar on Lexicography, edited by R.R.K. Hartmann, Leuven (Belgium), 1979, VII + 180 p. multigr. (= **ITL. Review of Applied Linguistics,** 45—46)

După un volum dedicat problemelor învățării celei de-a doua limbi, editat de prof. dr. S. Krashen, de la University of Southern California [1], publicația *ITL* [2]. *Review of Applied Linguistics*, care apare din 1968 la Louvain, ne oferă o nouă culegere tematică ce reunește, de data aceasta, comunicări prezentate la Seminarul de lexicografie organizat sub egida Asociației Britanice pentru Lingvistica Aplicată [3], între 15 și 17 decembrie 1978, la Exeter — Anglia. Editarea prezentei culegeri i-a fost încredințată lui R. R. K. Hartmann, directorul Centrului de limbă al Universității din Exeter, care s-a ocupat și de organizarea seminarului menționat.

O foarte scurtă prefață, semnată de Willy Martin, membru al colegiului redacțional al revistei care găzduiește culegerea, destăinuie, printre altele, intenția cu care a fost publicat volumul: „Ne-am gîndit că aceste articole ar putea forma un fel de punte între lexicografi și specialiștii în lingvistică aplicată, punte care să ducă, în măsura în care va fi necesar, la o cooperare fructuoasă" [4].

După o introducere intitulată sugestiv „Cine are nevoie de dicționare" ?[5] și semnată de editor, urmează 20 de comunicări grupate în șapte teme care reprezintă și secțiile seminarului [6]. Urmează o foarte bogată listă bibliografică, după care volumul se încheie cu un apendice care cuprinde lista participanților la seminar.

[1] Nr. 41—42 din 1978 ale aceleiași reviste.
[2] Institut voor Toegepaste Lingüistick.
[3] British Association for Applied Linguistics (B. A. A. L.).
[4] Cf. p. I.
[5] *Who needs Dictionaries?*, p. 1—8.
[6] 1. *Linguistics and Lexicography.* 2. *The Meaning of Lexemes.* 3. *Specifying the Context.* 4. *Learners' and LSP Dictionaries.* 5. *Interlingual Contacts and Contrasts.* 6. *Obsolescence and Innovation.* 7. *Computational Aspects.*

Introducerea lui R. R. K. Hartmann este, în fond, o prezentare succintă a conținutului celor șapte teme constitutive ale culegerii, abil presărată cu cîteva considerente de teorie și practică lexicografică, exemplificările fiind făcute exclusiv cu sensurile lui *realise* din engleză, luat — cum spune autorul — ca „punct comun de referință".

Prima temă, *Lingvistică și lexicografie*, cuprinde trei comunicări. Din prima [7], vom reține ideea — nu prea nouă! — că delimitarea exactă între un *dicționar* și un *lexicon* este din ce în ce mai greu de făcut din punct de vedere practic, lexicografia modernă caracterizîndu-se prin proliferarea unor formule lexicografice mixte, eterogene [8]. A doua comunicare [9] prezintă istoria conceptelor *fonetică* și *fonologie*, iar ultima [10] vine cu sugestia — și ea nu prea nouă, cel puțin pentru lexicografia românească, care l-a avut pe B. P. Hasdeu! — de a întocmi inventarul lexical al unui dicționar prin consultarea unor persoane nespecializate.

Ceva mai interesantă mi se pare cea de-a doua temă, *Sensul lexemelor*, comunicările de aici ocupîndu-se de capacitatea de a defini a definiției lexicografice [11], de modul de tratare a terminologiei de istorie naturală în

[7] G. Mallinson, *The Dictionary and the Lexicon: a Happy Medium?*, p. 10—18.
[8] Ar mai fi de reținut și faptul că autorul dă și exemple din română, discutînd valorile semantice ale participiului trecut și ale infinitivului lung.
[9] L. S. Burnett, *Lexicographical Problems in the Treatment of some Linguistic Terms in a Supplement to the* **OED**, p. 19—24.
[10] H. Béjoint, *The Use of Informants in Dictionary-making*, p. 25—29.
[11] P. Hanks, *To what Extent does a Dictionary Definition define?*, p. 32—38.

seria dicţionarelor Oxford [12] sau de introducerea în dicţionare a metaforelor [13].

În cea de-a treia temă, *Determinînd contextul*, comunicările reiau problemele definiţiei lexicografice [14], dezbat conceptul de *expresie idiomatică* [15] sau pe cel de *unitate frazeologică* [16] în accepţie lexicografică.

Tema următoare, *Dicţionare pentru cei care învaţă limbi străine şi pentru limbaje cu destinaţie specială*, este, poate, partea cea mai „critică" a culegerii, insistînd asupra scăderilor pe care le au dicţionarele de acest tip [17], asupra modului de a trata polisemia în dicţionarele bilingve [18], ultima comunicare din temă vizînd cerinţele pe care trebuie să le îndeplinească dicţionarele tehnice [19].

Tema a cincea, *Contacte şi contraste între limbi*, cuprinde comunicări privind lexicografia bilingvă cu engleza ca limbă-bază [20], întocmirea unui dicţionar special pentru învăţarea limbii chineze [21] sau problemele terminologiei tehnice în lexicografia arabă [22].

Penultima temă, *Ieşire din uz şi inovaţie*, este consacrată termenilor învechiţi [23] sau neologici [24] în lexicografia bilingvă sau monolingvă.

În sfîrşit, ultima temă, *Aspecte ale computerizării*, cuprinde trei comunicări care au ca subiecte regăsirea citatelor lexicografice dintr-o arhivă computerizată [25], organizarea semantică, prin computerizare, a inventarului unui dicţionar [26] şi raportul dintre omonimie şi polisemie în analiza, prin computerizare, a unei categorii de verbe din franceză [27].

După cum se poate uşor constata şi din lectura volumului, seminarul de lexicografie de la Exeter, deşi nu a adus prea multe lucruri noi, a stabilit un echilibru între lexicografia „tradiţională" şi cea „aplicată". Altfel spus, scopul urmărit prin publicarea acestei culegeri (vezi mai sus) a fost atins.

I. DĂNĂILĂ

[12] S. J. Raphael, *The Treatment of the Terminology of Natural History in the Oxford English Dictionaries*, p. 39—46.

[13] L. Urdang, *Meaning: Denotative, Connotative, Allusive*, p. 47—52.

[14] P. J. Scholfield, *On a non-standard Dictionary Definition Schema*, p. 54—62.

[15] M. J. Wallace, *What is an Idiom? An Applied Linguistic Approach*, p. 63—70.

[16] E. Aisenstadt, *Collocability Restrictions in Dictionaries*, p. 71—74.

[17] A. Moulin, *Dictionaries — General, Technical, Specialist, etc. — and how they often leave (Foreign) Advanced Learners in the Lurch*, p. 76—81.

[18] A. P. Cowie, *The Treatment of Polysemy in the Design of a Learner's Dictionary*, p. 82—88.

[19] K. Opitz, *Technical Dictionaries: testing the Requirements of the Professional User*, p. 89—95.

[20] T. Magay, *Problems of indicating Pronunciation in Bilingual Dictionaries with English as the Source Language*, p. 98—103.

[21] A. W. Rowe, *A Chinese* IDS *Dictionary: a Unique Challenge?*, p. 104—110.

[22] A. M. Al-Kasimi, *Problems of Technical Terminology in Arabic Lexicography*, p. 111—118.

[23] N. E. Osselton, *Some Problems of Obsolescence in Bilingual Dictionaries*, p. 120—126.

[24] G. J. Forgue, *Neologisms in American English since 1945: Indicators of Cultural Change?*, p. 127—133.

[25] D. Sherman, *Retrieving Lexicographic Citations from a Computer Archive of Language Materials*, p. 136—142.

[26] H. C. Wolfart, *Diversified Access in Lexicography*, p. 143—153.

[27] P. Pica, *Homography or Polysemy: on a computer-aided Analysis of non-pronominal neuter Verbs in French*, p. 154—162.

Russkij jazyk. Ènciklopedija. Redactor responsabil F. P. Filin, Moscova, Editura „Sovetskaja ènciklopedija", 1979, 431 p.

Rod al eforturilor unui colectiv de reputaţi specialişti, condus de prof. F. P. Filin, director al Institutului de limba rusă al Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S., lucrarea de faţă reprezintă o încercare meritorie de a pune la dispoziţie cercetătorilor şi profesorilor, dar şi a unui public mai larg, „... o carte în care să se expună pe scurt şi accesibil tot ceea ce este e s e n ţ i a l [*subl.n.*] în cunoaşterea limbii ruse" (vezi *Prefaţa*, p. 5).

Cele de mai sus explică de ce lucrarea apare într-un singur volum, constînd, după calculele noastre, din 537 de articole pro-

priu-zise. Numărul acestora este de fapt mai mare (peste 600), căci o serie de cuvinte-titlu sînt „vide", în sensul că se fac trimiteri de la acestea la alţi termeni, de regulă sinonimi. Spre deosebire de alte lucrări, similare sub raportul orientării şi al volumului, în care materialul este expus tematic[1], în cea de faţă articolele sînt dispuse în ordine alfabetică.

Sînt prezentate (prin indicarea, de cele mai multe ori, şi a b i b l i o g r a f i e i problemei) principalele aspecte ale descrierii limbii ruse : evoluţia şi stadiul ei actual, structura limbii (limba comună şi variantele ei : limba literară, dialectele, argourile, limbajele specializate), nivelele limbii (fonetica-fonologia, morfologia şi sintaxa, formarea cuvintelor, lexicul), stilurile funcţionale (publicistic, ştiinţific ş.a.) şi cele „expresive" (stilul solemn, stilul oficial, stilul familiar ş.a.) etc. Cercetarea este extinsă şi asupra altor limbi, mai ales slave, şi vizează totodată unele probleme de lingvistică generală cum ar fi : limba ca sistem, limba şi gîndirea, limba şi societatea, limbile vorbite pe glob, lingvistica ca ştiinţă etc.

Caracterul enciclopedic al lucrării este întregit prin prezentarea principalelor reviste, instituţii şi asociaţii care se ocupă de studierea şi difuzarea limbii ruse sau care au, între altele, şi preocupări de rusistică, 52 de articole cu caracter biobibliografic fiind consacrate celor mai cunoscuţi lingvişti şi filologi ruşi, începînd cu precursorii şi terminînd cu savanţi din zilele noastre.

★

Vom formula în cele ce urmează cîteva observaţii şi sugestii, de care s-ar putea ţine seama la o eventuală reeditare a acestei lucrări.

1. Lista de cuvinte a oricărui dicţionar, inclusiv a unuia de tip enciclopedic, ca cel de faţă, este — după cum se ştie — perfectibilă, căci, în pofida intenţiilor autorilor, există o serie de termeni-concepte care îşi pot găsi locul cu n e c e s i t a t e alături de aceia care au fost concepuţi iniţial ca fiind necesari. Ne gîndim, evident, în cazul de faţă numai la acei termeni-concepte care au o legătură nemijlocită cu profilul lucrării în discuţie, adică cu rusistica, vorbind *stricto sensu*, şi nu cu lingvistica ca ştiinţă în sens general. Credem că ar fi util să fie adăugate articole de primă importanţă, consacrate unor termeni ca (ne limităm la domeniul literei a) : *ablaut, avtosemantičeskoe slovo, aggljutinacija, allomorfa, allofona, al'veoljarno-zubnoj soglasnyj, anakoluf, analitizm, apelljativ, apikal'nyj soglasnyj, apokopa, apofonija, applikativnaja poroždajuščaja model', argotizm, artikuljacionnaja baza, archifonema asindeton, aspektologija, assibiljacija, aferezis, affiksacija* ş.a. Ar putea fi completate de asemenea unele cîmpuri conceptuale, căci de ex., există articole pentru *interlingvistika, psicholingvistika* ş.a., dar s-a omis un articol, credem, la fel de important : *sociolingvistika.*

2. Seria articolelor biobibliografice ar putea fi completată, fără îndoială, prin inserarea numelor unor lingvişti destul de cunoscuţi ca V. E. Adodurov, K. S. Aksakov, A. A. Barsov, S. I. Bernštejn, E. F. Budde, S. O. Karcevskij, N. P. Nekrasov, G. P. Pavskij.

3. Nu este clar, uneori, criteriul în virtutea căruia unele cuvinte-titlu sînt date la singular, iar altele, de acelaşi tip, la plural, de ex. : *mestoimenie*, dar *meždometija; professionalizm*, dar *kanceljarizmy: složnoe slovo*, dar *složnosostavnye slova* etc. S-ar impune, deci, o unificare.

Se înţelege că observaţiile de mai sus nu pot ştirbi cu nimic din valoarea de ansamblu a acestei lucrări de primă importanţă pentru cei interesaţi să obţină, în timp util şi cu efort minim, informaţii exacte despre istoria şi stadiul actual al limbii ruse.

VICTOR VASCENCO

[1] Vezi, de ex., *Kleine Enzyklopädie. Die deutsche Sprache.* Herausgegeben von Erhard Agricola, Wolfgang Fleischer und Helmut Protze unter Mitwirkung von Wolfgang Ebert. Leipzig, 1174 p., vol. I : 1969, vol. II : 1970.

Učebnyj slovar' sočetaemosti slov russkogo jazyka, sub red. P. N. Denisov și V. V. Morkovkin, Moskva, Izdatel'stvo „Russkij jazyk", 1978, 688 p.

Dicționarul alcătuit de un grup de cercetători de la Institutul de limbă rusă „A. S. Pușkin" din Moscova se adresează unui cerc larg de cititori care studiază limba rusă ca limbă străină, de la elevi din clasele de liceu și studenți, pînă la profesori de toate gradele. El este, de asemenea, un instrument de real folos pentru sovietici, putînd fi utilizat în învățămînt în republicile unionale, unde limba rusă nu este limbă maternă.

Dicționarul, de dimensiuni apreciabile, cuprinde circa 2 500 articole, drept cuvinte-titlu apărînd substantive (1 225), adjective (524) și verbe (727). Alegerea cuvintelor-titlu s-a făcut atît după criterii obiective, cum ar fi frecvența, cît și după criterii subiective (vocabulare și liste de cuvinte ale unor manuale de limbă rusă pentru străini care s-au dovedit deosebit de eficiente în practică). Adresîndu-se, în special, unei anumite categorii de cititori, dicționarul urmărește în primul rînd scopuri metodico-didactice.

Un articol de dicționar cuprinde următoarele puncte : 1) cuvîntul-titlu și caracteristicile sale gramaticale ; 2) sensul (sensurile) cuvîntului-titlu ; 3) combinațiile libere ale cuvîntului, respectiv cele al căror sens reprezintă o însumare a sensurilor componentelor așa cum sînt menționate în dicționarele explicative ; 4) exemple ilustrative din opere literare, texte științifice și publicistice sau din limba vorbită ; 5) combinațiile ocazionale ale cuvîntului-titlu în care acesta apare cu anumite sensuri rar întîlnite, dar importante.

Articolele sînt foarte clar redactate ; în afara prescurtărilor cuvintelor ajutătoare obișnuite în orice dicționar, se evită în mod sistematic alte prescurtări (cum ar fi ale substantivelor într-un anumit caz, ale verbului la un anumit aspect, mod sau timp) avîndu-se permanent în vedere cititorul care nu este un cunoscător al limbii ruse și care ar putea întîmpina greutăți. Acest dicționar reprezintă, fără îndoială, un instrument de lucru deosebit de necesar, care servește la o mai bună cunoaștere a limbii ruse, mai ales în sensul învățării cazurilor substantivului în combinarea lor cu anumite verbe, sau a utilizării anumitor verbe sau adjective cu unele substantive în situații speciale.

ALEXANDRA NICOLESCU

JUANA MARY ARCELUS ULIBARRENA, **Introducción a la filología española,** Florența, Valmartina Editore, 1977, 219 p. (=**Studi di filologia spagnola** I)

Ideea de a deschide o nouă serie de studii de filologie spaniolă cu o introducere în această disciplină este excelentă. Ea este cu atît mai demnă de laudă cu cît lucrarea respectivă constituie o reușită indiscutabilă.

Scopul cărții de față este foarte bine precizat în prefață, unde autoarea afirmă : „El trabajo que les presento no pretende crear lo ya creado, sino que trata de ser un vehículo de comunicación acerca de los primeros elementos que constituyen la materia, coordinados entre sí por una lógica ordenada y de fácil acceso para el receptor de la misma" (p. 7).

În cele șase capitole (limbile preromanice în Peninsula Iberică, latina în Peninsula Iberică, romanica hispanică în epoca vizigotă, elementele arabe în spaniolă, formarea și evoluția idiomurilor romanice peninsulare și deosebirile fonetice între vechea spaniolă și spaniola actuală), care urmează în linii mari structura istoriei limbii spaniole semnate de Rafael Lapesa, autoarea a reușit să dea, într-o ordine logică, o bună prezentare a stadiului actual de cunoștințe în diversele probleme ale începuturilor limbii spaniole. Se poate spune că nu există nici o problemă importantă privitoare la acesată epocă care să nu fie amintită aici, ceea ce duce la concluzia că autoarea a făcut o foarte bună sinteză a subiectului. De remarcat faptul că sînt în această carte și unele subcapitole care pot interesa pe cei care se ocupă de por-

tugheză (p. 104—106) sau de catalană (p. 112—120) ; se poate, de asemenea, consulta bibliografia, foarte bine selectată, pentru gallego-portugheză (p. 171—175) și pentru catalană (p. 179—184).

Informația bibliografică, dată într-o secțiune finală, este grupată în așa fel încît să faciliteze consultarea diverselor capitole ; ea este foarte bine selectată, nelipsind lucrări fundamentale. Indicele analitic și cel lexical sînt amîndouă foarte ample. Din păcate, lucrarea are multe greșeli de tipar.

MARIUS SALA

JORGE ESQUIVEL VILLAFANA, **La frase nominal en un español regional (Huancavelica)**, Universidad Nacional de San Cristóbal de Huamanga, Departamento Académico de Lenguas y Literatura, 1978, 44 p.

Prezenta monografie își propune să cerceteze caracteristicile sintactice ale grupului nominal într-o varietate regională a spaniolei din America, și anume cea vorbită în departamentul peruan Huancavelica. În această zonă se exercită puternic influența importantei limbi indigene quechua ; în consecință, spaniola de aici este produsul interferențelor între quechua, limba maternă, și spaniolă.

Autorul apelează la un tip de gramatică contrastivă spaniolă-quechua, în scopul delimitării diferențelor și asemănărilor dintre cele două limbi, și pentru a descoperi, în cadrul limbii quechua, originea structurilor ce se abat de la spaniola standard. (Termenul de „spaniolă standard" denumește aici spaniola din Lima, care este cea mai puțin influențată de limbile indigene.)

Materialul care a stat la baza lucrării constituie un **corpus** ce însumează 10 ore de înregistrare a unor conversații spontane cu trei subiecți adulți din provincia Angaraes, una din cele cinci ale departamentului Huancavelica. Majoritatea locuitorilor din acest departament folosesc quechua ca mijloc general de comunicare, iar puținele persoane care vorbesc spaniola, în mediul social și profesional, recurg tot la quechua, în mediul familiar.

Limba quechua vorbită în această regiune aparține familiei de dialecte denumite de specialiști „quechua II", varietate care se divide în două grupe : Yungay și Chincay, quechua din Huancavelica făcînd parte din cel de-al doilea grup.

Monografia cuprinde două părți, destinate cercetării structurii interne și, respectiv, externe, a grupului nominal în spaniola regională în discuție. Prima parte prezintă la început o succintă descriere a grupului nominal din spaniola standard, alcătuit din substantiv — nucleul, elementul principal al grupului — și modificatorii lui : determinanți și adjective care se acordă în gen și număr cu substantivul. În spaniola din Huancavelica această concordanță, obligatorie în spaniola standard, nu este respectată, fiind numeroase cazurile de lipsă a acordului, atît în gen (adesea se folosește un determinant flexionar feminin cu un substantiv masculin ; *una circulo;* adjectivul masculin modifică aproape întotdeauna un substantiv feminin : *torre alto*), cît și în număr (se înregistrează situații în care determinantul se poate afla la singular și substantivul la plural : *el acompañantes*, precum și cazuri inverse : *algunos toro*, iar un substantiv la plural este totdeauna determinat de un adjectiv la singular : *señores bien borracho*).

Partea a doua se ocupă de funcțiile sintactice ale grupului nominal în spaniola studiată : subiect, atribut, complement și nume predicativ. Și în cadrul acestora apar frecvent nerespectări ale acordului, de pildă între subiect și predicat, între subiect și numele predicativ etc. Toate aceste particularități sintactice se datoresc influenței limbii quechua.

Lucrarea lui J. Esquivel Villafana își aduce contribuția la cunoașterea uneia din cele mai importante și dificile probleme puse de cercetarea spaniolei din America : cea a limbilor în contact. Faptul că autorul își îndreaptă atenția către domeniul sintactic, în general mai puțin abordat în studierea interferențelor între limbile indigene și spaniolă, ridică valoarea și utilitatea monografiei de față.

TUDORA ȘANDRU OLTEANU

EDITH IAROVICI, RODICA MIHĂILĂ-COVA, **Lexicul de bază al limbii engleze. Dicţionar contrastiv**, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1979, 678 (–680) p.

Aşa cum menţionează autoarele, orice dicţionar bilingv este, prin însăşi natura sa, rezultatul unui proces de 'analiză contrastivă' (sau 'confruntativă', dacă avem în vedere că pentru stabilirea echivalenţelor sînt puse în evidenţă atît asemănările, cît şi deosebirile dintre elementele de inventar lexical a două limbi).

Lucrarea de faţă se deosebeşte de majoritatea dicţionarelor bilingve prin aceea că este **explicit** şi **metodic** contrastivă, adică îşi propune din capul locului să ofere într-un mod sistematic rezultatul unei analize structurale efectuate pe un număr de aproximativ 2 700 de elemente lexicale ale limbii engleze raportate la corespondentele lor româneşti în plan gramatical, semantic şi stilistic. Relaţiile scoase în relief sînt cele de **identitate/non-identitate** vizînd termenii dicotomiei **formă-conţinut**.

Pentru stabilirea listei de cuvinte a fost folosit ca punct de plecare dicţionarul lui Michael West, *A General Service List of English Words*, Londra, 1959, completat cu o serie de date furnizate de alte lucrări lexicografice referitoare la limba engleză, care au permis autoarelor să includă în lista de cuvinte acele lexeme (şi, respectiv, acele sensuri) care au cea mai mare frecvenţă în limba engleză contemporană.

Prin analiza structurală a raporturilor menţionate, autoarele stabilesc o tipologie a corespondenţelor, distingînd zece categorii de bază. Se pune astfel în practică şi se dezvoltă clasificarea sugerată de Robert Lado în *Linguistics across Cultures*, Michigan, 1958.

Dicţionarul de faţă este completat de o serie de anexe la întocmirea cărora au colaborat : Sanda Retinschi (lista de cuvinte englezeşti în ordinea frecvenţei şi lista de cuvinte româneşti în ordinea frecvenţei), Taisia Niederkorn (lista de cuvinte repartizate pe subtipuri contrastive), Ileana Stoichici (verbe cu particulă adverbială), Edith Iarovici (verbe, substantive şi adjective cu prepoziţie), Edith Iarovici şi Florica Băncilă (liste de cuvinte în funcţie de gradul lor de dificultate).

Prin felul în care a fost conceput şi realizat, acest dicţionar atrage atenţia asupra acelor diferenţe şi asemănări aparente de structură care pot genera exprimări eronate, fie că este vorba de retroversiune, de traducere sau de conversaţie. *Lexicul de bază al limbii engleze* se adresează deci în primul rînd profesorilor de engleză şi autorilor de manuale şi de culegeri de exerciţii, cărora le furnizează în mod sistematizat informaţii de primă necesitate cu privire la : a) zonele potenţiale de interferenţă şi transfer, b) semnalarea situaţiilor care pot da naştere la stabilirea de false analogii în procesul de învăţare a limbii engleze de către români şi c) o ierarhie a elementelor de vocabular bazată pe frecvenţă.

Datorită bogatei ilustrări a sensurilor în contexte, lucrarea de faţă prezintă totodată interes pentru toţi cei care au depăşit un nivel mediu de cunoaştere a limbii engleze şi sînt dornici să extindă şi să aprofundeze acest studiu.

ILINCA CONSTANTINESCU

« **Poétique** », **revue de théorie et d'analyse littéraire** (1978 – 1979), nr. 34 – 39, Paris Editions du Seuil.

Ceea ce unește între ele aceste numere ale revistei « Poétique », apărute pe o perioadă de mai bine de 2 ani (aprilie 1978 – septembrie 1979), dincolo de varietatea studiilor publicate și a punctelor de vedere exprimate, este o preocupare tot mai accentuată pentru cercetarea particularităților discursului literar într-un ansamblu mai larg de practici discursive și prin raportarea la un sistem sociocultural (cf., în nr. 37, Jean Jacques Thomas, *Littérature populaire, langue populaire*, p. 10–23 ; Susan Suleiman, *La structure d'apprentissage*, p. 24–42). În concordanță cu acest deziderat sînt semnificative atît alegerea pentru numerele tematice a unor subiecte care vizează pe larg, cum vom vedea, contribuția semioticii, a teoriei discursului, a pragmaticii, la elucidarea unor aspecte de poetică și teorie literară, cît și deplasările produse în cîmpul acestor din urmă domenii, de la orientarea spre caracteristicile interne ale textului, izolat de orice context extratextual, înspre condițiile producerii și receptării sale. Această reorientare, pe care numerele prezentate aici o ilustrează pregnant, se face printr-un efort interdisciplinar în care sînt mobilizate deopotrivă istoria ideilor literare, estetica, filozofia culturii și cea analitică, sociologia, lingvistica de orientare pragmatică, semiotica, hermeneutica. Scopul îl constituie reliefarea locului pe care discursul literar îl ocupă în ansamblul sistemelor simbolice, cît și locul pe care codul lingvistic și manipularea lui prin raportare, sau în conflict cu alte coduri, îl deține în tipul special de comunicare interumană realizat de discursul ficțional.

Cît se poate de semnificativ pentru direcțiile de evoluție menționate pînă aici ni se pare a fi nr. 36 al revistei, consacrat *Ironiei*. Dacă unii autori o abordează ca mod al discursului, ca o formă modelatoare a unei structuri generice (Peter Haidu) sau ca un prilej de reflectare asupra mecanismului de iluzionare pe care îl pune în joc literatura în general (Guido Almansi), este prezentă în alte studii (Linda Hutcheon, *Ironie et parodie; stratégie et structure*, p. 467–477) tendința de a trata ironia ca o strategie discursivă specifică, bazată pe contrastul dintre două texte, dar și pe un raport specific între intenționalitatea autorului și modurile de angajare ale lectorului. Pe fondul unor similitudini de acest tip sînt discutate înrudirile între discursul ironic, parodic și satiric și actul citării. Într-un spirit mai accentuat pragmatologic, Dan Sperber și Deirdre Wilson *(Les ironies comme mentions*, p. 399–412) ne propun să vorbim de **ironii** ca „efecte particulare produse de enunțuri particulare și înrudiri percepute între efectele lor" (p. 400), considerînd că ironia se fondează pe un act de dublă mențiune : pe de o parte cu caracter de ecou al unor enunțuri anterioare, reale sau imaginare, la care locutorul se raportează la modul polemic, pe de altă parte ca mențiune a unor norme generale din care derivă funcția moralizatoare a ironiei, participarea ei la un ethos. Într-un mod asemănător, dar din perspectiva teoriei figurilor, analizează ironia și reprezentanții grupului μ *(Ironique et iconique*, p. 427–442), prin considerarea ei simultană ca **figură**, dar și ca **efect al unei figuri**, ca o structură mixtă în care se intersectează **o structură antifrastică** și un **ethos zeflemesitor** (p. 429). Referindu-se în mod special la codul iconic, ei definesc ironia iconică ca o figură *in praesentia*, în care structura antonimică nu e percepută la nivel diegetic, ci metadiegetic, printr-un decalaj între două instanțe de enunțare : cea a discursului citant și cea a discursului citat (p. 434), ca și prin apelul la diverse convenții culturale exterioare codului iconic și pe care acesta le încorporează sau nu (p. 441). În contextul schițat, autorii iau în discuție funcționarea

diferită a semnului iconic față de cel lingvistic, reactualizînd problema raportului dintre motivat și arbitrar în interiorul relației de semnificare, problemă luată în considerare și de François Rigolot în nr. 35 al revistei *(Le poétique et l'analogique*, p. 257—268) pentru a defini specificitatea funcției analogice în raport cu poeticul și a propune interesante delimitări ale acestuia de ludic.

Un alt număr deosebit de valoros îl constituie nr. 39 al revistei (septembrie 1979), consacrat integral *Teoriei receptării în Germania*, compus și prezentat de Lucien Dällenbach și reunind, în traducere franceză, studiile unora dintre cei mai importanți reprezentanți ai școlii de la Konstanz. În studiul său, Rainer Warning *(Pour une pragmatique du discours fictionnel*, p. 321—337) abordează caracteristicile discursului ficțional în perspectiva unui clivaj prezent în acest discurs între „situația internă de receptare și cea externă de receptare, care dispun fiecare de propriul său sistem deictic (p. 327)". Autorul consideră că din această tensiune, în momentul constituirii romanului de curte, prin abolirea simbiozei între oral și scris, s-a născut opoziția între autor și naratorul fictiv, iar în poezia de curte, cea dintre autor și eul fictiv (eul liric). Contractul ficțional aflat la baza acestei scindări a dus la constituirea, pentru o perioadă îndelungată de timp, a unui tip de poezie care „atribuie eului fictiv o referință universală" (p. 330) prin posibilitatea identificării subiectului enunțării cu subiectul enunțului. Posibilitatea reactualizării continue a contextului de enunțare al unui poem în contextul receptării și al identificării lectorului atît cu eul liric, cît și cu destinatarul textului poetic constituie perspectiva din care, în nr. 37 al revistei, Ross Chambers *(Parole et poésie*, p. 56—62) întreprinde analiza unui sonet de Mallarmé.

În concordanță cu cele relevate mai sus, Warning va încerca o definire a discursului ficțional ca o punere în scenă a unui discurs, bazată pe un model ludic construit la modul ilocutoriu al simulării unui rol (p. 327, 335). Problema receptării este privită și ea ca o situație de performanță ludică (p. 336), cu observația că asumarea unui rol e considerată ca aflîndu-se sub incidența „unei inițieri reflexive într-un comportament de bază al oricărui proces de socializare" (p. 336).

Transgresarea contractului ficțional la baza căruia se află posibilitatea participării dar și a distanțării simultane față de modelul de realitate (cf. Wolf Dieter Stempel, *Aspects génériques de la réception*, «Poétique», 39, p. 353—362) propus de textul de ficțiune, duce la o receptare supusă „iluziei pragmatice" (cf. Karlheinz Stierle, *Réception et fiction*, «Poétique» 39, p. 299—320). Pentru Stierle, Don Quijote, de pildă, ar fi „emblema unui astfel de receptor, care face cu o asemenea violență experiența trecerii de la ficțiune la iluzie încît aceasta din urmă sfîrșește prin a lua locul propriei sale realități" (p. 302). Pe de altă parte, Stempel are în vedere, pe urmele lui Mukařovski, că în procesul receptării literare intervine presiunea simultană atît a „codurilor colective care definesc situația istorică a receptorului", cît și a resurselor textului, actualizate întotdeauna selectiv. W. Iser vorbește în acest sens de **repertoriul** unui text de ficțiune, înțelegînd prin aceasta ansamblul de norme și strategii transcodate în text care are capacitatea de a pune în relație momentul producerii textului cu cel al receptării, actul lecturii informînd permanent textul cu efectele pe care le produce și plasîndu-l continuu într-o nouă perspectivă (W. Iser, *La fiction en effet*, p. 275—298).

În aceeași viziune dinamică este încorporat actul lecturii în analiza plăcerii estetice întreprinse de Hans Robert Jauss *(La jouissance esthétique*, p. 261—274). Această plăcere estetică nu este echivalentă cu un act contemplativ, ci cu o funcție activă, care se află în centrul producerii obiectului imaginar (p. 269) și ca experiență de comunicare intersubiectivă complexă (poiesis, aisthesis, catharsis).

Din unghiul de vedere schițat mai sus sînt abordate și alte importante aspecte care privesc locul discursului ficțional ca act discursiv, între care problema autoreflexivității lui (cf. K. Stierle, W. Iser) sau cea de mai directă incidență cu obiectul lingvisticii, a locului pe care relațiile dintre timpurile verbale și categoriile persoanei le ocupă în structurarea diferitelor moduri discursive (narativ, dra-

matic), în studiul lui Harald Weinrich *(Les temps et les personnes*, p. 338—353). În același sens aș aminti și studiul lui Gerald Prince *(Le discours attributif et le récit*, p. 305—313) în nr. 35 al revistei.

O problemă de semiotică, de importanță atît teoretică cît și practică, cum este cea a transpunerii unui mesaj dintr-un sistem semiotic în altul, mai exact a transferului, a adaptării sale dintr-o media în alta (cu implicații directe și asupra modului de a privi relația dintre scris și oral), o ridică interesantul studiu al lui Ph. Lejeune din nr. 35, *Ça c'est fait comme ça*, în care autorul analizează în paralel un film despre Sartre și textul scris ce conține partea sonoră a filmului.

Alte două numere, nr. 34 (aprilie 1978) consacrat *Comentariului de text* și nr. 38 (aprilie 1979) consacrat *Teoriei textului*, se impun atenției noastre. În nr. 38, în afara unui studiu consacrat de Tz. Todorov măsurii în care reflecția asupra textului în Franța este tributară ideilor teoretice ale romantismului german (autorul analizează mai pe larg tipul de lectură critică practicat de R. Barthes și M. Blanchot) întîlnim, în consens cu permanenta orientare a revistei « Poétique » spre cuprinderea și valorificarea unor idei venind din spații culturale cît mai largi, cîteva prețioase contribuții, ce familiarizează lectorul cu aspecte ale teoriilor textului în poeticile arabe și sanscrite (H. Sammoud, R. Ghozzi, *La définition de la poésie dans l'ancienne poétique arabe*, p. 149—161 ; Abd El-Fatah Kilito, *Sur le métalangage métaphorique des poéticiens arabes*, p. 162—174 ; Marie Claude Parcher, *Systématique de la comparaison dans la poétique sanskrite*, p. 175—197). Remarcabil pentru preocuparea revistei « Poétique » de „a fixa", într-un anumit fel, momentele mai importante, atît cele trecute cît și cele prezente ale evoluției poeticii și a le pune în situația de dialog este și nr. 35, în care sînt reunite studiile mai vechi sau mai noi ale unor clasici ai analizei de text, reprezentînd fiecare tendințe diferite în modul de a concepe comentariul, interpretarea acestuia : Leo Spitzer, Roman Jakobson, M. Riffaterre, J. Pierre-Richard, Tz. Todorov. Dintre acestea, de un interes care depășește studiul textului literar și foarte actual ca problematică se dovedește a fi studiul publicat ca document (a apărut întîi în 1949) al lui Leo Spitzer *(La publicité américaine comme art populaire*, p. 152—172). Autorul analizează funcționarea unui discurs, cel publicitar, la intersecția a două coduri (cel lingvistic și cel iconic), dar și din perspectiva mecanismelor sociale pe care le pune în mișcare sau a altor forme de discurs pe care le încorporează.

Amplul studiu al lui Michel Charles consacrat *Lecturii critice* (nr. 35, p. 129—151) este o bună introducere în tematica numărului respectiv, încercînd o tipologie a lecturilor critice și insistînd asupra rolului activ al comentariului în transformarea obiectului care este textul într-un mecanism în mișcare (p. 150), ceea ce reliefează într-un fel ideea centrală a multora dintre studiile mai sus prezentate, ca și a altora din numerele avute în vedere, pe care din dorința de sintetizare nu le-am amintit aici. Am face o ultimă mențiune în acest sens pentru studiul consacrat unui fragment din opera lui Proust de Serge Doubrovsky (în nr. 37 al revistei), foarte interesant nu numai ca tip de lectură, dar și ca modalitate de dialogare în interiorul acestei lecturi cu alte texte critice.

SMARANDA VULTUR

« Cahiers de lexicologie », publiés par Bernard Quemada, Revue internationale de lexicologie et lexicographie, Besançon, I (1978), 32.

Volumul de față al revistei „Cahiers de lexicologie" acordă un spațiu larg problemelor pe care le ridică aplicarea metodelor mecanizate în studierea lexicului. Cinci din cele opt articole cuprinse în acest volum au ca obiect fie probleme teoretice, fie posibilitatea folosirii ordinatorului în lexicografie și în studierea diverselor aspecte ale limbii.

Felul în care tehnica ordinatoarelor ar putea veni în ajutorul redactorilor unui dic-

ţionar istoric este discutat de A. J. Aitken (p. 28—47). Sînt descrise şi analizate amănunţit, pe baza datelor extrase din proiecte lexicografice reale sau imaginare, două modalităţi de folosire a ordinatorului în redactarea unui astfel de dicţionar: prima se rezumă la alegerea şi distribuirea citatelor în corpusul total (cu o precizie care pînă acum nu a fost posibilă), iar a doua cuprinde întregul proces de redactare (de la aranjarea fişierului pînă la stadiul final al dicţionarului).

Dar metodele lexicografiei mecanizate se pot aplica şi în studierea unor limbi vechi ca sanscrita sau irlandeza veche. Este ceea ce încearcă să demonstreze M. Ott în articolul său (p. 48—54).

Importanţa întocmirii unei bănci de date lexicale este relevată de J. Bahr (p. 55—64). Reţinem de aici constatarea că banca nu înlocuieşte un dicţionar; ea ar putea să preceadă sau să însoţească elaborarea lui.

De problemele pe care le ridică întocmirea unor dicţionare speciale (*Special Purpose Dictionaries*, prescurtat SPD), precum şi de importanţa lor pentru cercetările lexicologice şi lexicografice se ocupă D. Sherman (p. 82—102). Autorul prezintă aici trei feluri de astfel de dicţionare: grafemice (dicţionarele inverse, de exemplu), fonetice (aplicate la analiza omofonelor, a combinaţiilor posibile între vocale şi consoane, precum şi la corespondenţa dintre foneme şi grafeme) şi concordanţele de texte. Acestea din urmă, constituind o sursă bogată pentru cercetarea lexicografică, sînt considerate o specie de SPD. Concordanţele realizate de ordinator pot fi folosite, susţine autorul, pentru analiza valenţelor semantice şi sintagmatice a cuvintelor dintr-o culegere de texte.

Tot cu ajutorul computerului C. Ramassa a stabilit bogăţia vocabularului din opera poetică a scriitorului american Hart Crane (p. 119—132).

Celelalte trei contribuţii cuprinse în acest număr al revistei sînt consacrate unor probleme de sintaxă şi de lexic. K. van der Eynde şi C. Blanche-Benveniste analizează distribuţia pronominală /approche pronominale/ cu aplicare la sintaxa franceză, propunînd unele metode noi de analiză (p. 3—27). Un studiu lexicologic al compuselor formate din două (sau mai multe) grupuri nominale unite prin elementul de legătură *à*, semnează J. Chetrit (p. 65—81). E. Lipshitz aduce din nou în discuţie problemele referitoare la stabilirea sinonimiei. După o scurtă prezentare a principalelor criterii propuse pînă acum (identitatea semantică, substituirea lexemelor în aceeaşi sintagmă, identitatea modelului distribuţional şi altele), autorul susţine în studiul său (p. 103—117) criteriul semantico-stilistic, bazat, în primul rînd, pe funcţia distinctivă.

Şi în acest volum, aşa cum a reieşit din această sumară expunere, revista «Cahiers de lexicologie» continuă să aducă contribuţii importante menite să promoveze aplicarea în studierea lexicului a celor mai noi metode de cercetare.

LUCREŢIA MAREŞ

„Boletim de filologia" XXV (1976—1979), fasc. 1—4.

Ultimul număr[1] al revistei Centrului de lingvistică al Universităţii din Lisabona este în întregime consacrat lingvisticii şi filologiei portugheze. Articolele aparţin următoarelor domenii: f o n e t i c ă şi f o n o l o g i e (Maria do Céu Viana, *O indice duração e a análise acústica das oclusivas orais em português*, Ernesto d'Andrade, *A classificação das vogais e a diacronia*, f o n o - m o r f o l o g i a (Arthur Brakel, *A gramática generativa e a pluralização em portugûes*), s e m a n t i c ă ş i s i n t a x ă (João Malaca Casteleiro, *Sintaxe e semântica das construções emfáticas com „é que"*), f i l o l o g i e (Cris-

[1] Acest număr menţionează comisia de redacţie a revistei formată din Ernesto d'Andrade, João Malaca Casteleiro, Ivo Castro, Manuela Barros Ferreira, Maria Elsa Gonçalves, Maria Helena Mira Mateus, Maria Elsa Macedo de Oliveira şi condusă de Luís F. Lindley Cintra. Revista este o colecţie de articole; nu cuprinde, prin urmare, alte rubrici ca miscellanea, recenzii, prezentări de lucrări recent apărute.

topher C. Lund, *A colecção de manuscritos portugueses na divisão dos manuscritos da Biblioteca do Congresso*, Ivo Castro, *Quando foi copiado o Livro de José de Arimateia*, Stephen Parkinson, *Os tabeliães, o seu título e os seus documentos*, Maria Helena Mira Mateus, *Glossário da Vida e Feitos de Júlio César (Tradução portuguesa* quatrocentista de Li Fet des Romains. Letra C) și, în sfîrșit, domeniul studiilor interdisciplinare (Joao Andrade Peres, *Elementos para uma tipologia linguistica do discurso afasico)*.

Ne-am oprit asupra lucrărilor consacrate foneticii și fonologiei sau care implică factorul fonologic în descrierea anumitor aspecte ale limbii.

Despre durata oclusivelor orale în portugheză s-a scris puţin și în treacăt numai (vezi, mai ales, M. R. Delgado Martins, *Vogais e Consoantes do Português. Estilística de Ocorrência, Duração e Intensidade* în BF XXIV (1975), 1, p. 1—11). Analiza duratei se face cu scopul de a verifica în ce măsură ea contribuie la distincţia diferitelor clase de oclusive. Din păcate, ea se oprește la expunerea datelor variaţiei indicelui de durată la tipurile de segmente CV́CV, CV́CV́, CVCV́. Organizarea sistematică a acestor date lipsește, autoarea însăși afirmînd că este necesar un model numit de ea cuantificabil, care să permită evidenţierea concluziilor din această analiză.

Reţin atenţia încă două articole : cel al lui Ernesto d'Andrade intră în polemica mai veche, apărută în fonologia generativă legată de o clasificare eficientă, pe baza acelorași trăsături distinctive a vocalelor și consoanelor. Autorul arată că atît modelul Chomsky Halle, cît și cel al lui Wang explică tot atît de bine (trebuie înţeles tot atît de sumar) diferitele fenomene ale fonologiei diacronice, în special dispariţia lui [j]. Sînt necesare însă, după părerea autorului, formularea unor reguli noi care să explice nuanţat, în funcţie de context, diferitele fenomene de fonetică istorică neexplicate încă prin regulile deja formulate.

Dintre articolele acestui volum se detașează prin actualitatea lui și prin metoda folosită și cel semnat de A. Brakel, în care se analizează formarea pluralului normei scrise și orale (azi, dialectale) a portughezei standard. În termenii gramaticii lui Brakel pluralul se realizează prin trăsătura semanticosintactică [+ plural] și a unei reguli de reajustare : [+plural] → [z]. Există alte cinci reguli corelate acesteia, prima — regula de suprimare a lui [l], corelată cu procesul de pluralizare în mod direct, iar celelalte patru care privesc neutralizarea sufixelor, metafonia, transformarea lui [i] → [ẹ] și suprimarea lui [e], corelate în mod invers regulei de reajustare.

În concluzie, un număr interesant prin deschiderea spre folosirea unor metode noi de analiză a limbii portugheze.

MARIANA PLOAE HANGANU

A III-a Consfătuire anuală pe ţară a colectivului de esperanto şi interlingvistică (Timişoara, 13–14 septembrie 1980)

Recenta Consfătuire a C.E.I. s-a bucurat, ca şi cele din anii trecuţi, de participarea unui număr mare de cadre didactice, cercetători ştiinţifici, ziarişti, studenţi etc. – vorbitori de esperanto şi/sau cercetători ai diferitelor aspecte ale acestei limbi internaţionale auxiliare – din diverse localităţi din ţară.

Consfătuirea, ale cărei lucrări au fost deschise de către prof. dr. I. Fl. Bociort, şeful colectivului, a fost salutată de dr. Ion Iliescu, directorul Centrului de ştiinţe sociale din Timişoara, şi de prof. dr. Vasile Şerban, decanul Facultăţii de filologie a Universităţii timişorene. Au urmat dările de seamă ale responsabililor de subcolective, care au menţionat, printre principalele realizări din anul scurs de la precedenta Consfătuire (vezi SCL XXXI (1980), 1, p. 112), apariţia unor instrumente de lucru elaborate de membri ai C.E.I. : caietul de *Lucrări practice de esperanto-interlingvistică*, Timişoara, 1979, ed. a II-a, 1980, de prof. dr. I. Fl. Bociort, manualul universitar *Lingvistică generală şi comparată*, Bucureşti, 1980, de prof. dr. A. Vraciu (Iaşi) – cu un capitol substanţial despre limbile internaţionale construite –, *Dicţionar practic pentru studenţii străini*, Cluj-Napoca, de lect. dr. V. Păltineanu – cu echivalenţe şi în esperanto – şi *Dicţionar esperanto-român şi român-esperanto*, Partea I, Bucureşti, 1980, de un colectiv coordonat de subsemnatul. Din punct de vedere organizatoric, componenţa colectivului s-a mărit prin cooptarea a douăzeci de membri noi.

La sesiunea ştiinţifică din după-amiaza zilei de 13 septembrie, în afara a două prezentări de cărţi, au fost susţinute opt comunicări ştiinţifice, şi anume : conf. dr. C. Apreotesei (Timişoara), *Viitorul limbilor şi limbile viitorului*, prof. R. Poenaru (Timişoara), *Limbaj şi învăţare. Deontologia pedagogică a predării limbii internaţionale [auxiliare]*, dr. A. Boia (Bucureşti), *„Falsaj amikoj" en Esperanto por la parolantoj de la rumana*, stud. Fl. Bociort (Timişoara), *La rilato modelo-koncepto en la scienca ekkono*, M. Vochin (Bucureşti), *Din istoria interesului pentru esperanto în România*, stud. Mioara Dobre (Timişoara), *La pronomo en Esperanto kaj en la rumana*, stud. Mariana Bucă (Timişoara), *La participo en la latina kaj Esperanto*, asist. C. Dominte (Bucureşti), *Homonimio kaj lingvaj „virtoj" en planlingvo (surbaze de esperantlingva materialo)*.

Septembrie 1980

CONSTANTIN DOMINTE
Facultatea de limbi şi literaturi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7–13

Sesiunea generală a Societăţii Române de Lingvistică (Bucureşti, 23–25 octombrie 1980)

În zilele de 23–25 octombrie 1980 a avut loc la Bucureşti Sesiunea generală a Societăţii Române de Lingvistică, eveniment de o deosebită însemnătate pentru viaţa ştiinţifică din ţara noastră. Ea reprezintă, de fapt, prima reuniune la nivel naţional a lingviştilor români după o pauză de 15 ani de la Conferinţa Naţională de Lingvistică din 1965.

Sesiunea şi-a desfăşurat lucrările în două secţii mari *(Istoria limbii române* şi *Structura limbii române)* şi în jurul a patru mese rotunde.

Secţia I a avut în centrul atenţiei o serie de probleme legate de istoria limbii române. În rapoartele lor, acad. I. Coteanu şi Fl. Dimitrescu Niculescu au abordat unele aspecte generale, referindu-se în special la *Tratatul de istorie a limbii române*, aflat în faza de definitivare, şi la studiul limbii române din diverse epoci ale dezvoltării sale istorice. Pe marginea rapoartelor prezentate au intervenit, printre alţii, E. Toma şi V. Ştefănescu-Drăgăneşti, intervenţia acestuia din urmă, în special, suscitînd vii discuţii.

Tot la această secţie, V. Rusu şi P. Neiescu au prezentat rapoarte de dialectologie, în care au subliniat mai ales unele probleme şi lipsuri existente în studierea dialectelor româneşti din sudul Dunării.

Celelalte rapoarte din cadrul acestei secţii s-au referit la problema latinităţii limbii române şi a locului limbii noastre între limbile romanice moderne (Al. Niculescu, M. Sala), la elementul de substrat şi felul în care se reflectă el în limba română contemporană (G. Brâncuş), precum şi la contactele mai vechi sau mai noi dintre limba română şi alte limbi (G. Mihăilă, Th. Hristea). Pe marginea acestor rapoarte s-au prezentat o serie de intervenţii (S. Reinheimer Rîpeanu, L. Fassel, C. Apreotesei ş.a.) şi s-au purtat discuţii.

În prima zi s-a desfăşurat şi Adunarea generală a Societăţii, în care s-a prezentat darea de seamă cu privire la activitatea din ultima perioadă şi au avut loc alegerile. În funcţia de preşedinte al Societăţii Române de Lingvistică a fost reales prof. Emanuel Vasiliu.

Cea de-a doua zi a lucrărilor Sesiunii generale a început printr-o serie de comunicări din cadrul secţiei *Structura limbii române*. Prezentate în paralel în două subsecţii, comunicările au abordat cele mai variate probleme de ortografie (Fl. Şuteu), morfologie (D. Uriţescu, P. Zugun), sintaxă (D. Irimia), semantică (A. Bidu Vrînceanu, N. Forăscu, E. Ionescu), lexic (M. Popescu-Marin), dialectologie (V. Frăţilă, N. Saramandu) etc. Pe marginea comunicărilor au luat cuvîntul un număr mare de participanţi, profesori şi cercetători.

În cadrul Sesiunii s-au organizat cîteva mese rotunde axate pe diverse teme. Una dintre acestea a pus în discuţie problema lingvisticii în perspectivă interdisciplinară şi s-a desfăşurat sub conducerea lui E. Vasiliu. Pe marginea referatelor prezentate de T. Slama-Cazacu *(Lingvistică şi psihologie)*, S. Marcus *(Lingvistică, matematică şi calculatoare)*, L. Ionescu Ruxăndoiu şi M. Tiugan *(Lingvistică şi sociologie)*, M. Nasta *(Lingvistică, poetică şi teorie literară)*, P. Miclău *(Lingvistică şi semiotică)*, P. Schveiger *(Lingvistică şi antropologie)* s-au purtat discuţii deosebit de interesante, uneori contradictorii (D. Bogdan Dascălu, M. Mancaş, L. Niculescu etc.), în ceea ce priveşte, în primul rînd, relaţia ce se stabileşte între lingvistică şi celelalte discipline cu care are din ce în ce mai strînsă legătură.

Celelalte mese rotunde s-au axat pe o problematică comună, şi anume aplicarea datelor oferite de lingvistica teoretică în domeniul practic al învăţămîntului de toate gradele şi profilurile.

Prima dintre ele, condusă de B. Cazacu, a fost preocupată de aspecte ale predării limbii române în învăţămîntul românesc. În cadrul discuţiilor, la care au participat profesori de limba română din învăţămîntul mediu şi universitar, s-au ridicat o serie de probleme legate de modul în care decurge procesul didactic, de calitatea manualelor, de materialul bibliografic folosit, de eforturile pe care trebuie să le depună toţi cei implicaţi în această activitate pentru a ridica nivelul calitativ al orelor de limba română, precum şi nivelul de pregătire a elevilor şi studenţilor.

Sub conducerea lui D. Chiţoran s-a ţinut masa rotundă *Relevanţa lingvisticii pentru predarea limbilor străine*. În cadrul acesteia s-au abordat o serie de probleme de analiză contrastivă (A. Cornilescu, A. Cuniţă, V. Vascenco), analiză a erorilor (T. Duţescu, V. Ursea), lingvistică pragmatică (E. Bîră, O. Gălăţanu), gramatică a textului (A. Măgureanu, M. Blîndu),

precum și aspecte legate de predarea limbilor străine (T. Cristea, G. Gălățeanu, I. Constantinescu, C. Apreotesei etc.), care au suscitat discuții deosebit de interesante și de instructive.

În sfîrșit, cea de-a treia masă rotundă, *Limba română pentru străini*, a fost preocupată de procesul de învățămînt în care limba română este limba țintă. În cuvîntul său, V. Guțu Romalo, care a condus discuțiile, s-a referit la o serie de probleme generale, deosebit de actuale, ale predării limbii române studenților străini, iar în luările de cuvînt ale participanților (G. Brâncuș, Gh. Doca, G. Pană Dindelegan, Fl. Șuteu, S. Vultur ș.a.) s-au subliniat aspecte legate de fructificarea în diverse feluri a studiilor de gramatică contrastivă pentru reorganizarea manualelor, de predarea anumitor părți ale gramaticii românești, de modul în care trebuie abordată această predare, de diferențele ce există între modul de predare a limbii române ca limbă maternă și ca limbă străină. Discuțiile au fost vii și interesante, determinate mai ales de activitatea de pionierat pe care o desfășoară cadrele noastre didactice în acest domeniu.

În general, putem caracteriza această Sesiune generală drept o manifestare utilă și binevenită, care a prilejuit un larg schimb de păreri, interesant și fructuos în același timp, între lingviști, profesori și cercetători din București, Cluj-Napoca, Timișoara, Iași și din alte orașe ale țării.

Decembrie 1980

ALEXANDRA NICOLESCU

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Academie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. România.

ALBANIE, **Ndermarrja e Librint Tiranë**, Rruga Konferenca e Pezes, Tiranë ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon Sagner**, Postfach 68, 8 München 34 ;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam. Book Service**, 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, Höchstadtplatz 3, 1200 Wien ;
BELGIQUE, **Du monde entier**, 162 rue du Midi, Bruxelles ;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci**, rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
GRANDE-BRETAGNE, **Grant & Cutler LTD.**, 11 Buckingham Street, Strand, London ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, **VTO Hemus**, Sofia, 6 Rousky Blvd ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications**, Import Corporation, P.O.B. 88—Beijing ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian ;
ESPAGNE, **Miessner Libreros**, Jose Ortega y Gasset 14, Madrid ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, SF. 00101 Helsinki Keskuskatu 1, Box 128 ;
FRANCE, **Librairie Hachette**, 58 rue Jean Bleuzen, 92170 F—Vanves ;
GRÈCE, **Endohora Co. LTD.**, 62 Solonos Ste., Athenës 135 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura**, Fö Utca 32, Budapest 1 ;
ISRAËL, **Lepac LTD.**, 15 Rambam St., Tel-Aviv ;
ITALIE, **Librerie Ledi**, Piazza Cadrona 9, Milano 20123 ;
JAPON, **Nisso Tosho LTD.**, 1—5—16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112 ;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg**, Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N.V.**, Lange Voorhout 9—11, Haga, Box 269 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars Polona Ruch**, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa;
SUÈDE, **Intercom Export-Import**, Olofström 1, Box 193 ;
SUISSE, **Libraire Rousseau**, Rue J.J. Rousseau 36, Geneve ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **V/O Mejdunarodnaya kniga**, Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, 32 Hai Ba Trung, Hanoi ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, V, Misica 1.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1980 (XXXI)

6

ERIC P. HAMP, *codru* (p. 663—666); JOHANNES KRAMER, Was die Romanistik aus der Klassifikation der germanischen Sprachen lernen kann (p. 667—679); NADIA ANGHELESCU, Semnificaţii ale unor teorii arabe privind motivarea (p. 681—684); CRISTINA CĂLĂRAŞU, Note asupra viitorului „omnitemporal" în limba română (p. 685—686); MARIA CVASNÎI, Pseudo-proză dramatică şi pseudo-dialog (cu aplicare la dramaturgia lui Lucian Blaga) (p. 687—690); MIHAELA MANCAŞ, „Metafora extinsă" la Tudor Arghezi (p. 691—695).

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1981 (XXXII)

1

ANDREI AVRAM, Alternanţe fonologice semiautomate (p. 3—6); PAULA DIACONESCU, Modalităţi narative ale sugestiei la M. Sadoveanu (p. 7—9); I. FISCHER, Accentuarea împrumuturilor lexicale în versificaţia lui Grigore Alexandrescu (p. 11—24); MIHAI GAIŢĂ, Sensuri, concepte şi „tablouri structurale" (p. 25—28); MARIA ILIESCU, Din nou în legătură cu originea pronumelui demonstrativ dacoromân *ăla* (p. 29—31); EMIL IONESCU, Observaţii referitoare la arbitrarul semnului lingvistic (p. 33—36); ECATERINA MIHĂILĂ, Stilistica funcţională şi taxonomia textelor (p. 37—42); ADRIANA MITESCU, Timpul şi structura poetică (p. 43—47); DAN MUNTEANU, Pronumele personal în papiamentu (p. 49—51); ALEXANDRA NICOLESCU, Mijloace lexicale de exprimare a categoriei determinării/nedeterminării în limba rusă (p. 53—55); LAURENŢIU NICULESCU, Domeniul conceptului de stil de acţiune (p. 57—61); LIVIU ONU, Substituiri lexicale determinate contextual (p. 63—67); I. PĂTRUŢ, Referitor la vechimea atestării românilor (p. 69—70); NICOLAE SARAMANDU, Un paradox sociolingvistic: generaţia de vorbitori (p. 71—74); MIRCEA SECHE, „Transferul" terminologiei zoologice româneşti la denumirea unor plante (p. 75—78); CARMEN VLAD, Structura funcţională a textului (p. 79—82).

I.P.I. – c 1047

Lei 2.

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXII
4
iulie-august
1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacţie : Adresse du comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue „Studii şi cercetări lingvistice" paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 50.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

4—XXXII—1981
iulie—august

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII, NOTE BIBLIOGRAFICE, REVISTA REVISTELOR

SCL, an XXXII, nr. 4, p. 319—446, București, 1981

T. SLAMA-CAZACU

DESPRE RELAȚIILE DINTRE LINGVISTICĂ ȘI PSIHOLOGIE [1]

Se discută legitimitatea și utilitatea dezvoltării PL ca domeniu autonom (numele respectiv, de „PL", fiind mai puțin important decît definirea lui), cu condiția precizării unei concepții teoretice și metodologice clare și apte pentru a pune în evidență relațiile reale dintre mesaj și emițător sau receptor. Eșecul, din acest punct de vedere, al PL behavioriste, ca și al celei generativ-transformaționale demonstrează tocmai importanța fundamentelor teoretice și metodologice ale PL și totodată arată justețea unei abordări ca aceea „dinamic-contextuală", care integrează obiectul PL în actul de comunicare și în contextul social. Sînt menționate cîteva dintre rezultatele cercetărilor bazate pe această concepție, precum și perspectivele ei în viitor.

0. Relațiile dintre psihologie și lingvistică sînt vechi (le putem identifica, clar, chiar de la începutul secolului al XIX-lea) și sînt în general cunoscute. Dealtfel, în unele lucrări mai vechi sau în altele mai recente[2] am reamintit specialiștilor — sau le-am expus pentru un public mai larg — cîteva puncte de reper importante ale istoriei acestor relații.

1. De aceea, nu vom insista aci asupra istoricului acestor relații. Vom aminti doar, pentru trecutul mai îndepărtat, cîteva nume, ca acela al lui W. von Humboldt, al lui Hermann Steinthal (*Grammatik, Logik und Psychologie, Ihre Prinzipien und ihr Verhältnis zu einander*, 1855), Wilhelm Wundt (volumul *Die Sprache*, 1900 — compus de fapt din două cărți, în cadrul monumentalei sale *Völkerpsychologie*), Jacob van Ginneken (*Principes de linguistique psychologique*, 1907), Ottmar Dittrich (*Grundzüge der Sprachpsychologie*, 1903, și *Die Probleme der Sprachpsychologie*... 1913), A. Sechehaye (*Programme et méthodes de la linguistique théorique. Psychologie du langage*, 1908), la care s-ar putea adăuga și altele, ca: A. Potebnia, B. de Courtenay, Ch. Bally etc. Prima decadă a secolului nostru a fost dominată, în lingvistică, de structuralism, care a debutat și s-a dezvoltat, în mare măsură, în legătură cu psihologia: pe de-o parte F. de Saussure (cu diferențierea, devenită tradițională, pe care a făcut-o între **limbă**, **vorbire** și **limbaj** — ultimul ținînd direct de domeniul psihologiei); pe de altă parte, „Școala fonologică" sau „Cercul lingvistic din Praga", atît prin Nicolai Troubetzkoy (*Essai d'une théorie des oppositions phonologiques*, „J. de psychologie" XXXIII (1936), nr. 1–2 etc.), cît și, mai ales,

[1] Articolul de față a constituit obiectul expunerii solicitate pentru Masa rotundă *Lingvistica în perspectivă interdisciplinară* (organizată de E. Vasiliu), în cadrul „Sesiunii generale a Societății Române de Lingvistică" (23–25 octombrie 1980).

[2] T. Slama-Cazacu, *Limbaj și context*, București, 1959, *Introducere în psiholingvistică*, ibid., 1968, *La psycholinguistique*, in *Grand Larousse de la langue française*, vol. 7 (1978), 4749–4755, *Lecturi de psiholingvistică* (1962, ed. franceză), București, 1980 (*Introducere*) etc. Deoarece indicațiile bibliografice complete, privitoare la numele menționate mai jos, ar ocupa foarte mult spațiu, ne permitem să trimitem pentru toate aceste detalii la bibliografia din lucrările menționate.

prin Roman Jakobson (în diverse lucrări) — care a dezvoltat mult și a răspîndit, cu extraordinara sa forță de iradiere — un concept al limbii legat de psihicul uman. Iar prin psihologul — de mare autoritate în acel timp — Karl Bühler pătrundea în acel Cerc „psihologia gestaltistă" — care de fapt a precedat apariția structuralismului din lingvistică — și se răspîndea apoi, prin lucrarea *Sprachtheorie* (1934) o teorie prin care structuralismul modern din lingvistică și din psiholingvistică [PL] ar trebui să-l recunoască drept predecesor. Să adăugăm, la aceste menționări, „Cercul lingvistic din Paris", care a fost (și a rămas, prin tradiție) un loc de întîlnire și chiar un prilej de colaborare a lingviștilor cu psihologii, avînd ca promotori în special pe Antoine Meillet și în mare măsură pe Marcel Cohen, iar ca rezultat concret un prim volum, *Psychologie du langage* (1933), în care erau incluse colaborări atît ale unor psihologi și filozofi, cît și ale unor lingviști importanți ai vremii (ca Henri Delacroix, Ernst Cassirer sau Antoine Meillet, Alf Sommerfelt, Witold Doroszewski). (Un al doilea volum colectiv, cu aceeași tematică, a apărut în 1949, tot ca număr special al revistei „Journal de psychologie normale et pathologique".)

Nu putem omite din această înșiruire încercările mai izolate ale lui A. Thumb (lingvist) și K. Marbe (psiholog) (*Experimentelle Untersuchungen über die psychologische Grundlage der sprachlichen Analogiebildung*, 1901), sau pe Jacques Damourette și Edouard Pichon (*Des mots à la pensée*, 1927—1950) și pe Ferdinand Brunot (*La pensée et la langue*, 1922), pe Agostino Gemelli, sau redusa, ca număr de colaboratori, dar fidela școală de „psihomecanică a limbajului" a lui Gustave Guillaume[3].

2. Mai important decît menționarea acestor nume este să ne întrebăm, însă : **ce înseamnă** acest interes al lingviștilor pentru psihologie — și invers —, și **ce rezultate** a avut acest interes ? Însemna **conștiința** — sau cel puțin o vagă intuiție — a necesității de a se studia limba ca fenomen uman, pe care psihicul își pune amprenta și care nu poate fi înțeles decît prin (sau și prin) raportarea la psihic, la procesele psihologice, la personalitatea celui care vorbește sau ascultă. **Rezultatele** au fost însă insuficient de concretizate în **lucrări consecvente** principiilor enunțate, nu s-a dezvoltat o teorie unitară, care să fi **integrat**, iar nu doar să juxtapună aspecte sau abordări lingvistice și psihologice, și în orice caz nu s-a elaborat o **metodologie** care să poată studia în adîncime **toate** implicațiile rezultate din considerarea limbii ca fenomen uman și în momentul funcționării ei — deci în comunicare, cu toate consecințele care decurg din integrarea în actul de comunicare. În mare măsură, psihologii și lingviștii colaborau cel mult la o lucrare sau publicau articole în volume colective, discutau în ședințe de comunicări, dar nu găsiseră mijlocul efectiv **de a reuni** abordarea lingvistică și

[3] În tradițiile lingvisticii românești (deși nu au existat în trecut lucrări integral bazate pe ideea relației psihologie-lingvistică sau cercuri care să o fi sprijinit), pot fi menționate numele unor lingviști care au făcut uneori apel la explicări ale limbii prin factori de natură psihologică, sau care, în orice caz, nu au fost reticenți față de stabilirea de relații între lingvistică și psihologie : Lazăr Șăineanu (unele idei în *Raporturile dintre gramatică și logică*, 1891 — de pildă, p. 76 : în limbă nu există cuvinte izolate...), Iorgu Iordan (mai ales prin *Stilistica limbii române*, 1944), A. Rosetti (*Le mot*, 1947), Sextil Pușcariu (unele mențiuni presărate în diverse studii), Al. Graur (între altele, studiul asupra „imperfectului ludic" din vorbirea copiilor, unde se explică o formă verbală prin particularități — psihologice în fond — de vîrstă : *Observații asupra întrebuințării timpurilor în românește*, „Limbă și literatură", 1955, p. 134—135).

cea psihologică, **integrîndu-le** într-un tot unitar și specific, pentru a se aprofunda fenomenul funcționării limbii dintr-un unghi cu adevărat nou și adecvat acestui obiect complex și dinamic. Ca rezultat, limba a continuat să fie studiată de către lingvistica tradițională — cu rare excepții — în mod descriptiv, sau ca o abstracțiune, sau cel mult să fie pusă în legătură cu afectivitatea ori cu gîndirea (luată în considerare, uneori, fantezist, dacă apreciem aceste încercări din perspectiva psihologiei științifice)[4]. În orice caz, a continuat să fie discutată prin „unități lingvistice" („sunetul", „cuvîntul", cel mult „fraza") desprinse artificial de secvențele discursive ale limbii, așa cum se concretizează ea în comunicare. Aceste separări factice făceau să se piardă din vedere ansamblurile funcționale largi în care se manifestă realmente limba (contextele mai ample lingvistice), dinamica ei comunicațională —dialogul—, precum și comunicarea integrată în contextul situațional și în cel social, relația dintre partenerii actului de comunicare — care influențează profund modul în care se concretizează limba —, aspectele nonverbale care intervin în comunicare ; de asemenea, influențele exercitate asupra exprimării și înțelegerii vorbirii nu doar de către factorii afectivi și intelectuali, ci și de către modul de stocare a elementelor verbale în memoria de lungă și de scurtă durată, sau de către caracteristicile proceselor psihologice umane de percepție, importanța particularităților de vîrstă și de experiență socială, modificarea, datorită relațiilor dintre investigator și subiectul supus cercetării, a datelor de limbă culese, rolul activității depuse în cursul comunicării asupra expresiei și asupra înțelegerii acesteia. Am enumerat, de fapt, o serie de aspecte care au fost descoperite și studiate în ultimele decade, de cînd a apărut și s-a dezvoltat psiholingvistica — despre care vom vorbi mai departe —, dar care au scăpat investigației rezultate din acea veche colaborare dintre lingvistică și psihologie, aș zice „exterior interdisciplinară"[5]. Aspecte care nu ar fi putut să fie nici măcar sesizate, nu numai studiate eficient, printr-o asemenea colaborare „exterioară", sporadică și părînd mai mult o „bunăvoință" individuală — față de celelalte domenii — și în orice caz opțională, iar uneori un „curaj" față de atitudinile ostile „psihologismului în lingvistică" (acesta fiind, de altfel, un exemplu de relație negativă între psihologie și lingvistică, prin care se introducea în aceasta din urmă o modalitate impresionistă, cu totul neștiințifică, de explorare a faptelor de limbă).

Colaborarea nu putea reuși, atunci, și din cauza mijloacelor teoretice și metodologice ale lingvisticii și ale psihologiei epocii anterioare celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Psihologia nu dispunea de suficiente date generale și de mijloace metodologice adecvate pentru a fi utilă investigației experimentale asupra limbajului și comunicării, precum și interpretării modului de funcționare a limbii (de altfel, psihologii care studiau limbajul cunoșteau prea puțin faptele de limbă și păreau să nu considere necesară referirea la acestea în asemenea studii). Pe de altă parte, unele teorii (ca asociaționismul sau behaviorismul) împiedicau psihologia să înțe-

[4] De pildă, în monumentale lucrări, ca aceea a lui F. Brunot sau J. Damourette și E. Pichon— vezi *supra*—, care au clasat faptele de limbă după criterii personale, în așa-zise „categorii ale gîndirii".

[5] Concept pe care îl propunem, în special, pentru discuție, și care se află, împreună cu cel de „interdisciplinaritate integrată" (vezi mai jos), la baza studiului de față.

leagă limbajul, fenomen complex prin excelență, imposibil de cuprins în modelul asociaționist al „atomilor care se leagă unul cu altul" sau în acela behaviorist, al legăturii mecanice, rigide, stabilite — prin repetare — între stimul și reacție (aplicat la limbaj, se explica astfel numai — și complet fals, deoarece în mod prea simplist — relația realizată prin învățare, între obiect și cuvînt). Chiar psihologia gestaltistă — care a dat sugestia, de enormă importanță, a unei structuri organizate și a criteriilor de stabilire a acestei organizări sau a „bunei forme" (ori structuri) — nu a ajuns la explicarea limbajului, oprindu-se cu ilustrarea teoriei la percepție, pentru că „Gestalt"-ul (tradus ca : „forma", „configurația") era conceput ca o structură fixă și înnăscută[6]. (Dintre puținele rezultate viabile ale aplicării conceptului de „structură" sub influența și a acestui curent psihologic a fost cartea amintită, a lui K. Bühler (1934), care depășea însă cu mult — poate și datorită frecventării, de către autorul ei, a Cercului de la Praga — concepția originală a fondatorilor gestaltismului.)

Lingviștii cunoșteau și foloseau de obicei psihologia descrisă sumar mai înainte — și, ceva mai mult, cunoștințele lor țineau adesea de o etapă mai veche (cea a studiilor școlare) decît aceea la care ajunsese psihologia, evoluată între timp. Am putea spune, de asemenea, că însăși teoria **lingvistică** nu-i putea ajuta, pînă cînd nu s-a dezvoltat cu amploare structuralismul funcțional și a cîștigat teren ideea (dacă nu și realizarea ei în practică) a necesității studierii limbii în funcțiune.

Iată care este adevărul istoric referitor la relațiile dintre lingvistică și psihologie pînă la jumătatea secolului nostru. Se poate înțelege de aci și ce rezultate poate continua să aibă o colaborare de acest fel, **exterioară**, oarecum de suprafață, între cele două științe, oricît ar fi evoluat ele între timp, deci oricît s-ar putea ajuta reciproc.

3. Este semnificativ nu numai faptul că mari lingviști din trecut au înțeles că este necesară o colaborare între lingvistică și psihologie, ci și că, mai tîrziu, unii au fost conștienți că sînt necesare **altfel de relații**, de o altă natură, chiar dacă ei înșiși nu puteau realiza această fuziune și chiar dacă nu vedeau clar cum s-ar dezvolta un domeniu autonom. Un exemplu : Giacomo Devoto a prezentat la Academia dei Lincei, în 1962 (act de mare importanță, ca semnificație, mai ales în Italia și în contextul adunării oarecum tradiționaliste respective) o comunicare a lui Emidio De Felice despre *O definire a sintaxei în aspectele ei psihologice* (1962)[7]. E. De Felice nu avea el însuși cercetări personale în acest domeniu, ci a expus ceea ce a găsit la alți cercetători, alegînd lucrări ca *Limbaj și context*[8], în care se făcuse de fapt **fuziunea** între lingvistică și psihologie, și pledînd, în final, pentru o interacțiune între lingvistică și psihologie.

[6] Vezi critica și încercarea pe care am făcut-o „pentru a depăși aceste limite, păstrînd totuși conceptul de *structură*, în *La structuration dynamique des significations*, în *Mélanges linguistiques*, București, 1957, 113—127.

[7] E. De Felice, *Per una definizione della sintassi nei suoi aspetti psicologici*, Roma, 1962 (comunicare la Accademia Nazionale dei Lincei ; după relatarea autorului, acest studiu a contribuit la promovarea sa ca profesor titular, fapt care dovedește aprecierea de către forul de prestigiu științific, unde a prezentat comunicarea, a acestor abordări interdisciplinare).

[8] Lucrarea tocmai apăruse și în limba franceză : *Langage et contexte*, Haga, 1961.

De altfel, în general, lingvistica — aflată actualmente în „stare de criză", cum afirma recent E. Coseriu[9] — are nevoie în momentul de faţă de „ajutorul unor diverse alte discipline", cel puţin pentru a şti în ce trebuie să constea obiectivul ei. Acest ajutor nu-i poate veni însă pe calea simplei colaborări menţionate mai sus.

4. Am vorbit despre limitele **colaborării exterioare** — caracteristică, de altfel, epocilor în care în psihologie şi în lingvistică dominau anumite concepţii care nu puteau ajuta la înţelegerea limbii în funcţiune şi în care cele două ştiinţe nici nu erau, la rîndul lor, maturizate pentru o astfel de „colaborare".

A devenit deci necesar să se ajungă la o relaţie care să nu mai fie doar o colaborare. O nouă relaţie care, ceva mai mult, era şi **posibilă** acum, datorită evoluţiei celor două ştiinţe, dar şi înţelegerii, în metodologia ştiinţelor în general, **a adevăratei interdisciplinarităţi** : nu **exterioară**, de colaborare ori de adaptare impresionistă a perspectivei celeilalte ştiinţe, ci de **integrare** a ştiinţelor de bază. Astfel a apărut necesitatea — imperioasă, iar nu opţională sau impusă subiectiv, de cîţiva cercetători individuali — a creării unui domeniu în care relaţiile dintre psihologie şi lingvistică să se concretizeze **efectiv** — iar nu doar declarativ —, pe scara largă — iar nu numai individual şi sporadic —, eficient, prin cercetări aprofundate, experimentale, relative la fenomene încă neremarcate de lingvişti —, iar nu doar prin idei enunţate cu bunăvoinţă, dar neexplicînd cu adevărat faptele lingvistice, sau prin lucrări numai **parţial** consacrate acestor relaţii, în timp ce alte părţi erau în discrepanţă cu interesul pentru legarea studiului limbii de psihologie.

Psihologia devenise, după al doilea război mondial, o ştiinţă preponderent experimentală şi se desprinsese în mare măsură, mereu mai mult, de filozofie, ţintind să restrîngă la o simplă direcţie psihologia speculativă, în favoarea dezvoltării unei psihologii ştiinţifice, bazate pe cercetări în majoritate experimentale, obiective. Ideea de structură, de **întreg** superior părţilor, se dezvolta atît în psihologie, cît şi în lingvistică, iar interdisciplinaritatea începea să fie înţeleasă ca o reală integrare într-o abordare cu trăsături specifice, capabile să depisteze şi să studieze aspecte care scăpau, altfel, controlului ştiinţelor de bază, lingvistica ori psihologia, fie şi stabilind între ele relaţii, însă în sensul vechii colaborări pre-interdisciplinare.

Astfel a apărut necesitatea unui domeniu care să reunească psihologia şi lingvistica într-un ansamblu **realmente interdisciplinar**, cu scopul studierii limbii şi a comunicării.

Deşi în Statele Unite a apărut numele de „PL" şi acesta a început să desemneze o mişcare de amploare — căpătînd chiar caracterul unei „mode" —, şi deşi acolo s-au putut forma, treptat, specialişti cu studii atît de psihologie, cît şi de lingvistică — adică în sensul unei reale formaţii interdisciplinare —, trebuie să se admită că, timp de două decenii, în

[9] E. Coseriu, „Interdisciplinarità e linguaggio", în *L'accostamento interdisciplinare allo studio del linguaggio* (lucrările unui simpozion din 1978), Milano, 1980, 43—65 : „la linguistica [...] ha piuttosto bisogno dell'aiuto di diverse altre discipline, in parte anche semplicemente per rendersi conto in ogni caso di quale sia il suo compito [...]. [La linguistica] si trova in realtà in stato di crisi [...]. La linguistica tradizionale [...] non vive più : vegeta. [...] Lo strutturalismo è morto [...], la grammatica trasformazionale non riesce a nascere" (p. 65).

Statele Unite și în alte țări unde a pătruns influența orientărilor pe care le vom aminti mai departe (behavioristă și generativ-transformațională), PL s-a manifestat cu destule stîngăcii și a dus la rezultate în general ineficiente sau care a trebuit chiar să fie abandonate ca neverificate pe tărîm practic sau prin cercetări de laborator. De asemenea, PL nu a fost înțeleasă de la început acolo, și în ariile geografice cuprinse de aceeași influență, ca un domeniu autonom, PL fiind înglobată mai întîi în psihologie (behavioristă), apoi identificată cu lingvistica (și anume cu lingvistica generativ-transformațională, care nu putea dezvălui fenomenele comunicării reale). Nu erau clare, în aceste orientări, conștiința posibilității ca PL să existe ca domeniu autonom și convingerea că era necesar un efort în direcția clarificării teoretice și a dezvoltării PL ca domeniu care să studieze prin mijloace **proprii** și **adecvate** limba, limbajul, comunicarea. De aci eșecul PL americane din prima generație, bazată pe psihologia behavioristă mecanicistă, insuficientă pentru explicarea fenomenelor limbii în funcțiune, atît din cauza limitelor modelului ei simplist relativ la învățarea și, în general, la activitatea psihică umană, cît și din cauza ignorării fenomenului de „comunicare" în care este inclusă limba, și a includerii acestuia, la rîndul său, în contextul social. De aci și eșecul PL generativ-transformaționale, identificată — pînă la dizolvarea în ea — cu o teorie lingvistică absolut inadecvată cu însăși esența PL, adică operînd cu conceptul de „locutor/auditor ideal" și făcînd abstracție de procesul în care se concretizează limba — comunicarea — și de ceea ce influențează comunicarea — contextul social.

Abia cu eșecul PL americane-behavioriste, apoi a celei bazate pe lingvistica GT, precum și cu dezvoltarea sociolingvisticii (SL) din plin și oarecum „la lumina zilei" (deoarece în anii '60 asemenea direcții de studiu al limbii erau „rău văzute" de lingvistica generativ-transformațională, pe atunci dominantă în universitățile americane), începe în Statele Unite și în zonele de influență o PL eficientă, cele două domenii, PL și SL, începînd chiar să se confunde unul cu celălalt[10].

Nu aș vrea să se înțeleagă, însă, de aci, că trebuie ignorate sau negate în bloc rezultatele PL bazate pe concepțiile amintite sau derivînd din acestea.

Cu toată insuficiența abordărilor behavioriste ori generativ-transformaționale sau, mai recent, a încercărilor numite „cognitiviste" (care reduc problemele PL la aspectele cognitive, de cunoaștere, de gîndire) și cu toată neta noastră opoziție față de cercetările (al căror număr a crescut, în faza actuală, după decepția generativistă) lipsite de orice bază teoretică, este cert că s-au făcut în cadrul lor și cercetări interesante, fie prin ingeniozitatea unor procedee folosite („clic", suprapuneri stereoscopice de cuvinte etc.),[11] fie prin noutatea unor aspecte puse în lumină — deși nu întotdeauna studiate adecvat —, fie prin oferirea unor sugestii pentru cercetări ulterioare, sau chiar prin incitarea — datorită neverificării unor ipoteze ori constatării unor erori metodologice — către investigații critice sau de control.

[10] T. Slama-Cazacu „*Hidden psycholinguistics*", *or the purloined letter and psycholinguistics*. „International journal of psycholinguistics", 1978, 5, nr. 3 [11], 75–86.

[11] Vezi texte în T. Slama-Cazacu, *Lecturi de psiholingvistică*, ed. cit., p. 124 și urm.

5.0. Ne vom referi, în continuare, sumar, la o direcţie care astăzi coincide cu cea considerată a fi de actualitate sau eficientă (şi pe care poate a şi influenţat-o chiar, într-o anumită măsură). Această direcţie, s-a dezvoltat în ţara noastră în ultimele trei decade şi a apărut de la început separată de primele orientări din PL americană, precedîndu-le chiar (aş adăuga că nici nu am luat cunoştinţă de ceea ce era pe atunci un „curent" — numit „PL" — în Statele Unite —, decît cu mulţi ani după ce s-a publicat prima carte care era „actul său fondator").

Vom expune deci, foarte succint, propriul punct de vedere cu privire la ceea ce pot şi trebuie să fie **astăzi** relaţiile dintre lingvistică şi psihologie, prin aceasta, în fond, susţinînd utilitatea PL.

5.1. În primul rînd, considerăm că este foarte corect să se vorbească despre „relaţiile dintre lingvistică şi psihologie"[12], iar nu despre „relaţiile dintre lingvistică şi psiholingvistică". Această a doua formulare ar indica raporturi de implicaţie, dar nu de interdisciplinaritate. Deoarece PL implică lingvistica în componenţa ei, iar lingvistica nu mai poate face abstracţie azi de PL. Relaţia de **reală** interdisciplinaritate dintre lingvistică şi **psihologie** a dat însă naştere unui domeniu nou, specific, care este PL.

5.2. În al doilea rînd : considerînd că „adevărata interdisciplinaritate" (iar nu simpla „colaborare exterioară") înseamnă o **fuziune** de aspecte comune ale unor ştiinţe (în cazul de faţă, lingvistica şi psihologia), şi deci de **integrare** a acestor aspecte într-un ansamblu nou, sui generis — care nu se limitează nici numai la lingvistica şi nici doar la psihologie —, rezultă că domeniul nou, generat de această fuziune, nu mai este o ramură a nici uneia dintre ştiinţele sursă (nici ramură a psihologiei, nici ramură a lingvisticii). Tocmai această trăsătură **(reala interdisciplinaritate)** este caracteristică aşa-ziselor „ştiinţe de graniţă"[13], produs frecvent în sistemul ştiinţelor în vremurile noastre. O „ştiinţă de graniţă" este un domeniu autonom. PL, rezultată din fuziunea **integrată** a lingvisticii şi psihologiei, este un produs interdisciplinar, o „ştiinţă de graniţă". Deci PL este un domeniu autonom, îndreptăţit să existe atît prin statutul, indiscutabil astăzi, al relaţiilor actuale din sistematica ştiinţelor, cît şi prin aceea ce a realizat pînă astăzi şi — ceea ce este încă mai evident — prin formaţia indispensabilă a adevăraţilor specialişti din acest domeniu, care trebuie să constea (şi constă din ce în ce mai mult) din cunoştinţe aprofundate, metode şi metalimbaj din ambele ştiinţe sursă (lingvistica şi psihologia), dar contopite într-un tot specific. Aşadar, a se pune astăzi în discuţie nu existenţa PL — care este certă, fiind „palpabilă", aş zice — ci **îndreptăţirea** ei de a exista, este un nonsens (o asemenea îndoială poate proveni dintr-o insuficientă documentare sau dintr-o apreciere superficială a domeniului de către nespecialişti).

PL, aşa cum am prezentat-o teoretic şi metodologic, aşa cum o concepem şi cum s-a concretizat în diversele lucrări pe care le-am publicat, apare ca un domeniu **autonom**, de reală **integrare interdisciplinară**,

[12] Titlul sub care ni s-a solicitat această expunere la „Masa rotundă" menţionată (vezi *supra*, nota 1).

[13] Nume dat curent, mai ales la început, în decadele 50 şi 60, acestor domenii „ştiinţe de graniţă" sau „de frontieră" ori „limitrofe").

nemaifiind vorba despre simple relaţii exterioare, sporadice, neconsecvente şi chiar incluzînd, uneori, contradicţii între lingvistică şi psihologie.

5.3. De ce **numele** de ,,PL"? Un domeniu autonom trebuie să aibă şi un nume, pentru a fi identificat, să zicem, în nomenclatorul ştiinţelor. Multe denumiri de ştiinţe sînt arbitrare, dar ne sînt necesare. Se poate ca un asemenea nume să fie considerat ca ,,incorect" sau ,,redundant", ori chiar ,,barbar" (mai ales de către unii nespecialişti, la primul lor contact cu acest nume, sau de către cei insuficient familiarizaţi cu domeniul ori care, fiind complet în afara acestuia, sînt izbiţi de un nume care le pare nepotrivit ori superfluu deoarece nu-i sesizează bine sensul).

Trebuie dat un nume unei unelte şi este greu să nu se accepte neologismele în asemenea cazuri : ele intră în uz şi se impun. Oricît ar fi cineva împotriva neologismelor sau a unor formaţii noi, acceptă totuşi să spună *radio* (şi nu, de pildă, ,,vorbire la distanţă") sau **televiziune** (iar nu ,,vedere la distanţă"). De altfel, respingerea, de către unii lingvişti, a unei formaţii noi, cum este numele de ,,PL", ne face să amintim faptul că forma ca atare de *lingvistică* (cu care s-au ,,obişnuit" lingviştii) nu este mai puţin arbitrară decît *linguologie* (care ar fi motivat de *sociologie*, de pildă) sau *glotologie* (după termenul italian tradiţional *glottologia)*. Auguste Comte, care nu îngloba *l i n g v i s t i c a* în sistemul ştiinţelor şi vorbea despre ,,învăţaţii limbii" (,,les savants de la langue") ar putea fi considerat, dacă lingvistica ar fi fost realmente dezvoltată pe atunci, asemenea unora dintre lingviştii actuali, care nu ar accepta existenţa PL şi nici acest nume. Dar aceasta nu a împiedicat lingvistica să existe şi să se dezvolte, iar o reacţie a cuiva din afară împotriva numelui ei nu numai că l-ar revolta pe lingvistul care nu acceptă termenul de ,,PL", dar ar sancţiona-o prin cele mai variate atitudini de reacţie negativă[14]. Aceeaşi reacţie ar putea provoca şi eventuala pretenţie de a se desfiinţa domeniul PL (sub cuvînt că ar indica simple relaţii între lingvistică şi psihologie, de mult cunoscute) sau de a se refuza dreptul la existenţă al numelui de ,,PL" (răspîndit şi rostit astăzi, în diverse limbi, de zeci sau sute de mii de oameni)[15].

În ceea ce ne priveşte, am acceptat acest nume[16], considerînd însă necesar, desigur, să i se definească precis conţinutul în cadrul unei concepţii clare. Din motivele expuse mai înainte, nu ni se păreau adecvate vechile denumiri de *psihologie lingvistică*, sau de *lingvistică psihologică*,

[14] Nu putem să nu menţionăm cazul, întîlnit mai frecvent în anii 50 (de exemplu, la o redactoare dintr-o editură), în care, în loc de *lingvistică* se spunea ori chiar se scria *limbistică:* greşeală relativ îndreptăţită, făcută de persoane cu insuficientă cultură. Dar aceasta nu a împiedicat ,,lingvistica" nici să se dezvolte şi nici să poarte numele folosit de către specialişti, iar nu de unele persoane din marele public, care pot evalua uneori impresionist un domeniu sau un termen.

[15] Numele este definitiv implantat în nomenclatorul ştiinţelor şi prin miile de lucrări care l-au adoptat chiar în titlu, ca şi prin cele două periodice de PL, de largă răspîndire internaţională : *International journal of psycholinguistics* (Haga, redactor-şef T. Slama-Cazacu) şi *Journal of psycholinguistic research* (New York, redactor-şef Rieber), ambele apărînd cu începere din 1972.

[16] În 1964, cu prilejul ,,Primei Conferinţe Naţionale de Lingvistică Românească", ni s-a cerut de către organizatori o expunere cu privire la ,,psiholingvistică", printre ,,Metodele noi de cercetare" ; cf. *La méthodologie psycholinguistique et quelques-unes de ses applications*, RRL X (1965), nr. 1—3, 309—316 (şi SCL XVI (1965), nr. 1, 131—147, şi ,,Linguistics" (1966), nr. 24, 51—72).

pentru că unul sau altul înclină balanța către **una** dintre cele două științe sursă și în mod arbitrar s-ar putea considera că ar fi vorba despre o ramură a psihologiei, în primul caz, sau a lingvisticii, în al doilea caz. Pentru un domeniu autonom, creat printr-o fuziune *sui generis* a celor două științe, numele *psiholingvistică* ne pare adecvat (pentru că, fiind nou, este lipsit de conotațiile desuetei *„psihologii lingvistice")*.

5.4. În orice caz, „PL" este un nume ca atîtea altele, în cadrul codului, al metalimbajului actual al științelor. Important este, însă, ca autorii sau în general cei care folosesc acest nume să nu jongleze, superficiali, cu numele, ci să știe ce înseamnă, să-l definească. Este ceea ce am încercat să fac de cel puțin 15 ani, de cînd am adoptat acest nume și am înțeles clar că PL trebuie să se dezvolte ca domeniu **autonom,** cu o **interdisciplinaritate integrată.**

Dar tocmai pentru că nu este un simplu curent, ci un **domeniu,** PL este reprezentată, ca orice domeniu, de curente diverse. Nu există o singură PL : este o constatare care se impune oricui parcurge cît de puțin bibliografia domeniu lui. Dar numai cînd se cunoaște aceasta, se înțelege și faptul că **nu domeniul** poate fi învinuit de ineficacitate ori de înțelegere greșită a relațiilor interdisciplinare dintre lingvistică și psihologie, ci un *curent* sau altul sau chiar **lipsa unei clare concepții** teoretice și metodologice la cei care se declară specialiști în PL ori își încadrează sub acest nume o lucrare.

Nu vom expune aci concepția pe care am dezvoltat-o în PL. Unele trăsături le-am amintit mai sus (autonomia domeniului și **interdisciplinaritatea integrată** — deci o poziție clară în problema vechilor relații dintre lingvistică și psihologie). Altele țin de bazele psihologice și lingvistice pentru care am optat, și pe care le-am precizat și le-am integrat într-un tot pe cît posibil structurat și consecvent (concepția despre om ca ființă unitară, de predominanță rațională și conștientă, determinat de contextul social și mai puțin — afară de cazurile anormale — de zestrea sa biologică ; limba considerată nu ca un concept abstract, ci un produs și un instrument uman, cu particularități de sistem structurat la toate nivelurile sale și imposibil de separat de determinismul social). PL care rezultă de aci are în vedere ceea ce depășește posibilitățile de investigare specifice atît psihologiei, cît și lingvisticii : studiul **explicativ** al fenomenelor lingvistice, prin legarea lor de ființa umană astfel înțeleasă ; ceva mai mult, însă, studierea explicativă a realizărilor limbii în actul real de comunicare, în care sînt incluse și elementele neverbale, para- ori extralingvistice, variațiile acestor ansambluri expresive (pe care le numesc **mesaj** pentru că sînt ample și complexe și pentru a evita deci conotațiile legate de „enunț [verbal]", de „frază" ori „text") ; în sfîrșit, dinamica înlănțuirii acestor mesaje în dialog, în schimbul de replici între parteneri, în cadrul unui **context** (situațional, social etc.), care se împletește de asemenea dinamic cu activitatea și care o determină de asemenea profund pe aceasta din urmă.

De aci, o metodologie adecvată, care, împreună cu concepția teoretică de care este legată, constituie această specifică PL **„dinamic-contextuală".**

Considerăm că această PL poate dezvălui cu adevărat aspectele comunicării umane așa cum este în realitate și chiar unele fenomene ale limbii în funcțiune (care apar cînd limba este privită în comunicare și în

legătură cu **psihicul** uman, iar acesta în contextul social, începînd cu relaţia dintre **emiţător** şi **receptor**). (De ce **aceşti** termeni ? : deoarece sînt mai largi, **emiterea** incluzînd nu numai **vorbirea**, ci şi elementele neverbale, implicate în lanţul vorbit, precum şi fazele pregătitoare, pe plan interior, ale **expresiei**; iar **receptarea** incluzînd nu numai **perceperea auditivă** sau **vizuală**, ci **înţelegerea** mesajului ; de altfel, aceşti termeni arată, ei înşişi, depăşirea planului **strict lingvistic**.

Această PL poate depista — aşa cum s-a realizat pînă acum — şi fenomene nestudiate încă de lingvistică sau de psihologie, cu mijloacele lor. Au fost sesizate, astfel, şi au fost studiate din noi unghiuri de vedere : relaţiile dintre limbaj şi gîndire, dintre comunicare şi muncă, limbajul copilului, comunicarea orală — inclusiv dialogul, precum şi rolul „sintaxei mixte" —, adică al elementelor neverbale, care se substituie adesea celor verbale —, rolul contextului, fapte lingvistice în noi interpretări etc...

PL dinamic-contextuală are însă nu numai o eficienţă teoretică. Ea poate servi şi practicii, contribuind la ameliorarea limbajului şi a comunicării : de unde, **o** PL **aplicată** (se cunosc, la noi, aplicările în domeniul învăţării/predării limbilor — inclusiv dezvoltarea limbajului copilului —, al analizei stilistice, al dialectologiei — inclusiv, dialectologia ontogenetică —, al unor interpretări în patologia limbajului, al activităţii de traducere, al comunicării dialogate, în diverse situaţii de activitate, al pregătirii materialelor pentru predarea limbilor, şi, în general, în diverse aspecte ale lingvisticii aplicate).

Ameliorarea comunicării umane pentru creşterea eficienţei ei este un scop pe care lingvistica, admiţînd că şi-l propune (şi o face, astăzi, prin lingvistica aplicată), nu-l poate atinge **singură** şi prin mijloacele ei proprii (adică studiind numai **limba**, ca sistem **verbal** de semne). PL are posibilitatea ştiinţifică, metodologică (credem că şi obligaţia) de a depista şi studia fenomene care pot crea obstacole în realizarea comunicării, propunînd chiar căile practice pentru evitarea lor.

Un exemplu recent : am sesizat asemenea aspecte, care încep să capete o largă răspîndire şi care pot împiedica să se realizeze o comunicare eficientă : **vorbirea repezită** (cu un debit prea mare faţă de posibilităţile psihologice de decodare ale receptorilor), sau cu omiterea ori modificarea unor sunete ; sau, dimpotrivă (uneori, însă, îmbinîndu-se cu primul aspect), **ezitarea intenţionată** (care a început să devină o modă în SUA, adesea favorizată şi de radio sau televiziune, unde se „imită" astfel „vorbirea naturală")[17] ; uneori, chiar **„bîlbîiala" intenţionată.**

Rămîne, încă, un cîmp larg pentru cercetări in PL — specific atît prin teme, cît şi prin posibilităţile de investigare şi chiar de propunere a unor soluţii practice.

În aceasta constau efectele pozitive — şi în fond reale — ale adevăratei legături, **integrate**, dintre lingvistică şi psihologie.

[17] Cf. observaţii personale şi : F. Johnson, L. Davis, *Hesitation phenomena in televised family conversations in the U.S.A.*, „International journal of psycholinguistics" VI (1979), nr. 1 13], 29–46.

Sur les relations entre linguistique et psychologie

(Résumé)

On ne peut pas ignorer le fait qu'entre la linguistique et la psychologie des relations, devenues traditionnelles, ont été établies depuis longtemps. Cependant, c'est seulement depuis la décennie 50 que la collaboration sporadique, d'ordre « extérieur », relativement superficielle entre ces deux sciences, a été remplacée par une véritable **intégration interdisciplinaire.** Celle-ci est représentée, en fait, par l'essor du nouveau domaine, la **psycholinguistique (PL).** L'article discute la légitimité et l'utilité du développement de la PL en tant que domaine **autonome.**

Le nom dont on désigne ce domaine est moins important que sa définition : la condition pour que ce domaine soit accept éest qu'il soit basé sur une conception théorique et méthodologique claire et apte à mettre en évidence les relations **réelles** entre le message et l'emetteur ou le récepteur. L'échec, de ce point de vue, de la PL behavioriste, ainsi que de la PL générative-transformationnelle démontre justement l'importance des fondements théoriques et méthodologiques, pour qu'il existe et puisse se développer une PL en tant que domaine à statut légitime. L'auteur présente l'approche « dynamique-contextuelle » en PL, qui intègre l'objet de la PL dans l'acte de communication et dans le contexte social. Une prospective du développement d'une « PL appliquée » est esquissée aussi, après avoir brièvement mentionné quelques résultats des recherches basées sur cette conception.

Ianuarie 1981

Bucureşti, Str. Moxa 10

IOANA PRIOTEASA

PLEONASM ȘI REDUNDANȚĂ

Autoarea își propune să analizeze caracterul redundant al construcțiilor pleonastice în raport cu cei doi poli ai procesului de comunicare — emițător și receptor.

Definițiile care s-au dat termenului de pleonasm relevă existența mai multor accepții ale acestui concept, deosebite prin sfera de cuprindere.

Astfel, unele definiții[1] conduc la o accepțiune a pleonasmului aproape sinonimă cu a termenului de **redundanță**. Altele îi restrîng accepția, prezentîndu-l ca „repetarea în aceeași expresie, sau în același enunț, a unui semnificat cu semnificanți diferiți[2]. Reiese că din punct de vedere semantic termenii care alcătuiesc un pleonasm sînt **identici**, ceea ce nu este o condiție absolută. De aceea mai adecvată este definirea pleonasmului drept „combinarea unor cuvinte cu același sens — repetarea unei componente importante în semantica unui cuvînt prin alt termen care o reia în mod explicit"[3], știut fiind că uneori sferele semantice ale cuvintelor ce compun o îmbinare pleonastică se acoperă doar parțial. Rezultă că pleonasmul e o îmbinare de cuvinte deosebite ca expresie, dar **identice** sau **asemănătoare** ca înțeles, ceea ce conduce la o exprimare redundantă a unui conținut.

Pleonasmul nu este, în principiu, un fapt de limbă, ci unul de vorbire, întrucît un element lingvistic nu are caracter pleonastic prin el însuși, ca termen al sistemului, ci în funcție de relațiile pe care le contractează cu alți termeni în procesul comunicării. Nu elementul izolat, ci îmbinarea de cuvinte are caracter pleonastic. De aceea ar fi mai potrivit, poate, să vorbim de „construcții pleonastice" sau „structuri pleonastice".

Construcțiile pleonastice reprezintă, de fapt, puncte de întîlnire între două modalități de structurare a aceleiași substanțe a conținutului. Astfel, se poate observa că limba română exprimă un anumit înțeles printr-o îmbinare de termeni, dar poate să redea același înțeles și printr-un singur termen. E posibil ca la origine exprimarea concisă să fi apărut într-un stil îngrijit, ceea ce-i conferă un anumit prestigiu și, treptat, ea se răspîndește, ajungînd să se folosească și în conversația obișnuită, de exemplu:

a merge înainte — *a avansa*
a privi cu atenție — *a scruta*
a veni din nou — *a reveni*
a merge în jos — *a coborî*
cuvîntare scurtă — *alocuțiune* etc.

[1] J. Dubois și colectiv, *Dictionnaire de linguistique*, 1973, p. 380, unde se afirmă că: « une suite de mots est pléonastique dès que les éléments d'expression sont plus nombreux que ne l'exige l'expression d'un contenu déterminé ».

[2] J. Mounin, *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, 1974, p. 264.

[3] V. Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală*, București, 1972, p. 152—153.

Exprimarea printr-un singur termen prezintă şi avantajul de a fi mai economică, ceea ce-i sporeşte şansa de a se substitui formei cu mai mulţi termeni. Totuşi, forma mai economică nu preia toate sensurile îmbinării de termeni, ceea ce face ca limba să o menţină şi pe aceasta din urmă. Unui vorbitor care, istorisind o întîmplare, se opreşte la un moment dat, dintr-un motiv oarecare, interlocutorul nu-i poate spune *avansează!*, dar poate să-i spună *mergi înainte!*

Existenţa în limbă a mai multor posibilităţi de structurare a aceleiaşi realităţi face ca un vorbitor mai puţin atent în exprimarea sa să adauge la structura mai economică un termen ce aparţine altei modalităţi de structurare, ajungîndu-se la construcţii de tipul: *a avansa înainte; a scruta cu atenţie; a reveni din nou; a coborî în jos; alocuţiune scurtă* etc.

Reconstituirea drumului parcurs de gîndire în analiza şi sinteza datelor lingvistice din care, în ultimă instanţă, rezultă o construcţie pleonastică este de natură să ne arate că, deşi ele sînt forme de manifestare a redundanţei, totuşi crearea lor nu e lipsită de legătură cu tendinţa spre economie, la fel de prezentă în limbă şi în procesul comunicării.

Vorbitorul doreşte să se exprime scurt, economic, dar, odată aleasă această cale, teama de a nu fi înţeles îl determină să mai adauge ceva, ceva care de fapt nu e decît o altă formă pentru conţinutul exprimat.

Aşadar, construcţiile pleonastice rezultă din intersectarea pe plan mental a celor două trăsături — economia şi redundanţa — care conlucrează în structurarea gîndurilor noastre.

CLASIFICAREA CONSTRUCŢIILOR PLEONASTICE

Autorii[4] care s-au ocupat de construcţiile pleonastice în limba română le-au analizat mai ales după criteriul incompatibilităţii semantice a termenilor şi le-au ierarhizat după gradul de acceptabilitate.

Clasificarea noastră are în vedere forma de structurare a acestor construcţii şi raportul dintre sferele semantice ale termenilor.

Ca fenomen de vorbire, esenţa comună a construcţiilor pleonastice, şi anume exprimarea repetată a unui anumit înţeles, îşi găseşte realizare în forme variate, care se pot totuşi grupa în funcţie de anumite criterii, şi anume:

A. RAPORTUL SINTACTIC DINTRE TERMENII CONSTRUCŢIILOR PLEONASTICE

Ţinînd seamă de acest criteriu, construcţiile pleonastice sînt de două tipuri:

1. structuri alcătuite prin subordonare şi
2. structuri alcătuite prin coordonare

1. **Subordonarea** este raportul cel mai frecvent întîlnit între termenii structurilor pleonastice. Ea se manifestă ca raport între termenii care alcătuiesc fie un **grup nominal,** fie un **grup verbal.**

[4] Al. Graur, *Pleonasme*, în LR XVIII (1969), nr. 2, p. 175—177; V. Guţu Romalo, *Corectitudine şi greşeală*, Bucureşti, 1972, p. 152—156; V. Breban, M. Bojan, E. Comşulea, D. Negomireanu, V. Şerban, S. Teiuş, *Limba română corectă*, Bucureşti, 1973, p. 215—222.

Grupul nominal cu caracter pleonastic se realizează la rîndul său, de obicei, fie printr-un nume şi un atribut adjectival ca în: ***babă bătrînă***, *militant activ, exemplu pilduitor, personalitate umană* etc., fie printr-un nume şi un atribut substantival prepoziţional, ca în: *greşeală din eroare, şpriţ de vin, perspective de viitor* etc. Mai rar determinantul poate avea o structură mai specială, ca în: *aniversare a...ani; prin prisma punctului de vedere* etc.

Tipului de construcţie pleonastică formată dintr-un regent şi un atribut îi alăturăm şi cazul, mai puţin obişnuit, în care determinantul este o subordonată: *obstacol care împiedică.*

Grupul verbal cu caracter pleonastic prezintă o gamă mai variată de forme, ceea ce rezultă din forma gramaticală şi din funcţia sintactică a termenului determinant.

Determinantul poate să aibă funcţia de:

a) Complement direct =*a aduce aportul*
b) Complement indirect =*a-şi însuşi pentru sine*
c) Complement instrumental =*a vedea cu ochii*
a auzi cu urechile
a tăcea din gură
d) Complement circumstanţial =*a avansa înainte, a prefera mai bine, a schiţa sumar, a sublinia relevant, a coexista alături* etc.

Caracterul pleonastic al unor construcţii alcătuite prin subordonare rezultă din suprapunerea sensului lexical al termenilor structurii date, care rămîn diferiţi în ceea ce priveşte sensul gramatical (funcţia lor sintactică şi valoarea morfologică).

2. Construcţiile pleonastice alcătuite prin **coordonare** se caracterizează prin faptul că termenii lor au în comun atît sensul lexical, cît şi funcţia sintactică şi valoarea morfologică. Astfel de construcţii rezultă din coordonarea cu ajutorul conjuncţiei copulative *şi* a unor sinonime, ca în exemplele: *materiale utile şi folositoare, lucru firesc şi natural, rezultate rodnice şi fructuoase* etc.

B. NUMĂRUL CUVINTELOR CARE COMPUN STRUCTURA PLEONASTICĂ

Construcţiile pleonastice alcătuite prin coordonare sînt formate de obicei din două unităţi lexicale *(faptul îşi are* ***provenienţa şi originea****).*

Cele alcătuite prin subordonare au o structură mai variată şi numărul unităţilor lexicale este de două sau mai multe cuvinte structurate de obicei în una sau două sintagme, dar se pot întîlni şi mai mult de două sintagme, de pildă:

a) două cuvinte formînd o sintagmă = *babă bătrînă*

b) trei cuvinte formînd o sintagmă = *șpriț de vin*

c) trei cuvinte formînd două sintagme =

T[5] T′ T′

părerea mea personală (cele două sintagme au același regent)

d) patru cuvinte formînd două sintagme =

am văzut cu ochii mei (în care T′ din prima sintagmă devine T în sintagma a doua). Tipul acesta a fost numit pleonasm dublu[6].

e) șase cuvinte structurate în trei sintagme =

T T′

am văzut cu propriii mei ochi Avem aici de-a face cu pleonasm în pleonasm.

T′ T′

C. RAPORTUL SEMANTIC DINTRE TERMENII CONSTRUCȚIILOR PLEONASTICE

Întrucît termenii construcțiilor pleonastice alcătuite prin coordonare sînt echivalenți și ca sens lexical și ca sens gramatical, ordinea în care apar în șirul vorbirii nu este relevantă. O construcție ca: *materiale utile și folositoare* e la fel de pleonastică ca și *materiale folositoare și utile*.

Termenii structurilor pleonastice alcătuite prin subordonare sînt, în ceea ce privește sensul lexical, fie în raport de echivalență, ca în exemplele *greșeală din eroare, variațiuni diferite*, fie în raport de incluziune. Pentru raportul de incluziune putem distinge două situații:

a) sensul lexical al determinantului se include în sfera semantică a termenului regent. Aceasta este situația cea mai frecvent intîlnită, ca în exemplele: *babă bătrînă, șpriț de vin, a avansa înainte* etc.

b) sensul lexical al regentului se include în sfera semantică a determinantului, ca în exemplele: *atelier de tîmplărie, atelier de cizmărie* etc., în care *tîmplărie* și *cizmărie* au și înțeles de „atelier" (cf. V. Breban și colectiv, *Limba română corectă*, p. 220), dar arată și felul atelierului, pe cînd cuvîntul *atelier* nu spune nimic despre natura atelierului.

Din sfera construcțiilor pleonastice alcătuite prin subordonare și aparținînd tipului caracterizat prin raport de incluziune semantică se desprind unele cazuri, în care, cel puțin în anumite contexte, sensul determinantului nu se include în întregime în sfera determinatului, ceea ce

[5] T — termen determinat.
T′ — termen determinant.

[6] Cf. V. Guțu Romalo, *lucr. cit.*, p. 153.

face ca astfel de structuri să nu fie simțite ca pleonastice. Astfel, în construcțiile *coboară jos* sau *urcă sus* adverbele respective arată și punctul final al deplasării, iar direcția mișcării exprimată de sensul verbului devine, într-o situație dată, o componentă secundară în accepția semantică a adverbului. În asemenea contexte adverbele sînt, din punct de vedere sintactic, complemente circumstanțiale de loc: *urcă sus = urcă pînă sus*; *coboară = jos = coboară pînă jos*. Cînd verbele în discuție se referă la temperatură, context în care adverbele *sus* sau *jos* nu ar avea sens locativ, nu primesc astfel de determinări. Enunțuri ca **temperatura urcă sus* sau **temperatura coboară jos* nu se întîlnesc în limba română.

În aceeași ordine de idei se poate discuta și construcția *ieși afară!*, considerată pleonastică (cf. Gheorghe Constantinescu Dobridor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, București, 1980, p. 320). *Afară* înseamnă *exteriorul unei încăperi* sau *exteriorul unei clădiri*. *Ieși!* singur ar putea să însemne *pleacă din această încăpere (cameră)!*, dar *ieși afară!* poate însemna *afară* nu numai din acea încăpere (cameră), ci *afară* din casă (clădire).

Probabil că prin analogie cu *a ieși afară* s-a creat construcția *a intra înăuntru*, care are caracter pleonastic mai pronunțat decît prima, întrucît *înăuntru* înseamnă un interior oarecare (casă, curte, grădină etc.), iar *a intra* înseamnă a face o deplasare din exterior în interior și, prin urmare, verbul presupune și înțelesul determinantului.

DELIMITAREA CONSTRUCȚIILOR PLEONASTICE DE ALTELE ASEMĂNĂTOARE

Pornind de la observația că o construcție pleonastică reprezintă, în esență, exprimarea repetată a aceluiași înțeles și că în limba noastră se întîlnesc și alte structuri caracterizate prin dubla exprimare a aceluiași înțeles, se impune delimitarea construcțiilor pleonastice de alte tipuri asemănătoare, cum sînt: **dubla diminutivare** [7], **repetiția, repetarea subiectului, dublarea complementului direct sau indirect** și **dubla negație**.

Această delimitare e cu atît mai necesară cu cît unii autori interpretează anticipările sau reluările subiectelor și complementelor directe și indirecte drept pleonasme gramaticalizate[8].

Dubla negație și **dublarea complementului direct sau indirect** sînt construcții numai aparent de același tip cu cele pleonastice, cu care au în comun faptul că același înțeles este exprimat de două ori, dar se deosebesc printr-o trăsătură fundamentală, și anume: dubla negație și dublarea complementului direct sau indirect sînt în limba română structuri

[7] Pentru concept și exemple vezi Elena Carabulea, *Dubla diminutivare în limba română*, în SCL XVIII (1972), nr. 5, p. 509–512.

[8] Vezi Gheorghe Constantinescu Dobridor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, p. 320–321. Același autor consideră tautologiile drept „pleonasme acceptate". De fapt tautologia constă în repetarea unei părți de propoziție sau a unei propoziții prin aceleași cuvinte și cu același înțeles, dar cu funcțiune sintactică diferită (cf. Gram. Acad. II, p. 415); de ex. *pața-i pață și vina-i vină*. După cum rezultă din definiție, tautologia nu se poate confunda cu pleonasmul, în primul rînd pentru că ea nu are caracter redundant, datorită sensului sintactic al cuvîntului repetat, sens indispensabil în structura dată. În al doilea rînd, în cazul tautologiilor avem a face cu repetarea aceluiași cuvînt (ceea ce apropie tautologia de repetiție), pe cînd în construcțiile pleonastice „același" înțeles este redat prin alt complex sonor.

care țin de aspectul **limbă**, în timp ce construcțiile pleonastice sînt fapte de **vorbire**. Cu alte cuvinte, dubla negație și dublarea complementului direct sau indirect, cel puțin în anumite cazuri[9], sînt forme de exprimare obligatorii pentru toți vorbitorii de limbă română, în timp ce construcțiile pleonastice depind de voința individului, de capacitatea lui de a selecta și combina elementele lingvistice de care se servește pentru a realiza o comunicare potrivită cu intențiile sale. Primele sînt construcții necesare, în timp ce ultimele sînt considerate, de cele mai multe ori, **greșeli de limbă** și, prin urmare, nu le putem pune pe același plan.

Repetiția, subiectul repetat și **dubla diminutivare** sînt, ca și **construcțiile pleonastice**, fapte de vorbire și, prin urmare, toate au caracter individual; totuși, dacă ținem seamă de modul cum se realizează exprimarea repetată a unui anumit înțeles, ca și de efectele suplimentare ale acestei exprimări, se poate constata nu numai că ele nu se pot confunda cu construcțiile pleonastice, dar și că unele seamănă mai mult, altele mai puțin cu acestea din urmă. Cea mai apropiată structură de cea pleonastică este **dubla diminutivare**: *mini fustiță, căsuță mică, copilași mici*, care poate fi considerată o structură pleonastică, cu mențiunea că ea privește nu sensul noțional ci, mai exact, atitudinea vorbitorului față de noțiunea dată sau aspectul afectiv al sensului unei structuri date. S-ar putea spune că **dubla diminutivare este o structură pleonastică de tip afectiv**.

Structura **subiect repetat** (*vine **el** **tata**, asta o știu de la tata **care și el** o știe, **care toți** au plecat)*, în care întîlnim două părți de vorbire — diferite sau nu (de obicei pronume și substantive sau două pronume de tip diferit), dar care trimit la același referent, reprezintă o exprimare pleonastică atît a sensului noțional, cît și a celui gramatical. Ca efect suplimentar, construcția **subiect repetat** relevă dorința vorbitorului de a insista asupra subiectului (ceea ce nu rezultă totdeauna din construcțiile pleonastice propriu-zise), fapt care e dovedit uneori și de prezența adverbului de întărire „și" *(care și el o știe)*.

Repetiția, definită ca procedeu stilistic și sintactic, care constă din exprimarea de două sau de mai multe ori a **aceluiași cuvînt sau grup de cuvinte**, este de fapt nu numai o exprimare a aceluiași înțeles, dar, spre deosebire de construcțiile pleonastice, ea presupune și același plan al expresiei.

Totuși, o trăsătură comună repetiției și structurii **subiect repetat**, care le situează, față de construcțiile pleonastice, la o distanță mai mare decît poate fi considerată **dubla diminutivare**, este caracterul conștient, intenționat al acestor structuri.

O altă trăsătură care deosebește repetiția și formele de subiect repetat de construcțiile pleonastice și, într-o anumită măsură, și de dubla diminutivare, se referă la **doza de conotație** pe care o antrenează structurile în discuție. Din acest punct de vedere primele două tipuri de structuri presupun o doză de informație conotativă suficient de mare pentru a fi sesizabilă în toate cazurile, motiv pentru care astfel de construcții nu sînt considerate **greșeli de limbă**. În cazul ultimelor două tipuri, informația

[9] Cf. V. Guțu Romalo, *Sintaxa limbii române — Probleme și interpretări*, București, 1973, p. 165–166, 178.

conotativă (în anumite exemple mai ales) e mult mai mică; ea poate scăpa receptorului care percepe structurile date ca fiind absolut **redundante** şi chiar, mai mult, **greşite**.

Privită prin prisma disocierii informaţiei vehiculate de structura dată în **informaţie denotativă** şi **informaţie conotativă**, se poate observa că repetiţia are uneori ca efect nu numai o anumită încărcătură conotativă, dar chiar modificări ale informaţiei **denotative**. Astfel, prin repetare, *bine, bine* (într-un anumit context şi cu o anumită intonaţie) comunică o **ameninţare**, ca şi *vine el tata*.

ceva, ceva = puţin (*ceva, ceva bani are, dar nu suficient*)
încet, încet = treptat
unu şi unu = foarte bun

Acest tip de repetiţie, care conduce la modificări ce ţin de informaţia denotativă a termenului dat, se distanţează de construcţiile pleonastice într-o măsură mai mare. Repetiţiile care presupun numai modificări ale informaţiei conotative — *mulţumesc, mulţumesc; fuga, fuga*, se apropie mai mult de construcţiile pleonastice. Deosebirea priveşte aspectul formal şi doza de conotaţie.

CAUZELE CONSTRUCŢIILOR PLEONASTICE

Cu toate că, în ultima analiză, construcţiile pleonastice derivă, cum am mai spus, din acţiunea conjugată a celor două trăsături aparent opuse prezente în limbă — economia şi redundanţa —, totuşi cauza imediată a producerii acestor construcţii constă în depăşirea limitelor libertăţii de care se bucură vorbitorul în alegerea mijloacelor de structurare a gîndurilor sale. Se pot distinge mai multe grade ale acestei depăşiri, avînd ca punct de pornire cauze mai mult sau mai puţin diferite.

Ştiut fiind că structurile pleonastice, ca fapte de vorbire, presupun o dimensiune lexicală şi una sintactică, analiza cauzelor imediate care le produc trebuie să ţină seamă de ambele aspecte considerate din perspectiva vorbitorului. Acest lucru permite evidenţierea a două feluri de cauze:

1. Cauze de ordin lexical
2. Cauze de ordin semantico-sintactic

1. Cauzele de ordin lexical, mai precis, cele care duc la neglijarea raportului semantic dintre termenii structurii pleonastice pot fi:

a) Vorbitorul cunoaşte şi înţelege corect sensul cuvintelor care alcătuiesc structura pleonastică dată, dar, din motive absolut subiective, nu este atent la măsura în care sensurile date se suprapun. În astfel de cazuri este posibil fie ca vorbitorul să nu-şi dea seama de caracterul pleonastic al exprimării sale, fie să devină conştient de acest caracter după ce are loc procesul conexiunii inverse, cînd vorbitorul analizează propria exprimare. Cu alte cuvinte vorbitorul devine conştient de formularea pleonastică a mesajului său odată cu ascultătorul, dar în acest stadiu nu mai este posibilă corectarea enunţului dat şi cel care l-a produs nu mai poate decît, cel mult, să recunoască neajunsul exprimării sale şi, prin aceasta, să modifice, într-o anumită măsură, impresia nefavorabilă pe care ascultătorul şi-o formase despre el.

b) Vorbitorul nu cunoaşte exact sensul termenilor care intră în relaţie sintagmatică şi, în acest caz, el nu e conştient de caracterul pleonastic al enunţului său. Cine nu ştie că *a scruta* înseamnă „a privi cu atenţie" nu găseşte nici un cusur unei construcţii ca *a scruta cu atenţie*.

Astfel de construcţii pleonastice se întîlnesc, de obicei, la acei vorbitori care caută să se exprime „pretenţios", dar, pentru că nu stăpînesc suficient mijloacele lingvistice necesare, ajung să cadă în „preţiozitate ridiculă". Cine are doar o vagă impresie că există o legătură între cuvintele *eroare* şi *greşeală* şi doreşte să vorbească „ales" ajunge să spună *greşeală din eroare*.

În această ordine de idei se poate afirma că structurile pleonastice, mai precis unele dintre ele, sînt forme de manifestare a cultismului.

c) Vorbitorul se exprimă în mod intenţionat în structuri pleonastice cu scopul de a insista, de a sublinia un anumit înţeles. În astfel de cazuri, uneori, mai ales în exprimarea orală, caracterul conştient al formulării pleonastice este confirmat de spusele vorbitorului. Auzim, astfel, sintagme ca: *text scris*, *reflecţie umană*, (cu sensul de gîndire), *militant activ* etc. urmate de adaosul — scuzaţi exprimarea pleonastică. Chiar şi în exprimarea scrisă se poate observa că, din dorinţa de a sublinia un anumit înţeles, autorului îi vine în minte un termen care creează o structură pleonastică şi, cu toate că se simte obligat să nu recurgă la el, nu renunţă totuşi să-l pomenească, cel puţin ca o posibilitate, ca în următorul caz: „Exteriorul acestui palat (palatul lui Filip al II-lea)... seamănă ca două picături cu o cazarmă autentică, aş zice *cazonă* dacă n-ar fi un pleonasm" (I. Iordan — *Memorii*, vol. II, p. 166). De fapt avem aici de-a face cu o recurgere deghizată la pleonasm pentru a sublinia un anumit înţeles.

Construcţiile pleonastice folosite în mod conştient nu numai că nu pot fi considerate **erori de exprimare**[10], dar ele pot fi apreciate drept un tip special de figură de stil.

2. Cauze de ordin semantico-sintactic. Cauzele de acest fel se reduc la o anumită lipsă de concordanţă între sensul lexical al termenilor unei structuri şi schema sintactică aleasă de către vorbitor. Această lipsă de concordanţă poate avea diferite grade. În funcţie de gradul ei putem stabili o anumită ierarhie a construcţiilor pleonastice, şi anume:

a) **Construcţii pleonastice supărătoare**. În această categorie se încadrează acele construcţii ai căror termeni se caracterizează printr-un înţeles incompatibil cu schema sintactică după care se combină.

Astfel, dacă vorbitorul, pornind de la modelul sintactic (a') — *a merge înainte*, substituie apoi lui *a merge înainte* echivalentul său lexical *a avansa* şi derulează şirul vorbirii după schema a' ajunge la a'' *a avansa înainte* — construcţie pleonastică supărătoare.

b) **Construcţii pleonastice acceptabile**. În această categorie intră unele structuri alcătuite prin subordonare în care, în ciuda faptului că, din punct de vedere lexical, termenul principal[11] nu necesită determinarea restrictivă, sintactic însă, prezenţa determinantului nu numai că nu este supărătoare, ci dimpotrivă, avînd în vedere tipul de structură căruia i se

[10] Vezi definiţia pleonasmului din DEX.

[11] Termenul care din punct de vedere lexical îl include pe celălalt.

încadrează, șirul de cuvinte pare mai echilibrat dacă este și un determinant. Astfel, dacă se pornește de la un enunț cu o structură ca : *un an întreg a trecut* sau *un an de suferințe s-a scurs* și se ajunge la un enunț ca : *un an de zile a trecut*, construcția pare mai echilibrată structural decît dacă ar avea forma *un an a trecut*. Asemenea construcții, deși pleonastice, nu sînt supărătoare.

c) **Construcții pleonastice inevitabile.** Pornind de la o structură cu verb tranzitiv de tipul : *a adus cartea*, dacă funcția de complement trebuie să revină unui substantiv cu sens mai puțin concret, cum este *aport* sau *contribuție*, inevitabil se ajunge la structura pleonastică de tipul *a aduce aportul (contribuția)*. Într-o astfel de sintagmă termenul determinant (obiectul direct) este, din punct de vedere lexical, redundant, dar este necesar din punct de vedere sintactic. Asemenea structuri pleonastice ar putea fi evitate numai dacă vorbitorul își structurează gîndurile după o altă schemă sintactică, cum ar fi *a contribui la*. Aceasta ar însemna însă că vorbitorul trebuie să-și concentreze atenția asupra formei de exprimare în așa măsură încît să prevadă pericolul structurii pleonastice, înainte de a fi selectat, din stocul de cuvinte aflat în minte, termenul regent.

REDUNDANȚA CONSTRUCȚIILOR PLEONASTICE

În strînsă legătură cu cauzele imediate ale construcțiilor pleonastice se află analiza caracterului lor redundant.

Cu toate că, prin definiție, construcțiile pleonastice sînt redundante, analiza lor din acest punct de vedere conduce la observația că nu toate sînt în aceeași măsură sau în același fel redundante.

După cum se știe, *redundant* înseamnă „lipsit de informație", iar redundanța construcțiilor pleonastice, potrivit definiției din DEX[12], vizează informația lexicală a termenilor implicați, mai exact latura denotativă a sensului lor.

În funcție de cauzele imediate care o generează, redundanța construcțiilor pleonastice este de două feluri :

a) **redundanță subiectivă** — provenită din alegerea neatentă a mijloacelor de exprimare *(a întoarce foaia pe partea cealaltă etc.)* sau din insuficienta cunoaștere a înțelesului unor cuvinte *(a scruta cu atenție etc.)*;

b) **redundanță obiectivă** generată de regulile de structurare ale limbii date *(felul cum, a aduce aportul, an de zile* etc.*)*.

Construcțiile pleonastice considerate **inevitabile** sau **acceptabile** se caracterizează prin redundanță obiectivă, iar cele apreciate ca **supărătoare** prin redundanță subiectivă.

Pe de altă parte, dacă conceptul de redundanță este luat în accepția de „surplus de informație" sau „prisos de semne lingvistice", se poate pune problema : în raport cu cine este apreciată cantitatea de informație, știut fiind că procesul comunicării presupune doi poli : emițător și receptor.

Ținînd seama de cauzele imediate ale construcțiilor pleonastice și raportînd informația termenilor lor la cei doi poli — emițător și recep-

[12] Pleonasm — eroare de exprimare constînd din folosirea alăturată a unor cuvinte, construcții, propoziții etc. cu același înțeles.

tor — ai procesului de comunicare, putem identifica următoarele situaţii privind caracterul redundant al acestor construcţii:

a) Toate construcţiile pleonastice provenite din insuficienta cunoaştere de către vorbitor a sensului noţional al termenilor folosiţi în exprimarea sa sînt, din punctul său de vedere, forme neredundante. Competenţa lingvistică a emiţătorului se face vinovată de atribuirea unei anumite informaţii noţionale fiecărui termen al structurii pleonastice. Receptorul însă, dar nu oricare receptor, descoperă că în structura unei sintagme există cuvinte care nu adaugă nici o informaţie noţională mesajului dat.

b) Construcţiile pleonastice care rezultă din incapacitatea emiţătorului — cel puţin în momentul emiterii unui anumit mesaj — de a analiza raportul dintre sferele semantice ale termenilor folosiţi, cu scopul de a evita pe cei cu sensuri care în enunţul dat se suprapun, de asemenea, nu constituie, din punctul de vedere al emiţătorului, forme redundante, atîta timp cît el nu devine conştient de suprapunerea semantică a termenilor în discuţie. Şi de această dată, enunţul apare redundant doar la nivelul receptorului.

c) Construcţiile pleonastice folosite în mod conştient sînt într-adevăr forme redundante şi din punctul de vedere al emiţătorului şi se poate spune că intenţia lui este realizată numai dacă şi receptorul reuşeşte să le decodeze ca forme redundante. În asemenea cazuri redundanţa va avea un grad mai scăzut, întrucît folosirea intenţionată a ei presupune dorinţa de a se insista asupra unui anumit înţeles, iar această nuanţare este tot o informaţie care diminuează caracterul redundant al semnului considerat astfel de prisos.

La un alt nivel de interpretare a cantităţii de informaţie, cînd se ţine seamă şi de dimensiunea pragmatică, constatăm că orice construcţie pleonastică nu e în mod absolut redundantă, cum par, la prima vedere, cel puţin construcţiile pleonastice caracterizate prin redundanţă subiectivă. În principiu, faţă de o comunicare standard, orice construcţie pleonastică aduce o anumită cantitate de informaţie care se referă fie la mesaj, fie la emiţător. Informaţia care ţine de mesaj priveşte fie dimensiunea sintactică, adică regulile de structurare a mesajului, fie dimensiunea semantică, mai precis latura afectivă a sensului. În primul tip de informaţie se încadrează construcţiile pleonastice „inevitabile" şi cele „acceptabile". În al doilea tip se încadrează construcţiile pleonastice cu caracter intenţionat, atunci cînd emiţătorul doreşte să sublinieze un aspect al informaţiei denotative a cuvîntului: : *babă bătrînă, a vedea cu ochii proprii, a auzi cu urechile proprii* etc.

Informaţia care se referă la emiţător are un caracter mai special, în sensul că dezvăluie receptorului anumite lacune în competenţa lingvistică a emiţătorului.

Astfel, o construcţie de tipul *şpriţ de vin, greşeală din eroare, alocuţiune scurtă* etc. provoacă la receptor o anumită reacţie cu privire la cunoştinţele lingvistice ale emiţătorului. Acest fel de informaţie a fost intuit de către scriitori, care au făcut din construcţiile pleonastice un mijloc de caracterizare a personajelor. În literatura română, în special I. L. Caragiale a ridiculizat semidoctismul personajelor sale, exploatînd informaţia referitoare la emiţător pe care o furnizează construcţiile pleonastice.

Informaţia despre emiţător furnizată de construcţiile pleonastice are, cu excepţia cazurilor cînd se recurge intenţionat la ea, un caracter negativ, în sensul că ea relevă o anumită „incompetenţă lingvistică". Acesta este şi motivul pentru care orice vorbitor care se respectă doreşte să evite pe cît posibil construcţiile pleonastice, dacă nu există un scop special pentru a recurge intenţionat la ele. În ciuda unei atari dorinţe construcţiile pleonastice, cu diferite grade de redundanţă, se întîlnesc în toate stilurile limbii şi la vorbitori cu grade diferite de cultură.

Lucrările de cultivare a limbii consideră construcţiile pleonastice **greşeli** mai mult sau mai puţin grave şi recomandă evitarea lor chiar şi atunci cînd se urmăreşte obţinerea unor efecte stilistice, întrucît „exprimarea devine incorectă din punct de vedere lexical[13].

Acest caracter „incorect al exprimării", rezultînd din interferenţa sferelor semantice ale cuvintelor ce se combină într-un enunţ, are însă o bază obiectivă în limbă : pe de o parte, cum s-a mai spus, existenţa mai multor posibilităţi de structurare a aceleiaşi realităţi, pe de altă parte, structurarea experienţei umane în concepte cu graniţe maleabile, ceea ce garantează adaptarea lor la noi şi noi nevoi de comunicare.

Problema care se pune este nu de a condamna orice construcţie pleonastică, ci de a evita pe cele supărătoare. Dovada cea mai bună că structurile pleonastice nu pot fi eliminate din limbă este recunoaşterea faptului că unele, cu timpul, şi-au pierdut caracterul pleonastic[14].

Analiza construcţiilor pleonastice din punctul de vedere al cauzelor care le produc, ca şi din punctul de vedere al cantităţii de informaţie pe care o presupun (de unde derivă tipul şi gradul de redundanţă) este de natură nu să recomande, ci să justifice prezenţa în limbă a unor astfel de construcţii.

Pe de altă parte, calificarea lor globală ca **eroare de exprimare** (cf. DEX) nu este întru totul justificată, după cum nu este întemeiată nici descrierea lor ca „folosire *alăturată* (subl.n.) a unor cuvinte, construcţii, propoziţii etc." ... (cf. DEX) întrucît, cel mai frecvent tip de construcţie pleonastică presupune un raport de subordonare între termenii ei.

Dată fiind existenţa în vorbire a construcţiilor pleonastice, lingvistica — disciplină neprescriptivă — nu poate să neglijeze acest aspect al obiectului său de cercetare. De aceea, alături de alte construcţii sintactice care ţin de vorbire, cum sînt *Repetiţia*, *Tautologia*, *Anacolutul* etc., prezente în Gramatica Academiei R.S.R., construcţiile pleonastice trebuie să-şi găsească un loc în gramatica limbii române.

[13] V. Breban şi colectiv, *lucr. cit.*, p. 216.

[14] V. Breban, *lucr. cit.*, p. 221 ; În formularea autorului, „verbe compuse cu prepoziţia *în*", cărora li se „atribuie complemente introduse prin prepoziţia *în* tipul" : *s-a încorporat în soluţie*. (De fapt verbele sînt derivate cu prefixul *în* şi pot fi determinate de complemente introduse prin prepoziţia *în*.) E posibil ca impunerea formei pleonastice să fi fost sprijinită de faptul că ea presupune avantajul unei simplificări la nivel morfologic. Evitarea prepoziţiei ar fi dus la folosirea dativului *(s-a încorporat soluţiei)*, o formă sintetică mai puţin comodă decît acuzativul analitic. E şi aici un exemplu de influenţă a sintaxei asupra morfologiei.

Pléonasme et redondance

(Résumé)

L'auteur se propose d'analyser le caractère redondant des constructions pléonastiques par rapport aux deux pôles du processus de communication — l'émetteur et le récepteur. À cet effet, l'auteur classifie les constructions pléonastiques selon des critères propres, et non pas selon l'incompatibilité sémantique des termes qui a été employée par d'autres auteurs.

L'auteur fait ensuite le tri entre constructions pléonastiques et d'autres tournures semblables (la double diminutivation, la répétition du sujet, le redoublement du complément d'objet direct et indirect, la double négation).

La redondance des constructions pléonastiques est rapportée par la suite aux causes immédiates de leur production. Ces causes sont envisagées du point de vue de l'émetteur, ce qui implique leur interprétation en tant que phénomènes appartenant à la parole ; l'auteur démontre que, dans une perspective plus générale, la cause de la production des constructions pléonastiques est l'action conjuguée des deux traits de la langue : **l'économie et la redondance.**

Mai 1980

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7—13

MIHAI DINU

AMBIVALENȚA ACCENTUALĂ A CUVINTELOR MONOSILABICE — SURSĂ DE AMBIGUITATE RITMICĂ ÎN VERSUL CLASIC ROMÂNESC

Pornind de la observația că în vers cuvintele monosilabice sînt susceptibile de un dublu regim accentual, putînd fi deopotrivă purtătoare sau nu ale ictusului prozodic, se analizează modul în care această particularitate poate influența procesul de diagnoză a ritmului poetic.

Analiza corectă a structurii ritmice a unui text poetic depinde în mod esențial de clarificarea statutului accentual al cuvintelor monosilabice. O cercetare statistică evidențiază ponderea deosebită a acestei categorii lexicale în orice text și în special în cele versificate, unde lungimea medie a cuvintelor este obișnuit mai mică decît în proză. Astfel, din totalul de 1 838 de cuvinte care alcătuiesc *Luceafărul* de Eminescu, 958 sînt monosilabice, adică 53,1%. La Alecsandri, în *Peneș Curcanul*, cuantumul cuvintelor monosilabice este de 47% (378 din 803), ambele cifre situîndu-se în vecinătatea procentului de 50,75% determinat de Marie Kavková [8] pe un eșantion reprezentativ cuprinzînd 2 081 de versuri și 7 209 de cuvinte din poezia română clasică (exclusiv versuri de 13 și 14 silabe). Evident, aceste cifre exagerează întrucîtva importanța cuvintelor monosilabice al căror număr este mai corect să fie raportat la lungimea în silabe a textului, ceea ce dă o măsură mai exactă a spațiului pe care acestea îl ocupă în ansamblul discursului. Pentru *Luceafărul* acest raport este $\frac{958}{2\,833} =$ $= 33{,}8\%$, iar pentru *Peneș Curcanul* — $\frac{378}{1\,264} = 30\%$, valori, și așa, importante, care situează cuvintele monosilabice pe locuri fruntașe în ordinea fracțiunii de text ocupate: în *Luceafărul* pe primul loc, înaintea bisilabicelor (33,2% din text), a trisilabicelor (22,8%), a tetrasilabicelor (9,45%) și a pentasilabicelor (0,75%), iar în *Peneș Curcanul* pe locul secund, după cuvintele bisilabice (41% din text) și înaintea trisilabicelor (20,4%), a tetrasilabicelor (7,9%) și a pentasilabicelor (0,7%).

Din punctul de vedere al diagnozei ritmului, care face obiectul preocupărilor noastre în rîndurile de față, proprietatea cea mai semnificativă a cuvintelor monosilabice este ambivalența lor accentuală potențială. Calificativul *potențial* îl socotim indispensabil aici, avînd în vedere că, după cum observa cu dreptate Andrei Avram ([1] p. 458), monosilabicele „...nu prezintă o structură accentuală în sens strict, căci aceasta presupune contrastul între cel puțin două silabe". Așadar, virtualitățile accentuale ale cuvintelor monosilabice nu se actualizează decît în context, la nivelul conturului intonațional asociat unui enunț de oarecare lungime. În terminologia lui Em. Vasiliu ([11], p. 58), potrivit căreia unitățile supra-

segmentale se împart în intensive (accentele de intensitate) și extensive (intonația), am putea spune că accentul cuvintelor monosilabice se situează undeva între aceste două clase, cumulînd proprietăți ale amîndurora : pe de o parte ele prezintă caracterele acustice ale accentelor de intensitate, dar pe de alta nu se asociază în mod mecanic silabei considerate, ci diferențiat, în funcție de contextul accentual mai larg în care aceasta este încadrată, exact ca în cazul variațiilor de înălțime ce caracterizează intonația.

La metricienii noștri, ideea dublului statut accentual al cuvintelor monosilabice apare încă de timpuriu. Astfel, în 1845, George Barițiu ([2], p. 47–63) care, pentru a putea conserva terminologia cantitativă clasică numește „lungi" silabele accentuate și „scurte" pe cele atone[1], observă că „[...] toate cuvintele românești unisilabe sînt comune, adică lungi ori scurte după trebuință sau plăcere (eu, tu, el, ai, au, în, un, cînd, zac, șed ș.a., ș.a.)".

De remarcat că printre exemplele cărturarului ardelean figurează, alături de elemente relaționale, și cuvinte cu sens lexical de sine stătător. În ceea ce le privește pe cele dintîi, examinarea mulțimii schemelor ritmice cu care își ilustrează lucrările cercetătorii actuali ai versificației românești (ne referim, în principal, la G. I. Tohăneanu [9], [10], L. Gáldi [7], I. Funeriu [6] și M. Bordeianu [3]) evidențiază consensul unanim de a le considera drept neaccentuate. Singurul corectiv ce se cere adus acestei opinii, în general juste, este că în fiecare vers există o poziție preferențială unde intensitatea ictusului prozodic se dovedește atît de mare, încît conferă accent chiar cuvintelor obișnuit atone. Ne referim la silaba proeminentă a clausulei. Conjuncția „principial" neaccentuată *ci* se poate constitui în rimă :

„Turma nici subtilă, ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
Nici sublimă, ci ∠ ∪ ∠ ∪ ∠
Oaia unanimă ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
Clară ca de zi" ∠ ∪ ∪ ∪ ∠

(Dan Botta, *Cantilenă*)

tocmai în virtutea proprietății versului românesc de a se încheia pe un accent de intensitate deosebită, lucru valabil și pentru clausula emistihului în cazul existenței cezurii[2].

Mai mult, presiunea ictusului final este atît de puternică, încît o rimă dactilică precum :

„Zic și temnicerii că ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪
Ești ca în biserică" ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ ∪

(T. Arghezi, *Țara piticilor*)

[1] „[...] care sînt regulile după care s-ar putea clasifica lungimea și scurtimea silabelor? Răspunsul este cel mai ușor din lume ; regula este pentru urechile românului numai una : toate silabele care poartă asupră-și tonul ascuțit sau lungitoriu în proză sînt lungi și în poezie, și toate cîte au tonul scăzut sau scurtătoriu în vorbirea prozaică sînt scurte și în prozodie (*op. cit.*, p. 49).

[2] „Există două puncte nodale ale versului unde silabele marcate poartă întotdeauna accentul ; acestea sînt cuprinse în secvența care încorporează rima și în secvența care precede cezura" ([6], p. 87).

nu este sesizată ca atare la lectura numai a primului vers, cititorul interpretînd-o inițial drept masculină, adică :

„Zic și temnicerii că" –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ –́

și așteptînd o rimă pereche oxitonă de tipul *pleacă, dă, mă*. Abia după parcurgerea celui de-al doilea vers caracterul proparoxiton al rimei devine evident și statutul accentual al versului întîi se cere reconsiderat. Ca și în cazul :

„Șapte e mai bine, că... –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ ∪
Decît o duminecă ∪ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ ∪

(idem)

prima lectură lasă impresia de imperfecțiune a rimei, aceasta fiind simțită ca inegal accentuată (v. definiția lui N. Constantinescu [4], p. 43), în genul :

„Tu-mi cei chiar *nemurirea mea*
În schimb pe-o sărutare,
Dar voi să știi *asemenea*
Cît te iubesc de tare ;"

(M. Eminescu, *Luceafărul*)

Doar odată cu recitirea primului vers în lumina celui de-al doilea rimele argheziene își relevă corectitudinea, în timp ce rima eminesciană citată rămîne „aproximativă".

Oricum, situațiile în care clausula constă dintr-un instrument gramatical sînt rare, deoarece ele presupun un tip aparte de ingambament *(enjambement)*, creator de efecte mai ales comice, care limitează aria de răspîndire a procedeului la domeniul îngust și specializat al poeziei umoristice. Exceptînd așadar un număr statistic neglijabil de cazuri particulare, ne putem ralia punctului de vedere al Mariei Kavková *(op. cit.*, p. 100), care consideră drept sistematic neaccentuate „toate cuvintele monosilabice ajutătoare"[3].

În ceea ce privește cuvintele „pline", cu sens lexical de sine stătător, pronumele și adjectivele posesive, formele „accentuate" ale pronumelor personale precum și adverbele și interjecțiile, lucrurile nu sînt nici pe departe la fel de limpezi. Analiza corpusului de scheme ritmice pe care îl constituie exemplele cuprinse în [3] și [6] evidențiază nenumărate inconsecvențe de interpretare a statutului accentual al acestor categorii de cuvinte.

La M. Bordeianu[4] posesivul *mea* figurează, bunăoară, ca neaccentuat în :

„Cu perdelele lăsate ∪ ∪ –́ ∪ ∪ / ∪ –́ ∪
Șed la masa *mea* de brad" –́ ∪ / –́ ∪ / [∪] ∪ –́

(*op. cit.*, p. 86)

[3] M. Kavková greșește numai atunci cînd postulează că „aceste cuvinte pot ocupa în vers toate pozițiile metrice, afară de aceiea care poartă accentul în mod constant", aserțiune infirmată de contraexemplele de mai sus.

[4] În comentarea exemplelor acestui autor nu ne referim decît strict la aspectele legate de distribuția accentelor în vers, lăsînd de o parte criteriile sale discutabile de delimitare a „picioarelor" și, mai ales, repartizarea subiectivă și absolut haotică a cezurilor.

și accentuat în :

„Nu-mi spune lira *mea* nimic ∪ ∠ ∪/∠∪[∠]//∪ ∠
Au amuțit sonora", ∪ ∪ ∪ ∠/ / ∪ ∠ ∪

(*op. cit.*, p. 91)

deși în ambele cazuri cuvintul ocupă în vers o poziție aflată sub ictus în schema teoretică.

La fel se întîmplă cu *tăi* în :

„Zîmbiră între dînșii bătrînii *tăi* prieteni"

∪∠∪ /∪ ∪∠∪/ ∪∠∪/[∪]∪∠∪ (*op. cit.*, p. 63)

„Anii *tăi* se par ca clipe"

∠ ∪[∠]//∪∠/∪∠∪ (*op. cit.*, p. 66)

După opinia noastră, ezitările în situații ca cele de mai sus nu sînt justificate, căci posesivele românești, departe de a fi atone, poartă mai întotdeauna un accent de o intensitate superioară chiar termenului lor regent. Rostită „dintr-o răsuflare", sintagma *ochii tăi* sună mai des $_{o}$*o*$_{o}$*chii 'tăi* decît *'o*$_{o}$*chii* $_{o}$*tăi*, ceea ce demonstrează plenitudinea accentuală a adjectivului posesiv, capabil să „atonizeze" substantivul bisilabic ce-l precedă. Mai evidente sînt lucrurile cînd valoarea posesivă este exprimată prin genitivul pronumelui personal *lui*, pe care tocmai accentul îl distinge de articolul omograf *lui*. Totuși, la I. Funeriu, alături de interpretarea corectă :

„El nemișcat străpunge cerul cu ochiul *lui* de Prometeu"

∪ ∪ ∪ — ∪ — ∪ — ∪ : ∪ — ∪ [—] ∪ ∪ ∪ — (*op. cit.*, p. 79)

întîlnim și varianta greșită

„Pune gura *lui* fierbinte pe-a ei buze ce suspină"

— ∪ — ∪[∪]∪ — ∪ : ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪ (*op. cit.*, p. 78)

M. Bordeianu consideră chiar nimerit să atace transcrierea corectă de către G. I. Tohăneanu a versului lui Ion Barbu :

„Uitat să fie visul și zborul lui înalt"

∪∠∪∠∪∠∪/∪∠∪[∠]∪ ∠ (*op. cit.*, p. 231)

ajustînd-o eronat

∪∠/∪∠∪/∠∪//∪∠∪/[∪]∪∠ ([3], p. 89)

Cu aceeași nesiguranță sînt tratate pronumele personale. În explicitarea schemei ritmice a poeziei *Lacul* de M. Eminescu, I. Funeriu

(*op. cit.*, p. 36—37) apreciază că pronumele din prima strofă

„Tresărind în cercuri albe ∪ ∪ — ∪ — ∪ — ∪
El cutremură o barcă" [∪] ∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪

este aton, dar cel din strofa a doua — nu:

„*Ea* din trestii să răsară [—] ∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪
Și să-mi cadă lin pe piept" ∪ ∪ — ∪ — ∪ —

Similar procedează M. Bordeianu, pentru care *tu* este accentuat în:

„Atunci și *tu*, ca mine ∪ ∠ / ∪ [∠] // ∪ ∠ ∪
Te-ai închina la tine" ∪ ∪ ∪ ∠ / ∪ ∠ ∪

(*op. cit.*, p. 279)

nu însă și în:

„*Tu*, cîntare întrupată" [∪] ∪ ∠ ∪ / ∪ ∪ ∠ ∪

(*op. cit.*, p. 316)

deși avem de-a face cu un vocativ, caz la care accentul este, oricum, potențat.

Tot obscure rămîn motivele pentru care același autor tratează diferit negația într-o construcție absolut simetrică:

„*Nu* spera și *nu* ai teamă" [∪] ∪ ∠ / ∪ [∠] / ∪ ∠ ∪

(*op. cit.*, p. 315)

soartă de care are parte și relativ-interogativul *ce* în:

„De *ce* nu-mi vii, de *ce* nu-mi vii;"

∪ [∪] ∪ ∠ // ∪ [∠] / ∪ ∠ (*op. cit.*, p. 277)

Fluctuații accentuale greu de justificat înregistrează și verbul *a fi* atît la indicativ:

„Căci născută *ești, copilă*, ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ // ∪ ∠ ∪
Din nevrednică iubire". ∪ ∪ ∠ ∪ ∪ / ∪ ∠ ∪

([3], p. 149)

„Tu *ești* o undă, eu sunt o zare"

∪ [∠] / ∪ ∠ ∪ // ∪ ∠ / ∪ ∠ ∪ (*idem*, p. 285)

cît și la condiționalul-optativ:

„Pare că i-ar *fi* tot lene și s-ar cere sărutată"

∠ ∪ // ∪ ∪ [∪] ∪ ∠ ∪ // ∪ ∪ ∠ ∪ // ∪ ∪ ∠ ∪ (*ibid.*, p. 117)

„De-ar *fi* mijloace ∪ [∠] / ∪ ∠ ∪ (*ibid.*, p. 140)

Și-ar *fi* putință" ∪ [∠] / ∪ ∠ ∪

Articolul adjectival se numără și el printre cuvintele monosilabice asupra accentuării cărora planează îndoiala. Bordeianu îl consideră aton:

„Vedea ca-n ziua *cea* dintîi ∪∠//∪∠∪/[∪]∪∠
Cum izvorau lumine" ∪∪∪∠/∪∠∪
(*op. cit.*, p. 130)

în timp ce Funeriu îl tratează ca accentuat:

„Unde prispa *cea* de brazde ∪∪—∪[—]∪—∪
Crengi plecate o ascund" —∪—∪∪∪—
(Funeriu 1980, p. 73)

Exemplele prezentate aici se referă, fără excepție, la situații în care elementul în discuție ocupă o poziție normal lovită de ictusul prozodic. Atunci cînd locul cuvîntului corespunde unei unități neaccentuate din schema ritmică teoretică, nici unul dintre autorii citați nu ezită să-l considere aton.

Cîteva exemple privind elemente aparținînd părților de vorbire anterior menționate:

1. Pronume (adjectiv) posesiv:

„Vedeam ca în vis pe-al *meu* înger de pază"

∪∠/∪∪∠//∪[∪]∠∪/∪∠∪

(Bordeianu, *op. cit.*, p. 311)

2. Pronume personal la cazul nominativ:

„Iar brațul drept sub cap *eu* mi-l puneam"

∪∠∪/∠∪∠//[∪]∪∪∠ (ibidem, p. 318)

și la genitiv:

„Pomii cei sădiți de tata și iubitele *lui* flori"

—∪∪∪—∪—∪ : ∪∪—∪∪[∪]—

(Funeriu, *op. cit.*, p. 146)

3. Adverbul de negație:

„Toată ziua la fereastră suspinînd *nu* spui nimică".

—∪—∪∪∪—∪ : ∪∪—[∪]—∪—∪

(Funeriu, *op. cit.*, p. 28)

4. Verbul a fi:

„Dar versul cel mai plin, mai blînd, mai pudic,
Puternic iar de-o vrea — *e* pururi iambul"

(Bordeianu, *op. cit.*, p. 80)

∪∠∪//∪∪∠//∪∠/∪∠∪
∪∠∪/∪∪∠//[∪]∠∪//∠∪

5. Articolul adjectival:

„Cum stă-n sicriul ei *cel* mic culcată"

∪∠∪∠∪∠[∪]∠∪∠∪ (Tohăneanu, 1976, p. 231)

Aceste interpretări, indiscutabil corecte, ilustrează o situație cu caracter mai general, constînd în pierderea condiționată a accentului cuvintelor monosilabice în funcție de poziția în vers. Aceeași unitate lexicală se comportă ca accentuată, respectiv neaccentuată, după cum se află sau nu sub ictus.

Astfel, verbul *e*, puternic accentuat în:

„Nu *e* nimic și totuși *e*"

∪[∠]∪∠∪∠∪[∠] (Eminescu, *Luceafărul*)

este cu desăvîrșire aton în:

„Era pe cînd nu s-a zărit ∪∠∪∠∪∪∪∠
Azi o vedem și nu *e*". ∪∪∪∠∪∠[∪]

(Eminescu, *La steaua*)

Ultimul exemplu cuprinde și două ocurențe ale adverbului *nu*: prima neaccentuată, a doua accentuată:

∪∠∪∠[∪]∪∪∠
∪∪∪∠∪[∠]∪

căci una ocupă poziția a cincea (atonă în schema ritmică „ideală), iar alta a șasea (lovită de ictus în aceeași schemă):

∪∠∪∠[∪][∠]∪∠

La rîndul său adverbul *azi* și-a pierdut și el accentul, fiindcă în ritmul iambic prima silabă a versului este atonă. În schimb în

„Căci *azi* le semeni tuturor" ∪[∠]∪∠∪∪∪∠

(M. Eminescu, *Pe lîngă plopii fără soț*)

același cuvînt este accentuat.

Tot în versurile citate din „La steaua" figurează sub accent adverbul *cînd*, neaccentuat în:

„*Cînd* amintirile-n trecut [∪]∪∪∠∪∪∪∠
Încearcă să mă cheme" ∪∠∪∪∪∠∪

(M. Eminescu, *Cînd amintirile...*)

Constatarea este valabilă și pentru verbe:

„*Trec* zilele voioase și orele surîd"

[∪]∠∪∪∪∠∪∪∠∪∪∪∠

(M. Eminescu, *Împărat și proletar*)

dar

„Pe drumul lung și cunoscut ∪´∪´∪ ∪ ∪´

Mai *trec* din vreme-n vreme" ∪ [´] ∪´∪´∪

(M. Eminescu, *Cînd amintirile*)

pentru substantive:

„Le arăt că lumea *vis* e — un *vis* searbăd — de motan"

∪ ∪´∪´∪ [´] ∪ // ∪ [∪] ´∪ ∪ ∪´

(Eminescu, *Cugetările sărmanului Dionis*)

pentru adjective:

„Pentr-un atît de *sfînt* noroc ∪ ∪ ∪´∪ [´] ∪´

Străbătător durerii!" ∪ ∪ ∪´∪´∪

(Eminescu, *S-a dus amorul...*)

față de

„*Sfînt* trup și hrană sieși, hagi rupea din el"[5]

[∪] ´∪´∪´∪ // ∪´∪´∪´

(Ion Barbu: „Nastratin Hogea la Isarlîk")

ba chiar și pentru interjecții, al căror puternic accent natural nu rezistă nici el presiunii prozodice:

„*O*, vino iar în al meu braț"[6] [∪] ´∪´∪ ∪ ∪´

(M. Eminescu, *De ce nu-mi vii*)

Concluzia celor de mai sus ar fi că elementele lexicale monosilabice „pline" sînt accentuate cînd cad sub ictus și neaccentuate în caz contrar. Adăugată regulii potrivit căreia cuvintele ajutătoare sînt în general neaccentuate, ea conduce la următorul corolar: nicăieri în cuprinsul unui vers românesc ocurența unui cuvînt monosilabic nu este interzisă; cuvintele „pline" își adaptează statutul accentual căderilor ritmice ale ictusului prozodic, ele cedează presiunii ictusului, după cum ictusul însuși se retrage în fața naturii prin excelență atone a unităților relaționale[7]:

[5] Inversarea sintagmei *sfînt trup* ar fi condus la „atonizarea" automată a substantivului în favoarea adjectivului, fără ca vreuna din cele două formule să fie simțită ca licență ritmică.

[6] De comparat cu:

„*O*, rămîi, rămîi la mine" [´] ∪´∪´∪´∪

(M. Eminescu, *O, rămîi...*)

[7] Aparent divergente, concluziile Mariei Kavková se apropie mult de ale noastre, căci la o privire mai atentă cele trei clase de cuvinte monosilabice delimitate de cercetătoarea cehă se reduc la două, practic identice cu cele definite de noi. Într-adevăr, M. Kavková împarte monosilabele în:

,,*Am* jurat de *la*-nceput [∪] ∪∠∪ [∪] ∪∠

Pe Hristos să-l iei de mire" [∪] ∪∠∪∠∪∠∪

(M. Eminescu, *Povestea teiului)*

Exemplul de mai sus se înscrie în linia generală a versului românesc, caracterizat prin nerealizarea tuturor ictușilor prevăzuți de teorie, fenomen datorat în principal existenței cuvintelor mai lungi de două silabe, purtătoare ale unui singur accent de intensitate :

,,Mărire, adorare, îngenunchere ție,"

∪∠∪ ∪ ∪∠∪//∪ ∪ ∪∠∪∠∪

în loc de

∪∠∪∠∪∠∪//∪∠∪∠∪∠∪

(V. Alecsandri, *Odă statuiei lui Mihai Viteazul)*

Altfel spus, matricea ritmică ideală a unei poezii constituie o rețea de silabe ale cărei noduri sînt susceptibile de accentuare, dar nu primesc în mod obligatoriu accentul. Alegerea pozițiilor silabice care să-și actualizeze virtualitățile accentuale latente ne apare astfel drept principala libertate ritmică pe care o îngăduie poeților norma prozodică românească. Aici trebuie căutată sursa supleții deosebite a versului nostru clasic, deoarece fluctuația ictusului rupe monotonia cadenței ,,ortodoxe", sacadate, conferind ritmului un anumit grad de nedeterminare, ce permite versurilor să se muleze mai bine pe sinuozitățile mișcării interioare a poeziei.

Singura restricție care grevează asupra libertății de opțiune în acest domeniu este aceea că toate clausulele, atît cele ale emistihurilor (în cazul cînd există cezură) cît și ale versurilor, sînt accentuate cu necesitate.

Ținînd seama de această din urmă observație putem spune, de pildă, că versul iambic de nouă silabe cu rimă feminină poate îmbrăca șapte forme ritmice distincte :

1. ∪∠∪∠∪∠∪∠∪
2. ∪∠∪ ∪ ∪∠∪∠∪
3. ∪∠∪∠∪ ∪ ∪∠∪
4. ∪ ∪ ∪∠∪∠∪∠∪
5. ∪∠∪ ∪ ∪ ∪ ∪∠∪
6. ∪ ∪ ∪∠∪ ∪ ∪∠∪
7. ∪ ∪ ∪ ∪ ∪∠∪∠∪

pe cînd versul amfibrahic de aceeași lungime — numai trei :

a. ∪∠∪ ∪∠∪ ∪∠∪
b. ∪∠∪ ∪ ∪ ∪ ∪∠∪
c. ∪ ∪ ∪ ∪∠∪ ∪∠∪

1. Neaccentuate = cuvinte ajutătoare.

2. Accentuate = cuvintele cu sens lexical de sine stătător.

3. Ambivalente = pronumele posesive și formele accentuate ale pronumelor personale, dar notează că și unitățile de tipul 2 pot figura în poziții neaccentuate, ,,fără să altereze ritmul versului", ceea ce revine la anularea diferenței dintre ele și cuvintele zise ambivalente.

Comparînd schemele 1—7 și a—c descoperim o secvență comună: schema 5 este identică cu b. Ne aflăm în fața unui caz de ambiguitate ritmică insolubilă la nivelul versului. Numai compararea cu contextul ritmic în care este încadrat versul avînd schema 5≡b ne îngăduie să decidem dacă ritmul său este iambic sau amfibrahic. Așa se întîmplă cu versurile:

„Priveliștile sclipitoare ∪∠∪∪∪∪∪∠∪
. . . . . . , ...
Repaosă nestrămutate" ∪∠∪∪∪∪∪∠∪

(M. Eminescu, *Cu mîine zilele-ți adaugi*)

al căror ritm se precizează doar la lectura unei porțiuni mai mari de text.

Nu intenționăm să analizăm aici toate sursele și implicațiile ambiguității ritmice, cu atît mai mult cu cît le-am rezervat un loc destul de mare într-o lucrare anterioară [5]. Ceea ce urmărim este să arătăm că și ambivalența accentuală a cuvintelor monosilabice poate constitui o sursă de indecidabilitate în procesul diagnozei ritmice.

Într-adevăr, cel puțin în principiu, dat fiind că accentuarea cuvintelor monosilabice este facultativă, ritmul unui vers alcătuit numai din astfel de elemente ar trebui să fie total neprecizat. Lucrurile nu stau însă așa deoarece aproape întotdeauna unele dintre cuvintele respective vor fi „pline", iar celelalte ajutătoare și, prin contrast, cele dintîi vor avea tendința să atragă ictusul configurînd o structură ritmică de un tip oarecare. O ambiguitate veritabilă survine numai în cazul alăturărilor de cuvinte egal susceptibile de accentuare, cum se întîmplă în versul:

„Tu ești o undă, eu sunt o zare"

(M. Eminescu, *Replici*)

Grupurile structural identice *tu ești* și *eu sunt* acceptă în egală măsură accentuarea oxitonă *˳tu 'ești*, *˳eu' sunt* și pe cea paroxitonă *'tu ˳ești*, *'eu ˳sunt*. În primul caz, schema rezultantă este:

∪∠∪∠∪//∪∠∪∠∪

adică una iambică, pe cînd în cel de-al doilea se obține o cadență curat dactilică:

∠∪∪∠∪//∠∪∪∠∪

Uzual, echivocul se rezolvă prin examinarea versului următor, dar de data aceasta nu numai cel de-al doilea, dar și cel de-al treilea vers al strofei prezintă aceeași bizară particularitate: structura lor ritmică este susceptibilă de o dublă interpretare.

„Eu sunt un țărmur, tu ești o mare,
Tu ești o noapte, eu sunt o stea"

1. Ipoteza iambică:

∪∠∪∠∪//∪∠∪∠∪
∪∠∪∠∪//∪∠∪∠

2. Ipoteza dactilică :

∠ ∪ ∪ ∠ ∪ // ∠ ∪ ∪ ∠ ∪
∠ ∪ ∪ ∠ ∪ // ∠ ∪ ∪ ∠

De-abia versul final al strofei ne aduce o indicație privind modul de „lectură ritmică" intenționat de poet. Într-adevăr, ritmul secvenței:

„Iubita mea" ∪ ∠ ∪ ∠

este hotărît iambic. Avînd însă în vedere că sub raportul lungimii acest ultim vers echivalează de-abia cu un emistih al precedentelor, ponderea sa în ansamblul strofei este doar de 1/7 (un emistih cert iambic față de șase incerte) și cum numai unul dintre cele două accente ale versului contravine schemei dactilice [∠] ∪ ∪ ∠, numai amplasamentul unui accent din 14 pledează în favoarea ipotezei iambice. Or, atare proporții caracterizează în mod frecvent licențele ritmice, abateri locale ce nu periclitează cu nimic diagnosticul ritmului unei poezii.

În strofa :

„Sfărmați statuia goală a Venerei antice,
Ardeți acele pînze cu corpuri de ninsori ;
Ele stîrnesc în suflet ideea neferice
A perfecției umane și ele fac să pice
În ghearele uzurei copile din popor" !

(M. Eminescu, *Împărat și proletar*)

chiar admițînd accentuarea „latinizantă" Vénerei, trei accente din 24 se abat de la schema iambică (raportul 1 : 8, nu 1 : 14 !), fără ca apartenența strofei la ritmul iambic să poată fi pusă la îndoială :

∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ // ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
[∠] ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ // ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠
[∠] ∪ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ // ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
∪ ∪ [∠] ∪ ∪ ∠ ∪ // ∪ ∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪
∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪ // ∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∠

„Redresarea ritmului" de care vorbește I. Funeriu (*op. cit.*, p. 36) și care succedă fiecărei licențe face imposibilă orice confuzie privind tipologia ritmică a textului, chiar și în cazurile cînd numărul abaterilor este mai mare. Într-un singur distih ca :

„Vesela verde cîmpie acu-i tristă, vestezită,
Lunca, bătută de brumă, acum pare ruginită"

(V. Alecsandri, *Sfîrșit de toamnă*)

∠ ∪ ∪ [∠] ∪ ∪ ∠ ∪ // ∪ [∠] ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪
∠ ∪ ∪ [∠] ∪ ∪ ∠ ∪ // ∪ [∠] ∠ ∪ ∪ ∪ ∠ ∪

schema trohaică este încălcată de 4 ori, raportul dintre licențele ritmice și numărul total de silabe accentuate ajungînd la 1 : 3. Or, în primele patru strofe ale poeziei *Replici*, acceptînd ipoteza dactilică, proporția abaterilor accentuale nu depășește valoarea de 1 : 12, ceea ce nu pare să îndreptățească excluderea acestei variante de lectură. De-abia în ultimele 2 strofe raportul respectiv crește mai substanțial (la 4 : 11 și 4 : 14), după cum se poate constata din transcrierea convențională de mai jos (pentru economie de spațiu am înlocuit prin 0 și 1, simbolurile tradiționale ∪ și ∠) :

POETUL	Ipoteza iambică	Ipoteza dactilică
„Tu ești o undă, eu sunt o zare,	01010//01010	10010//10010
Eu sunt un țărmur, tu ești o mare,	01010//01010	10010//10010
Tu ești o noapte, eu sunt o stea—	01010//0101	10010//1001
Iubita mea.	0101	0[1]01
IUBITA		
Tu ești o ziuă, eu sunt un soare	01010//01010	10010//10010
Eu sunt un flutur, tu ești o floare,	01010//01010	10010//10010
Eu sunt un templu, tu ești un zeu—	01010//0101	10010//1001
Iubitul meu.	0101	0[1]01
Tu ești un rege, eu sunt regină,	01010//01010	10010//10010
Eu sunt un caos, tu o lumină,	01010//00010	10010//10010
Eu sunt o arpă muiată-n vînt—	01010//0101	10010//0[1]00
Tu ești un cînt.	0101	1001
POETUL		
Tu ești o frunte, eu sunt o stemă,	01010//01010	10010//10010
Eu sunt un geniu, tu o problemă,	01010//00010	10010//10010
Privesc în ochii-ți să te ghicesc—	01010//0001	010[1]0//0001
Și te iubesc !	0001	0001
IUBITA		
Îți par o noapte, îți par o taină	01010//01010	00010//00010
Muiată-n pala a umbrei haină,	01010//01010	0[1]010//0[1]010
Îți par un cîntec sublim încet—	01010//0101	00010//0[1]01
Iubit poet ?	0101	0[1]01
O, tot ce-i mistic, iubite barde,	01010//01010	10010//0[1]010
În acest suflet ce ție-ți arde,	00[1]10//01010	00[1]10//10010
Nimica nu e, nimic al meu	01010//0101	0[1]010//0[1]01
E tot al tău.	0101	1001

Cu toate că și în interpretarea iambică figurează o licență ritmică (în versul 2 al ultimei strofe), pe ansamblu ea corespunde schemei ideale a ritmului respectiv în mai mare măsură decît varianta dactilică, afectată de 12 licențe. Statistic vorbind, este deci mai îndreptățită ipoteza că ritmul poeziei *Replici* ar fi iambul decît dactilul, dar nici alternativa complementară nu se exclude cu totul, căci, după cum s-a arătat, un raport de 12 : 78 = 1 : 6,5 între numărul abaterilor accentuale și numărul total de accente se încadrează în limitele acceptabile pentru diagnosticarea ritmului unui text poetic.

Multiplelor „deschideri" ale poeziei li se adaugă în cazul de față o „deschidere ritmică", aspect care, pe lîngă implicațiile de ordin literar, se constituie, după cum am încercat să demonstrăm, într-o nouă piesă la dosarul tot mai voluminos al „problemei controversate a accentului cuvintelor monosilabice" ([1], p. 458).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

[1] Avram, Andrei — *Transferul accentual în limba română*, în SCL XIX (1968), nr. 5, p. 457–464.

[2] Berca, Olimpia — *Poetici românești*, 1976.

[3] Bordeianu, Mihai, — *Versificația românească*, Iași, 1974.

[4] Constantinescu, N., — *Rima în poezia populară românească*, București, 1973.

[5] Dinu, Mihai — *Le vers roumain en tant que code détecteur de licences rythmiques*, în RRL XXV–CLTA XVII (1980), nr. 2, p. 137–148.

[6] Funeriu, I., — *Versificația românească — perspectivă lingvistică*, Timișoara, 1980.

[7] Gáldi, Ladislau, — *Introducere în istoria versului românesc*, București, 1971.

[8] Kavková, Marie, — *Norma metrică a versului românesc de 14 silabe*, Acta Universitatis Carolinae–Philologica no. 1, Romanistica Pragensia VII, p. 77–112.

[9] Tohăneanu, G.I. — *Ritm dominant, substituiri ritmice, ritm „secund". Dincolo de cuvînt*, București, 1976, p. 225–243.

[10] Tohăneanu, G.I. — *Din valurile vremii. Studii de poetică și stilistică*, București, 1966, p. 205–225.

[11] Vasiliu, Emanuel, — *Fonologia limbii române*, București, 1965.

Une source d'ambiguïté rythmique dans le vers roumain classique : l'ambivalence accentuelle des mots monosyllabiques

(Résumé)

L'analyse du rythme d'une poésie roumaine suit habituellement le chemin suivant : on part de la distribution des accents naturels des mots :

« Dintre sute de catarge	∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Care lasă malurile,	∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪
Cîte oare le vor sparge	´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Vînturile, valurile? »	´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪

et, en marquant par ⏊ toutes les positions syllabiques susceptibles de recevoir l'accent, on établit la matrice rythmique générale du vers, ⏊ ∪ ⏊ ∪ ⏊ ∪ ⏊ ∪, dont les quatre réalisations ci-dessus ne constituent que des cas particuliers.

Un élément qui peut compliquer le diagnostique du rythme c'est la particularité des mots monosyllabiques de pouvoir passer tout aussi bien pour accentués que pour atones.

La pièce de M. Eminescu *Replici (Répliques)* où le lecteur hésite jusqu'avant la fin entre deux hypothèses presqu'également probables (ïambe ou dactyle?) nous offre un bel exemple d'ambiguïté rythmique fondée sur cette double propriété linguistique.

Ianuarie 1981

Institutul de cercetări și proiectări pentru gospodăria apelor
București, Splaiul Independenței 294

GABRIEL ANDREESCU

STRATEGII SEMANTICE LA BLAGA

Studiul este o aplicaţie la *Poemele luminii* a modelului semantic din *Strategii semantice la Bacovia*[1] şi propune două concepte pentru completarea reţelei paradigmatice a poeticii matematice : conceptul de **cititor ideal** şi cel de **poezie-fenomen.**

1. CONCEPTE ÎN POETICA MATEMATICĂ

Studiul încearcă dezvoltarea unor noi concepte care să constituie, alături de cele introduse anterior[2], o reţea paradigmatică de abordare a obiectului poetic din punct de vedere semantic. Ideea care, considerăm, asigură o apropiere a poeticii matematice de complexitatea obiectului specific, este de a trece de la ceea ce numim în mod obişnuit o analiză structurală a textului (o ,,citire'' în care punctul de plecare şi punctul de sosire este textul) la o analiză care modelează condiţia de subsistem a poeziei. Merită să observăm că o astfel de poziţie este implicată în unele dintre modelele de cercetare propuse : prelucrarea textului poetic ca deviantă faţă de limbajul cotidian, metoda limbajelor de referinţă etc. Totuşi, metoda structurală apare în mod obişnuit ca un exemplu de eleganţă şi obiectivitate, şi în sensul acesta poate deveni, în plan euristic, o obstrucţie în calea diversificării şi complexării modelelor.

Schema conceptuală propusă în studiul poeziei lui Bacovia consta în explorarea unor **strategii semantice model** desfăşurate pe trei nivele distincte : al cuvintelor, al microstructurilor şi al macrostructurilor poetice. Parametrii introduşi : **scorul strategiei, indicii de neutralitate** şi **de pregnanţă semantică, densităţile de şoc tonal** şi de **şoc semantic** reprezentau din punct de vedere matematic strategia semantică selectată. Obţinerea şi înregistrarea valorilor care permit calcularea parametrilor rămîn un subiect care, aşa cum vom vedea, poate fi optimizat. Deoarece maşinile electronice de calcul au înlăturat practic dificultăţile de calcul, descrierea matematică a poeziilor devine partea cea mai laborioasă din activitatea de analiză. O metodă simplificată va fi obţinută corelînd descrierea matematică cu conceptul de **cititor ideal,** pe care îl propunem în continuare.

Conceptul de cititor ideal trebuie să joace în poetica matematică acelaşi rol pe care îl are în epistemologie conceptul de **subiect epistemic.** Ca **model** el este atît o aproximare a receptorului curent de poezie cît şi o schemă de referinţă pentru reconstrucţia teoretică a acestuia. Caracterul său ,,ideal'' trimite la trei aspecte relativ distincte : condiţia **de exemplaritate** a modelului, epurarea de elementele, de perturbaţiile individuale şi statutul de obiect conceptual.

[1] Gabriel Andreescu, *Strategii semantice la Bacovia,* în SCL XXXII (1981), nr. 3, p. 221–235.

[2] *Art. cit.*

Dacă, așa cum am spus, conceptual **cititorul ideal** este un model, din punct de vedere operațional el este un obiect care trebuie la rîndul lui modelat. Se pot imagina modele operaționale în teoria sistemelor, în teoria informației, dar noi vom trata aici cititorul ideal ca pe o **mașină Turing.**

O mașină Turing se prezintă ca fiind constituită din următoarele elemente :

a) o bandă cuprinzînd un număr infinit de celule, numerotate de la stînga la dreapta ;

b) o mulțime finită de simboluri C (incluzînd blancul □) care pot ocupa celulele benzii ;

c) o submulțime de simboluri $\mathrm{C} \subset C$ care nu cuprinde blancul, numită submulțimea simbolurilor de intrare ;

d) o submulțime S de stări, în fiecare moment mașina aflîndu-se într-o stare $s_i \in S$, $i = 1, 0, 2 \ldots n$. Vom nota prin s_0 starea inițială a mașinii ;

e) o submulțime $\mathrm{S} \subset S$, submulțimea stărilor finale ;

f) un cap de citire care poate „citi" simbolurile din celulele benzii.

Mașina Turing pe care o avem aici în vedere este capabilă să citească textul poetic din punct de vedere semantic. În celulele benzii se află cuvintele poeziei pe care capul de citire le parcurge într-o deplasare constantă de la stînga la dreapta. Mulțimea S (memoria internă a mașinii, cum se mai numește uneori) este compusă din elementele $+2$, $+1$, 0, -1, -2, $(+2, |)$, $(+1, |)$, $(0, |)$, $(-1, |)$, $(-2, |)$. Primele cinci corespund valorizărilor cuvintelor[3], adică valorilor unei funcții v care asociază cuvintelor numere ce evaluează din punct de vedere matematic pregnanța, caracterul pozitiv sau negativ al semnificațiilor corespunzătoare (exemplu : v(imens) $= +2$; v(mare) $= +1$; v(lemn) $= 0$; v(lenevos) $= -1$; v(agonic) $= -2$).

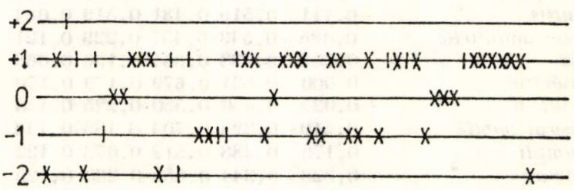
Citirea unui cuvînt de către capul de citire determină trecerea memoriei interne în starea corespunzătoare valorizării cuvîntului sau într-una din cele cinci stări indicate mai departe, dacă cuvîntul citit creează un șoc semantic, adică dacă generează o incompatibilitate semantică (exemplu : $(-1, |)$ este starea în care intră mașina la citirea unui cuvînt care a generat o incompatibilitate semantică și are valorizarea -1).

Să vedem cum ideea de mașină Turing-cititor ideal ne permite o simplificare a operațiilor de descriere matematică și înregistrare a mărimilor ce intră în calculul parametrilor de analiză.

Vom trasa cinci linii care corespund celor cinci valorizări ale cuvintelor, ca în figura 1. Apoi vom citi asemenea capului de citire al mașinii Turing cuvintele poeziei, succesiv, indicînd starea în care trece mașina printr-un semn ✕ așezat pe linia valorizării corespunzătoare. Dacă cuvîntul determină un șoc semantic se indică pe această linie semnul „ | ". Înregistrarea unui semn nou se va face în dreapta celui anterior, pentru a se recunoaște succesiunea cuvintelor la citire. Figura 1 este rezultatul efectuării acestor operații asupra poeziei „Eu nu strivesc corola de minuni a lumii".

[3] Vezi *art. cit.* ; acolo propusesem un criteriu lingvistic de gradare a nivelelor de pregnanță semantică : numărul gradelor de comparație (3), deci 7 nivele. Analiza poeziilor la Bacovia și Blaga ne-a convins că pentru asigurarea independenței valorizărilor de interpretare individuală a cercetătorului trebuie alese cinci nivele.

Rămîne să facem analiza figurii obţinute în funcţie de mărimile pe care vrem să le calculăm. Pentru determinarea scorului semantic $\alpha = \frac{\sum_i v(c_i)}{N}$ = (N este numărul cuvintelor poeziei), numărăm semnele înregistrate şi adunăm algebric valorizările pe liniile −2, −1, 0, +1, +2, obţinîndu-l pe $\sum_i v(c_i)$. Indicele de neutralitate şi indicele de pregnanţă semantică presupun numărarea semnelor de pe linia de valorizare 0 care ne dă n_0, numărul cuvintelor neutre ($\nu = n_0/N$ şi $\pi = 1 - \nu$). Ca să calculăm densitatea şocului semantic $\delta = n_s/N$ (n_s este numărul înregistrărilor de şoc semantic) se numără semnele „|". Pentru densitatea şocului tonal $\theta = \sum_{i,j} d(c_i, c_j) / 4N$ însumăm modulele diferenţelor dintre maxime şi minime.

2. Volumul *Poemele luminii*

Am determinat valorile parametrilor de referinţă pentru cele 38 de poezii ale volumului *Poemele luminii*, ajutîndu-ne de figuri de analiză de genul figurii 1. Descrierea matematică a ridicat probleme asemănătoare celor discutate la Bacovia. Remarcăm la Blaga o modalitate specifică de construcţie a şocurilor semantice şi anume exprimarea unor apartenenţe sau procese imposibile prin intermediul pronumelor personale : *ne scapără, împietresc în mine, lumina mea, nici creieri n-am în inimă* etc.

Tabelul 1 cuprinde valorile parametrilor α, ν, π, θ, δ pentru poeziile volumului :

Tabelul 1

Titlul	α	ν	π	δ	θ
Eu nu strivesc corola de minuni a lumii	0,154	0,115	0,885	0,231	0,240
Lumina	0,368	0,281	0,789	0,491	0,145
Vreau să joc	0,405	0,405	0,595	0,270	0,041
Pămîntul	0,023	0,419	0,581	0,302	0,209
Gorunul	0,073	0,600	0,400	0,400	0,123

Tabelul 1 — continuare

Titlul	α	ν	π	δ	θ
Mugurii	0,182	0,273	0,727	0,394	0,189
Din părul tău	0,100	0,500	0,500	0,150	0,150
La mare	−0,216	0,459	0.541	0,432	0,189
Noi și pămîntul	0,053	0,193	0,807	0,421	0,211
Liniște	0,254	0,381	0,619	0,302	0,183
Frumoase mîini	0,343	0,314	0,686	0,086	0,114
Lacrimile	0,387	0,144	0,866	0,210	0,165
Mi-aștept amurgul	0,263	0,316	0,684	0,316	0,138
Dar munții unde-s?	0,468	0,489	0,511	0,383	0,080
Fiorul	−0,054	0,511	0,486	0,216	0,128
Nu-mi presimți?	0,517	0,345	0,655	0,241	0,121
Lumina raiului	0,278	0,222	0,778	0,361	0,188
Scoica	0,200	0,533	0,467	0,200	0,100
Trei fete	0,579	0,316	0,684	0,188	0,079
Martie	−0,111	0,519	0,481	0,519	0,064
Cresc amintirile	0,086	0,543	0,457	0,229	0,121
Eva	0,205	0,633	0,367	0,136	0,068
Visătorul	0,000	0,321	0,679	0,179	0,170
Veșnicul	−0,025	0,450	0,550	0,225	0,150
Izvorul nopții	0,519	0,296	0,704	0,185	0,148
Ghimpii	0,170	0,488	0,512	0,073	0,122
Inima	0,328	0,344	0,656	0,230	0,125
Stalactite	0,250	0,322	0,678	0,357	0,170
Sus	0,392	0,522	0,478	0,130	0,120
Noapte	0,578	0,133	0,867	0,378	0,111
Legendă	0,070	0,544	0,456	0,088	0,136
Primăvara	0,262	0,357	0,643	0,429	0,167
Dorul	0,581	0,395	0,605	0,209	0,047
Vei plînge mult, ori vei zîmbi	0,139	0,278	0,722	0,250	0,236
Pax magna	0,169	0,236	0,764	0,202	0,043
Melancolie	−0,186	0,375	0,625	0,186	0,156
O toamnă va veni	−0,184	0,429	0,571	0,122	0,179
Stelelor	0,340	0,380	0,620	0,240	0,130

3. DESCRIEREA MATEMATICĂ – GRAFIC EXPERIMENTAL

Figura 1 poate fi interpretată ca un grafic experimental și deci să considerăm mașina Turing-cititor ideal ca un aparat de înregistrare a unor evenimente specifice. Poezia devine un **fenomen** care trebuie măsurat, analizat și ale cărui structură și dependențe urmează să fie obiectul cercetării de specialitate. Comparația este de un interes conceptual deosebit și merită să facă obiectul unei dezvoltări separate. Aici ne oprim la una din problematicile acestui mod de a privi rezultatul descrierii matematice : au mărimile statistice de analiză a graficelor o semnificație pentru analiza matematică a poeziei ?

Să observăm în primul rînd că scorul semantic este chiar media statistică a valorilor graficului experimental. Indicele de neutralitate și, corespunzător, indicele de pregnanță semantică nu au o semnificație statistică directă, dar se pot sugera formule alternative (de exemplu suma pătratelor valorilor) care sînt și evaluări ale caracteristicii care ne interesează. Pentru densitatea de șoc tonal se înregistrează ecarturile dintre extremele locale sau se introduce ca mărime analoagă și mai fină dispersia.

Răspunsul la întrebare este, cel puțin la o analiză sumară, afirmativ. O posibilitate teoretică este de a obține o informație asupra textelor poetice comparînd între ele graficele experimentale și de a proiecta metodele cercetării științifice curente în poetica matematică. Ca întotdeauna, evaluarea și confirmarea propunerilor este o problemă de practică.

CONCLUZII

Scorul strategiei semantice ia valori pozitive pentru 32 din cele 38 de poezii ale volumului, ceea ce evaluează caracterul vital, empatic, expansiv al poeziilor din *Poemele luminii*. Dacă facem o comparație cu scorurile înregistrate de poeziile lui Bacovia, se vede că valorile sînt sensibil mai mici, verificîndu-se tonul mai echilibrat al discursului poetic și exploatarea mai intensă a șocurilor tonale. Valorile maxime sînt atinse de *Dorul* ($\alpha = 0{,}581$), *Noapte* ($\alpha = 0{,}578$), *Nu-mi presimți?* ($\alpha = 0{,}517$), valorile negative de *La mare* ($\alpha = -0{,}216$), *Melancolie* ($\alpha = -0{,}186$), *O toamnă va veni* ($\alpha = -0{,}184$).

Valorile indicelui de pregnanță semantică sînt mari și intervalul de variație este foarte asemănător cu intervalul de variație pentru poeziile lui Bacovia. Rezultatul confirmă existența unui proces de selecție care cumulează în domeniul textului cuvinte cu rezonanțe psihologice, cu efecte sensibile, proprietăți care precizează noțiunea de cuvînt poetic. Specifică la Blaga este marea densitate a cuvintelor empatice : *soare, inimă, suflet, ochi, lumină* etc.

Luînd în considerație restricțiile lingvistice și de inteligibilitate și comparînd rezultatele cu cele analoage obținute la Bacovia, valorile densității de șoc semantic trebuie interpretate ca foarte mari. Se detașează *Martie* ($\delta = 0{,}519$), *Lumina* ($\delta = 0{,}491$), *La mare* ($\delta = 0{,}432$). Dezvoltarea de șocuri semantice este intens exploatată de poet ; din păcate se simte lipsa unor parametri de înregistrare mai fini pentru analiza șocurilor semantice, în măsura în care acceptăm că parametrii **distanță semantică** și **distanță paradigmatică** nu sînt suficient de semnificativi[4]. Spectrul valorilor θ arată că generarea șocurilor tonale nu apare ca strategie distinctă, ci are doar rolul de a asigura dinamica tonală necesară poeziilor.

[4] Vezi critica acestor parametri în *art. cit.*, p. 230.

Stratégies sémantiques chez Blaga

(*R é s u m é*)

La présente étude est une application du modelage sémantique que nous avons développé dans notre article « Strategii semantice la Bacovia » (SCL nº 3/1981). L'analyse des poésies du cycle « Poemele luminii » démontre la complexité de la stratégie sémantique de Blaga, qui consiste en la signification faible, bien que réelle, des informations obtenues. L'auteur introduit deux concepts pour compléter le réseau paradigmatique de la poétique mathématique : le concept de *lecteur idéal* — qui représente l'analogie dans le domaine de la poétique du *sujet épistémologique* — et celui de *poésie-phénomène*. Le concept de *lecteur idéal* est développé à l'aide d'un modèle de type machine de Turing.

August 1980

Institutul de meteorologie și hidrologie
București, Șos. București-Ploiești 97

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

ANALIZA STRUCTURII TERMENILOR CARE INDICĂ FENOMENE SONORE *

Lucrarea efectuează analiza structurală a ultimei paradigme delimitate în cadrul (sub)ansamblului denumirilor fenomenelor sonore : sunetele caracteristice „lucrurilor" (S_l).
S-a constatat că S_l este cea mai bogată paradigmă a acestui (sub)ansamblu, atît din punct de vedere cantitativ, cît și calitativ. Rețeaua de relații semantice este deosebit de ramificată și pentru că majoritatea termenilor se remarcă printr-o polisemie bogată ; se impune, de aceea, acordarea unei atenții mai mari analizei contextuale.
Deși multe opoziții semantice sînt repetabile în raport cu cele manifestate în celelalte paradigme ale (sub)ansamblului denumirilor fenomenelor sonore, apar și o serie de opoziții proprii, ceea ce implică, din punct de vedere teoretic, probleme de interpretare ca tip de structură semantică.

0.1. Diferitele denumiri ale sunetelor (sau ale fenomenelor sonore) din limba română contemporană au fost grupate în paradigme ale aceluiași (sub)ansamblu : termenii generali (S_g)[1], termenii desemnînd sunete caracteristice omului (S_u)[2], termenii care exprimă sunete caracteristice animalelor (S_a)[3]. Restul termenilor[4] care exprimă fenomene sonore (de care ne ocupăm în lucrarea de față) ar putea fi repartizați într-o altă paradigmă, numită S_l sau „sunetele lucrurilor"[5].

Principiul grupării se bazează pe existența unui sem comun întregului (sub)ansamblu : /f e n o m e n s o n o r/ sau /s u n e t/[6]. Acest sem

* Lucrarea de față este precedată de descrierea altor termeni care desemnează fenomene sonore, v. notele 1, 2 și 3.

[1] V. Bidu-Vrănceanu 1981-a.

[2] Id. 1980-a.

[3] *Ibid.* 1981-b.

[4] Nu am cuprins (nici în studiul de față, nici în celelalte) interjecțiile, inclusiv cele onomatopeice, care sînt tratate ca structurări gramaticale, v. LRC, vol. I : 318–325. Din punct de vedere semantic ele reprezintă, credem, o structură inferioară sau referențială (sensurile lor fiind insuficient abstractizate), așa cum se explică în *lucr. cit.*, p. 318, din cauză că ele nu semnifică referenți, ci îi exprimă direct sau indirect. Situația este explicată similar și de Miclău 1977 : 180. O structură similară reprezintă și numele de culori formate de la obiecte, de tipul *lemniu*, *cărniu* ș.a. Față de aceste situații, termenii analizați de noi ca desemnînd fenomene sonore reprezintă o treaptă superioară de structurare semantică.

[5] Denumire utilizată de Alinei 1974 : 38,61 care delimitează „sunetele lucrurilor" repartizate în două categorii : „sunete naturale" /„sunete artificiale". Parțial, această categorie corespunde termenilor grupați de Coseriu 1967 ca avînd semul comun /p r o d u s m e c a n i c/ (în opoziție cu /a u t o p r o d u s/, înțeles implicit ca „produs al organismului animal, uman sau non-uman"). Independent și la alt nivel, distincția „sunete naturale"/„sunete artificiale" este făcută și în ce privește onomatopeele și interjecțiile, v. LRC I : 322–323.

[6] În metalimbajul lexicografic și semantic, /s u n e t/ înseamnă /f e n o m e n s o n o r/, fără specificarea dacă reprezintă /s u n e t/ sau /z g o m o t/ în sens strict. Poate de aceea se utilizează formularea oarecum pleonastică „sunet sau zgomot", v. LRC I : 322. Credem însă că libertatea formulării în metalimbaj dovedește că, la acest nivel, distincția / s u n e t/vs/z g o m o t/nu e operantă. La nivelul termenilor analizați de noi, această diferențiere este importantă numai în paradigma S_g.

se manifestă concret ca /(s u n e t) i z o l a t/ sau ca /g r u p d e s u n e t e/. Termenii generali (din S_g) desemnează mai ales /(s u n e t e) i z o l a t e/, iar termenii aparţinînd celorlalte paradigme exprimă /g r u p u r i d e s u n e t e/.

0.2. Fiecare paradigmă are cîte un sem comun propriu, reprezentat de diferitele valori ale semului /m o d d e p r o d u c e r e (a s u n e t u l u i)/. Paradigma de care ne vom ocupa aici (S_1) se opune celorlalte prin semul /(a u t o)p r o d u s n o n-a n i m a t/[7], care presupune două precizări.

Mai întîi, distincţia /p r o d u s/vs/a u t o p r o d u s/ nu e relevantă la nivelul acestei paradigme (spre deosebire de S_u, S_a), pentru că, de cele mai multe ori, nici nu se poate face această diferenţiere[8] (de exemplu s o n e r i a *ţîrîie*, ţ î r î i e ea însăşi, dar şi dacă este pusă în funcţie de cineva). În schimb, alte aspecte ale /m o d u l u i d e p r o d u c e r e/ pot fi relevante, în măsura în care sînt puse în evidenţă de definiţia lexicografică[9] şi sînt operante pentru un vorbitor obişnuit (de pildă, cînd se opune /(m o d u l d e p r o d u c e r e) p r i n f r e c a r e/vs/c e l u i p r i n l o v i r e /faţă de situaţiile în care asemenea specificări nu sînt făcute sau /m o d d e p r o d u c e r e n e d e t e r m i n a t/). Dar ca sem comun al paradigmei S_1 nu interesează decît valoarea generală /(a u t o)p r o d u s n o n-a n i m a t/, toate celelalte valori avînd capacitatea de a stabili opoziţii între termenii acestei paradigme.

În al doilea rînd, prin /n o n-a n i m a t/, în ce priveşte /m o d u l d e p r o d u c e r e (a s u n e t u l u i)/, se înţelege opoziţia atît faţă de /u m a n/, cît şi faţă de /a n i m a l/. În acest sens, distincţia /(s u n e t e) a r t i f i c i a l e/vs/(s u n e t e) n a t u r a l e/[10] nu ni se pare relevantă întrucît, din nou, de cele mai multe ori, diferenţierea nu se poate face (de exemplu, FOŞNI se caracterizează, în funcţie de context, fie ca /a r t i f i c i a l/, cînd subiectul e *m ă t a s e*, *h î r t i e*, fie ca /n a t u r al/, cînd autorul e substantivul *f r u n z e*). În schimb, între numeroşii termeni ai paradigmei S_1 se stabilesc opoziţii în funcţie de /o b i e c t u l c o n c r e t/ sau /c a t e g o r i i d e o b i e c t e/ care produc sunetele specifice. De aceea, vom considera această distincţie ca principalul criteriu de grupare a termenilor din paradigma S_1. Cu alte cuvinte, vom trata mai întîi opoziţiile dintre termenii care exprimă fenomene sonore produse de obiecte variate (adică situaţiile în care cel puţin două-trei obiecte sînt semantic diferite, de pildă *o m ă t*, *u n g h i i*, *p a ş i*, *r o ţ i*, v. la **1.2.1.**), ceea ce înseamnă, implicit, că acestea nu sînt limitate la o categorie sau la un exemplar anume (1) ; în al doilea rînd (2), vom analiza relaţiile dintre termenii

[7] Considerăm convenabilă această formulare, căci /p r o d u s / sau / a u t o p r o d u s/, singure sînt prea generale şi nu redau specificul acestui (sub)ansamblu lexico-semantic.

[8] Diferenţierea se face, în general, numai prin context. Cu această ocazie mai trebuie precizat că, în conformitate cu tehnica de analiză a semanticii structurale, descrierea se va face dezambiguizînd cuvintele polisemantice, adică fiecare sens din DEX va fi considerat omonim artificial şi analizat ca atare. În condiţiile în care diferitele sensuri ale aceluiaşi cuvînt polisemantic intră în altă paradigmă a (sub)ansamblului denumirilor fenomenelor sonore, această dezambiguizare devine foarte importantă.

[9] Definiţia lexicografică indică, în general, „sunet (zgomot) specific sau caracteristic", după care se fac (sau nu) precizări în această privinţă.

[10] Cf. Alinei 1974 : 38,61 şi LRC I (v. nota 5). De fapt, ar fi necesară precizarea criteriului pe care se bazează această distincţie, ceea ce nu se face explicit, v. LRC I.

care exprimă sunete caracteristice unei categorii de obiecte (de exemplu metal, sticlă, lichide, gaze etc.) sau chiar unui obiect anume (cum ar fi *f o c*, *p l o a i e* ş.a.). Distincţia ni se pare importantă întrucît, în funcţie de ea, contextul lingvistic în care apare termenul analizat este relevant sau necesar. Din acest punct de vedere, termenii paradigmei S_l prezintă **o varietate infinit mai mare** (greu de delimitat) sub aspectul autorului care emite sunetul respectiv[11], spre deosebire de termenii aparţinînd celorlalte paradigme din (sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore, care prin însăşi repartizarea în paradigma respectivă presupun contexte limitate (pentru termenii paradigmei S_u — un subiect animat uman, pentru cei din S_a subiectul este un animal oarecare). În mod paradoxal, deşi varietatea autorilor sunetelor este foarte mare, există totuşi destul de mulţi termeni din paradigma S_l care admit numai anumite contexte (v. la **2.**). Tocmai de aceea am ţinut seama de acest aspect ca posibilitate de grupare a termenilor în analiza ce urmează, deşi, desigur, repartizarea poate fi în oarecare măsură arbitrară şi e justificată numai din punct de vedere lingvistic. Dincolo de această delimitare, toţi termenii paradigmei S_l realizează opoziţii repetabile pe baza aceloraşi seme variabile[12].

0.3. Aşadar, pe lîngă semele comune tuturor termenilor din paradigma S_l /s u n e t e/ şi /(a u t o)p r o d u s e n o n-a n i m a t/, între termenii grupaţi astfel se stabilesc opoziţii în funcţie de diferitele valori ale unor seme variabile: /c a r a c t e r i s t i c i a l e m o d u l u i d e p r o d u c e r e (a s u n e t u l u i)/, de tipul /f r e c a r e/vs/l o v i r e/[13] ş.a. şi /c a l i t ă ţ i l e s u n e t u l u i/[14]. În ce priveşte semul /c a l i t ă ţ i l e s u n e t u l u i/, se remarcă prezenţa unor opoziţii repetabile[15] faţă de celelalte paradigme din (sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore. Acestea se realizează prin valori ale unor seme ca: /i n t e n s i t a t e a/, care exprimă mai multe grade: /s l a b/, /t a r e/, /f o a r t e t a r e/ (opuse lui, /n o r m a l/); /d u r a t a/[16] cu valorile /c o n t i n u u/, adică /p r e-

[11] S-ar explica astfel, poate, delimitarea propusă de Alinei în „sunete naturale"/„sunete artificiale" (v. nota 5), ca o încercare de sistematizare a acestei varietăţi.

[12] Rezultă, deci, că opoziţiile s-ar putea regrupa în funcţie de diferite valori ale unor seme, cum ar fi /m o d u l d e p r o d u c e r e (a s u n e t u l u i)/ sau /c a l i t ă ţ i l e (s u n e t u l u i)/ ş.a. Încercăm, de aceea, prin această clasificare, să punem în evidenţă numai ceea ce e relevant pentru definirea unor termeni (cf. Coteanu 1977 : 21), nu să impunem o clasificare pe care, practic, limba nu o face (id.).

[13] Situaţia se prezintă oarecum analog cu cea din paradigma S_a, unde /(m o d d e p r o d u c e r e) a n i m a t n o n-u m a n/sau /(m o d d e p r o d u c e r e) a n i m a t/ reprezintă semul comun al paradigmei; dar diferitele valori concrete /p r o d u s d e a n i m a l d i n s p e c i a X/vs/p r o d u s d e a n i m a l d i n s p e c i a Y/...au capacitatea de a stabili opoziţii între termenii paradigmei.

[14] Diferitele valori ale acestui sem stabilesc opoziţii şi între termenii altei paradigme (S_u) a acestui (sub)ansamblu (spre deosebire de paradigma S_a, unde au randament mult mai scăzut).

[15] Există şi opoziţii care nu se repetă în toate paradigmele acestui (sub)ansamblu, diferenţele fiind justificabile. Astfel, semul /s e n t i m e n t u l (c a r e î n s o ţ e ş t e e m i t e r e a s u n e t u l u i)/, prezent în paradigmele S_u şi chiar S_a lipseşte, în mod normal, din paradigma S_l.

[16] /D u r a t a/ este o valoare semantică definitorie şi pentru unele interjecţii, v. LRC I : 323, Miclău, 1977 : 183. Valori distinctive, cum ar fi /m o m e n t a n/vs/d u r a t i v/ sînt exprimate şi de unele sufixe care formează verbe cu sensul „a emite interjecţia respectivă", v. Vasiliu 1973 : 652.

/l u n g/vs/s c u r t/ şi /d i s c o n t i n u u/, adică /i n t e r m i t e n t/[17]; /c a l i f i c a t c a t o n/[18] sau /m e l o d i c/. Alte seme variabile au valori mai puţin bine organizate, cum ar fi /a d î n c/[19], /g r a v/[20], /a s c u ţ i t/[21] ş.a. Desigur că, în funcţie de relaţiile concrete[22] dintre termenii paradigmei S_1, mai pot rezulta şi alte seme care redau /c a l i t ă ţ i l e s u n e t e l o r/.

0.4. Aşadar, in continuare vom prezenta relaţiile (identităţi şi opoziţii) dintre termenii paradigmei S_1 în două categorii, după cum autorii sunetelor emise sînt feluriţi (1) sau numai categorii determinate sau obiecte anumite (2). În interiorul acestor două categorii se realizează opoziţii repetabile pe baza semelor variabile[23] prezentate mai sus.

1.0. Termenii pentru care autorul sunetelor nu trebuie neapărat precizat în context (fiind reprezentate de diferite tipuri de obiecte) stabilesc între ei opoziţii, în primul rînd în funcţie de valoarea semului care indică /m o d u l d e p r o d u c e r e (a s u n e t u l u i)/. Termenii din limba română contemporană[24] stabilesc astfel opoziţii în funcţie de semele

[17] Problema formulării semelor în metalimbaj trebuie privită din perspectiva precizării sensului utilizat (aşa-numitele cuvinte-axiomă, adică termenii care apar atît în limbă, cît şi în metalimbă, v. Marcus 1970) sau circularitatea sem/lexem, v. Alinei 1974 : 200). Astfel, în metalimbaj, termenii trebuie utilizaţi monosemantic sau cu înţeles univoc. De aceea, am preferat /i n t e r m i t e n t/ lui /î n t r e r u p t/, care are mai multe sensuri (sinonimia în metalimbaj poate fi chiar periculoasă). Definiţia lui *intermitent* din DEX trimite, în mod clar, la /d u r a t ă/ : „care încetează şi reîncepe la anumite intervale, care acţionează cu întreruperi, la intervale". Valoarea opusă strict ar fi /c o n t i n u u /(ca durată).

[18] Sem formulat de Coseriu 1967 : 491—492.

[19] *Adînc* ca o calitate a fenomenelor sonore este definit în DEX prin sinonimele „grav, jos, profund", ceea ce pentru metalimbajul semantic este destul de imprecis. Urmărind definiţiile sinonimelor, constatăm că *jos* şi *profund* sînt definite mai precis „cu tonalitate coborîtă" sau „cu ton jos", diferenţiindu-se însă de *grav,* despre care se spune „se află la registrul cel mai jos". Ar rezulta deci o sinonimie parţială, ceea ce reprezintă o imprecizie în plus pentru metalimbajul semantic, dacă această diferenţiere se poate face de către un vorbitor obişnuit, căci se poate referi la intensitate sau la alte calităţi ale sunetelor.

[20] Înţeles ca al treilea sens, v. nota 19.

[21] Ne referim la sensul 4 din DEX al adjectivului *ascuţit,* definit prin sinonimia cu *strident.* Analiza definiţiei lexicografice a ultimului termen îl arată însă mai complex semantic : „care este *ascuţit* şi *puternic* (subl. n.), lipsit de armonie, neplăcut la auz...".

[22] Ca în toate descrierile de acest fel, opoziţiile dintre termeni se stabilesc în funcţie de utilizarea lor concretă în limbă la nivelul vorbitorilor obişnuiţi (redate de dicţionarele generale ale limbii). Nu se impun opoziţii bazate pe criterii aparţinînd diferitelor ştiinţe (cf. Coteanu 1977 : 20—21), iar dacă unele seme (cf. notele 19, 20) par să corespundă unor criterii utilizate şi de alte ştiinţe (v. Bidu-Vrănceanu 1980—b), distincţia se bazează pe criterii mult mai puţin riguroase.

[23] Chiar dacă unele seme realizează opoziţii mai ales în prima categorie, iar altele mai ales în a doua (la concluzii — vezi tot ce este sub **3**). Clasificări parţial similare apar şi la autori care se ocupă de onomatopee şi interjecţii, unde se vorbeşte „de zgomotele *apei,...clopoţeilor,* zgomote care redau *frecare,* zgomote făcute de diverse *lovituri,* zgomote *bruşte,...*de *scurtă durată,...* de durată mai *lungă*" (cf. Miclău 1977 : 182—184) (am subliniat termenii care ni se par că exprimă o valoare distinctivă corespunzătoare semelor cu care vom opera noi). Unele dintre aceste valori sînt utilizate şi pentru definirea unor onomatopee şi interjecţii, cf. LRC I : 322.

[24] Inventarul de termeni exprimînd fenomene sonore a fost stabilit pe baza DEX-ului. Indicele de jos al termenului indică ordinea sensurilor în articolul de dicţionar. În cazul unor termeni care apar omonimi în DEX se va face specificarea necesară. În funcţie de cerinţele analizei, mai ales în ce priveşte stabilirea contextului caracteristic, au fost consultate şi alte dicţionare (DA). S-au analizat numai termenii care rezultă a fi literari (după informaţiile din DEX).

/(produs prin)lovire/ciocnire/ (vezi tot ceea ce este sub **1.1.**) sau/(produs prin)frecare/[25] (vezi tot ceea ce este sub **1.2.**).

1.1.1. O primă serie de termeni care se definesc numai prin semul /(produs) prin lovire/[26] cuprinde substantivele[27]: CIOCNET, CIOCNIRE[28], CIOCNITURĂ, CLĂNCĂIT, CLĂNCĂT, CLĂMPĂNIT, TRONCĂNIT, BOCĂNIT(URĂ), BOCĂNEALĂ, și verbele CIOCNI_1, TRONCĂNI_1, BOCĂNI, CLĂMPĂNI, CLĂNCĂI.

Se utilizează în contexte în care nu sînt specificate obiectele care produc sunetele:

a auzit *se aude*	***o bocăneală*** ***un bocănit*** ***un clămpănit*** ***un trăncănit***	*(insuportabil)*[29] *(la ușă)*

bocănea ***troncănea***[30]	*(des)*	*(în cameră)*

De cele mai multe ori însă, contextul specifică obiectul[31] care produce sunetele respective. În cazul substantivelor, obiectul este indicat prin diferite tipuri de atribute (substantive cu prepoziție sau în genitiv), iar în cazul verbelor precizarea se face, mai ales, prin complementul precedat de prepoziție (celelalte elemente din context nu influențează sensul termenului analizat) sau prin subiect:

bocăneala ***bocănitura*** ***ciocnelile***[32] ***clămpănirea***	*ușii* *paloșelor* *paharelor*	sau	*de uși* *de paloșe* *de pahare* *de lucruri* . . . .

[25] Formularea minimală a semelor nu poate fi respectată întotdeauna, mai ales în cazul celor care se presupun reciproc (fiind în relație de interdependență, v. Forăscu 1980), cum este cazul și cu cel de față. Mai precis, formularea izolată a semelor /produs/ sau /prin frecare, lovire,...) este echivocă în metalimbajul semantic. De aceea, am notat între paranteze semul presupus (cu care se află în relație de interdependență semantică).

[26] Definiția lexicografică indică fie că „zgomotul" e produs prin „lovirea a două obiecte tari", fie prin „lovirea unui obiect tare în ceva".

[27] Ca și în cazul celorlalte paradigme ale (sub)ansamblului denumirilor fenomenelor sonore, am analizat substantivele și verbele pentru că definițiile lexicografice se complinesc, deseori, reciproc. Diferența dintre substantive și verbe se poate exprima în seme astfel /sunet(e)/vs/a emite sunet(e)/.

[28] Între termenii reuniți în această serie s-ar putea stabili unele diferențe semantice, dacă ținem seama de partea definiției lexicografice care indică „sunete *caracteristice* sau *specifice*". Caracteristicile respective pot fi diferențiate însă cu greutate la nivelul analizei lingvistice, căci ele corespund unor interjecții sau onomatopee mai greu de definit, v. nota 4.

[29] Contextele au fost reproduse din dicționarele limbii române (DA, DEX ș.a.). Am notat între paranteze termenii a căror apariție în context e facultativă (nu influențează interpretarea sensului termenului analizat).

[30] Ceilalți termeni din această serie nu pot apărea în acest context.

[31] Varietatea obiectelor care produc sunetele respective este mare, condiție pe care trebuie s-o îndeplinească toți termenii de sub **1**.

[32] Conform definiției lexicografice a lui CIOCNEALĂ, CIOCNI_1 „a se lovi unul de altul făcînd zgomot", spre deosebire de CIOCĂNI_1, „a bate repetat" (v. la **1.1.2.3.**).

cizmele bocăneau
. . .

bocănea	*din cizme*	*(groaznic)*
clămpănea	*cu pantofii*	*(insuportabil)*
troncănea	*cu lemnele*	. . . .
	(cu) lucrurile	

1.1.2. Termenilor de mai sus li se opun mai multe serii, care au comun semul /(p r o d u s) p r i n l o v i r e , c i o c n i r e/, dar au distinctive valori ale semelor care exprimă diferite /c a l i t ă ț i a l e s u n e t e l o r/.

1.1.2.1. Prin semele /i n t e n s i t a t e t a r e/ /p r e l u n g i t/ sau/ r e p e t a t/ se definesc termenii: HURUIALĂ, HURUIT_1, HURUITURĂ și HURUI_1[33]. Autorul sunetului poate fi indicat în contexte de același tip ca la **1.1.1.** pentru substantive, iar pentru verb acesta este reprezentat de subiect:

huruiala	*căruței*	sau	*de căruță*
huruitul	*mașinii*		*de mașină*
. . . . .			

mașina	***huruie***
căruța	
. . . . .	

Este posibilă însă și utilizarea fără a se indica autorul sunetului, care poate fi doar presupus:

se aude	***un huruit***	*(îngrozitoare)*	*(în camera vecină)*
	o huruială	*(teribilă)*	*(pe stradă)*

1.1.2.2. O altă serie se definește, de asemenea, prin semele /(p r o d u s) p r i n l o v i r e/ și /i n t e n s i t a t e t a r e/, dar are ca distinctiv semul /d u r a t ă s c u r t ă/. În această serie intră PLESNET_1, PLESNITURĂ și PLESNI_4[34]. Obiectul este specificat de contexte de același tip cu cele precedente:

plesnet(ul)	*de degete*	sau	*degetelor*
plesnitura	*de bici*		*biciului*

plesnea	*din degete*
	din bici

[33] Conform definiției lexicografice: „a face un zgomot *ca acela* (subl. n.) care se aude cînd *umblă o căruță*, cînd se rostogolește un butoi, cînd cad mai multe obiecte unele peste altele".

[34] PLESNI_4 este definit „a izbi un obiect (sau aerul) cu un corp elastic...în special cu un bici, a pocni cu zgomot două obiecte unul de altul".

Tot prin semul /(produs) prin lovire, cădere/ se definesc și termenii BUFNEALĂ, BUFNIT(URĂ), RĂBUFNEALĂ, RĂBUFNIRE, RĂBUFNITURĂ[35] și BUFNI$_1$, RĂBUFNI$_1$[36]. Pentru acești termeni sînt distinctive semele: /înfundat/[37] și /intensitate foarte mare/. Autorul sunetelor este specificat contextual la verbe:

lemnul *vîntul* *puștile*	***(ră)bufnește*** ***(ră)bufnesc***	*(în sobă)* *(la fereastră)* . . . . . .

În cazul substantivelor, autorul sunetelor (alt substantiv în genitiv) nu apare obligatoriu în context:

se aud(e)	***bufnituri(le)*** ***răbufneala***	*(grele)* *(grozave)* *(lucrurilor lovite)* *(scuturate)*	*(în ușă)* . . . .

Cînd contextul verbului este *tunet* (sau alt termen desemnînd fenomene sonore), RĂBUFNI$_1$ se mai definește și prin semul /propagat/:

tunetele *zgomotele*	***răbufniră*** *(din nou)*

se auzea(u)	***răbufniri*** ***răbufnirea***	*de strigăte* *de tunete* *de tunuri*

Prin seme comune cu termenii de mai sus /(produs) prin lovire/ /scurt/ /sec/[38] se definesc și termenii POCNI$_1$[39], POCNET, POCNITURĂ.

[35] Conform definiției lexicografice s-ar părea că între BUFNIRE... și RĂBUFNIRE... se stabilește o diferență semantică prin semul /puternic/, care marchează numai ultimul termen.

[36] Diferența semantică dintre substantive s-ar părea că se stabilește în cazul verbelor numai în situații determinate, și anume cînd RĂBUFNI se utilizează cu referire la surse sonore (v. și la **2.4.1.**).

[37] Definițiile lexicografice utilizează fie termenul „înfundat", fie „surd". Raportul trebuie precizat în metalimbajul semantic, deoarece „surd" se poate opune și altor calități sonore și ar putea apărea în contradicție cu semul /(intensitate) foarte mare/. „Înfundat" ar putea fi opus lui „propagat".

[38] De asemenea, definiția lexicografică prezintă elemente contradictorii, pentru că nu s-a stabilit cu exactitate accepția termenilor în metalimbaj. Astfel, definirea prin „a răsuna" presupune semul /propagat/, care apare în contradicție cu celălalt element definitoriu, „sec".

[39] Cf. Vasiliu 1973 : 652, care consideră că în formații de tipul *pocni/pocăni, ciocni/ciocăni*, sufixul *-ni* exprimă acțiuni momentane sau de scurtă durată.

În contexte identice ca structură cu cele ale altor denumiri de fenomene sonore (v. la **1.1.1.**) este indicat autorul sunetului:

uși, ferestre, / *oase, degete* } ***pocnesc;*** *gheața* / *glonțul* } ***pocnește***

se aude { ***pocnet(ul)*** / ***pocneala*** / ***pocnitura*** } { *de bici* / *de pușcă* } sau { *biciului* / *puștii* }

1.1.2.3. Alți termeni se definesc prin semele /p r o d u s p r i n l o v i r e/ și /r e p e t a t/: CIOCĂNIRE, CIOCĂNIT și CIOCĂNI$_1^{40}$. De cele mai multe ori, autorul sunetelor nu este precizat de contextul substantivelor:

ciocăniturile / ***ciocănirile*** } { *(din ușă)* / *(din geam)* / *(din perete)* } { *nu se opresc* / *sînt enervante* / . . . . . . }

Subiectul verbului poate fi animat sau inanimat:

cineva / *ceva* } ***ciocănește*** { *(în geam)* / *(în ușă)* } { *(tare)* / *(slab)* / . . . . }

Prin aceleași seme: /p r o d u s p r i n l o v i r e/ și /r e p e t a t/, cărora li se adaugă și /r i t m i c/ (sau /c a d e n ț a t/) se definesc și termenii[41]: PĂCĂNI[42], PĂCĂNEALĂ, PĂCĂNIRE, PĂCĂNIT(URĂ). Autorul sunetului poate fi indicat sau nu de context:

mitralierele / *potcoavele* / . . . . . } ***păcănesc***

păcănit(ul) / ***păcănit(ura)*** / ***păcănire(a)*** } { *mitralierei* / *potcoavelor* / . . . . . } sau { *de mitralieră* / *de potcoave* }

dar și *se aude* { ***un păcănit*** / ***o păcănitură*** }

[40] Definițiile lexicografice ale acestor termeni corespund, în cea mai mare parte, cu cea a interjecției CIOC. Numai verbul CIOCNI exprimă un fenomen sonor, în oarecare măsură, secundar (în primul rînd însemnînd „a(se) lovi, a(se) izbi unul de altul").

[41] Prin aceleași seme se mai definesc și ȚĂCĂNI, ȚĂCĂNITURĂ,...,dar acestea au un subiect limitat contextual, v. **2.1.2.**.

[42] Verbul ar putea presupune și semul / d e s c u r t ă d u r a t ă/, dacă avem în vedere interpretarea propusă de Vasiliu 1973 (v. nota 39).

1.2. Termenilor analizați sub **1.1.** li se opun cei de mai jos, pentru care e distinctiv semul /(produs prin) frecare/. Între termenii care au acest sem comun se stabilesc, în continuare, opoziții în funcție de seme care redau caracteristici sau calități ale sunetelor.

1.2.1. O primă serie de termeni se definește prin semul /(produs) prin frecare/[43] și /de un anumit tip (t_1)/[44]: HÎRȘÎIT$_1$, HÎRȘÎIRE, HÎRȘÎITURĂ[45] și HÎRJÎI(HÎRȘÎI). Obiectele foarte variate care produc sunetele respective sînt, în general, indicate în contexte de același tip cu cele de la **1.1.1.**:

unghiile / *pașii* / *roatele* / . . . . } ***hîrșîie***

se auzi { ***o hîrșîitură*** / ***o hîrșîire*** } { *de foarfeci* / *de coasă* / . . . . . . } sau { *a foarfecelui* / *a unghiei* / *a coasei* / . . . . . . }

Prin aceleași tipuri de seme /(produs) prin frecare/, dar /de un alt tip (t_2)/ se definesc și termenii ZBÎRNÎIT$_1$, ZBÎRNÎIALĂ, ZBÎRNÎIRE, ZBÎRNÎI$_1$:

soneria / *coarda* / . . . . } ***zbîrnîie***; { ***zbîrnîiala*** / ***zbîrnîitul*** / ***zbîrnîirea*** } { *gloanțelor* / *soneriei* / . . . . . }

1.2.2. Alți termeni se definesc prin semele /(produs) prin frecare/ și /de un anumit tip (t_3)/, dar presupun și alte seme care redau /calități ale sunetelor/. În această situație sînt termenii SCÎRȚÎIALĂ, SCÎRȚÎIRE, SCÎRȚÎIT, SCRÎȘNET și SCÎRȚÎI, SCRÎȘNI$_2$, pentru care e distinctiv semul /ascuțit/ și /strident/. Atunci cînd contextul indică autorul sunetului, acesta este reprezentat de variate obiecte:

se aude { ***o scîrțîială*** / ***un scrîșnet*** } { *(neplăcut(ă))*[46] / *(supărător(toare))* / . . . . }

{ *tancurile* / *mașinile*[47] } { ***scrîșnesc***

[43] Și alți autori consideră că se pot defini prin această caracteristică semantică și alți termeni care exprimă fenomene sonore, de exemplu onomatopeele, v. Miclău, 1977 : 182 („frecarea, alunecarea, rostogolirea obiectelor : *hîrști,...*").

[44] Acest sem ține de caracterul onomatopeic al termenului, mai greu de abstractizat. Nici metalimbajul lexicografic nu rezolvă decît parțial această problemă, prin formularea „sunet caracteristic".

[45] Dicționarele dau și variantele HÎRJÎIALĂ, HÎRJÎITURĂ etc.

[46] În general, sînt determinanți care exprimă reacții dezagreabile față de aceste sunete (zgomote).

[47] Multe dintre substantivele care indică autorul sunetelor sînt obiecte metalice, dar nu în mod exclusiv.

1.3. O altă categorie de termeni se caracterizează printr-un mod de producere a sunetului mai puţin clar precizat. Acesta ar putea fi interpretat, în general, ca/(p r o d u s) p r i n v i b r a ţ i i/ (ceea ce caracterizează orice sunet). De aceea, termenii se definesc, de fapt, prin semul /d e u n a n u m i t t i p(t_4, t_5)/[48].

Astfel, ZBÎRNÎIT$_1$, ZBÎRNÎIALĂ, ZBÎRNÎIRE şi ZBÎRNÎI$_1$[49] au distinctiv semul /d e u n a n u m i t t i p (t_4)/. Contextul exprimă, dar nu obligatoriu, autorul sunetelor respective:

se auzi { *un zbîrnîiit* / *o zbîrnîială* } { *(stridentă) al, a soneriei* sau *de sonerie* / *(puternică(ă))* / . . . . *al, a unei coarde* sau *de coardă* }

{ *soneria* / *coarda* / ...... } ***zbîrnîie*** { *(prelung)* / *(tare)* / .... }

Termeni ca ŢIUIT, ŢIUITURĂ şi ŢIUI$_1$[50] sînt marcaţi de semele /d e u n a n u m i t t i p (t_5)/ şi /a s c u ţ i t/, /p r e l u n g/. Autorul sunetului poate fi precizat de contexte de acelaşi tip cu al altor denumiri de sunete (v. la **1.1.1.**) şi este reprezentat de obiecte variate:

{ *ascultă* / *aude* } { ***ţiuitul*** / ***ţiuitura*** } { *gloanţelor (obuzelor)* / *tăciunelui* / .... } sau { *de gloanţe* / *de obuze* } { *(ascuţit)*[51] / *(strident)* / *(neplăcut)* / .... }

{ *gloanţele* / *obuzele* / .... / *locomotiva* } ***ţiuie***

2.0. În continuare, vom prezenta relaţiile dintre termenii care exprimă sunete caracteristice numai anumitor categorii de obiecte (de exemplu metal, sticlă etc.) sau chiar unui obiect anume (cum ar fi focul,

[48] Ceea ce definiţia lexicografică redă prin „sunet specific" sau rezolvă prin trimiterea la o onomatopee sau interjecţie.

[49] ZBÎRNÎI$_1$ este definit prin interjecţia corespunzătoare, iar ZBÎRNÎI$_2$ este limitat contextual, v. la 2.2.1.

[50] ŢIUI$_1$ este definit „a produce un sunet prelung, ascuţit, cu rezonanţă metalică". Dat fiind că acest termen nu este limitat contextual, nu este indicată interpretarea lui (propusă de unele dicţionare) ca sinonim cu ŞUIERA, VÎJÎI, ZBÎRNÎI$_2$, care nu admit decît contextual $_{v}$*înt* (v. la 2.2.1.).

[51] Determinanţii subliniază unele dintre /c a l i t ă ţ i l e s u n e t u l u i/. De aceea, ei sînt din punct de vedere semantic numai de un anumit tip, iar prezenţa lor este facultativă în context.

ploaia etc.). Opozițiile principale se stabilesc, în cea mai mare parte, tot pe baza semelor care se referă la /m o d u l d e p r o d u c e r e a s u n e t u l u i/: /(p r o d u s) p r i n l o v i r e, c i o c n i r e/vs/p r i n f r e c a r e/vs/î n m o d n e d e t e r m i n a t/[52]. Se remarcă însă apariția și a altor valori ale acestui sem, cum ar fi /(p r o d u s) p r i n r u p e r e, c r ă p a r e/. Opoziții secundare se stabilesc prin valori ale semelor care redau /c a l i t ă ț i l e s u n e t u l u i/. Alături de toate aceste seme, are capacitate definitorie și restricția contextuală[53].

2.1. O categorie destul de bine reprezentată numeric este constituită de termenii care exprimă sunete /(p r o d u s e) p r i n l o v i r e/ de anumite obiecte.

2.1.1. Mai multe serii de termeni au ca autor al sunetelor *apa* sau *lichidele*.

Astfel, PLESCĂIT$_2$ și PLESCĂI$_2$ se definesc prin semele /(p r o d u s) p r i n l o v i r e/ /d e u n a n u m i t t i p (t_6)/ /d e a p ă (sau d e a l t e l i c h i d e)/.

se aude ***plescăitul*** { *valurilor* / *apei* }

lopețile ***plescăiau*** { *în apă* / *în noroi* }

{ *se aud* / *valurile au* } ***plescăiri*** { *(regulate)* / .... }

Prin aproximativ aceleași seme, opoziția stabilindu-se numai prin semul /d e u n a n u m i t t i p (t_7)/ se definesc și termenii CLIPOCEALĂ, CLIPOCIRE, CLIPOCIT și CLIPOCI[54], BOLBOROSIRE și BOLBOROSI$_2$[55], GÎLGÎIALĂ, GÎLGÎIRE și GÎLGÎI$_1$[56] și ȚÎRÎI$_1$[57]. Cum rezultă din definițiile lexicografice, între acești termeni s-ar putea stabili o diferențiere de sens prin semul /d e u n a n u m i t t i p/, dar aceasta nu e o opoziție clară (ceea ce rezultă și din faptul că dicționarele trimit de la unul la altul). Opoziții

[52] Sînt numeroase situațiile în care nici dicționarele, nici o analiză a utilizării termenului nu pot preciza modul de producere a sunetului, eventual, tot ce se poate spune fiind „prezența vibrațiilor".

[53] Termen cu care operează semantica modernă. Importanța studiului acestui aspect apare, mai ales, la adjective, v. Forăscu 1976. Din acest punct de vedere, este interesant că substantivele care manifestă, în general, independență contextuală, după cum rezultă din analiza structurală a altor (sub)ansambluri, apar la nivelul (sub)ansamblului denumirilor fenomenelor sonore dependente de context.

[54] Este vorba de CLIPOCI$_1$ din DEX, care mai are un omonim. Definiția lui lexicografică este „a face un zgomot ușor, *a susura*,...".

[55] Termenul BOLBOROSI$_2$ este definit „(despre lichide, în special despre apă, sînge) a produce un zgomot caracteristic, cauzat de ciocnirea cu aerul sau alt corp". De asemenea, mai este definit prin sinonimele *clipoci*, *gîlgîi*.

[56] Termenii GÎLGÎI$_1$, GÎLGÎIRE,... sînt definiți prin interjecția corespunzătoare. Elementele care pot fi reținute ca atare pentru metalimbajul semantic sînt „cu zgomot (caracteristic) ritmic" (despre lichide).

[57] DEX-ul dă două omonime (ȚÎRÎI$_1$ „(reg.) a cîrpi" nu interesează analiza de față). Se încadrează în paradigma S_1 primul sens al celui de-al doilea omonim „a cădea sau a face să cadă picătură cu picătură, a curge cu intermitență *(producînd un zgomot caracteristic*, subl. n.)".

clare se stabilesc însă prin semele /ritmic/ şi /intermitent/, distinctive pentru ultimii patru termeni, cum se poate vedea înlocuindu-i în context:

se aude { ***clipoceala*** / ***clipocitul*** / ***bolboroseala*** / ***gîlgîiala*** } { *apei* / *sîngelui* / .... }

{ *apa* / *apele* } { ***clipoceşte*** / ***bolboroseşte*** / ***gîlgîie*** }

dar numai { *vinul* / *laptele* / *apa* } ***gîlgîie*** *din sticlă*

şi { *ploaia* / *picăturile* } ***ţîrîie***

Deşi are majoritatea semelor comune cu seriile anterioare (/(produs) prin lovire/ /ritmic/ /repetat/), termenii RĂPĂIT(URĂ), ROPOTIRE, ROPOT_2 şi RĂPĂI_1[58], ROPOTI[59] se opun prin faptul că admit ca autor al sunetelor respective numai substantivele *ploaia* şi *grindina*. De aceea, chiar cînd lipsesc din context, se subînţeleg:

se aud(e) { ***răpăiturile*** / ***răpăirile*** / ***ropotul*** } { *ploii* / *grindinii* } { *pe acoperiş* / *în stradă* / .... }

{ *ploaia* / *grindina* } { ***răpăie*** / ***ropoteşte*** } { *pe acoperiş* / .... }

dar şi: *Ce mai* ***ropoteşte*** *afară!*
Ce ***ropot*** *e afară!*

2.1.2. Alţi termeni se definesc prin semele /sunete/ sau /a emite sunete/ /de un anumit tip (t_8)/ /(produs) prin lovire/ /de obiecte de metal sau sticlă/. Alături de aceste seme comune tuturor seriilor de mai jos, apar seme variabile distinctive care stabilesc opoziţii între termenii grupaţi astfel.

[58] Definiţia lexicografică a lui RĂPĂI (ca şi a substantivelor corespunzătoare) este „(despre ploaie, grindină) a se izbi de o suprafaţă tare, producînd zgomote dese, scurte, ritmice".

[59] ROPOT_2 are aproape aceeaşi definiţie ca mai sus; în schimb, verbul monosemantic ROPOTI are un sens mai general „a produce zgomote repezi şi cadenţate, lovind ritmic în ceva".

Numai prin semele de mai sus se definesc ZDRĂNGĂNI$_1$, ZDRĂNGĂNIRE, ZDRĂNGĂNIT(URĂ) și ZORNET, ZORNĂIT(URĂ), ZORNĂIALĂ, ZORNĂI față de CLĂNȚĂNIT(URĂ), CLĂNȚĂNIRE și CLĂNȚĂNI$_2$, pentru care e distinctiv semul /r i t m i c/. În contexte de același tip cu cele de la **1.1.1.** este specificat autorul sunetelor respective :

sticla / *sabia* / *fiarele* / *geamurile* / .... } **zdrăngănea(u)** / **zornăia(u)**

se aud(e) { **zornet(ul)** / **zdrăngănit(ul)** / **zăngănit(ul)** / **zornăituri(le)** / .... } { *fierului* / *pintenilor* / *monedelor* / .... } sau { *de fier* / *de pinteni* / *de monede* / .... }

se aude **clănțănitul** { *mitralierei* / *cleștelui* / *foarfecii* }

a **clănțănit** { *din clește* / *din foarfeci* / .... }

Termenul ZDRONCĂNI e definit de semul /(p r o d u s) d e v e h i c u l e/, iar CLINCHET[60] prin /(p r o d u s) d e c l o p o ț e i/. În consecință, contextul cuprinde (în construcții de același tip cu celelalte, v. la **1.1.1.**) substantivele respective, indicînd autorul sunetelor :

carul / *mașina* } **zdroncăne;** *se aude* **clinchetul** { *clopoțeilor* / sau / *de clopoței* }

O altă serie de termeni are comune semele /(p r o d u s) p r i n l o v i r e/ /r i t m i c/, diferențele stabilindu-se numai în funcție de autorul sunetului emis. Astfel, pentru ȚĂCĂNI, ȚĂCĂNEALĂ, ȚĂCĂNIT$_1$ ȚĂCĂNITURĂ e distinctiv semul /(p r o d u s) d e a p a r a t e/, iar pentru TICĂIALĂ, TICĂI$_1$ /(p r o d u s) d e c e a s o r n i c e/. Ca și în cazul termenilor

[60] Pentru cei doi termeni nu există substantivul, respectiv verbul corespunzător (cu excepția interjecțiilor respective).

anteriori, contextul trebuie să cuprindă unul dintre substantivele respective care desemnează autorul sunetelor:

ceasornicul
pistolul } **ţăcănea**
telegraful
. . . .

se aude **ţăcănitul** { *pendulei*
. . . . { *aparatului telegrafic*

se aude **ticăiala** *ceasornicului; ceasornicul* **ticăie**

2.2. Numeroşi termeni se definesc prin semele /sunete/ sau /a emite sunete/ /produse prin frecare/. Opoziţiile dintre ei se stabilesc prin valorile diferite ale semelor /intensitate/ şi /alte calităţi ale sunetelor/ sau prin specializarea contextuală în funcţie de un autor anumit al sunetului.

2.2.1. O serie de termeni desemnează /sunetele/ /produse de vînt/. Unor termeni nemarcaţi (sau definiţi numai prin semul /produs prin frecare/) înţeles aici ca /produs prin vibraţii/ cum este ZBÎRNÎI$_2$[61] li se opun cei marcaţi prin semul /intensitate/, respectiv /tare/: MUGET$_3$ şi MUGI$_3$[62] şi prin semul /ascuţit/[63]: ŞUIERA$_1$, ŞUIER$_1$, ŞUIERĂTURĂ[64]. Prin aceleaşi seme ca cele ale ultimilor termeni se definesc şi VÎJÎI, VÎJÎIT$_1$, VÎJÎIRE, dar acestea nu sînt strict specializate contextual[65]: Înlocuirea acestor termeni în context pune în valoare capacitatea distinctivă a semelor de mai sus:

se aude { **şuierul** / **vîjîitul** / . . . . . . } { *vîntului* / . . . . }

[61] Cf. analiza lui ZBÎRNÎI$_1$ (la **1.3.**). Substantivele corespunzătoare nu sînt ilustrate de dicţionare prin contexte în care autorul să fie substantivul *vînt*.

[62] Ne referim la al treilea sens grupat sub II din DEX. Celelalte sensuri ale celor doi termeni intră tot în acest (sub)ansamblu lexico-semantic, dar în alte paradigme.

[63] Din acest punct de vedere, dicţionarele nu procedează întotdeauna cu exactitate, considerînd sinonime toţi termenii care desemnează sunetele produse de vînt, indiferent de trăsăturile semantice care stabilesc calităţi diferite ale sunetelor (cf., de exemplu ZBÎRNÎI$_1$ la nota 49).

[64] Toate cele trei sensuri ale lui ŞUIERA intră în paradigma S$_1$, dar stabilesc opoziţii de sens diferite, în funcţie de autorul sunetelor sau de calităţile diferite ale acestora. Astfel, ŞUIERA$_1$ (care intră în paradigma de faţă) desemnează „sunete ascuţite şi puternice produse de vînt, furtună, vijelie", ŞUIERA$_2$ „sunete produse de corpuri care se deplasează în aer cu viteză...", iar ŞUIERA$_3$ „sunete ascuţite, stridente şi prelungi, produse de instrumente speciale".

[65] DEX-ul specifică utilizarea lor „despre vînt, ape curgătoare, corpuri care se deplasează" (în orice caz, toate sensurile intrînd în paradigma S$_1$). Toate utilizările sînt grupate într-un singur sens. Substantivul VÎJÎIT$_1$ are indicele care marchează omonimia din DEX, nu ordinea sensurilor.

Seriilor de mai sus li se opun cuvintele marcate prin semul /(intensitate) slabă/, cum ar fi ŞOPOT, ZUMZET$_1$, ŞOAPTĂ, MURMUR, ŞIŞÂIRE şi ŞOPOTI, ŞIŞĂI, ŞUŞOTI$_2$, MURMURA care sînt, însă, mai puţin specializate contextual. Astfel, aceşti termeni desemnează /sunetele/ /(produse) de vînt sau de ape sau de frunze/[66]:

se aud(e)	***susurul***	*(lin)*	(al, a)	*vîntului*
	murmurul	*(tainic)*		*codrului*
	şoapta	*(slab)*		*apei*
	şopotul	*(alene)*		*frunzelor*
	....			*pîrîului*

vîntul	***susură***	*(lin)*
apa	***murmură***	*(dulce)*
pîrîul	***şopoteşte***	......
	....	......

2.2.2. O altă categorie de termeni desemnează /sunetele/ /produse prin frecare/ /de frunze, mătase, petale, hîrtie/[67]: FÎSÎI$_1$, FÎSÎIT(URĂ), FÎSÎIRE, iar FOŞNI, FOŞNET, FOŞNIRE au în plus semul /(intensitate) mică/, după cum rezultă din contextele:

frunzele ***foşnesc*** sau *vîntul* { ***foşneşte*** / ***fîşîie*** } { *(în frunze)* / *(în pomi)* }

se aude	***fîşîiala***	*frunzelor*	*(înceată)*
	fîşîirea	*mătăsii*	*(lină)*
	foşnetul	*hîrtiei*	....

Prin aceleaşi seme: /sunete/ /(produse) prin frecare/ /(intensitate) mică/ se definesc şi termenii FREAMĂT$_1$, FREMĂTA$_1$, care se diferenţiază numai contextual, indicîndu-se astfel alt autor al sunetelor (/produs de frunze/ sau /produs de valuri/):

se aude ***freamătul*** { *de brazi* / *de frunze* } sau { *brazilor* / *frunzelor* / *copacilor* }

un tei		*(lin)*
frunza	***freamătă***	.....
codrii		

[66] În general, determinanţii adjectivali subliniază valoarea semantică de „intensitate minimă".

[67] Ca o dovadă că nu se poate face net distincţia „sunete naturale" vs „sunete artificiale", v. şi nota 5.

2.2.3. Prin semul /(produs) prin frecare/ se definesc și alți termeni pentru care sînt distinctive semele /de un anumit tip/ și /autorul sunetelor/.

Astfel, o serie de termeni desemnează /(sunete) de un anumit tip[68]/ /produse de gloanțe/[69]: ȚISTUI$_2$, ȚISTUIALĂ, ȚISTUITURĂ. Și alți termeni se pot defini prin aceste seme, dar nu sînt specializați contextual, cum sînt ȚIUIT(URĂ), ȚIUI$_1$.

gloanțele țistuie; { *obuzele* / *gloanțele* } dar și { *focul* / *tăciunele* } } *țiuie*

{ *țiuitul* / *țiuiturile* } { *gloanțelor* / *obuzelor* }

Termenii FÎSÎIALĂ, FÎSÎIT(URĂ) și FÎSÎI$_1$ sînt marcați de semele /(sunete) de un anumit tip/ și /produse de gaze/, cum rezultă din contextele:

gazul ***fîsîie*** { *(cu putere)* / *(încet)* } ; *se aude* { ***fîsîiala*** / ***fîsîitura*** } *gazului*

2.3. Seria de față se definește prin semele /(produs) prin rupere, crăpare/ /de un anumit tip/[70], eventual și prin autorul determinat al sunetelor produse[71]. Astfel, pentru termeni ca TROSNET, TROSNITURĂ, TROSNIRE și TROSNI[72] sînt distinctive semele /de un anumit tip/ și /(produs) de lemne sau obiecte de lemn/. Termenii PÎRÎI$_3$[73] și PÎRÎITURĂ$_1$ se definesc prin același autor al sunetelor /(produs) de lemne sau obiecte de lemn/,

[68] Notăm tipurile în continuare, deși notația e arbitrară.

[69] Cf. definițiile lexicografice care desemnează ca sinonime mai multe cuvinte care exprimă „sunete produse de gloanțe", deși caracteristicile sunetelor nu sînt întotdeauna aceleași. În cazul substantivelor ȚIȘTUIALĂ, ȚIȘTUITURĂ, dicționarele nu dau exemple în care substantivul *gloanțe* să fie autor al sunetelor. Chiar verbul poartă mențiunea „rar".

[70] Definiția lexicografică indică zgomotul specific produs prin rupere, crăpare, izbituri de către lemne sau obiecte din lemn.

[71] Deși autorul sunetelor este reprezentat de o categorie determinată, specializarea contextuală nu e absolut strictă.

[72] Definiția lexicografică abstractizează o serie din /calitățile sunetelor/, care altă dată sînt redate numai ca „sunete specifice".

[73] Mai multe dintre sensurile lui PÎRÎI intră în paradigma S_1. În seria de față intră PÎRÎI$_3$ „(despre scînduri, podele, obiecte de lemn sau de metal...) a produce un zgomot strident prin apăsare, lovire,...". Diferențele dintre sensuri sînt exprimate de definiția lexicografică destul de clar prin trăsături semantice și prin autorul diferit al sunetelor produse.

în schimb se caracterizează prin semele /mod de producere nedeterminat/ și /strident/:

se aud(e) { ***trosniturile*** / ***trosnetele*** / ***pîrîitura*** } { *bîrnelor* / *acoperișurilor* / *lemnelor* } sau { *de bîrne* / *de crengi* / *de vreascuri* }

{ *crengile* / *bîrnele* / *lemnele* } { ***trosnesc*** / ***pîrîie*** }

Prin semele /(produs) prin rupere, crăpare/ /de un material (textil) tare/, /surd/, /slab/, /prelungit/ se definesc termenii PÎRÎI$_1^{74}$ și PÎRÎIT(URĂ). Pentru a nu se confunda cu sensurile analizate anterior, este necesară precizarea autorului sunetelor în context:

{ *stofa* / *pînza* / ..... } ***pîrîie***; *se aud(e)* { ***pîrîitul*** / ***pîrîiturile*** } { *stofei* / *pînzei* / .... }

2.4. O altă categorie de termeni desemnînd fenomene sonore se caracterizează prin semul /mod de producere nedeterminat/ (formulat, eventual, și /produs prin vibrații/)[75]. În aceste condiții, opozițiile nu atît față de seriile anterioare, cît între seriile care sînt grupate aici se stabilesc, mai ales, prin semele care exprimă /calitățile/sunetelor/ sau /autorul (obiect) determinat al sunetelor/.

2.4.1. O primă serie are ca autor al sunetelor emise *tunetul, armele de foc* sau *alte surse sonore*. Numărul semelor prin care se desemnează /calitățile sunetelor produse/ este mai mare decît de obicei: /puternic/ /repetat/ /propagat/ /reproiectat/[76]. Termenii definiți astfel sînt: BUBUIRE, BUBUIT(URĂ), RĂZBUBUIRE[77], DETUNĂTURĂ, TRĂSNITURĂ și BUBUI, RĂZBUBUI, TRĂSNI$_4^{78}$.

se aude { ***bubuirea*** / ***bubuitura*** } { *(înfundată)* / *(îngrozitoare)* / .... } { (a) *tunetului* / *tunurilor* / .... }

{ *trăsnetul* / *tunetul* / *furtuna* } ***(răz)bubuie*** sau { *trăsnetul* / *tunurile* } { ***detună*** / ***bubuie*** }

[74] PÎRÎI$_1$ este definit „(despre corpuri tari, dure, neelastice) a produce un zgomot surd, ușor, prelungit, prin rupere, frîngere etc.".

[75] Producerea vibrațiilor caracterizează în general producerea sunetelor.

[76] Aceste seme au putut fi abstractizate din definițiile lexicografice.

[77] V. analiza acestor termeni cînd nu sînt determinați contextual, la **1.1.2.2.** și notele 35, 36.

[78] Definiția lexicografică este „(despre arme de foc) a se declanșa cu zgomot puternic; *a detuna, a bubui*".

2.4.2. O altă serie admite ca autor numai *soneriile*, iar sunetele emise sînt caracterizate prin calități ca /i n t e r m i t e n t/, /s c u r t/ : ȚÎRÎIT$_2^{79}$, ȚÎRÎITURĂ, și ȚÎRÎI$_3^{80}$. Dat fiind că celelalte sensuri ale termenilor respectivi desemnează tot fenomene sonore, autorul sunetelor trebuie exprimat în context:

se aud(e) { ***țîrîiturile*** / ***țîrîitul*** } *soneriei; soneria* ***țîrîie***

2.4.3. Termenii ȚÎRÎI$_4^{81}$, ȚÎRÎIT(URĂ) se definesc prin semul care indică producerea sunetelor /d e u n i n s t r u m e n t m u z i c a l/, de exemplu /i n s t r u m e n t d e c o a r d e/. Alte seme pot exprima /c a l i t ă ț i l e s u n e t e l o r e m i s e/ : /s c u r t/, /t r e m u r a t/, /l i p s i t d e a d î n c i m e[82]/.

Contextul trebuie, de asemenea, să indice sensul cu care e utilizat termenul (indicînd autorul sunetelor):

aude ***un țîrîit*** { *(monoton)* / *(obositor)* / *(neplăcut)* } *de vioară*

Termenii FLUIERA$_3$ și FLUIER$_3$, FLUIERĂTURĂ$_1$ sînt marcați de semele /p r o d u s m e c a n i c[83]/ /d e i n s t r u m e n t e s p e c i a l e/ și /a s c u ț i t/. Contextul trebuie să precizeze autorul sunetelor respective, în special în cazul substantivului[84]:

semnalul de alarmă scoate { ***fluiere*** / ***fluierături*** } { *(scurte)* / ...... }

În fine, alți termeni denumesc sunete produse de ***instrumente în general*** (adică fără a fi specializate pentru instrumente anumite).

Astfel, pentru termenii CÎNTA$_1$ și CÎNTARE$_1^{85}$ e distinctiv semul /m u z i c a l/ (sau /a r m o n i o s/), aflîndu-se în opoziție directă cu termenii marcați prin semul /n e a r m o n i o s/ (sau /n o n-m u z i c a l/): ȚÎRLÎI și ȚÎRLÎIT(URĂ).

[79] Indicele indică omonimia din DEX, nu ordinea sensurilor.

[80] Al treilea sens al lui ȚÎRÎI$_2$ (v. și nota 57) este definit „(despre sonerie) a suna, a zbîrnîi".

[81] Dicționarele indică sinonimia cu ZBÎRNÎI (v. la 1.3. și nota 49). Deși pe baza semelor s-ar putea admite această sinonimie, am tratat diferențiat termenii, pentru că ZBÎRNÎI nu e specializat sub aspectul /a u t o r u l u i s u n e t e l o r/ și, implicit, contextual.

[82] Toate aceste seme se desprind clar din definiția lexicografică.

[83] Semul /p r o d u s m e c a n i c/ a fost formulat de Coseriu 1967 : 491–492.

[84] Sensurile verbului FLUIERA aparținînd diferitelor paradigme din (sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore, sînt bine delimitate de DEX, ceea ce nu se întîmplă cu substantivul, care e monosemantic, dar poate fi definit prin trăsături semantice distinctive în mai multe paradigme.

[85] CÎNTA mai intră și în paradigma S$_u$, cînd desemnează „sunete produse cu vocea", v. Bidu-Vrănceanu 1980-a : 125. În ce privește CÎNTARE, ne referim la sensul 1 grupat sub II, definit prin sinonimele *cîntec, muzică*, adică „șir armonios de sunete emise de un instrument" (aceeași definiție se aplică și cînd autorul sunetelor este vocea umană, trăsăturile distinctive semantic fiind altele, v. analiza în paradigma S$_u$).

2.4.4. Termeni ca PUFNI$_2$, PUFĂI$_3$[86] admit ca autor al sunetelor *mașini*, *motoare* și se mai definesc prin semele /(p r o d u s) p r i n v i b r a ț i i/ /î n f u n d a t/, /î n t r e r u p t/, /r e p e t a t/, /r i t m i c/. Același autor al sunetelor are și MUGET$_3$[87], dar se opune termenilor anteriori prin semul /i n t e n s i t a t e m a x i m ă/. Pentru a se manifesta valoarea distinctivă a semelor de față este obligatorie exprimarea autorului sunetelor în context:

locomotiva } ***pufăie***
mașinile }

Tot pentru a desemna sunetele produse de *mașini*, *motoare*, dar, mai ales, cele produse de *foc* se utilizează și termenii DUDUIT și DUDUI, caracterizați și prin semele /r i t m i c/ /p u t e r n i c/ /î n f u n d a t/. Contextul /r e p e t a t/ poate sublinia prin determinanți aceste seme, iar autorul sunetelor trebuie desemnat numai în cazul verbului:

focul } ***duduia*** { *(puternic)*
uzina } { *(înfundat)*
trenul } { ....

dar *se aud(e)* { ***o duduitură*** { *(puternice)*
{ ***duduituri*** { *(înfundate)*

3.0. Studiul ultimei paradigme (S$_1$) din (sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore permite o serie de concluzii privind caracteristicile ei în raport cu celelalte (S$_g$, S$_u$, S$_a$)[88] **(3.1.)**, dar și o serie de precizări teoretice ale principiilor analizei structurale sau observații în ce privește caracteristicile structurii vocabularului **(3.2.)**.

3.1.1. Paradigma S$_1$ este foarte bogată atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ, prezentînd o rețea deosebit de ramificată și interferentă a relațiilor semantice. În parte, această situație se datorează polisemiei bogate a termenilor desemnînd fenomene sonore în limba română, diferitele sensuri făcînd parte, în marea majoritate, din paradigme diferite ale aceluiași (sub)ansamblu sau chiar din serii diferite de opoziții ale aceleiași paradigme, cum este cazul termenilor analizați aici. De aceea, spre deosebire de alte (sub)ansambluri, analiza paradigmatică trebuie obligatoriu practicată în contexte explicite și diferențiate, numai așa putîndu-se realiza dezambiguizarea semantică a termenilor și verificarea caracterului distinctiv al trăsăturilor semantice.

3.1.2. Sub aspectul semelor care realizează opozițiile, constatăm, ca și în cazul celorlalte paradigme ale (sub)ansamblului denumirilor fenomenelor sonore, că inventarul lor este susceptibil a fi îmbogățit pe par-

[86] Substantivele corespunzătoare PUFĂIALĂ, PUFĂIT desemnează numai sunete produse de om (sau ființe).

[87] Pentru celelalte sensuri ale lui MUGET, v. și nota 62.

[88] V. și notele 1, 2.

cursul analizei. Semele care realizează principalele opoziții sînt repetabile, deși în detaliu pot fi unele deosebiri. De exemplu, semul /m o d u l d e p r o d u c e r e (a s u n e t e l o r)/, înțeles în general ca /p r o d u s n o n-a n i m a t/ este semul comun al paradigmei S_1, dar diferitele lui valori concrete /p r o d u s p r i n l o v i r e/vs/p r o d u s p r i n f r e c a r e/... realizează opoziții în interiorul paradigmei, ceea ce nu se întîmplă în paradigmele S_u, S_a (unde semul comun e mai precis delimitat /u m a n/vs/n o n-u m a n (sau a n i m a l)/)[89]. De aceea, poate, spre deosebire de celelalte paradigme ale acestui (sub)ansamblu, autorul sunetului este mult mai important pentru definirea termenului, ceea ce implică și importanța contextului.

Celelalte opoziții din paradigma S_1 sînt stabilite de diferitele seme care redau /c a l i t ă ț i l e s u n e t u l u i/, unele realizînd opoziții repetabile față de celelalte paradigme, cum ar fi /i n t e n s i t a t e a/. Dintre semele specifice acestei paradigme se remarcă cel pe care l-am formulat /d e u n a n u m i t t i p (t_1, t_2,..)/ și care trimite la sunetele specifice desemnate de unele interjecții (mai ales onomatopeice). Formularea acestui sem încearcă să abstractizeze (sau să evite imposibilitatea abstractizării unei realități extralingvistice)[90]. În ce privește capacitățile definitorii ale acestui sem, am putea stabili un raport invers proporțional cu cele care redau celelalte /c a l i t ă ț i (a l e s u n e t e l o r)/, de exemplu /i n t e n s i t a t e a/.

Desigur, organizarea opozițiilor în funcție de o ierarhie a semelor care ne-au apărut relevante în analiză este arbitrară în oarecare măsură, dar chiar altfel prezentate, opozițiile rămîn aceleași.

3.2. Bogăția materialului concret analizat face posibile și o serie de observații teoretice și metodologice.

Analiza efectuată a demonstrat încă o dată importanța principiului lingvisticii structurale de a determina un termen al sistemului numai în raport cu altul. Aceasta s-a făcut ținînd seama atît de relațiile paradigmatice, cît și de cele sintagmatice.

Sub aspectul analizei componențiale, s-a constatat că metalimbajul semantic (ca și cel lexicografic) dispune de o libertate prea mare, care ar trebui corectată pentru ca rezultatele obținute să aibă eficiență. Mai precis, principiul după care se admite circularitatea sem/lexem sau existența cuvintelor-axiomă ar impune și stabilirea unor condiții restrictive. De asemenea, ar trebui precizat raportul dintre metalimbajul lexicografic și cel semantic, mai ales din această perspectivă. Astfel, după cum s-a constatat în analiza termenilor paradigmei S_1, preluarea fără precizări a unor elemente din definiția lexicografică poate duce la unele inexactități. De exemplu, *strident* apare ca sinonim al lui *ascuțit* în definițiile lexicografice ale unor termeni[91], dar, de fapt, el este mai complex semantic sau,

[89] E drept că în paradigma S_a s-ar putea interpreta semul /(s u n e t e) c a r a c t e r i s t i c e s p e c i e i x, y../ ca valori ale semului /m o d d e p r o d u c e r e/ și atunci deosebirile nu ar mai fi atît de mari.

[90] Cf. raportul dintre referent și sens în cazul onomatopeelor și interjecțiilor în LRC I. În general, situațiile în care dependența de referent este mai mare, ca în acest caz, se constată o structurare referențială mai puțin abstractizată.

[91] Cf. nota 17.

ca sem, nu este minimal (se divide în /a s c u ț i t/[92] + /i n t e n s i t a t e m a r e /) ș.a. Ar fi deci necesar un inventar al termenilor (sau un dicționar axiomatic), care să stabilească accepțiile în metalimbaj, excluzînd aproximațiile și impreciziile din definiția lexicografică.

Din altă perspectivă, ar interesa aprecierea tipului de structură reprezentat de (sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore sub aspectul statutului paradigmelor studiate (S_g, S_u, S_a, S_i). Cu alte cuvinte, în condițiile în care s-a stabilit că există un număr de seme comune pentru întreg (sub)ansamblul și cîte unul comun fiecărei paradigme, interesează în ce măsură semele care realizează opozițiile în fiecare paradigmă, nefiind decît parțial identice și opozițiile numai parțial repetabile, putem aprecia că avem a face cu un (sub)ansamblu alcătuit din mai multe paradigme sau cu mai multe (sub)ansambluri interferente alcătuind un „supra-ansamblu"[93]. În acest sens, structura complexă (ramificată) a fiecărei paradigme în parte și a întregului (sub)ansamblu al denumirilor fenomenelor sonore ar putea îndreptăți ultima interpretare.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Alinei, M. (1974) — *La struttura del lessico*, Bologna.

Bidu-Vrănceanu, A. (1977) — *La structuration sémantique des dénominations d'établissements publics*, RRL XXII (1977), nr. 2.

— (1980-a) — *Analiza structurii termenilor care indică fenomene sonore*, SCL XXXI (1980), nr. 2.

— (1980-b) — *Structuri lingvistice și structuri nelingvistice*, SCL XXXI (1980), nr. 5.

— (1981-a) — *Structurarea denumirilor fenomenelor sonore în limba română contemporană*, în *Semantică și semiotică*, București.

— (1981-b) — *Analiza structurii termenilor care indică fenomene sonore. Sunetele caracteristice animalelor și insectelor*, SCL XXXII (1981), nr. 3.

Coseriu, E. (1967) — *Zur Vorgeschichte der strukturellen Semantik. Heyses Analyse des Wortfeldes „Schall"*, în *To honor Roman Jakobson*, Haga — Paris.

Coteanu, I. (1977) — *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, București.

Forăscu, Narcisa (1980) — *Quelques critères sintaxiques de classification des traits sémantiques*, în „Quaderni di semantica" I (1980), nr. 1.

Marcus, S. (1970) — *Définition logique et définition léxicografique*, în „Langage" (1970), nr. 19.

Miclău, P. (1977) — *Semiotica lingvistică*, Timișoara.

Vasiliu, L. (1973) — *Pentru o semantică a sufixelor verbale*, SCL XXIV (1973).

LRC I — *Limba română contemporană*, vol. I, sub coordonarea acad. I. Coteanu, de G. Ciompec, C. Dominte, V. Guțu-Romalo, C. Mîrza, E. Vasiliu, București, 1974.

[92] Deci unii termeni (cuvintele-axiomă) apar obligatoriu și în metalimbajul semantic. Dar circularitatea sem/lexem nu înseamnă că orice cuvînt al limbii este cuvînt-axiomă.

[93] De tipul celui reprezentat de denumirile locuinței în raport cu denumirile instituțiilor, v. Bidu-Vrănceanu 1977 : 132. În cazul unui „supra-ansamblu", există un număr de seme comune, dar semele variabile care stabilesc opozițiile dintre termenii fiecărui (sub)ansamblu nu sînt exact aceleași, cum se întîmplă în cazul unui cîmp alcătuit din mai multe paradigme.

Analyse structurale des termes qui expriment des phénomènes sonores

(Résumé)

L'ouvrage fait l'analyse sémantique structurale du paradigme S_1 (les sons caractéristiques « aux choses ») du (sous-)ensemble des dénominations des phénomènes sonores.

On peut constater la grande diversité de relations sémantiques des termes du paradigme S_1, ce qui détermine l'importance majeure du contexte.

La plupart des oppositions sémantiques sont répétables par comparaison à d'autres paradigmes du (sous-)ensemble des dénominations des phénomènes sonores, mais on peut établir aussi des oppositions qui lui sont particulières. C'est pourquoi on pourrait discuter, du point de vue théorique, sur la typologie des structures sémantiques représentées par les paradigmes du (sous-)ensemble des dénominations des phénomènes sonores.

Martie 1981

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5–7

CORNELIA COHUȚ

ASUPRA NAZALITĂȚII VOCALELOR ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE

Pornindu-se de la materialul oferit de ALRT, se studiază realizările fonetice ale unor secvențe de tipul **vocală + consoană nazală + consoană** și **vocală + consoană nazală + vocală**, precum și frecvența de apariție și distribuția lor în graiurile dacoromâne.

0. Vocalele limbii române sînt vocale orale din punct de vedere fonologic, dar pot fi nazalizate în vecinătatea unor consoane nazale. Fiind condiționată de contextul fonetic, nazalitatea nu este o trăsătură intrinsecă a nici uneia dintre vocalele românești[1].

În general, orice vocală precedată sau urmată de o consoană nazală este nazalizată într-o măsură mai mare sau mai mică; prin fenomenul coarticulării, vălul palatului este parțial coborît, lăsînd deschise ambele căi, orală și nazală, pentru scurgerea aerului fonator.

Nazalitatea vocalelor în limba română este considerată de lingviști ca o trăsătură fonetică importantă[2]; alături de nazalitatea consoanelor, ea a fost studiată și explicată din punct de vedere articulatoric de Emil Petrovici, într-o lucrare fundamentală de fonetică experimentală[3].

0.1. Ne-am propus ca, în cele ce urmează, să stabilim în ce contexte apar vocalele nazale în graiurile dacoromâne, precum și dacă există deosebiri dialectale în ceea ce privește fenomenul nazalizării vocalelor.

Materialul pe care ne bazăm observațiile a fost extras din volumul *Texte dialectale* (ALRT) de Emil Petrovici[4].

0.2. În ALRT sînt notate 1 522 de vocale nazalizate. Ele apar în exclusivitate ca realizări ale unor foneme vocalice urmate, pe plan fonologic, de o consoană nazală[5].

Deși orice vocală precedată sau urmată de o consoană nazală prezintă un timbru nazal, nazalitatea vocalei nu este notată decît dacă are o anumită intensitate. Cu puține excepții, vocala a fost percepută și notată

[1] E. Tănase, confundînd planul fonetic cu cel fonologic, consideră că în sistemul vocalic al limbii române ar trebui cuprinsă pe lîngă seria vocalelor orale și seria vocalelor nazale corespunzătoare, care ar fi mai bogată decît cea a vocalelor nazale ale limbii franceze (în articolul *Nazalitatea vocalică în limba română*, în *Studii lingvistice* editate de Universitatea din Timișoara, Facultatea de Filologie, Timișoara, 1972).

[2] Cf. Alf Lombard, *La prononciation du roumain*, Extrait de Uppsala Universitets Årsskrift 1936, Uppsala, 1935, p. 133—134; Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. a II-lea, București, 1959, p. 85.

[3] *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930. Înțelegem prin vocale **nazale** vocalele notate cu semnul ~ deasupra literei care indică vocala orală; nu ne interesează deci gradul nazalității (în lucrarea citată a lui Emil Petrovici, p. 82—86, se face distincție între vocalele nazale din franceză și vocalele nazalizate, adică numai parțial nazale din limba română). Întrucît o vocală care este **nazalizată** de o consoană nazală învecinată devine **nazală**, cei doi termeni vor fi folosiți alternativ, pentru a desemna același tip de sunete.

[4] *Suplement la Atlasul lingvistic român II (ALRT II)*, Sibiu — Leipzig, 1943.

[5] Vezi și Alf Lombard, *op. cit.*, p. 135.

ca atare, mai cu seamă în cazul în care consoana nazală a dispărut. Dacă consoana se menține, gradul de nazalitate al vocalei, fiind mai slab decît cel al consoanei, nu este perceput (chiar dacă măsurătorile experimentale arată că vocala este nazalizată pe toată durata ei sau numai parțial) [6].

Vocalele nazalizate se întîlnesc în ALRT în următoarele contexte:

— vocală + consoană nazală + consoană (V + CN + C)

— vocală + consoană nazală + vocală (V + CN + V)

1. V + CN + C

1.1. Consoanele nazale urmate de o **c o n s o a n ă f r i c a t i v ă** își pierd, de obicei, ocluziunea, devenind fricative nazale omorganice cu consoana fricativă următoare. Cel mai adesea fricativa nazală dispare, nazalizînd puternic vocala precedentă [7].

În tabelul 1 prezentăm realizarea fonetică a succesiunii V + CN + C fricativă și numărul de atestări în ALRT (prin VO am indicat vocala orală, iar prin VN, vocala nazală).

Examinînd cifrele din acest tabel, constatăm că se întîlnesc mult mai frecvent vocale nazalizate urmate de fricative surde decît de fricative sonore. Au fost înregistrate foarte multe cazuri în realizarea succesiunii V + CN + *s*, datorită faptului că grupul consonantic *ns* este foarte frec-

Tabelul 1

Vocală	Consoană nazală	Consoană fricativă	Număr de cazuri	Număr de puncte
VN	—	f	110	41
VN	ɱ̣	f	5	4
VO	ɱ̣	f	49	19
VO	n	f	5	5
VN	—	v	87	32
VN	ɱ̣	v	3	3
VO	ɱ̣	v	52	23
VO	n	v	5	4
VN	—	s	394	60
VO	n	s	8	8
VN	—	z	140	44
VO	n	z	2	2
VO	m	z	1	1
VN	—	ș, ŝ, ś	291	43
VO	n	ŝ	1	1
VN	—	j, ẑ, ź	112	41
VO	n	j	1	1
VN	—	h, h′	23	16
VO	n	h	1	1
VN	—	y	2	2

[6] Cf. Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 73–74.

[7] *Ibidem*, p. 35–53.

vent în limba română[8], atît în fonetică sintactică (*-n* final din prepozițiile *în*, *din*, *prin* și din articolul nehotărît *un* se întîlnește foarte des cu *s-* inițial de cuvînt), cît și în cadrul aceluiași cuvînt, mai ales în participii de tipul : *uns*, *tuns*, *prins*, *lins*, *aprins*, *întins*, *atins*, *strîns*.

În general, înaintea unei consoane fricative, consoana nazală dispare nazalizînd vocala precedentă. Fac excepție fricativele labio-dentale, în fața cărora a fost notată în numeroase cazuri nazala fricativă *ɱ*, iar vocala și-a păstrat caracterul oral. Menționăm că în unele puncte apare o singură notație pentru toate cazurile, în timp ce în alte puncte formele cu vocală nazalizată coexistă cu cele în care vocala este orală.

În tabelul rezumativ 2 prezentăm nazalizarea vocalelor și tratamentul consoanei nazale în succesiunile V + CN + C fricativă.

Tabelul 2

Vocală	Consoană nazală	Consoană fricativă	Număr de cazuri	Procente
VN	—	C fricativă	1 159	89,7
VN	ɱ	f, v	8	0,6
VO	n (m, ɱ)	C fricativă	125	9,7

1.2. Consoana nazală urmată de *l*, *r* sau de o semivocală (semiconsoană) este în aceeași situație ca în fața unei consoane fricative, adică își pierde ocluziunea și se acomodează la modul de articulare al sunetului următor, astfel încît grupurile *nl*, *nr*, *ni̯* etc. se transformă în *l̃l*, respectiv *r̃r*, *ĩ̯i̯*. În faza următoare, consoana nazală (laterală, vibrantă etc.) dispare nazalizînd vocala precedentă[9]. Menționăm că grupurile *nl*, *nr*, *ni̯*, *nu̯* nu sînt totdeauna heterosilabice și apar în majoritatea cazurilor în fonetică sintactică.

Tabelul 3

Vocală	Consoană nazală	Consoană lichidă, semivocală (semiconsoană)	Număr de cazuri	Număr de puncte
VN	—	l, l′	136	44
VO	n̥	l	5	3
VO	n	l, l′	6	4
VN	—	r	36	20
VO	n̥	r	1	1
VN	—	i̯, u̯, o̯	94	34
VO	n	i̯	5	5

[8] Cf. Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române*, [București] 1968, p. 65–68.

[9] Cf. Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 53–61.

Din tabelul 3, în care prezentăm realizarea fonetică a succesiunii V + CN + C lichidă sau semivocală (semiconsoană), rezultă că în 94 % din cazuri vocala este nazalizată, iar CN dispare, și în numai 6 % din cazuri vocala este orală, iar CN se menține (vezi și tabelul rezumativ 4).

Tabelul 4

Vocală	Consoană nazală	Consoană lichidă, semivocală (semiconsoană)	Număr de cazuri	Procente
VN	—	l, l', r, i̯, u̯, o̯	266	94
VO	n, n̦	l, l', r, i̯	17	6

2. V + CN + V

Vocalele nazalizate sînt notate în unele cazuri și înaintea altor vocale. Aceasta se întîmplă cînd după prepoziții ca *în*, *din*, *prin* sau după articolul nehotărît *un* urmează un cuvînt care începe cu o vocală. Emil Petrovici consideră că explicația fenomenului este de ordin psihologic[10].

În tabelul 5 prezentăm realizarea fonetică a succesiunii V + CN + V, precum și numărul de atestări în ALRT. În această succesiune, observăm că în numeroase cazuri vocala și-a păstrat timbrul oral, iar consoana nazală s-a menținut. În multe puncte anchetate coexistă formele cu vocală nazalizată și cele cu vocală orală, uneori chiar în același text. Succesiunea vocală + consoană nazală + *e* nu a apărut, probabil, deoarece această vocală apare rar în poziție inițială în limbajul popular.

Tabelul 5

Vocală	Consoană nazală	Vocală	Număr de cazuri	Număr de puncte
VN	—	a	50	29
VO	n	a	23	16
VN	—	i	3	3
VO	n	i	4	2
VO	n	î	7	5
VN	—	o̦	3	1
VN	—	o	7	6
VO	n	o	12	7
VN	—	u	11	9
VO	n	u	1	1

Din tabelul rezumativ 6 reiese că în 61 % din cazuri vocala este nazalizată, iar consoana nazală a dispărut, și în 39 % de cazuri vocala este orală, iar consoana nazală se menține.

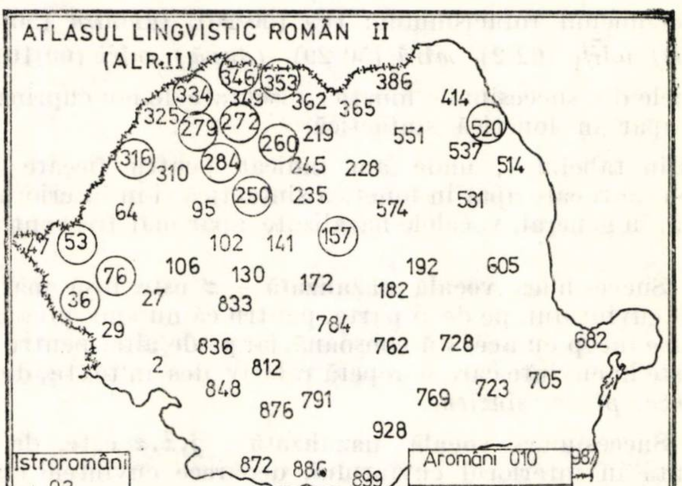
[10] *Ibidem*, p. 66—67.

Tabelul 6

Vocală	Consoană nazală	Vocală	Număr de cazuri	Procente
VN	—	V	74	61,15
VO	n	V	47	38,85

Din numărul total de 1 696 de cuvinte luate în considerație, în 1 499 vocala este nazalizată, iar consoana nazală a dispărut; în 189 este notată succesiunea VO + CN, iar 8 cazuri reprezintă succesiunea VN + CN + f, v. Majoritatea cazurilor din cea de-a doua categorie sînt reprezentate de succesiuni de tipul VO + CN + C fricativă labio-dentală sau VO + CN + V în fonetică sintactică.

Pe baza materialului cercetat am alcătuit harta următoare:

Pe această hartă, în care sînt marcate punctele unde în toate cazurile și în toate succesiunile discutate mai sus consoana nazală a dispărut, iar vocala a fost nazalizată, se poate observa că în vestul și în nord-vestul teritoriului dacoromân se delimitează net arii cu nazalitate mai pronunțată[11].

3. În punctul 346 Negrești-Oaș apar cîteva cazuri care nu se încadrează în situațiile pe care le-am discutat mai înainte. Exemplele cuprind vocale sau semivocale nazalizate în cuvinte care au avut într-un stadiu mai vechi o consoană nazală palatală care a evoluat apoi la *i̯* : *bosorcăĩ̯ĕ*

[11] *Ibidem*, p. 96.

(149/24), *bosorcẵi̯* (149/24), *t'ẽi̯i* (149/25), *morõĩ^{u}* (154/9), *morọ̃ĩě* (154/10), *o-ŋcũi̯át* (152/21), *să d'ĩi̯ẽ* (152/23).

Fenomenul este notat de mai toţi specialiştii care au cules material lingvistic din Ţara Oaşului[12] şi a fost comentat şi explicat de Emil Petrovici[13] şi Sextil Puşcariu[14].

S. Puşcariu crede că în Ţara Oaşului ar putea chiar să existe o opoziţie fonologică între vocalele orale şi cele nazale[15], iar Ion Coteanu consideră că sistemul vocalic al graiului crişean „trebuie completat cu vocalele nazale, ceea ce duce la îmbogăţirea lui"[16].

Sîntem de părere că existenţa acestor vocale nazale rămîne de demonstrat printr-un studiu special care să stabilească dacă există sau nu perechi minimale sau contrastive în grai, probîndu-se astfel validitatea opoziţiei vocală nazală/vocală orală.

Trebuie să amintim că am întîlnit şi în punctul 95 Scărişoara un exemplu similar cu cele din Ţara Oaşului : *grĩu̯* (50/28). La Scărişoara au fost, de asemenea, înregistrate cîteva vocale nazalizate în cuvinte care prezintă fenomenul rotacismului : *tũn^{u}* (50/20), *lumńĩră* (50/25), *mĩr^{i}e* (61/23), *(în) mĩr^{i}ẹ* (62/2), *mĩră* (50/29), *(după) mĩri* (60/16).

4. Unele din succesiunile fonetice discutate de noi cuprinzînd vocale nazalizate apar în fonetică sintactică.

4.1. Din tabelul 7, unde am indicat pentru fiecare succesiune numărul de cazuri care apar în fonetică sintactică şi în interiorul cuvîntului, reiese că, în general, vocalele nazalizate apar mai frecvent în fonetică sintactică.

4.2.1. Succesiunea **vocală nazalizată** + *z* este însă mai frecventă în interiorul cuvîntului, pe de o parte, pentru că nu sînt prea numeroase cuvintele care încep cu această consoană, iar pe de alta, pentru că grupul *-nz-* se găseşte în cuvinte care se repetă relativ des în texte, de exemplu : *frunză, brînză, pînză, sînziene.*

4.2.2. Succesiunea **vocală nazalizată** + *j, ẑ, ź* este, de asemenea, mai frecventă în interiorul cuvîntului, deoarece cuvintele cu *j-* iniţial sînt relativ puţine, iar cuvinte ca *ajunje* (*-ẑe*), *strînje* (*-ẑe*), *sînje*-(*ẑe*) sînt des repetate în texte.

5. După cum am arătat, toate vocalele limbii române pot fi nazalizate în succesiunile discutate mai sus. Dar vocalele nu apar toate în aceeaşi măsură în faţa unei consoane nazale[17].

[12] Gustav Weigand, *Samosch- und Theiss- Dialekte*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", VI, Leipzig, 1898 ; I.-A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1907, p. 45—46 ; Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, Bucureşti, 1966, vol. al II-lea, p. 445, 450, 461 ; vol. al III-lea, p. 143, 147 ; Teofil Teaha, *Texte dialectale din Oaş*, în FD VI, 1969, p. 214—228.

[13] *Op. cit.*, p. 96—97.

[14] *Op. cit.*, p. 86.

[15] *Op. cit.*, p. 247.

[16] În *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 99.

[17] Cf. Alf Lombard, *op. cit.*, p. 135 ; Emil Petrovici, *op. cit.*, p. 70 ; Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 86.

Tabelul 7

Succesiunea fonetică	În fonetică sintactică	În interiorul cuvîntului	Numărul de cazuri
VN + f	92	23	115
VN + v	61	29	90
VN + s	215	179	394
VN + z	40	100	140
VN + ş, ŝ, ś	59	232	291
VN + j, ẑ, ź	28	84	112
VN + h, h′	21	2	23
VN + y	2	—	2
VN + l, l′	133	3	136
VN + r	36	—	36
VN + semicons.	94	—	94
VN + V	74	—	74
Total	855	652	1 507
Procente	56,93	43,07	100

Prezentăm în tabelul 8 cifrele care arată de cîte ori a fost înregistrată fiecare vocală nazalizată şi ce procent reprezintă ea în raport cu numărul total de vocale nazalizate.

După cum observăm, vocalele închise : *i*, *î*, *u* deţin împreună 81,02% din totalul cazurilor, fapt care poate fi explicat istoric : în poziţia în care ne aşteptăm să găsim vocale nazalizate, s-a produs şi închiderea acestora (legată de nazalizare)[18]. Evident, cuvintele mai noi nu au suferit acelaşi tratament ca cele moştenite.

Tabelul 8

Vocala	Numărul de cazuri	Procente
ã	88	5,84
ẵ	81	5,37
ẽ	24	1,59
ĕ̃	17	1,13
ę̃	5	0,33
î̃	587	38,95
ĩ	247	16,39
õ	71	4,71
ũ	387	25,68

Sur la nasalité des voyelles dans les parlers daco-roumains

(Résumé)

A partir des matériaux contenus dans l'ALRT (les textes dialectaux recueillis et publiés par Emil Petrovici), l'article examine la réalisation phonétique de quelques séquences du type **voyelle + consonne nasale + consonne** et **voyelle + consonne nasale + voyelle**, ausi bien que leur fréquence d'apparition et leur distribution dans les parlers daco-roumains.

Aprilie 1981

[18] Vezi şi Iosif Popovici, *Vocalele româneşti*, Cluj, 1927, p. 46.

LOUIS MOURIN

LE VERBE FRANÇAIS : MORPHOLOGIE THÉORIQUE OU RESTRUCTURATION ?

L'explication de la morphologie du verbe français qui, traditionnellement, résulte de « lois » phonétiques et d'actions analogiques, est contestée par un volume récent de M. J. Foley [1] qui propose d'autres solutions fondées sur des principes théoriques. Je confronterai les résultats des deux méthodes en versant au dossier de la seconde l'apport de l'étude pan-romane de problèmes similaires. C'est dire que je m'arrêterai aux faits qu'il y a intérêt à replacer dans cette perspective romane, et guère aux phénomènes propres au français.

Au préalable je résumerai l'essentiel de cette méthode théorique, sans en discuter les principes.

Elle ignore délibérément la distinction entre synchronie et diachronie, distinction considérée comme non géniale, contrairement à l'« idolâtrie contemporaine de de Saussure » (p. 2), distinction qui non seulement n'est pas nécessaire mais qui engendre des pseudo-problèmes (p. 2). L'analyse théorique se veut « achronique » (p. 1) et explique la morphologie superficielle française en termes non de dérivations de formes superficielles latines (classiques ou vulgaires), mais en termes de changements. Ces formes latines et françaises sont issues toutes deux de formes abstraites appelées « etyma » (p. 17), mais qui ne sont pas de vraies étymologies (p. 17) et ne sont pas identificables à des formes latines (p. 53). Ce sont des structures sous-jacentes (p. 89) mais évidentes aux yeux de l'auteur (p. 90), alors que la méthode philologique — l'auteur cite et critique essentiellement Fouché et Pope —, incapable fréquemment d'analyse linguistique (p. 137), fait erreur en dérivant certaines formes françaises de formes latines (pp. 90, 245). Au lieu de dire que le latin précède le français, l'auteur considère les deux langues comme, pour ainsi dire, contemporaines et dérivées toutes deux d'« etyma » identiques : il en compare les variations (p. 22), en mettant plus d'une fois côte à côte latin, ancien français et français moderne (p. ex. pp. 70, 84, 250, 266) ou latin et français (p. ex. pp. 226, 253).

L'auteur récuse les explications par analogie. On comprend quelque peu cette répugnance car, à parcourir certaines grammaires historiques, on éprouve parfois l'impression que cette sorte d'argument est utilisée en désespoir de cause. Et en morphologie du français, qui opéra beaucoup de réfections, on souhaiterait une systématisation des actions analogiques auxquelles il est fait appel. En fait, plusieurs interprétations se présentent souvent à l'esprit pour résoudre tel problème. C'est la raison pour laquelle, dans une série d'études qui portent sur l'ensemble de la morphologie verbale romane, je me suis efforcé de grouper les argu-

[1] JAMES FOLEY, *Theoretical Morphology of French Verbe*, Amsterdam, Lingvisticae investigaciones, Supplementa, vol. 1, 1979, 292 p.

mentations fondées sur l'analogie, de façon à dégager celles qui semblent s'imposer par la fréquence de leur apparition [2]. Car la diversité des systèmes morphologiques du verbe dans les parlers romans tient moins aux « lois » phonétiques qui se sont exercées sur eux qu'au choix qu'ils font entre les analogies, choix opéré en fonction d'un dynamisme interne propre, et pour lequel les analogies ne sont que des stimulants.

La présente étude se limitera à quelques problèmes que posent l'indicatif présent (§§ 1, 2), le subjonctif présent (§ 3), l'indicatif imparfait (§ 4), le parfait (§§ 5 — 7), le participe passé (§§ 8 — 12) et l'infinitif (§§ 13 — 15). Elle juxtaposera les démonstrations de M. Foley — dont des éléments parfois épars ont dû être rassemblés — et celles que suggère la comparaison romane.

1. L'auteur n'admet pas (pp. 71, 221) que le *-ons* de l'indicatif présent 4. soit dû à *sons* (<*sumus*). Il postule un étymon avec schwa, suivi d'un élément bilabial *w* inclus dans le *m* caractéristique de la personne 4. [3] c'est-à-dire *amaəwmes*, *dormiəwmes* et *valəwmes*. Tant en latin qu'en français il y aurait eu labialisation provoquée par ce *w* : en latin, elle se serait exercée sur le *e* de la finale, d'où *amaəmos* (p. 71), *dormiəmos*, *valeənos*, puis avec contraction *(aə > a, iə > i, eə > e) amamus*, *dormimus*, *valemus*. En français la labialisation aurait modifié en *o* le schwa désinentiel : d'où *amaomes* (pp. 58—59, 71), *dormiomes* (p. 221) et *valeomes* (cf. p. 250), puis *aimons*, *dormons* et *valons*. A la personne 5., il y aurait eu palatalisation du schwa par un yod qui affecte le *t: amaətyes* (p. 72), *dormiətyes*, *valeətyes* ; d'où *amaetes*, *dormietes*, *valeetes*, et, par contraction, *amet(e)s*, *dormet(e)s*, *valet(e)es* et *aimez*, *dormez valez*.

Avant de défendre — mais par une autre argumentation que celle de Fouché — l'action de *sons*, je m'étonnerai que M. Foley n'admette pas (pp. 221—222) le déplacement de l'accent de *véndimus* en **vendĭmus*. Il estime (cf. p. 250) que *vendeəwmes* est passé en français à *vendeomes vendons*, mais que en latin l'étymon *vendəwmes* a engendré *vendēmos* puis *véndĭmus*. On se demande comment et pourquoi. Car c'est faire des verbes latins avec *ĭ*, aux personnes 4. et 5., des dérivés de ceux avec voyelle thématique en *ē*, alors que le type en voyelle brève contient souvent des verbes latins primaires. Par contre le passage de *véndimus* à **vendĭmus* s'explique moins—comme le croit Fouché (p. 4) — par une imitation des autres conjugaisons, que par l'action du « temps-pont » que constitue l'exhortatif : subj. 4. *vendamus→impér.* 5. **vendĭte*→ind. prés. 5. **vendĭtis→* ind. prés. 4. **vendĭmus*. Et le roumain, qui conserve l'accentuation latine, et qui a un impératif 5. *vîndeți* étend précisément, par une action inverse, via l'exhortatif, l'ind. prés. 4. *vîndem* au subjonctif : 4. *să vîndem*.

En français, la généralisation des *-ons* et *-ez* constitue un aboutissement de phénomènes dont on retrouve les étapes dans l'autres parlers romans. Ce sont 1° la fusion à l'indicatif présent 4. et 5. des verbes des

[2] Cf. principalement RRL XIX (1974), pp. 191—217, XX (1975), pp. 115—138, XXI (1976), pp. 3—21, 229—245, 461—467, 555—570, SCL XXVIII (1977), pp. 143—155, 253—268, XXIX (1978), pp. 19—43, 263—279.

[3] M. Foley superpose ce *w* au *m*, ce que ne me permet pas la typographie ; je l'antépose graphiquement : *wm* et non *w* au-dessus de *m*.

conjugaisons I*(-are)* et III *(-ere)*, fusion qui s'opère en catalan, dans les parlers « rhéto-romans » et en Italie du Nord ; 2° l'extension de cette fusion à la conjugaison II (*-ire*), qui se fait en toscan et en ladin dolomitique ; 3° l'introduction à la personne 4. du *-ons* de *sons*.

Sans revenir ici sur les démonstrations des deux premières étapes [4], je résumerai celle de l'introduction du *-ons* [5]. Des faits similaires existent en Italie du Nord et en dolomitique. Dans ces dialectes, l'adoption, à la personne 4., de *-on (cianton, vendon* [6]) ou de *-om/uma (cantom/cantuma, vendom/venduma)* [7] est liée à l'existence, pour *essere*, respectivement de 4, *son*, *som/suma*. Et, par contre, les formes dialectales italiennes en *-emo (cantemo)* correspondent à l'existence de *semo* (<*sĭmus* attesté).

Des considérations fondées sur des faits catalans et « rhéto-romans » suggèrent qu'en français la fusion des verbes *esse* et *stare*, voisins sémantiquement, en un paradigme unique *(était, étant, été...)* a déterminé l'action de 4. *sons* sur l'ancien *estons* (≠*stamus*). Il y eut interaction entre *stare* (I), le paradigme **allare — vadere* (II—III) et le verbe *habere* (III). D'une part, le *a* de *estas*, *estat* (≠latin *stas*, *stat*) est dû à *vas*, *vat*, *as*, *at* ; d'autre part, les *-ons* et *-ez* de *estons*, *estez* ont déterminé *allons allez*, *avons avez*, puis, par généralisation, *chantons chantez*, *vendons vendez*.

2. En français la terminaison de la personne 1. de l'indicatif présent est *-e* pour la conjugaison I *(aime,* plus *cueille, souffre, couvre...)*, mais *-s* pour les autres *(dors, sens)*. Pour expliquer ce phénomène, M. Foley antépose au *-o* latin un étymon en *-əmy* : *amaəmy* (p. 69—70), *sentiəmy* (cf. p. 70), *valeəmy* (p. 124). Le *-my* labialise le schwa en latin *amaəmy*→*amo* : p. 69) ; et en ancien français le yod « iotacise » le radical (p. 124) : *valeəmy* > *vail*, aussi *doing*, *respoing*, *puis*, *muir*, *ai*, *sai*, *faz*. Mais, pour le français moderne, l'étymon est différent : le *-my* subit une assibilation de la labiale en *-sy* — que l'auteur n'a ni le temps ni l'espace d'expliquer (p. 69) — de sorte que les formes théoriques deviennent *amaəsy* ou *sentiəsy* (pp. 70, 49). Celles-ci connaissent un sort différent (p. 47—49) : derrière une voyelle « forte », il y a chute de l'*s* et du yod : *amaəsy* > *amasy* > *aimay* > *aime ;* derrière une voyelle « faible », il n'y a que la chute du yod : *sentiəsy* > *sentisy* > *sentsy* > *sents* > *sens* et *fakyəsy* > *faisəsy* > *fais* (p. 248) au lieu du *faz* ancien.

On s'étonne de la dualité de l'étymon surtout en raison de l'époque de la généralisation (XIIIe siècle) des *-e* et *-s*. N'est-il pas plus simple d'admettre que le *e*, exceptionnellement d'appui *(tremble...)*, s'est généralisé à la personne 1. pour se conformer aux personnes 2. et 3., et que l'*s* du second groupe est due à l'action assimilatrice de la personne 2. sur 1. ? Il convient, en effet, de lier deux phénomènes propres au français : d'une part, la séparation, à partir du *-o* latin, des verbes en deux groupes ; d'autre part l'élimination quasi complète des formes irrégulières de

[4] Cf. *Les fusions de conjugaisons dans les langues romanes*, dans SCL XXIX (1979), pp. 268—273, et 274, § 27.

[5] Cf. *Les terminaisons en* **-ons** *et en* **-ez** *de l'indicatif présent français, et la morphologie comparée*, dans *Album W. Pée*, Tongres, 1973, pp. 271—277.

[6] Cf. J. Kramer, *Historische Grammatik des Dolomitenladinischen*, t. 2, *Formenlehre*, Würburg, 1976, p. 74.

[7] Cf. G. Rohlfs, *Historische Grammatik der Italienischen Sprache*, t. 2, Bern, § 530,

la personne 1. [8] pour ne garder que *ai*, *vais*, *suis*, et éventuellement *puis*. Ces deux faits suggèrent une action de la personne 2. sur 1.

J'en verrais une confirmation dans l'attitude du dolomitique. Ici aussi le *-e* de la personne 1. *(mëte)* qui, pour des raisons phonétiques, ne peut être d'appui, est dû à la personne 2. *(mëtes* 3. *mët)*. Certaines personnes 1. irrégulières ont subi l'influence de la personne 2. : 2. *es*→1. *è* (≠**haio*) 2. *ses* → 1. *sè* (≠**saio*), 2. *des*→1. *dè* (≠*do*) 3. *dà*...et le lien entre ces deux personnes est prouvé par l'action inverse de 1. sur 2. : 1. *posse*→2. *posses* (≠**potes*) 3. *po*... ; [9].

3. Au subjonctif présent se pose, comme à l'indicatif présent, le problème de l'origine des *-ons*, *-ez* communs à tous les verbes, et de celle du *-i-* de *-ions*, *-iez*. Ce *i* remonterait à un morphème *ya*, postulé dans *dormiyaə̆wmes* (p. 61) et *habeyaə̆wmes* (cf. p. 83), aussi dans *vendeyaəwmes* (cf. 1. *legi-eya*, p. 125, et ind. prés. 4. *vendeəwmes* : supra, § 1) et dans *amayeəwmes* (p. 84).

En latin, ce *w* aurait provoqué, comme au présent (cf. *supra*, § 1), la labialisation du *e* final en *u* ; il y aurait eu ensuite, pour les conjugaisons II et III, contraction dite « de droite à gauche » (p. 83) : *dormiyamus* (*iy* > *i*) > *dormiamus* et *habeyamus* (*ey* > *e*) > *habeamus*, mais pour la conjugaison I, contraction « de gauche à droite » : *amayamus* (*ya* > *e* : p. 83) > *amaemus*, puis (*ae* > *e* : p. 84) *amemus*.

En français, la labialisation aurait porté, comme à l'indicatif présent (cf. *supra*, § 1), sur le schwa : il passe à *o* ; à la conjugaison I, il y aurait eu ensuite contraction (de gauche à droite : p. 83) de *ay* à *e* : *amayaomes* (p. 84) > *ameaomes*. Aux trois conjugaisons, contraction (de gauche à droite) de *ao* à *o* : *ameaomes* > *ameomes* (p. 84) > *aimions*, *dormiyaomes* (p. 61) > *dormiyomes* > *dormions* et *habeyaomes* > *habeyomes* > *avions*.

Cette démonstration théorique se substitue à celle — citée d'après Pope et Fouché, et rejetée (p. 83) — qui voit dans *-ions* une contamination entre le *-iens* de *-eamus*/*-iamus* et le *-ons* de l'indicatif présent.

La grammaire comparée confirme pourtant le processus français : d'autres parlers témoignent soit de la généralisation d'un seul morphème à tous les verbes, soit de l'action de l'indicatif 4. sur le subjonctif.

L'extension des subjonctifs français (cf. Fouché, p. 204) *seiiens*, *aiens*, *faciens*, *voilliens*, *veigniens*...a un parallèle en toscan : le *-iamo* de *siamo*, *abbiamo*, *facciamo*, *vogliamo*, *saiamo*...s'étend aux verbes des conjugaisons III (*vendamus*→*vendiamo*) et II (*dormiamo*) et, via le lien entre *esse* et *stare*, à ceux de la conjugaison I : *siamo* → *stiamo* → *cantiamo* [10].

L'action de l'indicatif sur le subjonctif s'opère dans d'autres parlers romans. En roumain, les indicatifs 4. *cîntăm*, *tăcem* et *murim* deviennent aussi des subjonctifs. En dolomitique, le *-on* de l'indicatif 4. s'introduit au subjonctif, qui y greffe un morphème *-se* : ind. 4. *cianton*, *durmion* et subj. 4. *ciantonse* et *durmionse*. En catalan, il y a eu croisement entre les

[8] On sait que les langues romanes conservent de nombreuses différenciations de la personne 1. p. ex. : toscan *voglio, muoio, dico, vengo, valgo, conosco*... ; portugais *faço, digo, venho, valho*... ; castillan *hago, digo, vengo, valgo, conozco*...

[9] Cf. *Le système des réfections analogiques dans les indicatifs présents romans irréguliers*, dans RRL XXI (1976), p. 231, § 63.

[10] Cf. *Les fusions*..., *l.c.*, §§ 1 et 14 *in fine*.

deux formes verbales : *cantem* (<subj. *cantemus)* et *dormim* (<ind. *dormimus)* sont à la fois des indicatifs et des subjonctifs. En sursilvain, il en a été de même, mais avec insertion d'un morphème *e* au subjonctif : ind. *cantein* (<subj. *cantemus), durmin* (<ind. *dormimus)* et subj. *canteien* et *durmien.*

4. Les formes en *-ais* de l'indicatif imparfait, identiques pour tous les verbes remonteraient à des étyma (pp. 77—79) : *ama-ewa-t, dormi-ewa-t* et *hab-ewa-t.* L'accroissement *w* se serait consonantifié en latin en *b* (*-abat, -iebat, -ebat),* mais il se serait changé en français en *y* : *-a-eya-t, -i-eya-t,* et, pour les verbes en *e*, diphtongaison : *-eiya-t.* Les deux premiers types se seraient contractés de *-aey* en *ey*, et de *-iey* aussi en *-ey.* Les *-eyat* (I et II) et *eiyat* (III) auraient abouti à *-oyat>ait.*

A la personne 4. (cf. p. 77—78) l'étymon *-ewaəwmes* engendre (via *eiwames>eiyéns)* la contraction *-iiéns* de l'ancien français : il s'agit d'une « transition » entre la labialisation du *e* final en *u* en latin (*-ewaəwmes> -ebamus),* mais de la voyelle tonique en *o* en français moderne (*-ewaəwmes>-ions).*

J'examinerai trois points de cette théorie : a) le rejet (p. 75) de l'hypothèse traditionnelle de la dissimilation du *b* de *-ebat* dans des verbes tels que *habe(b)at, debe(b)at, bibe(b)at, vive(b)at...* ; b) l'adoption (p. 78) du passage de *dormiebat* à **domebat*, théorie reprise par Fouché (p. 236), mais que n'admettait pas Meyer-Lübke [11] ; c) le refus d'une action analogique de la terminaison *-ons* de l'indicatif présent sur l'imparfait.
a) Au bénéfice de la chute du *b* dans *-ebat*, on peut signaler les chutes de *v* éventuellement en toscan ancien et dialectal *(avea, devea...)* et dans les dialectes de l'Italie [12].
b) l'hypothèse d'un passage du *-iebat* de la conjugaison en *-ire* à *-ebat* est repoussée par une vue pan-romane. En effet, à l'exception du roumain ancien qui conserve *-iebat (>ieá>iĭá),* les autres langues partent de la forme en *-ibat* du latin archaïque et populaire [13]. Cette forme subsiste en toscan *(dormiva),* mais perd ailleurs son *b* sous l'action de *-eat* issu de *-ebat:* portugais *vendia→dormia (≠ibat:* cf. *gingiva>gengiva),* catalan *vendía>dormía* (cf. *geniva),* ancien provençal *vendía→dormía* (cf. *gengiva/angiva),* sarde ancien *facheat→dormiat* (cf. *tibe, nibe;* plus tard *dormiat* détermine *fachiat).* Mais en castillan il est possible que *vendía (<vende(b)at)* coïncide, par évolution phonétique normale (cf. *encía),* avec *dormía.* En sursilvain, où le *b* passe à *v*, c'est le timbre *e* de *vendeva* qui s'introduit dans *dormeva.* Et en roumain, où le *b* intervocalique tombe, *vindea* change l'ancien *dormiiá* en *dormea.*

On peut donc présumer qu'en ancien français aussi *vendeiet* aura déterminé *dormeiet.* Cette action de III sur II est liée à l'indifférenciation de ces conjugaisons, dès le latin, à l'indicatif présent 2. et 3., et au subjonctif, elle détermine même en ancien provençal la fusion de ces verbes à l'indicatif présent 4. et 5. : *vendem, vendez→dormem, dormez.*

[11] Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, t. II, § 254, édit. française, p. 315—316.

[12] Cf. G. Rohlfs, *o.c.*, §§ 550, 551, 552.

[13] Cf. A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, Paris, 1953, § 237 et W. Meyer-Lübke, *o.c.*, § 254.

c) L'action de l'indicatif présent sur l'imparfait s'observe dans des parlers de l'Italie du Nord et « rhéto-romans ». P. ex. en Italie du Nord : ind. prés. 4. *cantemo* (comme *vendemo)* entraîne imparfait *canteva* (comme *vendeva)*[14]. En engadinois, 4. *chantains* (comme *vendains)* provoque *ciantaiva* (comme *vendaiva)*. De même en dolomitique, 4. *cianton* (comme *vendon)* engendre *ciantova* (comme *vendova)*.

5. a) La dualité des voyelles thématiques des parfaits réguliers de la conjugaison III *(vendîmes* et *valûmes)* est expliquée par M. Foley (pp. 158—167) en partant non de **ven(de)dimus* et *valuimus*, mais d'un *ē* tonique de formes abstraites *vendesəmes* et *valesəmes* (p. 161). Il postule (p. 159) l'existence antérieure d'un *vale-wi-mus* (parallèle à *ama-wi-mus* et *dormi-wi-mus)*. Le *e* serait effacé (p. 159) dans *valuimus*, mais serait réapparu, après la chute du *-wi-*, dans les étyma du parfait, avec morphème temporel en *-sə* : c'est-à-dire *dormisəmes* (p. 57), *amasəmes* et aussi *vendesəmes* et *valesəmes*.

La divergence du traitement du *e*, c'est-à-dire *i (vendîmes)* et *u (valûmes)* serait due au fait que la diphtongue *ei*, issue de *e (vendeisəmes, valeisəmes)*, est précédée, dans le premier cas, de deux consonnes c'est-à-dire d'un environnement plus serré (« crowled conditions ») qui engendre la contraction en *i* (p. 161), mais, dans le second cas, d'une seule consonne, position qui détermine les développements phonologiques (p. 160—161) *ei* > *oi* > *u*.

Dans le premier cas, le critère des deux consonnes se heurte à quelques difficultés. C'est ainsi que M. Foley considère qu'il y a deux consonnes devant le *i* dans *craignîmes* (cf. **cremuimus)*, que le résultat attendu de *ecrivesəmes*, ne serait pas passé à *vu* mais à *vi* par absorption de *u* dans le *v* (p. 162), et que *cousîmes* remonte à une forme latine *consuimus* avec *n* conservée.

Quant au second cas, précisons que la consonne unique de ces parfaits réguliers ne semble guère être que *l (moulut, valut, voulut,* + *résolut)*, *ll (fallut)* et *r (courut, mourut* + *parut)*.

Avant de proposer une autre explication de la dualité *i u* (cf. *infra*, sous *d)*, je plaiderai, en me fondant sur des arguments comparatifs, pour la théorie traditionnelle de l'origine du *i* (cf. *b)*, mais j'en défendrai une autre concernant celle du *u* (cf. *c)*.

b) M. Foley établit *vendeismes* > *vendîmes* parce qu'il repousse (p. 254) la loi de la métaphonie à la personne 2. *(ven(de)disti* > *vendis)* et l'analogie exercée sur les personnes 4. et 5.

Pourtant l'action fermante du *i* final est répandue dans la Romania occidentale. Certains dialectes de l'Italie méridonale y ajoutent celle du *u*. En portugais le *o* final ferme les voyelles toniques *ĕ (mĕtus* > *mẹdo)* et *ŏ (ŏvus* > *ọvo)*. Et certaines voyelles finales ouvrent des sons toniques en portugais, ou déterminent des diphtongaisons en roumain.

L'extension du *i* de la personne 2. aux autres personnes s'opère aussi, p. ex., en castillan 2. *vendist(e)* → 4. *vendimos* (au lieu de l'ancien *vendiemos)* et an ancien engadinois : 2. *vendist* → 4. *vendischen* (≠ *ven(de) dimus)*.

14 Cf. G. Rohlfs, *o.c.*, §§ 530, 551.

c) L'évolution *valeismes* > *valoismes* > *valûmes* s'écarte de la théorie de Fouché (p. 314) qui, acceptant à la personne 2., une fermeture en *i* due à l'action métaphorique *(valuisti* > *valwis)*, voit dans le *u* une labialisation du *w* par ce *i* : *wi* > *wü* > *ü*.

Je proposerais une autre explication que celle de Fouché – et évidemment que celle de M. Foley – en me fondant sur le fait qu'en roumain, où il n'y a pas de métaphonie fermante exercée par le *i* (cf. 2. *dixisti* > *ziseși)*, et où il n'y a pas de diphtongaison de *e*, le *u* (non *ü*) de tous les parfaits réguliers de la conjugaison III est dû au participe ; p. ex. *timuisti* n'aboutit pas à **temeși* mais à *temuși* en raison du lien *temut* (cf. *infra*, § 8). En français aussi, le participe en *u* a pour le moins favorisé – sinon déterminé – le passage de *wi* à *u*[15] : tous les parfaits en *u*, tant réguliers qu'irréguliers, correspondent en effet à des participes en *u*, et non en *t* ou *s* ; la seule exception est le rapport *mourut mort*.

d) Contrairement au roumain, l'action du participe en *u* ne se fait, en français, que pour une partie des verbes *(valûmes)*, non tous *(vendîmes* mais *vendu)*. Le français est partagé entre deux tendances quant au choix de la voyelle thématique.

Par la première il accepte la voyelle *i* à la fois pour les conjugaisons III *(vendîmes)* et II *(dormîmes)*, et poursuit l'indifférenciation de ces deux conjugaisons qui existe aussi, entre autres, aux personnes 1., 2. et 3. de l'indicatif présent : 3. *vend* et *dort* avec une chute de la consonne finale du radical *(vend-ons, dorm-ons)* qui oppose ces conjugaisons à la première (3. *chante)*.

La seconde tendance, celle qui favorise le *u*, vise à distinguer la conjugaison III de II, comme cela se fait au participe *(valu, dormi)*. Et l'on constate que d'anciennes formes telles que 4. *volimes, vesquimes, tolimes* ont adopté ensuite le *u* : *voulûmes, vécûmes*.

6. L'origine des timbres *u* et *i* se pose aussi pour les voyelles du radical tonique de certains parfaits irréguliers : *dûmes...et fîmes*...Je synthétiserai les positions de M. Foley (1°) d'abord sur le type en *u(a)* puis sur le choix *(b)* de *i* plutôt que *u* ; sur l'origine du *i* *(c)*, et enfin sur la chute de l'*s* finale du radical des parfaits sigmatiques (2. *fesis, mesis...) (d)*. Je proposerai ensuite d'autres explications (2°).

1°a) Le type en *u* est effectivement précédé d'une seule consonne (cf. *supra*, § 5 a) dans *dûmes, fûmes, mûmes*..., aussi dans *vécûmes, résolûmes*. Comme M. Foley n'admet ni la métaphonie à la personne 1. *(movi* > *mui...)*, ni les actions analogiques (cf. p. 266, 244) qui expliqueraient la généralisation du *u* *(mut murent)* ou le passage de *oi ot orent* à *eus eut eurent*, il attribue p. ex. (p. 266) le *u* de *eut* à une évolution interne d'un *e* accentué à la personne 3. : *habé-wi-s(ə)t* > *habést* > *habét* puis(via *ei* > *oi* > *u)* *habút* > *eut*, tout comme (cf. *supra*, 5 a) 4. *habé-wi-s(ə)mes* > *habésəmes* > *habeisəmes* > *haboismes* > *habumes* > *eumes*.

b) Le choix de *i* plutôt que de *u* dans des parfaits avec consonne initiale unique fait l'objet de diverses explications. Le parfait *rîmes* remonte (p. 165) à *ridesəmes* > *rismes*. *Tînmes* a, comme étymon (p. 165), une forme avec accroissement *y* : *tenýesmes* > *tenýsmes* > *teýnsmes* > *tins-*

[15] Cf. *La réélaboration structurelle des systèmes romans de conjugaison du parfait*, dans SCL XXIX (1978), p. 36, §§ 68, 69.

mes. *Fîmes* remonte (p. 167) à *fakýesmes* > *fakýsmes* > *faýksmes* > *faýsmes* > *feismes* > *fismes*. Et pour d'autres parfaits tels que *acquîmes, vîmes, mîmes, dîmes,...* l'auteur suppose (p. 166) l'existence de formes plus anciennes, et songe même à l'indo-européen.

c) L'origine du *i* est exposée à propos de *fist*, et ce deux fois. La première fois (p. 96), l'étymon 3. de départ est *fécisət* (cf. 3. *dormisət*: p. 57) : la contraction de la diphtongue *ei (feisisət)* est une réaction qui utilise l'énergie phonologique qui résulte des chutes à la fois du *ə* désinentiel *(feisist)*, de l'*s*, morphème du parfait *(feisit)*, et de la voyelle thématique atone *i (feist)* : d'où *fist*. Le second exposé (p. 255) part de *fecit* : la diphtongue *ei (féisyit)* devient, par métathèse du yod *(féiysit)*, un *éiy* qui se contracte en *i* : *fist*.

d) La chute de l'*s* intervocalique de parfaits du type 2. *fesis, mesis, desis, escresis, sesis*...est traitée à propos de *fesis* (pp. 95—98, 166—167, 254—256). Elle est attribuée à la présence d'un accroissement *y* accentué (2. *fecisti* > *fesýis* : cf. *feisis)*. La contraction de *ýi* en *i (fesis)* use une énergie phonologique (cf. p. 16) qui va de pair avec l'affaiblissement de *s* en *z*, et avec sa chute. Cet accroissement *y* est semblable à celui contenu, selon l'auteur, dans *feci* provenant (p. 165) de *fac-y-i*. Si un tel accroissement *y* peut se concevoir dans le cas de parfaits du type *dixisti*, on le découvre malaisément dans *misisti, scripsisti, *sessisti*. Et pour ces deux derniers verbes, le passage de la sourde qu'on attendrait *(ps > s, ss > s)* à la sonore (2. *escresis, sesis)* est d'ailleurs d'origine analogique.

2° Mon explication insistera sur les points communs que présentent les parfaits irréguliers en *u* et *i* toniques, à savoir : *(a)* la fermeture de la personne 1. et sa généralisation ; *(b)* l'existence d'un radical prétonique uniformément en *e*; *(c)* la correspondance entre les *u* et *i* toniques (pers. 1., 3., 6) et thématiques (pers. 2., 4., 5.). Elle reprendra enfin *(d)* le problème de la disparition du type sigmatique.

a) La fermeture par métaphonie de la voyelle radicale de la personne 1. se fait dans toute la Romania occidentale. Elle reste limitée à cette seule personne dans certains verbes de l'ancien provençal (1. *fiz* 3. *fez*, 1. *fui* 3. *fo)*, du catalan (1. *fiu* 3. *feu*, 1. *fui* 3. *fou)* et du portugais (1. *fiz* 3. *fêz*, 1. *pus* 3. *pôs*, 1. *pude* 3. *pôde)*. Par contre le castillan étend cette fermeture à la personne 3. (1. *hice* → 3. *hizo*, 1. *puse* → 3. *puso*, 1. *pude* → 3. *pudo)*. Ces considérations pan-romanes autorisent à affirmer qu'en français la fermeture de 1. s'est propagée non seulement à 3., mais, par suite de l'identité accentuelle, aussi à 6.. : sur le modèle de 1. *vi* 3. *vit* 6. *virent*, la langue a créé p. ex. 1. *fis* → 3. *fist* 6. *firent*..., *aussi* 1. *conui* → 3. *conut* 6. *conurent* [16].

b) Un autre point commun à tous les parfaits irréguliers de ces types est l'existence, dans les deux groupes, aux personnes 2., 4. et 5., de la voyelle prétonique *e*, quasi toujours d'origine phonétique pour les parfaits en *u* (2. *meüs, deüs, eüs, pleüs*...), le plus souvent aussi, mais non toujours, pour les parfaits en *i* (2. *veïs, quesis, sesis, desis, mesis, resis*... aussi *venis, tenis)*.

c) Le parallélisme entre les deux types s'accroît du fait qu'aux formes à voyelles thématique en *i* et *u* (2., 4., 5.) correspondent des for-

[16] Cf. *ibid.*, § 20.

mes à radical tonique aussi respectivement en *i* et *u* (1., 3., 6.). On conçoit — contrairement aux théories phonétiques de Fouché — que, sur les rapports de type 2. *meüs* 1. *mui*..., se sont introduites des voyelles toniques en *u* d'origine analogique : 2. *deüs* → 1. *dui*, 2. *beüs* → 1. *bui*...[17]. Et plus tard 2. *eüs* → 1. *eus* (au lieu de *oi*), 2. *peüs* → 1. *pui*...[18].

d) La différence essentielle entre les types en *u* et en *i* réside dans l'existence, pour celui en *i*, de radicaux en *s*: (2. *desis*, *mesis*...). *L's* aura disparu (2. *deïs* comme *deüs*, *meïs* comme *meüs*...) d'autant plus que le verbe 2. *veïs* 1. *vi* servait de modèle au sein même du type en *i*.

Et si, parmi les langues romanes, seul le français a abandonné le type sigmatique, c'est peut être parce que, en français seul aussi, les parfaits latins en *ui* aboutissaient à des radicaux sans consonne finale. Par contre dans les autres langues romanes, où il y a conservation de la catégorie sigmatique, les parfaits en *ui* engendrent des formes avec consonne : p. ex. toscan *ebbe*, sarde ancien *appit*, portugais *houve*, castillan *hubo*, ancien porvençal *ac*, catalan *hagué*... mais français *eut*.

7. Les terminaisons personnelles du parfait posent des problèmes à la deuxième personne du singulier *(a)* et du pluriel *(b)*, et à la première personne du pluriel *(c)* et du singulier *(d)*.

a) La deuxième personne du singulier *(dormis)* présente une chute anormale du *-t* de *-sti*. M. Foley qui parle (p. 57) d'un étymon *dormisəs*, postule ailleurs (pp. 92, 218, 254—255) un *dormistyi* — avec un yod qu'il n'a pas le temps de justifier (p. 92) — . En latin le *yi* se serait contracté en *i (-sti)* ; en français il y aurait eu assibilation de *ty* en s : *dormistyi* > *dormissi* > *dormis*.

Cette théorie rejette (p. 91) l'explication de Fouché qui estimait que l'*s* simple aurait été considérée comme la caractéristique de la personne 2. par analogie avec les autres formes verbales. Mais M. Foley ne cite pas une seconde hypothèse de Fouché (p. 249) selon laquelle la chute du *-t* se serait produite à cause du pronom sujet inversé : **dormist-tu* → *dormis-tu*. On pourrait y ajouter la postposition du pronom régime atone dans l'ancienne langue[19].

En faveur de cette seconde explication de Fouché, je citerai deux témoignages d'ordre comparatif. En roumain d'abord, cet argument a été utilisé aussi pour expliquer que *-sti* n'est pas passé à **ști* mais à *și ;* ç'aurait été dû à la postposition soit du pronom sujet *(*cîntaști tu* → *cîntaș tu* → *tu cîntași)*, soit du pronom réfléchi *(*adunaști-te* → *adunaș te* → *te adunași)*. En second lieu, dans la zone provençalo-catalane ancienne, et dans la quasi totalité du domaine « rhéto-roman », l'absence anormale de *-s* à la première personne du pluriel de l'indicatif présent (prov.-cat. *cantam*, sursilvain *cantein*, engadinois anc. *chantain*, dolomitique *cianton)* a été expliquée — non comme le prétendaient Meyer-Lübke et Bourciez — parce que l'*s* aurait été sentie comme la caractéristique de la 2e personne

[17] Cf. *ibid.*, § 40.

[18] Cf. *ibid.*, § 40 *in fine*.

[19] En voici un exemple (avec verbe au présent) : « Amis, dist Karles, *vels te* tu haster ? » : cité par L. Foulet, *Petite syntaxe de l'ancien français*, Paris, § 162 *in fine*.

du singulier et du pluriel, mais par fausse coupure du pronom sujet postposé : **cianton-ns* → *cianton-s* (=chantons-nous) → *nëus cianton*[20].

b) A la deuxième personne du pluriel, la présence, d'un *e (dormîtes)* est anormale : *dormistis* devait aboutir à **dormits* comme en ancien catalan *(dormits)* et en ancien provençal *(dormitz)*. Il en est de même pour l'indicatif présent 5. *estis* qui fait place à *êtes* et non à **etz* comme en ancien provençal.

M. Foley part (pp. 88—89, 220) de *dormisətes* : le *ə* désinentiel aurait empêché la chute du *e* de la syllabe finale ; puis il y aurait eu syncope de ce schwa. De même (p. 276) c'est *esətes* qui engendre *êtes*.

Fouché pensait, lui (p. 250), à l'insertion d'un *e* intercalaire qui aurait maintenu l'*s* préconsonantique et évite l'évolution *-stis* > **sts* > **ts*, pour mieux distinguer la deuxième personne du pluriel de l'*s* de la deuxième du singulier. J'ajouterai qu'un tel *e* intercalaire apparaît aussi en romanche ancien à la personne 5. du parfait (p. ex. *durmisches)* et du présent du verbe *esse* (sursilvain *esses*, engadinois *isches)*. L'évolution de *-stis* aurait dû être [*šts*] > [*šs*], c'est-à-dire un groupe consonantique difficile à prononcer. Et le *estis* aurait fait place à un **essitis* (comme **essimus* issu de *esse* + *sĭmus* attesté au lieu de *sumus*: cf. *infra*, sous *c)*.

c) A la première personne du pluriel, la finale *-mes* plutôt que *-ns*, fait difficulté. M. Foley la résout (pp. 53, 90) par un étymon *dormisəmes* (p. 57) dont le morphème *sə*, caractéristique de toutes les personnes du parfait (1. *dormisəsy* 2. *dormisəs*, 3. *dormisət*, 4. *dormisəmes*, 5. *dormisətes*, 6. *dormisənt)*, est visiblement suggéré par l'*s* de *-sti* et *-stis*. Après la chute du schwa *(dormismes:* cf. *amasmes:* p. 91), le groupe *sm* maintient la voyelle finale : *dormismes*. Ce *-mes* du parfait est rapproché (p. 275) du présent *sommes*, considéré comme phonétique (plutôt que *sons)*: ici ce serait la brièveté du *u* de *sŭmus*—nous voilà en latin classique — qui aurait engendré la double consonne et le maintien du *e* atone de *sommes*.

A raison, M. Foley n'admet pas l'éventuel latin populaire **cantammus* suggéré à Fouché (pp. 247, 249) par le toscan *cantammo*. Je présumerais plutôt qu'en français comme en toscan, il y a eu une action de la personne 5. sur 4.[21] : le *e* français serait dû au *e* de la personne 5. *(-stes* > *-mes)*, tout comme en toscan la brève et les deux consonnes de *-astes* auront déterminé à 4. une brève et un redoublement de la consonne *(-astes* → *-ammo)*[22]. Si une action semblable de 5. sur 4. ne s'est pas produite dans d'autres langues romanes, c'est soit parce que la personne 5. est caractérisée par une seule consonne (anc. provençal *-atz*, ancien catalan *-ats)*, soit parce que la gémination de la consonne *m* n'existe pas (castillan-portugais 5. *-aste(i)s* mais 4. *-amos)*. Quant au *sommes* français (pour *sons* < *sumus)*, il serait un croisement entre les anciens *sons* et *esmes*, ce dernier dû soit à l'action de *estes*, soit à l'éventuel **essimus*[23].

[20] Cf. une démonstration détaillée dans *L'origine des terminaisons en -n, -ns et -nse de la première personne du pluriel en latin du Val Gardena*, dans *Mélanges M. Delbouille*, Liège, 1964, pp. 451—461.

[21] Cf. *Le système...*, *l.c.*, pp. 233—234 et notes.

[22] Cf. *La réélaboration structurelle...*, *l.c.*, § 53 et n. 61.

[23] Cf. anc. provençal et anc. français *esmes*, sursilvain *essen*, anc. haut-engadinois *ischen*.

d) A la première personne du singulier, il y a une *s* pour les verbes du types *dormis* et *voulus*. M. Foley postule *dormisəsy* (p. 57) passé à *dormissy* (pp. 48—49), et aussi, pour la conjugaison I, *aimassy* (p. 49). Dans *dormis* et *voulus* l'*s* reste parce que précédée des voyelles *i* ou *u* considérées comme « faibles » (p. 87), et c'est le yod qui tombe. Par contre, dans *aimassy*, l'*s* tombe parce que précédée d'une voyelle *a* considérée comme « forte », et le *y* reste : *aimai* (p. 87)[24].

En fait, l'*s* des conjugaisons II et III est encore assez rare à la fin du XVe siècle (cf. Fouché, p. 251). Elle est attribuée généralement à l'action des anciens parfaits sigmatiques, *fis*, *mis*... Ne serait-ce pas aussi—comme au présent 1. de ces verbes (cf. *supra*, § 2) — une action assimilatrice exercée par la personne 2. ?

8. M. Foley ne peut admettre que le participe en *u* soit dû à l'influence des parfaits en *ui* (pp. 173, 216), ni que la terminaison latine en *-ētu* ait disparu (pp. 66, 215—216). Il estime (pp. 173—174) que le *ĕ* du type en *-ĕtu (voletu, vendetu)* s'est allongé en *ē* soit pour compenser la brièveté de la voyelle radicale *(vŏlētu)*, soit en raison de la combinaison avec la force qui sonorise le *t* en *d (vendēdu)*. Le *e* thématique aboutit, via *e* > *ei* > *oi*, à *u* par une contraction liée (p. 175) à l'élimination du *-du*.

Comment appliquer ces développements phonologiques « incontestables » (p. 173) pour expliquer l'origine du *u* dans les langues romanes qui ne connaissent pas la diphtongaison des voyelles longues, et qui n'éliminent pas la consonne finale du participe, p. ex. le *-uto* toscan, le *-udo* de l'ancien castillan et de l'ancien portugais, le *-ut* du catalan et du provençal ancien ?

En réalité, le participe en *-utus*, qui existait en latin, s'est imposé dans toutes les langues romanes (à l'exception du sarde) au détriment de *-ĭtus* par souci d'une restructuration pan-romane en trois conjugaisons, et la création d'une forme participiale faible, propre aux verbes en *-ēre*/*-ĕre*[25].

Le français y est resté fidèle. D'autres langues — le castillan et le portugais moins anciens — pour ne pas parler des dialectes romanches, ont abandonné la distinction ancienne *-udo* (verbe en *-er)* et *-ido* (verbes en *-ir*)[26]. Ce faisant, elles se conforment, elles, à la fusion des conjugaisons II et III à d'autres formes verbales.

9. En français bien des participes à radical prétonique régulier se substituent à des formes latines fortes. M. Foley commente *couru* *(≠ cursus)*, *fallu (≠ falsus)*, *cueilli (≠ collectus)*, *suivi (≠ secutus)*. Il y voit **currĕtu* > *currētu* > *couru* (p. 191) ; *fallĕtu* > *fallētu* > *fallu* (p.

[24] La divergence entre le maintien du yod au parfait mais sa chute à l'indicatif présent *(amaəsy* > *aime :* cf. *supra*, § 2) est attribuée non seulement à une différence d'accentuation, mais rapprochée (p. 47) du cas de l'espagnol : maintien du *y* dans *soy*, *doy*, *voy*...mais chute dans *amo*, *como*. Curieux rapprochement lorsqu'on sait que les *soy*, *doy*, *voy* sont indubitablement des formes plus récentes que *so*, *do*, *vo*.

[25] Et en sarde le maintien du *∠iu (< ∠ itus)* va de pair avec la généralisation des infinitifs en *∠ere* et la disparition de ceux en *-ēre :* cf. *infra*, § 13.

[26] M. Foley attribue (p. 175) le *i* du participe espagnol *vendido*, *comido* à une fermeture d'un *e* original ; il semble ignorer l'étape antérieure, attestée pourtant, en *-udo*.

186), ***colligĕtu > colligētu > cueilli** (p. 191)[27], ***seqwetu** (p. 190) ou ***segwetu** (p. 177) > **suivu** (p. 172), puis, par absorption de l'élément labial (p. 172), *suivi*.

C'est une erreur de postuler, pour des formes régulières, un stade latin ou théorique que d'autres langues, séparées géographiquement, ne suggèrent pas. Si on faisait de même pour toutes les langues romanes, on aboutirait à un latin tardif encore plus truffé de formes supposées. Il s'agit de créations propres à chaque langue, une fois que le modèle en existe : *courons → couru, falloir → fallu, cueillir (< colligere) → cueilli, suivir* (qui a persisté jusqu'au XVIIe siècle) → *suivi* (au lieu de *seü* < *secutus*: Fouché pp. 359, 371).

Le cas *vécu* est différent : c'est un des rares participes français à radical prétonique irrégulier. M. Foley y voit le réflexe d'un *vigwetu* (au lieu de *victus*: pp. 177, 190). C'est négliger le *vescu* de l'ancien français et le *viscut* de l'ancien provençal et du catalan, réfections de la zone gallo-catalane sur un parfait de type [*sk*] de la Romania occidentale[28].

10. Le *u* des participes irréguliers tels que *dû, plu*...ou *bu, cru, crû* représente aussi, selon M. Foley, une évolution interne d'un *e*. Mais ce *e* est thématique dans la première série (pp. 176—177) : **debĕtu > debētu > debutu > debu > dû**. Par contre le *e* serait la voyelle radicale dans la seconde série (pp. 178—179, 182—189) qui correspond à des infinitifs en *-ĕre* : **bíbetu > bu, crédetu > cru, cré-e-tu > crû**.

C'est, pour ces trois derniers verbes, passer outre à l'existence, jusqu'à la fin du XIIe siècle, voire jusqu'aux XVIe et XVIIIe siècles (cf. Fouché pp. 361—362), d'une prononciation dissylabique *(beü, creü)*. C'est aussi dissocier ces participes des parfaits correspondants, où p. ex. le *u* de **bûmes** est considéré comme le réflexe d'un *e* thématique précédé d'une seule consonne (cf. *supra*, § 5) c'est-à-dire (cf. p. 165) : **bibesəmes > bevoismes > bevumes > bûmes**.

Le français a maintenu en réalité ce lien entre les deux formes irrégulières ; et la zone limitrophe provençalo-catalane révèle une poursuite de l'action analogique de la gutturale du parfait sur le participe : a. prov. *bec → begut, crec (crescere) → cregut*, catalan ancien *bech → begut, crech (credere) → cregut*.

11. M. Foley voit dans le *i* de participes tels que *mis, acquis* (≠ *mĭssus*, **quáesĭtus*) le réflexe de la voyelle thématique *e* suivie d'une épenthèse d'un yod avec lequel il y eut assimilation (p. 182) : *metetu > mettu > metytu > mityu > mitsu > misu > mis* et *acques(e)tu acquesytu > acquisytu > acquistyu > acqui(s)u > acquis*.

On a attribué jusqu'ici ce *i* de *mis, acquis*, et, en outre, celui de *pris* (≠ *prehensum*) et *assis* / *sursis* (≠ *sessum*) à l'action du parfait, où le *i* est, soit d'origine latine *(misi > mis)*, soit dû, à la personne 1, à la mé-

[27] Alors que *legĕtu* (au lieu de *lectus*) serait passé, selon M. Foley (pp. 176, 182, 186) à *legētu* > *lu*. Pour l'explication du parfait *lut* et du participe *lu*, qui remplacent les formes anciennes respectives de *list* > **lexit*) et *lit* (< *lectus*), cf. RRL XIX (1974), pp. 200, 206, 212—213, et XX (1975), p. 129.

[28] Cf., pour le parfait, RRL XIX (1974), p. 194 et n. 7, pour le participe, RRL XX (1975), p. 121 et n. 21.

taphonie *(pris, acquis, assis* : cf. *sēdī* devenu sigmatique) ; ce *i* se serait étendu, non seulement aux personnes 3. et 6. du parfait, mais au participe.

J'y verrais surtout une restructuration. En effet, lorsque parfait et participe sont à la fois irréguliers, et que la voyelle du radical porte l'accent, celle-ci est toujours, dans les deux formes, *u* ou *i ;* les seules exceptions sont *vit vu, fit fait, fut été.* Il s'agit d'une part de la grande série *eut eu, but bu...*, en outre *inclut inclus, conclut/ exclut conclu / exclu,* d'autre part de formes originellement en *i : dit dit, circoncit circonsis, rit ri, suffit suffi.* On conçoit que les participes *mis, pris, acquis, assis/ sursis* se soient d'autant plus aisément conformés au timbre de la voyelle du parfait que cette correspondance vocalique existe aussi pour les *u* et *i* thématiques des formes régulières*: dormit dormi,...,voulut voulu ...* ou à radical prétonique irrégulier *vécut vécu, résolut résolu* [29].

12. Le type en *-s* de certains participes tels que *absous* (≠ **absolvitus)* et *acquis (≠ *quáesitus)* est expliqué (p. 182) par l'introduction d'un yod et une assibilation de *ty* en *s : absolv(e)tu > absolytu > absoltyu > absolsu > absous* et *acques(e)tu > acquesytu > acquisytu > acquisytu > acquis(s)u > acquis.*

En réalité cette *-s* est due aux parfaits sigmatiques. Une telle action est très répandue en roumain, nette en toscan (surtout dans l'ancienne langue), voire dans les dialectes italiens ; elle se fait aussi en sarde, en catalan et en Gaule ancienne[30]. C'est ainsi que l'ancien provençal a les correspondances : parf. 3. *sols, quis,* part. *solz* (et *solt), quis* (et *quist),* et l'ancien français : parf. 3. *solst, quist,* part. *sols* (et *assolt), quis.*

13. Les trois derniers paragraphes commenteront certaines acquisitions des infinitifs en *-re,* en *-oir* et en *-ir.*

L'enrichissement du type en *-re* est dû soit à des changements de conjugaisons qui se sont faits dès le latin, soit à des réfections du français. M. Foley y voit la même raison. D'une part il attribue (p. 144) le passage des infinitifs en *-ēre* à *-ĕre* à la longueur de la voyelle du radical *(*rīdere)* ou à la présence de deux consonnes à la finale du radical *(*torquĕre, *mordĕre, *respondĕre, *tondĕre, *pendĕre).* D'autre part, s'arrêtant au cas de *taire* et de *ardre,* il estime aussi (pp. 231–232) que l'abandon de *taisir* et de *ardoir* représente le changement de *tăcēre* (avec *ă!)* et de *ardēre* à *tacĕre* et *ardĕre,* c'est-à-dire un affaiblissement quantitatif de la voyelle thématique sous l'influence de la « force qualitative » de la voyelle du radical.

a) La première série de changements devrait tenir compte de tous les changements en *-ĕre* que révèle le latin ou que suggèrent les langues romanes. M. Foley rejette (p. 144) l'hypothèse de Fouché d'une action de *occidere, perdere* et de verbes en *-ndere.* Ernout la formule quelque peu autrement (§ 225 note) : il y voit l'action des parfaits sigmatiques : *risit, torsit ;*

[29] Cf. SCL XXIX (1978), pp. 577–578, et *Typologie des participes passés irréguliers français dans la perspective romane,* dans *Mélanges J. Pohl,* Bruxelles, 1980, p. 175 sq., §§ 3.1, 3.2. et 4.

[30] Cf. *Les analogies dans les radicaux irréguliers des participes romans,* dans RRL XX (1975), pp. 126–127.

et j'y ajouterai, pour me limiter aux verbes cités, que les langues romanes requièrent la création, en latin, parlé, de **morsit*, **responsit*, **tonsit*, **pensit*[31].

Je songerais surtout à l'action des participes *risus, torsus, morsus, responsus, tonsus, pensus*, et ce sont ces quatre derniers qui ont créé les parfaits sigmatiques. On constate le lien entre les trois formes p. ex. dans la modification accentuelle exercée par l'infinitif *quáerere* sur **quáesiit* et **quáesitus*, et dans les modifications survenues dans les trois formes, en latin de Gaule, pour *submŏnēre* passé (malgré *ŏ!*) à **submonĕre* (a. fr. *semondre*, a prov. *somondre*), aussi parfait **submosit*[32] et participe **submosĭtus*[33]. Toutefois l'action prédominante du participe sur l'infinitif est suggérée plus spécialement par le sarde. Dans cette langue, tous les infinitifs en *-ēre* sont passés à des formes en *-ere*; p. ex. *háere* (cf. *habere*), *déppere, pódere, sédere, biere* (cf. *videre*), *témere, ténnere*. Or le sarde a conservé, pour ces verbes, le type participial avec radical accentué, c'est-à-dire respectivement *áppiu* (cf. *habitus*), *déppiu* (cf. *debitus*), *póttiu, séttiu* (au lieu de *sessus*), *bistu* et *bi(d)u* (au lieu de *visus*), *tímiu, tentu*[34].

b) Les infinitifs français du type *taire, nuire* et *ardre* doivent l'accentuation de la voyelle du radical à l'action des formes toniques de l'indicatif présent, et de celle du futur : 3. *tait* fut. *tairai* → *taire* (comme *trait trairai traire*), *nuit nuirai* → *nuire* (comme *dit dirai dire*), *art ardrai* → *ardre* (comme *bat battrai battre*)... En effet, le lien entre futur et infinitif se constate en ancien provençal : (3. *seu*) fut. *seirai* → inf. *seire* (et *sezer* < *sĕdēre* avec *ĕ!*), (3. *veu*) fut. *veirai* → ind. *veire* (et *vezer* < *vĭdēre* avec *ĭ!*).

L'action de l'indicatif sur le futur et l'infinitif est nette en catalan : 3. *plau* → fut. *plauré* (pour anc. *playré*) → *plaure* (≠ *placēre*), ind. 1. *vinc* (2. *vens*) → fut. *vindré* → inf. *vindre* (et *venir*); il en résulte de nombreux infinitifs catalans à radical accentué : *seure, deure, jeure, veure, cabre, moure* (≠ *movēre*), *doldre, caldre, valdre* (/ *valer*), *tindre* (/ *tenir*)...

14. Les enrichissements de l'infinitif en *-oir* sont, eux aussi, soit pan-romans (M. Foley discute (p. 138) les cas de **săpēre*, **pŏtēre*, **vŏlēre*, **cădēre*), soit propres au français (l'auteur postule **recĭpēre* et **plŏvēre*). L'allongement de la voyelle thématique serait dû à la brièveté de la voyelle du radical (p. 139).

a) A la première série de formes s'ajoutent d'autres créations latines (cf. Ernout § 225) pour des verbes avec voyelle courte (*ŏlo, scăto* remplacés par *oleo, scateo*), mais aussi avec voyelle longue (*strīdo* → *strideo*) ou avec un radical terminé par deux consonnes (*excello* → *excelleo, fervo* → *ferveo, fulgo* → *fulgeo*) c'est-à-dire deux cas qui auraient dû déterminer plutôt le passage inverse de *-ēre* à *-ĕre* (cf. *supra* § 13).

[31] Cf. *Rejets et analogies dans la structuration des radicaux des parfaits irréguliers romans*, dans RRL XIX (1974), p. 193.

[32] Cf. *ibid.*, p. 193.

[33] Cf. *Les analogies...*, *l.c.*, p. 120.

[34] En outre l'action du parfait explique le redoublement de la consonne tant à l'infinitif qu'au participe : cf. les formes anciennes *appit, deppesit, pottit, tennit*.

Les créations en *-ēre* ont été attribuées à l'action des parfaits en *-ui*, explication que rejette M. Foley (p. 228), c'est-à-dire, pour me limiter aux verbes cités, outre *sapui*, *potui* et *volui*, aussi *cadui[35].

Peut-être faut-il replacer ces nouveaux infinitifs dans un ensemble qui concerne aussi les nouveaux parfaits en *-ui* et les participes en *-utus*, et qui témoigne d'une tendance partiellement commune. Les parfaits en *-ui* révèlent une régularisation du radical alors que les formes sigmatiques en constituent une différenciation. La création, bien plus fréquente, de participes en *-utus* ajoute au radical régulier une voyelle thématique accentuée (**saputus*, **potutus*, **volutus*, **cadutus*). L'adoption, plus limitée, d'un infinitif en *-ēre* se situe dans la même tendence — inverse du lien observé en latin entre les infinitifs en *-ĕre* et les participes à radical tonique (cf. *supra*, § 13 a) — c'est-à-dire d'un infinitif à voyelle thématique accentuée aussi. On y voit le souci roman (sauf en roumain) de limiter les conjugaisons à trois, et de fusionner celles en *-ĕre* et en *-ēre*, fusion qui se constate au participe (**vendutus* comme **valutus*) et à d'autres formes verbales : ind. prés. **vendímus* comme *valemus*, subj. prés. *vendamus* et *valeamus*, ind. imparf. *vendebamus* et *valebamus*, parf. *v* **en** *(de) distis* et *valuistis*. Et l'espagnol et le portugais ont même supprimé tous les infinitifs du type *-ĕre* : *vendér* comme *valér* sans que l'on puisse y voir l'évolution phonologique interne analogue à celle que formule M. Foley.

b) Cette règle de l'allongement de la voyelle thématique ne peut expliquer *recevoir* et *pleuvoir* puisque les anciens *reçoivre*, *aperçoivre*, *déçoivre* ne sont passés à des formes en *-oir* qu'au XIIe siècle (cf. Fouché, p. 96). Il y avait longtemps que le *ĭ* de *-cĭpere* avait fait place à la diphtongue ; de même l'ancien *plovere* (qui a subsisté dans l'Est de la France ; cf. *ibid.*, p. 93) s'est effacé devant *pleuvoir* à une époque où la brièveté du *o* n'existait plus.

En réalité, l'adoption d'un infinit en *-oir* est liée à l'indicatif présent et au futur. En effet, les verbes à radical en *v* règlent le futur et l'infinitif selon deux systèmes : ces formes adoptent soit le radical des personnes du pluriel du présent, c'est-à-dire la consonne *v* *(vivons vivrai vivre)* soit celui des personnes du singulier sans consonne *(écrit écrirai* → *écrire* (anc. *escrivre)* comme *dit dirai dire*, *lit lirai lire*... Si les verbes en *v* connaissent, au présent, des modifications vocaliques, les futures et infinitifs en *v* ont le vocalisme prétonique *(doit devons devrai devoir)*, mais les formes sans *v* le vocalisme tonique : *boit (buvons)* → *boirai* (anc. *bevrai)* → *boire* (cf. *croit croirai croire)*.

Or les anciens *reçoivre*...s'écartaient de ce système : ils adoptaient le *v* et le vocalisme tonique ; on conçoit qu'il y ait eu restructuration : *(reçoit) recevons recevrai* → *recevoir*. Le cas de *pleuvoir* avec *v* et radical conforme à *pleut* révèle, lui, l'élimination de tout vocalisme prétonique différencié en *o* ou *u : pleut pleuvra* (anc. *plovra* : Fouché p. 395) *pleuvoir* (anc. *plovoir*/ *pluvoir* : *ibid.*, p. 46). Les personnes 4. et 5. n'existant pas, le choix d'un timbre différent, du type *(meut) mouvons mouvra mouvoir*, ne se pose plus.

[35] Pour ce parfait et d'autres formes en *-ui* que postulent les langues romanes, cf. *Rejets...*, *l.c.*, p. 193.

15. L'accroissement des infinitifs en *-ir* au détriment des formes en *e* se serait fait, selon M. Foley, d'abord éventuellement par un passage de *-ĕre* à *-ēre* en raison du radical à voyelle brève (il cite (p. 138) *răpĕre, fŭgĕre, fŏdĕre, cŏllĭgĕre, fallere,* aussi (139) *cŭrrere* et (p. 186) *mŏri).* Puis le *ē* secondaire ou primaire (il cite (p. 136) *gaudēre, implēre* et (p. 145) *tenēre)* se serait diphtongué en *ei* (cf. **rapēre* > *raveir:* p. 136) et contracté en *i* *(ravir).* Son argumentation se fonde (p. 136) sur le fait que *savoir* est attesté en 842 alors que *ravir* ne date que de la fin du XIIe siècle, et que *falloir* est antérieur à *faillir.*

On rétorquera 1° que le passage de *rapĕre* à un verbe en *-ir* se fait, non seulement en italien, mais aussi en roumain (cf. REW 7049), témoignage archaïque donc ; 2° que *fallere* (cf. REW 3167), attesté en ancien italien, devenu un verbe en *-ecer* en portugais-castillan, est passé à un verbe en *-ir* en sarde et en ancien provençal ; que, en ancien français, *faillir* est attesté dès le XIe siècle[36], que c'est l'impersonnel 3. *falt* qui date du XIIe siècle[37], et non l'infinitif *falloir* qui n'apparaît qu'aux XVe ou XVIe siècles.

La théorie de la diphtongaison intermédiaire se heurte à l'absence de diphtongaison du *ē* dans des langues qui adoptent aussi des formes en *i*, c'est-à-dire, pour se limiter aux verbes cités, outre le cas de *rapere,* aussi *fugire* (REW 3550), *fodiri,* attesté déjà en latin (cf. Fouché p. 5, n. 1) et le quasi pan-roman *morire* (REW 5681), aussi le pan-roman *florire* (REW 3380) et des infinitifs en *i* au lieu de *gaudere* (REW 3702) et de *implere* (REW 4310).

Plutôt qu'une évolution interne de nature phonologique il y a eu tendance de poursuivre, à l'infinitif, la non-distinction entre les conjugaisons II et III qui s'observe à d'autres formes verbales romanes, c'est-à-dire la simplification en deux conjugaisons en *-are* et en *-ire.*

Parfois le passage à *-ir* a été de nature phonétique ; c'est le cas des *collir* catalan, *colhir* provençal et *cueillir* français.

Souvent l'attraction exercée par la conjugaison vivante en *-ire* a été favorisée par des causes diverses[38], est ancienne et se manifeste en latin (cf. Ernout § 228).

On y voit surtout le lien de l'indic. prés. 1. en *-eo (gaudeo, floreo)* ou en *-io (rapio, fodio, fugio, morior...)* avec les verbes du type *dormio.* Et cette action est manifeste dans le cas du couple *tenere* — *venire*[39].

Dans d'autres langues romanes c'est l'existence d'une voyelle radicale en *i* qui favorise l'attraction des verbes en *-ir;* castillan *recibir* (ind. 1. *recibo* < *recipio), concebir (concibo* <*concipio), decir (digo* < *dico), reir (rio* <*rido)...;* catalan *escrivim* ($\neq$ *scribimus), vivim* ($\neq$ *vivimus).*

On notera encore les créations « savantes » de verbes en *-ir*[40].

[36] Cf. W. von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch,* t. III, p. 389 a.

[37] *Ibid.*

[38] Cf. Meyer-Lübke, *o.c.,* t. II, § 119.

[39] L'infinitif *tenir,* rare en ancien provençal (à côté de *tener*), s'est répandu en catalan (à côté de *tindre)* et en français. Mais l'interaction entre ces deux verbes — et due à l'ind. prés. 1. — se manifeste soit dans le sens d'une action de *venire* sur *tenere* (parf. *vins* (<*veni)*→*tins* ($\neq$*tenui),* soit surtout dans l'action inverse de *tenere* sur *venire: *tenutus* →*venutus* pan-roman (cf. *Les analogies ..., l.c.,* p. 119), parfait toscan *tenne*→ *venne*($\neq$*venit),* provençal *tenc* → *venc* ($\neq$*venit),* catalan *tingué* → *vingué...*

[40] Cf. Meyer-Lübke, *o.c.,* § 119 et Fouché, *o.c.,* p. 219.

On observe enfin que le français a éliminé complètement les verbes en *-rĕre* et en *-llĕre: aperire, cooperire* agissent sur *offerre* et *sufferre, mourir* sur *courir* (XIVe siècle) et *querir* (XIIIe siècle), *salire* et *bullire* sur *fallere* et *tollere* (a. fr. *tollir).*

★

16. L'explication « théorique » des faits de morphologie française repris ici se caractérise par quelques tendances essentielles.

a) En premier lieu, elle substitue à la diversité latine une structure plus uniforme et prédéterminante ; elle établit autant que possible une unité de départ.

C'est un schwa labialisé ou iotacisé qui expliquerait les formes identiques aux personnes 4. et 5. de l'indicatif présent (§ 1), du subjonctif présent (§ 3) et de l'indicatif imparfait (§ 4). En outre, c'est à des morphèmes *ya* et *ewa* que remonterait la façon uniforme de conjuguer respectivement au subjonctif (§ 3) et à l'indicatif imparfait (§ 4).

Ce souci d'une unité initiale se manifeste par l'établissement, pour tous les verbes de la conjugaison III, d'une même accentuation à l'indicatif présent 4. et 5. (§ 1), d'un *e* thématique au parfait et au participe, *e* considéré comme réapparition de phénomènes antérieurs ou sous-jacents : un *valewimus* avant *valuimus* (§ 5), et un type en *-ētu* (au lieu de *-ĭtus)* dont l'effacement n'est pas admis (§ 8). Cette dernière prise de position engendre des étyma de participes qui, dès le départ, sont à radical régulier, et non régularisés par la suite (§ 9), voire à radical irrégulier dont l'aspect est contestable (§ 9 *in fine).*

Unité encore des terminaisons du parfait où un morphème *sə* est postulé à toutes les personnes (cf. 7 c), même 6. *(dormisənt → dormirent* par rhotacisme : p. 57), ce qui expliquerait les terminaisons des personnes 1. (§ 7 d), 5. (§ 7 c) et 5. (§ 7 b).

Et là où le latin a réellement une unité de départ, c'est-à-dire à la personne 1. de l'indicatif présent (*—o*) et du parfait (*-i*), une autre unité, plus fondamentale et commune aux deux formes, est antéposée, celle en *əsy* (§§ 2 et 7 d), pour expliquer la dualité française entre la voyelle de la conjugaison I *(aime, aimai)* et *l's* des conjugaisons II—III *(dors, dormis).*

b) Une deuxième caractéristique de l'explication « théorique » de certains faits est non seulement la labialisation du schwa exprimée par un *w* que contient la consonne *m* (§§ 1, 3, 4), mais surtout par l'accroissement *y* qui est postposé à diverses consonnes : *ty* pour la personne 5. des temps du présent (§ 1) et du parfait (*tyi* : § 7 a), et dans le radical de certains participes irréguliers (§§ 11, 12), *sy* à la personne 1. de l'indicatif présent 1. (§ 2) et du parfait (§ 7 d), au radical irrégulier de parfaits (§ 6, 1°c, d) et de participes (§ 12), *ky* ou *my* d'autres parfaits irréguliers (§ 6, 1°b), *my* de l'indicatif présent 1. de l'ancien français (§ 2).

c) Ces points de départ unitaires ou supposés (p. ex. aussi *habét* plutôt que *hábuit)* sont soumis à des modifications de deux natures. Des conditions internes d'abord. La voyelle faible ou forte explique la dualité de l'indicatif 1. (§ 2) et du parfait (§ 7 d). La brièveté de la voyelle du radical

détermine le redoublement de la consonne qui suit (§ 7 c), l'allongement du *e* thématique du parfait (§ 8) et l'adoption d'un infinitif en *-ēre* (§§ 14, 15). La voyelle longue ou forte explique inversement le passage à *-ĕre* (§ 13). L'existence de deux consonnes devant la voyelle du radical engendre l'extension du type en *-ĕre* (§ 13) et l'adoption d'un *i* thématique au parfait (§ 5). Par contre une seule consonne devant la voyelle provoque le *u* thématique du parfait (§ 5) et du radical de parfaits irréguliers (§ 6, 1° a) ou de participes irréguliers (§ 10).

d) Mais ce sont surtout des « réflexes phonologiques » qui affectent les sons : outre la labialisation, les « iotisations » et la diphtongaison de *e* en *ei*, *oi*, la contraction de *oi* en *u* (§§ 5, 6 1° a, 8, 10), inapplicable dans d'autres langues romanes (§§ 5 c, 8, 10), les nombreuses contractions en *i* et en *e* voire en *a* et en *o*[41], la fermeture de *e* due à un yod de la syllabe suivante (*ety* > *ity* et *esy* > *isy* : § 11) alors que la métaphonie fermante n'est pas admise (cf. § 5 b, 6 1° a). Aussi les assibilations de *my* en *sy* (§ 2) et de *ty* en *s* (§§ 7, 12), les syncopes de *s* (§ 7), de *sy* (§ 2), du *y* (§§ 2, 7 d) et du schwa (§ 7 b, c).

Bref tout un ensemble d'éléments préexistants et de « réflexes » physiques imposent à la langue un mécanisme qui se substitue aux réactions humaines contre la désorganisation que les tendances phonétiques font subir au système latin.

17. Ne faut-il pas préférer à ce « mécanisme » les actions analogiques dues aux liens entre formes verbales, et qui, elles, sont confirmées par la perspective romane dans laquelle les faits français prennent place ?

a) On retrouve dans d'autres parlers romans la fusion, d'une part, des conjugaisons I et III, et, d'autre part, de II et III à l'indicatif présent (§ 1), des conjugaisons II et III à l'indicatif imparfait (§ 4 b), la présence du timbre *o* à la personne 4. de l'indicatif présent (§ 1), l'action de l'indicatif présent sur le subjonctif (§ 3) et sur l'imparfait (§ 4 c), le lien entre parfait et participe (§ 10), l'action du parfait sur le participe (§§ 8, 12) ou inversement celle du participe sur le parfait (§ 5 c), les liens entre parfait, participe et infinitif (§§ 13 a, 14 a), ceux entre indicatif présent, futur et infinitif (§ 13 b), la régularisation des participes (§ 9), la tendance à l'infinitif en *i* (§ 15), l'extension interne des timbres toniques *i* et *u* au parfait (§ 6 2° a), la chute de consonnes finales de terminaison (§ 7 a), la présence d'une voyelle « anormale » de terminaison à la personne 5. du parfait (§ 7 b) et sa propagation à la personne 4. (§ 7 c).

b) Le français se caractérise par l'action des parfaits irréguliers en *i* tonique sur ceux en *u* (§ 6 2° b, c), et inversement de ceux en *u* — ce qui amène la disparition des parfaits sigmatiques (§ 6 2° a) —, l'extension du timbre *i* à certains participes (§ 11), la création de nouveaux infinitifs en *-oir* par souci d'intégration dans un système (§ 14 b), l'hésitation entre la distinction des conjugaisons II et III au parfait par les timbres *i* et *u*,

[41] Contraction *ei* > *i* (§§ 5, 6 1° b, c, 15), *ey* > *i* (§§ 4, 6 1° b), *ýi* > *i* (§§ 6 1° d, 7 a), *iy* > *i* (§ 3), *iə* > *i* (§ 1), *eiy* > *i* (§ 6 1° c) ; *ya* > *e* (§ 3), *ay* > *e* (§ 3), *ae* > *e* (§§ 1, 3, 5), *ie* > *e* (§ 4) ; *eə* > *e* (§ 1), *aə* > *a* (§ 1) ; *ao* > *o* (§ 3).

ou au contraire la fusion en *i* (§ 5 d), cette fusion II–III à la personne 1. de l'indicatif présent (§ 2) et au parfait (§ 7 d), et surtout la suppression totale de conjugaisons aux personnes 4. et 5. de l'indicatif présent (§ 1) et du subjonctif (§ 3) — partagée à un degré bien moindre par le toscan — et aussi à l'indicatif imparfait (§ 4).

La conjugaison uniforme de tous les verbes, loin d'être un point de départ « théorique », comme le présente M. Foley (cf. *supra*, § 16 a), constitue un point d'arrivée qui témoigne du souci français de simplification du système latin.

Avril 1980

Universités de Gand et de Bruxelles

MORENO MORANI

IL VALORE ORIGINARIO DI G.R ἕρπω

Affermano i lessici etimologici più recenti che il valore originario di ἕρπω e del suo gruppo è quello di 'strisciare'. Così si esprime il Frisk : ,,Die ursprüngliche Bedeutung war offenbar 'kriechen, schleichen'; daraus entstand sekundär ein expressiv-volkstümlicher Ausdruck für 'gehen' " :[1]. Analoga la posizione di Chantraine : ,,Sens : 'ramper, glisser', d'où 'marcher' (dor., notamment argien, trag.), peut-être comme terme expressif ?...Le sens 'd' 'aller' en grec résulte d'un emploi dialectal expressif, favorisé parce que le mot s'oppose volontiers à la notion de 'voler' "[2].

A diverse conclusioni erano giunti in precedenza altri studiosi che avevano condotto un'analisi approfondita del termine. Secondo il Bechtel ,,das Verbum ἕρπω im Griechischen ...die engere Bedeutung von lat. *serpit*, altind. *sarpati* verlassen hat"[3]. Il Bechtel presume pertanto in ἕρπω un'idea più generale ('andare, muoversi') rispetto a quella di 'strisciare'.

L'analisi più completa della parola è quella compiuta da A. Bloch[4] nel suo studio sui verbi greci suppletivistici. Oltre all'affermazione generale che ἕρπω è limitato al solo tema del presente o eventualmente di futuro, usandosi per l'aoristo il tema ἑρπυ- di ἑρπύσαι, l'autore rileva nel verbo due significati fondamentali, quello di 'strisciare' e quello più generale di 'andare', camminare' : quest 'ultimo è prevalente negli usi dorici e nella tragedia attica. Secondo le sue conclusioni, sarebbero i dialetti dorici a innovare, estendendo un significato originario concreto di 'strisciare' o 'andare a tentoni' per attribuire ad ἕρπω il senso più generale di 'andare'. Il Bloch segue con notevole precisione la storia del termine e delle parole che ne derivano, prendendo is esame anche usi recenti e discutendo con abbondanza di dati la bibliografia a lui precedente.

Ci sembra tuttavia possibile rivedere almeno in parte le asserzioni del Bloch, a cui rinviano i già citati lessici di Frisk e Chantraine, semplificandone però in maniera piuttosto violenta le conclusioni. Nella nota presente tenteremo di percorrere una via diversa rispetto a quella di Bloch : anziché seguire l'evoluzione di ἕρπω e derivati in epoca storica (cosa che ci limiteremo a considerare solamente a grandi linee), tenteremo di capire il valore originario della radice **serp-*, a cui ἕρπω rimanda, per osservare se realmente il greco innova rispetto al significato ie., come il Bloch e il Bechtel suppongono, o se esso prosegue più fedelmente di altre lingue il valore della radice.

In Omero il vocabolo ricorre quattro volte, due delle quali in una formula che, mediante l'unione dell'idea di respirare e dell'idea di muo-

[1] H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* (=*GEW*), I, 565.

[2] P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, I, 374.

[3] F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, Berlin 1921—1924, I, 61.

[4] A. Bloch, *Zur Geschichte einiger suppletiver Verba im Griechischen*, Basel 1940 (Diss.), in particolare a pag. 22 e ss., 72 e ss.

versi, costituisce una delle tante formulazioni epiche della nozione di 'vivere':

ὅσσα τε γαῖαν ἔπι πνείει τε καὶ ἕρπει [5].

Degli altri due passi in cui la parola compare, *Od.* XII 395 aiuta scarsamente a comprendere il significato di ἕρπω, in quanto il verbo (ἕρπον ῥινοί) è riferito al prodigio delle pelli delle giovenche uccise dai compagni di Odisseo che si mettono in movimento e muggiscono. Assai più interessante *Od.* XVII 158: Teoclimeno preannunzia che Odisseo deve trovarsi già in patria ed essere informato degli atti arroganti che compiono i proci: egli è da qualche parte, ἥμενος ἢ ἕρπων. Abbiamo qui un'opposizione precisa con un altro verbo: si rileva chiaramente che ἕρπω è il contrario di un verbo di quiete come ἧμαι senza che ci sia offerta nessuna informazione più precisa sulla natura del moto indicato. In conclusione nell'uso omerico la parola, applicata soprattutto ad esseri viventi (tali si possono chiamare anche le pelli delle giovenche del Sole, che esprimono mediante più di un segno la loro vitalità), indica un movimento non ulteriormente determinato né dal punto di vista della modalità né da quello della direzione.

A conclusioni analoghe si perviene anche esaminando gli usi successivi del termine. Nell'inno omerico a Demetra, v. 365, leggiamo:

δεσπόσσεις πάντων ὁπόσα ζώει τε καὶ ἕρπει.

Qui la parola è glossata da Esichio con: βαδίζει, τῇ κοιλίᾳ περιπατεῖ. In realtà l'uso è del tutto simile a quello della formula omerica già citata (πνείει τε καὶ ἕρπει): il moto, di qualunque natura, è inteso semplicemente come manifestazione di vita. Un richiamo alla formula omerica è accennato anche nell'uso pindarico [6]: ἔργα ζωοῖσιν ἑρπόντεσσί θ' ὁμοῖα.

In molti testi dell'età attica, nel verbo non compare con sufficiente evidenza l'idea di 'strisciare', ma si può notare in alcuni usi l'affiorare di un'idea di 'avanzare con fatica, procedere con moto lento': rimandiamo a Aesch., *Pr.* 810 e *Sept.* 17; Soph., *Phil.* 207. Frequenti nella tragedia gli usi metaforici di ἕρπω: in alcuni di essi (ad es. nell'immagine sofoclea della lacrima che „ἕρπει" sulle guance) [7] traspare evidente il significato di 'muoversi lentamente'. Ancora interessante sono i due versi del seguente indovinello [8], in cui si dice del granchio:

γαστὴρ ὅλον τὸ σῶμα, πανταχῆι βλέπων
ὀφθαλμός, ἕρπον τοῖς ὀδοῦσι θηρίον.

Anche qui l'uso di ἕρπω può suggerire l'idea di un procedere incerto o quanto meno distinto dall'idea più generale del 'camminare', che si esprime generalmente con il verbo βαδίζω.

Più preciso potrebbe sembrare, in epoca antica, l'uso di ἑρπύζω: in realtà un attento esame dell'uso omerico non conduce a conclusioni molto più esplicite di quelle già accennate con l'analisi di ἕρπω, né si deve ritenere che ad ἑρπύζω sia riservato il senso concreto di 'strisciare, arrampicarsi'. Dei tre esempi omerici, due [9] dànno l'idea molto generica di

[5] *Il.* XVII 447 = *Od.* XVIII 131.
[6] *Ol.* 7, 52.
[7] Cfr. Soph., *El.* 1231.
[8] *Carm. Pop.* 15 D.
[9] *Il.* XXIII 225; *Od.* XIII 220.

'camminare' o eventualmente 'strascinarsi senza una meta' (che è cosa ben diversa dal camminare a tentoni o con fatica). Solamente *Od.* I 193 potrebbe indicare in modo più puntuale l'azione dell'arrampicarsi (ἑρπύζοντ' ἀνὰ γουνὸν ἀλωῆς οἰνοπέδοιο); ma non si deve trascurare il fatto che si tratta di un brano recente, cosicché sembra che anche per ἑρπύζω come per ἕρπω, inversamente a quanto affermato dai lessici, si abbia nel verbo un sempre più accentuato specializzarsi dal senso di 'andare, camminare' a quello di 'strisciare, arrampicarsi'. Quest' ultimo è ben affermato solamente in testi tardi, come il seguente epigramma che l'*Antologia Palatina* attribuisce a Simia[10]: si parla dell'edera che dovrebbe arrempicarsi (il senso è dunque inequivocabile) sulla tomba di Sofocle.

> Ἠρέμ' ὑπὲρ τύμβοιο Σοφοκλέος, ἠρέμα, κισσή,
> ἑρπύζοις, χλοεροὺς ἐκπροχέων πλοκάμους.

Del resto, non sarebbe possibile presumere in ἑρπύζω un significato originario diverso rispetto a ἕρπω: ἑρπύζω è stato costituito a partire dall' aoristo ἑρπύσαι, a sua volta originato, per completare nelle voci mancanti il paradigma di ἕρπω, dall'analogia di verbi come ἑλκύσαι, ἐρύσαι, ecc.

Maggiori indicazioni provengono dall'esame del sostantivo derivato da ἕρπω, vale a dire ἑρπετόν, del quale i dialetti eolici conoscono una variante con grado ridotto della sillaba radicale ὄρπετον ($\grave{o}\underset{\circ}{r} < {}^{*}\underset{\circ}{r}$, con lo stesso grado ridotto dell' aoristo sanscrito *a—sṛp—at*).

Un uso particolarmente illuminante è quello famoso di Alcmane, fr. 58 D = 89 P:

> φῦλά τ'ἑρπετὰ ὅσα τρέφει μέλαινα γαῖα.

Qui la parola indica genericamente tutti gli esseri viventi, senza nessuna distinzione: nei versi successivi riprenderà infatti l'elencazione degli animali, questa volta distinguendoli nelle varie stirpi: le fiere dei monti, le api, i pesci del mare, gli abitanti del cielo. E'evidente che ἑρπετά non è in opposizione con i termini successivi, ma anzi li anticipa e li comprende dentro di sé tutti: la stessa movenza poetica del brano conferma questa interpretazione: prima il poeta accenna ai monti (dapprima in modo generico, poi caratterizzando in modo più preciso la descrizione e contemplandone le forre, i burroni, ecc.), poi agli esseri viventi, anche qui, con un procedimento del tutto parallelo, partendo da un'indicazione molto generica e poi dettagliando in modo più preciso l'elenco degli stessi.

Del resto, Alcmane non fa che riprendere un passo di Omero, *Od.* IV 417—418, in cui si dice del dio marino Proteo:

> πάντα δὲ γιγνόμενος πειρήσεται, ὅσσ' ἐπὶ γαῖαν
> ἑρπετὰ γίγνονται, καὶ ὕδωρ καὶ θεσπιδαὲς πῦρ.

L'indicazione ἐπὶ γαῖαν alla fine del v. 417 a prima vista farebbe pensare che ἑρπετά si riferisca solamente agli esseri che vivono sulla terra: in realtà una lettura più profonda del passo indica che ἐπὶ γαῖαν è uno dei tanti pleonasmi tipici dello stile epico: ἑρπετά sono gli esseri viventi in genere,

[10] *A.P.* VII 22, v. 1—2.

opposti ad altre forme inanimate, come possono essere l'acqua e il fuoco. Il ultima analisi, ritorniamo alle stesse conclusioni a cui ci aveva condotti l'uso del verbo, per cui l'idea del movimento à connaturata, in modo alquanto generico, all'idea stessa di vita.

L'affermazione dello Schol. V a proposito di questo passo è indubbiamente interessante: κυρίως μὲν οἱ ὄφεις, καταχρηστικῶς δὲ νῦν πάντα τὰ θηρία. Lo scoliasta attribuisce al termine ἑρπετά un significato molto ristretto e coglie nell'uso omerico uno scarto rispetto al senso normale che ai suoi tempi si dava alla parola. Con questa nota l'ignoto scoliasta sembra confermarci ulteriormente che il valore di 'serpente' di ἑρπετόν è frutto di una specializzazione ulteriore e non rappresenta la situazione originaria, conservata nel testo dell' *Odissea*, ancora in un brano certo recente della Telemachia.

Molto generico anche l'uso di ὄρπετον che fa Saffo (fr. 137 D = 130 Voigt), usando il termine come attributo di ἔρος, λυσιμέλης. L'idea di ἑρπετά come 'animali terrestri', in opposizione a πετεινά 'animali che volano', si trova per la prima volta in Erodoto (I 140): μύρμηκάς τε καὶ ὄφις καὶ τἄλλα ἑρπετὰ καὶ πετεινά. Più sfumato l'impiego che fa Senofonte del termine nel seg. passo[11] τοῖς μὲν ἄλλοις ἑρπετοῖς πόδας ἔδοσαν... ἀνθρώπῳ δὲ καὶ χεῖρας προσέθεσαν. La parola nel senso di 'rettile' s'incontra in Euripide e Aristofane[12].

Anche in questo caso dunque, se ci limitassimo alle attestazioni greche, dovremmo attribuire alla radice il senso originario di 'muoversi' (proprio di tutti gli esseri viventi)', con la tendenza a evolversi nel senso di 'muoversi in maniera lenta', in particolare 'muoversi sulla terraferma'[13].

Negli usi dorici di ἕρπω prevale nettamente l'idea di 'andare', mentre sembra del tutto inesistente quella di 'strisciare' o 'arrampicarsi'. Secondo l'esame esauriente del Bloch, al quale si rimanda[14], ἕρπω tende a sostituire in dorico εἶμι, le cui attestazioni risultanto assai isolate. Gli esempi più importanti del verbo, pur nell'atteggiamento di debita prudenza che deve avere il ricercatore in questo campo, essendo nesessario ammettere una minor abbondanza di fonti e quindi di conoscenza per il dorico rispetto allo ionico-attico e anche ad alcune parlate eoliche, sono registrati dal Bloch stesso. Ci limiteremo a ricordare gli usi di Epiduro[15], Creta[16], ecc.

In realtà ci possiamo domandare se questa innovazione è dovuta realmente al dorico. Non tutto ciò che è attestato nei dialetti dorici è da considerarsi „originariamente dorico": molti fatti rappresentano elementi di sostrato lasciati dalle popolazioni che abitavano nelle regioni del Peloponneso prima dell'avvento dei Dori. Ora, ciò che lascia perplessi circa la possibilità di chiamare „dorico" l'uso di ἕρπω = 'vado' è il riscontrarsi del medesimo significato anche nelle parlate arcadico-ciprie.

In ciprio troviamo in una glossa di Esichio ἐς ποθ' ἕρπες· πόθεν ἥκεις. Πάφιοι. In arcadico, sia pure in un testo recente, troviamo

[11] Xen., *Mem.* I iv 11.
[12] Eur., *Andr.* 269; Arist., *Av.* 1069.
[13] Alcune evoluzioni simili si hanno anche in territorio romanzo. Un passaggio dal senso più generale di 'animale' a quello più ristretto di 'rettile' si ha nell'ital. *biscia*, da lat. *bēstia*.
[14] Op. cit., in particolare pag. 73.
[15] *GD* 3339, 97 ἐξῆρπε e 86 ἧρπε ἐς τὸ ἱερόν, e 3039, 34 περιέρπουσα κατὰ τὸ ἱερόν.
[16] Gortyna *SGDI* 4992 a III 4 inf. ἕρπεν 'camminare'.

παρέρπην[17] nel senso di 'camminare'. Ora, se il passaggio di elementi dorici in arcadico è quanto mai comune e normale, almeno il ciprio ci sembra sostanzialmente immune da possibili influssi dorici. Così stando le cose, è probabile che il ritrovarsi di ἕρπω = 'vado' in dorico sia dovuto a un fenomeno di sostrato : nel loro sforzo di adattamento al greco, i Dori hanno assunto una molteplicità di elementi dalle parlate delle genti abitanti nel Peloponneso prima del loro arrivo : si ricordino i moltissimi relitti lessicali assunti dai dialetti dorici (forme come ἄζαλμα o ὀπτώ, casi di ορ in luogo di αρ < *r̥, ecc.).

Se però questa è la conclusione a cui arrivare, la desemantizzazione per cui degli originari valori di ἕρπω uno solamente viene proseguito non è più da considerarsi una innovazione relativamente recente, bensì un uso molto antico, dal momento che i recenti studi di dialettologia greca hanno messo in luce che l'arcadico e il ciprio, anziché dialetti alterati rispetto alla loro fisionomia originaria, sono da considerare la fedele prosecuzione per molti aspetti di un tipo di greco molto antico, con evidenti e numerose connessioni con la lingua delle tavolette micenee.

La radice ie. *serp-, da cui ἕρπω deriva, presenta, anche nelle altre lingue in cui è testimoniata, significati analoghi a quello che abbiamo individuato per il greco.

L'antico indiano *sarpati*, a cui il Mayrhofer attribuisce il valore fondamentale di 'kriecht, schleicht/ creeps'[18], ha una gamma di usi molto simile a quelli greci. Alcune concordanze sembrano assai significative : come il verbo greco, anche quello indiano ricorre con numerosi preverbi, e come in greco anche in indiano la radice appare molto produttiva. Circa il significato, basterà anche uno sguardo sommario ai lessici per individuare in *sarpati* e derivati una serie di valori che indicano un ambito semantico assai più vasto di quello attribuitogli dai dizionari etimologici. Il verbo vale, oltre che 'strisciare' (detto dei rettili, come in *ÇB.* 7, 4, 1, 25 e 11, 1, 6, 21) anche 'procedere con fatica' oppure 'procedere in modo guardingo', da cui spesso l'assunzione di un valore generico di 'avanzare'. Ad. es. *sarvānr̥tūnpaçavo 'gnimabhisarpanti'* 'in tutte le stagioni gli animali da sacrificio si accostano al fuoco' (*Nir.* 7, 19) ; *pañcarātramupasarpadbhiḥ samāsāditastaiḥ sa hradah* 'il lago fu raggiunto da quelli dopo che ebbero percorso un cammino di cinque giorni' (*Pañc.* 159, 23). S'incontrano anche usi metaforici, che assomigliano molto a quelli della tragedia greca, anche per indicare provenienza, ad es. in unione con *hr̥dayāt* (*ÇB* 14, 6, 9, 23), 'uscire, scivolar via dal cuore'.

Se in aind. il valore è più generico che non quello di 'strisciare', in lat. il verbo *serpere*, con i suoi derivati, ha solamente il senso di 'strisciare, procedere serpeggiando'.

In alcune lingue, vale a dire in aind. *(sarpa-)*, in lat. *(serpēns)* e in albanese *(gjarpën)*, è stato tratto dalla rad. *serp- il nome del serpente, che ha sostituito, probabilmente per motivi tabuistici, l'antico e comune nome dell'animale, attestato (con alcune interessanti variazioni, dovute forse al medesimo motivo di tabuizzazione), in gr. (ὄφις, ἔχις),

[17] *IG* 5, 514, 2.

[18] M. Mayrhofer, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, s.v. *sarpati*.

aind. *(ahih)*, av. *(aši-)*, arm. *(iž)* e lat. *(anguis)*. Quest' accordo mostra soltanto che già nella fase indeuropea comune il gruppo di parole che fa capo a **serp-* aveva certamente assunto, oltre al significato di 'procedere con fatica', anche quello di 'strisciare', ma non si deve certamente concludere che quest'ultimo fosse l'unico. Si noti del resto che le tre lingue citate hanno proceduto parallelamente, ma ciascuna per proprio conto, cosicché le modalità di formazione del nome per 'serpente' sono diverse in ciascuna delle tre lingue (l'alb. viene da **serpeno-)*, ed è significativa la mancanza in questo quadro di un termine greco, almeno nella fase più antica. Non si può che accettare quanto scrivono Ernout e Meillet[19], secondo i quali „le sens de 'ramper' est attesté par l'accord du sanskrit, de l'ionien-attique et du latin, mais il résulte d'une spécialisation ; car en arcado-cypriote, en grec occidental, et même en lesbien, ἕρπω a eu le sens général de ἔρχομαι". Approvando le conclusioni di Ernout e Meillet, anche Bloch vede in ἕρπω un verbo di senso concreto ('kriechen'), opposto, nel quadro più generale dei verbi di movimenti, al gruppo di verbi astratti indicanti l'idea di andare e venire. Ancora, ἕρπω, così come βαδίζω, è marcato rispetto all'espressione della natura del moto, ma è indifferente rispetto all'espressione della direzione, non indicando né la nozione dell'andare né quella del venire.

Ha scarsa rilevanza ai nostri fini il fatto che **serp-* sia da considerare ampliamento il labiale di una radice **ser-*, alla quale dev'essere ricondotto, con diverso ampliamento (probabilmente in sibilante), anche l'arm. *z-eṙam* 'io striscio' e *z-eṙun* 'serpente'. La citazione di queste due ultime parole è però istruttiva in quanto ci rivela quanto fosse diffusa la tendenza a usare delle voci significanti 'strisciare' o simili per formare il nome comune del serpente, sostituendo il nome commune indeuropeo, che anche l'arm. possedeva nella forma *iž*.

La nostra analisi rivela dunque che il significato più antico della radice, desumibile certo più dagli usi greci e indiani che da quelli latini e albanesi, era quello di 'muoversi lentamente, con fatica' : tuttavia già nel periodo indeuropeo comune la radice doveva avere assunto anche il significato secondario di 'strisciare'. A un 'affermazione analoga alla nostra perviene infine anche il Buck : „**serp-* : clearly an IE root with the dominant sense of 'creep', though in the last analysis, if taken as **serp-* besides **ser-* in Skt. *sr̥-* 'flow, hasten, etc.', this would be an early specialisation"[20]. Aggiungiamo che alla conclusione sul valore fondamentale di un radicale indeuropeo si deve giungere non con l'ulteriore scomposizione (spesso arbitraria) di formule „indeuropee" che sono da assumere già esse stesse come dei comodi simboli per intendersi, bensì seguendo passo passo la storia delle parole derivate nelle singole lingue in cui la radice è proseguita. Solamente in latino il senso di 'creep' è dominante : in greco è nettamente secondario, e la sua presenza nella fase più antica della lingua è solo presupposta (ma non direttamente attestata) dalla compaparazione indeuropea ; in antico indiano appare accanto a numerosi altri

[19] A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1974[4], pag. 619.

[20] C. D. Buck, *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages. A Contribution to the History of Ideas*, Chicago (Ill.), 1949, pag. 684 (10.41).

significati, altrettanto abbondantemente attestati quanto quello segnato come fondamentale nei lessici etimologici. Pertanto non è il greco che ha innovato, conservando fino ad epoca inoltrata in ἕρπω il valore di 'procedo' o addirittura semplicemente 'vado': esso anzi non ha fatto altro che conservare, secondo una consuetudine peraltro abbastanza diffusa, la situazione originaria.

Del resto, una stretta connessione tra l'idea di 'muoversi lentamente' e l'idea di 'strisciare' non è presente solamente nella rad. ie. che abbiamo esaminato in questa nota. Essa appare in numerose altre parole; ci limitiamo a indicarne alcuni esempi.

Il lat. *rēpere* vale 'strisciare'. Il senso di 'procedere' o addirittura 'passeggiare' che incontriamo in alcuni testi poetici dell'età classica è del tutto secondario[21], e dev'essere considerato un calco dal greco. L'esame comparativo ci assicura che anche in questa parola il senso di 'strisciare' è una specializzazione di un più antico significato di 'procedere lentamente'. Cfr. lit. *rèplioti*, lett. *râpnot* 'andare a quattro zampe' (con un'evoluzione analoga a quella di **serp-* in numerosi esempi greci).

Le lingue germaniche hanno specializzato nel senso di 'strisciare' la rad. ie. (o, forse meglio, l'innovazione baltico-germanica) **greub-* (ags. *créopan*, da cui ingl. *creep*; mol. *crūpen*), rispetto alla quale il **greug-* di *kriechen* (aat. *kriochan*) dev' essere considerata una semplice variante con diverso ampliamento radicale rispetto al più antico **greu-*. Anche in questo caso possiamo essere certi della specializzazione, in quanto il lit. *grubinėti* vale 'inciampare, incespicare', cioè, in ultima analisi, 'procedere faticosamente'.

Infine, che i due significati coesistano è rivelato anche da usi moderni. L'ingl. *to crawl* vale sia 'strisciare' sia 'muoversi lentamente' (spesso 'a quattro zampe'), in frasi come *a child who cannot crawl* oppure *he crawls upon the wall*.

Che nella fase più antica i verbi o le radici indicanti moto, attestati con una certa ricchezza in molte lingue e quindi da considerarsi come appartenenti al patrimonio lessicale indeuropeo comune, avessero un valore ancora molto generico, e che soltanto in un secondo tempo precisassero il loro valore semantico, è dimostrabile da numerosissimi esempi. Ne segnamo alcuni, limitandoci a qualche caso particolarmente interessante.

Non esiste in periodo indeuropeo una parola comune per 'camminare'. Solamente in alcune lingue germaniche (ad es. ingl. *walk*) troviamo un termine proprio, del tutto distinto dalle radici significanti 'andare': in ingl. *to walk* ha scarse e dubbie rispondenze ie., e dev'essere considerato probabilmente un'innovazione monoglottica. Altrove abbiamo vari derivati dalle rad. significati genericamente 'andare' (gr. βαδίζω; lat. *amb-ul-ō*; sl. *i-ti* o *id-ti*; lit. *ei-ti*; got. *gaggan*; sanscr. *gacchati*; ecc.). Questo può servire da indiretta conferma che in ie. il contenuto dei verbi di moto era quanto mai generico[22].

Un altro termine (limitato però probabilmente al solo lessico ie. centrale) che in origine doveva significare semplicemente 'essere in movi-

[21] Cfr. Hor., *Epist.* I 4, 4 (*siluas inter reptare salubris*); Plin., *Ep.* I, 24 (*reptare per limitem unamque semitam terere*); una contrapposizione diretta fra *currere* e *reptare ibid.* IX, 26.

[22] Per una più ampia informazione si veda Buck, *op. cit.*, 10. 45.

mento' è *swem-: cfr. cimr. *chwyf* 'moto', *chwyf-io* 'muovere', e il'lit. *sùndyti* 'mettersi in movimento'. Con una specializzazione assai interessante questa radice ha dato origine, nelle lingue germaniche, all'idea di 'nuotare' (ingl. *to swim*, ted. *schwimmen*).

Se **serp-* vale in origine semplicemente 'essere in movimento lento (detto di esseri viventi)', le rad. con cui doveva sussistere una più diretta opposizione semantica possono essere individuate in **pet-* e **pleu-*.

Il gruppo di **pleu-* dà la nozione di 'muoversi velocemente', con l'evoluzione, secondo i valori che gli attribuisce il Pokorny[23], al senso di 'rinnen (und rennen), fliessen; schwimmen, schwemmen, giessen; fliegen, flattern'. A impieghi molto generici rimandano gli esiti celtici (airl. *lu-* 'bewegen', *ess-com-lu* 'proficisci', *lūath* 'schnell'). In séguito la rad. si specializza per indicare i due tipi di movimento che si presentano immediatamente più veloci rispetto al moto su terraferma, vale a dire la navigazione e il volo. In quest'ultima accezione la troviamo nel toc. *plu-* 'fliegen'. Con un ampliamento in gutturale abbiamo **pleuk-*, la cui originaria genericità (persistente ancora negli usi baltogermanici) è indicata sia dalle voci baltiche indicanti il nuoto (*plaukti*, *plaukiu* 'schwimmen'), sia dal vasto gruppo di termini germanici indicanti il volo (ted. *fliegen*, ingl. *to fly*, da ags. *fléogan*).

Tuttavia è **pet-* che presenta le maggiori analogie con **serp-*. Se in quest'ultimo il senso di 'procedere lentamente' si è andato specializzando in quello di 'procedere su terra ferma', dando origine a una serie di termini la cui evoluzione si spiega solamente proiettando in epoca molto antica il valore secondario di 'strisciare' connesso alla radice, così anche **pet-* vale fondamentalmente 'muoversi velocemente', ma le varie evoluzioni monoglottiche rivelano chiaramente che già in periodo antico questa radice aveva inerente a sé il senso di 'volare' (si ricordi del resto l'opposizione greca ἑρπετά : πετεινά). Se il lat. *petere* ('slanciarsi, andare verso') e il sanscrito *patati* ('egli si slancia, cade, vola') sono quanto mai generici e pur tuttavia interessanti nella loro diversa estensione, in altre lingue (si pensi solo agli usi greci) il senso di 'volare' è affermato con netta evidenza[24]. A quest'ultimo in ogni caso sono da riferire alcune formazioni come lat. *penna*, airl. *etn*, sanscr. *pattram*, ecc., tutti indicanti gli strumenti del volo. Come il valore secondario di **serp-* aveva preso il sopravvento nei derivati monoglottici indicanti il serpente, così il valore secondario di **pet-* prevale nei numerosi sostantivi, diversi fra di loro ma certo formati secondo una concezione comune, indicanti l'ala o la penna dei volatili.

Come **serp-* 'procedere lentamente' o 'procedere per terraferma' è distinto dal verbo per 'camminare' (che ogni lingua ha svolto in modo autonomo fondandosi sul materiale lessicale che aveva a disposizione), così anche **pet-* 'muoversi velocemente' è distinto nella maggior parte dei dialetti dai verbi indicanti l'idea di 'correre', per la quale troviamo un gran numero di forme distinte nei vari territori indeuropei.

Anche in altri casi del resto i termini per 'volare' muovono da radici indicanti semplicemente 'movimento veloce'. Senza entrare nei dettagli

[23] Pokorny, *IEW*, I, 835 ss.

[24] Peraltro il greco ha conservato anche il valore di 'cadere' (πί-πτ-ω ; ἔ-πεσ-ον) distinguendo però bene il gruppo di πίπτω da quello di πέτομαι.

(per i quali si rimanda al Buck, pag. 682) basti citare il lett. *skriet* (spesso 'muoversi velocemente') e il lett. *laisties* 'also used of other quick movements'. Se il gruppo di sl. **let-* (asl. *po-letěti)* e lit. *lė̃kti* 'volare' può essere connesso con gr. λακτίζω 'percuoto col piede' (ciò che dal punto di vista semantico dà adito a una certa perplessità) si dovrebbe partire dall'idea di 'procedere con movimento veloce e vigoroso'.

In conclusione, il gr., ben lungi dall'innovare per quanto riguarda il valore attribuito alle continuazioni di **serp-*, mostra se mai una notevole sistemazione del materiale comune indeuropeo in quanto ha conservato la radice indicante movimento lento e difficoltoso per esprimere l'idea del moto in terraferma, in senso generico e senza distinzioni di animali, pur se si nota una certa preferenza per la designazione con ἕρπω prima del moto a quattro zampe e in un secondo momento dello strisciare dei rettili. Inoltre ha mantenuto le due voci comuni indeuropee indicanti movimento veloce, specializzandole a loro volte per indicare i due tipi di movimento diversi e più veloci del moto su terra, e precisamente attribuendo all'una (**pleu-*) il valore di 'procedere sull'acqua, navigare' e all'altra (**pet-*) il valore fondamentale di 'procedere nell'aria, volare'. Con questo procedimento il greco, senza alcuna creazione di nuove radici e senza ricorrere ad alcun imprestito, ha saputo riutilizzare con originalità il materiale indeuropeo dando vita a un sistema armonico nell'espressione delle principali nozioni di moto.

Marte 1981 *Milano*

ROMANIAN ETYMOLOGIES

I. AD DLR VIII, 4

1. *potîrniche*

The reconstruction given for this word is Lat. **coturnicula*, but this fails to account both for the principal forms, as shown in the main entry, and for the variants.

It is difficult to recover the second syllable. Forms in *-ur-* could be original ; the variants in *pătru-* may reflect conflation with *patru*. The central vocalisms *-ir-* and *-ăr-* apparently arose under weak stress in pretonic position by transferred assignment of the rounding to the first syllable ; cf. the inverse in *sîmbure* : Alb. *thumbullë*. Then in such an unstressed syllable the essentially syllabic liquid [r̥] allowed the phonemic vocalism to surface in reverse order, giving *-ri-* and *-ră-*. And just as *-ur-* and *-ir-* involve assimilation to the first syllable, *-ir-* and *-ri-* result from assimilation of vowel timbre to the third syllable. The rare *-er-* is either a lowering of *-ir-* or a fronting of *-ăr-*. Finally, *pitor-* and *topir-* must be adventitious metatheses. In short, it is quite possible to explain everything parsimoniously by starting from *-ur-*.

Now for the first syllable there seems to be as much evidence for *pă-* as there is for *po-*. In any event, pretonic *po-* cannot have been inherited directly without some kind of intrusion, since we should expect **pu-*. I have already (SCL XXXI (1980), 664) posited for *codru*, and as a regularity of spoken Latin, **quádr-/codr-* < **quadr-*. On the other hand we know that *păresimi* < *qua(d)ragēsima* was also possible[1]. It seems reasonable, then, that *coturnix, -icis* was interpreted as being also underlyingly a stem of the form * *quaturnic-*. It may even be that this was semantically encouraged by association with *quatiō*.

**quaturnic-* immediately gives us the variants in *pă-*. A cross of this with *coturnic-* produces the initials in *po-* ; perhaps the vowel *o* was here prevented from closing pretonically by dissimilation from the following *u*. If the latter is true, it validates our reconstruction of *-ur-*.

It is true that many of the attested forms require a diminutive in **-cla*. However, *potîrnice, pătîrnice, pătrunice, păturnice*, and even *pitornice* point to an old simplex stem **quaturnice* ~ *quoturnice*. In fact, the variant *păturnice* exactly continues the ancient noun.

The correct reconstruction for *potîrniche* must therefore be **quaturnice* ~ *coturnice*.

2. preot

The reconstruction given is Lat. *praesbiter*, but that is not possible. The only important variant attested is the obsolescent *préut*[2]. On this evidence the only correct reconstruction is **prébuter*.

[1] We have here an interesting specimen of ancient spoken variation which sadly at our distance we cannot now quantify.

[2] Pușcariu (1905) # 1375, who reconstructs **prebiter*, adduces Ar. *preftu*, Istror. *prewt*, which fit well with *préut*. The Ar. *preftu* must reflect the sound shift or phonotactics which give Mod. Gk. αφτός etc.

I propose that a careful reconstruction of the Albanian word confirms this. Albanian would likewise lose the final syllable and the *-ƀ-*, thus arriving at **préut*. Then in such a situation Albanian developed a glide before the rounded vowel : hence **préuut*> **préβut*. For an analogue see my discussion of *ávull*, RRL XX (1975), 499–500. After this, unlike *árull* with its following liquid, **préβut* underwent vowel reduction to **priévët*; cf. for example *djemën* "devils" (North Geg) <early Christian Greek δαίμων [démōn], on which see Çabej, "Studime gjuhësore "I (1976), p. 129, for a fine review of the scholarship. Then **priévët* suffered post-tonic syncope to **prievt*> *prieft* (by voicing assimilation) since the resulting output produced an acceptable cluster ; cf. for such a result *farkë*>*fábrica* (RRL XXII (1977), 10). Finally, **prieft*>*prift* by the resolution of the diphthong *ie* before late secondary consonant clusters as I have formulated the development BSL LXVI, (1971), 221–222.

It is seen then that it is necessary to reconstruct **préƀuter*[3] with **u* in order to motivate the **u̯* >Alb. *f* as well as to yield a late cluster which is needed to explain the monophthongization of **ie*> Alb. *i*. If we had a pre-form **prébiter* we should lose the **b*, probably getting a resulting ***prejt*. Or else, with Latin syncope, **preb(i)ter*> **prepter*> ***preft*, with no diphthong *je* (as in *pjeshkë* <*pesca)* after the cluster *pr*. The same holds **préƀiter*.

It remains to be decided how **préƀuter* was related to *pre(s)byter*. Perhaps epichoric Greek? I believe that a fairly conclusive answer can now be given to this question. I have shown (RRL XXI (1976), 52) that the spirantization of internal Albanian obstruents occurred early, before the Romanization of Albanian. This means that Albanian (and its kindred dialects) could have received a borrowing with a spirant *-ƀ-* at any time for a considerable early period prior to the full force of Romanization. Now I have also shown *(ibid.)* that at an early date Latin *b* next to *u* unrounded to *g (negură)*. Therefore we cannot start from a Latin variant **prébuter* ; besides we have no regular way at present of explaining how **prébuter* would be related to **prébiter*. We are therefore obliged to reject a Latin origin for our preform **préƀuter*.

For a source for this Dacian and Balkan form **preƀuter* it is then natural to look to the Greek world. This seems particularly indicated by the vocalism *u*. To explain the medial consonantism we are then led to recall the dialectal Doric (Cretan) and Northwest Greek πρείγυς attested alongside πγέσβυς and its variants. A possibly conflated Greek form *πρέ(ι)βυῖηρ would explain all the features of our reconstruction[4]. Such a form must have diffused north of the Jireček line through local folk speech, and without passing through the medium of Latin.

This result has considerable significance for the cultural transmission of an important social term.

II. PERIPHERAL EVIDENCE ON *calendae*

1. Northwest Ardeal *corindă*

Al. Rosetti has derived this isolated vestige of Lat. *calendae*[5] *(Rom. sl.* IV, 1960, 69 ; reprinted *ILR*, 1978, 622) from an intermediate **cărindă* contaminated with *colindă* <Slavic.

[3] And not *preabiter*, as C. Tagliavini has it *(L'albanese di Dalmazia*, Firenze 1937, p. 228 s.v. *priθt)* in reviewing scholarship up to that tome ; the same is essentially reflected in **pre(s)biter, Istoria limbii române* II 1969, p. 305.

[4] A pre-form *πρε(ι)γυῖηρ seems less likely since we might expect this to be naturalized in Romanian as **pregut*. However, an argument could certainly be constructed to derive *preot* and *prift* from **préγuter*.

[5] For a very full discussion of the Balkan, Romance, and peripheral descent of this etymon see now Roger Bernard "Bulgare *kòleda* Provençal *calendo* 'noël' ", *Ezikovedski proučvanija v čest na akad. V. I. Georgiev*, BAN Sofija 1980, 282–296. For the Czech evidence and connexion with Christmas see Zdenka Horálková, in *Das heindnische und christliche Slaventum*, Wiesbaden, 1969, 99–104.

It is now seen that the Slavic intrusion is not necessary at any point to explain *corindă*. From the explanations which we have given for *codru* and *potîrniche* we see how beside the ancestor of *cărindar* the pre-form of *corindă* could have developed by analogy as an apparent contextual alternant. That is, beside **calindariu* there was created **colinda*, or perhaps the chronology was **carindariu* : *corinda*. Beside *potîrniche* ~ *pă-* perhaps *păresimi* also aided semantically as well as phonetically in this proportion.

That is to say, **qua-* : *co-* > **pa-* : *co-*. Then, by levelling of the initial, **pa-* : *po-*. But since sets with *co-* and *po-* coexisted, an alternation **ca-* : *co-* would represent at once an apparent levelling in the opposite sense of **pa-* : *co-* and a parallel alternation to **pa-* : *po-*. Thus **ca-* could generate **co-*[6].

Rosetti also remarks (loc. cit.) that Suprasliensis *kalanŭdy* 'calendae' comes from Greek καλάνδαι. It is interesting to note that this Greek version is also found on Romanian soil in a Latin dress in inscriptional *Kalandis Iuni[s]* at Vlmetum *(Inscripțiile din Scythia Minor* V, 1980, No. 66). The Greek source in this region is easily understandable.

2. Welsh *calan*

While Roger Bernard has good coverage (see footnote 5) of the Romance and Slavic and Balkan continuations of *calendae*, his mention of the Celtic testimony (p. 286) is deficient and not well documented. Moreover Welsh has, as we shall see, an important increment to contribute.

It will be sufficient for us now to refer to the detailed documentation which is provided for Welsh in *Geiriadur Prifysgol Cymru* (Cardiff) p. 390 s.v. *calan* 'New Years day, the first day of the month or season'[7]. From the 13th century on we find *[c]alanneu mei* (note the plural *-eu*) > *C(a)lanmai, Clamai*, which referred to the first day of summer in the old Celtic calendar. From 1200 we have *calan gaeaf* [gaẹav] 'calends of winter = 1 November, All Saints'. From 1300 there is attested *c. Awst* 'calends of August' = *Lammas* in Scotland and *Lughnasa* in Ireland ; and from the 13th century, *c. Chwefror* 'calends of February' = *Imbolc*[8] in ancient Ireland. These four were the main divisions of the old Celtic year. Thus in place of the Irish conservation of a set of old Celtic simplex terms (even though they are in turn derivatives or compounds : *Beltine* = *Calan Mai, Lugnasad* = *c. Awst, Samain (Samhain)* = *c. Gaeaf, Imbolc (Oimelc)* = *c. Chwefror)* British Celtic developed a set of Romanized descriptive phrases formed with *calendae* 'first day of the named period'. This system is clearly pre-Christian.

We see this transformed into Christian terms in (1470) *calan Ystwyll* 'first day of Epiphany'.

Now we find an unexpected piece of evidence for Bernard's thorough discussion of the value 'noël' for our etymon. For Welsh also attests, and relatively early (12th century), *c. Nadolig* '(lit.) calends of Christmas'. This must demonstrate that in Mediaeval Wales *calendae* lived on not only in the sense of 'first day of a season' but also in the double value of 'New Year's day' and 'Christmas'.

One may even speculate that the English phrase 'first day of Christmas' which is now matched in series by 'second day of Ch.', '3rd...', '4th...', etc. up to *Twelfth Night*, reflects originally not the counting of days of the Christmas season, but a transformation of the term *calendae*. In any case, we see that Britain joins Southeast Europe in attesting this ancient piece of folk calendar.

[6] It should be here noted explicitly that in all the forms under present discussion the *o* must have been a relatively open *o*, since it did not merge with *u* as did original pretonic *o*.

[7] To complete the documentation we should now add Old Breton *calann* and its descendants meaning 'first day of a period or month' ; see L. Fleuriot, *Dictionnaire des gloses vieux bretons*, Paris, 1964, p. 94. Note the Breton equivalent k. *goañv* to Welsh c. *gaeaf*.

[8] See my analysis of this term, *Studia Celtica* (now appearing).

III. *arțar* 'érable'

G. Ivănescu has attempted (*Thraco-Dacia*, București, 1976, 327–328) to reconstruct this difficult word as **alќar(n)os* or **arќar(n)os* on the strength of German dialect *Alhorn, Elhorn,* and alluding to Mitzka's study of the name of the maple. But, as one will see from Mitzka, *Der Ahorn,* Gieszen 1950, and other works on German dialectology, there are many other modern variants apparently arising from complex recent folk analogies, and there is no basis for singling out just the *-l-* forms, which do not in any case perfectly match the Romanian. Moreover, for Old High German we have only *ahorn* or *ahurn* vel sim.

We are justified then in reconstructing only **aќr-(n-)* on the basis of *ahorn* and Lat. *acer.* As I have remarked, *American Anthropologist* 75, 1973, 1094, we seem to be in the presence here of a restricted Western IE tree term. It seems possible then to do little more than refine somewhat the entry of Pokorny *IEW* 20. The Greek terms are surely of uncertain pertinence.

However, with regard to the Romanian *ț*, Ivănescu is too restrictive in claiming that only Dacian *s* has been credited to IE **ќ*. For the equation *țeapă* = Alb. *thep* see, for example, Rosetti *ILR*$_2$269 (and earlier editions), and for *țarc* = Alb. *thark* see Russu *Elemente autohtone* 208. In fact, I regard this as the normal equation ; cf. *Slavistična revija* 28, 1980, 98.

Therefore *arțar* would match perfectly as an autochthonous element derived from **aќr-* if we only had an explanation for the first *r*. But up to now we have none.

Ivănescu will also see (328) **ќ* in *cioară,* which exactly matches Alb. *sorrë.* That is not possible. This etymon must be derived from **k^{w}ērsnā*, as I have shown *Gjurmime albanologjike* 6, 1976, 43–44.

April 1981

Eric P. Hamp
University of Chicago

STUDII DESPRE LIMBA ROMÂNĂ

O carte care era indispensabil să fie de multă vreme prezentată cititorilor noştri şi care de-abia acum mi-a ajuns în mînă : *Studii romeni* de Giuliano Bonfante, apărută la Roma în 1973. Adevărul e că nici atunci nu era complet nouă, întrucît e vorba de reproducerea unui mare număr de articole care apăruseră mai demult în diverse publicaţii. S-a format astfel un amplu volum care priveşte aproape în totalitatea lui istoria limbii române. Adunarea la un loc a atîtor lucrări ne uşurează consultarea lor.

Găsim expuse aici multe argumente, în parte noi, pentru autohtonia românilor. Se examinează trăsăturile comune între albaneză şi română (de exemplu la p. 55 şi urm.), combătîndu-se ideea că dacoromâna ar veni din sudul Dunării (p. 67) : albaneza e mai aproape de dacoromână decît de macedoromână sau de meglenoromână (p. 59), ceea ce se explică prin faptul că albanezii sînt veniţi din nord. Autorul nu admite că toate asemănările dintre română şi slavă se explică prin împrumut din slavă în română, ci emite ideea că româna primitivă ar fi influenţat simţitor slava comună (p. 235—258), de exemplu dezvoltarea conjugării reflexive în slavă s-ar datora unui împrumut din româna primitivă (p. 252).

Voi face în continuare unele observaţii de amănunt. Nu înţeleg de ce rotacismul lui *l* trebuie neapărat explicat prin influenţa altei limbi (p. 12), cînd ar putea foarte bine să se fi produs prin evoluţia independentă a limbii române. Undeva, în orice caz, trebuie să fie explicat fără împrumut ; de ce nu în limba română ?

La p. 58—59 se arată că aromâna şi meglenoromâna folosesc infinitivul cu valoare de abstract verbal, în timp ce dacoromâna utilizează numai supinul. Dar exemplele date apar şi în dacoromână cu infinitivul : *nu este de mîncare, le dădură de ştire.*

Un amplu studiu este consacrat ariilor laterale, aşa cum le vedea Matteo Bartoli (p. 103—157). Sîntem deprinşi să înţelegem lucrurile astfel : o inovaţie se răspîndeşte treptat şi, pînă la urmă, mai rămîn puncte ale teritoriului, unde ele nu ajung : acestea sînt ariile laterale, care păstrează situaţia primitivă, deci sînt conservatoare. Dar punctul unde apare o inovaţie nu este neapărat în centrul ţării ; de aceea nu mi se pare corect să credem că regiunile depărtate de centru sînt în toate privinţele arhaizante. La exemplul dat la p. 120 *(a sta* în loc de *a fi)*, trebuie adăugată şi româna : ca şi în alte arii laterale romanice, şi în română se poate spune *stă în camera sa.*

La p. 74 se citează, printre cuvintele de origine latină, rom. *martor,* care, fără nici o îndoială, e luat direct din greaca veche, cum o dovedeşte în primul rînd forma, în al doilea rînd înţelesul (vezi acum, în această chestiune, Olga Mladenova, SCL XXIX (1978), nr. 4, p. 444).

La p. 133, *urît* e socotit moştenit din lat. *horridus,* care nu se potriveşte ca formă ; *urît* este, evident, participiul lui *a urî.*

Ideea că postpunerea articolului în româneşte s-ar datora influenţei greceşti (p. 215—217) nu mă poate clinti din atitudinea pe care am luat-o în mai multe lucrări, începînd cu articolul din *Romania,* 1929 : postpunerea se datorează faptului că adjectivul, în româna mai veche, era plasat numai în urma substantivului. Nu mă poate convinge nici afirmaţia că româna n-a avut şi, parţial, nu are nici astăzi viitor (p. 223, n. 5) : chiar dacă în vorbirea familiară nu se foloseşte forma cu *voi*, este, în orice caz, obişnuită cea cu *am să* sau cea cu *o să.*

În orice caz, volumul este foarte interesant şi sînt bucuros că, fie şi cu mare întîrziere, l-am putut citi.

Aprilie 1981

AL. GRAUR
Bucureşti, B-dul Ana Ipătescu 12

ION HELIADE RĂDULESCU, **Gramatică românească**, Ediție și studiu de Valeria Guțu Romalo, București, Editura Eminescu, 1980, 560 p.

Deși încă nu dispunem de reeditarea primei gramatici tipărite a limbii române, totodată prim „ambasador" al limbii în cercurile științifice europene ale vremii (S. Micu — Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, 1780), anul care încheia exact două secole de la apariția ei[1] a adus, sub auspiciile Editurii Eminescu și în competenta îngrijire a profesoarei Valeria Guțu Romalo, o ediție valoroasă atît sub aspectul filologic cît și sub acela general științific, a *Gramaticii* de la 1828 a lui Heliade Rădulescu, operă care marca sfîrșitul epocii inițiate de cealaltă[2]. Scrierilor unor Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, Constantin Diaconovici-Loga și Paul Iorgovici, nu demult (re)editate, li se adaugă acum una dintre cele mai importante gramatici din epoca de început a lingvisticii românești.

Ediția pe care o comentăm se compune din patru părți distincte : 1. Facsimilul ediției princeps, minus *Erata*, pusă la contribuție în : 2. Ediția actuală propriu-zisă, în transliterație juxtalineară (ocupînd, împreună cu facsimilul, p. 4—403), 3. Un substanțial *Studiu* semnat de editoare (p. 407—536), urmat de : 4. *Notă de ediție*, încheiată cu textul *Prefeței* lui Heliade, în transcriere interpretativă (p. 537—557).

Gramatica de la 1828 este alcătuită — în afara importantei *Prefețe*, în care autorul justifica necesitatea reformei ortografice în scrierea românească cu slove chirilice, a adaptării împrumuturilor și, în general, își expunea atitudinea față de neologisme — din următoarele cinci părți :

(1) Morfologia, în care se discută definiția și subdiviziunile gramaticii *(Ce este Gramatica și în cîte se împarte ?)*, după care — corp propriu-zis al acestei secțiuni — sînt tratate zece „părți ale cuvîntului" cu categoriile lor gramaticale și exprimarea acestora, ilustrată prin exemple izolate, pentru explicitarea definițiilor, și completată cu liste de paradigme întregi (numeralul fiind încadrat printre adjective, în schimb fiind tratată separat „partițipia") ;

(2) Sintaxa, cu problemele grupate pe clase lexico-gramaticale, încheiată cu un model de analiză gramaticală integrală (morfologică și sintactică) a părților de propoziție ;

(3) Construcția, tratînd probleme de topică, cu aplicație la același text din (2) ;

(4) Propozițiile, tratînd nivelul sintactic al propoziției ca unitate subordonată frazei, secțiune încheiată cu un model de analiză logică— în spiritul gramaticilor „raționale" —, aplicată la același text final din (2) și (3) ;

(5) Ortografia, cuprinzînd — pe lîngă ceea ce înțelegem astăzi în sens restrîns prin acest titlu — și probleme de fonetică propriu-zisă, dar și de fonomorfologie, de fonetică sintactică („prosodie", în termenii autorului) și de punctuație. Prezența acestei ultime secțiuni pune în lumină o concepție foarte largă asupra gramaticii, perpetuată pînă la ediția I (1954) a Gramaticii Academiei, ediția a II-a (1963 ; 1966 și 1972) a acesteia reținînd dintr-o asemenea problematică numai elementele strict

[1] Cf. Mioara Avram, *200 de ani de la prima gramatică tipărită a limbii române*, în LR XXIX (1980), nr. 6, p. 573—584 (în privința utilizării ei de către diferiți învățați, p. 574—575 și notele 9—15). După intrarea în redacție a acestei recenzii a apărut : Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae dacoromanae sive valachicae*, Studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, 1980 [de fapt : 1981].

[2] După periodizarea stabilită de istoriografia recentă a lingvisticii noastre : Comitetul român de istoria și filozofia științei, *Istoria științelor în România. Lingvistica*, volum elaborat sub conducerea acad. Iorgu Iordan, București, 1975, p. 18, 33 și 46 ; *Istoria lingvisticii românești*, coordonator : acad. Iorgu Iordan, București, 1978, p. 18, 34, 50—52.

conexe gramaticii propriu-zise : fonomorfologia (în morfologie) şi punctuaţia (în sintaxă).

În studiul-postfaţă, Valeria Guţu Romalo întreprinde, în secţiunea intitulată *Gramatica* (p. 409–456), examenul surselor (Condillac, Le Tellier, Destutt de Tracy — acesta din urmă beneficiind doar de două menţionări, p. 418, 484—, scrieri greceşti şi româneşti mai vechi) şi al manuscriselor existente (ms. 4 796 BARSR şi 4 362 BARSR) ale gramaticii lui Heliade şi combate, cu argumente, ipoteza Gaster-Iorga, referitoare la paternitatea textului, atribuit — superficial — lui Gheorghe Lazăr[3]. Urmăreşte, apoi, ecourile şi „tutela" gramaticii de la 1828 în posteritatea imediată (Gr. Pleşoianu, 1828 ; *Gramatica* „anonimă" de la 1835 ; J.A. Vaillant, 1840 ; I. Pop, 1848), ca şi opoziţiile pe care le-a stîrnit (Naum Rîmniceanu, Gh. Săulescu), după care desfăşoară analiza concepţiilor lui Heliade şi a modului în care autorul le aplică în ortografie (p. 456–483 din *Studiu)* şi în descrierea gramaticală a limbii române (p. 483–513) atît în textul de la 1828, cît şi în evoluţia ulterioară a gîndirii lui lingvistice, în comparaţie cu alte gramatici româneşti, anterioare sau imediat posterioare, subliniind întotdeauna meritele şi limitele acelor concepţii, aportul original al „părintelui literaturii române moderne" la cunoaşterea, la descrierea adecvată şi la normarea („canonisirea") limbii literare naţionale.

Pentru a deosebi observaţiile editoarei, în comentariile care urmează, de cele care ne parţin, vom menţiona întotdeauna paginile din *Studiu* unde sînt formulate primele.

În partea din *Studiu* consacrată sistemului ortografic heliadist aplicat în *Gramatică*, editoarea urmăreşte minuţios valorile literelor, cu referiri la inconsecvenţe (literele *a* şi *e* cu mai multe valori ; sunetul *î* şi diftongii *ea*, *ia* cu notaţii duble, la care se adaugă situaţia specială a slovei ѵ, dublet pentru і în unele neologisme, sau pentru в în altele, toate cu etimon grecesc), analizează literele cu semne diacritice, consoanele duble, semnele ortografice, scrierea cuvintelor şi a formelor gramaticale compuse, notarea diftongilor şi a alternanţelor fonetice, silabaţia şi semnele de punctuaţie. Sînt evidenţiate inconsecvenţele de detaliu în notarea unor terminaţii cînd prin *ŭ* cînd prin *apostrof*, fluctuaţii, paralelisme şi ezitări, mai ales în privinţa grafiei neologismelor, unele dintre aceste fenomene fiind puse pe seama zeţarilor *(Studiu*, p. 471 şi 483). Editoarea precizează că alfabetul reformat de Heliade la 1828 cuprindea 34 de slove sau — cel puţin — 32, nu 28 sau 30, cum au susţinut alţi cercetători (N.I. Ursu, 1960 ; D. Macrea, 1970 ; cf. *Studiu*, p. 470 şi nota 2) şi conchide că principiul fonetic este cu mai multă consecvenţă aplicat în notarea consoanelor *(ibidem)*.

În ceea ce priveşte materialul gramatical pus la contribuţie de autor — mai cu seamă sub aspectul formelor flexionare înregistrate —

[3] O nouă discuţie în privinţa paternităţii ar putea deschide afirmaţia lui C. Rădulescu-Motru, abia recent — şi în mod indirect — făcută publică, după care *Gramatica* de la 1828 ar fi fost începută de Eufrosin Poteca şi numai continuată de către Heliade (Vezi L. Kalustian, *Simple note*, Bucureşti, 1980, p. 154–155). În orice caz, poate pune pe gînduri, într-o asemenea privinţă, chiar textul *tipărit* la 1828, din moment ce prima parte a gramaticii nu este *numeric* delimitată de celelalte (a II-a — a V-a), iar colontitlul *Gramatica* vs colontitlurile *Partea a doua*, *Partea a treia* etc., acoperă, de fapt, două secţiuni distincte : una, introductivă, cu caracter general, teoretic, *Ce este Gramatica şi în cîte se împarte?*, p. 1–9, cealaltă — morfologia propriu-zisă *(etimologie*, în termenii autorului şi ai epocii), p. 9–72, aceasta din urmă fiind autentica „parte întîi", subdivizată în cunoscutele zece capitole consacrate „părţilor cuvîntului".

Să mai adăugăm că sintagma *dreptul cuvînt* însemnînd „raţiune" *(Prefaţă*, p. VI, r. 6) a fost semnalată şi la Eufrosin Poteca, de Gv. Ivănescu, cf. *Studiu*, p. 527, nota 3. Pe de altă parte, Eufrosin Poteca pare să fi avut un rol şi în destinul altui manuscris — teologic, de data aceasta — care aparţinuse lui Gheorghe Lazăr (Vezi Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieţii. Anii mei de învăţătură*, Cluj-Napoca, 1981, p. 108–109).

acesta este mai apropiat de etapa contemporană a limbii române, în comparație cu materialul înregistrat de gramaticile lui I. Văcărescu, C. Diaconovici-Loga și chiar I. Golescu (*Studiu*, p. 490). Relativ la descrierea sistemului gramatical, editoarea pune în evidență cîteva particularități ale viziunii heliadiste asupra acestui sector al limbii: încadrarea adjectivului calificativ, a numeralului și a pronumelui (cu excepția celui personal propriu-zis) în clasa *adjectiv* (*Studiu*, p. 487—488), tratarea articolului după capitolele consacrate celorlalte cuvinte declinabile — substantiv, pronume, adjectiv (p. 493), caracterul personal al tratării verbului, modernitatea prezentării flexiunii verbale (mai puțin în privința imperativului și a „partițipiei"), prin înregistrarea viitorului al doilea și anticiparea valorii de prezumtiv, prin analiza detaliată și nuanțată a variatelor forme verbale, ceea ce situează acest capitol deasupra celor corespunzătoare din gramaticile precedente și face să i se păstreze aproape intactă actualitatea — concluzie exprimată și de Ecaterina Teodorescu (1955), la care Valeria Guțu Romalo aderă (p. 494—497).

Din viziunea heliadistă asupra limbii române, prin raportare la descrierea actuală, lipsesc cîteva clase sau subclase de elemente: *articolul nehotărît*, încadrat la adjectivul nedefinit și cel *genitival*, implicat numai în pron. interog. *a cui?*, în paradigmele pron. pers. de pers. a III-a sg. și pl., ale pronumelor „întărite", ca și în unele forme ale „posesivelor" și ale articolului hotărît; *pronumele non-personale*, tratate numai ca adjective, cum a reieșit și din trimiterea de mai sus la *Studiul* final, și cel *reflexiv*, implicat însă în structura verbelor „răsfrîngătoare" și a unora impersonale; unele *subclase ale numeralului cardinal* — acesta însuși fiind considerat adjectiv —, anume: *colectiv* (*amîndoi* e încadrat la adj. nedefinit), *distribuțional* (menționat, fără o denumire specială, într-o „însemnare"), *fracționar, adverbial* și *multiplicativ*. Cele mai multe deosebiri de acest fel sînt semnalate și de editoare.

Tot din perspectiva descrierii actuale a sistemului gramatical românesc, sînt de considerat, în schimb, superflue: formele de ablativ din flexiunea nominală și pronominală, formele de genitiv din flexiunea pron. pers. I—II sg. și pl. și cele de vocativ din flexiunea pron. pers. I și III, sg. și pl., care umplu peste tot, parcă dintr-un „horror uacui", paradigmele respective. Substantivul și articolul sînt atît de riguros disociate, încît, în paragraful referitor la declinarea substantivului se exemplifică printr-o declinare analitică (prepozițională) a substantivelor nearticulate, probabil la sugestia sistemului lingvistic francez, pe cînd în capitolul consacrat declinării articolului se exemplifică prin declinarea articolului hotărît cu totul izolat de substantiv (ceea ce pune în evidență, anticipativ, structuri cunoscute în descriptivismul american sub numele de morfeme discontinue: *a* [...]*lui*, pentru genitiv; *pe* [...-]*l*, pentru acuzativ etc.).

Editoarea mai remarcă asimilarea gradelor de comparație ale adjectivelor cu clase de adjective (*Studiu*, p. 488), absența din prezentarea flexiunii verbale a subtipului de conjugare în *-ez* (p. 500), confuzii între construcții prepoziționale și cazuri (p. 503, cu consecințe în sintaxă, p. 508), lăsarea netratată a unor probleme enunțate (p. 508). În legătură cu prima observație menționată aici mai sus (la care se poate adăuga și asimilarea diatezelor cu clase de verbe), trebuie semnalată confuzia implicită pe care autorul o face între antonimie și ceea ce numim astăzi comparative de inegalitate, cum rezultă dintr-un pasaj de la p. 32 a *Gramaticii*: „Dintre cele [adjectivele, n.n.] comparative unele sînt crescînd calitatea, cum *mai înțelept, mai învățat*, și altele descrescînd, cum *mai mic*", în loc de *mai puțin mare*, pentru ultimul exemplu. Cît privește absența subtipului în *-ez* al conjugării I, lacuna pare să fie indirect suplinită — și destul de precar, desigur — prin menționarea, în alt context, a verbului *a invia, inviere*, a cărui flexiune cuprindea și variante cu *-ez* (cf. nota 1 de la p. 43 a *Gramaticii*).

În ciuda lacunelor și a unor confuzii care nu i se pot reproșa întotdeauna nemijlocit autorului (ca aceea dintre alternanțe, schimbări fonetice istorice și fenomene de coarticulație, pe care le grupează împreună în categoria denumită „relația literelor", cf. *Studiu*, p. 479—480), din moment ce conceptele respective nu

erau suficient de limpede disociate în epocă, *Gramatica* rămîne impresionantă totuşi prin numeroase atribute pozitive. Aşa sînt : relativa abundenţă de material prezentat (variante formale de persoană sau de timp în flexiunea verbală, variante de ordin stilistic în capitolul despre adjectiv), evidenţierea unor relaţii între derivate cu sufixe şi construcţii nominale prepoziţionale, analiza semantică a prepoziţiilor, schiţarea unei segmentări morfematice implicite în interiorul paradigmelor verbale, ca şi numeroase observaţii de fineţe şi distincţii subtile, în special în „Însemnări", pe care editoarea le pune în lumină în multe locuri din *Studiu* (p. 486, 494, 498, 502—503 ş.a.). Surprinzătoare poate părea astăzi anticiparea rudimentară a analizei funcţionale, pentru a demonstra că prepoziţiile sînt cuvinte „cu înţeles", *Gramatică*, p. 5, pct. VII, ştiut fiind că, în lingvistica europeană posterioară, acestea au fost o vreme considerate cuvinte „vide".

Amplul *Studiu* se încheie cu analiza limbii folosite în *Gramatică*, din perspectiva morfologiei (p. 513—520), a foneticii (p. 520—523) şi a lexicului, cu specială privire la terminologia gramaticală propusă de Heliade (p. 523—531). De acord cu alţi exegeţi (Iorgu Iordan, 1956 ; Al. Rosetti, I. Gheţie, 1969), editoarea subliniază caracterul modern al celei mai mari părţi din terminologia heliadistă, dependent de abundenţa neologismelor de origine franceză. Ar fi de adăugat însă, în lista termenilor tehnici ieşiţi cu timpul din uz (cf. mai ales p. 525—528 din *Studiu)*, arh. *invoire* „convenţie" *(Gramatică*, p. 1, r. —2). În ceea ce priveşte termenul *zicere* „cuvînt", care „pare a fi", după editoare, „o creaţie personală" heliadistă *(Studiu*, p. 528), s-a semnalat foarte recent prezenţa lui ca atare la D. Eustatievici Braşoveanul[4].

Interesîndu-ne raportarea terminologiei heliadiste, atît sub aspectul expresiei cît şi sub acela al conţinutului, la aceea actuală, am constatat că 58 de termeni s-au păstrat pînă astăzi cu forma şi de cele mai multe ori chiar, în accepţia de la 1828 *(substantiv, comun, propriu, colectiv, număr, neutru, caz, dativ, acuzativ, vocativ, pronume, adjectiv, posesiv, demonstrativ, relativ, interogativ, nedefinit, cardinal, ordinal, articol, verb, unipersonal, timp, prezent, trecut, viitor intii, ~ al doilea, mod, infinitiv, conjugare, auxiliar, (ne)regulat, simplu(-ă), compusă, adverb, interjecţie, condiţională, propoziţie, complinire, eliptică, principală, explicativ(-ă), determinativă, explicit, implicit, imperativă, exclamativă, vocală, diftong, triftong, literă, silabă, apostrof, virgulă, semnul întrebării* — cifra respectivă putînd fi ridicată dacă se iau în consideraţie termeni încă actuali, dar care nu se mai referă la descrierea limbii române *(ablativ, tremă)* sau care au părăsit descrierea gramaticală în favoarea aceleia stilistice *(apostrofă)*—, 23 de termeni au suferit modificări formale (prin apropiere mai mare de etimon, prin recursul la altă limbă-sursă sau filieră ori prin readaptare fonetică şi morfologică ulterioară : *ziceri de relaţie, numinativ, ghenetiv, declinaţie* — pe care îl întîlnim în această formă chiar la Ovid Densusianu[5] —, *condiţionel, timpi simpli, compuşi, conjugativ, cauzative, interecţie, sintax, subjet, gramaticesc, consunată, puntuaţie, parentes, punt (şi virgulă), semicolon, două punturi, punt de întrebare, punturi, pauză)*, 10 termeni au suferit modificări de conţinut *(pronume simplu, pronume compus, pozitiv, comparativ, superlativ, ~ relativ, activ, pasiv, prepoziţie, pleonasm)*, 5 termeni au suferit modificări atît formale, cît şi semantice *(etimologhie, fras* „frază", dar şi cu accepţia, nerelevată în *Studiu*, „locuţiune", cf. *fras de adverb, Gramatică*, p. 71 ; *partiţipie* „participiu", dar şi „gerunziu", *incedentă* „subordonată", *concordenţă* „acord gramatical"), 43 de termeni au fost complet sau aproape complet substituiţi prin alţii *(material, ideal, singurit, înmulţit, neam, bărbătesc, femeiesc, de sine* „absolut", *verb substantiv, ~e adjective, răsfrîngător, (ne) strămutător, nesăvîrşit, prezent relativ, ~ săvîrşit, neotărît, săvîrşit, mai-mult-ca-săvîrşit.*

[4] Cf. Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti* (1640—1780), *II.* **Stilul textelor lingvistice**, în LR XXX (1981), nr. 1, p. 49.

[5] Cursul din 16.IX.1936, de exemplu, din *Opere*, vol. III, Ediţie critică şi comentarii de Valeriu Rusu, Bucureşti, 1977, p. 113,

olărilor, arătălor, poruncilor, poftilor, îndoilor, supus, completitoare, împotrivitoare, desjugătoare, de urmare, subzăcut, prezis, complinire dreaptă, ~ nedreaptă, ~ întîmplătoare, subjet și prezis loghicesc, expozitivă, relația literelor, trăsură de unire, aducere, semnul aducerii, puntul mirării), dintre care pe unii i-a ridiculizat și a renunțat ulterior la ei Heliade însuși (cf. *Studiu,* p. 529). Neologismul *tetraftong* a dispărut împreună cu conceptul, dealtfel neclarificat de Heliade.

În numeroase locuri ale *Studiului,* editoarea evidențiază particularitățile care conferă *Gramaticii* caracterul unei lucrări științifice, față de alte scrieri din epocă : menționarea altor gramatici, uneori cu aprecieri, trimiteri la scrieri similare *(Studiu,* p. 422, 424—425), autojustificarea dispunerii unor capitole (p. 500—501), exemplificări mai selective decît la înaintași (p. 501), semnalarea unor probleme nerezolvate, care să stea în atenția cercetătorilor posteriori (p. 504). Concluziile întregului examen efectuat de editoare asupra *Gramaticii* de la 1828 converg spre fixarea locului acesteia *(Studiu,* p. 531—536) în cadrul istoriei generale a culturii românești : „...fie și indirect, prima lucrare tipărită a lui Heliade, prima « gramatică propriu-zisă » a limbii române reprezentînd un moment remarcabil în evoluția gîndirii lingvistice românești a jucat un rol important în întemeierea limbii române literare moderne, în procesul de stabilire a normelor unice" (p. 535). Dacă lui Săulescu (1839) i se părea că descifrează în cartea celebră încă de atunci, „marca provințialismului muntean" (cf. *Studiu,* p. 441), acuzația era mai mult decît compensată prin aprecierile formulate de către doi dintre cei mai de seamă contemporani moldoveni ai autorului : Costache Negruzzi (1836) și Vasile Alecsandri (1867)[6].

Transliterarea juxtalineară, cu păstrarea tuturor particularităților originalului (greșelile sau inadvertențele fiind menționate în notele de subsol ale „juxtei"), îngreuiază, întrucîtva, lectura cititorului modern neavizat, dar are avantajul de a pune la îndemîna filologului, într-o formă „actualizată" grafic, textul *Gramaticii* în ortografia heliadistă a momentului 1828. Să ne fie permise, înainte de a încheia, cîteva observații pe marginea ediției transliterate, pe care le avansăm cu modestia impusă de convingerea că, în ceea ce ne privește, nu am fi putut face dovada performanței realizate de editoare în dificila și — mai presus de orice îndoială — pe cît de obositoarea, pe atît de puțin încurajata activitate care este o întreprindere filologică, mai ales de dimensiunile acesteia. Trecînd repede peste un număr infim de greșeli scăpate la corectură în „juxtă" (p. V, r. 14 ; p. VIII, r. 14 și 19 ; p. 57, r. 19), pe care cititorul le poate oricînd îndrepta, avînd originalul alături (la acestea putîndu-se adăuga : ѹ î.l.d. ѹ, p. 464 ; p. 503, r. 2 — din *Studiu),* — aproape toate referitoare la slove chirilice și litere sau semne grecești — ne vom opri la cîteva :

1. Intervenții necesare în „juxtă", în contrast cu originalul, anume la p. XXXI, r. 15 : Cernovițĭ î.l.d. Cernovicĭ (în acord cu rostirile polonă, [černjovțe] pentru *Czerniowce,* germană [černoviț] pentru *Czernowitz,* rusă, [černovțĭ], și română [černăuțo], ale acestui toponim) ; la p. 97, r. 12 : ar fi fost necesară introducerea, într-o notă, a unui verb ca *primește* între cuvintele *cînd* și *articolul;* la p. 117, r. 2 și 18, p. 118, r. 2 și 26, p. 119, r. 13 și 33, p. 120, r. 27, p. 121, r. 7, 13 și 23, p. 122, r. 2 și 25, p. 123, r. 2, 8, 10, 12, 17, 21, 23 și 26, unde *la* este, probabil, de înlocuit cu *ca,* cf., pe de o parte, p. 122, r. 33 (corectul *ca* în locul lui *la*), pe de alta, p. 17, r. 13 și nota 2 (greșeala *lum,* pentru *cum),* la care se adaugă corecturile făcute de însuși Heliade în *Erata* ediției princeps, pentru p. 26, r. 24 (*ca*/*la*) și p. 29, r. 10 (*muete*/*multe*), de unde avem dovada că tipograful a mai cules pe *l* în loc de *c* și invers, slovele chirilice corespunzătoare fiind suficient de asemănătoare și, în consecință, relativ ușor confundabile ;

2. Intervenții sau interpretări care nu ni se par motivate, la p. V, r. 6, unde, cf. și nota

[6] Citatele, în D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești,* București, 1978, p. 118. Cf. și Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare,* București, 1978, p. 119 — 121 (mai ales p. 121).

2, s-a înlocuit cu *de* prep. *în* din pasajul „ ѹ cel bogat în loc nu se mai vede" (r. 6–7), pentru că expresia *în loc* nu este o întărire („de-loc") a formei verbale negative *nu se mai vede*, ci, de fapt, o complinire de relație a adj. *bogat*: „bogat (=cuprinzător) în privința spațiului [tipografic] pe care îl ocupă" (cf. pop. *bogat în turme*, *~ în pășuni)*, fiind vorba de o notație digrafemică, neeconomică — și cu nimic justificată în scrierea românei — a vocalei *u*, după modelul elin „omikron + ypsilon"; la p. 77, nota 1: Eyanghelia'a — transliterare „periculoasă", după părerea noastră, pentru că poate sugera o citire românească aberantă, un complex sonor inexistent (pe r. 20 al originalului, єѵангелї'а este pur și simplu o grafie chirilică etimologizantă, după modelul grecesc, unde figura pref. εὐ-, în rostire clasică [ew-], iar în rostirea modernă, neogreacă [ev-], cum s-a și transliterat, dealtfel, în „juxtă"; cf. și observațiile din *Studiu*, p. 471, 483, cu privire la neconcordanțe între regulile ortografice propuse de Heliade și aplicarea lor în text, de asemenea, p. 464 și nota 1; în ceea ce privește unele reminiscențe de rostire neogreacă la Heliade, cf. p. 125, r. 8: *Constandinopol)*; la p. 553, r. —5, p. 556, r. 19 și p. 557, r. 4 și 6: nu credem că poate fi acceptată grafia *dixioner(e)* ca transcriere interpretativă a formei chirilice дікціонер(є), din moment ce găsim în original și дікті́онер', p. XXXIV, r. 9 *(Notă de ediție*, p. 557, r. 3: *dictioner)*, ceea ce dă de înțeles că Heliade oscila între intenția de transcriere (fonetică) și transliterarea în chirilice a grafiei fr. *dictionnaire*, și, în ceea ce ne privește, am fi optat pentru transcrierea *dicsioner*[7] și în *Nota de ediție*.

[7] Cele mai multe ediții anterioare ale *Prefeței* (Baiculescu, 1942; Popovici, 1943; Drimba-Măciucă, 1969) transcriu *dicsioner*. Cf. și un pasaj, în transcriere interpretativă, din G. Pleșoianu (1831), la M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române, vol. I, de la origini pînă la 1880*, 1966, p. 132. Transcrierea *dixioner* se mai întîlnește în ediția Popescu-Sireteanu, 1973, a *Prefeței*.

Recitirea *Gramaticii* și lectura studiului exegetic care o însoțește ne întăresc convingerea că în principatele ciscarpatine modelele gramaticale românești mai ample au stat de la început în legătură cu acelea ale limbilor romanice apusene (franceză, italiană), printr-un fel de „sincronizare" (dacă ne-am exprima în termenii lui Eugen Lovinescu) cu contemporaneitatea romanică occidentală, față de situația din Transilvania, unde, odată cu Școala ardeleană, se impusese, din motive foarte bine întemeiate, modelul gramaticii latine. Fuziunea celor două direcții, latinizantă și occidental-romanizantă, s-a produs treptat și nu întotdeauna rectiliniu.

Gramatica lui Ion Heliade Rădulescu, care încheind o epocă deschidea alta, anume epoca „elaborării instrumentelor necesare cunoașterii și perfecționării limbii: sisteme ortografice, gramatici și dicționare"[8], a începuturilor „lingvisticii românești ca disciplină științifică propriu-zisă"[9], merita din plin reeditarea și, astfel, reactualizarea.

Ar fi superfluu, iar recenzentul ar putea fi socotit chiar prezumțios, dacă ar aprecia aici că editoarea se numără printre cei puțini chemați să fi dat o asemenea ediție. El este însă obligat de fapte să arate că d-sa oferă foarte agreabila surpriză a unui cercetător de avangardă — de multă vreme recunoscut și apreciat ca atare —, ale cărui preocupări de specialitate dominante, ancorate în cea mai strictă actualitate, atît în privința conceptelor și a metodelor de lucru cît și în aceea a obiectului cercetării, nu-l împiedică să consacre, practic, aceeași atenție reactualizării valorilor originare ale științei noastre. O asemenea atitudine se cuvine să fie cu deosebire subliniată, odată cu exprimarea speranței în fertilitatea ei.

Martie 1981 CONSTANTIN DOMINTE

Facultatea de limbi străine
București, Pilar Moș 7–13

[8] *Istoria științelor în România. Lingvistica*, cit., p. 43.

[9] *Istoria lingvisticii românești*, cit., p. 70.

N. P. KOLESNIKOV, Slovar' omonimov russkogo jazyka, ed. a 2-a, revăzută, Tbilisi, 1978, 632 p.

Noua ediţie a *„Dicţionarului de omonime din limba rusă"* (abrev. *D*) se deosebeşte de cea precedentă (1976) prin următoarele schimbări considerate de N.M. Šanskij (autorul *„Cuvîntului introductiv"*) drept îmbunătăţiri: a) au fost eliminate omonimele morfologice, adică cele care constituie coincidenţe între formele unor cuvinte neomonime, ca, de pildă, *domój*[1] 'spală bine !' şi *domój*[2] 'acasă', întrucît forma iniţială pentru 'a spăla bine, a spăla pînă la capăt' este *domýt'*, care nu e omonim cu *domój*[2]; b) au fost incluşi indicii stilistici şi de domeniu ai omonimelor; c) se indică locul accentului pentru fiecare omonim; d) ediţia a fost îmbogăţită cu noi omonime în comparaţie cu cea precedentă şi s-a procedat la revizuirea unor formulări care explică deosebirile dintre omonime.

În *„Prefaţă"* (p. 7—17) se expun principiile avute în vedere la alcătuirea *D* şi se motivează (prin referire la economie şi comoditate pentru cititori) neincluderea anumitor tipuri de omonime: a) a adverbelor formate de la instrumentalul unor substantive şi a formelor respective de instrumental *(avánsom* adv., faţă de *avánsom*, instrum. sg. de la *aváns* etc.); b) a adverbelor formate de la neutrul unor adjective *(lenivo* adv., faţă de *lenivo*, neutru scurt de la adjectivul *lenivyj* etc.); c) a adjectivelor posesive cu sufixul *-ov* şi a formelor de genitiv plural ale substantivelor corespunzătoare *(vóronov* adj., faţă de *vóronov*, genit. pl. de la *vóron* etc.); d) a numelor proprii şi a numelor comune *(Ampér(=Ampère)* şi *ampér*, *Gór'kij* şi *gór'kij* etc.) şi a altor cîteva categorii. Partea introductivă a *D* se încheie cu o *„Listă bibliografică"* (51 de titluri, toate în limba rusă) şi cu „Lista abrevierilor". Pentru a oferi cititorului o imagine asupra metodei autorului *D*, reproducem, în traducere, primele cinci omonime de la p. 100 a lucrării.

1. **Éže** — pronume k o t o r o e 'care' (înv.).

2. **Éže** — conjuncţie d a b y, č t o b y 'ca să' (înv.).

1. **Ékan'e** — tip de vocalism protonic în unele graiuri ruse în virtutea căruia vocalele neînchise din prima silabă protonică se confundă într-o variantă comună [e] (termen special).

2. **Ékan'e** — pronunţarea unui „o" neaccentuat după consoanele moi în unele graiuri ruse (termen special).

1. **Eraláš** (fr. *Guerre à l'as* — război contra asului), joc de cărţi asemănător cu vistul (înv.)
2. **Eraláš** (turc. *aralaš* — 1. Dezordine, confuzie. 2. Nonsens, fleac (colocv.).

1. **Érik** — mic canal care uneşte două lacuri sau un rîu şi un lac (reg.).
2. **Érik** — acelaşi lucru ca şi *ér'* (e r' — denumire a literei „ь") (înv.).

1. **Est'** — 1. A mînca, a se hrăni. 2. A distruge, a mînca, a roade ca urmare a unui proces chimic.
2. **Est'** (poate din engl. *yes* 'da') — răspuns la un ordin sau la o chemare — am înţeles, se va executa etc.
3. **Est'** — denumirea celei de a şasea litere („E") a vechiului alfabet rus.
4. **Est'** — pers. a 3-a sg. prezent de la verbul b y t'; este, există, se află, participă.

D cuprinde circa 3 500 de astfel de grupuri (de obicei, cupluri) de omonime.

În cele ce urmează ne vom referi la cîteva aspecte ale *D* care ne-au reţinut atenţia şi pe care autorul le-ar putea avea în vedere la o eventuală nouă ediţie.

1. Omonimele sînt cuvintele care au sensuri diferite şi se pronunţă la fel. Ele sînt a l t c e v a decît omografele. În limba rusă *zamok* ['zamək] 'castel' este numai omograf cu *zamok* [za'mok] 'lacăt', iar nu şi omonim cu el, după cum în română *haină* ['hainə] este numai omograful, iar nu şi omonimul cuvîntului *haină* [ha'inə]. A nu admite acest lucru înseamnă a nega pertinenţa fonematică a

accentului în limba rusă. După părerea noastră, numeroasele omografe din *D* ar fi trebuit ori să fie lăsate cu totul la o parte, ori — cel mult — să fie rînduite într-o anexă, separat de omonime.

2. Referindu-se la cuvintele cu *ë* în care semnul diacritic (··) de regulă se omite și la cuvintele omografe în care se scrie în toate împrejurările *e*, autorul le consideră omonime (vezi mai sus *ékan'e* și *ëkan'e*), dar, după părerea noastră, nici aceste cuvinte nu sînt propriu-zis omonime, primul rostindu-se ['i̯ekən'i̯i], iar al doilea ['i̯okən'i̯i]. Pentru a lua încă un exemplu, socotim, spre deosebire de autor, că *nébo* ['n'ebə] 'cer' nu este omonim, ci doar omograf cu *nëbo* ['n'obə] (scris în dicționare și în manualele pentru începători *nëbo*) 'cerul gurii'. Componența fonematică a celor două cuvinte este diferită (/n'ébo/ în primul caz și /n'óbo/ într-al doilea), așa încît nici în acest caz nu se poate vorbi de omonime, cum o face autorul cu consensul tacit al lui N.M. Šanskij.

3. În *D*, cu toată grija autorului pentru concizie (p. 13—16), au rămas numeroase omonime care, după părerea noastră încarcă expunerea. Cazul cel mai frecvent este cel al substantivelor cu sufixul *-ánie* (formate de la teme verbale), de tipul *peresálivanie*[1] 'sărare', 'faptul de a pune prea multă sare' etc. și *peresálivanie*[2] 'faptul de a pune prea multă slănină', de la verbele *peresálivat'*[1] 'a săra, a pune prea multă sare' etc. și, respectiv, *peresálivat'*[2] 'a pune multă slănină'. Substantivele cu acest sufix corelative cu verbe (de regulă, cu sufixul *-iva-*) sînt în limba rusă o **categorie deschisă**, cam la fel ca substantivele cu aspect de infinitiv lung din română *(a sărá : săráre, a încremení : încremeníre* etc.). De aceea, cînd două verbe rusești sînt omonime, în mod automat se subînțelege că sînt omonime și substantivele abstracte care denumesc acțiunile respective. Așadar, credem că *D* ar fi fost mult mai concis și nu ar fi pierdut nimic (sau aproape nimic) dacă s-ar fi renunțat la omonimele de tipul *pereskákivanie*[1,2], *perestëgivanie*[1,2,3], *perestúkivanie*[1,2], *peretáplivanie*[1,2], *peretáskivanie*[1,2], *peretáčivanie*[1,2,3], *perexlëstyvanie*[1,2], *perečérpyvanie*[1,2], *perečínivanie*[1,2], *perešvýrivanie*[1,2] *și la multe altele*, ținînd seamă că nomenclatorul include verbele-omonime *pereskákovat'*[1,2], *perestëgivat'*[1,2,3], *perestúkivat'*[1,2] etc. Impresia de încărcare, în ciuda măsurilor luate de autor, ne-au produs-o și alte categorii de omonime cu același radical, dintre care am cita *èkscéntrik*[1,2], *èkscentričeskij*[1,2], *èkscentričnost'*[1,2], *èkscentričnyj*[1,2].

4. Autorul scrie, în prefață: „Cînd cuvîntul explicat este un împrumut, atunci, în cazurile în care este necesar, se indică în paranteză originea și, în limita posibilului (! ? — *E. V.*), sensul cuvîntului în limba-sursă" (p. 16). Partea etimologică a *D* este susceptibilă, după părerea noastră, de multe îndreptări. Astfel, rus. *fen*[1] 'foen' nu vine direct din lat. *vannus*, cum scrie autorul, ci din engl. *fan* 'idem', iar *fën*[2] 'vînt cald și uscat' nu vine direct din lat. *favonus*, ci din germ. *Föhn*. Indicarea sursei îndepărtate a unui cuvînt și omiterea menționării sursei directe este un neajuns al *D*, pe care îl întîlnim la tot pasul. Semnalăm, cu titlu ilustrativ, cîteva scăderi privind etimologia omonimelor începătoare cu *š*. *Šerif* 'funcționar administrativ în Anglia, U.S.A. și Irlanda' provine din engl. *sheriff* (ceea ce autorul omite să spună), iar nu din anglo-sax. *scir* 'district, comitat' și din *gerefa* 'magistrat', cum scrie autorul. *Šar*[2] 'golf', lăsat fără indicație etimologică, provine din limba komi, în care *šar* înseamnă același lucru (Vasmer-Trubačëv, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, IV, p. 407). *Šarlótka* 'un fel de ceapă' (redactare defectuoasă din cauza neînchiderii parantezei) e raportat la fr. *échalote;* corect: *échalotte* 'idem'. *Šal'*[3] 'șal' nu provine din pers. *šal*, ci din fr. *châle* (Vasmer-Trubačëv, *lucr. cit.*, IV, p. 401). *Šlem*[2] 'în anumite jocuri de cărți, situație în care adversarul a obținut un număr mai mic de luări decît numărul scontat' e raportat la engl. *slam*, pe cînd, de fapt, termenul provine din germ. *Schlemm* (Vasmer-Trubačëv, *lucr. cit.*, IV, p. 452). *Špik*[1] 'slănină' provine din pol. *szpik*, iar nu din germ. *Spek*, cum scrie autorul. *Špunt*[1] 'ieșitură într-o scîndură etc. pentru a se îmbuca la asamblare cu altă scîndură etc.' nu provine din germ. *Spund*, ci din pol. *szpunt* (Vasmer-Trubačëv, *lucr. cit.*, IV, p. 475). *Štil'*[2] 'stil' nu provine în nici un caz direct din greacă, unde nici nu

există *š*, ci, probabil, din germ. *Stil* (Vasmer-Trubačëv, *lucr. cit.*, III, p. 760). *Štyk* 'baionetă' nu provine din pol. *sztyk*, ci din pol. *sztych* (Vasmer-Trubačëv, *lucr. cit.*, IV, p. 481). Observații similare se pot face și în legătură cu etimologia altor omonime.

5. Sub raportul unei prezentări integrale a problemei, am fi sugerat includerea cu precădere în *D* a tuturor omonimelor cunoscute în limba rusă literară contemporană, și numai după aceea și eventuala adăugare a unor regionalisme sau a unor termeni de îngustă specializare. Constatăm că multe omonime (omografe) au fost omise, deși le întîlnim în izvoare lexicografice ruse care pun accentul pe limba contemporană. Astfel, autorul a inclus omografele *vzvódnye* și *vzvodnýe*, *kúbovye* și *kubovýe* etc., dar i-au scăpat *zánjatye : zanjatýe*, *zapásnye : zapasnýe*, *ispítye : ispitýe*, *kozýrnye : kozyrnýe*, *kórpusnye : korpusnýe*, *méločnye : meločnýe*, *navésnye : navesnýe* (vezi R.I. Avanesov și S.I. Ožegov, *Russkoe literaturnoe proiznošenie i udarenie. Slovar' spravočnik*, Moscova, 1959, s.v.) și altele, de același tip.

6. Distingerea polisemiei de omonimie este o chestiune care ar fi meritat în partea introductivă a *D* o argumentare teoretică mai riguroasă și o punere în aplicare mai susținută. Nu sîntem, de pildă, convinși întru totul că *èn* 'denumirea literei rusești H' este, cum scrie autorul, omonim cu *èn* 'denumirea literei N din alfabetul latin', chiar dacă N se folosește uneori cu sensuri pe care H nu le are. A admite această omonimie ar însemna, din cîte ni se pare, să admitem că și *ef* 'denumirea literei rusești Ф' este omonim al lui *èf* 'denumire a literei *F*', fie și numai pentru faptul că aceasta din urmă are și pentru ruși valoarea de simbol în fizică ('forță') sau în chimie ('fluor').

7. În prezentarea omonimelor credem că pe primul loc trebuia să fie situate **cele mai frecvente** (în cazul cînd ambele aparțin vocabularului limbii literare) sau **cele literare** (în raport cu regionalismele etc.). De pildă, dintre cele trei omonime *šal'*[1] 'nebunie, năbădaie' (reg.), *šal'*[2] 'preț mic, chilipir' (reg.) și *šal'*[3] 'șal', în frunte ar fi trebuit plasat *šal'*[3]. Remarca este valabilă și pentru multe alte cazuri. De fapt, nu am putut desprinde criteriul ordinii de prezentare avut în vedere de autor.

Dicționarul omonimelor din limba rusă conceput și alcătuit de N.P. Kolesnikov este, în ciuda celor cîteva observații de mai sus, o lucrare interesantă, pe care o pot folosi cu profit nu numai studenții și cercetătorii în domeniul filologiei ruse, ci și cercetători din domeniile învecinate.

Martie 1981

EMIL VRABIE

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7–13

ERIC ESPÉRET, **Langage et origine sociale des élèves**, Berna, Frankfurt/Main, Peter Lang, 1979, 282 p.

Lucrarea lui Eric Espéret, profesor de psihologie la Universitatea din Poitiers, se înscrie în cercul larg al preocupărilor interdisciplinare care caracterizează în momentul de față majoritatea științelor. Autorul reia un aspect des dezbătut în lucrările de specialitate, și anume relația dintre dezvoltarea limbajului și apartenența la un anumit mediu social și, decurgînd din aceasta, rolul școlii în achiziționarea practicilor lingvistice.

Studiul, o cercetare din punct de vedere psihologic, se împarte în două părți distincte, cu o pondere aproximativ egală. Prima parte, cea teoretică, reprezintă o analiză critică a bibliografiei de specialitate, îndeosebi a titlurilor apărute în limbile franceză și engleză. Autorul încearcă și reușește să ofere o imagine de sinteză a rezultatelor cercetărilor efectuate pînă în prezent în acest domeniu, precum și a bazelor teoretice care au explicat într-o anumită măsură, din diverse puncte de vedere, diferențele lingvistice existente la subiecți proveniți din medii sociale variate.

Primul capitol al cărţii, o introducere în problemă, se referă la cele două orientări de bază (psihologică şi sociolingvistică) în studierea variaţiilor de ordin social în utilizarea limbajului. În continuare, se face o sinteză a lucrărilor preocupate de studiul diferenţelor lingvistice în funcţie de factorul social, punîndu-se accentul pe cele de ordin sintactic şi lexical şi pe eficienţa limbajului în procesul de comunicare.

Capitolul al doilea este consacrat în întregime „şcolii" lui Bernstein, care a studiat adoptarea codurilor sociolingvistice de către diferitele clase sociale.

În sfîrşit, ultimul capitol al acestei părţi teoretice pune în discuţie aspecte ale socio- şi psiholingvisticii, propunînd o delimitare a problemelor specifice. Tot în cadrul acestui capitol se prezintă elemente pentru o schemă descriptivă a comportamentelor lingvistice ale şcolarilor.

În partea a doua a lucrării, după cum precizează autorul, „se expun rezultatele obţinute în urma mai multor cercetări făcute asupra limbajului scris al elevilor din învăţămîntul de gradul al doilea din Franţa. În particular se propune un model explicativ al rolului scrisului în fenomenul de selecţie socială care se manifestă prin instituţia şcolii".

În urma cercetării, analizîndu-i rezultatele, autorul ajunge la următoarele concluzii generale :

1. Diferenţele lingvistice globale între clasele sociale, care sînt prezente la începutul şcolii, se estompează treptat în decursul anilor de studii, pentru a dispărea cu desăvîrşire la nivelul ultimei clase.

2. Familiile copiilor defavorizaţi din punct de vedere social selecţionaţi prezintă caracteristici specifice, care nu sînt generale în mediul social-economic respectiv. Unele dintre aceste caracteristici se întîlnesc la familiile aparţinînd mediilor sociale favorizate.

3. Sistemul de atitudini şi de reprezentări, propriu familiilor defavorizate ai căror copii sînt selecţionaţi, este determinat în parte de un ansamblu de condiţii economice obiective, deosebite de cele existente ca normă în mediul defavorizat.

Trebuie să remarcăm că autorul a realizat experimentele cu un număr mare de elevi, aleşi de la licee şi şcoli de diverse profile, din mai multe regiuni, de ambele sexe, aproximativ de aceeaşi vîrstă, ceea ce a permis obţinerea unor rezultate concludente. De un real folos se dovedeşte a fi prezentarea în cadrul anexelor a celor mai importante chestionare utilizate în decursul experimentelor, care nu numai că pot fi folosite pentru alte cercetări asemănătoare, cu modificările de rigoare în cazul aplicării lor la alt teritoriu lingvistic, ci, în acelaşi timp, facilitează în mare măsură urmărirea rezultatelor şi a concluziilor la care ajunge autorul.

Acestea, precum şi bibliografia deosebit de bogată (peste 250 de titluri) de la sfîrşitul lucrării fac din această carte şi un util instrument de lucru pentru filologi, psihologi, sociologi şi pedagogi. Dealtfel, aceasta a fost şi una dintre intenţiile autorului, care vede în lucrarea sa o cercetare care se adresează tuturor celor care se ocupă de limbă, mai ales din punct de vedere pedagogic, şi îndeosebi studenţilor şi cercetătorilor, care vor găsi în ea o serie de date metodologice şi statistice necesare pentru efectuarea unor cercetări viitoare în acest domeniu.

ALEXANDRA NICOLESCU

BENNISON GRAY, **The Grammatical Foundations of Rhetoric**, Discourse analysis. Haga — New York — Paris, Mouton Publishers, 1977, 357 p.

Autorul a semnat în ultimii ani contribuţii notabile în domeniul stilisticii, de exemplu : *Style — the problem and its solution*, Haga, 1969 : *Stylistics — the end of a tradition*, în „Journal of Aesthetics and Art Criticism" 31(1973), şi îndeosebi în semantică, de care s-a ocupat constant în articole ca : *The problem of meaning in linguistic philosophy*, în

„Logique et analyse" 15(1972); *The same meaning with different forms*, în „Language Sciences" 38 (1975); *Semantic Taxonomy*, în „Lingua" (1977), *From discourse to dialog*, în „Journal of Pragmatics" 1 (1977).

Cartea de față se înscrie aceleiași arii de preocupări, în ciuda titlului care poate induce în eroare, pentru că nu este vorba de „principii ale retoricii" în sensul tradițional al termenului, prin extindere acesta fiind utilizat pentru a desemna cele mai diferite tipuri de organizare ale discursului la nivelul dialogului inter-asertiv și al subdiviziunilor logicii. Din acest punct de vedere se poate vorbi de o „retorică" a organizării gramaticale a dezvoltării unui argument. Evident, modelul fundamental al comparației îl constituie dialogul socratic și metoda tipică de construcție a argumentului, a cărui organizare se bazează pe introducere sau premiză, pentru că are în vedere convertirea interlocutorului pe parcursul demonstrației retorice. Analizele dialogurilor posibile pe care și le propune Bennison Gray se înscriu în perspectiva unei retorici generative, fiind pusă în lumină forța de acțiune a dialogului nu numai la nivelul asertării, ci și la acela al întregii compoziții. Revizuind critic limitele metodei chomskyene, autorul introduce o subtilă opoziție între gramatică și retorică, aceasta din urmă fiind capabilă să creeze noi asertări și totodată să genereze principiile de creare a unor asertări individuale. Apare astfel dificultatea din punct de vedere teoretic, nerezolvată pe parcursul cărții, a relației între asertare și propoziție, pentru că păstrîndu-se modelul gramaticii generative, se vorbește de „transformările" propozițiilor care însă nu sînt asertări. Autorul utilizează în mod constant aserția ca unitate lingvistică minimală pentru analiza gramaticală a diverselor tipuri de relații semantice „agent-function", „object/function", „characteristic", „identity", „individual/class", „subclass/class". Metodologic, Bennison Gray poate fi plasat în contextul lingvisticii postchomskyene, deschisă către școala engleză de analiză a limbajului ca act de comunicare pe linia lui Searle, Labov, Halliday. Este semnificativ efortul teoretic de a extinde analiza lingvistică asupra discursului ca instrument social de comunicare și totodată ca un ansamblu consistent de „reguli" implicate, ceea ce corespunde dealtfel și mutațiilor înregistrate de obiectul propriu-zis al semioticii, identificat succesiv cu semantica, sintaxa și, în cele din urmă, cu pragmatica. Astfel, condițiile de producere a sensului trebuie să țină seama de condițiile de circulație și, mai ales, de condițiile de recunoaștere ale sensului, care nu se identifică cu cele de producere. Se evidențiază din ce în ce mai pregnant natura ideologică a limbajului nu numai sub forma fragmentelor inconsistente și accidentale ale actelor individuale de vorbire, ci și sub forma unui sistem relațional al semiozei. Din această perspectivă a limbajului în uz, „retorica", în accepțiunea generării conștiente a dialogului și implicit a principiilor semantice, poate fi interpretată ca o tentativă de unificare a obiectului semioticii, deoarece analizele semantice conduc către identificarea tipurilor variabile de contexte sintactice actualizate în funcție de premisele dialogului pragmatic.

Autorul încearcă rapid și o reevaluare a relației tradiționale dintre retorică și gramatică pe baza elementului formal comun, și anume aserția, dezvoltată din perspectiva actuală a teoriei discursului și producerii sensului. Astfel, retorica generativă este înțeleasă ca o „gramatică semantică", potrivit căreia accentul anterior aflat pe concepția subiect-predicat este mutat pe factorii de „transformare" asertivă, de unde utilitatea specială a distincției subiect/atribut.

ADRIANA MITESCU

VASILE ARVINTE, **Die Rumänen: Ursprung, Volks- und Landesnamen**, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1980, 88 p. (= **Tübinger Beiträge zur Linguistik** 114)

Volumul intitulat „Românii: originea, numele poporului și al țării" este o culegere de trei articole legate prin problematica lor înrudită, precedate de un scurt „Cuvînt înainte" (p. 9—10), datat februarie 1978.

Primul articol, intitulat *Die Entstehung*

der rumänischen Sprache und des rumänischen Volkes im Lichte der jüngsten Forschung (p.11–36), reproduce o conferinţă ţinută de autor în 1966, la *Dies academicus* al Universităţii din Bonn, şi publicată în revista „Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen", anul 119 (1968), vol. 204, text căruia autorul i-a adăugat trimiterile bibliografice de rigoare la lucrări mai recente în notele de la sfîrşitul textului.

Cel de-al doilea articol, *Über den Volks- und Landesnamen der Rumänen* (p. 37–58), a mai fost publicat parţial în revista românească de cultură „Cronica" din Iaşi în 1976 şi în „Revue roumaine d'histoire" XVI (1977), nr. 3, dezvoltînd şi precizînd în forma actuală ideile expuse acolo ; după cum mărturiseşte autorul în „Cuvîntul înainte", acest articol conţine liniile directoare ale unei lucrări mai mari, încă inedită, intitulată *Român, românesc, România. Studiu filologic*.

Ultimul articol – care îl completează pe cel precedent – *Über den Volks- und Landesnamen der Rumänen im Deutschen* (p. 59–77), apare acum pentru prima dată.

Volumul se încheie cu un indice al autorilor citaţi (p. 79–81) şi al cuvintelor şi numelor proprii discutate în cuprinsul cărţii (p. 82–88).

Cel dintîi articol, „Formarea limbii şi a poporului român în lumina cercetărilor celor mai recente", valorifică în special descoperirile din ultimele decenii ale arheologilor români cu implicaţii în problema originii românilor şi a limbii lor, în general, şi în special dovezile aduse cu privire la continuitatea populaţiei romanice în Dacia după retragerea aureliană. Sînt trecute pe rînd în revistă problemele naturii substratului limbii române şi a continuităţii populaţiei dace sub stăpînirea romană ; autorul arată apoi ce a preluat romanitatea danubiană şi ulterior limba română din limba traco-dacilor, cît de întins a fost teritoriul pe care s-a format romanitatea sud-est europeană şi cît de intensă a fost romanizarea ; după ce prezintă perioada romanizării şi apoi a părăsirii Daciei, V. Arvinte pune în evidenţă durata şi intensitatea neomogenă a romanizării pe teritoriul care ne interesează – fapt semnalat încă de E. Gamillscheg – şi arată cum a fost explicată răspîndirea populaţiei romanizate pe un teritoriu atît de vast.

În cel de-a doilea articol, „Despre numele poporului şi al ţării la români", V. Arvinte prezintă evoluţia formală şi semantică a urmaşilor lat. *romanus* în română şi în celelalte limbi romanice şi a derivatului *rumânie (românie)* în comparaţie cu numele altor ţări şi popoare. El subliniază valoarea simbolică a etnonimului *român* şi a numelui *România*, insistînd asupra identităţii românilor ca popor şi a originii şi unităţii lor lingvistice, teritoriale, politice şi culturale.

În fine, ultimul articol, „Despre numele poporului şi al ţării românilor în germană", este consacrat unei probleme mai speciale, privind pătrunderea în limba germană, în locul termenilor *Wallachen* şi *Wallachei*, a numelui pe care românii şi l-au dat dintotdeauna şi care reprezintă singurul continuator direct al latinescului *romanus* în lumea romanică actuală ; odată cu acest nume şi-a croit drum în cercurile intelectuale din Occident – mult înainte de crearea lingvisticii romanice moderne – ideea apartenenţei românilor la familia limbilor şi popoarelor romanice. Formele sub care este atestat în limba germană numele românilor sînt grupate de autor după reflexele *u* şi, respectiv, *o* ale vocalei neaccentuate din silaba iniţială şi după reflexele *u*, *úi*, *á* şi *ä* ale vocalei din silaba accentuată.

Cele trei articole cuprind o prezentare clară şi sistematică a problemelor abordate, bazată pe o bună cunoaştere a stadiului cercetărilor pînă la începutul anului 1978 în domeniul studiat – domeniu de mare importanţă şi actualitate – ; această cunoaştere este îmbinată adesea cu opinii şi investigaţii personale. Datele de specialitate, diversele exemple analizate sub aspectul etimologiei şi al evoluţiei semantice şi formale, trimiterile bibliografice bogate răspund cu totul exigenţelor specialiştilor ; expunerea, cursivă, este în acelaşi timp accesibilă şi unui public mai larg. Problemele controversate sînt înfăţişate cu un ton ponderat, propriu expunerii ştiinţifice. Un alt merit al volumului îl constituie adecvarea sa la specificul publicului căruia i se adresează, adecvare care se concretizează pe de o

parte în explicitarea unor detalii mai puţin cunoscute acestui public, şi pe de altă parte în faptul că autorul cunoaşte temeinic, alături de aportul oamenilor de cultură şi al specialiştilor români, şi contribuţiile unor cercetători germani mai vechi sau mai noi care s-au ocupat de diverse probleme ale istoriei limbilor şi popoarelor din sud-estul Europei, şi subliniază acele puncte în care concluzii ale acestora sînt confirmate de cercetări recente ale lingviştilor, istoricilor şi arheologilor noştri.

Prin aceste calităţi, volumul lui Vasile Arvinte *Die Rumänen* aduce în cadrul pe care şi l-a propus un real serviciu, făcînd cunoscute peste hotare numeroase date recente privind o serie de probleme încă controversate ale romanităţii orientale, şi onorează astfel colecţia deosebit de serioasă şi de utilă în care apare.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

„Limbă şi literatură" (1980), nr. 1, 2, 3, 4, 688 p.

Culegere de articole şi studii menite să vină în sprijinul profesorilor din învăţămîntul de toate gradele, învăţătorilor şi studenţilor filologi, publicaţia LL, care apare sub egida Societăţii de ştiinţe filologice din R.S. România, şi-a dovedit, de multă vreme, utilitatea şi popularitatea, bucurîndu-se de o bună primire în rîndul numeroşilor ei cititori. Varietatea şi judicioasa proporţionare a materialului, repartizat — în economia volumului — în trei mari domenii ale cercetării (limbă, literatură, didactică), precum şi asigurarea prezentării unor articole cu conţinut bun în cadrul rubricilor: Limbă şi stil, Limba română de azi, Cultivarea limbii, Teorie, critică, istorie literară, Folclor, Analize de text, Mica enciclopedie a limbii române, Limba şi literatura română peste hotare, Texte şi documente, Didactica modernă, Perfecţionare, doctorat, grade didactice, Din istoria învăţămîntului limbii şi literaturii române, Recenzii, Note etc., urmărindu-se, în special, perfecţionarea învăţămîntului, integrarea acestuia cu cercetarea şi producţia, aspecte teoretice şi practice ale predării limbii române străinilor etc., fac din această publicaţie un eficient instrument de informare şi de documentare, consultat cu interes şi apreciat.

Cele patru volume care au apărut în cursul anului 1980 au îmbogăţit literatura de specialitate cu noi contribuţii, pe cît de interesante, pe atît de binevenite.

În prezentarea de faţă vom urmări numai articolele referitoare la problemele de lingvistică (şi stilistică), considerînd că acestea se încadrează adecvat profilului revistei SCL. La rubrica „Limbă şi stil" reţin atenţia studiile semnate de: Mioara Avram, *Punctuaţia şi implicaţiile ei în limbă şi în comunicare* (I), unde autoarea, după ce defineşte punctuaţia ca o componentă a scrierii unei limbi în care se dau indicaţiile necesare lecturii corecte a unui text, insistă asupra faptului că şcolii îi revine datoria de a forma la elevi deprinderea de respectare a ei; C. Frîncu, în *Despre vechimea prepoziţiilor construite ca dativul* (I), arată că prepoziţiile şi adverbele pe cale de a deveni prepoziţii cu acest regim nu sînt mai vechi de începutul secolului al XIX-lea, dată la care sînt atestate în texte. În articolul Cristinei Călăraşu, *Formele de indicativ trecut în cronici din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea* (I), este demonstrat, convingător, că timpul verbal utilizat cu precădere pentru relatarea evenimentelor, în povestirile istorice din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea (cu excepţia cronicii lui Moxa), este perfectul compus. Remarcabile sînt şi studiile lui Constantin Dominte, *Discordanţe între scrierea şi rostirea românească (omografe eterofone şi eterografe omofone)* (III), Aurel Scorobete, *Gramatica în manualele şcolare. Cîteva observaţii asupra morfologiei* (III), Domniţa Alexandru, *Analiza unor erori frecvente de sintaxă şi de lexic în învăţarea limbii române de către vorbitori cu altă limbă maternă* (III) şi G. Beldescu, *Aspectul formal al scrierii normale actuale în perspectiva predării* (IV), în care autorul consideră că

cititul și scrisul, flexiunea, derivarea, ca achiziții ale învățării, presupun constituită o reprezentare anumită a raporturilor dintre unitățile grafice și foneme ; cel ce predă romåna trebuie să cunoască măsura adecvării scrierii la realitatea fonologică. Se disting, de asemenea, articolele de sintaxă semnate de Al. Diaconu, *Contribuții la descrierea prepoziției circumstanțiale opoziționale* (III), în care sînt prezentate unele aspecte ale problemei neconsemnate de Gramatica Academiei, și D. Crașoveanu, *În legătură cu circumstanțialul modal comparativ* (III). Articolul lui George Mirea, *Junimea și neologismele* (II), tratează o problemă de lexic ; autorul vorbește despre domeniile în care pătrund cuvintele noi, șansele lor de încetățenire, criteriile adoptării neologismelor, abuzul de neologisme etc. În cadrul aceleiași rubrici consacrate limbii și stilului, observații pertinente face Boris Cazacu, în articolul *Arta de portretist a lui Fănuș Neagu* (II) : în evoluția prozei artistice românești, Fănuș Neagu a introdus un filon nou, datorită caracterului original al mijloacelor de expresie pe care le utilizează ; după părerea autorului, arta de portretist a lui Fănuș Neagu aparține barocului. Cu cunoscuta-i competență și sensibilitate, G.I. Tohăneanu ne relevă, în articolul *Rune și Runa în poezia lui Blaga* (III), faptul că importanța unui termen și a conceptului corespunzător nu depinde numai de frecvența lui : dacă la un mare poet întîlnim numai de cîteva ori un cuvînt cu totul nou, plin de semnificații poetice profunde, de valori aluzive latente, el poate să fie considerat un termen dominant. Alt articol interesant și bine argumentat este acela semnat de Maria Cvasnîi, *Forme de comunicare în textul dramatic : aparté-ul și monologul* (II), unde sînt analizate cele două forme de comunicare specific teatrale, care presupun o altă configurație a circuitului emitere-receptare. Ca orientare lingvistică, atît aparté-ul, cît și monologul pot avea caracteristici lexico-gramaticale similare cu ale replicii de dialog. Tot în cadrul problematicii limbii și stilului merită să fie remarcate articolele lui Gh. N. Dragomirescu, *Epifonemul „Totuși este trist în lume" (Floare-albastră)* (I), Ileana Oancea, *„Descrierea" poetică în perspectivă neoretorică : epitetul* (IV), Doina Bogdan-Dascălu, *Metafora în critica literară* (IV) și Medeea Freiberg, *Pe marginea „Îndreptării" lui Heliade la „Vulpea, calul și lupul" de Gr. Alexandrescu* (II), care se ocupă de prozodie.

Cultivarea limbii este și ea prezentă în sumarul revistei pe anul 1980, dar — după părerea noastră — prea rapid expediată. Cele două articole elaborate de Valeria Guțu Romalo, *Vizavi de...* (II) și D. Crașoveanu, *Efectiv, practic, realmente*, nu pot fi considerate suficiente. Dar, dacă problemele de cultivare a limbii au stat prea puțin în atenția publicației pe care o analizăm, nu același lucru putem spune despre rubrica rezervată „analizelor de text", care a subsumat numeroase și interesante articole. Secțiunea „Mica enciclopedie a limbii române" este reprezentată prin două articole sintetice și instructive : Gabriela Pană-Dindelegan, *Grup verbal* (I) și Elena Toma, *Sufix verbal* (III). Sub rubrica „Din istoria învățămîntului limbii și literaturii române", o contribuție meritorie aduce articolul lui Petru Oallde, *Apărarea și cultivarea limbii române în Banat, la sfîrșitul secolului al XX-lea* (I). Bine alcătuită, bogată și variată se prezintă partea consacrată recenziilor și notelor, unde se face o trecere în revistă și o semnalare a lucrărilor de specialitate recent apărute.

Nu putem încheia această succintă retrospectivă asupra anului 1980 în publicația LL, fără să ne oprim și asupra unui articol-program de didactică modernă, deosebit de important, semnat de acad. I. Coteanu : *Teze pentru o discuție despre relația dintre limba și literatura română de procesul de instruire și educare a tineretului școlar* (I), care emite puncte de vedere noi, ce urmează să-și croiască drum în învățămîntul filologic de toate gradele. *Tezele* puse în discuție gravitează mai ales în jurul problemelor de dezvoltare a limbii române, de buna stăpînire a uzului variantelor culte de către elevi. Nu limba literaturii artistice trebuie să stea în atenția profesorilor de limbă română, ci **limba națională;** în felul acesta pot fi antrenate în discuție toate stilurile neartistice ale limbii române. Pornind de la părerea acad. I. Coteanu, care recomandă „utilizarea de către profesorul de limba

română a tuturor analogiilor posibile dintre terminologiile de specialitate și limbajul necesar abordării critice a textului literar și analizei gramaticale", credem şi noi că trebuie cercetată cu mai multă grijă şi competenţă problema **interdisciplinarității**, capabilă să dezvolte la elevi capacitatea de a construi enunţuri de diverse tipuri, corespunzătoare variantelor uzului.

Spaţiul nu ne permite să dăm o mai largă extensiune prezentării volumelor apărute în 1980 din publicaţia LL, care cuprind multe articole bune. Nu putem însă să nu remarcăm prea slaba reprezentare a problemelor de cultivare a limbii, de lingvistică modernă și de lexic. Tot ca un fapt negativ, ne permitem să nu fim de acord cu lungimea (uneori excesivă) a titlurilor articolelor. Semnalăm utilitatea indicelui bibliografic și de autori (anii 1978, 1979 și 1980), întocmit de Florica Gheciulescu, și sîntem de părere că, în condiţiile apariţiei unor atît de numeroase și diferite studii și articole de specialitate, n-ar trebui să mai apară lucrări care să nu fie însoţite de astfel de indici orientativi.

În perspectiva celor de mai sus, considerăm că LL, în anul 1980, a adus un real folos pentru profesorii, cercetătorii, învăţătorii și studenţii noştri.

LUIZA SECHE

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box. 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

ALBANIE, **Ndermarrja e Librint Tiranë**, Rruga Konferenca e Pezes, Tiranë ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon & Sagner**, Postfach 68, 8 München 34 ;
ETATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam. Book Service**, 69 Fifth Avenue, New York, N. Y. 10003 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, Hochstädplatz 3, 1200 Wien ;
BELGIQUE, **Du monde entier**, 162 rue du Midi, Bruxelles ;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci**, rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
GRANDE-BRETAGNE, **Grant & Culter LTD.**, 11 Buckingham Street, Strand, London;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, **VTO Hemus**, Sofia, 6 Rousky Blvd ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications**, Import Corporation, P.O.B. 88 — Beijing ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian ;
ESPAGNE, **Miessner Libreros**, José Otraga y Gasset 14, Madrid ;
FINLANDE, **Akateemien Kirjakauppa**, SF, 00101 Helsinki Keskuskatu 1, Box 128 ;
FRANCE, **Librairie Hachette**, 58 rue Jean Bieuzen, 92170F — Vanves ;
GRÈCE, **Endohora Co. LTD.**, 62 Solonos Ste., Athenës 135 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura**, Fö Utca 32, Budapest 1 ;
ISRAËL, **Lepac LTD.**, 15 Rambam St., Tel-Aviv ;
ITALIE, **Librerie Ledi**, Piazza Cadrona 9, Milano 20123 ;
JAPON, **Nisso Tosha LTD.**, 1—5—16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112 ;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg**, Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N.V.**, Lange Voorhot 9—11, Oaga, Box 269 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars Polona Ruch**, Krakowiskie Predmiescie 7, Warszawa ;
SUÈDE, **Intercom Export-Import**, Oloström 1, Box 193 ;
SUISSE, **Librairie Rousseau**, Rue J.J. Rousseau 36, Genève ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **V/O Mejdunarodnaya kniga**, Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, 32, Hai Ba Tung, Hanoi ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, V, Misica 1.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1981 (XXXII)

I.P.I. c. 1347

Lei 20

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXII

5

septembrie-octombrie

1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction : Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 50.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revistele se pot procura şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI (direct sau prin poştă), 79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti, tel. 50.76.80.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

5–XXXII–1981

septembrie–octombrie

SUMAR

MISCELLANEA

NOTE BIBLIOGRAFICE

Maria Iliescu, Valeria Neagu, Carmen Nedelcu, Gabriela Scurtu, *Vocabularul minimal al limbii române pentru studenții străini* (Dan Munteanu), p. 547 ; Raffaele Simone, René Amacker, *Verbi 'Modali' in Italiano* (Jana Balacciu), p. 548 ; Rafael Lapesa, *Historia de la lengua española* (Marius Sala), p.549 ; *Belfast Spanish and Portuguese Papers* (Tudora Șandru Olteanu), p. 550 ; William H. Bennett, *An Introduction to the Gothic Language* (Ilinca Constantinescu), p. 551.

REVISTA REVISTELOR

„Limba română" XXX (1981), nr. 2 (Zorela Creța), p. 553 ; „Studii clasice" XIX (1980) (I. F.), p. 554 ; „Lexis" III (1978), 2 ; III (1980), 1 (Marius Sala), p.554 ; „Cahiers de lexicologie" 33. 1978—II (Lucreția Mareș), p.555 ; „Voprosy jazykoznanija" (1980), nr. 1—6 (Alexandra Nicolescu), p. 556 ; „Dialectica" 34 (1980), fasc. 3 (Mihai Gaiță), p. 557.

EMIL IONESCU

PROBLEME ALE GRAMATICII COORDONĂRII ÎN ROMÂNA CONTEMPORANĂ STANDARD

Conceptul de „gramatică" este utilizat, în lucrarea de față, în accepția care i se dă în teoria transformațională. În prima parte a articolului se încearcă stabilirea unor criterii de definire a categoriei sintactice a coordonării. folosindu-se principalele tipuri de relații sintactice expuse în Hjelmslev (1963) ; se delimitează apoi o clasă omogenă de cuvinte cu valoare jonctivă. În partea a doua sînt discutate, din perspectiva criteriilor de definire expuse anterior, o serie de cuvinte care sînt considerate în alte lucrări ca fiind de asemenea jonctive. Partea a treia conține un proiect de gramatică a coordonării structurat pe două paliere : regulile de structură și regulile de transformare.

1. DEFINIȚIA COORDONĂRII

1.1. În GA II (1963), p. 240, coordonarea este definită în felul următor : „Coordonarea este raportul dintre două sau mai multe unități sintactice (părți de propoziție, propoziții, fraze), care stau pe același plan. În cadrul frazei unitățile sintactice coordonate între ele sînt pe același plan în sensul că sînt fie toate principale, fie toate subordonate ale aceluiași element regent."

Sînt de reținut, din această prezentare, două elemente : mai întîi, faptul că relația de coordonare impune așezarea unităților sintactice „pe același plan" (ceea ce este o formulare destul de vagă, dar care, după cum se va vedea, poate fi folosită mai departe cu o semnificație precisă) și, în al doilea rînd, faptul că unitățile sintactice coordonate sînt împărțite în două clase : părți de propoziție și propoziții (sau fraze). Din punct de vedere transformațional, această distincție nu va putea fi decît parțial reținută, aducîndu-se precizările necesare (cf. infra **1.3.—1.3.2.**).

1.2. O definiție mai riguroasă a coordonării este dată, din perspectivă transformațională, în Mancaș (1967), p. 107 (definiția reia cele afirmate în Gleitman (1969), p. 80) : « S_1 et S_2 sont des propositions grammaticales, et si S_1 ne diffère de S_2 que par le fait que X apparaît dans S_1 là où Y apparaît dans S_2 (c'est-à-dire $S_1 = \ldots X \ldots$, $S_2 = \ldots Y \ldots$) et si X et Y sont des constituants du même type dans S_1 et S_2 respectivement, S_3 sera une proposition si S_3 représente le résultat du remplacement de X par X — et — Y dans S_1 (i.e. $S_3 = X - et - Y \ldots$) ».

Ideea dominantă a acestei definiții este că doi (sau mai mulți) constituenți pot fi coordonați dacă sînt de același tip (ceea ce este echivalentul mai riguros exprimat al afirmației că două sau mai multe unități sintactice sînt coordonate dacă stau pe același plan). Definiția formulată astfel prezintă însă și un dezavantaj : afirmîndu-se că cei doi constituenți (X și Y),

care fac parte din două propoziţii S_1 şi S_2, pot fi coordonaţi cu condiţia ca ei să fie de acelaşi tip, se afirmă în mod implicit că la rîndul lor propoziţiile însele trebuie să fie coordonate. Cu alte cuvinte, coordonarea, în calitate de relaţie sintactică manifestată la un anumit nivel, este definită pe baza coordonării manifestate la un alt nivel. În felul acesta, definiţia este cvasitautologică, ceea ce înseamnă că nu principiul însuşi al coordonării este definit, ci manifestarea acestui principiu la un anumit nivel al gramaticii. Definiţia propusă este aşadar definiţia coordonării constituenţilor care fac parte din propoziţii **deja coordonate.** Lucrul acesta este explicit prezentat în Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 147, unde simbolul **Coord** se găseşte în alcătuirea structurii sintactice care urmează să fie supusă transformării de coordonare a constituenţilor.

1.3. Cele două definiţii prezentate mai sus pun aşadar cîteva probleme care se referă la două aspecte ale chestiunii coordonării ; aceste două aspecte sînt :

a. găsirea unor criterii operaţionale care, exprimate în forma unor condiţii, să permită delimitarea cît mai riguroasă şi cît mai clară a clasei de elemente ce realizează relaţia de coordonare ;

şi

b. plasarea relaţiei de coordonare la un nivel al gramaticii care să asigure stabilirea legăturii dintre propoziţiile coordonate şi constituenţii coordonaţi (ultimii fiind, după cum s-a văzut, rezultatul aplicării unei reguli de transformare).

1.3.1. În ceea ce priveşte punctul **b**, în literatura transformaţională privitoare la problemele coordonării în limba română, se constată existenţa mai multor opinii : în Mancaş (1967), coordonarea este plasată la nivel transformaţional, iar regulile de structura frazei formulate nu conţin simbolul **Coord**, ceea ce poate constitui un indiciu al faptului că autoarea consideră coordonarea ca o problemă aparţinînd în exclusivitate domeniului transformărilor (p. 108). Problema coordonării apare şi în Pană Dindelegan (1974), (1976) ; întrucît autoarea nu este preocupată de fenomenele vizînd fraza în ansamblul ei, ci are în vedere sintaxa grupului verbal, relaţia de coordonare este tratată tangenţial. Astfel, în Pană Dindelegan (1974), p. 179, simbolul **Coord**, care este indice doar pentru joncţiunea copulativă, apare la nivelul regulilor de structură, dar aceasta ca urmare a faptului că anumite verbe, cu trăsătură / + Reciproc / fac necesară prezenţa coordonării copulative. În Pană Dindelegan (1976), p. 158, există o altă referire adiacentă la relaţia de coordonare, atunci cînd se vorbeşte despre „atributivul transformat'' (corespondentul, în gramatica transformaţională, al anumitor elemente predicative suplimentare). Deoarece regulile de structură nu stipulează apariţia simbolului **Coord**, este de presupus că aici coordonarea se include printre regulile de transformare (cf. şi p. 73—74).

Problema apartenenţei relaţiei de coordonare la unul dintre cele două subcomponente de bază este pe larg prezentată în Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 67—70, 147—166. Simbolul **Coord,** care este rescris prin toate tipurile de conjuncţii, face parte aici din simbolurile utilizate în regulile de structură. În felul acesta, se asigură stabilirea legăturii dintre propoziţiile coordonate (ca urmare a utilizării recursive a simbolului

P #), din structura de adîncime, și constituenții coordonați, aparținînd structurii de suprafață. De aici rezultă și necesitatea de a discuta definiția coordonării pornind de la structura de adîncime.

1.3.2. În stabilirea criteriilor de definire a relațiilor sintactice de coordonare pot fi folosite principalele tipuri de relații enunțate de Hjelmslev (1963) (cf. și Pană Dindelegan (1976), p. 52), și anume : relația de independență, de dependență unilaterală, de interdependență și incompatibilitate (modalitatea de determinare a fiecărui tip în parte fiind testul suprimării).

Din punctul de vedere al raportului de coordonare, relația de incompatibilitate trebuie de la început exclusă, dat fiind faptul că simpla alăturare sau legare a doi constituenți care se exclud reciproc în același context nu poate conduce decît la secvențe nereperate. După cît se poate observa așadar, relațiile care sînt mai adecvate să exprime ceea ce numim ,,coordonare'' par a fi relațiile de independență și de interdependență. Acest lucru este confirmat prin faptul că majoritatea propozițiilor ,,subordonate'' (și anume : propoziția subiectivă, atributivă, completivele directe și indirecte, circumstanțialele de mod, loc și timp, circumstanțialele cauzale, condiționale, finale, concesive, de excepție, instrumentale, de relație) sînt caracterizate prin relația de dependență unilaterală. Singurele propoziții subordonate care nu se supun acestei reguli sînt propozițiile predicative și consecutive. Ele sînt caracterizate prin relația de interdependență.

(1) *Întrebarea e dacă putem rezolva problema.*

(2) *Atît de mult mînca, încît îi uimea pe toți.*

Observație

Propoziția consecutivă este introdusă nu numai prin corelativele **atît... încît, așa... încît, atît (așa)... că, așa... de**, ci și prin conjuncțiile simple **de, că**:

(3) *Era bolnav de nu se putea ridica din pat.*

(4) *Vorbea că nu-l mai oprea nimeni.*

Aplicînd testul suprimării acestor secvențe obținem tot propoziții :

(3′) *Era bolnav.*

(4′) *Vorbea.*

Acest lucru ar trebui să arate că pentru asemenea exemple raportul nu mai este de interdependență, ci de dependență unilaterală.

Comparînd însă propozițiile (3′)—(4′) cu ,,regentele'' consecutivelor din secvențele (3)—(4), se constată că sensurile lor diferă. Sensul lui (3′), respectiv (4′) indică o stare de fapte relativ ,,neutră'', în timp ce secvențele *era bolnav* din (3) și *vorbea* din (4) fac referiri la aceleași stări de lucruri, care însă au loc cu o intensitate suficientă pentru a crea anumite consecințe. Așadar, deși testul suprimării aplicat secvențelor (3)—(4) conduce la secvențe reperate din punct de vedere sintactic, integritatea semantico-sintactică a unor astfel de enunțuri este afectată. Acest fapt ne determină să reconsiderăm, în cazul de față, însuși principiul interdependenței și să-i acordăm o semnificație mai largă decît cea strict sintactică. Vom spune deci că există două tipuri de interdependență : **interdependență strictă**, exemplificată prin cazul propoziției predicative, și **interdependență complexă**, exemplificată prin propoziția consecutivă.

1.3.2.1. Cele două tipuri de propoziții (propoziția predicativă și propoziția consecutivă) par să arate că relația de interdependență ar trebui exclusă din categoria relațiilor ce pot defini coordonarea. Aplicarea unui alt test — testul inversiunii sau al permutării — ne arată însă că

structurile sintactice caracterizate prin această relaţie pot fi împărţite în două tipuri :

a. un tip care, în urma aplicării testului inversiunii, conduce la secvenţe nereperate :

(5) *În stradă era atît zgomot, că nu se înţelegea nimic.*

(5')* *Atît nu se înţelegea nimic că în stradă era zgomot.*

(6) *Problema e că acum nu mai putem acţiona.*

(6') * *Că acum nu mai putem acţiona problema e.*

b. un tip care, prin aplicarea aceluiaşi test, conduce la secvenţe reperate, cărora li se schimbă sensul :

(7) *Se hrănea, dar nu asimila.*

(7') *Nu asimila, dar se hrănea.*

(8) *A mîncat, deci e mulţumit.*

(8') *E mulţumit, deci a mîncat.*

Întrucît testul inversiunii produce distincţii relevante în raport cu propoziţiile caracterizate prin **acelaşi** tip de relaţie, el trebuie reţinut pentru formularea unei definiţii a coordonării. În cazul de mai sus, se va putea spune aşadar că structurile de sub **b** sînt structuri coordonate, spre deosebire de cele de sub **a.**

1.3.2.2. Avînd în vedere observaţiile de mai sus, putem formula acum o definiţie a raportului de coordonare. Această definiţie va fi exprimată, după cum am stabilit, în termenii unor criterii operaţionale (mai precis, în termenii unor condiţii disjuncte) care să permită delimitarea efectivă a clasei de elemente ce realizează coordonarea. Deoarece nivelul nostru de referinţă este, ca şi în Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 67, structura de adîncime, ne vom referi nu la unităţile sintactice in general, ci la propoziţii.

Două sau mai multe propoziţii $\# P_1 \#$, $\# P_2 \#$ . . . $\# P_n \#$ se află în raport de coordonare dacă şi numai dacă cel puţin una din următoarele condiţii este îndeplinită :

a. $\# P_1 \#$, $\# P_2 \#$ . . . $\# P_n \#$ se află în relaţie de independenţă (în acest caz testul inversiunii nu produce schimbări de sens şi nici nu se obţin secvenţe nereperate)

sau

b. $\# P_1 \#$, $\# P_2 \#$ se află în relaţie de interdependenţă (fapt care exclude posibilitatea ca o a treia propoziţie $\# P_3 \#$ să se găsească în aceeaşi relaţie cu celelalte două), iar aplicarea testului inversiunii conduce tot la secvenţe reperate.

Dacă nici una din cele două condiţii nu este îndeplinită, atunci propoziţiile nu se află în raport de coordonare.

2. DELIMITAREA CLASEI DE ELEMENTE CE REALIZEAZĂ COORDONAREA

2.1. Vom trece la delimitarea clasei conjuncţiilor de coordonare adoptînd în prealabil două criterii : un criteriu de ordin temporal şi un criteriu de ordin stilistico-funcţional.

În ceea ce priveşte criteriul temporal, ne vom îndrepta atenţia asupra stadiului actual al limbii române. Cercetarea este deci sincronică. Din punct de vedere stilistico-funcţional, lucrarea este axată asupra aspectului

„standard" al românei contemporane. Nu vor fi luate așadar în discuție exemple de coordonare sau conjuncții din celelalte stiluri funcționale ale limbii române (și cu atît mai puțin din domeniul limbajului poetic).

2.2. Din totalitatea conjuncțiilor luate în discuție de principalele lucrări despre coordonare, următoarele îndeplinesc în modul cel mai clar una din cele două condiții enunțate mai sus : *și*, *sau* (cu varianta *sau... sau)*, *ori* (cu varianta *ori ... ori)*, *fie ... fie*, *dar*, *însă*, *deci*, *așadar*. Conjuncțiile *și*, *sau*, *ori* (cu variantele lor) și conjuncția *fie ... fie* au drept caracteristică comună faptul că așază propozițiile pe care le leagă în relație de independență. Una din notele specifice ale acestui tip de relație este că numărul membrilor care alcătuiesc structura de coordonare poate fi mai mare de doi.

Conjuncțiile *dar*, *însă*, *deci*, *așadar* se caracterizează prin faptul că impun o relație de interdependență între propozițiile pe care le leagă (și care nu pot fi, din această cauză, în număr mai mare de două). Testul inversiunii aplicat structurilor conectate prin aceste conjuncții conduce tot la secvențe reperate (cf. supra **1.3.2.1.**)[1].

2.2.1. O examinare a acestei clase de conjuncții relevă, pe lîngă subîmpărțirea în două categorii datorită tipurilor diferite de relații sintactice impuse propozițiilor conectate, o trăsătură comună întregii clase : această trăsătură derivă din însuși rolul pe care conjuncțiile îl îndeplinesc, acela de **a impune** anumite tipuri de relații propozițiilor pe care le leagă. Această caracteristică a lor arată că elementele ce realizează coordonarea îndeplinesc, în termeni jakobsonieni, o funcție metalingvistică. Ele **arată** că două sau mai multe propoziții se găsesc în relație de coordonare deoarece **impun** relații sintactice între propoziții, și **specifică** natura acestei coordonări.

Din acest „comportament" specific al conjuncțiilor coordonatoare se poate desprinde și caracteristica lor principală : aceea de a fi situate *în afara* propozițiilor, de a nu depinde în nici un fel de structura propozițiilor care sînt așezate în raport de coordonare. Faptul că lucrurile stau într-adevăr așa este demonstrat de două categorii de fapte : în primul rînd prin aceea că nici unul dintre elementele de mai sus nu îndeplinește, așa după cum este știut, vreo funcție sintactică în vreuna din propozițiile coordonate. În al doilea rînd, de faptul că elementele coordonatoare nu intervin în nici un fel în constituirea sensului intern al fiecărei propoziții în parte (desigur, însă, că sensul global al unei fraze ce conține propoziții coordonate este datorat în primul rînd acestor conjuncții). Dubla neutralitate, sintactică — manifestată prin absența oricărei funcții sintactice în cadrul propozițiilor — și semantică — manifestată prin non-participarea la consti-

[1] Un punct de vedere deosebit de cel prezentat aici pentru conjuncțiile conclusive poate fi găsit în Drașoveanu (1968), p. 29—31, unde cuvinte precum *așadar*, *deci* sînt considerate ca avînd o pronunțată valoare adverbială. Din punctul de vedere al condițiilor formulate aici pentru definiția coordonării, cuvintele *așadar*, *deci* se comportă întocmai ca și alte cuvinte cărora li s-a determinat valoarea conjuncțională, și pentru acest motiv ele nu pot fi eliminate din categoria elementelor jonctive. Prin aceasta nu excludem însă posibilitatea ca anumite contexte să reliefeze situații în care *deci* și *așadar* să aibă valoare adverbială ; pentru o problemă asemănătoare, cf. infra, **2.3.1.**

tuirea sensului interior al propoziţiilor care sînt coordonate — permite să se tragă concluzia că elementele ce realizează coordonarea pot fi caracterizate în calitate de elemente **exopropoziţionale**. Această calitate pare a fi definitorie pentru conjuncţiile coordonatoare şi trebuie opusă caracterului **endopropoziţional** al altor părţi de vorbire : verb, nume, pronume, adverb, adjectiv etc.

2.3. Următoarele particule — care sînt tratate în alte lucrări tot în calitate de conjuncţii coordonatoare — fac necesară o serie de observaţii suplimentare.

2.3.1. *Nici*

Nici este înregistrat în calitate de conjuncţie coordonatoare copulativă în mai multe lucrări, dintre care trebuie amintite : GA II(1963), p. 244, Şerban (1974), p. 98, şi Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 70, regula L'1.

În GA se precizează că : ,,Spre deosebire de celelalte tipuri de coordonare, coordonarea copulativă are şi construcţii speciale pentru formele negative care se realizează cu ajutorul conjuncţiilor *(şi nici, nu . . . nici, nici . . . nici)*".

Această afirmaţie este contrazisă de exemple precum :

(9) *Nici nu ar pleca, dar nici nu ar rămîne,*

care arată că o construcţie cu *nici* nu este specifică doar coordonării copulative.

Împotriva ideii că *nici* (cu varianta *nici . . . nici)* este conjuncţie coordonatoare pledează următoarele fapte : în fraze precum

(10) *Nici el n-a venit şi nici ea n-a venit.*

(11) *El n-a venit şi nici ea n-a venit.*

(12) *Nici nu bate vîntul, dar nici nu e cald.*

(13) *Nu bate vîntul, dar nici nu e cald.*

(14) *El nu a realizat nimic, deci nici nu trebuie felicitat.*

(15) *Sau nu vrea să vină, sau nici nu a fost anunţat.*

se constată, pe de o parte, că apariţia lui *nici* face necesară apariţia negaţiei (ceea ce este o probă a non-neutralităţii sale sintactice faţă de prima, a doua, sau şi prima, şi a doua propoziţie), şi, pe de altă parte, că, în propoziţiile în care se găseşte, ea introduce o valoare emfatică pe lîngă constituenţii pe care-i determină (ceea ce demonstrează participarea sa la construirea sensului intern al propoziţiilor). Atît aspectul sintactic cît şi cel semantic al cazurilor luate în discuţie arată aşadar că *nici* (cu varianta sa corelativă) face parte din categoria elementelor endopropoziţionale ; pentru acest motiv el nu poate fi socotit ca aparţinînd clasei de elemente ce realizează coordonarea [2].

Observaţiile de mai sus privitoare la caracterul endopropoziţional al particulei *nici* se aplică şi cuvîntului *şi* aflat în contexte ca :

(16) *El se odihneşte şi şi munceşte.*

(17) *M-ai insultat, dar vei şi regreta.*

(18) *Era foarte atent, deci a şi reacţinonat prompt la greşeală.*

(19) *Ori s-a supărat, ori l-a şi iertat.*

[2] Pentru o poziţie asemănătoare în problema lui *nici* cf. Draşoveanu (1968), p. 29.

În aceste contexte *şi* participă la constituirea sensului intern al celei de-a doua propoziţii. Spre deosebire de *nici*, care nu funcţionează în nici un context în calitate de coordonator, *şi* posedă contexte deosebite de (16)—(19), în care valoarea jonctivă poate fi determinată.

2.3.1.1. Avînd drept caracteristică sintactică faptul că face necesară apariţia negaţiei şi introducînd o valoare semantică suplimentară de emfază, *nici* (cu varianta sa corelativă) poate fi plasat la nivelul regulilor de transformare. Propoziţiile coordonate şi emfatico-negative provin din fraze precum (10)—(15). Simbolul **Emf** cere prezenţa simbolului **Neg** (anunţînd transformarea de negativizare) şi la stînga şi la dreapta sa — datorită faptului că sînt necesare negativizări ale ambelor propoziţii coordonate. Raportul de dependenţă al simbolului **Neg** faţă de simbolul **Emf** va fi marcat prin următoarea notaţie:

$$\frown\mathbf{Neg}^\frown\mathbf{Emf}^\frown\mathbf{Neg}\frown$$

Simbolul **Emf** este rescris prin $/\pm \mathbf{Corel}_{emf}/$:

$\mathbf{Emf} \rightarrow / \pm \mathbf{Corel}_{emf}/$

$/- \mathbf{Corel}_{emf}/ \rightarrow$ *nici*

$/+ \mathbf{Corel}_{emf}/ \rightarrow$ *nici . . . nici*

În acest ultim caz, introducerea simbolului $/+$ **Corel**$/$ implică o transformare de repoziţionare (T_{repoz}) a celor două simboluri, în funcţie de constituenţii propoziţionali vizaţi de emfaza negativă. În sfîrşit, în această variantă, structura poate suferi o nouă transformare, de coordonare a constituenţilor echivalenţi (T_1-opţional. A se vedea Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 149). T_1 se blochează dacă este aplicat propoziţiilor coordonate emfatico-negative care nu se construiesc cu corelativul.

2.3.1.1.1. Vom lua, pentru a exemplifica cele spuse mai sus, situaţia expusă de exemplele (10)—(11):

T_{emf} I X_1—Y_1—Si—Neg—Emf—Neg—X_2—Y_2 ====⟩ X_1—**Nu**—Y_1—**Si**—/—$Corel_{emf}$/—X_2—
1 2 3 4 5 4 6 7 1 4 2 3 5 6

—Y—**Nu**—Y_2 ====⟩ X_1—**Nu**—Y_1—**Si**—**Nici**—X_2—**Nu**—Y_2
4 7 1 4 2 3 5 6 4 7

II X_1—Y_1—**Si**—Neg—Emf—Neg—X_2—Y_2 ====⟩ X_1—Nu—Y_1—SI—/+Corel/$_{emf}$/—X_2—
1 2 3 4 5 4 6 7 1 4 2 3 5 6

—**Nu**—Y_2====⟩ X_1—**Nu**—Y_1—**Si**—**Nici**—**Nici**—X_2—**Nu**—Y_2====⟩ **Nici**—X_1—
4 7 1 4 2 3 5 5′ 6 4 7 5 1

—**Nu**—Y_1—**Si**—**Nici**—X_2—**Nu**—Y_2 ====⟩ **Nici**—X_1—**Si**—**Nici**—X_2—**Nu**—Y_1
4 2 3 5′ 6 4 7 5 1 3 5′ 6 4 2

Observaţie

Structurile de la care se porneşte pentru a se ajunge la propoziţii coordonate emfatico-negative permit, de asemenea, aplicarea unei transformări de suprimare a conjuncţiei prin care se obţin corespondentele juxtapuse ale propoziţiilor coordonate prin joncţiune ($\mathbf{T}_{juxt}$).

T_{juxt} poate funcţiona de asemenea la nivelul propoziţiilor coordonate emfatico-negative. Spre exemplu, în variantele I—II ale transformării T_{emf}, T_{juxt} poate fi aplicat după ultimele transformări expuse mai sus (după introducerea particulei emfatice *nici* în primul caz, după aplicarea lui T_1 în al doilea caz).

2.3.2. *Iar*

Este considerată conjuncţie copulativă în GA, II (1963), p. 244. În Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 70, regula L1, *iar* apare între două conjuncţii adversative (*dar* şi *însă*), fără să se facă însă nici o deosebire specială. *Iar* îndeplineşte funcţia de coordonator a două propoziţii şi impune acestora stabilirea unor relaţii de interdependenţă. Testul inversiunii nu produce însă modificări de sens, şi acest lucru distanţează conjuncţia de subclasa adversativelor :

(20) *Ion mănîncă, iar Gheorghe citeşte.*

(21) *Gheorghe citeşte, iar Ion mănîncă.*

Din aceste observaţii rezultă că *iar* conjuncţie prezintă un statut sintactic destul de puţin clar : el este caracterizat prin relaţia de interdependenţă — ceea ce îl apropie de subclasa adversativelor —, dar nu schimbă sensul prin aplicarea testului inversiunii — ceea ce îl apropie de subclasa copulativelor şi disjunctivelor. În afară de aceasta se constată că este incapabil să suporte transformarea de coordonare a constituenţilor (cf. Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 147) :

(22)* *Ion iar Gheorghe mănîncă citeşte.*

Datorită faptului că realizarea coordonării prin *iar* face necesară stabilirea unor condiţii prealabile de coordonare, trebuie să se admită că un asemenea tip de coordonare nu poate fi plasat la nivelul regulilor de structură, ci la nivelul regulilor de transformare. Avînd în vedere că există două trăsături care îl apropie de subclasa adversativelor (relaţia de interdependenţă impusă propoziţiilor conectate şi incapacitatea de a admite transformarea constituenţilor echivalenţi), faţă de o singură trăsătură ce îl apropie de subclasa copulativelor şi disjunctivelor (testul permutării nu provoacă schimbări de sens), considerăm că *iar* conjuncţie poate apărea pornindu-se de la o structură de bază cu propoziţii coordonate adversativ. Transformarea constă în substituirea conjuncţiei care realizează raportul adversativ cu *iar* conjuncţie. Se poate considera aşadar că *iar* constituie varianta transformaţională a adversativelor *dar, însă.*

2.3.3. *Ci*

Este înregistrat în majoritatea lucrărilor (GA, II (1963), p. 249, Şerban (1974), p. 103—104, Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 70, Niculescu (1958), p. 633, Dumitrescu (1979), p. 77) în calitate de conjuncţie adversativă.

2.3.3.1. O caracteristică importantă a lui *ci* o constituie faptul că în româna contemporană standard el şi-a fixat un singur mod de întrebuinţare : conjuncţia impune negarea totală sau parţială a propoziţiei din stînga :

(23) *Nu gestul în sine îl apreciez, ci condiţiile în care a fost făcut* (negaţie parţială, afectînd un constituent diferit de verb).

(24) *În asemenea ocazii el nu vorbeşte, ci doar ascultă* (negaţie totală afectînd centrul propoziţiei).

Această trăsătură sintactică creează un semn de întrebare în ceea ce privește apartenența la clasa elementelor jonctive. O examinare mai atentă a situației sale demonstrează însă că :

a. ea impune propozițiilor pe care le conectează relația de interdependență ;

b. nu îndeplinește în nici una din cele două propoziții vreo funcție sintactică ;

c. nu participă la constituirea sensului intern al propozițiilor.

În ceea ce privește **c** · este necesar însă de observat că, spre deosebire de propozițiile coordonate prin *dar* și *însă*, propozițiile coordonate prin *ci* manifestă o mai mare coeziune semantică. Acest lucru este demonstrat prin ceea ce se poate numi „testul predictabilității" ; fără a folosi nici un fel de formalizare, este destul de limpede că numărul de secvențe normale din punct de vedere semantic, care pot înlocui punctele de suspensie din exemplul (25), este mai mic decît numărul de secvențe (îndeplinind aceleași condiții) din exemplul imediat următor :

(25) *Ion nu învață, ci . . .*

(26) *Ion nu învață, dar . . .*

Gradul mai înalt de predictabilitate din primul context față de cel de-al doilea demonstrează tocmai coeziunea semantică de care se amintea mai sus. În aceste condiții, ni se pare mai corect să spunem că particula *ci* nu participă *în mod direct* la constituirea sensului intern al celei de-a doua propoziții. Observațiile de mai sus ne permit să constatăm că în cazul lui *ci* ne aflăm în situația unei relative neutralități sintactice și semantice față de propozițiile conectate. Datorită faptului că participarea la alcătuirea sintactică și semantică a acestor propoziții este făcută tocmai din perspectiva unei „poziții de superioritate" (secvențele normale semantic sînt impuse, ca și negativizarea propozițiilor din stînga), se poate considera că particula *ci* face parte din clasa elementelor exopropoziționale.

2.3.3.2. Gradul înalt de intensitate cu care conjuncția *ci* exprimă raportul adversativ i-a determinat pe unii cercetători (Niculescu (1958), Dumitrescu (1979)) să afirme că „sistemul adversativelor" comportă trei grade : adversative foarte intense *(ci)*, adversative intense *(dar, însă)* și adversative puțin intense *(iar)*. Această clasificare graduală, care are la bază criteriul semantic, se justifică numai în măsura în care :

a. este demonstrat că există realmente un s i s t e m al conjuncțiilor adversative

b. nici unul din elementele care alcătuiesc respectivul sistem nu depășește limitele date prin definiție raportului adversativ.

În ceea ce privește sistemul conjuncțional al adversativelor, este de remarcat că singura cale prin care s-ar putea dovedi că el există ar fi sintaxa. Conjuncțiile adversative ar constitui un sistem, așadar, numai în cazul în care s-ar dovedi că ele posedă caracteristici sintactice comune. Or, așa după cum s-a observat, clasa adversativelor este destul de eterogenă : *dar* și *însă* coordonează propoziții la nivelul structurii de adîncime, în timp ce *iar* este varianta transformațională a relației adversative ; *dar* și *însă* impun relații de interdependență, iar testul permutării produce modificări de sens, spre deosebire de conjuncția *iar* care, impunînd același tip de relație, nu produce totuși, ca urmare a testului permutării, schimbări de sens ; în sfîrșit, conjuncția *ci* se deosebește atît de conjuncțiile *dar* și

însă, cît și de conjuncția *iar* prin trăsăturile sintactice discutate mai sus. Statutul profund eterogen al clasei adversativelor constituie așadar un argument destul de puternic împotriva ideii că această clasă formează un sistem.

În al doilea rînd, se pune problema de a ști dacă există elemente care depășesc limitele date prin definiție raportului adversativ. GA II (1963), p. 248, definește acest raport în felul următor : „Unitățile sintactice coordonate care se opun una alteia fără a se exclude se numesc adversative". Raportînd această definiție la conjuncția *ci*, vom observa că trăsăturile semantice ale acestei conjuncții nu corespund condițiilor puse de definiția citată. Lucrul acesta este recunoscut chiar în lucrările care admit totuși că această conjuncție este inclusă în subclasa adversativelor. El poate fi dealtfel demonstrat apelînd încă o dată la testul predictabilității. Coeziunea semantică a unul enunț cuprinzînd două propoziții legate prin *ci* se datorează, după cum se arată, gradului înalt de predictabilitate a numărului de secvențe semantic normale care pot apărea după *ci ;* acest lucru se datorează, mai departe, faptului că este mult mai ușor de anticipat al doilea termen al unei opoziții exclusive, odată ce este cunoscut primul termen.

Dată fiind această situație considerăm că nu există argumente suficient de solide care să ne determine să considerăm mai departe pe *ci* ca fiind o conjuncție adversativă. Întrucît singurul criteriu folosit în celelalte lucrări este criteriul semantic și întrucît tocmai acest criteriu ne arată că valoarea semantică a lui *ci* depășește domeniul adversativului [3], se poate considera că această conjuncție reprezintă un alt tip de coordonare. Vom numi acest tip „coordonare exclusivă" și o vom simboliza prin **Excl**. Raportul dintre simbolurile **Excl** și **Neg** va fi notat, ca și în cazul lui **Emf**, prin următoarea reprezentare :

$$\subset \mathbf{Neg}^\frown\mathbf{Excl} \supset$$

3. ELEMENTE PENTRU O GRAMATICĂ A COORDONĂRII

3.1. Delimitarea unei clase unitare de elemente jonctive și discutarea separată a unor „conjuncții" care puneau probleme speciale ne vor permite acum să sintetizăm rezultatele analizei într-un proiect de gramatică a coordonării în româna contemporană standard.

3.1.1. Premisele unui asemenea proiect apar în primul rînd în Vasiliu și Golopenția Eretescu (1969), p. 67—70, în partea rezervată regulilor de structura frazei.

3.1.1.1. Simbolul **Coord** apare în componența regulilor $\mathbf{C}_1$ și $\mathbf{C}_2$:

$$C_1 \ \# P \# \rightarrow \# P_1 \#^\frown Coord^\frown \# P_2 \#$$

$$C_2 \ Coord \rightarrow Conj^\frown Corel$$

Simbolurile obligatorii **Conj** și **Corel** au semnificația „conjuncțional" și „corelativ". Ultimul impune o discuție specială dat fiind tocmai caracterul obligatoriu al apariției sale în structura de adîncime.

[3] „Conjuncția *ci* redă o opoziție mai puternică, mergînd pînă la excluderea ideii anterioare" (Dumitrescu, (1979), p. 78).

3.1.1.1.1. Justificarea faptului că simbolul **Corel** are apariţie obligatorie în structura de adîncime este următoarea :

„În asemenea cazuri, transformări speciale elimină din structura de suprafaţă simbolul **Corel**, a cărui obligativitate în structura de adîncime, nu totdeauna, percepută de către vorbitori, este însă confirmată de apariţia în limbajul oral a secvenţelor în care *însă* are valoare de corelativ alături de conjuncţiile *dar*, *ci*. Exemple : *dar însă, ci însă*". (p. 70).

Argumentul acesta nu ni se pare convingător, deoarece se constată că exemplele aduse în discuţie sînt izolate. Fenomenul apariţiei „corelativului" în structura de suprafaţă caracterizează numai subclasa adversativelor şi nu avem cunoştinţă că el s-ar putea repeta cu o frecvenţă cît de mică, cel puţin pentru o parte a celorlalte conjuncţii, dacă nu pentru toate. În aceste condiţii, este greu de admis că din examinarea a numai două exemple (care sînt, mai ales, şi de acelaşi tip) pot fi emise concluzii privitoare la întreaga clasă a elementelor conjuncţionale. Pentru acest motiv, se poate aşadar trage concluzia că exemplele invocate nu constituie argumente decisive pentru a considera simbolul **Corel** ca avînd o apariţie obligatorie în structura de adîncime. Această constatare se impune cu atît mai mult cu cît, în afară de exemplele de corelative disjunctive *sau* ... *sau*, *fie* ... *fie* — considerate şi de noi conjuncţii —, autorii introduc, tot în categoria conjuncţiilor corelative, particulele *şi* ... *şi*, *nici* ... *nici* (p. 69), adică acele elemente care sînt endopropoziţionale.

3.1.1.2. Gramatica propusă de Vasiliu şii Golopenţia Eretescu (1969) conţine, pe lîngă cele două reguli amintite, şi următoarea regulă lexicală :

L1 Conj → { *şi*
nici
fie
ori
sau
dar
iar
însă
ci
.
.
. }

„Opţiunea pentru unul dintre simbolurile terminale enumerate ... sau pentru altele ... este justificabilă prin reguli de subcategorizare", se afirmă în comentariul acestei reguli (p. 70). Dată fiind natura specială a conjuncţiilor coordonatoare, aplicarea regulilor de subcategorizare, ce se dovedesc eficace n atîtea alte situaţii, devine problematică în cazul elementelor jonctive. Dificultatea pe care o creează conjuncţiile derivă din însuşi caracterul lor exopropoziţional. Într-adevăr, în timp ce alte simboluri utilizate în gramatică (**Nume, Verb, Adj** etc.) pot fi riguros caracterizate sintactic şi semantic pe baza vecinătăţilor admise în cadrul unei propoziţii (intervenind aici subcategorizarea contextuală), conjuncţiile coordonatoare nu pot fi în acelaşi fel analizate tocmai din cauza neutralităţii lor sintactico-semantice : rolul

lor nu este de a realiza vecinătăţi sintactice [4]; elementele de coordonare impun doar anumite relaţii sintactice propoziţiilor pe care le leagă şi stabilesc un sens global al construcţiilor realizate prin coordonare. În aceste condiţii deci, subcategorizarea contextuală devine imposibilă. Singurul tip de subcategorizare ce poate fi folosit este tipul de subcategorizare non-contextuală. În urma aplicării ei, se obţin următoarele subclase :

/+ **Cop**/ (= „copulativ")
/+ **Dis**/ (= „disjunctiv")
/+ **Advs**/ (= „adversativ")
/+ **Concl**/ (= „conclusiv")
/+ **Excl**/ (= „exclusiv")

3.1.2. (1) $P \rightarrow \# P_1 \# ^\frown Coord ^\frown \# P_2 \#$

(2) $Coord \rightarrow //Coord//$

(3) $//Coord// \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} /+Cop/ \\ /+Dis/ \\ /+Advs/ \\ /+Concl/ \\ (Neg\ /+Excl/) \end{array} \right\}$

(4) $/+Dis/ \rightarrow /Corel_{dis}/$

(5) $/+Corel_{dis}/ \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} sau \ldots sau \\ ori \ldots ori \\ fie \ldots fie \end{array} \right\}$

(6) $/-Corel_{dis}/ \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} sau \\ ori \end{array} \right\}$

(7) $Neg \rightarrow$ *nu*

(8) $/+Cop/ \rightarrow$ *şi*

(9) $/+Advs/ \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} dar \\ \hat{i}ns\breve{a} \end{array} \right\}$

(10) $/+Concl/ \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} deci \\ a\c{s}adar \end{array} \right\}$

(11) $/+Excl/ \rightarrow$ *ci*

Regula (1) este RSF. Regulile (2)—(4) sînt SCN, iar regulile (5)—(11) sînt RL [5].

Simbolul $\mathbf{Corel}_{dis}$ se află sub dominanţa simbolului **Dis**. Regulile (1)—(2) şi (4)—(6) asigură generarea construcţiilor disjunctive cu şi fără corelativ. Subcategorizarea non-contextuală propusă aici include, pe lîngă subclasele de conjuncţii deja cunoscute, subclasa coordonării prin excluziune care conţine un singur element (ca şi clasa copulativelor dealtfel). Justificarea acestui lucru a fost făcută în paginile precedente. Coordonarea prin excluziune impune, după cum s-a mai arătat, aplicarea prealabilă a negativizării în

[4] Aceasta întîmplîndu-se numai la nivelul regulilor de transformare ; vezi falsele coordonări în Mancaş (1967), p. 130, şi în Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 161—166 ; asemenea situaţii nu privesc însă structura de adîncime, unde se realizează numai coordonarea propoziţiilor.

[5] Se vor utiliza reguli de structura frazei (RSF), de subcategorizare non-contextuală (SCN), de transformare (RT) şi reguli lexicale (RL).

membrul din stînga al construcţiei coordonate. Dependenţa negativizării de simbolul **Excl** este pusă în evidenţă prin încadrarea între paranteze.

3.1.3. Vom trece acum la prezentarea tuturor regulilor de transformare expuse în paginile precedente.

3.1.3.1. Secvenţele construite prin coordonare copulativă şi conclusivă permit o transformare de suprimare a joncţiunii, ajungîndu-se la secvenţe juxtapuse.

$$\mathbf{T}_{juxt}\ \#P_1\#\frown\left\{\begin{matrix}/+\text{Cop}/\\ /+\text{Concl}/\end{matrix}\right\}\frown\#P_2\#\frown\text{Juxt}\Longrightarrow\#P_1\#\frown\left\{\begin{matrix}\text{Juxt}_{cop}\\ \text{Juxt}_{concl}\end{matrix}\right\}\frown\#P_2\#$$

Dependenţa coordonării prin juxtapunere faţă de coordonarea prin joncţiune, reliefată şi în alte lucrări, este pusă în valoare aici prin subscriptele **cop** şi **concl** adăugate simbolului **Juxt**. Transformarea creează aşadar corespondenţele juxtapuse ale coordonărilor copulative şi conclusive. Aplicată propoziţiilor coordonate cu celelalte tipuri de conjuncţii, transformarea se blochează.

3.1.3.2. Toate subclasele de conjuncţii coordonatoare, cu excepţia coordonării prin excluziune, admit transformarea emfatico-negativă. Secvenţa:

$$\mathbf{T}_{emf}\ \#P_1\#\frown\left\{\begin{matrix}/+\text{Cop}/\\ \vdots\end{matrix}\right\}\frown\#P_2\#\frown\text{Emf}$$

are următoarele expansiuni:

$$\text{I}\ \#P_1\#\left\{\begin{matrix}/+\text{Cop}/\\ \vdots\end{matrix}\right\}\#P_2\#\frown/-\text{Corel}_{emf}/$$

$$\text{II}\ \#P_1\#\frown\left\{\begin{matrix}/+\text{Cop}/\\ \vdots\end{matrix}\right\}\frown\#P_2\#\frown/+\text{Corel}_{emf}/$$

Prin secvenţa I se ajunge la următorul rezultat:

$$\#P_1\#\frown\left\{\begin{matrix}/+\text{Cop}/\\ \vdots\end{matrix}\right\}\frown\#P_2\#\frown\text{Neg}\frown/-\text{Corel}_{emf}/\frown\text{Neg}\overset{\text{Trepoz}}{\Longrightarrow}\text{Neg}\ \#P_1\#$$

$$\frown\left\{\begin{matrix}/+\text{Cop}/\\ \vdots\end{matrix}\right\}\frown/-\text{Corel}_{emf}/\frown\text{Neg}\frown\#P_2\#$$

Prin II se obţine:

$$\#P_1\#\frown\left\{\begin{matrix}/+\text{Cop}/\\ \vdots\end{matrix}\right\}\frown\#P_2\#\frown\text{Neg}\frown/+$$

$$+\text{Corel}_{emf}/\frown\text{Neg}\Longrightarrow\text{Neg}\frown\#P_1\#\frown\left\{\begin{matrix}/+\text{Cop}\\ \vdots\end{matrix}\right\}$$

$$\frown/+\text{Corel}_{emf}/\frown\text{Neg}\frown\#P_2\#$$

Reţinînd din ultimul lanţ de simboluri numai cazul coordonării copulative, se poate merge mai departe, aplicînd transformarea de coordonare a constituenţilor echivalenţi ($\mathbf{T_1}$); simbolurile $\mathbf{X_1}$, $\mathbf{Y_1}$, $\mathbf{X_2}$, $\mathbf{Y_2}$, marchează constituenţii propoziţiilor P_1 şi P_2:

$$X_1\frown Neg\frown Y_1\frown / +Cop/\frown / +Corel_{emf}/\frown X_2\frown Neg\frown Y_2 =====\rangle X_1\frown / +Cop/ \frown / +Corel_{emf}/\frown X_2\frown Neg\frown Y_1$$

(Pentru precizarea condiţiilor de aplicare a transformării, a se vedea Vasiliu şi Golopenţia Eretescu (1969), p. 149.)

Se obţin astfel:

$$X_1\frown Juxt_{cop}\frown / +Corel_{emf}/\frown X_2\frown Neg\frown Y_2$$

Acest lanţ dă seama de propoziţii precum:

(27) *Nici Ion, nici Gheorghe nu se odihnesc.*

După cum se observă, coordonarea prin excluziune nu participă la parcurgerea traseelor transformaţionale prezentate aici. Propoziţiile coordonate exclusive posedă o variantă emfatică, exemplificată prin propoziţii ca:

(28) ***El nici nu bea vin, ci apă.***

Această variantă emfatică nu este însă rezultatul aplicării lui $\mathbf{T_{emf}}$, deoarece $\mathbf{T_{emf}}$ negativizează ambii membri ai unei structuri coordonate. Emfaza din (28) este aşadar o emfază rezultată din aplicarea unei transformări la nivel propoziţional şi nu interpropoziţional.

Neparticiparea subclasei excluziunii la transformările de mai sus demonstrează încă o dată trăsăturile sintactice specifice în virtutea cărora *ci* nu poate fi înglobat în clasa adversativelor.

3.1.3.3. Subclasa adversativelor posedă, de asemenea, şi o variantă transformaţională, reprezentată prin conjuncţia *iar*. Structura de bază de la care se porneşte este o structură coordonată adversativ cu *dar* sau *însă*.

4. CONCLUZII

4.1. Încercarea de delimitare şi sistematizare a clasei de conjuncţii coordonatoare în româna contemporană standard a condus, după cum se observă, la subîmpărţirea întregii clase de elemente jonctive în două categorii, corespunzătoare celor două paliere ale unei gramatici transformaţionale:

a. O clasă omogenă de elemente, caracterizate prin trăsături sintactice comune, reprezentînd simbolurile terminale ale structurilor de **bază**; acestea pot fi numite c o n j u n c ţ i i c o o r d o n a t o a r e;

b. o clasă de elemente eterogene din punctul de vedere al caracteristicilor sintactice şi semantice, plasate la nivelul regulilor de transformare. Aceste elemente se situează în mod clar în afara clasei conjuncţiilor coordonatoare, din cauza caracterului lor endopropoziţional.

4.2. Cercetarea de faţă a mărit clasa elementelor jonctive coordonatoare cu încă o subclasă (coordonarea prin excluziune) şi a atins incidental problema raportului dintre joncţiune şi juxtapunere. Au apărut totodată şi probleme specifice, create de particularităţile materialului analizat şi

de cadrul de analiză ales : astfel, simbolul **Neg** apare de două ori în acelaşi lanţ de simboluri, la stînga şi la dreapta simbolului **Emf**, din cauza faptului că nu avem posibilitatea de a genera o structură emfatico-negativă cu propoziţii coordonate pornind de la utilizarea recursivă a simbolului **Neg**.

În felul acesta, s-a ajuns la schiţa unui proiect de gramatică a coordonării în româna contemporană standard. Un proiect complet al unei asemenea gramatici poate fi obţinut articulînd ceea ce noi considerăm aici a fi partea de bază a gramaticii cu problemele speciale ale coordonării (de pildă falsele coordonări), prezentate pe larg şi detaliat în celelalte lucrări transformaţionale.

ANEXA

În formularea regulilor intervin următoarele simboluri principale :

P, P_1, P_2 = propoziţii
Coord = ,,coordonare''
$Corel_{dis}$ = ,,corelativ disjunctiv''
Neg = ,,negativizare''
Emf = ,,emfază''
Repoz = ,,repoziţionare''
juxt = ,,juxtapunere''
supr = ,,suprimare''

La acestea se adaugă următoarele simboluri auxiliare :

\# ... # = semne de pauză marcînd limite de enunţ
$\frown$ = semnul concatenării simbolurilor
$\rightarrow$ = semn de rescriere
$\Longrightarrow$ = semnul regulilor de transformare (cu plasarea facultativă a simbolului **T** (=transformare) deasupra semnului)
\+ = caracterul pozitiv în raport cu o trăsătură semantică
[...] = semnul dependenţei unui simbol de altul
/.../ = semnul categorizării non-contextuale
//...// = semnul apartenenţei la o clasă sintactică închisă
{...} = apariţie alternativă
(...) = apariţie facultativă a unui simbol

BIBLIOGRAFIE

Draşoveanu (1968) : D. D. Draşoveanu, *Observaţii asupra cuvintelor relaţionale* în CL XIII (1968), nr. 1, p. 19—33.

Dumitrescu (1979) : Suzana Carmen Dumitrescu, *Coordonarea prin joncţiune în limba română*, Bucureşti.

Gleitman (1969) : Lila R. Gleitman, *Coordinating Conjunctions in English*, în D. A. Reibel & S. A. Schane (eds.), *Modern Studies in English, Readings in Transformational Grammar*, New Jersey.

Hjelmslev (1963) : Louis Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language* (tradusă de Francis J. Whitfield), Madison.

Mancaş (1967) : Mihaela Mancaş, *Aspects de la grammaire de coordination en roumain*, în CLTA IV (1967), nr. 1, p. 107—141.

Niculescu (1958) : Alexandru Niculescu, *Observații asupra conjuncțiilor adversative fundamentale în limbile romanice*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, p. 633—639.

Pană Dindelegan (1974) : Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa transformațională a grupului verbal în limba română*, București.

Pană Dindelegan (1976) : Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române.* Partea întîi. *Sintaxa grupului verbal*, București.

Șerban, (1974) : Vasile Șerban, *Teoria și topica propoziției în româna contemporană*, București.

Vasiliu și Golopenția Eretescu (1969) : Emanuel Vasiliu și Sanda Golopenția Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București.

Problèmes de la grammaire de la coordination en roumain contemporain standard

(Résumé)

Dans le présent ouvrage nous nous proposons d'analyser quelques aspects de la grammaire de la coordination en roumain contemporain standard. Le concept de grammaire est utilisé dans le sens qu'on lui accorde dans la théorie transformationnelle. La recherche a un caractère synchronique, le corpus d'analyse étant fourni par l'aspect standard du roumain actuel.

Le point de départ de l'étude est constitué par le ouvrages traditionnels et surtout transformationnels qui ont abordé le problème de la coordination.

Dans la première partie on examine quelques définitions traditionnelles ou non de la coordination ; on essaie ainsi de trouver une définition plus adéquate de cette catégorie syntaxique, c'est-à-dire une définition qui soite plus exacte, et, en même temps, opérationnelle. Le caractère opérationnel consiste dans le fait qu'elle permet de délimiter d'une façon plus précise les mots qui réalisent la coordination. Dans la deuxième partie on établit l'inventaire des conjonctions. L'ensemble de ces mots est structuré à deux niveaux. Une première classe de conjonctions constitue un ensemble homogène; ces conjonctions sont situées au niveau des règles de la structure de la phrase. La seconde classe représente un ensemble moins homogène, ayant des traits syntaxiques divers ; les conjonctions groupées à ce niveau représentent parfois les variantes transformationnelles des relations syntaxiques manifestées dans la structure profonde.

Enfin, la troisième partie représente un projet de la grammaire de la coordination, projet qui synthétise les observations antérieures et qui pourrait constituer un point de départ pour une grammaire complète de la coordination.

Februarie 1981

Școala generală nr. 110
București, Aleea Argeșelul 7

GRUPUL ADJECTIVAL CONSTITUIT CU DATIVUL

Se examinează, din punct de vedere sintactic şi semantic, construcţia adjectivului cu dativul în limba română actuală. Se subliniază paralelismul dintre construcţia adjectivală cu dativul şi cea verbală.

1. Examinînd structura grupului adjectival[1] din limba română actuală, se constată existenţa unei clase numeroase de adjective care se construiesc cu dativul:

accesibil: ,,o lume posibilă, w_j, *accesibilă lumii* w_i'' (Vasiliu, P, 196)
adecvat: ,,modele *adecvate sensului*'' (Vasiliu, P. 211)
adiacent: ,,în zone *adiacente acestora*'' (Sc. 16 aprilie 1981, 5)
aferent: ,,seminarele *aferente cursului*''
analog: ,,considerate ca *analoge conectorilor*'' (Vasiliu, P. 65)
anterior: ,,echilibrul *anterior întîlnirii* cu Suzy'' (Preda, P. III, 321)
apropiat: ,,profesori *apropiaţi elevilor*''
ataşat: ,,profesori *ataşaţi elevilor*''
avantajos: ,,hotărîre *avantajoasă instituţiei*'' (Sc. 20 mai 1980, 4)
binevoitor: ,,surîsuri *binevoitoare colegilor*'' (Sp. 23 dec. 1980, 4)
caracteristic: ,,acel esprit de finesse *caracteristic francezilor*'' (Comarnescu, C. I, 41)
complementar: ,,existenţă *complementară celei* de toate zilele'' (Cornea, R. 86)
comun: ,,semele *comune tuturor termenilor*'' (SCL, 1981, 3, 235)
conform: ,,rezultate *conforme realităţii*'' (Sp. 23 ian. 1981, 2)
consecvent: ,,antrenor *consecvent ideilor* lui'' (Sp. 22 aprilie 1981, 4)
consecutiv: ,,plecarea ... *consecutivă crizei*'' (Călinescu, S. N. 540)
constructural: ,,cifra de cinci ... *constructurală lumii*'' (Călinescu, C. 24)
contemporan: ,,editorii *contemporani nouă*'' (T. V. 25 mai 1980)
contrar: ,,sterilităţii tale voite şi *contrare naturii*'' (Călinescu, S. N. 587)
convingător: ,,ton *convingător hotărîrilor* de astăzi'' (T. V. 15 dec. 1980)
credincios: ,,un bărbat *credincios propriului destin*'' (Mazilu, N. E. 14)
cunoscut: ,,actori *cunoscuţi publicului* românesc'' (T. V. 23 aprilie 1981)
dator: ,,*dator* vîndut *vecinilor*''
decisiv: ,,zile *decisive îndeplinirii* planului'' (T. V. 5 martie 1981)
definitoriu: ,,context *definitoriu clasei* X''
deschis: ,,zonă ceţoasă, *deschisă ipotezelor*'' (Cornea, H. R. 8)
diferit: ,,limbaje *diferite celor* descrise'' (Mag. 7 martie 1981, 3)
drag: ,,răbdare atît de *dragă femeilor*'' (Mazilu, N. E. 105)
dureros: ,,subiect prea *dureros amîndurora*'' (Mazilu, N. E. 105)
echivalent: ,,caz *echivalent dilemei* lui Koron'' (Dinu, L. C. 101)
egal: ,,rezultate *egale celor* ale bărbaţilor'' (Sp. 19 oct. 1980, 1)
extras: ,,locuri *extrase oricărei larme* populare'' (Călinescu, C. 36)
exterior: ,,anchetă ... *exterioară proiectului* structuralist'' (Cornea, R. 131)
extern: ,,istorie predominant *externă sistemelor* ei'' (SCL, 1977, 3, 232)
familiar: ,,cu ajutorul unei parole sau al unui cifru secret *familiare tuturor celor* în cauză'' (Mazilu, N. E. 59)
favorabil: ,,articol *favorabil ţării* noastre'' (Comarnescu, C.I., 160)
fidel: ,,echilibrată în judecăţi, *fidelă lui G. Călinescu*'' (Cornea, H. R. 9)

[1] Înţelegem prin **grup adjectival** grupul sintactic alcătuit dintr-un adjectiv, ca centru, şi determinanţii lui.

firesc: „*firești ființei mele*" (Preda, P. III, 60)
imun: „oameni *imuni microbilor*" (Mag. 18 aprilie 1981, 2)
inapt: „și ea inaptă *apariției vieții* de tip terestru" (Mag. 13 iunie 1981, 4)
indiferent: „aproape *indiferentă frumuseților* propriei țări" (Mag. 4 aprilie 1981, 4)
indispensabil: „referințe *indispensabile condiției* intelectuale" (Cornea, R. 75)
inedit: „lucrări *inedite neștiutorilor*" (Comarnescu, C. I, 105)
inerent: „funcție critică, *inerentă oricărei opere*" (Cornea, R. 135)
inferior: „persoane mult *inferioare lor* socialmente" (Preda, P. II, 398)
insensibil: „*insensibil scrupulelor și limitării* scientiste" (Cornea, H. R. 29)
interior: „constrîngeri *interioare practicii* artistice" (Cornea, R. 135)
intrinsec: „filozofia ... mai mult *intrinsecă analizei*" (Preda, P. I, 273)
invers: „operația *inversă împărțirii*" (Mat. 12)
închis: „trecători *închise traficului* rutier" (Sc. 23 aprilie 1981, 6)
îndatoritor: „centurionii mereu *îndatoritori ostatecilor*" (Călinescu, S. N. 585)
îndestulător: „era *îndestulător nevoilor* lui" (Călinescu, S. N. 243)
juxtapus: „propoziție *juxtapusă regentei*" (S. G. 147)
loial: „*loial țării*" (Comarnescu, C. I, 153)
măgulitor: „atitudini ... *măgulitoare bărbaților*" (Mazilu, N. E. 28)
necesar: „cărți strict *necesare pregătirii* doctoratului" (Preda, P. I. 187)
nefast: „idee *nefastă lui*" (Preda, D. 136)
opus: „unei culturi *opuse celor existente*" (SCL, 1977, 3, 234)
organic: „unei viziuni *organice artistului*" (Comarnescu, C. I, 105)
ostil: „cu toate că *ostil răsturnărilor*" (Cornea, H. R. 13)
păgubitor: „o faptă *păgubitoare societății*" (Călinescu, S. N. 717)
penibil: „situație *penibilă celor* prezenți" (T.V. 23 dec. 1980)
posterior: „cu o altă acțiune, anterioară, concomitentă sau *posterioară momentului* vorbirii" (Găgeanu, V. 139)
potrivnic: „*potrivnică exceselor*" (Comarnescu, C. II, 9)
prealabil: „urmărirea inversă, *prealabilă startului*" (Sp. 15 mai 1981, 4)
prioritar: „*prioritară creării* bazei de agrement" (T. V. 16 martie 1981)
propice: „perioada cea mai *propice specializării*" (Sp. 4 martie 1981, 2)
propriu: „funcțiune *proprie epocilor* de resurecție" (Cornea, R. 90)
refractar: „Eminescu, *refractar fărîmițării și lentorii* lucrului în bibliotecă" (Munteanu, H. 67)
relevant: „aserțiune *relevantă cercetărilor* noastre" (T.V. 2 dec. 1980)
scump: „împotriva transistoricității, *scumpă structuralismului*" (Cornea, R. 137)
similar: „nivel ... *similar celui* pe care ..." (Cornea, R. 136)
specific: „la fel de *specifică oricărei profesiuni*" (Preda, P. I, 428)
străin: „acest gînd *străin sufletului* său" (Mazilu, N. E. 198)
superior: „pe cineva rezistent, *superior jignirilor*" (Preda, P. I, 386)
tipic: „în viziunea *tipică Evului* Mediu" (Comarnescu, C. II, 107)
tributar: „mărturii ... *tributare unei viziuni* romantice" (Munteanu, H. 47)
ulterior: „o acțiune *ulterioară momentului* vorbirii"
util: „produse *utile fabricii*" (Sc. 5 mai 1980, 2)
valabil: „reguli *valabile tuturor concursurilor*" (Sp. 27 aprilie 1981, 3)
vecin: „în curtea *vecină palatului*" (Comarnescu, C. I. 78)
vital: „problemă *vitală bunei desfășurări* a lucrărilor" (Sc. 19 mai 1980, 1).

În lista noastră figurează numeroase adjective care, în uzul curent al limbii, se construiesc prepozițional (ex.: *apropiat (atașat) de ..., consecvent cu ..., contemporan cu ..., decisiv pentru ..., diferit de..., echivalent cu ..., egal cu..., imun la (față de), ..., apt de..., indiferent la..., insensibil la..., relevant pentru ..., similar cu..., străin de..., vecin cu..., vital pentru...*)[3].

Dacă la această listă se adaugă numărul mare de participii și de adjective postverbale construite, în mod normal, cu dativul, ca urmare a

[2] Să se observe construcția identică a adjectivelor *anterior, concomitent, posterior*.
[3] Lucrările normative înregistrează adesea adjective construite, în mod forțat, cu dativul.

păstrării regimului verbal de la care provin [4] (ex. : ,,carte *dată studentului*", ,,produse *rămase cooperatorilor*", ,,zile *premergătoare evenimentului*"), apare evident faptul că structura Adjectiv (participial și neparticipial) + Nominal în dativ se realizează pentru un număr mare de centre adjectivale, avînd în limba actuală — în variantele literar-științifică, juridică, publicistică, beletristică — o mare frecvență [5].

Acest tip de structură este d e s c h i s, numeroase alte adjective fiind apte de a apărea în asemenea construcții, în condițiile în care au un determinant prepozițional din categoriile semantice înrudite cu ale determinantului în dativ. Trecerea la dativ pare a se realiza mai frecvent pentru determinanții din următoarele clase semantice :

— dativul ,,punct de referință în cadrul unei relații de egalitate sau de corespondență, de diferențiere sau de opoziție" (v. *analog, comun, conform, contrar, diferit, echivalent, egal, invers, opus, similar*);

— dativul ,,punct de referință în cadrul unei relații temporale" (v. *anterior, consecutiv, posterior, prealabil, ulterior*);

— dativul ,,punct de referință în cadrul unei relații spațiale" (v. *adiacent, apropiat, exterior, interior, juxtapus*);

— dativul ,,punct de referință în cadrul unei relații comparative" (v. *inferior, superior*);

— dativul ,,de destinație" și ,,de scop" (v. *decisiv, necesar, relevant, valabil, vital*);

— dativul ,,beneficiar" (v. *favorabil, indispensabil, păgubitor, potrivnic, propice, util*).

Este interesant de subliniat paralelismul dintre construcția adjectivală cu dativul și cea verbală : categorii semantice înrudite de verbe și adjective prezintă aceeași tendință de trecere de la o construcție prepozițională la o construcție cu dativul (vezi, de exemplu, comportamentul similar al verbelor așa-zis ,,reciproce" și al adjectivelor ,,reciproce", ambele clase implicînd o relație semantică de egalitate, de identitate sau de corespondență : *coincide* ⟨ *cu obiectul X* / *obiectului X*, *concordă* ⟨ *cu dorințele mele* / *dorințelor mele*, *corespunde* ⟨ *cu realitatea* / *realității*, *seamănă* ⟨ *cu sora lui* / *surorii lui*, *se solidarizează* ⟨ *cu colegii* / *colegilor*, ca și *analog (echivalent, egal, similar)* ⟨ *cu situația X* / *situației X*.

2. Examinînd adjectivele pentru care s-a impus în limba cultă construcția cu dativul, se constată că majoritatea sînt adjective neologice (provenite, mai ales, din franceză), reproducînd modelul de construcție

[4] Pentru păstrarea determinantului în dativ în operația de transformare a unui grup verbal într-o construcție participială (avînd ca centru un participiu) sau într-o construcție adjectivală (avînd ca centru un adjectiv provenit prin sufixare dintr-un verb), vezi Dindelegan, *Sintaxa*, p. 178, 187—188. În cîteva situații, trecerea verbului în adjectiv modifică statutul determinantului (ex. *păgubește societatea* ⇒ *păgubitor societății*) sau conferă centrului noi disponibilități combinatorii (v. *binevoitor, cunoscut, îndestulător*).

[5] Fenomenul extinderii dativului în limba cultă, atît în situația de determinant verbal, cît și în aceea de determinant adjectival, a fost surprins și explicat de profesorul Iorgu Iordan (în BL VII, p. 29—64, și reluat în LRA, p. 281—283), începuturile lui fiind anterioare momentului pe care îl avem noi în vedere. După aproape patru decenii de la consemnarea lui de către profesorul Iordan, constatăm că fenomenul continuă să se manifeste deosebit de activ în limba cultă.

al limbii din care au fost împrumutate (v. fr. *accessible à*, *adéquat(e) à*, *afférent(e) à*, *analogue à*, *antérieur(e) à*, *apte à*, *conforme à*, *contraire à*, *égal(e) à*, *extérieur(e) à*, *favorable à*, *fidèle à*, *indispensable à*, *inhérent(e) à*, *inférieur(e) à*, *intérieur(e) à*, *nécessaire à*, *hostile à*, *propice à*, *propre à*, *réfractaire à*, *supérieur(e) à*, *typique à*, *utile à*). Structura se extinde prin analogie și la adjective neologice care nu prezintă în limba de origine aceeași construcție și la adjective vechi care nu apar în limba mai veche construite cu dativul [6].

Tipul de structură Adjectiv + Nominal în dativ nu trebuie pus în întregime pe seama modelului străin. Apariția lui a fost posibilă și în interiorul limbii române, din construcții propoziționale cu verbul *a fi* sau cu alt copulativ, în care dativul reprezenta, la origine, un determinant verbal (ex. : *Îmi este credincios* ⇒ *credincios mie*, *Le este cunoscută* ⇒ *cunoscută lor*, *Îmi este dragă (scumpă, devotată)* ⇒ *dragă (scumpă, devotată) mie*, *Le rămîne vecinilor dator* ⇒ *dator vecinilor*). Oscilații între apariția dativului în grupul adjectival și legarea acestuia de verbul copulativ sînt frecvente în limba actuală (v. „poți *fi partidului util* acolo", Preda, P. II, 248, alături de „cărți *utile studenților*" „că-*mi ești datoare* vreo explicație", Preda, P.I, 255, alături de „*datoare colegilor* o explicație")[7], furnizînd argumentul posibilității de a obține structura adjectivală prin suprimarea copulei și legarea dativului direct de adjectiv[8]. În consecință, modelul străin, ca și în alte situații sintactice, are efectul de a întări o structură explicabilă în interiorul limbii române, sporindu-i randamentul (posibilitățile de apariție) în ansamblul sistemului.

3. Din punct de vedere semantic, se constată — ca și în cazul construcției verbale cu dativul [9] — o diversitate a valorilor semantice ale dativului în combinație cu adjectivul. În afara valorilor subliniate deja (dativul ca „punct de referință" în cadrul unei relații de egalitate sau de opoziție, al unor relații temporale, spațiale sau comparative, dativul „de destinație" și „de scop", dativul „beneficiar"), adăugăm și :

— dativul „experimentator" [10] (ex. : *cunoscută (dragă, scumpă) mie)* ;

— dativul „restrictiv, cu specificarea clasei la care se limitează calitatea" (ex. : *definitoriu clasei*, *caracteristic românilor*, *inerent operei*, *propriu metodei*, *specific clasei*, *tipic structuralismului*)[11] ;

[6] Pentru explicarea construcției prin influență străină, dar și printr-o cauză internă, de natură analogică, v. Iorgu Iordan, *loc. cit.*

[7] Construcția verbală este singura posibilă în cazul unui dativ pronominal formă neaccentuată (ex. : *Îmi este credincios)*, avînd în vedere că în grupul adjectival nu poate apărea o formă neaccentuată de pronume *(*credincios (î)mi)*.

[8] Istoria reală a construcției coincide, în acest caz, cu „istoria derivațională" din cadrul modelului transformațional. Pentru obținerea adjectivului prin suprimarea copulei, v. Vasiliu, Golopenția, *Sintaxa*, p. 224—226.

[9] Pentru dativul determinant verbal, v. Gabriela Pană Dindelegan, *Remarques sur l'évolution des constructions verbales*, în *Etudes romanes* II, Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane, XII, 1977/1978, p. 74.

[10] Se folosesc unele dintre categoriile semantice ale descrierii lui Ch. Fillmore. Pentru valoarea semantică de „experimentator", este relevantă sinonimia : *cunoscută mie = eu cunosc*, *dragă mie = eu am drag pentru ...*

[11] Pentru valoarea de dativ „restrictiv, de specificare", să se vadă echivalența : *caracteristic clasei X = clasa X și numai clasa X are o caracteristică*.

— dativul „restrictiv, de orientare a calității" (ex. : *binevoitor colegilor, credincios părinților, devotat țării, fidel prietenului, îndatoritor colegilor).*

Structura Adjectiv + Nominal în dativ transformă semantic adjectivul dintr-un constituent cu un singur argument (v. *lucrări cunoscute, ființă dragă, bunuri necesare)* într-un constituent cu două argumente (v. *lucrări cunoscute publicului, ființă dragă nouă, bunuri necesare oamenilor)*, obligativitatea celui de-al doilea devenind imperioasă pentru o clasă de adjective bine delimitată semantic : adjectivele de tip relațional, implicînd în matricea lor semantică un „punct de referință", fie în cadrul unei relații de egalitate sau de opoziție, fie în cadrul unei relații spațiale, al unei relații temporale sau comparative. Aceste adjective de tip relațional funcționează ca p r e d i c a t e [12] (ca operatori) cu două argumente. Structura logică a acestor construcții este f(x, y), în care, de obicei, cele două argumente (x, y) sînt ordonate, neadmițînd schimbarea poziției (ex. : *X caracteristic lui Y, X exterior lui Y, X consecutiv lui Y, X superior lui Y)* și, numai excepțional, în cadrul relației de egalitate sau de opoziție, cele două argumente sînt interșanjabile (ex. : *X analog, conform, contrar, echivalent, egal, invers, opus, similar lui Y = Y analog, conform, contrar, echivalent, egal, invers, opus, similar lui X).*

Diversitatea semantică a dativului are ca urmare, pentru adjectivul regent, o lărgire a restricțiilor selecționale :

— dativ „animat, personal", caracteristic valorilor de dativ „experimentator" (ex. : *cunoscută studenților)* și de dativ „beneficiar" (ex. : *utilă studenților)*;

— dativ „inanimat", caracteristic valorii de dativ „al scopului" (ex. : *util construcției digului*)[13];

— dativ „animat" și „inanimat", prezent în celelalte valori (ex. : *superior fratelui lui / superior producției anterioare, caracteristic românilor / caracteristic operei literare* etc.).

4. Deși frecventă și cu o poziție solidă în sistemul sintactic actual, structura Adjectiv + Nominal în dativ prezintă o i n s t a b i l i t a t e sintactică, fie în sensul posibilității de a fi înlocuită cu o construcție verbală cu un verb copulativ [14], fie în sensul posibilității de a fi înlocuită cu numeroase construcții prepoziționale, selecția unei prepoziții sau a alteia depinzînd de valoarea semantică a dativului [15]. Astfel, în locul dativului „beneficiar" se înregistrează construcții prepoziționale cu *pentru* (ex. : „*necesară pentru* studenți", „*accesibilă pentru* toți") ; în locul dativului „de scop" se folosesc prepozițiile *pentru, la, în vederea* (ex. : „mașini *necesare pentru* transportul în pantă", „material *necesar în vederea* construcției podului") ;

[12] Este vorba de *predicat* în sensul logic al termenului (v. *calculul predicatelor* din logică). Din acest punct de vedere, adjectivele, ca și verbele, funcționează ca predicate.

[13] Aceleași adjective pot apărea ca regente ale dativului „beneficiar" sau ale celui „de scop", după cum determinantul în dativ este animat (ex. : *util studenților)* sau inanimat, abstract (ex. : *util dezvoltării).*

[14] Vezi *supra*, § 2, p. 468.

[15] Un proces similar, de instabilitate sintactică, a fost descris și în legătură cu dativul din componența grupului verbal (v. Dindelegan, *Sintaxa*, p. 210). Constatarea este valabilă și pentru limba veche (v. Paula Diaconescu, *Construcții prepoziționale echivalente cu un caz oblic*, în *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, 1970, p. 257—259).

în locul dativului ,,restrictiv, de specificare", se folosesc prepoziţiile *pentru*, *la* (ex. : loc comun *caracteristic pentru* aceste situaţii", Preda, P.I, 167, ,,un fenomen *caracteristic la* intelectualul steril", Călinescu, S.N. 558); în locul dativului ,,restrictiv, de orientare a calităţii", sînt preferate prepoziţiile *cu, faţă de, către* (ex. : ,,*îndatoritori cu (faţă de)* superiori (i)", Preda, D. 10, 25, ,,*ostil faţă de* interesele noastre", Preda, D. 104); în locul dativului ,,punct de referinţă — pentru o relaţie de egalitate", se preferă construcţia cu prepoziţia *cu* (ex. : ,,printr-o regulă *analogă cu* cea anterioară", Vasiliu, P. 195, ,,*similară cu* aceea a axei fundamentale", Găgeanu, V. 133); în locul dativului ,,punct de referinţă — pentru relaţii temporale, spaţiale, comparative", apar locuţiunile prepoziţionale *în raport cu, faţă de* (ex. : .,unei acţiuni *posterioare în raport cu* o altă acţiune", Găgeanu, V. 136, ,,performanţă *inferioară faţă de* rezultatele bărbaţilor", Sp. 5 dec. 1980, 2).

Găsim, în această instabilitate sintactică, o manifestare a reacţiei fireşti a limbii faţă de un caz de polisemantism.

5. Poziţia structurii sintactice Adjectiv + Nominal în dativ, coroborată cu poziţia structurii Verb + Nominal în dativ, care cunoaşte, în limba actuală, aceleaşi tendinţe şi parcurge exact acelaşi proces, evidenţiază o modificare substanţială (ca frecvenţă şi ca disponibilitate semantică) a situaţiei determinantului în dativ în sistemul sintactic actual.

IZVOARE ŞI LUCRĂRI DE REFERINŢĂ

Călinescu, C.	G. Călinescu, *Am fost în China nouă*, 1955.
Călinescu, S. N.	G. Călinescu, *Scrinul negru*, 1960.
Comarnescu, C.	Petre Comarnescu. *Chipurile şi priveliştile Europei*, vol. I, II, 19 0.
Cornea, H. R.	*I. Heliade Rădulescu*, Studiu, antologie, tabel cronologic şi bibliografie de Paul Cornea, 1980.
Cornea, R.	Paul Cornea, *Regula jocului*, 1980.
Dinu, L. C.	Romulus Dinu, *... dintr-o lume congelată*, 1980.
Găgeanu, V.	Elena Berea-Găgeanu, *Viitorul în limba română*, 1979.
Mag.	,,Magazin".
Mat.	*Matematică*. Manual pentru cl. a V-a, 1980.
Mazilu, N. E.	Teodor Mazilu, *O singură noapte eternă*, 1975.
Munteanu, H.	George Munteanu, *Hyperion. Viaţa lui Eminescu*, 1973.
Preda, D.	Marin Preda, *Delirul*, 1975.
Preda, P.	Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pămînteni*, I, II, III, 1980.
Sc.	,,Scînteia".
SCL	,,Studii şi cercetări lingvistice".
S.G.	*Studii de gramatică*, vol. I, 1956.
Sp.	,,Sportul".
T.V.	emisiune de televiziune.
Vasiliu, P.	Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, 1978.
LRA	Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a ,,greşelilor"*, Iaşi, 1943.
Dindelegan, *Sintaxa*	Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române*. Partea I : *Sintaxa grupului verbal*, 1976.
Vasiliu, Golopenţia, *Sintaxa*	E. Vasiliu, Sanda Golopenţia-Eretescu, *Sintaxa transformaţională a limbii române*, 1969.

The Dative Governning Adjectival Phrase

(Summary)

The paper examines the Adjectival Phrase governing a Dative NP in present-day Romanian from a syntactic and a semantic point of view. The paper points out the syntactic and semantic characteristics of this structure, such as : its high frequency in cultivated Romanian, its open-class nature (in the sense that many more adjectives than those registered in the paper may govern the Dative), the fluctuating syntactic nature of the construction, the semantic diversity of the Dative. Emphasis has been laid on the parallelism between the adjectival and the verbal construction governing a Dative as they exhibit the same tendencies and go through exactly the same process, a fact which shows a noticeable modification of the Dative Modifier in the present-day syntactic system of Romanian.

Aprilie 1981

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5–7

LAURENȚIA DASCĂLU

INTONAȚII INTEROGATIVE „COMPUSE”

Se prezintă tiparul melodic **descendent-ascendent** caracteristic unor structuri interogative compuse din:

1. frază declarativă + întrebare de tip „tag”, de exemplu: *Vii să m-ajuți, nu-i așa?*

2. întrebare parțială + întrebare de tip „tag”, de exemplu:
Cînd vine mama, hm?

3. întrebare parțială + întrebare totală eliptică de predicat, de exemplu:
Cum pleci? Cu trenul?

1. Enunțurile formate dintr-o frază declarativă urmată de un mic segment interogativ sînt rostite în limba română cu un contur intonațional „compus”: descendent în porțiunea declarativă și ascendent în cea interogativă, de exemplu:

Vii să m-ajuți, nu-i așa? — fig. 1 [1]

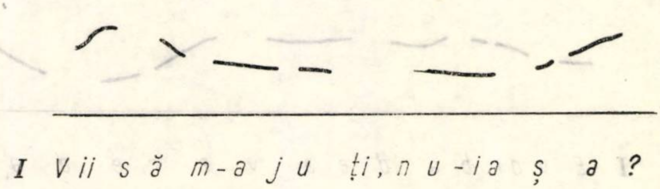

Fig. 1

Procedeul alăturării celor două segmente, enunțiativ și interogativ, are o mare răspîndire în diverse limbi ale pămîntului [2], iar în engleză structura respectivă aparține normei, constituind un important capitol printre mijloacele interogative ale acestei limbi [3].

[1] Figurile reprezintă traseul armonicii a patra de pe sonagramele (realizate cu filtru de bandă îngustă) corespunzătoare exemplelor respective, așa cum au fost rostite de următorii subiecți vorbitori, cercetători științifici la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, de sex feminin: I — 35 de ani, II — 40 de ani, III — 33 de ani.

[2] Cf. Russell Ultan, *Some General Characteristics of Interrogative Systems*, în “Working Papers on Language Universals” 1 (1969), p. 49—51 : Edith Moravcsik, *Some Cross-Linguistic Generalizations about YES-NO Questions and their Answers*, în “Working Papers on Language Universals” 7 (1971), p. 131—155.

[3] Vezi lucrările citate în nota precedentă, precum și W. R. Lee, *Some Features of the Intonation of Questions*, în “English Language Teaching” 10 (1956), p. 66—68 ; Dwight L. Bolinger, *Interrogative Structures of American English (The Direct Question)*, Publications of American Dialect Society, 28, Alabama, 1957, p. 17—22.

Scurta întrebare finală, cunoscută în alte limbi sub nume ca „tag", „question phrase" (engl.), „épithète interrogative" (fr.) etc., poate fi reprezentată în româneşte de adverbe de afirmaţie ori de negaţie : *da? nu?*, de interjecţii : *ei?*, *ai?* sau de formulele *nu-i aşa?*, *aşa-i?*.

Spre deosebire de întrebările obişnuite, structurile interogative construite cu „tag" sînt, în general, adresate de vorbitor interlocutorului nu atît pentru a obţine un răspuns informativ de la acesta, cît, mai degrabă, pentru a-i solicita confirmarea celor spuse de el însuşi în porţiunea enunţiativă. Astfel, structura :

Vii să m-ajuţi, nu-i aşa?

se deosebeşte de întrebarea

Vii să m-ajuţi?

prin faptul că cea dintîi este caracterizată prin **expectabilitatea unui anumit răspuns**, şi anume, a unuia **afirmativ**.

În mod similar, exemplele următoare conţin fiecare astfel de structuri, a căror intonaţie este compusă din tiparul descendent declarativ urmat de tiparul ascendent interogativ :

E vorba de avere, da?

Iar n-am scris bine, nu? — fig. 2

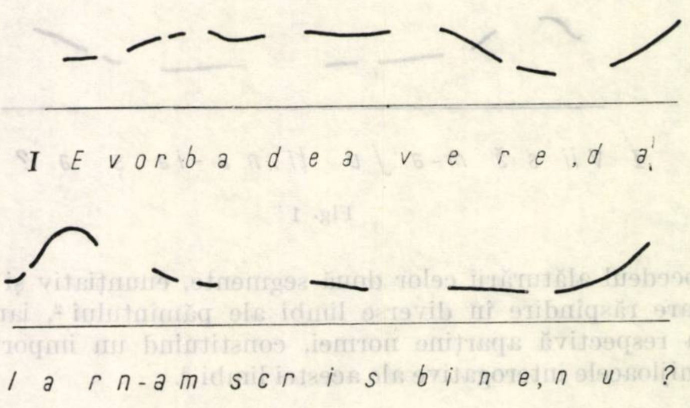

Fig. 2

Cînd segmentul final interogativ, rostit cu intonaţie ascendentă, este format dintr-o interjecţie sau dintr-o întrebare constituită dintr-un „sunet nazal interjectiv" [4], acesta nu cere neapărat o confirmare, ci poate exprima surpriza, indignarea etc. (marcînd, astfel, întreaga replică sub aspect afectiv) sau poate indica, pur şi simplu, faptul că propoziţia prece-

[4] Emil Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, Cluj, 1930, p. 80—82

dentă, în ciuda intonaţiei sale descendente, are o valoare interogativă, de exemplu :

Vrei să mă dobori, ai?
Vine mama, hm? — fig. 3

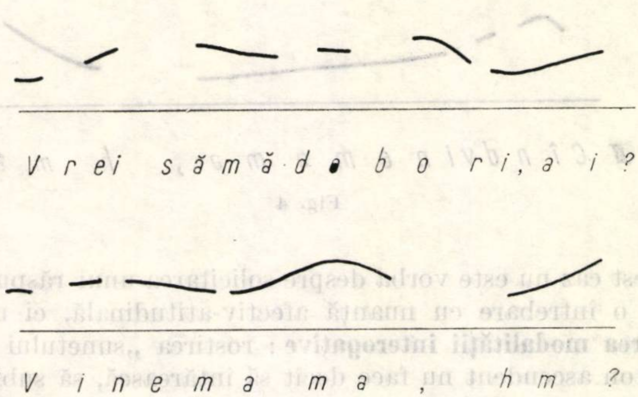

Fig. 3

Trebuie să precizăm că tiparul melodic de tip descendent-ascendent care caracterizează, în general, structurile interogative la care ne referim, poate să fie modificat, în cazul rostirii cu emfază a unui anumit cuvînt, prin apariţia unei „proeminenţe pozitive"[5] în silaba accentuată a acestuia[6]. Astfel, în ambele exemple din fig. 3, precum şi în primul exemplu din fig. 2, se poate observa o ridicare a înălţimii în porţiunea finală a segmentului declarativ, întrucît acolo se află cuvintele *dobori*, *mama* şi, respectiv, *avere*, care au fost accentuate în frază.

În exemplele discutate mai sus, segmentul declarativ şi cel interogativ formează împreună o structură unitară avînd valoarea unei replici interogative de tip special (caracterizată prin expectabilitatea unui anumit răspuns şi/sau marcată din punct de vedere afectiv). În cadrul acestei structuri, cele două elemente componente îndeplinesc funcţiuni diferite : primul (enunţiativ) este purtătorul conţinutului lexical şi semantic al întrebării, în timp ce al doilea (interogativ), fiind rostit cu ton ascendent, are rolul de a exprima modalitatea interogativă a ansamblului.

2. Dacă intonaţia descendentă-ascendentă reprezentată în exemplele precedente rezultă din compunerea tiparului descendent declarativ cu cel ascendent interogativ, un tipar melodic similar se poate obţine şi prin

[5] Pentru acest termen , vezi A. V. Isačenko, *La perception des éléments prosodiques*, în CLTA 3 (1966), p. 72.

[6] Cf. Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965, p. 71 ; Alexandra Roceric-Alexandrescu şi Dimitrie Copceag, *Sugestii pentru cercetarea structurală a intonaţiei*, în SCL XVII (1966), 3, p. 279—280 ; Laurenţia Dascălu, *Listening Tests on the Intonation of Segmented Utterances*, în RRL XXVI (1981), 3, p. 207—212.

adăugarea unui segment de tip „tag" după o întrebare parţială (caracterizată, de asemenea, prin intonaţie descendentă[7]), de exemplu :

Cînd vine mama, hm? — fig. 4

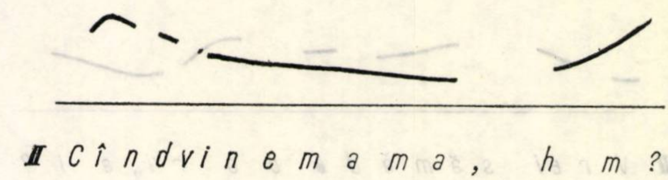

Fig. 4

În acest caz nu este vorba despre solicitarea unui răspuns afirmativ, nici despre o întrebare cu nuanţă afectiv-atitudinală, ci numai despre **supramarcarea modalităţii interogative** : rostirea „sunetului nazal interjectiv" cu ton ascendent nu face decît să întărească, să sublinieze caracterul interogativ al replicii, deja marcat în porţiunea precedentă cu ajutorul cuvîntului interogativ *cînd* şi al intonaţiei interogative specifice întrebărilor parţiale [8].

3. Tiparul descendent-ascendent interogativ se poate întîlni, în fine, cu prilejul alăturării a două întrebări, prima parţială, cealaltă totală, în care caz se realizează un fel special de întrebări totale care, după cum remarcă Dwight L. Bolinger, conţin sugerarea răspunsurilor corespunzătoare unor întrebări parţiale [9]. Într-adevăr, într-un exemplu ca :

Cine este omul acela? Soţul tău?

ansamblul format din întrebarea parţială *(Cine este omul acela?)* şi cea totală, eliptică de predicat *(Soţul tău?)*, este perfect echivalent cu o singură întrebare totală :

Omul acela este soţul tău?

ceea ce dovedeşte, după părerea noastră, unitatea semantică a celor două componente ale structurii la care ne referim.

Cînd rosteşte sau cînd scrie acest fel de întrebări, vorbitorul nu are totdeauna conştiinţa că ele conţin, de fapt, două enunţuri interogative distincte, ceea ce se reflectă în punctuaţia ezitantă folosită în astfel de cazuri : cînd cu un singur semn de întrebare final şi o virgulă între cele două

[7] Pentru descrierea intonaţiei descendente caracteristice întrebărilor parţiale (construite cu cuvinte interogative) în limba română, vezi Laurenţia Dascălu, *On the Intonation of Questions in Romanian : The Rising-Falling and the Falling Patterns*, în RRL XXIV (1979), 2, p. 111—121 ; *Asupra intonaţiei cuvintelor relativ-interogative în limba română*, în SCL XXXI (1980), 2, p. 161—177 ; Laurenţia Dascălu et Sanda Golopenţia-Eretescu, *Les questions annulées par l'intonation en roumain*, în RRL XXII 1977, 2, p. 139—146.

[8] Vezi nota 7.

[9] *Op. cit.*, p. 89.

segmente interogative, cînd cu două semne de întrebare, cîte unul după fiecare segment. De exemplu :

Cum pleci? Cu trenul?

Cine vine, mama? — fig. 5

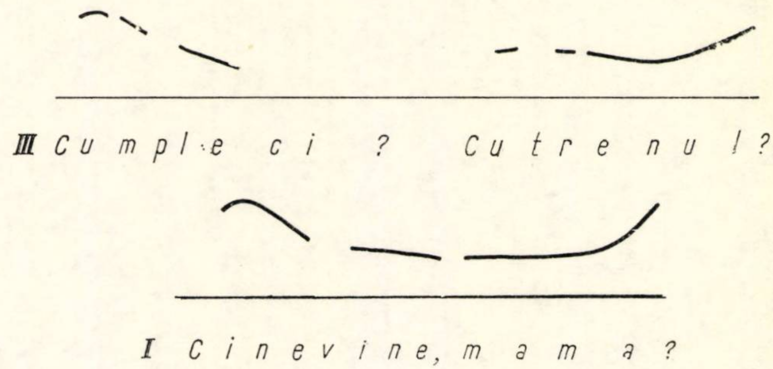

Fig. 5

Pe sonagramele corespunzătoare acestor exemple putem remarca tiparul melodic compus din conturul descendent caracteristic întrebărilor parţiale şi conturul ascendent specific întrebărilor totale, precum şi faptul că cele două sînt despărţite printr-o pauză cu caracter facultativ.

Intonations interrogatives «composées»

(Résumé)

L'auteur présente le modèle mélodique descendant-ascendant caractéristique aux structures interrogatives composées de :

1. phrase déclarative + question du type « tag », par exemple :
   Vii să m-ajuţi, nu-i aşa?
   (« Tu viens m'aider, n'est-ce pas ? »)
2. question partiale + question du type « tag », par exemple :
   Cînd vine mama, hm?
   (« Quand vient maman, euh ? »)
3. question partiale + question totale avec ellipse du verbe, par exemple :
   Cum pleci? Cu trenul?
   (« Comment tu pars ? En chemin de fer ? »)

Mai 1981

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

ION GHEȚIE

CONCORDANȚE ÎNTRE GRAIURILE DIN MUNTENIA ȘI CRIȘANA

Autorul examinează 10 particularități fonetice și morfologice comune graiurilor din Muntenia și Crișana și încearcă să explice aceste concordanțe în lumina datelor oferite de dialectologia istorică a limbii române și de cercetările dialectologice din zilele noastre.

I. Cercetările întreprinse în cursul timpului asupra repartiției dialectale a dacoromânei sînt departe de a fi ajuns la un consens în ceea ce privește numărul principalelor subunități în care se reunesc graiurile vorbite pe teritoriul țării noastre. Două în concepția lui A. Philippide, Iorgu Iordan și Em. Vasiliu, subdialectele sînt în număr de trei, după opinia lui G. Weigand, patru, după E. Petrovici și I. Pătruț, și cinci, după R. Todoran [1]. De o mai largă răspîndire în rîndul specialiștilor s-a bucurat părerea formulată de E. Petrovici, potrivit căreia Dacoromania ar cuprinde în limitele sale patru subdialecte : muntean sau sudic, moldovean sau estic, bănățean sau sud-vestic și crișean sau nord-vestic. Primele trei fuseseră delimitate de G. Weigand, care sublinia faptul că Transilvania nu era omogenă din punct de vedere dialectal, graiurile din nord fiind solidare cu cele moldovenești, în timp ce graiurile din partea de miazăzi se apropie de cele vorbite în Muntenia. E. Petrovici are meritul de a fi identificat o subunitate dialectală în părțile nord-vestice ale teritoriului de peste munți, adică în Crișana și zonele limitrofe, și de a fi prezentat o serie de probe lingvistice în sprijinul afirmațiilor sale [2].

II. Indiferent de numărul subunităților admise, cercetătorii de pînă acum s-au preocupat, aproape exclusiv, de găsirea unor particularități distinctive pentru fiecare subunitate dialectală în parte. Problema afinităților dintre graiuri și subdialecte a fost, practic, ignorată, ceea ce a dus, în mod fatal, la o abordare parțială și unilaterală a problemei structurii dialectale a dacoromânei. În măsura în care au scos în evidență și asemenea trăsături, cercetătorii s-au referit exclusiv la așa-numitele subdialecte de tip nordic : bănățean, crișean și moldovean [3]. Apropierile dintre acestea și subdialectul muntean n-au constituit pînă în prezent decît obiectul unor observații întîmplătoare, întotdeauna de amănunt.

III. În cele ce urmează ne vom ocupa de un număr de zece particularități lingvistice (fonetice și morfologice), comune Munteniei și Crișanei.

[1] O expunere concisă asupra acestor păreri în lucrarea noastră *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne. Criterii de stabilire a structurii dialectale a unei limbi*, în SCL XV (1964), nr. 3, p. 317–318.

[2] În lucrările *Graiul românesc de pe Crișuri și Someș*, în „Transilvania" 72 (1941), nr. 8, p. 551–558 și *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, în LR III (1954), nr. 5, p. 5–17.

[3] Vezi lucrarea citată la nota 1, p. 342–345.

Nu stă în intenţia noastră de a dovedi o imposibilă afinitate structurală a graiurilor vorbite în cele două zone ale ţării. Individualizat sau nu ca subunitate de sine stătătoare, graiul din Crişana prezintă un număr ridicat de trăsături care îl separă net de graiul vorbit în Muntenia (şi-l apropie totodată de graiurile din Banat şi Moldova). Cercetarea noastră are ca scop să explice coincidenţele dintre cele două graiuri prin examinarea lor în perspectivele dialectologiei istorice. Ea se constituie, în felul acesta, ca o contribuţie la clarificarea procesului de individualizare şi delimitare a graiurilor răspîndite în sfertul nord-vestic al teritoriului de peste munţi.

IV. Vom trece acum în revistă cele zece particularităţi lingvistice, urmînd ca la sfîrşit să reunim observaţiile noastre de amănunt într-o privire de ansamblu.

1. Închiderea lui *e* medial aton, în cuvinte de tipul *oameni*, *vedea*, *veni* (> *oamini*, *videa*, *vini*), este un fenomen larg răspîndit în graiurile de peste munţi, precum şi în cele moldoveneşti (subdialectul crişean nu face, în această privinţă, excepţie). Dimpotrivă, evoluţia *-e-* > *i* se întîlneşte mult mai rar în graiurile munteneşti (ne referim în special la cele vorbite în partea centrală şi nordică a Munteniei propriu-zise), unde *-e-* este, de regulă, păstrat [4]. Un cuvînt în care *-e-* a trecut la *i* pe întreg teritoriul dacoromânesc, cu excepţia Crişanei şi a celei mai întinse părţi din Muntenia, este *fecior* (vezi ALR I, vol. I, h. 187). După toate probabilităţile, ne aflăm în prezenţa conservării independente a vocalei atone în cele două graiuri. Fenomenul este anevoie de explicat în graiurile din Crişana, zonă în care *-e-* trece frecvent la *i* în cuvinte de felul celor amintite mai sus. Textele elaborate în Crişana în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea nu consemnează fonetismul *i* în *ficior*. Deţinem totuşi o grafie cu *-e-* > *i* din zona Bihorului, datînd tocmai din secolul al XIII-lea : *Fichur* [5]. E însă greu să afirmăm, pe baza acestei unice şi foarte îndepărtate mărturii, că odinioară graiurile din Crişana îl cunoşteau pe *-i-* în *ficior*, iar ulterior au revenit la *-e-*. În orice caz, chiar dacă lucrurile se vor fi petrecut astfel, ceea ce, repetăm, nu ni se pare probabil, graiul muntean nu poate fi făcut responsabil de cea din urmă transformare.

2. Rostirea dură a dentalei *d* (*dăparte*, *dăsface*, *dîn*) a fost notată în zilele noastre în două mari arii : una extinsă asupra întregii Muntenie răsăritului Olteniei şi sud-estului Transilvaniei, cealaltă cuprinzînd o mari parte a Banatului, precum şi Crişana sudică şi centrală (judeţele Arad, Bihor şi, parţial, Sălaj) (ALR, SN, vol. V, h. 1 418 ; hărţi ale expansiunii fenomenului la E. Petrovici, în LR IX (1960), nr. 5, p. 62, 63).

Cele mai vechi atestări munteneşti ale fenomenului datează din secolul al XVI-lea. Ele provin din Muntenia propriu-zisă şi din Oltenia. După cum rezultă din mărturia documentelor păstrate din secolele al XVI-lea — al XVIII-lea, aria oltenească a lui *d* dur era mai vastă decît astăzi, extinzîndu-se şi asupra unor zone din centrul şi vestul regiunii, înspre Banat. În această din urmă zonă, fenomenul este consemnat în scris începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea (în *Anonymus Caran-*

[4] Vezi pe larg Ion Gheţie — Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 89—95 (= GD), Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 105—107 (= BD).

[5] N. Drăganu, *Românii din veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticii*, Bucureşti, 1933, p. 293.

sebesiensis și în *Cartea de cîntece* și *Psaltirea versificată*, copiate de I. Viski). Numai după 1700 întîlnim atestări ale fenomenului în sud-estul Transilvaniei. La fel se prezintă lucrurile cu Crișana, în care rostirea dură a lui *d* (în prepoziția *dă)* nu a fost consemnată înainte de 1723 [6]. Data apariției fenomenului în diverse regiuni ale Dacoromaniei ne arată că ne aflăm în prezența unei inovații muntenești, petrecute în secolul al XVI-lea și extinse ulterior asupra Olteniei, Banatului și, probabil numai după 1700, asupra Crișanei și sud-estului Transilvaniei.

3. Evoluția africatei *dz* (< *d* + *e*, *i* latin ; *dzece*, *dzi* și din cuvinte comune cu albaneza ca *bardză*, *gălbeadză* etc.) la *z*, prin pierderea elementului oclusiv, a avut loc în mai multe graiuri dacoromâne din zilele noastre, între care și cele din Muntenia și Crișana (ALR, I, vol. I, h. 73, vol. II, h. 213, ALRM II, h. 29, 32, 156, 334, ALRT, 272 ; vezi hărțile expansiunii fenomenului la S. Pușcariu, *Limba română*, vol. II, București, 1959, h. 39, 40, T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului negru*, București, 1961, p. 68). Spre deosebire de fonetismul *e* din *fecior*, de astă dată Muntenia și Crișana sînt cuprinse într-o singură arie, care înglobează și sudul, centrul și, parțial, nordul Transilvaniei propriu-zise.

Cele mai vechi texte românești atestă răspîndirea inovației în Muntenia și sud-estul Transilvaniei. În restul teritoriului lingvistic dacoromân, prin urmare și în Crișana, avea curs africata *dz*. Nu mult după 1600, *z* se răspîndește în celelalte zone ale sudului Transilvaniei, astfel încît spre jumătatea secolului al XVII-lea este atestat la Bălgrad (Alba-Iulia). Cărțile care văd lumina zilei în acest centru cultural *(Noul Testament*, *Psaltirea* etc.), deși mai notează uneori africata *dz*, acceptă drept normă pe *z*. După 1650, *z* se răspîndește treptat spre nord și nord-vest, fiind semnalat în județele Hunedoara, Harghita, Cluj, Sălaj, Bihor și Satu Mare [7]. Majoritatea atestărilor sînt de după 1700, ceea ce poate constitui un motiv de examinare mai precaută a mărturiilor documentare. Într-adevăr, după cum se știe, în secolul al XVIII-lea (și mai ales după 1750) se înregistrează o difuzare extraordinară a cărților religioase tipărite la București și Rîmnic. Ajungînd pînă în cele mai depărtate unghiuri ale țării, tipăriturile muntenești duceau cu ele norma literară muntenească, care recomanda scrierea lui *z* [8]. Cunoscînd acest lucru, ca și faptul că multe din cărți erau copiate de localnici, putem să ne întrebăm dacă unele dintre atestările lui *z* reflectă într-adevăr graiurile ardelene și nu sînt cumva reflexe ale normei literare muntenești. Întrebarea e legitimă, dar ea trebuie formulată mai cu seamă în legătură cu textele literare, unde modelul nemijlocit putea impune urmarea lui fidelă. În diversele documente și însemnări cu caracter particular o asemenea înrîurire poate fi mai greu presupusă. Or, textele de acest fel confirmă expansiunea lui *z* spre nordul și nord-vestul Transilvaniei după 1600. Deși deținem atestări din colțul extrem nord-vestic al Transilvaniei încă din primii ani ai secolului al XVIII-lea, nu trebuie să credem că peste tot *dz* a fost înlăturat de către *z*. *dz* continuă să fie notat în texte scrise în zonele centrale, nordice și nord-estice ale teritoriului de peste munți

[6] GD, p. 147—149, BD, p. 132—133.

[7] GD, p. 187—190, BD, p. 146—148, 299, 303 ; vezi și lucrarea noastră *Localizarea textelor vechi românești după criterii lingvistice*, în SCL XVI (1965), nr. 3, p. 396—397.

[8] BD, p. 387—430.

(nu ne referim aici la Maramureș și nord-estul Transilvaniei propriu-zise, unde *dz* s-a păstrat pînă astăzi). Atestările provin deopotrivă din texte literare și neliterare și pot fi întîlnite pînă spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea [9].

După cum se vede, prezența lui *z* în Crișana, după 1650, se datorează expansiunii spre nord a graiurilor muntenești. E un fenomen similar celui care a dus la rostirea dură a lui *d* într-o zonă a Crișanei, cu observația că difuzarea inovației s-a făcut prin Transilvania, de la sud spre nord-vest, în timp ce *d* dur a pătruns în Crișana prin Oltenia și Banat.

4. Rostirea moale a consoanelor prepalatale *ș* și *j*, înainte de *e* și *i* (*șed, șir ; jeg, jind*) a fost observată de anchetatorii ALR în Crișana și în unele zone din Muntenia (în special în Oltenia), Dobrogea și sudul Transilvaniei (vezi ALR, I, vol. II, h. 167, 168, 212, 284, ALRM I, vol. II, h. 205 ; vezi și hărțile expansiunii fenomenului la S. Pușcariu, *Limba română*, II, h. 32, T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, p. 33, 48, V. Rusu, în SCL XVII (1967), nr. 2, p. 173).

Întocmai ca în cazul fonetismului *e* din *fecior*, avem a face cu păstrarea lui *e* și *i* (după *ș* și *j*, rostiți moale), datorită caracterului conservator al graiurilor din Muntenia și Crișana. Cercetările de dialectologie istorică au dovedit că în secolul al XVI-lea graiurile nordice ale dacoromânei (din Transilvania de miazănoapte și din Moldova) păstrau intact timbrul moale al consoanelor *ș* și *j*, în timp ce în sud (Muntenia, Transilvania de miazăzi și Banatul) avea curs rostirea dură a celor două consoane (alături de care putea fi întîlnită, în anumite zone, și rostirea lor moale). Extinderea în nord a rostirii dure a celor două consoane datează de pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea și se semnalează mai întîi în Moldova. De aici, fenomenul pare a se fi răspîndit, după 1700, în nord-estul Transilvaniei (cu Maramureșul). În expansiunea sa spre vest, rostirea dură a lui *ș* și *j* nu a depășit granițele Crișanei [10]. De aceea, grafii de tipul *grijă, înșălăciune*, notate sporadic în manuscrisele bihorene din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, nu reflectă fonetisme locale, ci provin din originalele (sudice) copiate de autori [11].

5. În cuvîntul *șapte*, rostirea dură a lui *ș*, după care *ea* a fost redus la *a*, este răspîndită în zilele noastre în afara Munteniei (și a altor regiuni) și în Crișana, mai exact în partea ei sudică. În *șase*, fenomenul apare extins asupra întregii Crișane (și asupra altor teritorii ardelenești), după cum rezultă din ALR I, mat. necart., chest. 217, 218, ALR, SN, vol. VI, h. 1 772. Cercetările de dialectologie istorică au stabilit că în secolul al XVI-lea rostirile de tipul *șapte, șase* nu erau cunoscute decît în Muntenia și Banat — Hunedoara [12]. După 1600 și, mai ales, după 1700, fonetismul muntenesc se extinde și asupra sudului Transilvaniei, dar fără a înregistra mari progrese înspre nord. În sudul Crișanei, unde rostirile cu *ș* dur sînt astăzi singurele cunoscute, fonetismul cu *ș* moale (urmat de *ea* sau *e*) era răspîndit peste tot în prima și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea [13]. După 1700,

[9] Vezi BD, p. 147—148.
[10] GD, p. 175—180, BD, p. 140—141.
[11] BD, p. 365, 417.
[12] GD, p. 180—186.
[13] BD, p. 319, 365—366.

textele bisericești copiate în Bihor și în Sălaj încep să pună în circulație grafii cu ș dur *(șapte, șaptezăci, șarpelui, șasă, șase)*[14]. Cunoscînd împrejurarea că în documente fenomenul nu apare ilustrat decît după 1800 [15], avem dreptul să ne întrebăm dacă toate aceste grafii reflectă într-adevăr graiurile locale sau sînt consecința reproducerii fidele a originalelor muntenești. Un text ca *Liturghierul* popii Gavril din Sititelic — Bihor (1739), în care, alături de *șaptezăci*, apar grafiile tipic muntenești *greșaște, slujaște, sfîrșaște*, nu lasă îndoială asupra justeței celei de-a doua interpretări. Într-adevăr, așa cum s-a arătat, textul bihorean reproduce una dintre edițiile bucureștene (din 1713 sau 1728) ale *Liturghierului* sau poate pe cea rîmniceană din 1733 [16].

Chiar dacă apariția fenomenului în graiurile din Crișana s-a făcut înainte de 1800, proveniența sa se explică la fel ca a rostirii dure a lui *d*, adică printr-o extindere spre nord a fonetismului sudic (muntean și bănățean).

6. Africata *č* a fost notată în zilele noastre în Muntenia, Dobrogea, Transilvania sudică și în Crișana : *čir, reče*. În Maramureș, africata e rostită dur : *čîr, rečă*. În restul teritoriului dacoromân, *č* a evoluat la *š* (în Moldova, centrul și nord-estul Transilvaniei) și la *ś* (în Banat) : *šir, reše, śir, reśe* (vezi ALR I, vol. I, h. 21, vol. II, h. 246, 300, ALR II, vol. I, h. 19, 67, 126).

Avem a face, după toate probabilitățile, cu conservarea lui *č* atît în zonele sudice, cît și în cele nord-vestice. Rămîne totuși curios faptul că, în acest caz, Crișana nu a participat la o inovație care s-a manifestat în toate celelalte zone ale teritoriului unde se vorbeau în secolul al XVI-lea graiuri de tip nordic. Ipoteza că în trecut Crișana a cunoscut evoluția africatei la o fricativă, realizînd-o, eventual, în forma *š*, întocmai ca graiurile din centrul și nord-estul Transilvaniei propriu-zise, nu găsește sprijin suficient în mărturia textelor. Deținem o singură atestare (sălăjeană) a unei grafii cu ș : *deșembrie*, dintr-o însemnare făcută în 1823 la Bășești. Ea ar putea fi pusă în seama unei persoane originare din aria cu *č* > *š*, dacă anumite indicii nu ne-ar sili să vedem în alcătuitorul ei un localnic. Ar însemna totuși să mergem prea departe interpretînd această grafie drept o dovadă că în Sălaj s-a rostit pînă în secolul al XIX-lea *š*, întocmai ca în centrul și nord-estul Transilvaniei și în Moldova. În lipsa altor exemple care s-o confirme, grafia rămîne discutabilă și poate fi datorată, în ultimă instanță, unei erori tipografice sau de transcriere [17].

7. Evoluția africatei *ǵ* la fricativa *j* este o altă particularitate comună graiurilor din Muntenia și Crișana. Dar, în timp ce în sud *ǵ* a evoluat la *j* numai în cuvinte ca *joi, jur*, adică înainte de vocalele *o, u*, menținîndu-se nealterat cînd era urmat de *e, i (ǵer, ǵinere)*, în Crișana orice *ǵ* a trecut la *j (jer, jinere ; joi, jur)*. În Maramureș, *ǵ* s-a menținut în toate situațiile, dar se rostește dur : *ǵăr, ǵînere ; ǵoi, ǵur*. În restul teritoriului dacoromân, *ǵ* apare evoluat la *ẑ* în Moldova, centrul și nord-estul Transilvaniei și la *ź* în Banat — Huendoara : *ẑer, ẑinere, ẑoi, ẑur; źer, źinere, źoi, źur*. De men-

[14] BD, p. 418–419.
[15] BD, p. 145.
[16] BD, p. 417–418.
[17] Vezi lucrarea noastră *Evoluția africatelor č și ǵ la fricative în Transilvania după 1700* în FD VI (1969), p. 44.

ţionat că aria crişeană a lui $\hat{g}>j$ coboară spre sud pînă în zona Alba-Iulia — Hunedoara (vezi ALR I, vol. I, h. 20, 32, 124, ALR II, vol. I, h. 14, 41, 52, 203, ALR, SN, vol. III, h. 754, vol. IV, h. 988, vol. VI, h. 1 634, 1 699 ; vezi şi S. Puşcariu, *Limba română*, II, h. 4, 6, E. Petrovici, în LR III (1954), nr. 5, p. 14, T. Teaha, *Graiul din Valea Crişului Negru*, p. 70).

În secolul al XVI-lea, *ĝ* (+*o*, *u*) avea curs în întreagă Dacoromania, cu excepţia Munteniei şi sud-estului Transilvaniei, unde evoluase la *j*. Inovaţia se răspîndeşte spre nord, dar într-un ritm mai lent decît *z*. Pînă spre 1780, documentele particulare înregistrează pătrunderea progresivă a lui *j* în judeţele Hunedoara, Sibiu, Alba, Cluj, Mureş, Sălaj [18]. Mai puţin probante, textele literare din Bihor şi Sălaj, copiate în secolul al XVIII-lea după originale sudice, pun de asemenea în circulaţie numeroase grafii cu *j* (alături de altele cu *ĝ*) [19]. După cum se vede, observăm, ca şi în cazul lui *z*, o anumită expansiune a graiurilor sudice spre nord şi nord-vest, mai accentuată în secolul al XVIII-lea, care a ajuns, finalmente, să atingă colţul nord-vestic al ţării. Nu încape îndoială că există o anumită legătură între expansiunea lui *j* în *joi*, *jur* şi evoluţia lui *ĝ* la *j* în *jer*, *jinere*. Nu insistăm acum asupra acestei probleme. Ne mulţumim să arătăm că primele atestări ale trecerii lui *ĝ* la *j* în cuvinte de tipul *jer*, *jinere* nu apar în Crişana propriu-zisă, ci în extremitatea sudică a actualei arii a fenomenului, şi anume în zone Alba-Iulia (îndată după 1700), ceea ce este o dovadă că avem a face cu o inovaţie care s-a difuzat dinspre sud spre nord — nord-vest, întocmai ca *j* din *joi*, *jur* [20]. În Crişana, cele mai vechi atestări ale evoluţiei lui *ĝ* (+*e*, *i*) la *j* datează din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea [21]. Toate aceste constatări pun sub semnul întrebării ipoteza apariţiei lui *j* (*jer*) ca urmare a unei influenţe maghiare, cum s-a susţinut mai demult.

8. Rostirea dură a lui *-r'* în cuvinte de tipul *argintar'*, *croitor'* etc. este caracteristică graiului din Muntenia propriu-zisă începînd cu secolul al XVI-lea. Fenomenul a rămas specific muntenesc şi în secolele următoare [22], astfel încît anchetele dialectale din zilele noastre nu l-au consemnat dincolo de graniţele Munteniei propriu-zise decît în Transilvania de sud-est, unde prezenţa sa poate fi considerată drept firească, şi în nord-vestul Crişanei (vezi ALR, SN, vol. I, h. 14, vol. III, h. 508, 517, 521, vol,. IV, h. 1 217 ; vezi şi harta publicată de E. Petrovici în LR III (1954), nr. 5, p. 14). Faptul acesta constituie un argument suficient pentru a considera că în mica arie crişeană unde au fost consemnate rostiri de tipul *argintar*, *croitor* avem a face cu o inovaţie independentă a graiurilor din această parte a ţării, neînrîurită în vreun fel de fenomenul similar care s-a produs, mai demult, în graiurile munteneşti.

9. Crişana se apropie de Muntenia, în cea mai mare parte a teritoriului ei, şi în ceea ce priveşte folosirea formelor iotacizate la ind. şi conj. prez. pers. 1 sg. ale verbelor de conjugarea III şi IV cu radical în *n* : *(să) spui*, *(să) viu* (vezi ALR, I, vol. I, h. 84, 106, 107, ALR, SN, vol. VII,

[18] Vezi articolul citat la nota precedentă, p. 46.
[19] BD, p. 409—412, 417—421.
[20] Cf. articolul citat la nota 16, p. 47—48.
[21] BD, p. 150.
[22] GD, p. 109, BD, p. 154.

h. 1 633 ; vezi şi hărţile publicate de S. Puşcariu, *Limba română*, II, p. 49, E. Petrovici, în LR IX (1960), nr. 5, p. 71, 73). Inovaţia este răspîndită şi în centrul şi sudul Transilvaniei, aşa încît, de această dată, Muntenia şi Crişana alcătuiesc o singură arie. De menţionat că în Banat (cu o parte a Olteniei, Hunedoarei şi a sudului Crişanei), nord-estul Transilvaniei (cu Maramureşul) şi nordul Moldovei au curs formele cu *n* refăcut : *(să) spun*, *(să) vin*. Anterioritatea formelor iotacizate faţă de cele refăcute fiind un adevăr de mult acceptat în studiile de istoria limbii române, e limpede că marea arie care înglobează Crişana şi Muntenia, alături de alte zone ale Dacoromaniei, este conservatoare, perpetuînd formele mai vechi, în timp ce Banatul, nord-estul Transilvaniei şi nordul Moldovei sînt promotoare ale inovaţiei. Să observăm că în Banat formele refăcute datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea, iar în Moldova din a doua jumătate a aceluiaşi secol [23].

10. O inovaţie specific muntenească a morfologiei verbului este folosirea formei de pers. 3 sg. a prez. ind. al verbelor de conjugarea II, III şi IV, cu valoare de plural : el, ei *duce*, *vine* etc. Fenomenul a fost notat, în afara Munteniei propriu-zise, a sudului Transilvaniei şi a unor teritorii din Oltenia, şi într-o mică arie din vestul Bihorului (vezi hărţile expansiunii fenomenului la E. Petrovici, în LR IX (1960), nr. 5 , p. 67, 68). În timp ce inovaţia apare consemnată nu mult după 1700 în documentele munteneşti [24], nu deţinem mărturii scrise care să ateste vechimea ei în vestul Crişanei. Este vorba, după toate probabilităţile, de o inovaţie recentă, lipsită de vreo legătură cu fenomenul analog petrecut în graiurile munteneşti.

V. Privirea pe care am aruncat-o asupra fiecăruia dintre cele 10 fenomene examinate în paginile precedente ne permite să formulăm cîteva concluzii cu caracter general.

1. Particularităţile comune graiurilor vorbite în Muntenia şi Crişana pot fi împărţite în trei categorii : a) inovaţii apărute independent în fiecare din cele două graiuri (fenomenele de sub nr. 8 şi 10) ; b) fonetisme şi forme aflate în regres şi menţinute datorită caracterului conservator al celor două graiuri (fenomenele de sub nr. 1, 4, 6, 9) şi c) particularităţi de tip muntenesc extinse asupra nord-vestului Transilvaniei (fenomenele de sub nr. 2, 3, 5 şi 7).

2. Dacă răspîndirea fenomenelor cuprinse în primele două categorii se explică în afara unei posibile înrîuriri între cele două graiuri, situaţia se prezintă schimbată în ceea ce priveşte faptele aflate în cea de-a treia categorie. Materialul comunicat de noi în paginile anterioare a pus deasupra oricărei îndoieli caracterul de ,,împrumut'' al fenomenelor de sub nr. 2, 3, 5 şi 7 în Crişana. În toate cazurile avem a face cu particularităţi care au fost la origine inovaţii sudice (munteneşti). Revărsarea lor spre nord s-a făcut pe două căi : a) prin intermediul graiurilor bănăţene asupra sudului şi centrului Crişanei (fenomenele de sub nr. 2 şi 5) şi b) prin mijlocirea graiurilor din sudul şi centrul Transilvaniei, atingînd întregul teritoriu al Crişanei (fenomenele de sub nr. 3 şi 7).

3. Ultima constatare ne avertizează că fenomenele de sub nr. 3 (*z* în *zece*, *zice*) şi 7 (*j* în *joi*, *jur*) au avut o mai mare importanţă pentru

[23] BD, p. 306, 360.
[24] BD, p. 170.

delimitarea și individualizarea graiurilor din sfertul nord-vestic al teritoriului de peste munți și aceasta cu atît mai mult cu cît admitem că fenomenul de trecere a lui *ĝ* la *j* în *joi, jur* nu e străin de evoluția lui *ĝ* la *j* în *jer, jinere*. Efectul cel mai însemnat al înaintării spre nord și nord-vest a lui *z* și *j* a fost dislocarea teritoriului lingvistic nordic, cîndva unitar. Moldova (cu Transilvania vecină) și Banatul au devenit în privința acestor fenomene, la care se pot adăuga și altele, niște arii izolate [25].

4. Ordinea cronologică a apariției fonetismelor muntenești *z* și *j* în Transilvania ne arată că avem a face cu răspîndirea lor lentă dinspre sud și nu cu apariția lor „neanunțată" în Crișana la o epocă dată. Este mai mult decît probabil, de aceea, că fenomenele s-au difuzat spre nord din vorbitor în vorbitor, ajungînd din sud-estul Transilvaniei pînă în colțul ei nord-vestic în aproximativ 150 de ani. Eventualii „imigranți" veniți din zonele sudice ale Transilvaniei în Crișana au avut un rol mai puțin important în răspîndirea și consolidarea fenomenelor în nord-vestul țării.

5. Expansiunea graiurilor muntenești spre teritoriile nordice și vestice ale țării e un proces de lungă durată, ale cărui origini sînt anterioare secolului al XV-lea [26]. Ea s-a produs cu o anumită încetineală și s-a propagat la început spre Banat — Hunedoara. Ulterior, procesul de „muntenizare" afectează Transilvania centrală și nordică și în cele din urmă și Moldova. Pătrunderea elementelor muntenești înspre nordul și nord-vestul Transilvaniei a contribuit la sporirea trăsăturilor particulare ale graiului din Crișana în raport cu graiurile din Banat și Moldova, fără a-i conferi însă, în totalitate, profilul său actual. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, graiul vorbit în nord-vestul țării ne apare mai puțin individualizat în ansamblul graiurilor dacoromâne decît este astăzi.

Concordances des parlers de Munténie et de Crișana

(Résumé)

L'auteur examine un nombre de 10 particularités phonétiques et morphologiques communes aux parlers de Munténie et de Crișana. Il explique ces 10 concordances en les mettant en rapport avec les dernières acquisitions de la dialectologie roumaine et de l'histoire des parlers daco-roumains. Les dites concordances peuvent être rassemblées en trois groupes : a) faits redevables aux tendances archaïsantes des deux parlers (particularités n°s 1, 4, 6, 9) ; b) innovations parallèles des parlers de Munténie et de Crișana (particularités n°s 8 et 10) et c) traits phonétiques originaires de Munténie, qui se sont diffusés au cours des XVIIe et XVIIIe siècles vers les contrées du nord-ouest du territoire linguistique daco-roumain et ont fini par se répandre dans les parlers de Crișana (particularités n°s 2, 3, 5, 7). L'expansion des parlers de Munténie vers les régions du nord et de l'ouest de la Roumanie est un processus de longue durée, dont les commencements doivent être antérieurs au XVe siècle.

Aprilie 1981

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[25] BD, p. 196–197.
[26] GD, p. 345–346.

LIVIU FRANGA

PE MARGINEA UNOR HIDRONIME DIN DACIA

Pe baza analizei filologice și lingvistice a atestărilor antice și medievale autorul urmărește clasificarea de structură a principalelor hidronime din Dacia în perspectivă comparativ-etimologică. Este urmărită, de asemenea, moștenirea în română (propriu-zis dacoromână) a hidronimelor antice, pornind de la reconstituirea etimonului lor dac și a celui indo-european.

I.

Analiza comparativ-istorică a hidronimelor antice din Peninsula Balcanică a avut în vedere, în general, stabilirea etimologiei și a semantismului radicalului numelor în cauză, stăruindu-se mai puțin asupra tipului și a modalităților de derivare în interiorul unei anumite structuri hidronimice[1]. Studierea vastei rețele hidronimice din Balcani atestate în antichitate a impus, cum era firesc, delimitarea acesteia în primul rînd din punctul de vedere al mărimii cursului respectiv de apă și al poziției sale geografice, obținîndu-se astfel o împărțire în 4 sectoare a peninsulei [2]. Delimitarea teritorială a (macro)hidronimelor, corespunzînd în linii mari unei specifice așezări etnice, reprezintă însă, după opinia noastră, faza preliminară analizei de structură a sistemului hidronimic antic din Balcani, din S—E Europei în general. Această analiză de structură se poate realiza, pe baza apartenenței unui anumit nume de apă (rîu, fluviu, lac etc.) la o zonă etno-lingvistică specifică, prin descoperirea unor **tipuri** hidronimice specifice în ceea ce privește sistemul de derivare, semantismul radicalului, valoarea și funcția formantului sufixal, urmărindu-se așadar nu numai atașarea — mai mult sau mai puțin probabilă — a unui hidronim la un etimon IE și explicarea, pe această cale, a etimologiei sale [3], ci și observarea mecanismelor de funcționare a hidronimelor de la formarea lor pînă la

[1] Cf. Vl. Bănățeanu, *Rumänische Flußnamen illyrischen Ursprungs*, în REIE (1943), nr. 3,3—4, p. 230—242 (numerotarea paginilor în fascicula de la 1 la 13); I. Duridanov, *Thrakisch-dakische Studien*, în LB XIII (1969), nr. 2, p. 1—104; id., în SB (1971), nr. 5, p. 199—205; Vl. Georgiev, în LB I (1959), p. 5—27; id., *La toponymie ancienne de la Péninsule balkanique et la thèse méditerranéenne*, în LB III (1961), nr. 1, p. 5—62; id., *L'éthnogenèse de la Péninsule balkanique d'après les données linguistiques*, în SB (1971), nr. 5, p. 155—170; A. Graur, *Mots « reconstruits » et mots attestés*, în BL (1934), nr. 2, p. 1—12; H. Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen (auf Grund von Autoren und Inschriften)*, Heidelberg, 1925, p. 41—77; A. Mayer, 1959, 2, p. 207—263; V. Pârvan, în ARMSI, III (1923), nr. 3, fasc. 1, p. 1—31; id., 1926, p. 220—289; C. Poghirc, *L'hydronymie roumaine*, în LB XVII (1974), nr. 3, p. 35—63; id., *Thrace et daco-mésien : langues ou dialectes?* în TD, p. 335—347; id., ILR vol. 2, cap. C: Lexicul I. Influența autohtonă, p. 313—365, București, 1969; D. Slușanschi, în ST (1980), nr. 2, p. 7—13. Singura analiză de detaliu a structurii hidronimice antice aparține lui H. Krahe, 1963, care, în cap. 2 al studiului, trece în revistă principalele elemente derivative ale sistemului hidronimic antic din Europa (p. 294—299).

[2] Cf. Georgiev, 1959, 5—29; id., 1971, 159 sqq.

[3] În legătură cu tezele de principiu ale etimologiei hidronimice, cf. Vraciu, 1980, 62.

transmiterea și transformarea lor în altă limbă. Ne propunem, așadar, să stabilim o anumită tipologie a derivării hidronimice și a raporturilor morfosemantice între formant sau grup sufixal și radical (temă), pornind de la cîteva nume de rîuri din Dacia care prezintă o structură asemănătoare sau identică.

1. ΑΛΟΥΤΑ

Acest hidronim apare atestat relativ tîrziu, începînd din secolul al II-lea e.n., și anume la Ptolemeu [4], Iordanes [5], Tabula Peutingeriana [6] și la geograful din Ravenna [7]. Absența hidronimului la Herodot *(Istorii*, 4, 48) se justifică prin aceea că zona geografică descrisă se limita la regiunile dace vecine cu Sciția și la o parte din teritoriul sud-estic (pînă la 'Ορδησσός — Argeș) și nu avea în vedere întreaga Dacie. În atestări, forma hidronimului diferă foarte puțin, și anume : a) în privința lui *-s* final la forma 'Αλούτα(ς) *(Alutas)*, a cărui prezență în epoca atestărilor este mai mult convențională, ținînd de o anumită tradiție literară [8] ; b) în privința flexiunii după gen la formele cu grafie latină, apărînd uneori masculinul *(Alutus, Aittus)*, alteori neutrul *(Alutum)* [9]. Aceste diferențieri sînt dealtfel de importanță secundară și nu se răsfrîng asupra semantismului hidronimului.

Analiza etimologică a admis raportarea hidronimului la radicalul IE* *el-* / **ol-* 'a curge, a se revărsa' [10]. Avînd în vedere faptul că acest etimon nu figurează cu semantismul citat ('a curge, a se revărsa') în dicționarele indo-europene, propunem ca radical IE **al-* 'a crește, a spori, a face să crească' (IEW, 26 ; WP 1, 86—87 [11]), ce apare derivat prin intermediul anumitor formanți sufixali (*-m-*, *-bh-*, *-t-*) într-o serie de apelative și nume

[4] Am utilizat ediția Κλαυδίου Πτολεμαίου Γεωγραφικὴ ὑφήγησις (titlul latinesc Claudii Ptolemaei *Geographia)*, ed. C. Fr. Aug. Nobbe, t. 1—2, Lipsiae, 1845. Hidronimul se găsește la § 3, 8, 2. Cf. și IIR, 542—543.

[5] Am folosit ca ediție de referință pe aceea a lui Th. Mommsen, *Iordanis Romana et Getica*, Berlin, 1882 *(Monumenta Germaniae Historica*, 5,1), precum și edițiile : *Ammien Marcellin, Iornandès, Frontin, Végèce, Modestus*, texte établi et traduit par D. Nisard, Paris, 1885 ; *Gothengeschichte nebst Auszügen aus seiner römischen Geschichte*, übersetzt von Wilhelm Wartens, Leipzig, 1884.

[6] TP, 7, 5 (col. 551—556) : *Ponte Aluti;* 8,1 (col. 551—556) : *Arutela*. Cf. IIR, 740—741.

[7] GR, 188, 17.

[8] Cf. Slușanschi, 1980, 13 (nota 1).

[9] Detschew, 1976, 13 nu citează forma la neutru a hidronimului. Ea apare în ILR 2, 358 (atestată de GR). Forma *Aittus*, citată doar de Rosetti, 1968, 237 este atestată în TP. Varianta **Aruta*, dedusă de Tomaschek, 1894, 92 din dac. topon. *Arutela* (TP, 8, 1) ca dublet („Nebenform") al lui *Aluta*, este greșită, prezența lui *-r-* din toponimul dac datorîndu-se, probabil, disimilării regresive la distanță. Cf. Slușanschi, 1980, 11—12. Este interesant de remarcat faptul că prima atestare documentară a numelui Oltului, datînd din 1211, conservă vocala radicală *a* *(A'lt)*, față de cea de a doua, din 1233, care o atestă cu vocala modificată la timbrul actual. Cf. Rosetti, *ibidem*.

[10] Cf. Duridanov, 1971, 200—201 (indirect, pentru mygd. topon. Ἄλτος în apropiere de Tesalonic, respingîndu-se apropierea de numele derivate de la radicalul IE **al-* 'a crește'), Detschew, *ibidem*, nu se pronunță asupra etimologiei hidronimului. De asemenea nici Russu, 967 și nici Poghirc, 1969.

[11] Pentru originea „iranică" sau „paleoeuropeană" a hidronimului, cf. Ronca, 1973, 210—241.

proprii. Acestea conţin, în cazul în care derivarea s-a realizat cu ajutorul formantului *-t-*, ideea de înălţime, extremitate, limitare (a creşterii, a extensiunii) în ambele sensuri, aşadar cu polarizare semantică (creştere în înălţime şi în adîncime); de aici putem presupune, pentru numele de ape, ideea de curgere adîncă, limitată între maluri (înalte), aşa cum par a indica următoarele comparaţii: m. irl. *alt* 'înălţime, margine, mal, bordură', v. corn. *als*, bret. *aọt*, *ạod* 'mal'.

Radicalul **al-* (<IE **al-*) se regăseşte şi în alte hidronime sau toponime[12] din Dacia şi Tracia: trac. hidr. Ἄλμος (Moes. Sup.: Iord. *Get.* 266; Proc. *aed.* 4, 6, 26; IA 219, 4; TP 7,5; NDor. 42, 10, 19), dac. topon. Ἀλτῖνα *(Altina*, Ἀλτηνῶν ἔρυμα: Moes. Inf.; Proc. *aed.* 4, 79; NDor. 40, 28), trac. topon. Ἄλδανες (Proc. *aed.* 4,4), *Almana* (Ἀλμήνη, Ἀλμίνη; Liv. 44, 26, 7; Steph. Byz. 76, 10), *Alusore* (IH 568, 1), Ἄλωρος (*Alorus*, *Arulos*: Ptol. 3, 12, 25; Strab. 7, fr. 20; Steph. Byz. 80, 18; Plin. NH 4, 33; Pomp. Mela 2, 35; TP 8, 1; GR 194, 18). La acestea se adaugă o serie de hidronime din Iliria, Grecia, peninsula italică, zona baltică, scitică, slavă, germanică, celtică şi microasiatică: ilir. hidr. *Alto(n) (Altus)*, Ἄλωρ, Ἀλώριον, topon. (posibil de origine latină) *Alta (ripa)*, venet. (panon.) topon. *Altinum* (Ἀλτῖνον), mygd. topon. Ἄλτος, scit. hidr. *Alutus (Alutas*, Ἀλόντα = Ἀλούτα), italic, hidr. *Althaenus* (Ἄλθαινος în Apulia), lucan. **Alent- > Alento* (denumire actuală, cf. Krahe, 1963, 310), *Alia (Allia*: Latium), *Alma* (Etruria), slav. hidr. *Al'ta*, lit. hidr. *Alantà* (dial. *Aluonta*, slav. *Olonta)*, *Alantà* (dial. *Aluntà*, *Aluntẽlė*, slav. *Owanta)*, **Alantà* (dial. *Aluôta*, *Alantẽlė)*, *Ãlantas* (dial. *Alonts)*, **Ala* (lit. **Alà*, azi slav. *Ola)*, **Alantas* (> let. *Alande)*, lit. hidr. *Almajà*, *Ãlmena* / *Ãlmonas* (n. de lac), **Almịa* (azi lit. *Ãlmė)*, *Alnà*, *Ãlnas*, *Alona*, *Alsà*, *Alauša(s)*, *Altis*, let. *Aluôte*; germ. hidr. *Ala* (rîu şi oraş), **Ala* (> *Ahle* în reg. Hildesheim), *Alantia* (> *Elz*, afluent al Moselei), **Alantia* (> *Elz*, afluent al lui Neckar), **Alantia* (> v.g.s. *Alinde*, germ. *Elte*, *Elle*, la Eisenach), *Alara* / *Alera* (> *Aller*, afluent al lui Weser), **Alesta* (> *Alst*, în Westfalia), **Alisa* (> *Elisa*, afluent al Rinului), **Alma* (> *Alm*, afluent în zona Brabant), *Almana* / *Almina* (> *Alme*, afluent al lui Lippe), ** Almara* (> *Alme)*, *Alna* (> *Alle)*, **Alsina* / **Elsana* (?) (> *Else)*; norv. hidr. *Ala* (în valea Valdres), *Alma*; corn. **Alava* (> engl. **Allow*, cf. topon.

[12] Raportul dintre hidronime şi toponime este, din punct de vedere diacronic, unul reciproc, în sensul că numele unei aşezări umane sau al unei localităţi în general poate proveni, în întregime (prin împrumut) sau numai parţial, de la numele unui curs de apă pe lîngă care se află, şi invers. Prima situaţie este frecvent întîlnită şi azi, ea fiind presupusă cu necesitate şi pentru fazele arhaice ale dezvoltării istorice. Astfel, mărturiile de limbă tracă şi dacă ne oferă în această privinţă numeroase exemple în care acelaşi nume este acordat şi unei localităţi şi unui curs de apă imediat învecinat, îndeplinind aşadar o funcţie dublă, de toponim şi hidronim. Apare, dealtfel, firesc, ca o formă de relief locuită ulterior de oameni (ţărm, mal, coastă, povîrniş, ridicătură etc.) şi o realitate geografică limitrofă independentă (rîu, pîrîu, izvor, baltă, lac, mare etc.) să poată fi denumite pornindu-se de la acelaşi radical străvechi (de origine IE). Cercetarea lingvistică nu poate, în acest caz, discerne straturile cronologice în favoarea anteriorităţii uneia sau alteia din numele geografice (hidronime — toponime) în cauză. Se pare, totuşi, că accentul predilect trebuie să cadă asupra hidronimiei în general, în special asupra macrohidronimiei, căci aceasta reprezintă „izvorul cel mai important (mai important chiar decît numele de locuri) pentru cunoaşterea istoriei nescrise a popoarelor" (Vraciu, 1980, 62). În legătură cu principiile etimologiei numelor proprii (inclusiv hidronime) din Dacia şi Tracia cf. Georgiev, 1966, 120—124.

Porthallow), **Alma* (> engl. *Yealm*, în regiunea Devonshire); v. fr. **Alisa* (> fr. *Auze*, afluent al rîului *Aube)*, *Alisontia* (atestat la Ausonius, *Mos.* 371), **Almantia* (> fr. *Aumance*, afluent al lui Cher); span. **Alentia* (> span. *Alenza*, rîu în Spania de nord-vest), **Almaros* (> span. *Almar*, afluent al lui Tormes), **Almonta* (>span. *Almonte)*; lid. hidr,. topon. Ἄλωρος *Alorus)*. Cf. Krahe, 1963, 307–312.

Pe baza apropierilor etimologice stabilite mai sus propunem următoarea clasificare de structură [13]:

1. **radical + grup sufixal** (vocală + formant sufixal)
   a) formant *-t-*
   dac. hidr. Ἀλοῦτα, lit. hidr. *Aluotà*, let. hidr. *Aluôte*
   b) alţi formanţi (*-r-*, *-s-*, *-nt-* etc.)
   ilir. hidr. Ἄλωρ, Ἀλώριον, lit. hidr. *Alaušas*, trac. lid. hidr. -topon. Ἄλωρος *(Alorus)*, lit. hidr. *Ãlantas*, germ. *Alara /Alera* etc.
2. **radical + formant sufixal**
   a) formant *-t-*
   dac. topon. *Altina*, ilir. (lat.?) topon. *Alta (ripa)*, venet., panon. topon. *Altinum* (Ἀλτῖνον), ilir. hidr. *Alto(n) (Altus)*, mygd. topon. Ἄλτος, slav. hidr. *Al'ta*, lit. hidr. *Altis*.
   b) alţi formanţi (*-d-*, *-dh-*, *-m-*, *-n-* etc.)
   trac. hidr. Ἄλμος, topon. Ἄλδανες, apul. hidr. *Althaenus* (Ἄλθαινος), lit. hidr. *Almajà*, *Al̃mena* / *Al̃monas*, *Alnà*, *Alsà* etc.

Încercarea de a stabili nivele de cronologie între cele două tipuri de structuri (cu sau fără vocală înaintea formantului sufixal) considerăm că nu este operantă pe plan IE. Nimic nu justifică — şi în cazul de mai sus — anterioritatea formelor cu vocală presufixală faţă de cele fără vocală. Spre exemplu, nu putem afirma că hidr. lit. *Aluotà* atestă o fază mai veche în evoluţia lingvistică, este, cu alte cuvinte, mai „vechi" decît corespondentul său ilir, derivat din acelaşi radical, *Alto*, sau decît cel lituanian *Altis*, deoarece acesta din urmă ar reprezenta faza ulterioară „sincopării" temei **al-u-*, **al-o-*[14]. Ipoteza reducţiei vocalice prin sincopă a unei teme de origine IE se poate admite, după opinia noastră, numai în cazul în care numele se moşteneşte în cursul procesului de transformare a unei limbi vechi

[13] Ţinem să precizăm că terminologia utilizată în analiza numelor proprii aparţinînd diverselor limbi IE vechi include următoarele elemente: **radicalul** (R), care în mod generic desemnează, sub aspectul structurii, segmentul nederivat şi nelărgit, iar sub aspect semantic, indivizibil şi independent; **grupul sufixal** (GS), constituit din vocala presufixală (V) şi formantul sufixal (F_S), între care s-au stabilit, diacronic, raporturi morfosemantice specifice. În legătură cu vocala presufixală, vezi mai jos, nota 14; această vocală poate lipsi chiar din faza anterioară divizării comunităţii lingvistice IE, de aceea putem figura astfel structura numelor proprii IE vechi: R + GS, adică $R \pm V + F_s$ (abstracţie făcînd de tipurile de „terminaţie"). Formantul sufixal continuă categoria specifică a formanţilor sufixali din IE, respectiv a celor în consoană. Vezi notele 34 şi 35 din partea a II-a.

[14] Aşa cum se consideră, de exemplu, în ILR 2, 360 toponimul dac Ἀλτῖνα drept o fază ulterioară cronologic faţă de *Aluta*, în temeiul „sincopării" temei.

IE în alta, cînd tema și elementele derivative suferă o serie de modificări succesive și reciproce, fie ca urmare a contactului cu o altă limbă (substrat, adstrat etc.), fie ca urmare a legilor specifice de autotransformare, de evoluție a unei limbi.

Prin urmare, ne vom limita să constatăm că hidronimul dac 'Αλοῦτα se înscrie în aria destul de largă a hidro-toponimelor IE ce desemna ideea de 'ridicare', 'creștere', '(de)limitare', arie în interiorul căreia, din punctul de vedere al structurii, funcționau două tipuri de derivare moștenite din faza comunității lingvistice IE și regăsite, după cum vom arăta mai jos, și în cazul altor radicale IE : 1) derivarea prin intermediul grupului sufixal alcătuit din vocala presufixală [15] și formantul sufixal ; 2) derivarea prin intermediul formantului sufixal. Între aceste două tipuri derivative moștenite de majoritatea limbilor IE antice, diferențierea valorii semantice la nivelul formantului sufixal și al grupului sufixal este dificil de sesizat, deoarece ambele modalități de derivare par a delimita aceeași valoare semantică, și anume înzestrarea cu o calitate, valoare pe care o considerăm dealtfel apropiată — dar nu identică — de cea a adjectivelor verbale în *-t(o)* [16]. Prin urmare, admițînd etimologia 'Αλοῦτα < IE * *al-* 'a crește, a face să crească (prin curgere)' putem afirma că semantismul hidronimului se conturează mai pregnant dacă punem în legătură formantul sau grupul sufixal existent în hidro-toponimele mai sus analizate cu prezența formantului dental dintr-o serie de apelative IE care avea o valoare apropiată — și totuși mai cuprinzătoare — decît cea a participiului în *-t-(o)* : gr. Ἄλτις, Ἄλσος(<* 'αλτι̯ος) 'dumbravă sacră', cymr. *allt* 'parte dintr-o colibă, colibă împădurită', anglsax. *ald*, v.g.s. *alt* 'crescut mare, înalt', v.g.s. *altōn* 'a scoate în afară, a face (ceva) înalt', got. *alds* 'vremea vieții' (< **alti-*) etc. [17].

2. ΠΟΡΑΤΑ ΠΥΡΕΤΟΣ *ΠΟΡΕΤΟΣ

Este atestat în antichitate exclusiv prin mărturia lui Herodot, 4,48, care citează două forme : pe prima, cu *-o-* în radical și *-α-* vocala presufixală

[15] Numim prin acest termen vocala aflată înaintea formantului sufixal dental surd din hidronimele dace și trace analizate. Această vocală, numită prin tradiția neogramaticilor „vocală de legătură" („Bindevokale"), pare a proveni din lărgirile vocalice IE (*e*, *o*) care au dus la apariția bazelor nominale (dezvoltate din teme sufixate și/sau lărgite). Cf. Benveniste, 1935, 171—172.

[16] Formantul *-to-*, înrudit probabil la origine cu formantul *-t-*, apare specializat mai ales în crearea de adjective verbale, fiind productiv în special în italică, germană și baltică. Formele derivate prin acest morfem indicau la origine că un nume (substantiv) a suferit o acțiune și că prin intermediul acesteia a ajuns la o stare anume : IE **sru-tó-s* 'devenit curgător (alergător), care aleargă, curge'> skr. *srutá-s*, gr. ῥυτός ; IE **mn̥-tó-s* 'gîndit' > skr. *matá-s*, lat. *commentus*, got. *munds*, v. sl. *mętŭ*. Formantul sufixal *-t-* (de la care nu e exclus să se fi creat, prin tematizare, formantul *-to-*, dat fiind funcția și valorile semantice asemănătoare ale celor doi formanți) se întîlnește, de asemenea, în formarea de adjective verbale cu sens activ sau pasiv, uneori avînd funcția de a crea nume de agent (de obicei în a doua parte a compușilor) : skr. *arthét-*, 'care e activ', lat. *comes-itis* 'însoțitor', skr. *deva-stút* 'care laudă zeii'', gr. ὠμοβρώς,-ῶτος 'care aruncă, lancea', v.g.s. *sveffid* 'creator'. Cf. Brugmann, 1906, 395—422 ; id., 1905, 335, 351 ; id., 1904, 317—318, 333 ; Hirt, 1927, 123—125, 284 -286. Cf. și nota 35 din partea a II-a.

[17] Cf. IEW 26, WP I, 86 sqq.

o atribuie sciţilor, pe a doua, cu -υ- şi, respectiv -ε-, grecilor [18]. Variantele manuscrise diferă doar în ceea ce priveşte locul accentului: pe finală la forma grecească în toate manuscrisele, pe -*ο*- sau pe -*α*- final la forma scitică [19]. Dacă în privinţa formei greceşti a hidronimului există un consens al editorilor textului herodoteic datorat, evident, consensului manuscriselor, explicaţia adoptării uneia sau alteia din formele atribuite sciţilor se impune.

În primul rînd, e probabil că forma grecească prezintă accentul pe finală datorită apropierii făcute de substantivul gr. πυρετός (de la πῦρ πυρός) 'zăpuşeală, febră', fiind vorba, prin urmare, de o etimologie populară bazată pe analogie formală [20]. În acest caz e posibil ca prima formă din textul herodoteic, atribuită sciţilor, să prezinte şi ea în unele manuscrise (PDRSV) accentul pe finală prin atracţie, datorită vecinătăţii imediate cu forma grecească, aşadar ca urmare a unei tendinţe de uniformizare în privinţa accentului la cele două nume proprii. A doua poziţie a accentului, retras pe -*o*- la forma scitică, a fost adoptată de editori pe baza atestării ei de către manuscrisele ABC. Această poziţie s-ar putea datora analogiei în ce priveşte locul accentului cu celelalte hidronime din text, care prezintă accentul retras pe antepenultima (Τιάραντος: Τισάραντος, Ἄραρος, Νάπαρις), cu excepţia lui Ὀρδησσός (ce apare astfel în ABCP^2), accentuat totuşi şi el pe antepenultima în P^{1}DRSV (cf. Herodot, ed. Ph.-E. Legrand, vol. 4, p. 77). A treia poziţie a accentului, pe vocala presufixală la forma scitică (*Ποράτα), neatestată de manuscrise, dar presupusă de Poghirc, 1969, 358 şi de Pârvan, 1923, 9 are avantajul că explică o a doua fază a atestării hidronimului, de data aceasta în epoca bizantină, datorată lui Constantin Porfirogenetul: Βουράτ [21]. Aici, accentul apare plasat chiar pe finală, de fapt tot pe vocala presufixală, deoarece terminaţia de tip grecesc — *ος* lipseşte. Βουράτ este denumirea pecenegă a rîului şi s-a recunoscut faptul că ea continuă pe cea scitică [22] prin sonorizarea oclusivei labiale, închiderea lui *o* > *u* şi păstrarea poziţiei accentului.

Avînd în vedere puţinătatea atestărilor antice şi medievale a hidronimului (Πόρατα, Πυρετός, Βουράτ, dacă excludem forma Βροῦτος-

[18] Εἰσὶ δὲ οἵδε οἱ μέγαν αὐτὸν ποιεῦντες· διὰ μέν γε τῆς Σκυθικῆς χώρης πέντε μεγάλοι ῥέοντες, τόν τε Σκύθαι Πόρατα καλέουσι, Ἕλληνες δὲ Πυρετόν [...]. *Herodote, Histoires. Libre IV Melpomène*. Texte établi et traduit par Ph.-E. Legrand. Paris, Les belles lettres, 1945, p. 77).

[19] Manuscrisele ABC au accentul retras pe antepenultima (Πόρατα) iar PDRSV pe finală (Πορατά). Cf. *ibidem*.

[20] Cf. Ivănescu, 1980, 743.

[21] Am utilizat ediţia *Constantine Porphyrogenitus. De administrando imperio*. Greek Text edited by Gy. Moravcsik, English Translation by R. J. H. Jenkins. Dumbarton Oaks, Washington, 1967. Hidronimul apare în cap. 42 (p. 184).

[22] Cf. Pârvan, 1923, 8—9. Autorul citează şi o altă formă (Βροῦτος — *Vrútos*) atestată de Const. Porfir., *De adm. imp.* 38, care însă, după opinia noastră, nu poate intra în discuţie, deoarece reprezintă o altă realitate geografică decît rîul numit Βουράτ: acesta din urmă se află situat în zona fostă scitică—cimeriană (Dunărea inferioară, Nistru, Nipru), în vreme ce Βροῦτος, ca şi Σέρετος aparţin unei zone geografice situate către sud, în zona Bulgariei şi a Turciei europene. Cf. şi nota 1 din partea a II-a.

Vrútos), cercetătorii [23] au recurs la diferite ipoteze etimologice pentru stabilirea formei genuine a hidronimului autohton, precum și pentru precizarea etimonului său IE. Din această perspectivă, se impun a fi lămurite două aspecte primordiale:

a) **forma primitivă a hidronimului autohton**

După opinia noastră, în stabilirea arhetipului hidronimului autohton trebuie să avem în vedere toate formele atestate, acordînd atenție variantelor manuscrise existente la o formă sau alta, radicalelor sau temelor înrudite din tracă și dacă, numai pe această bază fiind posibilă, ulterior, precizarea etimologiei IE corecte și a modalităților prin care a avut loc transmiterea formei presupuse în română.

Forma atribuită grecilor de către Herodot, pe care Detschew o consideră ca preluată din tracă, unde radicalul **pur-* ar desemna noțiunea de „foc" [24], reprezintă, după opinia noastră, varianta grecească a unei forme existente în limba autohtonilor și modificată parțial (la nivelul radicalului) de către greci cu scopul de a apropia etimologic o denominație străină de apelative din limba lor (cf. de ex., av. *axšaēna* 'fără lumină' > gr. ἄξεινος, transformat ulterior în εὔξεινος). Forma herodoteică Πυρετός (< * *Puretós*) ne oferă, în schimb, indicații privind elementul derivativ constituit din vocala presufixală *-e-* și formantul sufixal *-t-*. Structura elementului derivativ (respectiv a grupului sufixal) sîntem înclinați să o considerăm preluată ca atare de greci din limba autohtonilor, deoarece modificările produse prin etimologie „populară" (ne referim la limbile IE vechi și la unele moșteniri ale acestora în limbile IE moderne) au loc, de obicei, la nivelul rădăcinii unui cuvînt și, mai rar, la cel al elementului derivativ [25].

Forma care ne poate furniza indicații referitoare la natura radicalului hidronimului autohton rămîne mai degrabă cea scitică [26]. Vom admite,

[23] Pârvan nu admite că din forma scitică, greacă sau pecenegă ar deriva *Prutul*, presupunînd în mod întemeiat existența unui radical autohton moștenit ca atare în română din substrat. El leagă în acest fel problema formei autohtone a hidronimului de aceea a moștenirii sale în română, idee pe deplin valabilă, ca și aceea de a presupune un etimon autohton (trac sau dac) din care a derivat forma românească. Propunînd radicalul „tracic" **pru-* (< **preu-*) ca etimon al formei actual *Prut*, Pârvan recurge la o ipoteză ingenioasă care eludează însă un aspect esențial: atestările antice și medievale ale hidronimului. Un alt cercetător preocupat de originile macrohidronimiei românești, G. Ivănescu, afirmă recent originea indubitabilă de substrat a numelui Prutului. El propune însă un etimon puțin plauzibil, indoeur. pr. (= „primitiv"?) **pl̥tú-s*, 'plin, larg' (1980, 742), demersul său străduindu-se să demonstreze de ce e mai corect să presupunem un IE * *l̥* în loc de IE **r̥* și, pe de altă parte, care sînt cauzele fonetismului *-ru-* < IE **l̥ (r̥)* în rom. *Prut*. Eliminînd intenționat din analiză forma scitică a hidronimului *(ibid.)*, autorul nu presupune, în schimb (așa cum corect procedase anterior în cazul lui *Siret*, p. 741), nici o formă („bază", „temă" etc.) autohtonă intermediară între etimonul IE și forma actuală a hidronimului, ceea ce face ca demonstrația să rămînă incompletă și, în bună parte, subiectivă.

[24] Cf. Detschew, 1976, 386–387 (numele de persoană trace în Πυρου-, -πυρων, *Piro-*, Πιρο- precum și Πυρουλας, Πυρουλα, *Pyrula, Purula, Pirurus*, Πυρρίας, Πυρρος, *Pyrrhus, Purrus, Pyrrus, Pirus*).

[25] Cf. *Introducere în lingvistică* (colectiv sub conducerea acad. Al. Graur), ed. a 3-a, București, 1972, 135–136.

[26] Dealtfel, în mod just, ILR 2, 358 arată că etimonul hidronimului actual trebuie căutat pornind de la atestarea scitică, nu grecească, deoarece „populația locală, desigur, n-a împrumutat numele de la greci". Cf., mai jos, și nota 11 din partea a II-a.

așadar, ca etimon pentru forma dacă radicalul *por-, cu vocala **neaccentuată** în cursul derivării și vom constata că derivarea a avut loc prin intermediul aceluiași formant sufixal ca în cazul lui 'Αλούτα, precedat însă de o vocală cu alt timbru. Forma scitică și, respectiv, pecenegă prezintă vocala presufixală *-a-*, iar cea grecească vocala *-e-*. Stabilirea timbrului originar autohton dac considerăm că poate fi decisă, în acest caz, doar pe calea comparației cu alte hidronime (și, în general, nume geografice) învecinate teritorial — etnic. Atestările hidronimelor iranice sau de origine iranică în antichitate prezintă în mod regulat, datorită foneticii specifice a timbrelor, vocalismul presufixal *-a-*[27] : Τιάραντος (respectiv *Σαραντος : *Σαρατος), la fel continuările acestor denumiri în epoca medievală : Σαράτ (Const. Porfir., *De adm. imp.*, 42) și, un alt hidronim, Βουράτ *(ibid.)*[28]. Numelor geografice (hidronime, toponime) de pe teritoriul Daciei le este caracteristic, în schimb, timbrul *-e-* al veocalei presufixale, ca în dac. hidr. Σαργετίας, dac. topon. Γράνδετον (Proc. *aed.*, 4,4), *Drobetae (Drobeta*, Δρουβητίς: Ptol. 3, 8, 4 ; TP 7, 4 ; NDor. 42, 6. 16. 24.35), Αἴγητα ("Εγητα : IA 218, 3 ; TP 7,4 ; GR 190, 11), Ζαρμιζεγέθουσα *(Zarmizegetusa*, cf. Detschew, 1976, 176—177), *Cavieretium*, *Nocnetae*, *Sclaietae*, *Σουκητα, *Tovetae (Iovetae?)*, timbru regăsit (mai rar, însă) și pe teritoriul trac și ilir [29].

Iată de ce considerăm că timbrul vocalic presufixal predominant [30] în majoritatea numelor geografice dace (rîuri, și mai ales localități) ca *-e-*, dar atestat pe un teritoriu mai cuprinzător, trac și chiar ilir, a fost și în cazul hidronimului analizat tot *-e-*. Reconstituim, prin urmare, forma primitivă a hidronimului autohton astfel : *POR-ÉT (-OS/-AS), unde poziția accentului va fi fost pe vocala presufixală, așa cum corect o ilustrează formele scit. *Ποράτα, pecen. Βουράτ. Această accentuare apare și în forma pecenegă a unui alt hidronim, Σαράτ, fiind atestată ca atare și de română *(Sirét)*.

Forma pe care o reconstituim ca etimon dac al hidronimului actual românesc a suferit, după opinia noastră, următoarele transformări fonetice : prin asimilare progresivă s-a modificat timbrul vocalei presufixale, așadar de la **Porét (os, -as)* la **Porót (os, -as)* ; prin accentuarea pe vocala presufixală s-a înlesnit apariția sincopei : **Porót (-os,- as)* > **Prót (-os, -as)* ; prin închiderea timbrului vocalic median și dispariția „terminației" de tip grecesc (aceasta probabil *-as*, pentru care cf. *Alutas*, Σαργετίας, posibil însă și *-os)* s-a ajuns la forma actuală. Toate aceste etape de transformare fonetică, al căror caracter ipotetic ținem să-l subliniem, s-au pe-

[27] „Dei suffissi iranici contenenti un *-t-*, nessuno comincia con *-e*[...]. Il solo suffisso plausibile è il secondario *-a-ta* [...] o più semplicemente il solo *-a-*, cui si sarebbe aggiunto spontaneamente il greco — ται" (Ronca, *op. cit.*, 242—3).

[28] La acestea se adaugă scit. etnon. Σαργάτιοι, atestat la Ptol. 3, 5, 23.

[29] Ex. : trac. topon. *Ereta (Erete, Erite* : Plin. NH 4, 45 ; GR 181, 8 ; TP 8,3/4), Κελεταί (posibil o lectură epigrafică eronată, cf. Detschew, 1976, 238), hidr. Κούδητος, Μελετιάς (cu var. Μελαντιάς, *Melentiana)*, topon. Νώγετο (Proc. *aed.*, 4,4), Πώκετος, Σάρσητα, *(Σ)κασσητα (cf. Σκασσετάνα, Detschew, *ibid.*, 456) ; ilir. hidr. *Seretes*. topon. Σέρετος, hidr.-topon. Σερέτιον.

[30] Vocalismul presufixal *-a-(t-)* nu este însă exclus pentru hidronimia dacă ; el apare și în toponimie *(Lederata* etc.).

trecut în interiorul limbii dace, așa cum o atestă, spre exemplu, transformarea fonetică *a* > *o* specifică dacei tîrzii [31] și, în continuarea acesteia, transformarea sunetului dac *o* din anumite nume proprii în rom. *u*[32].

b) **reconstituirea arhetipului indo-european**

Radicalul **por-* este atestat în cîteva mărturii toponimice dace și trace: dac. Πορόλισσον (Παρόλισσον, *Porolissos*, *Porolisum*, Παράλισσον), trac. *Porsulae*, *Porsolae* 'orașul Maximianopolis'. Cf. Detschew, 1976, 375. La acestea se adaugă hidronimul sarmat Πόριτος, atestat în cazul genitiv la Ptol. 3, 5, 13: Πορίτου ποταμοῦ ἐκβολαί. Această atestare o considerăm importantă, deoarece, datorită vecinătății geografice a Sarmației cu Dacia nord-estică, nu e exclus ca: 1. geograful să fi plasat eronat hidronimul atestat de Herodot mai către nord; 2. prin lipsa menționării unui alt hidronim în capitolul dedicat Daciei (Δακίας θέσις, 3, 8, 1 –10) e posibil ca Ptolemeu să denumească sub forma Πόριτος (sau Πορίτης?) rîul ce apare la Herodot ca scit. Πόρατα și gr. Πυρετός. Prin urmare, nu este exclus să fie vorba de unul și același rîu, deși localizarea acestuia în apropiere de fluviul Tanais (Don), cu vărsarea în Palus Maeotis, pare a respinge argumentele de mai sus, putîndu-se admite, cel mult, originea tracă a hidronimului *Poritos (Porites)*. Forma ptolemeică ar confirma, totuși, arhetipul autohton reconstituit anterior (mai puțin locul accentului, retras pe silaba antepenultimă după regulile accentuării grecești respectate de Ptolemeu), ea înscriindu-se ca o verigă suplimentară necesară acoperirii unui interval de timp prea vast, cuprins între atestările lui Herodot și cea întîlnită la Constantin Porfirogenetul.

Același Ptolemeu (5, 8, 4), precum și Procopius (*aed.* 5,54) și Steph. Byz. 540 ne furnizează o altă comparație în plan hidronimic: cilic. n. rîu Πύραμος, gen. Πυράμου. Acesta are la bază radicalul **pur-* (< IE **por-*/**per-*; IEW, 810; WP 2, 39 sqq.), pe care dealtfel îl regăsim în onomastica tracă, reprodus grafic prin πουρ- în trac. topon. *Purdae* (IH 603,6: *mutatio Purdis)* sau prin πυρ- în trac. n. pers. Πυρετης (a se observa elementul derivativ identic cu cel reconstituit de noi în cazul hidronimului).

În ciuda puțin numeroaselor atestări topo-hidronimice antice existente în Peninsula Balcanică și Asia Mică, putem conchide că etimonul IE al numelor geografice aflate în discuție este **per(ə)-*/**por(o)-* 'a duce dincolo, a purta peste, a trece, trecere' (IEW, 810–817; WP 2, 39 sqq.). Sensul s-a specializat pentru a denumi locuri, trecători, vaduri în cursul unei ape, așadar cu precădere în formarea de toponime, dar, avînd în vedere caracterul reciproc al împrumuturilor de nume între localitate (așezare) și cursul de apă învecinat, etimonul poate fi admis și pentru hidronime. Un exemplu în acest sens îl constituie av. *pərətu-š* (**pr̥tú-š)*, cu sensul de 'trecătoare, trecere, pod', ce stă la baza hidronimului av. ***hu**-pərəϑwa* (reprodus prin gr. Εὐφράτης, lat. ***Euphratus**)* și poate fi tradus '(rîul, apa cea) ușor de trecut'.

În concluzie, hidronimul analizat și reconstituit de noi sub forma **Porétos(-as)* se înscrie, ca și dac. hidr. *Aluta* ('Αλούτα), în aria numelor

[31] Cf. ILR, 2, 317.

[32] Cf. dac. hidr. Μάρις (Μάρισος, *Marisia)* față de Μορήσης (Const. Porfir.) și rom. hidr. *Mureș*; dac. hidr. *Samus* (CIL 3, 7633: atestat însă numai ca așezare) > rom. hidr. *Someș*. Cf. ILR, 2, 358. Pentru transformarea fonetică dac. *a*> dac. *o*> rom. *u* cf. *ibidem*, 317.

de apă din Dacia prezentînd ca element derivativ grupul sufixal **vocală** + *t* *(-e-t-)* ataşat la un radical ce desemna ideea de curgere, trecere. Valoarea semantică imprimată radicalului de grupul derivativ pare a fi, ca şi în cazul lui *Aluta*, aceea de înzestrare cu o calitate, de calificare : **Porét (-os, -as)* va fi avut, originar, înţelesul de 'apa (care este) trecută', '(acea) apă de trecut', 'apă ce trebuie trecută' etc.

ABREVIERI

AISC	*Anuarul Institutului de Studii Clasice*, Cluj, vol. I (1928–1932), 1932 – vol. V (1944–1948), 1949.
ARMSI	*Academia Română. Memoriile secţiunii istorice.*
BL	*Bulletin linguistique*, Bucarest – Paris, 1933–1948.
DR	*Dacoromania.* Jahrbuch für östliche Latinität, herausgegeben von Paul Miron. Freiburg/München, 1973–1981.
GR	*Itineraria Romana. Volumen alterum. Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica.* Edidit Iosephus Schnetz. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, 1940.
IA	*Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum ex libris manu scriptis* ediderunt G. Parthey et M. Pinder. Accedunt duae tabulae. Berolini, 1848. (p. 1–234 : *Itinerarium provinciarum Antonini Augusti* ; p. 235–258 : *Imperatoris Antonini Augusti itinerarium maritimum).*
IEW	Julius Pokorny, *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, I Band. Bern und München, 1959.
IH	*Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum* (cf. IA) ; p. 261 – 290 : *Itinerarium a Burdigala Hierusalem usque et ab Heraclea per Aulonam et per urbem Romam Mediolanum usque.*
IIR	*Izvoare privind istoria României. I De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, Bucureşti, 1964 ; sub un colectiv alcătuit din Vl. Iliescu, Virgil C. Popescu, Gh. Ştefan. II, Bucureşti, 1970, colectiv alcătuit din H. Mihăescu, Gh. Ştefan. R. Hîncu, Vl. Iliescu, Virgil C.Popescu.
ILR	*Istoria limbii române* (colectiv) vol. II, Bucureşti, 1969.
LB	*Linguistique balkanique (Balkansko ezykoznanie)*, Sofia, 1959–1981.
NDor.	*Notitia dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus orientis*, tomus I. Editit Eduardus Böcking. Bonnae, 1853. Am utilizat şi ediţia lui Otto Seeck, Berlin, 1876.
REIE	*Revue des Etudes Indo-Européennes*, Bucarest – Paris, 1943.
SB	*Studia balcanica.* Sofia, 1971.
ST	*Studii de tracologie. Studia indo-europaea ad daco-romanos pertinentia.* Bucureşti, 1976–1981.
St. Cl	*Studii Clasice*, Bucureşti, 1959–1981.
TD	*Thraco-Dacica.* Recueil d'études à l'occassion du IIe Congrès International de Thracologie, Bucureşti, 1976 (colectiv).
TP	*Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, dargestellt von Konrad Miller. Mit 317 Kartenskizzen und Textbildern. Stuttgart, 1916.
WP	Alois Walde, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny. I. Band, Berlin und Leipzig, 1930 ; II Band, 1927.

★

Iord. *Get.*	Iordanis *Romana et Getica*, Berlin, 1882 (ed. Mommsen).
Liv.	*Titi Livi Ab Urbe condita.* Œuvres de Tite-Live (Histoire romaine) avec la traduction en français, publiée sous la direction de M. Nisard, Paris , 1882.

Pomp. Mela — *Pomponii Melae de chorographia libri tres*. Edidit Gunnar Ranstrand, Göteborg, 1971.
Plin. NH — *C. Plini Secundi Naturalis historiae libri XXXVII*. Edidit Carolus Mayhoff, Lipsiae, 1906 (ed. Teubner).
Const. Porfir. *de adm. imp.* — Constantine Porphyrogenitus, *De adminstrando imperio*, ed. Gy.Moravcsik, Dumbarton Oaks, Washington, 1967.
Proc. *aed.* — *Procopii Caesarensis De aedificiis libri VI*. Edidit Iacobus Haury. Editio stereotypa correctior, addenda et corrigenda adiecit Gerhard Wirth. Lipsiae, 1964 (ed. Teubner).
Ptol. — Claudii Ptolemaei *Geographia*, ed. C. Fr. Aug. Nobbe, t. 1—2, Lipsiae, 1845.
Steph. Byz. — *Stephan von Byzanz. Ethnika. Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt* ex recensione Augusti Meinekii, Graz, 1958 (cifra arabă indică numărul paginii în cazul cilic. hidr. Πύραμος).
Strab. — *Strabonos Geographika*. Graece cum versione reficta. Accedit index variantis lectionis et tabula rerum nominumque locupletissima. Curantibus C. Müllero et F. Dübnero. I—II, Parisiis, 1853—1858.
Băltăceanu, 1976 — M.-Fr. Băltăceanu, *Concordanțe lexicale armeno-daco-moesiene*, în ST (1976), nr. 1.
id., 1980 — M.-Fr. Băltăceanu, *Rapports entre l'arménien et le daco-mésien*, în ST (1980), nr. 2.
Bănățeanu, 1943 — Vl. Bănățeanu, *Rumänische Flußnamen illyrischen Ursprungs*, în REIE (1943), nr. 3, 3—4.
Benveniste, 1935 — E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1935.
Brugmann, 1904 — K. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Straßburg, 1904.
id., 1905 — K. Brugmann, *Abrégé de grammaire comparée des langues indo-européennes* (version française par J. Bloch, A. Cuny et A. Ernout), Paris, 1905.
id., 1906 — K. Brugmann, *Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, von K. Brugmann und B. Delbrück. Zweiter Band : *Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch*. Ester Teil : *Allgemeine Zusammensetzung (Komposita). Nominalstämme*. Zweiter Bearbeitung. Straßburg, 1906.
Detschew, 1952 — D. Detschew, *Charakteristik der thrakischen Sprache*, Sofia, 1952 (versiune germană paralelă a celei bulgărești).
Detschew, 1976 — D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, 2. Auflage mit Bibliographie 1955—1974 von Živka Velkova. Wien, 1976.
Duridanov, 1971 — I. Duridanov, *Die Vorgeschichte Mygdoniens im Lichte der Sprache*, în SB (1971), nr. 5.
Georgiev, 1959 — Vl. Georgiew, *Die Herkunft der Namen der größten Flüsse der Balkanhalbinsel und ihre Bedeutung zur Ethnogenese der Balkanvölker*, în LB, I (1959).
id., 1960 a — Vl. Georgiev, *Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch. Die Herkunft der Albaner*, în LB II (1960).
id., 1960 b — Vl. Georgiev, *Raporturile dintre limbile dacă, tracă și frigiană*, în St. Cl (1960), nr. 2, p. 39—58.
id., 1961 — Vl. Georgiev, *Sur l'ethnogenèse des peuples balkaniques. Le dace, l'albanais et le roumain*, în St. Cl (1961), nr. 3, p. 23—27.
id., 1966 — Vl. Georgiev, *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*, Roma, 1966.
id., 1971 — Vl. Georgiev, *L'éthnogenèse de la Péninsule balkanique d'après les données linguistiques*, în SB, (1971), nr. 5.
Hirt, 1927 — H. Hirt, *Indogermanische Grammatik*. Teil III : *Das Nomen*, Heidelberg, 1927.
Ivănescu, 1980 — G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980.
Krahe, 1963 — *Die Struktur der alteuropäischen Hydronymie*. Mit 2 Tabellen. Wiesbaden, 1963.
Mayer, 1959, 2 — A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Bd. 2. Wien, 1959.
Pârvan, 1923 — V, Pârvan, *Considerațiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice*, în ARMSI (1923), nr. 3, fasc. 1,1.

Pârvan, 1926 V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*. Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III, Tomul III, Mem. 2. Cultura Națională, București, 1926.

Poghirc, 1969 *Istoria limbii române*, vol. 2, p. 313–365, București, 1969, Cap. C. I. *Influența autohtonă*, redactat de C. Poghirc.

id. 1971 C. Poghirc, *Reflexions sur les problèmes du daco-moesien*, în SB (1971), nr. 5, p. 171–177.

id., 1976 C. Poghirc, *Numele și caracterul vechii divinități supreme a geto-dacilor*, în ST (1976), nr. 1, p. 27–34.

Ronca, 1973 Italo Ronca, *Presunti o probabili iranismi nell'onomastica daco-getica secondo la Geografia di Tolomeo*, în DR (1973), nr. 1, p. 237–251.

Rosetti, 1968 Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968.

Russu, 1936 I. I. Russu, *Sarmizegetusa, contribuție la toponomastica tracă*, în AISC, 2 (1933–1935), Cluj, 1936.

Russu, 1967 I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, București, 1967.

Slușanschi, 1980 D. Slușanschi, *Aluta și Arutela — Probleme filologice și lingvistice*, în ST (1980), nr. 2.

Tomaschek, 1894 W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, Bd. 2, 2. Wien, 1894.

Vraciu, 1980 A. Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980.

Vulpe, 1964 Al. Vulpe, *Ptolemy and the ancient Geography of Moldavia*, în ST. Cl. (1964), nr. 6, p. 233–246.

Mai 1981

Liceul matematică-fizică nr. 5
București, Bd. Gh. Dimitrov 89

NICOLAE DRĂGANU : UNE PERSPECTIVE ROUMAINE SUR L'HISTOIRE DES THÉORIES SYNTAXIQUES*

L'historiographie de la linguistique a connu une longue préhistoire avant de devenir un sujet académique vers les années 1960[1]. C'est grâce à la précieuse bibliographie établie par E.F.K. Koerner [2] que nous sommes en état de mieux apprécier la richesse des travaux historiographiques entrepris dès le début du XIXe siècle. Dans l'histoire de l'historiographie de la linguistique une place prépondérante est accordée aux auteurs d'une histoire de la linguistique : Holger Pedersen, Vilhelm Thomsen, Robert Robins, Hans Arens, Carlo Tagliavini et Georges Mounin[3]. Ailleurs, nous avons fait remarquer que l'historiographie de la linguistique obéit à certains motifs nationaux ou socio-culturels [4] ; en outre, les intérêts de l'auteur déterminent ses vues sur l'histoire de la linguistique. Dans cet article nous voudrions étudier une contribution fondamentale, mais trop peu connue encore, à l'historiographie de la linguistique : il s'agit des études de Nicolae Drăganu sur l'histoire des théories syntaxiques.

L'histoire des théories syntaxiques n'avait guère fait l'objet d'une étude autonome avant la publication de l'*Istoria sintaxei* de Nicolae Drăganu en 1945. Bien sûr, les historiens de la tradition grammaticale des Grecs et des Latins (H. Steinthal, O. Froehde, L. Jeep) avaient traité, en passant, les doctrines syntaxiques des grammairiens antiques. Et en 1922 Otto Jespersen accorda une place importante à la syntaxe dans son chapitre sur l'histoire de la linguistique [5]. Dans les années vingt, Jacob Wac-

* Je tiens à dédier cet article à la mémoire de mon collègue et ami Hugo Plomteux, avec qui j'ai eu de nombreux entretiens sur l'histoire de la linguistique et sur l'histoire de la philologie romane.

Je voudrais remercier H. Dewit pour son travail dactylographique.

[1] Voir à ce propos P. Swiggers, *Histoire et historiographie de la linguistique*, dans « *Semiotica* » 31 (1980), p. 107–137.

[2] E. F. K. Koerner, *Western histories of linguistic thought. An annotated chronological bibliography, 1822–1976*, Amsterdam, 1978 (pour des additions voir P. Swiggers, *The historiography of linguistics* dans « *Linguistics* » 18 (1980), p. 703–720, ici p. 712–713).

[3] Voir entre autres : H. Pedersen, *Et blik paa sprogvidenskabens historie med saerligt hensyn til det historiscke studium av sprogets lyd*, Copenhague, 1916 et *Sprogvidenskaben i det nittende aarhundrede : metoder og resultater*, Copenhague, 1924 (traduction anglaise en 1931) ; V. Thomsen, *Sprogvidenskabens historie : En kortfattet fremstilling*, Copenhague, 1902 (traduction allemande en 1927) ; R. H. Robins, *A short history of linguistics*, Londres, 1967 ; H. Arens, *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart*, Freiburg-München, 1955 (1969[2]) ; C. Tagliavini, *Panorama di storia della linguistica*, Bologna, 1963 ; G. Mounin, *Histoire de la linguistique : Des origines au XXe siècle*, Paris, 1967 et *La linguistique du XXe siècle*, Paris, 1972.

[4] Voir notre article *Comment écrire l'histoire de la linguistique* ?, à paraître dans « Lingua » (1982).

[5] Il s'agit du chapitre *History of linguistic science* dans O. Jespersen, *Language : Its nature, development and origin*, Londres, 1922 (p. 19–99).

kernagel publia ses *Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Lateinisch, und Deutsch* [6] où des considérations historiques se mêlaient à des remarques descriptives et théoriques. Mais lorsque dans les années trente Nicolae Drăganu (né en 1884 à Zagra et descendant d'une famille de *grăniceri)* conçut le projet d'un aperçu exhaustif de la syntaxe roumaine — aperçu intégré dans une étude historico-méthodologique des théories syntaxiques —, il avait devant les yeux les ouvrages de deux compatriotes : l'*Istoria filologiei române*; *cu o privire retrospectivă asupra ultimelor decenii (1870—1895)* de Lazăr Şaineanu, publié en 1892[7] et le fameux *Introducere în studiul limbilor romanice: Evoluţia şi starea actuală a lingvisticei romanice* de Iorgu Iordan[8]. Le projet de Drăganu n'a pu être exécuté pleinement : la mort prématurée de l'auteur en 1939, à 55 ans, l'a empêché de terminer la rédaction finale de deux manuscrits. Ces manuscrits concernaient l'un l'histoire de la syntaxe en tant que discipline linguistique, l'autre la syntaxe élémentaire du roumain. Les deux manuscrits ont été publiés grâce aux soins de Madame Pia Gradea, fille de Nicolae Drăganu, sous les titres *Istoria sintaxei* (Bucureşti, 1945) et *Elemente de sintaxă a limbii române* (Bucureşti 1945). C'est du premier ouvrage que nous nous occuperons ici.

L'*Istoria sintaxei* est le seul ouvrage actuellement disponible qui traite l'évolution des théories syntaxiques. Cet aperçu historique, suivi d'une bibliographie très riche (près de 2.000 titres), va de la période de l'Antiquité aux années trente. Cette histoire des théories syntaxiques a été périodisée de la manière suivante : une première période (p. 9—15) comprend l'Antiquité gréco-romaine (Platon, Aristote, les Stoïciens, Denys de Thrace, Apollonius Dyscole, Quintilien, Priscien); la seconde période (p. 16—22) comprend le Moyen Age, la Renaissance et les Temps Modernes (J. Locke, Port-Royal, Chr. Wolf, G. Hermann, J. G. Herder). Ces deux périodes ont en commun la pénétration de la grammaire par la logique. C'est ici que nous touchons à un aspect très important de l'*Istoria sintaxei*. En effet, d'après Drăganu la syntaxe constitue un domaine où la théorisation n'a pas été introduite par des linguistes (ou des philologues), mais par des philosophes, et plus tard par des historiens des sciences humaines, plus particulièrement de la psychologie et de la sociologie. Un premier mouvement de la syntaxe qui se dessine alors est celui de la logicisation de la syntaxe : les catégories syntaxiques sont définies par rapport à et à l'aide de concepts logiques [9]. A partir du XIXe siècle, d'autres types de

[6] Publié à Bâle en 1920 (premier volume), et en 1924 (deuxième volume).

[7] Publié à Bucarest (deuxième édition revue, 1895)

[8] Publié à Iaşi en 1932 ; traduction anglaise par John Orr : *An introduction to Romance linguistics, its schools and scholars*, Londres, 1937 ; nouvelle édition revue et augmentée par Rebecca Posner, Oxford, 1970. L'ouvrage a été revu par Iordan et publié en 1962 sous le titre *Lingvistica romanică: Evoluţie, curente, metode* (Bucarest). Ce dernier ovuvrage a connu des traductions espagnole, russe, italienne et portugaise et un remaniement partiel, avec traduction en allemand, par Werner Bahner : *Einführung in die Geschichte und Methoden der romanischen Sprachwissenschaft*, Berlin, 1962 (c'est cette dernière publication — d'une information très riche — qui est actuellement le plus utilisée par les romanistes).

[9] Il est significatif que vers les années où Drăganu s'occupait de l'histoire de la syntaxe, Charles Serrus lançait deux attaques foudroyantes contre la « grammaire pervertie par la logique » ; voir ses ouvrages *Le parallélisme logico-grammatical* (Paris, 1933) et *La langue, le sens, la pensée* (Paris, 1941).

« Mischsyntax »[10] voient le jour : sous l'impulse de Heymann Steinthal, la psychologie herbartienne impose ses méthodes et sa terminologie à la grammaire, comme en témoignent les nombreux travaux de Raoul de la Grasserie consacrés aux catégories grammaticales (le nombre, le genre, les voix, les modes, les cas), aux parties du discours et à la syntaxe[11]. C'est avec Wilhelm Wundt que la syntaxe reçoit une nouvelle orientation. La figure de Wundt sert d'ailleurs de charnière dans la périodisation de Drăganu : si la troisième période (p. 23–56) va de la fin du XVIIIe siècle jusqu'a Wundt, la quatrième période (p. 57–96) commence avec l'auteur de la *Wölkerpsychologie* pour s'achever avec Hugo Schuchardt et Rudolf Meringer. Cette dernière période atteste l'évolution d'une psychologie sociale à une psychologie individuelle, et le reflet de cette évolution dans la grammaire historico-comparative (mise en question de l'universalité des lois phonétiques) et dans la théorie syntaxique (d'où l'importance accordée à la proposition, originellement monologue, et au point de vue du locuteur)[12]. La cinquième période (p. 97–262), traitée de façon détaillée, va de l'école idéaliste allemande (Karl Vossler, Eugen Lerch et Leo Spitzer) à Otto Jespersen et Kristian Sandfeld. Cette période se caractérise avant tout par sa grande variété et son éclectisme : l'école idéaliste se nourrit d'une anthropologie sociale en s'enrichissant d'une perspective littéraire, la sociologie continue à fasciner les linguistes (Antoine Meillet, Joseph Vendryes) et des linguistes tels que Henri Delacroix et Jacobus van Ginneken fondent leur théorie du langage sur une psycologie à base cognitive. En dépit de cette variété et de cet esprit d'éclectisme, on assiste ici à l'autonomisation de la syntaxe, allant de pair avec une institutionalisation de plus en plus forte de la linguistique : la syntaxe reçoit un fondement proprement linguistique, et en conformité avec les formes et les fonctions propres aux langues naturelles. C'est surtout l'école genevoise (Saussure, Bally, Sechehaye) qui a préparé la voie à cette réflexion méthodologique, atteignant son sommet dans l'œuvre de Jespersen[13].

Une telle image de l'histoire des théories syntaxiques se laisse dégager de l'*Istoria sintaxei*. Il faut bien formuler les choses ainsi, étant donné que Drăganu s'est abstenu d'indiquer expressément les lignes de faîte de ce développement, ou de poursuivre une analyse détaillée des observations syntaxiques des différents auteurs inclus dans l'*Istoria sintaxei*. C'est ici que nous touchons à un deuxième aspect important de l'ouvrage de Drăganu, à savoir la conception de l'historiographie qu'il reflète. On peut en effet distinguer plusieurs types d'historiographie : un type polémique, un type téléologique (s'inspirant éventuellement des *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* de Hegel), un type classificatoire et un type doxographique. Or, l'*Istoria sintaxei* est avant tout un

[10] Nous empruntons le terme à J. Ries, *Was ist Syntax? Ein kritischer Versuch*, Marburg, 1894 (1927², Prague).

[11] Voir entre autres *De la psychologie du langage*, Paris, 1889, et *Essai de syntaxe générale*, Louvain, 1896.

[12] Voir par exemple H. Schuchardt, *Brevier. Ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft. Zusammengestellt und eingleeleitet von Leo Spitzer*, Halle, 1922 (1928²), p. 240 et p. 243.

[13] Voir surtout *Language, its nature, development and origin*, Londres, 1922 ; *The philosophy of grammar*, Londres, 1924 ; *The system of grammar*, Londres, 1933.

aperçu doxographique [14] : Drăganu examine la conception que se font les grammairiens et les linguistes de la syntaxe, à partir de l'Antiquité grecque jusqu'aux années 1930. A travers cet aperçu doxographique, se fait jour l'historicité d'une problématique : la constitution, lente mais sûre, d'une théorie de la syntaxe. C'est en laissant très souvent la parole aux auteurs mêmes, que Drăganu est parvenu à montrer *in vivo* comment le domaine de la syntaxe s'est organisé, et comment il a pu être élargi ou restreint, d'après les intérêts et les présupposés des linguistes qui s'en sont occupés. Nous avons souligné ailleurs [15] qu'une doxographie systématique est la base indispensable d'une historiographie à portée épistémologique ou doctrinale. Dans une seconde phase, il sera nécessaire de restructurer l'histoire des problématiques linguistiques (constitution de la phonologie, élaboration d'une grammaire générative, etc.), et de comprendre leur genèse et développement.

Pour l'histoire de la syntaxe, l'ouvrage de Nicolae Drăganu, trop peu connu en dehors du pays natal de l'auteur [16], fournit une base doxographique indispensable [17] pour l'étude de l'évolution des théories syntaxiques jusqu'au début de ce siècle [18]. Dans cet article, spécimen d'une histoire de la linguistique au second degré, nous avons voulu analyser la perspective sous-jacente à l'*Istoria sintaxei*, et la conception historiographique que cet ouvrage reflète. Ce ressourcement ne nous a point paru inutile, ne fût-ce qu'à cause de l'enthousiasme et du caractère très personnel qui s'émanent de cet ouvrage.

Juin 1981

Fonds national belge de la recherche scientifique (F.N.R.S.) Louvain

[14] C'est dans ce sens qu il a été lu par G. Messing ; voir le compte rendu de celui-ci dans « Language » 23 (1947), p. 287—294 : « Drăganu's present work offers a great deal of truly useful information concerning syntactical theories and affords linguists the possibility of orienting themselves in the thought of many worth-while investigators of the past » (p. 291).

[15] P. Swiggers, *Note épistémologique sur le statut de l'historiographie de la linguistique*, dans *Histoire, Epistémologie, Langage I* : 1, 1979, p. 61—63.

[16] A l'exception peut-être de l'Italie, où une traduction de l'*Istoria sintaxei* a été réalisée par Madame P. Bardelli-Plomteux (avec des notes et une préface de Carlo Tagliavini), sous le titre *Storia della sintassi generale. Opera postuma*, Bologna, 1970.

[17] Il est significatif que l'ouvrage de Drăganu est largement ignoré par les linguistes et même par les historiens de la linguistique ; ainsi, il n'y a pas la moindre mention de l'*Istoria sintaxei* dans le volume récemment paru *Progress in linguistic historiography. Papers from the International Conference of the History of the Language Sciences (Ottawa, 28—31 August 1978)*, édité par K. Koerner, Amsterdam, 1980.

[18] Pour l'histoire des théories syntaxiques plus récentes, on pourra uitiliser le mince volume de S. Stati, *La sintassi*, Bologna, 1976.

GIUSEPPE PICCILLO

A PROPOSITO DEL MS. ROMENO MARSILI 61 ATTRIBUITO ALLO STOLNIC CONSTANTIN CANTACUZINO (SEC. XVII)

I

Fino ad alcuni anni addietro la paternità di un manoscritto italo-romeno, Marsili 61, della Biblioteca dell'Università di Bologna, attribuito da Carlo Tagliavini allo Stolnic Constantin Cantacuzino, non era stata messa in discussione da parte degli studiosi romeni e stranieri [1].

Soltanto nel 1974 il problema della attribuzione di questo ms. è stato riproposto da Corneliu Dima-Drăgan, il quale ha avanzato l'ipotesi che esso sia opera di un anonimo missionario italiano vissuto in Romania prima del 1660 [2].

Nelle pagine seguenti ci proponiamo in primo luogo di riesaminare la questione inerente alla paternità e alla datazione del ms., e in secondo luogo di fare un esame filologico-linguistico del testo, dal momento che, da questo punto di vista, nell'articolo del Tagliavini sono state fatte solo pochissime osservazioni.

Ma, prima di affrontare questi problemi che ci interessano più direttamente, riteniamo opportuno fare una descrizione del ms. poichè, anche sotto questo aspetto, nello studio del Tagliavini non sono date notizie precise ed esaurienti, specie per quanto riguarda i contenuti e la dislocazione dei vari argomenti.

Il ms. di cui ci occupiamo occupa la prima sezione del Codice *Marsili 61*, che fa parte dell'enorme materiale bibliografico appartenuto al Conte Ferdinando Marsigli [3]. Il Codice, in 4^0, è rilegato in pelle di porco con impressioni a secco [4], ed ha sul dorso il titolo di *Mappe geografiche attinenti*

[1] C. Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-romena ed un dizionarietto geografico dello Stolnic Constantin Cantacuzino*, in „Revista filologică", (1927), I, pp. 167—184. Il ms. era stato segnalato precedentemente de E. Veress, *A Bolognai Marsigli iratok Magyar vonatkozasai*, Budapest, 1906. Un succinto compendio del contenuto di questo ms. è stato fatto recentemente anche da M. Seche, nella sua interessante opera *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, p. 9.

[2] C. Dima-Drăgan, *Un destin istoric: permanența latinității în cultura românească veche (Atestări documentare ale scrisului românesc cu litere latine în secolele XIII—XVIII*, in „Studii și cercetări de bibliologie" XIII (1974), pp. 21—38, e particolarmente pp. 34—35. Il Dima-Drăgan si è occupato degli scritti del Cantacuzino soprattutto nel volume *Biblioteca unui umanist român Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967.

[3] Sulla biografia e sull'attività scientifica del Marsigli esiste una ricca bibliografia: ci limitiamo a ricordare le opere essenziali: Fantuzzi, *Memorie per la vita del Co. Luigi Ferdinando Marsigli*, Bologna, Lelio della Volpe, 1770; G. Bruzzo, *L. F. Marsigli, nuovi studi sulla sua vita*, Bologna, 1921. In particolare, per quel che riguarda i rapporti del Marsigli con la Romania, rimandiamo alle pagine dedicatevi dal Tagliavini nel capitolo I del „*Lexicon Marsilianum*", *Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*, București, 1930, pp. 25—38.

[4] Cfr. anche, L. Frati, *Catalogo dei manoscritti di Luigi Ferdinando Marsigli*, Firenze, 1928, p. 77.

alli stabiliti confini, vol. XI. I primi fogli, 1^r-3^r, scritti semplicemente sul recto, contengono un elenco di *Nomi geografici per la lingua transilvana;* il 4^r è lasciato in bianco. Dal 5^r all' 11^r sono dati i *Nomi geografici per la lingua bulgara;* il 12^r è lasciato in bianco. Dal 13^r, che ha il titolo di *Vallaca*, fino al 16^r sono dati i *Nomi geografici de Comitati o Circoli, delle Città, Fiumi, Monti, Selve, di tutta la Dacia, cioè Transilvania, Vallachia, Moldavia*, scritti in due colonne, la prima in caratteri cirillici, la seconda in caratteri latini. I fogli 17 e 18 sono lasciati in bianco. Dal 19^r al 30^r sono dati gli elenchi dei *Nomi per la lingua valacca*, contenenti circa 200 voci. Il testo è suddiviso in tre colonne: nella prima sono elencate le voci italiane, nella seconda le corrispondenti romene in cirillico, nella terza le voci romene con carateri latini. Il foglio 31 è lasciato in bianco. Dal 32^r al 35^r sono dati alcuni *Nomi geografici per la lingua valacca*, ugualmente suddivisi in tre colonne. I fogli 36^r-37^r contengono voci comuni *Per la geografia nella Lingua Valacca.* Il foglio 38 è lasciato in bianco. Dal foglio 39^r intitolato *Moldavia* al 44^r sono elencati in due colonne, in cirillico e in latino, nomi di città, fiumi, selve della Moldavia. I fogli 45 e 46 sono lasciati in bianco. Tutti i fogli sono scritti soltanto sul recto, ad eccezione del 14, del 15 e del 29, che sono scritti anche sul verso. La scrittura di tutti questi testi, compresi quelli attinenti alla geografia bulgara, è della stessa mano.

Per quel che riguarda il problema della datazione, il Tagliavini pensa che il ms. potrebbe risalire allo ultimo decennio del sec. XVII, poichè ,,i rapporti del Marsigli colla Transilvania e colle Terre Rumene durano dal 1678 al 1701'' [5].

In merito alla paternità, il Tagliavini, escludendo che il ms. sia attribuibile al Marsigli, come risulta evidente da un raffronto tra la grafia del testo e quella del nobile bolognese — che, anzi, ha apposto alcune sue postille ai margini del ms. —, esclude anche che esso sia opera di un italiano, poichè ,,gli errori e le voci dialettali che troviamo nella parte italiana ci vietano di presentarci una simile ipotesi'', e pensa ad un ,,corrispondente scientifico del Marsigli, il quale, a quanto sembra, rispondeva a delle categoriche domande'' (p. 169).

Da un sommario esame linguistico di alcune glosse, il Tagliavini rileva, inoltre, che la lingua del testo è ,,prevalentemente muntena'' (p. 169). Per quel che riguarda l'attribuzione della paternità di questo ms., la tesi del Tagliavini si fonda, pertanto, su tre dati: l'autore sarebbe un romeno colto, conoscitore dell'italiano, corrispondente scientifico del Marsigli. Questi tre elementi fanno pensare al Tagliavini che con ogni probabilità si tratta dello Stolnic Constantin Cantacuzino ,,al quale il Marsigli mandava dei questionari che gli venivano restituiti colle risposte dello Stolnic'' (p. 170)[6]. Quanto alla autografia del ms., il Tagliavini, alla fine delle pagine introduttive al testo, si pone una domanda: ,,Ma il nostro testo sarà poi autografo dello Stolnic? Non mi sento in grado di affermarlo non conoscendo la scrittura del Cantacuzino altro che da due firme. Certa-

[5] Secondo N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria Românilor*, estratto da ,,Analele Academiei Române'', serie II, t. XXI, Memoriile Secțiunii istorice, București, 1899, i primi rapporti del Marsigli con i Principati romeni risalirebbero al 1690 ,,după victoria lui Brîncoveanu și a Turcilor la Bernesci'' (p. 64).

[6] Sulla corrispondenza del Cantacuzino col Marsigli, rimandiamo soprattutto a R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1916, pp. 187—196.

mente l'andamento è il medesimo e il *C* maiuscolo somiglia moltissimo" (p. 171).

Oggi, dopo la pubblicazione delle *Însemnările de călătorie și de studii la Constantinopol, Veneția și Padova (1665—1669)*, autografe del Cantacuzino, da parte di Florica Dimitrescu [7], l'ipotesi del Tagliavini non può essere più tenuta in considerazione; tra la scrittura dello Stolnic, infatti, e quella del nostro ms. esistono notevoli differenze, tanto nella parte cirillica, quanto in quella latina.

Prima di passare alle nostre considerazioni, è opportuno fare riferimento anche all'ipotesi avanzata da Dima-Drăgan in merito alla datazione e all'attribuzione del ms. Cittamo integralmente il passo: „noi credem că paternitatea și datarea dicționarului pot fi altfel interpretate. La sfîrșitul listei de cuvinte românești, unde se transcriu numirile orașelor din Țara Românească, autorul indică drept capitala Valahiei orașul Tîrgoviște (Tîrgovistea — Metropoli), iar pentru orașul București nu face nici o mențiune. Se știe însă că Tîrgoviște a fost capitală numai pînă în 1660. Tot astfel după numele unor orașe moldovenești sînt indicate elemente care privesc relațiile acestora cu biserica catolică: Romanul — Città vescovale; Bacăul — Vescovo eletto de Re di Polonia. Episcopiile ortodoxe din Moldova nu sînt indicate, la fel cum nu este indicată nici o episcopie catolică în Muntenia, ceea ce arată că, la data elaborării dicționarului, bisericile catolice din Valahia depindeau de episcopia de la Chiprovăț. În redarea cuvintelor românești cu litere latine s-au strecurat numeroase alterări importante, pe care un român, și mai cu seamă stolnicul Constantin Cantacuzino, nu le-ar fi putut face: *Neajlovul — Hasloul*, *geniuche-ginock*, *măsele-mascel*, etc. Aceste elemente demonstrează, credem noi, că fragmentul de dicționar a fost întocmit înainte de 1660, probabil tot în epoca lui Matei Basarab, de un misionar catolic care a călătorit prin țările noastre" [8].

Crediamo necessario, innanzitutto, sottolineare il fatto che il ms. sia stato trovato tra le carte del Marsigli e che esso, almeno nella impostazione del contenuto, come ha rilevato anche il Tagliavini, rassomiglia molto ad altri manoscritti contenenti notizie geografiche. Abbiamo, inoltre, una documentazione abbastanza attendibile sulla corrispondenza tra il Marsigli e il Cantacuzino relativa all'ultimo decennio del sec. XVII. Ci dice, al riguardo, N. Iorga: „În 1694, fără ocupațiune oficială, Marsigli trăia retras, ocupîndu-se cu studiile sale. El scrise de mai multe ori pe acest timp lui Constantin Stolnicul, trimițîndu-i știri și cărți ... Îi cerea în același timp, lămuriri științifice pentru Dacia a sa, pe care o pregătia („trattato istorico-naturale-geografico delle Dacie"). Stolnicul răspunse trimețînd acele informațiuni și știri ..." [9]. Non è, quindi, casuale il fatto che queste carte siano state trovate tra il materiale manoscritto del Marsigli: il loro contenuto risponde alle esigenze scientifiche che a quel tempo aveva il nobile bolognese. Pertanto, dal momento che, come si è già detto, i rapporti tra il Marsigli e i Principati romeni si svolsero nell'arco dell'ultimo decennio

[7] F. Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1973, pp. 106—120, e i facsimile annessi.
[8] C. Dima-Drăgan, *Un destin istoric*, cit., p. 34.
[9] N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci*, cit., p. 67.

del sec. XVII, è assai probabile che proprio in questo periodo debba essere fissata la datazione del nostro ms.

Le argomentazioni addotte dal Dima-Drăgan a sostegno della sua retrodatazione del ms., non ci sembrano molto probative. Come si è già visto, il Dima-Drăgan, fondandosi sul fatto che nella lista delle città della Valacchia accanto a ,,Tergoviscte'' è notato ,,Metropoli'', e rilevando che Tîrgoviște è stata capitale della Valacchia fino al 1660, giunge alla conclusione che il ms. è anteriore a questa data. Diciamo, innanzitutto, che, contrariamente a quanto pensa il Dima-Drăgan, il quale quasi certamente si è fondato sul testo pubblicato dal Tagliavini, ma non ha controllato il ms. originale, le annotazioni in questione sono di due mani : alcune, come *metropoli* accanto a *Tergoviscte*, 14ᵛ/2, *Bano* accanto a *Craiova*, 14ᵛ/3 ; *vescovo* accanto a *Rimnicul*, 14ᵛ/8, e a *Busoul*, 14ʳ/14, *mi*[niere] *di rame* accanto a *Baidaran*, 15ʳ/2, e *mi*[niere] *di sale* accanto a *Hocnackiamari*, 15ʳ/4, appartengono chiaramente al Marsigli e non all'autore del ms. E il Marsigli può avere adoperato il termine ,,Metropoli'' per Tîrgoviște, centro politico e religioso, sede dei principi e capitale storica della Valacchia. Le altre annotazioni apposte dall'autore accanto ad alcuni nomi di città, non hanno un carattere sistematico e non possono, quindi, avere un valore determinante ai fini della cronologia del ms. Si tratta di brevi note occasionali che illustrano qualche aspetto particolare delle città menzionate, e non sembrano improntate ad alcun criterio preciso : accanto a *Roman — + città vescovale*, 42ʳ/16, a *Bakou + Vescovo eletto del Re di Polonia*, 42ʳ/17, leggiamo anche *Iasci — Sede del Principe*, 42ʳ/11, *Cotnar — famoso pel buon vino*, 43ʳ/11, ecc.. Questo carattere frammentario e asistematico delle annotazioni ci induce a pensare che nella compilazione delle liste dei nomi geografici della Transilvania, della Valacchia e della Moldavia, l'autore, forse per eccesso di zelo di informazione, non si accontentava di fornire un semplice elenco, ma vi aggiungeva quei dati e quelle notizie che gli venivano in mente e che gli sembravano utili per un motivo o per un altro.

In merito al problema dell'attribuzione, Dima-Drăgan, come si è già detto, rilevando nella rappresentazione grafica dei termini romeni scritti con lettere latine numerose importanti alterazioni che un romeno e soprattutto lo Stolnic Cantacuzino non avrebbe potuto commettere, pensa ad un missionario cattolico ,,care a călătorit prin țările noastre''. L'ipotesi di Dima-Drăgan ci sembra piuttosto debole per alcuni motivi : in primo luogo è assai difficile pensare che un missionario cattolico si sia presa la briga di scrivere in cirillico, e che per di più vi sia riuscito così bene : tutti i missionari mandati nei Principati romeni hanno scritto le loro opere usando l'alfabeto latino ; in secondo luogo, un missionario cattolico, nell'elencare le città sedi di vescovati cattolici, non avrebbe commesso quelle omissioni che lo stesso Dima-Drăgan ha posto in rilievo : le relazioni dei missionari cattolici che ci sono pervenute mostrano una precisione rigorosa non solo nella descrizione delle città, delle borgate, delle chiese, ma persino del numero dei missionari e degli abitanti ; basti ricordare, al riguardo, le relazioni di Francesco Maria Spera, di Giovanni del

Monte, di Antonio Angelini, di Vito Piluzio, ecc.. [10], in terzo luogo, infine, gli errori, a volte grossolani, che si riscontrano nella sezione italiana non possono far pensare ad un missionario che scriveva così bene in cirillico e sconosceva tante regole dell'ortografia italiana !

Per il momento, pertanto, ci limitiamo ad affermare che il ms. è opera di un romeno, come avremo occasione di rilevare meglio attraverso l'esame linguistico del testo.

II

Prima di passare all'analisi delle voci romene della sezione cirillica e della sezione latina, riteniamo indispensabile esaminare anche le voci italiane che costituiscono la prima colonna del testo e che, per alcune loro caratteristiche, ci possono fornire qualche indizio sul grado di conoscenza che dell'italiano doveva avere l'autore.

Innanzitutto riscontriamo una serie di errori che il Tagliavini ha definito „organica e uniforme"[11] : semplici al posto di doppie : *capeli*, 5ʳ/1 ; *ginochio*, 20ʳ/11 ; *midola*, 22ʳ/2 ; *formagio*, 22ʳ/10 ; *latuca*, 25ʳ/15 ; *legere*, 28ʳ/9 ; *flematico*, 30ʳ/11 ; ma più spesso troviamo doppie al posto di semplici : *golla (gola)*, 19ʳ/15 ; *ditti (dita)*, 20ʳ/8 ; *bille (bile)*, 21ʳ/10 ; *peppe (pepe)*, 22ʳ/5 ; *acetto (aceto)*, 22ʳ/16 ; *occha (oca)*, 23ʳ/17 ; *elef-fante*, 24ʳ/7 ; *luppe (lupo)*, 24ʳ/13 ; *pommo*, 25ʳ/4 ; *perro (pero)*, 25ʳ/5 ; *cottogne*, 25ʳ/7 ; *due milla*, 29ᵛ/21 ; *millione*, 29ᵛ/22 ; *pocco (poco)*, 30ʳ/17.

La presenza di queste grafie crediamo abbia una certa importanza a sostegno della tesi che attribuisce la paternità del ms. ad un romeno, certamente conoscitore dell'italiano, ma incapace di distinguere con precisione le voci con le semplici da quelle con le doppie. Ci sembra opportuno mettere in rilievo, inoltre, il fatto che analoghe incertezze e incoerenze nella rappresentazione delle doppie, sono molto frequenti nelle lettere del Cantacuzino al Marsigli, dove troviamo, ad esempio, *doppo*, *raggione*, *setante (settanta)*, *statto*[12], ecc..

Nella sezione italiana troviamo, inoltre, alcune voci dialettali, già segnalate dal Tagliavini come venetismi : *bottiero*, 23ʳ/1 ; *anera*, 23ʳ/18 ; *fasano*, 24ʳ/5 ; *narance*, 25ʳ/3 ; *persicho*, 25ʳ/8 ; *frezza*, 26ʳ/6 ; *cagare*, 27ʳ/9 ; *cogino*, 29ʳ/8 ; *negro*, 29ʳ 15 ; *vinti*, 29ᵛ/12.

Esaminiamo singolarmente queste voci, dal momento che la possibile individuazione della loro area di provenienza potrebbe essere di qualche utilità alla nostra ricerca.

1) *bottiero* „burro" — *unt* (< lat. med. *butirum*, cfr. DEI, p. 644)[13] corrisponde certamente al ven. pad. bell. *butiro*, *botìr*, ma anche al roman.

[10] Cfr. G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII—XVIII*, în „Diplomatarium italicum" I (1925), pp. 103—105 ; 108—114 ; 133—136 ; 141—143.

[11] C. Tagliavini, *Un frammento di terminologia*, cit., p. 170.

[12] Cfr. M. Cuza, *Constantin Cantacuzino și influența italiană*, in *Etudes romanes dédiées à Iorgu Iordan, 90*, București, 1980, pp. 197—202.

[13] C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, voll. 5, Firenze, 1950—1957.

e it. merid. *butir(r)o*, cfr., anche, sic. *butiru*. Anche nel glossario dell'Amelio (1719) troviamo la glossa *butiro* = *unto*, 77v 6[14].

2) *anera* ,,anatra" — *razza*: la forma *ánara* (< lat. **anitra*, REW. 4792)[15] è registrata dall'AIS, VI, 1150, in molti dialetti dell'area veneta, punti 427, 385, 381, 372, 365, 345, 346, ecc..[16], e, inoltre, nel *Vocabolario giuliano* del Rosamani[17].

3) *fasano* ,,fagiano" — (manca il corrispondente romeno): tipo diffuso nell'Italia settentrionale, cfr. DEI, s.v., e Battaglia GDLI, s.v.[18].

4) *narance* ,,arancia" — *naranc*: forma diffusa nel'Italia settentrionale, cfr. ven. *naranza*, lomb. *naranz*, DEI, s.v. *narancio*; inoltre, AIS, VII, 1272, punti, 385, 375, 373, 362, 340, 330, 331, 346, 357 (e, in Istria, 398, 397); Rosamani, *Vocabolario*, p. 671.

5) *persicho* ,,pesco" — *piersic*: tipo diffuso in tutta l'Italia, cfr. AIS, VII, 1283.

6) *frezza* ,,freccia" — *segiata (săgeată)*: forma antiquata e dialettale, registrata anche in Rosamani, *Vocabolario*, p. 405.

7) *cagare* ,,cacare" — *cacare*: con la sonora al posto della sorda, la voce è registrata anche nel *Vocabolario* del Rosamani, p. 141, ed è attestata in tutta l'Italia settentrionale, cfr. AIS, I, 179.

8) *cogino* ,,cugino" — *var pre mare*: la forma con *-o-*, al posto di *-u-*, è antiquata, cfr. GDLI, s.v.

9) *negro* ,,nero" — *negro*: questo tipo, con fonetismo arcaico, è diffuso nell'Italia settentrionale, cfr. DEI, s.v. *nero*.

10) *vinti* ,,venti" — *duozes*: forma con fonetismo arcaico, vivo ancora oggi nei dialetti meridionali. Dobbiamo segnalare, inoltre, la presenza di *cirasa* ,,ciliegia" — *cirige*, 25r/9, tipica dell'Italia meridionale, cfr. REW, 1283, DEI, s.v. *cerasa*, GDLI, s.v.

Tutto sommato, anche se alcune delle voci considerate dal Tagliavini come ,,venetismi", sono ugualmente presenti in altre aree italiane e, in ogni modo, non sono esclusive delle zone nord-orientali, è evidente che esse sostengono l'ipotesi che l'autore aveva appreso l'italiano in qualche città dell'Italia settentrionale.

III

Prescindendo per il momento dalle particolarità fonetiche e lessicali presenti nella sezione romena, e sulle quali ci soffermeremo successivamente, il ms. ci sembra di notevole interesse, anche sotto l'aspetto grafico, poichè costituisce uno dei primi repertori di translitterazione dal cirillico al latino.

[14] S. Amelio, *Breve vocabulario italiano-muldauo*, ms. dell'Archivio dei Minori Conventuali di Roma (D. 30), ff. 67r—78v; cfr., al riguardo, O. Densusianu, *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio, din 1719*, in ,,Grai și Suflet" I (1924), pp. 11—30, e G. Piccillo, *Il ,,vocabulario italiano-muldavo" și Silvestro Amelio*, in SCL XXXI (1980), nr. 2, pp. 179—186, e id. *Elemente lexicale regionale — prime atestări — în glosarul italian-român al lui Silvestro Amelio (1719)*, in SCL XXXI (1980), n. 5, pp. 609—613.

[15] W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1968.

[16] *Sprach — und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, hgg. K. Jaberg, u. J. Jud, Zofingen, 1928—1940.

[17] E. Rosamani, *Vocabolario giuliano*, Bologna, 1958.

[18] S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, Torino, 1961—1978.

Esaminiamo, pertanto, la rappresentazione grafica dei suoni romenia sia nella sezione cirillica, sia in quella latina.

[*a*]: а — *a*: ка́пȣлȣ — *capul*, $19^r/4$; та́лпа — *talpa*, $20^r/14$.

[*e*]: è rappresentato sistematicamente da є — *e*: лє́ȣ — *leo*, $24^r/8$; ка̀рнє — *carne*, $22^r/9$. Non si riscontra alcun caso di ε, che compare in altri antichi testi.

[*i*]: è reso con н, ї, — *i*: чєтѝрє — *zetire*, $28^r/9$; зо̀рилє — *zorila*, $29^r/10$; davanti a vocale ї ha il valore di [i̯]: пї́ѧлѣ — *pielle*, $19^r/3$; пїє́птȣ — *piépt*, $20^r/1$; ma anche di [*i*]: ѿмїє — *v mie*, $29^v/21$.

[*o*] è rappresentato da о, ѡ — *o*. Conformemente alle norme ortografiche slave[19], troviamo о dopo consonante, e ѡ dopo vocale o all'inizio di parola: фо́кȣ — *foch*, $23^r/13$; нєпо́тȣ — *nepot*, $29^r/6$; флоа́рє — *flore*, $25^r/14$, ecc..; мъниѡсȣ — *mainos*, $30^r/10$; кїѡ̀рȣлȣ — *Kiorul*, $1^r/18$; тєлєѡрма́нȣ — *Teliorman*, $14^r/16$; ѡ̂цє́тȣ — *ocett*, $22^r/16$; ѿмȣлȣ — *homul*, $29^r/1$; ѿлтȣлȣ — *Oltur*, $14^r/19$, ecc..; ma sono ugualmente frequenti i casi in cui troviamo ѡ in posizione interna, anche dopo consonante, soprattutto nei toponimi registrati nella sezione geografica del ms. рѡмъна́цїн — *Romanaz*, $14^r/20$; гѡ̈рȣжъю — *Gorzi*, $14^r/22$; сѡ́фїѧ — *Soffia*, $35^r/9$; di — ѡ dopo л (della desinenza *-lor)*[20], frequente, ad. es., nella *Pravila Ritorului Lucaci*, abbiamo un solo caso: Сѣкȣ́илѡр — *Zecuilor*, $2^r/13$; ma anche Чєрнъȣцилор — *Ciarnaugilor*, $44^r/8$.

[*u*] è generalmente rappresentato da ȣ (raramente da оу) — *u*: ȣ́нтȣ — *unt*, $23^r/1$; ȣ̂нтȣ́ра — *untura*, $21^r/15$; оу̑рсȣлȣ — *orsul*, $24^r/9$; — ȣ finale, in voci come пїє́птȣ — $20^r/1$, ȣ́нтȣ, $23^r/1$, ає́рȣлȣ, $23^r/11$, ecc.., molto probabilmente non ha alcun valore fonetico, come risulta anche dal fatto che esso è sistematicamente omesso nella sezione latina: *piept*, *unt*, *aerul*, ecc..

Per [*ă*] ed [*î*] vengono usati i grafemi ъ e ь: пъ́рȣлȣ — $19^r/1$, пьма̀нтȣл $2^r/13$, гъ́тȣ, $19^r/14$, гъ́нскъ, $23^r/17$. Non abbiamo riscontrato la presenza di un grafema ѣ, adoperato dal Tagliavini in forme come пѣ́рȣлȣ $19^r/1$, гѣ́тȣ, $19^r/14$, ecc.. Nella translitterazione in latino [*ă*] è di solito rappresentato da *a*: фъйна — *faina*, $23^r/3$, e da *e*: — пъ́рȣлȣ — *per*, $19^r/2$, mentre [*î*] è trascritto in parecchi modi: con *e*: съ́нџє — *sengie*, $21^r/9$; въ́на — *venna*, $22^r/3$; con *i*: цъ́цє — *zize*, $22^r/5$; гръ́ȣ — *griu*, $23^r/4$; con *o*: мънка́рє — *monckare*, $27^r/6$, $28^r/15$; пьмьнтȣл — *pamontul*, $2^r/13$, e con *u*: мъ́на — *muna*, $20^r/7$; гъ́тȣ — *gutt*, $19^r/14$; in qualche caso con *a*: пъ́йнє — *paine*, $22^r/8$; къ́мпина — *Campina*, $14^v/19$.

Com'è evidente, la rappresentazione grafica di questi suoni con lettere latine non si differenzia da quella adoperata nei secoli XVII e XVIII in altri scritti di autori romeni e stranieri.

[19] Cfr. I. Bărbulescu, *Fonetica alfabetului chirilic în textele române din veacul XIV și XVII în legătură cu monumentele paleo-, sirbo-, bulgaro-, ruso-, și româno-slave*, București, 1904 p. 396.

[20] Secondo l'opinione di molti studiosi, l'uso di *w* in questi casi sarebbe da attribuire alla distinzione, ugualmente stabilita dalle norme ortografiche slave, tra singolare e plurale, cfr. sull'argomento I. Bărbulescu, *Op. cit.*, p. 346, *Liturghierul lui Coresi*, a cura di A. Mareș, București, 1969, p. 48, *Pravila Ritorului Lucaci, (1581)*, a cura di I. Rizescu, București, 1971, p. 37 e nota 9, e soprattutto A. Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, in SCL XV (1964), n. 5, p. 84. Ad ogni modo, queste regole non vengono rigorosamente rispettate negli antichi testi romeni.

Per quel che riguarda i dittonghi abbiamo la seguente situazione: il dittongo [i̯a] è rappresentato da ѧ — *ia*: Стреѧ̆ѧ — *Streaia*, 15r/3, e da ꙗ — *ia*: ꙗ̆рба — *iarba*, 25r/12; il dittongo [i̯e] da ꙗ — *ie*: мꙋ̆ꙗ̆ре — *muiere*, 29r/2; съкꙋ̆ꙗ́нїн — *Secuieni*, 14r/9, e in un caso da є: є̂лѧ̆ѡ̆вꙋлꙋ — *Ielfoul*, 14r/11. Il dittongo [i̯u], come in altri antichi testi, è rappresentato da ю — *iu*: юбӥре — *iubire*, 28r/8; Васлꙋ̆ю — *Vasluiju*, 40r/16, e da ю — ø: ръбдъто́рю — *rabdator*, 30r/11. I dittonghi [ea] ed [oa] sono trascritti rispettivamente con ѣ — *e*: пѣпени — *pepin*, 25r/10; бѣре — *bere*, 27r/17, e con ѡа — *o*: ѡ̂асе — *osse*, 22r/1, o con оа — *o*: соа́ре — *sore*, 23r/7. Ma, sulle forme con i dittonghi avremo modo di soffermarci successivamente.

Per quel che riguarda la rappresentazione delle consonanti, ci limitiamo a segnalare quelle che ci sembrano più degne di nota:

[j] è rappresentato da ж — *s*: жюка́ре — *socare*, 28r/14; ma, frequentemente, al posto di *s* troviamo *z*: жъю̆лꙋ — *ziul*, 15v/14; жꙋде́цꙋ — *zudez*, 37r/11, ecc..

[h]: х — *h*: хїер — *hier*, 3r/5; ma, nella translitterazione, la fricativa qualche volta non è notata: ха́нне — *aine*, 26r/12, o, in qualche caso, è rappresentata da *c*: мъдꙋ̆ха — *maduca*, 22r/2.

[șt]: щ — *sti*: Бꙋкꙋре́щи — *Bocoiesti* (non *Bocoresti*, Tagliavini, *Op. cit.*, p. 179), 14v/3; Пнтѣщїн — *Pitiesti* (non *Pitesti*, Tagliavini, *Op. cit.*, p. 179), 14v/6; ma, in qualche caso, al posto di *sti* troviamo *sct*: Търгѡ́внщѣ — *Tergoviscte*, 14v/2; Щефъне́щїн — *Stephanescti*, 42r/14; in cui, probabilmente, si può rilevare l'intenzione da parte dell'autore di notare la fricativa prepalatale *ș*.

[ț]: l'affricata dentale sorda è generalmente rappresentata da ц — *z*: цъце — *zize*, 22r/5, ma troviamo anche *zz*: ра́ца — *razza*, 23r/18.

[č]: ч — *c*: че́рбн — *cerbi*, 24r/11; чинчи — *cince*, 29v/5; ma, sporadicamente, troviamo anche *z*: четѝре — *zetire*, 28r/9, e *ck*: пичо́рꙋ — *pickiorul*, 20r/13.

[ș] — mentre nella sezione cirillica troviamo regolarmente ш, in quella latina, forse sotto l'influsso della ortografia ungherese, abbiano *s*: шо́ймꙋ — *soim*, 24r/1; ша́ѡа — *Sauua*, 26r/10, e *ss*: гꙋ̆ша — *gussa*, 19r/15.

[ğ]: џ — *g* (+ *e*, *i*): џино́ке — *ginoek*, 20r/11; сѣнџе — *sengie*, 21r/9.

Il grafema cirillico ⱴ, ricorrente solo col valore din [în], è translitterato con *in*: ⱴцелѣџере — *inzelegere*, 28r/7.

Per concludere queste considerazioni riguardanti gli aspetti grafici del nostro ms., dobbiamo rile vare che, come in altri antichi testi romeni scritti in cirillico, anche qui sono frequenti le lettere soprascritte[21]. Generalmente troviamo soprascritto — л dell'articolo: стома́кꙋл, 20r/2; ꙋ̆нꙋл, 29v/1; кри́шꙋл, 2r/9—10; пъмънтꙋл, 2r/13; ѡ̂ра́шꙋл, 14v/13; тополо́гꙋл, 15v/12, ecc..; ugualmente troviamo soprascritto л in Молдо́вен 40r/2; in due casi н[22]: ма́нкъ, 29r/4; молдо́вен, 40r/2; in due casi è

[21] Sull'uso delle lettere soprascritte, cfr. E. Vîrtosu, *Suprascrierea slovelor chirilice*, in LR XIII (1964), n. 2, pp. 120—148.

[22] Sulla soprascrizione di queste lettere, cfr. D. Strungaru, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice. I. Criteriile suprascrierii literelor*, in LR X (1961), nr. 5, pp. 476—480.

soprascritto — р̱ del genitivo plurale *-lor:* Сѫкѹ́йлоp̱, 2r/13; Чернъѹ-цилоp̱, 44r/8; ma si riscontra anche р soprascritto in posizione interna preconsonantica: тъpнака, 2r/14—15; поаpтъ, 3r/5; тъpгѹлѹ, 43r/5—6; тѹpчи, 43r/14; in due casi è soprascritto н: мѹнтеле, 2r/17; мѹнцїн, 3r/1: с è soprascritto in фpѹмос̱, 40r/9, ш in ѿpаш, 3r/7, ma, successivamente è dato anche ѿpа́шѹ 36r/9.

Per quel che riguarda i segni diacritici, infine, rileviamo la presenza dello spirito ~ e degli accenti acuti e gravi. Conformemente all'uso consacrato dalla tradizione, lo spirito appare sulla vocale iniziale [23]. ѹ̃нге, 21r/1; а̃па, 22r/14; ѿpзѹ, 23r/5, e sulla vocale tonica del dittongo: ꙗ̃pкъ, 25r/12; ma, spesso, è segnato anche sull'elemento semivocalico del dittongo: ѿа́се, 22r/1; Ха́йне, 26r/12; шо́ймѹ, 24r/1. L'accento acuto è generalmente posto con regolarità sulle vocali toniche, ma si riscontra anche qualche improprietà: кѹлтѹ́pѹ, 23r/16; in alcuni casi esso non è segnato: дъмбовица, 14r/13; ведѣpе, 28r/5. L'accento grave, che in altri antichi testi come il *Liturghierul lui Coresi* e la *Pravila Ritorului Lucaci*[24] appare segnato solitamente sulla vocale tonica dell'ultima sillaba e nei monosillabi, qui si riscontra in qualunque posizione: пичо̀pѹл, 20r/13; фика̀цїн, 21r/7; фѹ̀ине, 27r/15, ecc.. Non mancano, infine, casi in cui è segnata una doppia accentuazione: а̃pдѣ́лѹлѹ, 1r/2; pъмни̇̀кѹлѹ, 14v/8: Дѿлѹжъ̀ю 14r/21, ecc..

Esaminando il sistema ortografico adoperato nelle voci scritte con alfabeto latino, risulta molto evidente che, salvo in alcuni casi, l'autore ha seguito generalmente il modello ortografico italiano: [*k*] è rappresentato, come in italiano, da *c (+a, o, u,)*: *cal*, 24r/17; *capriol*,24r/12; *arco*, 26r/5, anche se non manca qualche caso in cui troviamo *k*, come in altri testi antichi scritti con lettere latine: *kas (= caș)*, 22r/10, e *ck: pisicka*, 24r/16; *laptucka*, 25r/15; *monckare*, 27r/6 (ma anche *moncare*, 28r/15), ecc..; inoltre, l'uso di *z* per rappresentare [*ț*], di *c (+e, i)* e di *g (+e,i)*, per trascrivere rispettivamente [*č*] e [*ğ*], come si è già visto, ci conferma che l'autore doveva avere una certa familiarità con l'ortografia italiana, anche se non sconosceva i modelli di quella ungherese, allora molto diffusa presso gli scrittori del Banat — Hunedoara.

Ha rilevato giustamente il Dima—Drăgan nell'articolo citato che „în redarea cuvintelor românești cu litere latine s-au strecurat numeroase alterări importante" (p. 34). In realtà, tra le voci scritte in cirillico e quelle scritte con lettere latine esistono alcune discordanze che meritano un qualche rilievo. A parte i casi in cui ad una semplice nella voce scritta in cirillico, corrisponde una doppia nella sezione latina, come ad esempio in пї́ѧлѣ — *pielle*, 19r/3; гѣ́тѹ — *gutt*, 19r/14; ко́тѹ — *cott*, 20r/6; гѹтѹ́й — *guttui*, 25r/7, ecc.., che possono essere dovuti ad una tendenza italianeggiante o latineggiante, il testo presenta una serie di alterazioni che non possiamo considerare come semplici questioni di grafia. Esaminiamo brevemente quelle voci che sotto questo aspetto ci sembrano le più interessanti.

1) Пѣ́нтече — *pontice*, 20r/2. L'alternanza е/*i* riflette una doppia pronunzia della voce, la prima con е (=*e*), forse letteraria, la seconda con

[23] Cfr., ad esempio, la *Pravila Ritorului Lucaci*, cit., p. 47, e il *Liturghierul lui Coresi*, cit., p. 53.

[24] *Liturghierul lui Coresi*, p. 54; *Pravila Ritorului Lucaci*, p. 47.

i, popolare (cfr. ALR II/1, 2211/349 [25], NALR — *Oltenia*, I, h. 103, n. 905 [26], DLR, s.v. [27]). Questo fenomeno, che appare anche in testi e documenti provenienti da varie regioni dacoromene, è attestato con una certa frequenza in Muntenia dopo il 1600, soprattutto presso i Cronisti munteni [28].

2) Џенюке — *ginoek*, 20r/11. In *genuche* si mantiene il fonetismo etimologico, senza *n*. La forma *genunchi*, invece, è considerata una innovazione proveniente dal nord; *genuche (genuchiu)*, come è stato rilevato[29], è caratteristico della Muntenia, dove si mantiene ancora oggi. Nella grafia џенюке, tuttavia, stranizza la presenza di ю, che ci condurrebbe ad una forma **geniuche*, di cui non abbiamo alcuna notizia.

3) Плѹмѹнїи — *plomoni*, 21r/6. La forma della sezione cirillica richiama la variante *plumuni*, viva ancora oggi in Oltenia e nel Banato (cfr. NALR-*Oltenia*, I, h. 92; NALR — Banat, I, h. 95)[30], nella forma *plomoni*, invece, anche se sono frequenti le varianti con *plo-* al posto di *plă-* e di *plu-*, non crediamo si rispecchi una pronunzia dialettale, bensì un influsso dell'it. *polmoni*.

4) Мѹшкїи — *mustij*, 22r/4. E' assai probabile che *st* per шк sia un errore di translitterazione. Da quanto ci risulta (cfr. DRL, s.v. *muşchi)*, escludiamo che nella forma con lettere latine si possa vedere un particolare fonetismo.

5) Бѹкате — *bocate*, 22r/7. L'alternanza ѹ/*o*, che si riscontra anche in molti altri testi antichi, potrebbe rispecchiare un fatto di pronunzia, anche se le opinioni degli studiosi sono al riguardo discordi [31]. Anche nel *Lexicon Marsilianum* riscontriamo lo stesso fenomeno: *bombak*, 886; *bukoria*, 851; *impromut*, 249, ecc. [32].

6) Пиперъ — *pipier*, 22r/12. La grafia *ie*, al posto di е della colonna cirillica, potrebbe rispecchiare una tendenza fonetica che si riscontra ancora oggi nel Banato e nell'Oltenia: „Dans le dialecte du Banat, au contraire, la règle générale c'est qu'*e* se mouille en *ie*, porte ou non l'accent tonique: *grieku, liemnu*. ."[33]. Questo fenomeno, del resto, è attestato

[25] *Atlasul lingvistic român*, Partea II, de E. Petrovici, vol. I, Sibiu-Leipzig, 1940.

[26] *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, I, întocmit sub conducerea lui B. Cazacu, Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu, Bucureşti, 1967; II, Bucureşti, 1970; III, Bucureşti, 1975.

[27] *Dicţionarul limbii române*, Bucureşti, Acad. R.S.R., 1965—1980.

[28] I. Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 106; „După 1600, fenomenul se întîlneşte în Muntenia, în special în poziţie posttonică, *e* fiind urmat în silaba următoare (finală), de un alt *e* . . . : *degitile, părintile, pătulile* . . ."; cfr., inoltre, A. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1971, p. 324.

[29] I. Gheţie, *Baza dialectală*, cit., p. 136; inoltre, E. Petrovici, *Baza dialectală a limbii noastre naţionale*, în LR IX (1960), nr. 5, pp. 63—64.

[30] *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat, I*, Bucureşti, 1980.

[31] Cfr. N. Drăganu, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914, p. 105. Il Drăgan pensa che questa oscillazione, presente negli antichi testi, rispecchi una pronunzia intermedia tra *o* ed *u*. A. Rosetti, invece, in *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1927, pp. 53 e sgg., nega l'esistenza di questo suono intermedio.

[32] C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum"*, cit., p. 68.

[33] E. Picot, *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains*, Ire et IIe parties, Paris, 1873, p. 13; sullo stesso fenomeno si veda, inoltre, V. V. Haneş, *Din Ţara Oltului. Însemnări etnografice şi lingvistice, culegere de texte, glosar de cuvinte*, Bucureşti, 1922, p. 48, e I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 78.

anche in altri scritti dei secoli XVII–XVIII provenienti da altre regioni dacoromene [34].

7) ȢНТȢДЕЛЕ́МИНȢ – *ontdelem*, 22ʳ/15. A parte l'alternanza ȣ/*o* in ȢНТ-, *ont-*, la forma in lettere latine presenta la caduta di *-n* finale, che non appare nei lessici e negli atlanti linguistici consultati, cfr. ALR, II, s.n. 1133, NALR-*Oltenia*, II, 280, ma che è documentata nel *Ms. di Göttingen : l'oglio d'oliua – ont de lem*, 11ʳ/23 [35].

8) ЗА́ХАРȢ – *zar*, 22ʳ/17. Per quel che riguarda queste forme, il Tagliavini fa il seguente rilievo : „Notevole la contrazione che probabilmente presume l'accentuazione *zahár*, come in Moldavia, mentre nella colonna dei caratteri cirilliani si ha la regolare accentuazione muntena ЗА́ХАРȢ" (*Un frammento di terminologia*, p. 174, nr. 2). *Záhăr* è diffuso in Muntenia, Dobrugia e nel sud-est della Transilvania, mentre nelle altre zone predomina l'accentuazione *zahár (zăhár)*, cfr. ALR, II, s.n., V, h. 1136 [36]; tuttavia, *zahár* è registrato anche in alcuni punti dell'Oltenia : cfr. NALR - *Oltenia*, II, h. 376, punti 960, 967, 968, 970. Dobbiamo relievare, inoltre, che in molti punti dell'Oltenia, accanto a *zahăr* è vitale anche la variante *zar* : 972, 973, 974, 975, 976, 978, 980, 981, 982, 987, 989, 990, 991, 992, 994 ; non esiste un solo punto in cui oltre a *zar* sia dato *zahár*. Questa distribuzione spaziale ci induce a ritenere che, contrariamente a quanto presuppone il Tagliavini, alla forma *zar* si sia giunti da *záhar* e non da *zahár*. Ad ogni modo, notiamo che anche in questo caso, come in altri, l'autore, accanto alla forma letteraria della sezione cirillica ha dato nella colonna latina anche la forma populare.

9) ЧЕ́РЮЛȢ – *cerul*, 23ʳ/6. Nella colonna cirillica è data la forma *ceriu*, in cui si riflette la pronunzia molle di *-r-* (fenomeno, questo, che a parere del Gheţie risalirebbe a prima del sec. XVI)[37], mentre nella sezione latina troviamo *ceru*, con la pronunzia dura di *-r-*, molto diffusa in Muntenia dopo il 1600.

10) ГЪ́НСКА – *geska*, 23ʳ/17. La forma della sezione cirillica, al posto della più comune *gîscă*, è arcaica e caratteristica di alcuni dialetti moldavi e transilvani ; la troviamo attestata in Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, 179, ap. DA, s.v.[38], nel glossario di Silvestro Amelio abbiamo *oche = kaensty*, 71ᵛ/17. Anche l'*Anonymus Caransebesiensis* ha *gĕnskĕ – anser*, p. 340[39], il *Lexicon Marsilianum*, *anser – genska*, 26, p. 188.

11) ПОТЪРНИ́КЕ (non ПОТЪРНИ, come trascrie il Tagliavini, p. 175) – *pottornigie*, 24ʳ/4. Nella colonna cirillica è registrata la forma letteraria

[34] Questa dittongazione si riscontra nel *Katekismo Kriistinensko* di Vito Piluzio, Roma, 1677, cfr. N. Drăganu, in „Făt-Frumos" I (1926) ; nel Ms. di Anton Maria Mauro, è data la forma *fietile (= fetele)*, cfr. C. Tagliavini, *Alcuni manoscritti rumeni sconosciuti di missionari cattolici in Moldavia (sec. XVIII)*, în „Studi Rumeni" IV (1929–1930), p. 59 ; id. *Il „Lexicon Marsilianum"*, cit., p. 64.

[35] *Cod. Ms. Asch 223* della Biblioteca dell'Università di Göttingen ; Ş. Paşca, in „Studi Italiene" II (1935), pp. 119–136.

[36] I. Gheţie, *Baza dialectală*, cit., p. 95.

[37] I. Gheţie, *Baza dialectală*, cit., p. 154, e.I. Gheţie, A. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, pp. 206–209.

[38] Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (A–DE, F-*Lojniţă*), Bucureşti, 1904–1940.

[39] G. Creţu. *Anonymus Caransebesiensis*, in „Revista Tinerimea Română" I (1898), pp. 320–380.

potîrniche, mentre *pottornigie* della sezione latina riflette quasi certamente la variante *potîrnice*, registrata nell'ALR, I, 1044/77, 339, e nell' ALR, s.n. III, h. 710, p. 848.

12) Оўрсꙋлꙋ — *orsul*, 24ʳ/9 : *o* — della colonna latina, al posto del regolare оу (= *u*) della sezione cirillica, potrebbe essere modellato sul corrispondente italiano.

13) Нара́мзъ — *naranc*, 25ʳ/3. Voce arcaia e regionale, attestata per la prima volta, secondo i dati del DLR, nel 1781 [40]. La variante con *n*, al posto di *m*, data nella colonna latina, è ugualmente attestata in Negruzzi, *Scrierile*, I, p. 263 [41].

14) Чирі́шꙋ — *cirige*, 25ʳ/9. A parte la grafia *-ge*, che translittera assai male il cirillico-шꙋ, ci interessa sottolineare l'alternanza і/*i*, che potrebbe riflettere un fatto di pronunzia analogo a quello documentato nel *Lexicon Marsilianum* in forme come *oricz*, 1658, p. 232, *kurik*, 174, p. 192.

15) Пѣпени — *pepin*, 25ʳ/10. Nella colonna cirillica è data la forma regionale *peapeni*, mentre nella parte latina la variante con *i*, al posto di *e* : *pepin*, attestata, secondo il DLR, per la prima volta nel *Ms.di Göttingen* [42], e registrata anche nell'ALR, I, 857/298, 302 [43].

16) Ти́гвъ — *ticka*, 25ʳ/11. La differenza tra le due forme crediamo sia soltanto grafica. L'autore non è riuscito a translitterare meglio il cirillico. Per le varianti *tidvă, tigbă, tibgă, ticvă, titvă*, ecc., cfr. Borza, *Dicționar*, cit., p. 95.

17) До́и — *duoi*, 29ᵛ/2. La dittongazione di *o* in *uo*, che troviamo nella forma translitterata, è assai equivoca. Anche se in alcuni dialetti romeni a nord-est e a nord-ovest di Tîrgu-Jiu [44], e del sud della Moldavia [45], si riscontra saltuariamente un simile fenomeno, non abbiamo alcun elemento per poter dire se in questo caso *uo* rifletta un fatto di pronunzia. E'probabile che esso sia da attribuire ad influsso del corrispondente italiano *due*.

18) Зѣче — *zice*, 29ᵛ/10. Nella forma cirillica si mantiene l'antico fonetismo *ea* : *zeace* (< *decem*), abbastanza documentato nei testi del sec. XVI, come ad esempio in *Psaltirea slavo-română* di Coresi, 54ᵛ/16, 179ᵛ/10, 274ʳ/7 [46], nella *Pravila Ritorului Lucaci*, 250ʳ/16, nella *Palia de*

[40] N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, ap. DLR, s. v.

[41] C. Negruzzi, *Scrierile lui . . ., I. Păcatele tinereților*, București, 1872, p. 263.

[42] *melone — pepin*, 11ʳ/32.

[43] Cfr., inoltre, A. Borza, *Dicționar etnobotanic, cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România*, București, 1968, p. 54.

[44] E. Gamillscheg, *Oltenische Mundarten*, in *Sitzungsberichte der philosophisch — istorischen Klasse der Akademie der Wissenschaften in Wien*, vol. 190, Wien, 1919, p. 51 ; inoltre, A. Avram, *Trecerea lui* [*uo*] *la* [*uă*] *în graiul crișean*, in SCL XIII (1962), n. 3, pp. 325—336 ; R. Popescu, *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, 1980, p. 34.

[45] Cfr. I. Iordan, *Dialectele italiene de sud și limba română*, in „Arhiva" (1923), p. 23 ; dopo aver fatto riferimento alle affermazioni di Gamillscheg, Iordan rileva che „fenomenul constatat de filologul german este foarte obișnuit în sudul Moldovei (de pildă la Tecuci), unde orice *o* inițial accentuat se pronunță *uó*. . " ; sull'argomento, cfr., inoltre, A. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1927, pp. 90—91.

[46] Coresi, *Psaltirea slavo-română* (1577) , în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589, Text stabilit, Introducere și Indice de Stela Toma, București, 1976.

la Orăștie, 108/15, 302/27 [47]. Per quanto riguarda la forma latina, dove troviamo *i* al posto di *e*, non siamo in grado di dare una spiegazione attendibile, poichè nelle opere consultate questa variante, se di variante si tratta e non di errore di grafia, è stata da noi riscontrata soltanto in un caso, nel *Leviticus* del 1560, pubblicato nella Crestomazia del Gaster [48]: „коум зиче (!) [il punto esclamativo è del Gaster] моуерїле востре ворноче пьнне". Dobbiamo rilevare, tuttavia, che nei numerali composti appare la forma regolare con *e*: доазече — *duozes*, треизече — *treizes*, шаизече — *saszes*, ecc., p. 12.

19) Гáлбенꙋ — *galbin*, 30ʳ/1. Per l'alternanza е/*i*, cfr. quanto si è detto a proposito di пѫнтече — *pontice*; la variante con *i* è attestata anche nella *Palia de la Orăștie*, dove riscontriamo accanto a галбенѫ, 273, 19, anche галбинѫ, 273, 2, inoltre, in qualche testo munteno del sec. XVII [49].

20) Фрꙋмóсꙋ — *formos*, 30ʳ/8. Non abbiamo alcun elemento per ritenere autentica la forma translitterata. Negli antichi testi essa è sempre documentata come *frumos*, cfr. DA, s.v., Densusianu, HLR, 406, 409, 455. E', dunque, possibile ritenere che l'autore sia stato influenzato dalla corrispondente base latina. Il fatto che riscontriamo un'altra attestazione di questa forma: чѧл че-шй адꙋна щинцле формосе in *Chemare la tipărirea cărților românești* (1821) di Constantin Diaconovici-Loga, autore di una *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, e appartenente alla Scuola latinista transilvana, non fa che avvalorare la nostra ipotesi [50].

Dall'esame finora fatto sono stati deliberatamente escluse alcune forme che riteniamo opportuno, data la identità dei fenomeni che esse presentano, analizzare contemporaneamente. Si tratta di quelle forme in cui compaiono i dittonghi *ea* ed *oa*. Grosso modo, come si è già accennato in precedenza trattando della translitteratione, il testo presenta la seguente situazione: per il dittongo *ea* nella sezione cirillica abbiamo ѣ, in qualunque posizione, mentre nella sezione latina abbiamo generalmente *e*: дѣџетꙋ (non дѣџтꙋ, come trascrive il Tagliavini, p. 173) — *deget*, 20ʳ/8; пѣпенн — *pepin*, 25ʳ/10; мѣрџере — *mergere*, 27ʳ/11; фрꙋнтѣ — *frunte*, 19ʳ/5; ноáптѣ — *nopte*, 29ʳ/13; ma, in qualche caso, a ѣ corrisponde nella sezione latina *ia*: диминѣцъ — *diminiasa*, 29ʳ/9, e spesso anche *a*: сѣра — *sara*, 29ʳ/12; цáра ꙋнгꙋрѣскъ — *zara ungaraska*, 32ʳ/3; цàра францозѣскъ — *zara franciosaska*, 33ʳ/3; цàра немцѣскъ — *zara menciaska*, 32ʳ/2 (con *m*-, al posto di *n*-, dovuto ad errore di grafia), ma anche цàра немцѣскъ — *zara nemzescka*, 1ʳ/7.

Il fatto che in corrispondenza a ѣ troviamo nella sezione latina ora *e*, ora *ea*, ora *a*, ci induce a ritenere che queste grafie riflettono certamente

[47] *Palia de la Orăștie, 1581—1582*, Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968. Sul passaggio *zeace* > *zece*, cfr. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, ed. îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, București, 1975, p. 394.

[48] M. Gaster, *Chrestomathie roumaine*, Textes imprimés et manuscrits du XVIᵉ au XIXᵉ siècle, specimens dialectales et de littérature populaire, I, Leipzig-Bucarest, 1891, p. 5.

[49] Cfr. I. Gheție, *Baza dialectală*, cit., p. 278.

[50] Per la citazione del Diaconovici, cfr. M. Gaster, *Chrestomathie*, cit., II, p. 234. Sul Diaconovici, cfr. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București, 1969, p. 347.

condizioni di pronunzia; del resto *a* per *ea* in *sara*, ad esempio, è ampiamente attestato nelle opere del sec. XVI, in *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voronețeană*, ecc..[51], ed è ancora vivo in molte regioni dacoromene: Moldavia, Banato, Transilvania e Oltenia [52]; la ridutione di *ea* ad *a* in forme come *unguraska*, *franciosaska*, ecc., si riscontra anche presso i Cronisti munteni, ad es. nella *Cronica anonimă a domniei lui Matei Basarab* [53].

Resta da esaminare il valore di ѣ. E' noto che l'interpretazione del valore di questo grafema costituisce uno dei problemi più complessi della fonetica dell'antico romeno [54], potendo esso riflettere tanto *ea*, quanto *e*. Nel testo di cui ci occupiamo, tuttavia, è probabile che ѣ rappresenti *ea* della lingua letteraria, mentre le forme translitterate con *e*, *a*, riflettono la pronunzia popolare. A sostegno di questa interpretazione ci sembra di qualche utilità il seguente fatto: nelle forme фрѹнтѣ, 19^r/5, ноáптѣ 29^r/13, марѣ, 34^r/7—8, ѣ ha il valore di *-ea*, e non di *-e*, poichè nelle voci non articolate troviamo regolarmente є: пъйнє, 22^r/8, кáрнє, 22^r/9, фѹщє, 26^r/7, ecc..

Per quel che riguarda il dittongo *oa*, nella colonna cirillica abbiamo costantemente оа oppure ѡа, mentre nella colonna latina *o*: ѿасє — *osse*, 22^r/1; соáрє — *sore*, 23^r/7; къпрнѡàрь — *capriol*, 24^r/12; флоáрє — *flore*, 25^r/14; ноáптѣ — *nopte*, 29^r/13; Шигишоáра — *Sigisora*, 1^r/15, ecc.. Anche in questo caso le grafie оа — *o* riflettono molto probabilmente due registri, uno letterario che mantiene inalterato il dittongo, e uno dialettale con la monottongazione. Purtroppo l'esiguità di dati attendibili sulla distribuzione spaziale di questo fenomeno — attestato con una certa frequenza in altre opere del sec. XVII[55] e registrato ancora oggi in alcune regioni dacoromene, come Crișana, Maramureș, Transilvania, parte del Banato e nord dell'Oltenia (cfr. ALRM, I, h. 26, 197; ALRM, I, II, h. 242, 270, 294, 369) — non ci consente di stabilire quale fosse la sua diffusione nel passato [56].

Un altro fenomeno che riteniamo opportuno segnalare è la caduta di *-i* finale nella colonna latina, mentre esso è regolarmente dato nella sezione cirillica: шóлдѹри — *soldur*, 20^r/10; пѣпіни — *pepin*, 25^r/10; мѹлци — *mulz*, 30^r/16; рѣдѹци — *Reduz*, 43^r/10, ecc.. Nei testi del sec. XVII, *-i* finale, ridotto ad *ĭ*, generalmente dopo *ș*, ma saltuariamente

[51] Cfr. O. Densusianu, HLR, p. 428; inoltre, A. Rosetti, *Istoria limbii române*, II ed. București, 1978, pp. 516—517.

[52] Cfr. *Micul Atlas lingvistic român*, Partea I, a cura di Sever Pop, Cluj, 1938, h. 230, 250, 280; ALR, II, vol. I, h. 130; ALR, s.n. VI, h. 1 666, 1 710.

[53] Cfr. A. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, cit., p. 318.

[54] O. Densusianu, HLR, pp. 427—432.

[55] Su *o* col valore di *oa* nei testi del sec. XVI, cfr. A. Rosetti, *Considerații asupra foneticii și fonologiei limbii române în secolul al XVI-lea*, in SCL XV (1964), nr. 2, p. 133.

[56] La riduzione di *oa* ad *o*, che appare con regolarità nel *Lexicon Marsilianum*, è per il Tagliavini „indice di una pronunzia dialettale" (p. 72); essa si riscontra anche nell'*Anonymus Caransebesiensis*, cfr. N. Drăganu, *Mihail Halici. Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII*, in „Dacoromania" IV (1927), pp. 141—142; inoltre, in *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri traduse din slavonește*, a cura di I. A. Candrea, București, 1916, par. 55. Per la presenza del fenomeno nel Maramureș, cfr. T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925, p. LV. Per altri riferimenti a questo argomento, cfr. I. Pătruț, *Influențe maghiare în limba română*, in SCL IV (1953), p. 213, per il quale la riduzione di *oa* ad *o* sarebbe dovuta ad influsso ungherese; L. Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română*, București, 1973, pp. 164—165.

anche dopo ț, č, z, r, s, t, è rappresentato da ь, ъ, che non hanno alcun valore fonetico [57]. L'alternanza —н/-ø che riscontriamo nelle forme citate, può essere attribuita al fatto che nella sezione cirillica l'autore ha seguito la tradizione grafica [58], mentre nella sezione latina ha voluto rappresentare la realtà fonetica.

Il testo presenta anche un caso di palatalizzazione della labiale *f-* : поáртѣ де Хїéрꙋ — *porta de hier*, $3^r/5$, che, com'è noto, rappresenta un fenomeno caratteristico di varie regioni dacoromene attestato fin dal sec. XVI [59].

Prima di concludere queste osservazioni riguardanti alcune particolarità linguistiche del glossario, non possiamo fare a meno di accennare ad una serie di sinonimi che si riscontrano nella parte romena, tanto nella sezione cirillica, quanto in quella latina, ma a volte solo in quella cirillica.

1) Пѣ́рꙋлꙋ, ки́ка — *per*, $19^r/2$. In generale *chică*, forma popolare e familiare [60], è attestata col valore di „chevelure, tresse de cheveux" (DA), DEX [61], cfr., anche *Anon. Carans.*: *kikĕ — coma*, p. 346 ; *Lex. Mars.*: *coma — tyika*, 237, p. 194.

2) Гѣ́тꙋ, грꙋма́зи — *gutt*, *grumasi*, $19^r/14$. La forma *grumaz*, sinonimo di *gît*, è attestata fin dal secolo XVI, cfr. O. Densusianu, HLR, pp. 497—498, Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL, p. 285, DA, s.v., *Anon. Carans.*: *grumadz — collum*, p. 341.

3) Гꙋ́ша, бѣрбі́е — *gussa*, *barbij*, $19^r/15$. Nel romeno moderno, ma solo nella lingua familiare, *guşă* ha il valore di *gît* (DEX). Per la sinonimia con *bărbie*, cfr. DA, s.v.

4) Стомáкꙋл, пѣ́нтече, $20^r/2$. La forma *pîntece*, tanto in dacoromeno (cfr. DLR, DEX), quanto nei dialetti sud-danubiani (cfr. megl. *pontitsi*, Puşcariu, EW, 1321 [62]; ar. *pîntic*, Papahagi, DDA, p. 990 [63],) ha il significato di „pancia", „ventre", „addome" ; comunque, il valore restrittivo di „stomaco", caratteristico della lingua popolare, è attestato fin dal sec. XVI in Coresi, cfr. DLR, s.v.

5) сéꙋ, ꙋнтꙋ́рѣ — *seuu o untura*, $21^r/15$. Il rapporto sinonimico delle voci romene è giusto. La glossa, tuttavia, non ci sembra coerente, in quanto nella sezione italiana abbiamo *pinguedine*. Successivamente è data anche la glossa *grasso* — ꙋнтꙋ́рѣ — *untura*, $23^r/2$.

6) Ҷарáпꙋ, тꙋрїáкꙋ — *garap*, $27^r/1$. Manca la translitterazione della seconda forma. Oggi *tureatcă* ha il valore di „carîmb (la cizmă)",

[57] Per altri esempi rimandiamo a O. Densusianu, HLR, pp. 452 — 453, e ad. A. Rosetti, ILR, pp. 497—498.

[58] In generale, come si è già detto, nei testi antichi *-I* finale è notato con ь e ъ, ma non mancano casi in cui esso è rappresentato, come nel nostro testo, da н, cfr. A. Philippide, *Originea românilor*, II, p. 67.

[59] Cfr. I. Gheţie, *Baza dialectală*, cit., pp. 122—123. Su questo argomento esiste una ricca bibliografia, citiamo le opere più importanti : D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, in *Probleme de fonetică*, Bucureşti, 1953, pp. 41 e sgg. ; M. Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976, pp. 54—57. Sull'attuale distribuzione geografica della palatalizzazione delle labiali, cfr. I. Coteanu, *Elemente de dialectologie*, cit., p. 88.

[60] Cfr. M. Bucă, I. Evseev, F. Kiraly, D. Craşoveanu, L. Vasiluţă, *Dicţionar analogic şi de sinonime al limbii române*, Bucureşti, 1978, p. 201.

[61] *Dicţionarul explicativ al limbii române*, DEX, Bucureşti, 1975.

[62] S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I*, Heidelberg, 1905.

[63] T. Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, Bucureşti, 1974.

ma è ugualmente attestato il significato arcaico e regionale di ,,ciorap'' (DEX); *turuiac* col valore di ,,ciorap'', secondo i dati del NALR-*Oltenia*, II, p. 269 [1506], sopravvive ancora a Verbiță e a Seacă de pădure.

Nella sezione *Per la geografia nella lingua valacca*, sono registrati, inoltre, i seguenti sinonimi :

1) **Дѣлѹ, пискѹ** — *dal*, *pysku*, 36r/4. Su questi sinonimi, cfr. DLR, s.v. *pisc*, e *Dicționar analogic*, 494, p. 226 ; nell'ALR III, h. 809, *pisc*, come sinonimo di *movilă*, *deal*, è registrato al punto 848.

2) **ѡра́шѹ, четáте** — *oraș*, *cittade*, 36r/9. Oggi *cetate* ha soltanto il valore di ,,fortăreață'' (DEX), ma nei testi del sec. XVI appare usato anche con l'accezione di *oraș*, contrapposto a *sat*, cfr. Densusianu, HLR, pp. 856—857. Sulla presenza di queste due forme nella letteratura antica, cfr. F. Dimitrescu, *Contribuții*, cit., pp., 138, 198.

3) **Кáлѣ, дрѹмѹ** — *caglia*, *drum*, 37r/1. Su questi sinonimi, cfr. DEX, DA, *Dicționar analogic*, 187, p. 97, V. Breban, *Dicționar al limbii române contemporane*, București, 1980, s.v. Nei testi del sec. XVI, *drum* appare attestato solo raramente rispetto a *cale*, cfr. F. Dimitrescu, *Contribuții*, pp. 135, 150.

4) **По́дѹ—пѹнте** — *pod*, *punte*, 37r/8. Nel romeno moderno *punte* ha il valore restrittivo di ,,pod îngust . . . care poate fi trecut numai cu piciorul'' (DEX, Breban, DLRC), ma certamente nel passato esso ha avuto il significato generico di ,,ponte'', ed è stato poi soppiantato dallo altro di origine slava. L'*Anon. Carans.* registra tanto *pod* — *tectum*, *pons*, *stratus*, p. 361, quanto *punte* — *pons*, p. 364. Crediamo sia importante ricordare che in aromeno non esiste *pod*, ma solamente *punte* (Papahagi, DDA, p. 1029) ; ugualmente il meglenoromeno ha solo *punti* (Pușcariu, EW, 1402) [64].

E non possiamo concludere queste nostre considerazioni senza accennare ad alcune particolarità che si riscontrano nella sezione geografica del Ms.

1) *Croazia* è tradotto con **ца̀ра ̂ бъ́тѣскъ**, 32r/7, nella sezione cirillica, e con *Zara Croaska* in quella latina. Il *Lexicon de la Buda* e il DA registrano *Țara orvătească* ; di *arvătesc*, derivato de *arvat*, cfr. Hasdeu. *Etymologicum magnum*, ap. DA, ,,Croate'' (< paleosl. *harvatu)* non possediamo alcuna attestazione. Quanto a *Croaska*, non siamo in grado di dire se si tratti di un derivato, di cui, tuttavia, non abbiano nessuna notizia, o di forma modellata sul corrispondente italiano.

2) *Italia* — **ца̀ра фрънчѣскъ** — *Zara franciaska*, 32r/11 ; derivato arcaico da *frînc*, attestato per la prima volta in Amiras, *Let.*, III, 144/3, ap. DA ; *Țara frîncească* è dato anche in *Istoria lui Alexandru cel Mare*, București, 1850, 147/1, ap. DA. Su questa denominazione, cfr., anche, C. Tagliavini, in ,,Studi rumeni'', I (1927), p. 11.

3) *Vienna* — **Бéчюлѹ** — *Beig*, 34r/15. Il rom. *beci* ,,voûte souterraine, sousol, cave'' (DA), deriverebbe dal cumano *beči el* ,,urbs munita'' ;

[64] Secondo S. Pușcariu, *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj, 1937, p. 41, e *Die rumänische Sprache*, aus dem rumänischen übersetzt und bearbeitet von H. Kuen, Leipzig, 1943, il significato di ,,passerella'' si spiegherebbe col fatto che ,,. . . in den Bergen, in denen die Vorfahren der Rumänen lebten, keine grossen Gewässer flossen, über die man Brücken bauen musste, sondern nur Wildbäche, die man auf einem umgestürzten Baum, einem ,Steg', überschritt'', pp. 188—189. Questa ipotesi, tuttavia, non è condivisa del Rosetti, ILR, p. 197, poichè . . . sensul din română îl are și termenul latin''.

Beci, come denominazione della città di Vienna, sarebbe giunto, invece, al romeno dal turco *Beç*: cfr. Şăineanu, *Influenţa orientală*, II, p. 42[65] Cioranescu, DER, 760; Puşcariu, *Limba română*, I, p. 314[66], La translitterazione *Beig* si discosta notevolmente dalla forma della sezione cirillica.

4) Нѝстрѹлѹ — *Putna*, 41ʳ/16. Si tratta certamente di un errore. Precedentemente è dato regolarmente *Nister* — Нѝстрѹ — *Nistro*, 34ʳ/4; l'idronimo *Putna*, comunque, è frequente in Moldavia, Bucovina e Transilvania[67].

Dai rilievi che abbiamo avuto occasione di fare nel corso dell' analisi linguistica del testo, sono emersi chiaramente alcuni dati che vogliamo riassumere brevemente.

Innanzitutto, la perfetta rappresentazione grafica delle voci romene nella sezione cirillica, da una parte, e la loro translitterazione, spesso difettosa e incoerente, nella sezione latina, dall'altra parte, ci vietano di accettare l'ipotesi che attribuisce ad un missionario italiano la paternità di questo manuscrito. La presenza di errori, spesso grossolani, nella sezione italiana, le incertezze nell'uso delle semplici e delle doppie, fanno pensare più ad un romeno che aveva appreso discretamente l'italiano in qualche città del nord-Italia, che non ad un religioso che avrebbe dovuto conoscerlo molto meglio. In secondo luogo, le differenze esistenti tra le voci della sezione cirillica e quelle della sezione latina, differenze da noi considerate il più delle volte come alternanze fonetiche, e non come incoerenze grafiche, rispecchianti due livelli linguistici, uno letterario e uno popolare, ci inducono a ritenere che l'autore doveva essere un uomo di notevole cultura, dotato anche di una certa sensibilità per i problemi linguistici: questa supposizione ci sembra, inoltre, avvalorata anche dalla presenza delle coppie sinonimiche, nelle quali uno degli elementi è di solito letterario, mentre l'altro è, o era, caratteristico della lingua parlata. In terzo luogo, l'esame fonetico e lessicale delle forme prese in considerazione ci ha consentito di stabilire, sia pure con una certa approssimazione, l'area linguistica di provenienza dell'autore. Anche se, come si è rilevato, molti fenomeni presenti nel testo non sono esclusivi di una determinata area dacoromena, comparendo tanto nei dialetti moldavi e transilvani, quanto in quelli del Banato e della Muntenia, o solo in alcuni di questi, tuttavia, la frequenza di tratti distintivi caratteristici dei dialetti munteni ci induce a ritenere che l'autore dovette essere un munteno, come ebbe ad intuire anche il Tagliavini.

Alla luce di questi elementi e di quanto abbiamo avuto occasione di rilevare all'inizio di queste pagine, la tesi del Tagliavini, che attribuisce allo Stolnic Constantin Cantacuzino, munteno, uomo di grande cultura e conoscitore dell'italiano, corrispondente scientifico del Marsigli, la paternità del nostro Ms., ci sembra la più verosimile e la più sostenuta dai fatti.

Maggio 1981 *Università di Catania*

[65] Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române, I, Introducere, II, Vorbe populare, III, Vorbe istorice*, Bucureşti, 1900.

[66] S. Puşcariu, *Limba română*, I, Bucureşti, 1976.

[67] Cfr. E. Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucurnşti, 1970, p. 261.

OBSERVAȚII ASUPRA TEXTULUI ȘI LIMBII *PSALTIRII HURMUZAKI*

PREFAȚĂ

Dintre Psaltirile românești traduse din slavonește în secolul al XVI-lea, singura nereeditată este *Psaltirea Hurmuzaki*, după numele posesorului său, *Eudoxiu Hurmuzaki* (1812–1874), care a dăruit manuscrisul Academiei Române.

Textul acestei Psaltiri a fost înregistrat, cuvînt de cuvînt, de I.-A. Candrea, în ediția critică a Psaltirilor traduse din slavonește, apărută în 1916.

În felul acesta, Candrea a oferit cercetătorului un mijloc sigur de a controla lecturile editorului *Psaltirii Hurmuzaki*.

În anii din urmă, C. Ciuchindel, fost bibliotecar la Academia R. S. România, secția manuscriselor, a transcris cu litere latine textul *Psaltirii Hurmuzaki*, cu intenția de a publica ediția textului. În lipsa unui editor, lucrarea nu a putut fi difuzată.

Am obținut o copie fotografică a textului, în vederea prezentului studiu.

INTRODUCERE

Limba *Ps. Hurmuzaki* nu diferă de limba textelor din secolul al XVI-lea traduse din slavonește, descrisă de Candrea și în ILR.

Candrea a stabilit că există două traduceri independente ale *Psaltirii* : textele Psaltirilor *Scheiană, Voronețeană* și *Coresi* derivă din aceeași traducere anterioară, pe cînd *Ps. Hurmuzaki* înfățișează o traducere independentă (v. ILR, p. 763).

Un studiu amănunțit al versiunii din *Ps. Hurmuzaki* ne va confirma părerea, după cum se va vedea mai jos, că traducerea e diferită de cele din versiunile amintite.

În paginile care urmează, am relevat numai cîteva fapte de limbă caracteristice, dînd însă extensiune felului cum anonimul copist și-a îndeplinit lucrarea și relevînd prezența unor termeni caracteristici.

Problema interpretării lingvistice a materialului cuprins în textul Psaltirii e tratată în capitolul asupra „metodei", așezat în fruntea lucrării noastre.

TRANSCRIEREA

În transcrierea exemplelor din *Ps. Hurmuzaki*, *ĕ* (slova ѣ) e redat prin *č*. Slova ѧ, prin *ea* sau *ia* : *vrĕmѧ* = *vremea* (p. 1, 13), *ačĕѧ* = *ačeia* (p. 1, 19) sau prin *ă* : *înderĕptă-mă* (p. 22, 2–3). Slovele ъ, ь, la sfîrșitul cuvintelor, fiind semne pur ortografice, nu au fost transcrise. *u* final e redat prin *u*.

Consoanele *c* și *g*, acolo unde urmează o vocală palatală, sînt redate prin *c*, *g*, ca în ortografia actuală a limbii române : *cere, frănge*. Înaintea celorlalte vocale, aceste consoane sînt redate prin *č*, *ĝ* : *fečorii, ĝudecata*.

Slova ѫ e transcrisă prin *în* : ѫ *loc*=*în* loc ; ea e păstrată în cazuri ca *deѫ*, *măѫrulor*, *meѫre* (= mine).

Am reprodus notarea paiericului printr-un apostrof : *spur'ca-se-vor* (p. 6, v, 10).

Paiericul e întrebuințat, de cele mai dese ori, spre a semnala lipsa unei litere (de ex. *pre cărr'țe* = *pre căruțe*, p. 15 v, 13) și apare uneori după litera elidată : *sm'tu* = *sămt* (= sînt), p. 6, 23.

(Despre întrebuințarea paiericului, în textele publicate de Hasdeu, în C.B., II, v. exemplele date în C.B., II, p. 64–65, 87, 113, 135, 167, 1178, 200, 384–385, 431.)

METODA

Cercetarea noastră aplică principiile de explicație bazate pe constatarea că, atunci cînd vrem să redăm prin scris gîndurile noastre, scrisul nostru nu notează sunete, ci „sunete-tip" și, deci, „foneme".

N. S. Trubetzkoy a indicat aceasta, arătînd că nu redăm prin scris sunetele ce le pronunțăm, sau pe care intenționăm să le pronunțăm, întrucît scrierea nu notează sistemul fonetic al limbii, ci sistemul ei fonologic, iar sistemul fonologic nu coincide cu cel fonetic.

E. Sapir a făcut observații analoage : vorbitorul și auditorul semi-culți emit sunete și le percep, dar ceea ce ei simt sau aud cînd vorbesc sînt foneme. După o lungă experiență în notarea și analizarea limbilor indo-americane sau africane nescrise, Sapir a putut strînge probe concrete că vorbitorul semi-cult nu percepe elemente fonice (sunete), ci foneme.

În sfîrșit, E. Benveniste a arătat că emițătorul (vorbitorul), atunci cînd percepe sunete, le identifică cu fonemele. În alfabetul latin, fiecare literă corespunde întotdeauna unui singur fonem (textele în limba originală sînt reproduse în *Graphèmes* ; v. expunerea noastră din ILR, p. 717 ș.u. și 734–735).

„Fonemul" este deci o entitate abstractă, plasată în conștiința vorbitorului, și care se exteriorizează prin substanța sunetului vorbit.

Sunetul-tip sau grafemul, notat prin scris, este constituit prin totalitatea sunetelor care formează șubstratul său fizic.

În consecință, în interpretarea textelor scrise trebuie avut în vedere că unele notații sînt simple grafii scrise potrivit regulilor ortografice stabilite, dar nu au nici o valoare fonetică (v. expunerile noastre *Remarques sur la phonologie historique du roumain*, în „Rev. de linguistique romane" XXVIII (1964), p. 202–210, reprodusă în vol. nostru *Linguistica*, Haga, 1965, p. 132–138, și *Graphèmes*).

Al. Philippide (1859–1933) a arătat cu dreptate, încă din 1894 (p. 237 ș.u.), că „limba scrisă simbolizează uzurile, nu vorbirile ocazionale", și anume că într-un text scris se aplică sunetelor vorbite regulile ortografiei oficiale a limbii respective. „Este lucru copilăresc", adaugă Philippide, „să te încrezi orbește în tot ce vei vedea scris, și să consideri orice însemnare a oricui ca un reflex fidel al pronunțării" (p. 238). Urmează o exemplificare , luată din documentele românești publicate de B. P. Hasdeu, în care unele texte prezintă grafii ciudate, pe care Hasdeu le considera drept fenomene fonetice reale. Astfel, în zapisul de vînzare din Beleții, Muscel, cca 1600 (C.B. I, p. 97 ș.u.) sau în mărturia popii Tiful, din Mircești, Vlașca, din 1606 (l.c., p. 148 ș.u.). Nu putem pune bază, ne spune Philippide (p. 240), pe grafii ca *nooii* (= noi), *Oaanceii*, n. pr., *moortea* (= moartea), *mareh* (= mare), *gatah* (= gata) etc.

În aceste cazuri, „este foarte probabil că scriitorul a vorbit într-un fel și a scris altfel" (Philippide, p. 243).

Fiecare din noi putem face astfel de observații, examinînd texte scrise în zilele noastre de semi-culți (vezi observațiile noastre din ILR, p. 437 și 717).

Față de această codificare a principiilor de aplicat în interpretarea justă a textelor scrise, se înțelege de ce, din numărul de cuvinte folosite în *Ps. Hurmuzaki*, reținute pentru studiul

nostru, o parte importantă a fost socotită ca probe de grafie ale textului, și nu ca mărturii ale foneticii limbii române în secolul al XVI-lea.

Dacă în unele regiuni ale dacoromânei au fost relevate, în zilele noastre, de către dialectologi sau foneticieni (cu ajutorul aparatelor de precizie ale foneticii experimentale) sunetele *u*, *ă* sau *i* la sfîrșitul cuvintelor, aceste constatări nu sînt valabile pentru textele scrise, după cum am arătat în rîndurile de mai sus.

TEXTUL

Original sau copie? Ps. Hurmuzaki ne înfățișează textul original al traducerii din slavonește sau este o copie a traducerii originale?

Candrea a susținut că manuscrisul respectiv ,,este o traducere originală a textului psalmilor" (S, I, p. XLVII), pe cînd pentru Avram, textul care ne-a fost transmis reprezintă o copie a traducerii originale (p. 11).

Nici prima, nici a doua opinie nu e susținută cu argumente decisive.

Există însă cîteva probe că textul Psaltirii este o copie, pe care le înfățișăm aici.

Iată-le :

p. 25 v, 25 : că dzua și noaptĕ *ꙟpăsoꙟe* pre menre (= împresoară, lectură confirmată de Candrea, S, p. 54, 38) ; p. 26, 1—2 : căndu *înghim'eapă-mă* cu spinrul (= înghimpă-mă, cf. S, p. 55, 1) ; p. 7 v, 25—8,1 ; foc și piiatră *pu̯osu* (= pucioasă, S, p. 17, 18) ; p. 7 v, 6—8 : cum va ğiče sufletului mieu (repetat !) ; p. 22, 2—3 : îndereptă-mă pre *cărre* (= cărare) dereptă (S, p. 46, 12—13 : *cărarĕ derĕptă*) ; p. 22 v, 9—10 : și în lucrulu *mănrur* lui (S, p. 47, 15—16 : și în lucrul *mănilor* lui) ; p. 34 v, 20 : *scoțătolu* (S, p. 78, 21 : *scoțătoriul*) ; p. 11 v, 8—10 : lăgorile adului *cuꙟraă-mă* (S, p. 25, 3 : durerile iadului *încunğurară-me)* ; p. 12, 1—2 : și *prămrac* (=promoroacă) suptu pičioarele lui ; p. 57, 19—20 : se nu se sfiască de *mnĕ* (= de mine ; termenul slav lăsat netradus de traducător !) ; p. 61, 7—8 : și de bezdnele pămă[n]tului *pakы* scosu-mea-i și *bo* (două cuvinte slave rămase netraduse : ,,încă" și ,,adecă", redate ca atare).

Personalitatea copistului. Manuscrisul care ne-a fost transmis cuprinde nenumărate neglijențe, din care unele au fost semnalate mai sus.

Candrea a arătat că ortografia textului cuprinde mari inconsecvențe și neglijențe extraordinare, același cuvînt fiind scris ,,sub două sau trei forme" deosebite, litere omise, cuvinte și părți din propoziție lăsate afară, ,,rînduri și pasaje întregi din originalul slav sărite" (S. I, p. XLVIII).

Numeroasele inconsecvențe și greșeli care pot fi relevate în textul Psaltirii sînt uneori de natură să ne facă să bănuim că copistul era străin și cunoștea imperfect limba română.

Astfel, la p. 6 v, 18—19 : rrostulu lui pliꙟru e *amărăluğere* (în S, p. 14, 13 : de *amaru)* ; p. 7 v, 24—8,1 : ploa-va pre greșnici, cur'se-le foc și piiatră *puğos* (= pucioasă) ; p. 11, v, 8—10 : lă(n)gorile adului *cuꙟrară-mă* (= înconjurară) ; p. 24 v, 4—6 : pus-ai *larrăgăntu* (= lărgămînt) ; p. 34 v, 20 : *scoțătolu* (S, p. 78, 21 : *scoțătoriul*) ; p. 42, 18 : carne de *čiuncu* (S, p. 96, 17 : carne de *ğiuncu)* ; p. 45, 13 : că mă voi *čiudeca* (= judeca).

Mai adăugăm negația cu *ne*, dacă nu este o eroare de grafie, întrucît pasajul prezintă o eroare de lectură a lui Ciuchindel, v. mai jos, la capitolul nostru ,,vocabular", s.v. *cruțare*.

În textul pe care ni l-a transmis, copistul introduce uneori cuvinte fără rotacism, astfel, de ex. *mine* (p. 17 v, 17) sau introduce rotacismul greșit, în p. 66 v, 6 : *ponrăčitele* (=poruncitele, confirmat de Candrea, S, p. 155, 28), și în n. loc. *Tir*, p. 73 v, 23 : *Tynr* (confirmat de Candrea, S, p. 179, 19) ; la p. 82, 6 : *piğoarelor*, *frufaș*, p. 83, 4, dar mai jos id., 11—12, corect : *trufășie ;* aplică reduplicarea lui *r* acolo unde nu era justificată, ca de ex. la p. 6 v, 1—2 : *pojerri-se* vor (= a se aprinde), sau *păharrul* (p. 18 v, 20).

Greşeli. După cum a arătat Candrea şi am semnalat la rîndul nostru, textul *Ps. Hurmuzaki* e plin de greşeli.

Vom enumera aici o parte din ele .

p. 1,19 : nu *vooru* învie (= vor) ; p. 1 v, 8 : legăturile *looru* (= lor) ; 11 : *zidĕ-şi* de ei (= ride-şi, S, p. 2, 10) ; p. 3, 7 : *dereției* (= dereptăției) ; p. 3, 13 : de *rrunda* grăului (= *rodul* ; Candrea, S, p. 5, 31, citeşte *rruada*) ; p. 5,7 : cu cinste *cunraşi-l* (= cununaşi) : p. 5 v, 16 : *ačuotoriu* (= ağiutoriu, dar 5 v, 17 : *ağutoriu!*) ; p. 6,8 : *luotroşar* (= *luntrişoară*) ; p. 6, 9—10 : în paguba čĕle če le fĕčeră nu *dă* pičoarelor (S, p. 13, 8 : în cursa ačasta ce ascunseră legă-se pičorul lor, Gal., ps. 9, 16 : în laţul pe care l-au măestrit s-a prins piciorul lor); p. 6, 20 : *limbimile* (= limbile) ; p. 6 v, 18—19 : *amărutuğere* (S, p. 14, 13 : *de amaru*) ; p. 7, 7 : *svăşit* (= *săvîrşit*) ; p. 7 v, 25—8 : foc şi piatră *puğosu* (= *pucioasă*) ; p. 8 v, 17 : *ardom* (= *adorm*) ; p. 9, 14—15 : acie *demură-se* (= *temură*) ; p. 11 v, 8 : *cuᛏrară-mă* (= *înconjurară*) ; p. 11 v, 22 : *fuc* de la faţa lui (= *foc*) ; p.12, 1 : *prămrac* (= *promoroacă*) ; p. 17 v, 16—17 : unul e născutu alŭ *mine* (S, p. 37, 11 : *născutul mieu*) ; p. 15, 17 : *întrenre* (= *între tine*) ; p. 22, 3 : pre *cărre* (= *c ărare*) ; p. 22 v, 9—10 : *mănrur* (= *mînelor*) ; p. 24 v, 4—6 : *larrăgăntu* (= *lărgămînt*) ; p. 24 v, 5—6 : că *băiescu* (= *scîrbesc*) ; p. 25 v, 24—26 : că dzua şi noaptĕ *înpăsoᛏe* pre menre (= *împresoară*) ; p. 26, 1—2 : *înr'şu-mă* (= *întorşu*) pre(i)n's, căndu *înghimeapă-mă* spinrul (= mă înghimpă ; S, p. 54, 25—55 ; şi noaptea păsă spre mere măra ta, *întorşiu-me înghimpă-mă* spiru) ; p. 34, 20—21 : de *glută* multă (= *gloată*) ; 22 : *ganruţările* tale (= cruţările) ; p. 42, 18 : carne de *čiuncu* (= *ğiuncu*) ; p. 45, 13 : mă voi *čiudeca* (= *judeca*) ; p. 49 v, 14 : *amiistoriulu* (= *amistuitoriul*) ; p. 55 v, 3 : *ačejderi* (= *aşişderi*) ; p. 62, 13 : *sure* (= *soare*) ; p. 48 v, 2 : dar d(u)m(ne)dzău *fărri* dinţii (= *fărimă*, S, p. 110, 12 : *frănğe*) ; p. 63 v, 14—15 : *pieseşi-ne* (= *împinseşi*) ; p. 65 v, 26 : şi după *surte* (= *sunete*) ; p. 69 v, 19 : *omieᛏrii* (*oamenii*) ; p. 82,6 : *piğoarelor* (= *picioarelor*) ; p. 84 v, 17—18 : de *loatrăl* (= *lăuntrul*) ; p. 85, 2 : *bunraţi* (=*bunătăţi*) ; 3: ca a *voltului* (= vulturului) ; p. 86 v, 8 : de mijlocul *peiatriei* (= *pietrei*) ; 15 : *vinrolu* veseleaşte (= *vinul*) ; p. 93,6 : cu *fferu* (= *fierul*) ; 21 : *fferu* ; p. 102 v, 1 : *čiunrele* (= junele).

LIMBĂ

Nazalitatea. Nazalitatea se manifestă prin notarea ei cu ajutorul literei *n* (*pănre*=pîine, p. 9, 13) sau a slovei ᛏ : *străᛏbu* (=*strîmbu*), *meᛏre* (=mine), *tiᛏre* (= tine). (De reţinut definiţia lui ᛏ dată de Hasdeu (C.B, supl. la t. I, p. LXXV) : „o varietate vocalo-consonantică de sunet nasal".)

Nefiind un sunet autonom, ci o particularitate fonetică dotată cu o nuanţă nazală, sesizată de ureche, în emisiunea vocalei precedente, ea se manifestă uneori prin nenotarea ei :

p. 5 v, 25—26 : *săğele* (= sîngele) ; p. 6 v, 20—21 : *lăgoară* (= lîngoare) ; p. 7, 17 : *frăğe* (= frînge) ; p. 13 v, 5 : *cupli* (= cumpli) ; p. 13 v, 9 : *înčis* (= încins) ; p. 31, 25 : *ğughe* (= (= ğiunghe).

Rotacismul notat *ᛏr*, *nr* şi *r*, ca în celelalte texte rotacizante din secolul al XVI-lea, de ex. : p. 5 v, 10—11 : şi peri pomĕna lui cu *soᛏrului* (= sunetului) ; p. 16,5 : *conrură* (= cunună) ; p. 17 v, 15—16 ; *căᛏrilor* (= cîinilor) ; p. 21, 6 : *măru* (= mînă) ; p. 101, 24 : *albinrile* (= albinile).

Candrea (S, I, p. XLIX) a relevat şi cuvinte fără rotacism, în textul *Ps. Hurmuzaki* (*închina-ne-vrem, mănule, mene, suspinarĕ, ţerrină*, în H, vezi *mine*, p. 17 v, 17, care dovedesc că copistul folosea forme fără rotacism.

r̄. Prezenţa lui *r* vibrant (în notaţie fonetică : *r̄*) în *Ps. Hurmuzaki* a fost semnalată în cuvintele de origine latină şi slavă.

Pentru cuvintele de origine slavă, Candrea spune că „nu se ştie sub ce influenţă primitivul *r* a ajuns să se pronunţe *rr*" (S, I, p. CLXV).

r̄ apare și în zilele noastre, în regiunile de vest și nordice ale Transilvaniei, și a fost înregistrat în hărțile ALR-ului (Pușcariu, Lb. rom., II, p. 33).

Față de frecvența prezenței lui r̄ în cuvintele de origine slavă sau neogreacă din Ps. Hurmuzaki, nu putem exclude posibilitatea că ne aflăm în fața unui simplu caz de grafie.

Urmează exemplele pe care le-am relevat, din această categorie.

p. 5 v, 2 : *păr'reloru* (= pîrelor) ; 20 : *părrăsit ;* p. 6 v, 1—2 : *pojerrli-să vor* (= *pojerî* „a se aprinde") ; p. 8, 13 : *r'răni ;* p. 18 v, 20 ; *păharrul ;* p. 29 v, 19 : *prărra mea* (= *pîra*) ; p. 32, 10 : *rradzimă-te ;* p. 43, 15 : *vorroavă ;* p. 71, 13 : *vihorrul ;* p. 62, 10 : *rroada* (= roada) ; p. 97 v, 15 : *zborr ;* p. 100, 5 : *se pogorru.*

MORFOLOGIE

Păstrarea timbrului lui *a*, în alternanța morfologică *a/ă*, apare în unele cuvinte și se alătură exemplelor din alte texte (ILR, p. 547). Astfel : *caile* (= *căile*), p. 6 v, 10—11.

Monoftongarea lui *ea*, semnalată în graiurile din Moldova, în secolul al XVI-lea (ILR, p. 517) : p. 44, 12 : *sara.*

mînu ; p. 33, v. 1 : *mănrulor*, normal în sec. al XVI-lea (ILR, p. 140).

Vocativul : ascultă *fio ;* p. 38, v, 12 (în S, p. 87, 9 : ascultă *fie*).

Imperativul negativ (v. ILR, p. 565—566) : p. 51 v, 1 : *nu iubireți* ; 3 : *nu punrereți.*

Fi. Forma de 1 sg., în encliză (ILR, p. 568) : *că-su mĕseru-su*, p. 34 v, 17—18.

Perfectul ind. 1 pl. (ILR, p. 158) : p. 111 v, 20 : *fum.*

Verbul *ivi* (v. sl. *javitŭ* „vorweisen, zeigen", Vasmer, III, p. 477), apare și sub forma *iuvi*, cu *iu-:* p. 11, 16 : *iuvi-mă voiu ;* p. 45, 18 : *iuvitu.*

SINTAXĂ

Folosirea infinitivului : nu e ciⁿre *a fače*, p. 9, 5 ; *căⁿdu va fi a torče-lu*, p. 9, 20.

În categoria propozițiilor adversative, relevăm construcția cu negația inițială : p. 100, 3—4 : *nu te vor m(o)rții lăuda* (S, p. 244, 16 : *nu* morții laudă-te).

VOCABULAR

Urmează înșirarea unei serii de cuvinte caracteristice.

afundăloare s.f. „loc afund" ; aici : „domiciliu" (Candrea) : p. 83, 10—11 : ca corbul de noapte la *afundatorĕ* (Candrea, p. 345 gl. : traducere „prin confuziune cu *nyrati* „a se afunda". Gal., ps. 102,7 : „și asemenea bufniței printre dărîmături").

apătos adj. „cu apă, plin de apă" ; p. 64 v, 8—9 ; tu-i sucişi apele, rîurele *apătose.*

arc s.n. „arc (armă)", p. 13, 18 : *arcu* de aramă.

bănat s.n. „necaz, scîrbă", p. 69 v, 4 : în *bănat* (S, p. 168, 7 : *scrăbi*).

bocanc, s.f. „încălțăminte", p. 50, 14 : *bocancile* mele.

bučin s.n. „trîmbiță, bucium", p. 81 v. 4—5 : în *bučinre* fărăcate, cu glasul *bučinre* de corne.

conjurător adj. „care face de ocară, jignește", p. 60, 10 : deⁿ mănrule a legiei călcătoriu și *cundzurător* (S. p, 137, 3 : *obiditoriu*).

crutare s.f. „milostenie", p. 34, 21—22 : e tu, domne, ne den *ğerrunțarile* tale de la menre (S, p. 77, 1 : tu, domne, nu împărți dulceața de mere). Eroare de lectură a lui Ciuchindel ! ;

Candrea (S, p. 77 — 17 citește ; *ne de/lu/nga crufările*. Gal., ps. 39, 13 : ascultă, doamne, rugăciunea mea, pleacă urechea la căinarea mea).
cuntinit adj. „continit, încetat, oprit", p. 69, 7 : *cunti↑rimtul* ; p. 79 v, 14 : *continritul* Mariei.
fečeră s.f. „făptură" ; aici, „fii", p. 85 v. 7—8 și dereptatĕ lui pre *fečerii fečerilor* (S, p. 212, 11: spre *fii fiilor*).
fiară s.f., p. 86 v, 4—5: adapă tote *ferile* satelor.
foarte adj. „sfîrșit, de tot", p. 102, 25—26: nu părrăsi menre pănră la *foarte* (S, p. 251, 1—2 : nu lăsa mine pără la *foarte* ; Gal., p.s. 119, 8 : nu mă părăsi de *istov*).
frîu s.n. p. 26, 20—21 : cu *frănul*.
găti vb. „a pregăti", p. 114, 14—15 : *gatiĭu* luminrătorĭu unsului meu (S, p. 279, 10. *goloviĭu*).
gloată s.f. „oaste", p. 21, 20—21 : se *răgloti-să* pre menre *glotă* (S, p. 45, 5—6 : se plăcuescu-se spre mere *plăcure*).
glotire s.f. „pregătire, deprindere, învățare", p. 121, 5—6 : în *glotirĕ* degetelor mele spre războĭu (S, p. 297, 2 : cel ce învăță mărule mele în *hrăborie*, degetele mele în *războiu* ; Gal., ps. 144, 1 : cel ce *învață* mîinile mele ca să se oștească).
inorog s.nm. „animal fabulos, cu un corn lung în mijlocul frunții", p. 79, 13 : ca *inorogul* cornul mieu (S, p. 193, 12 : ca *uîncornu* cornul mieu).
ispolin s.m. „uriaș" : p. 14 v, 8—12 : bucura-se-va ca *ispolinul* če cumpetĕdză calĕ de la începutul čerulelur (S, p. 31, 4 : *uriașul*).
istacție s.f. „smirnă", p. 38 v, 4 : izmyrna, *istactie* (S, p. 87, 3 : smirna și *istacti* ; v. sl. *staktĭ* „smirnă").
încheet s.m. „făptură, plăsmuire", p. 33, 19—20 : e rrabdarĕ mea a nu d(o)mn(u)lu și *încheetul* mieu (S, p. 74, 13 : *faptul* mieu ; Gal. ps. 39, 8 : și acum, ce pot să aștept, o doamne? nădejdea mea este în tine. Biblia lat., ps. 38, 8 : Et nunc quae est expectatio mea? Nonne Dominus? et substantia mea apud te est).
măneca vb. „a se scula de dimineață", p. 51 v, 10 : *mărecaiu*, în setĕ (S, p. 118, 6 : către tire *mărecu*).
mlădiță s.f. „copac tînăr" :, p. 71, 8—10 : punre ei u↑ par și ca *mlădiță* înraintĕ văntului (S, p. 172, 4—5 : pure ei ca roata, ca trestia între fața văntului).
neiasită s.f. „pelican" (v. sl. *nejasyta*) : p. 83 v, 9—10 ; asemănraiu-mă *neiasiteei* de pustin'nie (S, p. 207, 16 : podobiĭu-me *nesăturatul* pustiniei ; Gal., ps. 102,7 : sînt asemenea pelicanului din pustie).
noi vb. „(a se) înnoi" : p. 45 v, 1—3 : și suflet dereptu *noiaște* în păntecele mieu (S, p. 99, 9—10 : și duh dereptu *noiaște* întru zgăul mieu).
obori vb. „a dobori, a prăpădi" : p. 47 v, 11—12 : cu măniia omenrii *oborrișì* dzeu (S, p. 107,14 : cu mănie oamerii ucișeș dzeu).
onagru s.m. „măgar sălbatec" : p. 86 v, 4—5 : adapă tote ferile satelor, însetadză *onagrile* (S, p. 214, 13 : adapă toate fierile fsatelor, așteaptă *onagrii* în setea sa).
ostrov s.n. „insulă", : p. 61 v, 15—16 : împ(ă)r(a)ții Tar(is)ului și *ostrovele* darruri vor aduče.
pisa vb. „a zdrobi, a stîlci" ; p. 64 v, 5, tu *pisași* capul zmeului (S, p. 148, 6 : *strunčiurași*).
preanuta vb. „a înnota, a trece înnot, a pluti" : p. 87, 20 : ačie corabii *prenoată* (S, p. 216, 7 : *noată*).
prealins adj. „curgător" : p. 48 v, 5 : ca apa če *prelănsă* curre (S, p. 110, 14 : ca apa ce cure).
răcire s.f. „rușine" : p. 114, 15—16 : dračii lui înveste-i-voi în *rrečire* (S, p. 279, 12 : *rușine*).
răcoare s.f. „rușine", p. 97, 8—9 : și se înbrače cu veșminte *răcorilor* sale (S, p. 237, 17 : și învĕscă-se ca în veșmăntu cu *rușinea* sa. Candrea, gl., p. 465 ; s.v. *răcoare: pudor*, confundat cu *frigus*, v.sl. *studŭ*).
răgloti vb. „a se oști" ; p. 21, 20—21 : *se răgloti-să* pre menre glotă (S, p. 45, 5—6 : se *plăcuescu-se* spre mere plăcure).

a rupe izvorul vb. „a seca izvorul" : p. 64 v, 7 : tu *rup(s)eşi* izvoarrele şi văile (S, p. 148, 8 : tu *spărseşi* făntări şi izvoare).

scoţător s.m. „mîntuitor" : p. 21, 13—15 : domnu e luminra mea şi *scoţătoriulu* mie de nimeѣre (S, p. 45, 1 : *spăsitoriul*).

sat s.n. „sat" : p. 85 v, 4—5 : adapă tote ferile *satelor* (S, p. 214, 32: *sfatelor = fsatelor!*).

scrin s.n. „ladă", p. 113 v, 15 : *secriniul* (S, p. 278, 32 : *kivote*).

sever s.m. „miază noapte, vînt de miază-noapte" : p. 92 v, 9—10 : adură de la răsărit şi apusul şi *severul* (S, p. 228, 7 : *miadzănoapte*).

smeri vb. „a umili" : p. 12 v, 23 : ochii trufaşi *smereşti-i*.

sunu s.n. „sunet" : ispovĕedee-i *sunrului* prăznuindu (S, p. 80, 11 : şi ispovedire *surul*).

tău s.n. „baltă" : p. 86 v, 2 : tremeţi izvorrele în *tăure* (S, p. 214, 11 : tremiseşi izvoare în *balte*).

tinji vb. „a suferi", p. 92 v, 17—18 : *tă(n)jiră* şi de bănat măntu-i (S, p. 228, 12—13 : căndu-lŭ *supăra* şi de rĕle!e lor izbăvi ei).

un s.n. „tunet" : p. 66, 4 : glas(u)lu *tunru* tău înţeleagă (S, p. 154, 17 : glasul *tunulelor* tale).

turbat s.n. „demon" : p. 78, 10—11 : *turbatul* deѣramiadză-dzi (S, p. 191, 4 : şi de *dracul* de amiadzădzi).

unturoşa vb. „a unge" : p. 86 v. 17 : *unturoşa-va* faţa c(u) unt (S, p. 215, 4 : *unğe* fata cu untu).

vie s.f. „vie" (plantă) : p. 69, 1 : *vinĭă* (S, p. 166, 41 : *viѣia*).

vori vb. „a trage, a îndrepta" : p. 28 v, 12—13 : vrărreşte arma şi *vorrĕşte* pre înrainte (S, p. 61, 10 : trağe armă şi apucă înrainte ; Gal., ps. 35,3 : *îndreptează* lancea şi taie *drumul* prigonitorilor mei : Biblia lat., ps. 34,3 : *effunde frameam* et conclude adversos eos (*framea* „Wurfspiess").

zbor s.n. „sobor, gloată, adunare" : p. 97 v, 15: *źborr* mare (S, p. 239, 6 : *zboru*).

POSTFAŢĂ

Textul *Psaltirii Hurmuzaki*, cu caracterele sale specifice, constituie un document interesant al stării culturale a societăţii româneşti din epoca respectivă.

O repede ochire asupra activităţii culturale a ţărilor din Occidentul Europei, în această perioadă, ne înfăţişează într-o justă lumină modesta activitate culturală din ţările româneşti.

O scrisoare particulară a unui necunoscut, adresată probabil la Cracovia, şi datată 11 martie 1532, menţionează vizita la Wittemberg a unui „doctor" din Moldova, venit să se întîlnească cu Martin Luther, pentru editarea traducerii în trei limbi, dintre care şi româna, a *Evangheliei* şi *Epistolelor lui Pavel* (ILR, p. 751).

Traducerea înfăţişată în *Ps. Hurmuzaki* se înscrie în acest curent cultural, ca un prim jalon al unei activităţi ce era să se desfăşoare în anii următori.

ABREVIERI

Avram	Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, Bucureşti, 1964 (extras din SCL, XV (1964), fasc. 1—5 ; v. observaţiile noastre din SCL XV (1964), p. 127—133).
Biblia lat.	*Biblia sacra, vulgatae editionis, recognita atque edita*, Coloniae Agripinae, 1630.
Candrea, gl.	*Glosar româno-slav*, redactat de I.-A. Candrea, în vol. II al ediţiei *Ps. Scheiene*.

Gal. *Biblia, adică dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, tradusă ... de Pr. prof. Vasile Radu și Gala Galaction, București, 1939.

Graphèmes A. Rosetti, *Remarques sur l'interprétation des graphèmes dans les tesxtes écrits*, în „Rev. de linguistique romane", 39 (1975), p. 394—399.

Hasdeu, C. B. B. P. Hasedeu, *Cuvente den bătrîni*, I—II, București, 1878—1879.

H *Ps. Hurmuzaki*

ILR Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, ed. a 2-a, București, 1978.

Philippide Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, I, Iași, 1894.

ps. psalm.

Pușcariu, Lb. rom. Sextil Pușcariu, *Limba română*, II, București, 1959.

S Vol. II din *Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, ediție critică de I.-A. Candrea, I, II, București, 1916.

S. I Vol. I al lucrării S.

Vasmer Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, 3 vol., Heidelberg, 1953, 1955, 1958.

ADDENDA

În lucrarea sa, *Studii de lingvistică și filologie* (Timișoara, 1981), G. Mihăilă e de părere că primele traduceri românești de cărți religioase trebuie localizate „într-o zonă mai vastă, cuprinzînd toată Transilvania de la nord de Mureș (inclusiv Maramureșul), și, în parte, Moldova nordică și Banatul" (p. 92).

Dar faptele nu justifică extinderea propusă.

Într-adevăr, în zona din nordul Transilvaniei cunoscută, traducerea acestor cărți e justificată de împrejurările culturale existente în jurul anului 1530 și de particularitățile de limbă ale acestor texte (ILR, p. 741—742).

Știrea din 1532 privitoare la existența unei traduceri românești a *Evangheliei* și *Epistolelor lui Pavel* se înscrie în această mișcare culturală (ILR, p. 751).

Activitatea culturală a popei Bratul, din Șcheii Brașovului, din anii 1551—1560, e deci posterioară cu cel puțin o jumătate de veac efectuării traducerilor rotacizante.

Anterior acestei date nu e semnalată, în sudul Ardealului, o mișcare culturală de această amploare. Iar traducerea *Bibliei (Palia* de la Orăștie) ne duce la sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Putem deci considera, ca un fapt bine stabilit, că activitatea culturală din Transilvania, care a provocat apariția traducerilor românești de cărți religioase, în secolul al XVI-lea, s-a produs în etape succesive, pornind din nord spre sud. Legătura dintre textele copiate de popa Bratul și traducerile rotacizante din nord e un fapt recunoscut. Apariția rotacismului, într-un text copiat de popa Bratul (ILR, p. 489, Mihăilă, p. 90), confirmă rolul de inițiator al traducerilor din nord.

Iunie 1981

AL. ROSETTI

Academia R. S. România
București, Calea Victoriei 125

IMPLICAREA DESTINATARULUI ÎN MESAJ
(cu referire specială la limbajul criticii literare)

Pornind de la cele trei persoane presupuse de actul comunicării, *ich (der Einer)*, *du (der Andere)* și *es (die Dinge)*, Karl Bühler a construit un *Organonmodell* al funcțiilor limbii, reprezentînd o triadă în componența căreia intră *der Ausdruck* (orientarea către vorbitor, deci funcția expresivă), *der Apell* (orientarea către ascultător, adică funcția apelativă) și *die Darstellung* (orientarea către mesajul comunicat, prin urmare funcția reprezentativă [1], termeni pe care îi va înlocui ulterior cu *Symbol*, *Signal* și *Symptom* [2]. Cum se vede, reunirea funcției expresive și a celei apelative acoperă domeniul pe care Ch. W. Morris [3] îl va delimita ca dimensiune pragmatică a limbajului. Trebuie să se precizeze, totuși, că aceste funcții închid o arie mai restrînsă decît aceea a pragmaticii, așa cum a fost dezvoltată ea în ultimele decenii [4].

O caracteristică a limbajului criticii literare, semnalată deja [5] și prin care acesta se opune celui științific [6], o constituie faptul că acceptă prezența destinatarului.

Materialul cercetat de noi dovedește că nu există conativitate pură, că, dimpotrivă, destinatarul e asociat, în modalități și grade diferite, emițătorului. Expresia acestei asocieri e fie coocurența unor operatori distincți ai acestor actanți, situație pentru care propunem termenul **adresare explicită**, fie vizarea ambilor actanți cu ajutorul acelorași operatori, cînd se poate vorbi despre **adresarea implicită**.

Referindu-ne, deocamdată, la **adresarea explicită** și revenind la precizarea că ea presupune realizarea, în mesaj, a unei deosebiri de natură lingvistică între emițător (persoana întîi singular) și destinatar (persoana a doua, dar și a treia singular sau plural), vom arăta că această varietate a adresării este **directă** atunci cînd destinatarul e nu numai distinct în raport cu emițătorul, ci și identificat de către acesta, și **indirectă** atunci cînd e doar identificabil în cadrul unei clase.

Adresarea e x p l i c i t ă d i r e c t ă beneficiază de operatori substantivali, verbali și pronominali. Operatorul substantival stă în vocativ: „Ce zici, *domnule poete*, nu zic bine?" (Ivașcu [Heliade], 246), „*Poeților* români, aceia ce începeți a vă nemuri prin talentul vostru" (ib. [Baronzi], 413) și este, uneori, precedat de un pronume personal: „**Tu**, *frate*, într-aceste părăsiși școalele" (ib. [Barițiu], 278) ori de unul de politețe: „**dumneata**, *cititorule*, astupă-ți urechile" (ib. [Heliade], 246) sau, în sfîrșit, de o interjecție: „**O** *poeți*, veți putea dobîndi prea lesne cu poeziile voastre un loc în aceste caste" (ib. [Bolliac], 393), toate aceste forme coocurente avînd rolul de a intensifica adresarea prin vocativ [7]. Distincția clară dintre emițător și destinatar ia forma raportului sintactic dintre operatorul substantival și atributul său adjectival (exprimat prin adjectiv posesiv la persoana întîi singular): „Dragul **meu** *cititor*" (ib. [Heliade], 240),

[1] *Die Axiomatik der Sprachwissenschaften*, „Kant-Studien" XXXVIII (1933), p. 19 ș. u.

[2] Cf. Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances de la linguistique*, Paris, 1966, p. 308–309.

[3] *Writings, on the general theory of signs*, Haga–Paris, 1971, p. 21–23, 43–46, 301–303.

[4] Cf. numărul dedicat acestei teme de « Langue française » **42** (1979).

[5] De Carmen Vlad, *Contribuții la o teorie a limbajului critic literar*, SCL, XXVII (1972), nr. 4, p. 115: „implantarea destinatarului în text, printr-o invocație retorică, fără a fi foarte frecventă, se întîlnește totuși".

[6] Pentru autorii *Retoricii generale*, București, 1974, p. 242–243, limbajul științific nu acceptă apariția în text a lui „eu" sau „tu", încălcarea acestei norme avînd efect retoric.

[7] Rol pe care îl au și în vorbirea **familiară** (cf. GA_2, I, p. 80).

„Iubiţii **mei** *tineri* !" (ib. [Marcovici,] 173), cînd, datorită coocurenţei adjectivului posesiv, substantivul nu primeşte desinenţa vocativului, întrebuinţîndu-se cu forma de nominativ [8]. Operatorul verbal (la persoana a doua, singular sau plural) este de obicei la imperativ „vrei orighinalitate în Hugo, *vezi*-l în poezie ; vrei zugravitate, *vezi-l* în şene" (ib. [C, Bolliac], 221), „*Citiţi* articolul ... şi *judecaţi*" (Dragomirescu, S. C. E., 48), dar şi la indicativ : „*Ai introdus* însuşi desordinea între aceşti trei autori" (Maiorescu, C., II, 488)[9], ori în conjunctiv : „Lasă că trebuie *să*-l *crezi* pe cuvînt ... dar eşti nevoit *să suspectezi* profunzimea acestui larg avînt vital" (Trivale, C. L., 166)[10]. Operatorul pronominal este fie personal : „Şi, deci, *tu* literat, *tu* poet, *tu* ideolog" (Dragomirescu, S. C. E., 229)[11], fie de politeţe : „Pentru *dumneata*, ca şi pentru noi, arta are în sine însăşi toată valoarea ei" (Maiorescu, C., II, 457). Exemplele arată că această varietate a adresării explicite a fost întrebuinţată pe larg în perioada premaioresciană, sporadic la sfîrşitul secolului trecut şi la începutul celui actual, pentru a ieşi ulterior aproape complet din uz.

Adresarea explicită indirectă se realizează exclusiv cu ajutorul unor operatori substantivali, care denumesc clasa căreia îi aparţine destinatarul. Forma de plural e specifică secolului al XIX-lea, ea părînd, probabil, mai directă decît cea de singular : „*Cetitorii* noştri să binevoiască a-mi ierta această digresie" (Ivaşcu [Kogălniceanu], 301), „Recomandăm cu osebire *lectorilor* noştri lectura romanţului Ciocoii vechi de d. Nicolae Filimon" (ib. [Ionescu], 579). În aceeaşi perioadă se înregistrează şi operatori concretizaţi prin substantive colective, apropiate ca sens de formele de plural discutate. După 1900, se manifestă o preferinţă evidentă pentru operatorii substantivali la singular : „*Cititorul* ne va ierta, desigur, aceste prea lungi citate" (Streinu, P. C. L., I, 288).

Atunci cînd clasa în cadrul căreia destinatarul e identificabil pare prea vastă, ea este restrînsă prin încadrarea operatorului într-o sintagmă nominală împreună cu un determinant care îl delimitează şi îl precizează : „Alecsandri are pagini frumoase, care ar satisface şi pe *cititorul* **modern**, dacă ar şti unde să le caute" (Ibrăileanu, S.R.S., I, 25), „Cititorul **cult** rămîne rău impresionat tocmai de platitudinea ideilor artistice" (Călinescu, I.L.R., 479), „dacă nu ne-ar fi teamă de zeflemeaua anonimă a *cititorului* **român** („Streinu, P. C. L., I, 39), „*cititorul* **neprevenit** al poeziei lui Macedonski" (Marino, O.A.M., 234), „Citind proza lui Urmuz, *cititorul* **de astăzi** rîde, dar nu se mai înşeală asupra substratului" (Cristea, I. C., 229) etc.

Dacă, în limbajul publicitar (dominat de funcţia conativă), persoana a III-a este un mijloc pentru a retrage destinatarului „responsabilitatea" [12], în metalimbajul critic, aceeaşi persoană (marcă a adresării explicite indirecte[13]) are, dimpotrivă, rolul de a-l implica pe destinatar în mesaj şi de a-l face să participe la el, adică de a-i imprima o responsabilitate.

Adresării explicite îi e caracteristică situarea emiţătorului şi a destinatarului în contexte situaţionale distincte, ceea ce face ca opoziţia dintre ei să rămînă intactă în actul comunicării. **Adresării implicite** îi este proprie, pe lîngă situarea actanţilor în contexte situaţionale bine delimitate, şi raportarea lor comună la un context suprasituaţional, astfel încît, din perspectiva acestei simultane raportări, opoziţia lor să se neutralizeze. Întrucît exemplele de adresare implicită

[8] Cf. GA_2, I, p. 81.

[9] Cel mai adesea, însă, folosirea acestei persoane (a indicativului, dar şi a imperativului) nu are rol de operator al adresării explicite directe, ci, datorită faptului că ea indică, în aceste împrejurări, o persoană **nedeterminată** (cf. GA , I, p. 151 ; II, p. 93), rolul pe care îl deţine e acela de operator al adresării **implicite** : „La orice răspîntie a istoriei şi a culturii române din o bună parte a veacului trecut, îl *găseşti* pe Alecsandri" (Ibrăileanu, S.R.S., I, 29).

[10] Cf. observaţiile făcute în legătură cu persoana a II-a singular a indicativului.

[11] Cf. nota precedentă.

[12] *Retorica generală*, p. 246.

[13] În măsura în care substantivul , în alt caz decît vocativul, presupune un verb la această persoană.

aparţin aproape în exclusivitate textelor de critică literară din secolul nostru, se poate afirma că în discursul pe care îl avem în vedere se manifestă tendinţa trecerii de la adresarea explicită la cea implicită, adică de la o distincţie limpede între emiţător şi destinatar la estomparea şi chiar la anularea acestei deosebiri.

Adresarea implicită este p e r s o n a l ă atunci cînd cei doi actanţi sînt incluşi în operator sub forma persoanei I plural ; în asemenea situaţii se poate vorbi despre un plural al solidarităţii [14] sau asociativ, deosebit de acela al autorului şi de acela al modestiei.

Operatorii adresării implicite personale vor aparţine acelor clase morfologice care comportă categoria persoanei, adică pronumelui şi verbului. Aproape fără excepţie, pronumele personal cu acest rol apare la formele neaccentuate de dativ şi acuzativ, avînd funcţie de complement pe lîngă verbe al căror subiect e întotdeauna (sau foarte frecvent, în orice caz) autorul textului literar comentat sau chiar acest text, denumit prin titlu sau prin termeni care indică apartenenţa sa la o anumită diviziune literară : ,,Citită astăzi, compunerea lui Stavrinos *ne* apare simplă şi naivă, aproape stereotipă" (Piru, V., I, 10). Adeseori, raporturile semantico-sintactice amintite sînt intensificate cu ajutorul unui verb care exprimă (într-o mare varietate) ideea de ,,comunicare" : ,,*Ne*-o **spune** cronicarul Gheorgachi" (ib., I, 20). Nefăcînd parte din structura **destinator** (subiect) — **adresare** (predicat) — **destinatar** (obiect), atributul adjectival posesiv de persoana I plural e rar întrebuinţat : ,,poetul *nostru* s-a emancipat nespus de repede" (Streinu, P. C. L., I, 40).

Cei mai mulţi dintre operatorii verbali stau la indicativ prezent : ,,Cum *vedem*, nici Alexandrescu nu scapă de oarecare platitudine" (Zarifopol, A. L., II, 104). Viitorul e sporadic : ,,Naraţiunea se află aici într-un punct echivoc, decisiv — după cum *vom vedea* — pentru construcţia cărţii" (Cristea, I. C., 59—60), ca şi conjunctivul, dealtfel : ,,Dar în realitate cele două fire nu se suprapun, ci se încurcă, se scurtează reciproc. *Să* le *examinăm* pe rînd" (Papadima, S. I. V., 157). Întrebuinţarea verbului de persoana I plural nu trebuie confundată, cum am precizat, cu pluralul autorului : ,,Ca *să* mai *dăm un exemplu* de poezie glumeaţă, *reproducem* pe cea mai scurtă" (Maiorescu, C., II, 467) ; acum criticul vorbeşte în numele său, implicîndu-l numai aparent pe cititor în forma de plural, astfel încît se poate vorbi, în asemenea situaţii, de un plural **al disocierii**, caracterizat printr-o contradicţie între forma de plural şi sensul singular, deosebit de pluralul asocierii, la care forma şi sensul sînt concordante.

Asocierea emiţătorului (critic) şi a destinatarului (cititor al mesajului critic) în cadrul acestui tip de adresare presupune **neutralizarea** opoziţiei dintre actanţi. Faptul devine posibil atunci cînd ei se manifestă. concomitent, şi drept destinatari ai textului literar, pe care criticul şi-l asumă ca limbaj-obiect şi la care accesul corect al cititorului se face prin metalimbaj.

Dacă adresarea implicită personală duce la neutralizarea opoziţiei amintite prin includerea actanţilor în aceeaşi formă gramaticală, adresarea implicită i m p e r s o n a l ă determină acelaşi efect, dar prin excluderea actanţilor din forma gramaticală. Aşa cum limbajul ştiinţific face abstracţie de pronumele de adresare ca şi de eul ascuns în spatele obiectivităţii ştiinţifice, fără ca prin aceasta să rezulte că mesajele sale n-ar avea destinator (a cărui existentă e dovedită de însăşi existenţa mesajului) [15], tot astfel trebuie să se accepte posibilitatea ca existenţa efectivă a criticului şi a cititorului său să se reflecte în mesaj ca **absenţă** comună, prezent fiind de data aceasta doar actul pur al adresării. Operatorii varietăţii impersonale ai adresării implicite sînt pronominali, verbali şi interjecţionali.

Acest rol e îndeplinit în mod firesc de pronumele nehotărîte, indiferent de condiţiile în care sînt întrebuinţate: ,,Pentru *alţii* însă (şi aci se adună aproape toţi cititorii care cer cărţilor 'adevăr', 'claritate', 'bun simţ', adică mai toţi cititorii), H-a P.-Bengescu e o autoare de volume cu neputinţă de citit (Călinescu, I. L. R. 653), ,,Nu scapă *nimănui* că adesea G. Căli-

[14] Termen folosit şi în GA_2, I, p. 152.
[15] *Retorica generală*, p. 242.

nescu confruntă mari scriitori străini cu mici autori români" (Ungheanu, P. S., 226) [16]. Dintre relative, numai *cine* apare în această postură, și anume atunci cînd are valoare nehotărîtă [17], adică în propoziții negative (care, uneori, sînt și interogative) și cînd poate comuta cu *oricine* într-o construcție afirmativă : „*Cine* nu cunoaște mărturisirea lui Baudelaire însuși în legătură cu revelația Poe?" (Streinu, P. C. L., I, 328) devine, astfel, „*Oricine* cunoaște mărturisirea lui Baudelaire ...". În cazuri cu totul izolate, *cine* are sens nehotărît și în propoziții afirmative : „este clară, pentru *cine* observă bine, înrîurirea lui Caragiale" (Călinescu, I. L. R., 547).

În calitate de operatori verbali apar unele expresii impersonale avînd structura *a fi* + adverb de mod : „*Este limpede* că Macedonski vede în poezie ... ipostaza desăvîrșită a idealului" (Marino, O. A. M., 391) sau *a fi* + supin : „*E de remarcat* însă că această capodoperă nu are a face cîtuși de puțin cu poporanismul" (Dragomirescu, S. C. E., 239), „Ce *este de admirat*, aici, înainte de orice, este tehnica poetică" (Simion, S. R. A., I, 28) ; uneori, locul lui *a fi* e luat de alt verb copulativ : „*Rămîne de văzut* de partea cui a fost adevărul în controversa estetică" (Damian, I. C., 17). Rol de operator are și *a trebui* cu valoare impersonală, în construcții predicative : „*Trebuie subliniat* cu aceeași tărie că inițiativele incontestabile ale poetului nu sînt numai de ordin teoretico-propagandistic " (Marino, O. A. M., 408).

Iată e singura interjecție folosită ca operator al adresării implicite impersonale : „*Iată* cum s-ar zice, 'procesul de creație'" (Ibrăileanu, S. R. S., II, 139), „*Iată* tot atîtea motive pentru care ar fi putut să nu fie scrise" (Ungheanu, P. S., 239). *Iată* are nu numai rol de adresare, ca în exemplele de mai sus, ci și unul prezentativ [18], de introducere a citatului : „*Iată* un specimen de polemică gheristă" (Călinescu, I. L. R., 487). În situația aceasta, interjecția își estompează funcția conativă (dar fără a și-o pierde total), fiind dominată de cea metalingvistică.

Cercetarea întreprinsă duce la concluzia că implicarea destinatarului în discursul critic cunoaște o formă mai veche, și anume adresarea explicită, în care destinatarul e identificat sau doar indentificabil, însă totdeauna reperabil, și o formă mai recentă, adresarea implicită, în care se ajunge la anularea acestei deosebiri. Neutralizarea opoziției dintre critic și cititorul său are numai aparent paradoxal efectul unei implicări mai accentuate a acestuia din urmă în mesaj. Adresarea devine, într-o măsură tot mai evidentă, spațiul în care se produce solidarizarea efectivă a emițătorului și a destinatarului, proces mediat de situarea lor comună față de textul literar. Pe măsură ce discursul criticului devine tot mai puțin direct, tot mai aluziv, solicitarea destinatarului crește. Unei adresări tot mai aparente îi răspunde, în acest tip de discurs, o implicare tot mai evidentă a celui căruia criticul i se adresează.

SIGLELE EDIȚIILOR FOLOSITE

Călinescu, I. L. R. — G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941.

Cristea, I. C. — Valeriu Cristea, *Interpretări critice*, București, 1970.

Damian, I. C. — S. Damian, *Intrarea în castel*. Încercări de analiză a prozei, București, 1970.

Dragomirescu, S. C. E. — Mihail Dragomirescu, *Scrieri critice și estetice*. Ediție îngrijită, cu note și comentarii de Z. Ornea și Gh. Stroia. Studiu introductiv și tablou cronologic de Z. Ornea, București, 1969.

[16] Eugen Simion (S.R.A., I, 446) observă, pe bună dreptate, că întrebuințarea acestui operator e caracteristică pentru G. Călinescu, de care e investit cu rol ironic și aluziv (deci și cu funcție emotivă) : „*Cineva, unii, un oarecare specialist* sau *un așa-zis specialist* sînt formule curente de neantizare a adversarilor".

[17] Cf. GA_2, I, p. 164.

[18] Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 600.

Ibrăileanu, S. R. S., I—II	G. Ibrăileanu, *Scriitori români şi străini*. Vol. I—II. Ediţie îngrijită de Ion Creţu, Bucureşti, 1968.
Ivaşcu	George Ivaşcu, *Din istoria teoriei şi a criticii literare româneşti (1812—1866)*, Bucureşti, 1967.
Maiorescu, C., I—II	Titu Maiorescu, *Critice*. Vol. I—II. Prefaţă de Paul Georgescu. Text stabilit, tabel cronologic, indice şi bibliografie de Domnica Filimon-Stoicescu, Bucureşti, 1967.
Marino, O. A. M.	Adrian Marino, *Opera lui Alexandru Macedonski*, Bucureşti, 1967.
Papadima, S. Î. V.	Ovidiu Papadima, *Scriitorii şi înţelesurile vieţii*, Bucureşti, 1971.
Piru, V., I—II	Al. Piru, *Varia*. Vol. I—II, Bucureşti, I : 1972 ; II : 1973.
Simion S. R. A., I	Eugen Simion,, *Scriitori români de azi*. Vol. I, Bucureşti, 1974.
Streinu, P. C. L., I	Vladimir Streinu, *Pagini de critică literară*. Vol. I, Bucureşti, 1968.
Trivale C. L.	I. Trivale, *Cronici literare*. Ediţie şi prefaţă de Margareta Feraru, Bucureşti, 1971.
Ungheanu, P. S.	Mihai Ungheanu, *Pădurea de simboluri*, Bucureşti, [1971].
Zarifopol, A. L., I—II	Paul Zarifopol, *Pentru arta literară*. Vol. I—II. Ediţie îngrijită, note, bibliografie şi studiu introductiv de Al. Săndulescu, Bucureşti, 1971.

Ianuarie 1981

DOINA BOGDAN-DASCĂLU
Centrul de ştiinţe sociale
Timişoara, B-dul Vasile Pârvan 4

Russu on *Illyrioi*

In seeking to trace (SCL XXXII (1981), 135–143) the ethnonym *Illyrioi* via a Greek development to Indo-European **sel-*, I.I. Russu disregards every difficulty of form that would attend such a derivation.

First of all, a Greek pedigree for this name is not remotely demonstrated : The problem of initial rough breathing and psilosis is not seriously considered (141–242) ; the double *l* is not really explained even in principle ; a string **sel(l)-ur-* is *ad hoc* and morphologically unmotivated.

If instead of Walde-Pokorny (1927) Russu had consulted (141) Pokorny *Idg. et. Wb.* (of the 1950's) p. 900, he would have seen that with the exception of *sōlor* the Latin entries have been properly deleted. The affiliation of Lat. *sōlor* itself is open to grave question ; Ernout-Meillet $DELL_3$ 1119 conclude "En somme, étymologie incertaine". Again, the adduced Germanic family of forms is of uncertain relation ; one need for the present only consult J. de Vries *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* (Leiden 1962) 575 s. v. *saell* 'glücklich' : "Die etymologie ist umstritten".

The Greek forms themselves offer an internal problem which has been well recognized by the handbooks. Russu speaks (141) of ' 'alternarea vocalică *e/i*", but of course Greek knows no such systematic alternation ; Russu does not even trouble with the problem of the disagreeing quantities of the initial vowel in the Greek attestation of this family of words. This is not to say that solutions have not been proposed ; see Frisk *Griechisches etymologisches Wörterbuch* I (1960) 721–722. There is no alternation here ; there can be at most an analogy on the present tense reduplication in *-i-*. It seems indeed that the analogical short *i* had become well established in this Greek base ; note Ernout-Meillet's observation *(loc. cit.)* for the prosody of the Homeric present [1].

I do not mean by this to deny the possibility that the Greeks may at one time have given a purely Greek name to the Illyrians, which has since been transmitted to us. But if that is so, we must then find within Greek a reasonably exact and matching source form, or else a set of formations which provide the material for a hypothetical morphology ; Russu has shown neither, and I know of no rules within Greek or IE that permit an easy derivation e.g. of *-ur-* from ἱλαρός and ἵληϝος.

But Russu appeals (141) to a supposed IE base. Frisk *op. cit.* 722 remarks soundly : "Zu diesem offenbar alten Wort mit dem Ablaut *selə-* : *slē-* [see footnote 1] : *slə-*... gibt es keine sichere aussergriechische Entsprechung." In fact, as a speculation, Pokorny's entry requires revision ; the Greek evidence, if traced to IE, calls for **selH-*. It is then possible to relate the Germanic forms and even the Latin vowel length on the basis of **seHl-*, which would reflect a refashioning in the zero-grade **slH-* → *SHl-*. Yet all of this brings us no nearer the Illyrian ethnonym.

[1] Parenthetically, I take this opportunity to propose a solution to such forms as ἱλαρός and the aorists with initial short *i-*. Frisk and others have seen these as reflecting a substitution of *i-* for earlier *e-*, an assumption which has the disadvantage inter alia of requiring a different Benveniste-state for the root in these forms, i.e. a full-grade **selH-* instead of **sleH-*. But it is furthermore clear that a **-ro-* quasi-participle (see my analysis in the *Seiler Festschrift*, 1980) required zero-grade. Therefore we expect **slH-ró-* > **(s)lə-ró-* > *λαρό-. Such forms now showed an anomalous initial with respect to the present, with its lengthened vowel from reduplication, and were therefore rebuilt with a matching short vowel → ἱλαρός, etc.

We see that there is at present no IE basis for Russu's claims; there is not even an assured etymon. And of course we have nothing more than speculation on the original semantics of *Illyrioi*.

In all of this I pass over the grave question concerning the identity of the Illyrians, on which R. Katičić has had much to say from the linguistic point of view and on which see recently and in rich detail Zef Mirdita, *Studime dardane*, Prishtinë 1979.

✶

Ad *Romanian Etymologies*, SCL XXXII (1981), nr. 4, p. 425, n. 1:

On the development of the *colindă* as a folklore genre see now Dumitru Pop, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Philologia* 1, 1981, 3—9. I am not sure, however, that the linguistic evidence will support the chronology suggested for the Slavic transmission, p. 4.

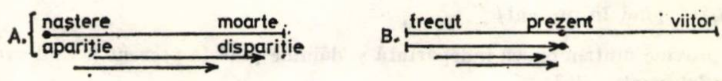
ERIC P. HAMP
University of Chicago

May 1981

SEMANTICA DESCENDENȚILOR ROMANICI AI LAT. *VETULUS*

1.0. Ne propunem să stabilim ansamblul trăsăturilor de sens ce caracterizează descendenții romanici ai cuvîntului latin VETULUS. Adoptăm așadar o direcție de cercetare semasiologică, plecînd de la semnificat la semnificant. Ansamblul trăsăturilor obținute se suprapune unei părți a cîmpului conceptual corelativ antonimic [1] ,,tînăr" / ,,nou" vs. ,,bătrîn"/,,vechi". Am putea numi acest ansamblu diasemantem [2]. El este delimitat de arhisememul / timp (relativ) lung // scurs în trecut /, același cu cel al semicîmpului conceptual al lui ,,bătrîn" / ,,vechi". Diasemantemul lui VETULUS are în comun cu acest semicîmp conceptual și faptul că cele două ansamble funcționează după două dimensiuni [3], conform criteriului raportării sau nonraportării a timpului scurs la vîrsta unei entități cu caracteristicile / ± animat /. În cazul raportării este vorba de dimensiunea A, care poate fi definită : / timp (relativ) lung // scurs în trecut // de la nașterea unei ființe vii /, / de la răsărirea unei plante /, / de la fabricarea sau apariția unui neanimat /. Dimensiunea B, în cazul nonraportării la vîrsta unei entități, poate fi definită ca : /interval de timp (relativ) lung / /așezat pe axul timpului / / între trecut și prezent /. În primul caz, punctul de referință este nașterea, apariția animatului sau a inanimatului, în cel de-al doilea caz punctul de referință este prezentul [4].

1.1. Schematic, cele două dimensiuni pot fi reprezentate în modul următor :

În cadrul dimensiunii A funcționează clasemul / ± animat /, iar în cadrul dimensiunii B funcționează clasemele /± uman / și / ± pînă în prezent /. Pe baza lor am separat sensurile romanice[5]. Semele de specificare au permis împărțirea în sensurile marcate cu cifre arabe.

[1] Vezi E. Coșeriu, *Vers une typologie des champs lexicaux*, în « Cahiers de lexicologie » XXVII (1975), 2, 3.3.1.0.—3.3.1.2.

[2] Ansamblul semantemelor unor lexeme care au același etimon. Folosim în rest terminologia, devenită clasică, a semanticii analitice europene, după cum urmează : **sem** = trăsătură minimală semnificativă în planul conținutului ; **semem** = ansamblul semelor care formează un semnificat al unui semnificant ; semele pot fi de specificare (corespunzătoare diferenței specifice din definițiile logice) și de generalizare, numite claseme (corespunzătoare genului proxim din definițiile logice) ; **arhisemem** = unul sau mai multe seme comune unor sememe ; **lexem** = semnificant care lexicalizează un semem.

[3] Noțiune introdusă în semantică de F. G. Lounsbury și adoptată de E. Coșeriu și de H. Geckeler și care corespnunde aproximativ ,,axei semantice" din lucrările lui Greimas. Dimensiunea este un criteriu de structurare, pe baza căruia funcționează opozițiile dintr-un cîmp lexical, respectiv semantic.

[4] Aceeași diferență semantică o face și H. Geckeler în *Strukturelle Semantik des Französischen*, Tübingen, 1973, p. 52—71. El numește dimensiunea A ,,Eigenalter", deci ,,vîrstă proprie", iar dimensiunea B ,,zeitliche Einordnung", deci ,,integrare în timp". Regretăm că nu am avut la dispoziție monografia aceluiași autor despre cîmpul semantic al vîrstei : *Zur Wortfelddiskussion. Untersuchungen zur Gliederung des Wortfeldes ,,alt — jung — neu" im heutigen Französischen*, München, 1971.

[5] Limita dintre claseme și semele de specificare este fluentă și relativă.

A. care este născut, care a apărut de (relativ) mult timp

I. / + animat /

1. /+animal/ care are o vîrstă înaintată sau care pare să o aibă

1.1. care are o vîrstă înaintată privită cu deferență

2. /-animal/ care a răsărit de (relativ) mult timp

3. (p. ext.) care aparține ființei biologice a unui animat în vîrstă înaintată

4. (în construcții comparative) care este mai înaintat în vîrstă decît un alt animat

4.1. care este mai înaintat în vîrstă decît un frate, o rudă etc.

5. care are una din caracteristicile negative ale vîrstei înaintate

6. întărește un termen peiorativ, datorită caracteristicilor negative ale vîrstei înaintate

7. care are o anumită vîrstă (semem în care se neutralizează / vîrstă înaintată/ vs. /vîrstă neînaintată/ din semicîmpul „tînăr" /nou/.

II. /-animat/

1. care a apărut, care a fost fabricat de (relativ) mult timp

2. (în construcții comparative) care a fost fabricat, care a apărut de mai mult timp decît un alt inanimat

3. care a fost fabricat, care a apărut de (relativ) mult timp și din această cauză are calități negative.

4. care a fost făcut, care a apărut de (relativ) multă vreme și din cauza aceasta are calități pozitive.

B. interval de timp (relativ) lung așezat pe axul timpului între trecut și prezent

I. /-uman/ /+ pînă în prezent/

1.0. care provine dintr-o epocă îndepărtată și/dăinuie pînă în prezent (avînd caracteristicile acelei epoci)/

1.1. care provine dintr-o epocă foarte îndepărtată și / dăinuie pînă în prezent /

1.1.1. care provine din epoca antichității clasice

1.2. care provine dintr-o epocă extrem de îndepărtată

1.2.1. care provine din epoca începuturilor omenirii

2. care provine dintr-o epocă (relativ) îndepărtată și care din această cauză nu mai este apreciat

3. care provine dintr-o epocă îndepărtată și din această cauză este apreciat.

II. /-uman/ /- pînă în prezent/

1. care a existat într-un interval de timp îndepărtat și nu mai există

2. care a fost propriu unui interval de timp îndepărtat și nu mai este în vigoare în prezent, fiind depășit

3. care a aparținut, într-un interval de timp din trecut, cuiva și nu-i mai aparține în prezent

3.1. (despre cuvinte, expresii, stil etc.) care nu se mai folosește în prezent.

III. /+uman/ /+ pînă în prezent/

1. care exercită o profesiune de un interval de timp (relativ) mare

2. care are cu cineva anumite relații socio-umane de un interval (relativ) mare de timp și pînă în prezent

3. care are de un interval de timp (relativ) mare un obicei negativ, un viciu și nu-l mai are în prezent.

IV. /+uman/ / — pînă în prezent/

1. care a exercitat o profesiune într-un interval de timp scurs şi nu o mai exercită în prezent
2. care a avut cu cineva anumite relaţii socio-umane într-un interval de timp scurs şi nu le mai are în prezent
3. care a avut un interval de timp (relativ) mare un obicei negativ, un viciu şi nu-l are în prezent
4. care a trăit într-un interval de timp îndepărtat şi nu mai trăieşte azi.

2.0. Deoarece, după cum se ştie, ,,mulţimea cuvintelor nu este biunivocă faţă de mulţimea conceptelor, ,,un cuvînt necorespunzînd obligatoriu unui concept şi invers[6], pe plan lexematic romanic anumite claseme şi seme cuprinse în diasemantemul lui VETULUS, reprodus mai sus, au declanşat lexematizări deosebite.

2.1. În latină dimensiunea A se realiza, în linii mari, prin SENEX, VETUS, respectiv VETULUS, VETUSTUS (la comparativ) şi VETERANUS, iar dimensiunea B în special prin ANTIQUUS[7]. Deşi în latina tîrzie VETULUS a început să înlocuiască celelalte cuvinte în cadrul dimensiunii A şi să pătrundă parţial şi în dimensiunea B şi deşi ANTIANUS se extinde în sfera dimensiunii A, cele mai multe limbi romanice au păstrat opoziţia lexicală dintre cele două dimensiuni.

Astfel, ANTIQUUS s-a păstrat şi funcţionează cu vechea accepţiune în italiană, friulană, romanşă, ca şi în occitană şi în cele trei limbi iberice. În română cuvîntul e un neologism de origine franceză, iar în franceză un neologism de origine latină[8].

Cuvîntul care l-a înlocuit pînă azi pe ANTIQUUS în cele mai multe accepţii a fost ANTIANUS> *ancien*.

2.2. Româna şi friulana diferenţiază şi acum lexematic[9], ca şi latina :

A.I. /vîrstă înaintată, referitoare la animale/ de **A. II.** /vîrstă înaintată referitoare la inanimate/. Friulana foloseşte pentru animate pe *vieli* < VETULUS, iar pentru inanimate pe *vieri* < VETERE. Româna a inovat pe plan romanic, preferînd pentru animate pe VETERANUS[10], care, pe lîngă sensul său din limba militară (,,soldat bătrîn" şi ,,soldat lăsat la vatră"), apărea şi ca sinonim al lui VETUS. La Livius se găseşte, de exemplu,, *veteranus hostis*.

2.3. Din cauza sensului implicit negativ al vîrstei înaintate la oameni, limbile au simţit nevoia unui sinonim reverenţios. În acest sens (**1.1.**) majoritatea idiomurilor folosesc pe ANTIANUS : it. *anziano*, friul. *anzian*, occ. *ancian*, cat. *ancià*, sp. *anciano*, port. *ancião*. Italiana mai dispune de un cuvînt creat pe teren propriu şi împrumutat de retoromana occidentală : it. *attempato*, surs. *attempau*, eng. *attempe*. Franceza foloseşte pe *âgé*, iar româna pe *în vîrstă*.

2.4. Sarda a menţinut pînă azi un cuvînt specializat numai pentru vîrsta plantelor, şi anume *veclu* < VETULUS[11].

[6] Ion Coteanu, *Analiza componenţială*, în Ion Coteanu — A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*. Vol. II, *Vocabularul*, Bucureşti, 1975, p. 130.

[7] Pentru situaţia din latină vezi *Cîmpul lexematic al noţiunilor ,,vechi"/,,bătrîn" în latină în perspectivă romanică*, în *Actele colocviului de filologie clasică*, Iaşi, 1980.

[8] În vechea franceză a existat însă pînă în sec. al XIV-lea o formă populară *anti* şi *antif* cu sensul 1. antique, ancien ; 2. âgé, vieux (vezi, de ex., A. J. Greimas, *Dictionnaire de l'ancien français*, Paris, 1968, s. v.).

[9] Aceeaşi este situaţia şi în vechea franceză « au XIVs. encore, *vieux* se disait exclusivement de personnes, tandis que *viez*, continuateur de VETUS, se disait de choses, de sentiments etc. » (Bloch-Wartburg, DEF s.v.).

[10] Totuşi în limba veche, în expresii, se găsesc exemple izolate cu *vechi* în loc de *bătrîn*

[11] În italiană se găseşte dialectal, cu acelaşi sens, *annoso*.

2.5. Și în cazul construcțiilor comparative, limbile recurg la alte lexematizări, ca de exemplu *aîné* în franceză sau *mayor* în spaniolă, respectiv *major* în portugheză. Interesantă e selecția din italiană, unde se folosește *maggiore* numai în cazul fraților, fiilor și rudelor în general.

2.6. Semul calității negative de la **A.II.3.** a provocat lexicalizarea diferențiată în romanșă, unde surs. *veder*, eng. *veider* < VETERE se folosesc numai pentru obiecte care și-au pierdut calitățile din cauza vechimii : surs. *fier veder* „fier vechi", *rauba veidra* „haine vechi" ; *carn, caschel veder* „carne, brînză veche". În italiană restricția selectivă e și mai mare [12]. *Vieto* < VETUS se folosește în special pentru alimente care, prin vechime, devin rîncede : *prosciutto vieto* „șuncă veche", *burro vieto* „unt vechi".

2.7. Spaniolul *añejo* pare să lexematizeze atît semul / calitate pozitivă/, cît și /negativă/. Pe de o parte *añejo* se spune numai despre băuturi bune /din cauza vechimii/, pe de altă parte despre vicii vechi, învederate *(vicio añejo)* și despre știri care nu mai sînt interesante, fiind vechi, depășite *(noticia añeja)*.

2.8. Gradul de îndepărtare a unui interval scurs față de prezent poate fi diferențiat în franceză prin *ancien* **B.I.1.0.**), *antique* (**B. I., 1.1.**) și *archaïque* (**B. I.1.2.**). *Ancien*, de multe ori, în variație liberă cu *vieux, antique*, are și sensul special (**B.I. 1.1.1.**) „care provine din epoca antichității clasice", iar *archaïque* are mai des sensul „care provine din epoca legată de începuturile omenirii" și sensul (**B. II.2.**) specializat pentru cuvinte, stil, expresii, limbă etc. Sensurile lui *archaïque*, ale cărui corespondente sînt prezente, ca neologisme, aproape [13] în toate limbile romanice, sînt aceleași în toată Romania. În sensul indicat mai sus, fr. *ancien* nu poate sta decît după substantiv : c'est un *église ancienne*.

Româna are pentru **B.I.1.2.** și pe *străvechi*, iar italiana pe *prisco*, care este însă literar.

2.9. Întreruperea pe axul timpului a intervalului scurs în trecut înainte de punctul prezentului în ce privește exercitarea unei profesiuni (**B,IV.1.**) sau o relație socio-umană (**B.IV.2.**) e lexicalizat în franceză prin *ancien* antepus substantivului. Franceza distinge astfel pe **B.IV.1.** și **2.** de **B. III. 1.** și **2.** : *sa vieille secrétaire* față de *son ancienne secrétaire*, *son vieux ami* față de *son ancien ami*. Româna recurge, în caz de nevoie, la dezambiguizare cu ajutorul lui *fost* : *vechea se secretară* față de *fosta sa secretară*. Italiana recurge la *ex-* și la *già*, romanșa numai la *ex*.

2.10. Pentru **B.III.1.**, vechimea într-o funcție, italiana și grupurile retoromane folosesc pe *anziano*, respectiv *anzian*, față de toate celelalte limbi care nu lexematizează acest sens în mod diferit de B.

2.11. Pentru „în vîrstă de" (**A.I.7.**) franceza prezintă, pe lîngă *vieux*, folosit mai rar, pe *âgé*.

În acest sens, *vieux* se folosește mai ales pentru animale și pentru neanimate. În română, *vechi* se folosește cu același sens numai pentru inanimate, pentru animate recurgîndu-se la *bătrîn*, pe lîngă *în vîrstă (de)*.

3.0. În ansamblu, se poate vedea din această trecere în revistă că toate clasemele și aproape toate semele care structurează diasemantemul lui VETULUS în limbile romanice dau naștere, în diferitele limbi, la noi lexematizări necesare fie pentru diferențierea unor trăsături, fie pentru a marca o situație particulară, însușirea unui obiect anume. Lexematizarea pe baza opoziției clasematice dă naștere afinităților (clasa lexemului determinant funcționează ca trăsă-

[12] Am inclus pe *vieto* în cercetare deoarece dicționarul lui Zingarelli nu-l prevede cu nici o indicație stilistică. H. Geckeler l-a exclus din articolul său *Lexikalische Strukturen im Vergleich. Kontrastive Skizze zur Strukturierung des Wortfeldes „alt — jung — neu" im heutigen Französisch, Italienisch und Spanisch* în *Interlinguistica*, Tübingen, 1971, p. 123—137, deoarece după dicționarul lui Devoto-Oli II, p. 1 523, cuvîntul este popular numai în Toscana.

[13] N-am găsit cuvîntul în Pirona și nici în DRG. El nu apare, pentru dialectele retoromane, decît în dicționarul engadinez al lui O. Peer.

2.1. TABLOU SINOPTIC [14]

	Rom.	Sarda	Ital.	Friul.	Romanșa	Franc.	Occit.	Cat.	Span.	Port.
A. I.	bătrîn	bedustu	vecchio	vieli	vegl	vieux	velz	vell	viejo	vielho
1.1.	în vîrstă	?	anziano attempo	anzian	attempau attempe	âgé	ancian	ancià	anciano	ancião
2.		veclu	annoso³	?	?					
4.1.	mai mare	?	maggiore	?	?	plus grand âgé	?	?	mayor	maior
A. II.	vechi	vetranu (înv.)	vecchio	vieri	vegl	vieux	velz	vell	viejo	vielho
3			vieto		veder					
4									añejo	
B.	vechi	antigu	antico	antic	antic	ancien	ancian	antic	antiguo	antigo
B.I. 1.1.		?	antico	antic	antic	antique	antic	antic	antiguo	antigo
1.1.1.	antic	?	antico	antic	antic	antique	antic	antic	antiguo	antigo
1.2.	străvechi	?	prisco (lit.)	?	?		?	?	?	?
1.2.1.	arhaic	?	arcaico	?	arcaic (eng.)	archaïque	arcaïc	arcaic	arcaico	arcaico
B. II.2. III.2.									añejo	
III.1			anziano	anzian	anzian	ancien (S+A)	?	antic	antiguo	antigo
IV.1.	fost (A – S)	?	ex-, già	?	ex-	ancien (A+S)	?	antic	antiguo	antigo

[14] Ne bazăm pe dicționarele explicative, etimologice și, uneori, în lipsă de alt material, pe dicționarele bilingve ale limbilor cercetate. Am ținut seama numai de contextele explicite ale dicționarelor. Semnele de întrebare arată că nu am putut deduce cu siguranță care este cuvîntul folosit. Spațiul gol indică folosirea cuvintelor de la A.I., A.II. sau de la B.; S = substantiv; A = adjectiv.

tură distinctivă în lexemul determinat), cea pe baza unui sem de specificare la implicaţii (un lexem determinant funcţionează ca trăsătură distinctivă a lexemului determinat), hiponime ale dimensiunii, respectiv ale arhisememului (după concepţia lui E. Coşeriu).

Clasemele şi semele care au provocat în diferite limbi lexematizări care funcţionează ca implicaţii şi afinităţi sînt următoarele :

A.I. Afinităţi :

vîrsta /animatelor/ vs. vîrsta /inanimatelor/
vîrsta /animalelor/ vs. vîrsta /plantelor/

Implicaţii : vîrsta oamenilor *privită cu deferenţă*

vîrsta unui animat *comparată* cu cea a altui animat

II. Implicaţii : calităţile *negative* sau *pozitive* ale unor anumite obiecte, din cauza vechimii.

B.I. Implicaţii : 1. (gradaţiile vechimii în timp)
a) vechime foarte mare ; b) vechime extrem de mare ;
2. (apartenenţa la o anumită epocă)
a) antichitatea clasică ; b) începuturile omenirii.

II. Implicaţii : (pentru anumite obiecte) care e depăşit

III. Afinităţi a) /care exercită o profesiune (de mult) şi o exercită în continuare/vs. /care a exercitat o profesiune în trecut şi nu o mai exercită/
b) /care a avut anumite vicii, deprinderi negative şi le are în continuare/ vs./ care a avut anumite vicii, deprinderi negative şi nu le mai are în prezent/
c) /care a avut anumite relaţii socio-umane şi le are în continuare /vs. /care a avut anumite relaţii socio-umane şi nu le mai are în prezent/.

3.1. În ce priveşte realizările romanice ale sensurilor studiate, trebuie subliniată extraordinara unitate lexicală a limbilor romanice din Peninsula Iberică, gama bogată de lexeme specializate ale francezei şi păstrarea pînă azi a unor opoziţi din latină în limba română. Astfel, limbile îşi găsesc intarisabile surse pentru a îndeplini funcţia de comunicare, acoperind în mod ingenios necesităţile acesteia, *hic et nunc*.

Mai 1981

MARIA ILIESCU
Facultatea de filologie
Craiova, Alexandru I Cuza 13

LUCRĂRI ROMÂNEȘTI RECENTE REFERITOARE LA LIMBA PORTUGHEZĂ

Interesul manifestat tot mai intens în România, mai cu seamă în ultimii ani, pentru limba portugheză, impune, firește, elaborarea unor instrumente de lucru și informare adecvate pentru însușirea și studierea acestei limbi, în actuala fază de început a predării și cercetării ei la noi în țară [1]. Acesta este obiectivul fundamental urmărit de două lucrări apărute de curînd : *Dicționar român-portughez*, de Pavel Mocanu, scos de Editura științifică și enciclopedică, 1981 (695 p.), și *Português contemporâneo. Fonologia. Vocabulário*, de Mariana Ploae Hanganu, publicată de Universitatea din București , 1981 (216 p.).

Dicționarul român-portughez constituie o adevărată premieră în lexicografia românească și completează cu succes seria de dicționare bilingve a căror limbă de bază este româna, iar a doua, o limbă de mare circulație.

În *Cuvîntul introductiv*, autorul, Pavel Mocanu — bun cunoscător al limbii portugheze, precum și al tehnicii moderne lexicografice —, evidențiază că necesitatea elaborării prezentului dicționar corespunde cerințelor implicate de dezvoltarea, în general, a relațiilor pe multiple planuri între România și țările de limbă portugheză. Ca urmare, dicționarul este destinat unui cerc larg de cititori : atît celor care doresc să se inițieze ori perfecționeze în însușirea lexicului portughez la nivelul învățămîntului universitar ori din motive de ordin cultural sau practic, cît și traducătorilor, interpreților și specialiștilor în domeniul limbii și culturii de expresie portugheză.

Lucrarea, de proporții relativ întinse — însumează 30 000 de termeni și un număr ridicat de expresii — se axează pe lexicul românesc contemporan, cuprinzînd, pe lîngă cuvinte din fondul literar al limbii, și cuvinte și expresii uzuale din limbajul colocvial și din terminologia tehnico-științifică.

Cuvintele sînt date în ordine strict alfabetică, fiecare într-un articol separat, unde se grupează și variantele fonetice și morfologice. Se indică apoi categoria gramaticală a cuvîntului românesc, precum și a corespondentului portughez, dar numai atunci cînd cuvîntul portughez este un substantiv al cărui gen diferă de limba română. Pentru schimbarea categoriei gramaticale se folosesc cifre romane. Sensurile, numerotate cu cifre arabe, conțin, cînd este cazul, precizarea dacă aparțin limbajului figurat ori familiar, anumitor terminologii, sau dacă sînt arhaisme. În cadrul fiecărui sens, se dau expresiile, în ordinea alfabetică a primului element.

Calitatea esențială a dicționarului de față (ca, dealtfel, a oricărui dicționar bilingv bun), este echivalarea corectă, adesea foarte nuanțată, a sensurilor cuvintelor și expresiilor românești

[1] Lectoratul de limbă și literatură portugheză de la Universitatea din București a fost înființat în 1974, în cadrul Facultății de limbi străine, pregătind studenți care își aleg această limbă ca specialitate secundară sau facultativă. Pînă în prezent, singurele lucrări cu caracter didactic, ambele apărute sub egida Universității din București, sînt : Gonçalves Betancourt — Dan Caragea, *Curs de limbă portugheză* (1978) și Maria Theban, *Português contemporâneo. Morfologia* (1979), aceasta din urmă îmbinînd scopul primordial didactic cu acela de cercetare (prezentată în SCL XXXII (1981), nr. 2, p. 183). Pentru însușirea lexicului uzual, sînt utile și cele două ghiduri publicate de Editura științifică și enciclopedică : *Ghid de conversație român-portughez*, de Angela Ionescu Mocanu și Adelino Branco (1974) și *Guia de conversação português-romeno*, de Adelino Branco și Angela Ionescu Mocanu (1975). Sub aspectul strict al cercetării lingvistice, sînt de menționat o serie de articole scrise de Andrei Avram, Maria Theban, Laurențiu Theban și Mariana Ploae Hanganu.

în portugheză. Ilustrative din acest punct de vedere sînt, de pildă, cuvintele uzuale cu multe sensuri şi expresii, ca : *a da, a face, cap, mînă, bun, rău, a trage* etc.

Remarcăm apoi, cu privire la frazeologie, că alături de expresii se includ şi unele din cele mai cunoscute proverbe româneşti, al căror corespondent portughez este adesea asemănător, uneori chiar identic (cf. *nu e fum fără foc—não há fumo sem fogo, cîinele care latră nu muşcă — cão que ladra não morde* etc.). Se oferă astfel o imagine cît mai completă asupra bogăţiei frazeologice a celor două limbi.

Foarte binevenită este includerea la sfîrşitul dicţionarului a două liste de nume proprii — antroponime şi toponime —, şi a unei utile schiţe de gramatică portugheză, care conţine şi elemente de fonetică.

Recentul *Dicţionar român-portughez*, alcătuit cu competenţă şi rigurozitate, este un valoros instrument de lucru care poate fi consultat cu eficienţă.

Cea de-a doua lucrare, *Português contemporâneo. Fonologia. Vocabulário*, de Mariana Ploae-Hanganu, este concepută ca o monografie a fonologiei şi lexicului limbii portugheze actuale. Elaborată de autoare în cadrul planului de cercetare al Institutului de lingvistică al Universităţi din Bucureşti, ea se adresează studenţilor de la facultăţile filologice care studiază limba portugheză şi lingvistica romanică, precum şi specialiştilor şi tuturor celor interesaţi să obţină cunoştinţe ştiinţifice referitoare la fonologia şi lexicul acestei limbi.

Prima parte, dedicată fonologiei, se bazează pe o bibliogarafie amplă şi la zi (care este dată în capitolul final şi reuneşte aproape 100 de titluri).

Caracterul general al lucrării este sincronic, însă se fac şi unele referiri la stadiul diacronic al limbii, atunci cînd înţelegerea unor fenomene de fonologie actuală o necesită.

Particularităţile pronunţării braziliene sînt tratate numai cînd prezintă o evoluţie divergentă de norma portughezei europene, ce formează obiectul de studiu al monografiei.

Structura acestei prime părţi se axează pe descrierea amănunţită, mai întîi a sistemului fonologic (sînt analizate, fiecare în capitole aparte, unităţile suprasegmentale : accentul şi intonaţia, şi unităţile segmentale : vocalele şi consoanele), apoi a structurii fonologice (în cadrul căreia sînt tratate : silaba, diftongii şi segmentele consonantice complexe).

Partea a doua a lucrării constă din descrierea vocabularului reprezentativ al portughezei actuale. Autoarea precizează că, avînd în vedere extrema bogătie şi complexitate a lexicului, pe de o parte, şi faptul că marea mobilitate a acestui compartiment al limbii îngreunează o cercetare sincronică, pe de alta, a optat pentru analiza acelui fond de cuvinte ce poate fi considerat reprezentativ pentru întregul vocabular, cu tendinţele sale de evoluţie, furnizînd prin urmare o caracterizare completă a vocabularului limbii respective, în totalitatea lui.

În consideraţiile teoretice preliminarii, se expun criteriile de delimitare a vocabularului reprezentativ portughez (şi anume : capacitatea de derivare, extensiunea semantică, puterea de combinare, frecvenţa şi „disponibilitatea" cuvintelor, prin aceasta din urmă înţelegîndu-se încadrarea lor în anumite centre de interes). Tot aici se dau informaţii în legătură cu etapele parcurse în selectarea vocabularului (s-a început prin lectura unor dicţionare, avîndu-se în vedere primele trei criterii, apoi s-a procedat la stabilirea unei ierarhii a cuvintelor obţinute, făcută din punctul de vedere al frecvenţei — lista de frecvenţă, care a rezultat dintr-o anchetă realizată de autoare la Lisabona, cu 25 de vorbitori de limbă portugheză, a dus la eliminarea cuvintelor cu un indice scăzut — şi, în sfîrşit, rezultatele au fost coroborate cu o listă de cuvinte „disponibile", alcătuită în cadrul aceleiaşi anchete ; s-a ajuns astfel la stabilirea unui vocabular reprezentativ portughez format din 2 302 unităţi).

Descrierea propriu-zisă a vocabularului reprezentativ se realizează pe două planuri : semasiologic (sînt cercetate aici chestiuni de polisemie şi omonimie, sinonimie şi antonimie) şi

onomasiologic (se grupează cuvintele în trei mari clase — omul, universul, omul şi universul,— fiecare avînd multiple subclase).

Prin rezultatele interesante pe care le oferă, puse în evidenţă de o organizare clară şi o expunere cursivă, în limba portugheză, lucrarea de faţă se dovedeşte a fi deosebit de utilă pentru toţi cei cărora le este destinată, înscriindu-se ca o contribuţie meritorie a şcolii mai tinere a lingvisticii romanice din ţara noastră.

Iunie 1981

TUDORA ŞANDRU OLTEANU
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

MARIA ILIESCU, VALERIA NEAGU, CARMEN NEDELCU, GABRIELA SCURTU. **Vocabularul minimal al limbii române pentru studenţii străini**, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1981 [252 p.]

După cum indică însuşi titlul, lucrarea are un caracter didactic declarat, adresîndu-se studenţilor străini care încep să înveţe limba română şi a căror limbă maternă sau intermediară este una din limbile engleză, franceză, spaniolă. Ea a fost elaborată de un colectiv de cadre didactice şi cercetători de la Universitatea din Craiova şi Institutul de lingvistică din Bucureşti, sub coordonarea Mariei Iliescu.

Pentru stabilirea listei de cuvinte s-au folosit următoarele surse : fondul principal al limbii române (Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954), lista cuvintelor cel mai frecvent folosite în presă (Gh. Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, in SCL XII (1961), nr. 1, p. 35 şi urm.), lista de frecvenţă a cuvintelor din limba administrativă, publicistică, ştiinţifică şi a literaturii beletristice (C. Maneca, *Considerazioni sopra la frequenza dei vocaboli nella lingua romena letteraria*, în *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología*, Madrid, 1968, p. 560—595), precum şi primele 2 000 de cuvinte din dicţionarul de frecvenţă al limbii române — pînă la uzajul 13,68 (A. Juilland, P. M. H. Edwards, Ileana Juilland, *Frequency Dictionary of Romanian Words*, Haga, 1955). Orientativ, autoarele au avut în vedere şi lista stabilită de V. Şuteu cu cele mai frecvent folosite cuvinte din 50 000 de cuvinte text. Totodată, lista acestui vocabular minimal a fost completată cu o serie de cuvinte „necesare studenţilor străini într-un anumit context situaţional”. Aceste cuvinte s-au obţinut pe baza unui chestionar la care au răspuns 20 de subiecţi de vîrste, medii sociale şi ocupaţii diferite, luîndu-se în considerare următoarele domenii onomasiologice : părţile corpului, îmbrăcămintea, casa, mobila din casă, obiecte aşezate pe masă, alimente, bucătăria, mobila de bucătărie, obiecte folosite în bucătărie, şcoala, mobilierul şcolar, materialul didactic, încălzitul şi iluminatul oraşul, mijloace de transport, meserii, sporturi. După cum arată autoarele, la elaborarea acestui chestionar au avut în vedere modelul lui Gougenheim (G. Gougenheim, P. Rivenc, R. Michéa, A. Sauvageot, *L'élaboration du français fondamental*, *1er degré*, Paris, 1964).

Lista obţinută pe baza tuturor izvoarelor menţionate a fost revizuită de autoare şi au fost eliminate următoarele categorii de cuvinte : cuvinte denumind noţiuni depăşite istoric pentru ţara noastră, cuvinte ieşite din uz, cuvinte neesenţiale pentru mediul citadin, cuvinte cu conotaţie populară şi dialectală, cuvinte cu dispersie limitată. După ce lista de cuvinte a fost completată cu numele de popoare (şi cu adjectivele formate de la acestea) ale naţionalităţilor care trăiesc pe teritoriul ţării noastre, ale popoarelor studenţilor străini care studiază în România, cu cuvinte care denumesc cele mai importante sporturi (indiferent de cele selectate prin chestionar), precum şi cu zilele săptămînii şi lunile anului, s-a ajuns la 3 216 cuvinte. Această listă reprezintă, în concepţia autoarelor, „cele mai importante cuvinte în ce priveşte frecvenţa şi folosirea în viaţa zilnică citadină”.

În cadrul listei se dau sensurile şi expresiile cele mai importante şi cele mai curente, traduse în engleză, franceză, spaniolă, ordinea sensurilor fiind aceeaşi în toate aceste limbi. După lista vocabularului minimal urmează o sistematizare gramaticală, menită să uşureze găsirea formelor flexionare corecte ale cuvintelor din inventar. Sînt prezentate sub forma unor tabele clare şi foarte practice declinarea (substantivul masculin, neutru şi feminin, articulat şi nearticulat, cu o anexă a substantivelor la vocativ, adjectivul, pronumele şi adjectivele pronominale, pronumele personal, pronumele reflexiv), conjugarea (forme per-

sonale ale verbului, forme nepersonale, modele de conjugare, tipuri de conjugare, verbe neregulate şi o anexă cu imperativele neregulate) şi numeralul. Fiecare cuvînt din vocabularul minimal are trimiteri la respectiva paradigmă.

În cadrul capitolului introductiv se dau şi indicaţii fonetice, pe baza principiului contrastiv pentru fiecare limbă. La sfîrşitul volumului sînt prezentaţi indicii alfabetici pe limbi pentru corespondenţele engleze, franceze şi spaniole ale cuvintelor româneşti din vocabularul minimal.

Lucrarea de faţă, întocmită pe baza unor cercetări riguroase şi de elevat nivel ştiinţific, este un excelent instrument de lucru pentru cei ce doresc să înveţe limba română, constituind, în acelaşi timp, o contribuţie valoroasă la bibliografia studiilor consacrate vocabularului limbii române.

DAN MUNTEANU

RAFFAELE SIMONE, RENÉ AMACKER, **Verbi 'Modali' in Italiano**, Lisse, The Peter de Ridder Press, 1977, 111 p. (= **Italian Linguistics** 3)

Studiul semnat de Raffaele Simone şi René Amacker, apărut în cel de-al treilea volum al seriei **Italian Linguistics** publicată de editura olandeză Peter de Ridder Press, abordează o problemă care ocupă un loc privilegiat în cercetările actuale — aceea a modalităţii. Aşa cum avertizează în introducerea primului capitol, autorii îşi limitează investigaţiile, pe de o parte, din punctul de vedere al domeniului — la acela, mai familiar, al verbelor modale italiene şi, pe de altă parte, din punctul de vedere al perspectivei — la una strict lingvistică. În acest cadru, într-un prim capitol *(I verbi modali: la prospettiva tradizionale)* se procedează la examinarea modului în care gramaticile standard (diacronice şi sincronice) ale limbii italiene tratează verbele modale şi la reconstruirea criteriilor, explicite sau implicite, utilizate de aceste gramatici pentru delimitarea şi caracterizarea clasei respective. Operaţia evidenţiază inconsistenţa teoretică a clasificării tradiţionale, argumentată prin comportamentul semantic al acestor verbe (caracterizat prin noţiuni extrem de generice şi intuitive, precum capacitatea de a adăuga o „nuanţă subiectivă" sensului verbelor cu care se combină) şi prin comportamentul lor sintactic (capacitatea de combinare directă cu alte verbe). Capitolul II, *Analisi sintattica*, cel mai solid al lucrării, este consacrat examinării comportamentului sintactic al listei maxime de verbe modale delimitate de textele analizate anterior *(potere, dovere, volere, sapere, solere, osare, usare, desiderare, sperare, preferire, amare, degnarsi, fare, lasciare)*. Întreprinderea autorilor, constînd în identificarea tuturor combinaţiilor taxonomice în care aceste verbe pot apărea, nu reprezintă altceva decît aplicarea consecventă a criteriului sintactic cu care gramaticile mai vechi operează, fără a-l exploata riguros. Concluzia, îndreptăţită, este că modalitatea reprezintă „un fatto di ordine non sintattico ma esclusivamente semantico" (p. 51). Încercînd reelaborarea teoretică, în această direcţie, a categoriei modalităţii, autorii subliniază necesitatea depăşirii analizei strict lineare a frazei, adoptînd ca bază teoretică aşa-numita „teorie a enunţării", aşa cum apare formulată la lingvişti ca Jespersen, Jakobson, Benveniste, Culioli. În conformitate cu această teorie, care postulează posibilitatea de a detecta în text mărcile care manifestă discursul, autorii consideră operatorul modal ca un mijloc de proiecţie a subiectivităţii vorbitorului asupra conţinutului propoziţional *(dictum)*. Entitatea iniţială, căreia i se aplică operaţia de modalizare, este considerată la nivel non-lingvistic şi identificată cu *faptul*, definit, după De Mauro, ca „uno state dell'esperienza comunque identificato" (p. 61). Rezultatul acestei operaţii ce are loc la nivelul enunţării este o structură (nu o frază) lingvistică $\bar{S}RS$, în care S = subiectul gramatical,

$\bar{S}$ = non-subiectul gramatical, care poate fi „(a) P(arlante), (b) P + ALTRI, (c) ALTRI" (nereprezentat în structura frazei concrete, dar cu implicații asupra acesteia), iar R = clasa constituită din toate relațiile implicate de distincția $\bar{S}$/S și care alcătuiesc entitățile modale. În această concepție, modalitatea reprezintă o clasă de elemente semantice primare, ai cărei membri pot fi selectați în mod diferit de diversele limbi naturale, și exprimată prin mijloace gramaticale și/sau lexicale. Pe baza exemplelor oferite (de tipul *Carlo sembra uscire, Carlo può aver studiato*), autorii conchid că în italiană singurul operator modal exprimabil cu ajutorul verbelor modale este *Supp*(oziția). Avînd în vedere acest rezultat, pe de o parte se afirmă că în clasa modalelor urmează a fi incluse doar o (infimă) parte din verbele recunoscute tradițional ca atare, iar, pe de altă parte, statutul de verb modal trebuie atribuit unor elemente neluate pînă acum în considerație. Nici una din cele două categorii nu este însă nominalizată în lucrare.

Remarcabil prin analiza critică a tradiției (foarte interesant este, în acest sens, și apendicele lucrării, cuprinzînd o antologie de texte semnificative pentru constituirea, în timp, a noțiunii de modalitate, selecționate din literatura de tip gramatical din Antichitate pînă în Renaștere), studiul pe care îl prezentăm rămîne lacunar în demonstrația principalei ipoteze avansate. Opinia conform căreia restul operatorilor modali se realizează în italiană prin alte mijloace gramaticale și lexicale decît verbele modale este doar enunțată. Limitarea verbelor modale doar la modalitatea epistemică (redusă la *Supp*) ar fi avut nevoie, credem, de o argumentație mai dezvoltată și mai aprofundată.

JANA BALACCIU

RAFAEL LAPESA, **Historia de la lengua española.** Prólogo de Ramón Menéndez Pidal. Octava edición refundida y muy aumentada, Madrid, Gredos, 1980, 682 p. (= **Biblioteca Románica Hispánica.** III. **Manuales**, 45)

De puțin timp a apărut cea de-a opta ediție a acestei monumentale lucrări, închinată memoriei lui Tomás Navarro Tomás, maestrul la a cărui inițiativă a scris în 1942 Rafael Lapesa prima ediție a cărții pe care o semnalăm.

„Istoria limbii spaniole" a lui R. Lapesa a devenit o lucrare clasică. Față de edițiile anterioare, cea de față aduce numeroase adăugiri determinate de rezultatele cercetărilor întreprinse în ultimii ani, mai ales în domeniul substraturilor preromanice și al dialectologiei hispanice. Impresionează în primul rînd foarte bogata bibliografie menționată sau discutată. Mai importantă ni se pare însă sublinierea faptului că autorul nu s-a mulțumit să dea, în note ample, o serie de titluri ale unor lucrări apărute de la edițiile precedente, ci a procedat și la o refacere substanțială a textului. Nu este vorba deci numai de o ediție *corregida y aumentada*, ci de o ediție *refundida y muy aumentada*, care a ajuns, de la cca 400 de pagini din ultimele ediții, la aproape 700 de pagini în prezent. Pentru a arăta măsura în care avem a face cu o ediție mult schimbată față de cele precedente, luăm ca exemplu secțiunea dedicată spaniolei americane, unde există un capitol nou *(El elemento negroafricano. Las hablas criollas. Afronegrismos. El papiamento)*; capitolele vechi sînt mult schimbate din punctul de vedere al conținutului. Interesantă este modalitatea de prezentare a problemei influenței substratului în spaniola americană, cu precădere în fonetică, modalitate care arată și o nuanțare a concepției autorului față de explicațiile anterioare (Lapesa aduce probe în plus pentru a arăta că o serie de fenomene atribuite pînă nu demult exclusiv substratului se pot explica prin criterii interne). De asemenea, de reținut faptul că o serie de fenomene sînt prezentate acum în termenii unei interpretări fonologice. Multe

şi importante modificări sînt şi în organizarea indicilor.

Am citat mai sus cazul elementului negro-african căruia i s-a acordat un capitol nou. Poate că din aceeaşi perspectivă ar fi meritat scurte capitole aparte elementul englezesc şi cel italian, a căror influenţă nu s-a limitat la lexic, ci, după cercetările mai recente ale lui Paul V. Cassano, a afectat şi distribuţia unor foneme (mai ales consonantice).

În concluzie, noua ediţie a istoriei limbii spaniole a profesorului Rafael Lapesa este un instrument indispensabil pentru cei ce se ocupă de spaniolă în general şi de istoria acestei limbi în special.

MARIUS SALA

Belfast Spanish and Portuguese Papers. Editors P.S.N. Russell-Gebbett, N. G. Round, A. H. Terry. The Queen's University of Belfast, 1979, 289 p.

Volumul de studii de spaniolă şi portugheză scos de Universitatea din Belfast a fost destinat iniţial pentru a marca împlinirea a 50 de ani de la întemeierea Catedrei de Spaniolă de la această universitate, dar, după cum precizează în scurta prefaţă profesorul Russell-Gebbett, a apărut cu trei ani mai tîrziu.

Sînt cuprinse 21 de articole — scrise în engleză, spaniolă şi portugheză —, rod al colaborării profesorilor şi cercetătorilor care au fost studenţi sau au predat ori sînt în prezent cadre didactice la acest Departament de Spaniolă. Dintre acestea, 20 sînt dedicate diferitelor probleme de critică şi istorie literară, filologie şi stilistică, spaniolă şi hispano-americană (inclusiv braziliană), veche şi actuală.

Unicul articol de limbă este cel al lui Jacinto Martínez Lacalle, *Sobre las reglas del uso del acento y de las letras* **i** *y* **y** *en la Ortografía, edición de la Real Academia Española de 1969* (p. 111—122), şi reprezintă un detaliat examen critic al normelor stabilite de ,,Ortografia'' academică spaniolă însoţit de propuneri de îndreptare a unor lipsuri. Textul definitiv al acesteia a fost elaborat în două etape : în 1952 se redactează *Nuevas Normas de Prosodia y Ortografía*, publicate în 1958 ca Apendice al Gramaticii Academiei Spaniole din 1931, iar la cel de-al V-lea Congres al Academiilor de Limbă Spaniolă, care a avut loc la Quito, în 1968, sînt prezentate o serie de îndreptări la aceste norme.

Studiind textul Ortografiei academice, J. Martínez Lacalle a constatat mai multe deficienţe de redactare şi erori, pe care le-a semnalat într-un articol scris în 1972, dar care nu a ajuns să vadă lumina tiparului. În 1974, Academia Spaniolă a scos o a doua ediţie a ,,Ortografiei'', corectată şi mărită, în care se remediază anumite lipsuri.

Scopul articolului lui Martínez Lacalle este acela de a comenta cele două ediţii ale ,,Ortografiei'' academice, din 1969 şi 1974. Autorul precizează că, din motive de spaţiu, se limitează numai la două chestiuni: folosirea accentului şi a literelor *i* şi *y*.

Observaţiile sale critice relevă exprimări echivoce, contradictorii ori redundante, enumerări incomplete, texte care nu sînt date în ordine sau sînt sintetizate incoerent etc.

Cu privire la regulile de folosire a accentului grafic, observaţiile sînt grupate în jurul următoarelor puncte : reguli generale de accentuare, regula hiatului, a diftongului, a accentului în grafia *ui*, accentul în reprezentarea unor cuvinte monosilabice, şi accentul în reprezentarea unor pronume, adjective şi adverbe tonice în propoziţii interogative şi exclamative.

În cadrul celei de-a doua chestiuni dezbătute, autorul aduce mai întîi precizări la observaţia generală cuprinsă în ,,Ortografie'', şi anume : ,,literele *i* şi *y* prezintă cîteva valori fonetice comune care adesea se interferează'', arătînd că aceste valori fonetice ,,constituie un ansamblu de sunete din care fac parte variantele unui fonem consonantic palatal sonor şi nişte sunete vocalice, semivocală şi semiconsoană, variante ale fonemului

vocalic extrem anterior". Se trece în continuare la critica textului referitor la reprezentarea sunetului consonantic prin litera *y* și prin grafia *hi*, deoarece, așa cum este formulat, exclude unele cazuri în care valoarea lui *y* este în mod clar cea de consoană. În sfîrșit, se fac îndreptări privitoare la reprezentarea sunetului neconsonantic (de tipul *buey*, *convoy*) și la reprezentarea a cinci forme verbale (*doy*, *estoy*, *soy*, *voy* și *hay*), urmate de pronume enclitic.

Observațiile critice ale lui J. Martínez Lacalle, bazate pe o analiză minuțioasă și pe argumente convingătoare, sînt îndreptățite, iar îndreptările și completările propuse contribuie efectiv la îmbunătățirea normelor ,,Ortografiei" academice spaniole, care trebuie să constituie un model de rigoare și claritate.

TUDORA ȘANDRU OLTEAN

WILLIAM H. BENNETT, **An Introduction to the Gothic Language**, New York, The Modern Language Association of America. 1980, XV [—XVIII] + 190 p. (= **Introductions to the Older Languages of Europe**; 2, W. P. Lehmann (Ed.))

Lucrarea de față — a patra retipărire a versiunii ce a văzut lumina tiparului în 1960 — se impune atenției germaniștilor ca fiind una dintre cele mai moderne abordări ale structurii limbii gotice. Ea se adresează studenților și a fost concepută ca instrument de lucru. Autorul și-a propus, și a reușit întru totul, să îmbine o descriere sistematică și cuprinzătoare a principalelor probleme de fonetică și morfologie a limbii gotice, cu prezentarea materialului într-o suită relativ concisă de observații triate și orînduite în scop didactic pe parcursul a 28 de capitole care au în mod evident structura unor materiale de seminar.

Prima inovație pe care o conține această lucrare în raport cu gramaticile sau manualele clasice de gotică este faptul că, în afara fragmentelor de text autentice (din capitolele 1 și 9—28), autorul a alcătuit el însuși șapte fragmente de text în gotică, pe care le-a intitulat ,,texte preliminare" (capitolele 2—8), și care au rolul de a-l familiariza pe cititor cu primele noțiuni de gramatică și fonologie a limbii gotice, abordate în ordinea dificultății lor. Pe măsura elucidării problemelor de fonetică istorică, studentul este pus el însuși în situația de a rezolva asemenea probleme în cadrul exercițiilor cu care se încheie capitolele 10—27. Prin acest caracter aplicativ, manualul caută să evite învățarea mecanică, făcînd apel la interesul și creativitatea cititorului.

Ingenioasă este și redarea a două texte (p. 35) în transcriere fonetică (!). În pofida unui oarecare grad de incertitudine (inerent descrierii fonologice a unei limbi moarte), ea este utilă în scop pedagogic. Ar fi fost însă binevenit un asterisc care să semnaleze caracterul ipotetic al acestei transcrieri — cu atît mai mult cu cît lucrarea este altminteri foarte atent redactată din punct de vedere filologic (semnalînd, în mod consecvent, formele neatestate, reconstruite etc.).

Atît în selectarea textelor originale, cît și în includerea și ordonarea elementelor de descriere morfologică și fonologică, autorul a adoptat un punct de vedere funcțional. Noțiunile de istorie externă și internă a limbii gotice sînt și ele eșalonate pe parcursul întregii lucrări, conferind acestui manual un caracter practic de necontestat.

Volumul de față mai cuprinde un indice de probleme și o bibliografie selectivă. Dintre numeroasele lucrări dedicate studiului limbii gotice de-a lungul anilor, autorul a ales un număr restrîns. Selecția pare să fi urmărit două criterii: a) lucrări de bază (cum ar fi W. Streitberg, *Die gotische Bibel* I (1919) II (1928); S. Feist, *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache* (1939)) și b) principalele lucrări sau ediții recente (H. Hempel, *Gotisches Elementarbuch* (1966); H. Krahe, *Historische Laut- und Formenlehre des Go-*

tischen (1967); W. Krause, *Handbuch des Gotischen* (1968); P. Scardigli, *Die Goten: Sprache und Kultur* (1973); M. Stearns, Jr., *Crimean Gothic* (1978); ş.a.).

Cele trei facsimile (din *Codex Ambrosianus*) cuprinse în volum oferă cititorului posibilitatea de a încerca să deslușească diferitele grafeme folosite de Ulfila și urmașii săi.

Avînd în vedere că manuscrisele în gotică sînt cele mai vechi și mai cuprinzătoare monumente de limbă pentru ramura limbilor germanice, un bun manual de gotică — de felul celui elaborat de William Bennett — se impune nu numai atenției germaniștilor, ci și indo-europeniștilor în general.

ILINCA CONSTANTINESCU

„Limba română" XXX (1981), nr. 2, 97 p.

Ultimul număr al revistei „Limba română" ne oferă, aşa cum ne-am obişnuit, lucrări din diverse domenii ale lingvisticii, cu referire la limba română.

Rubrica *Istoria lingvisticii* se opreşte asupra secolului al XIX-lea. Sînt prezentaţi doi cărturari mai puţin cunoscuţi în articolele *Limba română în concepţia lui Simeon Mangiuca*, semnat de Doina Babeu şi *Un latinist craiovean: G. M. Fontanin* de Petre Florea, iar articolul lui Petru Oallde, intitulat *Necesitatea culturalizării maselor — argument hotăritor în adoptarea ortografiei fonetice*, se ocupă de confruntarea dintre ortografia etimologică şi cea fonetică, scoţînd în relief, în această ordine de idei, meritele lui Vincenţiu Babeş.

La rubrica *Vocabular*, Ion Moise aduce o serie de termeni noi din terminologia muncii, Valentin Ţurlan propune o interpretare convingătoare a cuvîntului *az* din construcţia *az de mare*, iar Laura Vasiliu formulează *Observaţii privitoare la tratarea sinonimelor în DLR*, într-un articol interesant în special pentru redactorii DLR, cărora le dă cîteva sugestii pentru eliminarea unor inconsecvenţe în tratarea sinonimelor.

Probleme de *limbă literară şi filologie* sînt prezentate în articolele : *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640—1780). III. Stilul textelor matematice* de Gh. Chivu ; *Epitetul adjectival apozitiv (cu privire specială la poezia lui Lucian Blaga)* de Ştefan Munteanu ; *Maramureşul şi textele rotacizante* de Ion Gheţie ; *Struţocămila, un animal fabulos?* de Liana Lupaş.

Fonetica şi fonologia sînt reprezentate de articolul *Cu privire la statutul fonematic al oclusivelor* [*k'*, *g'*], semnat de Adrian Turculeţ, iar *Cultivarea limbii* prin articolul Magdalenei Popescu-Marin referitor la terminologia chimică.

La rubrica *Note şi comentarii*, întrebarea lui Ion Calotă *Consoane palatale sau velare?* se referă la rostirea prevelară a oclusivelor palatale româneşti, pe care autorul o consideră o hipercorectitudine şi nu o caracteristică a limbii literare, contrazicînd părerea lui I. T. Stan. Tot aici, G. C. Rusu semnează *Note critice pe marginea unor texte despre versificaţie.*

Actualul număr al revistei ne oferă şi o rubrică de *Consultaţii*, în cadrul căreia Flora Şuteu, răspunzînd la o întrebare a unui cititor, găseşte justificată etimologic denumirea generală de *ciocănitoare* faţă de *ciocnitoare*, denumire veche şi fără circulaţie.

Revista face cunoscute cîteva manifestări de interes pentru lingvişti : Reuniunea de la Milano organizată de Centrul italo-român de studii istorice din septembrie 1980, consemnată de Iorgu Iordan, Simpozionul naţional de dialectologie de la Cluj-Napoca din octombrie 1980, văzut de Nicolae Saramandu, Sesiunea generală a Societăţii Române de lingvistică din octombrie 1980, prezentată de Flora Şuteu, şi Colocviul de limbi şi culturi latino-romanice de la Băile Herculane, 1980, comentat de Mioara Avram.

Revista recenzează două lucrări : M. Lörinczi Angioni, *Glottodidattica del romeno per testi esemplari*, Cagliari, Stampato dalla Facoltà di Magistero 1979 (semnează Gheorghe Doca) şi G. T. Niculescu-Varone şi Elena Costache Găinariu-Varone, *Dicţionarul jocurilor populare româneşti*, Bucureşti, Litera, 1979 (semnează Luiza Seche).

În concluzie, putem afirma că ultimul număr al revistei trezeşte interesul prin temele variate pe care le abordează, prin prezentarea unor aspecte mai puţin cunoscute sau a unora capabile să suscite discuţii.

ZORELA CREŢA

„Studii clasice" Societatea de studii clasice din Republica Socialistă România, XIX (1980), Bucureşti, 203 p.

Fidele unui principiu stabilit încă de la primul volum, *Studiile clasice* acordă, şi în cel mai recent număr din serie (apărut în toamna trecută), un loc important preocupărilor de lingvistică, înscriindu-se astfel într-un tip foarte răspîndit dar nu general, de reviste de filologie clasică tinzînd la menţinerea şi la sublinierea unităţii organice dintre disciplinele care au ca obiect Antichitatea grecoromană. Pe deasupra indispensabilei specializări, filologia clasică face efortul de a nu crea bariere de netrecut între ştiinţele care pornesc de la textele greceşti şi latine şi permit accesul la ele.

Semnalăm cititorilor noştri articolele de lingvistică din volumul prezentat.

Trei contribuţii sînt consacrate unor probleme de lexicologie greacă: L. Lupaş, *Greek Lexicographical Notes* (p. 85—89), completează şi corectează dicţionarul Liddell-Scott (considerat de ansamblul eleniştilor drept lucrarea lexicografică fundamentală); cunoscutul lingvist american E. P. Hamp semnează două note etimologice privind gr. νῆϊς 'neştiutor' (p. 91—92) şi θμά, 'deseori', θάμνος 'tufiş', θάμνα '(un fel de) vin' (p. 93—94).

Istoriei doctrinelor lingvistice îi e consacrat articolul Anei Felicia Ştef, *Cîteva aspecte ale teoriei lingvistice a adevărului la Aristotel şi stoici* (p. 29—38). În această ordine de preocupări se înscrie oarecum şi Furio Murru, *Neofrone e Palaitimo, interlocutori del* Περὶ γραμματικῆς *planudeo* (p. 97 — 99), ajungînd la concluzia că numele personajelor lui Maximus Planudes nu sînt reale, ci au scopul să sugereze poziţia interlocutorilor în dialog.

La confluenţa stilisticii literare cu cea lingvistică se situează Tr. Diaconescu, *Structuri metaforice şi univers saturnalic în comedia lui Plautus* (p. 61—70).

I. F.

„Lexis". Revista de lingüística y literatura. Pontificia Universidad Católica del Perú. Departamento de Humanidades [Lima] III (1978), 2; III (1980), 1.

Am prezentat într-un număr precedent (v. SCL XXXI (1980), 2, p. 341—342) primele volume ale celei mai interesante reviste de filologie din Perú. Ultimele două fascicule au aceeaşi structură, în sensul că articolele de lingvistică ocupă acelaşi loc ca cele de literatură. Păstrînd gruparea din prezentarea menţionată, observăm că de această dată articolele de lingvistică se grupează numai în două direcţii mari: lingvistică generală şi hispanistică (sînt absente contribuţiile de andinistică).

În domeniul l i n g v i s t i c i i g e n e r a l e semnalăm în primul rînd articolul lui Klaus Heger, *Relaciones entre lo teórico y lo empírico en la dialectología* (IV, 1, p. 1—28), în care autorul constată o criză în domeniul dialectologiei: este vorba de o criză la nivelul teoriei, ale cărei cauze sînt analizate pe larg de profesorul de la Heidelberg. El stabileşte apoi elementele ce pot interveni într-o definiţie a dialectului care să fie solidă din punct de vedere teoretic. Heger îşi propune să determine genul proxim comun dialectului şi limbii, să verifice posibilitatea de subspecificare şi, apoi, să caute criteriul special care să permită contrapunerea dintre dialect şi limbă (pentru aceasta din urmă el operează cu ideea de normă). Sîntem în prezenţa unui articol excelent, scris cu eleganţa şi claritatea cunoscute din celelalte lucrări ale lui Klaus Heger.

Deosebit de utile şi de clare sînt notele semnate de Alberto Hernández, *Consideraciones acerca de la clasificación del préstamo léxico de W. Betz* (IV, 1, p. 91—101). Autorul

acestor interesante note discută și diversele critici aduse clasificării propuse de W. Betz, clasificarea cea mai importantă din literatura consacrată împrumuturilor lexicale.

În seria articolelor de lingvistică generală pot fi încadrate și articolele semnate de Agustín Vera Luján (*La problemática gramatical/funcional en una tipología categorial: el adverbio en español* III, 2, p. 174—191) și de David William Foster (*¿Un pasivo del complemento indirecto en castellano?* III, 2, p. 115—200), ultimul interesant pentru studiile de gramatică contrastivă (sînt analizate deosebirile structurale dintre engleză și spaniolă privind pasivizarea complementului indirect din frazele interogative).

Din lucrările de h i s p a n i s t i c ă se detașează articolul lui Germán de Granda, *Rasgos dialectales del español paraguayo en una carta familiar de 1814* (III, 2, p. 201—210). Este una dintre puținele lucrări de dialectologie diacronică referitoare la spaniola americană care poate sta alături de cele semnate de P. Boyd-Bowman, María Beatriz Fontanella de Weinberg, Rodolfo Borrello, Guillermo L. Guitarte, J. M. Lope Blanch.

Dintre articolele de literatură semnalăm, pentru interesul pe care îl prezintă, amplul articol semnat de Susana Reisz de Rivarola, *Ficcionalidad, referencia, tipos de ficción literaria* (III, 2, p. 99—170), care pornește de la un articol al lui J. R. Searle asupra statutului logic al discursului ficțional.

MARIUS SALA

« Cahiers de lexicologie » publiés par Bernard Quemada, « Revue internationale de lexicologie et lexicographie », Besançon, 33. 1978—II, 132 p.

Continuăm prezentarea cunoscutei reviste « Cahiers de lexicologie » cu volumul II din 1978[1].

Primul articol, intitulat *Les voix du français: sémantique et syntaxe* (p. 3—39), aparține lingvistului B. Pottier. Autorul își propune, cu mărturisit scop pedagogic, să stabilească o metodă pentru delimitarea propozițiilor simple ale limbii franceze. Cele patru părți ale studiului urmăresc fazele aplicării metodei folosite. În primul rînd analiza operațiilor care facilitează tranziția de la modelele conceptuale analitice la structuri sintactice rezultative (predicația, tematizarea, focalizarea, impersonalizarea, reducția). Sînt stabilite în continuare atît caracteristicile generale ale diatezelor, cît și șase clase de diateze (existențială, ecuativă, situativă, descriptivă, posesivă, subiectivă). Partea finală examinează, comparativ, legăturile semantice dintre diateze (sintetizate într-un tabel) și descrie posibilitățile de alegere ale vorbitorului. Structurile sintactice corespunzătoare sînt definite prin natura sintagmei și prin cazurile grupurilor nominale.

D. F. Cram, în *The syntax of direct quotation* (p. 41—52), susține că expresiile citate (care pot fi cuvinte, fraze întregi sau elemente din altă limbă) au statut lexical și sînt introduse în frază prin inserție lexicală, contrar teoriei propuse de Hall-Partee care consideră că acestea nu se integrează în frază. O scurtă discuție asupra caracteristicilor semantice ale frazelor care comportă în același timp o expresie citată și un predicat metalingvistic încheie articolul.

Sînt abordate și în acest volum unele probleme privind studierea lexicului pe baze statistice. *Contenu, vocabulaire et statistique: illustration de quelques méthodes quantitatives* (p. 71—90) este titlul articolului semnat de G. Engwall, în care sînt prezentate cîteva metode ce ar putea folosi la analiza cantitativă a diferitelor texte. Pentru a demonstra metodologia propusă el a examinat, cu ajutorul ordinatorului, tipurile cele mai frecvente, adică unitățile grafice identice cele mai frec-

[1] Vezi și SCL XXXII (1981), nr. 2, p. 205—206.

vente, precum şi proporţia de text ocupată de un tip sau de mai multe tipuri împreună. Rezultatele se bazează pe două romane franţuzeşti moderne, tratate fiecare atît în ansamblu, cît şi pe tranşe sau pe secţiuni. Datele obţinute îi îngăduie autorului să răspundă la probleme de felul următor: variaţiile de frecvenţă a tipurilor cercetate sînt aceleaşi în orice roman? Dar în diferitele părţi ale lui? În ce măsură frecvenţa lor depinde de acţiunea romanului? etc. etc. Studiul este însoţit de numeroase grafice şi tabele cuprinzînd date comparative dintre cele două romane sau dintre părţile selectate din fiecare roman.

Reţine atenţia în acest volum şi articolul lui U. Bücklung, *Apex adjectives* (p. 91—103). Termenul „apex" poate fi aplicat adverbelor care modifică locuţiunile de tipul *blestering hot*, *scorching hot*, *dripping wet*, *soaking wet*. Autorul încearcă să justifice necesitatea acestor apex-uri în vorbire. Felul în care funcţionează este demonstrat în comentariul cîtorva fraze şi în analiza unui text literar în care figurează expresia „apex" *binding agony*.

Din cele şase articole cuprinse în acest volum, două (J. Chetrit, *Les composés nominaux à joncteur „à". 2. Etude lexicologique, sémantique et syntaxique*, p. 53 — 70[2] şi J. Hellegouarc'h, *Quelques termes relatifs à la mode féminine au cours de la Révolution de 1789*, p. 105—132) vor continua şi în numărul (sau numerele) următoare. Asupra lor ne vom opri cînd vom avea posibilitatea să le parcurgem în întregime.

Divers prin conţinut, aşa cum s-a putut vedea, credem, din prezentarea făcută, şi acest număr justifică interesul de care se bucură revista în rîndul lingviştilor (în special al lexicologilor).

Lucreţia Mareş

[2] Prima parte a acestui articol a apărut în 32.1978—I, p. 65—81.

„Voprosy jazykoznanija" Akademija Nauk SSSR, Institut jazykoznanija, Moscova (1980), nr. 1—6, 157 p.+159 p.+159 p.+160 p.+160 p.+160 p.

Revista „Voprosy jazykoznanija" a Institutului de lingvistică al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S. continuă prin numerele sale din 1980 tradiţiile acestei publicaţii periodice, cea mai importantă a lingviştilor sovietici, atît din punctul de vedere al conţinutului, al temelor abordate cu preferinţă, cît şi din punct de vedere formal. Contribuţiile autorilor se grupează în trei rubrici, care nu prezintă însă o delimitare riguroasă: „Discuţii şi dezbateri", „Materiale şi comunicări", „Critică şi bibliografie", la care se adaugă uneori rubrica de cronici ale evenimentelor din „viaţa ştiinţifică" internă şi internaţională. În afara acestor rubrici, la începutul fiecărui număr este prezentat, ca un fel de editorial, un articol ce abordează probleme generale ale ştiinţei lingvistice. Amintim printre acestea cîteva care ni s-au părut mai interesante: F. P. Filin, *Contradicţiile şi dezvoltarea limbii* (nr. 2), care reia unele probleme ale evoluţiei limbii făcînd referiri la situaţia limbii ruse şi a dialectelor sale, O. N. Trubačev, *Reconstrucţia cuvintelor şi a sensurilor lor* (nr. 3), care abordează aspecte ale semanticii istorice cu scopul utilizării ei în domeniul lexicografiei, R. A. Budagov, *Cu privire la teoria asemănărilor şi deosebirilor în gramatica limbilor înrudite* (nr. 4), care se referă la limbile romanice şi atrage atenţia mai ales asupra necesităţii studierii funcţionale a acestor deosebiri şi asemănări.

Am putea spune, fără să schematizăm prea mult conţinutul revistei, că două sînt domeniile în care se încadrează cea mai mare parte a articolelor (aproape două treimi).

Cele mai numeroase articole abordează probleme ale limbii ruse şi ale dialectelor ei, începînd cu probleme de istorie a limbii ruse (O. V. Malkova, *A avut loc palatalizarea secundară a consoanelor înainte de /e/, /i/ în dialectele sudice ale limbii ruse vechi?* (nr. 6), M. F. Mur'janov, *Cu privire la istoricul desinenţei adjectivale -ogo* (nr. 5)) şi continuînd cu cele mai variate compartimente ale limbii contemporane: fonetică (L. N. Čerkasov, *Clasificarea consoanelor în limba rusă*

literară contemporană după modul de articulare (nr. 3), morfologie (V. A. Ickovič, *Substantivele animate și neanimate în limba rusă contemporană* (Normă și tendință) (nr. 4)), sintaxă (O, A. Lapteva, *Despre gramatica enunțului oral* (nr. 2)), semantică (M. F. Mur'janov, *Evoluția semantică a sintagmei* **nasuščnyj xleb** (nr. 1)) etc. Între acestea ni s-a părut mai interesant articolul lui V. A. Ickovič, care, în urma analizelor făcute pe diferite texte, constată că pentru substantivele din limba rusă există o tendință de înlocuire a opoziției „animat-inanimat" cu opoziția „denumire a unui obiect viu — denumire a unui obiect lipsit de viață", în care prin „obiect viu" se înțelege un obiect capabil să se deplaseze singur.

O preocupare deosebită în paginile revistei se observă pentru limbile vorbite de populații mici sau din regiuni mai puțin studiate din punct de vedere lingvistic, mai ales pentru limbile vorbite pe teritoriul Uniunii Sovietice : între acestea din urmă se poate observa o preferință pentru limbile și dialectele din Daghestan (A. A. Magometov, Despre *evoluția sistemului de clase în limbile daghestane* (nr. 1), Z. K. Tarlanov, *Despre problema izomorfismului formanților verbalo-nominali în limbile daghestane* (nr. 3), S. M. Hajdakov, *Acțiunea durativă și construcția ergativă pe baza limbilor daghestane*) (nr. 5) etc.) În paginile revistei mai sînt publicate articole cu privire la dialectele kazahe (nr. 4), limba gruzină (nr. 5), limba japoneză (nr. 3), limba vietnameză (nr. 1), limba mande (nr. 3), limba turcă (nr. 3 și nr. 6), limbile semite (nr. 3) etc.

Am vrea să subliniem prezența a două grupări de articole, pe teme mai puțin întîlnite, mai ales în ultima perioadă. Prima dintre acestea pune probleme legate de lingvistica comparativ-istorică, prezentînd aspecte ale limbii indo-europene comune. Acestea sînt articolele lui T. V. Gamkrelidze și Vjač. V. Ivanov *Reconstrucția sistemului oclusivelor limbii indo-europene comune* (nr. 4), *Seriile de „guturale" în indo-europeană. Problema limbilor centum și satəm* (nr. 5) și *Problema limbilor centum și satəm și reflectarea „guturalelor" în dialectele indo-europene istorice* (nr. 6). Articolele lui N. S. Grinbaum încearcă o privire de ansamblu asupra limbii literare grecești vechi în perioada atică (nr. 1), perioada elenistică timpurie (nr. 3), perioada elenistică tîrzie (nr. 5), precum și o referire la izvoarele acestor cercetări (nr. 6).

Anul trecut au apărut în revistă și articole de lingvistică generală, care pun mai ales probleme de metodă, de relații ale lingvisticii cu domenii apropiate — psihologia, pedagogia — și mai puțin probleme de teoria limbii propriu-zise. Interesant ni s-a părut articolul lui I. U. Asfandijarov, *Despre problema metodelor generale de studiere a două limbi cu sisteme diferite aflate în contact* (nr. 1), care, deși își propune în primul rînd o expunere teoretică, prezintă și aspecte ale unei situații particulare, cea a limbilor naționale din diferite regiuni ale U.R.S.S., în contact cu limba rusă, mai ales pe căi oficiale, politico-administrative și social-culturale.

La rubrica de recenzii ar fi de remarcat prezența covîrșitoare a cărților autorilor sovietici, uneori a unor cărți străine de slavistică și numai cu rare excepții a lucrărilor străine din alte domenii.

ALEXANDRA NICOLESCU

„Dialectica", International review of philosophy of knowledge, Bienne (Elveția), 34 (1980) fasc. 3, 73 p.

„Dialectica", revistă publicată cu sprijinul Societății elvețiene de Științele omului, a fost fondată de Gaston Bachelard, Paul Bernays și Ferdinand Gonseth, personalități de vîrf ale științei și epistemologiei contemporane.

Cele 34 de volume apărute pînă acum dovedesc că revista s-a profilat pe cercetări de filozofie a matematicii, de epistemologie generală și de filozofie a limbajului.

Propunîndu-ne să urmărim evoluția de acum înainte a publicației, trebuie să preci-

zăm de la început că, din motive care ţin de profilul revistei SCL, atenţia noastră se va concentra preferenţial asupra lucrărilor de filozofie a limbajului. Din aceleaşi motive, autorul seriei de recenzii inaugurată acum îşi asumă libertatea de a extrage din lucrările care depăşesc sfera filozofiei limbajului acele teme ,,nelingvistice'' care, odată reformulate din perspectiva lingvistului, ar putea să faciliteze lingviştilor obţinerea unei imagini interdisciplinare asupra propriei lor discipline.

Fascicula pe care o prezentăm mai jos cuprinde cinci studii şi articole al căror conţinut considerăm că este relativ uşor de pus în acord cu anumite probleme specifice ale lingvisticii.

Studiul *Cognitive Synonymy* al lui D. Goldstick (p. 183—203) argumentează în favoarea separării în interiorul conceptului tradiţional de ,,sinonimie'' a două genuri de relaţii de sens :

— sinonimia propriu-zis **semantică**, noţiune care acoperă cazurile în care inter-substituibilitatea *salva veritate* a două expresii într-un enunţ se poate decide exclusiv pe baza competenţei lingvistice a utilizatorilor limbajului ;

— sinonimia **doxastică**, noţiune care acoperă cazurile în care inter-substituibilitatea *salva veritate* a două expresii într-un enunţ se poate decide (local) numai pe baza **credinţei** unui vorbitor determinat **în** co-extensivitatea celor două expresii. ,,To use two expressions interchangeably'' este, din acest motiv, o formulare ambiguă pe care Goldstick o interpretează în termenii conceptului behaviorist de ,,dispoziţie''. Două expresii ale unui limbaj pot fi considerate sinonime numai în cazurile în care vorbitorii acestui limbaj sînt d i s p u ş i (sub raport psihologic) să le utilizeze interşanjabil, în contextele relevante, astfel încît să conserve valoarea de adevăr a enunţului în interiorul căruia se face substituţia.

Goldstick îşi propune să explice diferenţa dintre o d i s p o z i ţ i e h a b i t u a l ă (=non-spontană) s e m a n t i c ă şi o d i s p o z i ţ i e h a b i t u a l ă d o x a s t i c ă de a utiliza două expresii în mod interşanjabil. În acest scop, el face apel la conceptul de ,,positive reference group'', prin care sociologii înţeleg, în linii mari, grupul social faţă de care individul caută să-şi conformeze comportamentele, inclusiv cele semiotice. Întrucît grupurile de referinţă sînt răspunzătoare de difuzarea opiniilor într-o comunitate, individul este supus nu numai la presiunea tiparelor de comportament semiotic ale acestora, ci şi la ceea ce am putea numi ,,tiparele doxastice'' ale acestor grupuri. Subordonate faţă de aceste ultime tipare ar trebui văzute, în concepţia autorului, şi opiniile pe care membrii unui grup le-au interiorizat ,,in the habit of ennunciating'' (p. 197). Aceste opinii (între care se află şi cele privind co-extensivitatea a două sau mai multe expresii) reprezintă, metaforic vorbind, un fel de vegetaţie parazită pe regulile limbajului. Dacă regulile limbajului, în particular cele semantice, justifică relaţiile de sinonimie semantică, opiniile conţinute în habitudinile enunţării determină cauzal stabilirea raporturilor de sinonimie doxastică. Dispoziţiile habituale doxastice explică, în concepţia lui Goldstick, şi cazurile în care vorbitorul respinge explicit sau se abţine să afirme anumite relaţii de sinonimie semantică. Astfel, deşi formulele ,,(p&q)&r'' şi ,,p&(q&r)'' sînt sinonime semantice (sau ,,cognitively synonymous''), este logic posibil să credem că [1] (p&q)&r, fără a crede în mod obligatoriu că [2] p&(q&r) (p. 202).

Aceasta ar însemna, preluînd terminologia lui Goldstick, că dispoziţia (habituală) de a aserta [1] este diferită de dispoziţia (habituală) de a aserta [2] şi, generalizînd, că dispoziţia de a aserta un enunţ *S* este diferită de dispoziţia de a aserta enunţul obţinut prin înlocuirea în *S* a unui constituent cu un prezumtiv sinonim al acestuia. În pofida faptului că două expresii ca *the bottle is half-empty* şi *the bottle is half-full* sînt candidaţi pentru relaţia de sinonimie semantică, faptul că cea dintîi poate fi utilizată o dată cu exprimarea unui regret, iar cea de-a doua odată cu exprimarea unei satisfacţii ar putea sugera că problema intersubstituţiei într-un enunţ a doi candidaţi pentru sinonimie este opacizată de problema a l e g e r i i între două sau mai multe frazări disponibile pentru un vorbitor în timpul structurării mesajului. Dependenţa de deciziile şi preferinţele vorbitorului a manipulării expresiilor sinonime, mai precis crezute sau

credibile ca sinonime, ne-ar putea determina să înţelegem prin substituţie nu atît o o p e r a ţ i e f o r m a l ă guvernată în mod universal de regulile limbajului, cît o o p e r a ţ i e p r a c t i c ă (termenii ne aparţin), de alegere între „sinonime", efectuată de vorbitor la un moment dat în cursul actual al enunţării. Dacă lucrurile ar sta astfel, decizia privind existenţa unui raport particular de sinonimie ar fi apanajul exclusiv al celui care, construind un enunţ oarecare S, poate să accepte sau să respingă, după criteriul puternic « a s e r t a b i l l a p a r i t a t e c u S » (ideea acestui criteriu ne aparţine), enunţul S' obţinut prin înlocuirea în S a unui constituent cu un „sinonim" al acestuia. Dacă aceasta este, într-adevăr, o consecinţă a doctrinei sinonimiei a lui Goldstick, ea este evident absurdă teoretic şi indefensibilă.

Distincţia între sinonimia semantică şi sinonimia doxastică nu ne pare a fi o distincţie efectivă. Formulele [1] şi [2] **sînt** sinonime (semantice) în virtutea regulilor limbajului (= limbajul logicii propoziţionale), indiferent de dispoziţiile vorbitorilor cu privire la asertarea lor şi, probabil, şi a frazelor care rezultă prin înlocuirea variabilelor propoziţionale cu enunţuri ale unei limbi naturale. Faptul (indiscutabil) că, în afara sinonimiei „obiective", ca fapt de limbaj, există şi credinţe ale vorbitorilor în co-extensivitatea a două sau mai multe expresii nu ne împiedică să vorbim în mod semnificativ despre domeniul identităţilor reale de sens sau al înrudirilor semantice dintre expresii. Bineînţeles, dacă nu admitem faimoasa axiomă a lui Bloomfield (*Language* [1933], 1961, p. 145), care afirmă că expresii diferite implică sensuri diferite şi că, în consecinţă, nu există sinonimie adevărată [1].

Tautologiile, în orice caz, **trebuie** crezute în orice condiţii, deoarece în absenţa dispoziţiei habituale a unui vorbitor de a crede tautologiile limbajului, sistemul de credinţe, semiotice sau nesemiotice, ale acestuia (în mod sigur inconsistent, dat fiind rolul de **scheme de funcţionare** al tautologiilor în limbaj, cf. E. Vasiliu, *idem*, p. 121), periclitează buna funcţionare a regulilor lingvistice înseşi. Astfel stînd lucrurile, sîntem obligaţi să apreciem, contrar părerii lui Goldstick (*vide supra* parafraza noastră la o afirmaţie de la p. 202 a studiului) că, deşi poate fi **psihologic** posibil să credem [1] fără a crede [2], nu este nicidecum **logic** posibil să respingem conjuncţia logică a formulelor [1] şi [2].

Articolul *Convention, Invention, and Necessity* al lui J. L. Esposito (p. 205—210) porneşte de la presupunerea că noţiunile modale au o „istorie naturală" proprie, descifrabilă (am zice noi) printr-o « arheologie a cunoaşterii » à la M. Foucault, sfera lor depinzînd (cauzal) de măsura în care omul controlează în mod conştient realitatea. Dacă „to say that P is necessary is to say that P is entirely subject to a controlling framework" (p. 207), necesităţile sînt ceva care se constituie istoric ca urmare a dezvoltării ştiinţei, în subsidiar şi a tehnicilor de codificare lingvistică. Necesitatea unui fapt rezultă dintr-un **control total** asupra acelui fapt, în vreme ce posibilitatea este „predicabilă" despre faptele asupra cărora nu avem decît un **control parţial** (p. 207). Întrucît necesităţile „require the accomplishment of a controlling framework" (p. 210), ele sînt totdeauna *a posteriori*.

După cum se observă, Esposito nu pare satisfăcut de înţelegerea necesităţii ca « adevăr în toate lumile posibile » sau ca « adevăr în toate timpurile ». Faptul că actul de atribuire a necesităţii sau a posibilităţii la conţinutul unui enunţ este cenzurat de teoria ştiinţifică pe fundalul căreia enunţul considerat are sens nu înseamnă, totuşi, că — în mod universal — Ş t i i n ţ a g l o b a l ă controlează, ca un fel de instituţie a « apercepţiei transcendentale » kantiene, o c u r e n ţ e l e cuvintelor modale ale oricărui limbaj, natural sau artificial. Această observaţie este semni-

[1] Aşa cum ne sugerează (comunicare orală) E. Vasiliu, credinţele privind co-extensivitatea a două (sau mai multe) expresii trebuie evaluate şi triate, ca şi credinţele obişnuite, nesemiotice, după criterii de **raţionalitate doxastică**. Raţionalitatea, reamintim, se atribuie unui sistem de credinţe în toate (şi numai în) cazurile în care purtătorul acestui sistem poate fi convins „să-şi modifice opiniile (cu privire la adevărul unui număr de propoziţii) în momentul în care i se atrage atenţia asupra faptului că opiniile pe care le are sînt contradictorii" (E. Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, 1978, p. 219).

ficativă dacă ţinem seama că măsura în care controlăm faptele (= stadiul cunoaşterii ştiinţific dobîndite la un moment dat) nu este altceva decît măsura în care stăpînim **modelele faptelor**, adică, în concepţia noastră, mecanismul descriptiv însuşi al limbajului.

Deosebit de incitant pentru istoricul filozofiei, studiul *Causation, Cognition, and Historical Typology* al lui M. Glouberman (p. 211—227) susţine că împărţirea doctrinelor filozofice în raţionaliste şi empiriste este nefondată şi îşi are originea în primul rînd în interpretarea în termeni aristotelici a textelor prekantiene. Demonstraţia este făcută prin compararea concepţiilor asupra „contactului cognitiv fundamental" (= relaţia subiectului cunoscător cu obiectul cunoaşterii) şi a raportului cauzal a doi filozofi reprezentativi pentru principalele două paradigme tradiţionale ale gîndirii filozofice: „raţionalistul" Spinoza şi „empiristul" Hume. (Punctul de plecare al autorului este opinia kantiană potrivit căreia raţionaliştii „au intelectualizat aparenţele", iar empiriştii „au senzualizat conceptele".)

Instructive într-un mod mai imediat pentru lingvist ne par interpretarea într-un stil « British Analysis » a unei fraze a lui Spinoza şi consecinţele pentru teoria semantică ale acestei interpretări. Spinoza afirmă că în scopul obţinerii unei definiţii a d e c v a t e a substanţei, această definiţie trebuie „contain, as far as the mind is concerned, no substantives which could be put into an adjectival form; in other words, the object defined must not be explained through abstractions" *(On the Improvement of the Understanding*, ap. Glouberman, p. 218). Pentru o înţelegere justă a analizei, e necesar să reamintim o distincţie care a făcut carieră în întreaga metafizică europeană clasică: între **entităţi independente**, numite în mod tradiţional „substanţe" şi asociate în limbaj, de regulă, cu numele, şi **entităţi dependente**, non-substanţe, moduri, inflexiuni sau afecţiuni ale substanţei, asociate în limbaj cu adjectivele, verbele şi adverbele. Astfel, în aceşti termeni, o afirmaţie care stabileşte că nu există relaţii cauzale între substanţe (Spinoza) trebuie înţeleasă ca stabilind că, deoarece substanţele sînt prin definiţie independente, o relaţie cauzală între acestea le-ar face să-şi piardă independenţa. Restricţia pusă de Spinoza asupra definiţiei substanţei (a entităţilor independente) trebuie coroborată cu definiţia spinozistă a **modului** substanţei: „that which exists in, and is conceived through, something other than itself" *(Ethics*, ap. Glouberman, p. 218).

Considerînd enunţul

The red here is tinged with russet,

am putea crede, în virtutea doctrinei spinoziste a substanţei şi a modurilor, că termenul singular *the red* desemnează o entitate independentă, o „substanţă"; numai că *red* desemnează o calitate, iar calităţile reprezintă paradigma exemplară a entităţilor dependente. Transpunînd enunţul în

The apple here is russety red,

conform condiţiilor puse de Spinoza asupra raţionalităţii discursului, eliminăm un abstract ne-necesar în exprimarea unui fapt şi redăm adjectivului *red* modul său normal de funcţionare.

Glouberman oferă un exemplu analog, în care vorbirea empirică face obscură diferenţa dintre verbe şi nume. În enunţul

The dance was lengthy,

utilizarea lui *dance* în poziţie referenţială dă impresia că dansul este o entitate independentă, dar această impresie este evitată atunci cînd exprimăm aceeaşi aserţiune prin

[The people] *A and B danced for a long time.*

În ambele cazuri ne aflăm în situaţia nominalizării unor non-nominali şi sîntem de acord, deopotrivă cu Spinoza şi cu Glouberman, că „if, semantically speaking, '*Ø*' is at base verbal or adverbial or adjectival, then, '*the Ø* ', with '*Ø*' as a common noun, designates an abstract particular" (p. 219). Transpunerea „raţională" a enunţurilor în care termeni precum *dance* şi *red* apar ca termeni desemnînd entităţi independente este obligatorie, în optica lui Spinoza, pentru reprezentarea a d e c v a t ă a substanţei. Printr-o parte substanţială a studiului său, Glouberman oferă o imagine rafinată asupra modului în care **ar trebui** să funcţioneze lim

bajul nostru, în cazul în care acest limbaj s-ar supune strict unei ontologii spinoziste.

S. Richmond oferă în *A Discussion of Some Theories of Pictorial Representation* (p. 229—240) un răspuns posibil la întrebarea "how do representational pictures convey information?". Deși pictura este întrucîtva autoreferențială (p. 238), intuiția noastră îi pretinde un caracter reprezentațional. Mai mult, în criteriile estetice însele (care permit formularea judecăților noastre de valoare) și-a făcut loc cerința «reprezentării bune» a realității. Criteriul reprezentării bune permite, de exemplu, judecata că pictura Renașterii este superioară față de cea medievală din punct de vedere reprezentațional (Gombrich, *Art and Illusion: a study in the psychology of pictorial representation*, 1960).

Autorul discută trei concepții despre mecanismul „referențial" al picturii:

— într-o viziune „polaristă", reprezentarea picturală este înțeleasă ca o copie i c o n i c ă a realității, constituită din semne naturale;

— într-o viziune „monistă", reprezentarea picturală este înțeleasă ca o modalitate de a reprezenta lumea reală în sisteme s i m b o l i c e;

— în fine, într-o viziune „pluralistă", imaginile picturale sînt quasi-simboluri, o b i e c t e i l u z o r i i, adică nici simboluri propriu-zise, nici „icons".

O confruntare între criteriile pentru realitate și criteriile pentru iluzie ne permite să determinăm ceea ce în termenii noștri s-ar putea numi, evident metaforic, g r a d u l d e r e a l i t a t e î n c a p s u l a t ă î n t r - u n t a b l o u. Deoarece strategiile de iluzionare specifice picturii vizează producerea de ipoteze vizuale false și, în plus, "only what semantic custom dictates as real is real" p. 236), putem aprecia că iluziile însele sînt dependente de un s e m a n t i c c u s t o m de referință. Probleme particulare pun, desigur, obiectele imposibile pictate, pe care le-am putea exemplifica prin heruvimii din pictura Renașterii sau prin ceasul moale al lui Dali.

Richmond face cîteva remarci interesante asupra naturii semiotice a picturii, sugerînd distincția între o componentă simbolică și o componentă iconică a unui tablou. Tablourile se aseamănă pe de o parte cu expresiile verbale (simboluri) prin arbitrarietatea lor, iar pe de altă parte cu lucrurile reale (tabloul „denotă" obiectele ale căror însușiri și le apropriază prin tehnici specifice de reprezentare), în mod esențial prin independența lor în raport cu dorințele, credințele, gîndurile etc. ale noastre.

În fine, articolul *On the Logic of Relations*, al lui Grieder (p. 167—182), se adresează specialiștilor în logica matematică preocupați de formalizarea silogisticii clasice. Grieder tratează relațiile ca elemente ale anumitor structuri închise *(closed structures)*, pe care le numește „scheme relaționale" *(relation schemata)*. O schemă relațională este, în linii generale, o l a t i c e ale cărei elemente sînt relații n-are pe un domeniu de indivizi. Autorul definește cîteva tipuri de scheme relaționale *(stable, alternating, bounded, regular)* și două tipuri de funcții (bilineare și silogistice) în termenii cărora sînt clarificate analogiile dintre silogistică și logica relațiilor. Pe această bază se obțin rezultate care permit resistematizarea raporturilor formale dintre figurile silogistice; un astfel de rezultat este acela care stabilește că toate silogismele aparținînd unei figuri date pot fi obținute, în cazul schemelor relaționale regulate, din silogismele aparținînd oricărei alte figuri (p. 176). Ca ilustrări pentru ideea de schemă relațională sînt discutate schemele relaționale de dimensiune 2 și de ordinul 2 (p. 178), schemele relaționale de ordine lineară (p. 179), ordinea conică într-un spațiu Minkowski (p. 179—180) și schemele relaționale subiacente silogisticii (p. 180—182). Deoarece noțiunea de schemă relațională joacă, în logica relațiilor propusă de Grieder, un rol similar cu cel al noțiunii de spațiu vectorial în algebra lineară, lectura articolului poate fi utilă și pentru algebriști.

MIHAI GAIȚĂ

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P. O. Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P. O. Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

ALBANIE, Ndermarrja e Librit Tiranë, Rruga Konferenca a Pezës, Tiranë ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, Buchexport, Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, Kubon & Sagner, Postfach 68, 8 München 34 ;
ETATS-UNIS D'AMÉRIQUE, Fam. Book Service, 69 Fifth Avenue, New York, N.Y.10003 ;
AUTRICHE, Globus Buchvertrieb, Höchstädtplatz 3, 1200 Wien ;
BELGIQUE, Du monde entier, 162 rue du Midi, Bruxelles ;
BRÉSIL, Livraria Leonardo da Vinci, rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
GRANDE-BRETAGNE, Grant & Culter LTD., 11 Buckingham Street, Strand, London ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, VTO Hemus, Sofia, 6 Rousky Blvd. ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, China National Publications, Import Corporation, P.O.B. 88 — Beijing ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, Chulpanmul, Phenian ;
ESPAGNE, Miessner Libreros, José Ortega y Gasset 14, Madrid ;
FINLANDE, Akateeminen Kirjakauppa, SF.00101 Helsinki, 10, Keskuskatu 1, Box 128 ;
FRANCE, Libraire Hachette, 58 rue Jean Bleuzen 92170 F-Vanves ;
GRÈCE, Endohora Co. LTD., 62 Solonos Ste., Athens 135 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, Kultura, Fö Utca 32, Budapest 1 ;
ISRAËL, Lepac LTD., 15 Rambam St., Tel-Aviv ;
ITALIE, Librerie Ledi, Piazza Cadrona 9, Milano 20123 ;
JAPON, Nisso Tosho LTD., 1—5—16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112 ;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, Mongolgosknigotorg, Ulan Bator ;
PAYS-BAS, Martinus Mijhoff N.V., Lange Voorhout 9—11, Haga, Box 269 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, Ars Polona Ruch, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;
SUÈDE, Intercom Export-Import, Olofström 1, Box 193 ;
SUISSE, Libraire Rousseau, Rue J. J. Rousseau 36, Genève ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, Artia, Ve Smeckach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., V/O Mejdunarodnaya kniga, Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DEMOCRATIQUE DU VIETNAM, Xunhasaba, 32 Hai Ba Trung, Hanoi ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, Forum, Novi Sad, V, Misica 1.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1981 (XXXII)

I. P. „Informația" c. 1477

Lei 20

5 STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXXII • 1981

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXII

6

noiembrie-decembrie

1981

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et les tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications déstinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de 50$.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revistele se pot procura şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI (direct sau prin poştă), 79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti, tel. 50.76.80.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

6 – XXXII – 1981
noiembrie – decembrie

SUMAR

MISCELLANEA

LAURENŢIU NICULESCU,
COSMIN GEORGESCU,
MARIO GEORGESCU

UN MODEL SISTEMIC, IERARHIC, MULTINIVELAR AL LIMBAJULUI POETIC

Articolul de faţă încearcă o transpunere a unor probleme specifice descrierii limbajului poetic (Lp) în limbajul Teoriei Generale a Sistemelor (TGS). În acest scop, se dau mai întîi conceptele fundamentale ale TGS, precum şi felul în care este văzută descrierea Lp (§§ 0., 1). § 2. stabileşte cadrul general al descrierii Lp ca sistem, şi anume ca sistem stocastic şi fuzzy. § 3. aduce în plus caracterizarea Lp ca sistem ierarhic, după care §§ 4., 5. reformulează în TGS două probleme ridicate în mod tradiţional de descrierea Lp — problema valorii estetice şi problema abaterii.

0. INTRODUCERE

Este posibilă o poetică sistemică, şi dacă da, în ce condiţii anume? Iată o întrebare vizînd statutul metodologic al unui nou domeniu de investigaţie a limbajului literar (poetic), întrebare care în ultima vreme a fost formulată cu o îndreptăţire tot mai mare (16). Pentru cercetătorul avizat, validitatea acestei întrebări rezultă atît din dezvoltarea spectaculoasă înregistrată de TGS, (1), (13), în calitate de factor al unificării ştiinţei, cît şi din constatarea efervescenţei, adeseori derutantă, a studiilor asupra structurii şi funcţionării limbajului poetic.

Schiţată de L. von Bertalanffy în urmă cu mai bine de patruzeci de ani, Teoria Sistemelor a cunoscut un rapid proces de maturizare în special în ultimele două decenii, ca o tendinţă a revoluţiei ştiinţifice şi tehnice de a elabora „o teorie a totalităţilor organizate". În prezent, TGS îndeplineşte statutul unei discipline integratoare de primă mărime, în plină expansiune conceptuală şi metodologică. Aceasta sintetizează probleme implicînd profunde incidenţe filosofice (9) şi o vocaţie spre formalizare şi operaţionalizare dintre cele mai accentuate (8), (12), (21). Aflată în prelungirea structuralismului şi a holismului în genereal, viziunea sistemică afirmă primatul relaţiilor asupra elementelor şi ireductibilitatea întregului la părţi. Ea deplasează accentul de pe invarianţa structurală spre mecanismele dinamice ale realizării acestei invarianţe, concepînd relatele într-o permanentă mişcare şi interdependenţă. În opoziţie cu cibernetica, orientată asupra investigării integralităţii obiectelor în calitate de *black-box*-uri şi asupra rolului îndeplinit de *feed-back* în stabilizarea acestora, perspectiva sistemică este interesată de surprinderea unor trăsături noi, cum ar fi ierarhizarea (12) şi autoorganizarea (9), (13). Se realizează astfel o înţelegere atît a procesualităţii funcţionale a sincroniei structurale, prin înţelegerea jocului adaptativ al evoluţiei către stări tot mai stabile (Teoria Sistemelor Instruibile), cît şi a problemelor ridicate

de diacronia revoluţiei structurale prin înțelegerea procesului de emergență a unor sisteme mai complexe (proiectarea sistemelor, Teoria Sistemelor cu Autoorganizare Evolutivă (9), Teoria Catastrofelor (19)).

Pare evident că, dat fiind specificul modelului său teoretic, apărut ca urmare a conceptualizării izomorfismelor proprii diverselor tipuri de entități structurale, TGS are astăzi șansa reală de a deveni un instrument util în procesul reconstrucţiei metodologice a poeticii (16). Principala restricţie care se impune unui asemenea demers totalizator vizează exigența realizării unui grad de relevanță suficient de înalt în raport cu ansamblul cercetărilor literare contemporane. În acest sens, se consideră că unul dintre punctele nodale pe care investigația sistemică este chemată să și-l asume îl reprezintă problema valorizării estetice a poemului, respectiv a limbajului poetic folosit.

1. MODELUL PRE-SISTEMIC

Este de subliniat faptul că TGS nu descrie direct aspecte ale realităţii, ci numai ale unui model deja constituit. Alegerea acestui model este oarecum independentă de TGS, în sensul că se va prefera întotdeauna un model mai „deschis" la interpretare sistemică, dar că rezultatele obţinute în final sînt dependente de ambele trepte ale modelării. Spre exemplu, dacă se alege un model evident deschis la interpretare sistemică, dar care nu surprinde esenţa unui fenomen, nu ne putem aștepta ca interpretarea finală (sistemică) să atingă esenţa fenomenului investigat.

Apare așadar ca necesară descrierea separată a modelului pe care îl preluăm spre interpretare sistemică, fie și numai pentru a controla mai îndeaproape rezultatele interpretării.

Vorbim așadar despre un model primar, pre-sistemic, elaborat de o poetică, și despre un model secundar, sistemic, interpretarea modelului primar în TGS.

În ceea ce privește modelul primar, adoptăm cu unele modificări modelul propus de R. Ingarden (5) și preluat de către Wellek și Warren (20), apoi îmbunătățit de către R. Jakobson (6), (7).

Acest model a fost îmbunătățit în continuare cu unele observaţii rezultate din discuţiile care au avut loc în cadrul Cercului de Poetică din București între 1975—1980, sintetizate în parte în (2) și în (4).

Pentru concepţia în ceea ce privește mecanismul de construcţie al limbajului poetic și receptarea lui s-a adoptat poziţia din (17).

În ceea ce privește observaţiile care nu sînt cuprinse în textele citate, ele vor fi date ca atare mai jos.

Textul literar și desigur limbajul poetic apare ca o manifestare lingvistică urmărind un alt scop decît transmiterea unei informaţii privind realitatea, și anume un scop estetic.

Toate faptele de limbă care pot apărea în discursul poetic sînt subordonate așadar scopului estetic. Ca fapte de limbă care se manifestă în acest tip de limbaj luăm în primul rînd relaţiile dintre nivelurile fonetic-grafic, lexical, semantic, sintactic și semantic global. Luăm de asemenea ca fapte de limbă tot ceea ce se poate constata în interiorul acestor niveluri

şi care poate fi corelat atît cu elemente din interiorul aceluiaşi nivel, cît şi cu elemente aparţinînd la niveluri diferite. Unul dintre faptele care vor avea o rezonanţă deosebită în interpretarea sistemică va fi distanţa („conflictul") dintre tipar şi realizare, remarcat şi teoretizat de către R. Jakobson în (7) pentru stratul fonetic, ocazie cu care autorul propune conceptul de **aşteptare frustrată**. De fapt, aceasta nu este decît o particularizare a observaţiei generale că limbajul poetic este deviant în mai multe sensuri, observaţie „la fel de veche ca şi Aristotel", după cuvintele lui S. R. Levin (10). Aşadar se impune observaţia că limbajul poetic nu este deviant numai în ceea ce priveşte fiecare dintre straturile (nivelurile) care pot fi decelate în interiorul lui faţă de normele stabilite de limba standard, ci şi faţă de corelaţiile unor fapte aparţinînd la straturi diferite, ceea ce ne permite o generalizare corespunzătoare a conceptului de „aşteptare frustrată". Pentru a face mai sugestivă această ultimă observaţie, vom furniza un exemplu.

În poezia *Mai am un singur dor* (1883) se instituie o corelaţie între transformarea de suprimare a Subiectului şi trăsătura [+ animat] (*Mai am un singur dor ... Să mă lăsaţi să mor... Să am un cer senin ... Nu voi sicriu bogat / Ci-mi împletiţi un pat... Cum n-oi mai fi pribeag...*). Se observă, dimpotrivă, exprimarea Subiectului în structura de suprafaţă dacă acesta conţine trăsătura [—animat] (*somnul, codrul, flamuri, nimeni, toamna, izvoarele, luna, talanga, teiul, aduceri aminte, luceferi, cînt*). Un fapt sintactic este aşadar corelat cu un fapt semantic, stabilindu-se o regulă ca următoarea : dacă Subiectul este animat, atunci el se suprimă, dacă Subiectul este inanimat, atunci el este prezent în structura de suprafaţă. Singura abatere de la această regulă este, nu întîmplător, în ultima frază—ultimele două versuri (*Ci eu voi fi pămînt/În singurătate-mi*). Iată aşadar un conflict între norma *ad-hoc* stabilită de un limbaj şi nerespectarea acestei norme, conflict care în mod evident concentrează o mare parte din tensiunea acestui text eminescian.

Limbajul poetic este aşadar caracterizat de o dublă serie de abateri : abateri de la normele limbajului non-poetic şi abateri de la propriile norme, deduse din desfăşurarea limbajului respectiv (10).

O completare adusă modelului descris aici este posibilitatea de a valoriza un text poetic.

Să numim orice fapt de limbă care ne ajută să despărţim limbajul poetic de cel non-poetic, **procedeu**. Privit din această perspectivă, exemplul dat mai sus ar fi aşadar o corelaţie de procedee. Se observă că în acest caz particular procedeele „converg" la reliefarea unui sens. Se pot găsi cazuri în care procedeele „diverg" sau sînt indiferente faţă de exprimarea unui sens unitar. Un limbaj caracterizat prin convergenţa unor procedee este de cele mai multe ori limbajul pe care în mod intuitiv îl considerăm valoros, după cum limbajul cu procedee divergente este cel pe care sîntem tentaţi să-l considerăm intuitiv mai puţin valoros.

Un limbaj este de obicei caracterizat prin procedeele pe care le foloseşte, dar această caracterizare nu ne spune nimic despre valoarea lui. Astfel, este greu de deosebit pentru un cititor mediu un text aparţinînd lui Vlahuţă de un text de tinereţe al lui Eminescu. O cercetare oricît de atentă ar arăta că procedeele sînt asemănătoare. Deosebirea dintre poezia de maturitate a lui Eminescu şi aceea a lui Vlahuţă nu poate fi

pusă în evidenţă decît considerînd convergenţa procedeelor. În general, deosebirea dintre un limbaj oarecare şi unul numit epigonic este aceea că procedeele primului limbaj sînt de obicei convergente spre un sens global, în timp ce procedeele celui de-al doilea încearcă să calchieze cît mai fidel procedeele primului, fără să ajungă la o altă valoare decît aceea de a copia fidel. Conflictul care are loc după cum am arătat între tipar şi realizare, respectiv între tipar şi limbajul non-poetic creează o tensiune pe care limbajul epigonic n-o are de obicei, tensiunea limbajului epigonic apărînd numai la confruntarea cu modelul, aşa cum se întîmplă de pildă la parodie. Aşadar un limbaj poate să semene cu un alt limbaj în ceea ce priveşte procedeele, deci intuitiv să fie chiar indiscernabile, dar a copia un limbaj poetic valoros nu înseamnă automat a construi un limbaj valoros, deoarece valoarea este dată, aşa cum am văzut, de poziţia procedeelor unele în raport cu altele în acelaşi limbaj. Conceptul de **convergenţă a procedeelor** pune în evidenţă deosebirea dintre imitaţie şi re-creare.

Convergenţei procedeelor i-am opune o ,,indiferenţă'' a procedeelor, ilustrată din belşug de limbajul poetic al paşoptiştilor, limbaj în care corelaţiile între diverse fapte de limbă nu au loc — nivelurile rămîn independente, rima şi ritmul au un caracter decorativ, sistemul de determinări nu contribuie la modificarea sensului global, sintaxa este indiferentă (să se compare *Într-o sală-ntinsă printre căpitani / Stă pe tronu-i Mircea încărcat de ani*... cu *Stă pe tronu-i*... / *Într-o sală-ntinsă*...).

Asemenea limbaje poetice laxe nu sînt neapărat lipsite total de orice valoare estetică, dar se opun în mod evident din punct de vedere valoric unor limbaje tensionate, cum sînt cele folosite de Eminescu, Arghezi, Barbu.

2. PERSPECTIVA TEORIEI GENERALE A SISTEMELOR

TGS porneşte de la o definiţie de tip ontologic a sistemului (1), (13) înţeles ca un complex de elemente de interacţiune, elemente înzestrate cu o funcţionalitate globală specifică. În această perspectivă, limbajul poetic, considerat în perspectiva finalităţii lui estetice, constituie şi el un tip special de sistem.

Fie spre exemplu limbajul poetic considerat ca un ansamblu de fapte de limbă (cf. *supra*), structurate pe mai multe niveluri : fonetic — grafic, lexical, semantic, sintactic, semantic global (= simbolic). Limbajul poetic astfel definit satisface definiţia sistemului ca mulţime de componente în interacţiune, întrucît modalitatea de organizare a elementelor sale este în dependenţă faţă de relaţia de expresivitate.

Definiţia propusă nu specifică însă în suficientă măsură mecanismul de interacţiune a sistemului cu mediul său.

Pentru eliminarea acestei lacune se pleacă de la constatarea suplimentară că natura este alcătuită din unităţi sistemice. Dinamica accestor unităţi individualizează mărimi de cauză (intrări) şi mărimi de efect (ieşiri). Admiţînd invarianţa structurală, condiţia necesară existenţei

oricărui sistem devine dependența ieșirilor în raport cu intrările (8), (12).

În cazul limbajului poetic, putem accepta două puncte de vedere alternative dacă îl privim ca sistem : procesul creației și procesul receptării (geneză vs. interpretare).

Pentru primul caz, intrările sînt constituite de ansamblul de împrejurări care favorizează și determină apariția limbajului respectiv (experiențe individuale și sociale). Ieșirile apar pentru acest caz ca succesiunea treptată a elaborărilor textului, succesiune care nu există neapărat ca atare — variante, note, ștersături etc. — ci ca un proces ideal pe care îl parcurge limbajul de la forma pre-lingvistică la o formă lingvistică elaborată.

În cazul al doilea, al interpretării, considerăm ca intrare lectura textului (în sensul perceperii nemijlocite a structurii limbajului), iar ca eșire interpretarea acestuia (decodarea sensurilor estetice fundamentale). Deosebirea dintre lecturi este asigurată printre altele de faptul că, fiecare lectură corespunzînd unei interpretări diferite, citirea următoare beneficiază de o experiență fără precedent.

Aplicarea definiției sistemului și identificarea relației intrare-ieșire nu face decît să stabilească un cadru sistemic general pentru discutarea limbajului poetic în termenii TGS.

Atît în cazul schemei creative cît și în cazul schemei interpretative, între mulțimea ieșirilor și aceea a intrărilor nu poate fi stabilită o corespondență strictă, în sensul că nu putem prevedea cu certitudine că unei intrări date îi corespunde o ieșire anumită și numai acea ieșire — nu putem spune nici că anumite date vor produce un anumit limbaj și nici că unei lecturi anumite îi va corespunde neapărat o interpretare anumită. Limbajului poetic îi este așadar consubstanțială o anumită imprevizibilitate a desfășurării, respectiv a interpretării.

Recuperarea acestei proprietăți în plan sistemic revine la introducerea dihotomiei **sistem determinist** vs. **sistem probabilist** (8).

Spunem că un sistem este determinist dacă există o funcție care aplică univoc fiecare intrare într-o ieșire. Un sistem este probabilist (stocastic) atunci cînd ieșirea corespunzătoare unei intrări este dată printr-o distribuție de probabilitate. Pare evident că, dacă procesul comunicării lingvistice în ansamblu și în particular limbajul non-poetic exprimă o interacțiune sistemică preponderent deterministă (unei propoziții din limbă îi corespunde un anume sens și, prin urmare, legătura cu o singură stare de lucruri, univoc determinabilă), limbajului poetic îi este propriu un determinism probabilist (unei propoziții din acest limbaj nu i se poate asocia în mod univoc descripția unei singure stări de fapte (15)).

Iată de ce un model sistemic al limbajului poetic trebuie să includă observația următoare : pentru cazul schemei creative luăm ca intrări ansamblul claselor de realități referențiale ale limbajului respectiv, iar ca ieșiri mulțimea variantelor sale (în sensul precizat mai sus) (v. fig.

1 a); pentru cazul schemei interpretative, mulțimea de intrare va fi ansamblul lecturilor alternative, iar mulțimea de ieșire totalitatea interpretărilor posibile (v. fig. 1 b).

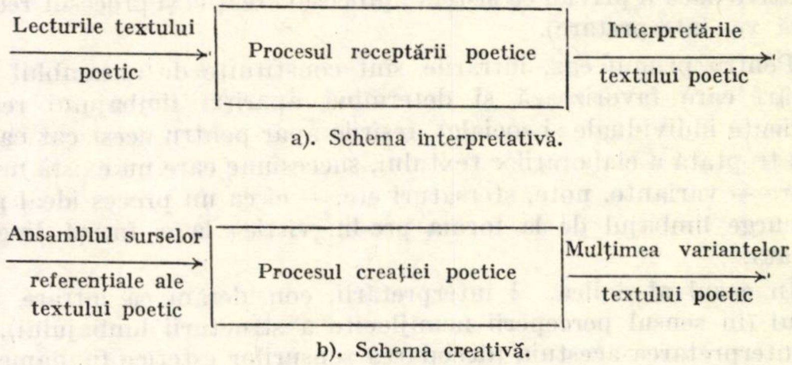

Figura 1. **Limbajul poetic interpretat ca sistem în sensul intrare-ieșire.**

Limbajului poetic îi este proprie și o anumită imprecizie „structurală" a determinărilor sale, în sensul că ansamblul parametrilor care descriu mulțimile de intrare și/ sau de ieșire, precum și relațiile dintre ele nu permit totdeauna o caracterizare univocă. Dacă luăm de exemplu ultimele versuri din poezia *Din ceas, dedus*... *(poetul ridică însumarea / De harfe resfirate ce-n zbor invers le pierzi / Și cîntec istovește: ascuns, cum numai marea* / ...), nu putem spune cu precizie care este funcția sintactică a lui *ascuns* și nici pe cine determină : *poetul*, *cîntec* sau *istovește* (3).

Considerăm din cauze precum cea exemplificată mai sus, precum și datorită faptului că entitățile semantice cu care se lucrează sînt greu de caracterizat în mod univoc, că sistemul limbajului poetic este unul de tip fuzzy (14).

O mulțime este fuzzy (vagă) dacă elementele ei componente sînt caracterizate într-un mod aproximativ, așadar „pentru o mulțime fuzzy nu există o tranziție netă de la apartenența la neapartenența unui element la această mulțime" (14). De exemplu, toate mărimile mult mai mari de 1 km fac parte dintr-o mulțime fuzzy, deoarece ele nu pot fi enumerate în mod complet. Teoria mulțimilor și, respectiv, a sistemelor fuzzy permite abordarea riguroasă a unor probleme specific umaniste, avînd posibilitatea de a reflecta gradul de imprecizie al subiectivismului în cunoașterea noastră empirică (21).

Trebuie să atragem atenția asupra faptului că imprecizia stocastică este altceva decît imprecizia fuzzy — în primul caz imprecizia apare ca urmare a naturii probabilistice a faptelor, iar în al doilea imprecizia apare ca urmare a imposibilității de a defini apartenența hotărîtă a unui fapt la o clasă anumită.

Așadar, sistemul limbajului poetic este dinamic (admite o cauzalitate intrare — ieșire), probabilist (funcționarea lui vizează un complex de descrieri de stare) și fuzzy (cuprinde fapte de limbă care au un caracter indiscernabil).

3. ABORDARE IERARHICĂ

Identificarea specificului de intrare și de ieșire este importantă pentru precizarea cadrului sistemic general al abordării.

Precizarea specificului funcţional estetic al sistemului poetic solicită însă o perspectivă conjugată, în care accentul să fie deplasat de la aspectele informaţionale externe către laturile structurale care asigură realizarea efectivă a filtrajului dinamic al intrărilor. În acest sens considerăm că este esenţială abordarea limbajului poetic în calitate de sistem ierarhic multinivelar.

Teoria Sistemelor Ierarhice (TSI) pornește de la considerarea sistemului ca unitate decizională. Definim astfel o familie de probleme de decizie și, corespunzător, mulţimea soluţiilor sale. Atașăm mulţimii de intrare familia problemelor de decizie, iar mulţimii de ieșire îi atașăm mulţimea soluţiilor. Spunem că sistemul este decizional dacă există o ieșire astfel încît ea să fie soluţia problemei de decizie specificată de intrarea corespunzătoare.

Obiectivul (finalitatea) sistemului ierarhic este rezolvarea cu succes a problemelor de decizie, iar gradul în care aceste probleme sînt rezolvate constituie performanţa sistemului. Dihotomia obiectiv vs. performanţă din TSI ar putea corespunde dihotomiei chomskyene structură de suprafaţă vs. structură de adîncime pentru o limbă considerată în ansamblu. Pentru limbajul poetic, această dihotomie din TSI corespunde dihotomiei dintre normă și realizare (cf. *supra*).

Totodată, demersul autoreglator intern, desfășurat în vederea optimizării indicelui performanţei reprezintă funcţia sistemică de conducere (control). În cazul sistemelor mari, formate din mai multe (sub)sisteme decizionale, existenţa obiectivelor multiple face ca atingerea finalităţii de ansamblu să fie puternic perturbată. De aceea se recurge la o modalitate specifică de conducere prin investirea unui subsistem cu o prioritate de acţiune în raport cu celelalte subsisteme. Sistemul dobîndește astfel o aranjare pe verticală în sensul că, în raport cu relaţia sus amintită, unele subsisteme posedă capacitatea de a interveni în elaborarea deciziilor la nivelul altora.

Pentru cazul limbajului poetic, cele de mai sus revin la a spune că, deși un subsistem anume, de exemplu cel prozodic, are o relativă autonomie faţă de celelalte (tot așa cum fiecare subsistem posedă o asemenea autonomie relativă), configuraţia în interiorul fiecărui subsistem este predictabilă nu numai prin cunoașterea subsistemului respectiv, ci și prin cunoașterea ansamblului. Să presupunem, în aceeași ordine de idei, că în urma unei analize a unei strofe dintr-o poezie oarecare ajungem să descriem într-un mod anumit tiparul ritmic, să asociem unui lexem un sens anumit, să constatăm o anumită regularitate sintactică etc... Dacă acordăm stratului respectiv o putere absolută de decizie nu ne mai putem da seama de diversele neregularităţi care vor apărea în raport cu schema descrisă. Trebuie așadar să luăm în consideraţie un nivel superior care răspunde de relaţiile între aceste fapte și care nu este identificabil cu nici unul dintre nivelurile-straturi ale limbajului poetic.

Pe de altă parte trebuie să notăm că, relativ la o anumită şcoală sau la un anumit curent literar, este posibil ca unul dintre niveluri să ocupe o poziţie privilegiată în raport cu celelalte, deci ceea ce se numeşte de obicei ,,puncte tari'', faptele revelatoare pentru interpretare să se găsească aglomerate într-un strat anume — stratul fonetic la simbolişti, stratul sintactic la Arghezi, stratul semantic la Nichita Stănescu etc...

Putem deci conchide că între subsistemele limbajului poetic privit ca sistem se instituie o relaţie de ordine parţială care apare, în planul priorităţii funcţionale, ca o expresie a controlului desfăşurat de unul dintre subsisteme asupra celorlalte.

Un asemenea tip de organizare axat pe principiul priorităţii generale de acţiune alcătuieşte esenţa sistemului ierarhic multinivelar. Mulţimea elementelor echivalente în relaţia de ordine ierarhică formează un nivel ierarhic. Nivelul maximal în relaţia de ordine ierarhică se numeşte **nivel central**, iar nivelul minimal — **nivel local**. Sistemul în ansamblu reprezintă procesul sau **nivelul global** (v. fig. 2).

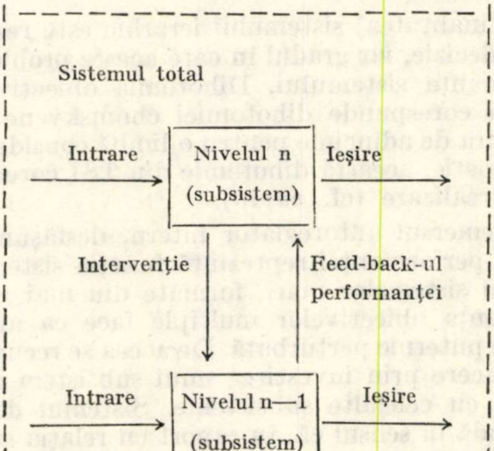

Figura 2. **Schema de principiu a sistemului ierarhic multinivelar.**

În acest punct al descrierii vom încerca să explicităm o parte din diferenţele care apar faţă de modelul structural, lămurind în acest fel şi modul de funcţionare a unui sistem ierarhic.

Modelul structural, după ce constată existenţa unor straturi ale limbii şi deci în oricare limbaj poetic, lasă neexplicată relaţia dintre faptele aparţinînd la straturi diferite, şi în general nu arată care este poziţia relativă a unor straturi în raport cu altele, respectiv relaţiile dintre totalitatea organizată a straturilor şi fiecare strat în parte. Avantajul imediat pe care îl prezintă modelarea sistemică este aşadar capacitatea de a aborda în mod diferenţiat limbaje, după cum ele sînt dominate de anumite straturi. Stratul considerat dominant în raport cu celelalte, deci stratul în care se află cele mai multe „puncte tari", este de obicei acelaşi în limbajele folosite de poeţii unei singure şcoli sau curent şi diferit la poeţii care fac parte din curente sau şcoli diferite. În fiecare dintre cazuri se va considera un nivel global, al întregului limbaj.

O imagine intuitivă a acestui model ar fi o ierarhie în care comenzile se dau de la nivelul superior către cel inferior, cu alte cuvinte un fapt de limbă care se găseşte la nivelul central va avea o „rezonanţă" la fiecare dintre nivelurile locale, iar nivelul global va fi constituit din faptele nivelului central, faptele nivelului local şi faptele de „rezonanţă" dintre niveluri.

Modelul binar nivel central / nivel local trebuie înţeles ca un model în care fiecare dintre niveluri se poate descompune într-un nivel local şi unul central.

Acest model se cere completat cu observaţia că nivelul local poate determina o decizie la nivelul central, cu alte cuvinte este posibil să găsim şi rezonanţa unui fapt de limbă de la nivel local la nivel central.

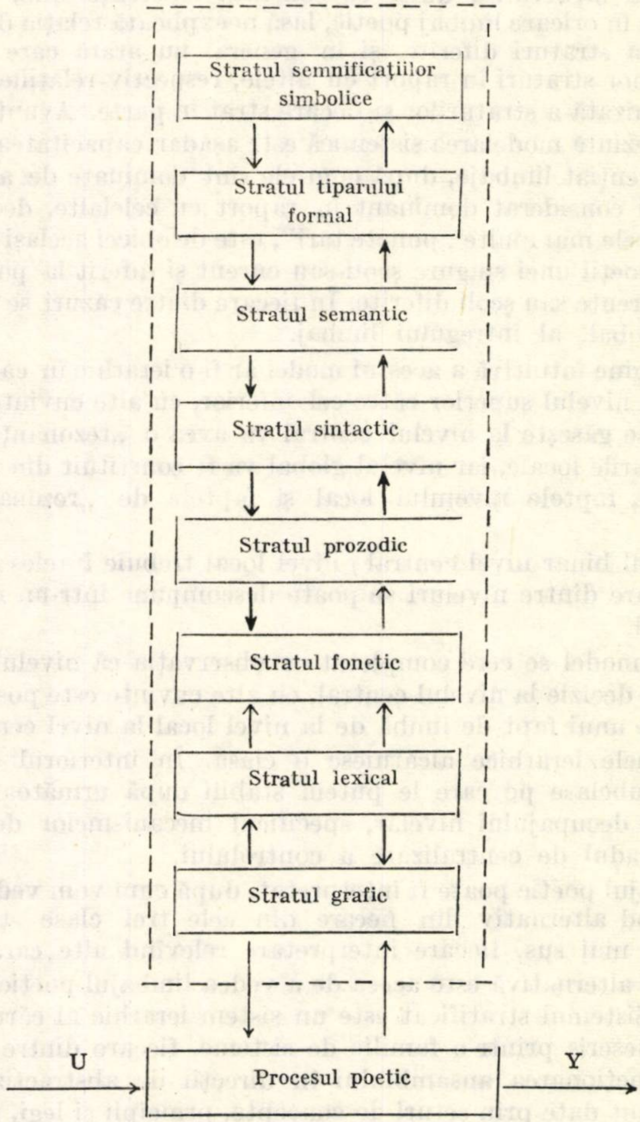
Sistemele ierarhice alcătuiesc o clasă. În interiorul acestei clase distingem subclase pe care le putem stabili după următoarele criterii: modalităţile decupajului nivelar, specificul mecanismelor de control ierarhic şi gradul de centralizare a controlului.

Limbajul poetic poate fi interpretat, după cum vom vedea, ca făcînd parte în mod alternativ din fiecare din cele trei clase stabilite după criteriile de mai sus, fiecare interpretare relevînd alte caracteristici.

Prima alternativă este aceea de a vedea limbajul poetic ca un **sistem stratificat**. Sistemul stratificat este un sistem ierarhic al cărui comportament este descris printr-o familie de sisteme, fiecare dintre acestea surprinzînd funcţionarea ansamblului în direcţii de abstractizare diferite. Nivelurile sînt date prin seturi de concepte, principii şi legi, pe cît posibil mutual independente. Relaţia ierarhică are semnificaţia de anterioritate logică.

În această perspectivă, limbajul poetic apare ca un sistem stratificat pe un număr de niveluri, relativ la numărul de straturi lingvistice. Stratul local este stratul care aduce cantitatea de informaţie cea mai mică sensului global, stratul central fiind cel care aduce informaţia cea mai importantă

sensului de ansamblu. O posibilitate de ierarhizare a straturilor este figurată mai jos (v. fig. 3).

a) Schema interpretativă :
U — lecturile textului poetic
Y — interpretările textului poetic
Procesul poetic = procesul receptării poetice

b) Schema creativă :
U — ansamblul surselor referențiale ale textului poetic
Y — mulțimea variantelor textului poetic
Procesul poetic = procesul creației poetice

Figura 3. **Sistemul limbajului poetic ca sistem ierarhic multinivelar (pe 8 niveluri).**

Limbajul poetic poate fi văzut ca un **sistem de tip layer** (de complexitate decizională). Sistemul de tip layer este sistemul în care soluția problemei globale de decizie este dată de succesiuni de decizii în timp real. Nivelurile corespund nodurilor decizionale, iar relația ierarhică este de tip antecedent-succedent. În această perspectivă, oricare dintre straturile limbajului poetic poate fi interpretat ca un sistem de complexitate decizională. Într-un asemenea model, împărțirea tradițională pe straturi este mai puțin evidentă, straturile fiind decupate pe criteriul prezenței unor puncte tari.

Limbajul poetic poate fi văzut și ca **un sistem de tip eșalonat**. Un sistem de tip eșalonat este un sistem în care subsistemele componente sînt definite în mod explicit ca unități decizionale. Nivelurile se numesc **eșaloane sau niveluri de organizare**. Un eșalon este alcătuit în general din mai multe subsisteme, acestea din urmă interacționînd unilateral sau bilateral (v. fig. 4).

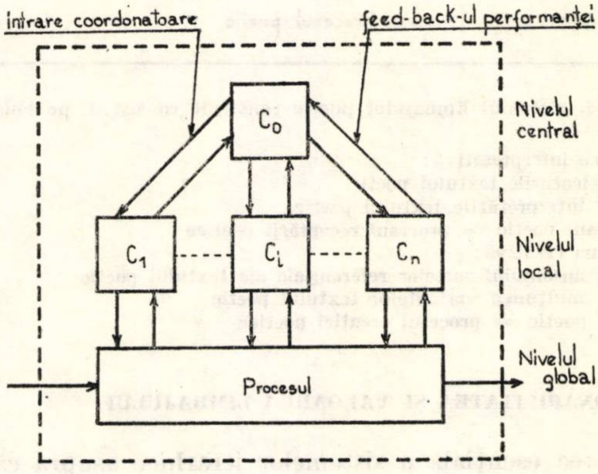

Figura 4. **Sistemul pe două niveluri**

Limbajul poetic poate fi interpretat ca sistem eșalonat cu condiția definirii subsistemelor componente, restricție care poate fi făcută în condițiile descrierii structurale a limbajului. Dacă luăm ca nivel central un nivel oarecare, iar celelalte niveluri interconectate ca nivel local, limbajul poetic devine sistem pe două niveluri (v. fig. 5). Interpretarea este practic echivalentă cu cea a sistemului stratificat pe mai mult de două niveluri, diferența fiind aceea că se insistă asupra relațiilor dintre un singur strat și celelalte straturi.

Aceste trei alternative de descriere sînt date cu titlu de sugestie, nivelul de rafinament al discuției de față nepermițînd urmărirea consecințelor care s-ar desprinde comparativ din aceste descrieri. Se observă

în orice caz că funcționarea unor asemenea sisteme este în principiu bazată pe opoziția binară central / local, opoziție pe care o vom folosi în continuare.

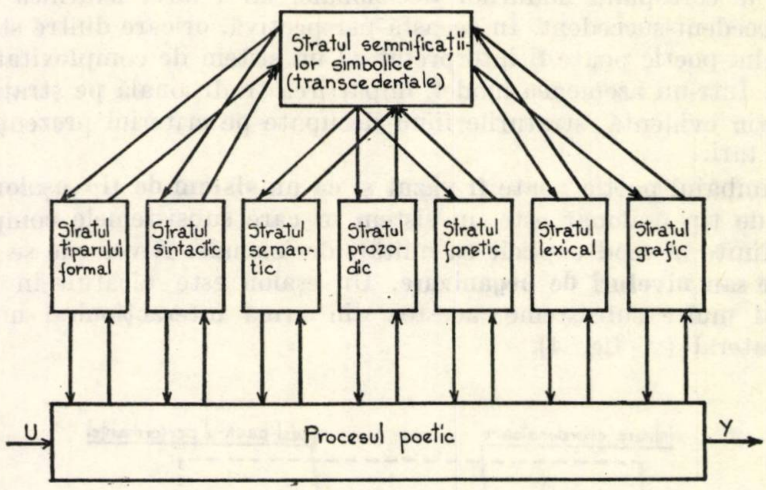

Figura 5. Sistemul limbajului poetic construit ca sistem pe două niveluri

a) Schema interpretativă:
U — lecturile textului poetic
Y — interpretările textului poetic
Procesul poetic = procesul receptării poetice
b) Schema creativă:
U — ansamblul surselor referențiale ale textului poetic
Y — mulțimea variantelor textului poetic
Procesul poetic = procesul creației poetice

4. COORDONABILITATEA ȘI VALOAREA LIMBAJULUI

Proprietatea esențială a sistemelor ierarhice asupra căreia ne vom opri în continuare o constituie **coordonabilitatea**. Ea desemnează capacitatea funcției de control de a optimiza interacțiunile dinamice ale instanțelor reglatorii inferioare în vederea atingerii finalității sistemice de ansamblu. Coordonarea implică așadar raportarea performanței nivelului local la obiectivele nivelului central și, totodată, la problema decizională globală. În cazul raportării performanței nivelului local la obiectivele nivelului central, dacă soluția problemei superioare de decizie specifică la nivelul inferior probleme decizionale care se pot rezolva, spunem că **nivelul local este coordonabil cu nivelul central.** În cazul raportării performanței locale la problema decizională globală, cînd ieșirile unităților inferioare satisfac problema globală de decizie, vorbim despre **coordonarea nivelului local în raport cu cel global.** Dacă pentru o anumită sarcină reglatorie sistemul este coordonabil în ambele sensuri, el satisface proprietatea de **consistență.**

Coordonabilitatea sistemului în ceea ce privește raportul cu nivelul central corespunde în limbajul poetic asigurării unui corespondent care să reflecte cît mai bine ceea ce se află la nivelul superior. Astfel, în poezia lui Coșbuc, un vers ca „Prin vulturi vîntul viu vuia" reprezintă o asemenea soluționare a problemei centrale, semantice, la nivel fonetic. Totuși, armonia imitativă sugerînd zgomotul vîntului, deși în consonanță cu sensul, nu aduce nimic nou la nivel global, sensul de ansamblu al poemului nu suferă modificări datorită procedeului fonetic folosit, astfel că figura pare supraadăugată, fără un caracter organic. În poezia modernă sau în lectura modernă a unui text clasic problema se pune astfel : dacă nivelul semantic este nivelul central iar unul dintre elementele nivelului local este stratul prozodic, un cuvînt al cărui conținut semantic este considerat important de către autor va fi „subliniat", marcat printr-o abatere prozodică, sau va fi pus într-o poziție „tare" din punct de vedere prozodic.

În ceea ce privește coordonarea nivelului local cu cel global, în limbajul poetic putem asimila această problemă cu modul în care poetul înțelege să organizeze nivelurile locale în așa fel încît din interrelaționarea lor să rezulte o intuiție cît mai apropiată de cea inițială.

Se poate întîmpla însă ca poetul să nu găsească, fie din cauză că nu o are la îndemînă, fie din cauză că aceasta nu există în limba în care scrie, soluția optimă care să satisfacă nivelul central sau nivelul global. Această problemă poartă în TSI numele de **sinteza coordonatorului.** Enunțul ei este următorul : fiind dată problema globală și cea locală, să se găsească o problemă superioară de decizie, astfel încît sistemul să fie coordonabil. Problema aceasta este des prezentă chiar în procesul creației poetice și se reflectă în structura limbajului său. Să presupunem că autorul a schițat deja într-o primă formă lingvistică intuiția pe care a avut-o, dar nu este mulțumit deoarece socotește această primă formă departe de intuiția sa inițială. Poetul va fi obligat să detecteze în această situație un nucleu teoretic generalizator care să-i permită restructurarea textului într-o formă care „reprezintă mai clar" ceea ce dorea să spună la început. Nu ne-ar interesa problema enunțată mai sus dacă nu ar reflecta și ceea ce se petrece la înțelegerea unei poezii. Prima lectură este, chiar pentru cititorul avizat, o „lectură ingenuă" (2), o lectură în urma căreia cititorul va detecta cel puțin o parte dintre punctele tari ale textului, ceea ce îi va permite elaborarea unei strategii ulterioare, care va fi verificată sau infirmată la următoarea lectură. Dacă strategia dedusă din prima confruntare cu textul se verifică, lecturile următoare nu vor face decît să stabilească raporturi din ce în ce mai fine în interiorul limbajului respectiv, dacă nu, cititorul va fi obligat să adopte față de limbajul respectiv o altă strategie, care la rîndul ei poate fi adecvată sau nu. Oricum, cititorul este obligat să rezolve problema **sintezei coordonatorului,** numai în acest fel avînd acces la sensul semantic global, simbolic al textului respectiv.

Un alt aspect al procesului de coordonare îl reprezintă **problema modificării.** Ea se formulează astfel : fiind dat un sistem pe două niveluri, necoordonabil față de problema superioară de decizie, să se găsească o modificare a problemelor inferioare astfel încît ele să fie coordonabile față de problema superioară de decizie.

În mare, această problemă revine pentru limbajul poetic la ceea ce s-ar numi adaptarea mijloacelor la intenţie. Fireşte că nici această problemă nu ne-ar reţine atenţia ca atare, atîta timp cît interesul lucrării se îndreaptă asupra limbajului poetic în calitate de produs şi nu asupra mecanismului care îl produce. Există în procesul de înţelegere a unui limbaj poetic o manifestare a problemei modificării, complementară problemei sintezei coordonatorului : elaborarea strategiei de lectură se face după un proces descris ca rezolvare a acestei probleme.

Este evident după cele spuse mai înainte că există o corespondenţă între ceea ce am numit mai sus convergenţa procedeelor şi coordonabilitatea limbajului poetic privit ca sistem. În mod ideal, un sistem coordonabil este un sistem în care nici o problemă rezolvată la un nivel de rang inferior nu reprezintă altceva decît decompoziţia unei probleme de la un nivel de rang superior şi, în acelaşi timp, nici o problemă care se pune la un rang superior nu este rezolvată la nivelul respectiv, deci fără participarea celorlalte niveluri, inferioare faţă de acesta.

Dacă există probleme rezolvate la nivelul respectiv, să spunem la nivelul semantic şi nu există nici o problemă care să fie rezolvată prin decompoziţia ei la niveluri de rang inferior, înseamnă că limbajul respectiv s-ar putea lipsi de celelalte straturi, ceea ce este materialmente imposibil. De fapt, celelalte straturi continuă să existe, dar au o existenţă „parazitară", fatală. Nimic nu împiedică prezenţa unor figuri dintre cele mai diverse şi în aceste straturi, dar fără să existe o relaţie între ele şi probleme puse în alte straturi, în special cu problemele puse de nivelul global. Situaţia descrisă este cea pe care am ilustrat-o cu exemplul din Coşbuc, un limbaj cu elemente decorative, nefuncţionale, punînd în evidenţă indiferenţa straturilor unele în raport cu altele. Iată aşadar că nu orice limbaj care se abate de la norma uzului este propriu-zis un limbaj poetic, cel puţin un limbaj poetic valoros.

Un limbaj poetic lipsit de valoare nu încetează de a fi un sistem, numai că este un sistem necoordonabil şi deci ne-consistent. Trebuie menţionat în continuare că termenul „valoros" poate fi nuanţat. Nu orice text necoordonabil este total lipsit de valoare : este posibil să existe un limbaj poetic necoordonabil care să utilizeze elemente decorative de valoare — rime rare, expresii cu mare forţă sugestivă, procedee eufonice rafinate. În această ordine de idei, se ştie de pildă că în limbajul poetic al lui Samson Bodnărescu apar multe dintre procedeele pe care le vom remarca abia la Eminescu, ceea ce ne face să-i acordăm primului un curios loc de epigon avant la lettre. Explicaţia este simplă, dacă ne raportăm la cele de mai sus — abia Eminescu va da o valoare prin integrarea într-un sistem coordonabil acelor elemente care rămîn palide atîta timp cît rămîn simple mijloace nefolosite, necoordonate în vederea obţinerii unui sens de ansamblu. Tot astfel, toate cuvintele limbajului poetic eminescian par poetice, deoarece fiind în mod organic legate de celelalte straturi ale limbajului poetic antrenează în mod „automat" o sintaxă specifică, o prozodie, un sens global.

Un limbaj coordonabil local este un limbaj de oarecare valoare, situată între aceea a limbajului coordonabil şi aceea a limbajului necoordonabil. Există multe limbaje poetice care se află în această situaţie,

avînd din punct de vedere sistemic un caracter sumativ (1), nereuşind să asigure comportamentul unitar optimizat al subsistemelor care îl compun (12).

5. SEMNIFICAŢIA CONFLICTELOR INTER ŞI INTRANIVELARE

După ce am văzut că aşa-numita convergenţă a procedeelor corespunde în plan sistemic la starea de consistenţă a sistemului, vom încerca în continuare să vedem care este semnificaţia sistemică a unor abateri care apar deseori în limbajul poetic. Aceste abateri sînt, aşa cum am arătat în § **1.**, de două feluri : abateri de la uzul obişnuit al limbii şi abateri de la o normă constituită de „curgerea" unui limbaj poetic dat.

Luînd abaterea în primul sens, însăşi existenţa prozodiei poate fi considerată astfel. La nivel semantic, abaterea este cel puţin la fel de evidentă — pare a fi o regulă a limbajului poetic atribuirea unui sens diferit decît cel din uzul normal al limbii unui lexem oarecare. La nivel lexical, deseori observăm folosirea fie a unor cuvinte la care nu ne-am aştepta în mod obişnuit, fie a unor cuvinte inventate. În ceea ce priveşte sintaxa, diverse figuri sintactice sau abateri topice vin să ilustreze acest fenomen.

Să considerăm **optim global** realizarea sensului de ansamblu al unui fragment de limbaj, iar ca optim local să luăm conformitatea regulilor fiecărui strat al limbajului poetic respectiv cu regulile stratului corespunzător din limbajul uzual.

Dacă luăm ca exemplu versul final din poezia *Mîhniri* de T. Arghezi, *O a văzut din cer pre ea*, avînd în minte şi sensul global al întregului, vom observa două abateri de la norme, o abatere privind stratul lexical — folosirea formei arhaice *pre* în locul formei uzuale *pe* — şi o abatere sintactică — anticiparea obiectului direct înaintea auxiliarului. În limbaj sistemic, spunem că două dintre nivelurile locale sau pur şi simplu nivelul local nu ating(e) optimul. Pe de altă parte, este evident că o formulare optimă — *A văzut-o din cer (pe ea)* — n-ar permite optimului global să se realizeze. Spunem că abaterile locale se realizează ca o condiţie a atingerii optimului global.

Tipul de conflict pe care l-am exemplificat este aşadar un conflict numit intranivelar, deoarece priveşte realizarea optimului la nivel local, deci prin comparaţie cu celelate niveluri ale limbii obişnuite.

În ceea ce priveşte conflictul internivelar, pe care l-am luat ca un conflict între tipar şi realizare, el a fost exemplificat mai sus (§ **1**).

Să vedem care este semnificaţia sistemică a acestor două tipuri de conflicte.

Se ştie în TGS că realizarea optimului local nu implică *ipso facto* realizarea optimului global, după cum realizarea optimului global nu implică neapărat realizarea optimului local. Mai mult decît atît, este uneori necesar ca performanţa unui nivel să fie suboptimală pentru ca performanţa globală să fie optimală. Cu alte cuvinte, pentru cazul nostru realizarea sensului de ansamblu nu numai că nu trebuie înţeleasă ca exigenţă de realizare a conformităţii cu limbajul obişnuit, dar poate să ceară pentru a se realiza încălcarea unor astfel de reguli.

În cazul în care nu există conflicte intranivelare, deci pentru limbajul poetic dacă nu există abateri de la normele instituite prin uz, spunem că sistemul are proprietatea de **armonie locală.**

În cazul în care nu există conflicte internivelare, deci pentru cazul limbajului poetic dacă norma de coocurenţă a unor fapte de limbă din straturi diferite este respectată pe întreaga dezvoltare a limbajului respectiv, spunem că sistemul are proprietatea de **armonie între niveluri.**

Este aşadar evident, după cele spuse mai sus, că realizarea consistenţei sistemului, mai ales că în particular acest sistem al limbajului poetic ne apare ca un cîmp de perturbaţii stocastice, se face prin renunţarea la armonie şi adoptarea unui proces de stabilizare tranzitoriu.

De subliniat este şi faptul că limbajul poetic apare în viziune sistemică definit de o stare conflictuală, atît între niveluri cît şi în interiorul fiecărui nivel. Aşadar, limbajul poetic este tensionat pe de o parte de conflicte *in absentia* — între optimul lingvistic şi optimul poetic — şi de conflicte *in praesentia* — între optimul nivelului local şi optimul global.

Abaterea eliberează aşadar surplusul de tensiune latentă necesar atingerii optimului expresiv global, apărînd ca o modalitate reglatorie specifică prin care sistemul limbajului poetic devine consistent.

Trebuie să amintim în acest context implicaţiile principiului de incertitudine din Teoria Sistemelor Mari (18) : dacă putem stabili cu precizie pierderea de performanţă a unui (sub)sistem, în schimb reuşim să aproximăm mai puţin exact valorile variabilelor de cuplaj, deşi în cazul limbajului poetic efectul global îl percepem în mod evident. Aceasta revine la a spune că se poate măsura cu exactitate care este abaterea la fiecare nivel, dar nu se poate spune cu aceeaşi exactitate cît se cîştigă implicit datorită acestor abateri.

Cele spuse mai sus cu privire la abatere sînt în acord cu intuiţia şi merg în acelaşi sens cu descrierile date de mulţi teoreticieni ai limbajului poetic (11).

Interesant pare faptul că evoluţia structurii limbajului poetic de-a lungul timpului pare a descrie o traiectorie de la coordonabilitatea cu armonie la o coordonabilitate axată pe principiul dizarmoniei inter- şi intranivelare. Lectura pe care o dăm astăzi textelor poetice mai vechi este şi o proiectare a coordonabilităţii dizarmonice asupra structurii coordonabile cu armonie.

Mecanismele de reglaj ale sistemului limbajului poetic posedă aşadar particularitatea de a exploata disfuncţionalitatea locală în scopul autostabilizării sale adaptative (9). Aceste mecanisme de reglaj hipostaziază regimul tranzitoriu, generat prin abaterea valorii funcţiilor de performanţă în raport cu cea a funcţiilor-obiectiv, într-un regim staţionar, investind astfel instabilitatea structurală, proprie momentelor de morfogeneză (19), într-o finalitate poetică globală nouă.

6. CONCLUZII

Din cele spuse mai sus rezultă îndeajuns de clar faptul că TGS şi TSI asigură un cadru mai larg şi mai rafinat pentru modelarea limbajului poetic decît abordarea structurală. În consecinţă, completările ulterioare aduse acestui tip de abordare şi care nu puteau fi introduse într-un model

structural fără să depăşească de cele mai multe ori cadrul acestuia sînt recuperate în abordarea sistemică şi consistenţa lor logică se poate verifica.

Notăm în ceea ce priveşte lărgirea cadrului de abordare introducerea conceptului de valoare estetică a unui limbaj poetic.

Remarcăm, în ceea ce priveşte rafinarea modelului, posibilitatea de a da o interpretare sistemică abaterilor care caracterizează limbajul poetic.

De asemenea, este de notat că elemente ale limbajului poetic abordate deja şi descrise în mod parţial de lingvistica şi poetica matematică pot fi relaţionate în cadrul oferit de modelul sistemic.

Apare ca posibilă în acest moment o descriere diacronică, pusă pe baze interne, teoretice (1), a dezvoltării limbajului poetic, deci apare ca posibilă descrierea unui mecanism de creştere şi evoluţie a limbajului poetic.

BIBLIOGRAFIE

1. L. von Bertalanffy, *General System Theory*, New York, 1968.
2. I. Coteanu, *Principii de analiză a textului poetic*, în SCL XXIX (1978), nr. 2, p. 213–214.
3. I. Coteanu, *Stilistica funcţională a limbii române*, 1973.
4. I. Coteanu, *Semantica şi funcţia reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, VII, Bucureşti, 1977, p. 15–22.
5. R. Ingarden, *Studii de estetică*, Bucureşti, 1978.
6. R. Jakobson, *Lingvistică şi poetică*, în *Probleme de stilistică*, Bucureşti, 1964, p. 83–125.
7. R. Jakobson, *Poezia gramaticii şi gramatica poeziei*, în *Poetică şi stilistică*, ed. M. Nasta şi S. Alexandrescu, 1972, p. 359–369.
8. R. E. Kalman, P. L. Falb şi M. A. Arbib, *Topics in Mathematical System Theory*, New York, 1969.
9. E. Laszlo, *Introduction to System Philosophy*, New York, 1972.
10. S. R. Levin, *Deviaţia şi efectul de noutate poetică*, în *Poetica americană*, ed. Mircea Borcilă şi Richard Mc Lain, Cluj-Napoca, 1981, p. 103–113.
11. S. Marcus, *Poetica matematică*, Bucureşti, 1970.
12. M. Mesarovič, D. Macko, Y. Takahara, *Theory of Hierarchical, Multilevel Systems*, Cleveland, Ohio, 1970.
13. P. K. M'Pherson, *Perspectiva ştiinţelor şi filozofia sistemelor*, Forum 7/1974.
14. C. V. Negoiţă şi D. A. Ralescu, *Mulţimi vagi şi aplicaţiile lor*, Bucureşti, 1974.
15. L. Niculescu, *Elemente ale unui metalimbaj al limbajului poetic*, SCL XXX (1979), nr. 5, p. 483–506.
16. T. Priboi, *Impactul Teoriei Generale a Sistemelor asupra semioticii literaturii*, Forum 8/1980.
17. Al. Sincu, *Literatura în perspectivă semiotică*, în *Analiză şi interpretare*, Bucureşti, 1972, p. 135–189.
18. F. Stănciulescu, *The Principle of Uncertainty in the Large-Scale Systems, and its Importance on their Optimization*, second Symposium on Large Scale Systems, 1980, Toulouse.
19. R. Thom, *Stabilité structurelle et morphogénèse*, New York, 1972.
20. R. Wellek şi A. Warren, *Teoria literaturii*, Bucureşti, 1967.
21. A. L. Zadeh, *Outline of a New Approach to the Analysis of Complex Systems and Decision Processes*, IEEE Trans., Syst., Man., Cybern., SMC–3, January, 1973.

A Hierarchical Multilevel System Model of the Poetical Language

(A b s t r a c t)

In this paper the authors try to remodel some basic problems of poetical language description in terms of the General System Theory (GST). To this effect, they present the basic data of GST as well as their conception of poetical language description, i.e. the structu-

ralist one, translated in GST terms. In section 2 they give arguments to consider poetical language as a system, more precisely a stochastic and fuzzy system. In section 3 the model is refined in the Hierarchical Multilevel Systems Theory, giving some alternatives of the interpretation of description of poetical language in the previously mentioned theory. Finally, sections 4 and 5 give an interpretation of two problems of poetic language in HMST : the problem of deviation and the problem of literary value. In terms of HMST the problem of deviation becomes a problem of inter and intralevel conflicts, while the problem of literary value becomes a problem of system consistency.

This paper is an argument for some other approaches of poetical language in GST.

Martie – mai 1981

Şcoala generală nr. 110
Bucureşti, Aleea Argeşelu, 7

LUCREȚIA VASILESCU
și RADU NICOLESCU

UN MODEL MATEMATIC PRIVIND DETERMINAREA RELAȚIEI DE ANALOGIE SAU DE ASOCIAȚIE ÎNTR-UN DICȚIONAR EXPLICATIV

Articolul de față prezintă un model matematic privind obținerea, cu ajutorul calculatorului, a relației de analogie sau de asociație între cuvintele unei limbi. S-a definit în acest scop o bază de date relațională, implementată la Centrul de Calcul al Universității din București.

Folosind elemente de teoria mulțimilor, s-au definit cîteva funcții care au permis determinarea mulțimii de cuvinte asociate sau analoge unui cuvînt dat. O importanță deosebită o are în acest sens și corecta delimitare a apartenenței cuvintelor unei definiții la unul sau la altul din nivelele menționate în paginile următoare. Rezultatele pozitive obținute în urma testării programelor pe un set reprezentativ de date reale confirmă valabilitatea modelului propus.

1. Mijloacele moderne de prelucrare automată a datelor devin un sprijin prețios în munca lingviștilor. O corectă și clară definire a informațiilor ce trebuie prelucrate, o corectă și clară definire a metodei de lucru pot face ca o bună parte din munca migăloasă a lingviștilor să fie preluată de calculator. În lexicografie, de exemplu, realizarea unor dicționare cît mai cuprinzătoare impune o muncă uriașă de strîngere, selectare, ordonare a materialului lingvistic, iar timpul necesar prelucrării este frecvent de ordinul anilor.

Folosind calculatorul, prelucrarea datelor odată înmagazinate poate fi cît mai variată. Se pot obține, prin consultarea aceleiași colecții de date, dicționare de sinonime, de analogii, de asociații, de frecvențe, dicționare explicative pe domenii de specialitate etc. Lista aplicațiilor poate fi extinsă și la alte domenii (fonetică, morfologie etc.).

Baza de date lingvistice destinată studierii limbii române din punct de vedere semantic, fonetic, fonologic, morfologic, sintactic și stilistic a fost implementată la Centrul de calcul al Universității din București, în limbajul specializat SOCRATE pentru sistemul de calcul FELIXC—256 (vezi la bibliografie sub 2., referitor la realizarea Băncii de date fono-morfo-semantice a limbii române — BANDASEM).

Crearea unei astfel de baze de date a fost impusă de necesitățile de prelucrare a unor imense cantități de informații lingvistice din domenii diferite (lexicologie, fonetică, fonologie, morfologie etc.).

2. Între cuvintele unei limbi se pot stabili diferite relații binare, ca relația de antonimie, omonimie, sinonimie etc.

Pentru stabilirea relației de sinonimie între două cuvinte s-au formulat, în general, criterii obiective, bazate pe o analiză contextuală.

Existența între cuvintele unei limbi a relației de sinonimie totală sau parțială este general acceptată de lingviști [1].

Mihai Dinu, bazîndu-se exclusiv pe un aparat formal și postulînd existența sinonimiei parțiale, oferă „un concept riguros al sinonimiei totale" [2]. Dacă sinonimia totală este definită ca o relație binară simetrică, reflexivă și tranzitivă, sinonimia parțială este o relație binară simetrică și reflexivă.

I. Dănăilă și Radu Michăescu disting în cadrul relației de sinonimie o sinonimie „implicită" și o sinonimie „explicită", iar în cazul sinonimiei implicite fac distincție între o sinonimie analogică și o sinonimie asociativă, oferind o metodă cantitativă de determinare a acestor relații [3].

Plecînd de la această metodă, prezentăm, în paginile care urmează, un model formal privind obținerea cu ajutorul calculatorului a cuvintelor între care se stabilește relația de sinonimie analogică sau de sinonimie asociativă.

3. Fie V mulțimea cuvintelor din limba română. V este o mulțime finită numită **vocabular**.

Considerăm o descompunere $V = V' \cup V''$, unde V' este mulțimea unităților minimale ce compun reprezentarea semantică a unui cuvînt și care sînt numite **defineme**, iar V'' este mulțimea **modelatorilor**. Folosim notația $v_j w_k v_l$ pentru a arăta că modelatorul w_k leagă definemele v_j și $v_l \in V'$.

Fiecărui cuvînt $v \in V'$ i se asociază o definiție $\mathfrak{D}(v) \in \mathfrak{C}$, unde $\mathfrak{C} \subset V^*$, V^* fiind mulțimea tuturor frazelor pe V, iar $\mathfrak{C}$ mulțimea tuturor frazelor acceptate sau corecte. Înțelegem prin frază un șir finit format cu elemente din V [4].

Cuvintele și definițiile asociate lor formează dicționarul limbii române.

Pentru orice $v \in V'$ din $\mathfrak{D}(v)$ se poate obține, prin eliminarea modelatorilor, o definiție redusă $D(v) = \{u_1, u_2 \ldots u_n\}$, unde $u_j \in V'$ și $u_j \neq$ $\neq v$ pentru orice j, $1 \leqslant j \leqslant n$.

Elementele din definiția redusă $D(v)$ asociată lui v se organizează în vederea confruntării lor distributiv-semantice într-un număr determinat de clase supraordonate și care sînt : domeniul de referire, restricția selectivă, specificul descriptiv, rolul funcțional [5]. Aceste clase, fiind de fapt niște sintetizatori, sînt numite sinteme. „Cele patru sinteme menționate mai sus constituie structura logică a suitei de componente definematice

[1] Henry G. Shogt, *Sémantique synchronique : Synonymie, homonymie, polysémie*, Toronto, 1976.

[2] Mihai Dinu, *Modèle ensembliste de la synonimie lexicale*, RRL, XIX (1974), 3, p. 219.

[3] Radu Michăescu și I. Dănăilă, *Principii de analiză confruntativă a vocabularului (I—II)*, SCL XXVIII (1977), 2, 3, p. 111—124 și p. 247—260.

[4] Pentru detalii, vezi Solomon Marcus, *Lingvistica matematică*, ediția a II-a, București, 1966 și *Algebraic Linguistics : Analytical Models*, New York, 1967.

[5] Radu Michăescu și I. Dănăilă, *Principii (I)*, p. 112 și *Înțeles și vocabular*, în volumul *Semantică și semiotică*, sub redacția acad. I. Coteanu și prof. dr. Lucia Wald, București, 1981, p. 121—122.

din reprezentarea semantică ... Cînd sintemele a două sensuri-enunţ [6] se distribuie asemănător în totalitatea lor, fenomenul rezultat de sinonimie se realizează explicit sub forma de sinonimie propriu-zisă... Cînd numai o parte dintre sintemele a două sensuri-enunţ se distribuie asemănător, fenomenul rezultat de sinonimie se realizează implicit sub forma sinonimiei analogice sau a sinonimiei asociative" [7]. Pentru uşurinţa expunerii vom numi sintemul n i v e l, iar fiecare nivel va fi marcat prin siglele următoare: DR (domeniul de referire), RS (restricţia selectivă), SD (specificul descriptiv), RF (rolul funcţional).

Fiecare cuvînt v, căruia i se asociază o definiţie redusă $D(v)$, este definit prin caracteristicile n u m e (şirul de caractere care formează cuvîntul v) şi s t a r e (indică dacă cuvîntului v i s-a asociat sau nu o definiţie redusă completă).

Vom numi **definit** orice cuvînt v căruia i se asociază o definiţie redusă $D(v)$ şi vom numi **definend** orice $u \in D(v)$. Fiecare v poate fi definit sau definend, dar nu în aceeaşi definiţie.

Fie $v \in V$ şi $D(v) = \{u_1, u_2 \ldots u_n\}$; v este un definit, iar $u_i \in D(v)$ sînt definende. Oricărui u_i i se poate asocia o definiţie redusă $D(u_i)$, unde $D(u_i) = \{u_{i_1} \ldots u_{i_n}\}$; în acest caz u_i este un **definit**, iar u'_j sînt **definende** ş.a.m.d.

4. Pentru prelucrarea definitelor şi a definendelor asociate acestora s-a realizat, în vederea stabilirii relaţiei de analogie sau de asociaţie între două cuvinte, o bază de date relaţională. Programele de gestiune a bazei de date au fost scrise în limbajele SOCRATE, MACRO-LPS, ASSIRIS, realizîndu-se astfel o interfaţă SOCRATE/ ASSIRIS.

Structurile realizate sînt tabele avînd ca elemente pointeri spre elementele altor liste.

Informaţiile ce urmează a fi prelucrate (definit şi definende) sînt înregistrate pe cartele perforate; modul de înregistrare folosit în aplicaţia descrisă este cel ilustrat în fig. 1. Începutul definiţiei reduse este marcat de prezenţa indicatorilor $< F I Ş A$, iar sfîrşitul de $>$;. Restricţiile de scriere sînt următoarele: nu se admite separarea cuvintelor în silabe pe două cartele; se va scrie numai pînă în coloana 72 [8]; se impune ordinea strictă a nivelelor în cadrul definiţiei.

Fluxul prelucrărilor este cel ilustrat în fig. 2.

Introducerea în baza de date a definendelor unui definit s-a făcut pe nivele. Corectarea unei definiţii eronate se face prin ştergerea vechii

[6] În *Principii (I)*, Radu Michăescu şi I. Dănăilă afirmă că „prin cuvînt înţelegem tot ceea ce este definit printr-o singură izolare semantică, exprimat fie printr-un singur termen, fie prin mai mulţi termeni (sintagme, locuţiuni sau expresii în accepţia lor curentă), care, luaţi împreună, corespund unei singure izolări semantice. Spre a evita orice ambiguitate decurgînd din cele afirmate ... vom substitui termenul de cuvînt ... cu acela de sens-enunţ", autorii arătînd că analiza confruntativă este fundamentată pe principiul „un înţeles = un cuvînt", p. 111.

În paginile ce urmează am preferat însă folosirea termenului „cuvînt" în aceeaşi accepţiune cu „sens-enunţ".

[7] Radu Michăescu şi I. Dănăilă, *Principii (I)*, p. 119.

[8] În cadrul aplicaţiei, obţinerea datelor într-o formă accesibilă prelucrării lor cu programe scrise în limbajul SOCRATE s-a făcut cu ajutorul unui program scris în MACRO-LPS, şi de aici restricţiile privind scrierea pe cartele numai pînă în coloana 72.

definiţii şi introducerea celei noi. Concomitent cu încărcarea unui cuvînt şi a definiţiei asociate lui se fac diferite validări, ca de exemplu apariţia de mai multe ori a unui cuvînt în cadrul unui nivel sau al definiţiei.

Listarea datelor din bază este astfel concepută încît se pot obţine trei tipuri de liste în funcţie de valoarea caracteristicii „stare", şi anume :

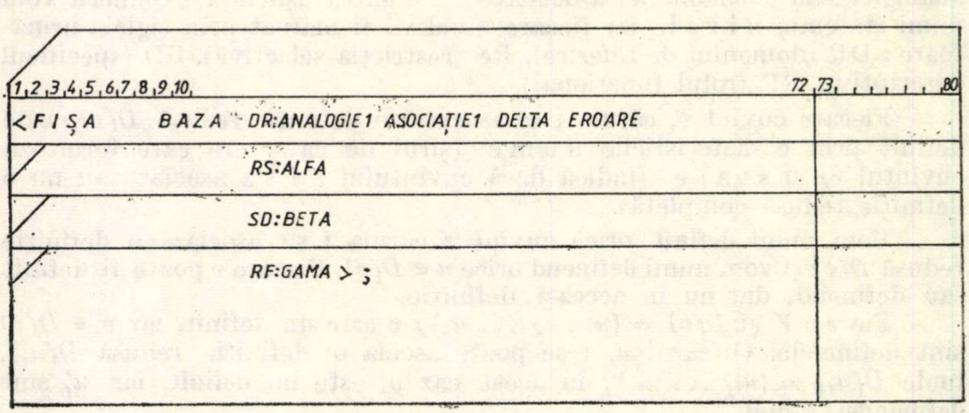

Fig. 1 Reprezentarea datelor de intrare.

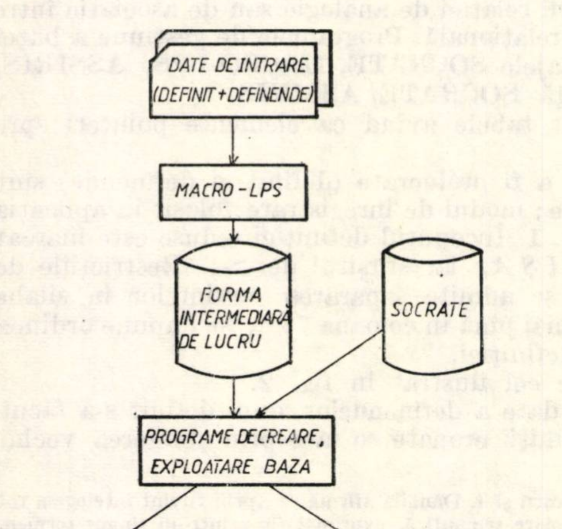

Fig. 2 Schema bloc a sistemului.

lista cuvintelor cărora li s-a asociat o definiţie redusă completă, lista cuvintelor cărora li s-a asociat o definiţie redusă incompletă şi lista cuvintelor cărora nu li s-a asociat vreo definiţie.

Rezultatele prelucrării definitelor și a definendelor asociate lor apar sub forma:

$v :: u =$ tipul relației $(+ : n_1, - : n_2)$

unde:

— v și $u \in V'$, $u \in D(v)$,

— tipul relației poate fi **analogie** sau **asociație**,

— n_1 și n_2 sînt numere întregi nenegative ce reprezintă rezultatul confruntării cantitative a definendelor celor două cuvinte.

Un alt mod de listare a rezultatelor prelucrărilor este următorul:

v

analogii : ...

asociații : ...

unde „analogii" și „asociații" sînt urmate de mulțimea cuvintelor care intră în relația de analogie și, respectiv, asociație cu v.

5. Determinarea relației de analogie sau de asociație între două cuvinte v și u $(v, u \in V', u \in D(v))$ s-a făcut folosind elemente de teoria mulțimilor. S-au definit în acest scop mai multe funcții. Confruntarea elementelor specifice unui anumit nivel pentru cuvintele v și u s-a făcut cu ajutorul unei funcții X definită pe V' cu valori în $\mathfrak{P}(V')$ și a funcției CX definită mai jos.

Definiția 1:

Fie CX o funcție definită pe produsul cartezian $V' \times V'$, cu valori în $(+ : N, - : N)$, funcție definită prin relația:

$$CX(v,u) = \begin{cases} (+:1, -:0) \text{ dacă } X(v) = X(u) \\ (+:1, -:1) \text{ dacă } X(v) \cap X(u) \neq \Phi, \\ \qquad\qquad\qquad X(v) \neq X(u) \\ (+:1, -:1) \text{ dacă } X(v) \cap X(u) = \Phi \\ \qquad\qquad\qquad D(X(v)) \cap X(u) \neq \Phi \\ (+:0, -:1) \text{ dacă } X(v) \cap X(u) = \Phi \\ \qquad\qquad\qquad D(X(v)) \cap X(u) = \Phi \end{cases}$$

Obs.: CX este neambiguă și complet definită numai dacă $X(v) \neq = \Phi$ pentru orice $v \in V'$, ceea ce este cazul pentru DR, RS, SD și RF.

Definiția 2:

Fie C o funcție definită pe produsul cartezian $V' \times V'$, cu valori în $(+ : N, - : N)$, prin relația:

$$C(v,u) = C_{DR}(v,u) + C_{RS}(v,u) + C_{SD}(v,u) + C_{RF}(v,u)$$

Vom distinge componentele funcției C astfel:

$$C = (C_+, C_-)$$

Relațiile de analogie și de asociație vor fi definite după cum urmează:

Fie funcțiile an, as definite pe V' cu valori în $\mathfrak{P}(V')$, prin relațiile:

$$an(v) : \{u \mid C_+(v,u) > C_-(v,u)\}$$

$$as(v) : \{u \mid 0 < C_+(v,u) < C_-(v,u)\}$$

Prin aceste funcții se asociază unui cuvînt v toate cuvintele u a căror confruntare cu v conduce la un rezultat în care numărul de trăsături de înțeles comune este mai mare decît numărul de trăsături de înțeles diferite sau numărul de trăsături de înțeles comune este mai mic decît numărul de trăsături de înțeles diferite.

Obs. : $C_+(v, u) = C_-(v, u)$ este considerată eroare.

Cu ajutorul acestor funcții și prin intermediul metodei iterative putem determina mulțimea cuvintelor analoge lui v, notată cu $\mathcal{A}n(v)$, respectiv mulțimea cuvintelor asociate lui v, notată cu $\mathcal{A}s(v)$, ca soluții (în sensul de cel mai mic punct fix) ale următorului sistem de ecuații:

$$\begin{cases} \mathcal{A}n(v) = \mathcal{A}n(v) \cup D(v) \cap an(v) \cup D(\mathcal{A}n(v) \cup \mathcal{A}s(v)) \cap \mathcal{A}n(v); \\ \mathcal{A}s(v) = \mathcal{A}s(v) \cup D(v) \cap as(v) \cup D(\mathcal{A}n(v) \cup \mathcal{A}s(v)) \cap \mathcal{A}s(v). \end{cases}$$

O descriere intuitivă a acestui sistem de ecuații este cea prezentată în fig. 3.

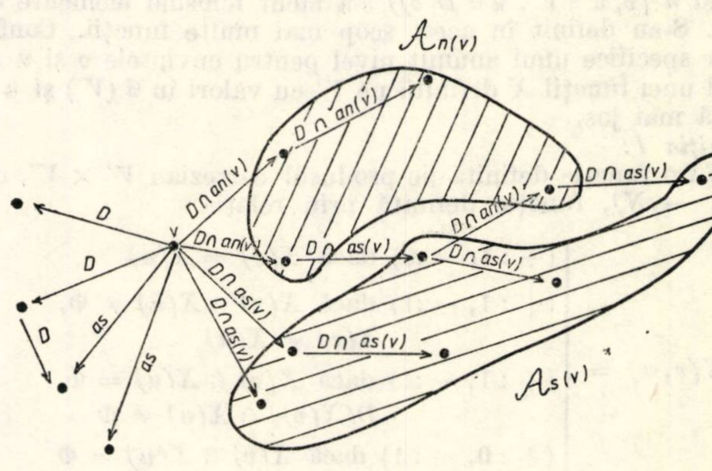

Fig. 3 Descrierea intuitivă a sistemului de ecuații.

Vom prezenta în paginile următoare un exemplu ce va ilustra modul de obținere a relațiilor de analogie sau de asociație între cuvintele unei limbi [9].

Se consideră următoarele cuvinte: BAZA, ANALOGIE1, ASOCIAȚIE1, ASOCIAȚIE2, ASOCIAȚIE3, EROARE1, EROARE2, ALFA, BETA, DELTA, GAMA, EPSILON, FI, dintre care numai primelor șapte li s-a asociat o definiție redusă completă.

Definițiile reduse asociate acestor cuvinte sînt:

— pentru BAZA, D (baza) = DR (baza) ∪ RS (baza) ∪ SD (baza) ∪ RF (baza),

[9] În acest exemplu, repetarea unui cuvînt în cadrul unei definiții nu este întîmplătoare, exemplul fiind astfel construit încît să permită o cît mai clară și sugestivă evidențiere a modului de obținere a relației de analogie sau de asociație.

O prezentare detaliată a programelor și a modului de implementare a acestora este prezentată în Vasilescu Lucreția, Nicolescu Radu, *Studiu privind abordarea computațională a relației de analogie și de asociație*, preprint, Centrul de Calcul al Universității din București, 1980.

unde:

DR (baza) = {analogie1, asociație1, delta, eroare1};
RS (baza) = {alfa};
SD (baza) = {beta};
RF (baza) = {gama};

— pentru ANALOGIE1, D (analogie1) = DR (analogie1) ∪ RS (analogie1) ∪ SD (analogie1) ∪ RF (analogie1),

unde:

DR (analogie1) = {asociație2, eroare2};
RS (analogie1) = {alfa};
SD (analogie1) = {delta};
RF (analogie1) = {gama};

— pentru ASOCIAȚIE1, D (asociație1) = DR (asociație1) ∪ RS (asociație1) ∪ SD (asociație1) ∪ RF (asociație1),
unde:

DR (asociație1) = {delta};
RS (asociație1) = {alfa, delta};
SD (asociație1) = {delta};
RF (asociație1) = {Φ}

— pentru ASOCIAȚIE2, D (asociație2) = DR (asociație2) ∪ RD (asociație2) ∪ SD (asociație2) ∪ RF (asociație2),
unde:

DR (asociație2) = {asociație3, delta};
RS (asociație2) = {delta};
SD (asociație2) = {delta}:
RF (asociație2) = {delta};

— pentru ASOCIAȚIE3, D (asociație3) = DR (asociație3) ∪ RS (asociație 3) ∪ SD (asociație 3) ∪ RF (asociație 3)
unde:

DR (asociație3) = {epsilon};
RS (asociație3) = {alfa, delta};
SD (asociație3) = {beta, delta};
RF (asociație3) = {delta};

— pentru EROARE1, D (eroare1) = DR (eroare1) ∪ RS (eroare1) ∪ ∪ SD (eroare1) ∪ RF (eroare1)

DR (eroare1) = {epsilon}
RS (eroare1) = {alfa, epsilon};
SD (eroare1) = {beta, epsilon};
RF (eroare1) = {epsilon, gama};

— pentru EROARE2, D (eroare2) = DR (eroare2) ∪ RS (eroare2) ∪
∪ SD (eroare2) ∪ RF (eroare2),

unde:

DR (eroare2) = {fi}
RS (eroare2) = {alfa};
SD (eroare2) = {fi};
RF (eroare2) = {gama};

Organizarea pe nivele a definițiilor reduse a căror descriere a fost dată mai sus este sugestiv ilustrată și în fig. 4. Tabelul prezentat în această

X	X (BAZA)	D(X)(BAZA))	X (ANALOGIE 1)		X (ASOCIAȚIE 1)		X (ASOCIAȚIE 2)		X (ASOCIAȚIE 3)		X (EROARE 1)		X (EROARE 2)	
DR	ANALOGIE1 ASOCIAȚIE1 DELTA EROARE1	ASOCIAȚIE 2 ALFA BETA GAMA DELTA EROARE2 EPSILON	ASOCIAȚIE2 EROARE2	−/+	DELTA	+	ASOCIAȚIE3 DELTA	+ −	EPSILON	−/+	EPSILON	−/+	FI	−
RS	ALFA		ALFA	+	ALFA DELTA	+ −	DELTA	−	ALFA DELTA	+ −	ALFA EPSILON	+ −	ALFA	+
SD	BETA		DELTA	−/−	DELTA	−	DELTA	−	BETA DELTA	+ −	BETA EPSILON	+ −	FI	−
RF	GAMA		GAMA	+	ϕ	−	DELTA	−	DELTA	−	EPSILON GAMA	+ −	GAMA	+
				+3 −2		+2 −3		+1 −4		+3 −4		+4 −4		+2 −2

Fig. 4

figură conține și rezultatele prelucrărilor, adică tipurile de relații stabilite între cuvîntul baza și cuvintele analogie1, asociație1, asociație2, asociație3, eroare1, eroare2. S-a stabilit astfel că există o relație de analogie între cuvintele bază și analogie1 și că există o relație de asociație între cuvintele bază și asociație1, bază și asociație2, bază și asociație3. Între cuvintele bază și eroare1 și bază și eroare2 s-a evidențiat o eroare, numărul de trăsături de înțeles comune fiind egal cu numărul de trăsături de înțeles diferite.

De notat că ulterior în bază se mai rețin și următoarele perechi de cuvinte: analogie1 și asociație2, asociație2 și asociație3, analogie1 și eroare2, analogie1 și asociație3. Pentru primele două perechi relația stabilită este de analogie, iar pentru următoarele două este de asociație.

Pe baza acestui model s-au elaborat și implementat la Centrul de Calcul al Universității din București un set de programe care determină, pentru un dicționar dat, relația de analogie sau de asociație.

Rezultatele pozitive obținute în urma testării programelor pe un set reprezentativ de date reale au confirmat valabilitatea modelului propus.

BIBLIOGRAFIE

1. Dănăilă, I. și Michăescu, Radu, *Analiza confruntativă a vocabularului limbii române — Propunere de metodă în vederea elaborării Dicționarului confruntativ general al limbii române (DCG) —*. Partea a II-a. *Aspecte practice ale descrierii prin confruntare distributiv-semantică (sinonimie) cu privire specială la Dicționarul confruntativ de analogii și de asociații al limbii române (DCAAs)*, preprint, Institutul de lingvistică din București, București, 1977.
2. Dănăilă, Ion și Michăescu, Radu, *Banca de date fono-morfo-semantice a limbii române (BANDASEM)*, LR XXIX (1980), 5, p. 471—476.
3. Dinu, Mihai, *Modèle ensembliste de la synonymie lexicale*, RRL XIX (1974), 3, p. 219—229.
4. Marcus, Solomon, *Lingvistica matematică*, ediția a II-a, București, 1966.
5. Marcus, Solomon, *Algebraic Linguistics; Analytical Models*, New York, 1967.
6. Michăescu, Radu și Dănăilă, I., *Principii de analiză confruntativă a vocabularului (I—II)*, SCL XXVIII (1977), 2, 3, p. 111—124 și p. 247—260.
7. Michăescu, Radu și Dănăilă, I., *Înțeles și vocabular*, în volumul *Semantică și semiotică*, sub redacția acad. I. Coteanu și prof. dr. Lucia Wald, București, 1981, p. 117—123.
8. Shogt, Henry G., *Sémantique synchronique : Synonymie, homonymie, polysémie*, Toronto, 1976.
9. Vasilescu, Lucreția, Radu, Ligia, Adam, Mircea, *Considerații privind elaborarea cu calculatorul a unui dicționar confruntativ al limbii române*, comunicare în cadrul seminarului interdisciplinar „Informatica în științele umaniste", Centrul de Calcul al Universității din București, mai 1980.
10. Vasilescu, Lucreția, Nicolescu, Radu, *Studiu privind abordarea computațională a relației de analogie și de asociație*, preprint, Centrul de Calcul al Universității din București, 1980.
11. Vasilescu, Lucreția, Nicolescu, Radu, *Structuri și algoritmi pentru definirea unei baze de date lingvistice*, comunicare la Sesiunea Facultății de matematică, București, 20—25 aprilie 1981.
12. * * * *Dicționarul confruntativ de sinonime, de analogii și de asociații al limbii române (DCSAAs)*, machetă elaborată la Institutul de lingvistică din București, preprint, 1979.
13. * * * *Langage de Programmation de Système LPS et MACRO-LPS — manuel d'utilisation*, CII, 1973.
14. * * * *LPS MACRO-LPS — manuel d'opération*, CII, 1976.
15. * * * *SOCRATE sous SIRIS 3 — manuel d'utilisation*, CII, 1975.
16. * * * *SOCRATE sous SIRIS 3 — manuel d'opération*, CII, 1975.

A Mathematical Model to Obtain Analogical or Associative Relation in an Explanatory Dictionary

(Summary)

This paper presents a mathematical model to obtain a relation for the analogy or the association between the words of a language. For this purpose a relational data basis was defined and implemented at the Computing Center of the University of Bucharest. Using elements of the set theory, some functions were defined that determine the set of associated or analogous words to a given word. The correct delimitation of the definitions of words within the four mentioned levels in this paper is very important for this purpose. The developed programs and the positive results obtained as a consequence of the program testing on a set of representative real data attest the validity of the proposed model.

Mai—iunie 1981

Centrul de calcul al
Universității din București, Ștefan Furtună 125

BIBLIOGRAFIE

1. Dănilă [illegible] şi Michăescu, Radu, Analiza configuraţiilor ... [illegible] ... confruntări ... alfabetice ... (FRLA ...), preprint, Institutul de lingvistică din Bucureşti, Bucureşti, 197[illegible].
2. Dănilă, Ion şi Michăescu, Radu, [illegible] (RANDASEMA), LR XXIX (1980) 5, p. 471–476.
3. Hall, Mihai, [illegible] lingvistică ... [illegible] ..., XXX (1979) [illegible], p. 219–228.
4. Marcus, Solomon, Lingvistica matematică, ediţia a II-a, Bucureşti, 1966.
5. Marcus, Solomon, Algebraic Linguistics; Analytical Models, New York, 1967.
6. Michăescu, Radu şi Dănilă, I., Principii de analiză [illegible] configuraţiilor [illegible], SCL XXVIII (1977), 2, 3, p. 115–124 şi p. 257–268.
7. Michăescu, Radu şi Dănilă, I., [illegible] în volumul [illegible], Bucureşti, 1981, p. 117–125.
8. [illegible], G., Semantique structurale ... [illegible], Toronto, 1976.
9. [illegible], Lucreţia, Ligia, Adam, Mircea, Construcţii ... [illegible] ... centrul de calcul al Universităţii din Bucureşti, Bucureşti, 1980.
10. [illegible], Lucreţia, [illegible] Radu, [illegible] ... preprint, Centrul de Calcul al Universităţii din Bucureşti, 1981.
11. Vasilescu, Lucreţia, [illegible] ... Sesiunea Facultăţii de matematică, Bucureşti, 20–25 aprilie 1981.
12. * * * Dicţionarul configurativ ... [illegible] (DC ...), [illegible] elaborată la Institutul de lingvistică din Bucureşti, preprint, 1978.
13. * * * Limbajul [illegible] FS-MACRO-LFS – [illegible], 1972.
14. * * * LFS MACRO-LFS – manual de operare, GD 1976.
15. * * * SOCRATE pour SIRIS 3 – manuel d'utilisation, CH, 197[illegible].
16. * * * SOCRATE pour SIRIS 1 – manuel d'opération, CH, 1975.

A Mathematical Model to Obtain Analogical or Associative Relation in an Explanatory Dictionary

(Summary)

This paper presents a mathematical model to obtain a relation for the analogy or the association between the words of a language. For this purpose a relational data basis was designed and implemented at the Computing Center of the University of Bucharest. Using elements of the set theory, some functions were defined that determine the set of associated or analogous words to a given word. The correct determination of the definitions of words within the four mentioned levels in this paper is very important for this program. The developed programs and the positive results obtained as a consequence of the proposed testing on a set of representative real data attest the validity of the proposed model.

Martie 1981

Centrul de calcul al Universităţii din Bucureşti, Str. Academiei 14

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN

STRUCTURA ADVERB + *DE* + ADJECTIV (SAU ADVERB) : DESCRIERE SINTACTICĂ ȘI INTERPRETARE SEMANTICĂ

Se detaliază structura sintactică a grupului, subliniindu-se specificul lu sintactic și poziția în sistemul sintactic al românei actuale.
Se realizează interpretarea grupului din punctul de vedere al semanticii cuantificării și dintr-o perspectivă pragmatică : se utilizează teoria actelor de vorbire și a modalităților de tip subiectiv.

0. Tipul de construcție aici în discuție este înregistrat și discutat de lucrările noastre de gramatică și de stilistică. Scopul acestui articol este să rafineze descrierea sintactică și să urmărească poziția construcției în sistemul sintactic actual, iar, ca obiectiv special, să realizeze interpretarea semantică a grupului din punctul de vedere al semanticii cuantificării și al modalităților. La o analiză mai amănunțită, structura se dovedește a fi extrem de interesantă, nu numai pentru ineditul legăturii sintactice și pentru restricțiile de topică pe care le comportă, ci și pentru specificul ei semantic, constînd în încorporarea unei varietăți de nuanțe și de mijloace de cuantificare și de modalizare.

1. Construcția aparține grupurilor adjectival și adverbial, după cum centrul grupului este adjectiv (ex. : „fantasticul *destul de stereotip*", Munteanu, I.L.R. 549, „stelele apăreau pe rînd, *obsedant de strălucitoare*", Blandiana, L.P. 15) sau adverb (ex. : „nu exprimă decît *destul de vag* timpul", Vasiliu, P. 34, „sînt cercetate amănunțit, *exasperant de amănunțit*", Grigorescu, M.C. 152).

Din punct de vedere sintactic, construcția în ansamblu se caracterizează prin : (a) conține elementul joncțional *de*, postpus determinantului [1] — este singura construcție a limbii române în care prepoziția ocupă o poziție de postpunere față de determinant — ; (b) exceptînd cîteva situații puțin numeroase (mai ales cu determinanți de tip nedefinit : „*oricît* ar fi *de*...", „*cît* ar fi *de*...", „*cît* se poate *de*...", „*atît* apare *de* comun", Mag. 27 iunie 1981, 5, dar și cu alți determinanți în construcții exclamative : „*teribil* ești *de* frumoasă !"), grupul determinant + *de* nu permite, în mod curent, disocierea ; (c) componentele Adverb + *de* apar obligatoriu în antepunere față de centrul adjectival sau adverbial — așezarea adjectivului sau a adverbului înaintea regentului lor atrage după sine plasarea în antepoziție și a construcției cu *de*, ceea ce are ca efect disocieri largi ale grupurilor sintactice (ex. : „*prin* uluitor de polisemica ei *concentrare*", Munteanu, I.L.R. 540) ; (d) determinantul cu *de* ocupă, în antepunere, poziția I față de centru, orice alt determinant antepus precedîndu-l (ex. : „această idee, *aparent atît de* simplă", Fl. 5 febr. 1981, 5,

[1] Cazurile de variație liberă între construcția prepozițională cu *de* și cea fără prepoziție sînt rare (ex. : „*așa de* frumoasă" alături de „*așa* frumoasă" ; v. *infra*, p. 605, n. 45).

„nu era ea *nici chiar atît de* acaparatoare", Mazilu, N.E. 10); (e) sintagma Adverb + *de* este, în raport cu centrul, omisibilă, relația din interiorul grupului fiind deci de dependență unilaterală.

Primele patru trăsături, indicînd toate un mare număr de restricții combinatorii: selecția unui singur element joncțional și numeroase restricții de topică, converg spre aceeași concluzie, a unui înalt grad de coeziune sintactică.

Tipul de structură se realizează prin mai multe construcții sintactice distincte, în funcție de natura determinantului (adverb nederivat / adverb de proveniență verbală; ex.: „*destul de* leneșă" / „*exasperant de* leneșă", „*insuportabil de* leneșă") și, implicit, de istoria derivativă a construcției. Clasificarea sintactică se poate corela cu o partiție semantică, referitoare la semantica determinantului adverbial [2].

2. Din punct de vedere semantic, nota comună a construcțiilor aparținînd tiparului sintactic în discuție este dată de funcția determinantului adverbial: de e v a l u a r e c a n t i t a t i v ă, deci de individualizare cantitativă a gradului în care un obiect posedă însușirea (sau o acțiune posedă caracteristica), intervenind, în această evaluare, un element m o d a l i z a t o r, deci de apreciere subiectivă de către vorbitor a specificării cantitativ-graduale. Toți determinanții sînt c u a n t i f i c a t o r i c a r d i n a l i (opuși cuantificatorilor logici)[3] și n o n-n u m e r i c i (diferiți de numerale).

Calitatea de cuantificatori non-numerici implică o evaluare cantitativă mai puțin exactă, în care intervine elementul subiectiv de apreciere: fiecare vorbitor poate evalua altfel [4], în funcție de contextul extralingvistic (de situație) și de un punct de reper, care este măsura standard a vorbitorului, implicînd și o măsură standard a epocii (Aprecierea *suficient de* din „suficient de costisitoare", „suficient de economicoasă" variază, ca individualizare cantitativă, de la o epocă la alta, de la un individ la altul, de la o situație la alta). Punctul de reper, în funcție de care se face evaluarea cantitativă, poate fi implicit — neexprimat în text — sau explicit, exprimat fie prin determinanți restrictivi (ex.: „suficient de bună *pentru mine*") sau comparativi (ex.: „destul de bună *față de anul trecut*"), fie prin specificarea unei acțiuni sau a unei situații declanșate de prezența însușirii (sau a caracteristicii) într-un anumit grad (ex.: „n-aveam... un sentiment *suficient de* puternic *ca să* pot rupe această căsătorie", Preda, P. I 150, „a fost *suficient de* migălos gîndită *spre* a nu dăuna supleții lui", Munteanu, I.L.R. 515).

Distingem, în interiorul cuantificatorilor cardinali, pe cei d e f i n i ț i [5] (ex.: *suficient de, destul de, îndeajuns de*, dar și cea mai mare parte a cuantificatorilor superlativi [6]) de cei n e d e f i n i ț i (ex.: *atît de, așa de, cît de, oricît de*). Cei definiți, la rîndul lor, se disting din punctul de vedere al aprecierii graduale: s u p e r l a t i v i / n o n - s u p e r l a t i v i și al modului în care s-a realizat evaluarea: prin integrare și comparație (ex.: *anormal de, neobișnuit de, la fel de*)/ fără comparație, ceea ce nu exclude

[2] Vezi *infra*, clasele de la **3.1. — 3.4.**

[3] Pentru distincția cuantificatori *logici/ cardinali*, v. Bartsch (1976), cap. 15, p. 193—219.

[4] Vezi, în același sens, interpretarea lui *mulți, puțini* la Vasiliu (1970), p. 165.

[5] *Definit* nu înseamnă „exact". Semnificația termenului trebuie apreciată din punctul de vedere al notei de subiectivitate pe care toți acești determinanți o presupun.

[6] Pentru superlativele nedefinite: *atît de, cît de*, v. *infra*, p. 605 (b).

raportarea la un punct de referinţă interior vorbitorului (ex. : *suficient de, destul de, fantastic de)*.

3. Vom delimita şi descrie tipurile de realizări ale structurii sintactice în discuţie, urmînd ca în partea finală a prezentării, pe baza caracteristicilor surprinse la fiecare tip, să revenim la caracterizarea sintactică şi semantică de ansamblu. Clasificarea are drept criteriu semantica determinantului adverbial.

3.1. Determinanţi definiţi de evaluare graduală *non-superlativă*; clasa sinonimelor lui *suficient*

Se include aici următorul inventar de determinanţi :

destul de (cu : varianta *îndestul de)*	„situaţia lor era *destul de* penibilă", Austen, M.P. 310
	„Şi, *destul de* repede, feministele... s-au îmbrăcat", Grigorescu, M.C. 223
	„din păcate nu *îndestul de* băgată în seamă", Sp. 5 mai 1981, 2
îndeajuns de:	„nu se simţea *îndeajuns de* respectată", Preda, M.S. 40
(in)suficient de :	„pentru a face distincţiile *suficient de* clare", Vasiliu, P. 43
	„într-un mod *insuficient de* dialectic", Cornea, R. 145.

Din punct de vedere semantic, în toate aceste construcţii sînt asertate două fapte : (a) există calitatea X a obiectului Y (sau, în cazul unui centru adverbial, există caracteristica X a acţiunii Y) ; (b) calitatea (sau caracteristica) recunoscută ca atare este apreciată de vorbitor a fi într-un grad „suficient", în funcţie de un anumit standard. Raportarea implicită sau explicită la această măsură standard duce la aprecierea „îndeplinirii", a „satisfacerii" ei, deci la stabilirea unui raport de egalitate aproximativă.

Semantica lui *destul de* este ceva mai nuanţată decît a adverbelor din aceeaşi serie. De la situaţia de sinonim perfect cu *suficient de, îndeajuns de,* cînd are valori de cuantificare precisă, marcînd un raport de egalitate cu măsura luată ca punct de reper, ajunge să dobîndească valori de atenuare, devenind un modalizator de atenuare, de aproximare, prin opoziţie cu alte adverbe graduale de tip superlativ („*destul de* deşteaptă, dar *nu foarte* deşteaptă") sau, dimpotrivă, valori de îngroşare [7] a calităţii, indicînd, în asociere cu adjective care exprimă însuşiri negative sau apreciate de vorbitor ca negative, o oarecare depăşire a măsurii standard [8] (ex. : kilometri de pictură alegorică, destul de *factice* şi *convenţională*", Comarnescu, C.P. II, 11, „bustul lui Einstein, destul de *stupid* dealtfel", Mazilu, N.E. 67, „o fată destul de *şmecheră*").

Ca particularităţi sintactice şi semantice ale grupului, menţionăm :

(α) Semantica adverbelor de cuantificare din această serie impune anumite restricţii selecţionale : incompatibilitatea combinării cu centre

[7] V., în acelaşi sens, interpretarea semantică din DEX.

[8] De la un context la altul, el poate fi sinonim cu *cam*, cu funcţie de atenuare, sau cu *prea*, cu funcţie de marcă a depăşirii unei anumite limite.

care încorporează seme cantitativ-graduale (*,,destul de *grozavă, formidabilă*", *,,destul de *inferioară, maximă*"), ca și a coordonării cu alt adverb marcat semantic prin seme de același tip (* ,,*îndeajuns și formidabil* de frumoasă").

(β) Combinațiile sintactice acceptate sînt destul de limitate : — se combină cu un adverb modalizator (ex. : ,,*din păcate nu îndestul de* mun-i citoare", Sc. 12 mai 1981, 2), cu funcție apreciativă, aparținînd planulu nedescriptiv, modalizat [9] al enunțului și exprimînd parantetic [10] atitudinea de dezaprobare sau, dimpotrivă, de aprobare a vorbitorului față de specificarea cantitativă ; — se combină cu adverbe de aproximare (ex. : ,,*aproape suficient de* bune") și de atenuare (ex. : ,,*aparent suficient de* bune"), primele sugerînd că raportul de egalitate față de reperul fixat este aproximativ, iar celelalte diminuînd valoarea de adevăr a aserțiunii ; — se combină cu unul sau două adverbe de cuantificare din seria semiadverbelor [11] (ex. : ,,*nici măcar îndeajuns de* ipocrită", Mazilu, N.E. 11) [12].

(γ) Negația se poate realiza prin gruparea morfemului negativ cu determinantul adverbial (ex. : ,,distincții *nu îndeajuns* de clare", T.V. 15 martie 1981 ; ,,într-un mod *insuficient de* dialectic", Cornea, R. 145) sau, în prezența verbului, prin trecerea morfemului negativ înaintea acestuia (ex. : ,,*nu se simțea* îndeajuns de respectată", Preda, M.S. 40). Prin urmare, se poate stabili sinonimia : ,,*era insuficient de* atentă" = ,,*nu era suficient de* atentă". Construcția negativă exclude negarea adjectivului, negîndu-se numai cuantificatorul acestuia (Să se compare : ,,*nu* este *bun*", unde este negată calitatea, cu ,,*nu* este *suficient de* bun", unde este afirmată existența calității, dar negat gradul ei de evaluare.). Această particularitate a negației decurge din încorporarea presupoziției [13] existențiale *afirm că există calitatea ,,bun" a obiectului.*

3.2. Determinanți definiți de evaluare graduală superlativă

3.2.1. Determinanți marcați semantic cantitativ-gradual [14]

Intră în această categorie determinanți din seria *colosal de, enorm de, infinit de,* implicînd în matricea lor semantică seme gradual-cantitative care indică gradul maxim al unei cantități, determinanți din seria *excesiv de, exagerat de,* conținînd seme cantitative care indică depășirea unei anumite limite, *extrem de,* al cărui sem cantitativ indică îndepărtarea maximă față de un punct de referință, și o serie de construcții din registrul popular, care încorporează ideea de cantitate, fie în sensul depășirii unei limite cantitative (ex. : ,,are idei *din cale afară de* originale",

[9] Pentru distincția informație ,,descriptivă", ,,constatativă" / ,,nedescriptivă" a unui enunț, în cadrul teoriei actelor de vorbire elaborată de J. L. Austin, ca și pentru întreaga bibliografie a problemei, v. Lyons (1977), 2, cap. 16, p. 725—786.

[10] Pentru conceptul de ,,verb parantetic" (în relație cu ,,adverb parantetic"), *ib.*, p. 738.

[11] Pentru termenul de ,,semiadverb", v. L.R.C., p. 284.

[12] Construcțiile cu adverbe din această serie sînt înregistrate de D. Bejan (v. *În legătură cu cumulul de adverbe de mod,* în St. UBB (1979), 2, p. 26—30).

[13] Pentru conceptul de **presupoziție**, în cadrul teoriei actelor de vorbire, v. Lyons, *op. cit.*, 2, cap. 14, § 14.3., p. 601—606 ; v., de asemenea, Anscombre (1975) I, § 2.2., Huntley (1976) și Tuțescu (1978), unde apare și întreaga bibliografie a problemei.

[14] Acest tip de construcție a intrat adesea în atenția gramaticilor și a cercetătorilor de stilistică (vezi, de exemplu, Iordan (1956), p. 351, și Iordan (1975), p. 108—109).

Mazilu, N.E. 48, „inima timpului, *peste măsură de* fierbinte", Neagu, C. 19, „*peste așteptări de* isteață"), fie al sugerării unei limite care nu poate fi depășită (ex. : „prin *cît se poate de* lucide speculații", Munteanu, I.L.R. 481)[15].

La alți determinanți constatăm trecerea din plan c a n t i t a t i v în plan gradual-c a l i t a t i v, aprecierea graduală realizîndu-se prin seme superlative din zona calității (ex. : *desăvîrșit de, extraordinar de, fantastic de, formidabil de*). Tot aici intră cuvintele conținînd seme gradual-calitative din zona „dezagreabilului" (ex. : *cumplit de, groaznic de, infernal de, oribil de*)[16].

Alți determinanți încorporează informații semantice indicînd, în cadrul unei comparații, fie devierea față de clasa luată ca punct de referință (v. *anormal de, nefiresc de, neobișnuit de*), fie neîncadrarea în această clasă (v. *nemaipomenit de*), fie evidențierea, ieșirea din comun în limitele ei (v. *deosebit de*).

Elementul comun, pentru această clasă numeroasă și variată semantic, este prezența semelor graduale, fie dintr-o zonă a cantității, fie a calității, și a semelor apreciative[17], care plasează toți acești determinanți într-un plan marcat stilistic, al afectivității, al emotivității. Opoziția cantitativ/calitativ se neutralizează, pentru cele mai multe situații, atîta vreme cît un determinant din zona cantității apare și în contextul unui adjectiv de tip calitativ (ex. : „colosal de *înaltă*", „colosal de *grea*", dar și „colosal de *frumoasă*"), iar un determinant din zona calității apare și în contextul unui adjectiv referitor la dimensiuni (ex. : „formidabil de *frumoasă*", dar și „formidabil de *înaltă*", „formidabil de *grea*"). Rămîn, totuși, unele specializări selecționale : *desăvîrșit*, din planul calității, nu tolerează adjective referitoare la dimensiuni (* desăvîrșit de *înalt*, * desăvîrșit de *greu*) ; *îndelungat*, specializat pentru o anumită dimensiune : durată, nu tolerează combinarea cu adjective comportînd alte dimensiuni (* îndelungat de *înaltă*, * îndelungat de *grea*).

După cum s-a remarcat adesea, tipul de construcție de la **3.2.1.** este foarte productiv (vezi o serie de neologisme acceptate ca determinanți), atît în registrul literar, cît și în cel popular, cu predominanță în aspectul vorbit, care apelează, în mai mare măsură, la procedeele afective, apreciative, de care dispune limba. Cu toate acestea, din rațiuni pe care istoria internă a limbii nu și le dezvăluie, nu orice adjectiv-adverb marcat semantic cantitativ și gradual, deci aparținînd unor clase înrudite cu cele discutate sub **3.2.1.**, este acceptat[18] în această construcție (v. *uriaș, gigantic, magistral, intens, accentuat* etc., care fie nu admit un regent adjec-

[15] Determinanți din această clasă pot apărea și în postpunere față de regent, realizînd un tip de structură sintactică fără element joncțional (ex. : „obosită *excesiv*", „isteață *peste așteptări*").

[16] Situația a fost discutată și descrisă de J. Byck (v. « *Désagréable* » *comme moyen de renforcement*, în BL V (1937), p. 43 și urm.). Mulți determinanți din aceeași zonă a „dezagreabilului" aparțin ca structură tipului **3.2.3.** (v. *infra*, p. 599), fiind derivați postverbali (ex. : *înfricoșător de, îngrozitor de, înspăimîntător de*).

[17] Pentru analiza semică a adjectivelor limbii române și pentru distincția seme **cantitative/graduale/apreciative**, v. Forăscu (1978).

[18] Afirmația privește numai stadiul prezent al limbii, deoarece construcția este d e s c h i s ă, putînd să se îmbogățească oricînd cu alte actualizări, selectate, evident, din această zonă semantică.

tival sau adverbial (* *uriaş de mare)*, fie nu apar decît în construcţie fără *de*, realizînd alt tip de structură (ex. : „un fragment de viaţă *intens semnificativ*", Munteanu, I.L.R. 515, şi nu * *intens de semnificativ*, „este *profund autohtonă*", Călinescu, C. 29, şi nu * *profund de autohtonă*, „versuri *accentuat parodistice*", Munteanu, I.L.R. 526, şi nu * *accentuat de parodistice*)).

3.2.2. Determinanţi nemarcaţi semantic gradual — cantitativ sau calitativ —

Structura cu *de* este realizată şi de determinanţi adverbiali care nu conţin în matricea lor semantică aprecieri graduale şi cantitative, aparţinînd semantic zonei p u r c a l i t a t i v e :

incomod: „o rochie *incomod de lungă*"
morbid : „gusturi *morbid de rafinate*", T. V. 2 martie 1981
penibil : „se exprima chiar *penibil de greu*", Comarnescu, C.P. II, 42
ridicol : „m-a durut întîmplarea asta *ridicol de obişnuită*", Mazilu, N. E. 145
sîngeros : „o privire *sîngeros de violentă*", Rom. lit., 9 aprilie 1981, 2
suspect : „se arătase *suspect de înţelegător*", Mazilu, N.E. 159.

Aprecierea graduală se realizează aici i n d i r e c t, determinantul adverbial devenind o consecinţă, pe plan semantic, a gradului în care este posedată calitatea (sau caracteristica) de către regent. Construcţiile se interpretează semantic ca : X posedă calitatea „lung", „rafinat", „greu", „obişnuit" etc. *în aşa grad, încît* devine „incomodă", „morbidă", „penibilă", „ridicolă" etc.

Acest tip de construcţie apare, de preferinţă, în aspectul cult — scris al limbii, extinderea ei fiind de dată recentă şi limitîndu-se la critica literară şi beletristică. Apariţia acestei construcţii trebuie pusă în legătură cu altă particularitate sintactică, tot livrescă : frecvenţa construcţiilor de tipul Adverb (din aceeaşi zonă semantică a calităţii) + Adjectiv (sau Adverb), deci cu o construcţie semantică de acelaşi tip, dar cu altfel de legătură sintactică. Dăm, la întîmplare, exemple din Munteanu, I.L.R., unde acest tipar de construcţie apare deosebit de frecvent, aproape ca manieră stilistică : „cea mai *străveziu-autobiografică*" [19] (p. 434), „opiniilor *involuntar complementare*" (p. 439), „pornire *torenţial-colocvială*" (p. 441), „noţiune atît de *precar rubricativă* (p. 442), „obiecţiile şicanatoare *stupid-insultătoare*" (p. 447), „o nerozie *inocent-veleitară*" (p. 453), „mina *impasibil-inocentă*" (p. 458), „reflexiilor *aspru selective*" (p. 461), „turnură *vizibil paradoxală*" (p. 463), „*rudimentar şi măsluit progresiste*" (p. 478), „reflectoare *deformat-sardonice* (p. 479), „cea mai *inteligent-odioasă* apariţie" (p. 479), „e numai *antipatic-rizibilă*" (p. 479), „în *patetic-funambulesca* peroraţie" (p. 482), „o confirmare *ipocrit-solemnă* "(p. 485) etc.

În aceste construcţii, relaţia semantică determinant-regent nu mai este de consecinţă, determinantul angajîndu-se fie într-o relaţie de asociere, cu scopul accentuării, al reliefării informaţiei aduse de regent (ex. : „antipatic-rizibilă" echivalează cu „rizibilă şi antipatică"), fie, mai rar,

[19] Reproducem ortografia autorului, care, între cele două componente, foloseşte cratima.

într-o relație de opoziție, cu scopul evidențierii nuanțelor contradictorii ale aceleiași însușiri, privite din unghiuri de apreciere diferite (ex. : „inteligent-odioasă", „ipocrit-solemnă").

Tiparul de construcție mai vechi (cu *de)* se extinde și asupra combinațiilor de acest tip, apropiate sub aspect componențial, dînd naștere la construcții ca : „îmbrăcăminte *fastuos de elegantă*", Călinescu, C. 74, „o văzu peste cîteva clipe... frumoasă, *zadarnic de frumoasă*", Mazilu, N.E. 6, în care determinantul își pierde orice valoare graduală.

3.2.3. Determinanți apreciativi de la verbe de atitudine subiectivă

Construcția de acest tip este bine reprezentată în româna actuală. Exemple :

dezgusta : „Acuzațiile directorului erau *dezgustător de abstracte*, Mazilu, N.E. 41
enerva : „care a sunat *enervant de delicat*", Bănulescu, I.B. 239
exaspera : „sînt cercetate amănunțit, *exasperant de amănunțit*", Grigorescu, M.C. 152
impresiona : „mocheta *impresionant de curată*", *ib.* 220
încînta : „face totul atît de *încîntător de absurd*", Austen, M.P. 326
înduioșa : „gesturi *înduioșător de gingașe*", Mag. 23 mai 1981, 5
îngrozi : „și lupta poliției vamale e *îngrozitor de grea*", Grigorescu, M.C. 251
întrista : „reproșul ... apare *întristător de simplist*", Munteanu, I.L.R. 442
obseda : „stelele apăreau pe rînd, *obsedant de strălucitoare*", Blandiana, L.P., 15
răscoli : „forța expresivă a negrilor este *răscolitor de puternică*", Comarnescu, C.P.I., 194
răvăși : „furtuni interioare *răvășitor de puternice*", Mag. 27 iunie 1981, 5
stupefia : modul *stupefiant de ridicol* în care e narată", Munteanu, I.L.R. 524
surprinde : „minat de un *surprinzător de limpede* simț al proprietății", Grigorescu, M.C. 239
tulbura : „sînt așa de *tulburător de clar* și de individual diseminați", Călinescu, C. 15
ului : „prin *uluitor de polisemica* ei concentrare", Munteanu, I.L.R. 540
uimi : „portretul unei femei... *uimitor de expresivă*", Comarnescu, C.P. II, 58.

Tipul de structură este d e s c h i s, multe alte verbe din aceeași clasă sintactico-semantică fiind apte de a apărea într-o organizare sintactică identică (v. : *agasa : „agasant de* vorbăreață", *alarma : „alarmant de* frecvent", *amenința**[20] : *„amenințător de* crescută", *ameți** : *„amețitor de* înaltă", *amuza : „amuzant de* proastă", *captiva : „captivant de* originală", *chinui : „chinuitor de* dureroasă", *copleși : „copleșitor de* amabilă",

[20] La verbele notate cu asterisc, este selectată pentru asemenea construcții numai una dintre actualizările lor sintactico-semantice (ex. : *Mă amenință ploaia, Mă amețește înălțimea, Mă pătrunde privirea cuiva, Mă sfișie dispariția cuiva).*

demoraliza : „*demoralizant de* pesimistă", *deprima* : „*deprimant de* singură", *deruta* : „*derutant de* schimbătoare", *dezarma* : „*dezarmant de* sinceră", *emoționa* : „*emoționant de* lirică", *entuziasma* : „*entuziasmant de* veselă", *fascina* : „ochi *fascinant de* adînci", *fermeca* : „*fermecător de* frumoasă", *irita* : „*iritant de* insistentă", *înfiora* : „*înfiorător de* urîtă", *înfricoșa* : „*înfricoșător de* urîtă", *îngrijora* : „*îngrijorător de* slabă", *înspăimînta* : „*înspăimîntător de* urîtă", *neliniști* : „*neliniștitor de* pesimistă", *ofensa* : „*ofensator de* îndrăzneață", *pasiona* : „*pasionant de* interesantă", *pătrunde** : „privire *pătrunzător de* vie", *plictisi* : „*plictisitor de* ascultătoare", *sfîșia** : „*sfîșietor de* tristă", *sîcîi* : „*sîcîitor de* curioasă", *șoca* : „*șocant de* elegantă" etc.).

Puține sînt verbele care, făcînd parte din aceeași clasă sintactico-semantică, nu sînt generatoare ale acestor construcții (v. *impacienta, indispune, îndîrji, îndurera, înrăi, înverșuna, înveseli, mira, nemulțumi, preocupa, speria*), mai ales verbe de la care nu se folosește un derivat în *-tor* sau *-ant*. Absența construcției derivînd de la verb este suplinită, în unele situații, de o construcție cu un determinant adjectival (devenit adverb): „Suferință tu, *dureros de dulce*", Eminescu, O.I. 199 (și nu **îndurerător de* dulce).

Specificul sintactic al construcției constă în incorporarea, ca determinant adverbial, a unui derivat postverbal prin sufixare (cu sufixele *-tor* și *-ant*) de la o clasă de verbe omogenă sintactic și semantic. Sintactic, verbele se caracterizează prin apariția în contextul — Subiect⁀Obdir, cu restricția selecțională [+Uman] pentru obiectul direct. Semantico-sintactic, se caracterizează prin acceptarea vecinătăților — Cauzal⁀Experimentator [21], Cauzalul realizîndu-se în structura de suprafață ca subiect, iar Experimentatorul, ca obiect direct personal. Tematic, reprezintă, de asemenea, o clasă omogenă, fiind vorba de verbe de „afectivitate" și, implicit, de „subiectivitate" [22], întrucît raportează la subiect (la vorbitor) o stare puternic afectivă ca: enervare, exasperare, încîntare, duioșie, groază, tristețe, surprindere, tulburare, grijă, frică, spaimă, uimire etc. Mărcile semantice de „afectivitate" și de „subiectivitate" se transferă asupra construcției cu *de*, în care sînt incorporate verbele, convertind un fapt asertat impersonal (și anume: *există calitatea X* („*abstracțiune*", „*delicatețe*", „*amănunțime*", „*curățenie*" *etc.*) *a obiectului Y*) într-o construcție modalizată, puternic subiectivă și afectivă („*dezgustător de abstractă*", „*enervant de delicat*", „*exasperant de amănunțit*", „*impresionant de curată*" etc.). Determinantul adverbial postverbal funcționează ca „indicator de subiectivitate" [23] și „indicator emoțional".

Semantic, construcția conține două acte ilocuționare [24] potențiale: „eu a f i r m că *p* (*p* = există calitatea X a obiectului)" și „eu r e g r e t că *p*", primul fapt aparținînd părții descriptive, constatative, a enunțului,

[21] V. descrierea structurii „cazuale" la Ch. Fillmore (1968); v. și Dindelegan (1976), p. 26–29.

[22] Subiectivitatea, în accepția lui Benveniste (1966), p. 258–266, angajează aici, simultan, verbul (sînt verbe cu subiectivitate „inerentă") și persoana I, a vorbitorului, implicată de natura acestor verbe („*Mă dezgustă* că...", *Mă enervează* că...").

[23] Termenul este folosit în accepția lui Benveniste (v. *supra*, n. 22).

[24] Pentru distincția acte **locuționare/ ilocuționare/ perlocuționare**, în concepția „actelor de vorbire" a lui Austin, v. Lyons, *op. cit.*, 2, p. 730 și urm. și Anscombre (1975), I, § 2.1.

iar al doilea, părţii nedescriptive, încărcăturii lui performative [25]. Cel de-al doilea adaugă la condiţia de adevăr exprimată de primul o specificare din plan emoţional şi subiectiv („enervarea", „exasperarea"... subiectului în legătură cu *p)*.

Dată fiind natura semantică a multora dintre temele verbale încorporate, construcţia în ansamblu implică şi alte acte ilocuţionare : de multe ori, de a v e r t i z a r e a receptorului (v. *agasant de, alarmant de, ameninţător de, enervant de, exasperant de* etc.), purtînd presupoziţia că vorbitorul apreciază însuşirea (sau caracteristica) asociată cu aceşti determinanţi ca reprobabilă, chiar atunci cînd aparţine registrului de însuşiri (caracteristici) pozitive (ex. : „exasperant de *veselă*" *)*.

Informaţia emoţional-subiectivă captată de construcţie, prin încorporarea semelor afective ale temelor verbale, are un puternic efect perlocuţionar. Vorbitorul selectează, din posibilităţile codului lingvistic, anumite mijloace, cu intenţia expresă de convingere a receptorului asupra adevărului laturii constatative.

Construcţia conţine şi o informaţie g r a d u a l ă, care, ca şi în cazul tipului discutat la **3.2.2.**, se exprimă i n d i r e c t, sub forma unei consecinţe a gradului în care obiectul posedă însuşirea (sau acţiunea posedă caracteristica) : „atît de abstractă, *încît* mă dezgustă", „atît de delicat, *încît* mă enervează" etc.

Dintre caracteristicile sintactice şi sintactico-semnatice ale construcţiei menţionăm :

— Nu acceptă realizări imperative *(*Fii exasperant de vorbăreaţă!)*, ca, dealtfel, orice construcţie care conţine un modalizator de tip apreciativ, afectiv, avînd în vedere că informaţia afectiv-emoţională care priveşte exclusiv starea subiectului nu poate fi inclusă în expresia „comenzii", a „cererii", destinate în exclusivitate receptorului.

— Determinantul se combină, de preferinţă, cu adjective din zona calităţii, deci de apreciere modală, şi mai puţin cu adjective comportînd un sem de dimensiune *(?pasionant de înaltă, de densă, de uşoară)* [26]. Sînt excluse combinaţiile cu adjective marcate ele însele gradual-superlativ *(*pasionant de colosală, de fantastică)*.

— În unele situaţii, sînt cumulate determinări graduale de tipul **3.2.1.** şi **3.2.3.** (ex. : „*extrem de* verosimil, chiar *halucinant de* verosimil", Preda, P. III, 307), într-o succesiune care sugerează o anume ierarhie, primul fiind determinantul gradual non-emoţional, al doilea, modalizatorul puternic emoţional.

3.2.4. Determinanţi postverbali captînd valori de modalitate epistemică doxastică [27]

[25] Pentru enunţurile **performative**, în contrast cu cele **constatative**, v. Lyons, *op. cit.*, 2, p. 726 şi urm. ; v. şi Anghelescu (1981), p. 11—12.

[26] Nu sînt excluse şi asemenea asocieri ; semnul de întrebare aşezat înaintea construcţiei indică un grad de acceptabilitate mai mic.

[27] Pentru conceptul de modalitate epistemică, v. Lyons (1977), 2, cap. 17, p. 787—823 ; să se vadă, de asemenea, Vasiliu (1978), unde descrierea modală este mai rafinată, distingîndu-se modalităţile a l e t h i c e de cele n e a l e t h i c e (d o x a s t i c e şi d e o n t i c e), Vasiliu (1981) p. 18, unde se utilizează conceptul de „fraze de atitudine epistemică", cu referire la modalizatorii „a şti", „a crede", şi Anghelescu (1981), p. 60—74.

Includem în această categorie următoarele situaţii sintactice şi semantice :

(a) *admira* : „Raţionamentul e *admirabil de* clar", Borcilă, P. 229
lamenta : „e un Othello bufon... *lamentabil de* neechivoc", Munteanu, I.L.R., 479
lăuda : „o studentă *lăudabil de* muncitoare"
regreta : rezultate *regretabil de* mediocre", Sp. 16 mai 1981, 2

(b) *admite* : „*inadmisibil de* bine dispusă", Mazilu, N.E. 110
calcula : „cu efecte *incalculabil de* dăunătoare", Sc. 12 iunie 1981, 4
contesta : „soluţie *incontestabil de* economicoasă", T.V. 15 martie 1981
crede : „trucuri *incredibil de* simple", Preda, P. III, 309
suporta : „să se simtă atît de *insuportabil de* singur", Wain, C. 20
termina : „peregrinări *interminabil de* lungi", Rom. lib. 19 iunie 1981, 5

(c) *aştepta* : „înfăţişări *neaşteptat de* triste", Grigorescu, M.C. 149
bănui : „mîna ascultătoare, *nebănuit de* vînjoasă", Blaga, Z.E. 307
închipui : „un fel de rouă *neînchipuit de* limpede", Grigorescu, M.C. 339
permite : „elevă *nepermis de* lăsătoare"
spera : „în condiţii *nesperat de* avantajoase", Mazilu, N.E. 26
spune : „i se păru *nespus de* frumos şi *nespus de* greu", Mazilu, N.E. 81 [28].

Toate cele trei construcţii includ un determinant de provenienţă verbală : un derivat prin sufixare, cu sufixul *-bil* (în *a*), un derivat cu aceeaşi structură, dar la care se adaugă şi un morfem negativ (în *b*), un supin [29] negat (în *c*) [30].

Comună celor trei realizări este indicarea i n d i r e c t ă a aprecierii graduale, ca o consecinţă a gradului în care obiectul posedă calitatea (sau verbul caracteristica) :
(a) „atît de mediocre, *încît* este regretabil"
(b) „atît de dăunătoare, *încît* este incalculabil"
(c) „atît de vînjoasă, *încît* este de nebănuit".

[28] În unele construcţii cu aceeaşi structură, s-a pierdut sentimentul legăturii cu originea verbală a determinantului (v. „suma *neobişnuit de* mare", Grigorescu, M.C. 282, „haina *nemaipomenit de* frumoasă"), determinanţii fiind simţiţi ca adjective marcate semantic superlativ, deci aparţinînd clasei **3.2.1.**, unde, dealtfel, au şi fost discutaţi.

[29] Am interpretat determinantul ca supin, şi nu ca participiu, avînd în vedere paralelismul construcţiilor „frumoasă *de nespus*" = „nespus *de frumoasă*" şi, în plus, natura v e r b a l ă spre care trimite interpretarea semantică a construcţiei : „atît de frumoasă, încît nu se poate spune". Absenţa prepoziţiei la stînga determinantului nu este un argument concludent pentru interpretarea lui ca participiu, dat fiind ineditul poziţiei prepoziţiei – aşezată după determinant – în toate construcţiile analizate aici (v. *supra*, p. 593).

[30] O construcţie înrudită cu cea de la *(c)* este : „situaţie *de necontestat* de dificilă", Sp. 23 dec. 1980, 3, în care supinul este legat nu numai de adjectiv, ci şi de regentul substantival. Deosebirea de *(c)* constă în imposibilitatea suprimării legăturii prepoziţionale dintre supin şi substantiv (* „*situaţie necontestat* de dificilă"), ceea ce probează existenţa unei organizări sintactice diferite de *(c)*, anume : Substantiv ← Supin ← Adjectiv, unde vîrful săgeţii indică centrul sintagmei.

Realizările (*a*) și (*b*) conțin, în cadrul unei atitudini modale doxastice [31], un operator modal [32] explicit, actualizat prin forma sufixului *-bil*, captînd deci o informație doxastică de „posibilitate" : „atît de mediocre, *încît este credibil* că se regretă". În *(b)*, negarea „posibilității" este un mijloc de exprimare a „certitudinii" [33], a siguranței în ce privește nerealizarea consecinței prezumate în construcție : „atît de dăunătoare, *încît nu este credibil* că se calculează" echivalent cu „atît de dăunătoare, *încît se crede în mod cert* că nu se calculează". Se ajunge, prin negație, din domeniul modalității epistemice a „posibilului" în cel al „necesarului" [34].

În (*c*), negarea supinului este și aici un mijloc de exprimare a „certitudinii", iar informația modală procurată de supin captează ideea de „posibilitate" [35] : „atît de vînjoasă, *încît nu este credibil* să se bănuiască" echivalent cu „atît de vînjoasă, *încît se crede în mod cert* că nu se bănuiește". Această interpretare conduce la echivalența semantică a construcțiilor *(b)* și *(c)*, numai că în *(b)* apare un operator modal explicit (sufixul modal), iar în *(c)*, informația modală este procurată de forma verbului. Am subordonat informația modală de „posibilitate", prezentă în toate cele trei construcții, modalității d o x a s t i c e, și nu a l e t h i c e, avînd în vedere sensul captat aici, convertibil, în limbajul natural, în operatorul modal „este credibil că..."[36], deci o informație modală mai puțin puternică decît în cazul modalităților alethice, fiind raportată „nu la toate lumile posibile", ci la „atitudinea colectivității de vorbitori față de aserțiunile pe care le fac" [37].

Caracteristică celor trei construcții este prezența a două tipuri de modalizatori : pe de o parte, modalizatori din registrul modalităților e p i s t e m i c e („posibilitate" și „posibilitate negată", în cadrul unei atitudini modale doxastice), iar pe de altă parte, din registrul modalităților e v a l u a t i v e (deci implicarea subiectului, care a p r e c i a z ă că însușirea sau caracteristica se găsește într-un anumit grad). Prin al doilea tip de informație modală se stabilește legătura cu toate construcțiile discutate pînă aici, care conțineau în comun o modalizare de tip evaluativ (o evaluare cantitativ-graduală nesuperlativă : *suficient de* sau superlativă : *teribil de)*.

[31] Pentru modalitatea d o x a s t i c ă, v. Vasiliu (1978), p. 232—254 și Vasiliu (1981), p. 18—20.

[32] Pentru conceptul de operatori modali, v. Vasiliu (1978), p. 238—253 și (1981), p. 18—19, unde se interpretează ca operatori modali ai limbajului natural o serie de verbe și construcții verbale impersonale, unele adverbe și construcții adverbiale, unele conjuncții.

[33] V. și Anghelescu (1981), p. 41, unde se subliniază că « certitudinea este frecvent exprimată prin formule aparent negative care semnifică „nu este îndoială", „este neîndoios că"». Să se vadă, dealtfel, și Gram. (1966), II, p. 47, unde, printre posibilitățile de exprimare a afirmației, se menționează și expresiile cu formă negativă : *nici vorbă, nici discuție, fără doar și poate, fără îndoială.*

[34] Pentru legătura între „posibil" și „necesar" prin negație, v. Lyons (1977), 2, p. 787—788.

[35] Sinonimia supinului cu infinitivul și a amîndurora cu una dintre ipostazele semantice ale conjunctivului este menționată de lucrările noastre de gramatică (v., de exemplu, Dindelegan (1976), p. 186, unde se găsesc și alte trimiteri bibliografice), conținîndu-se, în această indicație, și sublinierea valorii comune de „posibilitate".

[36] V. Vasiliu (1978), p. 245.

[37] V. Vasiliu (1981), p. 18, 20.

3.3. Determinanţi cantitativi nedefiniţi

Inventarul acestora nu este prea bogat: *atît de* (ex.: „Dar era ea chiar *atît de* acaparatoare şi de agresivă?", Mazilu, N.E. 10), *aşa de* (ex.: „De ce mi-ai apărut *aşa de* antipatic prima oară?", *ib.* 73), *cît de* (ex.: „*cît de* criminali au fost în istoria muzicii cei care au deformat structurile acestor opere!", Comarnescu, C.P. II, 151), *oricît de* (ex.: „privind fiecare mărturie a primăverii, *oricît de* modestă şi de înşelătoare", Mazilu, N.E. 79).

Din punct de vedere semantic, toate aceste determinări sînt cantitative (conţin în matricea lor semantică seme cantitative), fără ca aprecierea cantitativă să fie precis specificată. Comun acestora este un mare grad de ambiguitate, provenind, pe de o parte, din nedeterminarea lor cantitativă intrinsecă, iar pe de altă parte, din apariţia lor în contexte stilistic diferite, fie neutre din punct de vedere stilistic, fie exclamative, emfatice.

(a) **În contexte neutre stilistic**, constatăm o nevoie de diminuare a nedeterminării, satisfăcută prin introducerea unor specificări cantitative exterioare construcţiei, realizate propoziţional. Astfel, în enunţuri ca: „nu era *atît de* rezistentă, *pe cît* am dori" [38], specificarea nedeterminării se obţine printr-un raport comparativ (comparaţia cu măsura standard a vorbitorului: „atît... (pe) cît"), iar în construcţii ca: „era *atît de* rămasă în urmă, *încît* nu mai speram în vreo revenire", o diminuare a nedeterminării se realizează indirect, prin raportul consecutiv în care se angajează determinantul („atît de... încît"). Faptul că, în vecinătatea unor propoziţii de specificare cantitativă, determinanţii îşi pierd gradul de nedefinire se probează prin aceea că tolerează, la rîndul lor, vecinătatea unor determinanţi de cuantificare e x a c t ă (ex.: „*exact atît de* mult *cît* ne trebuie", Sc. 10 mai 1981, 2) şi a p r o x i m a t i v ă [39] (ex.: „*aproape atît de* mult *cît* ne trebuie").

Oricît de (cu varianta liberă *cît de* [40]) apare în contexte fără punct de referinţă, exprimînd, în oricare din ipostazele lui sintactice (în principale: „Cumpără cărţi *oricît de* scumpe!", ca relativ în subordonate nonconcesive: „Am cumpărat (cărţi) *oricît de* scumpe am vrut", ca relativ în subordonate concesive: „*Oricît de* scumpe ar fi, tot..."), o cantitate nedeterminată, dar apreciată de vorbitor ca depăşind o limită (un punct de reper) şi deci intrînd, cu oarecare aproximaţie, în seria sinonimică a lui *mult* [41].

Din punct de vedere sintactic, am subliniat deja eterogenitatea lui *oricît de*, care apare fie ca adverbial conectiv, fie ca non-conectiv. În acelaşi sens, *cît de* apare ca morfem relativ în relative non-interogative (ex.: „A lucrat *cît de* repede a vrut"), ca morfem relativ interogativ (ex.: „Mă întreb *cît de* inteligentă este") [42] sau ca adverbial non-relativ,

[38] Aceeaşi construcţie poate apărea şi fără *pe* („nu era *atît de* rezistentă, *cît* am dori").

[39] Pentru distincţia cuantificare **exactă/aproximativă** şi pentru mijloacele de realizare în limba română, v. Vasiliu (1970), p. 159–160.

[40] Trebuie distins *cît de* $_1$, variantă liberă a lui *oricît de*, de *cît de* $_2$, apărînd în distribuţie complementară cu *oricît de*, fie ca morfem interogativ-relativ, fie ca adverbial exclamativ (v. *infra*).

[41] Spre deosebire de *(ori)cît de*, *mult* nu satisface structura sintactică cu *de*.

[42] Pentru obţinerea structurilor transformate cu *cît*, morfem relativ non-interogativ şi interogativ, v. Dindelegan (1976), p. 197–198.

în contexte în care este sinonim cu ,,cît mai" (ex. : ,,punerea *cît de* rapidă în funcţiune", Sc. 15 nov. 1980, 4).

(b) **În contexte exclamative, emfatice**, determinanţii nedefiniţi încorporează aprecieri graduale superlative, acomodîndu-se semantic la noul context, astfel că *atît*, la origine un cantitativ care exprimă o ,,coincidenţă" cu un anumit punct de referinţă interior (sau exterior) vorbitorului, şi *cît*, la origine un ,,totalitar (sau partitiv) generalizant" [43], trec în zona superlativului, adică a depăşirii, într-un grad înalt, a punctului de referinţă. Din determinanţi cantitativi puri devin determinanţi superlativ-emfatici (ex. : ,,*Atît de* frumoasă te-ai făcut !", ,,*Cît de* frumoasă te-ai făcut !"), apărînd în contexte marcate neechivoc superlativ, dar şi în construcţii ca : ,,timpului de cînd ne cunoaştem, *atît de* bogat în contradicţii", Austen, M. P. 250, ,,iar pe erou îl readuce la... *atît de* rîvnitul han", Munteanu, I.L.R., 549, în care o intonaţie specială indică plasarea construcţiei în registrul emoţional, emfatic. Nedeterminarea din semantica internă a acestor formative are ca efect, în plan stilistic, o libertate acordată receptorului în evaluarea limitei cantitative a aprecierii superlative, care poate îmbrăca o infinitate de specificări cantitative. Subiectivitatea actului de evaluare, comună tuturor construcţiilor cu determinanţi cantitativi non-numerici [44], este sporită aici de nedefinirea determinantului.

În cazul lui *aşa de*, sinonim cu *atît de*, trecerea în registrul emoţional, cu valori apreciative-superlative, a fost facilitată de semantica originară a acestuia, marcat semantic modal-calitativ, şi nu cantitativ [45].

Faptul că *atît de*, *aşa de*, *cît de* ajung să fie marcaţi prin seme apreciative-superlative le impune anumite restricţii combinatorii, şi anume : evitarea vecinătăţilor unor determinanţi marcaţi gradual superlativ (*,,*atît de foarte* frumoasă", ?,,*atît de extraordinar de* frumoasă") [46].

Cele două ipostaze ale cantitativelor nedefinite : de la *(a)* şi *(b)* au ca reflex, în plan sintactic, posibilitatea celor de la *(a)* de a apărea în enunţuri imperative (ex. : ,,Cumpără flori *oricît* de scumpe !", ,,Cumpără *cît de* mult doreşti !", ,,Fii *atît de* cochetă cît trebuie !") şi, dimpotrivă, imposibilitatea celor de la *(b)* de a apărea în enunţuri de acelaşi tip (*Fii *atît (aşa) de* frumoasă !), ca urmare a faptului semnalat deja [47] că informaţia subiectiv-emoţională a vorbitorului nu poate fi impusă, sub forma ,,cererii", a ,,comenzii", destinatarului.

3.4. Determinanţi comparativi de egalitate

Structura sintactică cu *de* apare şi în construcţiile comparative de egalitate referitoare la un adjectiv (sau un adverb). La inventarul

[43] V. descrierea lor semantică la Manoliu (1968), p. 123, 128.

[44] V. *supra*, § 2, p. 594.

[45] Şi în plan sintactic se constată efectul acestei istorii semantice, în sensul că, spre deosebire de *atît de*, cu care apare în exact aceleaşi contexte, *aşa* admite suprimarea lui *de*, realizînd deci şi structuri sintactice prin adjoncţiune (ex. : ,,E chiar *aşa urîtă* cum mi-ai spus ?", Bănulescu, I. B. 240, ,,cele vreo 40 de pavilioane ale Bienalei sînt *aşa departe*", Comarnescu, C.P. I, 17, dar niciodată * *atît urîtă*, * *atît departe*).

[46] Construcţii de acest tip, posibile şi chiar frecvente în alte limbi (v., de exemplu, pentru engleză Bresnan (1973)), sînt evitate în română. Cînd, totuşi, apar, este semnificativ că le întîlnim în traduceri din engleză : ,,face totul *atît de încîntător de* absurd", Austen, M. P. 326, ,,să se simtă *atît de insuportabil de* singur", Wain, C. 20.

[47] V. *supra*, **3.2.3.**, la p. 601.

curent, consemnat de gramatici ca mijloace de exprimare a comparativului de egalitate al adjectivului (sau al adverbului) [48], adăugăm:

deopotrivă de: „casa de zid și casa de simțiri îi păreau *deopotrivă de* concrete", Hortensia Papadat-Bengescu, apud Manolescu, A. 30; „migala meșteșugului *deopotrivă de* scrupulos în cizelarea giganticelor blocuri și a minusculelor pietricele", Munteanu, I.L.R. 544

egal de: „al hangiței rămasă văduvă... și *egal de* întreprindă (sic!) în afacerile meșteșugărești, gospodărești, de inimă", *ib.* 548.

În plan semantic, avem a face cu un determinant de tip relațional, care, prin compararea gradării însușirilor, stabilește o relație de egalitate între: *(a)* aceeași însușire posedată de două obiecte sau de același obiect în momente diferite (sau între aceeași caracteristică referitoare la două acțiuni); ex.: „și alte teme *la fel de interesante* ca acestea", Sc. 15 nov. 1980, 2, „rămîne *la fel de incertă* ca și pînă acum", Sc. 10 ian. 1981, 4 și *(b)* între două însușiri distincte a două obiecte sau ale aceluiași obiect (sau între două caracteristici distincte); ex.: „linii *pe cît de repezi, pe atît de pregnante*", Munteanu, I.L.R. 517, „*Pe cît de sever* era tata în viața publică, *pe atît de blînd* și *chiar timid* apărea în cea intimă", Călinescu, apud Gram. (1966), II, 310. Prin urmare, se disting două enunțuri de tip comparativ: (I) *A* la fel de *a* ca *B*, unde *A* și *B*, obiectele deținătoare ale însușirii, sînt distincte, iar *a*, însușirea, este identică pentru cele două obiecte și (II) *A* la fel de *a*, cît *B* de *b*, unde *a* și *b*, cele două însușiri, sînt distincte, iar *A* și *B*, obiectele, pot fi distincte sau identice [49].

Din ambele tipuri de comparație decurge obligativitatea punctului de referință: în tipul I, servește ca punct de referință gradația aceleiași însușiri posedate de B (în plan componențial-sintactic, însușirea se exprimă, de obicei, o singură dată (ex.: „A la fel de *frumos* ca B")); în tipul II, servește ca punct de referință gradația însușirii *b* (în plan componențial-sintactic, se exprimă ambele însușiri (ex.: „pe cît de *frumos*, pe atît de *leneș*")).

În plan logico-semantic, inserarea seriei relatorilor de egalitate, în cazul comparației de tip I, transformă predicatul [50] adjectival dintr-un predicat cu un singur argument (ex.: „**băiat** *frumos*", cu reprezentarea f(x)) într-un predicat cu două argumente (ex.: „**băiat** *la fel de frumos* **ca și Ion**", cu reprezentarea f (x, y)). Ca structură logică, grupul în discuție intră în aceeași clasă cu „**băiat** *mai frumos* **decît Ion**", cu deosebirea că, în această ultimă construcție, argumentele sînt ordonate, neadmițînd schimbarea poziției, în timp ce în prima situație, argumentele sînt interșanjabile [51]. Pentru comparația de tip II, calculul cu predicate conduce

[48] V., de exemplu, Gram. (1966), I, p. 126–127.

[49] Pentru distingerea celor două tipuri și pentru descrierea lor în franceză, v. Anscombre (1975), I, p. 19 și urm.

[50] Este vorba de predicat în sensul logic al termenului.

[51] S-a semnalat aceeași structură logică: f (x, y), cu argumente interșanjabile, pentru adjectivele și verbele așa-zis „reciproce" (v. art. ns. *Grupul adjectival constituit cu dativul*, în SCL XXXII (1981), nr. 5, sub tipar), cu deosebirea că, în situația comparativului de egalitate

la o structură cu două predicate adjectivale, fiecare cu un singur argument (ex. : „sever" (tata), „blînd" (tata)).

La un prim examen, tipul de construcţie de sub **3.4.** s-ar putea analiza potrivit aceluiaşi mod de interpretare propus pentru toate construcţiile de pînă aici, considerînd că şi în **3.4.** sînt asertate două fapte : *(a)* a f i r m că există calitatea *a* pentru cele două obiecte comparate, în cazul construcţiei de tip I, şi există calităţile *a*, *b*, în cazul tipului II, şi *(b)* a p r e c i e z că există un raport de egalitate între gradele în care este posedată însuşirea (sau sînt posedate însuşirile), apreciere care, ca şi în situaţiile anterioare, implică o notă de subiectivitate, reprezentînd o informaţie de modalizare.

Deosebirea de construcţiile anterioare constă în lipsa oricărei presupoziţii de natură *g r a d u a l ă*, deci a oricărei informaţii privitoare la gradul în care este posedată însuşirea (sau însuşirile). În construcţii ca : „*la fel de suferind* ca şi pînă acum" (tipul I) şi „*deopotrivă de scrupulos* şi de *migălos*" (tipul II), însuşirile „suferind", „scrupulos", „migălos" sînt posedate în oricare din gradele posibile, ajungîndu-se deci la o n e u t r a l i z a r e a o p o z i ţ i i l o r g r a d u a l e. Această neutralizare are ca efect, în plan sintactic, evitarea construcţiilor în care adjectivul este însoţit de mărci formale graduale („? *la fel de foarte* frumoasă", „?*la fel de teribil de* frumoasă", „? *la fel de puţin* frumoasă"), construcţiile fără mărci graduale acoperind semantic şi situaţia celor dintîi (În planul gradaţiei obiective, construcţia „A este la fel de frumoasă ca B" poate accepta o multitudine de semnificaţii, inclusiv pe aceea a raportului de egalitate între gradele m a x i m e ale însuşirii „frumos" posedate de A şi B.)

În cazul adjectivelor referitoare la dimensiuni, în vecinătatea relatorului *la fel de* (sau oricare din aceeaşi serie), se produce şi o n e u t r a l i z a r e a opoziţiilor c a n t i t a t i v e, adjectivele pierzîndu-şi semele de „depăşire" sau de „diminuare" cantitativă („mai mult" sau „mai puţin" faţă de o măsură standard) [52], şi devenind simpli indicatori adjectivali pentru o anumită dimensiune. Semnificaţia unor construcţii ca : „A este la fel de *mare (înalt, greu, lung, mic, uşor*. . .) ca B" se reduce la afirmarea raportului de egalitate între dimensiunile : mărime, înălţime, greutate, lungime ale obiectelor comparate, fără nici o specificare precisă de natură cantitativă. Opoziţia „care depăşeşte dimensiunile obişnuite"/ „obişnuit ca dimensiune" / „în minus faţă de dimensiunile obişnuite" se suprimă.

Neutralizarea opoziţiilor graduale şi a unora de tip cantitativ face ca presupoziţia existenţială de la (*a*) să nu fie valabilă în mod absolut, deosebind, din acest punct de vedere, construcţiile de la **3.4.** de cele anterioare.

Ceea ce rămîne comun cu tipurile anterioare este informaţia de modalizare cuprinsă în faptul asertat la (*b*). Implicarea subiectului în actul de evaluare a egalităţii se marchează şi prin posibilitatea inserţiei altor cuantificatori-modalizatori, fie cu rolul de aproximare şi de dimi-

de tip I, a c e l a ş i adjectiv (sau adverb), caracterizat în alte apariţii ca predicat cu un singur argument, devine aici un predicat cu două argumente, ca urmare a operaţiei de inserare a unui relator din seria mai sus menţionată.

[52] Adjective ca: *mare, înalt, greu, lung* conţin seme de apreciere cantitativă „de depăşire", iar *mic, uşor*, seme de apreciere cantitativă „de diminuare" ; v. Forăscu (1978), p. 63–64.

nuare a relației de egalitate (ex. : „a-i crea o situație convenabilă e *aproape la fel de* important cu a-l avea de amant", Manolescu, A. 40, „toate sînt *cam deopotrivă de* aberante", Munteanu, I.L.R. 480), fie de specificare a exactității ei (ex. : „este *exact la fel de* inofensiv ca și pînă acum", Mag. 7 martie 1981, 2).

4. Concluzii

— Sintactic, structura aici în discuție se caracterizează prin prezența elementului joncțional *de* și prin numeroase restricții de topică. Trebuie subliniat că raporturi semantice similare (ca tip de cuantificare și de modalizare), dar pentru alte formative decît cele analizate aici, se realizează sintactic diferit (să se compare : „*suficient de* respectată" cu „*puțin* respectată" și „*teribil de* frumoasă" cu „*foarte* frumoasă", „*mult prea* frumoasă"). Deci nu există o legătură necesară între informația semantică a unui anumit grup și organizarea lui sintactică. În cazul grupului analizat, construcțiile actualizînd structura cu *de* se pot subordona, sub unele aspecte, aceluiași mod de interpretare semantică.

— Structura adjectivală (sau adverbială) cu *de* are o poziție „tare" în sistemul sintactic al româniei actuale, ca frecvență și ca „deschidere". Construcțiile de tipul **3.1.**, **3.3.** și **3.4.** au o frecvență și o disponibilitate semantică mare, dar un inventar de determinanți restrîns. Tipurile **3.2.1.**, **3.2.2.**, **3.2.3.** și **3.2.4.** au un mare grad de „deschidere", putînd să se îmbogățească oricînd, în poziția determinantului, cu alte formative, selectate din anumite zone semantice. Dintre ele, preferința pentru tipul **3.2.2.** caracterizează aspectul cult-scris al limbii (în special, variantele critică literară și beletristică), fiind de dată recentă.

— Din punct de vedere semantic, toate construcțiile se pot subordona ideii de evaluare cantitativă, fie în sensul individualizării cantitative a gradului în care un obiect posedă însușirea (sau o acțiune caracteristica), fie în sensul comparării și al aprecierii raportului de egalitate între două puncte ale unei scări de gradație a însușirilor (sau a caracteristicilor) —v. tipul **3.4.**

— Comună acestor construcții este captarea unor informații modale din registrul modalităților apreciative, presupunînd implicarea subiectului în operația de evaluare cantitativă. Intervine aici relația dintre cuantificare și modalizare, în sensul că toți cuantificatorii cardinali non-numerici (de tipul celor care apar în această structură) implică o apreciere subiectivă a specificării cantitativ-graduale.

— Tipurile **3.2.1.**, **3.2.2.**, **3.2.3.** **3.2.4.** și anumite realizări din **3.3.** (cele din contexte exclamative emfatice) captează, pe lîngă informația de modalizare precizată anterior, și o informație suplimentară, din registrul modalităților subiectiv-emoționale, realizînd deci un puternic efect perlocuționar. În cazul construcției **3.2.4.**, sînt captate, prin operatori modali expliciți sau prin forma verbală a determinantului, și informații modale de tip d o x a s t i c.

— Tipurile **3.1.** **3.2.** și **3.3.** au în comun particularitatea negației de a angaja, dintre cei doi componenți ai grupului : determinant — regent, numai determinantul, fiind negată nu însușirea (caracteristica), ci gradul ei de evaluare cantitativă. Această trăsătură a negației decurge din particularitatea comună de încorporare a presupoziției existențiale „*afirm că există calitatea* **x** *a obiectului (sau caracteristica* **x** *a acțiunii)*". Numai

în cazul construcţiilor de tipul **3.4.**, dată fiind neutralizarea opoziţiilor graduale şi cantitative în vecinătatea relatorului *la fel de* (sau oricare din seria lui sinonimică), aceeaşi presupoziţie nu este valabilă în mod absolut.

— Construcţiile de la **3.2.3.**, **3.2.4.**, şi, în oarecare măsură, şi de la **3.2.2.** sînt purtătoare şi ale altor presupoziţii, în funcţie de semantica determinantului. De exemplu, în cadrul unui act ilocuţionar de ,,avertizare'', conţin presupoziţia că vorbitorul apreciază însuşirea (sau caracteristica) exprimată prin centrul construcţiei ca reprobabilă.

IZVOARE ŞI LUCRĂRI DE REFERINŢĂ

Austen, M. P. — Jane Austen, *Mîndrie și prejudecată*, trad. de Ana Almăgeanu, 1968

Bănulescu, I. B. — Ștefan Bănulescu, *Iarna bărbaților*, 1979

Blaga, Z. E. — Lucian Blaga, *Zări și etape*, 1968

Blandiana, L. P. — Ana Blandiana, *Cea mai frumoasă dintre lumile posibile*, 1978

Borcilă, P. — Mircea Borcilă, Richard McLain (ed.), *Poetica americană. Orientări actuale*, 1981

Călinescu, C. — G. Călinescu, *Am fost în China nouă*, 1955

Comarnescu, C. P. — Petre Comarnescu, *Chipurile și priveliștile Europei*, vol. I, II, 1980

Cornea, R. — Paul Cornea, *Regula jocului*, 1980

Eminescu, O. I. — M. Eminescu, *Opere*, vol. I, 1939

Fl. — ,,Flacăra''

Grigorescu, M. C. — Dan Grigorescu, *Marile canioane*, 1977

Mag. — ,,Magazin''

Manolescu, A. — Nicolae Manolescu, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, vol. II, 1981

Mazilu, N. E. — Teodor Mazilu, *O singură noapte eternă*, 1976

Munteanu, I.L.R. — George Munteanu, *Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici*, 1980

Neagu, C. — Fănuș Neagu, *Cartea cu prieteni*, 1979

Preda, M. S. — Marin Preda, *Marele singuratic*, 1976

Preda, P. — Marin Preda, *Cel mai iubit dintre pămînteni*, I, II, III, 1980

Rom. lib. — ,,România liberă''

Rom. lit. — ,,România literară''

Sc. — ,,Scînteia''

Sp. — ,,Sportul''

T.V. — emisiune de televiziune

Vasiliu, P. — Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*, 1978

Wain, C. — John Wain, *Un cer mai mic*, trad. de Adina Arsenescu, 1980

★

Anghelescu (1981) — Nadia Anghelescu, *Semantica modalităților în limba arabă*

Anscombre (1975) — Jean-Claude Anscombre, *Il était une fois une princesse aussi belle que bonne*, I, în ,,Semantikos'', (1975), nr. 1, p. 1—28 și II, (1976), nr. 2, p. 1—26.

Bartsch (1976) — Renate Bartsch, *The grammar of adverbials. A Study in the Semantics and Syntax of adverbial constructions*

Benveniste (1966) — Emile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris

Bresnan (1973)	Joan W. Bresnan, *Syntax of the Comparative Clause Construction in English*, în „Linguistic Inquiry", IV (1973), 3, p. 275—343
Dindelegan (1976)	Gabriela Pană Dindelegan, *Sintaxa limbii române*. Partea I : *Sintaxa grupului verbal*
Fillmore (1968)	Ch. J. Fillmore, *The Case for Case*, în „Universals in Linguistic Theory", Em. Bach, R. Harms (eds.)
Forăscu (1978)	Narcisa Forăscu, *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Sinonimia adjectivală*
Gram. (1966)	Academia R.S.R., *Gramatica limbii române*, I, II
Huntley (1976)	Martin Huntley, *Presupposition and implicature*, în „Semantikos" (1976), nr. 2, p. 67—88
Iordan (1956)	Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*
Iordan (1975)	Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*
L.R.C.	Ion Coteanu (coordonator), *Limba română contemporană*, vol. I
Lyons (1977)	John Lyons, *Semantics*, 1, 2
Manoliu (1968)	Maria Manoliu Manea, *Sistematica substitutelor din româna literară standard*
Tuţescu (1978)	Mariana Tuţescu, *La présupposition en français contemporain*
Vasiliu (1970)	Emanuel Vasiliu, *Elemente de teorie semantică a limbilor naturale*
Vasiliu (1978)	Emanuel Vasiliu, *Preliminarii logice la semantica frazei*
Vasiliu (1981)	Em. Vasiliu, *Postulat de sens şi cunoaştere*, în *Semantică şi semiotică* sub redacţia acad. I. Coteanu şi prof. dr. Lucia Wald

The Structure Adverb + *de* + Adjective (or Adverb) : A Syntactic and Semantic Description

(*Summary*)

We describe syntactic constructions of the type : *suficient de, destul de frumoasă, colosal de frumoasă, atît de frumoasă, aşa de frumoasă, cît de frumoasă, la fel de frumoasă*. They belong to the adjectival/ adverbial phrase, and are characterized by the presence of the connective element *de*, placed between determiner and head. We reveal the syntactic specificity of the group and its place within the system of present-day Romanian. Other features of the constructions as : negation, imperative constructions, which "hide" the semantic nature of the construction, are also dealt with.

From a semantic (the semantics of quantification) and pragmatic perspective (Speech-Acts theory, subjective epistemic modalities), we give details on the semantic description of the constructions. Several subtypes of the construction are detailed, depending on the internal semantics of the determiner and of its derivational history (basic adverbs versus adverbs derived from subjective verbs) and also depending on the modal information contained in the construction as a whole.

Iunie 1981

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

VÍCTOR SÁNCHEZ

UN PROBLEMA DE SEMÁNTICA: NEUTRALIZACIÓN PRESENTE/PASADO EN CASTELLANO

1. INTRODUCCIÓN

Se nos ha explicado, muchas veces y con diferentes nombres, el hecho de que una expresión temporal enmarcada en el presente se matice de un contenido pasado o futuro, pero el autor no ha encontrado un análisis satisfactorio que le aclare la neutralización del morfema pasado, para denotar la contemporaneidad del tiempo del mensaje respecto del "presente" del locutor: *¿Qué deseaba?* (en determinadas ocasiones) y *¿Qué desea?* son enunciados sinónimos, en cuanto al contenido temporal de presente. Nos proponemos, sobre la base del marco teórico de la gramática funcional, demostrar el mecanismo de la lengua castellana para producir ese tipo de oraciones. Observemos que nuestro estudio se concentra en la lengua castellana, no obstante, el fenómeno tiene una extensión más amplia (otras lenguas romances, por ejemplo) (1). Podría suceder que nuestra hipótesis, hechos los ajustes del caso, tenga una validez también más amplia. Pero esto será un asunto pendiente.

2. ASPECTO Y TIEMPO, DOS MORFEMAS DIFERENTES

2.0. El aspecto plantea una serie de problemas en la gramática por la falta de uniformidad en la terminología, en la extensión o intensión de ese concepto. ¿Constituyen, aspecto y tiempo, dos categorías separadas o son variantes de un mismo morfema? Suponiendo que sean dos categorías diferentes, ¿es el aspecto un caracterizante de todo un nexo o de un semantema en particular? En general, se lo ha estudiado como un morfema verbal; pero Holt habla de aspecto en los nombres de acciones en griego antiguo (2) y Pottier lo estudia en el adjetivo y el sustantivo castellanos.

En el siglo pasado Jorge Curtius (3) había hecho notar que el verbo griego antiguo expresaba, además de la correlación temporal — Zeitstufe o grado de tiempo —, otra de naturaleza diferente: Zeitart o género de tiempo. Según el género de tiempo, opina Curtius, una acción es *durativa*, por ejemplo, φεύγειν (huir, hallarse en fuga), *incipiente*, por ejemplo, φυγεῖν (escaparse, tomar la huida) o *realizada*, πεφυκέναι (haber huido, estar en seguridad). Esos grados se expresan por las formas así llamadas tema de presente, tema de aoristo y tema de perfecto, respectivamente. Tiempo después, Carlos Brugmann (4) reemplaza el término de Zeitart por el de Aktionsart, en el entendido de que indica "la manera como se desarrolla la acción". Estos dos investigadores sientan las bases para la distinción entre tiempo y aspecto y, a partir de ellos, el último adquiere

un interés capital en la lingüística, cuya historia registra los más variados criterios al respecto. En esta diversidad de divergentes opiniones, los lingüistas, en su mayoría, tienden a considerar el aspecto y el tiempo como dos categorías diferentes, aunque difieren en el concepto y su aplicabilidad.

2.1. EL ASPECTO

Siguiendo a Guillaume (5), podemos representar la noción verbal por medio de una línea generatriz. Seccionada ésta, obtendremos una posición inicial (I), una posición media (M) y, por último, una posición final (F). El hablante, según las necesidades expresivas, puede hacer pasar el proceso (6) verbal desde la posición I, en virtud de su cuajadura, hasta la posición F. Cada uno de estos puntos secantes de la línea proceso representa un ángulo particular de la noción verbal. El proceso verbal puede ser abstraído en esos tres puntos virtuales, sin descartarse el hecho de que determinados verbos, en virtud de los rasgos semánticos que en ellos se hacinan, se estilizan en uno o dos de esos puntos de sección. En todo caso, cada lengua organiza particularmente su propio sistema.

Una forma verbal en la posición I es el proceso en su máxima potencialidad; es la noción verbal "in posse" — para usar términos de Guillaume —, la cual se presenta como tensión pura.

En la posición M el proceso verbal se ha ido efectuando, pero aún tiene carga tensiva. El hablante, al hacer pasar la noción verbal de I a M, ha desgastado un poco de su tensión y, por lo tanto, el proceso ha adquirido cierta distensión: el verbo se presenta "in fieri", es decir, con tensión y distensión a la vez.

En el punto F el proceso está extenuado. Ha sido necesario recorrer de I, pasando por M, hasta F, para agotar la tensión. El verbo, en este caso, se manifiesta con la máxima distensión posible: noción verbal "in esse".

De acuerdo con lo anterior, un verbo se puede considerar en su tensión máxima, en tensión y distensión o en distensión total. En otras palabras, el área virtual de contenido de esta hipotética categoría puede enfocarse en reposo (respecto de las posiciones I o F), en alejamiento (respecto de I) o en acercamiento (desde la perspectiva de F). Esta categoría constará, en su forma virtual más simple, de tres funtivos:

1. un correlato que indica el acercamiento a la distensión máxima o, mejor dicho, el término del proceso,

2. un correlato que denota el alejamiento de la posición I y, por consiguiente, el proceso en su desarrollo,

3. un correlato indiferente a esa oposición, ya que por sí mismo no indica ni una cosa ni otra.

Para ejemplificar lo que hemos venido diciendo, observemos la siguiente nexía:

„El miró por la ventana al cardenal que había vuelto a la mata de limón y ahora se escarbaba con el pico la brasa del pechito" (7).

El contenido de pretérito de las formas *había vuelto* y *escarbaba* está regido por el morfema de pasado de la forma *miró*. No podrá decirse *vuelve* o *volverá* y *escarba* o *escarbará*, respectivamente, sin que cambie a la vez el contenido pretérito de *miró*. En vez de *escarbaba*, empero, podemos poner *tenía escarbada*, manteniéndose la concordancia de tiempos en la nexía. No obstante, a pesar de permanencer inalterado el contenido pretérito en la nueva nexía, hay una indudable diferencia de contenido. Veamos:

1) "El miró por la ventana al cardenal [1]/ que había vuelto a la mata de limón [2]/ y / ahora se *escarbaba* con el pico la brasa del pechito[3]/".

2) "El miró por la ventana al cardenal [1]/ que había vuelto a la mata de limón [2]/y/ ahora *tenía escarbada* con el pico la brasa del pechito [3]/".

En el tercer nexo de la primera nexía, la forma *escarbaba* no indica el término de ese proceso sino que el cardenal ha escarbado algo 'la brasa del pechito', pero aún le queda por escarbar. El contenido verbal se presenta en su desarrollo. Por otra parte, en el tercer nexo de la segunda nexía la forma *tenía escarbada* expresa la máxima distensión de ese contenido —está escarbada del todo 'la brasa del pechito' y, por lo tanto, denota el término del contenido 'escarbar'. El morfema pretérito, regido heteronexualmente, es caracterizante de toda la nexia, mientras que los contenidos 'tensión-distensión' y 'distensión máxima', no sobrepasan las fronteras de sus respectivos nexos.

Ahora estamos en condiciones de acercarnos a la definición del morfema aspecto, como categoría general con su estructuración particular en cada lengua histórica, desde la perspectiva de la gramática funcional. Podemos decir que el proceso verbal puede presentar un paradigma de tres miembros virtuales, de rección homonexual, caracterizantes de todo el nexo, y cuyos funtivos son:

a. Correlato terminativo
b. Correlato no terminativo
c. Correlato neutro

Si este paradigma es general, se impone, inmediatamente, la pregunta sobre su realización particular en la lengua castellana.

Para efectos del presente trabajo, nos concretaremos a las llamadas formas verbales "simples". Nos referiremos, en primer lugar, a dos enfoques teóricos del tema: análisis de la Real Academia Española y criterio de Alarcos Llorach. Igualmente citaremos el estudio de Roca Pons, por su intento de ofrecer una particularidad respecto de los dos anteriores. Y nos bastará con estos tres estudios, ya que, en términos generales, ellos resumen los diferentes criterios que se han expuesto sobre este tema.

Haciendo abstracción de las clases de acción verbal — momentánea, reiterativa, durativa, permanente, incoativa, desinente: cualidades inherentes al significado de cada verbo—, es de todos conocido que, para la Real Academia Española, en su Esbozo, el aspecto de la acción sistematiza al verbo castellano en dos categorías: formas imperfectivas frente a formas perfectivas: "Los diferentes tiempos de la conjugación imprimen por sí mismos, de manera constante, aspecto imperfectivo o perfectivo

a toda expresión verbal. Por esto distingue la Gramática los tiempos imperfectos de los tiempos perfectos" (8). Los tiempos imperfectos expresan la significación verbal en su transcurso o continuidad; los tiempos perfectos resaltan la "delimitación temporal" (sic), en el sentido de que la noción verbal se considera completa o acabada. En las formas simples, empero, esta oposición aspectual sólo es pertinente en el pasado, distinguiéndose así el pretérito imperfecto (cantaba, temía) del pretérito perfecto simple (canté, temí).

Otro análisis por citar es el estudio del aspeco desde el punto de vista de la gramática funcional. Alarcos en su artículo *Sobre la estructura del verbo español* (9) distingue dos aspectos: el aspecto flexional, que opone en español dos formas de cada verbo (pretérito imperfecto / pretérito perfecto simple) y el aspecto sintagmático, que establece la correlación de formas simples / formas compuestas, reconociendo, no obstante, que el valor aspectual original de las formas compuestas (perfectivas, terminativas, resultativas) había comenzado a cambiarse hacia un contenido de "anterioridad", cuya situación en la línea de sucesión temporal se fija, fundamentalmente, respecto de otro tiempo y con el cual se relaciona. Diez años después, Alarcos : 1959, al referise a los rasgos distintivos de las formas simples del verbo español, caracteriza el aspecto como relevante sólo en pasado: aspecto no terminativo (cantaba)/ aspecto terminativo (canté) (10).

En resumen, tanto para la Real Academia Española, como para Alarcos, el verbo castellano, en sus formas simples, tiene un paradigma aspectual binario: aspecto imperfectivo (Academia) o no terminativo (Alarcos) que se opone al aspecto perfectivo (Academia) o terminativo (Alarcos).

Roca Pons, en una evidente transposición de la organización aspectual del griego clásico a la lengua española (11), opina que el paradigma aspectual del verbo castellano se divide en tres miembros: "Comparando, pues, las tres expresiones envejecía — envejeció — ha envejecido, resulta claro que en la primera designamos un proceso en curso, en la segunda un proceso pasado sin idea de desarrollo y con independencia de sus consecuencias, y en la tercera un proceso explícitamente terminado y en sus consecuencias: decimos h a e n v e j e c i d o, precisamente, porque las consecuencias actuales del proceso están a la vista" (12). En cuanto a los demás tiempos de la conjugación, se categorizan también sobre la base de ese paradigma tripartito, todo a la usanza del verbo griego clásico (13): "Creemos, en primer lugar, que el aspecto de dichos tiempos no ofrece modalidades esencialmente distintas de las tres que acabamos de anunciar, que representan, pues, los tres aspectos en que se nos presentan los tiempos de la conjugación: uno, que llamaremos imperfectivo (el del imperfecto), otro que podemos llamar puntual (el del indefinido) y otro, perfectivo (el del perfecto)" (14).

No discutiremos aquí acerca de la validez de este enfoque (trasplante de la estructuración particular de una categoría de una lengua — griego antiguo — a otra — castellano —), pero permítasenos hacer hincapié en que Roca Pons clasifica el "indefinido" como puntual, ya que no denota el proceso en su desarrollo ni tampoco expresa las consecuencias actuales de un proceso que 'está a la vista'. Si los tiempos perfectivos del

griego antiguo son resultativos, no hay razón para adjudicarles la misma forma de contenido a los tiempos verbales perfectivos del castellano. Si en la lengua castellana, tal como opinamos, el paradigma aspectual se estructura sobre la base de la correlación tensión / distensión del proceso, no cabe duda de que el perfecto simple ('indefinido') es una forma verbal distensiva y, en consecuencia, perfectiva. Coincidimos con Roca Pons en el sentido de que el paradigma aspectual del castellano consta de tres miembros, no obstante, diferimos en cuanto a desmembración de la categoría y al repertorio de formas que integran cada subcategoría.

2.2. EL TIEMPO

El contenido "tiempo" es de naturaleza distinta al del aspecto; como característica fundamental, la categoría tiempo relaciona el momento del enunciado, es decir, el tiempo en que se enmarca el enunciado como un todo, con el momento de la expresión del mensaje. La situación expresiva es egocéntrica y por eso la cronología del enunciado se organiza desde la perspectiva del "ahora" del sujeto hablante: el locutor es un yo que categoriza el tiempo del mensaje a partir de su presente. El "ahora" del locutor puede incluir el "pasado" o el "futuro" o bien distinguirse de ambos. Esto produce distintas categorizaciones del eje semántico del tiempo, tal como se demuestra en el análisis de las diferentes lenguas históricas. Por ejemplo, el maleku, una lengua indígena costarricense, dicotomiza el paradigma temporal en dos miembros: futuro/ no futuro, ya que el "ahora" del maleku-hablante comprende también el "pasado" (en este caso, el "pasado" del hispano-hablante en calidad de oyente); en esta lengua/ naɸákto/ "caminaré" se opone a/ naɸáŋe/ "camino o caminé". Otros ejemplos de categorizaciones del tiempo podrían ser las oposiciones: pasado/ no pasado; presente/ no presente; próximo/ no próximo; ahora/ remoto/ próximo. También puede producirse una sistematización secundaria del tiempo respecto de otro contexto temporal, habiendo sido fijado este último, por supuesto, a partir del "ahora" del sujeto hablante. Se trata de los llamados tiempos relativos.

Por otra parte, el hecho de que en la nexía "El miró por la ventana al cardenal que había vuelto a la mata de limón y ahora se escarbaba con el pico la brasa del pechito", tal como lo demostramos en líneas precedentes, el contenido de pretérito de las formas *había vuelto* y *escarbaba* está regido por la presencia de dicho morfema en *miró*, este hecho, repetimos, prueba el carácter heteronexual del tiempo (aquí sí difiere del aspecto). Las oraciones "Ayer te vi", "*Ayer te veo" y "*Ayer te veré" demuestran que la rección temporal también es de naturaleza homonexual, ya que el adverbio 'ayer' rige el contenido de pretérito de la forma 'vi', descartando como agramaticales las otras dos oraciones, hecho que representamos por el asterisco que las precede.

Podemos concluir que, a diferencia del aspecto, la categoría tiempo presenta una mayor variedad en su sistematización, e, igualmente, que el tiempo constituye un paradigma de morfemas extensos — caracterizan el enunciado como un todo — cuyos miembros pueden ser regidos homonexual o heteronexualmente.

En lo que corresponde a esta categoría en el verbo castellano, en general, los criterios de los gramáticos son convergentes. La lengua castellana, de acuerdo con la Real Academia Española (15), secciona el eje semántico del tiempo en presente, pretérito y futuro, hecho compartido por la mayoría de los teóricos de la lengua española. El hispano-hablante, en primer lugar, relaciona el momento del enunciado con su "ahora", asignándole una ubicación de coexistencia, anterioridad o posterioridad respecto de su "presente", es decir, con relación al momento de emisión del enunciado. Por otra parte, establecido el paradigma de tres miembros: pretérito/ presente/ futuro, un nexo puede estar en una relación secundaria de contemporaneidad, anterioridad o posterioridad respecto de un contexto temporal que habría sido categorizado desde la perspectiva de "ahora" del hablante. Por eso tenemos en español una segunda oposición temporal: tiempos absolutos/ tiempos relativos. Para un análisis diferente, véase Alarcos: 1949, Alarcos: 1959 (recogidos ambos estudios en *Estudios de gramática funcional del español)* y su *Gramática estructural* (16). También véase infra, apartado 3.

3. NEUTRALIZACIÓN DEL PRETÉRITO

Lo anterior, en especial 2.1 y 2.2, constituyen los fundamentos teóricos para individualizar el pretérito imperfecto en la lengua española y para reconocer, como variante, el llamado 'imperfecto de cortesía' (Academia), o para explicar los usos de 'modestia o cortesía' de formas verbales pretéritas (Alarcos).

En efecto, reza el *Esbozo*: "Frases como ¿Qué deseaba usted?; Quería pedirle un favor; Me proponía hablar contigo, se sienten como más amables que con el verbo en presente, porque enunciamos modestamente nuestra pregunta o deseo en imperfecto, como algo ya iniciado, cuya realización o perfección hacemos depender de la voluntad del interlocutor" (17).

Obsérvese que la Academia anota un hecho: que el imperfecto se sobrepone a la significación temporal, y propone la "cortesía" como causa de la selección del imperfecto en vez del presente. El primer punto es innegable; el segundo, no lo compartimos.

Alarcos: 1959, reemplaza el vocablo "tiempo" por el de "perspectiva" del hablante respecto del hecho, cuyo eje semántico, en la lengua castellana, se bifurca en formas que expresan 'participación' inmediata del hablante en relación al enunciado frente a formas que indican 'separacion o alejamiento'. Este paradigma explicaría, según Alarcos, los usos de "modestia" o "cortesía": "La perspectiva del alejamiento común a todos los pasados (en cualquier modo) explica los usos llamados de "modestia" o "cortesía": "QUERIA pedirte un favor" (en lugar de QUIERO), donde el hablante se "aleja" por cortesía del hecho objetivo, su propio "QUERER"; "PREFERIRIA no dar mi opinión" (en vez de PREFIERO), donde por consideración al que escucha, el hablante se "aleja" del hecho y aun lo sitúa en la posibilidad; "QUISIERA su autorización" (o QUERRIA, en lugar de QUIERO), donde se expresa,

paradójicamente, un frío alejamiento, por conveniencia social, del propio y verdadero deseo" (18).

Destacamos, como un acierto de Alarcos, el proponer, como posible justificación de aquellos usos, una explicación basada en un sistema de oposiciones; no obstante, descartamos, porque se hace omisión de la función básica que el aspecto verbal desempeña en estos casos, que sea la "perspectiva" la que nos aclare esos usos.

Si la lengua es esencialmente estructura, hemos de buscar una hipótesis que nos muestre qué sistema gramatical subyacente se esconde, por decirlo así, tras el proceso concreto: ¿Que deseaba? en vez de ¿Que desea?. Igualmente, si la lengua es fundamentalmente forma, hemos de ofrecer, para justificar nuestro análisis, pruebas de naturaleza formal. Estos dos aspectos serán nuestro criterio de interpretación y análisis de los hechos por investigar.

Hemos visto que el presente y el pretérito son miembros diferentes del paradigma temporal en el verbo castellano y, por lo tanto, el uso de una expresión de signo, reconocida como solidaria con la forma de contenido "pasado", para expresar una temporalidad "presente", debe ser interpretado como una neutralización del rasgo que opone una forma a la otra. Y la suspensión de un rasgo distintivo se da en condiciones predecibles.

Basaremos nuestro análisis en las siguientes hipótesis:

1. El sistema aspectual español ostenta un paradigma de tres miembros:

a. aspecto terminativo, p. ej. "cantado, canté"
b. aspecto no terminativo, p. ej. "cantando, cantaba"
c. aspecto neutro, p. ej. "cantar, canto".

2. Existe una categoría de verbos que, para resaltar el aspecto no terminativo del proceso verbal en el presente -según la primera hipótesis lo común en este entrecruce de morfemas es el empleo del aspecto neutro-, estiliza la expresión de signo solidaria, por antonomasia, con el aspecto no terminativo: {Ba} en este caso (aquí había un sincretismo del aspecto y del tiempo).

Observemos las siguientes oraciones:

I.	Pregunta	Respuesta
a.1. ¿Qué escribes?	b.1. ¿Qué estás escribiendo?	c.1. Algo
a.2. ¿Qué cantas?	b.2. ¿Qué estás cantando?	c.2. Algo
a.3. ¿Qué oyes?	b.3. ¿Qué estás oyendo?	c.3. Algo
a.4. ¿Qué dices?	b.4. ¿Qué estás diciendo?	c.4. Algo
a.5. ¿Qué lees?	b.5. ¿Qué estás leyendo?	c.5. Algo
a.6. ¿Qué haces?	b.6. ¿Qué estás haciendo?	c.6. Algo

Es evidente que la diferencia de contenido, guardando la paridad respectiva, entre las oraciones de la columna a.y las de la b., no es de naturaleza temporal, sino un señalamiento del proceso verbal en su desarrollo (serie b.), es loque marca dicha oposición (ausencia de tal seña-

lamiento en la serie a.). A esta diferencia de contenido corresponde otra diferencia en el plano de la expresión: en la columna b. se ha recurrido a la perífrasis "estar + gerundio".

En cambio, en las siguientes oraciones no podemos encontrar e mismo mecanismo de la lengua:

II	Pregunta	Respuesta
a.1. ¿ Qué necesitas?	b.1. * ¿ Qué estás necesitando?	c.1. Algo
a.2. ¿ Qué sabes?	b.2. * ¿ Qué estás sabiendo?	c.2. Algo
a.3. ¿ Qué prefieres?	b.3. * ¿ Qué estás prefiriendo?	c.3. Algo
a.4. ¿ Qué deseas	b.4. * ¿ Qué estás deseando?	c.4. Algo
a.5. ¿ Qué quieres?	b.5. * ¿ Qué estás queriendo?	c.5. Algo

Las oraciones de la columna II.b. son rechazadas por el hispano-hablante al considerarlas, en el mejor de los casos, "raras". Las preguntas I.a. y I.b. —p. ej., ¿Qué escribes?, ¿ Qué estás escribiendo? — tienen como respuesta "Algo" (I. C.), mas no ocurre así con sus similares II. a. y II. b. Entre "Necesito algo" y "Estoy necesitando algo" el hispano-hablante se inclina por la primera oración, ya que la segunda "no se dice" en español. Igualmente el hispano-hablante no dudará en identificar la primera oración "como la que se dice" de cada uno los siguientes pares de interrogaciones:

1.	¿ Sabes algo?	¿ Estás sabiendo algo?
2.	¿ Prefieres algo?	¿ Estás prefiriendo algo?
3.	¿ Deseas algo?	¿ Estás deseando algo?
4.	¿ Quieres algo?	¿ Estás queriendo algo?

Efectivamente, desde un punto de vista normativo esas oraciones "raras" o "que no se dicen" son incorrectas. Hablando en términos lingüísticos, esas oraciones son agramaticales, ya que el verbo no permite el entrecruce del aspecto no terminativo, señalado por la perífrasis "estar + gerundio", y el tiempo presente.

Y una peculiaridad más. En las oraciones del primer grupo (I.), para preguntar por el verbo, basta con sustituirlo por la forma correspondiente del proverbo "hacer": ¿Qué haces? Respuesta: escribo algo, canto algo, etc., pero nunca se responderá: necesito algo, sé algo, etc. Para el segundo grupo de oraciones la pregunta es ¿Qué sucede? Respuesta: deseo (deseaba) algo, quiero (quería) algo, etc. Entonces existe una diferencia semántica entre ambas categorías de verbos.

Así, pues, el hispano-hablante se encuentra con dos categorías de verbos con comportamientos sintagmáticos muy distintos. La primera clase de verbos, al entrecruzar la categoría temporal de presente con el señalamiento del aspecto no terminativo, prefiere el uso de la perífrasis "estar + gerundio". El segundo grupo de verbos, descartando tal recurso, estiliza, empero, la expresión de signo {Ba} para indicar el proceso verbal in fieri, no terminativo, en el momento presente. Entonces se dice: ¿ Qué necesitaba?, ¿ Qué deseaba?, ¿ Qué quería? en vez de ¿ Qué desea?,

¿Qué necesita?, ¿Qué quiere?, para resaltar el aspecto no terminativo del proceso en el presente. Fundamentalmente es en estas circunstancias -verbos de la segunda categoría (tal vez identificables por algún rasgo semántico), enmarcados en el presente y con indicación del proceso verbal en desarrollo- cuando se produce una neutralización del pretérito en la lengua castellana. Cabe agregar que el morfema {Ba} presenta las variantes ba ~ a, empleándose esta última después de vocal anterior: deseaba ~ quería.

De acuerdo con nuestro análisis, opinamos, un sistema gramatical explica esos usos especiales del imperfecto. Ni la "modestia" ni la perspectiva de "alejamiento", según nuestra manera de ver, son suficientes para aclarar el tópico en cuestión. La modestía o cortesía son actitudes del hablante respecto del oyente y, por lo tanto, su expresión está ligada a las personas gramaticales (es decir, en el sistema pronominal, sobre todo, hemos de buscar la oposición entre formas que denotan 'modestia o cortesía' frente a formas que carecen de tal señalamiento: en español: yo nosotros, para la primera persona singular: en rumano, dumneavoastră ~ dumneata ~ tu, para la segunda persona singular, para citar dos ejemplos. Alarcos también cita los casos de "quisiera", imperfecto de subjuntivo, y de "preferiría", especificando que en este último caso adquiere un matiz de posibilidad. En primer lugar, la temporalidad de estas formas es relativa; en segundo lugar, es necesario analizar el grado de "modalidad" de ellas. De todos modos, este es un asunto que espera su explicación. Habiendo determinado la suspensión del paradigma modal y asignándoles al pretérito imperfecto de subjuntivo y al condicional un entrecruce con el aspecto imperfectivo -tal como lo hace la Academia-, nuestra tesis es válida, excepto en lo que respecta al morfema {Ba}, ya que el repertorio de morfemas se ampliaría.

4. CONCLUSIÓN

En resumen, nuestra hipótesis nos ha permitido demostrar que un sistema gramatical permite la elección de las formas que, por antonomasia, son solidarias con el aspecto no terminativo, para expresar la continuidad de un proceso en el presente, neutralizándose la oposición pretérito/ presente. El hecho de que en las formas conocidas como 'presentes' no se insiste sobre el aspecto no terminativo -ni tampoco sobre el terminativo- permite que cierta clase de verbos, *querer*, *desear*, *necesitar*, *saber*, por ejemplo, al entrecruzar las categorías aspecto no terminativo y tiempo presente, recurra a la estilización morfemática en referencia.

NOTAS

(1) Cf. A. Graur, *Observații asupra întrebuințării timpurilor în românește* (sic), en „Limba și literatura" I (1955).

(2) J. Holt, *Etudes d'aspect*, en "Acta Jutlandica", 15 (1943).

(3) Apud L. J. Mac Lennan, *El problema del aspecto verbal. Estudio crítico de sus presupuestos*, Madrid, 1962.

(4) Apud L. J. Mac Lennan,	*op. cit.*
(5) G. Guillaume,	*Temps et verbe, publicación conjunta con L'Architectonique du temps dans les langues classiques*, Paris, 1965, p. 9.
(7) J. Gutiérrez,	*Murámanos, Federico*, San José, 1973, p. 37.
(8) Real Academia Española,	*Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, segunda reimpresión, Madrid, 1974, p. 462.
(9) E. Alarcos,	*Sobre la estructura del verbo español*, en "Boletín de la Biblioteca Menéndez Pelayo", Santander, 1949.
(10) E. Alarcos,	*'Cantaría' : modo, tiempo, aspecto*, republicado en *Estudios de gramática funcional del español*, Madrid, 1973, p. 108.
(11) Cf. J. Holt,	*op. cit.*
(12) J. Roca Pons,	*Introducción a la gramática*, t. 2, La Habana, 1968, p. 62.
(13) Cf. J. Holt,	*op. cit.*
(14) J. Roca Pons,	*op. cit.*, p. 62–63.
(15) Real Academia Española,	*op. cit.*, párrafo 3.13.9.
(16) Cf. E. Alarcos,	*Gramática estructural (según la escuela de Copenhague y con especial atención a la lengua española)*, Madrid, 1969, p. 110–111.
(17) Real Academia Española,	*op. cit.*, p. 467.
(18) E. Alarcos,	*Estudios de gramática funcional del español*, Madrid, 1973, p. 107.

Diciembre de 1980

Universidad de Costa Rica

LIVIU FRANGA

PE MARGINEA UNOR HIDRONIME DIN DACIA

II

3. ΣΑΡ Α(Ν)ΤΟΣ ΣΕΡΕΤΟΣ

Atestările acestui hidronim sînt distincte din punct de vedere cronologic.

Prima apare la Herodot, în acelaşi capitol ca şi hidronimul precedent (4,48), sub forma Τιάραντος.. A doua atestare provine de la Ptolemeu 3, 8, 2 şi este net deosebită de cea herodoteică, Ἱέρασος,, iar pe a treia o întîlnim în opera lui Ammianus Marcellinus 31, 3, 7, foarte asemănătoare cu forma ptolemeică, şi anume *Gerasus*. Ultima atestare depăşeşte epoca antichităţii, ea aparţinînd lui Constantin Porfirogenetul, *de adm. imp.*, 38, foarte apropiată de denumirea actuală a rîului: Σέρετος[1].

Opiniile cercetătorilor au variat în aprecierea formei autohtone a hidronimului de la preferinţa acordată uneia sau alteia din atestări[2], pînă la respingerea în bloc a tuturor formelor şi presupunerea, în locul acestora, a unui etimon autohton neatestat[3]. Etimonul autohton al hidronimului actual[4] poate fi reconstituit, în realitate, numai pe baza atestărilor, de aceea se impune o analiză amănunţită a tuturor formelor atestate, justificarea lor din unghiuri de vedere multiple (etnic, istoric, literar, paleografic etc.), în sfîrşit surprinderea conexiunilor istorice dintre forme în vederea stabilirii liniei de evoluţie a hidronimului.

Manuscrisele herodoteice prezintă următoarele lecţiuni: Τιάραντος B marg., Τισάραντος ABC, Τιαραντός A marg. PDRSV. Editorii au preferat în unanimitate forma existentă în manuscrisul B *in margine*,

[1] Forma atestată la Const. Porfirogenetul nu apare citată de către Detschew, 1976. ILR 2, 358 nu menţionează sursa de unde a fost preluată forma Σέρετος, de asemenea nici Bănăţeanu, 1943, 12. Un Σέρετος, dar numai ca nume de localitate în Dardania, apare la Proc., *aed.* 4, 4, necitat de Detschew. Cf. Pârvan, 1923, 11 autorul considerînd că avem de-a face, ca şi în cazul Prutului, cu două tipuri de nomenclatură hidronimică: bizantino-maghiară Σέρετος şi pecenegă Σαράτ (analog. biz.-magh. Βροῦτος — pecen. Βουράτ). Prin urmare, după Pârvan (p. 10—11), grecii bizantini au preluat denumirea rîului de la traci prin intermediul maghiar, iar pecenegii de la sciţi prin intermediu slav. După opinia noastră, trebuie să vedem mai întîi dacă atestările Σέρετος şi Βροῦτος din cap. 38 al scrierii Porfirogenetului acoperă aceeaşi realitate geografică desemnată prin formele pecenege Σαράτ şi Βουράτ. Este de presupus că forma Σέρετος a existat şi în dacă, paralel cu cea neatestată * Σάρατος / * Σαράτος (vezi, mai departe, p. 623 sqq.), posibil şi ulterior, în raport cu aceasta, apărînd pe cale analogică (v. mai jos, p. 626. În cazul în care Βροῦτος şi Βουράτ ar fi numele aceluiaşi rîu, prima formă atribuită de Pârvan grecilor bizantini (şi nu pecenegilor) nu se poate explica din forma herodoteică (Πυρετός), cîtă vreme în greaca bizantină nu are loc sonorizarea oclusivei surde (<Πυρετός).

[2] Cf. Bănăţeanu, *ibid.*, 12—14.

[3] „În realitate, toate [atestările, n.n.] pot fi redări stîngace, aproximative, ale unui nume autohton apropiat de cel actual" (Poghirc, 1969, 358).

[4] În legătură cu situarea geografică, pe hartă şi teren a rîului, precum şi cu discuţiile existente în jurul unei posibile confuzii *Siret—Prut* la Ptolemeu, vezi Vulpe, 1964, 233—246.

incluzînd celelalte forme în aparatul critic. Este de remarcat faptul că hidronimul apare în textul *Istoriilor* de două ori în același capitol [5], la alineatul 8 și 11, cu următoarele diferențe : manuscrisele ABC au Τισάραντος la primul alineat și Τιάραντος la al doilea ; B marg. are Τιάραντος pentru primul alineat, pentru al doilea lipsind lecțiunea ; PDRSV au aceeași lecțiune în ambele alineate, Τιαραντός.

Prin urmare, manuscrisele PDRSV atestă o unică formă a hidronimului, în ambele paragrafe, în vreme ce ABC atestă succesiv și la mică distanță în text două forme diferite. Familia PDRSV și nota marginală la manuscrisul B concordă în privința formei grafice și diferă în privința locului accentului (Τιαραντός-Τιάραντος), opunîndu-se împreună familiei ABC, care prezintă o formă deosebită, nediscutată pînă acum, Τισάραντος.

Problemele ce se ridică în fața cercetătorilor sînt următoarele : avînd în vedere faptul că familia ABC este unanim considerată ca cea mai bună din totalitatea manuscriselor herodoteice [6], care din cele două forme ale hidronimului, atestate de această familie, este cea corectă, cu sau fără —σ— ? În al doilea rînd, care sînt cauzele acestei divergențe în interiorul aceleiași familii de manuscrise, precum și între această familie și restul manuscriselor ?

Dat fiind caracterul continuu al textului *(scriptio continua)* în familia de manuscrise ABC a fost posibilă o falsă analiză și, de aici, o segmentare eronată a unităților lexicale, fapt ușor de realizat mai ales în cazul unor nume străine. Textul reprodus de ediții [7] este următorul : [...] διὰ μέν γε τῆς Σκυθικῆς χώρης πέντε μεγάλοι ῥέοντες, τόν τε Σκύται Πόρατα καλέουσι, Ἕλληνες δὲ Πυρετόν, καὶ ἄλλος Τιάραντος [...] (4,48, alin. 8). În raport cu forma din urmă, preferată de unanimitatea editorilor, forma atestată de ABC în primul alineat, Τισάραντος

[5] [...] διὰ μὲν γε τῆς Σκυθικῆς χώρης πέντε μεγάλοι ῥέοντες, τόν τε Σκύθαι Πόρατα καλέουσι, Ἕλληνες δὲ Πυρετόν, καὶ ἄλλος Τιάραντος καὶ Ἄραρός τε καὶ Νάπαρις καὶ Ὀρδησσός Ὁ μὲν πρῶτος λεχθεὶς τῶν ποταμῶν μέγας καὶ πρὸς ἠῶ ῥέων ἀνακοινοῦται τῷ Ἴστρῳ τὸ ὕδωρ ὁ δὲ δεύτερος λεχθεὶς Τιάραντος πρὸς ἑσπέρης τε μᾶλλον κὰι ἐλάσσων [...] (ed. Budé).

[6] ,,Horum codex A, ut vetustissimus est, ita memoriam verborum sinceriorum quam ceteri exhibet, ut ad archetypum, unde omnes fluxisse communio vitiorum ostendit, proxime accedat ; ei autem simillimus est codex B, cui tamen scripturae peculiares tam verae quam falsae insunt. Haec librorum stirps, quae ab A codice nomen Florentinae traxit, haud paucis vitiis mendisque laborat illa quidem, sed iis maxime quae malae conditioni eius codicis unde originem duxerunt incuriaeve librariorum imputando sint [...] *(Herodoti Historiae*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit Carolus Hude, editio tertia, tomus prior, Oxonii, 1926, p. VIII). Cf. și nota preliminară asupra ediției din colecția Budé, datorată lui Ph. -E. Legrand, vol. 1, p. 181—183 (Paris, 1932). Confuzia dintre litere, ca urmare a unei false segmentări, putea avea loc atît în cazul manuscriselor cu caractere unciale din sec. IV—VII e.n., data probabilă a arhetipului sau arhetipurilor herodoteice, cît și în manuscrisele cu caractere minuscule din sec. IX—XI e.n., epocă din care datează cele mai vechi manuscrise ale *Istoriilor*. Informație preluată din C. Poghirc, 1976, 29.

[7] Dintre care menționăm, selectiv, următoarele : *Herodoti Halicarnassensis Musae.* Textum ad Gaisfordii editionem recognovit, perpetua tum Fr. Creuzeri, tum sua annotatione instruxit [...] J.C.F. Baehr. Volumen secundum, 1857 ; *Herodotos*, ed. dr. K. Abicht, zweiter Band, Leipzig, 1862 ; *Herodoti Historiarum libri IX*, edidit Henr. Rudolf Dietsch (ed. Teubner), Lipsiae, 1864 (reeditări 1885, 1887, 1892, 1906, 1931, cu revizuirea datorată lui H. Kallenberg) ; *Herodotos*, erklärt von H. Stein. Zweiter Band, zweites Heft. Buch IV (vierte verbesserte Auflage), Berlin, 1896. Cf. și notele 18 (din partea I) și 6 (din partea a II-a).

ne indică, după opinia noastră, direcția în care a avut loc falsa analiză: aflat imediat după pronumele nehotărît ἄλλος, encliticul τις, pe care îl presupunem existent în textul arhetipal, a fost alipit la numele real neatestat al rîului, odată cu eliminarea unuia din cei doi —σ— în contact: așadar, dela forma intermediară neatestată ΤΙΣΣΑΡΑΝΤΟΣ, prin omiterea literei duble (considerate o repetiție eronată și nemaiînțelegîndu-se forma respectivă), s-a ajuns la forma ΤΙΣΣΑΡΑΝΤΟΣ, atestată de ABC în alin.8. Textul herodoteic îl amendăm, prin urmare, astfel: [...] καὶ ἄλλος τις Σάραντος [...]. Tocmai poziția singulară, cu o formă aberantă la prima vedere, a grupului de manuscrise ABC în opoziție cu celelalte manuscrise considerăm că poate indica forma genuină a hidronimului din textul *Istoriilor*.

Probleme mai dificile ridică explicarea contradicției în ce privește forma hidronimului între alineatele 8 și 11 din familia ABC. Această neconcordanță între două paragrafe aflate în cadrul aceluiași capitol la o singură familie, solidară, de obicei, în privința erorilor sau inconsecvențelor de grafie, poate fi justificată, după opinia noastră, prin prezența marginaliilor la text (sumare și schițe de scolii), de obicei contemporane cu textul propriu-zis, redactat în cazul lui A (*Laurentianus* LXX 3) de doi scribi succesivi în sec. al X-lea, în cazul lui B (*Angelicanus*) în sec. XI, scoliile aparținînd mai multor mîini [8]. E posibil ca nota (adaosul) marginal din manuscrisul B (Τιάραντος) și cea din manuscrisul A (Τιαραντός) să fi influențat alegerea făcută de copiștii manuscriselor A și B (plus C), în sensul că aceștia au urmărit pînă la un punct arhetipul ce a stat la baza respectivelor manuscrise (ABC), introducînd în propriile lor manuscrise la alineatul 11, deși la foarte scurtă distanță de 8, o formă diferită față de cea din arhetip, dar glosată anterior marginal la par. 8 în manuscrisele A și B, formă preferată poate și datorită unei analogii cu hidronimul Ἄραρος ce apare menționat imediat în continuare (Τιάραντος-Ἄραρος).

Absența formei corupte Τισάραντος în manuscrisele PDRSV (primul făcînd legătura între ABC și DRSV[9]) se explică prin poziția diferită, independentă chiar în stema codicelor, a grupei DRSV față de ABC.

În concluzie, forma pe care o reconstituim în textul herodoteic este ΣΑΡΑΝΤΟΣ, în legătură cu care ținem să precizăm următoarele: 1) vocalismul radical este *-a-*, corespunzînd tratamentului vocalic al IE **ĕ* în tracă (parțial) [10] și în dacă [11]; 2) prezența grupului sufixal *-nt-* nu este,

[8] Cf. Hérodote, *Introduction. Notice préliminaire sur la vie et la personnalité d'Hérodote et sur la présente édition*, par Ph. -E. Legrand, Paris, ed. Les belles lettres, 1932, p. 81.

[9] Cf. *ibidem*, 182.

[10] Cf. Russu, 1967, 145, unde însă IE *ĕ* apare predominant în tracă păstrat ca *e* ,,în majoritatea cazurilor".

[11] ILR 2, 316—317 nu afirmă tratamentul IE **ĕ*> dac. *a*, ci numai **ĕ*> *e* sau **ē*> *a*. Existența hidronimului dac Σαργετίας și a toponimului dac *Sarmizegetusa* (Σαρμιζεγέθουσα, Σαρμισεγεθοῦσα: *Ptol.* 3, 8, 4) poate pleda în favoarea vocalismului formei reconstituite de noi și în direcția ipotezei după care formele cu vocalismul radical *a* pot fi considerate dacice în raport cu cele trace și ilire cu vocalismul *e*, după cum o indică următoarele paralele: trac. hidr. *Serinis* (Plin. NH 5, 149), hidr.-topon. Σέρμη (Plin. NH 4, 50), *Syrmus (ibid.)*, ilir. hidr. *Seretes*, topon. Σέρετος, Σερέτιον, *Serota*, hidr. Σέρμιος; topon. trac. Σερμύλη (Σερμυλία, Σερμύλιον: Hdt. 7, 122; Steph. Byz. 561, 14), Σέρρειον (Σέρριον, Σέρρα) *Serrheum*, *Serrium* (Hdt. 7, 59; Strab. 7, fr. 48; Liv. 31, 16, 4; Plin. NH 4, 43; Steph Byz. 561, 17) Σέριμον 'nume de oraș pe Nipru' (Ptol. 3, 5, 14 ap. Pârvan, 1926, 246). Pentru toate aceste nume geografice se admite etimonul IE * *ser-* 'a curge' (IEW, 909; WP, 2, 497) datorită

după opinia noastră, mărturia unui împrumut iranic (<*čarant-* 'iute') [12], dat fiind că acest grup este întîlnit și în alte nume geografice, în special din Tracia, dar și din Dacia [13]; 3) pe baza predominanței formelor specific dace derivate prin intermediul grupului sufixal -**vocală** (*e*)- + -*t*- (cf. mai sus, partea I p. 294), precum și pe baza existenței unor dublete de toponime sau hidronime cu și fără -*n*- presufixal ori a unor variante (teritoriale) provenind din aceeași rădăcină [14], putem presupune existența, și în cazul hidronimului analizat de noi, a unei variante neatestate, fără

posibilității transferului reciproc de nume între hidronime și toponime (cf. partea I, nota 12), iar în cazul — izolat — al unor nume topice ca ilir. *Sarnacla*, Σάρνοα, *Sarnuntum*, trac. Σάρτη se poate admite ipoteza unei deschideri mai accentuate a timbrului vocalic în contact cu lichide urmate de nazale sau oclusive (cf., de ex., dublete ca Δαρδανοί — Δέρδας, *Dalmatae-Delmatae*, Σαρδική — Σερδική etc.; Bănățeanu, *op. cit.*, 13). Pe de altă parte, către același rezultat (dac. -*a*-) converge și etimonul IE pe grad *o* (* *sor*-), deoarece IE **o*> dac. *a* (cf. Poghirc, 1969, 316), astfel încît apare mai greu de precizat natura timbrului vocalic originar (* -*e*- sau *-*o*-), mai ales dacă ținem seama de funcționarea acestei alternanțe fundamentale din faza comunității IE. Opțiunea afirmată de noi în favoarea etimonului IE **ser*-> dac. **sar*- se bazează pe divergența de timbru vocalic între numele geografice trace, covîrșitor predominante cu -*e*- și cele, cîteva, dace, prezentînd timbrul -*a*-: presupunînd, așadar, pentru numele trace etimonul IE cu timbrul *-*e*-, am presupus același timbru și în cazul etimonului IE al numelor topice dace. În concluzie, opinăm, sub rezerva ipotezei, în favoarea tratamentului următor: IE **sĕr*-> trac. *ser*-, dac. *sar*-, ceea ce poate constitui o izoglosă inedită care desparte traca de dacă. În favoarea existenței în dacă a radicalului **sar*- (indiferent dacă e vorba de etimonul IE **ser*- sau *k'er*-(*k'ar*- etc.), radical (respectiv, ulterior, temă) care nu se întîlnește *exclusiv* în onomastica iranică, pledează și în următoarele nume topice și etnice: Σάρον (*Sarum*) 'oraș („getic") pe Nipru' (ap. Pârvan, 1926, 246), Σαρδιῶται (Ptol. 2, 16, 5), *Sardiates* [Plin. NH 3, 22 (26), 142] 'trib dac aflat în Dalmația' (Pârvan, 1926, 229), Σάρδεις (CIL 3, 14214 [33]) 'sat de lîngă Callatis' (Pârvan, *ibidem*), *Sardi* [Plin. NH 4, 12 (26), 83] 'neam de origine dacă locuind la vărsarea Niprului și Bugului în Marea Neagră' (Pârvan, 1926, 245), Σαργετίας 'rîu în Dacia' (vezi, mai jos, p. 628), Σαργάτιοι 'trib dac (de origine iranică)', pentru care cf. Pârvan, *ibid.*, 284. După opinia noastră, în unele lucrări, inclusiv de lingvistică, se acordă o importanță exagerată rolului pe care sciții (cu precădere agatîrșii din Transilvania) l-au avut în istoria civilizației și a limbii autohtonilor din Dacia. Lăsînd la o parte individualitatea civilizației geto-dace (precum și a celei trace) în condițiile unei comunități de cultură materială daco-scitice (vezi *Dicționar de istorie veche a României* (Paleolitic — sec. X), elaborat de un colectiv de autori sub conducerea prof. univ. dr. doc. D.M. Pippidi, București, 1976, p. 532—533, este de subliniat faptul că unele denumiri lingvistice (antropo- și toponomastice), considerate de obicei ca fiind de origine scitică (sau scito-sarmatică), pot fi atribuite, în fond justificat, autohtonilor, întrucît corespund principalelor caracteristici ale limbii acestora deduse din materialul păstrat. Astfel, după C. Poghirc, 1971, 173 « Quant à l'Ouest de la Dacie et la Scythie Mineure, l'influence iranienne est évidente (v. *Danaster*, *Naparis*, *Naracion*, *Porata*, *Sacidava* [...]»), afirmație care nu se susține întru totul, cel puțin *Sargetia* (anterior menționată de autorul articolului în același context) și *Napoca* putînd fi atribuite, cu un grad ridicat de probabilitate, autohtonilor.

În sfîrșit, după Georgiev, 1966, 143, dac. -*sara* (cu var. -ζρα?) are sensul de 'curs, curent, rîu' în dac. topon. Δαύσαρα, *Deusara*, *Saprisara*, Γερμίζερα (< **serā*), fapt ce pledează de asemenea pentru a considera etimonul hidronimului actual cu timbrul vocalic radical -*a*-.

[12] Cf. Pârvan, 1923, 10—11. Dealtfel, textul herodoteic menționează numai în cazul lui Πυρετός — Πόρατα diferențele între forma grecească și cea locală, restul hidronimelor reprezentînd, în mod logic, formele **autohtone** reproduse în tipare fonetico-flexionare grecești, cazul etimologiei „populare" a lui Πυρετός fiind izolat. Prin urmare, celelalte hidronime nu mai sînt citate de Herodot și cu varianta lor grecească, deoarece e de presupus că grecii numeau la fel cu autohtonii rîurile respective.

[13] De ex.: dac. topon. Καλλαντία față de Κάλλατις (Καλατίς, Καλλάτις; Detschew, 1976, 223—224): trac. hidr. Σαργεντίας față de dac. hidr. Σαργετίας (cf. mai jos, p. 628). Pentru alte exemple, vezi nota următoare.

[14] De ex.: trac. topon. Μελαντιάς — Μελετιάς,, *Priaticus* (*campus*) — etnon. *Priantae*, topon, Βριαντική, hidr. Κόμψαντος — Κόμψατος *Cosintos* (Κοσσίντης) — *Cositon* (Κοσσινίτης).

-*n*-, *ΣΑΡΑΤΟΣ, care a reprezentat, după opinia noastră, forma specific dacă a numelui de rîu, ce a circulat probabil pe o arie teritorială restrînsă (zona centrală și nordică a Daciei). Această formă nu apare atestată pentru faza antichității, în schimb ea e continuată în epoca medievală timpurie prin mărturia lui Const. Porfir., *de adm. imp.* 42 : Σαράτ. Acest nume de rîu, care coincide ca poziție geografică cu *Siretul* actual, nu ar fi putut proveni în nici un caz din formele atestate la Ptolemeu *Hierasos* (Ἱέρασος), la Ammianus *Gerasus* și, cu atît mai puțin, la Herodot Τιάραντος. Ca și în cazul lui *POBETOS (*ΠΟΡΕΤΟΣ), se poate presupune deplasarea pe vocala presufixală a accentului, fapt atestat și de locul acestuia în numele de azi al rîului.

Celelalte două atestări, Ἱέρασος *(Hierasos)* și *Gerasus*, aproape identice formal, ridică probleme deosebite în privința raportului cu atestările herodoteice. Unii cercetători au preferat să le separe complet de forma ce apare la Herodot [15], eliminîndu-le prin aceasta din seria atestărilor, în vreme ce alții le-au analizat în sine, fără să le raporteze la celelalte atestări sau la forma actuală a hidronimului [16].

Întrebarea esențială ce se ridică în fața cercetării este următoarea : reprezintă Ἱέρασος — *Gerasus* o verigă în lanțul evoluției hidronimului ce apare menționat prima oară la Herodot și are drept formă finală actualul *Siret*? În caz afirmativ, în ce raport se află aceste două forme cu atestările precedente și posterioare, precum și cu etimonul lor IE ?

După opinia noastră, cele două atestări care provin de la Ptolemeu și Ammianus Marcellinus, avînd în vedere unul și același curs de apă, e posibil să se refere la rîul menționat anterior de Herodot, dar limba din care s-a preluat denumirea rîului, reproducîndu-se grecește și apoi latinește, să nu fi fost cea a autohtonilor din Dacia, ci o denumire străină (scitică ?) adoptată de vorbitorii de limbă dacă. Argumentele pe care le aducem în această privință sînt următoarele : 1) natura diferită a elementului derivativ -*a*-*s*- față de -(*n*)-*t*-, **vocală** + -*t*-, apărînd greu de explicat modificarea oclusivei dentale în siflantă ; 2) natura diferită a radicalului *(*er-es, *res-, *er-əs-* [17] față de **ser-/*sar-)*, inclusiv fenomenul (rar pentru dacă) al diftongării vocalei inițiale prin apendice asilabic de același timbru [18], peste care s-a suprapus apariția „spontană" a aspirației inițiale[19].

Prin urmare, considerăm că între formele atestate sau reconstruite la Herodot și cele atestate la Ptolemeu și Ammianus Marcellinus nu poate exista o filiație directă datorită incompatibilității între cele două tipuri de etimonuri și cele două structuri derivative, cu toate că ambele categorii de atestări au în vedere același curs de apă. De aceea, socotim plauzibilă presupunerea unei origini străine (scitice, sarmatice ?) a hidronimului, pentru a cărei precizare sînt însă necesare cercetări viitoare.

Ultima atestare a hidronimului, întîlnită la Const. Porfirogenetul, este și cea mai apropiată de forma actuală, explicînd-o dealtfel, întrucît

[15] Bănățeanu, *op. cit.*, 12 sqq. Detschew, 1976, 102, 503 separă, ca desemnînd două rîuri diferite, pe Ἱέρασος — *Gerasus* de Τιάραντος.

[16] Cf. Băltăceanu, 1976, 69—70 ; id., 1980, 70—71, 110—111.

[17] Georgiev, 1960 a, 2 ; id., 1961, 24 ; id., 1966, 155, 358 *(Gerasus : ge=je)*, 359 (Ἱέρασος≠Τιάραντος.). Cf. și Detschew, 1952, 90 (IE **eras-* 'a curge ; umezeală').

[18] Băltăceanu, 1980, 112 sqq. Cf. și Detschew, 1952, 90 (doar cazul hidronimului trac *Ieterus, Iatrus*, p. 91) ; Georgiev, 1960 b, 56.

[19] Id., *ibid.*, 110—111.

din *Σά(ρ)ατος (cu atît mai puţin Τιάραντος, Ἱέρασος—*Gerasus)* nu ar fi putut proveni rom. *Siret*.

Între forma herodoteică reconstituită de noi (*Σά(ρ)ατος), continuată şi confirmată de denumirea pecenegă Σαράτ *(de adm. imp.*, 42) şi forma (de origine tracă) Σέρετος întîlnită tot la Const. Porfirogenetul, diferenţa de timbru vocalic se poate lămuri astfel: forma cu vocalismul radical şi presufixal *-a-*, dacică (sau zonală, teritorială?) [20] a fost concurată, într-o epocă pe care nu o putem preciza (probabil mai tîrziu, spre finele antichităţii) de forma cu vocalismul *-e-* în ambele poziţii, posibil şi prin analogie cu numele de rîuri şi toponime din Tracia, Iliria, Dalmaţia, acestea din urmă generalizate pe timbrul *-e-*. Forma cu vocalismul *-a-*, păstrată în tradiţia istorico-geografică bizantină, a circulat independent de cea cu vocalismul *-e-*, care a sfîrşit prin a o înlocui treptat pe cale analogică, deoarece atît radicalul **ser-* în tracă şi iliră, cît şi grupul sufixal *-e-t-* în dacă erau mai frecvente, mai productive în sistemul hidronimic antic balcanic decît radicalul dac **sar-* şi grupul sufixal *-a-t-*. Primele documente româneşti ce atestă hidronimul în discuţie prezintă, dealtfel, forma cu fonetism *-e-* a radicalului şi vocalei presufixale, ulterior trecîndu-se la aceea cu *-i-* în radical, care s-a generalizat în concurenţă cu prima: *civitate Cerethensi* (Hîrlău, 1384); *[satele pe] Seretě* (Roman, 1392); *[credinţa panului Vlad] Sirѫtŭskogo* (Suceava, 1411); *Sirětskogo* (Suceava, 1411); *Serět, Seretě* (Suceava, 1431); *Seretě* (Suceava, 1443); *Seret* (Suceava, 1434, 1445); *Sirѫt* (Suceava, 1408) [21].

RECONSTITUIREA ETIMONULUI IE

Avînd în vedere faptul că forma dacă presupusă a sta la baza actualului hidronim prezenta iniţial vocalismul *-a-*, pentru ca (ulterior sau independent, simultan?), pe cale probabil analogică, timbrul vocalic să se închidă la *-e-*, etimonul IE ce trebuie reconstituit va avea timbrul (gradul) vocalic normal *-ĕ-*, aşadar IE **sĕr-*'a curge, a se mişca repede, curgător' (IEW, 909; WP_2, 497 sqq.) Timbrul vocalic radical originar (IE **ĕ)*, atestat, pe lîngă formele ilire şi trace citate mai sus, n. 11 (din partea a II-a), şi în v. prus. n. lac *Serwent-*, a cunoscut în anumite limbi IE din antichitate o modificare, în sensul deschiderii la timbrul *-a-* (fapt petrecut în primul rînd în dacă, dar atestat izolat şi în iliră şi tracă, unde poate fi vorba de un fenomen intern ulterior, tardiv, vezi mai sus n. 11 din partea a II-a), aşa cum o atestă galica şi veneta în următoarele hidronime: venet. *Sarnus*, gal. *Sara* ($<$ *$S_erā$)*, *Sarāvus* 'fluviul Saar' [22]. În alte limbi IE antice, gradul vocalic moştenit din IE a fost **-o-* (alternant cu **-e-* : **ser-/ *sor-)*, păstrat în hidronimul cymr. *Sôr* ($<$ **Sorā)* şi modificat la *-a-* în hidronimele v. prus. *Sar-ape*, lit.- polon. *Szar-upa*, let. *Sarija*. În sfîrşit, trebuie menţionate şi formele pe timbrul *-i-* ($<$ **-e-)*,

[20] Vocalismul presufixal *-a-(t)-* nu trebuie considerat în exclusivitate o marcă a împrumutului (sau influenţei?) iranice (cf. Ronca, *op. cit.*, 242–243).

[21] Cf. Rosetti, *op. cit.*, 449.

[22] Pentru exemple detaliate în cazul hidronimelor şi toponimelor ilire, cf. Mayer, 1959, 2, 103. Vezi şi hidronimele citate în nota următoare.

ca peon. hidr. Σῖρις (şi topon.), lit. hidr. *Širwintà*, *Sirwis*, *Sirwe* (n. rîu), *Šiřwas* (n. lac) [23].

În concluzie, putem remarca următoarele:

1) structura hidronimului este decompozabilă într-un radical avînd sensul de 'a curge' (aşadar un radical al mişcării, al trecerii) şi un grup derivativ constituit din vocala presufixală (*-a-* >*-e-*) şi formantul sufixal *-t-*.

2) avînd în vedere semantismul radicalului, asemănător cu cel al hidronimelor *Aluta* ('Αλούτα) şi **Porét (-os, -as)*, precum şi tipologia elementului derivativ, este de presupus că valoarea semantică imprimată radicalului de grupul derivativ este aceea de calificare sau de precizare a unei însuşiri: **Sarátos*/ *Séretos*/ *Serétos* ar putea fi echivalat astfel prin '(cea) curgătoare', 'apa care se scurge, trece'.

4. ΣΑΡΓΕΤΙΑΣ

Unica atestare antică a acestui hidronim provine de la Dio Cassius 68, 14, 4–5: ὑπὸ τὸν ποταμὸν τὸν Σαργετίαν [24].

Ea trebuie apropiată de mărturia cronicarului-poet bizantin Ioannes Tzetzes, *Chil.* 6, 53, 477 [25]: τοῦ Σαργεντίου ποταμοῦ κάτωθεν [...].

În afară de aceste două mărturii directe s-au adus în discuţie [26] încă două atestări antice, amîndouă referindu-se însă la etnonimul scitic Σαργάτιοι (Ptol. 3, 5, 10)[27], respectiv *Sargetae* (Amm. Marc. 22, 8, 38), pus în legătură cu hidronimul în cauză.

[23] Id., *ibid.*, 123. O prezentare completă a hidronimelor antice din Europa şi a moştenirilor moderne ale acestora în conformitate cu cele două etimonuri IE presupuse (**sar-*, **ser-*) ne oferă Krahe, 1963, 335–337, din care cităm: *Sara* (>fr. *Saire*, afluent al lui Manche), *Sarina* (>*Sarine*, în Elveţia), *Sarius* (>*Serio*, în Lombardia), *Sarca* (afluent al lacului Garda), *Sarnos* (>*Sarno*, rîu ce se varsă în golful Neapole), **Saros* (ulterior *Sars*, azi *Sar*, afluent al rîului Ulla în Spania), **Sarta* (>*Sarthe*, afluent al Loirei), **Sartina* (>*Hathren* în Walles); *Sera* (>*la Serre*, afluent al rîului Oise), **Sera* (>*la Cère*, afluent al rîului Dordogne), **Sera* (>*la Serre*, afluent al lui *Séran*, pe Ron), **Serana* (>*le Séran*, afluent al Ronului), **Sermanna* (>*Sermanne*, reg. Drôme), *Sérmas* (rîu în Lituania), **Sermentia* (>*Sermenza*, în Lombardia); *Sora* (>*Soar*, în Leicestershire), **Sora* (>*Cwm Sorgwm*, în Wales), *Sorna* (>*Zorn*, afluent a Rinului).

[24] Am utilizat ediţiile următoare: Δίωνος Κασσίου Κοκκηιάνου 'Ρωμαϊκὴ ἱστορία. *Dionis Cassii Cocceiani Historia Romana.* Editionem primam curavit Ludovicus Dindorf, recognovit Ioannes Melber, 1–2, ed. Teubner, Lipsiae, 1890–1894; *Dionis Cocceiani (Casii) Historiarum Romanorum quae supersunt.* Edidit Ursulus Philippus Boisserain, vol. 1–5, Berolini, 1895–1931.

[25] Am utilizat ediţia *Ioannis Tzetzae Historiarum variarum chiliades. Graece.* Textum ad fidem duorum codicum monacensium recognovit, brevi adnotatione et indicibus instruxit Theophilus Kiesslingius, Hildesheim, 1963 (titlul grecesc: 'Ιωάννου τοῦ Τζέτζου βίβλιον ἱστορικῆς τῆς διὰ στιχῶν πολιτικῶν ἄλφα δὲ καλουμένης).

[26] Detschew, 1976, 423.

[27] În ediţia ptolemeică deja citată a lui C. Fr. Aug. Nobbe întîlnim acest etnonim nu în § 10, ci 23 al cărţii a III-a, cap. 5. După Pârvan, 1926, 231 etnonimul citat de Ptolemeu reprezintă un trib de origine scitică, de fapt „fost scitic", ulterior „getizat" (p. 284), aflat „în legătură" cu hidronimele de la Dio Cassius şi Tzetzes. *Sargaţii* locuiau, după Pârvan, p. 284, în valea Haţegului şi pe Siret, tot pe valea Haţegului fiind localizat şi hidronimul Σαργετίας „iranic de origine ca şi *Napuca*" (p. 259), deşi caracterul iranic al „Napucăi" e pus sub semnul întrebării, deoarece ar putea fi şi „getic" *(ibidem)*.

Atestarea bizantină a hidronimului nu are în vedere același curs de apă atestat de Dio Cassius. Acesta din urmă se referă la rîul din Dacia în care căpeteniile dacilor și-au ascuns comorile spre a nu fi descoperite de soldații romani, în vreme ce Tzetzes [28], reluînd o legendă regăsită la Diodor din Sicilia (21, 13), are în vedere un rîu din Tracia (Paionia), afluent al lui Ἄστιβος *(Astibus)*, în ale cărui ape, în anul 284 î.e.n., un nobil peon, Ζερμοδίγεστος, dezvăluise lui Lisimah prezența comorilor ce aparțineau regelui peon Audoleon [29].

Prin urmare, se impune delimitarea geografică și lingvistică a două realități distincte : rîul din Dacia, prezentînd grupul sufixal fără nazală, și rîul din Tracia, atestat exclusiv cu nazala presufixală. Prezența și/ sau absența nazalei considerăm că poate fi indiciul unei certe delimitări lingvistice. Astfel, teritoriul dac cunoaște, cum arătam mai sus, p. 626, de preferință nume geografice derivate prin intermediul grupului sufixal **-vocală** (*e*)- + -*t*-[30], în vreme ce acest element derivativ este mai rar întîlnit pe teritoriul trac sau ilir (cf. nota 29 din partea I), unde foarte frecvent este utilizat în derivarea numelor geografice (hidronime, toponime) grupul sufixal **-vocală-** + -*nt*- sau **-vocală-** + -*st*-[31]. Absența lui -*n*- presufixal în nomenclatura geografică dacă (cu o singură excepție : topon. Καλλαντία, formă paralelă a lui Κάλλατις, cf. n. 29 din partea I) și prezența acestuia în derivarea numelor geografice trace și ilire ne întărește presupunerea după care forma dacă originară a hidronimului analizat a fost ΣΑΡΓΕΤΙΑΣ, forma cu nazală (atestată la Tzetzes) desemnînd o altă realitate geografică, specific tracă.

În privința etimologiei radicalului, cercetătorii [32] au admis raportarea la IE **serg*(*h*)- 'a îngrădi' (IEW, 910 ; WP_2, 498 sqq.) din radicalul

[28] Există în textul lui Tzetzes și o altă formă, Ἀργεντίας *(Chil.* 2, 61), pusă neîndoios în legătură etimologică cu radicalul **arg'*$^{(h)}$- din gr. adj. ἀργός 'strălucitor, alb', subst. ἄργυρος 'argint', adj. ἀργυροῦς, -ᾶ-, -οῦν 'de argint'.

[29] Cf. Tomaschek, *op. cit.*, 98. Russu, 1936, 174, n. 4 menționează clar diferențierea ce se impune, în ciuda asemănării formale, între cele două realități geografice distincte, respectiv între rîul dac din vatra străveche a Sarmizegetusei și rîul trac din sudul Dunării, din regiunea Paionia.

[30] Desigur, grupul -*nt*-, nefiind exclus în derivarea numelor geografice dace (vezi mai sus, în nota 13 din partea a II-a), este însă foarte rar folosit. Noi l-am presupus în cazul lui *Σαραντος (ca dublet reconstituit al lui *Σαρατος). Exemplelor aduse în discuție mai sus, p. 294, le adăugăm și dac. topon. *Pecetum*, apropiat de Detschew 1952, de trac. (dac.) etnon *Peuci*, *Peucini* și de trac. (dac.) topon. Πεύκη ⩽ IE **peuk'*- (mai jos, p. 98 : IE **peuq-/ pŭq-*).

[31] Ne mărginim, spre exemplificare, doar la teritoriul trac, unde întîlnim : topon. Βεμάστες (Proc. *aed.* 4, 4), Βράτζιστα *(ibid.)*, Βυζάντιον (Βυζαντία : Detschew, 1976, 94), Κλεσβέστιτα *(ibid.)* Λουκουνάντα *(ibid.)*, Μελαντάς *(Melentiana :* Amm. Marc. 31, 1, 1 ; IA 138, 4 ; 230, 10 ; 323, 7 ; 332, 8 ; GR 183, 14 ; TP 9, 1) ; *Orodista (Orudista :* IH 175,4) ; Παρνοῦστα (Proc. *aed.* 4,4) ; Ῥαιδεστός (Ῥεδεστός, *Resisthos*, *Resistos :* Proc. *aed.* 4,9, 17 ; 4, 9, 20 ; 4, 10, 1 ; Plin. NH 4, 48 ; IA 176, 1 ; 332, 5 ; IH 601, 8) ; Ῥηβαντία (Plin. NH 6, 4 ; Steph. Byz. 544, 10 etc.) ; Ῥουβοῦστα (Proc. *aed.* 4, 11) ; Σιντία(ς) (Σιντική, *Sintice*, *Sentice*, *Sintica*, *Sentica :* Detschew, 1976, 446—447) ; Σκέλευτα (cf. Σκελεντηνή 'epitet al mamei zeilor' : Detschew, 1976, 457) ; Στραμεντιάς (Proc. *aed.* 4, 4 : în Dacia mediterranea), Στρανβάστα *(ibid.)* ; Σουάβαστας *(ibid.)* ; Τάραντος (Δάρανδος : Steph. Byz. 603, 1) ; *Tiristis* (Τιριστίς : Strab. 7, 6, 1 ; Ptol. 3, 10, 1 ; Pomp. Mela 2, 22 ; GR 181, 13 ; TP 8, 4) ; * Τύντη (cf. etnon. Τυντηνοί) ; Τυρίστατα (Detschew, 1976, 530) ; hidr. Ἀγγίστης (cu var. Ἀγγίτης : Hdt. 7, 113 ; Κόμψαντος (cu var. : Κόμψατος : Hdt. 7, 109) *Cosintos* (cu var. *Cosuon*, Κοσσινίτης : IA 321, 4 ; GR 373, 8).

[32] Tomaschek, *op. cit.*, 99. La Detschew, 1976, nu apare o etimologie proprie, ceea ce ne face să presupunem că o acceptă pe cea a lui Tomaschek.

gr. ἐρχ-/ὀρχ-. După opinia noastră, această etimologie este greu admisibilă, cel puţin din punct de vedere semantic. Mai probabilă ni se pare raportarea la etimonul IE **ser-* 'a curge', acelaşi ca în cazul lui *Σαρα-(ν)τος, radicalul IE fiind amplificat de un alt formant sufixal IE, ataşat direct la radical, *-*g*-(*h*)-, anterior derivării în interiorul limbii dace prin intermediul grupului sufixal **vocală** + -*t*-. Tema (baza) IE **ser-g*(*h*)-se regăseşte şi în alte nume proprii IE ca : v. prus. hidr. *Pasarge, Sargente*, scit. etnom. Σαργάτιοι *(Sargetae)*, la care se adaugă, de la tema **ser-*, apelativele şi numele proprii următoare : scr. *sárit, sarā́* 'rîu, fluviu', av. hidr. (acuz.) *Harōyūm* (> n. pers. *Hāre)* 'rîu şi ţinut în Persia', lat. *serum*, gr. ὀρός, alb. *gjizë* (< **ser-di̯ā)* 'lapte prins, brînză' etc. [33]

În concluzie, hidronimul ΣΑΡΓΕΤΙΑΣ se înscrie, alături de celelalte trei precedente, în aria numelor de ape din Dacia formate de la o rădăcină IE cu sensul de 'curgere, trecere' şi derivate prin intermediul grupului derivativ alcătuit din formantul sufixal dental -*t*- şi vocala presufixală de timbru -*e*-, frecvent întîlnită în sistemul derivativ al numelor geografice dace.

CONCLUZII

Hidronimele analizate din Dacia ne relevă o tipologie caracteristică acestui teritoriu lingvistic antic, care se încadrează însă în perimetrul mai larg al sistemului hidronimic balcanic şi, în general, IE. Este vorba de acele hidronime, formate de la un radical cu semantismul generic 'a curge, a trece prin curgere, a creşte (prin curgere)' prin intermediul unui grup derivativ specific : vocală (V) + formant sufixal (F_s). Această structură bipartită $R + VF_s$ se regăseşte în majoritatea hidronimelor IE antice, ceea ce ne îndreptăţeşte să o presupunem ca fiind de dată IE, cu alte cuvinte o **matrice hidronimică** [34]. Specificul sistemului derivativ dac este dat de natura formantului sufixal, care este întotdeauna o oclusivă dentală surdă precedată de o vocală, de regulă -*e*-, dar şi -*u*- (< *$\bar{o}$) sau -*a*-. Accentul se situează de obicei pe această vocală ('Αλούτας, **Porétos*, -*as*, *Σαράτος) şi se păstrează în română (cazul lui *Siret)*.

Funcţia formantului sufixal în sistemul derivativ al hidronimiei dace (analog şi în cel trac), apropiată de cea a adjectivelor verbale IE în *-*t*- şi *-*to*-, pare a fi aceea de a preciza sau de a califica mai strict numele de apă, nu prin intermediul unei singure calităţi (proprietăţi) specifice, ci pe baza totalităţii trăsăturilor semantice legate de ideea de curgere, creştere (prin curgere), trecere (rapidă) prin curgere. Aşadar, noi considerăm că e vorba de o funcţie generică a formantului sufixal în sistemul derivativ dac, care ne trimite nu la o anume calitate ori proprietate a apei, ci la specificul acesteia în raport cu celelalte date ale realităţii (locuri,

[33] Cf. IEW, 909 ; WP_2, 497 sqq.

[34] Vocala presufixală (V) poate lipsi, aşa cum o atestă hidronime ca trac. Νέστος, ilir. *Alto*, lit. *Altis*, slav. *Al'ta* etc., aparţinînd probabil unei alte matrice hidronimice IE. Formantul sufixal (F_s) poate fi reprezentat şi de o altă oclusivă decît dentala (labială, velară), de o nazală sau lichidă. Derivate prin intermediul formantului sufixal -*t*(*o*)-, -*tā* sînt, în planul hidronimiei europene antice : lit. *Aĩsetas, Aisetà, Amatà*, gal. **Drutos*, **Druta*, lit. *Nẽrotas*, let. *Neretà*, lit. *Polota*, *Veretà* (cf. Krahe, 1963, 297).

aşezări, forme de relief etc.), specific conţinut de ideea de curgere sau (de)limitare a curgerii. Originea acestui formant sufixal dental surd prezent în hidronimele dace analizate pare a fi comună cu aceea a formantului sufixal existent într-o serie de apelative IE şi a cărui valoare semantică se circumscrie noţiunii de stare (stadiu) ca rezultat al unei acţiuni [35], dar nu e exclus ca, în apelativele citate şi în hidronimele analizate, să funcţioneze acelaşi formant sufixal IE.

Iunie 1981

ADDENDA

Avînd în vedere posibilitatea de a adînci şi completa unele aspecte ale hidronimiei antice din zona carpato-dunăreană, precum şi de a elimina o serie de ipoteze, personale sau formulate de alţi cercetători, dovedite în momentul de faţă a fi eronate, ţinem să aducem articolului *Pe marginea unor hidronime din Dacia* (I, II) o serie de completări şi observaţii care, la data redactării studiului, nu fuseseră luate în consideraţie. Ordinea în care inserăm observaţiile noastre urmează, în general, pe aceea a analizei etimologic-reconstructive.

Pentru identitatea onomastică între numele de aşezări şi numele de ape curgătoare, vezi discuţia teoretică amplă la Brandenstein, 1955, 5—11, reluată de Krahe, 1955, 98—99.

Paralelelor hidronimice aduse în discuţie pentru radicalul IE* *al-* 'a creşte, a spori, a face să crească' (IEW 26, WP_1, 86—87) le adăugăm următoarele : lit. n. fl. şi lac. *Ãlovė*, let. n. fl. *Alave*, v. prus. n. lac *Alowe* (< **Alāvįā*), cimr. n. rîu *Alaw* (Anglesey)< **Alāvā*. Cf. Pisani, Pokorny, 1953, 171. Împotriva originii dace (moesice) a toponimului 'Αλτῖνα (Proc. *aed.* 4, 7 ; 132, 8—9) cf. Beševliev, 1970, 26, 125 şi Cankova-Petkova, 1974, 282, care propun originea celtică a toponimului (vezi, în special, Beševliev, cu bibliografia).

[35] De fapt, aşa cum arătam mai sus (n. 13 din partea I), formantul sufixal separat în analiza hidronimelor dace poate fi raportat la două morfeme IE : formantul sufixal *-*t*- şi formantul *-*to*-, între care un raport de filiaţie *-*to*- <*-*t*- + *-*o*- poate fi presupus, deşi rămîne, după Brugmann, obscur, datorită posibilităţii dispariţiei vocalelor (lărgirilor) tematice *-*e*-, *-*o*-, în poziţie neaccentuată (Brugmann, 1906, 422). Este de remarcat faptul că formantul *-*t*- se regăseşte nu numai în apelative, ci şi în nume proprii (de persoană) ca gr. Πολύφας, -αντος, gr. beot. Φέρης, -ετος, Λάχης, -ετος, gall. *Cinges*, *-etos* etc. De asemenea, funcţia formantului sufixal *-*t*- nu se reduce la aceea de a crea nume de agent, aceasta fiind, de fapt, secundară faţă de funcţia de a crea adjective, cu sens activ sau pasiv, de la radicale verbale, de tipul gr. ἀ-γνώς 'necunoscînd şi necunoscut', ἀ-βλής 'nearuncat', scr. *sravát*-, *vahát*- 'curent, rîu, fluviu' (Brugmann, *ibid.*, 422, 424—425). Din această perspectivă, bazele nominale IE presupuse ca etimoane ale hidronimelor dace pot fi interpretate ca adjective verbale substantivizate ce denumesc, prin intermediul formantului sufixal dental surd, o anumită categorie geografică a realităţii înconjurătoare, respectiv cursuri de apă (de dimensiuni relativ mari). Diferenţierea între hidronime, din unghiul de vedere al înţelesului la nivelul vorbitorilor de limbă dacă, s-a realizat probabil pe baza diferenţierii formale în ce priveşte sistemul derivativ, cu implicaţii pe plan semantic, de asemenea şi pe baza tipului de radicale, între care se pot stabili unele nuanţe semantice ('a curge', 'a trece', 'a creşte prin curgere' etc.). La nivelul comunităţii lingvistice IE se poate vorbi, pe baza acestor structuri derivative reconstituite, de existenţa unor forme nominale create de la rădăcini verbale prin intermediul formantului sufixal dental surd specializat în crearea de baze nominale denumind o categorie specifică a realităţii, individualizată ulterior şi circumscrisă zonei lingvistice balcanice (dace, trace, ilire, greceşti) care a moştenit această tendinţă din faza comunităţii IE.

După Russu, 1975, 189–190, se pare că toponimele *Cavieretium*, *Sclaietae*, *Nocnetae*, *Tovetae* nu sînt dace, ci de origine ilIră, deşi nu este exclusă – cum afirmă şi autorul – ipoteza (formulată pentru întîia oară de Daicoviciu, 1958, 263 şi 1961, 55) ca aceste nume topice să fi fost „transplantate" în Dacia, respectiv să fi fost numite (din nou?) anumite (alte?) localităţi – poate unele din ele recent înfiinţate de iliri – din zona respectivă.

Krahe, *op. cit.*, 89 citează un hidronim Πύραμος (sau Φύλαμος?) în Apulia, pe care-l consideră de origine ilIră (cu „sufixul" *-mo-*, ca şi hidr. *Varamus* din Venetia, *Asamus* din Moesia Inferior). El este astfel omonim cu hidronimul din Cilicia atestat la Ptol. 5, 8, 4, Proc. *aed.* 5, 54, Steph. Byz. 540.

Grupul sufixal *-e-t-* este întîlnit nu numai în dacă şi tracă, dar şi, destul de frecvent, în ilIră, unde o serie de toponime sînt derivate prin intermediul acestui grup sufixal. Cîteva exemple : *Aleta* ("Αλητα) Ptol. 2, 16, 7 ; *Andetrium* ('Ανδήτριον) Plin. NH 3, 142 ; Strab. 7, 5,5 ; *Baletium* (azi *Balezo)* ; *Brigetio* (Βριγέτιον) CIL 3, 4322/3 ; Ptol. 2, 14, 4 ; *Distrete* GR 5, 24 ; *Epetium* ('Επέτιον) Ptol. 2, 16, 3 ; Polyb. 32, 18 ; TP ; GR 4, 16 ; *Celetrum* Liv. 31, 40,1 ; *Clambetae, -is* TP ; *Mogetiana* IA 2334 ; Μονήτιον Strab. 4, 6, 10 ; 7, 5, 4 ; Σερέτιον Cass. Dio 56, 12, 1. Cf. Mayer, 1959, 2, 38–301. Sînt greşit considerate de autor ca ilire următoarele toponime : trac. "Αζετα, Βρέβετα, Κερκέτιον, Σέρετος (toponim trac, în Dardania, nu ilir, cum afirmam noi înşine în partea I a studiului, p. 294), Σπερέτιον ; panon. *Persetis*, *Piretis* ; lat. *Impletus*. De aceea, afirmaţia noastră cu privire la caracterul „specific dac" al grupului sufixal *-e-t-* se impune a fi corectată.

De un „element" sufixal *-to-* în hidronime antice aminteşte Krahe, *op. cit.*, 89, dînd ca exemplu : ilir. *Artatus*, Νέστος, italic *Baletus*, *Bulotus*, Λάμητος, *Sabutus* (în Bruttium), venet. *Umatia* (cu lărgire în *-i̯-*), apul. *Amitas*, maced. 'Αμμίτης, *Gangites*, 'Αγγίτης, italic *Angitula* (în Bruttium), gr. 'Ρεῖτος.

Este de remarcat faptul că radicalul pe grad *a* (**sar-* 'a curge') se întîlneşte într-un număr foarte restrîns de hidronime şi toponime ilire, în vreme ce pentru toponomastica tracă el lipseşte, existînd doar pe gradul normal *e* sau, prin închidere, *i*. Din grupul hidro-toponimelor ilire (sau presupuse a fi ilire, unele încă nelocalizate pe hartă) conţinînd radicalul **sar-* menţionăm drept certe următoarele : ilir. topon. Σαρνοῦς (apud Steph. Byz. la Krahe, *op, cit.*, 100 ; la p. 93 citează un hidronim – omonim ? – *Sarnus* în Campania) ; ilir. topon. * *Sarnua* (cf. etnon. Σαρνοάτων, pe monezi ; *ibidem)*. Toponimul elveţian *Sarnest (ibid.)* este presupus a avea o bază „ilIră" în antichitate. Adăugînd, după acelaşi autor *(ibid.)* şi venet. topon. *Sarnis* (atestat de TP), observăm, o dată cu Krahe, existenţa unei teme comune, presupusă a fi ilir *sarno-* cu sensul de „Wasserlauf", recte radic. *sar-* + suf. *-n(o)-*, comparată de autorul citat cu skr. *sarána* 'alergînd' *(ibid.)*. În favoarea ipotezei unei „închideri" în ilIră a timbrului vocalic *a* la *e* în condiţiile vecinătăţii lichidelor, labialelor sau nazalelor, deci în sens invers faţă de ce am postulat noi *(e > a)* pledează Mayer, *op. cit.*, 131–132, care vorbeşte de o „slăbire" („Schwächung") a lui *a* la *e* în ilIră, mesapică, tracă şi aheeană. Cu o „trecere

a lui *e* în *a*" în tracă este de acord, în schimb, Mateescu, 1926, 462 (cu exemple și în afara radicalului **sar-* / * *ser-*) și 1923, 98, n. 6 ; 103, n. 10 ; 118, n. 10 ; 231, n.2.

Prin urmare, opinăm că teritoriului trac nu îi este caracteristic radicalul (ce formează hidronime și toponime, precum și etnonime de la acestea) * *sar-*, ci numai * *ser-* și * *sir-*, **zir-* (în legătură cu acestea din urmă vezi Mateescu, 1926, 413 ; 1923, 189—191 ; 1924, 238 s.v. Σέρεις), în vreme ce radicalul * *sar-* (alături de * *ser-*) apare și în cîteva nume topice de origine ilîră, unde nu e însă exclus a avea de-a face cu fenomenul deschiderii de timbru *(e > a)* în condițiile unei anumite vecinătăți fonetice.

S-ar putea invoca, totuși, ipoteza unei influențe etno-lingvistice și cultural-arheologice ilire asupra mediului dac (geto-dac) autohton din estul României. Într-un pertinent articol, M. Petrescu-Dîmbovița arată că în necropolele de la Stoiceni-Galați și Șoldănești (R. S. S. Moldovenească) s-au descoperit o serie de obiecte, între care piesa (fibula) de tip Glasinac, de caracter iliric : aceasta însă, arată autorul, aparține unui grup hallstattian local (Petrescu-Dîmbovița, 1976, 87), recte unor „grupe tracice locale" *(ibid.*, 88), la care se adaugă prezența fibulelor cu picior în formă de „scut beotic" din mormîntul de la Trestiana-Bîrlad. În legătură cu aceste elemente de caracter iliric, autorul conchide că ele nu sînt rezultatul unor legături directe ale triburilor trace locale cu cele ilirice din NV Peninsulei Balcanice, ci „probabil prin intermediul legăturilor cu triburile culturii Basarabi, atestate prin elemente tipice ale acestei culturi din aria nord-estică a răspîndirii ei" (p. 89). De aceea, nu e de presupus o locuire efectivă, de natură pur etnică, a ilirilor în estul României, ci e vorba mai degrabă de influențe culturale pe spații mai largi, posibil și de legături pe baza relațiilor de schimb între comunitățile tribale estice și cele din Oltenia și Dunărea mijlocie (v. nota 63). Prin urmare, nu putem crede că predominanța radicalului * *sar-* în dacă față de * *ser-* în tracă s-ar datora influenței ilire, și aceasta discutabilă și disputată teoretic din punct de vedere arheologic.

În legătură cu posibilitatea ca numele antic al Siretului să fie de origine iranică (scitică, ahemenidă), avînd în vedere radicalul pe grad *a* (* *sar-*) reconstituit de noi *(a* fiind în grupul indo-iranic vocala cea mai frecventă, în urma convergenței de timbru vocalic), noi opinăm că această ipoteză este exclusă, în primul rînd pe temeiuri arheologic-istorice. Spațiul cuprins între Siret-Prut-Nistru, pentru a nu mai vorbi de cel de la vest de Siret, pe toată lungimea acestuia, a alcătuit din cele mai vechi timpuri „vatra străveche și permanentă" de locuire a autohtonilor geto-daci. Sciții, ca și bastarnii și sarmații, au fost elemente etnice intrusive, tardive, posterioare sec. VI î.e.n., dată la care deja avem fundamentale atestări de ceramică specifică geto-dacă (cf. Crișan, 1977, 283—284 ; id., 1968, 70, 72, 231). Dealtfel, așa cum s-a dovedit arheologic, în perioada de mijloc a Hallstattului (mijlocul sec. VIII — sec. VI î.e.n.) a existat o „locuire tracică cu interpătrunderi ilirice destul de intense în spațiul carpato-dunărean", iar „sciții nu sînt încă atestați în acest spațiu, din care motiv perioada respectivă este cunoscută și sub denumirea de „prescitică" („cf. Petrescu-Dîmbovița, 1978, 108). Admițîndu-se, așadar, ca *terminus ante quem* al pătrunderii scitice în spațiul carpato-dunărean (mai corect spus : intracarpatic) secolul al VI-lea î.e.n., trebuie subliniat

că, pentru zona ce ne interesează, „asemenea descoperiri scitice sînt sporadice în Moldova şi restul regiunii extra-carpatice, unde se datează înainte de sfîrşitul sec. al V-lea î.e.n. şi de sec. al IV-lea î.e.n." (cf. Petrescu-Dîmboviţa, 1978, 113), după unii autori fiind vorba de prelungiri scitice din Transilvania. Pentru întreaga problemă scitică, analizată complex din punct de vedere arheologic şi istoric, vezi Vasiliev, 1980 (în special capitolul *Consideraţii istorice*, p. 134—140). De aceea, este de presupus că autohtonii au fost primii care au dat numele unei importante ape curgătoare din acele ţinuturi, cum este *Siretul*, denumire preluată de alte elemente etnice şi (posibil?) modificată fonetic ulterior, fără să putem însă demonstra concret, din lipsă de mărturii directe. În orice caz, dacă pentru Moldova (de nord şi centrală, pînă la gurile Dunării), prezenţa scitică nu este atestată arheologic mult înainte de sfîrşitul sec. V. î.e.n., nu avem nici un temei să presupunem că autohtonii daco-geţi ar fi aşteptat cîteva secole venirea sciţilor pentru a prelua de la ei numele rîului. Admiţînd chiar, *in extremis*, că *Tiarantos*, spre exemplu, ar fi denumire scitică, avînd în vedere caracterul recent al prezenţei scitice în zonă tot ar trebui presupuse şi reconstituite formele autohtone originale, pre-scitice, cu atît mai mult cu cît în Moldova sciţii sînt atestaţi *sporadic* în epocă (v. Petrescu-Dîmboviţa 1978, p. 113).

Cîteva indicaţii privind atestarea arheologică a sciţilor în Moldova realizată prin „descoperiri izolate şi întîmplătoare" (îmbogăţite însă după trei decenii de intensă investigaţie arheologică) aflăm şi la Niţu, 1953, 3—11. De asemenea, despre pătrunderea, la începutul sec. al V-lea î.e.n., în Dobrogea, a sciţilor şi urmele culturii lor materiale (inclusiv relaţia cu aspectele culturale getice, trace şi greceşti), cf. Berciu 1959, 7—48 (în special 39—42). În legătură cu autohtonia intra- şi extracarpatică a dacilor (geţilor) încă de la mijlocul celui de-al doilea mileniu (1400 î.e.n.), vezi Pârvan, 1967, 54—56.

ABREVIERI

Berciu, 1959 — D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea şi problema scitică la Dunărea de Jos*, în SCIV X (1959), 1, 7—48.

Beševliev, 1970 — V. Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk „De aedificiis"*, Amsterdam, 1970.

Brandenstein, 1955 — W. Brandenstein, *Fluß und Stadt*, în *Corolla Linguistica*. Festschrift F. Sommer. Wiesbaden, 1955, 5—11.

Cankova-Petkova, 1974 — G. Cankova-Petkova, *Sur le sort de quelques toponymes mentionnés par Procope*, în *Thr.* II (1974), 281—283.

Crişan, 1968 — I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1968.

id., 1977 — I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1977.

Daicoviciu, 1958 — C. Daicoviciu, *Les « Castella Dalmatarum » de Dacie. Un aspect de la colonisation et de la romanisation de la province de Dacie*, în *Dac.* N.S.II (1958), 259—266.

id., 1961 — C. Daicoviciu „*Castella Dalmatarum*" *în Dacia*, în SC IV (1961), 51—60.

Krahe, 1955 — H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*. Erster Teil : *Die Quellen*. Wiesbaden, 1955.

Mateescu, 1923 — G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în EDR I (1923), 57–290.

d., 1924 — G. G. Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, în EDR II (1924), 223–238.

id., 1926 — G. G. Mateescu, *Granița de apus a tracilor (Contribuțiuni toponomastice și epigrafice)*, în AIIN, III (1924–1925), 1926.

Nițu, 1953 — A. Nițu, *Despre unele urme scitice în Moldova*, în MA I (1953), 3–11.

Pârvan, 1967 — V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, ediția a patra, revăzută și adnotată. Traducere după manuscrisul original francez inedit de Radu Vulpe, București, 1967.

Petrescu-Dîmbovița, 1976 — M. Petrescu-Dîmbovița, *Elemente de caracter iliric în mediul tracic*, în *MAnt.* IV–V (1972–1973), 1976, 83–93.

id., 1978 — M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978.

Pisani, Pokorny, 1953 — V. Pisani, J. Pokorny, *Allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft. Indogermanistik. Keltologie.* Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftliche Reihe, herausgegeben von Professor dr. Karl Hönn, Band 2, A. Francke Ag. Verlag. Bern. 1953.

Russu, 1975 — I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei Romane*, Vol. I. *Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate.*, București, 1975.

Vasiliev, 1980 — V. Vasiliev, *Sciții agatîrși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca, 1980.

★

AIIN — *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, I (1921) – X (1945),

Dac. N. S. — *Dacia*. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle série, București, I (1957) – XXIV (1980).

EDR — *Ephemeris Dacoromana*. Annuario della scuola romena di Roma, Roma, I (1923) – X (1945).

MAnt — *Memoria Antiquitatis*. Acta Musei Petrodavensis, Piatra-Neamț, I (1969) – V (1976).

MA — *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, București, I (1954) – X (1973). De la volumul al II-lea : *Materiale și cercetări arheologice*.

SC — *Studii și comunicări*. Arheologie–Istorie–Etnografie. Acta Musei Regionalis Apulensis. Alba-Iulia, I (1939–1942) – XVII (1979). De la volumul al V-lea : *Apulum*.

SCIV — *Studii și cercetări de istorie veche*. București, I (1950) – XXXII (1981). De la tomul al XXV-lea (1974) : *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*.

Thr. II — *Thracia*. Primus Congressus Studiorum Thracicorum. Serdicae, 1974 (vol. II).

★

Amm. Marc. — *Ammianus Marcellinus. Römische Geschichte*. Lateinische und Deutsche und mit einem Kommentar versehen von Wolfgang Seyfahrt. Erster Teil. Buch 14–17. Berlin. Zweiter Teil. Buch 18–21. Berlin, 1968. Dritter Teil. Buch 22–25. Berlin, 1970. Vierter Teil. Buch. 26–31. Berlin, 1971.

Cass. Dio — *Cassius Dio Cocceianus*. Vezi partea a II-a, nota 24.

Hdt. — *Herodotus. The fourth, fifth and sixth books. With introduction, notes, appendices, indices, maps* by Reginald Walter Macan, M. A. vol. 1. Introduction, text with notes ; vol. 2 Appendices, indices, maps, London and New York, 1895.

Poly.b — *Polybios-Lexikon*. Im Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Bearbeit von Arno Mauersberger. Band 1, Lieferung 1, 2, 3. Berlin, 1956, 1961, 1966 (o nouă ediție : 1975, *ibidem*).

Sur quelques hydronymes daces

(Résumé)

L'auteur se propose d'établir une certaine typologie de la dérivation hydronymique et des rapports morpho-sémantiques entre le groupe ou le « formant » suffixal et la racine ou le thème de quelques hydronymes daces qui présentent une structure semblable ou identique. Ces hydronymes sont formés d'une racine ayant le sémantisme générique 'couler' ou 'devenir grand (par le coulement?)' à l'aide d'un groupe dérivatif spécifique : voyelle (V) + « formant » suffixal (F_s) (où V peut s'absenter à l'origine), structure qui se retrouve dans la plupart des hydronymes IE antiques et qui forme, par conséquent, une *matrice hydronymique*. Le spécifique du système dérivatif dace est fourni par la nature du « formant » suffixal, qui est toujours une occlusive dentale sourde précédée d'une voyelle (ordinairement *-e-*, mais aussi *-u-* < **o)* ou *-a-*. L'accent se trouve d'habitude sur cette voyelle et il s'est ainsi conservé en roumain (c'est le cas du *Siret).*

August 1981

Liceul matematică-fizică nr. 5
București, B-dul Dimitrov 89

EUGENIO COSERIU ŞI ISTORIA CUNOAŞTERII ROMÂNEI ÎN EUROPA APUSEANĂ

Prezentînd cercetările de istorie a lingvisticii ale lui Eugenio Coseriu, „cel mai bun cunoscător al acestei materii", *Istoria lingvisticii româneşti* atrage atenţia asupra interesului manifestat de ilustrul romanist pentru „o problemă, de obicei neglijată", şi anume „luarea în consideraţie" a românei „de către diverşi savanţi străini" [1]. Sînt amintite, în această ordine de idei, două articole publicate de Eugenio Coseriu în reviste româneşti de lingvistică, în anul 1975, cu privire la Andreas Müller [2] şi Hieronymus Megiser [3]. La acestea, Eugenio Coseriu a continuat să adauge în anii din urmă noi cercetări de istorie a românisticii, îmbogăţind în mod substanţial istoria lingvisticii romanice în acest capitol, relativ mai puţin riguros cercetat pînă la apariţia studiilor d-sale.

Interesul savantului român pentru limba sa maternă, privită din perspectiva istoriei lingvisticii romanice, se concentrează asupra unor momente de mare importanţă documentară, dezvăluind aspecte, pînă acum incomplet, inexact sau deloc cunoscute, cu privire la începuturile pătrunderii limbii române în cunoaşterea ştiinţifică a Europei apusene. Studiile pe care ţinem să le consemnăm în rîndurile care urmează analizează, în detaliu din punctul de vedere al interesului pentru limba noastră naţională, lucrări publicate începînd din secolul al XVI-lea şi pînă la sfîrşitul celui de-al XVIII-lea în diferite ţări din apusul Europei.

Cu deosebită minuţiozitate este examinat primul *Tatăl nostru* românesc din Europa apuseană recunoscut ca specimen de limbă romanică independentă, cuprins într-un studiu filologic şi nu într-o culegere.

Este vorba de textul tipărit de savantul suedez G. Stiernhielm, la Stockholm, în anu 1671 [4]. Comparînd acest text cu cel scris de Nicolae Milescu în anul 1669 şi aflat astăzi la Biblioteca Bodleiană din Oxford, Eugenio Coseriu face dovada materială că Stiernhielm a tipărit ca specimen de limbă română un text scris de Nicolae Milescu, confirmînd astfel ipoteza avansată încă din 1935 de A. Bitay.

Recunoaşterea românei ca idiom romanic independent prin enumerarea ei în rîndul limbilor romanice s-a produs însă în Europa apuseană cu aproape un secol înainte de Stiernhielm. Româna apare enumerată printre limbile romanice, alături de italiană, spaniolă şi franceză, pentru prima dată, în această parte a lumii, în lucrările a doi cărturari din secolul al XVI-lea : francezul Genebrard, în anul 1580, şi spaniolul Andrés de Poza, în 1587 [5]. După ce prezintă cronologic pe ceilalţi filologi vesteuropeni care au inclus româna în lista limbilor ro-

[1] Iorgu Iordan şi Marius Sala, *Addenda*, în *Istoria lingvisticii româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 258.

[2] *Andreas Müller und die Latinität des Rumänischen*, în RRL XX (1975), nr. 4, p. 327—332.

[3] *Die rumänische Sprache bei Hieronymus Megiser (1603)*, în SCL XXVI (1975), nr. 5, p. 473—480.

[4] Eugenio Coseriu, *Stiernhielm, die rumänische Sprache und das merkwürdige Schicksal eines Vaterunsers*, în „Romanica" 8 (1975). *Estudios dedicados a D. Găzdaru*, IV. La Platta, 1976, p. 7—23.

[5] Eugenio Coseriu, *Zur Kenntnis der rumänischen Sprache in Westeuropa im 16. Jahrhundert (Genebrard und Andrés de Poza)*, în *Scritti in onore di Giuliano Bonfante*, Brescia, 1976, 527—545.

manice independente[6], Eugenio Coseriu caută izvoarele documentare ale primilor doi amintiţi. D-sa constată existenţa unei singure surse franceze posibile pentru Genebrard (un cronograf francez din secolul al XVI-lea) şi admite, ca izvoare, opere ale umaniştilor italieni şi cosmografii din epocă. Pentru Andrés de Poza, a cărui informaţie ştiinţifică se arată a fi mult mai bogată şi mai largă, sînt luate în considerare mai multe izvoare. Demnă de remarcat aici mi se pare legătura pe care Eugenio Coseriu o face cu o probabilă tradiţie ştiinţifică flamandă datorată lui Nicolaus Olahus şi preluată de Poza, îndeosebi prin lumea Universităţii din Louvain [7].

Din secolul al XVIII-lea este relevată opera scriitorului Francesco Griselini, autorul celei mai bogate liste de cuvinte româneşti apărută în Europa apuseană înainte de anul 1800. Eugenio Coseriu analizează în detalii argumentarea acestuia în susţinerea ideii că româna s-a dezvoltat din latina populară, argumentare care îl situează pe Griselini în istoria lingvisticii romanice ca precursor al comparativismului [8].

Autorul ale cărui idei cu privire la latinitatea limbii române sînt considerate de Eugenio Coseriu de cea mai mare importanţă pentru înţelegerea corectă a modului în care a fost privită româna în Europa apuseană pînă în secolul al XIX-lea este Lorenzo Hervás y Panduro, filolog spaniol de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea [9]. Interesul deosebit pentru acest filolog se explică prin viziunea sa cu privire la întregul domeniu romanic, el fiind ,,primul romanist în deplinul înţeles al cuvîntului''. În lucrările lui Hervás apare o preocupare constantă pentru elucidarea genealogiei limbii române şi pentru etnogeneza românilor. Lui i se datoreşte cea mai exactă şi detaliată expunere a problematicii formării limbii române dezbătute în lucrările care l-au precedat. Cunoaşterea operei lui Hervás ar fi infirmat ideea acreditată pînă acum de majoritatea cercetătorilor, fără o consultare a izvoarelor directe, că pînă în secolul al XIX-lea a predominat, printre cărturarii care au avut cunoştinţă de existenţa românei, ideea că aceasta este o limbă mixtă latino-slavă. Realitatea dezvăluită de informaţiile cuprinse în lucrările lui Hervás este cu totul alta, şi anume că pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea aproape toţi cei care aveau cunoştinţă de existenţa românei au recunoscut latinitatea acestui idiom [10]. Eugenio Coseriu remarcă totodată o semnificativă coincidenţă de idei cu privire la unitatea limbii române şi la caracterul ei romanic între Hervás şi reprezentanţii Şcolii Ardelene. Aceştia din urmă, necunoscînd opera lui Hervás nu au avut satisfacţia de a şti, la momentul potrivit, că sînt susţinuţi în păreri de un învăţat ,,imparţial şi riguros, din îndepărtata Spanie'' [11].

În lucrarea lui Hervás *Vocabulario Poligloto* (1787), corespondenţele lexicale italo-române stabilite reprezintă prima lucrare lexicografică independentă tipărită cuprinzînd cuvinte comune din limba noastră care nu aparţin unei anumite terminologii [12]. Subliniind importanţa lingvistică deosebită a acestei liste de 61 de cuvinte, Eugenio Coseriu o supune unui examen filologic detaliat, căutînd cele mai argumentate explicaţii pentru formele şi sensurile atestate.

Am enumerat în rîndurile de mai sus numai principalele concluzii ale studiilor închinate de Eugenio Coseriu ,,adevăratei'' istorii a filologiei româneşti practicate în apusul Europei

[6] Duret, în 1613, Opitz, 1638, Skinner, 1671 (în acelaşi an cu Stiernhielm), Kirchmajer, în 1686, Hervás, în 1784, şi Vater, în 1817.

[7] Idem, *ibidem*, p. 545.

[8] Eugenio Coseriu, *Griselini, das Rumänische und das Vulgärlatein*, în *Stimmen der Romania*. Festschrift für W. Theodor Elvert zum 70. Geburtstag. Herausgegeben von Gerhard Schmidt und Manfred Tietz. Wiesbaden, 1980, p. 537–549.

[9] Eugenio Coseriu, *Rumänisch und Romanisch bei Hervás y Panduro*, în ,,Dacoromania''. Jahrbuch für östliche Latinität. Herausgegeben von Paul Miron. Freiburg/München, 1975–1976, p. 113–134.

[10] Idem, *ibidem*, p. 134, n. 71.

[11] Idem, *ibidem*, p. 133.

[12] Eugenio Coseriu, *Das Rumänische im ,,Vocabulario'' von Hervás y Panduro*, în ZRPh 92 (1976), nr. 3/4, p. 384–407.

între secolul al XVI-lea și secolul al XVIII-lea, importante lucrări de referință pentru istoria lingvisticii, în general, și a romănisticii, în special. Ele reprezintă, asemenea întregii opere a lui Eugenio Coseriu, adevărate modele ale genului, oferind nebănuite și nenumărate sugestii pentru cercetări noi de istorie a limbii și culturii românești.

În țara noastră, această parte a operei renumitului lingvist stîrnește evident mai mult decît un interes pur științific, intelectual. Ea ne dăruiește inegalabila satisfacție de a simți în migălosul examen al atîtor izvoare vechi pasiunea celui care caută să afle tot ce se știa despre „ai săi" în trecutul îndepărtat, în acea parte a lumii în care se află el acum. Gîndindu-ne la ziua sa aniversară, nu putem să nu-i mulțumim profesorului Eugenio Coseriu că și prin această pasiune se arată a fi un mare romanist român.

Iulie 1981

FLORA ȘUTEU
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

PRINCIPII ȘI METODE ÎN ELABORAREA UNUI DICȚIONAR ISTORIC DE CUVINTE-RIMĂ

1. În decursul a cîțiva ani am excerptat materialul rimic oferit de opera reprezentativă a 32 de autori români, începînd cu Dosoftei și încheind cu Tudor Arghezi. Au rezultat, în acest chip, aproximativ 50 000 de cupluri rimice pe care le-am supus unei atente examinări lexicologice, lexicografice și fonosemantice, în vederea elaborării unui DICȚIONAR ISTORIC DE CUVINTE-RIMĂ. Acest *Dicționar* se deosebește fundamental, prin concepție și realizare, de lucrările similare dedicate fenomenului în cultura noastră. Titlul însuși este un prim argument, de vreme ce își propune — implicit — distincția dintre **rimă**, ca realitate fonologică, și **cuvinte-rimă**, ca realitate semantică [1]. Dicționarele anterioare [2] sînt **dicționare de rime**, ceea ce înseamnă că includ un repertoriu virtual al recurențelor omofonice pe care le oferă limba noastră, că, altfel spus, vizează **competența** rimică a limbii și nu **performanța** ei [3]. Ele au, astfel, un caracter abstract, schematic, cu precădere orientativ, vorbind despre disponibilitățile de asociere sonoră ale lexicului și nu despre sistemul cuvintelor purtătoare de rimă consemnate în istoria poeziei românești. Se întîmplă adesea, ca urmare firească a elaborărilor cvasiindependente de cercetarea poeziei și a neglijării faptului că rima reprezintă o **relație** [4] între doi (sau mai mulți) termeni, ca bogatele liste ale dicționarelor clasice să nu aibă corespondent în lumea concretă (realizată) a rimelor. Totalitatea recurențelor selecționate după criteriul pur fonologic și mulțimea ocurențelor așa cum le-a produs și le-a menținut organismul poeziei naționale nu sînt într-o atare prezentare coextensive. Trasînd granițele diverselor parcele sonore ale lexicului, dicționarele clasice pot fi (și sînt), desigur, de mare folos în anumite împrejurări. Ele oferă celui interesat (poetului, în primul rînd) un posibil material de studiu. Situația este însă oarecum paradoxală : un dicționar are, mai întîi, o funcție de tezaurizare și apoi una prospectivă. Pe de altă parte, investigarea pe care o întreprinde un dicționar tradițional ajunge la ceea ce, în linii mari, se știa dinainte : în limbă există numeroase paradigme sonore, lexicul prezintă numeroase și variate relee rimice pe care poeții le utilizează după necesități. Axele spațio-temporale ale fenomenului, dimensiunea estetică, individualizarea cutărui sau cutărui cuplu (după epocă, autor ori curent

[1] Pentru „cuvinte-rimă", să se vadă M. I. Lotman, *Lecții de poetică structurală*, București, 1970, p. 92 și urm. Cf. și Mihai Nasta, *Situația unor cuvinte-rimă în poetica lui Tudor Arghezi*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti. La 70 de ani*, București, 1965, p. 613—619.

[2] *Rimario Moldavo*, primul dicționar de rime, alcătuit în 1813 de Gheorghe Asachi ; M. Eminescu, *Dicționar de rime*, ediție îngrijită de Marin Bucur și Victoria Ana Tăușan, București, 1976 ; Nicolae Șerban, *Dicționar de rime, cuprinzînd și „Dicționarul de rime" inedit al lui M. Eminescu*, Lutetia, 1948 ; Nicolae Lazăr, *Dicționar de rime*, București, 1969. Și dicționarele străine au, în cea mai mare parte, aceeași structură ; cf. P. Richelet, *Dictionnaire des rimes, où se trouvent*, Paris, 1751 ; E. Sommer, *Petit dictionnaire des rimes françaises précédé d'un précis des règles de la versification*, Paris, 1876 ; Quitard, *Dictionnaire des rimes. Précédé d'un traité complet de versification*, Paris, f.a. ; Léon Warnant, *Dictionnaire des rimes orales et écrites*, Paris, 1973 etc. etc.

[3] Am apelat, în distincția noastră, la termenii propuși de N. Chomsky (*Syntactic Structures*, La Haye, 1957) ; cf. Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1979, p. 158—159. Competența rimică vizează nivelul paradigmatic, performanța ei pe cel sintagmatic.

[4] În cazul rimei *recurența* subînțelege *relația*, deoarece avem a face cu „elemente de relație" ale sunetului, printre care, alături de rimă, se încadrează tot ceea ce ține de calitatea sunetului și ceea ce stă la baza figurilor de sunet (cf. R. Wellek, A. Warren, *Teoria literaturii*, București, 1967, p. 212).

şi stil literar) nu sînt puse în evidenţă. Cu atît mai mult cu cît fiecare „articol" decupează paradigma în **rădăcină** şi **afix**, formalizînd excesiv procesul **fono-semantic** al rimei. Apelînd la o dihotomie consacrată în cercetările moderne de lingvistică, putem afirma că dicţionarele tradiţionale de rime au în vedere ceea ce ar ţine de aspectul „langue", în timp ce întreprinderea noastră vizează şi ceea ce este desemnat prin termenul „parole". Astfel încît, dacă odată cu dicţionarele amintite domeniul competenţei rimice a limbii române a fost explorat (nu străbătut în întregime, fireşte), domeniul performanţei sale urma să se exploateze.

2. În ce ne priveşte nu vom vorbi, deci, doar despre rimă, ci şi despre **cuvînte-rimă.** Este distincţia ce derivă nemijlocit din opoziţia competenţă-performanţă (paradigmă — sintagmă). În consecinţă, am fişat exhaustiv 38 de volume ilustrative pentru creaţia poetică a 32 de autori. Secţiunea diacronică rezultată nu neglijează (nici nu poate neglija), ci propune (şi chiar exprimă) sincronia fenomenului. Sistemul lingvistic în ansamblu şi, în particular, sistemul rimei constituie spaţiul de geneză şi ecranul pe care se realizează traseul istoric al acesteia.

Precizăm că două au fost premisele teoretice care ne-au impus tratarea şi ordonarea materialului. În primul rînd, considerăm fenomenul rimic expresia unei **relaţii-bilaterale** ce se concretizează în planul fonologic prin recurenţa unor segmente echivalente din finalul versurilor, ar în planul lexical şi gramatical, prin afinităţi semantice şi tendinţă de sintagmatizare. Putem vorbi, în consecinţă, despre rimă cînd ne referim la aspectul fonologic al fenomenului şi despre cuvinte-rimă cînd punem în discuţie comportamentul semantic (lexicografic) al cuvintelor-purtătoare de rimă. Ca urmare, am stabilit drept unitate fundamentală (şi minimală) **cuplul rimic** (doi termeni care se află într-o relaţie de tip rimic) **şi nu secvenţa sonoră în poziţie de rimă.** În mod firesc, ordinea alfabetică a cuvintelor-rimă din dicţionar nu va mai fi dictată de segmentul rimic, ci de cuvîntul purtător al acestui segment. Astfel, luînd un exemplu la întîmplare, perechea *lumină/ lină* este aşezată la litera *L* (după primul termen al cuplului) şi nu la litera *I* (cum ar pretinde vocala marcată a rimei *-ină*). Consemnînd, totodată, la articolul LUMINĂ toate combinaţiile rimice pe care le înfăptuieşte (şi în care este primul termen), avem şi paradigma sonoră a rimei : LUMINĂ/ *albină, se alină, bizantină, briliantină, cabină, chinină, cină, colină, cortină, crimă, clină, declină, dezbină, diafanină, disciplină, divină, făină, fină, gelsomină, haină, se închină, se înclină, înstrăină, lină, maşină, meschină, mină, odină (hodină), Ondină, opalină, plină, să rămînă, retină, rogojină, rugină, ruină, senină (sărină), străină, sulcină, sulfină, surdină, suspină, tină, vergină, vermină, vesperină, vină, zînă.*

În al doilea rînd, considerăm rima un fenomen stilistic, unul dintre mijloacele de expresie ale poeziei clasice (şi nu numai ale acesteia) care, împreună cu ansamblul celorlalte elemente stilistice, imprimă textului o anumită coloratură. De la o etapă la alta, de la un autor la altul, rima manifestă tendinţe diverse, colaborînd la constituirea limbajului specific. Asemenea altor fapte de stil, rima se prezintă în diacronie ca un proces ale cărui etape şi trăsături le putem sesiza doar printr-o descriere adecvată. Conştienţi fiind, aşadar, că rima nu este un simplu accesoriu decorativ, ci un factor care participă direct la individualizarea structurii lirice şi că, pe de altă parte, ea (rima) are — totuşi — o relativă independenţă, am urmărit în sistemul nostru de notare şi de expunere, pe cît posibil, întreaga complexitate a fenomenului. Notînd cuvinţele-rimă, ne-am străduit să surprindem dinamica reală a faptelor, intercondiţionarea sistem-proces, altfel spus, felul în care posibilitatea devine realitate în uzul poetic al limbii. Fiecare articol evocă istoria cuplului (prima atestare, apariţiile ulterioare, aşezate în ordine cronologică), frecvenţa lui într-o operă şi în ansamblu, bilateralitatea semnului rimic. Secţiunea diacronică dezvăluie momentele de extensiune a grupului de rime, sau, dimpotrivă, pe cele

de recul; pune în evidenţă perechile perene ori pe cele rarisime, atestă preferinţele (unui autor sau ale unui stil literar) pentru anumite tipuri de rime (asonantice, compuse, alcătuite cu nume proprii etc.) ori pentru anumite zone semantice. În acest fel dicţionarul va schiţa şi o primă monografie istorică a rimelor româneşti (din poezia cultă), reliefînd atît disponibilităţile sonore ale limbii cît şi, mai ales, realizările concrete ale acestora.

3. Înşiruirea cuplurilor se face după criteriul alfabetic, pornindu-se de la primul termen. În succesiunea elementului pivot, partenerii sînt dispuşi, la rîndul lor, în ordine alfabetică: ABANOS/ *frumos, jos, languros, luminos, mincinos* etc. Prin urmare, **criteriul alfabetic** reprezintă axa fundamentală a dispunerii grafice a articolelor, atît în succesiunea de ansamblu (pe verticală) cît şi în extensiunea — orizontală — a fiecăruia în parte. Cuplul ca atare, însă, adică fiecare din componentele ce se înscriu între limitele unui articol sînt structurate **cronologic şi statistic,** reflectînd: prima atestare, ordinea istorică a apariţiilor ulterioare, ocurenţele la fiecare autor în parte, locul unde rima poate fi găsită în textul poeziei. În acest fel, lucrarea noastră se structurează ca un **dicţionar istoric şi de frecvenţă** a cuvintelor-rimă din principalele opere poetice ale literaturii româneşti [5]. Iată codificarea unuia dintre cele mai frecvente relee:

NUME// *lume*, D (75), 63, 67; Cs, 321, 323; Va, 17, 36; Co (3), 61, 104; Bd (5), 118, 140; Vi, 119, 130; Mm (7), 18, 28 etc. etc. [6]

Prin // notăm bilateralitatea cuplului, echivalenţa poziţională (reală, nu de principiu) a celor doi parteneri. Urmează siglele autor/ operă, după care, între paranteze, am înscris numărul de apariţii; cifrele următoare trimit la primele atestări (pagini). Poziţia perechii în ordinea alfabetică a dicţionarului este dictată de prima sa utilizare. Aşadar, cuplul NUME// *lume* este consemnat, mai întîi, la Dosoftei, avînd ca prim termen NUME. De aceea, deşi ulterior poziţia cuvintelor se modifică *(lume/ nume)*, am înregistrat toate cuvintele-rimă ce reflectă această combinaţie la *N*. Cuplul apare la Dosoftei (D) de 75 de ori (75), la paginile 63, 67 ... etc.; urmează Miron Costin (Cs), cu două atestări, la paginile 321 şi 323 etc. Decupajul diacronic indică, în ce priveşte *nume // lume*, cîteva momente de extensiune a cuplului, precum şi o scădere în epoca modernă (din cele 340 de ocurenţe, 211 aparţin epocii de pînă la Eminescu şi doar 129 celei de după Eminescu).

4. Corpusul lexicografic, întocmit după principiile expuse, oferă posibilitatea unor comentarii suplimentare legate de dialectica fenomenului ca atare şi de istoria lui. Parcurgerea articolelor relevă (fireşte, între limitele autorilor cercetaţi): data apariţiei unui cuplu, momentul cînd el a fost selecţionat din ansamblul paradigmelor fonologice ale rimei *(lumină// lină*, revenind la paradigma lui LUMINĂ, este folosit, mai întîi de C. Conachi; *lumină// senină (sărină)* de Dosoftei; *lumină// vergină* de Al. Macedonski etc.); poeţii care apelează la el, gradul preferinţei fiecăruia (precum şi a unei epoci, a unui stil sau curent literar), rezistenţa diverselor cuvinte-rimă la uzura artistică. Aflăm astfel că *lumină// lină, lumină// senină* sau *lumină// suspină* sînt cuvinte-rimă perene (recurente de-a lungul întregii perioade, folosite de majoritatea autorilor). Ele nu prezintă, aşadar, o marcă istorică, rămînîndu-le marca estetică, obligaţia unei contextualizări inedite. În schimb, *lumină/ briliantină*, A, 569; *lumină/ cabină*, Vc, II, 155; *lumină/ chinină*, Min, 121; *lumină/ crimă*, B, 14; *lumină/ diafanină*, E, IV, 172; *lumină/ opalină*, Ba, 9; *lumină/ vesperină*, Z, 204 etc. au, cum se vede, o dispersie şi o frecvenţă reduse.

Cercetarea articolelor relevă, de asemenea, interdependenţa dintre rimă şi diversele straturi lexicale ale limbii — fond străvechi, neologisme, cuvinte populare. Vom observa că

[5] Cf. pagina de dicţionar anexată ca mostră.

[6] Pentru sigle, vezi *Lista de izvoare şi sigle* la sfîrşitul articolului.

la poeţi ca Bolintineanu, Topîrceanu, Minulescu, parţial la Voiculescu şi Tudor Arghezi, *lumină* atrage în finalul de vers mai ales neologisme : *lumină/ cortină*, T, 97 ; Min, 208 ; Ag, IV, 100 ; *lumină/ disciplină*, Ag, III, 171 ; *lumină/ retină*, T, 60 etc., dar că Goga preferă în rimă cu *lumină* varianta populară a termenului *odihnă (lumină/ hodină*, G, 176). Este evident, pe de altă parte, că la Dosoftei sau Budai-Deleanu, în corelaţie cu *lumină*, intră cuvinte din fondul comun *(lumină/ plină, lumină/lină, lumină/se închină* etc.) ori din stratul arhaic şi popular *(lumină/ sărină, lumină/ tină)* şi că Dosoftei sau Budai-Deleanu, în parte, Eminescu, realizează asocieri de tipul *lumină/ mînă*, D, 113, 991 ; Bd, 144 ; şi *lumină/ să rămînă*, E, IV, 480.

Se pot extrage, totodată, unele concluzii pertinente şi în sfera semanticii ori a lingvisticii generale. Acestea vizează, deopotrivă, teoria rimei, statutul ei şi istoria limbajului poetic. Este vorba, printre altele, de izbitorul izomorfism dintre vocabular şi sistemul cuvintelor-rimă. Ansamblul unităţilor de rimă nu apare, în diacronie, ca o totalitate amorfă, haotică, ci ca o **mulţime** [7], riguros etajată, ca **o structură ierarhizată de straturi**. Ca şi în vocabular, distingem **un fond reprezentativ**, alcătuit din cuvintele-rimă comune mai multor autori şi epoci, în opoziţie cu mulţimea releelor individuale. În cadrul fondului reprezentativ, caracteristic atit cantitativ, cît şi calitativ întregului ansamblu de cuvinte-rimă, izolăm **un nucleu fundamental**, stabil, care traversează întreaga poezie românească şi **un subsistem disponibil** [8], cuprinzînd cuplurile ce se menţin în spaţiul unei perioade limitate sau la un grup de cîţiva autori (uniţi, în genere, prin afinităţi tematice, prin temperament sau stil). Cuplurile subsistemului disponibil indică mai exact zonele semantice preferate, ca urmare, cercetarea lui poate să aducă importante completări în studierea stilurilor artistice, a limbajelor poetice sau a curentelor literare. În opoziţie cu fondul reprezentativ se situează cel individual ; evident, caracterul absolut personal se admite doar ca o posibilitate pur teoretică, oricînd, virtual măcar, cuvintele-rimă din acest strat putînd deveni patrimoniu al ansamblului disponbibil şi, deci, al fondului reprezentativ comun. Un interes aparte pentru studiul fonostilistic al rimei suscită următoarele categorii ale fondului individual :

— asociaţiile insolite, frapante (cu termenii selecţionaţi din limbajul considerat „nepoetic") : *cinematograf/ praf*, T, 99, 228 ; *fleica/neica*, Ag, IV, 262 ; *androgină / slănină*, T, 200 ; *inamic/ guic*, B, 245 etc. ;

— rimele compuse (al căror număr creşte considerabil după 1900) : *alunecă / spune că*, Is, 396 ; Vc, II, 205 ; *apă dă/ leapădă*, Ag, I, 218 ; *noimă/ noi, mă*, T, 79 etc. ;

— cuvintele-rimă alcătuite cu nume proprii : *harem/ Muharem*, Ba, 104 ; *Ioan / an*, Ag, I 199 ; *Ianina/ carabina*, C, 19 ; *Kara-kum/ fum*, Pl, 152 ; *kilometru/ Petru*, Ag, IV, 152 etc.

Rolul creaţiei individuale se relevă doar în raport cu întregul sistem, iar valoarea nu poate fi desprinsă de continuitate. Stabilitatea fundamentală a fenomenului rimic (dată de stabilitatea limbii şi a impulsului creator) se manifestă în multitudinea şi, adesea, în imprevizibilitatea combinaţiilor. Rima se „extrage" din limbă, unde există numai ca o virtualitate. Fondul comun de rime traversează fondurile de rime specifice unei epoci, iar acestea traversează repertoriul diverşilor autori. Rima este un fenomen de multiplă incluziune.

[7] Pentru vocabular ca **mulţime**, vezi I. Coteanu, A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, Bucureşti, 1975, p. 79—97.

[8] În legătură cu distincţiile **fond reprezentativ — nivel individual;** *nucleu-fundamental — subsistem disponibil*, să se vadă (pentru vocabular) Maria Iliescu, *Problema lexicului reprezentativ*, în SCL, XXVII (1976), nr. 1, p. 61—66.

A

A/ *s-a*, Pl, 574[1].
SĂ ABANDONEZI/ *să vezi*, T, 81—82.
ABANOS/ *frumos*, A, 110 ; B, 27, 41 ; E, IV, 263 ; Ag, IV, 61 ; // *jos*, T, 293[2] ; *languros*, E, IV, 263 ; *luminos*, Vc, I, 169 ; *mincinos*, Ag, I, 27.
(SĂ) ABAT/ *bat*, B, 83 ; *cîntat*, H, 250 ; *îngropat*, B, 118 ; *uscat*, T, 215 ; *se zbat*, Vc, II, 31.
(SĂ SE) ABATĂ/ *dată*, Bd, 190 ; *întrarmată*, Bd, 134 ; *să străbată*, Z, 282.
(SE) ABATE/ *adevărate*, Ang, 20 ; *să arate*, P, 455 ; *armate*, C, 47 ; *bucate*, P, 145 ; *bunătate*, D, 365 ; *dreptate*, P, 419 ; *eternitate*, Vc, I, 194 ; *frate*, T, 162 ; *nemişcate*, T, 156 ; *păcate*, D, 117, 505 ; *singurătate*, T, 325 ; Vc, I, 223 ; *tupilate*, A, 525 ; *turbate*, B, 25 ; *voluptate*, Vc., II, 113 ; *se zbate*, Vc, II, 93.
ABAT-JOUR/ *jur*, Pl, 709.
ABATOR/ *patinor*, Bv, 13.
SĂ ABAŢI/ *daţi*, E, IV, 536 ; *îmbrăţişaţi*, V, 70.
ABĂTEA/ *turtea*, A, 605.
ABĂTU/ *tu*, E, IV, 53 ; Vc, I, 215.
ABĂTUT/ *căzut*, C, 594 ; *bătut*, Ag, IV, 19 ; *părut*, B, 80 ; // *văzut*, C, 466 ; Vc, I, 136 ; Ag, III, 211.
ABĂTUTĂ/ *plăcută*, B, 36.
ABĂTUTE/ *virtute*, B, 336.
ABDICÎND/ *gînd*, E, IV, 435.
ABECEDAR(UL)/ [3]*harul*, Vc, I, 244 ; *hotarul*, Pl, 318 ; *ogar*, Pl, 383 ; *zarul*, Ag, I, 230.
ABIS(UL)/ *amicis*[4], Pl, 117 ; // *vis(ul)*, E (3), IV, 26, 172 ; M, II, 90, 193 ; T, 148 ; Vc (5), I, 212, II, 83.

[1] „Peste noapte *a*/ Înflorit mălinul/ Peste noapte *s-a*/ Luminat seninul".

[2] Cele două bare (//) arată în acest caz — precum şi în altele asemănătoare — bilateralitatea cuplului la acelaşi autor, pe aceeaşi pagină *(abanos/ jos, jos/ abanos)*.

[3] Pentru simplificarea notării şi economisirea spaţiului tipografic, am încadrat într-un singur articol substantivele articulate şi nearticulate. După cum se vede, am reţinut, în titlu, forma nearticulată (ABIS) şi am consemnat articolul între praranteze.

[4] „Poetis *amicis*".

LISTA DE IZVOARE ŞI SIGLE *

1	D	Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, Iaşi, 1974
2	Cs	Miron Costin, *Opere*, Bucureşti, 1958
3	Bd	I. Dudai-Deleanu, *Opere*, I, *Ţiganiada*, Bucureşti, 1974
4	Co	Costache Conachi, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1963
5	Ve	Enăchiţă Văcărescu, *Versuri alese*, Bucureşti, 1961
6	Va	Alecu Văcărescu, *Versuri alese*, Bucureşti, 1961
7	Vn	Nicolae Văcărescu, *Versuri alese*, Bucureşti, 1961
8	Vi	Iancu Văcărescu, *Versuri alese*, Bucureşti, 1961
9	Mm	B. P. Mumuleanu, *Scrieri*, Bucureşti, 1972
10	H	I. Heliade Rădulescu, *Opere*, I, *Poezii*, Bucureşti, 1967
11	Câ	Vasile Cârlova, *Poezii*, Bucureşti, 1942
12	Al	Grigore Alexandrescu, *Opere*, Bucureşti, 1957
13	P	Anton Pann, *Scrieri literare*, I, Bucureşti, 1963
14	Dn	Al. Donici, *Fabule*, Bucureşti, 1956
15	A	Vasile Alecsandri, *Poezii*, Bucureşti, 1974

* Autorii sînt indicaţi în ordine cronologică.

16 B	Dimitrie Bolintineanu, *Opere alese*, I, *Poezii*, Bucureşti, 1961
17 E	M. Eminescu, *Opere*, I, *Poezii tipărite în timpul vieţii*, Bucureşti, 1939 ; *Opere*, IV, *Poezii postume*, Bucureşti, 1952
18 M	Al. Macedonski, *Opere*, I—II, *Poezii*, Bucureşti, 1966
19 Z	Duiliu Zamfirescu, *Opere*, I, *Poezii*, Bucureşti, 1970
20 V	Al. Vlahuţă, *Scrieri alese*, I, *Poezii*, Bucureşti, 1963
21 C	G. Coşbuc, *Versuri*, Bucureşti, 1961
22 Is	St. O. Iosif, *Opere alese*, I, Bucureşti, 1962
23 Ang	D. Anghel, *Poezii şi proză*, Bucureşti, 1972
24 T	G. Topîrceanu, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1970
25 G	Octavian Goga, *Opere*, I, *Poezii*, Bucureşti, 1967
26 Min	Ion Minulescu, *Opere*, I, *Versuri*, Bucureşti, 1974
27 Bv	G. Bacovia, *Scrieri alese*, Bucureşti, 1961
28 Pl	Ion Pillat, *Poezii, 1906—1941*, I—III, Bucureşti, 1944
29 Vc	Vasile Voiculescu, *Poezii*, I—II, Bucureşti, 1968
30 Bl	Lucian Blaga, *Opere*, I—II, Bucureşti, 1974
31 Ba	Ion Barbu, *Poezii*, Bucureşti, 1970
32 Ag	Tudor Arghezi, *Scrieri*, *Versuri*, Bucureşti, I, 1962, II—III, 1963.

Iulie 1981

OLIMPIA BERCA
Universitatea din Timişoara
Facultatea de filologie
Bucureşti, B-dul Vasile Pârvan nr. 4

OSSERVAZIONI SUL PROCESSO DI ASSIMILAZIONE DEGLI IMPRESTITI RILEVATI NELL'ITALIANO PARLATO A MONTREAL

Come abbiamo riferito in un precedente studio sul lessico dell'italiano parlato a Montreal, nella metropoli quebecchese la nostra lingua assume un interesse particolare in quanto essa è soggetta all'interferenza sia del francese che dell'inglese.

Questa interferenza è stata studiata più a fondo per quanto riguarda il lessico, dove appunto sono stati rintracciati circa 500 lessemi di uso più o meno corrente che riflettono chiaramente i "Luxuslehnwörter", i "Bedürfnisslehnw" orter", i "Loanshift" e tutti quegli altri fenomeni che i linguisti hanno già segnalato per le aree bilingui.

Se i fenomeni lessicali sono facilmente individuabili e forse meno facilmente classificabili in una delle varie categorie or ora segnalate, dobbiamo dire che dal punto di vista fonetico è possibile stabilire principi generali secondo cui i diversi imprestiti sono passati dal francese o dall'inglese all'italiano di Montreal.

Per fare ciò bisognerebbe innanzitutto distinguere tra lingua francese e lingua inglese, tra sistema consonantico e sistema vocalico.

Per quanto concerne le consonanti dobbiamo subito dire che, quando il lessema di cui esse fanno parte passa nella lingua italiana, questi fonemi non solo perdono i loro segni diacritici, ma anche subiscono delle variazioni che dipendono soprattutto dalla provenienza regionale dei parlanti. Per esempio, mentre un siciliano avrà la tendenza a mantenere la /t'/ tipica dell'inglese, un veneto pronuncerà questo stesso fonema come una semplice /t/. Quanto poi ai fonemi tipici, quali ad esempio /dz/ di *George* (ingl.) o/ʒ/ di *Georges* (fr.), essi vengono solitamente riprodotti con quelli più vicini della lingua italiana.

Per quanto concerne le vocali toniche, parlando di quelle francesi, si può dire che, nella Gestalt del sintagma o del lessema, esse passano al sistema italiano seguendo lo schema qui riprodotto :

/a/ > /a/ *gare* **gara** (it. st. *stazione)* *cage* **cagiola** (it. st. *gabbia)*
cave **cava** (it. st. *cantina)*

/ɛ /ẹ/e/ > /e/ *anglais* **anglese** (it. st. *inglese)*
dinette **dinetta** (it. st. *tinello)*
déménagé **demenaggiato** (it. st. *traslocato)*

/ö/ /ọ/ ɔ /o/ > o *bottes* **botte** (it. st. *stivali)* *malheur* **malore** (it. s. *sfortuna)*
bombons **bomboni** (i. s. *caramelle)* *gâteau* **gatto** (i. s. *dolce)*
sérieux **serioso** (i. s. *serio)*

/y/ /u/ > u *but* **buo** (i. s. *scopo)*, *couturerie* **cutureria** (i. s. *sartoria)*
pelouse **pelusa** *(tapetto erboso)*

Oltre a ciò bisogna ancora far presente che la *-é* finale passa a *-à* e che la *-e* finale diventa *-a*. Esempi : *minorité* **minorità** (i. s. *minoranza)*, *majorité* **maggiorità** (i. s. *maggioranza)*, *offre* **offra** (i. s. *offerta)*, *cave* **cava** (i. s. *cantina)*, *prairie* **preria** (i. s. *prateria)*.

Passando ad esaminare i lessemi di derivazione inglese, bisogna affermare che, essendo il sistema vocalico inglese molto più complesso e molto più lontano da quello italiano di quanto non lo sia il francese, sarebbe molto difficile formare uno schema simile a quello or ora riportato per il francese. Ciò anche perché è frequente che uno stesso fonema abbia due differenti esiti, dai quali si può notare che molto spesso i lessemi italiani vicini a quelli presi a prestito esercitano

una tale influenza da modificare quei fonemi che in inglese differiscono da quelli del lessema italiano quasi omofono a quello in esame. Gli esempi di questo genere sono innumerevoli. Basti pensare a *turkey, tap, licence* che si ritrovano nell'italiano di Montreal rispettivamente sotto forma di *turchino* (i. s. *tacchino), tappo* (i. s. *rubinetto)* e *licenza* da cui si nota che /ʒ/: /æ/ /ai/ hanno esiti diversi dai corrispondenti fonemi di *nurse, bag* e *to drive.* Questi lessemi infatti sono passati nell'italiano di Montreal rispettivamente sotto forma di *norza* (i. s. *infermiera), begga* (i. s. *borsa, sacchetto in plastica)* e *draivare* (i. s. *guidare)* proprio perché la lingua italiana non presenta parole simili a quelle inglesi.

Tuttavia, alla luce della nostra indagine possiano notare che, quando non sono affiancati da lessemi italiani omofoni, i vari fonemi inglesi confluiscono in una delle cinque vocali italiane secondo il processo descritto qui di seguito :

1. ingl. /i :/ /i/ > ital. /i/

a. *kleenex*> **clinetta** (i. s. *fazzolettino, tovagliolino di carta)*
street> **stritta** (i. s. *via, strada)*
to freeze> **frizzare** (i. s. *congelare)*

b. **billo**> billo (i. s. *conto) brick-layer*> **bricchelliere bricconiere** (i. s. *muratore)*

2. ingl. /e/ /æ/ /ei/ ital. > /e/

a. *friend*> **frenda** (i. s. *amica) fence*> **fenza** (i. s. *siepe)*

b. *bag*> **begga** *(borsa, sacchetto di plastica)*
backhouse> **beccause** *(gabinetto)*

c. *cake*> checca (i. s. *dolce, torta) steak*> **stecca** (i. s. *bistecca)*

3. ingl. /a :/ /λ/> ital. /a/

a. *car*> **carro** (i. s. *macchina, automobile) farm*> **farma** (i. s. *fattoria)*

b. *fuck (essa)*> fachessa (i. s. *vada al diavolo lei)*
lunch> **lancio** (i. s. *pranzo)*

4. ingl. /ʒ : /ɔ:/ :/> ital. /o/

a. *nu rse*> **norza** (i. s. *infermiera)*

b. *corner*> **corno** (i. s. *angolo) foreman*> **foremenne** (i. s. *caposquadra)*

5. ingl. /u :/ /V/> ital. /u/

to boost> **bustare** (i. s. *caricare) roof*> **ruffo** (i. s. *tetto)*
boots> **buzzi** (i. s. *stivali)*

Però, come accennato prima, osservando i lessemi riportati nell'elenco dei neologismi rilevati nell'italiano parlato a Montreal ,si può notare che esistono parecchie parole che non seguono gli schemi or ora riportati e ciò particolarmente per quanto riguarda i paragrafi

2b. *tap* > **tappo** (i. s. *rubinetto) flat* > **flatta** (can. fr. *flate)*

2c. *band aid* > **bandido** (i. s. *cerotto) to rape* > **rapare** (i. s. *violentare)*

baby > **bibitte** (i. s. *bébé* can. fr. *bibitte* termine molto in voga nel francese canadese per indicare insetti di piccola grandezza).

3b. *punch* > **poncio** (i. s. *pugno) to support* > **sopportare** (i. s. *sostenere)*

4a. *turkey* > **movere** (i. s. *tacchino) emergency* > **emergenza** (i. s. *pronto soccorso)*

5. *to move* > **muovere** (i. s. *traslocare) movement* > **movimento** *(trasloco).*

Gli esempi or ora riportati dimostrano che molto spesso i lessemi italiani vicini a quelli presi a prestito dall'inglese esercitano su di essi un'influenza tanto grande che spesso possono contribuire a far modificare quei fonemi che differiscono da quelli del lessema italiano omofono.

Come si é accennato per *flatta* e *bibitte* una certa interferenza a livello fonetico é causata anche dal francese canadense.

Anche /ai/ rimane tale negli imprestiti derivati da radici sconosciute al lessico italiano quali "to drive" > *draivare* (i. s. *guidare*), "to try" > *traiare* (i. s. *provare*), "overtime" > *overtaim* (i. s. *straordinario*), mentre esso diventa /i/ in lessemi quali "*pipe*" > *pippa* (i. s. *tubo*) e "licence" *licenza* (i. s. *patente*) che sòno quasi omofoni agli italiani (standard) "pipa" e "licenza" anche se il loro valore semantico è diverso.

Alla luce di queste considerazioni, se è possibile spiegare il processo di assimilazione degli imprestiti provenienti dal francese e dall'inglese, ci sembra che sia molto difficile prevedere quale sarà l'esito di un determinato lessema nell'italiano parlato a Montreal. Infatti oltre che delle regole fonetiche, bisogna tener conto dell'influenza esercitata dal lessico italiano e poi non si può dire a priori se una determinata forma sarà accettata perché il successo di una parola dipende non solo dalla sua funzionalità ma anche dal gusto dei parlanti.

BRUNO VILLATA
Concordia University
Montreal

ÎN LEGĂTURĂ CU PREDICA ROMÂNEASCĂ DIN 1608 A LUI FRANCISCUS LOVAS

Într-un articol recent [1], Giuseppe Piccillo revine asupra predicii româneşti rostite la Roma, în 1608, de călugărul catolic Franciscus Lovas. Această predică constituie, după cum se ştie, unul dintre cele mai vechi texte româneşti scrise cu litere latine. Întrucît studiul lui C. Isopescu consacrat acestei lucrări i se pare „foarte incomplet din anumite puncte de vedere", d-sa revine asupra predicii lui Lovas, oprindu-se „asupra aspectului lingvistic al acestui scurt text" (p. 173). Din păcate, alături de numeroase observaţii judicioase pe care le formulează în cursul expunerii, autorul face loc şi unor opinii sau interpretări discutabile sau de-a dreptul greşite. Asupra lor ne vom opri în cele ce urmează.

În capitolul despre **ortografia** textului, G. Piccillo remarcă redarea fricativei [s] prin litera *z (odrazle, pouezluiaŭ, pouezluitor)* şi arată că „folosirea acestui grafem pentru a reda un [s] nu se găseşte în alte texte scrise cu litere latine" (p. 174—175). *z* = [s] este un reflex al vechii ortografii maghiare şi se întîlneşte, nu o dată, în *Fragmentul Todorescu (Cartea de cîntece)*, primul text românesc scris cu litere latine (1570—1573) : *ua azkunde* (146)[2], *ze* (= să ; 154, de două ori), *zeu* (= său ; 158). Întrebuinţarea lui *tz* pentru a-l reproduce pe [ţ] *(dereptz)* nu s-ar observa „în nici un text anterior scris cu litere latine" (p. 175). *tz* = [ţ] se întîlneşte totuşi în acelaşi *Fragment Todorescu : fratzaszka* (156), *sze ennaltzem* (158), *totzy* (156) etc. Apelul la litera *c* pentru a reda aceeaşi africată ([ţ]) s-ar explica, poate, prin polonă (p. 175). Nu e necesar să ne adresăm polonei (şi călugărul catolic cu siguranţă n-a făcut-o), atîta timp cît *c* = [ţ] e o deprindere ortografică maghiară foarte veche (consacrată astăzi de scrisul literar), care se reflectă şi în mai sus-pomenitul *Fragment Todorescu : enperecya* (148), *morcy* (146), *mulcya* (164) etc.

În privinţa **foneticii**, ne vom ocupa numai de interpretarea lui *o* din *omeni, nostre, Domne* drept [ǫ], rezultat din monoftongarea lui [ǫa], „atestată în mai multe regiuni dacoromâne" (p. 176). Soluţia e inacceptabilă din mai multe motive. Întîi, nu cunoaştem în mod cert vechimea acestei inovaţii, pentru a susţine cu deplin temei că ea avea curs în primii ani ai secolului al XVII-lea. Apoi, pentru a-l reda pe [ǫ], Lovas ar fi trebuit să apeleze la *a*, nu la *o*. În ortografia maghiară, *a* = [å], sunet foarte apropiat de [ǫ] românesc. În al treilea rînd, aşa cum vom vedea numaidecît (şi cum unii cititori probabil ştiu), predica lui Lovas e scrisă în grai bănăţean ; or, în Banat, [ǫa] nu s-a monoftongat în [ǫ] [3]. Amintim aici că şi în *Fragmentul Todorescu* [ǫa] este redat prin *o : domne* (152), *flore* (148), *morte* (148) etc.

Două omisiuni sînt de semnalat în expunerea consacrată **morfologiei**. G. Piccillo nu menţionează, astfel, forma *ued* „văd", cea mai veche atestare bănăţeană a unei forme verbale cu *d* refăcut [4]. D-sa trece cu vederea, de asemenea, peste formele de imperfect pers. 3 pl. în *-u : ieraŭ, leszaŭ, pouezluiaŭ*, primele atestări ale acestei importante inovaţii morfologice româneşti [5]. Autorul le-a neglijat, probabil, pentru că atît formele cu *d* refăcut, cît şi cele în *-u*

[1] *Despre predica românească ţinută în 1608 de Franciscus Lovas — Note lingvistice*, în SCL XXXII (1981), nr. 2, p. 173—177.

[2] Trimiterile se fac la ediţia H. Sztripszky — G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli román fordításban*, Budapest, 1911.

[3] Vezi ALR I, vol. I, h. 4, 42.

[4] Cea mai veche atestare a unei forme refăcute în *d* se află în *Glosele Bogdan : să prendă* (vezi lucrarea noastră *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 245).

[5] Vezi I. Gheţie — M. Teodorescu, *Asupra desinenţei* **-u** *a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuţii*, în SCL XVII (1966), nr. 2, p. 173—183 (pasajul în chestiune la p. 180).

sînt astăzi literare și nu atrag atenția unui ochi mai puțin avizat în problemele morfologiei istorice a limbii române. Adăugînd aceste două particularități morfologice altor inovații prezente în text, vom privi cu oarecare rezervă afirmația lui G. Piccillo că „din multe puncte de vedere" limba predicii lui Lovas nu ar fi diferită de limba textelor din secolul al XVI-lea (p. 177).

În cursul expunerii, autorul se referă la africata [dz], care „ar putea fi un indiciu pentru identificarea aproximativă a regiunii de origine a autorului" (p. 176). Identificarea aceasta am făcut-o noi, cu mulți ani în urmă, în articolul citat în nota precedentă, care a rămas necunoscut cercetătorului italian. În favoarea originii bănățene a lui Lovas am invocat și noi pe [dz], răspîndit în prima jumătate a secolului al XVII-lea în graiurile dacoromâne de tip nordic, deci și în cele bănățene. Formele verbale refăcute de tipul *ued* „văd" sînt răspîndite în Banat — Hunedoara în secolul al XVII-lea, ele apărînd, sporadic, și în Moldova. Verbul *povestui* „a propovădui" se întîlnește în secolele al XVI-lea și al XVII-lea numai în texte bănățene-hunedorene[6]. Un argument important în operația de stabilire a graiului românesc vorbit de Lovas îl constituie formele de imperfect pers. 3 pl. în *-u*. Ele n-au circulat pînă după 1900 decît în Banat și în zonele limitrofe.[7]

Admițînd că Franciscus Lovas era bănățean, nu e nevoie să presupunem că el a avut ca model *Cartea de cîntece* din 1570—1573 (p. 175). Ar fi și greu de crezut ca un călugăr catolic să se inspire dintr-o lucrare a protestanților bănățeni. În Banat trăia, începînd cu secolul al XIV-lea, o comunitate catolică românească, relativ numeroasă, care a ființat pînă în secolul al XVII-lea [8]. Din rîndurile ei vor ieși cărturari cunoscuți ca Gavril Ivul sau Gheorghe Buitul. Ultimului îi datorăm un *Catehism* românesc catolic cu litere latine, tipărit la Bratislava în 1635 și retipărit la Cluj în 1703. Nu încape îndoială că acești bănățeni catolici scriau cu litere latine și ortografie maghiară, așa cum ne arată, dealtfel, *Catehismul* lui Buitul, și că practica scrisului cu litere latine era la ei destul de veche. Cunoscînd acest lucru, vom înțelege cu ușurință de unde a luat Lovas sistemul ortografic în care și-a scris predica.

Iulie 1981

ION GHEȚIE
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[6] *Op. cit.*, p. 180.

[7] Vezi I. Gheție — M. Teodorescu, *În legătură cu desinența* **-u** *a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ*, în SCL XVI (1965), nr. 1, p. 97—98.

[8] Vezi lucrarea noastră *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p. 27—28.

HEINRICH MANTSCH, MIHAI ANUȚEI, HELMUT KELP, **Dicționar frazeologic român-german**, București, Editura științifică și enciclopedică, 1979, 662 p.

Ca o replică la *Dicționarul frazeologic german-român* elaborat de Alexandru Roman, care a apărut în anul 1975 la aceeași editură, prezentul dicționar își propune să completeze dicționarele tradiționale bilingve, care de obicei se ocupă mai puțin de construcțiile sintactice și stilistice, oprindu-se la enumerarea și traducerea sensurilor cuvintelor.

Lucrarea de față este un îndrumător prețios și indispensabil pentru toți cei ce vor să-și îmbogățească și să-și perfecționeze cunoștințele lexicale și stilistice, precum și deprinderile de exprimare corectă în cele două limbi, pentru traducători, constituind în același timp un instrument de lucru potențial pentru cercetări lingvistice contrastive.

Pornind de la o bibliografie bogată (menționată la începutul volumului), cei trei autori au prezentat în cele 662 de pagini ale dicționarului aproximativ 11 250 de unități frazeologice uzuale sub formă de expresii, locuțiuni și alte formulări fixe, proprii atît limbii literare, cît și celei colocviale (lărgind sfera acoperită de dicționarul german-român menționat mai sus, care se oprește îndeosebi la expresii idiomatice și construcții fixe din limba germană literară). Au fost incluse, de asemenea, și expresii ce provin din diverse domenii de activitate (școală, sport, tehnică, militărie), care au devenit indispensabile limbii actuale. Au fost luate în considerație și unele expresii și locuțiuni populare regionale sau arhaice, care apar în literatura română clasică și contemporană. Renunțînd la indicațiile lexicografice tradiționale (de ex.: categoriile gramaticale, pronunție, accent), autorii s-au concentrat îndeosebi asupra construcției și redării în limba germană a unităților frazeologice. La traducere a fost înregistrat nu atît sensul lor concret, cît mai ales cel figurat. Astfel, dicționarul intenționează să preîntîmpine greșelile atît de frecvente în traducerea unităților frazeologice, mai ales a sensului lor figurat. Majoritatea unităților lexicale sînt redate printr-o construcție echivalentă ca stil din limba germană. Uneori construcția frazeologică din limba română este redată în limba germană prin mai multe expresii și unități sintagmatice echivalente și chiar prin traduceri libere, făcîndu-se mențiunile stilistice necesare. Îmbinările sau unitățile semantico-structurale relativ fixe sau structurile fixe (mai ales cu sens figurat) sînt definite ca expresii frazeologice (unități nominale, structuri verbale, structuri idiomatice, proverbe și zicători, maxime etc.), venindu-se astfel în ajutorul vorbitorilor de limbă română interesați să învețe limba germană cu multitudinea ei de expresii, cu nuanțele ei de stil.

Expresiile frazeologice ale limbii române sînt grupate sub un cuvînt titlu (substantiv, verb, adjectiv, adverb) ales în funcție de importanța semnificației pe care o are cuvîntul respectiv în unitatea frazeologică din care face parte; cuvintele titlu și sintagmele sînt așezate în ordine alfabetică.

Desigur, dicționarul nu a epuizat toate expresiile din limba română vorbită și scrisă, dar intenția de a le înregistra pe cele mai frecvente a fost încununată de succes, spre mulțumirea publicului cititor dornic să pătrundă în tainele celor două limbi.

IRMGARD DUCA

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU, **Introducere în studiul limbii occitane (provensale)**, Universitatea din București, 1981, 287 p.

Limbile neolatine au reprezentat și reprezintă în lingvistica românească un domeniu predilect. Dacă franceza, italiana, spaniola și, bineînțeles, româna au beneficiat de cercetări subsumate celor mai diverse orientări

și consacrate diferitelor aspecte ale structurii lor, limbi ca portugheza, catalana, occitana, sarda, retoromana au constituit, pînă în prezent, obiectul unor studii pe de o parte mai reduse cantitativ și, pe de altă parte, cantonate la nivelul strictei specialități. Lucrări cu o destinație mai largă — de la cei interesați doar de problematica generală a romanității la studenți și chiar specialiști în alte domenii decît cel al lingvisticii romanice — erau pînă nu demult absente. Această lacună și-a propus a o umple seria inițiată în cadrul sectorului de limbi romanice al Institutului de lingvistică din București, din care au apărut pînă acum monografiile consacrate catalanei, portughezei și occitanei.

În cele ce urmează ne vom opri asupra ultimei (cronologic) lucrări din această serie, cea dintîi din lingvistica românească dedicată limbii occitane. Scopul declarat al volumului, care ,,își propune să facă un ,,portret" al limbii occitane..., dînd o prezentare sintetică a tot" ceea ce trebuie știut ,,despre ea și reflectînd stadiul actual al cercetărilor privitoare la acest domeniu", a impus o concepție și o structură adecvată. Ambele pot fi subsumate, în mare, la ceea ce se denumește epitomizat lingvistică tradițională, fără a ignora (mai ales în capitolul consacrat foneticii și fonologiei) avantajele oferite de aplicarea principiilor descrierii structurale. După o *Introducere* care sintetizează informațiile de natură istorico-culturală referitoare la idiomul abordat (teritoriul și locul limbii în ansamblul Romaniei, numărul de vorbitori, structura dialectică, evoluția și stadiul investigațiilor consacrate occitanei — cele mai multe alcătuind solida bibliografie pe care se bazează lucrarea — etc.), monografia propriu-zisă urmează calea clasică a lucrărilor de acest tip: I *Formarea și evoluția limbii occitane;* II *Situația actuală a limbii occitane;* III *Prezentare generală a structurii occitanei standard actuale,* cu subcapitole referitoare la fonetică și fonologie, structură gramaticală și lexic.

Accentul este pus pe descrierea patternurilor occitanei standard care, în condițiile coexistenței celor trei mari entități dia ectale (grupul occitan de nord, grupul occitan meridional și gascona) și ale absenței unei norme literare unitare unanim acceptate, este reprezentată de varianta lingvistică (occitana medie) recomandată de promotorii ,,reformei lingvistice occitane" de la jumătatea acestui secol. Ea reprezintă un diasistem întemeiat pe dialectul languedocian, tipurile structurale prezentate fiind exemplificate de autoare prin forme concrete aparținînd diverselor dialecte. Aceeași cauză a absenței normei literare unitare a implicat în lingvistica occitană discuții contradictorii asupra grafiei ca mijloc de realizare a unității. În această situație, inițiativa autoarei de a acorda, în capitolul de fonetică și fonologie, un spațiu aparte problemelor de grafie este binevenită.

Capitolul final (IV *Poziția occitanei între limbile romanice)* apare ca o concluzie firească a celor anterioare, rezumînd elementele specifice ale limbii prin analogie sau opoziție cu alte idiomuri romanice, în special franceza și catalana, de a căror evoluție a fost mai legată spațial și temporal. În sfîrșit, o bibliografie selectivă, organizată tematic, indicînd sursele de bază accesibile, încheie această importantă contribuție la îmbogățirea bibliografiei românești de romanistică.

JANA BALACCIU

MARIO NEGRI, **Miceneo e lingua omerica**, Firenze, La Nouva Italia Editrice, 1981, (XV+) 121 p. (=**Publicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia dell' Università di Milano XCI**. Sezione a cura dell' Istituto di Glottologia 6).

În ciuda negurii care o învăluie, sau poate tocmai din cauza ei, preistoria poemelor homerice a exercitat întotdeauna o mare atracție asupra eleniștilor, iar descifrarea linearului B a deschis, în ultimul sfert de veac, perspective nebănuite cercetărilor privind începuturile literaturii grecești. Particularitățile limbii homerice, atît de complexă

în artificialitatea ei, au fost comparate adesea cu însemnările administrației palatelor de la Cnossos sau de la Pylos, dar ipoteza unei origini miceniene a epopeilor homerice a fost privită cu un scepticism constant. Reluînd dificila problemă a raporturilor dintre textele scrise în linearul B și cele mai vechi poeme grecești, opusculul lui M. Negri încearcă să demonstreze că *Iliada* și *Odiseea* continuă o poezie miceniană ,,epico-lirică", astăzi pierdută. Fără a fi improbabilă, existența unei asemenea poezii nu poate fi dovedită în stadiul actual al documentației noastre, iar faptele analizate de autor în ultimul capitol al lucrării sale (p. 77—91), oricît ar fi de interesante, nu suplinesc totuși absența unei probe peremptorii. În treacăt fie spus, argumentele bazate pe analogia cu *P. Lille 76 a, b* sînt fragile (cf. p. 83 și 74), căci vechimea acestui poem este departe de a fi certă și mai mulți specialiști îl datează în secolul al V-ea (vezi, de pildă, J. Bollack, P. Judet de la Combe, H. Wismann, *La réplique de Jocaste. Sur les fragments d'un poème lyrique découverts à Lille (Papyrus Lille 76 a, b, etc.)*, Lille, 1977). Menținîndu-se pe un teren mai sigur, primele două capitole ale lucrării pe care o prezentăm examinează pe scurt apartenența dialectală a textelor miceniene și dubletele morfologice, fonetice și lexicale ale limbii homerice. Această analiză îi oferă autorului prilejul de a trece în revistă, cu luciditate și competență, principalele probleme ale micenologiei actuale și unele probleme ale studiilor homerice (se remarcă îndeosebi observațiile referitoare la asibilarea dentalei surde, p. 19—24 și 63—65, și discuția despre sensul lui ἄναξ și βασιλεύς, p. 73). Ansamblul acestor fenomene îi sugerează lui M. Negri o concluzie care este interesantă, fără a fi riguros demonstrabilă: limba homerică, cu amestecul ei de forme aparținînd tuturor dialectelor nondoriene, nu este, după părerea lui, decît replica poetică și tardivă a limbii documentelor în linearul B, care au, ca și ea, un caracter supradialectal și un rol unificator.

LIANA LUPAȘ

MARIE TĚŠITELOVÁ, **Využití statistických metod v gramatice**, Praga, Nakladatelství Československé Akademie Věd, 1980, 219 p. (= **Studie a práce lingvistické** 15).

Apreciată specialistă în problemele limbii materne, lingvista cehă Marie Těšitelová — șefă a sectorului de lingvistică matematică și fonetică din cadrul Institutului de limbă cehă al Academiei, redactor-șef al revistei academice ,,Slovo a Slovesnost" — este cunoscută îndeosebi prin cercetări în domeniul lingvisticii cantitative. Articolele sale, publicate în cehă, engleză, franceză, germană, dar mai ales lucrările de sinteză [1] sau monografice contribuie, prin importanța lor teoretică, metodologică și practică, la ,,crearea unor baze solide pentru cultivarea acestei discipline științifice"[2] în Cehoslovacia. Urmărind, în esență, aplicarea metodelor statisticii matematice în analiza fenomenelor lexicale și gramaticale din limba cehă literară contemporană scrisă și vorbită, cele două monografii *Otázky lexikální statistiky* (1974) [3] și *Využití statistických metod v gramatice* (1980) sînt considerate ,,opere fundamentale ale lingvisticii cantitative cehoslovace"[4].

Dacă se poate vorbi despre o tradiție a studierii lexicului cu ajutorul mijloacelor statistice, analizele cantitative ale fenomenelor gramaticale sînt mai puțin numeroase și de dată mai recentă. Faptul că, în *Využití statistických metod v gramatice*, Marie Těšitelová își concentrează atenția asupra gramaticii, domeniu mai puțin abordat din acest punct de vedere, sporește utilitatea monografiei în discuție.

[1] Cf. *Kvantitativní lingvistika*, Praga, 1977, unde sînt definite trăsăturile caracteristice ale domeniului, premisele și metodica cercetării, aplicațiile și rezultatele analizei cantitative în lingvistică.

[2] Jan Petr, *K životnímu jubileu Marie Těšitelová*, în SaS XLII (1979), nr. 1, p. 69.

[3] Cf. nota noastră Marie Těšitelová, *Otázky lexikální statistiky*, Praga, 1974, în SCL XXXII (1981), nr. 3, p. 313—314.

[4] Jan Petr, *art. cit.*, p. 71.

Lucrarea este structurată în cinci secţiuni: I. ,,Introducere în problematica statisticii gramaticale" (p. 5–8), II. ,,Condiţiile de bază ale statisticii gramaticale" (p. 9–14), III. ,,Statistica morfologică" (p. 15–127), IV. ,,Statistica sintactică" (p. 128–155), V. ,,Concluzii" (p. 156–166); 24 de grafice, 21 de tabele, două rezumate (în limbile rusă şi engleză), un indice selectiv de materii, altul de nume, o listă de abrevieri şi simboluri întregesc cuprinsul cărţii.

În capitolele de introducere generală (I–II), autoarea defineşte trăsăturile caracteristice ale statisticii gramaticale în raport cu statistica lexicală, pornind de la natura diversă a sistemelor lingvistice cercetate (lexicul — sistem deschis, gramatica — sistem de sisteme) şi stabileşte totodată premisele teoretice şi metodologice ale investigaţiilor cantitative în gramatică (definirea unităţilor de bază ale analizei statistice morfologico-sintactice, alegerea materialului, fixarea principiilor de colectare a faptelor relevante).

În cea de-a treia şi cea mai extinsă secţiune a monografiei este supus analizei statistice detaliate nivelul morfologic al limbii cehe. Se operează, ca unitate de bază, cu **forma cuvîntului** *(tvar slova)*, prin intermediul căreia sînt studiate categoriile morfologice ale numelui şi verbului. Frecvenţa în text a acestor categorii — criteriu al ierarhizării lor — este dependentă, în majoritatea cazurilor, de stilul funcţional, iar în sfera aceluiaşi stil, de forma expresiei (scrisă sau orală), de stilul individual al autorului, de procedeele stilistice utilizate etc. Aşa, de pildă, autoarea semnalează frecvenţa relativ ridicată a singularului substantivelor în textele beletristice, a pluralului în cele ştiinţifice, frecvenţa Nominativului în stilul artistic, a Genitivului în stilul ştiinţific, frecvenţa mare a persoanei 1 sg. a indicativului prezent în operele beletristice, a persoanei 1 pl. (pluralul modestiei) în cele ştiinţifice.

Secţiunea a patra oferă un model de analiză statistică sistematică a **propoziţiei**, văzută sub dublu aspect: sintactic (ca unitate predicativă) — mecanic (de la majuscula iniţială la semnul de punctuaţie final) şi definită prin următoarele caracteristici: lungime, structură externă (propoziţie, frază), structură internă (propoziţie monomembră, propoziţie bimembră, părţi de propoziţie).

Investigaţia lingvistică cu mijloace statistice este înţeleasă de M. Těšitelová drept mijloc de a obţine maximum de informaţie asupra fenomenelor studiate şi de a le cunoaşte astfel mai bine. Prin extragerea semnificaţiei din numere, în ultimul capitol sînt formulate cîteva concluzii generalizatoare. Statistica gramaticală, conchide M. Těšitelová, oferă date preţioase în descrierea limbii, în studiul ei tipologic.

În monografia de faţă, autoarea s-a limitat la compartimentele tradiţionale ale gramaticii, socotind însă deopotrivă demne de interes din perspectivă statistică morfematica şi formarea cuvintelor. Înlesnind, prin corelarea datelor morfologice şi sintactice, explicarea interdependenţei şi a condiţionării reciproce a fenomenelor gramaticale în funcţionarea lor în text, statistica gramaticală constituie un pas înainte în interpretarea statistică a textului ca întreg, perspectivă imediată ce se deschide în faţa lingvisticii cantitative.

Întemeiată pe un bogat material faptic şi beneficiind de o argumentare riguroasă, prin inovaţiile metodologice pe care le sugerează, prin rezultatele convingătoare ale analizei, prin concluziile şi problemele pe care le deschide, cartea Mariei Těšitelová reprezintă o contribuţie meritorie la promovarea unor metode utile de cercetare în lingvistică.

DOINA BABEU

,,Cercetări de lingvistică" XXVI (1981), nr. 1, 112 p.

Cele 10 contribuţii din domeniile *Istoria lingvisticii româneşti*, *Istoria limbii române*, *Gramatică*, *Lexicologie*, *Onomastică*, *Stilistică*, precum şi rubricile *Discuţii*, *Recenzii şi prezentări de cărţi*, *Cronică* şi *In memoriam* asigură ultimului număr al revistei clujene un conţinut bogat şi variat.

Felicia Şerban şi Ileana Câmpean, *Din activitatea lexicografică a lui H. Tiktin* (p. 5—10), prezintă fişierul pregătit de lingvistul român pentru proiectul — nerealizat — al unui supliment la dicţionarul său german-român. La 200 de ani de la apariţia primei ediţii, Mircea Zdrenghea se ocupă de cea mai importantă operă a Şcolii Ardelene, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, şi demonstrează ,,că Samuil Micu şi Gh. Şincai erau conştienţi că limba se schimbă după anumite reguli şi că ei au fixat asemenea reguli. În felul acesta lor li se datoresc primele elemente de fonetică istorică, pe care le-au fixat cu 70 de ani înaintea lui Pott şi Schleicher, cărora li se atribuie meritul de a fi stabilit că limbile se schimbă după anumite legi fonetice" (p. 14). Alexandru Niculescu, în *Romanitatea românească şi cultura latină (sec. XI—XIV)*, pune în evidenţă o serie de cuvinte — *popor, gint, temoare, lucoare, deşidera, deşira, meser* — ,,care ar putea fi considerate cultisme latineşti (sau semicultisme) şi care ar da indicaţii preţioase despre existenţa unor influenţe culte ale latinităţii asupra unora dintre cei care scriau, copiau şi traduceau în îndepărtatele şi vitregele secole preliterare (sec. XI-XV) ale culturii noastre" (p. 23) în sud-vestul şi nordul Transilvaniei, Banat şi Maramureş. Pornind de la analiza cauzalelor în planul corespondenţei timpurilor, D. D. Draşoveanu propune două criterii de clasificare — integralitatea structurii şi modalitatea de expresie a termenului regent, care, asamblate, pot oferi un sistem al subordonatelor cauzale (p. 27—33). Ştefan Házy şi G. G. Neamţu, în *Adverbele modale. Distribuţie şi funcţii (I)*, argumentează punctul de vedere conform căruia adverbele în discuţie au funcţie de atribute adverbiale sau circumstanţiale de mod; analizînd distribuţia adverbelor, autorii elucidează valorile lor semantice şi consecinţele asupra structurii propoziţiei. I. Mării, în *Note lexicale* (p. 43—53), se referă la înregistrarea în DLR a unor cuvinte sau variante formale inexistente în realitate. Gerhard Rohlfs, în *Românescul Crăciun* — tradus din ,,Zeitschrift für romanische Philologie", 1970, p. 382—385 — prezintă o serie de fapte în sprijinul etimologiei propuse de E. Çabej după care rom. *Crăciun* ar fi de identificat cu alb. *Kërcuni* (= cărţuni) ,,butuc de lemn". În *Note lexicale şi etimologice* Valentina Şerban se ocupă de cuvintele *ţîmburuc, ţîmburuş, ţîmburel; ţîrfuică; ţimăr*. I. Pătruţ analizează grupul de *Antroponime româneşti în -iu* (p. 63—67), final omograf, dar nu şi omofon, care apare la nume de persoane de origini diferite: slave, neogreceşti şi româneşti. Ioana Sasu propune în *A possible method for style analysis* (p. 69—76) o metodă preponderent lingvistică aplicabilă la studiul stilului, atît în poezie, cît şi în proză şi o exemplifică prin analiza *Sonetului 66* de W. Shakespeare şi a trei dintre traducerile lui româneşti. Revista mai cuprinde intervenţia Elenei Dragoş *Simbolul. Puncte de vedere* (p. 77—81), pe marginea cărţii lui Tzvetan Todorov, *Théories du symbol*, 12 recenzii şi prezentări de cărţi — printre care *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni — Oltenia*, vol. IV, *Istoria limbii române* de G. Ivănescu, *Dicţionar al limbii române contemporane de uz curent* de Vasile Breban, *Toponimie şi continuitate în Moldova de nord* de Ilie Dan, *Observaţii de limba rumânească* de Paul Iorgovici, *Scrieri lingvistice* de Iosif Popovici, *Între filologie şi poetică* de Alexandru Niculescu etc., 2 cronici (*Simpozionul naţional de dialectologie* şi *Activitatea Institutului de lingvistică şi istorie literară din Cluj-Napoca*) şi, în cadrul rubricii *In memoriam*, o scurtă prezentare a celui care a fost profesorul Leontin Ghergariu.

CHRISTIAN IONESCU

,,Estudis romànics" XVI, Barcelona, Institut d'estudis catalans (1971—1975).

A apărut, cu întîrziere, dar păstrîndu-şi ţinuta ştiinţifică impecabilă, volumul al XVI-lea din revista Institutului de Studii Catalane din Barcelona editată sub îngrijirea directă a lui Ramon Aramon i Serra, secretarul Institutului. Din sumarul acestui

număr se remarcă articolele semnate de Pere Bohigas *(La llengua del cançoner d'Estanislau Aguiló)*, Max W. Wheeler *(,,Estar" i ,,anar" amb gerundi en ,,Tirant lo Blanch" i en ,,Curial e Güelfa")*, Jaume Riera i Sans *(Un recull d'oracions en català dels conversos jueus (segle XV))*, Maria Grossmann *(Sistema lexical dels noms de color en català)*, Tine Barrass *(El llamado feminismo en las novelas de doña María de Zayas y Sotomayor)*, Mercè Dexeus de Moll *(La Inquisició i la Passió barcelonina de l'any 1799)*, Daniel Recasens i Vives *(Notes entorn del rendiment fonològic de l'oposició /b/ — /v/ al Tarragonès. Estat actual)* şi Ricard Blasco *(,,Lo Rat Penat: Periódich lliterari quincenal" (1884—1885))*. În continuare, revista conţine un număr substanţial (32) de recenzii la lucrări de specialitate, recent apărute în momentul trimiterii numărului la tipar. Printre lucrările recenzate se află şi două titluri de autori români: Sanda Reinheimer-Rîpeanu: *Les dérivés parasynthétiques dans les langues romanes (Roumain — Italien — Français — Espagnol)* şi Ion Coteanu: *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj.*

DOMNIŢA DUMITRESCU

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1981 *

INDICE DE MATERII

---

* Indicele a fost întocmit de Mihaela Bîrlădeanu.

INDICE DE AUTORI

A

B

C

D

E

F

G

N

S

Ş

V

W

Z

INDICE DE CUVINTE

ROMÂNA

A

* Cuvintele urmate de un aterisc aparţin italienei vorbite la Montréal.

R

S

Ş

T

Ţ

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box. 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

ALBANIE, **Nedermarrja e Librint Tiranë,** Rruga Konferenca e Pezes, Tiranë ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport,** Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon & Sagner,** Postfach 68, 8 München 34 ;
ETATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam. Book Service,** 69 Fifth Avenue, New York, N. Y. 1003 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb,** Höchstädplatz 3, 1200 Wien ;
BELGIQUE, **Du monde entier,** 162 rue du Midi, Bruxelles ;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci,** rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
GRANDE-BRETAGNE, **Grant & Culter LTD.,** 11 Buckingham Street, Strand London ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, **VTO He mus,** Sofia, 6 Rousky Blvd ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications,** Import Corporation, P.O.B. 88 — Beijing ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul,** Phenian ;
ESPAGNE, **Miessner Libreros,** José Ortega y Gasset 14, Madrid ;
FINLANDE, **Akateemien Kirjakauppa,** SF, 00101 Helsinki Keskuskatu 1, Box 128 ;
FRANCE, **Librairie Hachette,** 58 rue Jean Bleuzen, 92170 — Vanves ;
GRÈCE, **Endohora Co. LTD.,** 62 Solonos Ste, Athens 135 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura,** Fö Utca 32, Budapest 7 ;
ISRAËL, **Leplac LTD.,** 15 Rambam St., Tel-Aviv ;
ITALIE, **Librerie Ledi,** Piazza Cadrona 9, Milano 20123 ;
JAPON, **Nisso Tosha LTD.,** 1—5—16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112 ;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg,** Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N.V.,** Lange Voorhout 9—11, Haga, Box 269 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars Polona Ruch,** Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;
SUÈDE, **Intercom Export-Import,** Olofström 1, Box 193 ;
SUISSE, **Libraire Rousseau,** Rue J.J. Rousseau 36, Genève ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia,** Ve Smeckach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S. **V/O Mejdunarodnaya kniga,** Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba,** 32, Hai Ba Tung, Hanoi ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum,** Novi Sad, V, Misica 1.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1981 (XXXII)

I. P. „Informaţia" — c. 1621

Lei 20. —